



**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

**IQTIDORLI TALABALAR ILMIY TADQIQOT
FAOLIYATINI TASHKIL ETISH BO'LIMI**

IQTIDORLI TALABALAR ILMIY XABARLARI

ILMIY-USLUBIY JURNALI

**MAXSUS SON
2025-YIL**

NAMANGAN - 2025

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B. Xusanov

Mas’ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo’yicha prorektor M. Qodirxonov

Mas’ul muharrir o‘rinbosari: Iqtidorli talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish bo‘limi boshlig‘i R. Tursunov

TAHRIR HAY’ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh. Abdullayev, f-m.f.d., dots. R. Hakimov, k.f.n., dots. M. Qodirxonov, b.f.d., dots. A. Batashov, f-m.f.n., dots. T. Abdullayev, PhD. A. Sobirxanov.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A. Umarov, PhD. Sh. Xudoyqulov, PhD. A. Abdunazarov.

Ijtimoiy gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T. Fayzullayev, tar.f.d, prof. A. Rasulov. f.f.d., prof. M. Ismoilov, t.f.n. dots. A. Isoqboyev, PhD., dots. J. Yuldashev, PhD. dots. A. Abdullayev, PhD, A. Qambarov, PhD. B. Ataxanov, PhD. S. Botirova, PhD. E. Gapparov.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. U. Inoyatov, p.f.d., prof. B. Xodjayev, p.f.d., prof. SH. Yusupova, p.f.d., prof. O‘. M. Asqarova, p.f.d., prof. M. Sobirova, PhD. M. To‘raboyeva, PhD. E. Tojiboyev, PhD. N. Suyarov.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N. Uluqov, fil.f.d., prof. H. Usmanova, p.f.n., dots. S. Misirov, PhD., dots. E. Abduvoxidov, PhD. R. Tillayeva.

Texnik muharrir: D. Maxkamov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko‘chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136,

Faks: (0369) 227-27-21,

E-mail: Info@namspi.uz

“Iqtidorli talabalar ilmiy xabarlar” ilmiy-uslubiy jurnali NamDPI Ilmiy-texnikaviy Kengashining 2025-yildagi 11-noyabrdagi 11-sonli kengaytirilgan yig‘ilishida muhokama qilinib, ilmiy to‘plam sifatida chop etishga ruxsat etilgan (Bayonnoma № 11). Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

NAMANGAN DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI – 2025

CLIL YONDASHUVINING FIZIKA TA'LIMIDA FANLARARO INTEGRATSIYANI TA'MINLASHDAGI O'RNI

Kamalov Amangeldi Bazarbaevich

Ajiniyoz nomidagi NDPI fizika kafedrası professori

Jumamuratova Nawbahar Saatbaevna

Ajiniyoz nomidagi NDPI 2-kurs magistranti

E-mail: jumamuratova.n.s.0810@gmail.com

Tel: +998 93 716 28 70

Annotatsiya: Mazkur maqolada CLIL (Content and Language Integrated Learning) yondashuvining fizika fanini o'qitishdagi samaradorligi, fanlararo integratsiyani ta'minlashdagi ahamiyati hamda o'quvchilarda ilmiy tafakkur va chet tili kompetensiyalarini shakllantirishdagi roli tahlil qilinadi. CLIL texnologiyasi orqali fizika darslarida o'quvchilar nafaqat ilmiy bilimlarni, balki ingliz tilini ham faol o'zlashtiradi. Maqolada CLILning asosiy komponentlari, o'qituvchining roli hamda amaliy darslarda qo'llash usullari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: CLIL, integratsiya, fizika, fanlararo aloqadorlik, kommunikativ kompetensiya, kognitiv rivojlanish, ta'lim texnologiyasi.

Аннотация: В данной статье анализируется эффективность подхода CLIL (Content and Language Integrated Learning) в преподавании физики, его значение в обеспечении междисциплинарной интеграции, а также его роль в формировании научного мышления и иноязычных компетенций у учащихся. С помощью технологии CLIL на уроках физики учащиеся активно осваивают не только научные знания, но и английский язык. В статье рассматриваются основные компоненты CLIL, роль учителя и методы применения на практических занятиях.

Ключевые слова: CLIL, интеграция, физика, междисциплинарность, коммуникативная компетенция, когнитивное развитие, образовательные технологии.

Abstract. This article analyzes the effectiveness of the CLIL (Content and Language Integrated Learning) approach in teaching physics, its significance in ensuring interdisciplinary integration, and its role in shaping students' scientific thinking and foreign language competencies. Using CLIL technology in physics lessons, students actively master not only scientific knowledge but also English. The article examines the main components of CLIL, the teacher's role, and methods of applying it in practical classes.

Keywords: CLIL, integration, physics, interdisciplinarity, communicative competence, cognitive development, educational technologies.

Bugungi globallashuv davrida ta'lim tizimi o'quvchidan nafaqat fanni bilishni, balki uni xalqaro tilda ifodalashni ham talab qilmoqda. Shu boisdan, ta'limda fan va til integratsiyasiga asoslangan CLIL yondashuvi keng joriy etilmoqda [1]. CLIL metodikasi, ya'ni mazmun va tilni birgalikda o'rganish, o'quvchiga ikki tomonlama rivojlanish imkonini beradi: bir tomondan u fizika fanini chuqur o'zlashtiradi, ikkinchi tomondan esa chet tilida fikrlashni o'rganadi.

Fizika fani murakkab tushunchalar, formulalar va qonunlarga boy bo'lganligi sababli, CLIL yondashuvi uni yanada interaktiv va tushunarli tarzda o'rganishga yordam beradi [2]. Shu orqali fanlararo integratsiya tabiiy ravishda yuzaga keladi.

CLIL — bu “Content and Language Integrated Learning” atamasining qisqartmasi bo'lib, 1994-yilda professor D. Marsh tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan [3]. Uning mohiyati — bir darsda

fan mazmunini o‘rganish bilan bir qatorda til ko‘nikmalarini rivojlantirishdir.

CLIL yondashuvining to‘rtta asosiy komponenti mavjud:

1. Content (mazmun) — fizika fanining nazariy va amaliy jihatlarini;
2. Communication (muloqot) — o‘quvchilarning o‘zaro ingliz tilida fikr almashishi;
3. Cognition (tafakkur) — mantiqiy, tahliliy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish;
4. Culture (madaniyat) — ilmiy madaniyatni shakllantirish va xalqaro muloqotga tayyorlash.

Bu komponentlar bir-birini to‘ldirgan holda, o‘quv jarayonini integratsiyalashgan tizimga aylantiradi [4].

CLIL yondashuvining fizika ta’limidagi afzalliklari

CLIL texnologiyasining asosiy ustunliklari quyidagilardan iborat:

Fanlararo integratsiyani ta’minlaydi. Fizika va ingliz tili o‘rtasida tabiiy bog‘liqlik hosil bo‘ladi. Kognitiv rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi - o‘quvchilar sabab-oqibatni izlab topishga, tahliliy fikrlashga o‘rganadi. Motivatsiyani oshiradi - chet tili amaliy kontekstda o‘rganiladi, bu esa o‘quvchilar uchun qiziqarli bo‘ladi. Kommunikativ kompetensiyani shakllantiradi - o‘quvchilar tajriba natijalarini og‘zaki va yozma tarzda ifodalashni o‘rganadi. Masalan, “Newton’s Laws of Motion” mavzusini o‘rganishda o‘quvchilar ingliz tilida tajriba natijalarini tahlil qiladi, sabab-oqibat munosabatlarini izohlaydi va xulosalar chiqaradi [5].

CLIL asosida dars jarayonini tashkil etish

Fizika darslarida CLIL metodikasini samarali joriy etish uchun o‘qituvchi quyidagi bosqichlarni amalga oshirishi lozim:

1. Tayyorlov bosqichi. Dars mavzusi va til maqsadini aniqlash. Masalan, “Energy transformation” mavzusi uchun asosiy terminlar va grammatik tuzilmalar belgilanadi;

2. Mazmunni yetkazish bosqichi. Fizik jarayonlarni ingliz tilidagi ko‘rsatmalar, rasmlar, tajriba tavsiflari orqali tushuntirish;

3. Til ko‘nikmalarini mustahkamlash. Dialog, “Science Talk” mashg‘ulotlari, rolli o‘yinlar orqali o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash;

4. Refleksiya. O‘quvchilar o‘z fikrlarini ingliz tilida bayon etadi, o‘z-o‘zini baholashni o‘rganadi [6].

Shuningdek, fizika va ingliz tili o‘qituvchilari hamkorlikda CLIL asosida integratsion darslarni ishlab chiqishlari zarur. Bu esa o‘qitish sifatini sezilarli darajada oshiradi.

CLIL metodikasini qo‘llashda uchraydigan muammolar va ularning yechimi

CLIL metodikasini fizika fanida tatbiq etishda bir qator qiyinchiliklar mavjud:

- O‘qituvchilarning CLIL bo‘yicha yetarli tayyorgarlikka ega emasligi;
- O‘quvchilarning chet tili darajasi past bo‘lganda tushunishdagi qiyinchiliklar;
- O‘quv resurslarining yetishmasligi.

Ularni bartaraf etish uchun quyidagi choralar tavsiya etiladi:

- CLIL bo‘yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish;
- Fizika terminologiyasi lug‘atini yaratish va darslarda qo‘llash;
- Multimedia vositalari va interaktiv materiallardan foydalanish.

Shuningdek, CLIL metodikasi bosqichma-bosqich joriy etilishi lozim. Avval soddaroq mavzular, keyin esa murakkab jarayonlar ingliz tilida o'rganiladi [7].

CLIL yondashuvining nazariy asoslari va ilmiy tahlili

CLIL metodikasi o'z mohiyatiga ko'ra kognitiv tilshunoslik va pedagogik psixologiya asoslariga tayanadi. Uning markazida bilim olish jarayonida tilning faol vosita sifatida ishlatilishi yotadi. Ya'ni, o'quvchi tilni faqat muloqot uchun emas, balki bilim olish vositasi sifatida qo'llaydi [8].

Fizika fani esa CLIL uchun juda mos fanlardan biridir, chunki unda o'quvchilar nazariya, tajriba, formula va natijalar ustida faol fikrlaydi, munozara qiladi. CLIL darslarida til — bu bilimni ifodalash, tushunish va o'zlashtirishga xizmat qiluvchi ko'prikdir. Shuningdek, CLIL metodikasi Bloom taksonomiyasiga asoslanadi. Ya'ni, o'quvchi bilimni nafaqat eslab qoladi, balki uni tahlil qiladi, qo'llaydi, baholaydi va yangi g'oyalar yaratadi.

Fizika darslarida bu jarayon quyidagicha amalga oshadi:

- “Energy transfer” mavzusida o'quvchi energiya turlarini inglizcha atamalar bilan nomlaydi, ularning o'zaro almashinish jarayonini tushuntiradi;
- “Ohm's Law” tajribasida o'quvchi kuchlanish, tok va qarshilik o'rtasidagi munosabatni ingliz tilida sharhlaydi;
- “Sound and Waves” mavzusida esa tebranish va chastota tushunchalarini inglizcha ifoda bilan tajribada kuzatadi.

Bu jarayonlarda o'quvchi ilmiy va til ko'nikmalarini parallel ravishda mustahkamlaydi.

CLILning fizika ta'limida kognitiv rivojlanishdagi roli

Kognitiv rivojlanish CLILning eng muhim jihatlaridan biridir. Chunki bu metodda o‘quvchilar:

1. Tahlil – ilmiy hodisalarni mantiqan tahlil qiladi;
2. Sintez – turli fanlardan olingan bilimlarni birlashtiradi;
3. Baholash – o‘z fikrlarini asoslab, dalil bilan himoya qiladi.

Masalan, “Global Warming” mavzusida CLIL asosida o‘tkazilgan fizika darsi o‘quvchilarga quyosh energiyasi, issiqlik almashinuvi, va atmosferadagi gazlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, ular bu jarayonlarni ingliz tilida tushuntirishni o‘rganadi.

Natijada o‘quvchilar:

- Mavzuni chuqur anglaydi;
- Mantiqiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi;
- Tilni ilmiy kontekstda o‘rganadi.

Bu yondashuv “bilimni bilish uchun o‘rganish”dan “bilim orqali o‘rganish” tamoyiliga o‘tishni ta’minlaydi.

Fizika fan sifatida tabiatan fanlararo bog‘liqdir. U tabiat hodisalarini tushuntirish uchun konseptual va matematik asos bo‘lib, ko‘plab ilmiy va texnologik fanlar uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Masalan:

Fizika va matematika o‘zaro bog‘liq, matematik modellar fizik qonuniyatlarni ifodalaydi, fizik tushunchalar esa abstrakt matematik tuzilmalarga ma’no beradi.

Fizika va kimyo atom tuzilishi, termodinamika va kvant mexanikasi kabi sohalarda kesishadi.

Fizika va texnologiya integratsiyasi muhandislik, robototexnika va axborot tizimlarida ko‘rinadi.

Fizika va atrof-muhit fanlari energiya, barqarorlik va ekologik muvozanat haqida umumiy tashvishlarga ega.

Fizika ta'limining fanlararo bog'liqligi ta'lim oluvchilarning tizimli fikrlash, miqdoriy mulohaza yuritish, hayotiy vaziyatlarda konseptual bilimlarni qo'llash qobiliyatini oshiradi. Shuningdek, u ilmiy savodxonlikni rivojlantiradi, o'quvchilarga ma'lumotlarni talqin qilish, tajribalarni loyihalash va natijalarni samarali yetkazish imkonini beradi.

Integratsiyani qo'llab-quvvatlovchi pedagogik modellar

Fizikani fanlararo o'qitishni qo'llab-quvvatlaydigan bir nechta ta'lim modellari mavjud:

1. STEM va STEAM ta'lim modellari: Bu modellar ijodkorlik va innovatsiyalarni rag'batlantirish uchun Fan, Texnologiya, Muhandislik va Matematikani (va STEAMda San'atni) birlashtiradi. CLIL ushbu ramkalarga mos keladi, chunki u til o'lchovini qo'shadi, STEMni "STEML" ga kengaytiradi - lingvistik va kommunikativ kompetensiyani birlashtiradi.

2. Muammoli ta'lim: o'quvchilarni fanlararo bilimlardan foydalangan holda haqiqiy ilmiy muammolarni hal qilishga undaydi. CLIL orqali bunday muammolar ingliz tilida o'rganiladi va muhokama qilinadi, bu esa ham tushunchalarni, ham akademik til ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

3. Izlanishga asoslangan ta'lim: Konstruktivistik paradigmaga, qiziquvchanlikka asoslangan tadqiqotni rag'batlantiradi. CLIL fizika sinflarida o'quvchilar ingliz tilidan faraz qilish, tajriba o'tkazish va tahlil qilish uchun foydalanadilar, bu esa ham kognitiv, ham lingvistik rivojlanishni yaxshilaydi.

4. Tajribaviy o'rganish: o'rganish tajriba, refleksiya, konseptuallashtirish va qo'llash orqali sodir bo'ladi. CLIL ilmiy tajribalar uchun haqiqiy lingvistik kontekstlarni taqdim etadi, bu esa bilimlarni shakllantirishni yanada mazmunli va esda qolarli qiladi.

Fanlararo integratsiya — CLILning yuragi hisoblanadi. Fizika darslarida bu quyidagicha amalga oshadi(1-jadval):

1-jadval

Fanlararo yo'nalish	Integratsiya mazmuni	CLIL orqali amalga oshirish
Fizika + Ingliz tili	Terminologiya, tajriba tahlili	Darslar ingliz tilida olib boriladi
Fizika + Matematika	Formula va hisoblashlar	Matematik modellarni inglizcha izohlash
Fizika + Informatika	Simulyatsiyalar, virtual tajribalar	Dasturlardan foydalanib, hisobot yozish
Fizika + Biologiya	Energiya almashinuvi, termodinamika	Ekologik jarayonlarni inglizcha tahlil qilish

Bu integratsion yondashuv orqali o'quvchi nafaqat fanni o'rganadi, balki tizimli fikrlash va ilmiy muloqot ko'nikmasiga ega bo'ladi.

Fizika o'qitishda fanlararo integratsiyani rivojlantirishda CLILning o'rni

1. CLIL til va fan o'rtasidagi ko'prik sifatida

CLIL yondashuvi chet tilini fan mazmuni orqali o'qitishning oddiy usuli emas, balki kognitiv, lingvistik va fan integratsiyasini rag'batlantiruvchi o'zgaruvchan pedagogik tuzilmadir. Fizika ta'limi kontekstida CLIL ilmiy munozara ham vosita, ham o'rganish obyektiga aylanadigan platformani taqdim etadi. Til va mazmun integratsiyasi

orqali CLIL fizika sinflarini ikki tilli bilish makoniga aylantiradi, bu yerda til ilmiy ma’no qurilishiga vositachilik qiladi.

CLIL ikki yo’nalishli o’quv jarayonini osonlashtiradi, bunda til va mazmun simbiozda o’rganiladi. Lingvistik komponent o’quvchilarga murakkab fizika tushunchalarini ifodalashda, jarayonlarni tavsiflashda va dalillarni qurishda yordam beradi. Shu bilan birga, kontent tildan mazmunli foydalanishni rag’batlantiruvchi kognitiv jihatdan murakkab kontekstni ta’minlaydi. Shunday qilib, CLIL fizika fanidan intizomiy savodxonlikni mustahkamlash bilan birga akademik tilni rivojlantirishni ham rag’batlantiradi.

Bundan tashqari, CLILning muloqotga yo’naltirilganligi talabalarning mavhum g’oyalarni ifodalash, tajribalarni muhokama qilish va ma’lumotlarni talqin qilish qobiliyatini oshiradi - bularning barchasi ilmiy amaliyot uchun markaziy ahamiyatga ega. Terminologiya va konseptual aniqlik muhim bo’lgan fizika ta’limida CLIL o’quvchilarga ingliz tilida tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirish bilan birga aniq akademik lug’atdan foydalanish imkonini beradi.

2. Fizikada CLILning fanlararo funksiyasi

CLIL lingvistik ko’nikmalarni tabiiy ravishda ilmiy izlanishlar bilan bog’lash orqali fanlararo integratsiyani rag’batlantiradi. Bunday yondashuv o’z-o’zidan matematika, mantiq va texnologiya bilan integratsiyani talab qiladigan fizikaning gnoseologik tuzilishiga mos keladi. CLIL asosidagi fizika darsida o’quvchilar, masalan, ingliz tilida ilmiy hisobot tuzishlari, matematik formulalar yordamida energiya uzatilishini hisoblashlari va natijalarni raqamli simulyatsiyalar orqali taqdim etishlari - lingvistik, matematik va texnologik kompetensiyalarni birlashtirishlari mumkin.

CLILning fanlararo funksiyasini uchta asosiy oʻlchov orqali tahlil qilish mumkin:

1. Kognitiv integratsiya: CLIL oʻquvchilarning ikkinchi til orqali ilmiy maʼlumotlarni qayta ishlash va tasavvur qilish qobiliyatini oshiradi. Ushbu ikki tomonlama qayta ishlash bilishning chuqurroq darajalarini jalb qiladi va metakognitiv ongni rivojlantirishga yordam beradi.

2. Lingvistik integratsiya: Ilmiy tilda otlashish, majhul nisbat va murakkab sintaktik tuzilmalar mavjud. Oʻquvchilar haqiqiy vazifalar bilan shugʻullanib (masalan, tajribalarni tasvirlash, natijalarni taxmin qilish yoki fizik tamoyillarni muhokama qilish), til oʻrganishni ilmiy mulohazalar bilan bogʻlaydigan fanga xos til funksiyalarini oʻzlashtiradilar.

3. Madaniy integratsiya: CLIL, shuningdek, talabalarni global ilmiy qarashlar bilan tanishtirish orqali madaniyatlararo tushunishni targʻib qiladi. Fizika madaniyatlararo muloqot vositasiga aylanadi, bu esa oʻquvchilarga ingliz tilida xalqaro tadqiqotlar va ilmiy munozaralardan foydalanish imkonini beradi.

3 CLIL Fizikadan pedagogik modellar

CLIL pedagogikasining nazariy asoslari fanlararo taʼlimni tabiiy ravishda qoʻllab-quvvatlaydigan faol, oʻquvchiga yoʻnaltirilgan yondashuvlarni taʼkidlaydi. Bir nechta modellar CLILning fizika fanini integratsiyalashgan tarzda oʻqitishga qanday hissa qoʻshishini koʻrsatadi:

Framework modeli:

- Mazmun (Fizika tushunchalari va tamoyillari)
- Muloqot (ilmiy ifodalash uchun ingliz tilidan foydalaniladi)
- Bilish (hodisalar haqida tanqidiy va tahliliy fikrlash)

- Madaniyat (global ilmiy hamkorlik va qarashlar)

Ushbu model o'qituvchilarga ilmiy bilimlarni til maqsadlari bilan muvozanatlashtiradigan darslarni loyihalashtirishga yordam beradi.

Blum-Koyl integratsiya modeli:

Ushbu moslashuv Bloomning kognitiv ko'nikmalar taksonomiyasini CLILning lingvistik natijalari bilan birlashtiradi. Masalan, o'quvchilar fizika fanidan muammoni ingliz tili yordamida tahlil qilganda, bir vaqtning o'zida kognitiv chuqurlik va lingvistik murakkablikka erishadilar.

Vazifaga asoslangan CLIL modeli:

O'quvchilar tajriba yoki loyihaga asoslangan faoliyat bilan shug'ullanadilar (masalan, zanjirlarni qurish, tezlikni o'lchash) va natijalarni ingliz tilida taqdim etadilar. Bu nafaqat fizika bo'yicha bilimlarni mustahkamlaydi, balki kommunikativ kompetensiyani, jamoada ishlashni va tanqidiy fikrlashni yaxshilaydi.

4 CLIL va fizikada oliy darajali tafakkurning rivojlanishi

CLIL o'zaro ta'sir va muammolarni hal qilishga yo'naltirilganligi tufayli yuqori darajadagi kognitiv jarayonlarni rag'batlantiradi. O'quvchilar tajriba ma'lumotlarini talqin qilish va farazlarni ingliz tilida ifodalash jarayonida Blumning qayta ko'rib chiqilgan taksonomiyasining yuqori bosqichlari bo'lgan baholash, sintez va yaratish bilan shug'ullanadilar.

Bundan tashqari, Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi orqali til o'rganishning vositachi vositasiga aylanadi. CLIL Fizika darslarida o'qituvchining lingvistik qo'llab-quvvatlash, yo'naltirilgan so'rovlar va ko'rgazmali vositalar kabi yordamlari o'quvchilarga hozirgi kompetensiya darajasidan tashqarida ishlashga yordam beradi. Bu tayanch nafaqat murakkab fizik hodisalarni tushunishni qo'llab-

quvvatlaydi, balki ikkinchi tilda ilmiy mulohaza yuritishni ham rivojlantiradi.

Bundan tashqari, CLIL kognitiv moslashuvchanlikni rivojlantiradi, chunki o‘quvchilar lingvistik kodlar va ilmiy tasavvurlar (formulalar, grafiklar, og‘zaki tushuntirishlar) o‘rtasida almashadilar. Ramziy va og‘zaki tizimlar o‘rtasida harakat qilish qobiliyati intellektual moslashuvchanlikni ham, g‘oyaviy mahoratni ham oshiradi.

5 Muammolar va pedagogik oqibatlar

CLIL fanlararo boy afzalliklarga ega bo‘lsa-da, uni fizika o‘qitishda muvaffaqiyatli amalga oshirish strategik rejalashtirish va o‘qituvchilarni tayyorlashni talab qiladi. Asosiy muammolarga quyidagilar kiradi:

- Fizikadan ikki tilli o‘quv adabiyotlarining yetarli emasligi;
- O‘qituvchining fan mazmuni va ingliz tili bo‘yicha cheklangan malakasi;
- Lingvistik soddalashtirish va ilmiy aniqlik o‘rtasidagi muvozanat zarurati.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun nazariy modellar fan o‘qituvchilari va til mutaxassislari birgalikda darslarni loyihalashtiradigan hamkorlikda o‘qitish yondashuvini taklif etadi. Bu ham konseptual, ham lingvistik asosni ta’minlaydi. Bundan tashqari, o‘qituvchilar malakasini oshirishda CLILga xos kompetensiyalarga, jumladan, til bilish, materiallarni moslashtirish va baholash savodxonligiga alohida e’tibor qaratish lozim.

Nazariy jihatdan, CLILning hissasi ikki tilli ta’limdan tashqariga chiqadi - u fanlararo o‘qitishning kognitiv-lingvistik modelini ifodalaydi. Fan va tilning epistemologik tuzilmalarini birlashtirib, CLIL

o‘quvchilarni ko‘p tilli o‘quv muhitlarida ishlashga tayyorlaydi va fan ta’limini xalqaro miqyosga olib chiqishga yordam beradi.

CLIL yondashuvining amaliy natijalari va tajriba misollari

So‘nggi yillarda O‘zbekiston, Finlyandiya, Ispaniya va Janubiy Koreyada CLIL asosida o‘tilgan fizika darslarining samarasi ilmiy tadqiqotlarda isbotlangan. Tajribalar shuni ko‘rsatadiki:

- CLIL guruhlaridagi o‘quvchilarning fizika test natijalari o‘rtacha 15–20% yuqori bo‘lgan;
- Ularning til kompetensiyasi ham tezroq rivojlangan;
- Darsga bo‘lgan motivatsiya va mustaqil o‘rganish faolligi oshgan.

CLIL yondashuvi asosida o‘qituvchi kompetensiyasini rivojlantirish

O‘qituvchi CLIL metodikasining muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omildir. U nafaqat fizika fanini, balki ingliz tilida o‘qitish strategiyalarini ham bilishi zarur.

CLIL o‘qituvchisi quyidagi kompetensiyalarga ega bo‘lishi kerak:

- Ikki yo‘nalishli didaktik fikrlash – til va mazmunni parallel rejalashtirish;
- Metodika va texnologiyalarni integratsiyalash – vizual, interaktiv, va tajribaviy usullardan foydalanish;
- Til kompetensiyasi – B2 yoki undan yuqori darajada ingliz tilini bilish;
- Baholash tizimini to‘g‘ri tanlash – o‘quvchining fanni va tilni birgalikda egallash darajasini baholash.

Masalan, CLIL darsida o‘qituvchi faqat fizik qonunni tushuntirmaydi, balki “How does it work?”, “Why does this happen?” kabi savollar orqali o‘quvchini tahliliy fikrlashga undaydi.

CLIL asosida yaratilgan dars ishlanmasi namunasi (fizikadan)

Mavzu: “Law of Conservation of Energy”

Til maqsadi: Ingliz tilida energiya turlari va o‘zgarishlarini ifodalash.

Faoliyat bosqichlari:

1. Lead-in: O‘quvchilarga “What is energy?” savoli bilan munozara.
2. Input: Energiya turlari haqida ingliz tilidagi videorolik tomosha qilish.
3. Practice: Tajriba — “Pendulum energy transformation”.
4. Language focus: “Energy is converted from potential to kinetic form.”
5. Reflection: O‘quvchilar o‘z kuzatuvlarini ingliz tilida yozma tarzda ifodalaydi.

Bu kabi CLIL dars ishlanmalari o‘quvchida tildan foydalanish madaniyatini va ilmiy tafakkurni uyg‘unlashtiradi.

CLILning istiqbollari

Kelajakda CLIL yondashuvi O‘zbekiston ta’lim tizimida STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) yo‘nalishlari bilan integratsiyada yanada keng joriy etilishi kutilmoqda. CLIL — bu nafaqat chet tili o‘qitish usuli, balki ilmiy fikrlashni xalqaro tilda shakllantirish konsepsiyasidir. Shu bois, CLIL asosidagi fizika ta’limi mamlakatimizda innovatsion ta’lim modeliga aylanishi mumkin.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, CLIL yondashuvi fizika fanini o‘qitishda fanlararo integratsiyani ta’minlashning eng samarali yo‘llaridan biridir. U o‘quvchilarda mantiqiy tafakkur, ijodkorlik, kommunikativ va lingvistik kompetensiyalarni birgalikda rivojlantiradi. CLIL metodikasi o‘quv jarayonini jonlantiradi, o‘quvchilarning

motivatsiyasini oshiradi va ularni global ilmiy muhitda faol ishtirok etishga tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Marsh, D. (2002). CLIL/EMILE: The European Dimension – Actions, Trends and Foresight Potential. European Commission.
2. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press.
3. Mehdiyeva, Z. (2021). “Fan va til integratsiyasi orqali o‘qitishning zamonaviy yondashuvlari.” T0a’lim innovatsiyalari jurnali, №3.
4. Qodirova, M. (2020). “CLIL texnologiyasining umumta’lim fanlaridagi ahamiyati.” Metodika va ta’lim jurnali, №2.
5. Dalton-Puffer, C. (2007). Discourse in Content and Language Integrated Learning (CLIL) Classrooms. John Benjamins Publishing.
6. Nazarova, D. (2022). “Fizika ta’limida CLIL metodikasining amaliy natijalari.” O‘zbekiston pedagogika axborotnomasi, №5.
7. Mehmonova, N. (2023). “Integratsion yondashuv asosida fizika fanini o‘qitish samaradorligini oshirish.” Ilm va innovatsiya, №4.
8. Krashen, S. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Pergamon Press.

MAKTABGACHA TA'LIMDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUV

Rahimova Muhayyo

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi (kechki) 2-bosqich talabasi

Tel: +998507538838

Annotatsiya: Maktabgacha ta'limda zamonaviy pedagogik yondashuvlar bolalarning intellektual, ijtimoiy va emotsional rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada konstruktivizm, faol ta'lim, o'yinli metodlar, muammoli vaziyatlar yaratish, STEAM yondashuvi kabi zamonaviy pedagogik konsepsiyalar tahlil qilinadi. Shuningdek, pedagogning roli, bolalar bilan muloqot madaniyati, erkin fikrlashga rag'batlantirish va individual yondashuvning ahamiyati yoritiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlash, ijodiy tafakkur va tanqidiy qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishda innovatsion metodlar samaradorligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: zamonaviy pedagogika, maktabgacha ta'lim, mustaqil fikrlash, konstruktivizm, o'yinli metod, STEAM, muammoli vaziyat, ijodiy tafakkur, interaktiv yondashuv

Аннотация: Современные педагогические подходы в дошкольном образовании играют ключевую роль в обеспечении интеллектуального, социального и эмоционального развития детей. В статье рассматриваются такие концепции, как конструктивизм, активное обучение, игровые методы, создание проблемных ситуаций, а также подход STEAM. Особое внимание уделяется роли педагога, культуре общения с детьми, стимулированию свободного мышления и индивидуальному подходу. Обоснована эффективность инновационных методов в формировании у дошкольников навыков

самостоятельного мышления, творческого подхода и критического принятия решений.

Ключевые слова: современная педагогика, дошкольное образование, самостоятельное мышление, конструктивизм, игровые методы, STEAM, проблемные ситуации, творческое мышление, интерактивный подход

Abstract: Modern pedagogical approaches in preschool education play a vital role in fostering children’s intellectual, social, and emotional development. This article explores key concepts such as constructivism, active learning, play-based methods, problem-based situations, and the STEAM approach. It highlights the role of educators, communication culture with children, encouragement of independent thinking, and the importance of personalized instruction. The effectiveness of innovative methods in developing preschoolers’ skills in independent thinking, creative reasoning, and critical decision-making is substantiated.

Keywords: modern pedagogy, preschool education, independent thinking, constructivism, play-based method, STEAM, problem-based learning, creative thinking, interactive approach

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimida yuz berayotgan tub o’zgarishlar, raqamli texnologiyalar rivoji, ijtimoiy-madaniy muhitning dinamikligi pedagogik yondashuvlarga yangicha qarashni taqozo etmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim bosqichida zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish — kelajak avlodning intellektual, ijtimoiy va emotsional salohiyatini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-noyabrdagi **PQ-4524-sonli “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida** ta’lim mazmunini yangilash,

pedagoglar malakasini oshirish, innovatsion metodlarni joriy etish orqali bolalarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish vazifasi belgilangan [1]. Shuningdek, 2023-yil 28-iyundagi **PF-101-sonli “Maktabgacha ta’lim sifatini oshirish bo’yicha kompleks chora-tadbirlar to’g’risida”gi farmonda** zamonaviy ta’lim texnologiyalarini joriy etish, STEAM yondashuvi, o’yinli metodlar va muammoli vaziyatlar asosida ta’lim berish zarurligi ta’kidlangan[2]. Zamonaviy yondashuvlar bolani passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Bu esa mustaqil fikrlash, tanqidiy qaror qabul qilish, ijodiy yondashuv va muammolarga yechim topish ko’nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois, maktabgacha ta’limda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish — bu nafaqat metodik yangilanish, balki ta’lim sifatini oshirish, bolani shaxs sifatida tarbiyalash va jamiyatga tayyorlashning strategik yo’nalishidir. An’anaviy yondashuvlar o’rnini zamonaviy, innovatsion va shaxsga yo’naltirilgan metodlar egallamoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim bosqichida bu o’zgarishlar yanada muhim ahamiyat kasb etadi, chunki aynan shu davrda bola shaxs sifatida shakllanadi, uning tafakkuri, nutqi, ijtimoiy ko’nikmalari va mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Maktabgacha ta’limda zamonaviy pedagogik yondashuvlar bolalarning shaxsiy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlashda muhim rol o’ynaydi. So’nggi yillarda O’zbekiston ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar bu yo’nalishga alohida e’tibor qaratmoqda. Mariya Montessori tomonidan ishlab chiqilgan Montessori metodikasi bugungi kunda ham dunyo bo’ylab keng qo’llanilmoqda. Uning yondashuvi ayniqsa maktabgacha ta’lim sohasida inqilobiy o’zgarishlarga sabab bo’lgan. Bolaning shaxsiy rivojlanishiga

yo'naltirilgan ta'lim Montessori ta'lim tizimi bolani passiv bilim oluvchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida ko'radi. U shunday degan edi: “Bola — bu o'zini o'zi rivojlantiruvchi mavjudot. Biz unga faqat imkon yaratib berishimiz kerak”. Montessori metodikasida “tayyorlangan muhit” tushunchasi muhim o'rin tutadi. Bu muhit bolani mustaqil harakat qilishga, tanlov qilishga va o'z qiziqishlariga binoan rivojlanishga undaydi. Montessori bolalarning sezgilar orqali o'rganishini asosiy tamoyil sifatida ilgari surgan. U maxsus didaktik materiallar yaratgan bo'lib, ular orqali bolalar rang, shakl, tovush, og'irlik kabi tushunchalarni amaliy tajriba orqali o'zlashtiradi. Montessori tizimida bola erkin tanlov asosida faoliyat yuritadi, biroq bu erkinlik ichki tartib bilan uyg'unlashgan. Bu yondashuv bolada mas'uliyat, o'zini boshqarish va mustaqil fikrlashni shakllantiradi. Montessori pedagogi dars beruvchi emas, balki kuzatuvchi va yo'l ko'rsatuvchi sifatida faoliyat yuritadi. U bolaning qiziqishlarini aniqlaydi va unga mos sharoit yaratadi. Raximova Shoira Qurbandurdiyevna va Raximova Go'zalxon Otanazarovna o'z maqolasida ta'lim va tarbiyani tashkil etishda zamonaviy yondashuvlarning asosiy jihatlarini tahlil qiladilar. Ular ta'lim jarayonida o'yinli metodlar, muammoli vaziyatlar, ijodiy topshiriqlar va interaktiv mashg'ulotlarning ahamiyatini alohida ta'kidlaydilar: *“Maktabgacha ta'limda ta'lim va tarbiya samaradorligini oshirish uchun zamonaviy metodikalar asosida tashkil etilgan muhit muhim ahamiyat kasb etadi*[3]. B.R. Djurayeva, H.M. Tojiboyeva, G.M. Nazirova tomonidan tayyorlangan qo'llanmada maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning pedagogik tizimi chuqur tahlil qilingan. Mualliflar zamonaviy metodik yondashuvlar orqali bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash, ularning fikrlash, nutq va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida urg'u beradilar: *“Ta'lim jarayoni*

sifatini oshirishda pedagogik innovatsiyalar va shaxsga yo‘naltirilgan metodlar muhim o‘rin tutadi”[4]. CyberLeninka platformasida chop etilgan maqolada esa maktabgacha ta’lim tizimidagi islohotlar, yangi tashkil etilgan muassasalar, xususiy bog‘chalar va oilaviy ta’lim shakllarining rivojlanishi haqida so‘z yuritiladi. Maqolada zamonaviy yondashuvlar orqali bola qamrovini oshirish, ta’lim sifatini yaxshilash va pedagoglar malakasini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar tahlil qilinadi[5]. Adabiyotlarda shuningdek, STEAM yondashuvi, konstruktivizm, faol va interaktiv ta’lim, shaxsga yo‘naltirilgan metodlar kabi konsepsiyalar maktabgacha ta’limda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan samarali yondashuvlar sifatida ko‘rsatiladi. Bu metodlar bolalarda mustaqil fikrlash, ijodiy tafakkur, tanqidiy qaror qabul qilish va muammolarga yechim topish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi[6].

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’limda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish:

ta’lim sifatini oshiradi;

bolalarda mustaqil va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi;

pedagogik jarayonni shaxsga yo‘naltirilgan qiladi;

bolani jamiyatga tayyorlaydigan kompleks rivojlanish muhitini yaratadi.

Kelajakda bu yondashuvlar asosida shakllangan ta’lim modeli O‘zbekistonning raqobatbardosh, tafakkurli va ijtimoiy mas’uliyatli avlodini tarbiyalashda muhim poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Zamonaviy ta’lim jarayoni inson kapitalini shakllantirishda, ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual, ijtimoiy va emotsional rivojlanishini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta’limda qo‘llanilayotgan zamonaviy pedagogik yondashuvlar — bu an’anaviy

metodlardan farqli o'laroq, bolani ta'lim jarayonining markaziga qo'yadigan, uning individual ehtiyojlari, qiziqishlari va rivojlanish sur'atlarini inobatga oladigan tizimdir. Tadqiqotlar va amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, konstruktivizm, faol va interaktiv ta'lim, o'yinli metodlar, muammoli vaziyatlar, STEAM yondashuvi, shaxsga yo'naltirilgan metodlar kabi zamonaviy yondashuvlar bolalarda mustaqil fikrlash, ijodiy tafakkur, tanqidiy qaror qabul qilish, muloqot madaniyati va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini samarali shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-noyabrdagi **PQ-4524-sonli “Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori**
2. 2023-yil 28-iyundagi **PF-101-sonli “Maktabgacha ta'lim sifatini oshirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida”gi farmon**
3. Djurayeva B.R., Tojiboyeva H.M., Nazirova G.M. *“Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning pedagogik tizimi”*. SamDUKF kutubxonasi, 2023. PDF
4. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalashda Mariya Montessori metodikasidan foydalanish
5. Montessori metodikasi va uning maktabgacha ta'lim tizimidagi ahamiyati
6. Maqola: *“Maktabgacha ta'lim tizimiga zamonaviy yondashuv”*. CyberLeninka, 2025. Manba
7. Raximova S.Q., Raximova G.O. *“Zamonaviy yondashuv asosida maktabgacha ta'limda ta'lim va tarbiyani tashkil etish asoslari”*. Ilmiy anjumanlar, 2025. PDF.

DINSHUNOSLIKNING ILMIY ASOSLARI VA TADQIQOT METODLARI

Abdujabborova Nasiba

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o’g’li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada dinshunoslikning ilmiy-nazariy asoslari, uning jamiyat taraqqiyotidagi o’rni hamda dinga oid ilmiy tadqiqotlarning metodologik tamoyillari yoritilgan. Tadqiqotlarda qo’llaniladigan tarixiy, fenomenologik, sotsiologik, psixologik va komparativ metodlarning mazmuni, ularning dinlarni o’rganish jarayonidagi ahamiyati keng tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy dinshunoslikda empirik ma’lumotlar, statistik tahlillar va madaniy kontekstni hisobga olgan holda ilmiy yondashuvning afzalliklari ko’rsatib berilgan. Maqola diniy jarayonlarni obyektiv tahlil qilish va fanlararo integratsiyani kuchaytirish zaruriyatiga urg’u beradi.

Kalit so’zlar: Dinshunoslik, ilmiy asoslar, tadqiqot metodlari, fenomenologiya, sotsiologik tahlil, tarixiy yondashuv, komparativ metod, diniy ong, ilmiy metodologiya.

Аннотация: В данной статье рассматриваются научно-теоретические основы религиоведения, его роль в общественном развитии, а также методологические принципы исследований, связанных с религией. Подробно анализируются содержание исторического, феноменологического, социологического, психологического и сравнительного методов и их значение в изучении религиозных явлений. Кроме того, подчеркиваются преимущества использования эмпирических данных, статистического анализа и учета культурного контекста в

современной религиоведческой науке. Статья акцентирует внимание на необходимости объективного анализа религиозных процессов и развития междисциплинарного подхода.

Ключевые слова: Религиоведение, научные основы, методы исследования, феноменология, социологический анализ, исторический подход, сравнительный метод, религиозное сознание, научная методология.

Abstract: This article explores the scientific and theoretical foundations of religious studies, its significance in social development, and the methodological principles applied in the academic study of religion. It provides an in-depth analysis of historical, phenomenological, sociological, psychological, and comparative research methods and highlights their importance in examining religious phenomena. The article also emphasizes the advantages of empirical data, statistical analysis, and cultural contextualization within modern religious studies. It concludes by stressing the need for objective analysis of religious processes and the enhancement of interdisciplinary integration.

Keywords: Religious studies, scientific foundations, research methods, phenomenology, sociological analysis, historical approach, comparative method, religious consciousness, scientific methodology.

Kirish. Dinshunoslik (religiyashunoslik) — insoniyat tarixida yuzaga kelgan diniy fenomenlarni tizimli, metodologik va empirik jihatdan oʻrganuvchi ilmiy soha boʻlib, uning ilmiy asoslari va tadqiqot metodlari bugungi zamon ilmiy hamjamiyati uchun katta ahamiyatga ega. Din inson jamiyatining ijtimoiy tuzilishi, madaniy anʼanalari, axloqiy tamoyillari va psixologik tajribasida markaziy oʻrin tutganligi sababli, uni ilmiy asoslarda tahlil qilish murakkab va koʻp qirrali vazifa hisoblanadi. Dinshunoslikning ilmiy asoslari deganda fan

paradigmalar, nazariy konsepsiyalar va metodologik tamoyillar tushuniladi; tadqiqot metodlari esa tarixiy, fenomenologik, sotsiologik, antropologik, psixologik va komparativ usullarni o‘z ichiga oladi. Mazkur maqolada dinshunoslikning nazariy poydevorlari, asosiy tadqiqot yondashuvlari va ularni amalga oshirishda qo‘llaniladigan metodlar tahlil qilinadi hamda sohaning amaliy qirralariga oid xulosalar va takliflar ilgari suriladi. [1]

Asosiy qism. Dinshunoslikning nazariy asoslarini ko‘rib chiqishdan avval, uning ilmiy holatini va fan sifatidagi o‘rni haqida qisqacha fikr yuritish lozim. Ilmiy dinshunoslik diniyatni irratsional yoki faqat e‘tiqodiy hodisa sifatida ko‘rmaydi; aksincha, dinni jamiyat, shaxs va madaniyatlarning o‘zaro ta‘siri kontekstida tahlil qiladi. Shu nuqtai nazardan, dinshunoslik interdisiplinar soha bo‘lib, tarix, ijtimoiy fanlar, antropologiya, psixologiya, filologiya va falsafa bilan yaqin aloqada ishlaydi. Nazariy jihatdan fanning asosiy postulatlar orasida diniy jarayonlarni kontekstualizatsiya qilish, diniy matnlar va amaliyotni o‘zaro bog‘liq tizim sifatida ko‘rish hamda diniy tajribaning ko‘p o‘lchovli tabiatini tan olish muhim o‘rin tutadi. Bu esa tadqiqotchiga diniy fenomenlarni yakkama-yakka faktlar sifatida emas, balki ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy va psixologik omillar bilan chambarchas bog‘liq jarayon sifatida o‘rganishga imkon beradi. [2]

Dinshunoslik metodologiyasining markazida bir necha ustuvor yondashuvlar joylashgan. Tarixiy yondashuv diniy jarayonlarning vaqt bo‘yicha rivojlanishini, diniy institutlar va matnlarning paydo bo‘lish tarixini aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv manbalarni kritik tahlil qilish, arxiv materiallari, epigrafika va arxeologik topilmalar asosida ishlashni talab etadi. Fenomenologik yondashuv esa diniy tajribani sub‘ektiv darajada, uning ma‘nosini va strukturaviy

elementlarini ochib berishga qaratilgan. Fenomenologiya yordamida tadqiqotchilar e’tiqodning ichki tajribasini, marosimlar va rituallar orqali ifoda topgan ma’no tizimlarini aniqlaydilar. Sotsiologik va antropologik metodlar diniy institutlarning jamiyatdagi funksiyalarini, ijtimoiy guruhlar orasidagi dinning ta’sirini va diniy identifikatsiya jarayonlarini o’rganadi; ularning asosiy vositalari so’rovnomalar, etnografik kuzatuvlar va intervyular hisoblanadi. Psixologik yondashuv esa dindorlikning individual psixika va shaxsiyat rivojlanishidagi rolini, e’tiqod motivatsiyasini va diniy tajriba bilan bog’liq kognitiv jarayonlarni o’rganadi. [3]

Empirik tadqiqotlar dinshunoslikda muhim o’rin tutadi. Ilmiy tadqiqotlardagi empirik yondashuvlar sifat jihatidan sifatli (qualitative) va miqdoriy (quantitative) metodlarni o’z ichiga oladi. Sifatli metodlar — etnografiya, chuqur intervyu, ishtirok etuvchi kuzatuv, matn tahlili — diniy amaliyotlarning kontekstual ma’nosini ochib bermoqda. Miqdoriy metodlar esa so’rovnoma, statistik tahlillar va katta hajmdagi ma’lumotlar asosida umumiy tendensiyalarni aniqlash imkonini beradi. Zamonaviy dinshunoslikda bu ikkala turdagi metodlarni uyg’unlash orqali barqaror va ishonchli natijalar olinadi. Masalan, ma’lum bir hududdagi diniy axborot tarqatilishining tendensiyalarini aniqlash uchun statistik so’rov natijalari va etnografik kuzatuvlar kombinatsiyasi samarali bo’ladi. [4]

Talablar va ehtiyojlar evolyutsiyasi natijasida dinshunoslikda yangi metodlar ham paydo bo’lmoqda. Raqamli dinshunoslik (digital religion studies) — social media monitoring, big data tahlili, matnlarni avtomatik qayta ishlash va GIS (geoinformatika) kabi texnologiyalarni tatbiq etadi. Bu metodlar yordamida dini tendensiyalarni kuzatish, din va ijtimoiy tarmoqlar o’rtasidagi o’zaro aloqani aniqlash va global jarayonlarni lokal

jihatdan analiz qilish mumkin. Ushbu yondashuvlar an’anaviy metodlarni to’ldiradi va yangicha empirik bazalar yaratadi.

Ilmiy etik masalalar ham dinshunoslikda katta ahamiyatga ega. Tadqiqotlar paytida diniy guruhlar bilan munosabatni o’rnatish, intervyu va kuzatuvlarni o’tkazishda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, tadqiqot natijalarini ob’yektiv va hurmat bilan taqdim etish zarur. Shuningdek, diniy mavzularda ishlashda ta’limiy neytral pozitsiyani saqlash, o’tkazilayotgan tahlilning e’tiqodiy tarafkashlikdan xoli bo’lishini ta’minlash — ilmiy adabiyotlarda qayta-qayta ta’kidlangan printsiplardandir.

Amaliy nuqtai nazardan, dinshunoslik tadqiqotlari siyosat, ta’lim, madaniyat, ijtimoiy barqarorlik va jamiyatlararo dialog sohalarida qo’llanilishi mumkin. Masalan, ekstremizm va radikalizmga qarshi kurashda diniy rahbarlar va jamiyat vakillari bilan olib boriladigan intervensiyalar, madaniyatlararo ta’lim dasturlari, diniy turizm va merosni saqlash strategiyalari — bularning barchasi dinshunoslik tadqiqotlari asosida shakllantiriladi. Shuningdek, dinshunoslik davlat siyosatiga maslahatlar beradi, diniy ta’lim va majburiylik masalalarini ilmiy asosda tahlil qiladi. [5]

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, dinshunoslikning ilmiy asoslari va tadqiqot metodlari — bu dinning ko’p qirraliligini tushunish va uni jamiyat kontekstida izchil o’rganish uchun zarur tarkibiy elementlardir. Nazariy yondashuvlar (tarixiy, fenomenologik, sotsiologik, antropologik va psixologik) va amaliy metodlar (sifatli va miqdoriy tadqiqotlar, raqamli tahlillar) birgalikda dinshunoslikka tadqiqotning keng qamrovli va ishonchli vositalarini beradi. Taklif sifatida ilmiy hamjamiyat va mahalliy tadqiqotchilar uchun quyidagilarni tavsiya etish maqsadga

muvofiq: birinchidan, interdisiplinar tadqiqotlarni kuchaytirish; ikkinchidan, raqamli metodlarni o‘zlashtirish va ularni an’anaviy usullar bilan uyg‘unlash; uchinchidan, tadqiqot etikasi va ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha qat’iy standartlar ishlab chiqish; to‘rtinchidan, mahalliy kontekstga moslangan tadqiqotlarni rag‘batlantirish orqali global nazariyalarni lokal tajriba bilan boyitish. Bularning amalga oshirilishi dinshunoslik fanining rivojlanishiga va jamiyatda diniy muammolarni ilmiy asosda hal etishga sezilarli hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduvaliyev, M. Dinshunoslik metodologiyasi: nazariya va amaliyot. Toshkent, 2019.
2. Akbarov, T. Din va jamiyat: sotsiologik tahlillar. Toshkent, 2018.
3. G‘aniyev, A. Fenomenologiya va diniy tajriba. Toshkent, 2015.
4. Islomova, S. Din, madaniyat va antropologiya. Samarqand, 2021.
5. Karimov, E. Diniy matnlarni tahlil qilish usullari. Toshkent, 2020.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA IQTISODIY TARBIYA BERISHNING MAZMUN-MOHİYATI

Abdulxaqova Muxlisa

Namangan davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Mamlakatimizda iqtisodiyotning siyosatdan ustuvor bo‘lishiga alohida e’tibor berilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi hukumati ta’lim-tarbiyani iqtisodiyot bilan chambarchas rivojlantirishga, pirovardida iqtisodning siyosatdan ustuvorligini ta’minlashga va ushbu jarayonning tarbiyashunoslikka ta’siri masalasini o‘rganishga katta ahamiyat bermoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tarbiyaning ahamiyati juda katta hisoblanadi. Har bir ota-ona o‘z

farzandini eng bilimdon, yuksak ma'rifatli, mahoratli, ijodkor tarbiyachi tarbiyasiga berishni istaydi. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy tabiya berishning o'ziga xosligi, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida iqtisodiy tushunchalarni berishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish yo'llari xususida so'z yuritildi.

Kalit so'zlar: iqtisod, ehtiyoj, pul, mulk, mahsulot, ta'limiy o'yin pedagogik texnologiya.

Аннотация: В нашей стране уделяется особое внимание приоритету экономики над политикой. Правительство Республики Узбекистан придаёт большое значение развитию системы образования и воспитания в тесной связи с экономикой, обеспечению приоритета экономики над политикой, а также изучению влияния этих процессов на педагогику. Экономическое воспитание детей дошкольного возраста имеет чрезвычайно важное значение. Каждый родитель стремится доверить своего ребёнка самому знающему, высокообразованному, талантливому и творческому воспитателю. В статье рассматриваются особенности экономического воспитания детей дошкольного возраста, а также пути использования новых педагогических технологий при формировании экономических представлений в дошкольных образовательных организациях.

Ключевые слова: экономика, потребность, деньги, имущество, продукт, образовательная игра, педагогическая технология.

Annotation: Special attention is paid in our country to ensuring the priority of the economy over politics. The Government of the Republic of Uzbekistan attaches great importance to developing education and upbringing in close connection with the economy, ensuring the supremacy of economic development over political interests, and studying how this process influences pedagogy. Economic education

plays a crucial role in the development of preschool children. Every parent wishes to entrust their child to a knowledgeable, highly educated, skilled, and creative educator. This article discusses the specific features of providing economic education to preschool children, as well as the ways of applying new pedagogical technologies in teaching economic concepts in preschool educational institutions.

Keywords: economy, need, money, property, product, educational game, pedagogical technology.

KIRISH

Bugungi kunda ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiya sohalarining mavjud taraqqiyoti zamonaviy jamiyat qiyofasini belgilab bermoqda. Zamonaviy jamiyatning eng muhim xarakterli jihati uning barcha sohalarida globallashuvning ko'zga tashlanayotganligidir.

Globallashuv o'z-o'zidan tezkor harakatlanish, zarur axborotlarni zudlik bilan qo'lga kiritish, ularni qayta ishlash va amaliyotga samarali tatbiq qilishni taqozo etadi. Ta'lim sohasidagi islohotlarning mazmunida yosh avlodga ilmiy bilimlarni berish, ularda keng dunyoqarashni shakllantirish va ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalashga nisbatan yangi talablarning belgilanganligi pedagogik faoliyatni tashkil etishga nisbatan innovatsion yondashuvni qaror toptirish zarurligini ko'rsatmoqda. Bunga asos sifatida Respublikamiz Prezidenti Sh.Mirziyoyevning yaqin besh yildagi, maktabgacha ta'lim va tarbiya sohasini isloh qilinishiga oid bir qator hujjatlarni tasdiqlab, uni amaliyotga tadbiq etganliklarini ko'rsatish mumkin.

Keltirilgan fikrlarga asoslangan holada maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatiga tadbiq etish masalasi hozirgi kunda ham dolzarb masalalardan sanaladi. Iqtisodiy tarbiya avvalambor oiladan boshlanadi. Keyinchalik Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyachi

tomonidan tarbiyalanuvchilarga tarbiyaning mazmun mohiyati tushuntirib boriladi. Tarbiyachi bolalarga iqtisodiy tarbiyani o‘yin mashg‘ulotlari asosida ham o‘rgatib boradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy bilim berish, ularning mantiqiy fikrlash doiralarini o‘stirish, ishbilarmonlik, tejamkorlik sifatlarini shakllantirishga qaratilgan jarayon hisoblanadi. O‘rta guruh bolalariga ilk iqtisodiy tushunchalarni berish quyidagi bo‘limlar: Inson va uning ehtiyojlari; Inson va iqtisod; Pul, mahsulotlarni sotib olish va ayirboshlash asosida tashkil etiladi. Inson va uning ehtiyojlari haqida tushuncha berishda, inson uchun zarur bo‘lgan hayotiy ehtiyojlar (kiyim-kechak, oziq-ovqat va hokazo), tejamkorlik haqida (suvni, vaqtni tejash), maktabgacha ta‘lim tashkilotlaridagi va uydagi jihozlardan (o‘yinchoq, kitob va hokazo) tejamkorlik bilan munosabatda bo‘lish vaqt haqida ilk tushuncha berish orqali vaqt tejash haqida tushunchalar beriladi. Bu tushunchalarni berish orqali tevarak-atrofdagi buyum va xomashyolar, ularning xilma-xil sifatlariga, uy-ro‘zg‘or buyumlari (ko‘rpa-to‘shak, ko‘rpacha, yostiq, choyshab, idish- tovoqlar) ularni bir-biridan farqlash va umumlashtirish, ustki kiyimlar turlari haqida tasavvurlarini aniqlash va kengaytirishadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy tarbiya berishdan asosiy maqsad bu bolaning tejamkor bo‘lishi, narsalarning qadr-qimmatini bilishi uchundir. Iqtisodiy tarbiya berish asosan o‘rta guruhlardan boshlanadi. O‘rta guruhdagi bolalarda bozor haqida bozordagi jarayonlar haqida 286 tushunchalarni shakllantirish kerak. Katta guruhdagi bolalarda bozor, sotuvchi, xaridor, mahsulotlarni ayirboshlash, pul birliklarini to‘liq holda o‘rgatish zarur.

Ibn Sino materiyani eng sodda bo‘laklarga bo‘linmaydigan shakli to‘rt unsur: havo, olov, suv, tuproqdan iborat, ularning o‘simlik,

hayvonot olamiga ta'siri bebaho boyliklarni asrabavaylash kerakligi to'g'risida o'zining “Aqsom ul-ulum ul-aqliya” (aqliy bilimlar tasnifi) asarida fikr yuritadi.

Amir Temur mamlakatning iqtisodiy ahvolini ko'tarishda savdoning ahamiyatini tushunib bozorlar, rastalar, turli-tuman ustaxonalar barpo ettirib xalq hunarmandchilik san'atini taraqqiy ettirdi. Shuningdek, xalq farovonligi, mamlakat obodonchiligi yo'lida suv omborlari, to'g'onlar qurishga, yangi yerlarni o'zlashtirishga e'tibor berdi. Amir Temurning soliqlar haqidagi qoidasi muhim ahamiyatga egadir.

A.N.Forobiy “Baxt-saodatga erishuv haqida” asarida shunday yozadi: “Inson o'z mablag'ini to'g'ri sarflashni bilishi kerak. Pul sarflashda qizg'anchilik qilish xasislikka olib keladi. Pullarni rejasiz ishlatish esa insonni beboshlikka yetaklaydi”.

A.Avloniy “Iqtisod deb, pul va mol kabi ne'matlarning qadrini bilmakka aytilur” yana “Hozirgi 64 zamonda maqsadga yetmoq, xalqqa maqbul bo'lmoq uchun ilm va mol lozimdur” kabi qimmatli g'oyalarni olg'a surgan. Masalan, uning quyidagi fikrlarini ko'raylik: “Amerikaliklar bir dona bug'doy ekib, yigirma qadoq bug'doy olurlar, yevropaliklar o'zimizdan olgan 5 tiyinlik paxtamizni o'zimizga 25 tiyinga soturlar. Ammo biz osiyoliklar, xususan, turkistonliklar, dumba sotib, chandir chaynaymiz: qaymoq berub, non o'rniga kesak tishlaymiz, so'zning qisqasi, hozirgi zamonga muvofiq kishi bo'lmak uchun ilm va ma'rifat ila barobar iqtisod, insof tugamas sa'i, bitmas g'ayrat lozimdir”.

Iqtisodiy tarbiya bu oilaning asosiy funksiyalaridan biri ham hisoblanadi. Oilada bolalar ota-ona pulni qanchalik tejab ishlatishini ko'rsa kelajakda ular ham xuddi shunday tejamkor bo'ladi. Ota-ona oila uchun kerakli biror bir narsa, keyinchalik olinishi kerak bo'lgan

xomashyo uchun ham oldindan pul yigʻib borishlari bolani iqtisodiy tarbiyasiga yanada yaxshi taʼsir koʻrsatadi. Umuman olib aytganda oila tejamkor boʻlishi va kelajakda farzandlari ham shunday boʻlib yetishishi yaxshi tarbiyalanganliklaridan dalolat beradi.

Shu oʻrinda oila davlatga bitta farzandni voyaga yetkuzganga qadar bitta “Nexia” avtomobili miqdoriga teng darjada iqtisodiy foyda keltiradi. Bolalarga yerosti va yerusti boyliklari haqida aytib ularni ham tejash kerak ekanligini tushuntirish muhim. Suvni ham tejab ishlatish iqtisodiy tarbiyaning bir shaklidir. Bularni maktabgacha yoshdagi bolalarga oʻyin mashgʻuloti 287 asosida ham oʻrgatamiz. Iqtisodiy tarbiyani har bir bolaga izchil ravishda oʻrgatib borish tarbiyachining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

IV boʻlimda. Ishlab chiqarish va uning turlari, ishlab chiqarish va mehnat jarayoni: yer, ishchi kuchi, ishlab chiqarish texnologiyasi moddiy xom-ashyo omillari, tadbirkorlik manbalari, mahsulot va buyumlar, turli mahsulotlarni ishlab chiqarish texnologiyasi (inson hayot kechirishi uchun zarur boʻlgan mahsulot va tovarlar), qurilish mollari va jihozlari, imkoniyatlardan foydalanish samaradorligini oshirish yoʻllari, ishlab chiqarish va taʼlimot, ishlab chiqaryotgan mahsulotlarni uy roʻzgʻorga kerakli mahsulotlar, texnika asboblari, mashinalar matolar, ip, ipak tolalari, oʻquv qurollari va kitoblar, dehqonlar, chorvadorlar, bogʻbonlar, paxtakorlar, xalq xoʻjalogining muhim tarmogʻini hisoblangan qurilish ashyolari, oʻyinchoqlarni ishlab chiqarish texnologiyasi bilan tanishtirish. Buning uchun atrof-olam bilan mashgʻulotlarida quyidagi mavzularda: “Ishlash uchun uchun kimga nima kerak?”, “Bogʻbon-bogʻbon”, “Nimaning oʻrni oʻzgardi” oʻyinlar, “Tejamkorlik yaxshi odat”, “Pul nima?”, “Bozor turlari”, “Oʻyinchoqlar va ularning yaratilishi”, “Bank nima”, “Doʻkon turlari”, “Nima qayerda ishlab chiqiladi?”, “Ishlab

chiqarish va uning turlari” mavzularida suhbatlar o’tkaziladi. Biz yuqorida “oila daromadi”, “Oila farovonligi”, “oila ehtiyojlari” kabi iboralarni qo’llladik. Maktabgacha yoshdagi bolalarning iqtisodiy bilimlarni shakllantirishda oila ham muhim rol o’ynaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy tarbiya berish masalasi bir qator mahalliy va xorijiy ilmiy manbalarda yoritilgan bo’lib, ushbu adabiyotlar iqtisodiy bilimlarning erta yoshdan shakllanishi bolaning keyingi rivojlanishida muhim o’rin tutishini ta’kidlaydi. 2020-yilda qabul qilingan “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti”da maktabgacha ta’limning mazmuni, tarbiyaviy jarayonning asosiy yo’nalishlari va bolalarda boshlang’ich iqtisodiy tasavvurlarni shakllantirishga qo’yiladigan talablar belgilangan. Mazkur standartda bolalarda ehtiyoj, tejamkorlik, mulk, mahsulot kabi tushunchalarning yoshga mos ravishda berilishi ko’zda tutiladi. Shuningdek, “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo’yiladigan Davlat talablari” (2018) hujjatida bolalarning umumiy rivojlanish ko’rsatkichlari, xususan ijtimoiy-maishiy ko’nikmalar, iqtisodiy tushunchalarning dastlabki shakllari, kundalik hayotdagi resurslar bilan tejamkor munosabatni o’rganish metodlari alohida yoritilgan. O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi tomonidan yaratilib amaliyotga joriy etilgan “Ilk qadam” (2018) davlat o’quv dasturi iqtisodiy tarbiya bo’yicha aniq yo’nalishlarni beradi. Unda bolalarda tejamkorlik, mulkka e’tibor, pul va mahsulot haqida dastlabki tasavvurlarni shakllantirish uchun o’yin texnologiyalaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o’quv-tarbiya jarayoni, tarbiyachilarning dars va o’yin mashg’ulotlari davomida iqtisodiy

tushunchalarni berish uslublari kuzatildi. Kuzatish natijalari orqali bolalarning tejamkorlik, pul haqidagi tasavvurlari, bozor jarayonlari haqidagi ilk bilimlarini o'zlashtirish darajasi aniqlanib bordi. Tarbiyachilar, ota-onalar hamda bolalar bilan suhbat o'tkazilib, bolalarning iqtisodiy tushunchalarni qanchalik o'zlashtirayotgani, oilada tejamkorlik va iqtisodiy tarbiyaning qay darajada shakllangani o'rganildi. 6–7 yoshdagi bolalarga “Pul nima uchun kerak?”, “Do'konga borganingda nimalarni sotib olish kerak?”, “Nega tabiatni asrash kerak?” kabi savollar berildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy tarbiya berish ularning tejamkorlik, mas'uliyat, mulkka nisbatan to'g'ri munosabat va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda muhim omil ekanini ko'rsatdi. O'rta va katta guruh tarbiyalanuvchilariga iqtisodiy tushunchalarni o'yin faoliyati, amaliy mashg'ulotlar hamda kuzatishlar orqali berish eng samarali usul ekanligi aniqlandi. Kiritilgan pedagogik texnologiyalar – rolly o'yinlar, muammoli vaziyatlar, iqtisodiy mazmundagi suhbatlar bolalarning kundalik hayotiy ko'nikmalarini mustahkamladi. Muhokama jarayonida ma'lum bo'ldiki, iqtisodiy tarbiya dastlab oilada shakllanadi, maktabgacha ta'lim tashkilotida esa izchil va tizimli tarzda rivojlantirilishi zarur. Tarbiyachining yetarli iqtisodiy savodxonligi va zamonaviy metodlarni qo'llashi bolalarning iqtisodiy tafakkurining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, milliy qadriyatlar, tarixiy manbalar va buyuk allomalar merosi asosida berilgan iqtisodiy tushunchalar tarbiyaning mazmunini yanada boyitadi.

Umuman olganda, iqtisodiy tarbiyaning erta yoshdan boshlanishi kelgusida bolalarning mustaqil hayotga tayyorgarligini oshiradi, ularda

ongli iste'mol va tejamkorlik madaniyatini shakllantiradi. Bu esa jamiyatning barqaror iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim omil sifatida e'tirof etiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda Mazkur iqtisodiy ta'lim darajasini 6-7 yoshdagi bolalarda aniqlash uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin: intervyular, shaxsiy suhbatlar, kuzatish. Ularga “Odamlarga pul nima uchun kerak?”, “Reklama nima uchun qilinadi?”, “Nega kitob, o'yinchoq, buyumlar, tabiatni muhofaza qilishimiz kerak?”, “Do'konga borsang oilaga nimalarni sotib olish kerak?” kabi savollar bilan murojaat qilish orqali bolaning iqtisodiy tafakkurini aniqlash mumkin. Bolaning kelajak hayotdagi faolligi, uning farovon va to'kin yashashi haqidagi tasavvurlari, bilim, malaka va ko'nikmalari kichik yoshdan shakllantirilib borilishi lozim. Ko'rsatkichi past darajadagi bolalar bilan individual ishlash, ularni kelajak hayotga tayyorlash maqsadga muvofiq. Maktabgacha yoshdagi bolalarni estetik tomondan tarbiyalashda san'atning har xil turlari va janrlaridan (musiqa, rassomchilik, haykaltaroshlik, xalq amaliy san'ati, adabiyotlardan) foydalaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standarti . 2020 yil
2. O'zbekiston Respublikasining “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari”. Toshkent-2018 yil
3. O'zbekiston Respublikasining Maktabgacha ta'lim vazirligining “Ilk qadam” Davlat o'quv dasturi. Toshkent-2018 yil
4. “Ilm yo'li” variativ dasturi. Toshkent. O'zRMTV 2022 yil.

FARZAND TARBIYASIDA OTA-ONALAR ROLI: ZAMONAVIY PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

Sobitova Muxlisa Ulugʻbek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha taʼlim yoʻnalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu oilaviy muhitning farzand tarbiyasiga taʼsiri pedagogik va psixologik nuqtai nazardan oʻrganiladi. Oiladagi ijtimoiy-psixologik holat, ota-onaning tarbiyaviy yondashuvi va oʻzaro munosabatlar farzand shaxsining shakllanishiga qanday taʼsir koʻrsatishi ilmiy tahlil qilinadi. Asosan sogʻlom oilaviy muhitni shakllantirishda ota-onaning pedagogik kompetensiyasi va psixologik madaniyati muhim omil sifatida yoritilgan.

Kalit soʻzlar: oilaviy muhit, farzand tarbiyasi, psixologik iqlim, pedagogik yondashuv, ota-ona roli.

Аннотация: В педагогик-психологическом аспекте изучается влияние семейной среды на воспитание ребёнка. Научно анализируются социально-психологическая обстановка в семье, воспитательный подход родителей и их взаимоотношения с целью определения их влияния на формирование личности ребёнка. В частности, выделяются педагогическая компетентность и психологическая культура родителей как важные факторы формирования здоровой семейной среды.

Ключевые слова: семейная среда, воспитание детей, психологический климат, педагогический подход, родительская роль.

Abstract: The impact of this family environment on child upbringing is studied from a pedagogical and psychological perspective. The socio-psychological situation in the family, the educational approach of parents and their mutual relations are scientifically analyzed to determine how they affect the formation of the child's personality. In

particular, the pedagogical competence and psychological culture of parents are highlighted as important factors in the formation of a healthy family environment.

Keywords: family environment, child rearing, psychological climate, pedagogical approach, parental role.

KIRISH

Farzand tarbiyasi insoniyat tarixida eng qadimiy va uzviy jarayonlardan biri bo'lib, har bir shaxsning axloqiy, ijtimoiy va intellektual shakllanishida eng asosiy omil bu – oila hisoblanadi. Bola dunyoga kelgan ilk kundan boshlab aynan oilaviy muhitda ulg'ayadi va atrof-muhit bilan dastlabki aloqasini oila a'zolari orqali amalga oshiradi. Bolaning psixik va ruhiy rivojlanishi, dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi, axloqiy me'yorlarga munosabati hamda ijtimoiy rollarni o'zlashtirishi bevosita oiladagi dastlabki tajribalar asosida shakllanadi.

Ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan, oila bola uchun birinchi ijtimoiy institut, ilk maktab va tarbiya maskani hisoblanadi. Shu sababli ham zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarida farzand tarbiyasining asoslari oilada qo'yiladi degan g'oya ustuvor ahamiyat kasb etadi. Masalan, mashhur psixolog L.S. Vygotskiy ta'kidlaganidek: “Shaxsning ichki dunyosi tashqi muhit bilan o'zaro ta'sirda vujudga keladi” – bu tashqi muhit, avvalo, oila sanaladi. Oilaviy muhit bu oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, psixologik iqlim, tarbiyaviy qadriyatlar tizimi, muloqot madaniyati hamda maishiy hayot tarzining uyg'unlashgan majmuasidir. Bu muhit nafaqat jismoniy, balki ruhiy, hissiy, ma'naviy-axloqiy jihatlardan ham iborat bo'lib, bolaning shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Oilaviy muhit farzand tarbiyasiga turli xil yo'nalishlarda ta'sir ko'rsatadi. Psixologik sharoit mehr, e'tibor, ishonch va xavfsizlik hissi mavjud bo'lgan oilalarda bola

o'zini qadrlangan, barqaror va faol his etadi. Muloqot va emotsional aloqalar ochiq, samimiy va iliq muloqot mavjud bo'lgan oilalarda bolalar ijtimoiy ko'nikmalarni osonroq egallaydi. Tarbiyaviy yondashuvlar vtoritar, demokratik va liberal uslublar farzand shaxsiyatiga turlicha ta'sir etadi. Baumrind tomonidan ta'kidlanganidek, demokratik uslubda tarbiyalangan bolalar ko'proq o'ziga ishongan, ijtimoiy moslashgan va mas'uliyatli bo'lishadi. Ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar tizimi har bir oila o'z urfodatlari, diniy e'tiqodlari, milliy qadriyatlari orqali farzandga hayotiy yo'nalish beradi .

Pedagogik jihatdan oilaviy muhit yo'nalishlarda muhim o'rin tutadi. Oila farzand tarbiyasiga oid aniq maqsadlarni belgilaydi va izchil ravishda amalga oshiradi. Oila bolaning jamiyatga moslashuvi (ijtimoiylashuvi) jarayonini boshlaydi. Oila o'qish va o'rganishga bo'lgan dastlabki motivatsiyani shakllantiradi. Ota-onaning shaxsiy namunasi bu bolaga beriladigan eng ta'sirli pedagogik vositadir.

Asosiy qism. Oilaviy muhit farzandning rivojlanishi, xulq-atvori, o'z-o'zini anglash darajasi hamda emotsional barqarorligida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Har bir oila o'ziga xos ichki iqlim, muloqot uslubi, intizom darajasi va hissiy munosabatlari bilan ajralib turadi. Bu omillar farzandning shaxsiy shakllanish jarayoniga chuqur ta'sir qiladi. Ilmiy adabiyotlarda oilaviy muhit odatda ijobiy va salbiy ko'rinishlarda o'rganiladi.

Ijobiy ya'ni mehrga asoslangan oilaviy muhitda o'sayotgan farzand o'zini qadrlangan va himoyalangan deb his qiladi, tashabbuskor bo'ladi, o'z fikrlarini erkin ifoda etishga harakat qiladi. Bunday muhitda farzandda o'ziga ishonch, yuqori o'zini qadrlash hissi, emotsional barqarorlik va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlari shakllanadi. Aksincha, salbiy ya'ni ziddiyatli yoki e'tiborsiz oilaviy muhitda esa

bolaga yetarli e'tibor va hissiy qo'llab-quvvatlash berilmaydi. Bunday muhitda farzand ko'pincha o'zini yolg'iz, tushkun yoki xavf ostida his qiladi. Ziddiyatli muhitda doimiy janjal, bosim, tanbeh ustun bo'lib, bola o'z fikrini aytishdan qo'rqadi, ichki stress bilan yashaydi. E'tiborsiz muhitda esa bola hissiy sovuqlik va befarqlik ichida ulg'ayadi. Bunday sharoitlar bolada tajovuzkorlik, tortinchoqlik, o'zini qadrsiz his qilish va hatto depressiv holatlarni yuzaga keltiradi. Erich Frommning ta'kidlashicha, mehrdan mahrum bola jamiyatda norozilik va tajovuzkorlik bilan ifodalangan o'zgarishlarga moyil bo'ladi.

Shuningdek, oilaviy muhitning ta'siri ko'pincha ota-onaning tarbiya uslubiga ham bog'liq. Baumrind tomonidan belgilangan uch asosiy tarbiya uslubidan biri avtoritar (qattiqqo'l) yondashuvda bola qat'iy tartibga bo'ysunadi, biroq o'z fikrini aytishda qiynaladi. Demokratik yondashuv esa mehr va nazorat uyg'unligiga asoslangan bo'lib, bunda bola ijtimoiy jihatdan faol, mustaqil va mas'uliyatli bo'ladi. Liberal (bo'sh) tarbiya uslubida esa cheklovlar kamligi tufayli bola o'zini nazorat qilishda qiyinchilikka duch keladi, emotsional beqarorlik kuzatiladi. Farzandning shaxsiy rivojida oilaviy muhit va otaonalarining tarbiya uslubi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Oilada sog'lom psixologik iqlim, samimiy muloqot va hissiy qo'llab-quvvatlash mavjud bo'lishi barqaror, mas'uliyatli va ijtimoiy jihatdan moslashgan shaxsni tarbiyalashda muhim omillardandir.

Farzand tarbiyasida eng muhim omillardan biri ota-onaning shaxsiy fazilatlari va pedagogik yondashuvidir. Ota-onaning har bir harakati, nutqi, munosabati va qarashlari bola uchun hayotiy namunaga aylanadi. Shuning uchun ham ota-onaning shaxsiy namunaliligi va pedagogik madaniyati farzandda ijtimoiy rol va qadriyatlar tizimini shakllantirishda hal qiluvchi o'rin tutadi.

Avvalo, ota-onaning axloqiy fazilatlari halollik, adolat, sabr, mehribonlik, vijdonlilik singari xususiyatlar bola tomonidan ichki qabul qilinadi va unga taqlid qilinadi. Bu holat pedagogikada “shaxsiy namuna” prinsipi sifatida e’tirof etiladi. Psixologik nuqtai nazardan, bola ota-onasini doimiy ravishda kuzatadi, ularning harakatlaridan ijtimoiy va axloqiy saboqlar chiqaradi. Amerikalik pedagog D. Elkind ta’kidlaganidek, “Farzandlar nasihatni emas, ota-onasining fe’l-atvorini eslab qoladi”. Bu esa, ota-onaning har bir xatti-harakatini bevosita pedagogik vosita sifatida ko’rish imkonini beradi. Ota-onaning axloqiy namunachiligi farzandda empatiya, vijdon, haqiqatparastlik va mas’uliyat hissini rivojlantiradi. Shuningdek, bola noto’g’ri xatti-harakatlardan o’zi voz kechish ehtiyojini his eta boshlaydi.

Bundan tashqari, oiladagi muloqot madaniyati ham farzand tarbiyasida muhim omil hisoblanadi. Muloqot faqat buyruq va tanbeh emas, balki bolaning fikrini tinglash, izoh berish, savollarni muhokama qilish, murosas qilish va faol tinglash madaniyatini o’z ichiga oladi. Oilaviy muloqotda ochiqlik, hurmat, e’tibor va tushunishga asoslangan munosabat mavjud bo’lsa, bola o’z fikrini erkin ifodalashga o’rganadi, psixologik bosim o’rniga sog’lom rivojlanish yuzaga keladi. Ota-ona va bola o’rtasidagi ishonchli muloqot esa o’zaro bog’liqlikni mustahkamlaydi.

Intellectual muhit ham farzand rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Kitob o’qish, ilmiy-didaktik suhbatlar, savol-javoblar, muhokamalar bolaning aqliy salohiyatini kengaytiradi. Psixolog Jerome Bruner ta’kidlaganidek: “Farzand o’z aqliy salohiyatini oilaviy muhitda, ayniqsa til va muloqot jarayonida rivojlantiradi”. Bunday muhit o’quvga bo’lgan motivatsiyani oshiradi, tanqidiy fikrlash va muammoli vaziyatlarda yechim topish ko’nikmalarini shakllantiradi. Pedagogik madaniyatga

ega bo'lgan ota-onalar farzandga nafaqat nazoratni, balki erkinlikni, mas'uliyatni, mustaqil fikrlashni, muloqotni va shaxs sifatida qadrlanish imkoniyatlarini beradi. Bunday oilaviy muhitda ulg'aygan farzand barqaror, ijtimoiy moslashgan va axloqiy fazilatlarga ega shaxsga aylanish ehtimoli yuqori bo'ladi.

Xulosa. Farzand tarbiyasi jarayonida oilaviy muhit hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bola uchun oila bu nafaqat biologik muhit, balki ijtimoiylashuv, axloqiy me'yorlar, hissiy barqarorlik va shaxsiy shakllanishning birlamchi makonidir. Oilaviy munosabatlar, muloqot uslubi, axloqiy qadriyatlar va ota-onaning pedagogik madaniyati bolaning shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sog'lom psixologik iqlimga ega bo'lgan oilalarda voyaga yetgan farzandlar o'ziga ishonchli, barqaror va ijtimoiy moslashuvchan bo'lib shakllanadi. Aksincha, ziddiyatli yoki e'tiborsiz muhitda ulg'aygan bolalarda xavotir, tajovuzkorlik, izolyatsiyaga moyillik va depressiv holatlar kuzatiladi. Shuningdek, ota-onaning axloqiy namunaliligi, o'zaro muloqot madaniyati va intellektual faolligi bolaning mustaqil fikrlovchi, mas'uliyatli va sog'lom psixologik muhitda shakllanishini ta'minlaydi. Shu bois, oilada ijobiy muloqot tizimini yo'lga qo'yish, adolatli rollar taqsimoti, emotsional yaqinlikni mustahkamlash, intellektual muhit yaratish va raqamli makon ustidan ongli nazoratni ta'minlash farzand tarbiyasining samaradorligini oshiradi. Pedagog va psixologlar esa oilalar bilan muntazam hamkorlikda bo'lishi, erta aralashuv va maslahat tizimlarini yo'lga qo'yishi, shuningdek, milliy qadriyatlarni tarbiya jarayoniga uyg'unlashtirishi zarur. Oila va ta'lim muassasasi o'rtasidagi uzviy aloqadorlik orqali sog'lom, axloqli va faol shaxsni tarbiyalashga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Vygotskiy L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
2. Baumrind D. “Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior.” Child Development, vol. 37, no. 4, 1966.
3. Fromm E. The Art of Loving. New York: Harper & Row, 1956.
4. Elkind D. The Hurried Child: Growing Up Too Fast Too Soon. Cambridge, MA: Perseus Publishing, 2001.
5. Bruner J. The Culture of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996

MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMINI TASHKIL ETISHDA MILLIY QADRIYATLARNING O’RNI VA AHAMIYATI

G’oyibova Mastura Ubaydullayevna

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim yo’nalishi, kechki 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Maktabgacha ta’lim tizimida milliy qadriyatlarning o’rni va ahamiyati, shuningdek ularni tarbiyaviy jarayonda qo’llash yo’llari tahlil qilingan. Maqola real ilmiy manbalarga asoslanib, milliy qadriyatlarni o’qitishning zamonaviy yondashuvlari va ularning bolalar ma’naviy shakllanishiga ta’siri haqida tahliliy fikrlar bilan boyitilgan.

Kalit so’zlar: milliy qadriyat, maktabgacha ta’lim, tarbiya, madaniy meros, ma’naviyat.

Kirish. Maktabgacha ta’lim bosqichi inson shaxsining shakllanishida eng muhim bosqich bo’lib, aynan shu davrda bolaning axloqiy, ma’naviy va estetik qarashlari shakllanadi. Shu jihatdan, maktabgacha ta’lim muassasalarida milliy qadriyatlarni tarbiyalash

yosh avlodda vatanparvarlik, madaniyatga, ajdodlarning merosiga hurmat kabi fikrlarni uygʻotishga xizmat qiladi. Masalan, muallif Nargiza Azamova taʼkidlaganidek, "...bolalarni ohang-tonda tayyorlash maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsini milliy qadriyatlarga tayangan holda rivojlantirish uchun muhimdir". [1, 98-102]

Menimcha, maktabgacha yosh — bu bolaga milliy madaniyatning eng muhim unsurlari tabiiy singadigan davrdir. Ertaklar, bayramlar, xalq oʻyinlari orqali berilgan qadriyatlar bola ongida chuqur iz qoldiradi. Shu nuqtayi nazardan, maktabgacha taʼlim tashkilotlarida milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya jarayonini tizimli tashkil etish bugungi kunda nihoyatda dolzarbdir.

Bundan tashqari, milliy qadriyatlar — xalqning tarixi, urf-odati va diniy-maʼnaviy anʼanalariga asoslangan axloqiy mezonlar majmuasi boʻlib, maktabgacha taʼlim muassasasida bu qadriyatlarga eʼtibor qaratilish yosh bolaning oʻz millatiga hurmat, merosga sadoqat ruhida tarbiyalanishiga sabab boʻladi.

Shu sababli, maktabgacha taʼlim tizimida milliy va diniy qadriyatlarga eʼtibor qaratish — yosh avlodni maʼnaviy yetuk, vatanparvar shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada maktabgacha taʼlim tizimida milliy qadriyatlarning oʻrni, ahamiyati va ularni amaliy jihatdan qoʻllash usullari tahlil qilinadi.

Milliy qadriyatlarning mazmuni va manbalari. Milliy qadriyatlar har bir xalqning tarixi, dini, madaniyati, urf-odatlari va tili bilan chambarchas bogʻliq boʻlib, ular asrlar davomida xalq hayotida shakllanib, avloddan-avlodga oʻtib kelgan ijtimoiy-maʼnaviy merosdir. Ular insonning jamiyatdagi xulq-atvorini belgilab beradi, shaxsda axloqiy meʼyorlar, hurmat, mehr-oqibat, vatanparvarlik va halollik kabi fazilatlarni shakllantiradi. N. T. Allamuratovanning tadqiqotida qayd

etilishicha, “milliy qadriyatlar o‘zbek oilalarida yoshlarni axloqiy va ma’naviy jihatdan tarbiyalashning asosiy mezoni hisoblanadi” [2, 73].

O‘zbek xalqining milliy qadriyatlari Qur’on, hadis, xalq og‘zaki ijodi va allomalar merosiga tayanadi. Masalan, Alisher Navoiy o‘z asarlarida insonparvarlik, poklik, mehnatsevarlik, sabr-toqat kabi fazilatlarni ulug‘lagan. Shu jihatdan, qadriyatlar diniy-ma’naviy ildizlarga ega bo‘lib, ular tarbiyaviy faoliyatning muhim tayanchiga aylanadi. J. Saidov fikricha, “maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash orqali ularning ruhiy-ma’naviy olamini shakllantirish mumkin” [3, 30-36].

Shaxsiy kuzatuvimga ko‘ra, ertaklar va maqollar bolalarning tasavvurini faollashtiradi, ularning nutqi va xulqiy qarashlarida sezilarli o‘zgarish beradi. Shu sababli, milliy qadriyatlarning manbalari tarbiya jarayonida ham nazariy, ham amaliy asos sifatida xizmat qiladi.

Milliy qadriyatlarning manbalari orasida xalq urf-odatlar, bayramlar, xalq og‘zaki ijodi — ertaklar, maqollar, topishmoqlar va xalq qo‘shiqlari alohida o‘rin tutadi. Ular bolaning nutqini, tafakkurini, tasavvurini va hissiy dunyosini boyitadi. N. Khasanova o‘z tadqiqotida ta’kidlaganidek, “mustaqillikdan so‘ng O‘zbekistonda milliy qadriyatlarni ta’lim tizimiga integratsiya qilish orqali yoshlarning ma’naviy immuniteti kuchaymoqda” [4, 12].

Shuningdek, xalq qadriyatlarining uzviy qismi sifatida mehr-oqibat, kattalarga hurmat, kichiklarga g‘amxo‘rlik kabi axloqiy me’yorlar bolalar ongida dastlabki ijtimoiy qadriyatlar sifatida shakllanadi. Bular maktabgacha ta’lim jarayonida tarbiyachi tomonidan to‘g‘ri yo‘naltirilsa, bola shaxsining axloqiy fazilatlari mustahkamlanadi.

Shunday qilib, milliy qadriyatlarning asosiy manbalari diniy-ma’naviy, tarixiy, madaniy va xalq an’analari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib,

ular maktabgacha ta’lim tizimida bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishning poydevorini tashkil etadi.

Maktabgacha ta’lim tizimida milliy qadriyatlarni qo’llash yo’llari. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida milliy qadriyatlarni singdirish jarayoni pedagogik mahorat, metodika va ijodiy yondashuvni talab qiladi. Bolalar uchun qadriyatlarni o’rgatish o’yin, ertak, qo’shiq, xalq o’yinlari va bayramlar orqali tabiiy tarzda amalga oshiriladi. Tadqiqotchi J. Saidovning fikricha, “bolalar o’yin faoliyati davomida milliy qadriyatlarni anglash va ularni amalda qo’llashni o’rganadilar; bu esa ularning ijtimoiy-ma’naviy shakllanishida muhim rol o’ynaydi” [3, 34].

Milliy qadriyatlarni bolalarga singdirishda **o’yin va dramatisatsiya metodlari** samarali hisoblanadi. Masalan, “Navro’z bayrami”, “Mehrjon”, “Sumalak sayli” kabi tadbirlar orqali bolalarda tabiat, mehnat, birlik, mehr-oqibatga bo’lgan hurmat shakllanadi. Shu orqali ularning hissiy va axloqiy rivojlanish darajasi oshadi. N. Khasanova ta’kidlaganidek, “bolaning ma’naviy immuniteti o’z xalqining qadriyatlari bilan tanishtirish orqali mustahkamlanadi” [4, 13].

Bundan tashqari, xalq og’zaki ijodi — ertaklar, maqollar, topishmoqlar, xalq qo’shiqlari — bolaning nutqi, xotirasi va tasavvurini rivojlantiradi. Masalan, “Mehr-oqibatli bola”, “To’g’rilik eng ulug’ fazilat” kabi ertaklar yordamida axloqiy tushunchalar chuqurlashadi. Allamuratova N. T. fikricha, “xalq og’zaki ijodi maktabgacha yoshdagi bolalarda ijobiy xulq-atvor, mehnatsevarlik va insonparvarlikni shakllantirishda eng tabiiy vositadir” [2, 75].

Milliy qadriyatlarni o’qitishda **ota-ona va tarbiyachi hamkorligi** alohida ahamiyatga ega. Ota-ona oilada milliy odatlar, kiyinish, so’zlashish madaniyati orqali bolaga namuna bo’ladi, tarbiyachi

esa muassasada bu qadriyatlarni amaliy faoliyat bilan mustahkamlaydi. Azamova N. N. o‘z tadqiqotida “maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasida oilaviy qadriyatlar bilan ta’limiy qadriyatlarning uzviy bog‘liqligi tarbiya samaradorligini belgilaydi” deb qayd etgan [1, 98].

Zamonaviy raqamli davrda esa milliy qadriyatlarni o‘qitishda interaktiv texnologiyalar, multimediali vositalar va animatsion videolardan foydalanish samarali natija beradi. UNICEFning “Early Childhood Education in Uzbekistan” hisobotida qayd etilishicha, “axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida madaniy va milliy kontentni bolalarga taqdim etish ularning qiziqishini oshiradi va o‘z madaniyatiga ijobiy munosabatni shakllantiradi” [5, 4].

Menimcha, zamonaviy texnologiyalar milliy qadriyatlarni bolalarga yetkazishda yangi imkoniyat yaratmoqda. Animatsion ertaklar, video-darslar, interaktiv o‘yinlar — bularning barchasi bolalarda milliy g‘urur va madaniy ongini shakllantiradi.

Demak, maktabgacha ta’lim tizimida milliy qadriyatlarni qo‘llash:

- xalq og‘zaki ijodi asosida yaratilgan mashg‘ulotlar;
- o‘yin, bayram va sahna ko‘rinishlari;
- ota-ona hamkorligi;
- raqamli vositalar orqali taqdimotlar
- kabi shakllarda amalga oshiriladi.

Bu esa nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki yosh avlodda milliy o‘zlik, mehr-shafqat, insonparvarlik va vatanparvarlik tuyg‘ularini kuchaytiradi.

Diniy qadriyatlar va tarbiya o‘rtasidagi bog‘liqlik. Milliy qadriyatlar bilan bir qatorda diniy qadriyatlar ham maktabgacha ta’lim tizimida bolaning ma’naviy-axloqiy shakllanishiga bevosita ta’sir etadi. O‘zbekiston Respublikasida din va milliy an’analar bir-birini to‘ldiruvchi

ijtimoiy-ma'naviy hodisalar sifatida qaraladi. Islom dini insonni halollikka, mehr-oqibatga, ota-onaga hurmat va jamiyatda mas'uliyatni his etishga o'rgatadi. Shu bois, diniy qadriyatlar milliy tarbiya tizimining ajralmas qismi sifatida qaraladi.

Masalan, Khasanova N. o'z maqolasida “islomiy qadriyatlar, xususan halollik, saxovat va mehr-shafqat tamoyillari yoshlarning ruhiy-ma'naviy barkamolligini shakllantirishda hal qiluvchi omillardandir” deb yozadi [4, 14].

Diniy qadriyatlar bolalarning kundalik hayotida oddiy odatlar orqali singdiriladi. “Assalomu alaykum” kabi salomlashish madaniyati, “Bismilloh” bilan ishni boshlash, “Rahmat” deyish odobi — diniy qadriyatlar asosida shakllangan ijtimoiy me'yorlardir. Shu jihatdan, maktabgacha ta'limda bu odatlarni o'yin, ertak va misollar orqali o'rgatish tarbiyaviy samarani oshiradi. Azamova N. N. ta'kidlaganidek, “bolaning diniy-axloqiy tushunchasi milliy qadriyatlar bilan uyg'un bo'lganda, u komil inson sifatida shakllanadi” [1, 98].

Shaxsiy fikrimcha, diniy qadriyatlar bolaning kundalik xulq-atvorida juda sezilarli aks etadi: tartib, tozalik, adolat, kattalarga hurmat kabi odatlar aynan diniy manbalardan oziqlanadi. Shuning uchun maktabgacha ta'lim muassasalarida diniy qadriyatlardan ma'naviy-axloqiy tushunchalarni shakllantirishda foydalanish juda samaralidir.

Shuningdek, xalq og'zaki ijodi va diniy hikoyatlar orqali ham axloqiy tarbiya berish samarali natija beradi. Masalan, “Hazrati Ali va bola” haqidagi hikoyat orqali adolat va halollik, “Hazrati Umar va kambag'al ayol” haqidagi rivoyat orqali saxovat va rahm-shafqat g'oyalari singdiriladi.

Allamuratova N. T. bu borada “diniy qadriyatlar milliy tarbiya jarayonining axloqiy poydevorini mustahkamlaydi” deb yozadi [2, 77].

Bundan tashqari, diniy qadriyatlar ota-onalar, tarbiyachilar va jamiyatning umumiy mas’uliyatini ham kuchaytiradi. Oilaviy muhitda ota-ona o‘z xatti-harakatlari orqali bolaga halollik, sabr, mehnatsevarlik va sadoqatni namuna sifatida ko‘rsatadi. UNICEF hisobotida qayd etilishicha, “bolaning axloqiy qarashlari asosan ota-onaning kundalik xatti-harakatlari, diniy va madaniy qadriyatlarni namoyon etish tarziga qarab shakllanadi” [5, 6].

Demak, diniy qadriyatlar — bu faqat e’tiqod emas, balki ijtimoiy va axloqiy me’yorlar majmuasidir. Ular maktabgacha ta’limda bolaning shaxsiyati, iymoni, mas’uliyat hissi va ijtimoiy muomalasini shakllantirishga xizmat qiladi. Diniy qadriyatlarning milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashuvi esa maktabgacha ta’lim tizimining insonparvarlik tamoyillariga tayanishini ta’minlaydi.

Milliy qadriyatlarni o‘qitishning zamonaviy yondashuvlari.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida maktabgacha ta’lim tizimi ham zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan boyitilmoqda. Bu jarayonda milliy qadriyatlarni raqamli vositalar, interaktiv o‘yinlar va multimediali darsliklar orqali o‘rgatish muhim ahamiyatga ega. Khasanova N. o‘z maqolasida ta’kidlaganidek, “innovatsion texnologiyalar yordamida milliy qadriyatlarni ta’limga integratsiya qilish bolalarning o‘rganish motivatsiyasini kuchaytiradi va ularni zamonaviy, shu bilan birga milliy ruhda tarbiyalash imkonini beradi” [4, 15].

Zamonaviy yondashuvlarda **AR (augmented reality)** va **VR (virtual reality)** texnologiyalaridan foydalanish bolalarga tarixiy obidalar, xalq hunarmandchiligi, milliy kiyimlar va qadimiy bayramlar

bilan virtual tanishish imkonini beradi. Bu esa ularning estetik didi va madaniy ongini rivojlantiradi. Allamuratova N. T. fikricha, “texnologik vositalardan foydalanish milliy qadriyatlarni o‘qitishda ko‘p sezgi organlarini jalb etish orqali bilimni mustahkamlaydi” [2, 78].

Shuningdek, maktabgacha ta’limda **STEAM-ta’lim** (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) modeli bilan milliy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish samarali yo‘nalish hisoblanadi. Masalan, bolalar milliy naqshlar asosida geometrik shakllar yasash, milliy kuy-qo‘shiqlar orqali tovush va ritmni o‘rganish, xalq o‘yinlari orqali muhandislik tafakkurini rivojlantirish kabi mashg‘ulotlarda qatnashadilar. Bu integratsiya nafaqat qadriyatlarni mustahkamlaydi, balki ijodiy va mantiqiy fikrlashni ham rivojlantiradi.

UNICEF hisobotida ham maktabgacha ta’limda milliy kontentni multimedia asosida o‘qitish samaradorligi ta’kidlanadi: “bolalar uchun moslashtirilgan raqamli materiallar orqali milliy ertaklar va madaniy hikoyalarni yetkazish ularning til, madaniyat va qadriyatlarni o‘zlashtirish darajasini oshiradi” [5, 5].

Milliy qadriyatlarni zamonaviy shaklda o‘qitishda yana bir muhim jihat — **tarbiyachilarning raqamli kompetensiyasi**. Azamova N. N.ning so‘zlariga ko‘ra, “tarbiyachining innovatsion savodxonligi qanchalik yuqori bo‘lsa, milliy qadriyatlarni o‘rgatish jarayoni shunchalik samarali bo‘ladi, chunki u an’anani texnologiya orqali jonlantira oladi” [1, 98].

Shaxsiy kuzatuvimcha, tarbiyachi raqamli savodxon bo‘lgan taqdirda, milliy qadriyatlarni multimedia yordamida bolaga juda qiziqarli usulda yetkaza oladi. Masalan, Navro‘z haqidagi animatsion videoroliklar bolalarda bayram mazmunini ko‘proq singdiradi.

Shunday qilib, bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimida milliy qadriyatlarni o’qitishning zamonaviy yondashuvlari quyidagilarga tayanadi:

- Interaktiv va raqamli texnologiyalar orqali milliy qadriyatlarni jonlantirish;
- Multimediali vositalar (animatsiya, audio-ertaklar, mobil ilovalar) yordamida bolalarning ishtirokini kuchaytirish;
- STEAM va AR/VR texnologiyalarini milliy madaniyat bilan uyg’unlashtirish;
- Pedagoglarning innovatsion savodxonligini oshirish va milliy kontent asosida metodik qo’llanmalar yaratish.

Bunday yondashuvlar ta’lim jarayonini zamonaviy, bolaga qiziqarli va milliy ruhda tashkil etishga imkon beradi, bu esa raqamli davrda madaniy-ma’naviy identitetni saqlab qolishning muhim omillaridan biridir [4, 16].

Yuqorida keltirilgan ilmiy manbalar va kuzatishlar tahlili shuni ko’rsatadiki, maktabgacha ta’lim tizimida milliy va diniy qadriyatlarni o’rgatish nafaqat madaniy merosni saqlash, balki yosh avlodni ma’naviy, axloqiy va intellektual jihatdan shakllantirishning eng muhim vositasidir.

Saidov J. o’z izlanishlarida bolalarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash ularning “ijtimoiy ongini va shaxsiy mas’uliyatini erta yoshdanoq shakllantiradi” deb ta’kidlaydi [3, 30]. Bu fikr, o’z navbatida, ta’lim-tarbiya jarayonining asosiy maqsadini — milliy o’zlikni anglashni — yoritadi.

Milliy qadriyatlar o’rgatish jarayonida o’zaro bog’liq uchta omil mavjud:

- Pedagogik yondashuv — tarbiyachining metodik mahorati va qadriyatlarni shaxsiy namuna orqali singdirish qobiliyati;
- Oilaviy muhit — ota-onaning diniy va madaniy qadriyatlarga sadoqati;
- Axborot muhiti — zamonaviy media va texnologiyalar orqali bolalarga milliy kontent yetkazish.

Azamova N. N. tadqiqotida bu oʻzaro aloqani “milliy qadriyatlar bilan zamonaviy oʻqitish strategiyalarining sintezi taʼlim sifatining asosiy omiliga aylanadi” deya baholaydi [1, 98].

Shuningdek, bugungi global axborot oqimida bolalar boshqa madaniyatlar bilan erta tanishmoqda. Shu sababli, oʻz milliy qadriyatlarini chuqur bilgan bola ijtimoiy identitetini yoʻqotmaydi, balki dunyoqarashini kengaytiradi. Khasanova N. fikricha, “milliy qadriyatlar yoshlarni global madaniyatda oʻzligini anglashga, lekin oʻz ildizlaridan ajralmaslikka oʻrgatadi” [4, 15].

Oʻzbekiston taʼlim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar (xususan, “Raqamli Oʻzbekiston – 2030” strategiyasi) ham milliy qadriyatlarni zamonaviy raqamli taʼlim muhitiga moslashtirishni koʻzda tutadi. Bu yoʻnalish maktabgacha taʼlim sohasida ham dolzarb boʻlib, raqamli vositalar yordamida milliy ruhni saqlab qolish imkonini beradi.

Tahlil shuni koʻrsatadiki, milliy qadriyatlar — bu oʻtmish merosi emas, balki bugunning ijtimoiy-maʼnaviy quroli, tarbiya jarayonining zamonaviy elementi va shaxs shakllanishining barqaror poydevoridir.

Xulosa. Maktabgacha taʼlim tizimida milliy va diniy qadriyatlarning uygʻun holda qoʻllanilishi yosh avlodni komil inson sifatida shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Shaxsiy fikrimcha, bolaga erta yoshdan milliy qadriyatlarni singdirish — bu faqat an’ana emas, balki kelajakni ma’naviy barkamol avlod asosida barpo etishning eng muhim strategiyasidir.

Milliy qadriyatlar bolaning ongida o’z millatiga hurmat, tarixiy merosga sadoqat, mehnatsevarlik va mehr-oqibat kabi fazilatlarni mustahkamlaydi; diniy qadriyatlar esa bu jarayonni axloqiy va ma’naviy jihatdan to’ldiradi.

Maqolada o’rganilgan manbalar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

- Milliy qadriyatlar maktabgacha ta’lim tizimining ajralmas qismi bo’lib, ularni o’qitish orqali bolalarda milliy o’zlik, madaniyat va axloqiy ong shakllanadi.
- Diniy qadriyatlar milliy qadriyatlarning ma’naviy ildizini tashkil etadi; ular bolalarda halollik, sabr-toqat va bag’rikenglikni shakllantiradi.
- Zamonaviy raqamli texnologiyalar milliy qadriyatlarni bolalarga yanada qiziqarli, interaktiv va estetik shaklda yetkazish imkonini beradi.
- Tarbiyachilar va ota-onalar o’rtasidagi hamkorlik — milliy qadriyatlarni samarali singdirishning eng muhim sharti hisoblanadi.

Umuman olganda, maktabgacha ta’lim tizimida milliy qadriyatlarni amaliy tarzda joriy etish nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki yosh avlodda milliy iftixor va vatanparvarlik tuyg’ularini kuchaytiradi. Shu tariqa, qadriyatlar — o’tmishdan meros bo’lgan boylik emas, balki kelajakni barpo etuvchi ma’naviy tayanchdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Azamova N.N. Maktabgacha yoshdagi bolalarga milliy qadriyatlarni o'rgatishning o'ziga xos jihatlari // *Pedagogika va psixologiya jurnali*. – Toshkent, 2023. – №4. – B. 98–102.
2. Allamuratova N.T. O'zbek oilalarida yoshlarni axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlarning roli // *Oila va jamiyat ilmiy-amaliy jurnali*. – Nukus, 2024. – №2. – B. 72–79.
3. Saidov J. Maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy an'ana va urf-odatlarni shakllantirishning nazariy asoslari // *Maktabgacha ta'lim metodikasi jurnali*. – Toshkent, 2024. – №3. – B. 30–36.
4. Xasanova N. Mustaqillikdan keyingi davrda O'zbekistonda ma'naviy va milliy qadriyatlarning yoshlar tarbiyasidagi o'rni // *Ma'naviyat va ma'rifat jurnali*. – Toshkent, 2025. – №1. – B. 10–16.
5. UNICEF O'zbekiston. Maktabgacha ta'lim bo'yicha yillik tahliliy hisobot. – Toshkent: UNICEF O'zbekiston vakolatxonasi, 2024. – 22 b.

GEYNE-BOREL LEMMASI MATEMATIK TAHLIL FANIDAGI O'RNI

G'aybullayev Azizbek

Namangan davlat pedagogika instituti,
Fizika yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Maxsudova Shohsanam

Annotatsiya: Maqolada matematik analiz fanining muhim tushunchalaridan biri — Geyne–Borel lemmasining mazmuni, ahamiyati va amaliy qo'llanilishi tahlil qilinadi. Maqolada lemma tarixiy manbalar asosida yoritilib, uning matematik mohiyati va isbot tamoyillari oddiy tilda tushuntiriladi. Tadqiqot davomida nazariy tahlil, mantiqiy isbot va taqqoslash metodlaridan foydalanildi. Natijada,

Geyne–Borel lemmasining kompaktlik, cheklanganlik va yopiq to‘plamlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ifodalashi, shuningdek uning matematik modellashtirish va funksional analizdagi o‘rni aniqlab berildi. Maqola orqali mazkur lemmani tushunarli shaklda o‘rganish va amaliy masalalarda qo‘llash imkonini yaratadi.

Kalit so‘zlar: Geyne–Borel lemmasi, kompaktlik, yopiq to‘plam, cheklanganlik, matematik analiz, topologiya.

Annotation: The article analyzes one of the important concepts of mathematical analysis — the Heine–Borel lemma, focusing on its content, significance, and practical applications. The lemma is presented based on historical sources, and its mathematical essence and proof principles are explained in simple terms. During the research, methods of theoretical analysis, logical proof, and comparison were employed. As a result, the study reveals that the Heine–Borel lemma expresses the relationship between compactness, boundedness, and closed sets, as well as its role in mathematical modeling and functional analysis. The article provides students with an opportunity to understand this lemma clearly and apply it in practical problem-solving.

Keywords: Heine–Borel lemma, compactness, closed set, boundedness, mathematical analysis, topology.

Kirish: Matematik analiz inson tafakkurining eng chuqur va mantiqiy sohalaridan biridir. U matematik fanlarning ko‘pchilik tarmoqlari uchun asosiy poydevor hisoblanadi. Ayniqsa, funksiyalar, limitlar, uzluksizlik, qatorlar va to‘plamlar nazariyasi kabi mavzularda analiz muhim o‘rin tutadi. Shu jihatdan, kompaktlik tushunchasi matematik analiz va topologiyaning markaziy kategoriyalaridan biridir. Kompaktlik orqali biz fazodagi to‘plamlarning xatti-harakatini, chegaralarini va ularning uzluksiz funksiyalar ostidagi tasvirlarini

o'rganamiz. Shu kompaktlik tushunchasining asosiy matematik ifodalaridan biri — bu Geyne–Borel lemmasidir.

Geyne–Borel lemmasi XIX asrda ikki mashhur matematik — shveytsariyalik Eduard Geyne va fransuz olimi Emile Borel tomonidan mustaqil ravishda ishlab chiqilgan. Ularning tadqiqotlari matematik analizda “yopiq va chekli to'plamlar har doim kompakt bo'ladi” degan g'oyani qat'iy matematik shaklda isbotladi. Bu esa o'z navbatida “real sonlar to'plami dagi kompaktness, uzluksizlik va limitlar bilan bog'liq ko'plab teoremlarni tushunishda yangi bosqichni boshlab berdi. Shundan beri Geyne–Borel lemmasi analiz va topologiyaning turli yo'nalishlarida, xususan, funksional analiz, raqamli metodlar, differensial tenglamalar, va matematik modellashtirish sohalarida keng qo'llanilmoqda. Bugungi kunda Geyne–Borel lemmasi nafaqat matematik nazariyada, balki fizika, iqtisodiyot, kompyuter fanlari va muhandislik sohalarida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, iqtisodiy modellashtirishda funksiyalar ekstremumini topish, ya'ni eng katta yoki eng kichik qiymatlarni aniqlash uchun ushbu lemma asos bo'lib xizmat qiladi. Chunki har qanday chegaralangan va yopiq sohada uzluksiz funksiya o'zining maksimal va minimal qiymatlariga ega bo'ladi - bu Geyne–Borel lemmasining bevosita natijasidir. Shu sababli, bu mavzuni chuqur o'rganish nafaqat nazariy matematikani, balki amaliy fikrlashni, tahliliy yondashuvni va mantiqiy isbot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

METODOLOGIYA

Ushbu maqolani yozishda bir nechta ilmiy va nazariy yondashuvlardan foydalandim. Asosiy maqsad — Geyne–Borel lemmasini oddiy, lekin to'liq tushuntirish va uni amaliy misollar bilan yoritishdir. Shuning uchun maqola nazariy tahlil, mantiqiy isbot,

taqqoslash va ilmiy manbalarni o'rganish metodlariga tayandi. Birinchidan, nazariy tahlil metodi yordamida lemma mazmuni va mohiyati o'rganildi. Ya'ni, kompaktlik nima, yopiq va chekli to'plamlar qanday xususiyatga ega, degan savollarga ilmiy manbalar asosida javob topildi. Shu orqali Geyne–Borel lemmasining mantiqiy asosi shakllantirildi. Ikkinchidan, mantiqiy isbot metodi qo'llanildi. Lemmaning matematik ifodasi va uning qisqa isbot g'oyasi tushunarli tarzda bayon qilindi. Bunda real sonlar to'plamidagi yopiq oraliqlar misol sifatida tanlandi, chunki u talabalarga eng yaqin va sodda ko'rinishdagi fazodir. Uchinchidan, taqqoslash metodi yordamida Geyne–Borel lemmasi boshqa matematik natijalar, masalan, Boltsano–Veyershtrass teoremasi va Kantor teoremasi bilan qiyoslab o'rganildi. Bu usul lemmaning o'рни va ahamiyatini yanada aniqroq ko'rsatdi. To'rtinchidan esa manbalarni o'rganish metodi orqali xalqaro ilmiy kitoblar, universitet darsliklari va ishonchli onlayn manbalar tahlil qilindi. Ayniqsa, W.Rudin, R.Bartle va A.Kolmogorov kabi mashhur olimlarning asarlari asosiy manba sifatida tanlandi. Metodologiya bunday yondashuvi natijasida maqolada Geyne–Borel lemmasining nazariy tomoni ham, amaliy foydasi ham talaba uchun tushunarli shaklda yoritildi.

NATIJALAR

Tadqiqot davomida Geyne–Borel lemmasining asosiy mazmuni, matematik ifodasi va u orqali olinadigan nazariy natijalar o'rganildi. Maqola doirasida o'tkazilgan tahlillar natijasida quyidagi muhim jihatlar aniqlandi. Geyne–Borel lemmasi kompaktlik tushunchasining asosiy isboti sifatida qaraladi. Lemma shuni ko'rsatadiki, agar real sonlar to'plamida biror oraliq $[a, b]$ yopiq va chekli bo'lsa, u holda bu oraliq har qanday ochiq qoplamadan cheklangan sonli qoplamani tanlab

olish imkonini beradi. Oddiy qilib aytganda, yopiq va chekli to‘plamlar har doim kompakt bo‘ladi.

Matematik tarzda lemma quyidagicha ifodalanadi:

Agar $[a, b] \subset \bigcup_{\alpha \in A} U_{\alpha}$ bo‘lsa, unda cheklangan sonli $U_{\alpha_1}, U_{\alpha_2}, \dots, U_{\alpha_n}$ mavjud bo‘lib, $[a, b] \subset \bigcup_{i=1}^n U_{\alpha_i}$.

Bu natija matematik analizda to‘plamlarning yopiq va chekli bo‘lishi — ularning kompaktnessiga teng degan fikrni aniq isbotlaydi. Shuningdek, lemma orqali Boltsano–Veyershtrass teoremasi, Kantor teoremasi, va Uzluksiz funksiya ekstremunga ega bo‘lish teoremlari uchun ham asos yaratilgan. Amaliy natijalar shuni ko‘rsatdiki, Geyne–Borel lemmasi nafaqat nazariy, balki amaliy matematik modellashtirishda ham muhim o‘rin tutadi. Masalan, Uzluksiz funksiyalarni chegaralangan sohada tahlil qilishda, Ekstremum (maksimum va minimum) qiymatlarni topishda, Integral va limitlarning mavjudligini isbotlashda, Raqamli analiz va kompyuter hisoblash jarayonlarida chegaralarni aniqlashda foydalaniladi. Lemma yordamida real sonlar to‘plamidagi chegaralanganlik, yopiq to‘plam va kompaktlik o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlandi. Shuningdek, bu tushunchalar topologiya va funksional analiz fanlarining keyingi rivojiga zamin yaratgan.

MUHOKAMA

Geyne–Borel lemmasi matematik analizda, xususan, topologiya va o‘lchov nazariyasida muhim o‘rin tutadi. Ushbu lemma real sonlar to‘plamidagi $[a, b]$ kabi yopiq oraliqlarning asosiy xususiyatini ifodalaydi: agar shu oraliqni qamrab oluvchi ochiq to‘plamlar oilasi mavjud bo‘lsa, u holda ularni cheklangan sondagi to‘plamlar orqali ham qamrab olish mumkin. Bu g‘oya o‘z navbatida kompaktlik tushunchasining eng sodda va muhim ko‘rinishidir.

Geyne–Borel lemmasining mohiyatini chuqurroq tushunish uchun, avvalo, ochiq va yopiq to‘plamlar, qamrov hamda cheklanganlik kabi tushunchalarning ahamiyatini bilish lozim. Ochiq to‘plamlar — bu to‘plamdagi har bir nuqta atrofida yana shu to‘plam ichida qoluvchi kichik oraliq (ya’ni, “atmosfera”) mavjud bo‘lgan to‘plamlardir. Yopiq oraliqlar esa o‘z chegaralarini ham o‘z ichiga oladi. Shu sababli $[a,b]$ kabi yopiq oraliq “chegaralangan” va “yopiq” bo‘lib, Geyne–Borel lemmasining asosiy sharti aynan shunday to‘plamlarga tatbiq etiladi. Lemmaning matematik mazmuni shundan iboratki, $[a,b]$ oraliqni cheksiz ko‘p ochiq to‘plamlar bilan ham qoplash mumkin, ammo bu har doim ham zarur emas. Geyne va Borel shuni isbotladiki, agar oraliq yopiq va cheklangan bo‘lsa, unda uni qamrab oluvchi cheksiz to‘plamlar o‘rniga cheklangan sonli to‘plamlar orqali ham to‘liq qamrov hosil qilish mumkin. Bu xossa nafaqat analizda, balki boshqa ko‘plab matematik sohalarda — masalan, metrik fazolar, funksional analiz va ehtimollar nazariyasida ham asosiy tushunchalardan biridir. Geyne–Borel lemmasi faqat Evklid fazosidagi yopiq oraliqlar uchun to‘g‘ri keladi. Agar to‘plam yopiq bo‘lmasa yoki cheksiz bo‘lsa, unda lemma ishlamaydi. Masalan, ochiq (a,b) oraliq yoki cheksiz to‘plamlar uchun har doim ham cheklangan qamrov topib bo‘lmaydi. Shu sababli, bu lemma kompaktlik shartlarini aniqlashda zarur va yetarli shartlardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, bu lemma o‘quvchilarni matematik fikrlashga o‘rgatadi — u orqali “cheksiz to‘plam” tushunchasi bilan “cheklangan yondashuv” orasidagi bog‘liqlikni ko‘rish mumkin. Masalan, real sonlar to‘plamida har qanday cheklangan va yopiq oraliq “kompakt” bo‘lishi, lemmadan kelib chiqadigan eng muhim natijadir. Kompaktlik esa o‘z navbatida uzluksizlik, limit va integral kabi tushunchalarning qat’iy matematik asosini tashkil etadi.

Zamonaviy matematikada Geyne–Borel lemmasi ko‘plab teoremlar, jumladan, Weierstrass teoremasi va Bolzano–Weierstrass lemmasini isbotlashda ham qo‘llaniladi. Shu boisdan, bu lemma nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki hozirgi kunda ham matematik tahlilning poydevorlaridan biri sifatida o‘qitiladi.

Xulosa: Geyne–Borel lemmasi matematik analizning eng muhim natijalaridan biridir. U orqali real sonlar to‘plamidagi yopiq va cheklangan oraliqlarning kompaktlik xususiyati isbotlanadi. Lemma shuni ko‘rsatadiki, agar $[a, b]$ oraliqni cheksiz ko‘p ochiq to‘plamlar bilan qamrab olish mumkin bo‘lsa, demak, bu qamrovni cheklangan sondagi ochiq to‘plamlar bilan ham amalga oshirish mumkin. Bu xossa matematik tahlilning asosiy tamoyillaridan biri bo‘lib, keyinchalik ko‘plab teoremlar va nazariyalarni isbotlashda tayanch nuqta bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur lemma orqali “cheksizlik” va “cheklanganlik” tushunchalari o‘rtasidagi chuqur mantiqiy bog‘liqlik ochiladi. Yopiq va cheklangan oraliqning kompaktsizligi u orqali o‘lchov, uzluksizlik, limit va integral kabi murakkab matematik tushunchalarni aniq va qat’iy shaklda ifodalash imkonini beradi.

Shuningdek, bu lemma Geyne va Borel tomonidan ishlab chiqilgan davrdan boshlab, topologiya, funksional analiz, ehtimollar nazariyasi va matematik fizika sohalarida ham keng qo‘llanilib kelmoqda. Uning asosiy g‘oyasi — “cheksiz to‘plamni cheklangan qamrov orqali ifodalash” — zamonaviy matematik tafakkurda markaziy o‘rin egallaydi. Geyne–Borel lemmasi matematik analizda kompaktlik nazariyasining poydevorini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Geyne, E. *Grundzüge der Analysis*. Leipzig: Verlag von Teubner, 1908. — 421 p.

2. Muzaffarxo'jaevna, M. S. (2023). DIFFERENTIAL TENGLAMALAR FANINI O'QITISHDA PEDAGOGNING KASBIY KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOSINING NAZARIY TAHLILI. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(12), 74-78.

3. Borel, É. *Leçons sur la théorie des fonctions*. Paris: Gauthier-Villars, 1898. — 312 p.

4. Muzaffarkhujayevna, M. S. (2021, December). ISSUES OF TEACHING MATHEMATICS IN SECONDARY SCHOOLS. In Archive of Conferences (pp. 69-70).

5. Rudin, W. *Principles of Mathematical Analysis*. 3rd ed. New York: McGraw-Hill, 1976. — 342 p.

6. Maxsudova, S. (2020). ON A BOUNDARY PROBLEM FOR AN EQUATION OF SHIFTED TYPE WITH DIFFERENT ORDERS OF DEGENERACY. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(1), 36-39.

7. Apostol, T. M. *Mathematical Analysis*. 2nd ed. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley, 1974. — 492 p.

8. Simmons, G. F. *Introduction to Topology and Modern Analysis*. New York: McGraw-Hill, 1963. — 373 p.

9. Axmadjonov, A. va Karimov, A. *Matematik analiz: I qism*. — Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2019. — 420 b.

10. Zokirov, B. va Mirzayev, R. *Matematik analiz nazariyasi*. — Toshkent: “O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti”, 2021. — 385 b.

11. Bartle, R. G., & Sherbert, D. R. *Introduction to Real Analysis*. 4th ed. Wiley, 2011. — 432 p.

12. Munkres, J. R. *Topology*. 2nd ed. Pearson, 2000. — 537 p.

13. Stewart, J. *Calculus: Concepts and Contexts*. 4th ed. Brooks/Cole, 2010. — 970 p.

GLOBALLASHUV DAVRIDA MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDAGI MUAMMOLAR

Inomjonova Odinabonu

Namangan davlat pedagogiki instituti

Pedagogika fakulteti MTM- AU-24-guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abduhalil o'g'li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv jarayoni sharoitida maktabgacha ta'lim tizimida kuzatilayotgan asosiy muammolar tahlil qilinadi. Axborot texnologiyalarining erta yoshdagi bolalar rivojlanishiga ta'siri, pedagog kadrlar malakasining yetarli darajada yangilanmasligi, milliy qadriyatlar va global ta'lim standartlari o'rtasidagi nomuvofiqlik, ijtimoiy tenglik masalalari hamda oilaviy tarbiya bilan bog'liq uzilishlar ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, bolalarning psixologik holatiga global o'zgarishlar ta'siri va bu jarayonda yuzaga kelayotgan muammolar ko'rib chiqiladi. Maqola maktabgacha ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar. Globallashuv, maktabgacha ta'lim, axborot texnologiyalari, raqamli gigiyena, pedagog malakasi, xalqaro standartlar, milliy qadriyatlar, ijtimoiy tenglik, ota-ona hamkorligi, bolalar psixologiyasi, zamonaviy ta'lim.

Аннотация: В данной статье анализируются основные проблемы системы дошкольного образования в условиях глобализации. Рассматривается влияние информационных технологий на развитие детей раннего возраста, недостаточная

обновляемость профессиональных навыков педагогических кадров, несоответствие между национальными ценностями и международными образовательными стандартами, вопросы социального неравенства, а также разрывы во взаимодействии с семьёй. Кроме того, освещается влияние глобальных изменений на психологическое состояние детей и возникающие при этом трудности. Статья завершается рекомендациями, направленными на повышение качества дошкольного образования.

Ключевые слова: Глобализация, дошкольное образование, информационные технологии, цифровая гигиена, профессиональная компетентность педагогов, международные стандарты, национальные ценности, социальное неравенство, взаимодействие с родителями, детская психология, современное образование.

Abstract: This article examines the major challenges faced by the preschool education system in the context of globalization. It explores the impact of information technologies on early childhood development, the insufficient modernization of teachers' professional skills, the mismatch between national values and international educational standards, issues of social inequality, and disruptions in family–institution cooperation. The article also highlights how global changes affect children's psychological well-being and the difficulties arising from this process. It concludes with recommendations aimed at improving the quality of preschool education.

Keywords: Globalization, preschool education, information technologies, digital hygiene, teacher professional competence, international standards, national values, social inequality, parent collaboration, child psychology, modern education.

Kirish. Globallashuv insoniyatni bir xil axborot oqimi, yagona texnologik makon va tezkor ijtimoiy aloqalar girdobiga chorlayotgan zamonda, maktabgacha ta'lim tizimi ham ulkan sinovlar davrasiga kirib keldi. Kichik bolalar tarbiyasi endi faqat milliy pedagogik tajriba doirasida emas, balki dunyoviy tendensiyalar, xalqaro standartlar va axborot maydonidagi o'zgarishlarga bevosita bog'lanmoqda. Bu esa tizim oldiga bir qator murakkab vazifalarni qo'yadi. Bugun har bir maktabgacha ta'lim muassasasi nafaqat ta'lim jarayonining zamonaviy talablarini bajarishi, balki bolalarga global madaniy rang-baranglikni to'g'ri yetkazishi, ularning yosh xususiyatiga mos bo'lgan axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishi lozim. Axborot texnologiyalarining keskin rivojlanishi va ularning bolalar ongiga ta'siri pedagoglardan yanada sezgirroq, puxta o'ylangan va ilmiy asoslangan yondashuvni talab etmoqda. Dunyoning istalgan nuqtasidagi voqeliklar bir zumda tarqaladigan davrda tarbiyachi ham, ota-ona ham bola ruhiyatini asrash, uni to'g'ri yo'naltirish va sog'lom tarbiyaviy muhit yaratishda yanada faol bo'lishga majbur. Shuningdek, globallashuv jarayonida til, madaniyat va qadriyatlar xilma-xilligini asrash masalasi ham maktabgacha ta'lim tizimida alohida e'tibor talab qiladi. Chunki bola aynan ushbu bosqichda shaxs sifatida shakllana boshlaydi, o'zini anglash, dunyoni idrok etish jarayoni faol kechadi. Shu boisdan, mahalliy an'ana va mentalitetni hurmat qilgan holda, xalqaro tajribalarni uyg'unlashtirib, zamonaviy pedagogik metodlarni tatbiq etish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim bugun global raqobat maydonida mustahkam o'rin egallash uchun har bir bola salohiyatini erta aniqlash, uning intellektual, emotsional va ijodiy rivoji uchun qulay sharoit yaratish, pedagoglarning malakasini doimiy oshirib borish kabi mas'uliyatli vazifalarga duch kelmoqda. Shu jihatdan,

globallashuv jarayonlarining ijobiy imkoniyatlarini samarali o'zlashtirish va salbiy oqibatlarini minimallashtirish maktabgacha ta'lim tizimining strategik yo'nalishiga aylanmoqda.

Axborot texnologiyalarining keskin ta'siri. Axborot texnologiyalarining keskin ta'siri bugungi maktabgacha ta'lim tizimini xuddi shamolga qarshi qad rostlagan nozik daraxtdek sinovdan o'tkazmoqda. Raqamli dunyo bolalar hayotiga hali tasavvuri endi uyg'onayotgan pallada kirib kelar ekan, ularning ichki olamiga imkoniyatlar va xavflar qorishigini olib kiradi.[1] Ta'lim jarayoniga qo'shilgan elektron resurslar ba'zan rangli sheyday tuyuladi. Bolaning tasavvurini yoritadi, idrokini chaqnoq fikrlar sari yetaklaydi, yangi bilimlarni tezroq egallashga xizmat qiladi. Ammo bu yorug'likning ortida ko'zga ko'rinmas soyalar ham yashiringan. Rivojlanish psixologiyasi nazarida bolalik — bu muloqot, sezgi, harakat va tirik tajriba maydoni. Ekranlar esa bu jarayonlarni sun'iy sur'atga solib qo'yishi, tabiiy o'sish ritmini chalg'itishi mumkin.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ko'pchiligi raqamli texnologiyalardan foydalanishda hali ham aniq metodik yo'l-yo'riqqa ega emas. Ba'zan pedagoglar elektron resurslarni faqat zamonaviylik belgisi sifatida qo'llaydi, ammo ularning psixologik yukini anglab yetmaydi. Raqamli gigiyena qoidalari yo'qligi esa bolalarning ekran oldida o'tirish vaqtini me'yorsiz darajada oshirib yuboradi. Bu holat bolaning diqqat mexanizmlarini charchatadi. Kichkina ong bir nuqtadan boshqasiga sakrab ketaveradi, fikr «bo'laklarga bo'linib» qoladi, idrokning barqarorligi pasayadi.[2]

Yana bir nozik jihat shundaki, raqamli muhit bolaning moslashuvchan tafakkuriga ta'sir ko'rsatadi. Haqiqiy o'yinlar, tevarakni his etish, predmet bilan bevosita aloqa qilish orqali shakllanadigan

tafakkur jarayonlari ekran vositasida o'rnini yo'qotadi. Virtual ranglar bilan band bo'lgan ong real dunyodagi tovush, hid, teginish kabi sezgi manzaralaridan uzoqlashadi. Natijada bola o'z atrofini o'rganishda sustlashadi, tasavvur ham faqat ekran algoritmlarining taklifi bilan cheklanib qoladi.

Bu jarayonning yana bir muhim tomoni — ijtimoiy aloqalarning qisqarishidir. Tarbiyachi bilan ko'z-ko'zga qarash, do'st bilan qo'g'irchoq talashish, guruh bo'lib rasm chizish kabi tabiiy munosabatlar o'rniga ekran bilan yakka-yolg'iz muloqot paydo bo'ladi. Bunday holat bolada emotsional sezgirlikning pasayishiga, qat'iylik va sabrning kamayishiga olib keladi. Chunki raqamli muhit doimiy mukofot mexanizmi bilan ishlaydi, real hayot esa birmuncha bardoshlilikni talab qiladi.

Shunday bo'lsa-da, raqamli texnologiyalarni butunlay chetlab o'tish ham maqsadga muvofiq emas. To'g'ri yo'naltirilgan ta'limiy media vositalari bolalarning bilish jarayoniga foyda keltirishi, rivojlanish sur'atini boyitishi mumkin. Asosiy masala — pedagoglar raqamli savodxonlik va gigiyena nazariyasini chuqur o'zlashtirishi, har bir texnologiyani bolaning yoshiga mos mazmundagi tajribaga aylantira olishi.

Kadrlar malakasi va metodik yangiliklar yetishmovchiligi.

Kadrlar malakasi va metodik yangiliklarning yetishmovchiligi maktabgacha ta'lim tizimida go'yo yangilanish shamoli esayotgan, ammo eshiklar to'liq ochilmayotgan vaziyatni eslatadi. Globallashuv tobora kengayib, dunyo tajribasi o'zining eng ilg'or g'oyalarini taklif etayotgan bir paytda, pedagoglar oldiga qo'yilayotgan talablar ham keskin o'zgarib bormoqda. Zamonaviy ta'lim makonida ustoz nafaqat mehribon tarbiyachi, balki chuqur kompetensiyaga ega yo'lboshchi, xalqaro

standartlarni o‘qib-anglay oladigan mutaxassis, innovatsion metodlarning ildizini tushunadigan tahlilchi bo‘lishi kutiladi.

Ammo ko‘plab hududlarda amaldagi holat boshqacha manzarani chizadi. Malaka oshirish jarayonlari ko‘pincha eski yo‘nalishlar bilan cheklanadi, o‘quv dasturlari o‘z vaqtida yangilanmaydi. Pedagoglar dunyo ta’limining yo‘nalishlarida sodir bo‘layotgan jarayonlardan xabardor bo‘lishga ulgurmaydi, ularning qo‘lida esa vaqt o‘tgan sari qadimlashgan metodik qo‘llanmalar qoladi. Ular yillar davomida ishlatilgan, ammo endi zamon ruhi bilan hamohanglikni yo‘qotgan.

Yana bir katta bo‘shliq — STEAM, CLIL, SEL kabi zamonaviy konsepsiyalarning to‘laqonli joriy etilmasligidir.[3] Bu yo‘nalishlar aslida bolalarning mantiqiy fikrlashidan tortib til kompetensiyasiga, emotsional barqarorligidan to ijtimoiy ko‘nikmalarigacha bo‘lgan murakkab rivojlanish jarayonlarni quvvatlaydi. Ular bolaga bilimni tayyor shaklda bermaydi, aksincha, uni kashf etishga undaydi. Ammo tizimda bu yondashuvlar hali to‘liq ildiz otmagan. Pedagoglar ko‘pincha nazariy jihatdan ularni eshitgan bo‘lishi mumkin, ammo amaliy tatbiq tajribasi yo‘qligi bois, ular dars jarayonida ishlamay qoladi.

Natijada bola rivojlanishining individual trajektoriyasini yaratish masalasi ham to‘liq ishlamaydi. Har bir bola o‘z ritmi, qiziqishi, intellektual harorati bilan alohida olam. Unga mos ta’lim yo‘li — tizimning eng muhim vazifalaridan biri. Ammo malaka yetishmovchiligi va metodik yangiliklarning keng tatbiq etilmaganligi sabab bu jarayon ko‘pincha umumiy shtamp bo‘ylab yuradi, shaxsiy rivojlanish yo‘li esa nazarda tutilganidek chizilmay qoladi.

Xulosa. Globallashuv maktabgacha ta’limni yangi rivojlanish bosqichiga olib chiqayotgani rost, lekin bu jarayon tizimni jiddiy sinovdan ham o‘tkazmoqda. Dunyo miqyosidagi tezkor o‘zgarishlar,

raqamli texnologiyalar sur’ati, madaniyatlararo aloqalarning kengayishi va ta’limga qo’yilayotgan global talablar maktabgacha ta’limning har bir bo’g’inidan puxta yondashuvni talab qilmoqda. Takomillashgan raqamli pedagogika, yuqori malakali kadrlar tayyorlash, mahalliy qadriyatlar bilan uyg’unlashgan global metodikani ishlab chiqish, hamda ijtimoiy tenglikni ta’minlaydigan ta’lim siyosatini yo’lga qo’yish zamonaviy tizimning eng muhim tayanch ustunlariga aylanmog’i zarur.

Bugungi globallashuv sharoitida maktabgacha ta’lim nafaqat bilim berish, balki bolalarni iste’dodini erta aniqlash, ularning emotsional barqarorligini mustahkamlash, kreativ fikrlashini qo’llab-quvvatlash va insonparvar qadriyatlarga yo’naltirish kabi vazifalarni ham zimmasiga olmoqda. Shuningdek, oilaviy hamkorlikni rivojlantirish, ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish va bolaga uy-maktab muvozanatini yaratib berish ham globallashuv davrida alohida ahamiyat kasb etadi.

Shu bois, maktabgacha ta’lim tizimi global jarayonlarning ijobiy imkoniyatlarini o’zlashtirib, salbiy ta’sirlarini minimallashtirgan holda, kelajak avlodni barkamol va raqobatbardosh qilib tarbiyalashga xizmat qilishi kerak. Zamon talabi shuki, har bir bola milliy o’zlikni anglagan, zamonaviy bilim va ko’nikmalarga ega, ochiq fikrli, moslashuvchan va ijtimoiy faol shaxs sifatida voyaga yetishi uchun ta’lim tizimi muntazam ravishda yangilanishi, innovatsiyalar bilan boyib borishi lozim. Shu tarzda, globallashuv bosimiga bardosh bera oladigan, milliy manfaatlarga sodiq va global fikrlay oladigan avlodni tarbiyalash mumkin bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Karimova R., Usmonxo’jayev T. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.

2. Yoʻldoshev J., Hasanov I. Pedagogik innovatsiyalar va taʼlim jarayonini modernizatsiya qilish. Toshkent: Innovatsiya, 2019.
3. UNESCO. Early Childhood Education: Global Monitoring Report. Paris: UNESCO Publishing, 2022.
4. OECD. Starting Strong VI: Supporting Meaningful Interactions in Early Childhood Education and Care. Paris: OECD Publishing, 2021.
5. Turayeva N. Globallashuv sharoitida taʼlim tizimining rivojlanish tendensiyalari. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
6. Vygotskiy L. S. Voobrazhenie i tvorchestvo v detskom vozraste. Moskva: Pedagogika, 2018.
7. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. Cambridge: Harvard University Press, 2009.
8. Maktabgacha taʼlim vazirligi. “Maktabgacha taʼlim tashkilotlari uchun Davlat oʻquv dasturi”. Toshkent, 2023.
9. Edwards C., Gandini L., Forman G. The Reggio Emilia Approach. London: Routledge, 2019.
10. Haydarov M. Raqamli texnologiyalar va taʼlim sifatini oshirishning zamonaviy yondashuvlari. Toshkent: Tafakkur qanoti, 2022.

XRISTIANLIK DINI

Burxonboyeva Zuhaxon

Namangan davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 2-bosqich talabasi

E-mail: zuhraburxonboyeva@gmail.com

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o’g’li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xristianlik dinining kelib chiqishi, asosiy aqidalari, diniy marosimlari va dunyo sivilizatsiyasi taraqqiyotiga ko’rsatgan ta’siri yoritiladi. Xristianlikning tarixiy rivojlanish bosqichlari, uning katolik, pravoslav va protestantlik kabi asosiy yo’nalishlari hamda bu yo’nalishlarning o’ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, dinga oid qadriyatlarning shaxs ma’naviyatiga, jamiyat hayotiga va madaniy an’analarga ta’siri ilmiy nuqtai nazardan ko’rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: Xristianlik, Injil, Iso Masih, cherkov, pravoslav, katolik, protestant, diniy an’analar, aqidalar, marosimlar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются происхождение христианства, его основные догматы, религиозные обряды и влияние на развитие мировой цивилизации. Анализируются исторические этапы распространения христианства, а также особенности его основных направлений — католицизма, православия и протестантизма. Кроме того, изучается воздействие христианских ценностей на духовную жизнь личности, общественное развитие и культурные традиции.

Ключевые слова: Христианство, Библия, Иисус Христос, церковь, православие, католицизм, протестантизм, религиозные традиции, догматы, обряды.

Abstract: This article explores the origins of Christianity, its fundamental doctrines, religious practices, and its significant impact on

the development of world civilization. It analyzes the historical evolution of Christianity, including its major branches—Catholicism, Orthodoxy, and Protestantism—and examines the distinctive features of each. The study also discusses the influence of Christian values on personal spirituality, social life, and cultural traditions from an academic perspective.

Keywords: Christianity, Bible, Jesus Christ, Church, Orthodoxy, Catholicism, Protestantism, religious traditions, doctrines, rituals.

Xristianlik insoniyat tarixidagi eng ta’sirli va keng tarqalgan dinlardan biridir. Uning kelib chiqishi, asosiy e’tiqodlari va ijtimoiy ta’siri ming yillik davrni qamrab oladi va turli madaniyatlar, siyosiy tizimlar hamda san’at va falsafaga chuqur iz qoldirgan. Xristianlikning boshlanishi yahudiylik ildizlaridan kelib chiqadi; Isroil xalqi orasida paydo bo’lgan yangi messianik xabar va Injil matnlarida tasvirlangan Iso Masih shaxsiyati xristian e’tiqodining markaziga aylanadi. [1]

Iso Masihning o’rgatgan darsi, uning hayoti, o’limi va tirilishiga asoslangan najot g’oyasi, gunoh va qutulish masalalarini markaziy mavzuga aylantirib, butun yo’nalishlar va talqinlarga asos soldi. Tarixiy manbalarga qaraganda, birinchi asrlarda Iso Masihga ergashgan kichik jamoalar dinni og’zaki ravishda tarqatgan va keyinchalik yozma Injil matnlarining shakllanishi va kanonizatsiya jarayoni orqali uning o’g’itlari kengroq doiraga yetkazildi. Shu bilan birga, xristianlikning tarixi asrlar davomida turli ijtimoiy va siyosiy sharoitlar ta’sirida rivojlandi; Rim imperiyasining rasmiy din sifatida qabul qilinishi, Vizantiya madaniyati doirasidagi pravoslavlikning shakllanishi va g’arbda katolik cherkovining markazlashuvi diniy hayotga yangi tuzilish va muassasaviylik olib keldi.[2]

Protestan islohotlari esa XV–XVI asrlarda cherkov ichidagi ma’naviy va amaliy muammolarga munosabat sifatida paydo bo’lib, nasroniylikni shaxsiy imon va Bibliyaga to’g’ridan-to’g’ri murojaat asosida yangicha talqin qilishga undadi. Shu tariqa xristianlikning uchta katta yo’nalishi — katolik, pravoslav va protestant — o’z ichida yana ko’plab konfessiyalar va mahalliy amaliyotlarini shakllantirdilar. Xristian aqidalari tizimida Xudoning uch birligi, insoniyatning gunohi, Iso Masih orqali najot topish va axloqiy hayotning muhimligi kabi asosiy nuqtalar mavjud. Injil va boshqa diniy matnlar orqali tarqatilgan bu g’oyalar nafaqat ruhiy hayotda, balki ijtimoiy munosabatlarda ham o’z aksini topadi; masalan, mehr-oqibat, bag’rikenglik, kambag’allarga yordam ko’rsatish kabi qadriyatlarga urg’u beriladi. [3]

Liturgiya va ibodat amaliyotlari xilma-xil bo’lsa-da, jamoaviy ibodat, Eucharistiya (muqaddas kommuniya) va boshqa marosimlar ko’plab xristian an’analarida markaziy ahamiyatga ega. Katolik va pravoslav an’analarida liturgik tartib ko’proq rasmiylik va ritualga asoslangan bo’lsa, protestant an’analarida ibodat ko’pincha soddaroq shaklda, so’z va xurofotga kamroq urg’u berilgan holda amalga oshiriladi. Xristianlik ibodat usullari va diniy san’at ham o’zining boy merosi bilan ajralib turadi; xususan, ikonalar, vitrajlar, cherkov me’morchiligi va diniy musiqaning rivojlanishi jamiyat madaniyatiga katta hissa qo’shgan. Shuningdek, yozma an’ana va Bibliya tafsiriyoti orqali nazariy fikrlar ham shakllandi; asrlar davomida teologlar va mutafakkirlar (Augustin, Avliyo Tomas, Martin Lyuter va boshqalar) tomonidan ishlab chiqilgan doktrinalar xristian tafakkurining poydevorini tashkil etdi. Xristianlikning tarqalishi bilan u ko’plab ijtimoiy institutlar va madaniy normalarni shakllantirishda muhim rol o’ynadi. O’rta asrlarda cherkovni davlat tashkilotlari bilan chambarchas bog’liq vaziyatda ko’rish

mumkin, ta’lim, sog’liqni saqlash va ijtimoiy yordam kabi sohalarda cherkov muhim rol o’ynadi. Xristian urf-odatları va bayramları (Masihning tug’ilishi — Rojdestvo, tirilishi — Pasxa va boshqalar) butun jamiyatlarda madaniy hayotga ta’sir ko’rsatib, san’at, adabiyot, musiqa va muomala kodlarini boyitdi. Biroq xristianlik tarixi har doim ham tinch va uyg’un bo’lmagan; dinlararo va ichki nizolar, siyosiy kuchlar bilan ziddiyatlar, cherkov ichidagi islohotlar va dinga bog’liq zo’ravonliklar ham bo’lgan. Inson huquqlari, fan va ma’rifat rivojlanishi jarayonida cherkov bilan zamonning boshqa institutlari o’rtasida ba’zan keskin muammolar yuzaga keldi. Yangi davrda xristianlik globalizatsiya, sekulyarizatsiya va ilmiy yutuqlar sharoitida yangi sinovlardan o’tmoqda. Ba’zi mintaqalarda imon continuatsiya qilmoqda va yangi cherkov shakllari paydo bo’lmoqda, boshqalarda esa dinni amaliy hayotdan chetlatish tendensiyalari uchraydi. Xristian jamiyatlarining zamonaviy chaqiriqlari qatoriga diniy pluralizm bilan muloqot, ilm-fan va imon masalalarini uyg’unlashtirish, diniy asossiz diskriminatsiya va ekstremizmga qarshi kurash kiradi. Masalan, gender, reproduktiv huquqlar, bioetika kabi zamonaviy muammolar cherkov ichida ham, jamiyatda ham yangi bahs-munozaralarga sabab bo’lmoqda. Xristianlikning ijtimoiy ahamiyati istiqbolida interfaith hamkorlik va tinchlik tashabbuslari muhim o’rin tutadi; ko’plab xristian tashkilotlari va jamoalari boshqa din vakillari bilan birgalikda insoniy muammolarni hal etish, qashshoqlik va ijtimoiy adolatsizliklarga qarshi kurashish, shuningdek atrof-muhitni muhofaza qilish kabi global tashabbuslarda faol qatnashmoqda. [4]

Shuningdek, xristianlik madaniyat va san’at sohaslarida ham o’zining doimiy ta’sirini saqlab qolmoqda; adabiyotdan teatr va kinoga, arxitekturadan tasviriy san’atgacha bo’lgan sohalarda diniy motivlar

doimo ijodkorlar uchun ilhom manbai bo‘lib keladi. Xristianlik an‘analari va amaliyotlari mahalliy madaniyat bilan aralashib, gidjasi bilan o‘ziga xos shakllarni oladi: masalan, Afrikada va Osiyoda mahalliy an‘analar bilan sintez hosil bo‘lib, yangi ibodat shakllari va diniy amaliyotlar vujudga keladi. Bu esa nasroniylikni yagona, monolitik obyekt sifatida ko‘rishning noto‘g‘ri ekanligini ko‘rsatadi; uning ichida turli tarixiy, ijtimoiy va madaniy kontekstlarga moslashgan ko‘plab variantlar mavjud. Xristianlikning axloqiy ta‘limoti ko‘pincha jamiyat rivoji uchun ijobiy omillar bilan bog‘lanadi: oila qadriyatlari, mehr-oqibat, xayriya va ta‘limga e‘tibor kabi jihatlar ko‘plab jamiyatlarda ijtimoiy barqarorlikka xizmat qilgan. Biroq, tarix va zamonaviy tajriba shuni ko‘rsatadiki, diniy ta‘limotlar ham ba‘zan konservativ qarashlar, ijtimoiy o‘zgarishlarga qarshi turish yoki ayrim guruhlariga nisbatan ajratish kabi salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Shu sababli xristian jamiyatlarida ichki ijtimoiy islohotlar, ayollar va yoshlar huquqlari, diniy ta‘lim va zamonaviy axloqiy muammolarni qayta ko‘rib chiqish dolzarb masalalardan biridir. Xristianlikning kelajagi uning ichki dinamizmi va tashqi ijtimoiy sharoitlar bilan qanchalik moslashishida yotadi. [5]

Zamonaviy texnologiyalar, kommunikatsiya kanallari va ta‘lim darajasining oshishi cherkovlar va diniy tashkilotlarga yangi imkoniyatlar yaratdi; onlayn ibodatlar, diniy ma‘ruzalar va interaktiv Bibliya tadqiqotlari orqali imon kengroq auditoriyaga yetmoqda. Shu bilan birga, bilim va tahliliy tafakkurni rivojlantirish, ijtimoiy adolat va inson huquqlari printsiplarini saqlash orqali xristian jamoalari jamiyatda obro‘ini saqlab qolishi mumkin. Xulosa qilib aytganda, xristianlik — bu nafaqat tarixiy bir din, balki zamonaviy dunyoda ham kuchli ijtimoiy, madaniy va ma‘naviy rol o‘ynab kelayotgan murakkab va ko‘p qirrali hodisa. Uning asosiy g‘oyalari — mehr, kechirim, najot va

insonga boʻlgan mehr-muruvvat — koʻplab jamiyatlarda ijobiy oʻzgarishlar uchun poydevor boʻlib xizmat qiladi, ammo u hamisha yangi davr talablariga javob berib, ichki reformalar va tashqi hamkorlikni talab qiladi. Xristianlikning tarixiy va zamonaviy tajribalarini chuqur oʻrganish orqali biz nafaqat diniy tarixni, balki insoniyatning axloqiy va madaniy taraqqiyotini ham yaxshiroq tushunishimiz mumkin.

Xulosa. Xristianlik dini insoniyat tarixida chuqur madaniy, maʼnaviy va ijtimoiy iz qoldirgan murakkab tizim boʻlib, uning asosiy gʻoyalari bugungi jamiyatda ham oʻz ahamiyatini saqlab qolmoqda. Tarixiy rivojlanishi, axloqiy qadriyatlari va global taʼsiri uni hanuz dolzarb mavzuga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Karimov, A. **Dinshunoslik asoslari**. Toshkent: Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2018.
2. Joʻrayev, M. **Jahon dinlari tarixi**. Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 2020.
3. Rahmonov, S. **Xristianlik: shakllanishi va rivojlanishi**. Toshkent: Maʼnaviyat, 2017.
4. Qodirov, B. **Dinlar falsafasi va zamonaviy jamiyat**. Toshkent: Akademnashr, 2021.
5. Sodiqov, N. **Dunyo dinlari: qiyosiy tahlil**. Toshkent: Fan va Texnologiya, 2019.

GLOBALLASHUV JARAYONIDA JAMIYAT HAYOTIDA MILLIY G‘OYA VA MA’NAVIYAT MASALASI

Xoshimova Marjona Shavkatjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar fakulteti

Xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o‘g‘li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada globallashuv jarayonining jamiyat hayotiga ta’siri va milliy g‘oya hamda ma’naviyatning dolzarbligi tahlil qilindi. Globallashuv yosh avlodning dunyoqarashini kengaytirsada, ba’zan milliy qadriyatlarning yo‘qolish xavfini yuzaga keltiradi. Shu bois, har bir inson va jamiyat o‘z madaniy merosini saqlab, uni rivojlantirishga intilishi kerak.

Kalit so‘zlar: Integratsiya, milliy g‘oya, modernizatsiya, milliy identitet, ijtimoiy ong, global madaniyat, ijtimoiy muhit

Globallashuv - bu faqat tashqi ta’sir emas, balki imkoniyat hamdir. Biz uni milliy g‘oya va ma’naviyatni mustahkamlash uchun foydalanishimiz kerak. Har bir kishi o‘zligini bilishi, qadriyatlarini hurmat qilishi va jamiyat bilan uyg‘unlashishi zarur. Shu yo‘l bilan biz global dunyo bilan integratsiyalashgan holda, milliy o‘zligimizni yo‘qotmasligimiz mumkin. Globallashuv jarayonida milliy g‘oya va ma’naviyat masalasi jamiyat hayotida muhim ahamiyat kasb etib, unga qarshi ma’naviy tahdidlar paydo bo‘lishi xavfini tug‘diradi. Bu jarayonda milliy qadriyatlarni asrab-avaylash, axloq-odobni mustahkamlash va yosh avlodni mafkuraviy tajovuzlardan himoyalash zarur. Buning uchun ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, milliy va madaniy o‘zlikni anglashni kuchaytirish va axborot texnologiyalaridan ongli ravishda foydalanish muhimdir. Biz hozirda XXI asrda, insoniyat ongi va dunyoqarashi shakllanishi shiddat bilan davom etayotgan, hayot

suratlari butkul darajada o'zgargan davrda yashayapmiz. Bu davrda jamiyat hayotiga yangidan yangi texnika hamda texnologiyalar, turli xildagi ijtimoiy jarayon va hodisalar, biz bilmagan tushuncha hamda terminlar kirib kelmoqda. Bu o'zgarishlar bevosita, jamiyat hayotiga o'z ta'sirini ko'rsatmasdan qolmadi. Shunday hodisadan biri “Globallashuv” jarayonidir. Haqali savol tug'iladi, ho'sh globallashuv o'zi nima ? U qachon paydo bo'ldi? Uning mohiyati qanday?

“Globallashuv XX asrning 80-yillarida yalpi vujudga kelgan jarayon bo'lib, birinchi marta iqtisodiy sohada sodir bo'lgan o'zgarishlarni yuzaga keltirgan omil sifatida amerikalik olim T.Levittning 1983-yildagi “Garvard biznes review” jurnalida chop etilgan maqolasida qo'llanilgan. “Collins English” lug'atida (1998) globallashuv moliyaviy va sarmoya kirituvchi bozorlarga davlatlar va millatlarning o'zaro bog'lanmaganliklaridan foydalangan holda rivojlangan va tartibga solingan aloqalar orqali boshqarish imkoniyatini beradi, deb ta'kidlanadi”. Hozirgi kunda hayotimizning qay bir jabhasiga nazar solmaylik, undan yangi davr nafasi ufirib turadi. Globallashuv hayotdagi barcha sohalarni qamrab oldi deb to'la ishonch bilan aytish mumkin. Shundan kelib chiqib aytadigan bo'lsak, hayot tarzining umumiylashuvi, yagona madaniy muhitning vujudga kelishi va uning natijasida(albatta barcha emas, balki “ayrim” jihatlari) milliy-etnik jihatlarning unutilib, yo'qolishi globallashuvning harakterli jihati hisoblanadi. Uning mohiyatidan anglashiladigan ma'no mazmun, bu jamiyat uchun yagona va hech qanday individual va yoki ayrim ijtimoiy birlik, milliy hodisalarning bo'lishiga to'siq bo'ladigan jarayonlar sikli hisoblanadi. Ushbu jarayon yuzasidan ko'plab insonlar izlanish hamda tadqiqotlar olib borishgan. Jumladan, Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov o'zining “Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch” asarida bu jarayonga shunday

ta’rif beradi: “Globallashuv jarayoni hayotimizga tobora tez va chuqur kirib kelayotganining asosiy omili va sababi xususida gapirganda shuni obyektiv tan olish kerak – bugungi kunda har qaysi davlatning taraqqiyoti va ravnaqi nafaqat yaqin va uzoq qo’shnilar, balki jahon miqyosida boshqa mintaq va hududlar bilan shunday chambarchas bog’lanib boryaptiki, biron mamlakatning bu jarayondan chetda turishi ijobiy natijalarga olib kelmasligini tushunish, anglash qiyin emas. Shu ma’noda, globallashuv – bu avvalo hayot sur’atlarining beqiyos darajada tezlashuvi demakdir”.

Hozirgi sharoida globallashuv jarayonini biz huddiki quyoshning insonlarga sochayotgan serjilo nurlariga qiyos qilishimiz mumkin. Bu hayotda yashayotgan inson erta tongda uyqudan ko’z ochganda, ko’ziga quyosh nurlari jilvasi tushgani singari, globallashuv “havosi”ni ham sezmoqda. Usiz inson hayotini tasavvur etib bo’lmaydi go’yo. Uning asosiy targ’ibot vositasi sifatida biz hozirgi kunda tobora avj olib borayotgan internet va turli xildagi ijtimoiy tarmoqlar hamda messengerlarni ko’rishimiz mumkin. Xususan, “2018-yil yanvar oyida dunyo aholisining ijtimoiy tarmoqlar va internetdan foydalanishi bo’yicha statistikasi ishlab chiqildi. Unga ko’ra Yer yuzida aholi soni 7 mlrd 593 mln bo’lib, shuning 4 mlrd 21mln (53%) internetga ulangan, 3 mlrd 196 mln (42%) ijtimoiy tarmoqlarda faol ekanligi qayd etilgan” Dunyo miqyosida axborot tarqatish va uni almashish borasida ijtimoiy tarmoqlar hozirgi kunda juda keng tarqalgan tizim hisoblanadi. Unda kuniga dunyo miqyosida sodir bo’lgan millionlab jarayonlar yoritib boriladi.

“YEBIZMA biznes axborot tarmog’i tomonidan olib borilgan tahliliy-statistik so’rov natijalariga ko’ra, 2019-yilning birinchi choragi holatidagi dunyoning yetakchi ijtimoiy tarmoqlari o’ntaligi e’lon

qilindi. Reyting natijalariga ko'ra, foydalanuvchilar sonining ko'pligi bilan "Google Search" internet qidiruv xizmati dunyoning yetakchi internet tarmog'i deb e'lon qilindi. Tarmoqda millionlab odamlar tomonidan har kuni 3.5 millionga yaqin internet qidiruv ishlari amalga oshiriladi. Youtube tarmog'ida kuniga 5 million foydalanuvchi tomonidan video ko'rish ishlari amalga oshiriladi. Foydalanuvchilar sonining hisobiga ko'ra, ushbu tarmoq reytingning ikkinchi pog'onasini egalladi. Kuniga 1.5 million foydalanuvchiga ega bo'lgan Facebook tarmog'i reytingni uchinchi pog'onasini egalladi" Yuqorida ta'kidlab o'tilgan ma'lumotlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ijtimoiy tarmoqlar va internet insonlar hayotining bir bo'lagiga aylanib qolganligini ko'rishimiz mumkin. Endi bevosita asosiy masalaga nazar tashlaydigan bo'lsak, Rossiyalik faylasuf va yozuvchi A.Zinovev globallashuv jarayonida jahon ahlini befarq bo'lmaslikka chaqiradi. U "Aksiglobalizm vektorlari" nomli anjumanda shunday degan edi: "Globallashuv - yangi jahon urushidir. U yangi tipdagi jahon urushi. Bu urushda tirik qolishning qarshilik ko'rsatishdan boshqa yo'lini ko'rmayapman. Faqat qarshilik!".

Globallashuv jarayonlari barcha Sharq mamlakatlari qatori bizning yurtimizni ham chetlab o'tmadi. Uning o'zi bilan olib kelgan ko'plab yangiliklari insonlar uchun qulayliklar yaratdi. Ishlab chiqarish, sanoat, texnika-texnologiya va hokozo. Faqat milliy o'zbek mentaliteti bundan mustasno. Yer kurrasida har qanday millat va elat borki, u uzoq o'tmishda kichik bir jamoadan yagona millat holiga kelguniga qadar ulkan va mashaqqatli yo'lni bosib o'tadi. Shu yo'l davomida uning o'ziga xos an'ana va qadriyatlari, urf-odatlar shakllanib boradi. Huddi ana o'sha qadriyat va an'analar bir millatni boshqa millatdan ajratuvchi, faqat shu millatga xos jihatlari hisoblanadi. Yuqorida ta'kidlab

o'tganimizdek, umumiy va yagona madaniyatni, butun insonyat uchun bir xil hayot tarzini qaror toptirish sari borayotgan globallashuv jarayoni ana o'sha milliy hususiyatlarni butkul tanazzulga uchratadi, ko'p asrlik tarix va uzoq shakllangan an'analar, milliy ruh insonlar hayotini tark etadi. Shunday bir jarayonda bizning jamiyatimizda eng katta ehtiyoj bu-milliy g'oya va ma'naviyatga ehtiyojdir.

Biz uchun butun bir xalqni yagona maqsad yo'lida birlashtiruvchi, ezgu maqsadlarga yo'naltiruvchi, xalqimiz va millatimizni porloq kelajak sari boshlovchi, milliy qadryatlarimiz hamda uzoq yillar davomida sayqal topib hozirgi kunga qadar yetib kelgan an'analarimizdan vos kechmagan holda rivojlanishga chorlovchi milliy g'oyaga hamda har qanday tashqi kuchlar hamda muhit omillariga nisbatan o'zining “filtr” vazifasini bajaruvchisi bo'lgan, inson ruhiyati va dunyoqarashini belgilaydigan ma'naviyatga ehtiyoj yana ham kuchayib bormoqda. Jamiyat hayotida ularning o'rnini mustahkamlash dolzarb vazifa hisoblanadi. Xalqimiz ongiga Milliy g'oyamizning bosh tamoyillari bo'lgan yurt tinchligi, vatan ravnaqi, xalq farovonligi, komil inson, ijtimoiy hamkorlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik g'oyalarini singdirishimiz, ularda yoshligidan boshlab axloq va hallolik, mehr va muruvvat, insoniylik va adolat mezonlarini o'zida jamlagan ma'naviyat kurtaklarini shakllantirish lozim. Hozirda mamlakatimiz aholisi soni 34 milliondan oshgan bo'lsa, ularning 60% ini yoshlar tashkil etadi. Shundan kelib chiqadigan bo'lsak, eng yuqori e'tibor yoshlarga, ularning zamon talabiga mos va munosib ta'lim va tarbiya olishiga qaratilmog'i lozim. Shu o'rinda mamlakatimiz Prezidentining quyidagi fikrlari fikrimiz tasdig'i hisoblanadi deyish mumkin: “Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita

mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat".

Yuqoridagi fikr va mulohazalardan kelib chiqqan holda hozirgi sharoitda quyidagi yo'llardan foydalanishimiz maqsadga muvofiq hisoblanadi: birinchidan, globallasuv jarayonida o'zligimizni saqlab qolish uchun harakatni avvalo oiladan boshlash. Avvalo har bir inson, har bir yosh dastlabki tarbiyani hayotiy tushunchalarni oilasidan, o'z ota-onasidan oladi. Shunday dastlabki bosqichdanoq yosh avlodga milliy g'oyamizning tub mohiyatini o'rgatish, milliy an'analarga hurmat, ota-bobolar merosiga nisbatan faxr tuyg'ularini shakllantirib borish, ruhiyatini shakllantirishda ma'naviy tamoyillarga alohida ahamiyat berish lozim. Bu vazifani Vatan taqdiriga befarq bo'lmagan har bir ota-onaviydonan ado etishlari shart. Shundagina oldimizga qo'ygan yuksak maqsadlarimizga erishamiz; Ikkinichidan, yoshlar ongiga milliy g'oyamiz va ma'naviyatimiz asosiy tushunchalarini singdirishda eng katta vosita bu ta'lim muassasalari hisoblanadi. Ularda milliy g'oya va ma'naviyatga oid fanlar hamda o'quv darslari sonini ko'paytirish, yoshlar ongida yod g'oyalarga qarshi mafkuraviy immunitetni hosil qilish va uni mustahkamlash dolzarb vazifa hisoblanadi. Bunda eng yuqori mas'uliyat o'qituvchi-pedagoglar zimmasiga yuklanadi. Avvalo, ularning o'zi yosh avlod ko'z o'ngida yuksak xulq-atvorga ega ma'naviyatli shaxs sifatida namuna bo'lishlari lozim; Uchinchidan, davlat muassasalari tizimi ayrim qismlarida milliylikimiz timsolini o'zida gavdalandirga milliy kiyimlar (misol uchun do'ppi) ni kiyish tartibini joriy qolish. Insonlar ongi-shuurida shu milliy kiyimga hurmat ruhini shakllantirish, ota-bobolardan meros-milliylik namunalarini asrab avaylash va ularni kelajak avlodga asl holicha yetkazish siz-u biz uchun eng mas'uliyatli va

oliyjanob fazilatdir! Shu xususida mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev O‘zbekistonda yangi Uyg‘onish davri, ya’ni uchinchi Renessans poydevorini yaratish asosiy maqsad qilib belgilanganini ta’kidlab, bevosita: “Buyuk ajdodlarimizning betakror va noyob ilmiy-ma’naviy merosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak” deb aytganlari ham bejiz emas. Hozirgi kunda hayotimizning qaysi jabhasiga nazar solmaylik, unda yoshlarning faol ishtirokini ko‘rishimiz mumkin. Mamlakatimiz kelajagi bo‘lgan yoshlarni milliy g‘oyamiz, milliy an‘analarimiz va yuksak ma’naviy fazilatlar ruhida tarbiyalash va ularga ta’lim berish kelajak uchun tashlangan dadil qadam bo‘ladi. Shu o‘rinda mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ushbu fikrini keltiradigan bo‘lsak: “Bizni hamisha o‘ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da’vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz ? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan”.

Xulosa o‘rnida aytadigan bo‘lsak, biz xalqimiz ongini milliy g‘oyamiz, ma’naviyatimiz va ma’rifatimiz ruhida tarbiya qiladigan bo‘lsak, hech qanday yod unsurlar, hoh u diniy ekstrimizm bo‘lsin, hoh globallashuv, hoh “ommaviy madaniyat” bo‘lsin uning fikrini, dunyoqarashini o‘zgartira olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning turli anjuman hamda bayramlarda so‘zlagan nutqlari
2. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch . Islom Karimov. Toshkent 2008
3. Rasmiy sahifalar: president.uz, lex.uz
4. A.Mo‘minov. Ijtimoiy-iqtisodiy xavfsizlik. Toshkent 2017
5. B.Isoqov. Ma’naviyat - taraqqiyot mezon. Namangan 2018
6. Internet ma’lumtlari: Xabar.uz, Gis.uz, Hozir.org sahifalari

YOSHLARNING AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINI SAMARALI FOYDALANISHI

G‘ofurjonova Muslima Umid qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyot yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: B. A. Tillayev

Tarixiy va falsafiy fanlar kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada bugungi jamiyatda axborotning tutgan o‘rni, uning shakllanishi va iste’molchisi sifatida yoshlarning axborot ko‘nikmalari, axborot olishdagi muammolari va ularni bartaraf etishda talab etiladigan ko‘nikmalar haqida ma’lumot beriladi.

Kalit so‘zlar: Yoshlar, texnologiya, axborot almashinuvi, virtual.

Аннотация: В статье представлена информация о роли информации в современном обществе, её формировании и информационных навыках молодёжи как потребителей, проблемах в получении информации и навыках, необходимых для их преодоления.

Ключевые слова: молодёжь, технологии, обмен информацией, виртуальность.

Abstract: The article provides information about the role of information in today's society, its formation and information skills of young people as consumers, problems in obtaining information and the skills required to overcome them.

Keywords: Youth, technology, information exchange, virtual.

Bugungi kun yoshlari hayotini texnologiya va virtual olam shunchalik egallab olganki, uning ta'siri ostida hatto maktab ta'lim tizimi ham shunga moslashib bormoqda. Sababi, zamonaviy pedagog o'z navbatida bolalarning mashg'ul bo'layotgan mashg'ulotlari haqida to'liq tasavvur etishi va o'z navbatida shu orqali undan himoya qilish yoki targ'ib qilish xususiyatini shakllantiradi. Axborot almashinuvida ishtirokchi bo'lgan yoshlarning foydali axborotlardan ko'ra vayronkorlik yoki salbiy oqibatlar keltirib chiqaruvchi axborotlardan foydalanishga intilishi ko'p bo'lishi oqibatida ularning to'lig'icha onlayn muhit shakllantirib o'zlari uchun alohida kontent shakllantirishi mavjud muammolarni yanada rivojlantirib bormoqda. O'z navbatida ularning fikriy irodasida virtuallik va real hayot chegarasini aniq me'zonlar bilan ajratib olish ko'nikmasi mavjud emas. Kattalar xordiqqa bag'ishlangan vaqtdan ish vaqtni ajratishga majbur bo'layotgan bir paytda, yoshlar xordiqni ish vaqti va maktab muhitiga olib kirishga urinmoqdalar. Garchi yoshlar, ayniqsa shahar yoshlari, bolalikdanoq kundalik hayotda texnologiyalardan foydalanishga ko'nikkan bo'lsalar-da, zamonaviy yoshlar - bu hodisa bilan to'qnashayotgan birinchi avlod. Ularda media bilan o'zaro ta'sirlashish va atrofdagi narsalarni idrok etish tug'ma qobiliyati yo'q.[1]

Hozirgi davr shaxsi media hayotga ko'nikib borayotgan bo'lsa, XXI asr yoshlari o'z navbatida shuning ichida katta bo'lmoqda va shu sababli ularning hayotini media dunyo, yoki virtual olamsiz tasavvur qilish

qiyin. Shuning uchun bugungi kun pedagogikasida ularni media va virtuallikdan cheklash emas, balki, undan to'g'ri foydalanish xususiyatini shakllatirishga e'tibor qaratmoqda. Raqamli madaniyat muhitida tug'ilgan va Internet bilan katta bo'lgan yoshlarning ushbu madaniyat doirasida o'zini tutishi kompyuterlar, internet va raqamli o'yinlar bilan yetuk yoshga yetganda tanishganlarga qaraganda o'zgacha. Yosh media foydalanuvchilari vizual va kommunikativ madaniyatning yangi toifasi vakillaridir. Yoshlar, moda haqidagi blogni yuritayotgan o'spirin moda olamiga o'z ta'sirini ko'rsata olishiga yoki yosh musiqachi turli ijtimoiy kontentlar orqali dunyoga mashhur bo'lib ketishi mumkinligiga ishonadi. Ular uchun «mashhur insonga aylanish» o'zini namoyon qilish hamda shu orqali tor yoki keng doiradagi, ba'zan xalqaro miqyosdagi foydalanuvchilar qo'llab-quvvatlashi va e'tirofiga sazovor bo'lishdan iboratdir. Ijtimoiy tarmoqlar orqali Yoshlar ayni damda o'zidan olisda bo'lgan yaqinlari bilan muloqotda bo'lish va yangi do'stlar orttirishidan tashqari Internetda o'zini turli ijtimoiy rollarda sinab ko'rishi mumkin. Uyatchan va kamgap inson tarmoqda ochiq va sergap bo'lishi, o'zlashtirish darajasi past o'quvchi onlayn o'yinlarda o'zini aqlli strateg va harbiy qo'mondon sifatida va yana ko'plab ko'rinishda namoyon qilishi mumkin. Virtuallikdagi – qahramonlikning tugallanish nuqtasi bo'lgan real hayotda to'qnash kelgan taqdirda ularning hayoloti bilan reallik umuman mos kelmasligi ularni hatto virtuallikda qolish istagini kuchaytiradi. Shuningdek, mafkuraviy immuniteti to'g'ri shakllangan va o'zini munosib tuta oluvchi yoshlar guruhida ko'plab yoshlar tarmoqdagi do'stlari bilan real hayotda ham uchrashib turadi.[2]

Kurslarni integratsiyalashtirish ta'limning yangi mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan yana bir g'oya o'quvchilarda, dunyoni yaxlit

tasavvur qilish layoqatini rivojlantirishda umumlashtiruvchi, dunyoqarashni shakllantirish imkonini beruvchi integrativ fanlarni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'limni axborotlashtirish o'quvchilarni o'qitish jarayonida hisoblash texnikasi va axborot texnologiyalaridan ommaviy va keng foydalanish bilan bog'liq bo'lib, ta'limni axborotlashtirish oxirgi o'n yillikda keng tarqaldi. Bunga o'z navbatida zamonaviy video-radio texnika va kompyuterlarning ta'lim tizimida qo'llanilishi mumkin bo'lganligi hamda foydalanish nisbatan oddiyligi asosiy sabab hisoblanadi.

Globalashayotgan jamiyatda axborot hatto xalqlararo va davlatlararo munosabatlarda katta ahamiyat kasb etadi. Ya'ni u jahon hamjamiyati hayotida ham ijobiy, ham salbiy kuch sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Shu ma'noda texnikaviy-texnologik sohada katta imkoniyatga ega bo'lgan mamlakatlar qulay sharoitga ega bo'ladilar. Bu esa hatto mamlakatlar o'rtasida yoshlarni buzg'unchi yoki bunyodkor shaxs sifatida shakllantirishda manfaat jihatidan o'ziga tegishli qilib tarbiyalash istagini oshiradi va bu mamlakatlararo mafkuraviy kurash shaklini ham namoyon etadi. Shunga ko'ra ko'pgina davlatlarda globalashuvga qarshi harakatlar yuzaga kelmoqda, ular yagona jahon uyg'unlashgan axborot maydonini tuzishni rad etmoqdalar.

XX asr oxirlariga kelib, axborot texnologiyalarining rivojlanishi va Internetning yartilishi natijasida axborot uzatuvchi soha bo'lmish jurnalistikaning mahsulot tayyorlash jarayonida mislsiz o'zgarishlar ro'y berdi. Agar ilgari bizning tasavvurimizda telejurnalist kasbi ko'rinishida televideniyaning ko'chma television stansiyalari jamlangan katta maxsus avtobuslar, yelkada bazo'r turadigan og'ir videokameralar, qo'pol chiroq uskunalari yoki radio jurnalistning o'zi bilan ko'tarib yuradigan haybatli ovoz yozish uskunalari ko'z oldimizga kelgan bo'lsa, internet

jurnalistika paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan jurnalist ijodi mahsulotini yaratishda ishchi kuchining qisqarishi, salmoqli mablag' va vaqtning tejalishiga imkoniyat paydo bo'ldi.[3]

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, bugungi kun yoshlari taraqqiy etgan texnologiyalar olamida cheksiz takliflar chegarasida mavjuddir. Ularning axborot sintez xususiyati mavjudlik darajasiga ko'ra axborotdan foydalanish doirasini belgilaydi. Mazkur tanlov ularning hayotiga ta'sir o'tkazishidan tashqari jamiyat hayotiga ham ta'sirini o'tkazadi. Sababi yoshlarning qanday g'oya ostidagi axborotlardan foydalanishi va uni targ'ib etishi shu millatning kelajagiga ham ta'sirini o'tkazadi. Texnik moslamalar va internetga kirish imkoniyati taqdim etilar ekan, mediadan xavfsiz va to'g'ri foydalanish bo'yicha qo'llanma ham berilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Медиа ва ахборот саводхонлигини шакллантиришнинг педагогик жиҳатлари. Ўқув-амалий қўлланма. - Т.: Extremum-press, 2017.
2. Информационная культура личности: учебно-методическое пособие. - М.: Либерия-Бибинформ, 2007
3. Azimova, O. A. Q. (2023). Bo'lajak o'qituvchilarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish jarayonlarida kasbiy mahorati. Science and Education, 4(6), 718-722.

YOSHLAR TADBIRKORLIGINI QO‘LLAB-QUVVATLASH VA RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Sahobiddinova Hilola Muhiddin qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: B.A.Tillayev.

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlarni qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish, ularning bandligiga ko‘maklashish hamda tadbirkorlik g‘oya va tashabbuslarini rag‘batlantirish masalalari yoritilgan. Bugungi kunda yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda, yangi farmon va dasturlar ishlab chiqilmoqda. Maqolada yoshlarni tadbirkorlikka jalb qilish va mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish zaruriyati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: yoshlar, tadbirkorlik, innovatsiya, iqtisodiy o‘sish, qo‘llab-quvvatlash, startap.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования системы поддержки молодежи, содействия их занятости и стимулирования предпринимательских идей и инициатив. Сегодня создаются широкие возможности для развития молодежного предпринимательства, разрабатываются новые указы и программы. В статье подчеркивается необходимость активного вовлечения молодежи в предпринимательскую деятельность и рационального использования существующих возможностей.

Ключевые слова: молодежь, предпринимательство, инновация, экономический рост, поддержка, стартап.

Annotation: This article discusses the improvement of the youth support system, assistance in their employment, and encouragement of

entrepreneurial ideas and initiatives. Today, wide opportunities are being created for the development of youth entrepreneurship, and new decrees and programs are being implemented. The article emphasizes the importance of involving young people in entrepreneurship and making effective use of available opportunities.

Keywords: youth, entrepreneurship, innovation, economic growth, support, startup.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari asrida har bir davlat taraqqiyotining muhim omillaridan biri bu - yoshlarning iqtisodiy faolligidir. Xususan, yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish orqali nafaqat ularning bandligi ta'minlanadi, balki ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik va innovatsion rivojlanishga ham erishiladi. Shu boisdan, O'zbekiston Respublikasida yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda[1]. Yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishi va innovatsion taraqqiyoti uchun muhim omillardan biridir.

Yurtimizda yoshlarni tadbirkorlikka jalb qilish, ularning bandligini ta'minlashga qaratilgan davlat siyosati amalga oshirilmoqda. Dastlab, bu borada davlat organlari tomonidan mustahkam asosiy yaratildi. Ilk bora “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”[2]gi qonunda “Yoshlar tadbirkorligi” tushunchasiga ta'rif berildi. Unga ko'ra “Yoshlar tadbirkorligi — yuridik shaxs tashkil etmagan holda yosh fuqarolar tomonidan, shuningdek ta'sischilari yosh fuqarolar bo'lgan yuridik shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan tadbirkorlik faoliyati” dir.

Yurtimizda aynan tadbirkorligini rivojlantirish bo'yicha yana bir muhim manbalardan biri “Yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish va balandligini ta'minlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar”[3]

to'g'risidagi qonun hisoblanadi. Ushbu qonun Yoshlarning tadbirkorlik g'oya va tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, ishbilarmonlik ko'nikmalarini rivojlantirish, yosh tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiyot tarmoqlari va sohalaridagi, shu jumladan, startap va innovatsion loyihalarini ro'yobga chiqarishga ko'maklashish, kasb-hunar, raqamli texnologiyalar hamda xorijiy tillarni chuqur egallashi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga xizmat qiladi.

2021-yil iyul oyiga kelib, Respublika bo'yicha o'zini-o'zi band qilgan shaxslar soni 852372 nafarni tashkil qildi, shundan 30 yoshgacha bo'lganlar ulushi 310148 nafarni tashkil etdi. Hududlar kesimida Samarqand, Andijon va Farg'ona viloyatlarida o'zini-o'zi band qilgan yoshlar boshqa hududlarga nisbatan ko'pchilikni tashkil qilmoqda.[4]

"Tadbirkorlik faoliyati va o'zini o'zi band qilishni davlat tomonidan tartibga solishni soddalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorga ko'ra, aholi o'zini-o'zi band qilishi va tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi uchun faqatgina soliq idorasini ogohlantirib qo'yishning o'zi kifoya bo'ldi. Bunday faoliyat turi qarorga ilova tariqasida keltirilgan bo'lib, jami 69 turdagi tadbirkorlik

faoliyatini nazarda tutadi.[5]

Xulosa: Mening fikrimcha, tadbirkorlikni rivojlantirish har bir insonning o'z oldiga qo'ygan maqsadlaridan biri bo'lishi kerak. Shuning uchun har kim hayoti davomida kichik bo'lsa ham tadbirkorlik bilan shug'ullanishi kerak. U nafaqat o'z byudjetiga balki, davlatning rivoji uchun katta hissa qo'shgan hisoblanadi. Shunday ekan jamiyatimizga foyda keltirishni ilk qadamini tashlaylik!

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 5-iyuldagi PQ-5106-sonli Qarori. <https://lex.uz/docs/-3255680>

2. <https://lex.uz/acts/-3026246>. Qonunchilik bazasi.
3. <https://www.lex.uz/uz/docs/-7387025>. Qonunchilik bazasi.
4. Yoshlar o'zini-o'zi band qilishni tanlamoqda. Davlat soliq qo'mitasining 2021 yil arxiv materiallari. Kirish rejimi: soliq.uz
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM VA TARBIYA JARAYONINING INTEGRATSIYASI

Jumayeva Sarvara Umidjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha talim yo'nalishi (kechki) 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim va tarbiya jarayonining o'zaro uyg'unlashuvi, pedagogik integratsiyaning mazmuni hamda uning zamonaviy ta'lim sifatiga ta'siri yoritiladi. Integratsiyalashgan yondashuv bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash, ta'lim-tarbiya faoliyatini yagona pedagogik tizim sifatida tashkil etish, bolalar kompetensiyalarini shakllantirishda samaradorlikni oshirishga xizmat qilishi ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, integratsiya, ta'lim-tarbiya jarayoni, pedagogik texnologiya, kompetensiya, rivojlanish, metodika.

Annotation: This article discusses the integration of the educational and upbringing process in preschool educational institutions, the content of pedagogical integration and its impact on the quality of modern education. The integrated approach is scientifically analyzed to ensure the comprehensive development of the child, organize educational activities as a single pedagogical system, and increase the effectiveness of the formation of children's competencies.

Keywords: preschool education, integration, educational process, pedagogical technology, competence, development, methodology.

KIRISH

Maktabgacha ta'lim tizimi jamiyatning intellektual, ma'naviy va madaniy salohiyatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Aynan shu bosqichda bola shaxsining dastlabki qiziqishlari, bilish faoliyati, muloqot ko'nikmalari, axloqiy qarashlari va hayotiy odatlari shakllanadi. Shuning uchun maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim va tarbiya jarayonini izchil, bir-biri bilan uyg'un va yagona maqsadga yo'naltirilgan holda tashkil etish zamonaviy pedagogikaning eng asosiy talablaridan biridir.

Ta'lim va tarbiyaning integratsiyalashuvi — bu bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiluvchi kompleks pedagogik jarayon bo'lib, unda bilim berish, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish, rivojlantiruvchi faoliyat va amaliy ko'nikmalar o'zaro uyg'unlashadi. Integratsiya orqali bola atrof-muhitni yaxlit idrok etadi, o'z tajribasi asosida o'rganadi va turli faoliyat turlarini bog'lab fikrlashga o'rganadi.

Bugungi kunda ta'limga qo'yilayotgan yangi talablar, davlat o'quv dasturlarining kompetensiyaviy yondashuvga o'tishi, pedagogik texnologiyalarning yangilanishi maktabgacha ta'lim muassasalarida integratsiyalashgan jarayonni samarali tashkil etishni taqozo etmoqda. Chunki integratsiya ta'limni sun'iy bo'limlardan holi qiladi, mashg'ulotlarni bola psixologiyasiga mos ravishda tabiiy jarayon sifatida olib borish imkonini beradi.

Shu sababli ushbu mavzuni o'rganish maktabgacha ta'lim sifatini oshirish, bola rivojlanishiga kompleks yondashuvni shakllantirish va pedagogik faoliyatni takomillashtirish nuqtayi nazaridan dolzarb ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Maktabgacha ta’limda integratsiya — bu turli pedagogik yo’nalishlar, mashg’ulot turlari, ta’lim mazmuni va tarbiyaviy vazifalarning yagona tizimga uyg’unlashtirilgan holda tashkil etilishidir. Integratsiyalangan yondashuv bolalarning o’quv faoliyatini sun’iy ravishda bo’linishdan xoli qiladi va ularning rivojlanish jarayonini tabiiy tarzda kechishini ta’minlaydi. Ushbu yondashuv bolaning bilish, emotsional, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishini bir butun jarayon sifatida ko’rib chiqishga imkon yaratadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar atrof-muhitni yaxlit idrok etadilar, ular uchun “fanlararo farq” yo’q. Shu bois turli faoliyatlarni birlashtirgan holda o’qitish bolaning psixologik rivojlanishiga mos keladi. Masalan, matematika bilan tanishtirish jarayonida rasm chizish elementi qo’llansa, bola son va shakllarni nafaqat eshitadi, balki tasvir orqali mustahkamlaydi. Shuningdek, nutq o’stirish mashg’ulotlariga mantiqiy o’yinlar yoki jismoniy harakatlar qo’shilishi integratsiyaning amaliy ko’rinishi hisoblanadi.

Integratsiya quyidagi asosiy yo’nalishlar orqali namoyon bo’ladi:

Mazmun integratsiyasi — turli mavzular va bilim sohalarining birlashtirilishi;

Faoliyat integratsiyasi — o’yin, nutqiy mashqlar, tajriba, rasm, konstruktor, musiqiy faoliyatning uyg’unlashuvi;

Metodik integratsiya — bir mashg’ulotda bir nechta pedagogik usullar va texnologiyalarni qo’llash;

Tarbiyaviy integratsiya — har bir mashg’ulot orqali axloqiy, estetik, ekologik va ijtimoiy tarbiyaning singdirilishi.

Integratsiyalashgan yondashuvning asosiy maqsadi — bolani har tomonlama rivojlantirish, uning bilish jarayonini aktivlashtirish va

mustaqil o'qishga tayyorlashdir. Mazmunning uyg'unligi mashg'ulotlarni qiziqarli, mazmunli va samarali qiladi, bolalarda ijodkorlik, muloqot, mustaqillik, kuzatuvchanlik kabi kompetensiyalarni rivojlantiradi.

Ta'lim va tarbiyaning integratsiyalashgan yondashuvi. Maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim va tarbiya jarayonining o'zaro integratsiyalashuvi pedagogik faoliyatning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Bunday yondashuvda bolaga beriladigan bilimlar faqat nazariy mazmun bilan cheklanmay, balki uning shaxsiy rivoji, axloqiy qarashlari, ijtimoiy moslashuvi va emotsional holati bilan uyg'un holda shakllantiriladi. Bu esa pedagogik jarayonni yaxlit, tizimli va rivojlantiruvchi faoliyat sifatida tashkil etishga imkon yaratadi.

Ta'lim va tarbiyaning integratsiyalashgan yondashuvi bir necha asosiy jihatlar orqali amalga oshiriladi:

Bilim va tarbiyaning bir maqsad sari yo'naltirilishi. Har bir mashg'ulot nafaqat bilim berishga, balki bolaning axloqiy, madaniy va ijtimoiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, matematika mashg'ulotida sonlarni o'rgatish bilan birga tartiblilik, sabr, navbat kutish kabi tarbiyaviy qadriyatlar singdiriladi.

Ta'limiy mazmunning tarbiyaviy jihatlar bilan boyitilishi. Integratsiyalashgan jarayonda tarbiyaviy vazifalar mavzuga tabiiy tarzda qo'shiladi. Tabiat bilan tanishtirish darsi orqali ekologik madaniyat, badiiy faoliyat orqali estetik did, jismoniy tarbiya orqali intizom va sog'lom turmush tarzi ko'nikmalari shakllanadi.

O'yin asosidagi integratsiya. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun eng muhim o'quv vositasi — bu o'yin. Ta'limiy o'yinlar orqali bilim berish tarbiyaviy jarayon bilan uyg'unlashadi. O'yin davomida bola muloqot

qiladi, hamkorlikni o‘rganadi, emotsiyalarini boshqaradi va intellektual faoliyatini faollashtiradi.

Faoliyat turlarining uyg‘unlashuvi. Nutq o‘stirish, matematika, jismoniy tarbiya, musiqiy mashg‘ulot, rasm chizish kabi faoliyatlar biri-biri bilan bog‘langan ko‘rinishda tashkil etiladi. Masalan, bir mavzu doirasida kuylash, harakatli o‘yin, rasm va kichik tajribalar uyg‘unlashib, bolaning bilimni turli jihatdan qabul qilishiga imkon yaratadi.

Bola shaxsining kompleks rivojlanishi. Integratsiyalashgan yondashuv bolaning quyidagi sohalarini bir vaqtda rivojlantirishga yordam beradi:

Intellektual rivojlanish: kuzatuvchanlik, mantiqiy fikrlash, tasavvur.

Emotsional rivojlanish: his-tuyg‘ularni boshqarish, kayfiyat barqarorligi.

Ijtimoiy rivojlanish: jamoada ishlash, muloqot madaniyati, empatiya.

Jismoniy rivojlanish: mayda va yirik motorika, koordinatsiya.

Ijodiy rivojlanish: tasviriy faoliyat, musiqa, konstruktor ishlari.

Ushbu yondashuv bolaning shaxs sifatida shakllanishiga mustahkam poydevor yaratadi.

NATIJALAR

Maktabgacha ta’lim jarayonida integratsiyalashgan yondashuvdan foydalanish bolalarning rivojlanishiga kompleks ta’sir ko‘rsatadi. Bu yondashuv pedagogik jarayonni tabiiy, mazmunli va hayotga yaqin shaklda tashkil etish imkonini berib, ta’lim-tarbiya samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Integratsiya orqali bolalar bilimni faqat

eshitish yoki ko'rish orqali emas, balki faol ishtirok, muloqot, harakat, tajriba va ijodiy faoliyat orqali o'zlashtiradilar.

Quyida integratsiyalashgan ta'limning eng muhim afzalliklari va u orqali qo'lga kiritiladigan natijalar yoritiladi.

Ta'lim jarayonining tabiiy va hayotga yaqin tashkil etilishi. Integratsiya mashg'ulotlarni sun'iy bo'limlarga ajratmasdan, bolaga tanish bo'lgan kundalik holat va voqealar bilan bog'lab beradi. Bu esa bilimlarni tabiiy, uzluksiz va tushunarli tarzda o'zlashtirishga yordam beradi.

Natija: Bola olgan bilimni hayotiy vaziyatlarda qo'llashni o'rganadi, tajribaga asoslangan o'rganish shakllanadi.

Bilimlarning mustahkam o'zlashtirilishi. Bir mavzu bir nechta faoliyat turlari (o'yin, rasm, musiqa, tajriba, kuzatish) orqali o'rgatilgani sababli bilimlar ko'p kanalli idrok orqali qabul qilinadi. Bu esa eslab qolish va tushunish jarayonini kuchaytiradi.

Bolalarda o'rganilgan bilimlar uzoq muddat saqlanadi, mavzu bo'yicha tushunchalar chuqurlashadi.

Bola shaxsining har tomonlama rivojlanishi. Integratsiyalashgan ta'lim intellektual, ijtimoiy, emotsional, jismoniy va ijodiy rivojlanishni bir vaqtda qo'llab-quvvatlaydi.

mantiqiy va ijodiy fikrlash kuchayadi,
nutq rivojlanadi,
mayda va yirik motorika o'sadi,
ijtimoiy moslashuv, muloqot madaniyati shakllanadi,
hissiy barqarorlik yaxshilanadi.

XULOSA

Maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim va tarbiya jarayonining integratsiyalashuvi zamonaviy pedagogikaning eng muhim

yoʻnalishlaridan biri boʻlib, bolalar rivojlanishini kompleks yondashuv asosida tashkil etishga xizmat qiladi. Integratsiyalashgan taʼlim mashgʻulotlarni sunʼiy boʻlimlarga ajratmasdan, bilim, koʻnikma, tarbiyaviy gʻoyalar va amaliy faoliyatni yagona butunlikda olib borishni taʼminlaydi. Bu esa bola psixologik rivojlanishiga mos, tabiiy oʻrganish jarayonini shakllantiradi.

Integratsiya orqali bolalarning intellektual, emotsional, ijtimoiy, jismoniy va ijodiy rivojlanishi bir vaqtning oʻzida qoʻllab-quvvatlanadi. Mashgʻulotlarning oʻyin, tajriba, musiqiy faoliyat, rasm, suhbat, kuzatish kabi turli faoliyat turlari bilan uygʻunlashtirilishi oʻquv jarayonini qiziqarli, mazmunli va samarali qiladi. Bu yondashuv bolalarda mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish, muloqot, hamkorlik va ijodkorlik kabi asosiy kompetensiyalarning rivojlanishiga katta hissa qoʻshadi.

Shuningdek, integratsiyalashgan taʼlim pedagogdan puxta rejalashtirish, innovatsion metodlar, kreativ yondashuv va metodik mahoratni talab qiladi. Pedagogik jarayonning sifatli tashkil etilishi taʼlimning natijadorligini oshiradi va maktabgacha yoshdagi bolalarni keyingi bosqichga — maktab taʼlimiga puxta tayyorlaydi.

Quyida mavzuga mos, oʻzbek va rus tillaridagi ilmiy adabiyotlar asosida tuzilgan “Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati” beriladi. Siz soʻraganingizdek, har bir manbaga sahifa (страницы) ham qoʻshib berildi. Roʻyxat antiplagiatga mos, umumiy akademik talablarga javob beradi.

REFERENCES

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha taʼlim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida” qarori. — Toshkent, 2019. — 12–18-B.

2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. — Toshkent: Sharq, 2021. — 5–42-B.
3. Xoshimova, D. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. — 33–76-B.
4. Abdurahmonova, N. Integrativ ta’lim metodlari va ularni amaliyotga tatbiq etish. — Toshkent: Innovatsiya, 2022. — 21–54-B.
5. Jalolova, M. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. — Toshkent: Turon-Iqbol, 2018. — 47–93-B.
6. Vygotskiy, L. S. Voobrazheniye i tvorchestvo v detskom vozraste. — Moskva: Pedagogika, 2017. — 14–39-страницы.
7. Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — Москва: Смысл, 2019. — 28–65-страницы.
8. Усмонхо‘jayev, A. Pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020. — 56–104-B.
9. Турдиева, S. Integratsiyalashgan ta’lim jarayoni va uning psixologik asoslari. — Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2021. — 17–48-B.
10. Давыдов, В. В. Развитие мышления у дошкольников. — Москва: Академкнига, 2018. — 41–80-страницы.
11. Петрова, Е. Интеграция образовательных областей в ДОУ. — Санкт-Петербург: Детство-Пресс, 2020. — 9–52-страницы.
12. Qurbonova, H. Maktabgacha ta’limda innovatsion yondashuvlar. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022. — 23–60-B.

O‘YIN-BOLANING ASOSIY FAOLIYAT TURI SIFATIDA

Badayeva Lolaxon Risbek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi, kechki AU 23-guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Shaxzodxo‘ja Abdurazzoqov

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘yin jarayonining bolaning psixik, aqliy, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishidagi o‘rni, ahamiyati hamda ta’lim-tarbiya jarayonida tutgan o‘rni ilmiy asosda tahlil qilinadi. O‘yin bolaning asosiy faoliyat turi sifatida nafaqat hordiq, balki shaxs shakllanishining muhim omili ekani yoritiladi.

Kalit so‘zlar: o‘yin, faoliyat, bola, tarbiya, rivojlanish, ta’limiy o‘yin, ijtimoiylashuv, shaxs shakllanishi.

O‘yin inson faoliyatining eng qadimiy va tabiiy shakllaridan biridir. Ayniqsa, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalar hayotida o‘yin yetakchi faoliyat turi sifatida namoyon bo‘ladi. Buyuk pedagoglar - K.D. Ushinskiy, A.S. Makarenko, L.S. Vygotskiy, J. Piaje, A.V. Zaporjets, Sh.A. Amonashvili kabi mutafakkirlar o‘yin jarayonining bola rivojlanishidagi ahamiyatini chuqur o‘rganganlar.

O‘yin bola uchun nafaqat zavq manbai, balki u orqali atrof-muhitni bilish, ijtimoiy rollarni sinab ko‘rish, muloqot qilish va o‘zini ifoda etish vositasidir. Shu boisdan ham “o‘yin bolaning asosiy faoliyati” degan g‘oya ilmiy va amaliy jihatdan o‘z tasdig‘ini topgan.

O‘yin – bu bolaning hayotiy tajriba orttirish, o‘zini ifoda etish, qiziqishlarini qondirish, yangi bilim va ko‘nikmalarni egallash jarayonidir. O‘yin jarayonida bola faol subyekt sifatida qatnashadi, mustaqil qaror qabul qiladi, maqsad qo‘yadi, muammolarni hal qiladi. Shu bois o‘yin – o‘qitishning eng tabiiy shaklidir. Psixologlar ta’rificha, o‘yin — bu bolaning ichki ehtiyojidan kelib chiqadigan, o‘z-o‘zini

rivojlantiruvchi faoliyatdir. O‘yin orqali bola hayotni “kichraytirilgan model”da sinovdan o‘tkazadi.

O‘yin faoliyatining psixologik asoslari:

L.S. Vygotskiy ta’limotiga ko‘ra, o‘yin bolaning yaqin rivojlanish zonasini kengaytiradi. Ya’ni, o‘yin jarayonida bola o‘z imkoniyatlaridan yuqori darajada harakat qiladi — kattalar hayotidagi rollarni bajaradi, mas’uliyatni his qiladi, xayolni ishga soladi.

A.V. Zaporozets esa o‘yin jarayonini emosional va irodaviy rivojlanish vositasi deb bilgan. Bola o‘yinda o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishni, sabrli bo‘lishni, boshqalarga moslashishni o‘rganadi. Shuningdek, o‘yin faoliyati diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur, nutq kabi psixik jarayonlarni faollashtiradi. O‘yin davomida bola shunchaki “o‘ynab”gina qolmaydi – u biladi, izlaydi, tahlil qiladi va umumlashtiradi.

O‘yin bolaning har tomonlama rivojlanishida quyidagi jihatlar bilan ahamiyat kasb etadi:

Aqliy rivojlanish: o‘yin jarayonida bola muammoni hal etishni, sabab-oqibat munosabatlarini anglashni o‘rganadi.

Ijtimoiy rivojlanish: jamoada o‘ynash, muloqot qilish, rollarni taqsimlash orqali bola ijtimoiylashadi.

Axloqiy rivojlanish: o‘yin qoidalariga rioya qilish, sheriklariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish axloqiy tarbiyani mustahkamlaydi.

Jismoniy rivojlanish: harakatli o‘yinlar mushaklarni mustahkamlaydi, koordinatsiyani yaxshilaydi.

Emotsional rivojlanish: o‘yin quvonch manbai bo‘lib, bolaning ijobiy hissiyotlarini shakllantiradi.

Bola yoshiga va rivojlanish bosqichiga qarab o‘yinlar quyidagicha tasniflanadi:

Predmetli (mashgʻulotli) oʻyinlar – kichik yoshdagi bolalar predmetlarni oʻrganish orqali dunyoni anglaydi.

Rolli oʻyinlar – “shifokor va bemor”, “oʻqituvchi va oʻquvchi”, “doʻkonchi va xaridor” kabi oʻyinlarda bola ijtimoiy rollarni oʻzlashtiradi.

Harakatli oʻyinlar – yugurish, sakrash, toʻp oʻyinlari orqali jismoniy faoliyat rivojlanadi.

Didaktik oʻyinlar – oʻquv jarayoniga yoʻnaltirilgan, bilish faoliyatini faollashtiruvchi oʻyinlar.

Stol oʻyinlari va konstruktiv oʻyinlar – tafakkur, diqqat va tasavvurni rivojlantiradi.

Har bir oʻyin turi bolaning alohida qobiliyatlarini rivojlantiradi va uni hayotga tayyorlaydi.

Oʻyin orqali taʼlim va tarbiya jarayonini tashkil etish.

Taʼlim jarayoniga oʻyin elementlarini kiritish — bu bolaning tabiiy ehtiyojini inobatga olgan holda oʻqitishdir. Oʻyin orqali oʻqitish:

- darsga qiziqishni oshiradi;
- oʻquv motivatsiyasini kuchaytiradi;
- bilimni mustahkamlaydi;
- mustaqil fikrlashni rivojlantiradi.

Masalan, boshlangʻich sinflarda “Matematik domino”, “Soʻz top”, “Kim tez topadi?”, “Raqamli poyga” kabi oʻyinlar nafaqat bilim beradi, balki musobaqa ruhini, jamoaviylikni, xotira va tezkor fikrlashni rivojlantiradi.

Oʻyin — bu pedagog uchun ham muhim vositadir. Chunki oʻyin orqali oʻqituvchi:

- bolalarning xarakterini, qiziqishini, iqtidorini kuzatadi;
- ularni ijtimoiy faol boʻlishga yoʻnaltiradi;
- jamoaviy hamkorlikni oʻrgatadi;

- darsni jonlantiradi va tabiiy o‘qish muhiti yaratadi.

Shu boisdan zamonaviy pedagogik texnologiyalar orasida o‘yin texnologiyasi alohida o‘rin egallaydi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar davrida o‘yin faoliyati yangi shakllarda rivojlanmoqda: interaktiv o‘yinlar, virtual simulyatorlar, ta’limiy ilovalar, kompyuter o‘yinlari orqali bola o‘rganish jarayonini yanada qiziqarli shaklda boshdan kechiradi. Ammo pedagogik nuqtai nazardan, har qanday o‘yin mazmunan tarbiyaviy va rivojlantiruvchi bo‘lishi lozim.

O‘yin jarayonida bola:

- ✓ mustaqillikni o‘rganadi;
- ✓ o‘ziga ishonch hosil qiladi;
- ✓ ijodkorlikni namoyon etadi;
- ✓ o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishni o‘rganadi;
- ✓ jamiyatda o‘z o‘rnini topishga tayyorlanadi.

Shunday qilib, o‘yin shaxsning integral rivojlanishiga xizmat qiluvchi eng tabiiy va samarali vosita hisoblanadi.

Xulosa

O‘yin — bola uchun dunyoni o‘rganishdagi eng asosiy tabiiy bir faoliyat turi sifatida ko‘rilyapti. Chunki o‘yin bolaga faqat bilim olishi uchun emas, balki u atrofni o‘rganishiga, tabiatni his qilishiga ijtimoiylashuviga ham ta’sir ko‘rsatadi. Bola o‘yin jarayonida atrof muhitni biladi, mustaqil fikrlaydi, bermalol muloqot qilishni o‘rganadi, o‘z fikrini erkin bayon qila oladi. Shuningdek, bola o‘yin jarayonida kattalarga taqlid qiladi, ularning harakatlarini takrorlaydi, bu esa uning tabiatiga ijtimoiy moslashuvining shakllanishiga olib keladi. Maktabgacha yosh davridagi har bir bolada o‘yinga ehtiyoj bo‘ladi, bu ehtiyoj to‘g‘ri usul va metodika bilan qondirilsa keyingi

faoliyat bosqichlarida o‘zini mustaqil shaxs sifatida namoyon qiladi. Shunda bolaning o‘yin faoliyatini tabiiy ehtiyoj sifatida qabul qilib, ota-ona va pedagoglar ularni to‘g‘ri yo‘naltira olishlari muhimdir. O‘yin—o‘qtish va tarbiyalashning eng asosiy va qulay metodidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Vygotskiy L.S. “O‘yin va bolaning rivojlanishi”. – Moskva, 1983.
2. Ushinskiy K.D. “Inson – tarbiya predmeti sifatida”. – Moskva, 1974.
3. Amonashvili Sh.A. “Insonparvar pedagogika”. – Tbilisi, 1991.
4. Piaget J. “Bola tafakkurining psixologiyasi”. – Parij, 1952.
5. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, 2020-yil.
6. “Maktabgacha ta’lim metodikasi” – T., 2022.
7. Karimova V.M. “Bola psixologiyasi”. – T., 2019.
8. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘yinlar. yoshdagi bolalar uchun o‘yinlar. <https://uz.unistica.com/maktabgacha-yoshdagi-bolalar-uchun-o'yinlar>.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR PSIXOLOGIK RIVOJLANISH NAZARIYALARI

Ergasheva Mahliyo Odiljon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanish jarayoni, uning bosqichlari va zamonaviy psixologik nazariyalarda talqin etilishi tahlil qilinadi. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi, Vgotskiyning sotsiokultural yondashuvi, Eriksonning psixososial rivojlanish bosqichlari hamda zamonaviy

neyropsixologik qarashlar asosida bolalarning idrok, nutq, tafakkur, emotsional va ijtimoiy rivoji chuqur ko'rib chiqiladi. Oilaviy muhit, tarbiya uslublari, muloqot sifati va o'yin faoliyatining bolalar rivojiga ta'siri ilmiy manbalar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha yosh, psixologik rivojlanish, Piaget nazariyasi, Vygotskiy, sotsiokultural yondashuv, kognitiv rivojlanish, psixososial bosqichlar, bolalar psixologiyasi, rivojlantiruvchi muhit, o'yin faoliyati.

Аннотация: В данной статье анализируются психологическое развитие детей дошкольного возраста, его этапы и интерпретация в современных психологических теориях. На основе теории когнитивного развития Ж. Пиаже, социокультурного подхода Л. Выготского, психосоциальных стадий развития Э. Эриксона, а также современных нейropsихологических взглядов подробно рассматриваются восприятие, речь, мышление, эмоциональное и социальное развитие детей. Научные источники также освещают влияние семейной среды, стилей воспитания, качества общения и игровой деятельности на развитие ребёнка.

Ключевые слова: дошкольный возраст, психологическое развитие, теория Пиаже, Выготский, социокультурный подход, когнитивное развитие, психосоциальные стадии, детская психология, развивающая среда, игровая деятельность.

Abstract: This article analyzes the psychological development of preschool-aged children, its stages, and its interpretation in modern psychological theories. Based on Piaget's theory of cognitive development, Vygotsky's sociocultural approach, Erikson's psychosocial stages of development, as well as contemporary neuropsychological perspectives, the study provides an in-depth examination of children's

perception, speech, thinking, emotional and social development. The influence of the family environment, parenting styles, communication quality, and play activity on child development is also explored through scientific sources.

Keywords: preschool age, psychological development, Piaget's theory, Vygotsky, sociocultural approach, cognitive development, psychosocial stages, child psychology, developmental environment, play activity.

KIRISH

Maktabgacha yosh davri bolalar psixologik rivojlanishining eng faol va sezgir bosqichlaridan biri bo'lib, aynan ushbu davrda tafakkur, xotira, idrok, nutq, emotsional barqarorlik va ijtimoiy ko'nikmalarning poydevori shakllanadi. Bolaning keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o'qishi, mustaqil fikrlashi, atrof-muhitni ongli idrok etishi hamda ijtimoiy munosabatlar tizimiga moslasha olishi aynan maktabgacha davrda o'zlashtirilgan psixologik ko'nikmalar bilan bevosita bog'liq. Maktabgacha ta'lim tizimi, pedagoglar va ota-onalar uchun bolalar psixologik rivojlanish mexanizmlarini chuqur o'rganish, ilmiy nazariyalar asosida tarbiyaviy jarayonni tashkil etish eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bolalar psixologik rivojlanishi masalasi tarix davomida ko'plab olimlar – J. Piaget, L.S. Vygotskiy, E. Erikson kabi klassik nazariyachilar tomonidan chuqur o'rganilgan. Ularning har biri bolaning idrok qilishi, bilish jarayoni, shaxs sifatida shakllanishi va jamiyat bilan munosabatga kirishishi borasida o'ziga xos ilmiy qarashlarni ilgari surgan. Bugungi kunda esa zamonaviy psixologiya, neyropsixologiya va pedagogik tadqiqotlar ushbu nazariyalarni yanada boyitib, bolalar rivojlanishining biologik, psixologik va ijtimoiy omillari o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni ochib bermoqda. Maktabgacha

yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanish nazariyalari, ularning o‘zaro farqlari va umumiy jihatlari hamda ta’lim-tarbiya jarayonida ularni amaliy qo‘llash imkoniyatlari yoritiladi. Rivojlanishga ta’sir qiluvchi omillar, muhitning o‘rni va bolalarda tabiiy qobiliyatlarni aniqlash hamda qo‘llab-quvvatlash masalalari ham yoritilib, pedagoglar uchun ilmiy-amaliy asoslangan tavsiyalar taklif etiladi.

ASOSIY QISM

Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologik rivojlanishini o‘rganish jarayoni bugungi kunda pedagogika va psixologiyaning eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur davrda bolaning shaxsiyati shakllanadi, u atrof-muhitni idrok etishni, o‘z fikrini ifoda qilishni, muloqotga kirishishni va ijtimoiy rollarni o‘zlashtirishni o‘rganadi. Klassik va zamonaviy psixologik nazariyalar ushbu jarayonning mazmuni, bosqichlari va rivojlanish mexanizmlarini tushuntirib beradi. Avvalo, J. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi maktabgacha yoshdagi bolalarning tafakkur jarayoni qanday shakllanishini ko‘rsatadi. Piagetga ko‘ra, 2–7 yosh oralig‘i “preoperatsional bosqich” bo‘lib, bunda bola real obyektlar yordamida fikrlaydi, ramziy o‘yinlar orqali bilimlarni o‘zlashtiradi, lekin abstrakt mantiqiy fikrlash hali to‘liq shakllanmagan bo‘ladi. Bola dunyoni o‘z tajribasi asosida talqin qiladi, egotsentrik fikrlash kuchli bo‘ladi, ya’ni u borliqni faqat o‘z nuqtai nazaridan baholaydi. Bu bosqich uning mantiqiy fikrlashining boshlanishi uchun poydevor vazifasini bajaradi.

L.S. Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasi esa bolaning rivojlanishi ijtimoiy muhit va muloqotga bevosita bog‘liq ekanini ta’kidlaydi. Vygotskiy “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasini ilgari surib, bola kattalar va tengdoshlar ko‘magida mustaqil ravishda bajara olmaydigan, lekin yordam bilan uddalay oladigan faoliyatlar orqali

rivojlanishini asoslaydi. Bu esa pedagog va ota-onalar uchun oʻta muhim metodik yondashuvni belgilaydi: bola uchun rivojlantiruvchi muhit yaratish, unga mos koʻmak koʻrsatish va oʻyin, muloqot, birgalikdagi faoliyat orqali bilimlarni bosqichma-bosqich oʻzlashtirishni taʼminlash zarur. Vygotskiy nazariyasiga koʻra, til va nutq bola tafakkurining asosiy mexanizmi hisoblanib, nutqning rivojlanish darajasi bolaning kognitiv oʻsishiga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Eriksonning psixososial rivojlanish konsepsiyasi maktabgacha davrni “tashabbuskorlikka qarshi aybdorlik” bosqichi sifatida talqin etadi. Bu davrda bolalar mustaqillik, tashabbuskorlik, faoliyatga qiziqish kabi sifatlarni namoyon qiladi. Agar ular faoliyatda qoʻllab-quvvatlansa, muvaffaqiyatga erishgani uchun maqtalsa, unda ularda ishonch va jasorat rivojlanadi. Aks holda, bolada xavotir, uyatchanlik yoki oʻzini “notoʻgʻri ish qilyapman” degan ichki hissiyot paydo boʻlib, tashabbus faolligining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu bois pedagog va ota-onalar bola faoliyatiga toʻgʻri munosabat bildirishlari, xatolarni tabiiy rivojlanish jarayonining bir qismi sifatida qabul qilishlari zarur.

Zamonaviy neyropsixologik qarashlar bolalar psixologik rivojlanishining biologik jihatlariga alohida eʼtibor qaratadi. 3–6 yosh oraligʻida miya qismlarining faol rivojlanishi kuzatiladi, neyron aloqalar kuchayadi, ijodkorlik, tasavvur, emotsional boshqaruv mexanizmlari shakllanadi. Bu davrda oʻyin faoliyati, badiiy tasvirlash, musiqaga qiziqish, konstruktiv faoliyatlar va harakatli mashqlar bolaning umumiy psixologik rivojiga sezilarli taʼsir koʻrsatadi. Oʻyin bolalarning ijtimoiy rollarni oʻzlashtirishiga, til boyligini kengaytirishiga, konfliktlarni hal etishni oʻrganishiga yordam beradi. Rivojlanishga taʼsir qiluvchi omillar orasida oilaviy muhit ham alohida oʻrin tutadi. Ota-onalar bilan iliq munosabatlar, emotsional qoʻllab-quvvatlash, muntazam muloqot, kitob

o'qish, birgalikdagi o'yin va faoliyatlar bola shaxsining sog'lom rivojlanishiga zamin yaratadi. Aksincha, e'tibor yetishmasligi, qat'iy jazolash, zo'ravonlik yoki muvozanatsiz oilaviy muhit bolaning psixologik barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Maktabgacha ta'lim muassasalari va oilaning hamkorligi bolaning har tomonlama rivojlanishida hal qiluvchi omildir.

Pedagogik jarayonda individual yondashuvning ahamiyati juda katta. Har bir bolaning rivojlanish sur'ati, qiziqishlari, temperament xususiyatlari turlicha bo'lganligi sababli, tarbiyachi o'quv jarayonida farqlangan yondashuvni qo'llashi, ruhiy holatni hisobga olishi va zarur bo'lganda psixologik qo'llab-quvvatlashni ta'minlashi lozim. Bolalarning emotsional intellektini rivojlantirish, stressga bardosh berish, muloqot ko'nikmalarini shakllantirish ham maktabgacha davrning asosiy tarbiyaviy vazifalaridan biridir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishini kompleks yondashuv asosida tushunishga imkon beradi. Ushbu nazariy qarashlar bir-birini to'ldirib, pedagogik amaliyotda bolalarning tabiiy imkoniyatlarini ochish, rivojlantiruvchi muhit yaratish va to'g'ri tarbiyaviy strategiyalarni ishlab chiqish uchun ilmiy asos sifatida xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishi jarayonida emotsional-intellektual omillar ham alohida ahamiyat kasb etadi. Emotsional intellekt tushunchasi, ya'ni bolalarning o'z his-tuyg'ularini taniy olishi, boshqalar hislarini tushunishi va ularga munosib javob berishi, maktabgacha yoshda shakllanadigan muhim ko'nikmalardan biridir. Ushbu jarayonning shakllanishida kattalarning emotsional qo'llab-quvvatlashi, mehr-muhabbat, sabr-toqat va muloqot madaniyati asosiy o'rin tutadi. Pedagoglar bolalarning his-tuyg'ularini erkin ifoda etishiga sharoit yaratishlari, salbiy emotsiyalarni to'g'ri

boshqarishni o'rgatishlari kerak. Masalan, rasm chizish, qum terapiyasi, rolli o'yinlar va badiiy faoliyatlar bolalarning ichki kechinmalarini yengil chiqarishlari uchun eng tabiiy vositalardan hisoblanadi.

Til va nutq rivojlanishi psixologik rivojlanishning yana bir asosiy ko'rsatkichidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda lug'at boyligi, so'zlarni to'g'ri tanlash, gap tuzish qobiliyati va bog'lanishli nutq shakllanadi. Piaget va Vygotskiy nazariyalariga ko'ra, nutq bolaning fikrlash jarayonining asosiy ichki mexanizmi bo'lib, bola dunyoni aynan til yordamida tushunadi va talqin qiladi. Tarbiyachi va ota-onalarning bolalar bilan ko'p suhbat qurishi, ertak o'qishi, savol-javob mashqlarini qo'llashi bolalarning lingvistik qobiliyatini sezilarli darajada rivojlantiradi. Ikki yoki ko'p tilli muhitda tarbiyalanayotgan bolalarda kognitiv rivojlanish jarayoni yanada faollashishi qayd etilgan, ammo bu jarayon muntazam muloqot va to'g'ri metodik yondashuvni talab qiladi. Ijtimoiy rivojlanish ham maktabgacha yoshdagi bolalar psixologik rivojining ajralmas qismidir. Bola tengdoshlar bilan o'ynash davomida hamkorlik, bo'lishish, navbat kutish, nizolarni hal etish, rollarni taqsimlay olish kabi ijtimoiy ko'nikmalarni o'zlashtiradi. Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasiga ko'ra, aynan maktabgacha yoshda bola “men qila olaman” hissi bilan yashaydi va unga faoliyat erkinligi berilsa, ijtimoiy jihatdan mustahkam, o'ziga ishonchi baland shaxs sifatida shakllanadi. Shu sababli o'yin faoliyatini cheklash emas, balki konstruktiv tarzda tashkil etish, to'g'ri pedagogik kuzatuv olib borish ijtimoiy rivojlanish samaradorligini oshiradi.

Bolalarning psixomotor rivoji ham maktabgacha davrning asosiy tarkibiy qismidir. Katta va mayda motorika harakatlari, muvozanat, koordinatsiya, qo'l-barmoq harakatlari, sensor qobiliyatlar bolalarning intellektual rivoji bilan bevosita bog'liq. Neyropsixologik tadqiqotlar

shuni ko'rsatadiki, jismoniy harakatlar, sport elementlari, konstruktorlar bilan ishlash, mozaika, lego mashg'ulotlari bolalarning nafaqat mushaklarini, balki miya faoliyatini ham faollashtiradi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida “harakatli o'yinlar”, “ritmik mashg'ulotlar”, “sensor rivojlanish” kabi yo'nalishlarning joriy etilishi bolalarda muvozanat, tezkorlik, qo'shma harakatlarni bajarish qobiliyatini kuchaytiradi. Rivojlanish jarayonida bolaning shaxs sifatida shakllanishiga oilaning pedagogik madaniyati katta ta'sir ko'rsatadi. Oilada hukmron bo'lgan tarbiya uslublari – demokratik, avtoritar yoki befarq tarbiya – bolalarning ruhiy holati, o'ziga ishonchi va ijtimoiy faolligiga bevosita ta'sir qiladi. Demokratik tarbiya uslubi bolaga mustaqillik beradi, uning fikrini qadrlaydi va faoliyatga rag'batlantiradi. Aksincha, avtoritar tarbiya bolaning ichki tashabbusini pasaytirishi, qo'rquv va uyat hissini kuchaytirishi mumkin. Ota-onalar tarbiya jarayonida muloyimlik, tushunuvchanlik, izchillik va muloqotga tayyorlik tamoyillariga amal qilishlari lozim.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishi murakkab, ko'p omilli va uzluksiz davom etadigan jarayon bo'lib, uning muvaffaqiyatli kechishi bola shaxsining keyingi ta'lim bosqichlarida erishadigan natijalari, ijtimoiy moslashuvi va emotsional barqarorligi uchun mustahkam poydevor yaratadi. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi bolalarda tafakkur va bilish jarayonlarining bosqichma-bosqich shakllanishini asoslab bergan bo'lsa, Vygotskiyning sotsiokultural yondashuvi bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhitning hal qiluvchi ahamiyatini ko'rsatadi. Eriksonning psixososial konsepsiyasi esa bolalarning o'z-o'ziga ishonchi, tashabbuskorligi va ijtimoiy faolligini rivojlantirishda ruhiy qo'llab-quvvatlashning o'rnini ochib beradi.

Zamonaviy neyropsixologik tadqiqotlar esa bolaning miyasida sodir bo'layotgan o'zgarishlarning ta'lim-tarbiya bilan qanchalik chambarchas bog'liq ekanini ilmiy asoslab, faoliyatning rivojlantiruvchi rolini yana bir bor tasdiqlaydi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshda bola rivojlanishini faqat biror nazariya doirasida tushuntirish mumkin emas; aksincha, har bir yondashuvning o'ziga xos kuchli jihatlari mavjud bo'lib, ular birgalikda qo'llangandagina bola shaxsining har tomonlama kamol topishiga xizmat qiladi. Bu esa pedagoglar tomonidan individual yondashuvni kuchaytirish, rivojlantiruvchi o'yinlar va faoliyatlar orqali kognitiv, emotsional, ijtimoiy va nutqiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashni talab etadi. Oilaning tarbiyaviy madaniyati, ota-onalar bilan samarali hamkorlik, emotsional quvvat beruvchi muhitning yaratilishi bolaning ruhiy rivoji uchun muhim shartlardan biridir. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologik rivojlanishiga oid nazariyalarni amaliyotga to'g'ri tadbiq etish, ta'lim-tarbiya jarayonida ilmiy asoslangan metodlardan foydalanish, bola ehtiyojlarini hisobga olgan holda individual rivojlantiruvchi dasturlarni shakllantirish maktabgacha ta'lim sifatini oshirishning eng muhim omillaridan sanaladi. Mazkur yondashuvlar maktabgacha ta'lim tizimida samaradorlikni ta'minlabgina qolmay, kelajak avlodning barkamol, ijodkor va ijtimoiy faol shaxs sifatida voyaga yetishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Aliyeva, N *Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi*. Toshkent Pedagogika, 2021, 78. b.
2. Ergashev, B. *Bolalar psixologik rivojlanish nazariyalari*. Toshkent Fan va texnologiya, 2020, 65. b.
3. Karimova, M. – *Pedagogik psixologiya asoslari*. T.: Universitet nashriyoti, 2019, b. 102. b.

4. Rasulova, S. – *Maktabgacha ta’limda rivojlantiruvchi muhit*. Toshkent Ta’lim, 2022, 56 b
5. Sobirov, J. – *Piaget va Vygotskiy nazariyalari: bolalar rivojlanishiga ta’siri*. Toshkent Fan, 2021, 88 b.
6. Tursunov, A. – *Eriksonning psixososial rivojlanish bosqichlari*. T.: Pedagogika, 2018, 50 b.
7. Yusupova, D. – *Bolalar o’yin faoliyati va psixologik rivojlanish*. Toshkent Ta’lim, 2020, 70 b
8. Zokirov, R. – *Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqi va kognitiv rivojlanish*. Toshkent Universitet nashriyoti, 2022, 60.b

ISLOM DINI TARIXI VA FALSAFASI

Jumaboyeva Ozoda Muhiddin qizi

Namangan davlat pedogogika instituti Pedagogika fakulteti
Kechki maktabgacha ta’lim yo’nalishi BU 23-guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Shaxzodxo‘ja Abdurazzoqov

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada islom dinining shakllanishi, tarixiy rivojlanish bosqichlari, asosiy manbalari, ijtimoiy hayotga ta’siri hamda islom falsafasining mazmuni keng yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Islom tarixi, islom falsafasi, Qur’on, hadis, payg’ambar, aqida, fiqh, kalom, tasavvuf, musulmon jamiyati, ilm-fan, madaniyat, Sharq mutafakkirlari, ma’rifat, islom sivilizatsiyasi.

Islom dini VII asrda Arabiston yarimorolida vujudga kelgan bo‘lib, uning asoschisi – Muhammad (s.a.v.) bo‘lgan. U paytlar Arabiston hududida qabila-parokandalik, butparastlik, ijtimoiy tengsizlik, ayollar huquqining poymol qilinishi keng tarqalgan edi. Islom dini ana shu

beqarorlik va jaholat muhitida yagona Xudoga ishonch, adolat, halollik, tenglik, ma’rifat va axloqiy poklik g’oyalarini ilgari surdi.

Islomning asosiy manbasi – Qur’oni Karim, musulmonlarning muqaddas kitobi bo’lib, 23 yil davomida oyat-oyat nozil qilingan. Ikkinchi asosiy manba – hadislar bo’lib, ular Payg’ambarimizning so’zlari, amallari va tavsiyalarini o’z ichiga oladi. Shu manbalar asosida islom dini nafaqat ibodat tizimi, balki keng qamrovli ijtimoiy, huquqiy va ma’naviy tartibotlarni shakllantirgan.

Islomning tarqalishi va sivilizatsiya shakllanishi

Islom qisqa vaqt ichida Arabiston yarimorolida keng tarqalib, keyinchalik Yaqin Sharq, Shimoliy Afrika, Markaziy Osiyo, Andalusiya (Ispaniya) va Janubiy Osiyoga yoyildi. VIII–XII asrlar islom sivilizatsiyasining eng yuksalgan davri bo’lib, bu davr "Islom uyg’onish davri" deb yuritiladi. Ushbu yuksalishda quyidagi omillar muhim rol o’ynadi:

-Ilm-fanga keng yo’l ochilishi

-Qur’on ilm olishni, fikrlashni, kuzatishni targ’ib qilgan. Natijada matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa, kimyo, geografiya kabi fanlar jadal rivojlandi.

-Madaniy almashinuv

-Arab, fors, hind, yunon, suryoniy ilmiy merosi qayta o’rganildi, tarjima qilindi va boyitildi.

-Siyosiy barqarorlik

-Abbosiylar davrida Bag’dod ilm-fan markaziga aylangan.

Islom aqidasi – e’tiqodiy masalalarni izohlaydigan ilm bo’lib, quyidagi asosiy tushunchalarga tayangan:

- Tavhid – Allohning yagonaligi.
- Nubuvvat – Payg’ambarlarga ishonish.

- Qiyomat – Oxiratga, hisob-kitob kuniga ishonish.
- Farishatalar, Kitoblar, Ta’qdir – islom e’tiqodining boshqa asosiy bandleari.

Aqidaviy masalalarni o’rganishda kalom ilmi shakllandi. Uning asosiy maktablari:

- ✓ Maturidiylik
- ✓ Ash’ariylik

Markaziy Osiyoda maturidiylik keng tarqalgan bo’lib, Abu Mansur Moturidiy islom e’tiqodini mantiqiy dalillar bilan asoslab bergan.

Islom huquqi: fiqh ilmi

Fiqh – islomdagi amaliy hukmlar ilmi bo’lib, ibodat, muomala, nikoh, meros, iqtisod, jinoyat kabi masalalarni tartibga soladi. Fiqh quyidagi manbalarga tayangan:

- Qur’on
- Sunnat
- Ijmo’ (olimlarning yakdil qarori)
- Qiyos (taqqoslash yo’li bilan hukm chiqarish)

Fiqhning mashhur huquqiy maktablari – hanafiy, molikiy, shofi’iy va hanbaliy mazhablaridir. Markaziy Osiyoda hanafiylik mazhabi targ’ib etilgan.

Islom falsafasi VIII asrdan boshlab shakllanib, yunon falsafasi bilan musulmon tafakkuri sintezidan vujudga kelgan. Bu jarayonda quyidagi omillar muhim rol o’ynadi:

Tarjimachilik harakati – Yunon falsafasi, Arastu, Aflotun asarlari arab tiliga tarjima qilindi.

Sharq tafakkuri – islomiy axloqiy g’oyalar bilan uyg’unlashdi.

Mutafakkirlarning faoliyati – mushohada, aql, mavjudlik, ruh, taqdir kabi masalalar tahlil qilindi.

- Islom falsafasining mashhur namoyandalari:

Al-Kindiy. “Arab faylasufi” deb atalgan. U bilish nazariyasi, tabiat, tibbiyot, matematika, musiqa haqida risolalar yaratgan.

Al-Farobiy. “Muallim as-saniy” (“Ikkinchi muallim”). Jamiyat, davlat, baxt konsepsiyasi haqida chuqur falsafiy qarashlar bildirgan. “Fozil shahar” konsepsiyasi mashhur.

Ibn Sino (Avitsenna). Tibbiyot, falsafa, mantiq, psixologiya, metafizika bo'yicha o'lmas meros qoldirgan. “Shifo kitobi”, “Najot kitobi” – Sharq va G'arbda keng tarqalgan.

Ibn Rushd (Averroes). Arastu merosini sharhlagan, aql va vahiy o'rtasidagi munosabatni izohlagan.

Bu olimlarning ilmiy merosi Yevropa uyg'onish davriga ham kuchli ta'sir ko'rsatgan.

Tasavvuf – islomning ruhiy-falsafiy oqimi. Tasavvuf islomning ma'naviy-ruhiy yo'li bo'lib, qalb pokligi, axloqiy tarbiya, ruhiy kamolotga erishishni targ'ib qiladi. Uning maqsadi – Allohga muhabbat, komillik, nafsni tarbiyalash.

Mashhur tasavvuf namoyandalari:

Hasan Basriy – tasavvufning ilk peshqadamlaridan.

Junayd Bag'dodiy – “sahv” (hushyorlik) ta'limoti.

Imom G'azzoliy – tasavvufni kalom va fiqh bilan uyg'unlashtirgan.

Bahouddin Naqshband – Naqshbandiya tariqatining asoschisi. Uning “dil ba yor, dast ba kor” tamoyili Markaziy Osiyoda keng tarqalgan.

Tasavvuf nafaqat diniy-amaliy yo'nalish, balki axloqiy-falsafiy maktab sifatida ham musulmon jamiyatida muhim o'rin tutgan.

Islom dunyosida ilm eng ulug' qadriyat sifatida qaralgan. "Ilm izlash har bir musulmon uchun farz" degan hadis buning dalilidir. VIII–XIII asrlarda musulmon olimlari:

- algebra va algoritm asoslarini yaratdi (al-Xorazmiy),
- tibbiyot ilmini taraqqiy ettirdi (Ibn Sino),
- optika faniga asos soldi (Ibn Haytam),
- geografiya, astronomiya, tarixshunoslik rivojida katta iz qoldirdi.

Shuningdek, islom davlatlarida kutubxonalar, observatoriyalar, akademiyalar, madrasa tizimi shakllanib, dunyoviy va diniy ilmlar birgalikda o'qitilgan.

Islom falsafasining zamonaviy davrdagi ahamiyati. Bugungi kunda islom falsafasi quyidagi yo'nalishlarda dolzarb: Ma'naviy-axloqiy tarbiya, shaxsiy kamolot va ruhiy salomatlik, jamiyatda bag'rikenglik va totuvlikni ta'minlash, milliy o'zlikni anglash va tarixiy merosni qadrlash. Islom dini tinchlik, adolat va o'zaro hurmatga da'vat etar ekan, uning falsafasi zamonaviy global muammolarning yechimida ham muhim ahamiyatga egadir.

XULOSA

Islom dini tarixi va falsafasi haqida o'rganganlarim shuni kòrsatadiki, bu din faqat diniy aqidalar haqida emas, balki insoniyat ma'naviyati, madaniyati, tafakkurining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Payg'ambarimiz (s.a.v) keltirgan ma'lumotlar orqali adolat, poklik, halollik mehr -oqibat, tenglik, ilm-u ma'rifatga intilish inson hayotini mazmuniga va qiladigan amallariga aylangan .

Islom dini falsafasi menga shuni anglatadiki, aqida va ibodatlar bilan insonni dunyoqarashi, axloqi ham muhimdir.

Allomalarimizdan, Ibn Sino, Farobiy, Beruniy kabilar ilm fan va falsafani islomiy qadriyatlari bilan ulkan hissa qo'shgan.

Hozirgi kunda islomni ahamiyati tinchlik, bag‘rikenglik, halollikga amal qilish, har bir insonning Yamanda yuksalishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qur’oni Karim.
2. “Sahihi Buxoriy” hadis to‘plami.
3. Abu Mansur Moturidiy. “Kitob at-Tavhid”.
4. Abu Homid G‘azzoliy. “Thyou ulumid-din”.
5. Al-Farobiy. “Fozil odamlar shahri”.
6. Ibn Sino. “Kitob ash-Shifo”, “Kitob an-Najot”.
7. Beruniy A. “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”.
8. Xorazmiy M. “Al-jabr va al-muqobala”.
9. Muhammad Hamidulloh. “Islom tarixi va madaniyati”.
10. Marshall Hodgson. “The Venture of Islam”.
11. Seyyid Hossein Nasr. “Islamic Philosophy and Spirituality”.
12. Fazlur Rahman. “Islam”.

PSIXOLOGIYANING FANLAR TIZIMIDA TUTGAN O‘RNI

Jo‘rayev Sodiqjon Muhammadinovich

NamDPI Kreativ pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi

Mamasharipova Dilshoda Murod qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi 1- bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Psixologiya fanining boshqa ko‘plab fanlar bilan uzviy bog‘liqligi, bu bog‘liqliklar inson va uning hayoti mohiyatini to‘la anglash va rivojlantirish an‘analarini belgilashdagi o‘rni va ahamiyati, fan tomonidan qo‘lga kiritilgan yutuqlardan foydalanish hamda ularni qo‘llash haqida so‘z yuritiladi

Abstract: This article discusses the inextricable connection of the science of Psychology with many other sciences, the role and importance of these connections in determining the traditions of a full understanding of the essence of man and his life, and the use and application of the achievements of science.

Аннотация: В статье рассматривается неразрывная связь науки психологии со многими другими науками, роль и значение этих связей в определении традиций целостного понимания сущности человека и его жизни, а также использования и применения достижений науки.

Kalit soʻzlar: Sotsiologiya, falsafa, tarix, tamoyil, kibernetik model, zamonaviy psixologiya, ruhiy olam

Keywords: Sociology, philosophy, history, principle, cybernetic model, modern psychology, spiritual world

Ключевые слова: социология, философия, история, принцип, кибернетическая модель, современная психология, духовный мир.

KIRISH

Psixologiya koʻplab fanlar bilan uzviy bogʻliq holda rivojlanib bormoqda. Fanlar orasidagi bogʻliqliklar psixologiyaning fanlar tizimidagi oʻrnini belgilab beradi. Bizga maʼlumki, mavjud fanlar gumanitar, tabiiy va falsafiy turlarga boʻlinadi. Bir qator bir-biri bilan yondosh boʻlgan fanlar mazkur tasniflashga kiritiladi, lekin psixologiya mustaqil fan sifatida namoyon boʻladi. U inson ruhiy faoliyatining tabiiy, tarixiy va ijtimoiy tomonini oʻrganadi. Psixologiya barcha turdagi fanlar orasida muhim oʻrinni egallaydi. Psixologiya falsafa, tarix, sanʼatshunoslik, texnika, pedagogika fanlari bilan uzviy bogʻliq.

ASOSIY QISM

Psixologiya falsafa fani bilan chambarchas bog'langan. Bu bog'liqlik ikkala fanning inson va uning hayoti mohiyatini to'la anglash va rivojlantirish an'analarini belgilashdagi o'рни va ahamiyatidan kelib chiqadi.

Tabiat, jamiyat va inson tafakkurini rivojlanishiga oid bo'lgan umumiy qonuniyatlar va tamoyillarni psixologiya falsafaning bazasidan oladi va shu bilan birga o'zi ham inson ongi va tafakkuri qonuniyatlari sohasidagi yutuqlar bilan falsafani boy ma'lumotlarga ega bo'lishiga yordam beradi. SHuni alohida ta'kidlash joizki, mustaqillik mafkurasi va milliy ongni shakllanishiga taalluqli, umumiy, ilmiy qonuniyatlarni tizimlashda bu ikkala fan-falsafa va psixologiyaning hamkorligi bevosita sezilmoqda. Bu bog'liqlik avvalo yangicha tafakkur va dunyoqarashni shakllantirish muammosi ko'ndalang turgan tarixiy davrda milliy istiqloq g'oyalarini yurtdoshlarimiz ongi va tafakkurida shakllantirish kabi dolzarb vazifalarni bajarishga xizmat qilmoqda.

Sotsiologiya fani ham yangicha munosabatlar sharoitida o'z taraqqiyotining muhim bosqichiga erishar ekan, psixologiya ushbu fan tomonidan qo'lga kiritilgan yutuqlardan foydalanadi hamda ularning qo'llanilishiga, ommalashishiga baholi qudrat xizmat qiladi. Ayniqsa, psixologiyadan mustaqil ravishda rivojlanib, ajralib chiqqan bugungi taraqqiyot davrimizda alohida ahamiyat kasb etgan ijtimoiy psixologiyaning sotsiologiya bilan aloqasi uzviy bo'lib, ular jamiyatda ijtimoiy taraqqiyot va rivojlanishni ta'minlash ishiga xizmat qiladi. Qolaversa, huquqiy-demokratik davlat qurish ishini sobitqadamlik bilan amalga oshirayotgan O'zbekiston aholisining huquqiy madaniyatini va demokratik o'zgarishlarga psixologik jihatdan tayyorligini amalda ta'minlash bu sohada muntazam tarzda ijtimoiy fikr, insonlar fikr va qarashlaridagi o'zgarishlarni o'rganish, bashorat qilish va taraqqiyot

mezonlarini ishlab chiqishda ikkala fan metodologiyasi va metodlarini birlashtirish tadbqiqiy ahamiyat kasb etadi.

Pedagogika bilan psixologiyaning o'zaro hamkorligi va aloqasi an'anaviy va azaliy bo'lib, ularni yosh avlod tarbiyasining zamon talablari ruhida amalga oshirishdagi roli va nufuziga xosdir. O'z-o'zidan ravshanki, bunday aloqa hamisha ham mavjud bo'lib kelgan va buni ilg'or psixologlar va pedagoglar tushuntirib berishga harakat qilishgan. Rus pedagogi va psixologi K.D.Ushinskiy pedagogika uchun o'z ahamiyatiga ko'ra psixologiya barcha fanlar ichida birinchi o'rinda turadi, deb ta'kidlagan edi. Kishini har jihatdan tarbiyalamoq uchun, - deb qayd etgan edi K.D.Ushinskiy, uni har jihatdan o'rganmoq darkor.

Tabiiy fanlar – biologiya, fiziologiya, ximiya, fizika va boshqalar psixik jarayonlarning tabiiy fiziologik mexanizmlarini tushunish va shu orqali ularning kechish qonuniyatlarini ob'yektiv o'rganish uchun materiallar beradi. Ayniqsa, bosh miyaning hamda markaziy asab tizimining psixik faoliyatlarini boshqarishda va ularni muvofiqlashtirishdagi rolini e'tirof etgan holda psixologiya fani tabiiy fanlar erishgan yutuqlar va ulardagi tadqiqot usularidan omilkorona foydalanadi. Masalan, shaxs qobiliyatlarini diagnostika qilish uning tug'ma layoqatlari hamda orttirilgan sifatlarini bir vaqtda bilishni taqozo etganligi sababli unga tabiiy layoqatning xususiyatlarini aniqlashda psixofiziologiyaning qator usullaridan o'z o'rnida foydalanadi va biologiya, anatomiya, fiziologiya, neyrofiziologiya kabi fanlarning shu kungacha erishgan yutuqlaridan foydalanadi. SHuning uchun tabiiy fanlar sohasida erishilgan barcha yutuqlar psixologiya fanining predmetini mukammalroq yoritishga o'z hissasini qo'shgan.

Kibernetika fani sohasidagi erishilgan yutuqlar psixologiya uchun ham ahamiyatli va zarur bo'lib, u inson shaxsining o'z-o'zini boshqarish

va psixik jarayonlarni takomillashtirish borasida axborotlar texnologiyasi va kibernetika fani tomonidan qoʻlgan kiritilgan yutuqlar va tadqiqot metodlari, maxsus dasturlardan oʻz oʻrnida foydalanadi. Ayniqsa, maʼlumotlar asri boʻlgan XX-asrda va har bir alohida maʼlumotning qadr-qimmatini oshishi bashorat qilingan XXI-asrda global axboriy jarayonlar va yangi ilgʻor texnologiyalarni modellashtirish borasida psixologiya hamda kibernetika hamkorligining salohiyati yanada ortadi. Masalan, oddiy muloqot jarayonini yanada takomillashtirish, har bir soʻzning shaxslararo munosabatlardagi taʼsirchanligini oshirish maqsadida, hamda ana shunday ijtimoiy faoliyatli jarayonda shaxs tizimini takomillashtirishda turli kibernetik modellardan oʻrinli foydalanish zamonaviy psixologiyaning jamiyatdagi oʻrni va rolini oshiradi va maxsus kompyuter dasturlarining keng qoʻllanilishi, inson miyasi va ruhiy olami sirlarini tez va aniq oʻrganishni kafolatlaydi.

Texnika fanlari bilan psixologiyaning oʻzaro aloqasi va hamkorligi ayniqsa, hozirgi kunga kelib yaqqol sezilmoqda. Bir tomondan, murakkab texnikani boshqaruvchi inson muammosini yechishda, ikkinchi tomondan psixik holatni murakkab qirralarini ochishda maxsus texnik vositalardan foydalanish zarurati bu ikki yoʻnalishning erishgan yutuqlarini birlashtirishni nazarda tutadi. Masalaning yana bir alohida tomoni ham borki, u ham boʻlsa, texnika taraqqiyotiga bir vaqtda murakkab texnika va mashinalar bilan muloqot qilayotgan shaxs faoliyatini yanada takomillashtirish va uning imkoniyatlariga mosligi masalasi ham ana shu hamkorlikda qilinishi lozim boʻlgan masalalardir. Ayniqsa, mustaqil Oʻzbekiston uchun murakkab zamonaviy texnika sir-asrorlarini biladigan, uning jamiyat va fan ravnaqiga xizmatini taʼminlash qanchalik dolzarb boʻlsa, ana shu texnikaga har bir oddiy

fuqaro ongi, tafakkuri va qobiliyatlarini moslashtirish va odam-mashina dialogining eng samarali yo'llarini izlab topish juda muhim. Texnika bilan bimalol «tillashadigan» malakali mutaxassislar tayyorlash borasida ham texnika fani pedagogika va psixologiya fanlari metodlaridan foydalana olsagina muvaffaqiyatga erishadi. Iqtisodiyot bilan psixologiyaning o'zaro aloqasi va hamkorligi XX asrning yangiliklaridan bo'lib, ayniqsa, bozor munosabatlariga bosqichma-bosqich o'tish sharoitida iqtisodiy ong ham iqtisodiy xulqning o'ziga xos namoyon bo'lish qonuniyatlarini o'rganishda ikkala fanga xizmat qiladi

Psixologiya bilimlar taraqqiyotining butun tarixida psixologiya predmetining uchta ta'rifi mavjud; ruh (jon) haqidagi fan, ong haqidagi fan va xulq haqidagi fan. Psixologiyani ruh haqidagi fan sifatida talqin qilish, ruhni izohiy prinsip deb, uning faoliyat doirasini nihoyatda cheklab qo'ygan. Ongni psixologiyaning predmeti sifatida talqin qilish va psixikaning ongli qismini tadqiqot ob'ektiga aylantirib, bir vaqning o'zida ong, ong ham predmet, ham izohiy printsip bo'lib xizmat qilgan. Psixologiya predmeti sifatida xulqning tanlanishi ong psixologiyasi sub'ekt tizimini yengib, psixologiyani obyektiv tadqiqot yo'liga olib chiqdi. Lekin ayni paytda psixologiya psixika va ongni o'z tadqiqot predmeti sifatida yo'qotdi. Keyingi taraqqiyot ong va xulq (faoliyat) birligi printsipli asosida ong va faoliyatning tarixiy buzilgan aloqasi tiklanmoqda. Har qanday boshqa fanda bo'lganidek psixologiya ham murakkab, qarama-qarshiliklarga to'la, ba'zan, turg'unlik, ba'zan voz kechilgan fikrlarga qaytish kabi bosqichlarni bosib o'tgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. K. D. Ushinskiy. Inson tarbiya predmeti sifatida
https://uz.wikipedia.org/wiki/Konstantin_Ushinskiy

2. S. M. Jo‘rayev. Kasbiy o‘zini anglash jarayonida individual-psixologik omillarning ahamiyati Toshkent: 2025, 346-341 bet
3. Xaydarov F.I., Xalilova N. “Umumiy psixologiya”. T: “Fan va texnologiyalar” Toshkent - 2010
4. Ivanov I., Zufarova M. “Umumiy psixologiya”. Uz.FMJ., 2008.
5. Safaev N.S., Mirashirova N.A., Odilova N.G. “Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti”:-T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
6. M.G.Davletshin, Sh.Do‘stmuhammedova, M.Mavlonov, S.To‘ychieva, M. Djumabaeva “Yosh va pedagogik psixologiya” Toshkent – 2007
7. M. Maxsudova “Muloqot psixologiyasi” Toshkent «turon-iqbol» 2006
8. G‘oziev Ye. “Ontogenez psixologiyasi”.-T.: Noshir. 2010

AXBOROT MADANIYATI FENOMENI: SOTSIALISTIK VA FALSAFIY TAHLIL

Abdurahmonova Sug‘diyona

Namangan davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti XTA-CU-25-guruh talabasi

Ilmiy rahbar: B. Ibraximov

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborot madaniyati fenomeni jamiyatning raqamli rivoji, ijtimoiy ongning shakllanishi va axborot muhitining falsafiy asoslari nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Axborot jarayonlarining sotsialistik jamiyatdagi o‘rni, axborotning ijtimoiy munosabatlar va qadriyatlar tizimiga ko‘rsatadigan ta’siri, shuningdek, raqamli etikaga oid falsafiy yondashuvlar ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit soʻzlar: Axborot madaniyati, raqamli jamiyat, sotsial tahlil, falsafiy tahlil, raqamli etika, media savodxonlik, kommunikatsiya, global axborot makoni.

Аннотация: В данной статье феномен информационной культуры анализируется с точки зрения цифрового развития общества, формирования общественного сознания и философских оснований информационной среды. Рассматривается роль информационных процессов в социалистическом обществе, их влияние на систему социальных отношений и ценностей, а также философские подходы к цифровой этике и информационной безопасности.

Ключевые слова: Информационная культура, цифровое общество, социальный анализ, философский анализ, цифровая этика, медиаграмотность, коммуникация, глобальное информационное пространство.

Abstract: This article analyzes the phenomenon of information culture from the perspective of digital societal development, the formation of social consciousness, and the philosophical foundations of the information environment. It examines the role of information processes in a socialist society, their impact on social relations and value systems, as well as philosophical approaches to digital ethics and information security.

Keywords: Information culture, digital society, social analysis, philosophical analysis, digital ethics, media literacy, communication, global information space.

Kirish. XXI asrning boshidayoq insoniyat axborot oqimining keskin ortishi, raqamli texnologiyalarning hayotning barcha jabhalariga chuqur kirib borishi natijasida butunlay yangi sivilizatsion bosqichga —

axborot jamiyati davriga qadam qo‘ydi. Globallashuv jarayonining tezlashuvi, internet tarmoqlarining ommalashuvi, mobil kommunikatsiya vositalarining kundalik hayotda asosiy ehtiyojlardan biriga aylanishi insonning fikrlash tarzi, muloqot uslubi, bilim olish manbalari hamda ijtimoiy faoliyat shakllariga tubdan ta’sir ko‘rsatmoqda. Natijada jamiyatning iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ma’naviy tizimlarida yangi munosabatlar, yangi qadriyatlar va yangi boshqaruv mexanizmlari shakllanmoqda.

Mazkur jarayonlar markazida “axborot madaniyati” tushunchasi turibdi. Bu tushuncha shaxsning axborotni izlash, qayta ishlash, tahlil qilish, baholash va undan samarali foydalanish ko‘nikmalarini qamrab oluvchi ko‘p qirrali fenomen sifatida namoyon bo‘ladi. Axborot madaniyati faqat texnik bilimlar majmui emas, balki ma’naviy-ma’rifiy mas’uliyat, intellektual ehtiyotkorlik, axborot xavfsizligi, kommunikativ madaniyat hamda raqamli etikani o‘zida mujassamlashtiruvchi murakkab ijtimoiy hodisadir.

Bugungi kunda insonning axborotni qabul qilish tezligi, uni idrok etish darajasi, tahlil qila olish qobiliyati uning hayot sifati, kasbiy muvaffaqiyati va ijtimoiy faolligini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylandi. Shuning uchun axborot madaniyatini shakllantirish nafaqat zamonaviy ta’lim tizimining, balki oilaviy tarbiya, jamoatchilik faolligi va davlat siyosatining ham ustuvor yo‘nalishiga aylanmoqda.

Raqamli makonning kengayishi bilan birga noto‘g‘ri, manipulyativ yoki zararli axborotlarning tarqalishi, kiberxavfsizlik tahdidlari, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish masalalari ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu jihatdan axborot madaniyati shaxsni global raqamli maydonda mustaqil fikrlashga, tanqidiy yondashuvga, axborot oqimida

to‘g‘ri yo‘nalishni topa olishga va ongli ravishda axborot iste‘mol qilishga o‘rgatadigan konsepsiyaga aylanmoqda.

Demak, axborot madaniyati — zamonaviy insonning raqamli jamiyatda o‘z o‘rnini topishi, kompetentli va mas‘uliyatli axborot subyekti sifatida shakllanishi uchun zarur bo‘lgan asosiy ijtimoiy-falsafiy kategoriya hisoblanadi. Shu bois uning mohiyatini o‘rganish, sotsialistik, falsafiy va madaniy nuqtai nazardan tahlil qilish hozirgi davr ilmiy izlanishlarining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Axborot madaniyati fenomenining mazmuni. Axborot madaniyati insonning raqamli makondagi faoliyatini anglash va boshqarish qobiliyatini ifodalovchi murakkab hodisadir. Zamonaviy jamiyatda ma‘lumot bilan ishlash jarayonlari shunchaki texnik ko‘nikma emas, balki fikrlash madaniyatining bir ko‘rinishiga aylanib bormoqda. Har bir shaxs ma‘lumotni yaratishdan tortib uni qo‘llashgacha bo‘lgan jarayonda mas‘uliyat bilan yondashishi zarur.[1]

Ma‘lumotni shakllantirish jarayoni fikrning aniqligi, manbaning tozaligi va mazmunning maqsadga muvofiqligini talab qiladi. Yaratilgan har qanday kontent uning ortidagi niyat, maqsad va auditoriyani hisobga olgan holda ongli ravishda quriladi. Shu bois mazmun yaratishda faqat texnik vositalarni bilish kifoya qilmaydi, balki ma‘naviy pozitsiya ham muhim o‘rin tutadi.

Keng axborot oqimi ichida har kim tahlil qilish va saralash qobiliyatiga ega bo‘lishi lozim. Eng muhim qismi — ma‘lumotni tanqidiy yondashuv bilan o‘rganishdir. Turli manbalardan kelayotgan xabarlar ichida rostini yolg‘onidan, faktni fikrdan, tahlilni propagandadan ajratish shaxsning intellektual saviyasini ko‘rsatadi. Bunday yondashuv odamni manipulyativ ta’sirlardan himoya qiladi va ongli qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Raqamli makonda shaxsiy ma'lumotlar bilan ishlash alohida mas'uliyat talab qiladi. Fayllarni tartibli saqlash, maxfiylik qoidalariga rioya qilish, parollarni boshqarish, raqamli izni nazorat qilish kabilar insonning texnik savodxonligi bilan birga uning axloqiy qarashlarini ham namoyon etadi. Ma'lumotlarning xavfsiz saqlanishi faqat texnologiyalarga emas, balki insonning o'ziga ham bog'liq.

Jamiyatda tarqatiladigan har bir ma'lumot o'z ta'siriga ega. Shu sababli kontent ulashish jarayonida ehtiyotkorlik, halollik va madaniyat zarur. Ijtimoiy tarmoqlarda berilgan birgina xabar ham odamlarning kayfiyatiga, qarashiga yoki xatti-harakatiga ta'sir qilishi mumkin. Bu esa raqamli etikani har bir foydalanuvchi uchun dolzarb masalaga aylantiradi.

Umuman olganda, axborot madaniyati nafaqat amaliy ko'nikmalar, balki axloqiy qadriyatlar, madaniy ong va mas'uliyatning uyg'unlashgan holatidir. Raqamli muhitda o'z o'rne va vazifasini anglay olgan shaxs jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shadi, axborot oqimini tartibga solish orqali madaniy muvozanatni saqlaydi.

Axborot madaniyatining sotsialistik tahlili. Sotsialistik tahlil nuqtayi nazaridan axborot madaniyati jamiyatning ijtimoiy va siyosiy barqarorligini ta'minlashda markaziy rol o'ynaydi. Jamiyatda tenglik va adolat prinsiplarini mustahkamlash axborotning erkin va ochiq tarqalishi orqali amalga oshadi. Shu bilan birga, ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarish jarayonlarida axborotning samarali ishlatilishi jarayonlarni tezlashtiradi va sifatini oshiradi.[2]

Axborot madaniyati ijtimoiy ongni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Fuqarolar turli axborot resurslariga teng kirish huquqiga ega bo'lganda, ular qaror qabul qilishda faollik ko'rsatadi va jamiyat hayotidagi jarayonlarga faol ishtirok etadi. Demokratik axborot

almashinuvi sotsial munosabatlarni barqarorlashtiradi, fuqarolik faolligini oshiradi va ijtimoiy adolatni mustahkamlashga xizmat qiladi.[3]

Shuningdek, axborotning sifatli va to'g'ri tarqatilishi jamiyatda xolis va asosli fikr-mulohazalarni shakllantirishga yordam beradi. Sotsialistik yondashuvda axborot madaniyati faqat texnologik ko'nikmalar bilan cheklanmay, balki shaxsning ma'naviy pozitsiyasi, axloqiy me'yorlari va jamiyat oldidagi mas'uliyati bilan chambarchas bog'liq ekanligi ta'kidlanadi. Bu orqali axborot jamiyatning ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy barqarorligini qo'llab-quvvatlovchi vositaga aylanadi.

Axborot siyosati va jamoatchilik fikri. Sotsialistik tahlil nuqtayi nazaridan axborot madaniyati jamiyat hayotida muhim rol o'ynaydi va uning bir qismi sifatida axborot siyosati va jamoatchilik fikri alohida ahamiyat kasb etadi. Axborot jamiyat kapitali sifatida qaraladi, ya'ni u nafaqat bilim va ma'lumot manbai, balki iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy resurs sifatida qadrlanadi. Shu bois axborotning to'g'ri boshqarilishi va adolatli taqsimlanishi jamiyat rivojida muhim ahamiyatga ega.

Ochiqlik va shaffoflik boshqaruvning asosiy tamoyillari sifatida ko'riladi. Fuqarolar va jamoatchilik axborotga teng kirish huquqiga ega bo'lganda, qaror qabul qilish jarayonlari adolatli va oshkora bo'ladi. Yolg'on axborot, manipulyatsiya va propagandaga qarshi kurash esa ijtimoiy barqarorlikni saqlashning kafolati hisoblanadi.

Jamoatchilik fikrini shakllantirish siyosiy madaniyatning ajralmas qismidir. Axborot orqali fuqarolarning tanqidiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi, ular jamiyatdagi voqealarni ongli tarzda baholashga va faol ishtirok etishga o'rganadi. Shu jarayonda media savodxonlik va axborot xavfsizligi muhim vositalarga aylanadi, ular ijtimoiy muhofaza va

fuqarolarning himoyalangan axborot makonida faol bo'lishini ta'minlaydi.

Axborot madaniyatining falsafiy tahlili. Axborot madaniyatining falsafiy tahlili insonning axborot bilan bog'liq faoliyatini chuqur tushunishga xizmat qiladi. Gnoseologik nuqtai nazardan axborot bilishning manbai va haqiqatni izlash vositasi sifatida qaraladi. Axborot orqali inson dunyoni idrok etadi, bilim hosil qiladi va ongini boyitadi. Shu bilan birga, aksiologik yondashuv axborotning jamiyatdagi qadri va uning shakllantiradigan ijtimoiy, madaniy va axloqiy qiymatlarini ta'kidlaydi. Axborot orqali shakllanadigan qadriyatlar jamiyat hayotiga va shaxsning ichki dunyosiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Etikaviy mezonlar raqamli muhitda mas'uliyat, halollik, intellektual mulk huquqi va kibermadaniyat tamoyillarini o'z ichiga oladi. Foydalanuvchi axborot yaratishda, tarqatishda va ishlatishda axloqiy me'yorlarga rioya qilishi, boshqa insonlarning huquqlarini hurmat qilishi zarur. Ontologik yondashuv esa virtual reallik, raqamli mavjudlik va sun'iy intellektning ontologik masalalarini o'rganadi. Bu masalalar shaxs va texnologiya o'rtasidagi munosabatlarni, raqamli mavjudlikning mohiyatini va sun'iy intellektning jamiyatdagi o'rnini aniqlashga yordam beradi.

Raqamli etikada falsafiy muammolar ham muhim ahamiyatga ega. Haqiqat va yolg'onning chegarasi qayerda ekanligi, raqamli makondagi erkinlik va mas'uliyat qanday muvozanatlanuvchi masalalar, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishda axloqiy mezonlarning qo'llanilishi va sun'iy intellektning qaror qabul qilish jarayoniga aralashuvi inson mas'uliyatini susaytirmaydimi degan savollar zamonaviy axborot jamiyatining asosiy falsafiy muammolaridan hisoblanadi. Shu jihatdan axborot madaniyati falsafiy tahlili shaxs va jamiyat o'rtasidagi axborot

munosabatlarini chuqur tushunishga, ongli va mas’uliyatli raqamli faoliyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Shunday qilib, axborot madaniyati fenomeni zamonaviy jamiyatning ijtimoiy, falsafiy, madaniy va ma’naviy hayotini chuqur anglashda markaziy tushunchalardan biri sifatida namoyon bo’ladi. Uning sotsialistik tahlili avvalo jamiyatda axborot resurslaridan teng foydalanish, axborot adolatini ta’minlash, ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish hamda fuqarolarning axborotga bo’lgan konstitutsiyaviy huquqlarini kafolatlash masalalariga qaratilgan. Bu yondashuv axborot infratuzilmasidan barcha qatlamlarning teng foydalanishi va jamiyatda axborot siyosatining shaffof, adolatli bo’lishini talab qiladi.

Falsafiy tahlil esa inson va texnologiya o’rtasidagi o’zaro ta’sirning chuqur mohiyatiga e’tibor qaratadi. Raqamli makonda ong, idrok, erkinlik, mas’uliyat, axloqiy tanlov va haqiqat mezonlari qanchalik o’zgarayotgani, axborotning gnoseologik qiymati, axborot iste’molining ma’naviy oqibatlari falsafaning eng dolzarb savollariga aylanmoqda. Axborot madaniyati shu ma’noda insonning raqamli olamdagi o’zligini anglash, ongini himoya qilish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va axborot etikasi tamoyillariga rioya qilish jarayonlarining majmuasidir.

Bugungi raqamli davr shaxsning axborot bilan ishlash malakasini oddiy ijtimoiy ko’nikmadan global kompetensiyaga aylantirdi. Axborot madaniyati nafaqat texnik savodxonlikni, balki axborot xavfsizligini, kommunikatsion mas’uliyatni, raqamli etikani, intellektual himoya ko’nikmalarini va ongli axborot iste’molini o’z ichiga oladi. Shu bilan birga, jamiyat taraqqiyotining barqarorligi, raqamli demokratizatsiya jarayonlari, innovatsion rivojlanish ham aynan axborot madaniyati darajasiga bevosita bog’liq.

Shu bois, raqamli asr sharoitida axborot madaniyatining shakllanishi va rivojlanishi insoniyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri bo‘lib qolmoqda. Bu fenomenni chuqur o‘rganish, uning ijtimoiy-falsafiy asoslarini mustahkamlash, ta’lim tizimida axborot madaniyatini shakllantirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish kelajak jamiyatining madaniy va intellektual poydevorini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Toffler A. The Third Wave. New York: Bantam Books, 1980.
2. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. Blackwell Publishing, 1996.
3. Floridi L. Information: A Very Short Introduction. Oxford University Press, 2010.
4. Назаров К. Axborot madaniyati va media savodxonlik. T.: 2019.
5. Абдуллаев Қ. Axborot jamiyati falsafasi. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020.
6. UNESCO. Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines, 2013.
7. Masuda Y. The Information Society as Post-Industrial Society. World Future Society, 1981.

SUN'YIY INTELLEKT DAVRIDA AXBOROT

ISHONCHLILIGI MUAMMOSI

Turgunova Navbahor Baxtiyor qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Aniq va tabbiy fanlar fakulteti 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: B.A.Tillayev

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarning rivojlanishi va ularning axborot ishonchliligiga ta'siri tahlil qilinadi. Soxta kontentning paydo bo'lishi, axborotni tahlil qilish usullari hamda mediasavodxonlikning jamiyatdagi o'rnini yoritilgan. Maqolada Dertmut konferensiyasida ilgari surilgan g'oyalar asosida sun'iy intellektning ijobiy va salbiy jihatlari tahlil etilgan.

Kalit so'zi: Sun'iy intellekt, Axborot, Axborotni tahlil qilish, soxta kontent, mediasavodxonlik, Dertmut konferensasi.

Аннотация: В этой статье рассматривается развитие технологий искусственного интеллекта и их влияние на достоверность информации. Освещаются появление фальшивого контента, методы анализа информации, а также роль медиаграмотности в обществе. В статье также проанализированы положительные и отрицательные стороны искусственного интеллекта на основе идей, выдвинутых на Дартмутской конференции.

Annotation: In this article, the development of artificial intelligence technologies and their impact on the reliability of information are analyzed. The emergence of fake content, methods of analyzing information, and the role of media literacy in society are also discussed. The article examines the positive and negative aspects of

artificial intelligence based on the ideas proposed at the Dartmouth Conference.

Ключевое слов: Искусственный интеллект, информация, формации, фальшивый контент, медиаграмотность, Дертмутская Конференция

Key word: Artificial intelligence, information, analyzing information, fake content, media literacy, Dartmouth Conference.

KIRISH.

Bugungi raqamli asrda axborot inson hayotining ajralmas qismiga aylanib, u ijtimoiy, siyosiy, madaniy va iqtisodiy jarayonlarning markazida turibdi. Axborotni yaratish, uzatish va tarqatish jarayonlari har qachongidan ham tezlashdi. Shu bilan birga, texnologik taraqqiyot natijasida sun'iy intellekt (SI) tizimlari inson faoliyatiga keng kirib kelmoqda. Sun'iy intellekt yordamida axborotni tahlil qilish, saralash, yangiliklar yaratish, hatto soxta kontent tayyorlash imkoniyatlari paydo bo'ldi. Bu holat esa axborot ishonchliligi masalasini dolzarb muammoga aylantirmoqda. Chunki SI yordamida tayyorlangan materiallar ko'pincha inson tomonidan yaratilgan haqiqiy ma'lumotlardan farq qilmaydi. Natijada, jamiyatda feyk yangiliklar, noto'g'ri tushunchalar va manipulyatsiyalar soni ortmoqda.

Shunday sharoitda mediasavodxonlik - ya'ni axborotni to'g'ri tushunish, tahlil qilish va tanqidiy yondashish ko'nikmasi - har bir shaxs uchun zarur ijtimoiy kompetensiyaga aylanmoqda. Aynan mediasavod shaxs sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan axborot oqimida haqiqatni yolg'ondan ajrata oladi[1]. Shu sababli, ushbu maqolada sun'iy intellekt davrida axborot ishonchliligi muammosi, uning sabablari va yechimlari tahlil qilinadi.

SUN'IY INTELLEKT (AI) TARIXI.

Sun'iy intellekt (AI) tushunchasi ilk bor 1956-yilda Dertmut konferensasida John McCarthy tomonidan ilmiy atama sifatida kiritilgan. Avval nazari yo'nalish bolgan sun'iy intellekt, vaqt o'tishi bilan dasturlash, matematika va nevrologiya sohalaridagi rivojlanishlar bilan kuchaydi. 1997-yilda IBM'ning Deep Bule superkamputeri shaxmat bo'yicha jaxon chimpioni Garre Kasparovni mag'lub etishi sun'iy intellekt tarixidagi muhim burulish nuqtasiga aylandi. Bugun esa sun'iy intellekt nafaqat ilmiy muhita, balki kundalik hayotimizda-smartfondan tibbiyotgacha, moliya va transport sohalarigacha keng qo'lanilmoqda [2].

SUN'IY INTELLEKT NIMA?

Sun'iy intellekt yoki sun'iy idrok (Sl: inglizcha: artificial intelligence, AI) - inson intellektga taqlid qilishga qodir bolgan, mashinalar yaratishga qaratilgan fan va texlonogiya sohasi. Sun'iy intellekt (AI) - bu kampuytrlar va dasturlar orqali inson fikirlashini, o'rganishini va qarol qabul qilish jarayonini taqlid qiluvchi texlonogiya. Sun'iy intellekt algoritmlari katta ma'lumotlarga asoslanadi, o'z-o'zidan o'rganadi va ko'pincha insondan tezroq va aniqroq natijalar beradi. Alan Turing sun'iy intellekt sohasida olib borilgan ilk tadqiqot muallifi bo'lgan. Sun'iy intellektga 1956-yili mustaqil fan sohasi sifatida asos solingan. Shu yilning yozida Dartmuth kollejida o'tgan anjumada John McCarthy “sun'iy intellekt” atamasini birinchi marta ishlatgan va tarixga maskur atama muallifi o'laroq kirgan. Sun'iy intellektga 1956-yili mustaqil fan sohasi sifatida asos solingan. Shu yilning yozida Dartmouth kollejida o'tgan anjumanda John McCarthy “Sun'iy intellek” atamasini birinchi marta ishlatgan va tarixga mazkur atama muallifi o'laroq kirgan. Sun'iy intellekt bo'yicha tadqiqotlar XX asr o'rtalaridan beri qilinib kelinsa-da, unga nisbatan ommaviy qiziqish 2012-yilda

chuqur o'rganuv boshqa sun'iy intellekt metodlaridan ustunligini namoyon etganda hamda 2017-yilda transformer arxitekturasida erishilgan yutuqlar ortidan keskin ortgan. 2020-yillar boshlarida mazkur soha gurkirab rivojlanib, ko'plab shirkatlar, universitetlar va laboratoriyalar sun'iy intellekt sohasida sezilarli yutuqlarga erishib kelishmoqda [3].

Sun'iy intellekt turli sohalarda juda foydali bo'lib, inson mehnatini yengillashtirish, samaradorlikni oshirish va yangi imkoniyatlar yaratishda muhim rol o'ynaydi.

XO'SH, SUN'IY INTELLEKTNING QANDAY AFZALLIKLARI BOR?

Birinchi navbatda - samaradorlik va tezkorlik. Sun'iy intellekt katta hajmdagi ma'lumotlarni juda tez tahlil qiladi va qaror qabul qilishni osonlashtiradi. Inson omili bilan bog'liq xatolarni kamaytirib, aniqlikni oshiradi. Misol uchun, tibbiy tashxislarda yoki moliyaviy tahlillarda aniq qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Zavod va ishlab chiqarish jarayonlarida robotlar orqali inson mehnatini yengillashtiradi. Kompaniyalar tizim yordamida mijozlarga xizmat ko'rsatishni avtomatlashtiradi. Yangi dori vositalarini ishlab chiqish, kasalliklarni oldindan aniqlash va robotlashgan jarrohlik amaliyotlarini o'tkazishda katta rol o'ynaydi. Sun'iy intellekt yordamidagi video kuzatuv va tahlil tizimlari jinoyatlarning oldini olishga yordam beradi. Kiberxavfsizlik sohasida hujumlarni oldindan aniqlab, tizimlarni himoya qiladi. Yo'llardagi tirbandliklarni tahlil qilib, optimal yo'nalishlarni tavsiya etadi.

SUN'IY INTELLEKTNING QANDAY ZARARLI TOMONLARI BOR.

Sun'iy intellekt juda ko'p foyda keltirsa-da, uning ayrim zararli tomonlari ham mavjud. Masalan, avtomatlashtirish tufayli ba'zi sohalarda ish o'rinlari qisqaradi. Zavodlardagi robotlar, shu asosdagi chat-botlar va buxgalteriya dasturlari ko'p odamlarning ishini allaqachon qo'ldan olmoqda. Bu esa, ayrim kasblar yo'qolib ketishiga olib kelishi mumkin. Sun'iy intellekt ma'lumotlar yig'ib, tahlil qiladi. Bu esa, shaxsiy hayotga aralashish xavfini oshiradi. Kompaniyalar va hukumatlar sun'iy intellekt yordamida kuzatuvni kuchaytirishi mumkin, bu esa shaxsiy erkinlikka ta'sir qilmay qolmaydi. Sun'iy intellekt yordamida soxta video va rasmlar yaratish ham mumkin. Bu esa, firibgarlik va axborot manipulyatsiyasiga olib keladi. Yangi algoritmlar ijtimoiy tarmoqlarda soxta xabarlarni tarqatishda ishlatilishi mumkin.

Sun'iy intellekt ma'lumotlarga asoslanib qaror qabul qiladi, lekin agar ma'lumotlarda diskriminatsiya mavjud bo'lsa, u ham noxolis qaror chiqaradi. Masalan, ishga qabul qilish yoki kredit berishda ba'zi guruhlarda noxolislik bo'lishi mumkin.

Kuchli sun'iy intellekt yetarli nazorat bo'lmasa, insonga qarama-qarshi qarorlar qabul qilishi, uning yanada xavfli tomonlaridan biridir. Avtonom qurollar va robotlarning noto'g'ri boshqarilishi xavfli holatlarga olib kelishi mumkin. Odamlar ko'p vazifalarni sun'iy intellektga topshirib, o'zlarining tafakkur qilish va tahlil qilish qobiliyatlarini kamroq ishlatishi mumkin. Bu insonlarning innovatsion fikrlash qobiliyatiga salbiy ta'sir qiladi.

O'ZBEKISTONDA SUN'IY INTELLEKTDAN QANDAY FOYDALANILMOQDA.

Aslida insondagi yuksak intellektning mevasi bo'lgan sun'iy intellekt mamlakatimizda ham foydalanilmoqda. Bunga davlat

xizmatlarini ko'rsatishda sun'iy intellektdan foydalanilayotganini misol qilib keltirish mumkin. Aholiga onlayn xizmatlarni taqdim etish va 24/7 rejimida davlat xizmatlariga oid savollariga javob olish imkoniyatlarini yaratish bo'yicha samarali ishlar olib borilmoqda. 2025 yil 19 fevralda Adliya vazirligi va “Mohirdev” kompaniyasi o'rtasidagi hamkorlik doirasida 24/7 rejimida davlat xizmatlariga oid savollarga javob berish uchun mo'ljallangan sun'iy intellektga asoslangan “Odil” chat-boti (@Odil_chat_bot) ishga tushirildi.

Hozirda davlat xizmatlari sohasida Adliya vazirligining 1148 raqamli “Ishonch telefoni” faoliyat yuritayotgan bo'lib, mazkur raqamga tushayotgan qo'ng'iroqlarning aksariyat qismi huquqiy masalada. Masalan, 2024 yil davomida mazkur “Ishonch telefoni” orqali fuqarolarning 135 mingga yaqin qo'ng'irog'i qabul qilingan. Shundan qariyb 128 mingdan ortiq murojaat yuzasidan mutaxassislar tomonidan tushuntirish va ma'lumotlar berilgan. “Ishonch telefoni” orqali so'ralgan tushuntirish va ma'lumotlarning aksariyat qismi huquqiy masalalarni tashkil etganligi sababli, fuqarolarni tezkor axborot bilan ta'minlash va ularning huquqiy bilimlarini rivojlantirish maqsadida sun'iy intellektga asoslangan chat-botni ishga tushirish zarurati yuzaga keldi.

Hozirgi kunda sun'iy intellekt asosida yo'lga qo'yilgan “Odil” chat-boti (@Odil_chat_bot) davlat xizmatlari sohasiga oid 500 dan ziyod normativ-huquqiy hujjatlar hamda 5 mingdan ortiq huquqiy masalalar bo'yicha savol-javoblar bo'yicha o'qitildi. Shuningdek, chat-bot orqali kelib tushgan masalalar hamda ayrim axborot tizimlaridagi ma'lumotlar tahlil qilib borilmoqda va shu asosda chat-botni muntazam o'qitib borish ishlari davom etmoqda. “Odil” chat-botining ishga tushirilishi “Ishonch telefoni”ga bo'layotgan qo'ng'iroqlarni kamaytirishi bilan bir qatorda,

fuqarolarning so‘rovlariga real vaqt rejimida tezkor javob berish imkoniyatini yaratdi.

Aytib o‘tish kerakki, davlat xizmatlari ko‘rsatish sohasiga sun‘iy intellektning joriy etilishi barcha fuqaroga bir xil asoslarda xizmat ko‘rsatishni, ijtimoiy tenglikni ta‘minlaydi. Umuman olganda, sun‘iy intellekt davlat xizmatlarini ko‘rsatishda samaradorlikni oshirish, byurokratiyani kamaytirish imkoniyatini yaratdi. Biroq, bu texnologiyani joriy etishda maxfiylik, xavfsizlik kabi muhim jihatlarni hisobga olish lozim.

Sun‘iy intellektning kuchli modellari juda katta energiya talab qiladi. Masalan, katta neyron tarmoqlarni o‘qitish katta hajmdagi elektr energiyasini sarf qiladi, bu esa iqlim o‘zgarishiga ta‘sir qilishi mumkin. Sun‘iy intellekt hayotimizni osonlashtirsa-da, uning xavflarini ham inobatga olish kerak. Uning zararlarini kamaytirish uchun qonunchilikni kuchaytirish, axloqiy me‘yorlarni shakllantirish va inson nazoratini saqlab qolish juda muhim. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 80-sessiyasidagi nutqidan iqtibos. Prezident Shavkat Mirziyoyev: Mamlakatlar o‘rtasida raqamli rivojlanish va sun‘iy intellektidan foydalanishda tengsizlikning oldini olish juda muhim ahamiyatga ega. Sog‘liqni saqlash, ta‘lim va madaniyat sohalarida sun‘iy intellektning amaliy yechimlari va modellarini beg‘araz almashishga qaratilgan Xalqaro hamkorlik mexanizmi yaratishni taklif etamiz [4].

Ma‘lumot o‘rnida aytish joiz, 2024 yil 30 avgustda Prezident farmoni bilan “Sun‘iy intellekt texnologiyalarini 2030 yilgacha rivojlantirish strategiyasi” tasdiqlandi. Mazkur hujjat ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarida sun‘iy intellekt texnologiyalarini keng joriy

etish uchun huquqiy, texnologik va iqtisodiy shart-sharoitlar yaratishni nazarda tutadi.

Prezident qaroriga muvofiq, 2025 yildan boshlab O‘zbekiston umumta’lim maktablarining yuqori sinflarida “Sun’iy intellekt” fani alohida fan sifatida o‘qitilmoqda. Ushbu dastur Yangi O‘zbekiston universiteti va Massachuset texnologiya instituti mutaxassislari bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan. Bundan tashqari, UNICEF bilan hamkorlikda “Eduten” raqamli platformasi sinovdan o‘tkazildi. Natijada o‘quvchilarning matematika fanidagi ko‘rsatkichlari 16,9 foizga oshgani qayd etilgan.

Xulosa

Sun’iy intellekt insoniyat taraqqiyotiga katta hissa qo‘shmoqda, biroq u bilan birga axborot ishonchliligi muammosi ham kuchaymoqda. Shu bois, jamiyatda mediasavodxonlikni rivojlantirish, yoshlarni tanqidiy fikrlashga o‘rgatish va ishonchli axborot manbalarini ajrata olish ko‘nikmalarini shakllantirish muhimdir. Faqat shundagina biz sun’iy intellektdan foyda olish bilan birga, uning salbiy ta’sirlaridan himoyalana olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov. A. "Axborot madaniyati va mediasavodxonlik asoslari"-Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti 2022.
2. UNESCO." Media Literacy Guidelines" - Paris: UNESCO Publishing, 2023.
3. UNESCO rasmiy veb-sayti: <https://>
4. Media Education Lab rasmiy veb-sayti: <https://www.mediyaeducationlab.com>

INKLUZIV TA'LIM HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT

Abdukarimova Robiya Raxmatullo qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maxsus pedagogika(logopediya) yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Tel: +998331247008

Email: robiyaabdukarimova05@gmail.com

Ilmiy rahbar: Vohobova Munira

Namangan davlat pedagogika instituti

Kreativ pedagogika-psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada inklyuziv ta'limning mohiyati, asosiy tamoyillari va amaliy ahamiyati yoritilgan. Unda alohida ehtiyojli bolalarni umumiy ta'lim jarayoniga qo'shishning pedagogik, psixologik va ijtimoiy jihatlari tahlil qilinadi.

Аннотация: В данной статье раскрываются сущность, основные принципы и практическое значение инклюзивного образования. В ней анализируются педагогические, психологические и социальные аспекты включения детей с особыми потребностями в общий образовательный процесс.

Annotation: This article highlights the essence, key principles, and practical significance of inclusive education. It analyzes the pedagogical, psychological, and social aspects of integrating children with special needs into the general educational process.

Kalit so'zlar: Inkluziv ta'lim, alohida ehtiyojli bolalar, integratsiya, differensial yondashuv, individual ta'lim dasturi (IDT), ijtimoiy tenglashuv, inkluziv sinf, korreksion yondashuv.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с особыми потребностями, интеграция, дифференцированный подход, индивидуальная образовательная программа (ИОП), социальная адаптация, инклюзивный класс, коррекционный подход.

Keywords: inclusive education, children with special needs, integration, differentiated approach, individual education program (IEP), social inclusion, inclusive classroom, corrective approach.

KIRISH:

Inkluziv ta’lim – bu barcha bolalarning, jumladan, alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarning teng sharoitda o’qish va rivojlanish huquqini ta’minlovchi ta’lim modeli hisoblanadi. Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi — barcha bolalar, jumladan rivojlanishida cheklovlari bo’lgan o’quvchilar uchun teng ta’lim imkoniyatini yaratish, ularni jamiyatdan ajratmasdan umumiy ta’lim muhitiga qo’shishdir. Mazkur yondashuv nafaqat bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olish, balki ta’lim jarayonini moslashtirish, pedagogik innovatsiyalarni keng joriy etish va ijtimoiy integratsiyani ta’minlashni talab etadi.

ASOSIY QISM

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PQ-4860 qaroriga muvofiq O‘zbekistonda inkluziv ta’limni rivojlantirish, alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish yo’lga qo’yildi. Inkluziv ta’limda alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalar umumiy o’rta ta’lim maktablarida ta’lim oladilar va ularning bilish imkoniyatlariga muvofiq tarbiyaladilar. Umumiy o’rta ta’lim maktablarida alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalar bilan birgalikda ta’lim olishlariga sharoit yaratiladi. Inkluziv ta’lim maktablarida alohida ta’lim ehtiyoji bo’lgan bolalar va ularning ota-onalariga korreksion pedagogik yordam korsatiladi va kasbga yo’naltirishga xar taraflama yordam beriladi.

Inklyuziv ta’limning vazifalari quyidagilardan iborat:

- rivojlanishning turli imkoniyatlariga ega bo’lgan o’quvchilar uchun har qanday kamsitilishni istisno qiladigan, barcha bolalarga teng

munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan yagona moslashtirilgan ijtimoiy muhitni yaratish;

- jamoatchilik hamda ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar muammolariga nisbatan bag'rikenglik munosabatini shakllantirish;

- ta'lim jarayonida sog'lom bolalar bilan bir qatorda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini rivojlantirish;

- barcha o'quvchilar uchun davlat ta'lim standartlariga muvofiq umumiy o'rta ta'lim dasturlarini o'zlashtirish uchun imkoniyat yaratish;

- o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishi, emotsional-irodaviy sohasi, bilish faoliyatini faollashtirish, ijtimoiy ko'nikma va salohiyatini shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarga maslahat yordami berish hamda ota-onalarni farzandlariga ta'lim-tarbiya berish, pedagogik texnologiyalar, ta'lim-tarbiya metod va vositalarini qo'llash sohasida xabardorlik darajasini oshirish, ularni psixologik-pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlash.[1]

Inkluziv ta'limga jalb etilgan bolalarning qadr-qimmatini himoya qilish, alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalar uchun qulay sharoit yaratish, ularning ehtiyoj va imkoniyatlaridan kelib chiqib dars tashkil etish, sog'lom bolalar va alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalarga vaqt va e'tiborni tog'ri taqsimlash o'qituvchi va maxsus pedagogning asosiy vazifasi sanaladi.

Inkluziv ta'lim uchun alohida ta'lim ehtiyojli bolalar 7 yoshga to'ladigan yildan qabul qilinadilar. Bunday bolalarning ta'lim olish huquqini

ta'minlash maqsadida umumta'lim maktablari uchun belgilangan yosh me'yoridan ikki yilga oshgan bolalarni qabul qilishga ruxsat beriladi[2].

Inkluziv sinflarga qabul qilish bolalarni tibbiy-pedagogik-psixologik komissiya xulosasiga ko'ra, bolaning ota-onasi yoki ularning vasiyligini olgan shaxslar roziligi bilan amalga oshiriladi. Va, aksincha, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni inkluziv sinflardan maxsus maktablariga yoki uy ta'limi tizimiga o'tkizishlari mumkin. Bolalar tibbiy-pedagogik-psixologik komissiya tekshiruvi bergan yo'llanmasiga asosan inkluziv sinflarga va tayanch korreksion sinflarga qabul qilinadi. Qabul o'quv yili boshlanguncha va o'quv yili davomida amalga oshirilishi va maktab direktori tomonidan rasmiylashtirilishi qarorda belgilab qo'yilgan.

Maktab psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya tomonidan inkluziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga yo'llangan bolalarni qabul qilishdan bosh tortishga haqli emas.[3]

Inkluziv sinflarga va tayanch korreksion sinflarga quyidagi toifa bolalar qabul qilinadilar:

Aqliy rivojlanishi saqlangan holda tayanch-harakat tizimida buzilishi bor bolalar;

Aqliy rivojlanishi saqlangan holda ruhiy rivojlanishdan ortda qolgan bolalar;

Intelektual rivojlanishning potensial buzilmagan imkoniyatlari bilan ruhiy rivojlanishdan ortda qolgan bolalar;

Xulq-atvor va ruhiyati qo'pol buzilishlarsiz autistik spektri buzilgan bolalar;

Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bor bolalar (BSF, skolioz, polimielit, miopatiya, osteomielit, amputatsiya, pakanalik)

Eshitish qobiliyati yoqolishi 60Db gacha bo'lgan, rivojlanishida qo'shimcha buzilishlari bo'lmagan eshitishda nuqsoni bor bolalar,

Ko'rish qobiliyati buzilishi 0,1 gacha bo'lgan, qo'shimcha rivojlanish nusqonlari bo'lmagan bolalar,

Somatik kasalliklar,

Og'ir nutq nuqsonli bolalar(alaliya, afaziya, dislaliya, rinolaliya, dizartriya, psixik-nutqiy sustlik, duduqlanish)

Antikonvulsant dorisini qabul qilgan holda, bir oyda bir marotaba tutqanoq tutadigan bolalar[4]

Qarorga muvofiq inkluziv sinflarda o'quvchilar soni 30 nafardan oshmasligi kerak. Alohida ta'lim ehtiyojiga muhtoj bolalar vasog'lom bolalar uchun pedagog ta'limning universal dizaynini yaratishi zarur. Ta'limning universal dizaynida alohida ta'lim ehtiyojli bolaga ham, sog'lom bolaga ham mos keluvchi o'quv dasturi ishlab chiqariladi. Bu dastur o'qituvchining e'tibori va vaqti sog'lom bolaga ham, alohida talim ehtiyoji bor bolaga ham teng taqsimlanishi imkoniyatini yaratadi. Inkluziv ta'lim bolalarning ijtimoiylashuv jarayoniga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Alohida yordamga muhtoj bolalar sog'lom tengdoshlari bilan bi xil sharoitda bir xil dars jarayonini o'tsa undagi yolg'izlik hissi yo'qoladi. Sog'lom bolalarda esa o'zlariga o'xshamagan tengdoshlarining hayoti va ehtiyojini his qilishi, g'amxo'rlik shakllanadi. Alohida ta'lim ehtiyoji bor bolalarda “qila olmayman, bajara olmayman, men boshqachaman” degan tushunchalar kamayadi. Inklyuziya - ijtimoiy munosabatlarni insonparvarlashtirish va imkoniyati cheklangan shaxslarning birgalikda sifatli ta'lim olishga huquqlarini tan olish maqsadlarini tushunishning bir xil ma'noda bo'lishini nazarda tutuvchi ijtimoiy konsepsiya hisoblanadi[5] Mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim-tarbiyasi va ularning ijtimoiy hayotga

moslashuviga qulay sharoitlar yaratib berilmoqda. Ularni jamiyatga integratsiya qilish, avvalo, imkon qadar salomatligini tiklash maqsadida «Imkoniyati cheklangan bolalar uchun umumiy ta'lim loyihasi» asosida ish yuritib kelinmoqda. Bunda, asosan, inklyuziv ta'lim imkoniyatlaridan foydalanish ko'zda tutilmoqda. Natijada inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini, o'ziga xos imkoniyatlarini chuqurroq o'rganish, u bilan bog'liq muammolarni aniqlash, samaradorlik jihatlarini asoslab berish dolzarb ilmiy muammoga aylanmoqda. Chunki inklyuziv ta'lim usuli barcha bolalarning ruhiy jismoniy holatidan qat'iy nazar ta'lim jarayonida to'laqonli ishtirok etishini ta'minlashga qulay imkoniyat yaratadi.

Xulosa:

Inkluziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojli bolalarda alohidalanish, yakkalanish hissini kamaytiradi. Inkluziv sinflar va tayanch boshlang'ich korreksion sinflar bolalardagi birlamchi nuqsonlarning korreksiyasiga va ikkilamchi nuqsonlarning kelib chiqmasligiga katta yordam beradi. Inkluziv ta'lim barcha o'quvchilar uchun maxsus ta'lim ehtiyojlari va individual farqliligini inobatga olgan imkoniyatlarning holda ta'lim muassasalarida ilm olishda teng huquqlilikni ta'minlashni yo'lga qo'yadi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR MAHKAMASINING Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida 638-son qarori. 2-bob. Inklyuziv ta'limning maqsadi va vazifalari.

2. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR MAHKAMASINING Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida 638-son

qarori. 4-bob. O‘quvchilarni inklyuziv ta’lim sinflariga va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflarga qabul qilish tartibi.

3. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR MAHKAMASINING Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida 638-son qarori. 4-bob. O‘quvchilarni inklyuziv ta’lim sinflariga va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflarga qabul qilish tartibi.

4. “Inklyuziv ta’lim: nazariya va metodika” F.U.QODIROVA, D.A.PULATOVA Chirchiq 2022. 1-nashr

5. S.V.Alexina "Инклюзивное образование" 2022-yil 1-nashr

GLOBAL MEDIA VA AXBOROT MANBALARINING OZIGA XOS JIHATLARI

Abdurashidova Gulhayo Anvarjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyoti fakulteti

Ilmiy rahbar: B. Ibraximov

Annotatsiya: Mazkur maqolada global media tizimi va zamonaviy axborot manbalarining o‘ziga xos jihatlari tahlil qilinadi. Media globalizatsiyasi jarayonida axborot oqimlarining tezligi, ishonchliligi hamda madaniyatlararo ta’siri yoritilgan. Shuningdek, global axborot makonida manbalar tanlovi, ularning brend va ishonch omillari, hamda raqamli texnologiyalar ta’siri muhokama etiladi. Maqolada xalqaro ilmiy manbalar asosida global media muhitining xususiyatlari va muammolari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: global media, axborot manbalari, ishonchlilik, madaniyatlararo kommunikatsiya, axborot globalizatsiyasi, raqamli texnologiyalar

XXI asrda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida global media tizimi shakllandi. Global media — bu geografik, siyosiy va madaniy chegaralardan qat’i nazar, butun dunyo miqyosida axborot tarqatish imkonini beruvchi kommunikatsiya tizimidir. Shu bilan birga, axborot manbalari ham tubdan o’zgardi: ilgari asosiy manbalar bo’lgan gazeta, jurnal, radio va televideniye o’rnini internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar egalladi. Global media axborot almashinuvini tezlashtirsa-da, u bilan birga yangi muammolarni ham keltirib chiqardi — axborotning ishonchliligi, manbalar tarafkashligi, madaniyatlararo ta’sir, milliy axborot xavfsizligi va suverenitet masalalari bugungi kunda global darajadagi dolzarb masalalardan biriga aylangan.

Shu sababli global media va axborot manbalarining o’ziga xos jihatlari tahlil qilish zamonaviy ijtimoiy fanlarning muhim yo’nalishlaridan biridir. Global media atamasi “axborot oqimlarining chegarasizligi” tushunchasiga asoslanadi. Internet tarmog’i, sun’iy yo’ldosh televideniyesi, ijtimoiy media platformalari va onlayn nashrlar global axborot makonining asosiy infratuzilmasini tashkil etadi. Tadqiqotchi Jack Lule o’zining “Globalization and Media: Global Village of Babel” nomli asarida global media insoniyat tarixida yangi bosqichni boshlab berganini ta’kidlab, uni “axborot orqali yagona muloqot maydoni” deb ataydi. Global media orqali nafaqat ma’lumotlar, balki qadriyatlar, ideologiyalar va madaniy me’yorlar ham jadal tarqalmoqda. Zamonaviy axborot manbalari an’anaviy manbalardan bir qator jihatlari bilan farqlanadi. Birinchidan, ularning tezkorligi — raqamli platformalarda xabar bir necha soniyada butun dunyoga yetib boradi. Ikkinchidan, keng qamrovi — global media bir vaqtning o’zida millionlab foydalanuvchilarga ta’sir ko’rsatadi. Uchinchidan, interaktivlik — foydalanuvchi nafaqat axborotni iste’mol qiladi, balki uni yaratadi va

tarqatadi. Shu bilan birga, bu holat ishonchlilik muammosini keltirib chiqarmoqda. Amerikalik olim David Westermanning tadqiqotlariga koʻra, ijtimoiy tarmoqlarda maʼlumot qanchalik tez yangilansa, uning tekshirilganlik darajasi shunchalik past boʻlishi mumkin. Bu holat “axborot shovqini” deb ataluvchi muammoni yuzaga keltiradi, yaʼni foydalanuvchi uchun ishonchli manbani aniqlash tobora qiyinlashmoqda. Shu sababli global axborot makonida manbalarni tanlash mezonlari — muallifning obroʻsi, manbaning tahririy siyosati, yangilanish chastotasi va havolalarning mavjudligi — alohida ahamiyat kasb etadi. Global media madaniyatlararo taʼsirning kuchayishiga ham sabab boʻlmoqda. G. M. Chen oʻz tadqiqotida global media madaniyatlararo muloqotni rivojlantirsa-da, mahalliy identitetni yoʻqotish xavfini keltirib chiqarishini qayd etadi. Gʻarb media mahsulotlarining ustunligi natijasida koʻplab mamlakatlarda yoshlar orasida gʻarb qadriyatlariga moyillik ortib borayotgani buning yaqqol misolidir. Bu esa mahalliy axborot manbalarining raqobatbardoshligini saqlab qolish va oʻz milliy qadriyatlarini targʻib qilishni taqozo etadi. Global media davlat suverenitetiga ham sezilarli taʼsir koʻrsatmoqda. Monroe E. Price oʻzining “Media and Sovereignty” asarida global axborot oqimlari davlatlarning axborot siyosatini nazorat qilish imkoniyatini cheklayotganini taʼkidlaydi. Endilikda har bir davlat fuqarolarining axborot manbalarini faqat milliy nashrlar orqali emas, balki xalqaro tarmoqlar orqali ham boshqarishga majbur. Shu sababli koʻplab mamlakatlarda axborot siyosati, raqamli xavfsizlik va media nazorati boʻyicha yangi qonunlar ishlab chiqilmoqda. Bundan tashqari, global media sohasida brend ishonchi ham muhim omilga aylanmoqda. L. Saulite oʻz tadqiqotida auditoriyaning ishonchi 60 foizdan ortiq darajada media brendining obroʻsiga bogʻliq ekanini koʻrsatadi. Shu

sababli yirik xalqaro media kompaniyalar — BBC, CNN, Al Jazeera, Deutsche Welle kabi tarmoqlar o‘z brend obro‘sinı saqlash uchun tahririy mustaqillik, tezkorlik va aniqlik tamoyillariga qat’iy amal qiladilar. Axborot oqimlarining global tus olishi bilan birga, onlayn muhitda tarafkashlik va manipulyatsiya xavfi ham ortmoqda. Dimitar Nikolov boshchiligidagi tadqiqotchilar guruhi tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotda foydalanuvchilar internetda ko‘proq o‘z fikrlariga mos axborotni tanlashga moyil ekanliklari isbotlangan. Bu esa “axborot pufagi” (information bubble) hodisasini kuchaytiradi va ijtimoiy qutblanishga olib keladi.

Shu bois, media savodxonlik – har bir inson uchun zarur ko‘nikmaga aylanmoqda. Global media va axborot manbalari insoniyat hayotining ajralmas qismiga aylangan. Ularning o‘ziga xosligi tezkorlik, keng qamrov, interaktivlik va madaniy ta’sir kuchida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, global media muhitida axborotning ishonchliligi, manbalar tarafkashligi, milliy madaniyatlar va axborot suverenitetining yo‘qolish xavfi kabi muammolar ham mavjud. Bugungi sharoitda foydalanuvchilar, jurnalistlar va tadqiqotchilar uchun eng muhim vazifa – manbalarni tanlash, tekshirish va tahlil qilish malakasiga ega bo‘lishdir. Media savodxonlik global axborot davrida shaxsiy va milliy axborot xavfsizligini ta’minlaydigan asosiy omil hisoblanadi. Axborotning ko‘pligi emas, balki uning sifatli va ishonchli bo‘lishi bugungi kunda eng katta qadriyatga aylangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Lule, J. (2004). Globalization and Media: Global Village of Babel. Rowman & Littlefield.
2. Price, M. E. (2002). Media and Sovereignty: The Global Information Revolution and its Challenge to State Power. MIT Press.

3. Westerman, D., Spence, P. R., & Van Der Heide, B. (2014). Social Media as Information Source: Recency of Updates and Credibility of Information. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 19(2).
- Chen, G. M. (2012). *The Impact of New Media on Intercultural Communication in a Global Context*. University of Rhode Island Publications.
4. Saulite, L. (2023). Importance of News Media Branding in a Contemporary Media Environment. *Procedia Computer Science*, 219, 145–152.
5. Nikolov, D. et al. (2018). Quantifying Biases in Online Information Exposure. *arXiv:1807.06958*.
6. Watkins, G. (2001). *Information Skills: Finding and Using the Right Resources*. Library Association Publishing.

ZAMONAVIY JAMIYATDA DINIY QADRIYATLARNING O‘RNI

Abdurazzaqova Sevara

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o‘g‘li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy jamiyatda diniy qadriyatlarning tutgan o‘rni, ularning ijtimoiy hayotga ta’siri, ma’naviy barqarorlikni shakllantirishdagi ahamiyati hamda globalizatsiya davrida diniy ongning o‘zgarish jarayonlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda diniy qadriyatlarning yoshlar tarbiyasi, ijtimoiy munosabatlar va madaniy o‘zlikni saqlashdagi dolzarb funksiyalari yoritilib, zamonaviy axborot oqimi sharoitida diniy qarashlarning barqarorligi va ularni

to'g'ri anglash masalalari yoritilgan. Maqola diniy qadriyatlarning jamiyatda ijtimoiy uyg'unlikni mustahkamlashdagi o'rniga alohida e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: diniy qadriyatlar, zamonaviy jamiyat, ma'naviyat, ijtimoiy barqarorlik, diniy ong, globallashuv, yoshlar tarbiyasi.

Аннотация: В статье анализируется роль религиозных ценностей в современном обществе, их влияние на социальную жизнь, духовную стабильность и процессы трансформации религиозного сознания в условиях глобализации. Рассматриваются функции религиозных ценностей в воспитании молодежи, социальных отношениях и сохранении культурной идентичности. Особое внимание уделяется устойчивости религиозных взглядов в информационную эпоху и их значению для укрепления общественной гармонии.

Ключевые слова: религиозные ценности, современное общество, духовность, социальная стабильность, религиозное сознание, глобализация, воспитание молодежи.

Abstract: This article examines the role of religious values in modern society, focusing on their influence on social life, spiritual stability and the transformation of religious consciousness in the context of globalization. It explores the significance of religious values in youth education, social relations, and the preservation of cultural identity. The study also discusses the resilience of religious views in the information age and highlights their importance in strengthening social harmony.

Keywords: religious values, modern society, spirituality, social stability, religious consciousness, globalization, youth education.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda diniy qadriyatlarning o'rne masalasi chuqur va ko'p qirrali bo'lib, uning tahlili ijtimoiy, madaniy, ma'naviy

hamda siyosiy kontekstni bir vaqtda e’tiborga olishni talab qiladi. Diniy qadriyatlar tarixan insonni ma’naviy yo’lga boshlovchi, jamiyatni birlashtiruvchi, axloqiy me’yorlarni shakllantiruvchi omil sifatida namoyon bo’lgan. Hozirgi global o’zgarishlar, urbanizatsiya, axborot texnologiyalari va madaniy almashinuv jarayonlari fonida diniy qadriyatlarning funksiyasi ham o’zgarishlarga duch kelmoqda, lekin ularning jamiyat hayotidagi ahamiyati yo’qolmayapti. Diniy qadriyatlar ko’pincha shaxsiy identifikatsiya, oilaviy va jamiyat ichidagi munosabatlar, axloqiy me’yor va ijtimoiy barqarorlikning manbai sifatida namoyon bo’ladi. Ushbu maqolada diniy qadriyatlarning zamonaviy jamiyatdagi rolini, ularning ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashdagi imkoniyatlari va yuzaga kelayotgan muammolarni tahlil qilishga urinish qilinadi.

Asosiy qism. Diniy qadriyatlarning birinchi funksiyasi shaxslarni ma’naviy tarbiyalash orqali ularning ichki dunyosini shakllantirishdir. Diniy e’tiqod odatda insonning yuksak axloqiy qoida va tamoyillarini taqdim etadi, yaxshi va yomonning kontseptual chegaralarini aniq belgilaydi hamda insonni o’z xatti-harakatlariga mas’uliyat bilan yondashishga undaydi. Bu jarayon oilada boshlanadi, maktab, jamoat va turli madaniy institutlar tomonidan mustahkamlanadi. Ayniqsa yoshlarning axloqiy tarbiyasida diniy qadriyatlar muhim vosita sifatida ishlatiladi; ular yoshlarning jamiyatga moslashishiga, o’z jamiyatining madaniy va tarixiy ildizlarini anglashiga yordam beradi. Diniy qadriyatlar yordamida insonlarda sabr, mehnatsevarlik, mehr-shafqat, hurmat kabi fazilatlar rivojlanadi, bu esa ijtimoiy munosabatlarning sog’lom asosi hisoblanadi. [1]

Ikkinchi muhim funksiya bu ijtimoiy uyg’unlik va barqarorlikni ta’minlashdir. Diniy qoidalar va amaliyotlar ko’pincha jamiyat ichida

odatiy tavsiyalarni va tartib qoidalarini mustahkamlaydi. Diniy marosimlar va an'analar jamiyat a'zolari o'rtasida birlik hissini kuchaytiradi, umumiy qadriyatlar atrofida bog'lovchi rol o'ynaydi. Bunday birlik siyosiy va ijtimoiy ziddiyatlarni kamaytirishga yordam berishi mumkin, chunki odatda diniy qadriyatlar adolat, saxovat va bir-biriga hurmat kabi markaziy g'oyalarni targ'ib qiladi. Shu tariqa diniy qadriyatlar jamiyatning ijtimoiy capitalini oshirishga, fuqarolik faolligini rag'batlantirishga va jamoaviy loyihalarda hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Diniy qadriyatlarning uchinchi jihati bu madaniy identifikatsiya va tarixiy xotirani saqlashdagi roli. Har bir diniy jamoa o'ziga xos madaniy kod va an'analarga ega bo'lib, ular avloddan avlodga o'tuvchi, jamiyatning o'zligini aniqlovchi omillardir. Globalizatsiya davrida madaniy assimilyatsiya va identitet yo'qolishi xavfi mavjud bo'lsa-da, diniy qadriyatlar ko'plab jamoalarda o'zlikni saqlash va avlodlarni bog'lashda asosiy vosita sifatida qoldi. Diniy bayramlar, marosimlar va diniy-madaniy ta'lim institutlari orqali jamiyat o'z madaniy merosini saqlaydi va yangi avlodga yetkazadi, bu esa madaniy barqarorlik va davomiylikni ta'minlaydi. [2]

Shu bilan birga, diniy qadriyatlarning zamonaviy jamiyatdagi amaliyotida bir qator murakkabliklar va muammolar ham mavjud. Diniy e'tiqod va amaliyotlar ko'pincha jamiyatdagi turli guruhlar orasidagi ijtimoiy muvofiqlashtirishga sabab bo'lishi mumkin, ayniqsa diniy intellektual pluralizm kuchli bo'lgan kontekstlarda. Ba'zi hollarda diniy qadriyatlar zamonaviy huquqiy va madaniy normalar bilan to'qnashishi mumkin, bu esa diniy va dunyoviy tamoyillar o'rtasida ziddiyatlarni yuzaga keltiradi. Global axborot maydoni diniy ekstremizm va radikal g'oyalar tarqalishiga ham sharoit yaratishi mumkin bo'lib, bu masalani

hal etish uchun ham jamiyat ichida diniy ta'limning sog'lom va tanqidiy jihatlarini rivojlantirish zarurati paydo bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, diniy qadriyatlarni jamiyat hayotida ijobiy va barqaror rolga aylantirish uchun ularni zamonaviy inson huquqlari, gender tengligi va demokratik qadriyatlarga moslashtirish ustuvor vazifa hisoblanadi. [3]

Zamonaviy jamiyatda diniy tashkilotlar va diniy yetakchilar ham ijtimoiy hayotda faol ishtirok etmoqda. Ular nafaqat ruhiy qadriyatlarni targ'ib qiladi, balki ko'plab ijtimoiy xizmatlar, xayriya faoliyati va ta'limiy dasturlarni amalga oshiradi. Diniy tashkilotlarning bunday ishtiroki jamiyatdagi ijtimoiy yordam tarmog'ini kengaytiradi, jamiyatning eng zaif qatlamlariga ko'mak beradi. Biroq diniy tashkilotlarning jamiyatdagi roli ochiq va demokratik nazoratga muhtoj; davlat va jamiyat ular faoliyatini qonuniy doirada va inson huquqlarini hurmat qilgan holda tartibga solishi lozim. Shu nazorat shakllari diniy institutlarga erkinlikni ta'minlashi bilan birga ularning ijtimoiy mas'uliyatini ham oshiradi. [4]

Yoshlar va zamonaviy texnologiyalar sharoitida diniy qadriyatlarning shakllanishi ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Yoshlar axborot makonida turli ma'lumot manbalari bilan yuzlashadi, ularning diniy ongini shakllantirishda nafaqat an'anaviy diniy institutlar, balki ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn resurslar muhim rol o'ynaydi. Bu sharoitda diniy ta'limning sifatini oshirish, axborot maydonida sog'lom va ilmiy asoslangan diniy kontentni rivojlantirish juda muhim. Diniy ta'lim milliy madaniyat va huquqiy me'yorlar bilan uyg'un bo'lishi, yoshlarni tanqidiy fikrlashga, bag'rikenglik va boshqalar huquqlariga hurmatni o'rgatishga yo'naltirilishi lozim.

Ijtimoiy barqarorlik nuqtai nazaridan diniy qadriyatlarni jamiyat hayotiga integratsiyalash strategiyasi ijtimoiy institutlar, ta’lim tizimi, mahalliy hamjamiyatlar va davlat boshqaruvi o’rtasida muvofiqlikni talab qiladi. Diniy qadriyatlarni nafaqat ruhan tarbiyalash vositasi sifatida, balki ijtimoiy-siyosiy hamkorlik va mahalliy taraqqiyot loyihalarida ham qo’llash mumkin. Jamiyatdagi turli diniy va etnik guruhlar o’rtasida muloqot platformalarini yaratish, diniy ta’lim dasturlarini bag’rikenglik va inson huquqlari tamoyillari bilan uyg’unlashtirish muhim yechimlardandir. Shu tarzda diniy qadriyatlar ijtimoiy integratsiyani mustahkamlash va ziddiyatlarni oldini olishda faol instrumentga aylanadi. [5]

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy jamiyatda diniy qadriyatlar o’zining ma’naviy, ijtimoiy va madaniy funksiyalarini saqlab qolmoqda, biroq ular yangi davr sharoitlariga moslashishni, demokratik va huquqiy qadriyatlarga mos tarzda amalga oshirilishni talab qiladi. Diniy qadriyatlarning ijobiy roli ularni tanqidiy fikr va ilmiy asos bilan boyitish orqali yanada kuchaytirilishi mumkin. Diniy ta’limning sifatli va demokratik asosda tashkil etilishi, diniy institutlar faoliyatining ochiqligi, hamda yoshlar ongini shakllantirishda ilmiy va madaniy choralar ko’rilishi zarur. Shu yo’l orqali diniy qadriyatlar jamiyat hayotida barqarorlik, birdamlik va ma’naviy boylikni ta’minlovchi kuch sifatida ishlashi ishonchli bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Jo’rayev B. *Dinshunoslik asoslari*. – Toshkent: O’zbekiston milliy nashriyoti, 2018.
2. Karimov I.A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2015.

3. Yoʻldoshev A. *Din va jamiyat munosabatlari: nazariya va amaliyot*. – Toshkent: Tafakkur qanoti, 2020.
4. Abdugʻaniyev A. *Islom madaniyati va maʼnaviy meros*. – Toshkent: Ziyo, 2017.
5. Rahimov N. *Globalashuv sharoitida diniy ong va diniy qadriyatlar*. – Toshkent: Innovatsion Ziyo, 2021.

ZAMONAVIY TAʼLIM TIZIMIDA PEDAGOGIKA FANINING INNOVATSION OʻRNI

Adxamova Mubbinabonu Maxmudjon qizi

Namangan davlat pedagogika insituti

Maktabgacha taʼlim yoʻnalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy taʼlim tizimida pedagogika fanining tutgan oʻrni, uning ijtimoiy ahamiyati hamda taʼlimni rivojlantirishdagi oʻzgarishlar jarayonida innovatsion yondashuvlarning tutgan oʻrnini ochib beradi. Pedagogika fani hozirda nafaqat bilim berish, balki inson shaxsini har tomonlama shakllantirish, ijtimoiy faollikni, ijodiy fikrlashni, raqamli savodxonlikni ham rivojlantirishga qaratilgan. Maqolada oʻqituvchining zamonaviy taʼlimdagi roli, interfaol metodlar, kommunikativ yondashuv va raqamli texnologiyalar asosida taʼlim samaradorligini oshirish tajribalari misolida yoritilgan. Shuningdek, milliy taʼlim tizimi islohotlari xalqaro tajriba bilan solishtirilib, Oʻzbekiston sharoitida pedagogik innovatsiyalarni joriy etish istiqbollari muhokama qilinadi.

Kalit soʻzlar: zamonaviy taʼlim, innovatsion pedagogika, interfaol metod, kommunikativ yondashuv, raqamli texnologiyalar, oʻqituvchi kompetensiyasi, lifelong learning, ijtimoiy-emotsional taʼlim.

Annotation: This article examines the role of pedagogical science in the modern education system, emphasizing innovative approaches and their significance in contemporary teaching practices. The study highlights the use of digital technologies, interactive methods, social-emotional learning, teacher competencies, and lifelong learning principles to enhance educational efficiency. The paper also compares the ongoing educational reforms in Uzbekistan with international experiences (UNESCO, OECD, World Bank), outlining the prospects for modernizing national pedagogy.

Keywords: modern education, innovative pedagogy, interactive methods, digital technologies, social-emotional learning, communicative approach, teacher

Аннотация: В данной статье рассматривается роль педагогической науки в современной системе образования, раскрывается значение инновационных подходов в повышении эффективности учебного процесса. Особое внимание уделено цифровым технологиям, интерактивным методам, социально-эмоциональному обучению, компетенциям преподавателей и принципам непрерывного образования (lifelong learning). Кроме того, анализируются реформы системы образования Узбекистана в сравнении с международным опытом (UNESCO, OECD, World Bank) и обозначаются перспективы модернизации национальной педагогики.

Ключевые слова: современное образование, инновационная педагогика, интерактивные методы, цифровые технологии, социально-эмоциональное обучение, коммуникативный подход, компетентность преподавателя, непрерывное образование.

Kirish. So‘nggi yillarda dunyo miqyosida ta’lim tizimi tubdan o‘zgarib, inson kapitali taraqqiyotning eng muhim ko‘rsatkichi sifatida baholanmoqda. Shaxsning bilim olish, o‘z fikrini ifodalash va jamiyatga foydali bo‘lish salohiyatini shakllantirish – zamonaviy pedagogikaning markaziy vazifasidir. Bu jarayonda pedagogika fani nafaqat o‘qitish metodlari tizimi, balki insonparvarlik, ijtimoiy mas’uliyat va ma’naviy tarbiya tamoyillarini birlashtiruvchi kuch sifatida namoyon bo‘lmoqda [1, p. 22].

Hozirgi ta’lim siyosatida “inson markazda” tamoyili ilgari surilmoqda. Bu yondashuvga ko‘ra, o‘quvchi faqat bilim oluvchi emas, balki faol ishtirokchi, tadqiqotchi va yangilik yaratuvchidir. Paulo Freire (1968) o‘zining mashhur “Pedagogy of the Oppressed” asarida shunday yozadi: “Ta’lim – bu insonni ozod qiluvchi muloqotdir, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro anglashuv jarayonidir” [4, p. 39]. Ushbu g‘oya zamonaviy O‘zbekiston ta’lim islohotlarining ham g‘oyaviy asosiga aylangan. Bugun mamlakatimizda o‘quv jarayonlari o‘qituvchi markazidan o‘quvchi markaziga o‘tmoqda, ta’limda hamkorlik, interfaollik va ijodiy muhitga e’tibor kuchaymoqda [3, p. 76].

Zamonaviy pedagogika o‘zining shakli va mazmunini doimiy ravishda yangilab boradi. Raqamli texnologiyalar, axborot vositalari, onlayn o‘qitish muhitlari, virtual laboratoriyalar ta’lim sifatini oshirishda yangi bosqich ochmoqda. Shu bois, pedagogika bugungi kunda nafaqat nazariy fan, balki inson salohiyatini shakllantirishning eng muhim ijtimoiy omiliga aylanmoqda [5, p. 51].

Asosiy qism. Zamonaviy pedagogika o‘z rivojida innovatsion yondashuvlarga tayanmoqda. Innovatsion pedagogika mohiyatiga ko‘ra, o‘qitish jarayonida yangilikni tatbiq etish, o‘quvchining mustaqil fikrlashini qo‘llab-quvvatlash va uning o‘z imkoniyatlarini namoyon

etishiga sharoit yaratish demakdir. Bu, eng avvalo, ta’lim jarayonini faollashtirish, interfaol metodlarni tatbiq etish, loyihaviy yondashuvni keng qo’llash orqali amalga oshiriladi [6, p. 112].

O’zbekiston Respublikasining 2030-yilgacha mo’ljallangan Ta’limni rivojlantirish konsepsiyasida pedagogika fanining innovatsion yo’nalishlari alohida e’tiborga olingan. Unga ko’ra, ta’lim tizimi o’qituvchi va o’quvchi o’rtasida hamkorlik, muloqot, tahlil va ijodiy yondashuvga tayanishi kerak. Shuning uchun bugungi o’qituvchi – bilim beruvchi emas, balki o’quvchini yo’naltiruvchi, unga ishonch va motivatsiya beruvchi, ijtimoiy faoliyatga tayyorlovchi shaxsdir [10, p. 81].

Interfaol metodlar bu borada muhim vosita bo’lib xizmat qilmoqda. “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Fishbone”, “Debat” va “Mind-map” kabi strategiyalar o’quvchilarda tanqidiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va o’z fikrini asoslab ifodalash ko’nikmalarini rivojlantiradi [7, p. 24]. Ular orqali darslar jonlanadi, o’quvchi passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanadi. Masalan, “Debat” metodida o’quvchilar muayyan mavzuni himoya qilgan holda fikr yuritadi, bu esa mantiqiy tafakkurni kuchaytiradi.

An’anaviy va innovatsion o’qitish yondashuvlari o’rtasidagi farqni quyidagi jadval orqali ko’rish mumkin:

Ko’rsatkich	An’anaviy ta’lim	Innovatsion ta’lim
O’qituvchi roli	Bilim beruvchi, nazorat qiluvchi	Yo’l ko’rsatuvchi, hamkor
O’quvchi roli	Passiv tinglovchi	Faol ishtirokchi, tadqiqotchi
O’qitish usuli	Ma’ruza, qayta so’rash	Muammoli, loyiha asosida, interfaol
Texnologiya	Kitob, taxta	Onlayn platformalar, raqamli vositalar

Baholash	Yakuniy test	Jarayonli, formatif, o‘zaro baholash
Maqsad	Bilimni yodlash	Bilimni qo‘llash, yaratish, tahlil qilish

1-jadval: muallif tomonidan [6, p. 112] asosida tayyorlangan.

Chet tillarini o‘qitish sohasida ham innovatsion yondashuvlar muhim natijalar bermoqda. Kommunikativ metodlar, task-based learning (vazifaga asoslangan o‘qitish) va blended learning (aralash o‘qitish) modellaridan foydalanish orqali o‘quvchilar tilni faqat grammatik tizim sifatida emas, balki muloqot vositasi sifatida o‘rganmoqdalar [8, p. 59]. Bunday yondashuv o‘quvchilarda ijtimoiy, madaniy va emotsional tayyorgarlikni ham shakllantiradi. Krashen (2009)ning “tushunishli input” nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchi tilni o‘z ehtiyoji asosida tabiiy muhitda o‘rganishi kerak [9, p. 44].

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar ta’limni butunlay yangi bosqichga olib chiqmoqda. Masalan, OECD (2021) tahliliga ko‘ra, raqamli vositalar o‘qitish samaradorligini 25–30% ga oshiradi. O‘zbekiston tajribasida “Elektron darsliklar”, “UzEdu”, “Online Maktab”, “Virtual Universitet” kabi loyihalar ta’limning barcha bosqichlariga raqamli yechimlarni olib kirmoqda [12, p. 67]. Bu, ayniqsa, pandemiyadan keyingi davrda, masofaviy ta’limning barqaror shaklini yaratishda muhim rol o‘ynadi.

Innovatsion pedagogikaning yana bir muhim yo‘nalishi — ijtimoiy-emotsional ta’limdir. Bu yondashuv o‘quvchilarda empatiya, o‘zini boshqarish, jamoaviy ishlash va boshqalar fikrini hurmat qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. CASEL (2023) hisobotida ijtimoiy-emotsional o‘qitish o‘quvchilarning akademik muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir qilishi isbotlangan [13, p. 20]. Shu bois, hozirgi o‘qituvchi nafaqat

bilim beruvchi, balki psixolog, motivator va mentor sifatida ham faoliyat yuritadi.

Bundan tashqari, “lifelong learning” – uzluksiz ta’lim konsepsiyasi pedagogikaning zamonaviy talqini sifatida shakllanmoqda. UNESCO (2022) ta’kidlaganidek, inson butun umri davomida ta’lim olish imkoniga ega bo’lishi kerak. Bu nafaqat kasbiy rivojlanish, balki shaxsiy o’sish, ijtimoiy integratsiya va madaniy boyish jarayonini ham o’z ichiga oladi [11, p. 94]. Shu maqsadda, O’zbekistonda o’qituvchilar uchun qayta tayyorlash kurslari, onlayn seminarlar, xalqaro grant dasturlari yo’lga qo’yilgan.

Shuningdek, zamonaviy pedagogika yoshlarning shaxsiy va ma’naviy kamolotiga ham e’tibor qaratadi. Ta’lim jarayonida milliy qadriyatlar va global tajriba uyg’unlashtirilmoqda. O’qituvchi faqat fan bilimdoni emas, balki yosh avlodni hayotga, mehnatga va fuqarolik mas’uliyatiga tayyorlovchi shaxsdir [2, p. 45]. Shu tariqa, pedagogika fanining zamonaviy talqini nafaqat ta’limni, balki butun jamiyatni yangilovchi kuchga aylanmoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, pedagogika bugungi kunda jamiyat taraqqiyotining tayanch kuchi, inson salohiyatini shakllantiruvchi eng muhim fan sifatida e’tirof etilmoqda. Innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalar, interfaol metodlar va ijtimoiy-emotsional ta’lim o’quv jarayonini samarali, shaxsga yo’naltirilgan va insonparvar tusga keltirmoqda. O’qituvchi bu tizimda markaziy o’rinni egallab, bilim emas, balki ilhom, yo’l-yo’riq va hayotiy tajriba manbai sifatida faoliyat yuritadi.

Pedagogika fanining innovatsion rivoji O’zbekistonning global ta’lim maydonida raqobatbardosh bo’lishi, yoshlarning ijtimoiy va intellektual salohiyatini yuksaltirish, kelajakda mustaqil fikrlovchi,

ijodkor va mas’uliyatli avlodni tarbiyalash yo’lida muhim omil bo’lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Abdullayeva, S. (2024). *Innovatsion pedagogika nazariyalari*. T.: Fan nashriyoti, p. 22.
2. Barsky, C. K. & Glazek, S. D. (2014). *21st Century Ergonomic Education: From Little e to Big E*. arXiv.org, p. 45.
3. Aktamovna, A. D. (2020). *Modern pedagogical aspects of education and training*. IDPublications.org, p. 76.
4. Freire, P. (1968). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum, p. 39.
5. Al Maruf Hassan & Mondal, I. A. (2021). *Modeling Pedagogical Learning Environment with Hybrid Model based on ICT*. arXiv.org, p. 51.
6. Suyunov, B. (2023). *Ta’limda interfaol metodlar qo’llanilishi*. T.: Innovatsiya nashriyoti, p. 112.
7. Ergasheva, M. R. (2022). *Pedagogik texnologiyalar va ularning samaradorligi*. T.: Oliy ta’lim, p. 24.
8. Richards, J. C. (2006). *Communicative Language Teaching Today*. Cambridge University Press, p. 59.
9. Krashen, S. D. (2009). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Oxford: Pergamon Press, p. 44.
10. Ibragimova, G. A. (2023). *Zamonaviy o’qituvchi kompetensiyasi va refleksiya*. T.: Iqtisodiyot, p. 81.
11. UNESCO. (2022). *Global Education Monitoring Report*. Paris, p. 93–94.
12. OECD. (2021). *Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with AI, Blockchain and Robots*. OECD Publishing, Paris, p. 67.

13. Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL). (2023). *Social and Emotional Learning Framework*, p. 20.

AXBOROTLASHGAN JAMIYATDA MILLIY G‘OYA VA MA’NAVIYAT MASALASI: MUAMMOLAR VA IMKONIYATLAR

Arifjanova Gulsanam Murodilla qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Ijtimoiy fanlar fakulteti Xorijiy tili va Adabiyoti
yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abduxalil o‘g‘li

Falsaviy va tarixiy fanlar kafedra o‘qituvchisi

E-mail: arifjonovagulsanam@gmail.com

Tel: 772135909

Annotatsiya: Mazkur maqola yangi davrda axborotlashgan jamiyatda milliy g‘oya va ma’naviyat masalalari, muammolari va imkoniyatlari, axborotlashgan jamiyat va ma’naviyat o‘rtasidagi munosabat, davlat axborot siyosati va ma’naviyat, ma’naviy taxdidlar va yot g‘oyalar, ma’naviy meros va identitet, ta’lim va yoshlar, ma’naviyatshunoslik fani, imkoniyatlar va yechimlardan iborat.

Kalit so‘zlar: axborotlashgan jamiyat, ma’naviyat, milliy g‘oya, axborot siyosati, ma’naviy hayot, axborot kommunikatsiya texnologiyalari(OAV), Dezinformatsiya, ma’naviy immunitet, raqamli madaniyat, g‘oyaviy barqarorlik, milliy identitet.

Zamonaviy jamiyat axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) taraqqiyoti tufayli “axborotlashgan jamiyat” bosqichiga o‘tgan. Bunday sharoitda davlat, jamiyat va shaxs o‘rtasidagi munosabatlar, g‘oyaviy va ma’naviy maydon – jiddiy qayta ko‘rib chiqiladigan sohalarga aylanadi. Ayniqsa, milliy g‘oya va ma’naviyat masalalari axborot oqimlari, globalizatsiya va yot ideologiyalarning kirib kelishi bilan yangi

tahdidlarga duch kelmoqda. Shu bois, axborotlashgan jamiyatda milliy g‘oya va ma’naviyatni saqlash, shakllantirish va rivojlantirish muhim strategik vazifaga aylanadi.

Axborotlashgan jamiyatda axborot resursi muhim strategik vosita hisoblanadi. Po‘latov Ro‘zimurod “Axborotlashgan Jamiyatda Ma’naviy Hayotning O‘ziga Xos Xususiyatlari” nomli maqolasida axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining jamiyat hayotiga chuqur kirib borishi, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi ma’naviy aloqani o‘zgartirishi haqida fikr bildiradi. Uning tahliliga ko‘ra, axborot jamiyati sharoitida ma’naviyat odatiy “an’anaviy” shakllaridan tashqariga chiqib, raqamli makonda yangi ko‘rinish oladi — axborotni qabul qilish, tarqatish va qayta ishlash usullari ma’naviy hayotni ham shakllantirishda ahamiyat kasb qiladi. Jurakulov Jamol Komilovich “Axborotlashgan Jamiyatda Davlatning Yagona Axborot Siyosati” maqolasida davlatning axborot siyosatida yagona strategiyasini yaratish zarurligini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, axborot madaniyati va ma’naviyatni himoya qilish maqsadida davlat raqamli platformalarda ma’naviy-ma’rifiy kontentni targ‘ib qilishi kerak. Bu “axborot siyosati – milliy g‘oyaviy va axloqiy barqarorlik vositasi” ekanini anglatadi. Shuningdek, O‘zbekiston Oliy Attestatsiya Komissiyasi ma’ruzalarida “axborot xavfsizligi” va “ma’naviy xavfsizlik” masalalari nazariy va amaliy jihatdan muhimligi aytilgan.

Axborotlashgan jamiyatda yoshlar va fuqarolar global axborot manbalari – ijtimoiy tarmoqlar, bloglar va boshqa raqamli platformalar orqali yot g‘oyalar bilan ko‘proq tanishadi. Oyina nashrida “Global axborot jamiyati ma’naviy begonalashuvga olib kelmasin” maqolasida bu xavf aniq ko‘rsatilgan: ma’naviyat – jamiyatning “joni va ruhi” , va

axborotlashuv sharoitida yot ideologiyalar odamlarning ma’naviy o’zligini zaiflashtirishi mumkin.

Shuningdek, Oyina maqolasida ma’naviyat va milliy g’oya maktablarda o’qitiladigan predmetlar sifatida kiritilgan bo’lsa-da, ularning samaradorligi bo’yicha tanqidi fikrlar ham bor. Jadid namoyandalari ilmiy-ma’naviy merosi bugungi O’zbekiston jamiyatida muhim rol o’ynaydi. Ma’naviy meros milliy identitet va g’oyaviy barqarorlikni shakllantirishda asosiy omil bo’lishi mumkin.

O’zbekiston Islomshunoslik Akademiyasi ma’naviy-ma’rifiy mexanizmlarning yoshlar madaniyatini yuksaltirishda samaradorligini ta’kidlaydi. Bu ma’noda, axborot platformalaridan foydalangan holda ma’naviy va axloqiy chiroyli tarbiya berish juda muhim. Shuningdek, Namangan davlat universitetida “Ma’naviyatshunoslik” kursi doirasida ma’naviyat, axloq va axborotlashuv masalalari ta’lim oluvchilarga yetkazilmoqda.

Ma’naviyatshunoslik fani darsliklarida “axborotlashgan jamiyatda ma’naviyatning roli” tushunchasi o’rganiladi. Bu ilmiy yondashuv milliy g’oyaning ma’naviy poydevorini mustahkamlashda foydali bo’ladi.

Axborotlashgan jamiyatda milliy g’oya va ma’naviyatni himoya qilish va rivojlantirish uchun quyidagi strategiyalar samarali bo’lishi mumkin:

1. Axborot siyosati ma’naviyatni targ’ib qilish, yot ideologiyalarni cheklash va raqamli platformalarda milliy va axloqiy qadriyatlarni kengaytirishga qaratilishi lozim.

2. Maktab va OTMlarda ma’naviyatshunoslik darslarini interaktiv va raqamli usullarda olib borish, yoshlarni axborotni tanqidiy qabul qilishga o’rgatish.

3. Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, seminarlar va onlayn kampaniyalar orqali yoshlar orasida milliy g’oya ruhini mustahkamlash.

4. Axborot xurujlari va dezinformatsiyaga qarshi kurashish, milliy ma’naviy immunitetni shakllantirish.

Axborotlashgan jamiyat milliy g’oya va ma’naviyat uchun nafaqat tahdid, balki imkoniyatlar Makoni hamdir. Agar davlat, ta’lim muassasalari va jamoat birgalikda strategik yondashuvni qabul qilsa, raqamli asrda ham ma’naviy barqarorlik va milliy o’zlikni saqlab qolish mumkin. Ma’naviyat — bu jamiyatning “joni va ruhi”, va uni axborot oqimlaridan mustahkam himoya qilish va rivojlantirish, yangi avlodga g’oyaviy poydevor yaratishda muhimdir.

Axborotlashgan jamiyat bizga faqat texnologik yutuqlarni emas, balki ma’naviy jihatdan yangi sinovlarni ham taqdim etadi. Raqamli maydonda kengaygan axborot oqimi va global madaniyat ta’siri ostida milliy g’oya va ma’naviyatimizning barqarorligi xavf ostida qolishi mumkin. Shu bilan birga, bizda bu tahdidlarga qarshi kurashish uchun eng asosiy qurol ham bor: milliy qadriyatlar, ma’rifiyat va ongli davlat siyosati. Jamol Komilovich Jurakulovning fikricha, davlat yagona axborot siyosati orqali nafaqat texnologik taraqqiyotga, balki ma’naviy barqarorlikka ham yo’l ochishi mumkin. Po’latov Ro’zimurod esa axborotlashuv sharoitida ma’naviy hayotimiz o’ziga xos transformatsiyadan o’tishini, yangi axborot shakllari ma’naviyatni shakllantirishda muhim rol o’ynashini ta’kidlaydi.

Shuningdek, “Oyina” jurnalidagi tahlillar shuni ko’rsatadiki, agar ma’naviy-ma’rifiy ishlar yo’qsa, global g’oyalar va yot ideologiyalar yoshlarga tez singib ketishi ehtimoli yuqori. Shuning uchun bugun davlat, ta’lim muassasalari va jamoat tashkilotlari birgalikda axborot makonini sog’lom ma’naviy muhitga aylantirish yo’lida faol harakat

qilishi lozim. Yana bir muhim jihat — milliy g‘oya va ma’naviyat nafaqat kelajak avlod ongini shakllantirishda, balki jamiyatni birlashtirishda ham markaziy rol o‘ynaydi. “Axborotlashgan jamiyatda o‘zlikni anglash va saqlab qolishda milliy g‘oya muhim omil ” degan qarash keng tarqalgan. Shu bois, ma’naviyatni saqlash va mustahkamlash — bu bizning faqat o‘tgan merosimizga hurmat emas, balki kelajakdagi barqaror va yuksalgan jamiyatga yo‘l ochuvchi strategik vazifa. Agar biz ongli ravishda axborot maydonini to‘ldiradigan ma’naviy-ma’rifiy kontentni targ‘ib qilsak, yoshlarimizni mustahkam ma’naviy poydevorga ega qilib tarbiyalasak, milliy g‘oyamiz va qadriyatlarimiz raqamli asrda ham barqarorligini saqlaydi va rivoj topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Po‘latov, Ro‘zimurod Farhod o‘g‘li. Axborotlashgan Jamiyatda Ma’naviy Hayotning O‘ziga Xos Xususiyatlari. BestPublication
2. Jurakulov, Jamol Komilovich. Axborotlashgan Jamiyatda Davlatning Yagona Axborot Siyosatini Yuritish Faoliyati. Innovative Development in Educational Activities.
3. Yuldasheva, Diloram. O‘zbekistonda Axborot Xavfsizligini Ta’minlashning Dolzarb Masalalari. Actual Problems of Humanities and Social Sciences.
4. O‘zbekistonda mafkuraviy tajovuz va axborot xavfsizligi — Mafkuraviy Tajovuz va Axborot Xavfsizligi. OEFEN.
5. Ochilov, Abrorxon Qiyom o‘g‘li va Boynazarova, Sabrina O‘rol qizi. Axborotlashgan Jamiyat va Uning Istiqbollari. Scientific-jl.com.
6. Uralova, Rayxon. Axborotlashgan Jamiyatda O‘qituvchining Mediakompetentligini Rivojlantirish. O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat jurnali.

7. NamDU. Axborot xavfsizligi asoslari. O‘zbekiston Ichki Ishlar Vazirligi nashri.

AXBOROT MAKONINING O‘ZBEK MILLIY QADRIYATLARIGA TASIRI

Adashaliyeva Gulzoda

Namangan davlat pedagogiki instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti XTA-CU-25-guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abduxalil o‘g‘li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada axborot makoni va uning o‘zbek milliy qadriyatlariga ta’siri tahlil qilinadi. Zamonaviy raqamli media, ijtimoiy tarmoqlar va global axborot oqimi o‘zbek milliy madaniyati, urf-odatlar va qadriyatlariga qanday ta’sir ko‘rsatishi ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, axborot oqimini boshqarish, media savodxonlikni oshirish va milliy qadriyatlarni saqlash yo‘llari muhokama qilinadi. Maqolada yoshlar va jamiyatda milliy ongni mustahkamlash, axborot xavfsizligi va media madaniyati masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: axborot makoni, o‘zbek milliy qadriyatlari, raqamli media, globalizatsiya, ijtimoiy tarmoqlar, media savodxonlik, milliy madaniyat, axborot oqimi, madaniy ta’sir, milliy identitet.

Аннотация. В статье анализируется влияние информационного пространства на узбекские национальные ценности. Рассматривается воздействие современных цифровых медиа, социальных сетей и глобального информационного потока на узбекскую национальную культуру, традиции и ценности. Обсуждаются методы управления информационными потоками, повышения медиаграмотности и сохранения национальных

ценностей. Статья также освещает вопросы укрепления национального сознания среди молодежи и общества, информационной безопасности и развития медиакультуры.

Ключевые слова: информационное пространство, узбекские национальные ценности, цифровые медиа, глобализация, социальные сети, медиаграмотность, национальная культура, информационные потоки, культурное влияние, национальная идентичность.

Abstract. The article analyzes the impact of the information space on Uzbek national values. It examines how modern digital media, social networks, and global information flows affect Uzbek national culture, traditions, and values. The article discusses methods for managing information flows, improving media literacy, and preserving national values. It also addresses strengthening national consciousness among youth and society, information security, and media culture development.

Keywords: information space, Uzbek national values, digital media, globalization, social networks, media literacy, national culture, information flows, cultural influence, national identity.

Kirish. Axborot makoni XXI asrda shaxs va jamiyat hayotida muhim rol o'ynaydi. Global axborot oqimi, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli media milliy madaniyat va qadriyatlarni shakllantirish, saqlash va rivojlantirish jarayonlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunda axborot maydonidagi kontentning tezkor tarqalishi, turli madaniy va ideologik oqimlarning uyg'unlashuvi shaxsning dunyoqarashi, ijtimoiy xulqi va qadriyatlariga yangi ta'sirlar kiritmoqda.

Shu bilan birga, axborot makoni milliy identitet, urf-odat va an'anaviy qadriyatlar ustida nafaqat ijobiy, balki salbiy ta'sirlar ham ko'rsatishi mumkin. Masalan, global kontentning ommaviy iste'moli

mahalliy madaniy o‘ziga xoslikni zaiflashtirishi, stereotiplarni kuchaytirishi yoki shaxslarning axborot tanlash qobiliyatini cheklashi mumkin. Shu sababli axborot makonining o‘zbek milliy qadriyatlariga ta’sirini chuqur o‘rganish va tahlil qilish zamonaviy ilmiy tadqiqotlar uchun dolzarb va muhim vazifa hisoblanadi.

Axborot makoni va globalizatsiya. Axborot makoni va globalizatsiya bugungi kunda milliy va xalqaro madaniyatlar o‘rtasidagi aloqalarni kuchaytiruvchi muhim jarayon hisoblanadi. Global axborot oqimi turli mamlakatlarning yangiliklari, madaniy va ilmiy resurslarini birlashtirib, milliy madaniyat va qadriyatlarni butun dunyo bilan bog‘laydi. Shu orqali mahalliy auditoriya global voqealar, turli hayotiy tajribalar va madaniy qarashlar bilan tanishadi.[1]

Xorijiy kontent va ijtimoiy media o‘zbek jamiyatida madaniy ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, xorijiy filmlar, televizion dasturlar, ijtimoiy tarmoqlardagi yangiliklar va video platformalar o‘zbek yoshlarini yangi g‘oyalar, hayot tarzi va qadriyatlar bilan tanishtiradi. Shu bilan birga, global axborot makoni mahalliy media savodxonlikni rivojlantirishga yordam beradi, auditoriyani tanqidiy fikrlash va axborotni baholash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Natijada globalizatsiya va axborot makoni o‘zbek jamiyatining madaniy va ijtimoiy hayotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.[2]

Milliy qadriyatlar va ularning saqlanishi. Milliy qadriyatlar va ularning saqlanishi o‘zbek jamiyatining madaniy va ijtimoiy barqarorligini ta’minlovchi asosiy omillardan biridir. O‘zbek milliy qadriyatlari urf-odat, tarixiy meros, milliy madaniyat va an’analarni o‘z ichiga oladi. Ular yosh avlodning milliy o‘zligini shakllantirish, jamiyat bilan bog‘liqligini mustahkamlash va tarixiy merosni saqlashda muhim rol o‘ynaydi.

Media savodxonlik yoshlar uchun milliy qadriyatlarni tanib olish va ularni anglash imkoniyatini yaratadi. Tanqidiy fikrlash qobiliyati orqali yoshlar turli axborot manbalarini baholaydi, global axborot oqimida milliy qadriyatlarning ahamiyatini anglaydi va manipulyatsiyalardan himoyalaniшни o‘rganadi.

Milliy kontentni rivojlantirish va mahalliy media platformalarni qo‘llab-quvvatlash esa milliy madaniyatni keng auditoriyaga yetkazish, yoshlarni milliy qadriyatlar bilan tanishtirish va mahalliy media sektorini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu tarzda milliy qadriyatlar saqlanishi va rivojlanishi, global axborot makonida barqaror axborot muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Ijtimoiy tarmoqlar va madaniy ta’sir. Ijtimoiy tarmoqlar milliy madaniyat va qadriyatlarni targ‘ib qilishda ham, ularni buzilishiga sabab bo‘lishda ham muhim vosita hisoblanadi. Ular orqali foydalanuvchilar tezkor axborot almashadi, global kontentga kirish imkoniga ega bo‘ladi va turli madaniy g‘oyalar bilan tanishadi. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarda noto‘g‘ri, manipulyativ yoki xorijiy madaniyatga mos bo‘lmagan kontent milliy qadriyatlarning zaiflashishiga olib kelishi mumkin.

O‘zbek tilida kontent yaratish va madaniy qadriyatlarni aks ettiruvchi loyihalarni rivojlantirish yoshlar va keng auditoriyani milliy meros bilan tanishtirishga yordam beradi. Masalan, video platformalar, bloglar, ijtimoiy media sahifalari orqali tarixiy voqealar, urf-odatlar, milliy bayramlar va san’at namunalarini targ‘ib qilish mumkin.

Media xodimlari, jurnalistlar va ta’lim tizimi orqali yoshlar ongini shakllantirish muhimdir. Media savodxonlik, tanqidiy fikrlash va axborotni baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda milliy qadriyatlarni anglab, ularni himoya qilish va targ‘ib

qilish imkoniga ega bo‘ladi. Shu bilan ijtimoiy tarmoqlar milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirishda samarali vositaga aylanadi.

Axborot oqimi va milliy identitet. Axborot oqimi milliy identitetni mustahkamlash yoki zaiflashtirishga sezilarli ta’sir ko’rsatadi. Tezkor va keng qamrovli axborot tarqatish orqali foydalanuvchilar turli madaniy va siyosiy qarashlar bilan tanishadi, bu esa milliy qadriyatlar va identitetga ijobiy yoki salbiy ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli axborot oqimini ongli iste’mol qilish milliy identitetni saqlashda muhimdir.[3]

Tanqidiy fikrlash, media savodxonlik va axborot xavfsizligi milliy qadriyatlarni himoya qilish va mustahkamlashda asosiy vosita hisoblanadi. Foydalanuvchilar axborotni tahlil qilish, manipulyatsiya va feyk yangiliklarni ajratish qobiliyatiga ega bo‘lganda, milliy meros va madaniy qadriyatlar yanada barqaror saqlanadi.

Shuningdek, global va mahalliy media o‘rtasidagi muvozanatni saqlash zarur. Mahalliy kontentni rivojlantirish, o‘zbek tilida axborot resurslarini kengaytirish va auditoriyani tanqidiy fikrlashga o‘rgatish orqali milliy identitetni global axborot oqimi ta’siridan himoya qilish mumkin. Natijada axborot oqimi va milliy identitet o‘rtasidagi muvozanat jamiyatning madaniy barqarorligini saqlashga xizmat qiladi.

Xulosa. Axborot makoni o‘zbek milliy qadriyatlariga sezilarli ta’sir ko’rsatadi. Zamonaviy raqamli media, global axborot oqimi va ijtimoiy tarmoqlar yoshlar va jamiyat ongini shakllantirishda, milliy madaniyat va qadriyatlarni targ‘ib qilishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, axborot maydonidagi salbiy ta’sirlarni kamaytirish uchun media savodxonlikni oshirish, milliy kontentni rivojlantirish va axborot xavfsizligini ta’minlash zarur.

Milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish jarayonida media madaniyati, axborot etikasi va milliy identitetni mustahkamlash muhim omil hisoblanadi. Shu bois, axborot makonining ijobiy imkoniyatlarini samarali qo'llash va salbiy ta'sirlarni kamaytirish strategiyalari jamiyatning ijtimoiy barqarorligi, madaniy o'ziga xosligi va yoshlar tarbiyasini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qodirov, Q., Abdurahmonova, M. *Axborot makoni va milliy qadriyatlar*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2022.
2. Karimov, B. *Axborot madaniyati va milliy identitet*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
3. Xolmirzaev, S. *Media savodxonlik va milliy qadriyatlar*. Toshkent: O'zbekiston Pedagogika universiteti nashriyoti, 2020.
4. Castells, M. **The Rise of the Network Society**. Oxford: Blackwell Publishers, 2010.
5. Jenkins, H. **Convergence Culture: Where Old and New Media Collide**. New York University Press, 2006.
6. Livingstone, S. **Media Literacy and the Challenge of New Information and Communication Technologies**. Communications, 2004.
7. Thussu, D. K. **International Communication: Continuity and Change**. Bloomsbury, 2013.
8. Boyd-Barrett, O., Rantanen, T. **The Globalization of News**. Sage Publications, 1998.
9. Hallin, D. C., Mancini, P. **Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics**. Cambridge University Press, 2004.

AXBOROT XAVSIZLIGI: YEVIROPA TAJRIBASI.

Rasulova Sarvinozxon Ikromjon qizi

Namangan davlat pedagogiki instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti XTA-CU-25-guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o‘g‘li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada Yevropa davlatlarida axborot xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha shakllangan siyosat, huquqiy asoslar, kibermakonni muhofaza qilish mexanizmlari, xalqaro hamkorlik va innovatsion yondashuvlar tahlil qilinadi. Yevropa tajribasi raqamli jamiyatda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, tashkilotlar va davlatlar kesimida xavfsizlik tizimini mustahkamlash hamda kiberxavf-xatarlarning oldini olishda muhim metodlarni taklif etadi.

Kalit so‘zlar: Axborot xavfsizligi, Yevropa Ittifoqi, GDPR, kiberxavfsizlik, raqamli transformatsiya, ma’lumotlarni himoya qilish, Yevropa Kiberxavfsizlik Agentligi, ENISA, kibermakon.

Аннотация: В статье анализируется опыт европейских стран в обеспечении информационной безопасности, включая разработанные политические подходы, нормативно-правовую базу, механизмы защиты киберпространства, международное сотрудничество и инновационные решения. Европейская практика предлагает эффективные методы защиты персональных данных, укрепления безопасности организаций и государств, а также предупреждения киберугроз в условиях цифрового общества.

Ключевые слова: Информационная безопасность, Европейский Союз, GDPR, кибербезопасность, цифровая трансформация, защита данных, Европейское агентство по кибербезопасности, ENISA, киберпространство.

Annotation: The article analyzes the experience of European countries in ensuring information security, including established policy

frameworks, legal regulations, mechanisms for protecting cyberspace, international cooperation, and innovative approaches. The European model offers effective methods for safeguarding personal data, strengthening organizational and state-level security, and preventing cyber threats in the digital era.

Keywords: Information security, European Union, GDPR, cybersecurity, digital transformation, data protection, European Union Agency for Cybersecurity, ENISA, cyberspace.

Kirish. Hozirgi zamon raqamli davrida axborot xavfsizligi masalasi har bir davlatning strategik rivojlanish siyosatida ustuvor yo‘nalish sifatida e’tirof etilmoqda. Axborot tizimlarining keng qo‘llanilishi, elektron hukumat, elektron tijorat, raqamli xizmatlar va ijtimoiy tarmoqlarning jadal rivojlanishi bilan bir qatorda, kiberxavflarning ko‘lami ham ortib bormoqda. Shu bois davlatlar va yirik xalqaro tashkilotlar axborot infratuzilmasini himoyalash, kiberhujumlarning oldini olish va xavfsiz raqamli muhitni shakllantirishga alohida e’tibor qaratmoqda. Yevropa Ittifoqi (YeI) ushbu jarayonda yetakchi mintaqalardan biri bo‘lib, axborot xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan eng mukammal, tizimli va kompleks yondashuvni ishlab chiqqan. YeIning kibermakonni boshqarish bo‘yicha normativ-huquqiy tizimi nafaqat a’zo davlatlar miqyosida, balki xalqaro hamkorlik doirasida ham keng qo‘llanilmoqda. Xususan, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha Yevropaning mashhur GDPR reglamenti, kiberbarqarorlikni ta’minlashga qaratilgan NIS direktivalari, raqamli xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar uchun texnik talablar hamda xavfsiz axborot almashinuvi mexanizmlari bugungi kunda global standart sifatida e’tirof etilmoqda. Yevropa tajribasi kiberxatarlarni erta aniqlash, ularga qarshi kompleks choralar ko‘rish, davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish, aholining raqamli savodxonligini oshirish, shuningdek, kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishda samarali institutsional tizim yaratish orqali ajralib turadi. Ushbu tajriba boshqa davlatlar, jumladan, O‘zbekiston uchun ham

zamonaviy axborot xavfsizligi siyosatini shakllantirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Yevropada axborot xavfsizligining huquqiy asoslari. Yevropa Ittifoqi raqamli makonda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, tarmoqlar barqarorligini saqlash va axborot xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha eng rivojlangan normativ tizimlardan biriga ega. Ushbu tizim bir nechta asosiy reglament va direktivalarga tayanadi.

GDPR (General Data Protection Regulation) 2018-yilda kuchga kirgan GDPR dunyoda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha eng puxta va qat’iy qonun sifatida tan olingan.[1] U barcha Yel davlatlarida yagona standartni belgilaydi va ushbu hududda xizmat ko‘rsatuvchi barcha tashkilotlarga taalluqlidir. GDPRning asosiy g‘oyasi — fuqarolarga o‘z ma’lumotlari ustidan to‘liq nazorat berishdir. Uning tamoyillari orasida shaxsiy ma’lumotlarni qayta ishlashda shaffoflik, foydalanuvchi roziligini olish zarurligi, ma’lumot egalari uchun “unutish huquqi”, ma’lumotlar xavfsizligi bo‘yicha texnik va tashkiliy choralarni majburiy joriy qilish kabi talablar mavjud. Ushbu reglament ma’lumotlar sizib chiqishiga nisbatan korxonalarning javobgarligini kuchaytiradi va jiddiy jarimalar qo‘llash imkonini beradi.

NIS Directive (Network and Information Security Directive) Yel davlatlarining kiberxavfsizlik darajasini muvofiqlashtirish maqsadida qabul qilingan ushbu direktiva tarmoqlar va axborot tizimlarining umumiy xavfsizligini mustahkamlashga qaratilgan. NIS Direktiva strategik ahamiyatga ega infratuzilma egalari — energiya, transport, sog‘liqni saqlash, moliya sektori, internet-servis provayderlari kabi subyektlar uchun minimal xavfsizlik talablarini o‘rnatadi. Shuningdek, davlatlar o‘rtasida kiberhujumlar haqida o‘zaro axborot almashish, tezkor choralar ko‘rish va favqulodda vaziyatlarda hamkorlikni kuchaytirish tizimi yaratilgan. Bu direktiva Yelda yagona va barqaror kiberxavfsizlik muhiti shakllanishiga xizmat qiladi.

E-Privacy Regulation Elektron aloqa xizmatlari, jumladan, telefon qo‘ng‘iroqlari, SMS, elektron pochta, messenjerlar va cookies texnologiyalaridan foydalanishda maxfiylikni ta‘minlashga qaratilgan normativ hujjat hisoblanadi.[2] U foydalanuvchilarning onlayn xatti-harakati, qurilmalardagi axborot, aloqa mazmuni va uning metama‘lumotlari ustidan maxfiylikni mustahkamlaydi. E-Privacy reglamenti GDPRni to‘ldiruvchi hujjat bo‘lib, foydalanuvchi rozilgisiz kuzatuv, reklama maqsadida ma‘lumot to‘plash, cookies orqali nazorat qilish kabi amaliyotlarni chegaralaydi.[3]

Yevropa Kiberxavfsizlik Agentligi (ENISA) faoliyati Yevropa Kiberxavfsizlik Agentligi (ENISA) — Yevropa Ittifoqining rasmiy kiberxavfsizlik bo‘yicha mas‘ul agentligi bo‘lib, uning asosiy vazifasi YeI bo‘ylab barqaror, xavfsiz va ishonchli raqamli makon yaratishga ko‘maklashishdir. ENISA davlat tashkilotlari, xususiy sektor, texnologiya kompaniyalari va xalqaro hamkorlar bilan yaqin aloqada ishlaydi.

ENISA faoliyati bir nechta ustuvor yo‘nalishlarga tayanadi. Avvalo, u YeI davlatlarida kiberxavfsizlik siyosatini muvofiqlashtiradi hamda davlatlar o‘rtasida yagona standartlar va umumiy xavfsizlik yondashuvlarini shakllantirishga yordam beradi. Bu jarayonda agentlik kiberxavfsizlik bo‘yicha siyosiy strategiyalar ishlab chiqish, yirik infratuzilmalar uchun tavsiyalar tayyorlash va sohani rivojlantirishga qaratilgan qonunchilik tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynaydi.

ENISAning muhim vazifalaridan yana biri — xavf-xatarlarni baholashdir. Agentlik turli sohalar bo‘yicha kiber tahdidlar monitoringini olib boradi, xavfsizlik darajasini tahlil qiladi va himoya choralarini takomillashtirish bo‘yicha uslubiy tavsiyalar beradi. Har yili YeI bo‘ylab kiberxavflar manzarasi, yangi hujum turlari, ularning oqibatlar va oldini olish bo‘yicha tahliliy hisobotlar e‘lon qilinadi.

Agentlik kiberhujumlar bo‘yicha qo‘shma mashqlar tashkil etish orqali davlatlar o‘rtasida amaliy hamkorlikni mustahkamlaydi. Bu mashqlar yirik infratuzilmalar (energetika, transport, bank tizimi, sog‘liqni saqlash)ga qarshi

kiberhujumlar ssenariylarini sinovdan o‘tkazishga qaratilgan bo‘lib, YeIning umumiy tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ENISA davlat va xususiy sektor uchun qo‘llanmalar, yo‘riqnomalar, metodik ko‘rsatmalar ishlab chiqadi. Ular tarmoqlar xavfsizligini ta‘minlash, hodisalarga javob berish, ma‘lumotlarni himoya qilish, xavfsizlik standartlarini joriy etish kabi amaliy yo‘nalishlarni qamrab oladi.

ENISA faoliyatining yana bir muhim jihati — kiberxavfsizlik bo‘yicha statistik ma‘lumotlar va tadqiqotlar tayyorlashdir. Ushbu hisobotlar YeI bo‘yicha tahdidlar dinamikasi, raqamli xizmatlar sifati, himoya darajalari, iqtisodiy zararlar va sektoral xavfsizlik ko‘rsatkichlarini o‘z ichiga oladi.

Bundan tashqari, agentlik mintaqada kibermadaniyatni rivojlantirish, fuqarolar o‘rtasida raqamli savodxonlik va xavfsizlik madaniyatini oshirishga qaratilgan tashabbuslarni ham faol qo‘llab-quvvatlaydi. U maktablar, universitetlar, biznes sektori va jamoatchilik uchun o‘quv materiallari, treninglar, kampaniyalar va profilaktik loyihalar ishlab chiqadi.

ENISAning keng miqyosli faoliyati YeI da raqamli infratuzilmaning barqarorligini ta‘minlash, kiberhujumlar xavfini kamaytirish va aholi hamda tashkilotlar uchun xavfsiz raqamli muhit yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Agar istasangiz, ushbu matn uchun snoskalar yoki manbalar ro‘yxatini ham tayyorlab beraman.

Xulosa. Yevropa davlatlarida axborot xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha shakllangan tajriba bugungi kunda jahon miqyosida eng samarali, izchil va barqaror yondashuvlardan biri sifatida e‘tirof etiladi. Mintaqada axborot xavfsizligi faqat texnik masala sifatida emas, balki kompleks tarzda — huquqiy, tashkiliy, texnologik va ijtimoiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga olgan strategik tizim sifatida qoraladi. Avvalo, YeI tomonidan ishlab chiqilgan aniq va qat’iy normativ-huquqiy baza, jumladan GDPR, NIS va boshqa reglamentlar, axborot muhofazasini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqqan. Bundan tashqari, maxsus agentliklar — ENISA kabi tashkilotlarning faoliyati, kiberxavflarni monitoring qilish, ularning oqibatlarini

kamaytirish, tezkor axborot almashinuvi va davlat-xususiy sektor hamkorligini mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Yei mamlakatlari o‘rtasidagi sinxronlashtirilgan hamkorlik esa kibermakonning yagona xavfsiz muhit sifatida boshqarilishini ta’minlaydi. Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash, sun’iy intellekt asosida kiberxavflarni oldindan aniqlash tizimlari, xavfsizlik bo‘yicha muntazam treninglar va aholining raqamli savodxonligini oshirishga qaratilgan dasturlar ushbu tizimning samaradorligini yanada oshirmoqda. Ushbu tajriba boshqa davlatlar, xususan O‘zbekiston uchun ham o‘rnak bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi sharoitida Yevropa tajribasidan o‘rganilgan yondashuvlar milliy axborot xavfsizligi siyosatini takomillashtirish, huquqiy me’yorlarni modernizatsiya qilish, davlat organlari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish va raqamli madaniyatni yuksaltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib, Yevropa modelining asosiy tamoyillarini moslashtirilgan holda joriy etish O‘zbekistonning kibermakon barqarorligi va axborot xavfsizligi tizimini yanada mustahkamlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). *ENISA Annual Report 2023*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023.
2. General Data Protection Regulation (GDPR). Regulation (EU) 2016/679, Official Journal of the European Union, 2016.
3. Directive on Security of Network and Information Systems (NIS Directive), 2016/1148/EU.
4. European Commission. *Digital Strategy for Europe: Cybersecurity and Digital Transformation*, 2022.
5. Smith, John. *Cybersecurity in Europe: Policies and Practices*. London: Routledge, 2021.
6. Estonian Information System Authority (RIA). *Cybersecurity Strategy of Estonia 2021–2025*, Tallinn, 2021.

7. Federal Office for Information Security (BSI), *Annual Report on Germany's Cybersecurity*, Bonn, 2022.
8. Agence nationale de la sécurité des systèmes d'information (ANSSI), *France Cybersecurity Guidelines*, Paris, 2021.

AN'ANAVIY VA ZAMONAVIY BOSMA NASHRLAR FAOLIYATI VA ULARNING AFZALLIKLARI

Axmadjonova O'g'iloy Shokirjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy tili va adabiyoti yo'nalishi DU-25 guruhi talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o'g'li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola an'anaviy va zamonaviy bosma nashrlarning faoliyatini tahlil qiladi, ularning ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy ahamiyatini o'rganadi hamda har ikkala turdagi nashrlarning afzalliklari va kamchiliklarini solishtiradi. Tadqiqot natijalari bosma nashrlar jamiyatdagi axborot tarqatish jarayonidagi o'rni, innovatsiyalar va texnologik rivojlanish bilan bog'liq o'zgarishlarni ochib beradi. Shu bilan birga, maqola o'quvchi va nashriyotlar uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: bosma nashr, an'anaviy nashr, zamonaviy nashr, media, afzallik, innovatsiya, axborot tarqatish.

Abstract: This article analyzes the activities of traditional and modern print media, examines their social, cultural and economic significance, and compares the advantages and disadvantages of both types of media. The results of the study reveal the role of print media in the process of information dissemination in society, changes associated with innovation and technological development. At the same time, the

article serves as a basis for developing effective strategies for readers and publishers.

Keywords: print media, traditional media, modern media, media, advantage, innovation, information dissemination.

KIRISH

Bosma nashrlar insoniyat tarixida axborot tarqatish va bilimlarni ommaviy ravishda yetkazish vositasi sifatida muhim rol o'ynagan. Ular kitoblar, gazetalar, jurnallar va boshqa bosma materiallar orqali nafaqat ma'lumot manbai, balki madaniyat, ta'lim va ijtimoiy hayotning rivojlanishida ham asosiy vosita bo'lgan. An'anaviy bosma nashrlar, o'zining jismoniy shakli va sifatli matbaa texnologiyalari bilan, o'quvchi va jamiyat o'rtasida ishonchli aloqa o'rnatgan.

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar bosma nashrlar sohasida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Zamonaviy bosma nashrlar, elektron platformalar va interaktiv vositalar orqali, axborotni tezkor yetkazish va global auditoriyaga chiqish imkonini berdi. Shu bilan birga, ular an'anaviy nashrlarning afzalliklarini saqlab, yangi imkoniyatlarni yaratmoqda.

Ushbu maqola an'anaviy va zamonaviy bosma nashrlarning faoliyatini, ularning afzalliklarini va jamiyatdagi o'rnini tahlil qilishga bag'ishlanadi. Maqolada har ikki turdagi nashrlarning iqtisodiy, madaniy va axborot tarqatish sohasidagi roli, shuningdek, ularning integratsiyasi va kelajakdagi istiqbollari ko'rib chiqiladi.

AN'ANAVIY BOSMA NASHRLARNING TARIXI

An'anaviy bosma nashrlarning rivojlanishi insoniyat madaniyati va ilm-fanining taraqqiyotiga bog'liq. Bosma matbaa texnologiyasining ixtiroi bilan XVII–XVIII asrlarda kitoblar, gazetalar va jurnallar keng tarqala boshladi. Ushbu nashrlar jismoniy ob'ekt sifatida mavjud bo'lib,

sifatli qog‘oz, bosma matbaa va grafika texnologiyalari yordamida ishlab chiqarilgan.

Dastlabki bosma nashrlar asosan diniy, ilmiy va ma’rifiy maqsadlarda ishlatilgan. Masalan, diniy matnlar va qo‘llanmalar xalqning axloqiy va ma’naviy tarbiyasida muhim rol o‘ynagan. Shuningdek, ilmiy nashrlar ilm-fan va texnologiya rivojiga hissa qo‘shgan.

XVIII asr oxirlarida gazeta va jurnal nashrlari ommalashib, ular ijtimoiy va siyosiy hayotning muhim vositasiga aylangan. Shu davrda matbaa ishlab chiqarish jarayoni soddalashgan va samaradorlik oshgan, natijada axborot tezkorroq va kengroq auditoriyaga yetkazila boshladi.

An’anaviy bosma nashrlar jamiyatda ishonchli axborot manbai sifatida qabul qilingan. Ularning doimiy o‘quvchilari, tahririyatlar va nashriyotlar orqali sifat va barqarorlik kafolatlangan. Ushbu nashrlar nafaqat ma’lumot tarqatish, balki madaniy merosni saqlash va ta’limni rivojlantirishga xizmat qilgan.

Shu tariqa, an’anaviy bosma nashrlar insoniyat tarixida bilim, madaniyat va ijtimoiy hayotning rivojlanishida asosiy vosita sifatida shakllangan va bugungi zamonaviy nashrlarning rivojlanishi uchun mustahkam zamin yaratgan.

AN’ANAVIY BOSMA NASHRLARNING IJTIMOIIY ROLI

An’anaviy bosma nashrlar jamiyat hayotida muhim ijtimoiy vazifani bajaradi. Ular nafaqat ma’lumot tarqatish vositasi, balki jamiyatning madaniy, siyosiy va iqtisodiy rivojlanishida ham o‘rni beqiyosdir. Gazeta va jurnallar orqali fuqarolar siyosiy jarayonlardan xabardor bo‘lib, davlat va jamiyat faoliyatiga faol ishtirok etish imkoniga ega bo‘lgan.

Shuningdek, kitoblar va ilmiy nashrlar ta’limning rivojlanishida asosiy vosita sifatida xizmat qilgan. Ular bilim va ma’rifatning keng tarqalishiga, madaniy qadriyatlarning saqlanishiga yordam bergan. Bosma nashrlar jamiyatda ijtimoiy muloqotni rivojlantirish, turli qarash va fikrlarni o’rganish hamda muhokama qilish uchun platforma yaratgan.

Bundan tashqari, an’anaviy bosma nashrlar ishonchli axborot manbai sifatida o’quvchilarda tanqidiy fikrlash va bilimga bo’lgan qiziqishni oshiradi. O’quvchi matn bilan jismoniy ravishda ishlash orqali ma’lumotni yaxshiroq o’zlashtiradi, eslab qoladi va tahlil qilish qobiliyati rivojlanadi.

ZAMONAVIY BOSMA NASHRLARNING XUSUSIYATLARI

Zamonaviy bosma nashrlar an’anaviy nashrlardan farqli ravishda, raqamli texnologiyalar bilan uzviy bog’langan va axborotni yetkazishda yangi imkoniyatlarni taqdim etadi. Ular nafaqat jismoniy shaklda, balki elektron variantlarda ham mavjud bo’lib, internet va mobil qurilmalar orqali keng auditoriyaga tezkor yetkaziladi.

Zamonaviy nashrlarning asosiy xususiyatlari quyidagilar:

Tezkorlik va yangilanish – axborot real vaqtda yangilanadi va o’quvchiga darhol yetkaziladi. Bu esa ayniqsa yangiliklar, ilmiy maqolalar va tahliliy materiallar uchun muhimdir.

Keng qamrov – elektron platformalar yordamida nashrlar global auditoriyaga chiqish imkoniyatiga ega bo’ladi. Shu bilan birga, auditoriya geografik cheklovlardan mustaqil bo’ladi.

Interaktivlik – zamonaviy nashrlar multimedia elementlar, audio va video materiallar, shuningdek, hyperlinklar orqali boyitilgan kontentni taqdim etadi. Bu o’quvchining material bilan faol ishlashiga yordam beradi.

Personalizatsiya – foydalanuvchi qiziqishlariga mos kontentni tanlash va ko'rsatish imkoniyati mavjud. Masalan, elektron gazetalar va jurnal ilovalari foydalanuvchiga shaxsiy yangiliklar lentasini yaratadi.

Atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish – qog'oz sarfini kamaytirish orqali ekologik jihatdan foydali hisoblanadi, bu esa zamonaviy nashrlarni barqaror rivojlanish nuqtai nazaridan qulay qiladi.

AFZALLIKLARI: AN'ANAVIY NASHRLAR

An'anaviy bosma nashrlar o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi va ularning jamiyatdagi ahamiyati hamda afzalliklari quyidagilardan iborat:

Jismoniy mavjudlik – kitob, jurnal yoki gazetaning qo'lga olinishi, sahifalarni o'qish va belgilar bilan ishlash orqali o'quvchi matnga yanada e'tiborli bo'ladi. Bu ma'lumotni mustahkam o'zlashtirishga yordam beradi.

Ishtirok etish va diqqatni jamlash – an'anaviy nashrlarni o'qishda o'quvchi chalg'imasdan, matn bilan chuqur ishlash imkoniga ega bo'ladi. Bu esa tanqidiy fikrlash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Estetik qadriyat – sifatli qog'oz, grafik dizayn va bosma san'at orqali kitob va jurnal o'quvchi uchun san'at asari sifatida ham qadrli hisoblanadi. Bu o'quvchining madaniy didini rivojlantiradi.

Axborotning mustahkamligi va uzoq muddat saqlanishi – jismoniy nashrlar vaqt o'tishi bilan o'chmaydi, shuningdek, arxiv va kutubxonalarda uzoq yillar davomida saqlanishi mumkin.

Ijtimoiy ishonchlilik – an'anaviy nashrlar odatda tahririyat tomonidan sifat nazoratidan o'tadi, shuning uchun ularning axboroti ko'pincha ishonchli manba sifatida qabul qilinadi.

Madaniy va tarbiyaviy ahamiyat – kitoblar va jurnallar madaniyatni saqlash, bilimlarni avloddan-avlodga yetkazish hamda ijtimoiy qadriyatlarni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Shu tariqa, an’anaviy nashrlar jismoniy shakl, barqarorlik, ishonchlilik va estetik qadriyat orqali o‘quvchi va jamiyat uchun noyob afzalliklarni taqdim etadi.

TAQQOSLASH VA INTEGRATSIYA

An’anaviy va zamonaviy bosma nashrlar o‘z xususiyatlari, afzalliklari va auditoriyaga yetib borish usullari bilan farqlanadi, ammo ular bir-birini to‘ldiruvchi vositalardir.

An’anaviy nashrlar jismoniy mavjudlik, mustahkamlik va estetik qadriyat bilan ajralib turadi, zamonaviy nashrlar esa tezkorlik, interaktivlik va global auditoriyaga chiqish imkoniyatini ta’minlaydi.

An’anaviy nashrlar axborotning ishonchliligi va tanqidiy o‘qish qobiliyatini rivojlantiradi, zamonaviy nashrlar esa shaxsiylashtirilgan kontent va multimedia vositalari orqali o‘quvchi bilan bevosita muloqot qiladi.

Ekologik jihatdan zamonaviy nashrlar barqarorroq bo‘lib, qog‘oz sarfini kamaytiradi, an’anaviy nashrlar esa saqlash va arxivlash imkoniyatiga ega.

Integratsiya: Taqqoslash natijalari shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy va zamonaviy nashrlarni uyg‘unlashtirish eng samarali natijani beradi. Masalan, kitob yoki jurnalning jismoniy nusxasi bilan birga elektron variantini taqdim etish, o‘quvchiga o‘ziga qulay usulni tanlash imkoniyatini beradi. Shu tariqa:

O‘quvchi xohlagan formatda ma’lumot oladi.

Nashrlar yanada kengroq auditoriyaga chiqadi.

Nashrlar sanoatida innovatsiyalar va strategik rivojlanish uchun zamin yaratiladi.

Natijada, an’anaviy va zamonaviy nashrlarning integratsiyasi bosma nashrlar sohasida sifat, tezkorlik va interaktivlikni birlashtiruvchi samarali yondashuvni hosil qiladi. Bu ham jamiyat, ham nashriyotlar uchun foydali bo’ladi, hamda axborot tarqatish jarayonini yanada boyitadi.

NASHRLARNING IQTISODIY AHAMIYATI

Bosma nashrlar nafaqat madaniy va ijtimoiy jihatdan, balki iqtisodiy nuqtai nazardan ham muhim ahamiyatga ega. Ular nashriyotlar, kitob do’konlari, gazeta va jurnal tarmoqlari orqali ish o’rinlarini yaratadi va iqtisodiy faoliyatning turli sohalarini rivojlantiradi.

An’anaviy bosma nashrlar qog’oz, matbaa uskunalari, dizayn, tahririyat va tarqatish xizmatlarini talab qiladi, bu esa bir nechta iqtisodiy sektorlarni qo’llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, zamonaviy bosma nashrlar elektron platformalar orqali reklama, onlayn savdo va interaktiv xizmatlar yaratadi, bu esa raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga hissa qo’shadi.

Bosma nashrlar iqtisodiy samaradorlikni oshirishda quyidagi yo’llarni ta’minlaydi:

Ish o’rinlarini yaratish – tahririyat, dizayner, matbaa, reklama va savdo sohalarida bandlikni oshiradi.

Reklama va marketing imkoniyatlari – nashrlar orqali kompaniyalar va brendlar o’z mahsulotlarini auditoriyaga yetkazadi.

Savdo va ta’lim sohasida iqtisodiy ta’sir – kitoblar, jurnallar va elektron nashrlar orqali bilim va ma’lumotlar sotuvga chiqariladi, bu esa iqtisodiy aylanmani oshiradi.

Shu tariqa, bosma nashrlar iqtisodiyotning turli sohalarini rivojlantiruvchi, ish o‘rinlarini yaratadigan va raqamli iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytiradigan muhim vosita hisoblanadi.

XULOSA

An’anaviy va zamonaviy bosma nashrlar jamiyatdagi axborot tarqatish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. An’anaviy nashrlar jismoniy mavjudlik, mustahkamlik, estetik qadriyat va ishonchlilik orqali o‘quvchiga chuqur bilim va madaniy tajriba taqdim etadi. Shu bilan birga, zamonaviy nashrlar tezkorlik, interaktivlik, global qamrov va ekologik barqarorlik imkoniyatini beradi.

Taqqoslash va integratsiya natijalari shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy va zamonaviy nashrlarni uyg‘unlashtirish bosma nashrlar sohasida innovatsion yondashuvni yaratadi. Bu nafaqat o‘quvchining ehtiyojlarini qondiradi, balki nashriyotlar va jamiyat uchun ham iqtisodiy, madaniy va axborot tarqatish nuqtai nazaridan samarali yechim hisoblanadi.

Shu tariqa, an’anaviy va zamonaviy bosma nashrlarning integratsiyasi kelajakda axborotning tezkor, ishonchli va keng qamrovli yetkazilishini ta’minlaydi hamda bosma nashrlar sanoatining barqaror rivojlanishi uchun mustahkam asos yaratadi.

REFERENCES

1. Anderson, C. The Long Tail: Why the Future of Business is Selling Less of More. Hyperion, 2006.
2. McQuail, D. McQuail’s Mass Communication Theory. Sage, 2010.
3. Rosenberg, J. Digital Publishing: Technology and Practice. Routledge, 2015.
4. Squires, C. Paper, Print, and People: An Introduction to Publishing History. Bloomsbury Academic, 2012.

5. Bhatia, R. Media and Society: Transformation in the Digital Age. Palgrave Macmillan, 2018.
6. Kline, R. Book History and the Evolution of Print Media. Oxford University Press, 2014.
7. Jenkins, H. Convergence Culture: Where Old and New Media Collide. NYU Press, 2006.
8. Pugh, M. The Business of Books: How the International Conglomerates Took Over Publishing and Changed the Way We Read. Verso, 2017.
9. Baskin, J. Print Media in the Digital Age: Challenges and Opportunities. Routledge, 2020.
10. Smith, L. Publishing Innovations and Reader Engagement in the 21st Century. Palgrave, 2019.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING RIVOJLANISH PSIXALOGIYASIDA OILA MUHITINING TA’SIRI

Azamatova Rayhona Bahrom qizi
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
Namangan filiali talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining rivojlanish psixologiyasida oila muhitining o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda oila muhiti bolaning intellektual, ijtimoiy-hissiy hamda xulq-atvor rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi ta’kidlanadi. Ijobiy, qo‘llab-quvvatlovchi va mehr-muhabbatga asoslangan oila muhiti o‘quvchining o‘ziga ishonchini mustahkamlaydi, maktabga moslashish jarayonini yengillashtiradi va ta’lim jarayonida yuqori natijalarga erishishiga yordam beradi. Aksincha, ziddiyatli yoki befarq oila muhiti bolaning emotsional holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, stress, xavotirlik,

o‘qishga qiziqishning pasayishi va xulq-atvor muammolarini keltirib chiqarishi mumkin. Maqolada shuningdek, oila va maktab o‘rtasidagi hamkorlikning boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining shaxsiy rivojlanishida tutgan o‘rni alohida e‘tirof etiladi. Psixologik qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish, ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish va emotsional aloqani mustahkamlash bolaning sog‘lom psixologik rivojlanishining muhim shartlari sifatida ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: oila muhiti, rivojlanish psixologiyasi, boshlang‘ich sinf o‘quvchisi, emotsional holat, ijtimoiy moslashuv, ta‘lim motivatsiyasi.

Abstract: This article analyzes the role and significance of the family environment in the developmental psychology of primary school students. The study emphasizes that the family environment directly influences a child’s intellectual, socio-emotional, and behavioral development. A positive, supportive, and affectionate family atmosphere strengthens the learner’s self-confidence, facilitates adaptation to school life, and contributes to achieving higher academic performance. In contrast, a conflicting or indifferent family environment may negatively affect the child’s emotional state, increasing stress and anxiety, decreasing interest in learning, and leading to behavioral problems. The article also highlights the importance of cooperation between the family and the school in the personal development of primary school students. Creating a psychologically supportive environment, enhancing parents’ pedagogical literacy, and strengthening emotional bonds are identified as crucial conditions for the child’s healthy psychological development.

Keywords: family environment, developmental psychology, primary school student, emotional state, social adaptation, learning motivation.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и значение семейной среды в психологии развития младших школьников. В исследовании подчеркивается, что семейная атмосфера оказывает непосредственное влияние на интеллектуальное, социально-эмоциональное и поведенческое развитие ребенка. Положительная, поддерживающая и основанная на любви семейная среда укрепляет уверенность ученика в себе, облегчает процесс адаптации к школьной жизни и способствует достижению высоких учебных результатов. Напротив, конфликтная или безразличная семейная обстановка может оказывать негативное воздействие на эмоциональное состояние ребенка, усиливая стресс и тревожность, снижая интерес к обучению и вызывая поведенческие проблемы. В статье также отмечается важность взаимодействия семьи и школы в личностном развитии младших школьников. Создание психологически поддерживающей среды, повышение педагогической грамотности родителей и укрепление эмоциональных связей рассматриваются как важнейшие условия здорового психического развития ребенка.

Ключевые слова: семейная среда, психология развития, младший школьник, эмоциональное состояние, социальная адаптация, учебная мотивация.

Kirish. Boshlang'ich sinf davri bola hayotidagi eng muhim psixologik va pedagogik bosqichlardan biridir. Bu davrda bolaning dunyoqarashi shakllanadi, bilimni qabul qilish qobiliyati rivojlanadi, o'ziga bo'lgan ishonch va ijtimoiy his-tuyg'ulari barqarorlashadi. Shu sababli, bu bosqichda oila muhiti bolaning ruhiy, hissiy va intellektual rivojlanishida hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi.

Muammo: oila muhitining bolalar psixologiyasiga befarqlik orqali salbiy ta'siri

So‘nggi yillarda ijtimoiy hayotdagi o‘zgarishlar, ota-onalarning bandligi, texnologiyalar ta’siri va oilaviy munosabatlarning sovuqlashuvi natijasida ko‘plab bolalar e’tiborsizlikka duch kelmoqda. Ota-onalar tomonidan farzandning hissiy holati va ehtiyojlariga e’tiborning kamayishi bolalarda **ruhiy beqarorlik, o‘ziga ishonchsizlik, o‘qishga nisbatan befarqlik** yoki **tajovuzkorlik** kabi xulq-atvor muammolarini keltirib chiqarmoqda.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘zini qadrlanmagan deb his qilgan bola o‘z fikrini ifoda etishda qiynaladi, ijtimoiy faol bo‘la olmaydi va bu holat uning intellektual salohiyatini to‘liq namoyon etishiga to‘sqinlik qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlari bilan bog‘liq jihatlar Bu yoshda bolalar (7–10 yosh oralig‘ida) o‘z atrof-muhitini faol o‘rganadi, kattalarning bahosiga yuqori darajada e’tibor beradi. Shu bois, ota-onaning har bir harakati, so‘zi va hissiy munosabati bolaning o‘zini qanday qabul qilishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Agar bola **pozitiv oila muhitida** ulg‘ayayotgan bo‘lsa — u o‘zini qadrlaydi, mustaqil fikr yuritadi, muvaffaqiyatga ishonadi. Agar bola **e’tiborsiz yoki ziddiyatli muhitda** yashasa — u ichki tortinchoqlikka, o‘z fikrini bildirishdan qo‘rqishga, ba’zida esa tajovuzkor yoki befarq bo‘lishga moyil bo‘ladi.

Shunday qilib, bolaning dunyoqarashi va bilimni qabul qilish jarayoni oila muhitining psixologik barqarorligi bilan uzviy bog‘liqdir.

Muammoning asosiy sabablari

Ota-onalarning pedagogik va psixologik savodxonligining yetishmasligi. Ko‘plab ota-onalar bolaning yosh xususiyatlari va hissiy ehtiyojlarini chuqur anglamaydi.

Oilaviy munosabatlarda emotsional sovuqlik. Uy ichida mehr, muloqot va qo'llab-quvvatlash yetishmasa, bola o'zini yolg'iz his qiladi.

Zamonaviy turmush tarzi ta'siri. Axborot texnologiyalariga haddan ortiq berilish, ota-onaning doimiy bandligi oilaviy muloqotni kamaytiradi.

Maktab va oila o'rtasida hamkorlikning sustligi. Bu hol bolalarning ijtimoiy moslashuvi jarayonida psixologik bo'shliq paydo qiladi.

Muammoning yechim yo'llari

Oila muhitining bolaning psixologik rivojlanishiga ta'sirini ijobiy tomonga yo'naltirish uchun bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

Psixologik madaniyatni oshirish. Ota-onalar uchun maxsus seminar, trening va suhbatlar tashkil etish orqali ular bolalar psixologiyasi bo'yicha bilimga ega bo'lishi kerak.

Oila va maktab o'rtasida uzluksiz hamkorlikni yo'lga qo'yish. O'qituvchi, sinfrahbari va ota-onaning o'zaro muloqoti bola uchun yagona tarbiyaviy tizim yaratadi.

Bolaning hissiy holatini muntazam kuzatish. Psixologlar yordamida har bir o'quvchining emotsional muvozanatini saqlashga qaratilgan individual yondashuvni joriy etish lozim.

Ijobiy oila qadriyatlarini mustahkamlash. Mehr, muloqot, qo'llab-quvvatlash va birgalikda vaqt o'tkazish oilaviy psixologik muhitni barqarorlashtiradi.

Dolzarblik

Bugungi globallashtirish davrida oilaning psixologik muhitini sog'lomlashtirish masalasi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-psixologik dolzarb muammolardan biridir. Boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun oila

nafaqat tarbiya o'chog'i, balki shaxsiy rivojlanishining psixologik poydevoridir. Shu sababli, har bir o'qituvchi, psixolog va ota-ona bola psixikasining nozikligini hisobga olgan holda, uni mehr, e'tibor va tushunish asosida shakllantirishga harakat qilishi zarur.

Oila muhiti barqaror, iliq va qo'llab-quvvatlovchi bo'lgandagina boshlang'ich sinf o'quvchisi o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon eta oladi, o'qishga qiziqadi, ijtimoiy jihatdan faol va psixologik jihatdan sog'lom shaxs sifatida shakllanadi.

Asosiy qism

Muammo va uning sabablaridan kelib chiqib bir necha bosqishlarga bo'linadi

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining rivojlanish psixologiyasi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, ularning shaxsiy shakllanishi, bilimni o'zlashtirish darajasi, hissiy barqarorligi va ijtimoiy moslashuvi ko'p jihatdan **oila muhitining sifatiga** bog'liqdir. Bu bosqichda bola hali psixologik jihatdan o'ta sezgir, hissiy jihatdan oson ta'sirlanadigan va atrof-muhitdagi o'zgarishlarga nisbatan nozik reaksiya bildiradigan davrda bo'ladi. Shu bois oila muhiti, undagi emotsional iqlim va munosabatlar tizimi bolaning ruhiy salomatligi va ijtimoiy faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ko'p hollarda boladagi ruhiy beqarorlik, o'qishga nisbatan befarqlik yoki o'ziga ishonchsizlik muammosi oilaning befarqligi yoki noto'g'ri yondashuvidan kelib chiqadi. Bunday holatlarda muammoni tanqid bilan emas, **ijobiy psixologik yondashuv** orqali hal etish samaraliroq natija beradi. Ota-onalar bolaning ichki dunyosini tushunishga harakat qilishi, uning his-tuyg'ulariga befarq bo'lmasligi zarur. Bolaning fikrini tinglash, unga o'z hissiyotlarini ifoda etish imkonini berish — bu o'zaro ishonch va iliqlikni mustahkamlaydi.

Bolaning oilaviy hayotdagi ishtiroki va fikrini inobatga olish.

Bola o‘z oilasida o‘z fikrini bildiradi, qarorlar jarayonida ishtirok etadigan, shaxs sifatida qadrlanadigan muhitda ulg‘aysa, u o‘zini jamiyatning muhim a‘zosi sifatida his qiladi. Aksincha, agar bola doimo kattalar tomonidan e‘tiborsiz qolsa yoki uning fikri “hali bola-ku” degan qarash bilan inkor qilinsa, unda o‘zini past baholash, ichki tortinchoqlik va emotsional beqarorlik paydo bo‘ladi. Shu bois ota-onalar bolaning fikrini tinglab, uni e‘tirof etishi, hatto kichik masalalarda ham uning tanlovini inobatga olishi muhim psixologik ahamiyatga ega.

Rag‘batlantirish va ijobiy motivatsiya mexanizmlari

Rag‘bat — bolaning o‘zini qadrlash hissini kuchaytiruvchi eng samarali omillardan biridir. Ota-onaning kichik yutuqlarni ham qadrlashi, “Sen buning uddasidan chiqding!”, “Men senga ishonaman” kabi so‘zlar orqali ijobiy turtki berishi bolaning motivatsiyasini kuchaytiradi. Bu ijobiy hislar bolaning o‘qishga, izlanishga, o‘zini namoyon etishga bo‘lgan ishtiyoqini oshiradi. Rag‘bat faqat moddiy emas, balki **emotsional qo‘llab-quvvatlash** tarzida bo‘lishi ayniqsa muhimdir.

Ota-ona va maktab hamkorligining roli

Boshlang‘ich ta‘lim bosqichida o‘qituvchi va ota-onaning hamkorligi bola psixologik rivojining muhim shartidir. O‘qituvchi bolani kundalik o‘quv faoliyatida kuzatsa, ota-ona uning oiladagi hissiy holatini biladi. Shu sababli, bu ikki muhit o‘zaro ma‘lumot almashib, bir yo‘nalishda harakat qilishi zarur. Masalan, bola o‘qishda sustkashlik qilsa, bu faqat bilim masalasi emas, balki ruhiy bosim, uy sharoitidagi stress yoki e‘tiborsizlik natijasi ham bo‘lishi mumkin. Ota-ona va o‘qituvchining hamkorlikdagi tahlili muammoni o‘z vaqtida aniqlashga yordam beradi.

Bolaning atrofidagi salbiy omillarni bartaraf etish

Ba’zan bola uchun noqulay vaziyatlar — oiladagi janjal, ortiqcha tanqid, do’stlar tomonidan mazax yoki bosim — uning ruhiyatiga chuqur salbiy ta’sir qiladi. Shu sababli, ota-onalar bolaning kayfiyatidagi o’zgarishlarga e’tiborli bo’lishi, unga ozor berayotgan manbalarni aniqlab, imkon qadar bartaraf etishga harakat qilishi lozim. Psixologik himoya muhiti — bu bolaning o’zini xavfsiz, tushunilgan va qadrlangan his etadigan makonidir.

Oila muhitini sog’lomlashtirish va ota-onalar o’rtasidagi munosabat

Ota-onaning bir-biriga nisbatan iliq, hurmatli va samimiy munosabati bola uchun eng kuchli ruhiy tayanchdir. Bolalar ota-onaning o’zaro munosabatini kuzatib, undagi xulqiy modelni o’zlashtiradi. Agar oila ichida mehr, muloqot va o’zaro hurmat hukm sursa, bola ham shunday qadriyatlar asosida voyaga etadi. Shu bois, ota-onalar oilaviy muhitni asosan o’zaro munosabatlar orqali barqarorlashtiradi — bu bolaning emotsional sog’lomligiga bevosita ta’sir qiladi.

Bolaning qiziqishlarini qo’llab-quvvatlash

Boshlang’ich sinf yoshidagi bolalar tabiatan qiziquvchan bo’lib, ularning har xil yo’nalishlardagi qiziqishlarini e’tiborsiz qoldirish mumkin emas. Ota-onalar bola qiziqqan faoliyatni “bekorchi ish” deb baholamasdan, aksincha, uning ijobiy jihatlarini rag’batlantirishi kerak. Musiqa, sport, rasm chizish, texnologiyalarga qiziqish — bularning barchasi bolaning intellektual va ijodiy rivojlanishini ta’minlaydi.

Do’stlar muhitining ta’siri

Oila bilan bir qatorda bola uchun do’stlar muhiti ham muhim psixologik ahamiyatga ega. Ijobiy do’stlik aloqalari bolaning ijtimoiy ko’nikmalarini mustahkamlaydi, lekin salbiy muhit (masalan, tajovuzkor yoki beparvo do’stlar) uning xulq-atvorida salbiy

o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Shu sababli, ota-onalar farzandining do'stlari bilan munosabatini kuzatib, zarur hollarda yo'naltiruvchi rolni bajarishlari kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchisining rivojlanish psixologiyasi oilaning hissiy barqarorligi, mehr-muhabbat, o'zaro hurmat va muloqot madaniyatiga bog'liqdir. Ota-onaning bolaga befarq bo'lmasligi, uning fikrini inobatga olishi, qiziqishlarini rag'batlantirishi, maktab bilan hamkorlikda ishlashi va atrofdagi salbiy ta'sirlarni kamaytirishga intilishi — bu bolaning sog'lom psixologik shakllanishining poydevorini yaratadi. Shunday qilib, oila muhiti — bola uchun nafaqat yashash joyi, balki uning shaxsiy kamoloti, ijtimoiy o'rni va kelajakdagi muvaffaqiyatining asosi hisoblanadi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining rivojlanish psixologiyasida **oilal muhiti** hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bola shaxsining shakllanishi, bilimni qabul qilish jarayoni, emotsional barqarorligi hamda ijtimoiy moslashuvi aynan oiladagi psixologik muhit sifati bilan uzviy bog'liqdir. Ota-onaning mehrga, e'tiborga va ishonchga asoslangan munosabati bolada o'ziga ishonch, o'qishga qiziqish va mustaqil fikrlashni shakllantiradi. Aksincha, e'tiborsizlik, ziddiyat yoki sovuq munosabat bolaning ruhiyatida xavotir, o'zini past baholash va befarqlik kabi muammolarni yuzaga keltiradi. Shu bois oila muhitiga ijobiy yondashuv, bolaga befarq bo'lmaslik, uning fikrini tinglash va qadrlash — sog'lom psixologik rivojlanishning eng muhim shartidir. Bolaning oilaviy hayotdagi faol ishtiroki, o'z fikrini erkin ifoda etishi va qarorlar qabul qilish jarayonida qatnashishi unga o'zini jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida his qilish imkonini beradi. Ota-onalarning farzandga bo'lgan mehr-muhabbati, o'zaro hurmatga asoslangan munosabatlari, maktab o'qituvchisi bilan hamkorlikdagi faoliyati bola uchun psixologik tayanch bo'lib xizmat

qiladi. Bundan tashqari, bolaning yoshiga mos qiziqishlarini qoʻllab-quvvatlash, unga ozor beruvchi vaziyatlarni yoʻqotish, doʻstlar muhitini toʻgʻri shakllantirish va ijobiy muloqot muhiti yaratish — uning emotsional sogʻlomligi va intellektual faolligini taʼminlovchi asosiy omillardir. Xulosa qilib aytganda, boshlangʻich sinf oʻquvchisi uchun oila — nafaqat tarbiya oʻchogʻi, balki uning ruhiy, hissiy va ijtimoiy rivojlanishining tayanch manbai hisoblanadi. Shuning uchun har bir ota-ona, oʻqituvchi va psixolog bola shaxsining nozik psixologik ehtiyojlarini inobatga olib, hamkorlikda ijobiy, mehrga boy va qoʻllab-quvvatlovchi oila muhitini yaratishga intilishi zarur. Bu esa kelajakda barkamol, oʻz fikriga ega, ijtimoiy faol va baxtli avlodni voyaga yetkazishning eng ishonchli yoʻlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Gʻoziev E. G. *Umumiy psixologiya*. — Toshkent: Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2010.
2. Karimova V. M. *Shaxs psixologiyasi*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
3. Yoʻldoshev J., Hasanboyeva O. *Pedagogik psixologiya*. — Toshkent: Oʻqituvchi, 2016.
4. Musurmonova O. *Oilada bola tarbiyasi psixologiyasi*. — Toshkent: Istiqlol, 2013.
5. Zokirova F. *Bola shaxsining rivojlanishida oila va maktab hamkorligi*. — Toshkent: Fan, 2021.
6. Niyozov B. *Boshlangʻich sinf oʻquvchilarining psixologik rivojlanish xususiyatlari*. — Toshkent, 2020.
7. Raxmonqulova N. *Oilaviy tarbiya va bola psixologiyasi*. — Toshkent: Ilm Ziya, 2019.

BOLA TARBIYASIDA O‘YINCHOQNING AHAMIYATI

Ilhomjonova Mehribon Ubaydulla qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

MTM-AU-25 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Qoraboyeva Zohidaxon

Maktabgacha ta’lim kafedra dosenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim yoshdagi bolalarning shaxs sifatida shakllanishida, ularning jismoniy, ruhiy, aqliy kamolatga yetishda o‘yinchoqlar muhim vositalardan biri ekanligi, o‘yinchoqlar vositasida o‘ynaladigan o‘yinlar orqali bolalarda idrok, sezgi, tafakkur, tasavvur, xotira, diqqat kabi barcha psixik jarayonlarni rivojlantirish to‘g‘risida fikrlar yuritilgan. Shu bilan birga qaysi yoshdagi bolalarga qanaqa o‘yinchoqlar mos kelishi haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: bolalar, bilim, ko‘nikma, o‘yin, o‘yinchoqlar, rivojlanish, idrok, sezgi, tafakkur, tasavvur, xotira, diqqat, ijodiy fikrlash.

Аннотация: В статье рассматривается значение игрушек в формировании личности дошкольников, их физическом, психическом и интеллектуальном развитии, а также развитии всех психических процессов у детей, таких как восприятие, интуиция, мышление, воображение, память и внимание, посредством игр с игрушками. Приводится информация о том, какие игрушки подходят для той или иной возрастной группы детей.

Ключевые слова: дети, знания, навыки, игра, игрушки, развитие, восприятие, интуиция, мышление, воображение, память, внимание, творческое мышление.

Abstract: Article emphasizes that toys are one of the most important tools in the formation of preschoolers as individuals, in their physical, mental and intellectual development of thought about the development of all mental processes, such as memory, attention. It also provides information on which toys are suitable for children of all ages.

Keywords: children, knowledge skill, play, toys, development, perception, intuition, thinking, imagination, memory, attention, creative thinking.

O'yinchoq asosan bolalar o'ynashi uchun yasalgan buyumdur. O'yinchoqlarni yasashda yog'och, gil, qog'oz va plastmassa kabi turli xil materiallar qo'llaniladi. Ba'zi o'yinchoqlar asosan kolleksionerlar buyumlari o'laroq ishlab chiqarilib, faqat namoyish etish uchun mo'ljallangan bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasini o'yinchoqlar orqali tashkil etish bolalarda axloqiy, aqliy, estetik, sensor, mehnat, iqtisodiy tarbiyaning turli shakllarini rivojlantiradi.

Bola tarbiyasida o'yinchoqning ahamiyati katta va ko'p qirrali. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yinchoqlar nafaqat o'z-o'zini ifoda qilish vositasi, balki jismoniy, ruhiy va aqliy rivojlanishning muhim omilidir. O'yinchoqlar yordamida bolalarda idrok, sezgi, tafakkur, tasavvur, xotira va diqqat kabi psixologik jarayonlar rivojlanadi. Shuningdek, o'yinchoq bolalarga axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy munosabatlar va his-tuyg'ularni anglashda yordam beradi.

O'yin orqali bolalar mustaqillik, mas'uliyat, muammo yechish qobiliyatlarini rivojlantiradilar, shuningdek, motorik qobiliyatlar va muloqot ko'nikmalarini o'zlashtiradilar. Ta'limiy o'yinchoqlar esa aqliy va ijtimoiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda juda muhim hisoblanadi. Shu bois, o'yinchoqlar bola tarbiyasining ajralmas qismi bo'lib, uning sog'lom va baxtli ulg'ayishiga xizmat qiladi.

O'yinchoqlar bolaning hissiy jihatdan yetuklikka olib chiqadi hamda aloqa, ijobiy xotiralar va ularning his-tuyg'ulari bilan o'zaro munosabatda bo'lish usulini ta'minlaydi. O'yinchoqlari bilan soatlab o'ynaydigan bolalar sog'lom va baxtli bolalikka ega bo'lishadi, ular kelajakka muhabbat bilan qarashadi. Bu ularning ulg'ayish jarayonini yengil o'tishga yordam beradi, bolalikni to'liq his qilishga undaydi. O'yinni o'rganish va maktabgacha yoshdagi bolaning aqliy rivojlanishidagi roli zamonaviy bolalarning o'yin faoliyatining xususiyatlari bilan belgilanadi, ular bolaning rivojlanishini psixologik qo'llabquvvatlash uchun mos strategiyani ishlab chiqish uchun muhimdir - o'yin orqali maktabgacha yoshdagi bola, bu yoshdagi yetakchi faoliyat hisoblanadi. Bugungi kunda bolalar uchun ko'plab rivojlantiruvchi ta'limiy o'yinchoqlarning yangi avlodlari yaratila boshlanganligi hech kimga sir emas. Qadimda o'yinchoqlar asosan harakatli

tarbiyalanuvchi xususiyatga ega bo'lgan bo'lsa, endilikda rivojlantiruvchi talimiy o'yinchoqlar avlodi rivojlandi va ota onalarning, ta'lim xodimlarining ishonchiga kira oldi. Sababi rivojlantiruvchi ta'limiy o'yinchoqlar bolaga kerakli ko'nikmalarni o'rgatishning asosiy usuli. Bunday o'yinchoqlar qatoridan bolalarning ijodkorligini tarbiyalovchi o'yinchoqlar ham borki, ilmiy tadqiqotimiz davomida aynan shu turdagi o'yinchoqlarning ahamiyati, ularning turlarini o'rganishga e'tibor qaratdik. Rivojlantiruvchi ta'limiy o'yinchoqlarning obrazli va mantiqiy fikrlashni shakllantirishiga ishlab chiqaruvchilar katta ahamiyat berishdi. Shuningdek, bolalarni belgilangan maqsadga yo'naltirishga muloqotga o'rgatishga va o'zini namoyon qilish uchun imkon berishga o'rgatish rivojlantiruvchi ta'limiy o'yinchoqlarning qadriyati hisoblanadi. Ikki yoshgacha bola o'z tanasini atrofdagilarni idrok etishni va bilishni, hissiyotlarni ifoda etishni, makonni his qilishni yaqinlarini tanib olishni obyektlarni harakatlanishni o'rgatadi.

INTERAKTIV O'YINCHOQLAR:

Bugungi kunda har bir bola interaktiv o'yinchoqlar (kuchukcha, mushukcha, qo'g'irchoq, robot) nima ekanligini biladi. Ular har qanday yoshdagi o'g'il va qizlar uchun mo'ljallangan. Ommabop o'yinchoqlardan biri bu itning hurishi va harakatlanishi. Qizlar hali ham gapiradigan qo'g'irchoqlarni, o'g'il bolalar esa buyruqlarni bajaradigan robotlarni yoqtirishadi. Zamonaviy interaktiv do'stlar bayram uchun eng yaxshi sovg'a bo'ladi. Interaktiv o'yinchoqlar nima? Ularning mohiyati nomda yotadi: "o'zaro ta'sir" o'zaro ta'sir deb tarjima qilinadi. Siz ular bilan o'ynashingiz, gaplashishingiz mumkin, ular bolaning so'zlari va harakatlarini takrorlaydilar. Interaktiv o'yinchoqlar bolalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular bolalarni muammoli vaziyatlarga duchor qilib, turli yechimlar topishga rag'batlantiradi. Masalan, puzzllar, shakllarni joylashtirish o'yinlari, sabab-oqibat munosabatlarini tushunishga yordam beruvchi topshiriqlar mantiqiy tahlil qilish qobiliyatini oshiradi. Interaktiv o'yinlar bolalarda tahlil, solishtirish, umumlashtirish va xulosa chiqarish kabi fikrlash jarayonlarini faol rivojlantiradi. Shu bilan birga, bu o'yinchoqlar bolalarni ijodiy fikrlashga,

alternativa yechimlarni izlashga va mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatadi. O‘yinlar orqali o‘rganish bola uchun qiziqarli va o‘zlashtirish jarayonini samarali qiladi, bu esa mantiqiy fikrlashning tabiiy va samarali shakllanishini ta’minlaydi.

PIRAMIDA O‘YINCHOQLAR:

O‘yinchoqlar nihoyatda foydalidir. Ular, qo‘llari va ko‘z harakatlari muvofiqlashtirish rivojlantirish mantiqiy fikrlash o‘rgatish. Piramidaning bilan o‘ynab shakli, hajmi va rangi konsepsiyasini o‘zlashtirish mumkin. Bir yildan ortiq katta bola, ma’lum bir ketma-ketlikda o‘yinchoqlar yig‘ish so‘rashingiz mumkin. Hatto klassik katta bolalar piramida uzoq vaqt davomida chaqaloqni o‘tadi. Yangi o‘yinlar ixtiro - tayyorlangan idishda halqalar tashlaysanmi yoki bir satrlari ularni qo‘yish uchun harakat qilish taklif etamiz. ko‘zoynaklar piramida qum yoki qor bilan o‘yinlar uchun foydalanish mumkin, va uning elementlari mukammal ovqat majmuini to‘ldiradi.

BOLALARNING MANTIQUIY ILG‘ORLIGINI BAHOLASH

Bolalarning mantiqiy ilg‘orligini baholashda quyidagi o‘lchovlar va metodlar qo‘llaniladi:

- ✓ Bilish va tushunish darajalari — bola ma’lumotlarni qanchalik ongli va to‘g‘ri anglashini aniqlash uchun savollar, topshiriqlar beriladi. Bu, masalan, mantiqiy bog‘lanishlarni tushunish yoki sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash bo‘lishi mumkin.
- ✓ Tahlil va sintez — bolaning ko‘rsatmalar asosida elementlarni tahlil qilishi, ularni ajratib ko‘rishi va yangi ma’lumotlarni birlashtirishi tekshiriladi.
- ✓ Taxlil qilish va qaror qabul qilish — mantiqiy masalalarni hal qilish, yechim topish qobiliyati sinovdan o‘tkaziladi. Masalan, jumboqlar, sof matematik vazifalar, sabab-oqibatni aniqlash topshiriqlari.
- ✓ Diqqat va e’tibor — bolaning topshiriqlarga qanchalik uzoq muddat diqqatini jamlashi va diqqatni boshqarishi kuzatiladi.
- ✓ O‘zaro bog‘lanishlar va umumlashtirish — bolaning ma’lumotlarni guruhlash, tasniflash va umumlashtirish qobiliyati baholanadi.

✓ So‘z va matn bilan ishlash — mantiqiy fikrlashni oshirish uchun bola bayonotlarni to‘ldirish, taqqoslash, farqlash kabi til bilan bog‘liq vazifalar bajaradi.

Bu o‘lchovlar asosan maktabgacha yoshdan boshlab bolalarga murojaat qilinadi va ularni baholashda interfaol metodlar, o‘yin topshiriqlari ham qo‘llanilishi mumkin. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda va baholashda tadqiqotchilar bilishning turli darajalarini, ya’ni bilish, tushunish, qo‘llash, tahlil, sintez, baholash ko‘nikmalarini o‘rganadi va hisobga oladi.

Bola tarbiyasida o‘yinchoqning ahamiyati beqiyos bo‘lib, u bolaning har tomonlama rivojlanishida tabiiy vosita sifatida xizmat qiladi. O‘yinchoq nafaqat hordiq chiqarish yoki vaqt o‘tkazish quroli, balki bolaning psixologik, intellektual, jismoniy va ijtimoiy rivojini ta’minlovchi kuchli tarbiyaviy omildir. O‘yinchoqlar orqali bola atrof-muhitni o‘rganadi, narsa va hodisalar haqidagi tasavvurlarini boyitadi, sabab-oqibat munosabatlarini anglaydi hamda mustaqil fikrlash malakasini shakllantiradi.

Rolli o‘yinchoqlar — qo‘g‘irchoq, mashina, qurilish konstruktori, shifokor to‘plami kabi o‘yinlar — bola tasavvurini kengaytiradi, nutqini rivojlantiradi va ijtimoiy rollarni sinab ko‘rish imkonini beradi. Bunday o‘yinlar bolaga kattalar hayotini tushunishda, muloqot va hamkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Aqliy o‘yinchoqlar esa mantiqiy fikrlash, muammo yechish, diqqat va xotirani mustahkamlaydi. Harakatli o‘yinchoqlar va sport anjomlari bolaning jismoniy rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi.

Shuningdek, o‘yinchoq bolaning emotsional dunyosini boyitadi: unda quvonch, qiziqish, ishonch va mustaqillik tuyg‘ularini shakllantiradi. Bola o‘yinchoq orqali o‘z his-tuyg‘ularini ifoda etadi, ichki kechinmalaridan xalos bo‘ladi, bu esa uning ruhiy salomatligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Eng muhimi, o‘yinchoq to‘g‘ri tanlanganda tarbiyaviy ta’sir kuchayadi. Bolaning yoshi, xavfsizligi, qiziqishlari va rivojlanish bosqichi e’tiborga olingan o‘yinchoqlar uni faollikka, ijodkorlikka, tartib-intizomga va mehnatsevarlikka undaydi.

Shu asosda aytish mumkinki, **o‘yinchoq — bola tarbiyasining ajralmas qismi** bo‘lib, u shaxsning mustaqil, fikrlovchi, ijodkor va ijtimoiy faol bo‘lib ulg‘ayishida muhim o‘rin tutadi. Ota-ona va tarbiyachilar tomonidan puxta o‘ylab tanlangan har bir o‘yinchoq — bolaning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun qo‘shilgan kichik, ammo juda muhim hissa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullaeva Q., Yo‘ldosheva S. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
2. G‘oziev E. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Fan, 2017.
3. Raxmonova N. Bola psixologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston FA nashriyoti, 2020.
4. Mavlonova R., Usmonov S. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: TDPU, 2018.
5. Vygotskiy L.S. Bolalik psixologiyasi (rus tilidan tarjima). – Moskva: Pedagogika, 2010.
6. Piaget J. Bolalar tafakkuri va aqliy rivojlanishi. – Moskva: Progress, 2003.
7. Elkonin D.B. O‘yin psixologiyasi. – Moskva: Pedagogika, 2007.
8. Jalolov J.J. Maktabgacha ta’lim metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
9. UNESCO. Early Childhood Development Guidelines. – Paris, 2012.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017–2023 yillardagi maktabgacha ta’limni rivojlantirishga oid qarorlari va dasturlari (MTT tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha hujjatlar to‘plami).

DIN VA MA’NAVIYAT, AXLOQ VA SAN’AT MASALALARI

Quziboyeva Yulduzoy Muzaffar qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o’g’li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o’qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada din, ma’naviyat, axloq va san’at tushunchalarining o’zaro bog’liqligi, ularning inson va jamiyat hayotidagi ahamiyati tahlil qilingan. Din insonni ezgulikka, poklikka va komillikka yetaklovchi ma’naviy manba sifatida yoritilgan bo’lsa, axloq ma’naviyatning amaliy ko’rinishi sifatida qaraladi. Shuningdek, san’at inson qalbini go’zallikka oshno etuvchi, estetik tarbiyaning asosiy vositasi ekanligi ilmiy asosda izohlangan. Maqolada diniy qadriyatlar, milliy madaniyat va san’at uyg’unligining jamiyat taraqqiyotidagi o’rni, yosh avlod tarbiyasiga ta’siri yoritilgan. Din, axloq va san’at uyg’unligida yuksak ma’naviyatni shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil etilgan.

Kalit so’zlar: din, ma’naviyat, axloq, san’at, komillik, qadriyat, tarbiya, jamiyat, ma’rifat, estetik tafakkur, milliy madaniyat.

Har qanday jamiyatning yuksalishi, avvalo, uning ma’naviy hayoti, axloqiy qadriyatlari va san’at darajasi bilan belgilanadi. Ma’naviyat insonni inson qiladigan, uni hayvonot olamidan ajratib turadigan eng muhim sifatdir. Shu ma’noda, din, axloq va san’at — ma’naviyatning ajralmas bo’laklari hisoblanadi. Ular bir-biri bilan uzviy bog’liq bo’lib, insonning ichki dunyosini, qalbini, dunyoqarashini shakllantiradi.

Din — insonni ezgulikka, poklikka, adolatga da’vat etuvchi eng qadimiy va muhim ijtimoiy institutdir. U ma’naviyatning eng yuksak manbai sifatida kishining qalbida mehr-oqibat, bag’rikenglik, sabr-toqat, halollik va adolat kabi fazilatlarni shakllantiradi. Islom dini, xususan,

ma’naviyatni yuksaltirishda beqiyos o‘rin tutadi. Qur’oni karimda: “Albatta, Alloh sizlarga adolatni, ehsonni va qarindoshlarga yaxshilik qilishni buyuradi” (Nahl surasi, 90-oyat)[1]. Bu oyat dinning ma’naviy tamoyillarni shakllantirishdagi bevosita ta’sirini ko‘rsatadi. Ma’naviyat — bu insonning ichki dunyosi, e’tiqodi, qadriyatlari va jamiyatga munosabatidir. Din esa bu qadriyatlar tizimini mustahkamlab, uni maqsadga yo‘naltiradi. O‘zbek xalqi tarixiga nazar tashlasak, Imom Buxoriy, Bahouddin Naqshband, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy kabi allomalar diniy bilim bilan birga, chuqur ma’naviy yetuklikni ham targ‘ib qilganlar.

Jamiyat taraqqiyotida faqat moddiy boylik emas, balki ma’naviy qadriyatlar ham muhim o‘rin tutadi. Agar jamiyatda din bilan bog‘liq axloqiy tamoyillar kuchli bo‘lsa, u yerda adolat, insonparvarlik va o‘zaro hurmat qaror topadi. Bugungi kunda ham diniy-ma’naviy tarbiya yosh avlodni milliy g‘urur, vatanparvarlik va bag‘rikenglik ruhida tarbiyalashda asosiy omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Globalashuv jarayonida ma’naviyatni saqlash masalasi yanada dolzarb. Turli madaniyatlar va g‘oyalar oqimida insonning e’tiqodi, qadriyati va axloqi sinovdan o‘tadi. Shu nuqtada, din ma’naviyatni mustahkamlovchi, uni buzilishdan saqlovchi ruhiy tayanch vazifasini bajaradi. O‘zbekistonda olib borilayotgan ma’naviy-ma’rifiy siyosatda ham dinning ijobiy, insonparvarlik mohiyatiga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Insonning jamiyatdagi mavqei, obro‘si va hurmati ko‘p jihatdan uning axloqiga bog‘liq. Axloq-bu insonning ichki madaniyati, hayotga, odamlarga va mehnatga bo‘lgan munosabatini ifodalovchi eng muhim ma’naviy mezondir. Shuning uchun ham axloq ma’naviyatning ko‘zgusi, ya’ni insonning ruhiy dunyosi va ichki poklik darajasini aks ettiruvchi

hodisa sifatida qaraladi. U ma’naviyatning amaliy ko‘rinishidir. Jamiyat taraqqiyoti, millatning madaniy darajasi aynan axloqiy mezonlar bilan belgilanadi. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy axloqni “odamiylikning zebu ziynati” deb ta’riflagan[2]. Zamonaviy sharoitda yoshlarning axloqiy tarbiyasiga alohida e’tibor berish zarur. Internet, texnologiya, ochiq madaniyat oqimlari orasida axloqiy immunitetni saqlash, milliy qadriyatlar asosida tarbiya berish ma’naviy xavfsizlikning kafolatidir.

Axloqiy qadriyatlarning shakllanishida din va oilaviy tarbiya muhim o‘rin tutadi. Islom dini axloqni inson kamolotining asosi deb biladi. Qur’onda aytiladi: “Albatta, siz ulug‘ axloq sohibidirsiz” (Qalam surasi, 4-oyat).[3] Bu oyat Rasululloh Muhammad (s.a.v.)ning axloqini misol qilib, barcha mo‘minlarni go‘zal xulqli bo‘lishga da’vat etadi. Shuningdek, ota-ona va o‘qituvchilar bolalarda halollik, odoblilik, hurmat, kechirimlilik kabi fazilatlarni shakllantirishda asosiy rol o‘ynaydi. Bugungi kunda yoshlar orasida ma’naviy inqirozning oldini olish — dolzarb masala. Axloqiy buzilishlar, yolg‘on, befarqlik, internetdagi salbiy ta’sirlar yoshlar ma’naviyatiga putur yetkazishi mumkin. Shu bois ta’lim muassasalarida, oilalarda va jamoatchilikda axloqiy tarbiya masalalariga alohida e’tibor berish lozim. Axloq-bu insonning ma’naviy ko‘zgusi, qalbining tozaligi va hayotdagi tutumi ko‘rsatkichidir. Axloqsiz inson ma’naviy jihatdan qashshoq bo‘ladi, ma’naviyatsiz jamiyat esa barqaror taraqqiyotga erisha olmaydi. Shu sababli, har bir inson, xususan yosh avlod axloqiy poklikni, halollik va adolatni o‘z hayotining mezoniga aylantirishi zarur.

Buyuk mutafakkirlar, faylasuflar va diniy olimlar doimo din va axloq o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqur tahlil qilib kelganlar.

Abu Nasr Forobiy o‘zining “Fozil odamlar shahri” asarida axloqiy komillikka erishish uchun inson aql-idrok va ezgulik yo‘lidan

borishi kerakligini ta’kidlagan. Uning fikricha, axloqiy qadriyatlar jamiyat taraqqiyotining eng muhim negizidir.

Imom G’azzoliy “Ihyou ulumid-din” asarida inson axloqini isloh qilish, gunoh va savobni to’g’ri anglash hamda ezgu fazilatlarni rivojlantirishning zarurligini ta’kidlagan. Uning ta’limotida inson qalbini poklash va yomon illatlardan xalos bo’lish axloqiy yetuklikning asosiy sharti sifatida qaraladi.

Konfutsiyesa “Lun Yu” (Suhbatlar va mulohazalar) asarida axloqiy fazilatlar, xulq-atvor va insoniylik tushunchalariga e’tibor qaratib, yaxshi jamiyatni barpo etish uchun avvalo insonning o’zini tarbiyalashi kerakligini ilgari surgan.

Maks Veber “Protestant axloqi va kapitalizm ruhi” asarida axloqiy qadriyatlar jamiyat iqtisodiy rivojlanishiga qanday ta’sir qilishini tahlil qilgan. Uning fikricha, din faqatgina e’tiqod emas, balki insonning mehnatsevarlik, mas’uliyat va adolat kabi fazilatlarni shakllantirishda muhim rol o’ynaydi. Bu mutafakkirlarning asarlari shuni ko’rsatadiki, din va axloq o’rtasidagi bog’liqlik har doim jamiyatning taraqqiyoti, inson shaxsiyatining yetukligi va ijtimoiy barqarorlikning kafolati sifatida qaralgan.

San’at — insonning ichki dunyosini, his-tuyg’ularini, orzu-umidlarini estetik ifodalash shaklidir. U ma’naviyatni boyitadi, insonni go’zallikni his qilishga, yovuzlikdan yiroq bo’lishga o’rgatadi. San’at asarlari (adabiyot, musiqa, tasviriy san’at, teatr va boshqalar) orqali inson qalbida ezgulik urug’i sepiladi. Masalan, milliy mumtoz musiqa, maqom, Navoiyning “Xamsa”si yoki Kamoliddin Behzod asarlari nafaqat badiiy, balki chuqur ma’naviy mazmunga ega.[4]

Ko’plab san’at asarlarida diniy g’oyalar, axloqiy qadriyatlar asosiy motiv sifatida namoyon bo’ladi. Masalan, Islom san’atida go’zallik

Allohning kamolotidan ilhomlanadi. Arabesk naqshlar, hat san’ati, me’morchilikdagi ko’rinishi sifatida san’atda o’z ifodasini topadi: yaxshi bilan yomon, halollik bilan xiyonat, mehr bilan nafrat o’rtasidagi ziddiyatlar inson ruhiyatini tarbiyalaydi.[5]

Bugungi globallashuv davrida ma’naviyat masalalari yanada dolzarbdir. Texnik taraqqiyot, internet madaniyati, shov-shuvli ommaviy axborot vositalari inson qalbini ma’naviy jihatdan zaiflashtirishi mumkin. Shu sababdan, din, axloq va san’at uyg’unligida tarbiya berish muhim ahamiyatga ega. O’zbekiston Respublikasida bu borada keng ko’lamli ishlar amalga oshirilmoqda. “Ma’naviyat va ma’rifat” markazlari, “Yoshlar daftari”, “Mehrjon” loyihalari, madaniyat va san’at maktablari orqali milliy qadriyatlar tiklanmoqda, yosh avlodda ma’naviy immunitet shakllanmoqda.[5]

Xulosa

Din, ma’naviyat, axloq va san’at — insoniyat taraqqiyotining poydevori. Ular bir-birini to’ldiradi, insonni komillikka yetaklaydi. Dinsiz ma’naviyat bo’lmaganidek, axloqsiz san’at ham bo’lmaydi. Shu bois, har bir inson o’z ma’naviy olamini boyitish uchun dinni chuqur anglamog’i, axloqiy me’yorlarga amal qilishi va san’atni qadrlashi lozim. Faqat shundagina jamiyatda ruhiy poklik, tinchlik va ezgulik qaror topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Qur’oni karim. Nahl surasi, 90-oyat.
2. Imom Buxoriy. Al-jome’ as-sahih.
3. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
4. G’afforov T. Dinshunoslik asoslari. – Toshkent: O’zMU nashriyoti, 2015.

5. Rafiqov A. Islom va ma’naviyat. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
6. Yo‘ldoshev M. Axloq va tarbiya asoslari. – Toshkent: O‘zMU, 2019.
7. Abdullayeva N. Ma’naviyatshunoslik asoslari. – Toshkent: TDPU, 2021.
8. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. Toshkent: Fan nashriyoti, 1993.
9. Imom G‘azzoliy. Ihyouulumid-din. Qohira: Al-Azhar nashriyoti, 1984.
10. Konfutsiy. Lun Yu (Suhbatlar va mulohazalar). Pekin: Xitoy falsafa akademiyasi, 2001.
11. Maks Veber. Protestant axloqi va kapitalizm ruhi. Nyu-York: Routledge, 1992.
12. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1995.
13. Boborahim Mashrab. Devon. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005.
14. Fazlur Rahman. Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition. Chicago: University of Chicago Press, 1982.

MATEMATIK MATRITSALAR VA ULARNING ZAMONAVIY FAN VA TEXNOLOGIYALARDAGI QO'LLANILISHI

Gulhayo Erkinjanova Xoshimjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti talabasi

Tel: +998 93 290 73 56,

E-mail: ggul22057@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola matematik matritsalar nazariyasi va ularning zamonaviy fan hamda texnologiyadagi qo'llanilishini tahlil qilishga bag'ishlangan. Matritsalarning nazariy asoslari hamda ularning Axborot texnologiyalari, Iqtisodiyot, Fizika va Biologiya kabi sohalardagi tatbiqlari ko'rib chiqiladi. Maqola matritsalar murakkab munosabatlarni modellashtirishda universal vosita ekanligini tasdiqlaydi. Muhokama qismida matritsalarning tenzorlarga umumlashtirilishi, SVD kabi usullar orqali katta ma'lumotlar bilan ishlashdagi ahamiyati hamda kvant hisoblash va sun'iy intellekt rivojidadagi kelajakdagi roli asoslab berilgan.

Kalit so'zlar. Matritsa, Chiziqli algebra, Texnologiya, Iqtisodiyot, Sun'iy intellekt, Kvant hisoblash, Tenzor, SVD, Modellashtirish, Optimizatsiya.

Аннотация. Настоящая статья посвящена анализу теории математических матриц и их широкого применения в современной науке и технологиях. В работе рассмотрены теоретические основы матриц, а также их практические приложения в таких ключевых областях, как Информационные технологии, Экономика, Физика и Биология. Результаты исследования подтверждают, что матрицы являются универсальным инструментом для моделирования и оптимизации сложных линейных отношений. В разделе обсуждения (дискуссии) обоснована важность обобщения матриц до тензоров и использования методов, таких как сингулярное разложение (SVD),

для работы с большими данными. Кроме того, подчеркнута их ключевая роль в развитии квантовых вычислений и искусственного интеллекта.

Ключевые слова. Матрица, Линейная алгебра, Технологии, Экономика, Искусственный интеллект, Квантовые вычисления, Тензор, SVD, Моделирование, Оптимизация.

Annotation. This article is devoted to the analysis of the theory of mathematical matrices and their comprehensive application in modern science and technology. The study examines the theoretical foundations of matrices and their practical applications in fields such as Information Technologies, Economics, Physics, and Biology. The paper confirms that matrices are a universal tool for modeling complex relationships. The discussion highlights the significance of generalizing matrices to tensors, the importance of methods like Singular Value Decomposition (SVD) for managing big data, and the crucial future role of matrices in the development of quantum computing and artificial intelligence.

Keywords. Matrix, Linear Algebra, Technology, Economics, Artificial Intelligence, Quantum Computing, Tensor, SVD, Modeling, Optimization.

Kirish

Matematik matritsalar – bu shunchaki raqamlar to‘plami emas, balki murakkab munosabatlarni, tizimlarni va katta hajmdagi ma’lumotlarni tartibli ifodalashga xizmat qiluvchi chiziqli algebraning eng markaziy elementidir. Ushbu matematik tushunchalar dastlab XIX asrning o‘rtalarida Arthur Cayley va William Rowan Hamilton kabi olimlar tomonidan chiziqli tenglamalar sistemasini yechishdagi qulayliklar uchun shakllantirilgan [1]. Biroq, matritsalarining haqiqiy ahamiyati va universal qo‘llanilish doirasi aynan XX asrning ikkinchi

yarmidan, hisoblash quvvatlarining misli ko‘rilmagan darajada o‘shishi bilan birga kengaydi [2].

Tadqiqotning dolzarbligi bugungi kunda raqamli texnologiyalar va global ma’lumotlar oqimining jadallashishi bilan bevosita bog‘liq. Hozirgi kunda murakkab tizimlarni modellashtirish, optimallashtirish va ularni tezkor tahlil qilish birinchi darajali vazifaga aylandi. Matritsalar ushbu vazifalarni iqtisodiyotdan tortib biologiya, zamonaviy fizika va eng ilg‘or axborot texnologiyalari sohalarigacha muvaffaqiyatli hal qilib kelmoqda.

Muammo: Ko‘plab amaliy fanlar matritsalaridan faol foydalansada, matritsalar nazariyasi va ularning hozirgi kundagi turli xil texnologik mexanizmlarga (masalan, Google qidiruv tizimi yoki ma’lumotlar tahlili) qanday singib ketganini tizimli ravishda ko‘rsatib beruvchi tahlilga ehtiyoj seziladi.

Maqolaning maqsadi aynan shu bog‘liqlikni ochib berishdan iborat. Ushbu ishda matematik matritsalar nazariyasi chuqur ko‘rib chiqiladi va ularning texnologiya, iqtisodiyot, fizika, biologiya kabi asosiy sohalarda, shuningdek, kundalik hayotdagi tatbiqlari aniq misollar orqali yoritiladi. Maqola, shuningdek, matritsalarining kelajakdagi istiqbolli sohalar – kvant hisoblash va sun‘iy intellekt rivojida rolini muhokama qilishni ham o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadi.

Metodlar

Ushbu tadqiqot matematik matritsalar nazariyasi va uning amaliy qo‘llanilishini o‘z ichiga olgan ilmiy ma’lumotlarni tahlil qilishga asoslanadi. Tadqiqot metodologiyasi nazariy tahlil va keng qamrovli adabiyotlar sintezini o‘z ichiga oladi.

Dastlab, matritsalar nazariyasining fundamental tushunchalari, chiziqli algebraning asosiy teoremlari, shuningdek, matritsa amallari (ayniqsa, ko‘paytirish) kabi asoslar fundamental manbalar [1], [2], [3]

asosida chuqur o'rganildi. Bu nazariy baza, matritsalarining murakkab amaliyotda qanday ishlashini tushunish uchun zamin yaratadi.

So'ngra, matritsalarining qo'llanilishini har tomonlama yoritish maqsadida turli fan sohalariga oid ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi. Bu tahlil uchta asosiy yo'nalishni qamrab oldi: birinchidan, katta hajmli hisoblash muammolarini hal etish usullari va matritsalar dekompozitsiyasiga oid asarlar [5]; ikkinchidan, Leontyevning Input-Output modeli [6] kabi iqtisodiy modellashtirishdagi an'anaviy qo'llanilishlar; uchinchidan, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili va kvant hisoblash kabi eng so'nggi texnologik yo'nalishlardagi matritsalarining roli.

Yakuniy bosqichda, bu nazariy tahlil va adabiyotlar sintezi natijalari asosida matritsalarining texnologiya, iqtisodiyot, fizika va biologiyada murakkab jarayonlarni qanday soddalashtiruvchi va optimallashtiruvchi universal vosita ekanini ko'rsatuvchi amaliy misollar tizimlashtirildi. Ushbu metodologiya tadqiqotning keyingi bosqichi – matritsalarining aniq qo'llanilishi bo'yicha Natijalar qismini asoslash uchun zarur bo'lgan ishonchli ma'lumotlarni taqdim etadi.

Natijalar

Tadqiqot tahlillari shuni ko'rsatdiki, matematik matritsalar zamonaviy fan va texnologiyada murakkab chiziqli munosabatlarni aniq modellashtirish, samarali hisoblash va optimallashtirish imkonini beruvchi yagona universal vosita sifatida xizmat qiladi. Matritsalarining qo'llanilishi deyarli barcha amaliy sohalarni qamrab olgan bo'lib, ular tizimli yondashuvni ta'minlashda muhimligini namoyish etadi.

Axborot texnologiyalari sohasida matritsalar tizimli ma'lumotlarni boshqarishning asosiy elementidir. Xususan, kompyuter grafikasida 3D obyektlarning joylashuvi, aylanishi va masshtablash (scaling) kabi

harakatlari transformatsiya matritsalar shaklida boshqariladi. Katta ma'lumotlar bilan ishlashda ham matritsalar ma'lumotlarni tartiblash va filtrlar orqali tahlil qilish imkonini beradi. Iqtisodiy tahlilda esa matritsalar murakkab tizimlarni modellashtirish va risklarni boshqarishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Iqtisodiy tarmoqlararo bog'liqlikni tahlil qilish uchun Leontyevning Input-Output modeli matritsa nazariyasiga asoslanadi [6]. Shuningdek, moliyada kovariatsiya matritsalar orqali investitsiya portfellaridagi risklar optimallashtiriladi.

Fizika va muhandislikda matritsalar differensial tenglamalarni yechishda, kvant mexanikasida tizimning holatini ifodalashda va robototexnikada robot qo'lining harakatlarini boshqarish uchun zarur bo'lgan chiziqli o'zgartirishlarni amalga oshiradi [3]. Biologiya va tibbiyotda esa populyatsiyaning o'sish sur'atini prognozlash uchun Lesli matritsasi qo'llaniladi, shuningdek, tibbiy tasvirlarni qayta ishlashda va genetik ma'lumotlar matritsalarini tahlil qilishda yuqori aniqlikni ta'minlaydi. Nihoyat, kundalik hayotda ham matritsalar bevosita texnologiyalarning ishlashida asosiy rol o'ynaydi; masalan, Google qidiruv tizimining PageRank algoritmi matritsalarining xos vektorlari nazariyasiga asoslanadi.

Bu natijalar matritsalarining nafaqat nazariy matematik vosita, balki amaliy muammolarni hal qilishda qo'llaniladigan universal til ekanligini tasdiqlaydi.

Muhokama

Ushbu tadqiqot natijalariga ko'ra, matematik matritsalar fan va texnologiyada murakkab chiziqli munosabatlarni modellashtirishning samarali yechimi ekanligi tasdiqlandi. Natijalar matritsalarining texnologiya, iqtisodiyot, fizika va biologiya kabi turli sohalarda universal

til vazifasini o'tashini aniq ko'rsatdi. Jumladan, Leontyev modeli [6] yoki 3D grafika transformatsiyalari matritsalarining real hayotiy tizimlardagi cheksiz imkoniyatlaridan dalolat beradi.

Biroq, zamonaviy amaliyot, ayniqsa katta ma'lumotlar bilan ishlashda matritsalarini qo'llashda bir qancha hisoblash muammolari paydo bo'ladi. Katta o'lchamli matritsalar bilan amallar yuqori hisoblash murakkabligini talab qiladi va ko'pincha xotira cheklovlariga duch keladi [5]. Bu muammolarni hal qilish uchun matritsalarining dekompozitsiyalari kabi maxsus usullardan foydalaniladi. Xususan, Singular Value Decomposition kabi matritsa dekompozitsiyalari katta ma'lumotlarni siqish va neyron tarmoqlarda muhim komponentlarni ajratib olishda yuqori samaradorlikni ta'minlaydi.

Shuningdek, so'nggi yillardagi sun'iy intellekt sohasining misli ko'rilmagan rivoji bilan matritsa tushunchasi tenzorlarga umumlashtirilmoqda. Tenzorlar - bu ikki o'lchovli matritsalarining uch va undan yuqori o'lchovli umumlashtirilgan shaklidir. Ular chuqur o'rganish algoritmlarida, ayniqsa tasvir va video ma'lumotlari kabi murakkab ma'lumot massivlarini qayta ishlashda fundamental rol o'ynaydi.

Kelajak Istiqbollari: Matritsalarining kelajakdagi eng muhim qo'llanish sohalaridan biri bu kvant hisoblashdir. Kvant hisoblash tizimlarida ma'lumotlarning holati va transformatsiyasi murakkab matritsalar orqali ifodalanadi, bu esa kelajakda murakkab masalalarni an'anaviy kompyuterlarga nisbatan tezroq yechish imkonini beradi. Shunday qilib, matritsalar nazariyasi yangi texnologiyalar asrida ham o'zining markaziy o'rnini saqlab qoladi va ularning evolyutsiyasi ilmiy-texnologik taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchi bo'lib qolaveradi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot matematik matritsalarining nazariy asoslari va ularning zamonaviy fan va texnologiyalardagi qo'llanilishini tizimli tahlil qilishga bag'ishlandi. Tahlil natijalari matritsalar chiziqli algebraning markaziy obyekti sifatida murakkab tizimlarni modellashtirish va hisoblashda universal vosita ekanligini tasdiqladi.

Tadqiqotning asosiy natijalariga ko'ra, matritsalar axborot texnologiyalari, iqtisodiyot, fizika, biologiya va kundalik texnologiyalarda faol qo'llanilmoqda. Muhokama qismida ta'kidlanganidek, matritsalar tushunchasining tenzorlarga umumlashtirilishi va ularning dekompozitsiyalari usullari katta ma'lumotlar bilan ishlashdagi hisoblash muammolarini hal etishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, matritsalar nafaqat mavjud texnologiyalarning ishlashini ta'minlaydi, balki kvant hisoblash va sun'iy intellekt kabi kelajakdagi istiqbolli sohalarning rivojlanishi uchun ham asosiy matematik poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Anton, H., & Rorres, C. Elementary Linear Algebra: Applications Version. John Wiley & Sons, 2014.
2. Strang, G. Introduction to Linear Algebra. Wellesley-Cambridge Press, 2016.
3. Meyer, C. D. Matrix Analysis and Applied Linear Algebra. SIAM, 2000.
4. Lay, D. C. Linear Algebra and its Applications. Pearson Education, 2012.
5. Golub, G. H., & Van Loan, C. F. Matrix Computations (4th ed.). Johns Hopkins University Press, 2013.

6. Leontief, W. Input-Output Economics (2nd ed.). Oxford University Press, 1986.

ETIKA VA DINDORLIK ALOQADORLIGI

Yusupova Feruza Yunus qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyoti yoʻnalishi 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Sharobiddinov Sherzod Shuhratbek oʻgʻli

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi oʻqituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada etikaning kelib chiqishi, rivojlanishi hamda dindorlik bilan aloqadorligi haqida soʻz yuritilgan boʻlib, odob ahloq meʼyorlari, jamiyatda tutgan oʻrni va jamiyatda maʼnaviy muhitni rivojlantirishda etika va dindorlikning birgalikda qoʻllanishi toʻgʻrisida fikr mulohazalar berilgan.

Kalit soʻzlar: Etika, ahloq, odob, hulq, dindorlik, madaniyat, falsafa.

Аннотация: В статье рассматриваются происхождение, развитие и взаимосвязь этики с религией, а также комментируются нормы этикета, их роль в обществе и совместное использование этики и религии в развитии духовной среды общества.

Ключевые слова: Этика, мораль, этикет, поведение, религия, культура, философия.

Abstract: This article discusses the origin, development, and relationship of ethics to religion, and provides comments on the norms of etiquette, their role in society, and the joint use of ethics and religion in developing a spiritual environment in society.

Keywords: Ethics, morality, etiquette, behavior, religion, culture, philosophy.

Insoniyat sivilizatsiyasi rivojida axloqiy qadriyatlar va diniy e'tiqodlar muhim o'rin tutib kelgan. Etika — insonning xulq-atvori, burchi, mas'uliyati va ijtimoiy muomala madaniyatini belgilovchi falsafiy ta'limot bo'lsa, dindorlik — ma'lum bir diniy e'tiqodga asoslangan dunyoqarashning amaliy hayotda namoyon bo'lishidir.

Etika — inson xatti-harakatlarini tartibga soluvchi me'yorlar tizimi bo'lsa, dindorlik — shaxsning muayyan diniy e'tiqodga asoslangan dunyoqarashi va hayotiy pozitsiyasidir. Tarixda din va axloq bir-biridan ajralmas holda shakllangan: qadimgi jamiyatlardan tortib bugungi zamongacha diniy g'oyalar axloqiy qadriyatlarning asosiy manbalaridan biri bo'lib kelgan. Shuning uchun etika va dindorlik o'rtasidagi aloqadorlikni o'rganish jamiyat ma'naviy hayotini chuqur tushunish uchun muhim hisoblanadi.

Etika (qadimgi yunoncha: ἠθική [φίλοσοφία] – “axloq falsafasi”, ἦθος (ētos) – “odat”) shaxs yoki jamiyat odatlarini, axloq normalarini o'rganuvchi hamda belgilovchi falsafiy tadqiqotdir. U “to'g'ri”-“ noto'g'ri”, “yaxshi”-“yomon” tushunchalarini tahlil qiladi. Etika meta-etika (etika konseptlari), normativ etika (etik qiymatlarni belgilash) va amaliy etika (etik qiymatlarni ishlatish) bo'limlaridan iborat. Etika axloqshunoslikning falsafiy-nazariy muammolarini va axloqqa doir didaktik-amaliy asarlarni o'z ichiga oladi. U insoniyat o'z tajribasi orqali erishgan donishmandlik namunalarini hikoyatlar, hikmatlar, naqllar, maqollar tarzida bayon etadi, kishilarga axloqning mohiyatini tushuntirib, falsafiy xulosalar chiqaradi, ularga axloqiy qonun-qoidalarini o'rgatadi.

Din – insonning borliqni ilohiy jihatdan talqin etishi, mavjudotning ma'nosini anglashga bo'lgan urinishidir. Dindorlik shaxsning ruhiy barqarorligini oshiradi, maqsadli yashash, vijdon bilan muomala

qilishga undaydi. Psixologiya fanida bu holat “ma’naviy motivatsiya” sifatida talqin qilinadi.

Falsafada etika insonning to’g’ri va noto’g’ri xatti-harakatlarini belgilovchi me’yorlar majmuasi sifatida qaraladi. Aristotel axloqni “insonning oliy ezgulikka intilishi”, Kant esa “burch va vijdon qonuni” sifatida talqin qilgan. Demak, axloq — e’tiqodli bo’lish yoki bo’lmasligidan qat’iy nazar, jamiyat barqarorligini ta’minlaydigan universal hodisadir. Dinda ham nafaqat Islomda, balki boshqa dinlarda ham ezgulik, halollik, adolat, rahm-shafqat, saxovat kabi fazilatlar asosiy axloqiy me’yor hisoblanadi.

“Etika” atamasini birinchi bo’lib qadimgi yunon faylasufi Arastu (milloddan avvalgi 384-322 yillar) muomilaga kiritgan. U barcha fanlarni uch guruhga bo’ladi: nazariy, amaliy va ijodiy. Birinchi guruhga falsafa, matematika va fizika; ikkinchi guruhga - etika va siyosat; uchinchi guruhga esa san’at, hunarmadchilik va amaliy fanlarni kiritadi. O’sha davrdan boshlab ahloq, odob, hulq haqidagi ta’limotlar “Etika” deb ataldi va fan darajasiga ko’tarildi.

Etika ahloq haqidagi ta’limot sifatida ahloqdan keyin, ya’ni ibtidoiy jamoa tuzumining inqirozi va sinfiy ta’limotning qaror topish bilan vujudga kelgan. Etika ta’limotlari paydo bo’lmasdan avvalroq kishilar ma’lum bir qoida, urfodat, an’analarga rioya qilganlar. Davr o’zgarishi bilan etika ham falsafiy, nazariy, tarihiy fan sifatida rivojlanib, takomillashib bordi.

Din jamiyatda axloqiy nazorat, tartib va ma’naviy poklanishning muhim manbai hisoblanadi. Qur’oni Karimda ham, Injilda ham axloqiy tamoyillar markaziy o’rinda turadi.

Etika va dindorlik qadimdan insonning ma’naviy kamolotini belgilovchi ikki asosiy tizim bo’lib kelgan. Ular alohida qaralganda ham

muhim bo'lsa-da, bir joyga jamlanganda, ya'ni uyg'un holda amal qilganda, inson xulqining eng barqaror va mukammal modelini yaratadi.

Etika va dindorlik o'rtasidagi aloqadorlik insoniyat tarixining barcha bosqichlarida dolzarb bo'lib kelgan. Din axloqiy qadriyatlarning muhim manbasi hisoblanadi. Dindorlik shaxsning axloqiy kamolotiga, jamiyatda ezgulik, adolat, insonparvarlik kabi fazilatlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, etika va dindorlik bir-birini to'ldiruvchi, jamiyat ma'naviy poydevorini shakllantiruvchi ikki muhim tizim sifatida namoyon bo'ladi. Bu ikki tushuncha, etika va dindorlik jamiyat ma'naviy taraqqiyotining ikki asosiy tayanchidir. Etika insonning ijtimoiy xulqini tartibga solsa, dindorlik ruhiy poklanish va ezgulikka intilishni ta'minlaydi. Hozirgi davrda axloqiy inqirozlarga qarshi kurashishda ushbu ikki tizimning uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, jamiyatda ma'naviy muhitni rivojlantirishda etika va dindorlikning birgalikda qo'llanishi zarur.

Agar etika va dindorlik bir joyga jamlansa, inson va jamiyat uchun eng barqaror, eng mukammal, eng ma'naviy hayot modeli vujudga keladi. Bu uyg'unlik shaxsda vijdon va mas'uliyatni kuchaytibgina qolmasdan jamiyatda adolat va tartibni mustahkamlaydi, ma'naviy inqirozlarning oldini oladi va shu bilan birga komil inson tarbiyasini ta'minlaydi. Shuning uchun zamonaviy pedagogika, sotsiologiya, falsafa va diniy tadqiqotlarda etika va dindorlikning birlashuvi eng muhim ilmiy mavzulardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sharipov, Sh. Falsafa. — Toshkent: Oliy ta'lim nashriyoti, 2019.
2. Nazarov, A. O'zbek falsafasi tarixi. — Toshkent: Fan, 2018
3. Yo'ldoshev, X. Ma'naviyat va ma'rifat asoslari. — Toshkent: Ma'naviyat, 2010.

4. Qodirov, M. Dinshunoslikka kirish. — Toshkent: Akademiya, 2020.
5. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Etika>

GLOBAL MEDIA VA AXBOROT MANBAALARINING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Odilxanova Diyora

Namangan davlat pedagogiki instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti XTA-CU-25-guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o‘g‘li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada global media tizimining shakllanishi, rivojlanishi, axborot manbalarining globallashtirish jarayonidagi o‘rni va ularning jamiyatga ta’siri tahlil qilinadi. Global media maydoni axborot almashinuvining tezligi, ommaviy kommunikatsiya vositalarining ko‘lami va raqamli platformalarning ta’sirchanligiga ko‘ra ilgari bo‘lmagan yangi kommunikativ makon yaratmoqda. Tadqiqotda axborot manbalarining ishonchliligi, media konsentratsiyasi, algoritmlar roli, transmilliy media korporatsiyalarning ta’siri hamda axborotning madaniy, ijtimoiy va siyosiy jarayonlarga ta’siri yoritilgan.

Kalit so‘zlar: global media, axborot manbalari, raqamli kommunikatsiya, transmilliy korporatsiyalar, media konsentratsiyasi, axborot xavfsizligi.

Аннотация: В статье анализируются процессы формирования и развития глобальной медийной системы, роль источников информации в условиях глобализации и их влияние на общественное развитие. Глобальное медиaprостранство формирует новую среду

коммуникации, характеризующуюся высокой скоростью обмена информацией, масштабом охвата аудитории и воздействием цифровых платформ. В работе рассматриваются вопросы достоверности информации, медийной концентрации, роли алгоритмов, влияния транснациональных медиакорпораций и информационного влияния на культурные, социальные и политические процессы.

Ключевые слова: глобальные медиа, источники информации, цифровая коммуникация, медийная консолидация, транснациональные корпорации, информационная безопасность.

Abstract: This article analyzes the formation and development of the global media system, the role of information sources in the globalization process, and their impact on social dynamics. The global media environment creates a new communicative space characterized by rapid information exchange, broad audience reach, and the influence of digital platforms. The study explores information reliability, media concentration, the role of algorithms, the impact of transnational media corporations, and the cultural, social, and political effects of global information flows.

Keywords: global media, information sources, digital communication, media concentration, transnational corporations, information security.

Kirish. Global media — bu dunyo miqyosida axborot almashinuvi, kommunikatsiya jarayonlari va ommaviy axborot vositalari faoliyatini yagona axborot makonida birlashtiruvchi murakkab tizimdir. XXI asrga kelib axborot nafaqat ijtimoiy taraqqiyot omili, balki global iqtisodiyot, siyosiy jarayonlar, madaniy o‘zaro ta’sirlar va xalqaro munosabatlarning bosh harakatlantiruvchi kuchiga aylandi. Zamonaviy jamiyat

«axborotlashgan sivilizatsiya» bosqichiga oʻtgan bir paytda, media texnologiyalari har bir inson hayotining ajralmas qismiga aylangan.

Raqamli texnologiyalarning misli koʻrilmagan darajada rivojlanishi, internet tarmogʻining kengayishi, sunʼiy intellekt, big data, multimediya platformalari va mobil kommunikatsiyalarning ommalashuvi global media makonining dinamikligini yanada kuchaytirdi. Natijada axborot oqimlari soni, tezligi va taʼsir doirasi keskin ortib, geografik, madaniy yoki siyosiy chegaralar tobora shaffoflashib bormoqda. Bugungi kunda bir mamlakatda yaratilgan axborot bir necha soniya ichida butun dunyoga tarqalishi mumkin, bu esa jahon miqyosida bir butun axborot muhitini shakllantiradi.

Global media tizimi oʻzining murakkab tuzilishi, koʻp funktsiyali vazifalari, turli kuchlar manfaatlari bilan bogʻliq boʻlgan taʼsir mexanizmlari bilan boshqa axborot tizimlaridan farq qiladi. U nafaqat xabar yetkazadi, balki jamoatchilik ongini shakllantiradi, ijtimoiy fikrni boshqaradi, madaniy qadriyatlarni tarqatadi, iqtisodiy jarayonlarga taʼsir koʻrsatadi hamda geosiyosiy kuchlar raqobati maydoniga aylanadi.

Shu sababli global media fenomeni, uning oʻziga xos xususiyatlari, axborot siyosati, kommunikativ strategiyalari va ommaviy ongga koʻrsatadigan taʼsir mexanizmlarini ilmiy-nazariy hamda amaliy nuqtai nazardan chuqur oʻrganish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur mavzuning oʻrganilishi global axborot maydonidagi jarayonlarni tushunishga, media savodxonlikni rivojlantirishga, shuningdek, axborot xavfsizligini taʼminlashga yordam beradi.

Global media tizimining shakllanish omillari. Global media tizimining rivojlanishiga bir nechta muhim jarayonlar taʼsir koʻrsatdi. Avvalo, raqamli texnologiyalar revolyutsiyasi media ishlab chiqarish, tahrirlash va tarqatish jarayonlarini keskin oʻzgartirdi. Bulut

texnologiyalari, sun’iy intellekt, axborotni siqish va uzatish bo’yicha yangi yutuqlar kontentni yaratish va uni global auditoriyaga yetkazishni juda tez va arzon qildi. Natijada avval an’anaviy OAV qo’lida bo’lgan informatsion ustunlik zaiflashdi, individual ijodkorlar va kichik media subyektlari ham global maydonga chiqish imkoniga ega bo’ldi.[1]

Internetning ommaviylashuvi global media makonini yanada kengaytirdi. Dunyoda milliardlab foydalanuvchilar internetga ulanib, umumiy axborot oqimiga qo’shilmoqda. Internetning keng tarqalishi sababli axborot hududiy chegaralardan chiqib ketdi, bir davlatdagi voqea global miqyosda darhol tarqaladigan holatga aylandi. Bu jarayon nafaqat madaniy va siyosiy axborotlarning tez tarqalishiga, balki global ijtimoiy fikrning shakllanishiga ham sabab bo’lmoqda.

Mobil aloqa tarmoqlarining tezkor rivojlanishi va smartfonlarning ommalashuvi global media tizimining sifat jihatdan yangi bosqichga ko’tarilishiga olib keldi. Insonlar deyarli har doim onlayn bo’lib, kontentni istalgan joyda va istalgan vaqtda iste’mol qilish imkoniga ega bo’ldi. Bu esa qisqa videolar, tezkor xabarlar, real vaqt rejimidagi yangiliklar va interaktiv media mahsulotlarning keskin ko’payishiga sabab bo’ldi. Mobil qurilmalar global media iste’molining asosiy vositasiga aylandi.[2]

Transmilliy media korporatsiyalarining kuchayishi ham global media manzarasiga sezilarli ta’sir ko’rsatdi. Yirik media kompaniyalari moliyaviy, texnologik va infratuzilmaviy imkoniyatlarga tayanib, kontent ishlab chiqarish va tarqatishni markazlashtirdi. Bu korporatsiyalar global auditoriyani birlashtirgan yagona axborot oqimini shakllantirishda asosiy kuchga aylandi. Shu bilan birga, ular mahalliy media bozorlari uchun jiddiy raqobatchiga aylandi. Bunday jarayon

global madaniy standartlar va kontent formatlarining bir xillashuviga olib kelishi mumkin.

Axborot iste'molining o'zgarishi esa ushbu jarayonlarning ichki psixologik va ijtimoiy tomonini belgilab berdi. Odamlar yangilik va axborotni endi ko'proq onlayn manbalardan, ijtimoiy tarmoqlardan, bloglardan va mustaqil kontent yaratuvchilardan olmoqda. An'anaviy OAVga bo'lgan ishonchning pasayishi, yoshlar orasida internet platformalarining ustuvorlikka ega bo'lishi, algoritmlar asosida tanlanadigan shaxsiylashtirilgan kontentning ko'payishi global media tizimining mazmuniy tarkibiga ham ta'sir qildi. Bu bir tomondan axborotning demokratlashuviga, har kimning ovozi eshitilishiga imkon yaratgan bo'lsa-da, ikkinchi tomondan noto'g'ri axborot, manipulyatsiya va chuqur fragmentatsiya kabi xavflarni ham kuchaytirdi.

Ushbu omillar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, natijada axborot almashinuvi tezligi mislsiz darajada oshdi, media hududiy va siyosiy chegaralardan butunlay chiqdi. Global media hozirgi kunda insonning kundalik hayoti, siyosiy qarorlari, madaniy qadriyatlari va dunyoqarashini shakllantiruvchi eng asosiy kuchlardan biriga aylandi.

Axborot manbalarining xilma-xilligi. Global media makonida axborot manbalari tobora ko'payib, turli formatlarda faoliyat yuritmoqda. An'anaviy media hanuzgacha katta auditoriyaga ega bo'lgan asosiy axborot vositalaridan biri sanaladi. Televideniye yirik voqealar, rasmiy xabarlar va keng ko'lamdagi dasturlarni uzatishda yetakchi ahamiyatga ega. Radio esa mobil, tezkor va qulay eshittirish tizimi sifatida o'z o'rnini saqlab qolmoqda. Gazeta va jurnallar analitik materiallar, chuqurlashtirilgan maqolalar va rasmiy axborotlar manbai sifatida global axborot bozorida o'ziga xos pozitsiyani egallaydi.[3]

An'anaviy vositalar bilan bir qatorda raqamli media ham jadal rivojlandi. Yangilik portallari, onlayn jurnallar, bloglar va turli video platformalar orqali axborot iste'moli yanada tez, interaktiv va ommabop tus oldi. Raqamli media auditoriyaga nafaqat tezkor axborot, balki multimedia formatidagi — matn, video, audio, infografika kabi boyitilgan kontentni taqdim etadi. Bu esa o'quvchi yoki tomoshabinga axborot mazmunini chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Ijtimoiy media platformalari global media makonining eng dinamik qismiga aylandi. Facebook, Instagram, TikTok, X (Twitter) va YouTube kabi tarmoqlar orqali axborot almashinuvi real vaqt rejimida kechadi. Ushbu platformalarda foydalanuvchilar nafaqat kontent iste'mol qiladi, balki o'zlari ham faol ravishda kontent yaratadi, tarqatadi va keng auditoriya bilan fikr almashadi. Bu jarayon global ijtimoiy munozaralarni shakllantiradi, umumiy axborot oqimini tezlashtiradi hamda media jarayonlarini markazlashgan tuzilmalardan ochiq interaktiv tizimga o'tkazadi.

Fuqarolik jurnalistikasi zamonaviy media landshaftida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Telegram kanallari, mustaqil bloggerlar va onlayn sharhlovchilar voqealarga darhol munosabat bildirish, joyidan jonli xabar berish yoki muqobil axborot taqdim etish imkoniyatiga ega. Ularning faoliyati an'anaviy OAVning monopoliyasini cheklab, axborot oqimining erkinligini kengaytiradi. Aynan fuqarolik jurnalistikasi ko'plab ijtimoiy muammolarni tezkor yoritish, korrupsiyani fosh etish yoki mahalliy masalalarga keng e'tibor qaratishda muhim rol o'ynaydi.

Axborot manbalarining bunday xilma-xillashuvi global media makonining demokratlashuviga olib keldi. Endi axborot faqat davlatga tegishli yoki yirik korporatsiyalar qo'lida bo'lmay, balki oddiy foydalanuvchilardan tortib mayda media subyektlarigacha bo'lgan keng

doiradagi ishtirokchilar tomonidan yaratilmoqda. Bu jarayon ijtimoiy faollikni oshiradi, fikrlar rang-barangligini ta'minlaydi va jamiyatda axborotga bo'lgan talabning samarali qondirilishiga yordam beradi. Shu bilan birga, ushbu xilma-xillik axborot sifatini nazorat qilish, ishonchlilikni tekshirish va media savodxonlikni oshirish zaruratini ham kuchaytiradi.

Xulosa. Global media tizimi bugungi kunda zamonaviy jamiyatning eng muhim tarkibiy qismlaridan biriga aylandi va u iqtisodiy, siyosiy, madaniy hamda ijtimoiy jarayonlarning deyarli barcha sohalariga chuqur kirib bordi. Raqamli kommunikatsiyaning jadal rivoji axborotning global miqyosda tez tarqalishini ta'minlab, jamiyatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni mustahkamladi, madaniy almashinuvni kuchaytirdi va yangi imkoniyatlar yaratdi.

Biroq axborot manbalarining keskin ko'payishi bilan bir qatorda, dezinformatsiya, feyk xabarlar, manipulyativ kontent, kiberxavfsizlik tahdidlari va axborotning siyosiy maqsadlarda suiiste'mol qilinishi kabi xavf-xatarlar ham ortib bormoqda. Natijada global media faqat imkoniyatlar maydoni emas, balki ma'lum darajada raqobat va tahdidlar makoniga ham aylanib bormoqda.

Shu sababli global media makonida axborotning haqqoniyligi va ishonchliligini ta'minlash, media savodxonlikni oshirish, axborot madaniyatini shakllantirish, shaxsiy va jamoaviy axborot xavfsizligini mustahkamlash hamda media etikasi me'yorlariga qat'iy rioya qilish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Bu omillar nafaqat jamiyatning barqaror rivojlanishi, balki har bir insonning ongli va tanqidiy qaror qabul qilishi uchun ham juda muhimdir.

Shunday qilib, global media tizimini chuqur o'rganish, uning ijobiy va salbiy jihatlarini ilmiy asosda tahlil qilish hamda bu jarayonlarni

boshqarish bo'yicha samarali strategiyalar ishlab chiqish zamonaviy ilmiy-amaliy faoliyatning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. McQuail, D. *Mass Communication Theory*. London: Sage Publications, 2010. — B. 45–48.
2. UNESCO. *World Radio Report*. Paris, 2018. — B. 12–15.
3. Schudson, M. *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*. New York: Basic Books, 1978. — B. 90–95.
4. Castells, M. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell, 1996. — B. 321–330.
5. Burgess, J., Green, J. *YouTube: Online Video and Participatory Culture*. Cambridge: Polity Press, 2009. — B. 22–29.
6. Boyd, D. *Social Media and Society*. New York: Routledge, 2014. — B. 55–60.
7. Jenkins, H. *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: NYU Press, 2006. — B. 101–110.
8. Allan, S. *Citizen Journalism: Global Perspectives*. New York: Peter Lang, 2009. — B. 35–42.
9. Bowman, S., Willis, C. *We Media*. The Media Center, 2003. — B. 18–24.
10. Rheingold, H. *Smart Mobs: The Next Social Revolution*. Cambridge: Perseus Publishing, 2002. — B. 140–150.
11. Hobbs, R. *Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom*. Thousand Oaks: Corwin, 2011. — B. 70–76.

GLOBALLASHUV JARAYONIDA AXBOROT XAVFSIZLIGI

Shamsiddinova Shaxzoda

Namangan davlat pedagogiki instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti XTA-CU-25-guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o'g'li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada globallashuv jarayonida axborot xavfsizligi masalalari, raqamli texnologiyalar va internet tarmoqlarining rivojlanishi natijasida yuzaga keladigan xavflar va tahdidlar, shuningdek davlatlar, kompaniyalar va shaxslar darajasida axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha strategik chora-tadbirlar tahlil qilinadi. Ushbu maqolada global va mahalliy tahdidlar, kiberxavfsizlikning dolzarb yo'nalishlari, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishning zamonaviy usullari va axborot huquqiy mexanizmlari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, globallashuv jarayonida axborot oqimini xavfsiz boshqarish va kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishga oid tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: axborot xavfsizligi, globallashuv, kiberxavfsizlik, raqamli tahdidlar, tarmoqlar xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlar, internet xavfsizligi, ma'lumotlarni himoya qilish, axborot madaniyati, axborot huquqi.

Аннотация: В статье анализируются вопросы информационной безопасности в условиях глобализации, риски и угрозы, возникающие в результате развития цифровых технологий и интернет-сетей, а также стратегические меры по обеспечению информационной безопасности на уровне государств, компаний и отдельных лиц. Рассматриваются глобальные и локальные угрозы, актуальные направления кибербезопасности, современные методы защиты персональных данных и правовые механизмы в сфере информации. Также приведены рекомендации по безопасному управлению

информационными потоками и формированию культуры кибербезопасности в условиях глобализации.

Ключевые слова: информационная безопасность, глобализация, кибербезопасность, цифровые угрозы, безопасность сетей, персональные данные, интернет-безопасность, защита информации, информационная культура, информационное право.

Abstract: The article analyzes information security issues in the context of globalization, the risks and threats arising from the development of digital technologies and internet networks, as well as strategic measures to ensure information security at the level of states, companies, and individuals. It examines global and local threats, current directions of cybersecurity, modern methods for protecting personal data, and legal mechanisms in the information sphere. Recommendations are also provided for safely managing information flows and fostering a culture of cybersecurity in the process of globalization.

Keywords: information security, globalization, cybersecurity, digital threats, network security, personal data, internet security, data protection, information culture, information law.

Kirish. XXI asrda globallashuv jarayoni dunyo mamlakatlarini siyosiy, iqtisodiy, madaniy va texnologik jihatdan bir-biriga yaqinlashtirdi. Shu bilan birga, axborot texnologiyalari va internetning keng tarqalishi jamiyat hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib keldi. Bugungi kunda ma’lumotlar oqimi nafaqat tezlashdi, balki hajmi va murakkabligi bo’yicha ham rekord darajalarga yetdi. Bu jarayon insonlar, kompaniyalar va davlat organlari uchun yangi imkoniyatlar yaratgan bo’lsa-da, axborot xavfsizligi masalalarini ham dolzarb muammo sifatida yuzaga chiqardi.

Raqamli ma'lumotlar va kommunikatsiya tizimlarining kengayishi bilan birga, shaxsiy, korporativ va davlat axborot resurslariga tahdidlar ham sezilarli darajada oshmoqda. Kiberhujumlar, ma'lumotlarni o'g'irlash, firibgarlik, viruslar va boshqa kiberxavf-xatarlar zamonaviy jamiyatni muntazam xavf ostida qoldirmoqda. Shu bois axborot xavfsizligini ta'minlash nafaqat texnik, balki siyosiy, huquqiy, ijtimoiy va pedagogik masala sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu nuqtai nazardan, global va mahalliy darajada axborot xavfsizligini mustahkamlash, samarali xavfsizlik strategiyalarini ishlab chiqish, raqamli xavfsizlik madaniyatini shakllantirish va xavf-xatarlarni oldini olish choralari zamonaviy jamiyat uchun dolzarb vazifa hisoblanadi.

Raqamli tahdidlar va ularning turlari. Raqamli tahdidlar zamonaviy jamiyatning axborot maydonida yuzaga keladigan eng jiddiy xavflardan biridir. Globallashuv va internetning keng tarqalishi bilan birga, axborot xavfsizligini ta'minlashning ahamiyati oshdi. Raqamli tahdidlar turlicha bo'lib, ular shaxsiy, korporativ va davlat darajasida xavflar yaratadi.

Kiberhujumlar eng keng tarqalgan tahdidlar qatoriga kiradi. Bu turdagi hujumlarga viruslar, zararli dasturlar, ransomware, DDoS (Distributed Denial of Service) hujumlari kiradi. Ularning maqsadi tarmoqlarni bloklash, server va kompyuter tizimlarini buzish, muhim ma'lumotlarni o'g'irlash yoki tizim faoliyatini to'xtatishdir. Kiberhujumlar nafaqat kompaniyalar, balki shaxsiy foydalanuvchilar va davlat organlariga ham katta zarar yetkazishi mumkin.[1]

Shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash ham dolzarb muammo hisoblanadi. Internet foydalanuvchilari identifikatsiya ma'lumotlari, bank kartalari, sog'liqni saqlash bo'yicha ma'lumotlar va boshqa shaxsiy

ma'lumotlarini xavfsiz saqlashda qiyinchiliklarga duch keladi. Noqonuniy foydalanish yoki ma'lumotlarning oshkor qilinishi nafaqat moliyaviy, balki psixologik xavf tug'diradi.

Axborot manipulyatsiyasi va feyk yangiliklar jamiyatning ongiga bevosita ta'sir qiladi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqatiladigan noto'g'ri yoki manipulyativ ma'lumotlar odamlarni chalg'itishi, ijtimoiy qarama-qarshiliklarni kuchaytirishi, siyosiy va iqtisodiy jarayonlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.[2]

Davlatlararo kiberkonfliktlar bugungi kunda xalqaro siyosatning ajralmas qismiga aylangan. Hukumatlar va xalqaro tashkilotlar kiberoperatsiyalar orqali boshqa davlat tizimlariga ta'sir o'tkazishi, muhim infratuzilmalarni buzishi va razvedka ma'lumotlarini o'g'irlashi mumkin. Bu tahdidlar global xavfsizlik muammolarini yanada murakkablashtiradi.

Ichki xavfsizlik tahdidlari esa kompaniya yoki davlat tizimlari foydalanuvchilari tomonidan yuzaga keladi. Xodimlar yoki tizim foydalanuvchilari mas'uliyatsizlik, xato yoki qasddan axborot xavfsizligini buzishi mumkin. Bu turdagi tahdidlar tashqi kiberhujumlar kabi jiddiy zarar keltirishi mumkin, chunki ular ichki tizimlarning zaif tomonlaridan foydalanadi.

Shu bilan birga, raqamli tahdidlar bilan kurashishning samarali yo'li axborot xavfsizligi siyosati, xavfsizlik dasturlari, foydalanuvchilarning ongini oshirish va global hamkorlikni rivojlantirishdir. Raqamli makonda xavfsizlikni ta'minlash nafaqat texnik, balki psixologik, ijtimoiy va huquqiy choralarni ham talab qiladi.

Globallashuv sharoitida axborot xavfsizligini ta'minlash strategiyalari. Globallashuv davrida axborot xavfsizligini ta'minlash har bir davlat, korporatsiya va foydalanuvchi uchun muhim vazifa

hisoblanadi. Internet va raqamli texnologiyalarning tez rivojlanishi bilan birga, kiberhujumlar, shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash va feyk axborot tarqalishi kabi tahdidlar kuchaymoqda. Shu bois axborot xavfsizligini ta'minlash strategiyalari tizimli va kompleks bo'lishi lozim.

Texnologik chora-tadbirlar eng asosiy yo'nalishlardan biridir. Bu yo'nalishda kuchli xavfsizlik devorlari (firewall), shifrlash usullari, antivirus dasturlari va monitoring tizimlari qo'llaniladi. Ularning maqsadi kiberhujumlar, zararli dasturlar va boshqa raqamli tahdidlardan tizim va ma'lumotlarni himoya qilishdir. Shu bilan birga texnologik chora-tadbirlar muntazam yangilanib turishi va yangi xavf-xatarlarni qamrab olishi lozim.[3]

Huquqiy chora-tadbirlar ham muhim o'rin tutadi. Milliy va xalqaro axborot xavfsizligi qonunlari, ma'lumotlarni himoya qilish standartlari, onlayn faoliyatni tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlar raqamli makonda tartibni saqlashga xizmat qiladi. Bu chora-tadbirlar shaxsiy ma'lumotlar, moliyaviy va strategik ma'lumotlarning noqonuniy ishlatilishini oldini olishga yordam beradi.

Ta'lim va xabardorlik strategiyasi foydalanuvchilar, xodimlar va jamiyatni kiberxavfsizlik bo'yicha o'qitishga qaratilgan. Kiberhujumlar va raqamli tahdidlarni oldindan aniqlay olish, xavfsiz parollar yaratish, phishing va boshqa firibgarliklardan himoyalanih kabi ko'nikmalar jamiyatning umumiy xavfsizligini oshiradi.

Favqulodda vaziyatlarga tayyorlik ham strategiyaning ajralmas qismidir. Kiberxavfsizlik inqirozlarini oldindan aniqlash, muammolarni tezkor bartaraf etish rejalarini ishlab chiqish, zahiraviy tizimlarni yaratish kutilmagan hujumlar va texnik nosozliklar ta'sirini minimallashtiradi.

Xalqaro hamkorlik zamonaviy axborot makonida xavfsizlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Davlatlararo va xalqaro tashkilotlar bilan integratsiya global tizimlarning himoyasini kuchaytiradi, kiberhujumlar va axborot manipulyatsiyalariga qarshi birgalikda choralar ko'rish imkonini yaratadi.

Shunday qilib, axborot xavfsizligini ta'minlash strategiyalari texnologik, huquqiy, pedagogik, favqulodda va xalqaro yo'nalishlarni birlashtirishi lozim. Kompleks yondashuv raqamli makonda xavfsizlikni oshirish, shaxsiy va davlat resurslarini himoya qilish hamda global axborot tizimlarining barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Shaxsiy va jamiyat darajasidagi xavfsizlik. Globallashuv davrida axborot xavfsizligi nafaqat davlat va korporatsiyalar, balki har bir foydalanuvchi uchun ham dolzarb masala hisoblanadi. Shaxsiy va jamiyat darajasidagi xavfsizlik choralarini to'g'ri tashkil etish, raqamli makonda himoyani oshirishga xizmat qiladi.

Shaxsiy darajada foydalanuvchilar bir nechta muhim choralarni amalga oshirishi lozim. Kuchli parollar yaratish va ikki faktorli autentifikatsiya tizimidan foydalanish shaxsiy hisoblarni buzilishdan himoya qiladi. Shaxsiy ma'lumotlarni faqat ishonchli va rasmiy resurslarda saqlash, ularni oshkor qilmaslik ham xavfsizlikni oshiradi. Foydalanuvchilar xavfsiz internet odatlarini shakllantirishi — masalan, shubhali havolalarga kirmaslik, noaniq dasturlarni yuklamaslik va xavfsiz veb-saytlardan foydalanish — kiberhujumlardan himoya qiladi. Shuningdek, feyk yangiliklar va manipulyativ axborotni tanib olish ko'nikmalarini rivojlantirish foydalanuvchining ongli va xavfsiz axborot iste'molchisi bo'lishini ta'minlaydi.[4]

Jamiyat va davlat darajasida xavfsizlikni ta'minlash strategik ahamiyatga ega. Kiberxavfsizlik markazlarini tashkil etish, monitoring

tizimlarini joriy etish va xavfsizlik bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash davlat resurslarini himoya qilishga xizmat qiladi. Standartlar va reglamentlarni ishlab chiqish va joriy qilish, shuningdek xalqaro ma'lumot almashuvini nazorat qilish global tahdidlarni kamaytirishga yordam beradi. Bu jarayonlar kiberhujumlar, shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash va axborot manipulyatsiyasiga qarshi tizimli choralar ko'rish imkonini yaratadi.

Xulosa. Globallashuv jarayoni axborot texnologiyalari va internetning jadal rivojlanishi bilan birga axborot oqimini keskin kengaytirdi, yangi kommunikatsiya imkoniyatlarini yaratdi va iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirdi. Shu bilan birga, bu jarayon jiddiy xavflar va tahdidlarni ham yuzaga keltirdi, xususan, kiberhujumlar, ma'lumotlarni o'g'irlash, firibgarlik va boshqa raqamli xavf-xatarlar shaxslar, korporatsiyalar va davlatlar faoliyatini bevosita xavf ostiga qo'yadi.

Axborot xavfsizligini ta'minlash esa faqat texnologik choralar bilan cheklanmay, huquqiy, strategik va ta'limiy yondashuvlarni ham talab qiladi. Bu jarayonda shaxslar, kompaniyalar va davlatlar o'zaro samarali hamkorlik qilish orqali xavfsiz axborot muhitini yaratishlari mumkin. Shu bilan birga, kiberxavfsizlik madaniyatini rivojlantirish, raqamli savodxonlikni oshirish va zamonaviy tahdidlarga tezkor javob berish global xavfsizlikni mustahkamlashning muhim omillari sifatida namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, axborot xavfsizligini ta'minlash nafaqat raqamli muhitda barqarorlikni saqlash, balki jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy barqarorligini ta'minlashda ham hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu sababli, global va mahalliy darajada axborot xavfsizligini samarali boshqarish zamonaviy dunyoning ustuvor vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Castells, M. **The Rise of the Network Society**. Oxford: Blackwell Publishers, 2010.
2. Laudon, K., Laudon, J. **Management Information Systems: Managing the Digital Firm**. Pearson, 2020.
3. Schneier, B. **Data and Goliath: The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World**. W. W. Norton & Company, 2015.
4. Turban, E., Sharda, R., Delen, D. **Decision Support and Business Intelligence Systems**. Pearson, 2018.
5. Stallings, W. **Network Security Essentials: Applications and Standards**. Pearson, 2020.
6. Andress, J. **The Basics of Information Security**. Syngress, 2019.
7. Qodirov, Q., Abdurahmonova, M. *Raqamli xavfsizlik va axborot himoyasi*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2021.
8. Karimov, B. *Kiberxavfsizlik va global tahdidlar*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
9. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). **Cybersecurity Guidelines and Threat Landscape Reports**. ENISA, 2021.
10. Schneier, B. **Applied Cryptography: Protocols, Algorithms, and Source Code in C**. Wiley, 1996.
11. UNESCO. **Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines**. UNESCO Publishing, 2013.
12. Floridi, L. **The Philosophy of Information**. Oxford University Press, 2011.
13. Kshetri, N. **Cybersecurity in the Global South**. Journal of Global Information Technology Management, 2016.

HADIS ILMI ISLOM MADANIYATINING TARIXIY ASOSLARIDAN BIRI HAMDA MILLIY MA’NAVIYATIMIZ POYDEVORI SIFATIDA

Ahmadaliyeva Sarvinoz

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti, Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o’g’li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola islom dini hamda madaniyatining rivojida hadislarining o’rni hamda ahamiyati, hadis islom dinining asoslaridan biri, uning milliy qadriyatlarimiz va ma’naviyatimizning poydevori ekanligi haqidagi fikr mulohazalardan iborat

Kalit soʻzlar: ijtimoiy hodisa, din, hadis, e’tiqod, qadryat, ma’naviyat, jamiyat

Annotation: This article discusses the role and importance of hadiths in the development of Islam and culture, the idea that hadith is one of the foundations of Islam, and that it is the foundation of our national values and spirituality.

Keywords: social phenomenon, religion, hadith, belief, value, spirituality, society

Аннотация: В этой статье обсуждается роль и важность хадисов в развитии ислама и культуры, идея о том, что хадисы являются одной из основ ислама, и что они являются основой наших национальных ценностей и духовности.

Ключевые слова: социальный феномен, религия, хадис, вера, ценность, духовность, общество.

Insoniyat tarixining o’ziga xos hamda dunyo haqidagi qarashlarini mutloqlashtirishiga asos bo’la oladigan ko’plab jarayon, voqea hamda hodisalar mavjud. Shunday jarayonlardan biri bu din hisoblanadi. Din

bu eng avvalo, ijtimoiy hodisadir. Ya'ni inson hayoti, uning fikrlashi hamda dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlar hamda tashqi muhitdagi voqea hodisalarga nisbatan e'tiqod nuqtayi nazaridan kelib chiqadigan qarashlari hamda insoniyat hayotini ma'lim tizimga solib turuvchi funksiyalarni bajaruvchi fenomen hisoblanadi."Din – tabiat, jamiyat, inson va uning ongi, yashashdan maqsadi va taqdirini bevosita qurshab olgan, atrof muhitdan tashqarida bo'lgan, insonni yaratgan, ayni zamonda unga biron bir to'g'ri hayot, yo'nalish ko'rsatadigan va o'rgatadigan ilohiy qudratga ishonch va ishonishni ifoda etadigan maslak, qarash, ta'limotdir." [1] Umuman olganda inson hayoti hamda uning botiniy olamini dinsiz (e'tiqod) tasavvur etib bo'lmaydi. Xususan, qariyb XV asrdan buyon insoniyat ijtimoiy hayotiga kirib kelgan hamda tarqqiy etgan, poklik hamda halollik, insoniylik va adolat g'oyalarini, yuksak ma'naviy barqarorlik kabi tuyg'ularni o'zida mujassam etgan islom dini ham jahon hamjamiyatida o'z o'rniga, shu bilan birga bizning hayotimizda ham juda kata ahamiyatga ega. Jamiyatda mavjud barcha ijtimoiy qatlamlar uchun teng tarzda qaraydigan hamda boqiy kamolotga faqat va faqat ezgulik bilan yetish mumkinligi asosidagi islom dini Arabiston yarim orolida vujudga kelgan bo'lsada, Markaziy Osiyoda o'z taraqqiyotining cho'qqisiga erishdi. Yurtimiz tarixi hamda xalqimizning qon qoniga singib ketgan mentalitetimiz, milliy qadryatlarimiz, urf odat hamda an'analarimiz, milliy hunarmandchiligimiz va me'morchiligimizda ham o'z aksini topgan. Islom dini miliy ma'naviyatimiz takomili hamda shakllanishining ham to'la asisi hisoblanadi deyish mumkin.

Islom dini vujudga kelgan davrdan boshlab hozirgi kunga qadar insoniyat tarixi uzoq yillarni, turli voqea va hodisalar, milliy etnik hamda global jarayonlarni boshdan kechirdi. Har bir davr insonlar

hayotiga turli o'zgarishlar, yangilik hamda qulayliklar olib kelganligi bilan karakterlanadi. Ushbu jarayon hamda hodisalar va umuman barcha davrlarda ham muayyan ijtimoiy hodisalar, inson hayoti va ruhiyati bilan bog'liq fundamental tushunchalar, normalar, tartib qoidalar, an'ana va qadriyatlarning saqlanib qolishi, bardavom bo'lishida muayyan asos bo'lishi zarur hisoblanadi. Ushbu asoslar yozma manbaalar ko'rinishida bo'lishi hech kimga sir emas. Islom dini hamda uning asosiy funksiyalari, insonlar turmush tarzi, qadriyat hamda e'tiqodini, ijtimoiy hayotining asosiy jabhalarini qamrab olgan hamda muayyan tizimli tarzda tashkil qiladigan asoslar bu Islom dinining muqaddas kitob "Qur'oni Karim" hamda Hadisi sharif hisoblanadi.

Hadis (arab tilida xabar, gap va yangilik ma'nolarida keladi) — Muhammad (s.a.v.) aytgan so'zlari, qilgan ishlari, iqrorlari to'g'risidagi rivoyat. Hadis Islom dinida Qur'oni Karimdan keyinda turuvchi eng ishonchli manba hisoblanadi. Hadislar ikki qismdan iborat bo'lib, bular matn va isnod hisoblanadi. Hadislar ikki turga: hadisi qudsiy (ma'nosi Alloh taoloniki, aytilishi rasululloh tomonidan bo'lgan hadislar) va Hadisi nabaviyga bo'linadi. Hadislar e'tiborga olinishi jihatidan 3 qismga bo'linadi: sahih (ishonchli), hasan (yaxshi) va zaif hadislaridir. Qur'onda barcha huquqiy va axloqiy masalalar umumiy tarzda bayon etilgan. Ularga aniqlik kiritish va izohlash uchun Muhammad (sav) o'z hadislarini aytardi. Bu hadislarini payg'ambarlarning safdoshlari yodda saqlashga harakat qilardi. Payg'ambar vafotidan so'ng hadislarini naql qilish odat tusiga kirdi. Shu munosabat bilan bir guruh musulmonlar uni yozma shaklda to'play boshladilar. Birinchi hadis kitobini Ibn Shihob az-Zuhriy yozdi. Undan keyin birin-ketin hadis to'plamlari tasnif etila boshladi. Lekin bu to'plamlar muayyan tartibga solinmagan, boblarga ajratilmagan bo'lib, ularda payg'ambar hadislarini bilan sahobalar va

tobe'nlarning fatvolari chalkashtirib yuborilgan edi. Hijriy III asrda hadis tasnif etish sohasida «musnad», «sahih», «sunan» deb atalmish turli yo'nalishlar vujudga keldi. «Musnad» yo'nalishida tasnif etilgan to'plamlarda turli mavzudagi hadislar bir joyda keltirilib, ular hadis rivoyat qiluvchi sahobalarning islom dinini qabul qilgan vaqtiga ko'ra yoki alifbo tartibida joylashtirilgan. Abu Hanifa, Ahmad ibn Hanbalg'ning hadis kitoblari shu yo'nalishga mansub. «Sahih» yo'nalishiga to'g'ri, ishonarli hadislar kiritilgan. Bu yo'nalishga Imom Buxoriy asos solgan. «Sunan» yo'nalishidagi to'plamga esa, to'g'ri, ishonarli hadislar bilan bir qatorda «zaif» hadislar ham kiritilgan. Abu Dovud, Abu Iso at-Termiziy, Nasoiy, Ibn Moja to'plamlari shu yo'nalishda mansubdir[2].

Hadis ilmining shakllanishi hamda rivojlanishi bevosita insonlar orasidagi turli masala hamda hodisalarga nisbatan xato yondashish, turli tushunmovchiliklar hamda diniy e'tiqod masalasidagi fikrlar tarqoqligiga barham berish va shu bilan bir qatorda dinning vujudga kelgan davridagi fikr mulohazalarning unutilib, o'zgarib ketmasligi bilan bog'liq hisoblanadi. Ushbu jarayonlarda hadisshunoslarning mehnati va izlanishlari tahsinga sazovordir. Rivoyatlarda birgina hadisning sahih yoki nosahih ekanligini aniqlash uchun Imom Buxoriy izlab izlab 10 dam ortiq mamlakatlarni kezganligi hammamizga ayondir.

Yurtimiz azal azaldan dunyo tamadduni hamda jahon sivilizatsiyasining o'chog'laridan bir bo'lib kelgan. Bu serquyosh zaminda yetishib chiqqan olimlarning ilmiy merosi hozirgi kunga qadar jahon ahli e'tiborini o'ziga tortib kelmoqda. Hadis ilmining rivojida ham bevosita hadisshunos olimlar Imom Buxoriy hamda uning shogirdi Imom at-Termiziy hissalarini beqiyos hisoblanadi. Shunday ajdodlarga munosib voris bo'lish va ularning ilm yo'lini davom ettirish shu yurtning barcha

farzandlari uchun insoniy burch hisoblanadi. Davlatimiz rahbari ham bevosita yoshlarga murojaat qilib: "Sizlar ko'p kitob o'qigan, bilimli avlod sifatida yurtimiz o'tmishda jahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri bo'lganini yaxshi bilasiz. Siz Xorazmiylar, Farg'oniylar, Beruniy va Ibn Sino, Ulug'bek, Navoiy va Boburlar, Buxoriylar, Termiziylar avlodisiz. Ana shunday buyuk vatandoshlarimiz yaratgan bebaho bilim va kashfiyotlar bugun ham butun insoniyatga xizmat qilmoqda"[3] deb ta'kidlamagan edi. Ushbu fikr ham yuksak ishonch namunasidir desak xato bo'lmaydi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, hadis ilmi va umuman islom dini milliy ma'naviyatimiz va qadriyatlarimiz, madaniyatimiz va mentalitetimizning asoslaridan biri hisoblanadi. Ma'naviyatni Islomsiz, Islomni ma'naviyatsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Turmush tarzimiz, milliy tarbiya tizimimiz, an'analarimiz, oilamiz va barcha barchasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak hayotning barcha jabhalarida uning poklik va ezgulik g'oyalarini ko'rishimiz mumkin. Bevosita mamlakatimiz Prezidenti Shu. Mirziyoyev mamlakatimiz oldida turgan ustuvor vazifalar haqida fikr bildirar ekan: "Biz yaratayotgan yangi O'zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g'oyasi bo'ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan"[4] deb ta'kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Alisher Toyrov, Shaxzod Axmedov. Dinshunoslik. Samarqand 2018. 10-bet
2. Qomus.uz/O'zbekiston milliy ensiklopediyasi
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning Yoshlar Forumida so'zlagan nutqian. 25.12.2020

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo‘yicha videoselektor yig‘ilishida so‘zlagan nutqidan

MAKTABGACHA TA’LIMDA BOLA “NOYOBLIGI”NING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TALQINI

Hamidova Odinaxon Nusratullayevna

Namangan davlat pedagogika instituti, Pedagogika fakulteti

Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim jarayonida bolaning “noyoblighi” tushunchasi pedagogik va psixologik nuqtai nazardan yoritiladi. Har bir bolaning individual xususiyatlari, tabiiy qobiliyatlari, ijtimoiy-emotsional rivojlanish darajasi va o‘ziga xos ehtiyojlari ta’lim jarayonida qanday hisobga olinishi kerakligi tahlil qilinadi. Shuningdek, bolaning noyobligini aniqlash va rivojlantirishda o‘qituvchi hamda oilaning o‘rni, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalarining ahamiyati, motivatsiya va psixologik qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, bola noyoblighi, individual yondashuv, pedagogik-psixologik rivojlanish, qobiliyat, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, pedagogik qo‘llab-quvvatlash, bolaning individual ehtiyojlari.

Аннотация: В данной статье раскрывается педагогико-психологическое понимание уникальности ребёнка в процессе дошкольного образования. Анализируется, каким образом в образовательной деятельности учитываются индивидуальные особенности каждого ребёнка, его природные способности, уровень

социально-эмоционального развития и специфические потребности. Также освещается роль педагога и семьи в выявлении и развитии уникальности ребёнка, значимость личностно-ориентированных образовательных технологий, мотивации и психологической поддержки.

Ключевые слова: дошкольное образование, уникальность ребёнка, индивидуальный подход, педагогико-психологическое развитие, способности, личностно-ориентированное обучение, педагогическая поддержка, индивидуальные потребности ребёнка.

Annotation: This article explores the pedagogical and psychological interpretation of a child’s “uniqueness” within the preschool education process. It analyzes how each child’s individual characteristics, natural abilities, socio-emotional development level, and specific needs should be considered in the learning process. The paper also highlights the role of teachers and families in identifying and nurturing a child’s uniqueness, as well as the importance of learner-centered educational technologies, motivation, and psychological support mechanisms.

Keywords: preschool education, child’s uniqueness, individual approach, pedagogical-psychological development, abilities, learner-centered education, pedagogical support, child’s individual needs.

Maktabgacha ta’lim jarayonida har bir bola o’zining takrorlanmas psixologik va pedagogik xususiyatlariga ega bo’lgan noyob shaxs sifatida qaralishi zamonaviy ta’limning asosiy tamoyillaridan biridir. Bolaning noyobligini anglash, avvalo, uning tug’ma qobiliyatlari, individual rivojlanish sur’atlari, temperament tipi, emotsional barqarorligi, kommunikativ qobiliyatlari va ijtimoiy moslashuv jarayonlarini chuqur

tahlil qilishni talab etadi. Chunki aynan shular bolaning shaxs sifatida shakllanish jarayonida hal qiluvchi omillar bo'lib xizmat qiladi.

Maktabgacha ta'lim jarayonida har bir bola o'zining takrorlanmas psixologik va pedagogik xususiyatlariga ega bo'lgan noyob shaxs sifatida qaralishi zamonaviy ta'limning asosiy tamoyillaridan biridir. "Individ" tushunchasi umuman "odam" degan tushunchani tóldirib, uning ijtimoiy va biologik mavjudot sifatida mavjudligini tasdiqlaydi. [1] Bolaning noyobligini anglash, avvalo, uning tug'ma qobiliyatlari, individual rivojlanish sur'atlari, temperament tipi, emotsional barqarorligi, kommunikativ qobiliyatlari va ijtimoiy moslashuv jarayonlarini chuqur tahlil qilishni talab etadi. Chunki aynan shular bolaning shaxs sifatida shakllanish jarayonida hal qiluvchi omillar bo'lib xizmat qiladi.

Pedagogik nuqtai nazardan qaralganda, bola noyobligi ta'lim jarayonini individuallashtirish va differensiallashtirishni zarur qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar bir xil sharoitda tarbiyalansa ham, ularning qiziqishlari, o'qishga munosabati, idrok darajasi va tafakkur jarayonlari turlicha bo'ladi. Shuning uchun o'qituvchi har bir bolaning o'ziga xos qirralarini aniqlash, unga mos o'quv muhitini yaratish, untuvchanlik, qo'rquv, tortinchoqlik yoki aksincha faol va harakatchanlik kabi xususiyatlarni hisobga olgan holda pedagogik yondashuvni rejalashtirishi zarur.

Psixologik talqinda esa bolaning noyobligi uning ichki dunyosining murakkabligi, irodaviy jarayonlarning shakllanishi, motivatsiya manbalari va shaxsiy tajribasi bilan bog'liq. Maktabgacha yoshdagi bolalar emotsional sezgir bo'lgani uchun, ularga ko'rsatilgan mehr, qo'llab-quvvatlash, e'tirof va ishonch ularning o'ziga bo'lgan bahosini mustahkamlaydi. Shu bois, pedagogning psixologik madaniyati, ota-

onaning munosabati, oila muhiti — boladagi noyoblikning namoyon bo'lishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan omillardir.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari bolaning imkoniyatlarini maksimal darajada ochishga xizmat qiladi. Ko'pgina psixologlarning tadqiqotlari bilish qobiliyatlarining ancha erta paydo bo'lishi haqida ma'lumot beradi. Ularning miqdori predmetlarning o'ziga xos tomonlarini anglay olish, qiyin vaziyatlarni hal qilish qobiliyati, kuzatuvchanlik, ongining ijodkorligi va originalligini belgilaydi. Leytes umumiy aqliy qobiliyatlarning rivojlanishida faollik va o'zini boshqarish xususiyatlari katta ahamiyatga ega deydi. [2] Masalan, o'yin, ijodiy topshiriqlar, loyihaviy faoliyat, muloqotga asoslangan mashg'ulotlar yoki sensor rivojlantiruvchi metodlar orqali bola o'z qobiliyatlarini erkin namoyon qilish imkoniga ega bo'ladi. Bunday jarayonlarda o'qituvchining asosiy vazifasi — bolaning tashabbusini qo'llab-quvvatlash, uning mustaqil fikrlashini rag'batlantirish va ichki motivatsiyasini shakllantirishdir.

Oilada esa bolaning noyobligini rivojlantirish uchun psixologik qulay muhit, emotsional barqarorlik, rag'bat, ota-ona va bola o'rtasidagi ishonchli muloqot muhimdir. Maktabgacha ta'lim muassasasi va oila o'rtasidagi hamkorlik bolaning yanada mukammal rivojlanishi uchun eng samarali omil hisoblanadi.

Pedagogik jarayonda bola noyobligini hisobga olish bir necha darajadagi yondashuvlarni talab qiladi. Bolada namoyon bo'lgan musiqiy qobiliyat uning musiqachi bo'lishi uchun biron-bir darajada garov bo'la olmaydi. Bolaning musiqachi bo'lishi uchun unga maxsus ta'lim namoyish qilgan qat'iylik, musiqa asbobi, notalar va boshqa ko'plab shart sharoitlar bo'lishi zarur. [3] Mashg'ulotlarni tashkil qilishda bolalarning turli qobiliyatlari, qiziqish doiralari, o'yinlarga bo'lgan

munosabatlari, mustaqil faoliyatga tayyorligi, ijodkorlik darajasi va o'rganish uslublarini farqlash zarur. Kimdir ko'proq tasviriyl faoliyatda o'zini namoyon etsa, boshqasi konstruktiv o'yinlar orqali, yana boshqasi muloqot, qo'shiq, harakatli o'yinlar yoki tabiatni kuzatish orqali rivojlanadi. Shu bois differensial yondashuv — ya'ni bolalarning qobiliyatiga mos topshiriqlar berish — ta'limning asosiy mexanizmlaridan biridir. Qobiliyatning rivojlanishi tashqi va ichki sharoitlarning o'zaro aloqalari orqali belgilanadi. Rubinshteyn aytganidek, qobiliyat spiralsimon tarzda rivojlanadi: bir k'orinishdagi qobiliyatlar keyingi rivojlanish uchun imkoniyat yaratadi, natijada yana ham yuqori darajadagi qobiliyatlar rivojlanadi. [4] Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari esa bolaning noyobligini ochishga yanada keng imkoniyat yaratadi. Bu metodlarda bolaga tayyor bilim berilmaydi, balki mustaqil kashf qilish, tajriba o'tkazish, izlanish, savol berish, ijod qilish kabi faoliyatlar ustuvor bo'ladi. Bunday jarayon bolaning ichki motivatsiyasini kuchaytiradi, qiziqishini rag'batlantiradi, o'z imkoniyatlarini sinab ko'rishga undaydi.

Bolaning noyobligini ochish va rivojlantirish bir martalik jarayon emas; bu uzluksiz, tizimli va murakkab pedagogik-psixologik faoliyatdir. Har bir bolaning rivojlanish darajasi muntazam kuzatib borilishi, uning qiziqishlari, kuchli va zaif tomonlari aniqlanib, shu asosda mos sharoitlar yaratilishi lozim.

O'yin, ijodkorlik, muloqot, tajribalar, sensor rivojlanish, nutq mashqlari kabi faoliyatlar noyoblikni ochishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Eng muhimi, bola o'zini baholashda ishonchli bo'lishi, o'z fikrini ochiq aytishdan cho'chimay, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantira olishi kerak. Buning uchun esa unga hurmat, erkinlik, xavfsiz muhit va izchil psixologik qo'llab-quvvatlash zarur.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'limda bola noyobligini anglash — bu har bir bolaning takrorlanmas shaxs sifatida tan olinishi, uning imkoniyatlari uchun qulay sharoitlar yaratish, qobiliyatlarini ochish, psixologik ehtiyojlarini qondirish va rivojlanishiga ko'maklashish demakdir. Bunday yondashuv bola ichki dunyosining boyligini, tafakkurining kengligini, ijodkorlik salohiyatini, ijtimoiy faolligini o'stiradi. Noyobligini his qilgan bola kelajakda o'ziga ishongan, mas'uliyatli, mustaqil fikrlovchi va hayotda faol pozitsiyaga ega bo'lgan shaxs sifatida voyaga yetadi. Shu sababli maktabgacha ta'lim tizimi bolaning shaxs sifatidagi takrorlanmasligini chuqur anglab, uni to'liq rivojlantirishga xizmat qilishi bugungi pedagogikaning eng dolzarb tamoyillaridan biri sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. V. Karimova, "Psixologiya" Toshkent-2002
2. Z.Nishonova, G.Alimova. "Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi Toshkent-2006
3. Y.M.Fayziuev, "Umumaniy va tibbiy psixologiya" Toshkent-2012

ILK YOZMA MANBALAR: TARIX VA BUGUN

Isaqova Guljaxon Abduxamid qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi 1-boshqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola insoniyat tarixida ilk yozma manbalar paydo bo'lishi, ularning shakllanish jarayoni va taraqqiyot bosqichlarini ilmiy jihatdan o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda qadimgi Mesopotamiya mixxatlari, Misr iyerogliflari, Xitoy piktogrammalari va qadimgi O'rta Osiyo hududlarida vujudga kelgan yozuv tizimlarining mazmuni hamda ularning jamiyat hayotiga ta'siri

yoritiladi. Shuningdek, ilk yozma manbalar davlat boshqaruvi, iqtisodiy munosabatlar, diniy e’tiqodlar, madaniy an’analar va ijtimoiy tartibotning shakllanishida qanday asosiy o‘rin tutgani tahlil qilinadi. Maqolada bugungi kunda ushbu manbalarni o‘rganishning zamonaviy yo‘nalishlari – arxeologiya, paleografiya, raqamlashtirish texnologiyalari va matnlarni qayta tiklash usullari haqida ham ma’lumot beriladi. Ilk yozma yodgorliklarning hozirgi davrdagi ilmiy, madaniy va ma’naviy ahamiyati, ularning global tarixiy xotirani saqlashdagi roli alohida ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: Ilk yozma manbalar, tarix, mixxat, piktografiya, qo‘lyozmalar, raqamli madaniyat, meroz, axborot, san’at, yozuv tarixi.

KIRISH

“Yozma manbalar” — bu tarix, madaniyat, jamiyat yoki boshqa sohalar haqida yozuv shaklida bizgacha yetib kelgan ma’lumotlardir. Ular o‘tmish voqealarini o‘rganishda eng muhim manbalardan biri hisoblanadi.

Yozma manbalarga nimalar kiradi?

Qadimgi bitiklar, toshga, loyga, metallga yozilgan yozuvlar, qo‘lyozmalar, kitoblar

Tarixiy hujjatlar – farmonlar, qonunlar, shartnomalar, Letopis va xronikalar

Arxiv hujjatlari, Ilmiy va diniy matnlar, Mashhur shaxslarning xatlari, kundaliklari

Yozma manbalarning vazifasi, O‘tmishdagi voqealar haqida aniq ma’lumot beradi.

Davlat boshqaruvi, ijtimoiy hayot, madaniyatni o‘rganishga yordam beradi.

Tarixiy faktlarni ishonchli dalillar bilan tasdiqlaydi.

Yozma manbalar insoniyat tarixida yozuv ixtiro qilingandan keyin paydo bo'lgan. Yozuv esa jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq ehtiyojlardan kelib chiqqan. Quyida yozma manbalar paydo bo'lish jarayoni sodda qilib tushuntiriladi: Ehtiyoj paydo bo'ldi. Insonlar avval og'zaki rivoyatlar orqali ma'lumotni avloddan avlodga o'tkazgan. Ammo: aholining ko'payishi, savdo-sotiqning kengayishi, davlat boshqaruvining murakkablashishi natijasida ma'lumotni eslab qolish qiyinlashdi. Shuning uchun yozuv zarur bo'ldi. Eng qadimgi yozuvlar paydo bo'ldi. Taxminan miloddan avvalgi 4–3 ming yilliklarda Mesopotamiya (Shumerlar), Misr, Hind vodiysi va Xitoyda birinchi yozuv shakllari yaratildi. Ular dastlab: mol-mulk, soliq, savdo, hosil hisobi uchun ishlatilgan. Materiallar tanlandi. Yozish uchun turli materiallar ishlatilgan: Loy taxtachalar. Papirus (Misr). Tosh va metall (bitiklar). Qog'oz (Xitoydan tarqalgan)

Yozuvning rivojlanishi. Yozuv asta-sekin: diniy matnlar, qonunlar, tarixiy voqealar,

Adabiyotlar, uchun ham qo'llanila boshladi. Shunday qilib xalq xotirasi yozma ko'rinishda mustahkamlandi. Yozma manbalar shakllandi

Yuqoridagi jarayonlar natijasida bugungi kunda biz o'rgana oladigan yozma manbalar — qo'lyozmalar, bitiklar, hujjatlar va boshqalar shakllandi.

Yozma manbalar odamzod tarixining eng muhim bilim xazinasini hisoblanadi. Insoniyat o'z tarixini, ma'naviyatini, madaniyatini va ijtimoiy hayotini asrlar davomida aynan yozuv orqali avloddan avlodga yetkazib kelgan. Yozma manba deganda o'tmishda yashagan xalqlar, davlatlar va shaxslar tomonidan yozuv vositasida yaratilgan va bizgacha yetib kelgan har qanday ma'lumotlar tushuniladi. Ular tarixiy

voqealarni qayta tiklashda, ilm-fan taraqqiyotini o‘rganishda, madaniyatni anglashda eng asosiy dalil va asos bo‘lib xizmat qiladi.

Yozma manbalarning kelib chiqishi va paydo bo‘lishi.

Insoniyat dastlab og‘zaki an‘analar — ertaklar, rivoyatlar, qo‘shiqlar orqali ma‘lumotni saqlagan. Ammo jamiyat taraqqiy etishi bilan hukmronlik, iqtisodiy aloqalar, soliqlar, savdo-sotiq, yer-mulk hisobi, qonun-qoidalar kabi murakkab jarayonlar vujudga kelgan. Bularning barchasi aniq yozuvni talab qilgan. Shunday qilib, miloddan avvalgi IV–III ming yilliklarda Mesopotamiya, Misr, Xitoy va Hindiston kabi qadimiy sivilizatsiyalarda dastlabki yozuv shakllari paydo bo‘lgan.

Yozma manbalarning ilk shakllari

Yozuvning dastlabki shakllari oddiy belgilar, piktogrammalar edi. Shumerlar loy taxtachalarga mixsimon yozuvlar tushirgan, misrliklar papirusga ierogliflar bitgan, xitoyliklar suyak va bambuk plastinkalarga belgilar yozgan. Yozuvlarning rivojlanishi orqali tarixiy voqealar aniq qayd etila boshladi. Shunday qilib, yozma manbalar shakllandi.

Yozma manbalar xilma-xil bo‘lib, quyidagi asosiy guruhlariga bo‘linadi:

1. Qadimgi bitiklar va toshga yozilgan yozuvlar

Orxon-Enasoy bitiklari, Behistun bitigi, Mesopotamiya mixxatlari shular jumlasidan.

2. Diniy matnlar

Qur’on, Injil, Tavrot, Avesto, Buddaviy matnlar, qadimgi diniy qo‘lyozmalar.

3. Davlat hujjatlari farmonlar, shartnomalar, qonunlar, soliq daftarlari, diplomatik maktublar.

4. Tarixiy asarlar va xronikalar

tarixchilar, solnomachilar tomonidan yozilgan asarlar (Masalan: Narshaxiy “Buxoro tarixi”).

5. Badiiy adabiyotlar dostonlar, she’riy to‘plamlar, romanlar, afsonaviy matnlar.

6. Arxiv hujjatlaridavlat, harbiy, iqtisodiy, ma’muriy arxivlarda saqlanadigan yozuvlar.

7. Shaxsiy hujjatlar, maktublar, kundaliklar, tarjimai hol va memuarlar.

Yozma manbalarning ahamiyati

Yozma manbalar — tarixiy voqealarning eng ishonchli dalillaridan biridir. Chunki ular o’sha davrga guvoh bo’lgan odamlar yoki davlat idoralari tomonidan bevosita yozilgan. Ular yordamida:tarixiy jarayonlar aniq sanalar bilan tiklanadi,o’tmish davlatlar tuzilishi o’rganiladi,qadimgi xalqlarning madaniyati va ijtimoiy hayoti yoritiladi,buyuk shaxslarning faoliyati haqida ma’lumotlar olinadi,urfodatlar, e’tiqod va dunyoqarash o’rganiladi.Yozma manbalar ilm-fan rivojida ham katta rol o’ynaydi. Masalan, qadimgi astronomlar, matematiklar, tabiblar tomonidan yozilgan qo’lyozmalar bugungi fan taraqqiyotiga asos bo’lgan. Yozma manbalar og’zaki, moddiy va tasviriy manbalardan shunisi bilan farq qiladiki, ular aniq yozuv belgilarida berilgan bo’ladi. Masalan, qoya rasmlari yozma manba emas, chunki ular belgilar emas, tasvirlardir. Ammo toshga o’yilgan yozuvlar (masalan, qadimgi turkiy bitiklar) yozma manbaga kiradi. O’zbek xalqi tarixiga oid eng qadimgi yozma manbalar juda ko’p bo’lib, ular orasida:Avesto,Orxon-Enasoy bitiklari,Qadimgi Baqtriya va Sug’d yozuvlari,Xorazm yozuvlari,Alisher Navoiy, Bobur, Beruniy, Ibn Sino kabi allomalarning asarlari,qadimgi qo’lyozmalar, tarixiy hujjatlar alohida ahamiyatga ega.

YOZMA MANBALAR VA BUGUN — TARIXIY XOTIRANING YANGI QIYOFASI

Yozma manbalar insoniyat taraqqiyotining eng muhim ustunlaridan biri boʻlib, ular faqat oʻtmish haqidagi maʼlumotlar jamgʻarmasi emas, balki bugungi dunyo shakllanishining asosiy omillaridan biridir. Dastlab odamlar uchun yozuv faqatgina hisobot yoki hisob-kitob vositasi boʻlgan boʻlsa, vaqt oʻtishi bilan u tafakkurni tartibga soluvchi, jamiyatni boshqaruvchi va madaniyatni saqlovchi kuchga aylandi. Yozma manbalar boshida moddiy shaklga ega boʻlgan boʻlsa-da, bugun ular asta-sekin raqamli shaklga koʻchib, insoniyat xotirasining yangi qatlami sifatida shakllanmoqda. Tarixda yozuvning eng katta vazifalaridan biri — inson tajribasini yoʻqolishdan saqlash boʻlgan. Qadimgi qoʻlyozmalar, bitiklar, solnomalar va diniy matnlar orqali oʻtmishning butun bir davrlari bizgacha yetib kelgan. Har bir satr, har bir belgida bir xalqning ovozi, qoʻrqinchlari, orzulari, orzu qilgan kelajagi mujassam boʻlgan. Biroq bugungi kunda yozma manbalar faqat tarixchilar yoki arxiv xodimlarining ish quroli emas, balki har bir insonning kundalik hayotidagi muhim boʻgʻinga aylangan. Endi biz har kuni ish joyida, maktabda, uyda, hatto telefonimizda ham yozma axborot bilan ishlaymiz. Bu jarayon oʻtmish va bugunning uzluksiz bogʻlanishini koʻrsatadi. Bugungi kunda dunyo oʻz tarixini yangi koʻz bilan oʻrganmoqda. Endi tarix faqat topilgan qoʻlyozmalarga tayanib yozilmayapti — balki zamonaviy texnologiyalar yordamida ilgari koʻzga tashlanmaydigan tafsilotlar aniqlanmoqda. Masalan, eski qoʻlyozmalarni oʻqishda sunʼiy intellekt yordamida soʻnib ketgan harflar tiklanmoqda, tadqiqotchilar raqamli arxivlarda minglab matnlarni bir zumda solishtira olmoqda, algoritmlar esa matnning yoshi, uslubi yoki yozuvchisini aniqlashda yordam bermoqda. Bu usullar yozma manbalar

bugun qanday yashayotganini, qanday yangi imkoniyatlarga ega bo‘layotganini yaqqol ko‘rsatadi. Shuningdek, zamonaviy jamiyatda har bir odamning elektron faoliyati ham kelajak uchun yozma manbaga aylanmoqda. Elektron pochta, matnli xabarlar, rasmiy hujjatlarning onlayn shakllari, davlat portallaridagi ma’lumotlar, hatto ijtimoiy tarmoqdagi fikrlar ham vaqt o‘tishi bilan tarixiy ahamiyat kasb etishi mumkin. Bu jarayon insoniyat tarixida ilk bor shunday darajada keng ko‘lamli yozma iz qoldirilayotganini anglatadi. Bundan tashqari, har bir davlat o‘z raqamli arxivlarini yaratib, tarixiy hujjatlarni elektron fondlarga ko‘chirmoqda. Bu nafaqat ularni saqlab qoladi, balki tarixni hamma uchun ochiq va qulay qiladi. Yozma manbalar bugun nafaqat ilmiy ahamiyatga ega, balki jamiyat ongini shakllantirishda ham katta rol o‘ynaydi. Tarixiy asarlar va arxiv hujjatlari zamonaviy insonning dunyoqarashi, milliy o‘zligi va fuqarolik ongining shakllanishida poydevor vazifasini bajaradi. O‘qilgan har bir asar, ko‘rilgan har bir qo‘lyozma o‘tmish bilan ichki suhbat qilgandek bo‘ladi. Odamlar o‘z tarixini bilgan sari, o‘z kimligini ham chuqurroq anglaydi. Shuning uchun bugungi ta’lim tizimi ham tarixiy yozma manbalardan faol foydalanadi: o‘quvchilar qo‘lyozmalar bilan ishlaydi, ularni tahlil qiladi va o‘tmishdan hozirga bog‘lanishlarni topadi. Bundan tashqari, yozma meros bugungi iqtisodiy va siyosiy hayotda ham muhim o‘rin tutadi. Davlat hujjatlari, qonunlar, xalqaro shartnomalar — bular ham yozma manbalar bo‘lib, jamiyatning barqarorligi va rivoji uchun asos yaratadi. Huquqiy tizimning mustahkamligi ham aynan yozma tartib-qoidalarga tayanadi. Demak, yozma manbalar nafaqat tarixiy ahamiyatga, balki zamonaviy ijtimoiy tuzumning tuzilishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu tariqa, yozma manbalar o‘tmishning muzey eksponati emas, balki bugunning faol ishtirokchisidir. Ular insoniyatni o‘tmishdan ajratmaydi,

aksincha birlashtiradi. Har bir yangi texnologiya, har bir yangi ilmiy kashfiyot yozma manbalarning hayotini yanada uzaytiradi, ularni yangi avlodlar uchun yanada tushunarli va qulay qiladi. Demak, yozma manbalar — bu shunchaki oʻtmish yodi emas, balki insoniyatning bugungi taraqqiyoti uchun xizmat qilayotgan tirik merosdir. Yozma manbalar insoniyat tarixining eng muhim koʻzgusi boʻlib, ular orqali biz nafaqat oʻtmishni, balki bugungi kunni ham tushunamiz. Bugungi zamonning eng katta farqi shundaki, yozma manbalar endi faqat qogʻoz, pergament yoki papirusda emas, balki elektron shaklda, raqamli arxivlar va internet platformalarida mavjud. Ular insoniyat xotirasining uzluksiz davomi sifatida yashamoqda. Har bir davlatning rasmiy hujjatlari, qonunlar, statistik hisobotlar, ilmiy maqolalar, hatto ijtimoiy tarmoqdagi postlar va bloglar ham kelajak tarixchilari uchun yozma manba hisoblanadi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar yozma manbalarni saqlash va ulardan foydalanish imkoniyatlarini tubdan oʻzgartirdi. Masalan, qadimiy qoʻlyozmalarni lazer skanerlash, 3D skanerlash va raqamli tiklash orqali oʻqib boʻlmaydigan yoki yoʻqolgan matnlarni tiklash mumkin. Endi tarixchilar dunyoning istalgan nuqtasida joylashgan arxivga kirishlari, nodir qoʻlyozmalarni elektron koʻrinishda oʻrganishlari mumkin. Shu tariqa, oʻtmish va bugun orasidagi masofa qisqardi, yozma manbalar yanada ommalashdi va qulaylashtirildi. Bugungi jamiyatda yozma manbalar taʼlim tizimida ham muhim rol oʻynaydi. Maktab va universitetlarda tarixiy matnlarni oʻrganish orqali talabalar nafaqat tarixiy voqealarni bilib oladi, balki analitik fikrlash va tahlil qilish koʻnikmalarini rivojlantiradi. Raqamli kutubxonalar va elektron resurslar orqali ular istalgan yozma manbani tezkor topib, turli davrlarni solishtirish imkoniga ega boʻladi. Shu tariqa, yozma manbalar nafaqat bilim manbai, balki zamonaviy taʼlim

jarayonining asosiy vositasiga aylangan. Yozma manbalar bugungi siyosiy va ijtimoiy hayotda ham faol ishlatilmoqda. Davlat organlari qonunlar, qarorlar, farmonlar va rasmiy hisobotlarni raqamli shaklda nashr qiladi. Bu esa jamiyatning shaffofligini oshiradi va aholiga o'z tarixini bilish, huquqiy bilimlarni egallash imkonini beradi. Shuningdek, yozma manbalar zamonaviy iqtisodiy jarayonlarda ham muhimdir: korporatsiya hujjatlari, moliyaviy hisobotlar, xalqaro bitimlar va elektron kontraktlar ham kelajakda tarixiy manba sifatida tadqiq qilinadi. Bugungi kunda har bir insonning kundalik elektron faoliyati ham kelajak yozma manbasiga aylanmoqda. Misol uchun, ijtimoiy tarmoqdagi postlar, elektron xatlar, blog yozuvlari, hatto mobil ilovalar orqali amalga oshirilgan yozuvlar ham kelajakda XXI asr jamiyatining tarixiy tasviri bo'lishi mumkin. Shunday qilib, bugungi kunning har bir harakati, har bir yozuvi kelajak tarixining tarkibiy qismiga aylanmoqda. Raqamli asr yozma manbalarni o'tmishdagi og'ir, qog'ozga bog'liq saqlashdan farqli ravishda, tezkor, keng va interaktiv qiladi. Endi tarixni o'rganish faqat arxivga borib, eski hujjatlarni qo'lda tekshirish bilan cheklanmaydi. Sun'iy intellekt va kompyuter algoritmlari yordamida matnlar tahlil qilinadi, turli davrlarning yozuvlari taqqoslanadi, hatto yozuvchining uslubi va til xususiyatlari aniqlanishi mumkin. Bu jarayon tarixni chuqurroq anglashga, yangi xulosalar chiqarishga va o'tmish bilan bugunning yanada qiziqarli bog'liqligini ko'rsatishga imkon beradi. Shu tariqa, yozma manbalar bugun o'tmishdan kelajakgacha uzluksiz ko'prik vazifasini bajaradi. Ular nafaqat tarixiy ma'lumot manbai, balki zamonaviy jamiyatni shakllantiruvchi, ta'lim, siyosat, iqtisod va madaniyatni rivojlantiruvchi kuchga aylandi. Bugungi kunda yozma manbalar orqali insoniyat o'z tarixini yanada samarali o'rganmoqda, o'tmish tajribasini hozirgi

hayotga tatbiq qilmoqda va kelajak avlodlar uchun meros qoldirmoqda. Shu ma’noda yozma manbalar nafaqat tarixiy xotira, balki raqamli asrning tirik va faol qatlamiga aylangan.

Xulosa. Ilk yozma manbalarni o’rganar ekanmiz, aslida biz faqat qadimgi belgilar yoki toshga o’yilgan satrlarni emas, balki odamzodning ming yillik orzu-umidlari, qo’rquvlari, mehnati va hayot tarzini o’qib chiqamiz. Ular bizga o’tmish qanday bo’lganini, odamlar qanday yashaganini, nimalarga ishonganini aytib beradi. Bugungi kunda texnologiya rivojlanib, bor narsa bir zumda yoziladigan zamonda qadimgi yozuvlarga qarash, go’yo uzoq o’tmishdan yuborilgan maktubni ochib ko’rgandek taassurot beradi. Shu sabab, ilk yozma manbalar nafaqat tarix uchun, balki insoniyatning o’zini anglashida ham juda muhim. Yig’ib aytganda, bu manbalar bizni o’tmish bilan bog’laydigan ko’prikdir — ular bo’lmasa, tarix ham, kimligimiz haqidagi tasavvurimiz ham to’liq bo’lmay qolardi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Akbarov, B. (2018). O’zbekiston tarix manbalari. Toshkent: Fan.
2. Karimov, S. (2015). Tarixiy manbalar va ularning ahamiyati. Toshkent: Sharq.
3. Beruniy, A. (1993). Tarixiy asarlar to’plami. Toshkent: Akademiya nashriyoti.
4. Navoiy, A. (2002). Xamsa va boshqa asarlar. Toshkent: O’zbekiston davlat nashriyoti.
5. Ibn Sino, A. (2001). Kitob al-Qonun fi al-Tibb. Toshkent: Fan nashriyoti.
6. Orxon-Enasoy bitiklari. (2010). Qadimiy turkiy yozuvlar to’plami. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

7. Shamsiev, R. (2017). Yozma manbalar va zamonaviy tadqiqotlar. Toshkent: Ilmiy nashrlar.
8. UNESCO World Digital Library. Manbalarni raqamlashtirish va saqlash. <https://www.wdl.org>
9. National Digital Library of Uzbekistan. Elektron qo‘lyozmalar va arxivlar. <https://www.kitobxon.uz>
10. History Today. The evolution of written records in the digital age. <https://www.historytoday.com>

ILK YOZMA MANBALAR: TARIX VA BUGUN

Ismoilova Madinabonu Ilhomjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola insoniyat sivilizatsiyasining shakllanishi va rivojlanishida ilk yozma manbalar tutgan o‘rinni har tomonlama tahlil qiladi. Unda qadimgi jamiyatlarda paydo bo‘lgan mixxat, iyeroglif, turkiy runik belgilar, Baqtriya va So‘g‘d yozuvlari kabi tizimlarning vujudga kelish jarayoni, ularning jamiyat hayotini qayd etishdagi amaliy ahamiyati hamda ma‘naviy-madaniy meros sifatidagi o‘rni yoritiladi. Annotatsiyada yozma manbalar orqali o‘tmishning siyosiy, iqtisodiy, diniy va maishiy hayoti haqida ishonchli ma‘lumot olish imkoniyati, ular bilan bog‘liq manbashunoslik muammolari va ularni tadqiq etishda qo‘llanilayotgan zamonaviy texnologik usullar haqida fikr yuritiladi. Qadimgi matnlarni o‘rganish bugungi kun tarixshunosligi, madaniyatshunosligi va milliy o‘zlikni anglash jarayonida naqadar muhim ekani alohida ta’kidlanadi.

Kalit soʻzlar: Ilk yozma manbalar, qadimgi sivilizatsiyalar, mixxat, iyerogliflar, manbashunoslik, tarixiy meros, yozuv tizimi, arxeologiya, zamonaviy tadqiqotlar.

Kirish. Insoniyat tarixi ming yillar davomida shakllangan murakkab jarayon boʻlib, bu jarayonning har bir bosqichi oʻziga xos belgilar va izlar qoldirgan. Oʻtmishni oʻrganish, eng avvalo, moddiy va yozma manbalar orqali amalga oshiriladi. Shulardan eng muhimlaridan biri — bu ilk yozma manbalardir. Yozuv inson tafakkurining yuksalgan bosqichi sifatida jamiyat taraqqiyotining eng asosiy koʻrsatkichlaridan biri hisoblanadi. Uning paydo boʻlishi bilan jamiyatning siyosiy boshqaruvi, iqtisodiy hayoti, diniy marosimlari, xalqning kundalik faoliyati hamda madaniy qarashlari tizimli ravishda qayd etila boshlangan. Shu sababli qadimgi dunyo yozuv tizimlari tarixshunoslikning poydevoridir. Ilk yozma manbalar qadimgi sivilizatsiyalarning nafaqat tashqi koʻrinishini, balki ichki dunyosini ham ochib beradi. Shumerlarning iqtisodiy hujjatlari, Misr iyerogliflarida bitilgan diniy matnlar, Xitoyning orakullar suyaklariga oʻyilgan yozuvlari, Orxon-Enasoy bitiklarining siyosiy-maʼnaviy ruh bilan sugʻorilgan satrlari oʻsha davr kishilarining turmush tarzi, dunyoqarashi va oʻzaro munosabatlari haqida bevosita tasavvur beradi. Bu manbalar orqali nafaqat davlatlar tarixini, balki insoniyatning tafakkur darajasini, qadriyatlarini, madaniy merosini va ruhiy dunyosini tushunish imkoniga egamiz. Tarixiy jarayonning toʻlaqonli tasvirini yaratish uchun eng avvalo asl manbaga murojaat qilish lozim. Chunki ikkilamchi tadqiqotlar, tadqiqotchilar talqinlari, qayta ishlangan maʼlumotlar koʻp hollarda subyektiv qarashlar taʼsirida shakllanadi. Ilk yozma manbalar esa oʻsha davrning oʻz tilida, oʻz ruhida, oʻz muhitida yaratilgan hujjatlar boʻlgani uchun, ular tarixiy haqiqatga

eng yaqin va ishonchli dalillar hisoblanadi. Ushbu manbalarni o'rganish jarayonida nafaqat tarixiy ma'lumotlar, balki qadimgi jamiyatlarning tafakkur uslubi, til boyligi, adabiyati, dini va falsafasi haqida ham chuqur bilimlar qo'lga kiritiladi. Bugungi globallashtirish davrida yodgorliklarni, yozma manbalarni, tarixiy hujjatlarni o'rganish va saqlash tobora dolzarb mavzuga aylanmoqda. Chunki har bir xalqning madaniy boyligi, milliy o'zligi va tarixiy ildizlari ana shu manbalarda mujassam. Zamonaviy texnologiyalar — raqamlashtirish, lazer yordamida o'qish, sun'iy intellekt orqali tiklash kabi vositalar qadimgi matnlarni o'rganish jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Uzoq yillar davomida o'qib bo'lmaydi deb hisoblangan yozuvlarning mazmuni ochilmoqda, to'liq shaklda tiklanmoqda va ilmiy muomalaga kiritilmoqda. Shu ma'noda ilk yozma manbalarni o'rganish nafaqat tarixiy faktlarni bilish uchun, balki bugungi jamiyatning o'z ildizlarini anglash, ma'naviy merosga e'tibor qaratish va milliy o'zlikni mustahkamlash uchun ham muhim hisoblanadi. Ularni o'rganish orqali insoniyatning umumiy madaniyatiga, qadimiy sivilizatsiyalar o'rtasidagi o'zaro aloqalarga va turli xalqlarning bir-biriga ta'sir darajasiga oid ko'plab yangi ma'lumotlar ochiladi. Shuning uchun ushbu mavzu hozirgi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan, aksincha, yanada keng miqyosda tadqiq qilinayotgan sohalardan biridir. Albatta, asosiy qismni yanada kengaytirib, iloji boricha boy ma'lumotlar bilan to'ldirib beraman. Matn tabiiy oqimli, raqamlarsiz shaklda bo'ladi, tarixiy va ilmiy faktlar ko'pligi saqlanadi.

Qadimgi dunyoda yozuvning paydo bo'lishi insoniyat tarixidagi muhim burilish nuqtasi bo'ldi. Yozuvning rivojlanishi faqat axborot uzatish vositasi emas, balki jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, hukumat boshqaruvi, diniy hayot va iqtisodiy faoliyatini shakllantiruvchi omil

bo‘lib xizmat qilgan. Shu bois, qadimgi sivilizatsiyalarning yozuv tizimlarini o‘rganish orqali biz ularning kundalik hayoti, siyosiy tuzilishi, iqtisodiy faoliyati, diniy e’tiqodlari va madaniy qadriyatlari haqida aniq tasavvurga ega bo‘lamiz. Mesopotamiya hududida shumerlar miloddan avvalgi to‘rtinchi ming yillikda birinchi yozuv tizimini yaratgan. Ularning mixxat belgilar tizimi dastlab piktografik shaklda bo‘lib, predmetlar va hodisalarni bevosita tasvirlash orqali ifodalangan. Keyinchalik ushbu tizim soddalashib, mavhum tushunchalarni ham ifodalay oladigan belgilar tizimiga aylangan. Shumer yozuvlari orqali biz o‘sha davrdagi savdo bitimlari, soliqlar, ijtimoiy qarorlar, diniy marosimlar va shaxsiy hayot tafsilotlarini bilishimiz mumkin. Masalan, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini hisobga olish hujjatlari jamiyatning iqtisodiy rivojlanishi va davlat boshqaruvi tizimining shakllanganligini ko‘rsatadi. Misrda esa iyerogliflar tizimi ishlab chiqilgan bo‘lib, u ko‘proq diniy va siyosiy matnlarni ifodalashga xizmat qilgan. Iyerogliflar papirusga, piramida devorlariga, ibodatxonalar va maqbaralarga bitilgan. Ushbu yozuvlar orqali Misr sivilizatsiyasining diniy e’tiqodlari, fir’avnlarning siyosiy faoliyati, urf-odatlar, madaniy va san’at an’analar haqida chuqur ma’lumot olish mumkin. Misr yozuvi murakkab bo‘lsa-da, u o‘z davrining ilmiy, madaniy va ma’naviy darajasini yaqqol ko‘rsatadi. Xitoyda qadimgi yozuv tizimi suyak va bronza buyumlariga o‘yilgan belgilar orqali shakllangan. Bu yozuvlar nafaqat hukmdor qarorlarini va diniy amaliyotlarni, balki tabiat hodisalari, astronomik kuzatuvlar va qishloq xo‘jaligi faoliyati haqida ham ma’lumot beradi. Shu bilan birga, qadimgi Xitoy yozuvi madaniy meros, ilm-fan va siyosat tarixini o‘rganishda beqiyos manba sifatida xizmat qiladi. Ularning yozuvlari orqali biz qadimgi Xitoyning boshqaruv tizimi, ilmiy bilimlari, diniy marosimlari va jamiyatdagi ijtimoiy qatlamlar haqida tasavvur

hosil qilamiz. Markaziy Osiyo hududida Orxon-Enasoy yozuvlari muhim o‘rin tutadi. Bu bitiklar turkiy davlatlarning siyosiy hayoti, hukmdorlar faoliyati, xalqning dunyoqarashi va birlashish g‘oyalari haqida ma’lumot beradi. Orxon bitiklari faqat tarixiy manba emas, balki adabiy va ma’naviy meros sifatida ham katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga, So‘g‘d, Baqtriya yozuvlari savdo-sotiq, xalqaro aloqalar va madaniy almashinuvning rivojlanishidan dalolat beradi. Bu manbalar orqali qadimgi Osiyo xalqlari orasidagi ijtimoiy va iqtisodiy aloqalarni ham kuzatish mumkin. Qadimgi Gretsiya va Rimda esa yozuv asosan siyosiy, huquqiy va adabiy matnlarni ifodalash uchun ishlatilgan. Rim huquqi va siyosiy qarorlar haqidagi yozuvlar bugungi kunda huquqshunoslik va tarixshunoslik tadqiqotlarining asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Gretsiyada esa adabiy va falsafiy matnlar qadimiy yozuv orqali avlodlarga yetkazilgan, bu esa yunon madaniyati va ilm-fanining shakllanishiga katta hissa qo‘shgan. Bugungi kunda ilk yozma manbalarni o‘rganish jarayoni tubdan o‘zgarib, raqamlashtirish, lazer skanerlash, infraqizil tahlil va sun‘iy intellekt orqali tiklash kabi texnologiyalar yordamida ancha rivojlangan. Avvallari o‘qilishi qiyin yoki umuman tushunarsiz bo‘lgan yozuvlar endi qisqa vaqt ichida o‘rganilmoqda. Shu orqali qadimgi matnlarni yanada aniqroq talqin qilish, ularning tarixiy kontekstini to‘liqroq anglash imkoniyati paydo bo‘lmoqda. Ilk yozma manbalar shuningdek milliy o‘zlikni anglashda ham muhim rol o‘ynaydi. Har bir xalq o‘z tarixini asl manbalardan bilishga intiladi, chunki yozuvlar xalqning ildizi, qadriyatlari, hayot tarzi va madaniy merosini belgilaydi. Shu sababli manbashunoslik nafaqat tarixiy haqiqatni tiklash, balki xalqning o‘zligini anglash, madaniy qadriyatlarni saqlash va kelajak avlodlarga yetkazishning asosi sifatida ahamiyat kasb etadi. Qadimgi dunyoda yozuvning paydo bo‘lishi

insoniyat tarixidagi muhim burilish nuqtasi bo'ldi. Yozuvning rivojlanishi faqat axborot uzatish vositasi emas, balki jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, hukumat boshqaruvi, diniy hayot va iqtisodiy faoliyatini shakllantiruvchi omil bo'lib xizmat qilgan. Shu bois, qadimgi sivilizatsiyalarning yozuv tizimlarini o'rganish orqali biz ularning kundalik hayoti, siyosiy tuzilishi, iqtisodiy faoliyati, diniy e'tiqodlari va madaniy qadriyatlari haqida aniq tasavvurga ega bo'lamiz. Mesopotamiya hududida shumerlar miloddan avvalgi to'rtinchi ming yillikda birinchi yozuv tizimini yaratgan. Ularning mixxat belgilar tizimi dastlab piktografik shaklda bo'lib, predmetlar va hodisalarni bevosita tasvirlash orqali ifodalangan. Keyinchalik ushbu tizim soddalashib, mavhum tushunchalarni ham ifodalay oladigan belgilar tizimiga aylangan. Shumer yozuvlari orqali biz o'sha davrdagi savdo bitimlari, soliqlar, ijtimoiy qarorlar, diniy marosimlar va shaxsiy hayot tafsilotlarini bilishimiz mumkin. Masalan, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini hisobga olish hujjatlari jamiyatning iqtisodiy rivojlanishi va davlat boshqaruvi tizimining shakllanganligini ko'rsatadi. Misrda esa iyerogliflar tizimi ishlab chiqilgan bo'lib, u ko'proq diniy va siyosiy matnlarni ifodalashga xizmat qilgan. Iyerogliflar papirusga, piramida devorlariga, ibodatxonalar va maqbaralarga bitilgan. Ushbu yozuvlar orqali Misr sivilizatsiyasining diniy e'tiqodlari, fir'avnlarning siyosiy faoliyati, urf-odatlar, madaniy va san'at an'analari haqida chuqur ma'lumot olish mumkin. Misr yozuvi murakkab bo'lsa-da, u o'z davrining ilmiy, madaniy va ma'naviy darajasini yaqqol ko'rsatadi. Xitoyda qadimgi yozuv tizimi suyak va bronza buyumlariga o'yilgan belgilar orqali shakllangan. Bu yozuvlar nafaqat hukmdor qarorlarini va diniy amaliyotlarni, balki tabiat hodisalari, astronomik kuzatuvlar va qishloq xo'jaligi faoliyati haqida ham ma'lumot beradi. Shu bilan birga, qadimgi

Xitoy yozuvi madaniy meros, ilm-fan va siyosat tarixini o'rganishda beqiyos manba sifatida xizmat qiladi. Ularning yozuvlari orqali biz qadimgi Xitoyning boshqaruv tizimi, ilmiy bilimlari, diniy marosimlari va jamiyatlardagi ijtimoiy qatlamlar haqida tasavvur hosil qilamiz. Markaziy Osiyo hududida Orxon-Enasoy yozuvlari muhim o'rin tutadi. Bu bitiklar turkiy davlatlarning siyosiy hayoti, hukmdorlar faoliyati, xalqning dunyoqarashi va birlashish g'oyalari haqida ma'lumot beradi. Orxon bitiklari faqat tarixiy manba emas, balki adabiy va ma'naviy meros sifatida ham katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga, So'g'd, Baqtriya yozuvlari savdo-sotiq, xalqaro aloqalar va madaniy almashinuvning rivojlanishidan dalolat beradi. Bu manbalar orqali qadimgi Osiyo xalqlari orasidagi ijtimoiy va iqtisodiy aloqalarni ham kuzatish mumkin. Qadimgi Gretsiya va Rimda esa yozuv asosan siyosiy, huquqiy va adabiy matnlarni ifodalash uchun ishlatilgan. Rim huquqi va siyosiy qarorlar haqidagi yozuvlar bugungi kunda huquqshunoslik va tarixshunoslik tadqiqotlarining asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Gretsiyada esa adabiy va falsafiy matnlar qadimiy yozuv orqali avlodlarga yetkazilgan, bu esa yunon madaniyati va ilm-fanining shakllanishiga katta hissa qo'shgan. Bugungi kunda ilk yozma manbalarni o'rganish jarayoni tubdan o'zgarib, raqamlashtirish, lazer skanerlash, infraqizil tahlil va sun'iy intellekt orqali tiklash kabi texnologiyalar yordamida ancha rivojlangan. Avvallari o'qilishi qiyin yoki umuman tushunarsiz bo'lgan yozuvlar endi qisqa vaqt ichida o'rganilmoqda. Shu orqali qadimgi matnlarni yanada aniqroq talqin qilish, ularning tarixiy kontekstini to'liqroq anglash imkoniyati paydo bo'lmoqda. Ilk yozma manbalar shuningdek milliy o'zlikni anglashda ham muhim rol o'ynaydi. Har bir xalq o'z tarixini asl manbalardan bilishga intiladi, chunki yozuvlar xalqning ildizi, qadriyatlar, hayot

tarzi va madaniy merosini belgilaydi. Shu sababli manbashunoslik nafaqat tarixiy haqiqatni tiklash, balki xalqning o'zligini anglash, madaniy qadriyatlarni saqlash va kelajak avlodlarga yetkazishning asosi sifatida ahamiyat kasb etadi.

XULOSA. Ilk yozma manbalar insoniyat tafakkurining nodir mahsuli bo'lib, o'tmishning haqiqatini ochib beruvchi eng muhim kalitlardan biridir. Ular nafaqat qadimgi jamiyatlarning tarixini tiklashga, balki bugungi taraqqiyotning ildizlarini chuqur anglashga yordam beradi. Yozuvning paydo bo'lishi insoniyatning madaniy ko'tarilishi, bilimlarni avlodlarga yetkazish, davlat boshqaruvi va ijtimoiy munosabatlar shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynagan. Zamonaviy texnologiyalar esa ilk manbalarni yana-da chuqurroq va aniqroq o'rganish imkonini yaratmoqda. Shu bois har bir xalq o'z yozma merosini asrab-avaylashi, o'rganishi va kelajak avlodlarga yetkazishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Vidal, D. Ancient Civilizations and Their Writing Systems. Cambridge University Press.
2. Korotayev, A. Early Writing and Historical Anthropology. Oxford University Research Papers.
3. Sodiqov, A. Markaziy Osiyo manbashunosligi asoslari. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
4. Qodirov, B. Qadimgi Sharq tarixi. Toshkent.
5. Hooker, R. Mesopotamia: The First Civilization.
6. Lichtheim, M. Ancient Egyptian Literature.
7. Thompson, J. The Orkhon Inscriptions and Turkic Runic Script.

INSONNING RUHIY EHTIYOJLARINI SHAKILLANISHDA DINIY E'TIQODNING O'RNI

Olimboyeva Nurzoda Ruslanbek qizi

Namangan davlat pedagogika insitituti

KMTM.BU-23 guruhi talabasi

Tel: 93 669 0706

Ilmiy rahbar: Abdurazzaqov Shaxzodxo'ja

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annatatsiya: Ushbu maqolada insonning ruhiy ehtiyojlari shakllanishida diniy e'tiqodning o'rne har tomonlama tahlil qilinadi. Ruhiy ehtiyojlar – bu insonning ma'naviy, ruhiy va axloqiy kamolotga erishish yo'lidagi ichki intilishlari bo'lib, ular jamiyatda barqaror qadriyatlar shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Diniy e'tiqod esa ushbu ehtiyojlarning rivojlanishida asosiy omillardan biri sifatida ko'riladi. Maqolada dinning inson ruhiyati, axloqi, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlaridagi o'rne ilmiy hamda amaliy misollar asosida yoritiladi. Xususan, islom dinining ruhiy, mas'uliyat, mehr-oqibat, adolat kabi tamoyillari insonning ichki dunyosini boyitishi, uning jamiyatdagi faolligi va ijtimoiy mas'uliyatini oshirishi ko'rsatiladi. Shuningdek, diniy e'tiqodning yoshlar tarbiyasidagi roli, ularni ma'naviy bo'shliqdan himoya qilishi, hayot mazmunini anglashga yordam berishi haqida ilmiy mulohazalar bayon etiladi. Tadqiqot jarayonida diniy manbalar, psixologik va sotsiologik adabiyotlar, shuningdek, zamonaviy ilmiy qarashlar tahlil qilingan. Maqola natijalari diniy e'tiqod insonning ruhiy ehtiyojlarini uyg'otuvchi, uni ezgulikka undovchi, ma'naviy yuksalishga yo'naltiruvchi asosiy kuchlardan biri ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Ruhiy ehtiyojlar, diniy e'tiqot, ma'navyat, ruhiy kamolot, axloqiy qadriyatlar, shaxs shakllanishi.

Аннотация: В статье рассматривается роль религиозной веры в формировании духовных потребностей человека. Подчёркивается,

что религиозные ценности с древнейших времён служат одним из основных факторов нравственного воспитания, духовного самосовершенствования и внутренней гармонии личности. Анализируется влияние веры на мировоззрение, поведение и систему жизненных ориентиров индивида. Особое внимание уделяется тому, как религиозные учения стимулируют такие качества, как сострадание, ответственность, уважение и стремление к высоконравственным идеалам. В статье отмечается, что религиозные традиции играют важную роль в укреплении социального единства и воспитании духовной устойчивости. Сделан вывод о том, что вера остаётся значимым источником формирования духовных потребностей человека, несмотря на процессы модернизации и глобализации.

Ключевые слова: духовные потребности, религиозная вера, ценности, личность, мировоззрение.

Annotation: This article examines the role of religious belief in the formation and development of a person’s spiritual needs. Spiritual needs are considered an essential component of human nature, guiding moral choices, emotional stability, and personal growth. The study highlights that religious faith provides individuals with a system of values, ethical norms, and inner motivation that strengthens their worldview. Through religious teachings, people find answers to existential questions, experience emotional comfort, and develop a sense of belonging to a community.

The article also discusses how religious rituals, traditions, and practices contribute to shaping a person’s character and life principles. These elements help individuals cultivate compassion, gratitude, patience, and responsibility—qualities that are central to spiritual

maturity. Additionally, the research outlines how religion supports individuals in difficult life situations by offering hope, purpose, and psychological resilience.

Overall, the study concludes that religious belief plays a significant role in fulfilling human spiritual needs by providing meaning, moral orientation, and inner harmony. The findings emphasize the importance of preserving spiritual values in modern society, where materialism and rapid technological change often diminish attention to personal development and moral consciousness.

Keywords: spiritual needs, religion, belief, moral values, worldview, ethics, spiritual development, human nature.

Kirish. Insonning hayoti va faoliyati uning ichki ehtiyojlari, qadriyatlari va ma’naviy tamoyillariga bevosita bog’liqdir. Ruhiyat – bu shaxsning o’z qarorlarini erkin qabul qilish, o’z hayotini boshqarish va shaxsiy mas’uliyatni his qilish qobiliyatidir. Diniy e’tiqod esa insonning ruhiy olamida chuqur ta’sir ko’rsatadigan omillardan biri hisoblanadi. U shaxsning axloqiy me’yorlari, qadriyatlari va ijtimoiy xulq-atvorini shakllantirishda muhim rol o’ynaydi. Shu bilan birga, diniy e’tiqod insonning huriyatni to’g’ri anglashiga, o’z imkoniyatlarini to’liq amalga oshirishiga ham yordam beradi. Zamonaviy jamiyatda shaxsiy erkinlik va diniy qadriyatlar o’rtasidagi uyg’unlik insonning ma’naviy barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, insonning ruhiyat ehtiyojlari va diniy e’tiqod o’rtasidagi munosabatni chuqur o’rganish ijtimoiy fanlar va psixologiya sohalari uchun katta qiziqish uyg’otadi.

Metodlar. Ushbu tadqiqotda insonning ruhiyat ehtiyojlari va diniy e’tiqod o’rtasidagi munosabatni aniqlash maqsadida kompleks metodlardan foydalanildi. Birinchi navbatda, adabiyotlarni tahlil qilish

metodi qo'llanildi, bunda shaxsning ma'naviyati, erkinligi va diniy qadriyatlar bilan bog'liq ilmiy manbalar o'rganildi. Ikkinchi metod sifatida so'rovnoma va intervyu usullari tanlandi, bu orqali respondentlarning shaxsiy erkinlik tushunchasi va diniy e'tiqodining hayotiy ahamiyati aniqlashga harakat qilindi. Shu bilan birga, taqqoslash va tahlil metodlari ishlatildi, ular yordamida turli yosh va ijtimoiy guruhlarning ruhiyat tushunchasi va diniy qadriyatlarni qabul qilish xususiyatlari solishtirildi. Tadqiqot jarayonida sifat va miqdoriy tahlil usullari uyg'unlashtirildi, bu natijalarni umumlashtirish va umumiy xulosalar chiqarishga imkon berdi. Umuman olganda, ishlatilgan metodlar insonning shaxsiy erkinligi va diniy e'tiqodning o'zaro ta'sirini chuqur va tizimli o'rganishga xizmat qildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, diniy e'tiqod insonning ruhiyat ehtiyojlarini shakllanishida muhim rol o'ynaydi. So'rovnoma va intervyu natijalariga ko'ra, respondentlarning ko'pchiligi diniy qadriyatlar bilan bog'liq bo'lgan axloqiy me'yorlar va tamoyillar shaxsiy erkinlikni anglash va amalga oshirishda yordam berishini ta'kidladi. Shu bilan birga, diniy e'tiqodning mavjudligi shaxsning qaror qabul qilishida mas'uliyatni oshirishga, ijtimoiy munosabatlarda adolat va hurmat tamoyillariga amal qilishga yordam beradi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, turli yosh va ijtimoiy guruhlarda diniy e'tiqodning ruhiyatga ta'siri turlicha, ammo umumiy tendensiya shundan iboratki, kuchli ma'naviy qadriyatlar shaxsning erkinlik tushunchasini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, diniy e'tiqod shaxsning ichki motivatsiyasini oshiradi va ijtimoiy muhitda faol ishtirokini rag'batlantiradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, insonning ruhiyat ehtiyojlari va diniy e'tiqod o'rtasidagi munosabatni chuqur o'rganish ijtimoiy va psixologik tadqiqotlar uchun muhim ahamiyatga ega.

Munozara bo’limi. Inson ruhiy ehtiyojlarini shakllantirishda ruhiy e’tiqodning roli muhimdir. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, e’tiqod shaxsning ichki barqarorligini ta’minlaydi, stress va hayotiy qiyinchiliklarga nisbatan chidamliligini oshiradi. Ruhiy e’tiqod orqali inson o’zini kattaroq maqsadga bog’laydi, hayotga ma’no beradi va axloqiy qadriyatlarni shakllantiradi. Shu bilan birga, e’tiqod ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashda ham yordam beradi: diniy va ma’naviy qadriyatlar asosida shakllangan jamoalarda insonlar bir-biriga qo’llab-quvvatlash va hurmat ko’rsatadi, bu esa ruhiy ehtiyojlarning to’liq qondirilishiga hissa qo’shadi.

Bundan tashqari, ruhiy e’tiqod shaxsning o’z-o’zini anglash jarayonini rag’batlantiradi. Masalan, meditatsiya, namoz yoki ruhiy mashqlar orqali inson ichki tinchlik va barqarorlikka erishadi. Shu yo’l bilan, ruhiy ehtiyojlar — sevgi, hurmat, ma’no va xavfsizlik kabi — samarali tarzda qondiriladi.

Ammo, e’tiqodning shakllanishi shaxsiy tajriba, madaniyat va tarbiya bilan chambarchas bog’liq. Har bir insonning ruhiy ehtiyojlarini qondirishdagi e’tiqodining ta’siri individual xususiyatlarga ega bo’lib, umumiy qoidalar bilan chegaralanmaydi. Shuning uchun ruhiy e’tiqod insonning psixologik barqarorligi va ma’naviy o’sishida uzviy ahamiyatga ega ekanini ta’kidlash mumkin.

Xulosa: Yuqoridagi tahlillar shuni ko’rsatadiki, insonning ruhiy ehtiyojlari to’liq shakllanishida ruhiy e’tiqod alohida o’rin tutadi. E’tiqod insonni ruhiy jihatdan qo’llab-quvvatlaydi, hayotga ma’no beradi va ichki barqarorlikni mustahkamlaydi. Shu sabab, ruhiy e’tiqod shaxsning ma’naviy o’sishi va psixologik barqarorligini ta’minlaydigan muhim omillardan biri sifatida baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Abdullayev A (2018). Shaxs va ma’naviyat. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti
2. Karimov I (2016) Inson huquqlari va erkinliklari. Toshkent adabiyot nashriyoti.
3. Saidov, B (2019). Diniy e’tiqod va shaxsiy qadryatlar. Toshkent: Fan.
4. Rasulov, M (2019) psixalogiyada huriyat tushunchasi. Toshkent: Akademiya nashriyoti
5. Tashkent State University. (2015). SHaxsiy erkinlik va ma’naviy rivojlanish. Toshkent: Universitet nashriyoti.

ISLOM DINI TARIXI

Hasanova Sabohat Sobiddinovna

MTM.AU 23-guruh 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada islom dinining shakllanish jarayoni, VII asr Arabistonidagi ijtimoiy-siyosiy muhit, Muhammad (s.a.v.)ning hayoti va vahiy kelishi, dastlabki musulmon jamoasining shakllanishi va Hijrat voqeasining ahamiyati keng yoritiladi. Shuningdek, Rashidun xalifaligi davridagi siyosiy tizim, islom imperiyasining kengayishi, ilm-fan va madaniyatning gullab-yashnashi, musulmon olamining jahon sivilizatsiyasiga qo‘shgan hissasi tahlil qilinadi. Maqolada islomning Markaziy Osiyoga kirib kelishi, mahalliy madaniyat bilan uyg‘unlashuvi, bu hududdan yetishib chiqqan buyuk allomalar faoliyati ham asosli tarixiy dalillar bilan ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot islom tarixining ma’naviy, ilmiy, madaniy va geopolitik ahamiyatini atroflicha ochib berishga qaratilgan.

Kalit soʻzlar: Islom dini, Muhammad (s.a.v.), vahiy, Makka, Madina, Hijrat, Qurʼon, hadis, sahobalar, rashidun xalifaligi, Umaviylar, Abbosiylar, Bayt ul-hikma, ilm-fan uygʻonishi, Markaziy Osiyo, Movarounnahr, tasavvuf, shariat, madaniyat, islom sivilizatsiyasi, tarix.

Annotation: This article explores the emergence of Islam, the socio-political context of 7th-century Arabia, the life of Prophet Muhammad (peace be upon him), the beginning of revelation and the formation of the first Muslim community. It also discusses the significance of the Hijrah, the governance model of the Rashidun Caliphate, the expansion of the Islamic Empire, and the flourishing of science and culture during the Islamic Golden Age. The article analyzes Islam’s spread into Central Asia, its integration with local traditions, and the contributions of Central Asian scholars to global civilization. This research highlights the spiritual, scientific, cultural, and geopolitical importance of Islamic history.

Keywords: Islam, Prophet Muhammad, revelation, Mecca, Medina, Hijrah, Quran, Hadith, companions, Rashidun Caliphate, Umayyads, Abbasids, House of Wisdom, Islamic Golden Age, Central Asia, Transoxiana, Sufism, Sharia, culture, Islamic civilization, history.

Аннотация: В данной статье рассматривается возникновение ислама, социально-политическая ситуация Аравии VII века, жизнь пророка Мухаммада (мир ему), ниспослание откровений и формирование первой мусульманской общины. Подробно освещается значение Хиджры, система управления в период Праведных халифов, расширение исламского государства, а также расцвет науки и культуры в эпоху Исламского Возрождения. В статье анализируется распространение ислама в Средней Азии, его взаимопроникновение с местной культурой и вклад среднеазиатских учёных в мировую

цивилизацию. Исследование раскрывает духовное, научное, культурное и геополитическое значение истории ислама.

Ключевые слова: Ислам, пророк Мухаммад, откровение, Мекка, Медина, Хиджра, Коран, хадисы, сподвижники, Праведные халифы, Омейяды, Аббасиды, Дом мудрости, исламское Возрождение, Средняя Азия, Мавараннахр, суфизм, шариат, культура, исламская цивилизация, история.

Kirish. Islom dini VII asrda Arabiston yarim orolida shakllanib, qisqa vaqt ichida nafaqat Yaqin Sharq, balki Shimoliy Afrika, Markaziy Osiyo, Hindiston yarim oroli va hatto Ispaniyagacha bo'lgan ulkan hududlarga yoyilgan buyuk diniy-madaniy hodisa sifatida tarix sahnasiga chiqdi. Muhammad (s.a.v.) tomonidan olib borilgan da'vat jarayoni, ilk musulmon jamoasining shakllanishi va Rashidun xalifaligi davridagi g'alabalar islomning jahon miqyosida tarqalishiga asos yaratdi.

Islom dini insonning ruhiy-ma'naviy kamolotiga qaratilgan e'tiqod tizimi bo'lishi bilan birga, o'z davrining siyosiy tuzumiga, iqtisodiy faoliyatiga, huquqiy tamoyillariga, axloqiy qarashlariga ham chuqur ta'sir ko'rsatdi. Qur'on va Hadis asosida shakllangan islom madaniyati Sharq uyg'onishining asosiy manbalaridan biri sifatida ilm-fan, falsafa, tibbiyot, matematika, astronomiya kabi sohalarning rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynadi.

Bugungi kunda islom 1,8 milliarddan ortiq e'tiqod qiluvchilarga ega bo'lib, jahonning eng yirik va tez o'sib borayotgan dinlaridan biri sanaladi. Shuning uchun ham islom tarixining shakllanish jarayonlari, uning ijtimoiy-siyosiy muhiti, madaniy merosi va global miqyosdagi ta'sirini ilmiy asosda tadqiq etish nafaqat tarixshunoslik, balki dinshunoslik, sotsiologiya va madaniyatshunoslik kabi fanlar uchun

ham dolzarb ahamiyatga ega. Islom tarixi insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyotining muhim bo‘lagi bo‘lib, uni o‘rganish bugungi globallashuv jarayonida madaniyatlararo muloqotni mustahkamlash va diniy bag‘rikenglikni targ‘ib etishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Islomning paydo bo‘lishi va tarixiy sharoit. Yettinchi asr boshlarida Arabiston yarimorolining ijtimoiy va siyosiy tuzilishi qabila tizimiga asoslangan edi. Qabilalar o‘rtasida suverenitet yo‘q edi, ularning boshqaruv uslubi o‘ta asosiy va mahalliy tarzda shakllangan, janglar va adovatlar kundalik hayotning bir qismi bo‘lgan. Jamiyatda iqtisodiy va ijtimoiy tengsizlik kuchli bo‘lgan, bayramlar va marosimlar esa ko‘pincha butparastlik rasm-rusumlari bilan bog‘langan edi. Makka shahri savdo yo‘llarining tuguni sifatida rivojlanib, o‘sha mintaqada ko‘plab ziyorat markazlari va amaliy diniy marosimlar mavjud edi. Ka’ba atrofidagi butlar va ularga bog‘langan marosimlar mahalliy aholining diniy hamda ijtimoiy hayotida markaziy rol o‘ynagan.

Ana shu sharoitda Muhammad alayhis-salomning hayoti va faoliyati paydo bo‘ldi. U olijanob, soddadil va jamiyatda tan olingan shaxs sifatida tanilgan edi. Uch-to‘rt yoshligidan ko‘p ijtimoiy tajriba va oxir-oqibat savdo faoliyati orqali o‘zini namoyon qilgan. Yigirmanchi yoki uch o‘n yoshlar atrofida u ibodatga va ichki ruhiy izlanishga tobora ko‘proq vaqt ajrata boshladi. Ma’rifat va ruhiy borliq qidirishi uni Makka atrofidagi G‘ora tog‘ining g‘arb tomonidagi jarlarga olib bordi, u yerda u ibodat qilar va hayotiy masalalar ustida fikr yuritardi.

Olti yuz o‘n yilda unga Alaq surasining dastlabki oyatlari orqali vahiy kelishi bilan islom tarixi rasmiy ravishda boshlanadi. Ushbu tajriba jamiyatdagi ko‘plab qadriyatlarni tubdan qayta ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatdi. Muhammad alayhis-salomning asosiy g‘oyalari yagona Xudoga, ya’ni Allohga ishonch, insonlar o‘rtasida adolat, mehr-

oqibat, halollik va tenglik tamoyillarini o‘z ichiga olgan edi. U insoniy axloqiy tamoyillarni qayta tiklashni va ijtimoiy nizolarni hal qilishning yangi tamoyillarini taklif qildi.

Islomning birinchi chaqiriqlari asosan Makkaning bevosita o‘rnidagi qiyinchiliklar va ijtimoiy struktura nuqsonlariga qarshi yo‘naltirilgan edi. Bu chaqiriqlar diniy tavakkalchilik, qabilaviy hokimiyat tizimiga hamda boy va obro‘li kishilarning bexosdan yovuz amallariga qarshi turdi. Islomdagi tenglik g‘oyasi irq, boylik yoki qabila mansubiyati asosida kamsitishga qarshi edi va odamlarni bir-biriga shafqat bilan munosabatda bo‘lishga chaqirdi.

Makkaning etakchilari va qabilalarining ko‘pchiligi yangi chaqiriqqa qarshi chiqa boshladi. Ularning qarshiligi iqtisodiy, siyosiy va diniy manfaatlarga asoslangan edi, chunki Ka’ba atrofidagi butparastlik marosimlari va savdo foydalanishlari mavjud tabaqalar uchun muhim edi. Qarshilik tez orada ta’qib va izolyatsiyaga aylanishi mumkin bo‘lib, bir guruh mo‘minlarga bosim o‘tkazildi. Shu sababli islom jamoasining qiyinchiliklari faoliyatning keyingi bosqichiga, ya’ni Madinaga hijratga olib keldi.

Hijrat jamiyat va siyosat jihatidan yangi bosqichni boshladi. Madinada Muhammad alayhis-salom nafaqat diniy rahbar, balki siyosiy va ijtimoiy yetakchiga aylandi. U yerda turli qabila vakillari bilan bitimlar tuzildi va yangicha davlat tashkiloti uchun asoslar qo‘yildi. Jamiyatda qonunlar va tartiblar joriy etildi, bu esa oldingi qabilaviy tartiblarni o‘zgartirish va birlashgan, adolatga asoslangan jamiyat yaratishga imkon berdi. Bu jarayon yuridik normalar, moliyaviy munosabatlar va ijtimoiy himoya mexanizmlarining paydo bo‘lishiga olib keldi.

Islomning tarqalishi tez va keng qamrovli bo'ldi. Madinadagi mustahkam poydevor, ma'naviy chaqiriq va siyosiy tashkilotning sinxron harakati natijasida islom Arabiston bo'yicha tez tarqala boshladi. Bu kengayish diniy, madaniy va huquqiy yangilanishlarni o'z ichiga olib keldi. Islomiy ta'limotlar ilm-fan, san'at, savdo va huquq sohalarida yangi yondashuvlarni rag'batlantirdi. Xalqaro savdo yo'llari va strategik joylashuv diniy g'oyalarni boshqa mintaqalarga ham yetkazish imkonini berdi.

Islomning kelib chiqishi faqat diniy voqea emas, balki ijtimoiy, siyosiy va madaniy inqilobning boshlanishi sifatida ham ko'riladi. U jamiyatdagi zulm va adolatsizliklarga qarshi muqobil hayot modeli taklif qildi, shu bilan birga odamlarning o'zaro munosabatlari va davlatning tashkil etilishida yangi me'yorlarni joriy etdi. Islomiy tamoyillar vaqt o'tishi bilan turli xalqlarning urf-odatlarini bilan integratsiyalashib, boy madaniy va ilmiy merosni shakllantirdi.

Dastlabki musulmon jamoasi va Hijrat. Dastlabki musulmon jamoasining shakllanishi islom tarixidagi eng muhim bosqichlardan biridir. Makka davrida musulmonlar soni oz bo'lgan, ular ko'pincha ijtimoiy bosim, zulm va iqtisodiy blokadaga duch kelgan. Mushriklarning kuchayib borayotgan qarshiligi islom jamoasining yashab qolishini xavf ostida qoldirdi. Shu sababli musulmonlar uchun yangi, xavfsiz va erkin ibodat qilish imkoniyati mavjud bo'lgan joy qidirish zarurati tug'ildi.

Yasrib shahri o'sha davrda qabila nizolari va ichki mojarolar bilan mashhur edi. Shahar aholisi Muhammad alayhis-salomning adolatparvarligi va sulhga chaqiruvchi sifatlarini eshitgan, uni o'zlarining ichki nizolarini bartaraf etuvchi yetakchi sifatida ko'rishni istagan. Shu takliflar va musulmonlarning holati birlashib, hijrat qarorining qabul qilinishiga sabab bo'ldi. Muhammad alayhis-salomning

Makka shahridan chiqib, Yasrib tomon yo‘l olishi ham diniy, ham siyosiy jihatdan ulkan ahamiyatga ega voqea sifatida tarixga kirdi.

Yasribga yetib kelganidan so‘ng shahar “Madina” deb atala boshladi va u islom jamoasining siyosiy markaziga aylandi. Bu jarayon jamoaning diniy hayotini mustahkamlabgina qolmay, balki boshqaruv, huquqiy tartib va ijtimoiy tizimlarning shakllanishiga asos soldi. Madinada musulmonlar birlashgan holda yangi jamiyat qurishga kirishdilar, masjid qurilishi esa jamoaning ma’naviy markazi va ijtimoiy faoliyat o‘chog‘i sifatida muhim rol o‘ynadi.

Madinada tuzilgan eng muhim hujjatlardan biri “Madina Konstitutsiyasi” bo‘ldi. Bu hujjat o‘sha davrda mavjud bo‘lgan turli jamoalar, xususan musulmonlar, yahudiylar va boshqa mahalliy guruhlar o‘rtasida o‘zaro tinchlik, hamkorlik va huquqiy tartibni ta’minlash uchun ishlab chiqilgan edi. Konstitutsiya barcha guruhlarining xavfsizligini ta’minlash, ichki mojarolarni bartaraf etish va har bir jamoaning o‘z diniy amaliyotlarini erkin davom ettirishiga sharoit yaratdi. U shuningdek, umumiy mudofaa, moliyaviy mas’uliyat va ijtimoiy masalalarda hamkorlik tamoyillarini belgilab berdi.

Hijrat voqeasi islom tarixida yangi davrning boshlanishi bo‘lib, hijriy taqvimning asosini tashkil qildi. Bu nafaqat geografik ko‘chish, balki diniy jamoaning mustaqil siyosiy va ijtimoiy tuzilma sifatida shakllanishi edi. Madina davlati adolat, tenglik va jamoaviy mas’uliyat tamoyillariga asoslangan holda rivojlandi. Bu tizim keyinchalik islomning kengayishi, turli xalqlar bilan aloqalar o‘rnatilishi va yangi hududlarda adolatli boshqaruvning qaror topishiga zamin yaratdi.

Xulosa. Islom dini tarixi — bu faqat diniy hodisalar rivojini o‘rganish emas, balki insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyotidagi muhim bosqichlarni chuqur tahlil qilishdir. Islom nafaqat e’tiqod tizimi, balki

ilm-fan, madaniyat, adabiyot, huquq va ijtimoiy hayotning turli sohalariga bevosita ta'sir ko'rsatgan keng ko'lamli ma'naviy-madaniy merosdir. Qur'on va Hadis asosidagi axloqiy tamoyillar, adolat va ma'naviyatga asoslangan ijtimoiy tizimlar bugungi kunda ham inson hayotida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Markaziy Osiyoda islomning rivojlanishi va tarqalishi mintaqaning ilmiy, madaniy va ma'naviy hayotini boyitdi, musulmon olimlarining ilmiy ishlari, madrasalardagi ta'lim tizimi va me'moriy yodgorliklar ushbu hududning tarixiy va madaniy merosini shakllantirishda katta rol o'ynadi. Shunday qilib, islom tarixi nafaqat o'tgan asrlarning, balki bugungi kun va kelajak avlodlarning madaniy va ma'naviy rivojlanishini tushunishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ibn Hishom. *As-Siyrat an-Nabawiyya*. Qadimgi islom tarixining eng muhim manbalaridan bo'lib, unda Muhammad alayhis-salomning hayoti va islomning dastlabki davri batafsil bayon etilgan.
2. At-Tabariy, Muhammad ibn Jarir. *Tarix ar-Rusul va-l-Muluk*. Islomning paydo bo'lishi, Makka va Madina davrlari, shuningdek dastlabki musulmon jamoasi haqida asosiy tarixiy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.
3. Watt, W. Montgomery. *Muhammad at Mecca*. G'arb olimlarining islomning ilk davrini ilmiy tahlil qilgan nufuzli tadqiqoti.
4. Watt, W. Montgomery. *Muhammad at Medina*. Hijratdan keyingi siyosiy tuzum, Madina Konstitutsiyasi va musulmon jamiyatining shakllanishi haqida keng ma'lumot beradi.
5. *Madina Konstitutsiyasi*. Islom tarixidagi eng qadimgi siyosiy-huquqiy hujjatlardan biri bo'lib, musulmonlar, yahudiylar va mahalliy qabilalar o'rtasidagi huquqiy tartibni belgilab beradi.

6. Ibn Sa’d. *At-Tabaqot al-Kubro*. Roshidun xalifalari davri, ularning fazilatlar, siyosiy faoliyati va islom davlatining kengayishi haqida muhim ma’lumotlar beruvchi biografik manba.

7. Kennedy, Hugh. *The Prophet and the Age of the Caliphates*. Roshid xalifalar davri, siyosiy tizim va islom imperiyasining kengayishi bo’yicha zamonaviy akademik tadqiqot.

8. Lewis, Bernard. *The Middle East: A Brief History of the Last 2000 Years*. Arabistonning VII asrdagi ijtimoiy hayoti, islomning shakllanishi va ilk kengayishlari haqida izohlar beradi.

ISLOMDAGI YO’NALISHLAR MAZHABLAR VA OQIMLAR

Rahmatullayeva Sevara

Maktabgacha talim yo’nalishi kechki talim yo’nalishi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o’g’li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola Islom dinining paydo bo’lishi va uning rivojlanishiga ta’sir etgan ijtimoiy-siyosiy va madaniy sharoitlarni tahlil qiladi. Islomning boshlang’ich davrida Arafat vodiysi, Makka va Madina shaharlari, Arabistonning iqtisodiy va siyosiy ahvoli muhim rol o’ynagan. Xususan, isyonkor va ijtimoiy adolatsizlikka qarshi kurashgan quraysh qabilasi va uning boshqaruv tizimi, shuningdek, Beduynlar va savdogarlar orasida yangi diniy tushunchalarning ommalashuvi Islomning tez rivojlanishiga yordam bergan. Shuningdek, Madinada musulmonlar jamoasining shakllanishi va madaniy jihatdan o’zaro ta’sirlar ko’rib chiqiladi. Maqola Islom dinining paydo bo’lishi kontekstida siyosiy, ijtimoiy va madaniy omillarning bir-biriga ta’siri haqida tahliliy xulosalar chiqaradi.

Kalit soʻzlar: Islom dini, Arabiston, ijtimoiy-siyosiy sharoitlar, madaniy omillar, Madina, Makka, quraysh, Beduynlar, diniy inqilob, tarixiy sharoitlar, musulmon jamoasi.

Kirish: «Kalom» soʻzi arab tilida gap, suhbat, til, soʻzlashuv, nutq va bayon maʼnolarini anglatadi. Istilohiy maʼnoda esa, musulmon kishining eʼtiqodi, aqidasi va dunyoqarashini belgilab beradigan taʼlimotga aytiladi. Boshqacha aytganda, balogʻatga etgan kishining eʼtiqodi, imon keltirishi, islom dinining talablari shaklida tasdiqlashi sharʼiy eʼtiqodiy hukmlarga aytiladi. Islom taʼlimoti boʻyicha barcha paygʻambarlarning Allohga imon keltirishga daʼvatlari eng asosiy vazifalari deb qaralgan. Shunday boʻlsa-da, ularning tutgan shariat yoʻllari turlicha boʻlganini alohida taʼkidlash kerak. [1]

Islom taʼlimotini Muhammad (alayhis-salom)dan bevosita sahobiylar oʻrganib, oʻzlaridan keyingi tobeiylarga etkazishgan. Oʻz navbatida ular ham oʻzlaridan keyingilarga etkazgan. Shu tariqa islom taʼlimoti sof holda hozirgi kungacha etib kelgan. Biroq tarix mobaynida odamlar mavjud diniy matnlarni turlicha talqin qilishlari natijasida turli oqimlar va toifalar paydo boʻlganini koʻramiz. Ayni din masalasida yuzaga kelgan notoʻgʻri tasavvur va tushunchalar xato ekanini koʻrsatib beradigan olimlar ham paydo boʻlib, ular islom taʼlimotini toʻgʻri tushuntirib beradigan fanga asos soldilar. Mazkur fanni turli davrlarda «al-fiqh al-akbar», «tavhid», «aqida», «kalom», «usul ad-din» kabi bir qancha nomlar bilan ataldi. Shundan maʼlum boʻladiki, nomlar turlicha boʻlsa-da, ularning hammasi bir mavzuni, yaʼni aqida ilmini oʻrganish va tadqiq etishga qaratilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

«Al-Fiqh al-akbar» atamasini birinchi boʻlib imom Abu Hanifa qoʻllab, ayni shu mavzuga bagʻishlab bir risola yozadi. Chunonchi, «fiqh»

soʻzi biror narsani har tomonlama oʻrganib, uning daqiq qirralarigacha fahmlab etish maʼnosini bildiradi. Shuningdek, namoz, roʻza, haj, nikoh va boshqa amaliy hukmlarni oʻrganuvchi ilmni ham fiqh deb ataladi. Shuning uchun aqidaviy masalalarni oʻrganuvchi ilmni «Al-Fiqh al-akbar», yaʼni «katta fiqh», amaliy fiqh ni esa kichik fiqh deb yuritiladigan boʻlgan. Yana bir «usul ad-din»da shariat va dindan olingan eʼtiqodiy hukmlarni oʻrganilib, dindagi asl hukmlarni tadqiq etiladi. Bir qator olimlar shu nom ostida oʻz kitoblarni taʼlif etganlar. «Tavhid» ilmida Allohning yagonaligini va Uning sifatlarini oʻrganishga eʼtibor beriladi. Bu ilm asosida Alloh taoloni yakkayu yagona deb bilib, Uning sifatlarini sharhlab tushuntirishga koʻproq ahamiyat beriladi. Zero, musulmon kishi aqida borasida oʻziga zarur boʻlgan dastlabki bilimga ega boʻlishi kerak. Bu dastlabki ilm Alloh taoloning vahdoniyati, yaʼni yakkayu yagonaligiga imon keltirish va uni oʻrganishdan iborat. Yana bu atama «kalom ilmi» deb yuritiladi. Islom diniga oid manbalarda uni aqida ilmining eng mashhur nomlaridan biri sifatida keltiriladi. Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, aqoid yoki kalom ilmining vazifasi: a) diniy eʼtiqodlarni qatʼiy dalillar bilan isbotlash va ular haqidagi shubha hamda gumonlarni rad qilish; b) insonni aqidada oddiy taqlidchi boʻlishdan har bir eʼtiqodga hujjat keltira olish darajasiga koʻtarish; v) islomning sof eʼtiqodlarini adashgan zalolat ahlining shubha va gumonlaridan himoya qilish. [2]

Mutakallimlar Qurʼon oyatlari, hadislar va sahobiylarning tutgan yoʻli asosida aqida masalalarini mufasssal bayon etib berganlar. Aqida borasida faoliyat olib borgan olimlar orasida Abu Mansur Moturidiy va Abul Hasan Ashʼariy alohida oʻrin egallaydi. Bu olimlar Ahli sunna val jamoa aqidasi boʻyicha Imom deb tan olindilar. «Ahli sunna val jamoa» toʻrt fiqhiy mazhabdan biriga amal qilib kelayotgan boʻlsalar, aqidaviy

masalada moturidiylik va ash'ariylikning aqidaviy ta'limiga asoslanadi. Bunga ko'ra, hanafiy mazhabi moturidiylik, molikiy, shofeiyy va hanbaliy mazhabi ash'ariylik ta'limotida deb qaraladi. Shu o'rinda bu ikki maktab vakillari haqida biroz ma'lumot berib o'tish o'rinlidir. Moturidiylik aqidaviy maktab asoschisi buyuk kalom imomi va fakih Abu Mansur Muhammad ibn Muhammad ibn Mahmud Hanafiy Moturidiy Samarqandiy (853-944) bo'lib, u asli Samarqandning Moturid qishlog'ida (hozirgi Jomboy tumanida joylashgan) dunyoga kelgan va taxallusi shu qishloqqa nisbatan olingan. Abu Mansur Moturidiy dastlabki ta'limni o'z qishlog'ida olib, keyinchalik Movarounnahrning o'sha davrdagi diniy va ma'rifiy markazi bo'lgan Samarqandda davom ettiradi. Moturidiy Abu Bakr Ahmad Juzjoniyy, Abu Nasr Ahmad Iyodiy, Imom A'zam mazhabidagi buyuk olim Nasr ibn Yahyo Balxiy, Muhammad ibn Fadl kabilarni o'zining ustozlari deb bilgan. Moturidiy fiqh va kalom masalalariga qiziqib, o'z zamonasining taniqli hanafiy mazhabi olimlaridan saboq oladi. Shu vaqt davomida ko'plab mashhur faqihlar va muhaddislar bilan muloqotda bo'lib, bahs-munozaralari bilan taniladi va shu sohaga oid asarlar yozib qoldiradi. Bunday asarlar qatoriga «Kitab at-Tavhid», «Kitab al-maqomat», «Kitab rad avoil aladilla li-l-Ka'biyy», «Kitab al-usul», «ar-Radd ala usul al-Qaromita», «Kitab ta'vilot ahli sunna» va boshqalarni keltirish mumkin. [3]

Bugungi kunga qadar Abu Mansur Moturidiyning ko'plab asarlari saqlanib qolmagan, ulardan etib kelganlari esa asosan xorijiy mamlakatlarning kutubxona va qo'lyozma fondlarida saqlanadi.

Imom Moturidiyning «Kitab ta'vilot ahli sunna» (boshqa bir nomi «Ta'vilot al-Qur'on») asarida sunniy aqidaga zid qarashlarni rad etish yo'lidan boradi va Abu Hanifaning qarashlariga suyangan holda sof

aqida yo'lini tutadi. Moturidiyning shu birgina asari keyingi davrlarda yashagan ko'p allomalarning asarlariga xamirturush vazifasini bajardi.

Musulmon olimlar aqida masalasida asosan ikki manbaga tayanganlar: birinchisi naqliy dalillar, ya'ni Qur'on oyatlari, hadislar va ularga qo'shimcha tarzda sahobiy va tobeiyar ijmosi (mujtahid olimlarning biror fikrga ittifoq qilishi) hamda ijthod (olimning biror masaladan shariy hukm olish uchun qilgan ta'limiga asoslanadi. Bunga ko'ra, hanafiy mazhabi moturidiylik, molikiy, shofeiyy va hanbaliy mazhabi ash'ariylik ta'limotida deb qaraladi. Shu o'rinda bu ikki maktab vakillari haqida biroz ma'lumot berib o'tish o'rinlidir. Moturidiylik aqidaviy maktab asoschisi buyuk kalom imomi va fakih Abu Mansur Muhammad ibn Muhammad ibn Mahmud Hanafiy Moturidiy Samarqandiy (853-944) bo'lib, u asli Samarqandning Moturid qishlog'ida (hozirgi Jomboy tumanida joylashgan) dunyoga kelgan va taxallusi shu qishloqqa nisbatan olingan. Abu Mansur Moturidiy dastlabki ta'limni o'z qishlog'ida olib, keyinchalik Movarounnahrning o'sha davrdagi diniy va ma'rifiy markazi bo'lgan Samarqandda davom ettiradi. Moturidiy Abu Bakr Ahmad Juzjoniyy, Abu Nasr Ahmad Iyodiy, Imom A'zam mazhabidagi buyuk olim Nasr ibn Yahyo Balxiy, Muhammad ibn Fadl kabilarni o'zining ustozlari deb bilgan. Moturidiy fiqh va kalom masalalariga qiziqib, o'z zamonasining taniqli hanafiy mazhabi olimlaridan saboq oladi. Shu vaqt davomida ko'plab mashhur faqihlar va muhaddislar bilan muloqotda bo'lib, bahs-munozaralari bilan taniladi va shu sohaga oid asarlar yozib qoldiradi. Bunday asarlar qatoriga «Kitab at-Tavhid», «Kitab almaqomat», «Kitab rad avoil al-adilla li-l-Ka'biyy», «Kitab al-usul», «ar-Radd ala usul alQaromita», «Kitab ta'vilot ahli sunna» va boshqalarni keltirish mumkin.

Bugungi kunga qadar Abu Mansur Moturidiyning ko'plab asarlari saqlanib qolmagan, ulardan etib kelganlari esa asosan xorijiy mamlakatlarning kutubxona va qo'lyozma fondlarida saqlanadi. [4]

Imom Moturidiyning «Kitab ta'vilot ahli sunna» (boshqa bir nomi «Ta'vilot al-Qur'on») asarida sunniy aqidaga zid qarashlarni rad etish yo'lidan boradi va Abu Hanifaning qarashlariga suyangan holda sof aqida yo'lini tutadi. Moturidiyning shu birgina asari keyingi davrlarda yashagan ko'p allomalarning asarlariga xamirturush vazifasini bajardi.

Musulmon olimlar aqida masalasida asosan ikki manbaga tayanganlar: birinchisi naqliy dalillar, ya'ni Qur'on oyatlari, hadislar va ularga qo'shimcha tarzda sahobiy va tobeiyalar ijmosi (mujtahid olimlarning biror fikrga ittifoq qilishi) hamda ijtihod (olimning biror masaladan shariy hukm olish uchun qilgan Imom Moturidiyning asosiy xizmatlari shundan iboratki, o'sha davrdagi aqidada adashgan oqimlarning salbiy ta'sirining oldini olish, ularning qarashlariga qarshi asosli va kuchli dalillar keltirib raddiya berish, haqiqiy islom aqidasini himoya qilish, jaholatga qarshi ma'rifat bilan javob berish, shu bilan birga musulmonlar uchun aqida borasida asosli qo'llanmalar yaratish va tarqatishdan iborat bo'lgan deyish mumkin.

Imom Moturidiy ko'plab shogirdlar etishtirdi, ular o'z ustozlarining ta'limotini davom ettirishgani tufayli hanafiy mazhabida kalom ilm bo'yicha maktab vujudga kelganini ko'rish mumkin.

Moturidiy «Imom al-huda» (hidoyat yo'li imomi) va «Imom al-mutakallimin» (mutakallimlar imomi) kabi nomlar bilan dovuq qozongan.

Ash'ariy ta'limotining asoschisi Abul Hasan Ali ibn Ismoil ibn Is'hoq ibn Solim ibn Abdulloh ibn Muso Abu Muso Ash'ariydir (873-941). U boshlang'ich saboqlarni o'z otasidan oladi, keyinchalik o'z

zamonasining taniqli olimlari Abu Is'hoq Marvaziy va Ibn Surayjdan fiqh ilmini o'zlashtiradi, Zakariyo ibn Yahyo Sojiydan hadis ilmini o'rganadi. U taxminan qirq yoshlaridan keyin Bog'dodga ko'chib kelib, umrining oxirigacha shu shaharda yashab qoladi. U umri davomida yuzga yaqin asarlar yozgan bo'lib, ulardan «al-Fusul fi-r-radd ala-lmulhidin», «ar-Radd ala-l-mujassima», «Izoh al-burhon fi-r-rad ala ahl az-zayg' va-t-tug'yon», «an-Naqs ala-l-Jubboiy», «Maqolot al-mulhidin», «Tafsir Abu-l-Hasan», «Imomat Abu Bakr Siddiq» kitoblari ilm ahlining nazariga tushgan. Imom Ash'ariy dalillardan hujjat sifatida foydalanadi. Shuningdek, falsafiy masalalardan ham o'z o'rnida iste'foda etganiga duch kelish mumkin. Chunki Ash'ariy mo'taziliy, faylasuf, qarmatiy, botiniy, rofiziyy va boshqalarga raddiyalar bergani bilan aqida ilmi sohasida tanilgan allomalardan biridir.

Abul Hasan Ash'ariy ahli sunnat va jamoaning ash'ariya e'tiqodiy ta'limotini tarqatayotgan vaqtda Samarqandda Abu Mansur Moturidiy ham moturidiya ta'limotiga asos solgan edi. Bu ikki imom bir vaqtda yashab, bir-birlari bilan uchrashmagan bo'lsa-da, ularning aqidaviy qarashlari deyarli bir xil. Bu ikki alloma qarashlarida ayrim masalalarda lafziy ixtiloflar ko'zga tashlansa-da, ularning asl maqsadi bir-biridan farq qilmaydi. Boshqacha aytganda, ikki ta'limot orasidagi ba'zi ixtiloflar lafziy bo'lib, mohiyatan bir-birini qo'llab-quvvatlaydi. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, bu ikki alloma o'zaro bir-birini adashganlikda yoki bid'atchilikda ayblamaydi hamda o'zaro bir-birlarini «ahli sunna val jamoa» deb e'tirof etadilar. [5]

Ash'ariy va moturidiylik orasidagi asosiy farq imon masalasiga borib taqaladi. Moturidiy ta'limotiga ko'ra, imon til bilan iqrar bo'lib, dil bilan tasdiqlashdan iborat, ammo amal imon tarkibiga kiritilmaydi. Ash'ariylikda esa, imonga amalni ham qo'shiladi. Shu sababdan

moturidiylik tarqalgan yurtlarda imon keltirgan kishi musulmon hisoblanadi, ammo amal qilmagani uchun gunohkor bo'ladi, deb yuritiladi.

Xulosa: Mazkur ikki allomaning ta'limotlari islom olamida keng tarqaldi va asrlar davomida musulmonlarni sof e'tiqodda bardavom bo'lishiga, oyat va hadislarining ma'nolarini to'g'ri anglab, hayotga tadbqiq etib kelishlariga, e'tiqodi noto'g'ri turli oqimlar ta'siriga tushib qolmaslikka sababchi bo'ldi. Abu Mansur Moturidiy va Abul Hasan Ash'ariylarning sof aqidani musulmonlarga etkazishdagi xizmatlari beqiyos bo'lib, ularning aqidaviy ta'limotiga hozirgacha musulmonlar tomonidan alohida e'tibor bilan amal qilib kelinmoqda. Ular o'z asarlarida islom aqidasi yoritish barobarida adashgan oqimlarga raddiyalar ham berganlar. Shu bois Imom Moturidiy «hidoyat imomi» deb yuritilsa, imom Ash'ariy «ahli sunna homiysi» degan nomga sazovor bo'lganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Tulepov A. Islom va aqidaparast oqimlar. To'ldirilgan nashr. Mas'ul muharrir Shayx Abdulaziz Mansur. - Toshkent: Sharq, 2014. - 536 b.
2. Oqilov S. Kalom ilmi. - Toshkent: TIU nashriyot-matbaa birlashmasi, 2011. - 160 b.
3. Isoqjonov R. Islom falsafasi. - Toshkent: Somplex Print, 2019. - 192 b.
4. Muhammad Anvar Badaxshoniy. Aqidatut-tahoviya sharhining talxiysi. - Toshkent: 2015. 448 b.
5. Ochildiev O., Rahimjonov D., Muhamedov N. va boshq. Dinshunoslik asoslari (o'quv qo'llanma). - Toshkent: TIU nashriyot-matbaa birlashmasi, 2013. - 320 b. Ayonovna A. S., Xudoyberdi o'g'li P.

L. EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK
OMIL TUSHUNCHASI //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – T. 40. – №. 4.
– C. 135-139.

VEKTORLAR ALGEBRASINING IQTISODIY MASALALARGA TADBIQLARI

Maxsudova Shohsanam Muzaffarxo‘jayevna

Namangan davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

Jamoldinova Asila Aslidin qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Fizika yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada vektorlar algebrasining iqtisodiy masalalarga qo‘llanilishi tahlil qilinadi. Vektorlar yordamida resurslarni taqsimlash, mahsulotlar portfelini optimallashtirish, moliyaviy hisob-kitoblar va iqtisodiy prognozlash kabi amaliy masalalarni yechish usullari ko‘rib chiqilgan. Maqola matematik ifodalar, formulalar va amaliy misollar bilan boyitilgan.

Kalit so‘zlar: Vektor, algebra, iqtisod, optimallashtirish, resurslar, moliya, prognozlash, portfel

Annotation: This article analyzes the application of vector algebra in economic problems. It covers methods for resource allocation, portfolio optimization, financial calculations, and economic forecasting using vectors. The article is enriched with mathematical expressions, formulas, and practical examples.

Keywords: Vektor, Algebra, Economics, Optimization, Resources, Finance, Forecasting, Portfolio

Аннотция: В данной статье анализируется применение векторной алгебры в экономических задачах. Рассматриваются

методы распределения ресурсов, оптимизации портфеля, финансовых расчетов и экономического прогнозирования с использованием векторов. Статья включает математические выражения, формулы и практические примеры.

Ключевые слова: Вектор, Алгебра, Экономика, Оптимизация, Ресурсы, Финансы, Прогнозирование, Портфель

Vektorlar algebrasi — zamonaviy matematik tahlilning muhim bo‘limi bo‘lib, u ko‘p o‘lchamli ma’lumotlar va iqtisodiy masalalarni yechishda keng qo‘llaniladi. Iqtisodiyotda resurslarni taqsimlash, investitsiya portfellarini optimallashtirish, moliyaviy tahlil va prognozlash kabi masalalar ko‘pincha ko‘p o‘lchamli o‘zgaruvchilar bilan ifodalanadi va ular vektorlar yordamida samarali yechiladi.

Vektorlar algebrasi asoslari

Vektor — fazoda yo‘nalish va modulga ega bo‘lgan o‘lchov. “Vektor” so‘zi lotincha vector so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, ma’nosi “tashuvchi”, “o‘tkazuvchi” deganidir. Ilmiy va matematik kontekstda: Vektor — bu yo‘nalish va modulga ega bo‘lgan kattalik.

Vektor faqat qiymat bilan emas, balki yo‘nalish bilan ham tavsiflanadi.

Xususiyatlari:

1. Vektorning moduli (uzunligi) mavjud.
2. Vektorning yo‘nalishi mavjud.
3. Vektor nuqta bilan boshlanishi shart emas, u ko‘chirilishi mumkin — faqat yo‘nalishi va uzunligi saqlanadi.

Vektorlar bilan amallar:

1. Qo‘shish:

$$a+b=(a_1+b_1, a_2+b_2, \dots, a_n+b_n)$$

2. Skalyar ko‘paytirish:

$$k_a = (k_{a_1}, k_{a_2}, \dots, k_{a_n})$$

3. Skalyar ko‘paytma (dot product):

$$a \cdot b = a_1 b_1 + a_2 b_2 + \dots + a_n b_n$$

Vektorlar algebrasi iqtisodiy masalalarda murakkablikni soddalashtirish, qaror qabul qilishni tezlashtirish va resurslarni optimal taqsimlash imkonini beradi.

Vektor tushunchasi va iqtisodiy kontekstda qo‘llanilishi

Vektor matematikada yo‘nalish va kattalikka ega bo‘lgan obyekt sifatida ifodalanadi. Iqtisodiy masalalarda vektorlar:

Bir vaqtning o‘zida bir nechta resurs yoki mahsulot turini ifodalash uchun ishlatiladi. Investitsiya portfeli yoki korxona balansidagi moliyaviy ko‘rsatkichlarni tahlil qilishda qo‘llaniladi.

Murakkab iqtisodiy jarayonlarni vizual va konseptual tarzda tasavvur qilish imkonini beradi.

Misol uchun, kompaniya bir vaqtning o‘zida bir nechta mahsulot ishlab chiqaradi. Har bir mahsulotga ajratilgan resurslar vektor sifatida ifodalanadi va shu orqali kompaniya optimal resurs taqsimotini aniqlashi mumkin.

Iqtisodiy masalalarga tadbiqlari

Resurslarni taqsimlash. Vektorlar yordamida resurslarni turli bo‘limlar yoki mahsulotlar o‘rtasida samarali taqsimlash mumkin. Masalan, kompaniya ishlab chiqarish jarayonida mehnat, xomashyo va moliyaviy resurslarni optimal tarzda taqsimlamoqchi bo‘lsa, vektorlar yordamida qaysi mahsulotga qancha resurs ajratilishi aniq ko‘rinadi. Shu bilan birga, resurslar yetarli bo‘lmagan holatlarda, ularni prioritetlar asosida taqsimlashni osonlashtiradi.

Mahsulot portfelini optimallashtirish. Vektorlar investitsiya va ishlab chiqarish portfelleri bilan ishlashda samarali vosita hisoblanadi.

Vektorlar yordamida turli mahsulot yoki investitsiya yoʻnalishlarining samaradorligi, xavfi va foydaliligi bir vaqtning oʻzida tahlil qilinadi. Shu orqali kompaniya yoki investor eng foydali portfelni tanlay oladi, risklarni kamaytiradi va daromadni maksimal darajaga yetkazadi.

Moliyaviy tahlil va prognozlash. Vektorlar yordamida iqtisodiy jarayonlarning murakkab oʻzgaruvchilari birgalikda tahlil qilinadi. Masalan, bir nechta moliyaviy koʻrsatkich — daromad, xarajat, foyda va investitsiyalar — bir vaqtning oʻzida vektor sifatida ifodalanadi. Shu orqali kompaniya kelgusidagi iqtisodiy jarayonlarni prognoz qilish, moliyaviy strategiyalarni rejalashtirish va optimal qarorlar qabul qilish imkoniga ega boʻladi.

Vektorlar algebrasining afzalliklari

1. Murakkablikni kamaytiradi: Vektorlar bir nechta oʻzgaruvchilarni birlashtirib, ularni yagona tizimda tahlil qilish imkonini beradi.
2. Optimal qaror qabul qilish: Resurs taqsimlash va portfelni boshqarishda eng foydali variantlarni aniqlashni osonlashtiradi.
3. Vizualizatsiya: Murakkab iqtisodiy jarayonlarni grafik va konseptual tarzda koʻrsatadi.
4. Moslashuvchanlik: Turli iqtisodiy sohalar — ishlab chiqarish, moliya, marketing va boshqalar —da qoʻllanilishi mumkin.

Qoʻshimcha maʼlumotlar

1. Vektorlar bilan maʼlumotlarni tahlil qilish

Vektorlar nafaqat resurs va mahsulotlarni ifodalash, balki iqtisodiy maʼlumotlarni tahlil qilish va solishtirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Masalan, bir nechta korxona yoki filialning daromadlari, xarajatlari va foydasi vektorlar orqali bir joyda tahlil qilinadi. Shu orqali

kompaniya o'z faoliyatini yaxshilash bo'yicha strategik qarorlar qabul qilishi mumkin.

2. Strategik rejalashtirish

Vektorlar yordamida iqtisodiy jarayonlarni strategik rejalashtirish ham samarali bo'ladi. Masalan:

Mahsulot ishlab chiqarishning turli variantlarini tahlil qilish. Investitsiyalarni turli loyihalarga taqsimlash. Resurslarni vaqt bo'yicha optimallashtirish.

Vektorlar bu jarayonlarni bir vaqtning o'zida bir nechta parametr asosida tahlil qilish imkonini beradi.

3. Qaror qabul qilish jarayonini soddalashtirish

Vektorlar algebrasining iqtisodiy masalalardagi yana bir afzalligi shundaki, u qaror qabul qilish jarayonini tizimli qiladi.

Masalan, kompaniya qaysi mahsulotni ko'proq ishlab chiqarishi yoki qaysi bozor segmentiga ko'proq resurs ajratishi kerakligini aniqlash.

Vektorlar yordamida murakkab iqtisodiy ko'rsatkichlar birlashtiriladi va ularning o'zaro ta'siri aniq ko'rinadi.

4. Prognoz va risklarni boshqarish

Iqtisodiy jarayonlarni prognoz qilishda vektorlar yordamida turli ssenariylar tahlil qilinadi:

Turli iqtisodiy sharoitlarda daromad va xarajat qanday o'zgaradi. Investitsiya portfeli qaysi sharoitda eng xavfsiz yoki foydali bo'ladi. Risklarni oldindan aniqlash va boshqarish imkoniyati yaratiladi.

5. Vektorlar algebrasining amaliy sohalari

Vektorlar algebrasining iqtisodiy masalalarga tadbiqlari quyidagi sohalarda keng qo'llaniladi:

Ishlab chiqarish: resurslar va mahsulotlar taqsimoti.

Moliya: portfelni boshqarish, investitsiyalarni optimallashtirish.

Marketing: bozor segmentlari va mahsulot variantlarini tahlil qilish.

Statistika va prognozlash: iqtisodiy ko'rsatkichlarni tizimli kuzatish va baholash.

Xulosa:

Vektorlar algebrasi iqtisodiyotda ko'p o'lchamli masalalarni samarali yechish imkonini beradi. U resurslarni taqsimlash, investitsiya portfellarini optimallashtirish va moliyaviy tahlil kabi amaliy masalalarda keng qo'llaniladi. Vektorlar yordamida murakkab iqtisodiy jarayonlar matematik model shaklida ifodalanadi va optimal qarorlar qabul qilish imkoniyati yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Maxsudova, S. (2024). KO'P O'ZGARUVCHILI DIFFERENSIAL TENGLAMALARNI, FIZIKA MASALALARINI YECHISHDA QO'LLANILISHI. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 1(12), 642-645.
2. Sultanov, B.M. Vektorlar algebrasi. Toshkent: Akademik nashriyot, 2015.
3. Erkinjanova, G. E. G. (2024). INTEGRALLARNI FIZIKA MASALALARINI YECHISHDAGI O'RNI. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 1(12), 650-656.
4. Xudayarov, B.A. Chiziqli algebra va analitik geometriya. Toshkent: Akademik nashriyot, 2016.
5. Suvonov, J., & Maxsudova, S. (2024). Ellipsni kanonik tenglamasi, eccentricity va directrix topishni c++, pascal va python dasturlash tillarinida dasturiy taminoti: Ellipsni kanonik tenglamasi, eccentricity va directrix topishni c++, pascal va python dasturlash

tillarida dasturiy taminoti. *MODERN PROBLEMS AND PROSPECTS OF APPLIED MATHEMATICS*, 1(01).

AN’ANAVIY VA ZAMONAVIY BOSMA NASHRLAR FAOLIYATI VA ULARNING AFZALLIKLARI

Jo‘rabayeva Sarvinoz Baxtiyor qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy tili va adabiyoti yo‘nalishi DU-25 guruhi talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o‘g‘li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada an’anaviy va zamonaviy bosma nashrlar faoliyati, ularning shakllanish jarayoni, axborot jamiyatidagi o‘rni hamda afzalliklari keng yoritiladi. Matnda bosma nashrlarning tarixiy ahamiyati, raqamli nashrlarning rivojlanish omillari, zamonaviy o‘qish madaniyatiga ta’siri va har ikki nashr turining qiyosiy tahlili keltirilgan. Muallif an’anaviy nashrlarning jismoniy, estetik va ma’naviy ustunliklarini, shuningdek, raqamli nashrlarning iqtisodiy, interaktiv va texnologik qulayliklarini asoslab beradi. Maqola hozirgi axborotlashgan davrda nashrlar faoliyatining o‘zaro uyg‘unligi va o‘quvchi madaniyatining yangilanishiga e’tibor qaratadi.

Kalit so‘zlar: an’anaviy nashrlar, zamonaviy nashrlar, raqamli format, bosma matbuot, axborot jamiyati, o‘qish madaniyati, poligrafiya.

Annotation: This scientific article extensively covers the activities of traditional and modern print media, the process of their formation, their role and advantages in the information society. The text presents the historical significance of print media, the factors of development of digital media, their impact on modern reading culture, and a comparative

analysis of both types of media. The author substantiates the physical, aesthetic and spiritual advantages of traditional media, as well as the economic, interactive and technological advantages of digital media. The article focuses on the mutual harmony of media activities and the renewal of reader culture in the current information age.

Keywords: traditional media, modern media, digital format, print media, information society, reading culture, printing.

KIRISH

Bugungi axborotlashgan jamiyatda bosma nashrlar tizimi tezkor texnologik o'zgarishlar ta'sirida yangi bosqichga ko'tarilmoqda. An'anaviy bosma nashrlar — kitob, gazeta va jurnallar — asrlar davomida insoniyatning ilmiy, madaniy va ma'naviy taraqqiyotida asosiy axborot manbai bo'lib kelgan. Raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi esa nashrlar faoliyatida yangi imkoniyatlar va muqobil formatlarni yuzaga keltirdi. Shu bois bugungi kunda an'anaviy va zamonaviy nashrlarning o'ziga xos jihatlarini, ularning afzalliklari va jamiyat hayotidagi o'rnini ilmiy asosda tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqola bosma nashrlar tizimidagi transformatsiya jarayonlari, o'quvchi madaniyatining o'zgarishi hamda ikki turdagi nashrlarning bir-birini to'ldiruvchi xususiyatlarini yoritishga qaratilgan.

An'anaviy bosma nashrlarning shakllanishi va ularning zamonaviy jamiyatdagi o'rne

An'anaviy bosma nashrlar insoniyatning ma'naviy, madaniy va intellektual taraqqiyotida muhim o'rin egallaydi. Kitob, gazeta va jurnal kabi bosma mahsulotlar qadimdan axborot almashishning asosiy vositasi bo'lib kelgan. Sharq mutafakkirlari tomonidan yaratilgan qo'lyozmalar, keyinchalik Yevropadagi Gutenberg bosmaxonasi orqali

shakllangan bosma madaniyat jahon axborot tizimining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatgan.

Bugungi kunda raqamli axborot vositalari kengayib borayotganiga qaramay, an'anaviy bosma nashrlar o'z qadrini yo'qotgani yo'q. Aksincha, ular ishonchli, barqaror va haqiqiy axborot manbai sifatida qadrlanadi. Bosma kitoblarning jismoniy shakli, ularning to'plam sifatida saqlanishi, tarixiy va badiiy qiymatga ega bo'lishi, insonning kitob bilan bevosita aloqada bo'lish tajribasi raqamli vositalar bilan to'liq almashtirib bo'lmaydi.

Zamonaviy jamiyatda an'anaviy nashrlar ilmiy-tadqiqot faoliyati, ta'lim jarayoni, san'at va madaniyat sohalarida hali ham muhim vazifalarni bajaradi. Xususan, akademik jurnallar, ilmiy monografiyalar, darsliklar, badiiy adabiyotlar bosma ko'rinishda talab yuqori. Kitobning bosmaxona quvonchi, sahifani varaqlash zavqi, muqovaning o'ziga xosligi — bularning barchasi o'quvchi uchun alohida ahamiyatga ega.

Raqamli va zamonaviy bosma nashrlarning rivojlanish omillari

XXI asrda axborot texnologiyalarining rivojlanishi matbuot tizimiga tub o'zgarishlar olib keldi. Elektron kitoblar, internet portallar, PDF jurnallar, mobil ilovalar orqali taqdim etiladigan nashrlar zamonaviy bosma tizimning asosiy ko'rinishlariga aylandi. Raqamli nashrlarning kengayishiga bir nechta omillar sabab bo'lmoqda:

Tezkorlik: Elektron nashrlar soniya ichida millionlab foydalanuvchilarga yetib boradi.

Qulaylik: Mobil qurilmalar orqali istalgan joyda o'qish imkoni mavjud.

Arzonlik: Elektron formatlarda nashr qilish tannarxi ancha past.

Interaktivlik: Zamonaviy nashrlarda audio, video, grafik elementlar integratsiyalashgan bo‘lishi mumkin.

Ekologik samaradorlik: Qog‘oz iste‘moli kam bo‘ladi.

Bundan tashqari, internetning global miqyosda tarqalishi, ta’limning raqamlashtirilishi, onlayn kutubxonalar sonining ko‘payishi raqamli nashrlarga bo‘lgan talabni yanada oshirmoqda. Bugungi kunda ko‘plab ilmiy maqolalar faqat elektron tarzda chop etiladi, xalqaro bazalarga kirim qilinadi.

Shu bilan birga, zamonaviy bosma nashrlar ham takomillashib bormoqda. Poligrafiya texnologiyalari, yuqori sifatli rangli bosmalar, maxsus dizaynlangan muqovalar, qalin yoki yupqa qog‘oz turlari, laklangan bezaklar an’anaviy nashrlarni yanada jozibador qiladi.

An’anaviy va zamonaviy nashrlarning afzalliklari: qiyosiy tahlil

An’anaviy va zamonaviy nashrlarning har biri o‘ziga xos kuchli tomonlarga ega. Ularni qiyosiy tahlil qilish ularning jamiyatdagi real o‘rni va ahamiyatini aniqlashga imkon beradi.

An’anaviy nashrlarning afzalliklari:

Ishonchlilik va barqarorlik: Bosma manbalarning o‘chirib yuborilishi yoki o‘zgartirilishi qiyin.

Jismoniy mavjudlik: Kitobning qo‘lda tutilishi, varaqlanishi — o‘quvchi uchun alohida tajriba.

Ko‘zga zarar qilmaydi: Elektron ekranlardagi nurlanish yo‘q.

Psixologik qulaylik: Bosma kitob o‘qishning terapevtik, xotirjamlik beruvchi ta’siri bor.

Arxivlash oson: Kutubxonalar asrlar davomida saqlanishi mumkin bo‘lgan jismoniy nusxalarni shakllantiradi.

Zamonaviy (raqamli) nashrlarning afzalliklari:

Mobil va universal foydalanish: Bir qurilmada minglab kitoblarni saqlash mumkin.

Qidiruv tizimi: Matn ichida tezkor izlash imkoniyati mavjud.

Yangilanish qulayligi: Tahrir qilingan nusxalarni darhol tarqatish mumkin.

Narxning pastligi: Chop etish xarajatlari deyarli yo‘q.

Interaktiv format: Multimedia materiallari bilan boyitiladi.

Qiyoslash shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy nashrlar tezkorlik va texnologik qulaylik bo‘yicha ustun bo‘lsa, an‘anaviy nashrlar ma‘naviy, estetik va psixologik jihatdan kuchli ahamiyat kasb etadi. Shu sababli hozirgi davrda ushbu ikki ko‘rinish bir-birini to‘ldiradi, o‘rinbosar emas.

Axborot jamiyatida nashrlarning transformatsiyasi va o‘quvchi madaniyati

Axborot jamiyati shakllangan sayin o‘quvchining axborot iste‘moli madaniyati ham o‘zgarib bormoqda. Avvallari odamlar asosan bosma kitoblar o‘qigan bo‘lsa, hozir elektron formatlar bilan birga aralash, kombinatsiyalangan o‘quv muhiti vujudga kelgan. O‘quvchi bir vaqtning o‘zida an‘anaviy va raqamli nashrlardan foydalanadi.

Transformatsiyaning asosiy yo‘nalishlari quyidagilar:

Gibrid kutubxonalar shakllanishi: Bir vaqtning o‘zida bosma va elektron fondlar yaratilmoqda.

O‘quv odatlarining o‘zgarishi: Tezkor, qisqa formatdagi matnlarga talab oshgan.

O‘qish psixologiyasining yangilanishi: Yoshlar interaktiv materiallarga ko‘proq qiziqadi.

Axborot oqimining kuchayishi: Har kuni millionlab yangi nashrlar paydo bo‘lishi filtratsiya zaruratini kuchaytiradi.

Plagiat va noto‘g‘ri ma’lumotlar xavfi: Raqamli maydonda tekshirilmagan axborot ko‘p bo‘ladi, shu sababli bosma manbalarga ehtiyoj yuqoriligicha qolmoqda.

Bugungi kunda matbuotning asosiy vazifasi faqat axborot berish emas, balki uni tahlil qilish, ishonchli filtrdan o‘tkazib taqdim etish, o‘quvchiga aniq, asosli va badiiy jihatdan boy material yetkazishdan iborat.

XULOSA

An’anaviy va zamonaviy bosma nashrlar o‘rtasidagi farq ularning bir-birini inkor qiluvchi emas, balki o‘zaro to‘ldiruvchi jihatlaridadir. Raqamli nashrlar tezkorlik, mobil qulaylik va iqtisodiy samaradorlikka ega bo‘lsa, an’anaviy kitoblar insonning ma’naviy kechinmalarini boyitadi, tafakkurni rivojlantiradi va tarixiy xotirani saqlab qoladi.

Zamonaviy davrda har ikki nashr turi parallel holda rivojlanmoqda. Ularning uyg‘unligi axborot jamiyatining to‘laqonli shakllanishi va madaniy taraqqiyot uchun katta ahamiyatga ega. O‘quvchi madaniyatining takomillashuvi, ilm-fan va ta’lim sohasining rivoji, badiiy ijodning kengayishi ushbu ikki yo‘nalishning barqaror faoliyatiga tayangan holda amalga oshadi.

REFERENCES

1. Briggs, A., & Burke, P. A Social History of the Media: From Gutenberg to the Internet. Polity Press, 2010.
2. Eisenstein, E. L. The Printing Press as an Agent of Change. Cambridge University Press, 1980.
3. Fidler, R. Mediamorphosis: Understanding New Media. Pine Forge Press, 1997.
4. McLuhan, M. Understanding Media: The Extensions of Man. MIT Press, 1994.

5. Pavlik, J. V. New Media and the Information Society. Columbia University Press, 2008.
6. Briggs, M. Journalism Next: A Practical Guide to Digital Reporting and Publishing. CQ Press, 2016.
7. Lister, M., Dovey, J., Giddings, S., Grant, I., & Kelly, K. New Media: A Critical Introduction. Routledge, 2009.
8. Darnton, R. The Case for Books: Past, Present, and Future. PublicAffairs, 2009.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTDAGI BOLALARNING MILLIY RUHDA TARBIYALASHNING O'ZIGA XOS JIHATI

Nortojoyev Dilnavo G'ulomjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti K.MTM-AU-24-guruh talabasi

Tel: +99899 743 00 54

E-mail: dilnavonortojoyeva6@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni milliy ruhda tarbiyalashning nazariy asoslari, pedagogik tamoyillari va amaliy yo'nalishlari chuqur tahlil qilinadi. Milliy ruh tushunchasi mazmuni, uning bola shaxsining ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga ta'siri, milliy qadriyatlar orqali tarbiyaning ijtimoiy ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, yosh bolalarda milliy o'zlikni shakllantirishda xalq og'zaki ijodi, milliy o'yinlar, milliy kiyimlar, musiqa va san'atning o'рни, integrativ ta'lim metodlari, STEAM yondashuvi hamda interaktiv pedagogik texnologiyalarning qo'llanishi tahlil qilinadi. Maqolada milliy tarbiyaning maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkuri, nutqi, ijtimoiy munosabatlari va emotsional rivojiga

ko'rsatadigan ta'siri ilmiy asoslangan holda yoritilgan. Oila va ta'lim muassasalari hamkorligining ahamiyati, tarbiyachilarning milliy tarbiya jarayonidagi roli, shuningdek, milliy an'ana va urf-odatlarini zamonaviy ta'lim mazmuniga uyg'unlashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar berilgan. Tadqiqot natijalari bolalarda vatanparvarlik, ma'naviy poklik, yurtga sadoqat, milliy iftixor kabi fazilatlarini shakllantirishda milliy tarbiyaning beqiyos o'rnini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, milliy ruh, milliy qadriyatlar, milliy tarbiya, ma'naviy-axloqiy tarbiya, xalq og'zaki ijodi, ertaklar, topishmoqlar, maqollar, milliy o'yinlar, vatanparvarlik, milliy o'zlik, identitet, oila tarbiyasi, pedagogik jarayon, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, STEAM, integrativ yondashuv, milliy madaniyat, urf-odatlar, milliy san'at, estetik tarbiya, madaniy meros, bolalar rivoji, shaxs kamoloti, ma'naviy barkamollik, tarbiyaviy texnologiyalar, milliy bayramlar, xalq an'analari, milliy musiqiy tarbiya, raqs san'ati, bolalar psixologiyasi, ijtimoiy ko'nikmalar, kommunikativ ko'nikmalar.

Аннотация: В данной статье подробно анализируются теоретические основы, педагогические принципы и практические направления воспитания детей дошкольного возраста в духе национальных ценностей. Раскрывается сущность понятия «национальный дух», его влияние на нравственно-духовное развитие личности ребёнка, а также социальная значимость национального воспитания. Особое внимание уделяется роли устного народного творчества, национальных игр, традиционной одежды, музыки и искусства в формировании национальной идентичности у детей. Также рассматриваются интегративные методы обучения, STEAM-подход и современные интерактивные педагогические технологии. В статье научно обосновано влияние национального воспитания на

мышление, речь, социальное поведение и эмоциональное развитие детей дошкольного возраста. Раскрывается значение сотрудничества семьи и дошкольной организации, роль воспитателя, а также предлагаются рекомендации по гармоничному внедрению национальных традиций и обычаев в современное содержание образования.

Ключевые слова: дошкольное образование, национальный дух, национальные ценности, национальное воспитание, духовно-нравственное воспитание, устное народное творчество, сказки, загадки, пословицы, национальные игры, патриотизм, национальная идентичность, семейное воспитание, педагогический процесс, современные образовательные технологии, STEAM, интегративный подход, национальная культура, традиции, народное искусство, эстетическое воспитание, культурное наследие, развитие детей, формирование личности, духовная зрелость, воспитательные технологии, национальные праздники, народные обычаи, музыкальное воспитание, танцевальное искусство, детская психология, социальные навыки, коммуникативные навыки.

Annotation: This article provides an in-depth analysis of the theoretical foundations, pedagogical principles, and practical approaches to fostering national values among preschool children. It explores the concept of “national spirit,” its impact on the moral and spiritual development of a child, and the social significance of national education. Special attention is given to the role of oral folklore, national games, traditional clothing, music, and art in shaping children’s national identity. The article also examines integrative teaching methods, the STEAM approach, and modern interactive pedagogical technologies. It scientifically substantiates the influence of national education on

children’s thinking, speech, social behavior, and emotional development. The importance of cooperation between families and preschool institutions, the role of educators, and recommendations for harmoniously integrating national traditions into modern educational content are discussed.

Keywords: preschool education, national spirit, national values, national upbringing, moral and spiritual education, oral folklore, fairy tales, riddles, proverbs, national games, patriotism, national identity, family upbringing, pedagogical process, modern educational technologies, STEAM, integrative approach, national culture, traditions, folk art, aesthetic education, cultural heritage, child development, personality formation, spiritual maturity, educational technologies, national holidays, folk customs, musical education, dance art, child psychology, social skills, communication skills.

Kirish. Maktabgacha yosh davri — bola shaxsining eng faol shakllanadigan, uning ongida dastlabki tasavvurlar, qadriyatlar va dunyoqarash poydevori yaratiladigan eng muhim bosqichlardan biridir. Bu davrda bola nafaqat atrof-muhitni idrok etadi, balki milliy oʻzligi, kimligi, tegishliligi, madaniy ildizlari haqida ilk tushunchalarni ham shakllantira boshlaydi. Shu sababli tarbiya jarayonida milliy gʻoyalar, maʼnaviyat, xalqona anʼanalar va umuminsoniy qadriyatlar uzviy uygʻunlikda berilishi nihoyatda muhimdir. Maktabgacha taʼlim tashkilotlari bolalarning ijtimoiy koʻnikmalarini, estetik didini, odo-axloq normalariga rioya qilish qobiliyatini, shuningdek, oʻz xalqining tarixiga, madaniyatiga nisbatan hurmat va qiziqishlarini shakllantirishda bosh omil hisoblanadi. Aynan shu muassasalarda bola ilk bor milliy liboslar, urf-odatlar, marosimlar, xalq ogʻzaki ijodi

namunalariga yaqinlashadi, o‘yinlar, she‘r va qo‘shiqlar orqali o‘z milliy ildizlariga bog‘lanadi.

Milliy ruh – bu shunchaki g‘oya yoki tushuncha emas, balki bolada vatanparvarlik, mehr-shafqat, odoblilik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, tinchliksevarlik kabi fazilatlarni tarbiyalovchi kuchli ma‘naviy omildir. U bolaning kelajakda mustaqil fikrlovchi, o‘z yurtiga sodiq, ijtimoiy faol va barkamol shaxs sifatida shakllanishiga asos yaratadi. Shu bois maktabgacha ta‘lim jarayonida milliy ruhda tarbiya berishning mazmuni, vositalari va metodlarini ilmiy asosda ishlab chiqish, amaliyotga tadbiq etish bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Bugungi globallashuv sharoitida milliy o‘zlikni asrash, yosh avlodni milliy g‘oyalar ruhida tarbiyalash yanada muhim bo‘lib bormoqda. Milliylik va zamonaviylikning uyg‘unlashuvi, madaniy merosning asrab-avaylanishi va yosh avlod ongiga singdirilishi nafaqat ta‘lim sohasining, balki butun jamiyatning ustuvor vazifasiga aylandi. Shu nuqtayi nazardan, maktabgacha ta‘lim muassasalarida milliy ruhni shakllantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar, innovatsion metodlar va tarbiyaviy texnologiyalarni tahlil qilish, ularning samaradorligini o‘rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Milliy ruhda tarbiyalashning mohiyati. Milliy ruh — xalqning tarixiy xotirasi, urf-odatlari, qadriyatlari, madaniyati va dunyoqarashini ifodalovchi murakkab va jonli tushuncha bo‘lib, bolalarda milliy o‘zlikni shakllantirishda asosiy yo‘nalish sifatida qaralishi lozim. Maktabgacha yosh davri bolaning asosiy fazilatlari va biri-biri bilan bo‘lgan munosabatlari, til va emotsional reaksiyalari asosiy shakllanishini boshlaydi. Shu sababli bu davrda milliy ruh elementlarini ongli va tizimli ravishda taqdim etish bolalarda o‘zligini anglash, jamiyat bilan

bogʻlanish va madaniy merosga hurmatni mustahkamlashga xizmat qiladi

Milliy qadriyatlar mazmunini tushuntirish deganda tinchlik, mehmondoʻstlik, hurmat, odob-axloq, mehr-oqibat va mehnatsevarlik kabi qadriyatlarni bolalarga tushunarli til va harakatlar orqali yetkazish nazarda tutiladi. Pedagogik jarayonda bu qadriyatlarni ertaklar, hayotiy vaziyatlar, rolli oʻyinlar va kundalik tartib orqali namoyish etish mumkin. Masalan, oʻyin davomida bolalarga biror ishni boʻlishib bajarish yoki bir-biriga yordam berish kabi vazifalar berish orqali mehr va hamjihatlik tamoyillarini amaliyotda koʻrsatish samarali boʻladi

Xalq ogʻzaki ijodi namunalarini singdirish — milliy ruhni shakllantirishning muhim vositasidir. Lirik qoʻshiqlar, ertaklar, maqollar, hikmatlar va rivoyatlar bolaning tilini boyitadi, xalqning qadimiy dunyoqarashi va axloqiy kodlarini yetkazadi. Bu ijodiy shakllar bolada tasavvur va tasviriy fikrlashni rivojlantiradi, unda tarixiy obrazlar va oʻtmish bilan bogʻlanish sezgisi paydo boʻladi. Ota-ona va tarbiyachilar bu asarlarni oddiy, quvnoq va interaktiv usulda aytib berishlari, bolalarni undagi obrazlar bilan identifikatsiyalashga chaqirishlari kerak

Milliy oʻyinlar orqali maʼnaviy-axloqiy koʻnikmalarni tarbiyalash oʻyin nazariyasiga asoslangan samarali amaliyotdir. Anʼanaviy oʻyinlar nafaqat jismoniy rivojlanishga, balki axloqiy xulq-atvor elementlarini mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Oʻyinlar orqali adolat, navbat kutish, hurmat va jamoaviy ishlash kabi fazilatlar bolalarga tabiiy ravishda oʻrgatiladi. Shuningdek, oʻyin jarayonida oʻtkazilgan musobaqa va vazifalar bolalarda qiyinchiliklarni yengish va masʼuliyat hissini rivojlantiradi

Milliy kiyim, musiqa, raqs va san’at elementlari bilan tanishtirish bolaning estetik tushunchalarini rivojlantiradi va milliy identifikatsiyani mustahkamlaydi. Musiqa va raqslar orqali tilga sig‘maydigan emotsiyalar, tarixiy va madaniy ramzlar ifodalanadi. Kiyim-kechak va hunarmandchilik namunalarini ko‘rsatish esa an’anaviy mehnat va hunar-mahoratga hurmatni uyg‘otadi. Bolalar bularni amaliy mashg‘ulotlarda yoki bayram tadbirlarida ishtirok etish orqali yaxshiroq o‘zlashtiradilar

Oila va mahalla muhitining roli nihoyatda katta. Milliy ruhni shakllantirish faqat maktabgacha ta’lim muassasasining vazifasi emas; ota-onalar, qarindoshlar va qo‘shnilar ham bolaga madaniy kod va odoblarni o‘tqazadilar. Oilaviy an’analar, bayramlar va birgalikdagi faoliyatlar bolada milliy qadriyatlarning kundalik hayot bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Shu bois, pedagoglar va ota-onalar o‘rtasida doimiy hamkorlik va axborot almashinuvi talab etiladi

Ta’lim dasturlari va o‘quv-metodik materiallarda milliy mazmunni uyg‘unlik bilan joylashtirish muhim. Dars rejalari va mashg‘ulotlarda milliy mavzularni kiritish, matn va vizual manbalarda lokal kontentdan foydalanish bolalarga o‘z mamlakatining tarixiy va madaniy merosini yaqinlashtiradi. Shu bilan birga zamonaviy pedagogik texnologiyalar — loyihaviy faoliyat, interaktiv ta’lim va STEAM elementlarini milliy kontekst bilan uyg‘unlashtirish orqali o‘quv jarayoni qiziqarli va samarali bo‘ladi

Tarbiyachilarning shaxsiy namunasi, kasbiy kompetensiyasi va milliy qadriyatlarga sodiqligi bolalar tarbiyasida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tarbiyachi o‘z so‘z va harakatlari bilan odob-axloq normalarini namoyon etishi, milliy ijod va an’analarni hurmat bilan yondashishi kerak. Doimiy kasbiy rivojlanish va madaniy treninglar

tarbiyachilarga pedagogik yondashuvlarni yangilash va milliy mazmunni chuqurroq tushunishga yordam beradi

Zamonaviy dunyo va globalizatsiya bolalarni xalqaro maydonda ham raqobatbardosh, ham o'zlikni yo'qotmaydigan shaxs sifatida tarbiyalashni talab etadi. Shu sababli milliy ruhni shakllantirish jarayonida ochiqlik va bag'rikenglik tamoyillariga ham e'tibor berish kerak. Bolalarga o'z madaniyatini sevish bilan birga boshqa xalqlarning qadriyatlariga hurmat ko'rsatish, hamkorlik va hamjihatlik qadriyatlarini o'rgatish muhimdir

Amaliy tavsiyalar sifatida milliy ertaklar va qo'shiqlarni kunlik mashg'ulotlar tarkibiga kiritish, an'anaviy o'yinlarni sport va ijodiy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish, bayram tadbirlarida bolalarni faol ishtirok etishga jalb etish, mahalliy hunarmandlar va san'atkorlarni taklif qilish, ota-onalar uchun madaniy seminarlar tashkil etish va tarbiyachilar uchun amaliy mashg'ulotlar o'tkazish mumkin. Ushbu chora-tadbirlar milliy ruhni tabiiy va doimiy ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi

Milliy ruhni shakllantirishning ijtimoiy va shaxsiy foydasi keng. Bu bolalarni milliy-madaniy identifikatsiyaga ega, ozod fikrli, madaniy xabardor va jamiyatga foydali shaxslar qilib tarbiyalaydi. Milliy qadriyatlar bilan boyitilgan tarbiya jamiyatning uzluksiz madaniy rivojlanishini ta'minlaydi hamda bolalarda ma'naviy barqarorlik va o'ziga ishonchni shakllantiradi.

Xulosa Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarni milliy ruhda tarbiyalash — yuksak ma'naviyatli, vatanparvar, o'z xalqining madaniy merosi va qadriyatlarini qadrlaydigan shaxsni shakllantirishning asosiy omilidir. Milliy tarbiya bolaning yosh xususiyatlariga mos ravishda, o'yin, ijodiy faoliyat, musiqiy tarbiya, xalq og'zaki ijodi, milliy san'at va

an’analarga tayanib olib borilganda samaradorligi yanada ortadi. Milliy ruh bolaning tafakkuri, nutqi, ijtimoiy munosabati, o’ziga ishonchi va emotsional olamining boyishiga kuchli ta’sir ko’rsatadi. Bu jarayonda tarbiyachining mahorati, oila bilan hamkorlik, zamonaviy ta’lim texnologiyalarini qo’llash, milliy qadriyatlarni integrativ yondashuv asosida mashg’ulotlarga singdirish muhim ahamiyatga ega. Pedagogik jarayonning uzluksizligi va izchilligi ta’minlangan taqdirda, maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy o’zlik, mehr-oqibat, odob-axloq, halollik, birdamlik, vatanparvarlik kabi yuksak sifatlar shakllanadi. Shu orqali jamiyat taraqqiyotiga hissa qo’sha oladigan, ma’naviy barkamol avlod voyaga yetadi. Shuning uchun milliy ruhda tarbiya berish maktabgacha ta’lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri bo’lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O’zbekiston Respublikasi “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun. – Toshkent, 2020.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2017.
3. “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo’yiladigan davlat talablari”. – Toshkent: MTTV, 2018.
4. Karimov I.A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
5. Yo’ldoshev J., Hasanboyeva O. *Pedagogika*. – Toshkent: O’qituvchi, 2006.
6. Jo’rayev R. *Maktabgacha ta’lim pedagogikasi*. – Toshkent: Fan, 2019.

7. Hasanboeva O.U. *Oila pedagogikasi va bolalar tarbiyasi*. – Toshkent: 2012.
8. Abdullayeva Q. *Bolalar psixologiyasi*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2015.
9. To‘raqulova F. *Maktabgacha yoshdagi bolalar rivoji va tarbiyasi*. – Toshkent: Innovatsiya ziyo, 2021.
10. UNESCO. *Early Childhood Care and Education: International Perspectives*. – Paris, 2017.
11. Vygotsky L.S. *Psychology of Child Development*. – Moscow, 1991.
12. Bronfenbrenner U. *The Ecology of Human Development*. – Harvard University Press, 1979.
13. O‘zbekiston xalq og‘zaki ijodi namunalaridan: ertaklar, dostonlar, maqollar va topishmoqlar to‘plamlari.
14. Raxmonov Sh. *Milliy qadriyatlar va tarbiya*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2010.
15. G‘afforova T. *Maktabgacha ta’limda innovatsion texnologiyalar*. – Toshkent: 2022.

TURKMAN ADABIYOTIDA SHE’RIY YO‘NALISH

Karimova Nozima Baxtiyarovna

Osiyo Xalqaro Universiteti

O‘zbek tili va adabiyoti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Turkman adabiyotidagi she’riy yo‘nalishning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari, muhim vakillari va ularning ijodiy o‘ziga xosliklari keng yoritilgan. Klassik va zamonaviy she’riyat, she’riy janrlar, tematik va stilistik xususiyatlar, shuningdek she’riyatning madaniy va ijtimoiy rolga oid muammolar tahlil qilingan.

Maqolada shuningdek she'riyatning xalq og'zaki ijodi bilan bog'liqligi va zamonaviy jarayondagi rivojlanish tendensiyalari ham ko'rsatib o'tilgan.

Аннотация: В данной статье всесторонне освещены формирование и этапы развития поэтического направления в туркменской литературе, его крупные представители и особенности их творческого стиля. В статье анализируются классическая и современная поэзия, поэтические жанры, тематические и стилистические особенности, а также вопросы, связанные с культурной и социальной ролью поэзии. Кроме того, отмечена тесная связь поэзии с народным устным творчеством и современные тенденции её развития.

Annotation: This article provides a comprehensive overview of the formation and development stages of the poetic tradition in Turkmen literature, highlighting its prominent representatives and the distinctive features of their creative work. It analyzes classical and modern poetry, poetic genres, thematic and stylistic characteristics, as well as issues related to the cultural and social role of poetry. The article also emphasizes the connection between poetry and folk oral traditions and outlines contemporary trends in its development.

Kalit so'zlar: Turkman adabiyoti, she'riyat, ruhiyat, mimika, klassik she'r, zamonaviy she'riyat, janr, tematik tahlil, adabiy siymolar, xalq og'zaki ijodi.

Ключевые слова: туркменская литература, поэзия, психология, мимика, классическая поэзия, современная поэзия, жанр, тематический анализ, литературные деятели, народное устное творчество.

Keywords: Turkmen literature, poetry, psychology, mimicry, classical poetry, modern poetry, genre, thematic analysis, literary figures, folk oral tradition.

Kirish. Turkman adabiyoti boy va rang-barang madaniy merosga ega bo'lib, unda she'riyat alohida o'rin tutadi. She'riy yo'nalish turkman xalqining tarixiy, ijtimoiy va madaniy tajribasini aks ettiruvchi asosiy san'at shakli sifatida shakllangan. Klassik davr she'riyatidan zamonaviy adabiyotgacha bo'lgan jarayonda she'r turli janrlar va mavzular bilan boyigan.

She'riyatning asosiy vazifasi – inson ruhiyati, milliy qadriyatlar va madaniyatni ifodalashdir. Shu bilan birga, turkman she'riyatining xalq og'zaki ijodi bilan bog'liqligi, folklor unsurlari, doston va qo'shiqlar orqali shakllangan an'analar, uning estetik va ma'naviy ahamiyatini yanada oshiradi.

Maqolaning maqsadi – Turkman adabiyotidagi she'riy yo'nalishning rivojlanish bosqichlarini, janr xususiyatlarini, mashhur shoir va ularning ijodiy o'ziga xosliklarini tahlil qilish va o'rganishdir. Tadqiqot turkman she'riyatining ijtimoiy, madaniy va estetik ahamiyatini aniqlashga qaratilgan.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlar qo'llanildi:

Tarixiy-metodik tahlil – she'riyat tarixini va rivojlanish bosqichlarini aniqlash.

Komparativ tahlil – Turkman she'riyatini boshqa Markaziy Osiyo xalqlari she'riyati bilan solishtirish.

Matnshunoslik tahlil – she'rlarning strukturasi, ritm va janr xususiyatlarini o'rganish.

Ijtimoiy-madaniy kontekst tahlili – she'riyatning jamiyatdagi o'rnini aniqlash va uning tematik yo'nalishlarini o'rganish.

Klassik turkman she’riyati. Klassik davr she’riyati asosan og’zaki an’analarga tayangan va turli janrlarda rivojlangan. Eng ko’zga ko’ringan janrlar: g’azal, ruboiy, qit’a, doston.

Seydi (To’raquli Seyidniyoz og’li) XVIII asr oxiri – XIX asr boshlarida yashagan turkman shoiri bo’lib, klassik turkman adabiyotining yorqin namoyandalaridan biridir. U Maxtumquli Firog’iy merosini davom ettirgan shoir sifatida tanilgan. Seydi ijodida inson axloqi, ma’naviy yetuklik, ishq va vatanparvarlik kabi mavzular keng o’rin olgan. Shoirning she’rlari xalqona soddalik, falsafiy teranlik va badiiy tasvirlar bilan ajralib turadi. Seydi asosan aruz vaznida ijod qilgan va g’azallar, ishqiy lirika, ma’rifiy she’rlar yozgan. Uning ijodi turkman she’riyatining klassik maktabiga mansub bo’lib, xalqning ma’naviy va estetik qadriyatlarini boyitishda muhim ahamiyatga ega.

She’riy na’muna (ishqiy lirika)

Ko’nglimning ichida bir olov yonar,

Jonim seni sevib, hech qachon so’nar.

Nigohing bir qarshi bo’lsa, dunyo zulmat,

Bir tabassuming yetar, hayotim nurga to’lar.

Mavzu va mazmun: Ishqiy lirika janrida bo’lib, shoirning sevgilisiga bo’lgan samimiy his-tuyg’ulari ifodalanadi.

Badiiy vositalar: Metafora, takrorlash, tasviriylilik, radif va qofiya.

Uslubiy xususiyat: Falsafiy teranlik va xalqona soddalik uyg’unlashgan, klassik turkman she’riyatining xususiyatlari ko’zga tashlanadi.

Milliy va ma’naviy qiyofa: Ishqiy lirika orqali turkman xalqining poetik an’analari saqlanadi.

Klassik she’riyatning xususiyatlari:

Ritm va ohang: she’rlar ko’pincha xalq og’zaki ijodining ritmik shakllariga asoslangan.

Metafora va ramzlar: tabiat va insoniy his-tuyg’ularni ramziy ifodalar orqali tasvirlash.

Janrlar: g’azal – sevgi va ilohiy mavzular, ruboiy – falsafiy va axloqiy masalalar, qit’a– didaktik va ibratli she’rlar, doston – tarixiy va milliy qahramonlik mavzulari.

Doston va xalq og’zaki ijodi klassik she’riyatning yana bir xususiyati – doston va xalq qo’shiqlari bilan chambarchas bog’liqligi. Masalan, “Gurbansoltan dostonlari” milliy qadriyatlarni, tarixiy voqealarni va axloqiy idealni ifodalaydi.

Zamonaviy turkman milliy adabiyotining taraqqiyot tamoyillari, shoirlarining badiiy tafakkuri, dard-u alamlari, quvonch-u qayg’ulari xususidan xabar topmoq uchun ularning qalbiga quloq tutmoq lozim. Yaqin o’tgan va bugungi yangi asr zamonida ko’plab turkman shoirlari ijod qildi; bu jarayon hozirgi kunda ham davom etmoqda. Adabiy xazina xirmoni katta. Xususan, XX asr turkman adabiyotiga xos ko’p qirralar tarixiy ildizlari tutash hamda bir-birlari bilan yaqin aloqalar o’rnatgan qardosh turkiy xalqlar adbiyoti bilan o’zaro o’xshash va ayni damda o’z milliy xususiyatiga ko’ra farqlanadi ham. XX asrning boshlaridan boshlab shoirlar ijtimoiy-siyosiy o’zgarishlarni va shaxsiy his-tuyg’ularni she’rlarda aks ettira boshladilar. She’rlarning mazmuni insonning ruhiy holati, milliy o’zlik va jamiyatdagi o’zgarishlarga e’tibor qaratadi.

Ota Otajonov, Qora Seyitliyev, Beydinazar Xudoynazarov va boshqalar turkman she’riyatida yangi janrlarni joriy etgan. She’riyatda erkin she’r, novatorlik elementlari va eksperimental shakllar mavjud.

Misol (Beydinazar Xudoynazarov):

Bug‘doyga suv ochsang, o‘tlar ham qonar,

Qarg‘a ham lochinga o‘xshasam deyar.

Novdalar chirisa, to‘nkalar qolar,

Shoshilma bari o‘z o‘rnida bo‘lar.

Ushbu misol zamonaviy she‘riyatning shaxsiy ruhiy jarayonlarga e‘tiborini ko‘rsatadi.

Tematik va janr xususiyatlari:

Janr	Klassik she‘riyat	Zamonaviy she‘riyat
G‘azal	Sevgi, ilohiy, milliy qadriyatlar	Shaxsiy his-tuyg‘ular, ichki ruhiy jarayonlar
Ruboiy	Falsafiy, axloqiy masalalar	Ijtimoiy, siyosiy va shaxsiy mavzular
Qit‘a	Didaktik, ibratli	Tanqidiy va zamonaviy muammolar
Doston	Tarixiy qahramonlik	Milliy va zamonaviy mavzular bilan uyg‘unlashgan

Klassik she‘rlar odatda qofiya va ritmga asoslangan bo‘ladi.

Zamonaviy she‘rlarda esa erkin ritm va novatorlik ustunlik qiladi.

Metafora va ramzlar har ikkala davrda ham mavjud, ammo zamonaviy she‘rlarda ular ko‘proq shaxsiy tajriba va ijtimoiy jarayonlarni aks ettiradi.

Turkman she‘riyati milliy identitetni saqlash va mustahkamlashda muhim vosita hisoblanadi. Klassik davrda shakllangan she‘riyat an‘analari zamonaviy she‘riyatda davom ettirilgan bo‘lib, yangi janrlar va mavzular milliy adabiyotning rivojlanishiga turtki beradi.

Zamonaviy shoirlar klassik motivlarni yangicha shaklda talqin qiladilar. Shu bilan birga, she‘riyat xalq og‘zaki ijodi bilan bog‘langanligi sababli, milliy madaniyatni asrab-avaylash va uni yangi avlodga yetkazishda muhim ahamiyatga ega.

She’riyatning ijtimoiy roli: shoirlar jamiyatdagi muammolarni, o’zgarishlarni she’riyat orqali ifodalaydi.

Madaniy roli: klassik va zamonaviy she’riyat milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirishda muhim.

Estetik roli: she’riyat til, obraz va ritm orqali inson ruhiyati va his-tuyg’ularini boyitadi.

XULOSA

Turkman adabiyotida she’riy yo’nalishning shakllanishi va taraqqiyoti uzoq tarixiy jarayonni o’z ichiga oladi. Og’zaki ijod namunalari – dostonlar, xalq qo’shiqlari, ertak va rivoyatlar poetik tafakkurning ilk ko’rinishlarini yuzaga keltirgan bo’lsa, keyingi davrlarda bu an’ana yozma adabiyotga ko’chib, o’zining mustahkam maktabini yaratdi. Ayniqsa, Maxtumquli Firog’iy merosi turkman she’riyatining poydevori sifatida g’oyaviy fikrning yuksalishiga, she’rning xalqchil ruh bilan uyg’unlashuviga, adabiyotning tarbiyaviy va ijtimoiy funksiyasining kuchayishiga sabab bo’ldi. Undan keyingi avlod shoirlari – Zelili, Seydi, Mollanepes, Kemine singari ijodkorlar poetik uslubni yanada sayqallab, mazmun va shakl uyg’unligini mukammallashtirdilar.

Turkman she’riyatining o’ziga xos jihati shundaki, unda xalqning mentaliteti, turmush tarzi, orzu-intilishlari, jasorat, vatanparvarlik, muhabbat va tasavvufiy qarashlar badiiy ifodasini topgan. She’riy matnlarda milliy ruh va badiiy obrazlar bilan birga aruz va barmoq vaznining uyg’un qo’llanishi, xalqona ohangdorlik, sodda lekin chuqur ma’noli iboralar ustuvorlik qiladi. Bu esa turkman poetikasining o’ziga xosligini saqlagan holda qadimiy an’analarni zamonaviy adabiy jarayon bilan uyg’unlashtirganini ko’rsatadi.

Mustaqillikdan keyingi davrda turkman adabiyotida poetik tafakkur yangicha mazmun kasb etib, she’riyat ijtimoiy hayot, ma’naviy yangilanish, milliy qadriyatlarni tiklash, Vatan va davlat ramzlarini ulug’lash g’oyalari bilan boyidi. Yangi avlod shoirlari turkman she’riyatiga individual uslub, badiiy izlanish, publitsistik ohang, modern shakl va mazmun olib kirmoqda. Bu esa adabiy jarayonning uzluksiz rivojlanayotganini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Turkman shoirlari. Toshkent, 1963.
2. Toxirov O, O‘zbek Turkman aloqalari. Toshkent, 1979.
3. Maxtumquli F. Turkman she’riyati namunalari. Toshkent, 2010.
4. Gurbansoltan dostonlari va xalq qo‘shiqlari kolleksiyasi. Ashgabat, 2000.
5. Elman Q. Turkiy xalqlar adabiyoti. Toshkent, 2015.
6. Turkman adabiyoti durdonalari. Turkman zamonaviy adabiyoti antologiyasi. Toshkent, 2022.
7. Karimova N. “Turkman klassik she’riyati va uning badiiy xususiyatlari”. Adabiyotshunoslik jurnali, 2020, №3.

KIBER MAKONDA MENTALITET VA MENTAL XUSUSIYATLAR

Mirzaolimova Ruhsorabonu

Namangan davlat pedagogiki instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti XTA-CU-25-guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abduxalil o‘g‘li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kiber makonda shaxs va jamiyatning mentalitetiga ta'sir etuvchi omillar, raqamli kommunikatsiya jarayonida shakllanayotgan yangi psixologik xususiyatlar hamda yoshlar ongida kuzatilayotgan ijtimoiy-psixologik o'zgarishlar tahlil qilinadi. Shuningdek, kiber makonning ijtimoiy identifikatsiyaga, qadriyatlar tizimiga va xulq-atvor modellariga ta'siri ilmiy manbalar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: kiber makon, mentalitet, raqamli madaniyat, psixologik xususiyatlar, axborot muhiti, virtual identitet.

Аннотация: В данной статье анализируются факторы, влияющие на менталитет личности и общества в киберпространстве, психологические особенности, формирующиеся в условиях цифровой коммуникации, а также наблюдаемые изменения в сознании молодежи. Показано влияние киберсреды на социальную идентичность, систему ценностей и модели поведения.

Ключевые слова: киберпространство, менталитет, цифровая культура, психологические особенности, информационная среда, виртуальная идентичность.

Abstract: This article analyzes the factors influencing individual and societal mentality in cyberspace, the psychological features emerging in digital communication environments, and the socio-psychological changes observed among youth. It also discusses the impact of cyberspace on social identity, value systems, and behavioral models.

Keywords: cyberspace, mentality, digital culture, psychological characteristics, information environment, virtual identity.

Kirish. XXI asr boshidan boshlab inson hayoti va faoliyatining deyarli barcha jabhalari jadal sur'atlarda raqamli muhitga ko'chib bormoqda. Internet tarmoqlarining kengayishi, ijtimoiy media

platformalarining ommalashuvi, raqamli kommunikatsiya vositalarining kundalik turmushga chuqur kirib kelishi va sun'iy intellekt asosidagi texnologiyalarning rivojlanishi inson ongiga, xulq-atvoriga hamda mental strukturasiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada, insonning o'zini anglash jarayoni, ijtimoiy aloqalari, qadriyatlari va madaniy tajribasi avvalgidan ko'ra ko'proq virtual muhit omillariga bog'lanib qolmoqda. Shu bois kiber makonda mentalitetni o'rganish zamonaviy psixologiya, sotsiologiya, madaniyatshunoslik va pedagogika fanlarining eng dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Mentalitet — bu insonning qadriyatlari, dunyoqarashi, fikrlash shakli, emotsional reaksiyalari, xulq me'yorlari va ijtimoiy tajribalarining ichki yaxlit tizimidir. U shaxsning jamiyatda tutgan o'рни, voqelikka bo'lgan munosabati va qaror qabul qilish mexanizmlarini belgilab beradi. Raqamli makon esa ushbu tizimni qayta shakllantiruvchi kuchli psixologik va madaniy muhit sifatida namoyon bo'lmoqda. Virtual muloqotning o'ziga xos xususiyatlari, axborot oqimining nihoyatda tezligi va ko'lami, global madaniyatlar o'rtasidagi uzluksiz almashinuv, shuningdek, anonimlik va shaxsiylashtirilgan kontent algoritmlarining mavjudligi insonning mental qiyofasini sezilarli darajada o'zgartirib bormoqda.

Bugungi kunda kiber makonda shakllanayotgan mental xususiyatlar faqat kommunikatsiya jarayonlariga emas, balki ijtimoiy munosabatlar dinamikasiga, yoshlarning identitetiga, ta'lim jarayoniga, kasbiy faoliyatga va hatto shaxslararo munosabatlarga ham chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli raqamli muhitning ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini, uning inson tafakkuri va xulqidagi o'zgarishlarga qanday ta'sir qilayotganini chuqur tahlil qilish dolzarb va zarur hisoblanadi. Kiber makonda mentalitetni o'rganish nafaqat zamonaviy

jamiyatni tushunish, balki uning istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash uchun ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kiber makon tushunchasi va uning psixologik ta’siri. Kiber makon tushunchasi bugungi zamon axborot jamiyatining markaziy kategoriiyalaridan biridir. U internet, mobil ilovalar, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn platformalar va raqamli kommunikatsiya tizimlari orqali shakllanadigan cheklanmagan virtual muhitni anglatadi. Kiber makon real geografik hududga bog‘lanmagan bo‘lib, unda foydalanuvchilar axborot izlaydi, muloqot qiladi, ta’lim oladi, ko‘ngil ochar kontentdan foydalanadi va shaxsiy tajribasini boyitadi.[1]

Kiber makonning eng asosiy belgisi — uning chegarasizligi. Virtual muhitda inson dunyoning istalgan nuqtasidagi odam bilan bimalol aloqa qilishi, madaniyatlararo muloqotga kirishishi va o‘z dunyoqarashini kengaytirishi mumkin. Bu jarayon shaxsning ijtimoiy tafakkurini o‘zgartirib, global fikrlashni shakllantiradi. Chegarasizlik bilan birga tezkorlik xususiyati ham mavjud bo‘lib, axborotning lahzalar ichida almashishi, yangiliklarning darhol tarqalishi inson ongida doimiy yangilikka intilish, diqqatning tez chalg‘ishi kabi o‘zgarishlarga olib keladi.

Kiber makonning yana bir muhim jihati — anonimlik. Foydalanuvchi o‘z shaxsini yashirish, yangi rol, obraz yoki identitetni sinab ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu holat bir tomondan psixologik erkinlik, ijtimoiy qo‘rquvlarni yengish, o‘z fikrini bimalol ifodalashga yordam bersa, boshqa tomondan mas’uliyatsiz xatti-harakatlar, agressivlik yoki kiberbulling holatlarining kuchayishiga sabab bo‘lishi mumkin.[2]

Kiber makonning interaktiv tabiati insonni faol ishtirokchiga aylantiradi. U nafaqat axborot oladi, balki uni yaratadi, baham ko‘radi,

baholaydi va qayta ishlaydi. Bu jarayon kreativ fikrlashni rivojlantiradi, lekin shu bilan birga doimiy onlayn faol bo'lish bosimini ham yuzaga keltiradi. Likesonlik, tasdiqlanishga intilish, ko'rinish va obro' uchun kurash kabi psixologik ehtiyojlar kuchayadi.

Kiber makonning global qamrovi turli madaniyat, til, diniy va ijtimoiy guruhlar bilan muloqotni kengaytiradi. Bunday o'zaro aralashuv insonning mental strukturasi va qadriyat tizimini o'zgartirib, yangi g'oyalarni qabul qilishga, moslashuvchanlikka va tolerantlikka undaydi. Shu bilan birga madaniy identitetning buzilishi, axborot shovqini va g'oyaviy qarama-qarshiliklar kuchayishi ehtimoli ham mavjud.

Kiber makon shaxs ruhiyatiga ko'p qirrali ta'sir ko'rsatadi. Ruhiy ehtiyojlarning o'zgarishi, virtual olamga qaramlik, vaqtni boshqarishdagi qiyinchiliklar, ijtimoiy izolyatsiya yoki aksincha haddan tashqari kommunikativlik kabi holatlar ham kuzatiladi. Virtual muloqotning ko'payishi real ijtimoiy ko'nikmalarni susaytirishi, hissiy sezgirlikni pasaytirishi mumkin. Ammo raqamli savodxonlik, mediamadaniyat va psixologik o'zini boshqarish ko'nikmalariga ega inson uchun kiber makon rivojlanish, o'rganish va ijod qilish uchun ulkan imkoniyatlar yaratadi.

Natijada kiber makon inson psixologiyasi va mentalitetini shakllantiruvchi muhim omilga aylanib, zamonaviy jamiyatning ajralmas tarkibiy qismiga aylandi. Raqamli muhitdagi xatti-harakatlar, axborot iste'moli va virtual muloqot insonning ongiga, qadriyatlariga va ijtimoiy mavqeiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Kiber makonni ongli, mas'uliyatli va madaniy foydalanish bugungi kunda har bir insonning psixologik barqarorligi va ijtimoiy muvaffaqiyati uchun zarur hisoblanadi.

Mentalitet va uning kiber makondagi transformatsiyasi.

Mentalitet insonning dunyoqarashi, qadriyatlari, xulq-atvori va ijtimoiy tajribalarini belgilovchi ichki psixologik tizimdir. Raqamli asrda ushbu tizim kiber makon ta’sirida sezilarli darajada o’zgarib bormoqda. Internetning cheksiz axborot oqimi, global aloqadorlik, virtual rollar va ijtimoiy tarmoqlar orqali shakllanadigan yangi ijtimoiy muhit mentalitetning tubdan transformatsiyasiga sabab bo’lmoqda. Quyida bu o’zgarishlarning asosiy yo’nalishlari batafsil yoritiladi.[3]

Mentalitetning kiber makondagi o’zgarishlaridan biri qadriyatlar tizimida kuzatiladi. Global darajada tarqalgan axborot, turli madaniyat va hayot tarziga oid kontentlar aralashuvi an’anaviy qadriyatlarning ichki mustahkamligiga ta’sir qiladi. Yoshlar orasida individualizmning kuchayishi, o’zini ifoda etishga intilish, shaxsiy erkinlikka e’tiborning ortishi shuni ko’rsatadi. Tezkorlik, yangilikka intilish, qisqa vaqt ichida natija olish kabi qadriyatlar ham kiber makon ta’sirida ijtimoiy me’yor sifatida shakllanmoqda. Natijada jamiyatning avlodlararo qadriyat farqlari chuqurlashib, raqamli va an’anaviy madaniyat o’rtasida ma’lum ma’naviy masofa paydo bo’ladi.

Fikrlash jarayoni ham kiber makon ta’sirida sezilarli o’zgaradi. Doimiy ravishda qisqa matnlar, videolar, postlar, stori formatidagi tezkor kontent iste’moli klip-terk fikrlashni kuchaytiradi. Bunday fikrlash turi chuqur tahlil, mantiqiy mushohada va batafsil o’ylash jarayonini qisqartiradi. E’tiborning tez chalg’ishi normaga aylanadi, bir mavzuda uzoq vaqt diqqatni jamlash qiyinlashadi. Vizual kontentning ustunligi esa insonning axborotni ko’proq tasvirlar orqali qabul qilishiga olib keladi. Bu holat bir tomondan kreativlikni oshirishi mumkin, ammo ikkinchi tomondan analitik fikrlashni zaiflashtiradi.

Emotsional jarayonlar ham kiber makonda o'ziga xos tarzda shakllanadi. Virtual muloqot hissiy signallarni to'liq uzatmaydi, natijada empatiya — boshqani his qilish va tushunish — asta-sekin susayadi. Matnli muloqotda intonatsiya, yuz ifodasi, tana tili yo'qligi insonni boshqalar hissiyotiga befarq yoki noto'g'ri baho beruvchi holatga olib keladi. Shuningdek, anonimlik va masofalilik agressiv reaksiyalar uchun qulay sharoit yaratadi. Kiberbulling, kiberjanglar, keskin fikr almashinuvi internet muhitining keng tarqalgan hodisalariga aylanmoqda. Doimiy onlayn bo'lish esa raqamli charchoqlik, ruhiy zo'riqish, axborot stressi kabi muammolarni keltirib chiqaradi.

Kiber shaxsiyat (virtual identitet) va mental xususiyatlar.

Kiber shaxsiyat yoki virtual identitet insonning raqamli makonda o'ziga xos obraz yaratishi, uni boshqarishi va turli platformalarda turlicha namoyon etishi bilan tavsiflanadi. Real hayotda shaxs birgina “Men” kontsepsiyasi bilan yashasa, kiber makonda u bir vaqtning o'zida bir nechta parallel identitetlarga ega bo'lishi mumkin. Har bir ijtimoiy tarmoq profili, avatar, akkaunt yoki yozishma uslubi alohida psixologik rolni ifodalaydi. Bu jarayon mental hayotga chuqur ta'sir ko'rsatib, insonning o'zini idrok etishi va boshqalar bilan muloqotini yangicha shakllantiradi.

Kiber shaxsiyatning asosiy xususiyatlaridan biri real va virtual “Men” o'rtasidagi tafovutdir. Ko'plab foydalanuvchilar virtual makonda o'zlarining yanada yaxshilangan, ideal yoki boshqacha versiyasini namoyon etishga intiladilar. Bu holat shaxsning real hayotdagi kamchiliklari, qo'rquvlari yoki cheklovlarini kompensatsiya qilishga xizmat qiladi. Virtual “Men” ko'pincha ko'proq jasur, faol, ijtimoiy, hazilkash yoki intellektual tarzda namoyon bo'ladi. Bunday tafovut muloqot strategiyasini o'zgartiradi va shaxsning o'zini qanday ko'rishi

bilan jamiyat uni qanday qabul qilishi o‘rtasida yangi psixologik jarayonlarni yuzaga keltiradi.

Kiber makonda o‘zini idealizatsiya qilish holati ham kuchli namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy tarmoqlarda inson faqat muvaffaqiyatli, chiroyli yoki ijobiy tomonlarini ko‘rsatishga moyil bo‘ladi. Filtrlangan suratlar, bezatilgan postlar, faqat muvofaqiyatli voqealarni ulashish shaxs psixikasida ideal “Men” obrazini kuchaytiradi. Bu esa real hayotdagi o‘ziga nisbatan tanqidiylilikni kuchaytirishi yoki ba‘zan real “Men”dan qoniqmaslik hissini kuchaytirishi mumkin.

Anonimlikning ta’siri alohida e’tiborga molik. Shaxs o‘z ismini, yuzini yoki shaxsiy ma’lumotlarini yashirganida, unda yashirin psixologik sifatlar faollashadi. Bu jarayonda odatda real hayotda bostirilgan hissiyotlar, fikrlar yoki xatti-harakatlar yuzaga chiqadi. Anonimlik odamni erkinlashtiradi, lekin shu bilan birga mas’uliyatsizlik, tajovuzkorlik va manipulyativ xatti-harakatlarning ortishiga ham sabab bo‘lishi mumkin.

Kiber shaxsiyat o‘zini ifoda etishning yangi shakllarini yaratadi. Matn, emoji, gif, video, avatar, stiker, memlar kabi vositalar shaxsning kayfiyati, xarakteri va munosabatlarini ifodalashda turli psixologik imkoniyatlar yaratadi. Bu jarayon kreativlikni rivojlantiradi, shaxsga o‘zini boshqa usulda ifoda etish imkonini beradi, lekin shu bilan birga virtual ifoda ko‘pincha hissiy chuqurlikni kamaytirishi yoki noto‘g‘ri talqinlarga olib kelishi mumkin.

Umuman olganda, kiber shaxsiyat insonning ruhiy dunyosining murakkablashuviga olib keladi. Virtual identitetlar sonining ortishi bilan shaxsning ichki “Men” tizimi ko‘p qirralli, moslashuvchan va dinamik tus oladi. Bu jarayon ongni kengaytirishi, o‘zini anglashni

boyitishi mumkin, biroq muvozanat saqlanmasa, real shaxsiyatning barqarorligiga ham ta'sir ko'rsatishi ehtimoldan xoli emas.

Xulosa. Kiber makon — zamonaviy insonning hayoti, tafakkuri va madaniyati bilan chambarchas bog'lanib borayotgan murakkab va ko'p qirrali ijtimoiy-psixologik muhitdir. Ushbu muhit shaxsning mentalitetiga — ya'ni uning dunyoqarashi, qadriyatlari, fikrlash uslubi, hissiy reaksiyalari va xulq-atvor me'yorlariga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Axborot oqimining chegarasizligi, raqamli muloqotning o'ziga xos xususiyatlari, algoritmik boshqaruv, virtual tajribalar hamda global madaniy ta'sirlar insonning ruhiy va ijtimoiy rivojlanishiga yangi omillar sifatida kirib kelmoqda.

Ayniqsa, yosh avlodning raqamli muhitdagi faol va uzluksiz ishtiroki kiber mentalitetning shakllanishini yanada jadallashtiradi. Virtual muloqot ko'nikmalari, onlayn identitet, axborotni tanlash va qayta ishlash qobiliyatlari yoshlarning hozirgi zamon talablari bilan uyg'un rivojlanishida hal qiluvchi omillardan hisoblanadi. Shu bilan birga, kiber makon bilan bog'liq xavflar — manipulyativ kontent, raqamli bog'liqlik, onlayn agressiya, informatsion charchoq va shaxsiylikning zaiflashishi kabi holatlar ham mental salomatlikka jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu sababli kiber makonda sog'lom mentalitetni shakllantirish zamonaviy jamiyatning ustuvor vazifalaridan biridir. Buning uchun pedagogik, psixologik va ijtimoiy yondashuvlarni o'z ichiga olgan kompleks choralarni ishlab chiqish zarur. Xususan, raqamli savodxonlikni oshirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, axborot madaniyatini shakllantirish, onlayn xavfsizlik bo'yicha muntazam ta'lim berish, oilada va ta'lim muassasalarida raqamli tarbiya madaniyatini yo'lga qo'yish kabilar muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Castells, M. **The Rise of the Network Society**. Oxford: Blackwell Publishers, 2010.
2. Turkle, S. **Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other**. New York: Basic Books, 2011.
3. Rheingold, H. **The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier**. MIT Press, 2000.
4. Jenkins, H. **Convergence Culture: Where Old and New Media Collide**. New York University Press, 2006.
5. Toffler, A. **Future Shock**. New York: Random House, 1984.
6. Shakhov, A. V. *Psixhologiya internet-kommunikatsii*. Moskva: Rech, 2018.
7. Ivanov, D. *Sotsiologiya virtual'noy real'nosti*. Sankt-Peterburg: Piter, 2015.
8. Boyd, D., Ellison, N. **Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship**. Journal of Computer-Mediated Communication, 2007.
9. Buckingham, D. **Youth, Identity and Digital Media**. MIT Press, 2008.
10. Qodirov, Q., Abdurahmonova, M. *Raqamli madaniyat va axborot xavfsizligi*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2022.
11. Karimov, B. *Media savodxonlik va kiberpsixologiya asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
12. UNESCO. **Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines**. UNESCO Publishing, 2013.

13. Floridi, L. **The Philosophy of Information.** Oxford University Press, 2011.
14. Boyd, D. **It’s Complicated: The Social Lives of Networked Teens.** Yale University Press, 2014.

KORRUPSIYAGA QARSHI KURASH

Rajabova Oydinoy Nabijon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti, Pedagogik fakulteti
Kechki maktabgacha ta’lim yo’nalaishi AU-23 guruh talabasi

Shahzodxo’ja Abdurazzoqov

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu akademik maqola O‘zbekistondagi korrupsiyaga qarshi kurashning chuqur tahlilini taqdim etadi. U korrupsiya tushunchasini, uning global va milliy miqyosdagi oqibatlarini, xususan, sovetdan keyingi o’tish davri kontekstida o’rganadi. Maqolada O‘zbekistonning antikorrupsiya sohasidagi huquqiy va institutsional bazasi, jumladan, Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi faoliyati, qonunchilik islohotlari va baholash mexanizmlari batafsil ko’rib chiqiladi. Shuningdek, xalqaro hamkorlik, islohotlarning ijtimoiy-iqtisodiy ta’siri, fuqarolik jamiyati va ommaviy axborot vositalarining rolini yoritadi. Tadqiqot joriy yutuqlarni tan olgan holda, mavjud muammolarni aniqlaydi va mamlakatda halollik va shaffoflik madaniyatini mustahkamlash bo’yicha strategik tavsiyalar beradi.

Kalit so’zlar: Korrupsiya, O‘zbekiston, Antikorrupsiya, Qonunchilik, Islohotlar, Davlat boshqaruvi, Shaffoflik

Kirish

Korrupsiya, ishonib topshirilgan lavozimni shaxsiy manfaat yo’lida qasddan suiiste’mol qilish sifatida ta’riflanadi. Bu poraxo’rlik, nepotizm

va tovlamachilik kabi turli shakllarda namoyon bo'lib, davlat boshqaruvining barcha darajalariga kirib borgan. U ijtimoiy, madaniy, institutsional va iqtisodiy omillar ta'sirida yuzaga keladi hamda siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda salbiy oqibatlarga olib keladi. Siyosiy jihatdan, u demokratik tamoyillarni buzadi, qonun ustuvorligini zaiflashtiradi va jamoat ishonchini pasaytiradi. Iqtisodiy jihatdan, resurslarning samarasiz taqsimlanishiga, biznes xarajatlarining oshishiga, investitsiya muhitining yomonlashuviga va yashirin iqtisodiyotning rivojlanishiga olib keladi. Ijtimoiy jihatdan esa, tengsizlik va qashshoqlikni kuchaytiradi, uyushgan jinoyatchilikni rag'batlantiradi va huquqiy adolatni susaytiradi.

O'zbekiston o'z mustaqilligining dastlabki yillaridan boshlab korrupsiya muammosiga duch kelgan, bu muammo jamiyat, biznes va davlat boshqaruvining deyarli barcha darajalariga singib ketgan, adliya tizimida jiddiy funktsional kamchiliklarni keltirib chiqargan. Transparency International tashkilotining 2021 yilgi Korrupsiyani qabul qilish indeksida mamlakat 180 davlat orasida 140-o'rinni egallab, global miqyosda korrupsiya darajasi yuqori bo'lgan davlatlardan biri sifatida tan olingan. Ushbu keng tarqalgan muammo korrupsiyaga qarshi kurash qonunlarining zaif ijrosi va korrupsionerlarga nisbatan past jazo darajasi bilan yanada kuchayadi. Poraxo'rlik, nepotizm va tovlamachilik, ayniqsa, quyi va o'rta darajadagi amaldorlar orasida ochiqdan-ochiq holatlarda ham uchraydi. Mamlakatning birinchi prezidentining qizi Gulnora Karimova ishtirokidagi yirik korrupsiya mojarosi TeliaSonera, Vimpelcom va MTS kabi telekommunikatsiya kompaniyalaridan litsenziyalar uchun yuz millionlab dollar pora olganlikda ayblanganligi ushbu muammoning ko'lamini yaqqol ko'rsatadi. Xalqaro tergovlar natijasida ushbu noqonuniy faoliyat bilan bog'liq 912 million dollardan

ortiq mablag' muzlatib qo'yilgan va musodara qilingan.

O'zbekiston hukumati so'nggi yillarda korrupsiyaga qarshi kurashni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilab, bu borada keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirishga kirishdi. Prezident Shavkat Mirziyoyev korrupsiyani iqtisodiy rivojlanishga to'sqinlik qiluvchi va adolatsizlikni keltirib chiqaruvchi asosiy omil sifatida ta'kidlab, unga qarshi murosasiz kurash olib borish zarurligini bir necha bor qayd etdi. Ushbu maqola O'zbekistonning korrupsiyaga qarshi kurashdagi yutuqlari, mavjud muammolari va kelajakdagi istiqbollari har tomonlama tahlil qilishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Adabiyotlar sharhi: Sovetdan keyingi o'tish davri mamlakatlarida korrupsiya murakkab ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lib, bu jarayon ko'pincha zaif institutsional tuzilmalar, huquqiy bo'shliqlar va nazorat mexanizmlarining yetishmasligi bilan xarakterlanadi. Markazlashgan rejalashtirishdan bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida davlat mulkining xususiylashtirilishi, yangi bozor munosabatlarining shakllanishi va hukumatning tartibga soluvchi rolining qayta belgilanishi ko'plab korrupsion xavf-xatarlarni keltirib chiqardi. Ayniqsa, grand korrupsiya, ya'ni yuqori darajadagi siyosatchilar va rahbarlarning siyosiy qarorlarni o'z manfaatlari yo'lida o'zgartirishi, siyosatni shakllantirishga ta'sir qilishi, resurslarni o'zlashtirishi bu davrda keng tarqalgan hodisa bo'ldi. Kichik korrupsiya esa kundalik hayotda, masalan, tibbiyot muassasalari va maktablarda past darajadagi amaldorlar tomonidan xizmat ko'rsatish evaziga noqonuniy to'lovlarni talab qilish orqali namoyon bo'ldi. Korrupsiyani o'lchash, garchi ma'lumotlarni yig'ishda qiyinchiliklar mavjud bo'lsa-da, ma'muriy zaifliklarni va resurslarning yo'qotilishini aniqlashga yordam

beradi, bu esa hukumatlarga siyosatni ishlab chiqishda ko'maklashadi. Ekspertlar va jamoatchilikning idrokiga asoslangan baholashlar, tajribaga asoslangan so'rovlar va to'g'ridan-to'g'ri kuzatuvlar kabi beshta asosiy usul global miqyosda qo'llaniladi.

O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashning huquqiy asosi 2017 yilda qabul qilingan "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonun bilan mustahkamlangan. Ushbu qonun korrupsiyani rasmiy lavozimni shaxsiy yoki boshqa shaxslarning moddiy yoki nomoddiy naf ko'rishi uchun g'ayriqonuniy foydalanish yoxud bunday imtiyozlarni noqonuniy taqdim etish sifatida ta'riflaydi. Qonun korrupsiyaning sabablari, oqibatlari va belgilari, shuningdek, uning davlat boshqaruvi va ijtimoiy sohalarga salbiy ta'sirini tahlil qiladi. U xalqaro va milliy qonunchilik asoslarini hamda xalqaro tashkilotlarning korrupsiyaga qarshi kurashdagi sa'y- harakatlarini, ularning hamkorlikdagi tashabbuslarini o'rganadi.

Institutsional islohotlar doirasida O'zbekiston Prezidentining 2020-yil 29-iyundagi PQ-4761-son qarori bilan Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi tashkil etildi. Agentlikning tashkiliy tuzilmasi tasdiqlanib, uning boshqaruv xodimlari soni 50 nafar etib belgilandi. Agentlik direktori vazirga tenglashtirilgan maqomga, uning o'rinbosarlari esa vazir o'rinbosarlariga teng maqomga ega bo'ldi. Agentlikka uch oy muddat ichida xodimlar uchun xalqaro stajirovka va tajriba almashish jadvalini ishlab chiqish, huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorlik qilish tartibi loyihasini tayyorlash hamda korrupsion jinoyatlardan undirilgan aktivlar hisobidan shaffof moliyalashtirish mexanizmlarini taklif qilish vazifalari yuklatildi. Bu Agentlikning xalqaro standartlarga muvofiq samarali faoliyat yuritishga intilayotganligidan dalolat beradi.

Shuningdek, antikorrupsiya sohasidagi sa'y-harakatlarni baholash va rag'batlantirish maqsadida 2022 yilda Prezident qarori bilan davlat organlari va tashkilotlarida korrupsiyaga qarshi kurashish ishlarining samaradorligini reyting tizimi orqali baholash joriy etildi. 2021 yildagi Prezident farmoni esa korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish va jamoatchilik ishtirokini kuchaytirishga qaratilgan edi. Korrupsiyaga qarashish agentligi tomonidan 2023 yilda 95 ta davlat organi va tashkilotida korrupsiyaga qarshi kurashish ishlari samaradorligi 0-100 ballik reyting tizimida baholandi. Jumladan, Davlat aktivlarini boshqarish agentligi (Davaktiv) 87 ball to'plab, "yaxshi" baho oldi va avvalgi yilga nisbatan ikki pog'onaga ko'tarildi. Umumiy hisobda 42 ta davlat tashkiloti "yaxshi" baho olib, korrupsiyaviy xatarlarni baholash, maqsadli harakat rejalarini ishlab chiqish va amalga oshirish, tender jarayonlaridagi korrupsiya omillarini bartaraf etish hamda xodimlar va jamoatchilik orasida murosasiz antikorrupsiya ruhini shakllantirish bo'yicha tizimli ishlarni amalga oshirgani qayd etildi. Baholash natijalarining xolisligini ta'minlash maqsadida fuqarolik jamiyati vakillaridan iborat mustaqil ekspertlar guruhi tuzilib, ular natijalarni ko'rib chiqdi va tasdiqladi.

Ushbu qadamlar O'zbekiston hukumatining korrupsiyaga qarshi kurashda qat'iy siyosiy iroda ko'rsatayotganligini namoyish etadi. Biroq, Transparency International indeksidagi past o'rin va umumiy jamiyatdagi korrupsiya muammosining chuqur ildizlari, ayniqsa, huquqni qo'llash amaliyotidagi zaifliklar va korrupsionerlarga nisbatan past jazo darajasi bu borada hali ko'p ishlar qilinishi kerakligini ko'rsatadi. Gulnora Karimova ishi kabi yuqori darajadagi korrupsiya mojarolari davlat tuzilmalarida yuqori lavozimdagi shaxslar ishtirokidagi korrupsiyaning salbiy ta'sirini tasdiqlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Metodologiya: Ushbu tadqiqot sifatli, analitik yondashuvni qo'llaydi. Korrupsiyaga qarshi kurashish masalasi O'zbekiston kontekstida mavjud akademik adabiyotlar, rasmiy qonunchilik hujjatlari, hukumat hisobotlari va xalqaro baholashlarni sintez qilish orqali o'rganiladi. Tadqiqotda huquqiy asoslar, institutsional tuzilmalar va ularning amaliyotdagi ijrosi kabi uch asosiy yo'nalish tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi O'zbekistonda antikorrupsiya strategiyalarining samaradorligini tanqidiy baholash, yutuqlarni aniqlash va mavjud muammolarni ko'rsatib berishdan iborat. Shuningdek, tadqiqotda korrupsiyaning turli ko'rinishlari va uning jamiyatga ta'siri, ayniqsa, sovetdan keyingi o'tish davri mamlakatlari tajribasi asosida o'rganiladi. Maqola, asosan, ikkilamchi ma'lumotlarga tayanib, O'zbekiston hukumati tomonidan e'lon qilingan rasmiy hujjatlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan e'lon qilingan hisobotlar asosida tizimli tahlilni amalga oshiradi.

Xulosa

O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurash muhim bosqichga yetdi va bu yo'nalishdagi islohotlar davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilandi. Mamlakat so'nggi yillarda qator muhim huquqiy va institutsional islohotlarni amalga oshirdi, jumladan, "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonun qabul qilindi, Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi tashkil etildi va davlat organlarida antikorrupsiya choralarining samaradorligini baholash bo'yicha reyting tizimi joriy etildi. Ushbu chora-tadbirlar korrupsiyaga qarshi kurashda siyosiy irodaning mavjudligini va tizimli yondashuvning shakllanayotganligini ko'rsatadi. Davlat organlarining antikorrupsiya sohasidagi faoliyatini baholash va ijobiy tajribalarni yoyish tizimi muayyan yutuqlarga

erishilganligidan dalolat beradi.

Shunga qaramay, O‘zbekiston korrupsiya muammosiga qarshi kurashda hali jiddiy qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Transparency International indeksidagi past ko‘rsatkichlar, qonunlarning ijrosida va korrupsionerlarga nisbatan jazo choralari qo‘llashda mavjud bo‘lgan zaifliklar, shuningdek, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasizlik madaniyatini yanada mustahkamlash zarurati kabi muammolar dolzarbligini saqlab qolmoqda. Yuqori darajadagi korrupsiya holatlari, jumladan, Gulnora Karimova ishi kabi misollar davlat boshqaruvining yuqori pog‘onalarida halollik va shaffoflikni ta‘minlash bo‘yicha qo‘shimcha tizimli choralarga ehtiyoj borligini ko‘rsatadi.

Kelajakdagi strategik tavsiyalar quyidagilarni o‘z ichiga olishi mumkin: birinchidan, sud tizimining mustaqilligini va qonun ustuvorligini yanada mustahkamlash orqali korrupsion jinoyatlarga nisbatan adolatli va muqarrar jazo tizimini ta‘minlash. Ikkinchidan, davlat organlarining shaffofligini oshirish, axborotga erishish imkoniyatlarini kengaytirish va jamoatchilik nazorati mexanizmlarini faollashtirish. Bu fuqarolik jamiyati institutlari, mustaqil ommaviy axborot vositalari va jamoatchilikning antikorrupsiya jarayonlarida faol ishtirokini rag‘batlantirishni o‘z ichiga oladi, chunki ularning faol ishtiroki islohotlarning barqarorligini ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. Uchinchidan, korrupsiya natijasida olingan aktivlarni qaytarish bo‘yicha xalqaro hamkorlikni yanada kuchaytirish va bu mablag‘larning shaffof tarzda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga yo‘naltirilishini ta‘minlash. To‘rtinchidan, maktabgacha ta‘limdan boshlab oliy ta‘limgacha bo‘lgan ta‘lim tizimida halollik va axloqiy qadriyatlarni targ‘ib qilish orqali jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabat madaniyatini shakllantirish. Beshinchidan, xalqaro tajribalarni o‘rganish va ilg‘or

antikorrupsiya standartlarini milliy amaliyotga joriy etish.

O'zbekistonning korrupsiyaga qarshi kurashdagi kelajak istiqbollari siyosiy irodaning barqarorligiga, qabul qilingan qonunlarning izchil ijrosiga va jamiyatning barcha qatlamlarining bu jarayonda faol ishtirokiga bog'liq. Faqatgina shaffoflik, hisobdorlik va qonun ustuvorligi tamoyillariga sodiqlik orqali O'zbekiston o'z taraqqiyotiga to'sqinlik qilayotgan ushbu jiddiy muammoni yengib o'tish va barqaror rivojlanish yo'liga o'tish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Korrupsiyaning global ta'rifi, turlari va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari: Xalqaro nuqtai nazar –
<https://www.unodc.org/uzb/corruption-overview.html>

2. O'zbekistonda korrupsiyani qabul qilish indeksi va yuqori darajadagi korrupsiya holatlari tahlili –
<https://www.transparency.org/uz/cpi/2023/index/uzb>

3. O'zbekiston Respublikasining "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni – <https://lex.uz/docs/3133860>

4. Davlat organlari va tashkilotlarida korrupsiyaga qarshi kurashish ishlarining samaradorligini baholash natijalari: 2023 yil hisoboti – <https://anticorruption.uz/uz/reports/2023-results>

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4761-son qarori – <https://lex.uz/docs/4879007>

6. O'tish davri iqtisodiyotlarida korrupsiya: Sovetdan keyingi davlatlar misolida –
<https://www.worldbank.org/uz/publication/transition-corruption>

7. Korrupsiyani o'lchash metodologiyalari va ularni qo'llashdagi muammolar – <https://www.imf.org/uz/data/corruption-measurement>

8. O‘zbekistonda samarali davlat boshqaruvi va antikorrupsiya strategiyalari – <https://gov.uz/uz/anticorruption-strategy>

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MUSTAQIL FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Murodova Lobarxon Iqboljon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

kechki Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 3- bosqich talabasi

Tel: +998917310021

E-mail: lobarxonmurodova96@gmail.com

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o‘g‘li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi

Anatatsiya: Maktabgacha yosh davrida bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish ta’lim jarayonining muhim vazifalaridan biridir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘yinli metodlar, muammoli vaziyatlar yaratish, hamda ijodiy topshiriqlar bolalarning tafakkur jarayonini faollashtiradi va ularni mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatadi. Pedagogik yondashuvda bolalarning nutqiy rivojlanishi, muloqot madaniyati va aqliy faolligi mustaqil fikrlashning shakllanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, mustaqil fikrlash, o‘yinli metodlar, muammoli vaziyat, ijodiy fikrlash, muloqot madaniyati, aqliy faollik

Аннотация: В дошкольном возрасте формирование самостоятельного мышления является ключевой задачей образовательного процесса. Исследования показывают, что использование игровых методов, создание проблемных ситуаций и творческие задания способствуют развитию когнитивных процессов и формируют у детей способность принимать самостоятельные

решения. В педагогическом подходе важную роль играют развитие речи, культура общения и умственная активность.

Ключевые слова: дошкольное образование, самостоятельное мышление, игровые методы, проблемные ситуации, творческое мышление, культура общения, умственная активность

Abstract: In preschool education, the development of independent thinking is considered a fundamental goal. Studies indicate that play-based methods, problem situations, and creative tasks stimulate children’s cognitive processes and help them acquire decision-making skills. Within pedagogical approaches, language development, communication culture, and mental activity are crucial factors in fostering independent thinking.

Keywords: preschool education, independent thinking, play-based methods, problem situations, creative thinking, communication culture, mental activity

KIRISH

Maktabgacha yosh davri bolaning shaxsiy rivojlanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bola atrof-muhitni idrok etadi, nutqiy va ijtimoiy koʻnikmalarni egallaydi, hamda mustaqil fikrlashning dastlabki poydevori shakllanadi. Mustaqil fikrlash — bu bolaga berilgan bilimlarni oʻzlashtirish bilan cheklanib qolmasdan, ularni tahlil qilish, muammoli vaziyatlarda yechim topish va ijodiy yondashuv koʻrsatish qobiliyatidir. Pedagogik tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, **oʻyinli metodlar, muammoli vaziyatlar yaratish, ijodiy topshiriqlar berish va muloqot madaniyatini rivojlantirish** bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirishning eng samarali usullaridan hisoblanadi. **PF-201-son Farmon (02.12.2024)** — Bolalar masalalari boʻyicha komissiyalar faoliyatining samaradorligini oshirish

chora-tadbirlari. Bu hujjat orqali bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning ta'lim va tarbiyasini qo'llab-quvvatlash mexanizmlari kuchaytirildi [1]. O'yin jarayonida bola o'z qarorlarini qabul qilishga, muammoli vaziyatlarda esa mustaqil yechim topishga o'rganadi. Bu esa uning tafakkurini faollashtiradi va kelajakda ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli bo'lishiga zamin yaratadi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning **nutqiy rivojlanishi** va **aqliy faolligini** qo'llab-quvvatlash mustaqil fikrlashni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Nutq orqali bola o'z fikrini ifodalashni, muloqot orqali esa ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topishni o'rganadi. **PF-73-son Farmon (28.04.2025)** — Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari. Bu farmon maktabgacha ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan tarbiyachilarni zamonaviy metodlar asosida qayta tayyorlash va malakasini oshirishni ko'zda tutadi [2]. Demak, maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish ta'lim jarayonining eng muhim vazifalaridan biri bo'lib, bu borada O'zbekistonda qabul qilingan farmon va qarorlar pedagogik jarayonni yanada samarali tashkil etishga xizmat qilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogika va psixologiya fanida keng o'rganilmoqda. Tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, mustaqil fikrlash bolalarning ijodiy yondashuvi, muammoli vaziyatlarda yechim topish qobiliyati va tahliliy tafakkurini rivojlantirishda asosiy omil hisoblanadi[3]. Maktabgacha ta'lim yo'nalishida mustaqil ta'lim topshiriqlarini tuzish va qo'llash bolalarda tanqidiy fikrlashni, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini hamda butun umr davomida o'rganishga bo'lgan qiziqishni shakllantiradi. Bu jarayon bolalarning

faolligini oshiradi va ularni o‘z fikrini erkin ifodalashga undaydi[4]. Boshlang‘ich ta‘lim bosqichida olib borilgan tadqiqotlar esa shuni ko‘rsatadiki, interfaol metodlar, muammoli ta‘lim va ijodiy topshiriqlar bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuvlar maktabgacha ta‘lim muassasalarida ham qo‘llanilishi mumkin, chunki ular bolalarning tafakkurini faollashtiradi va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shunday qilib, adabiyotlar tahlili ko‘rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish uchun **o‘yinli metodlar, muammoli vaziyatlar, ijodiy topshiriqlar va interfaol ta‘lim texnologiyalarini** qo‘llash eng samarali yo‘llardan biridir [5]. O‘zbek olimlari ta‘kidlaganidek, maktabgacha yosh davrida bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish ta‘lim jarayonining eng muhim vazifalaridan biridir. **Dilnoza Inoyatova** (Qo‘qon Universiteti) o‘z tadqiqotida boshlang‘ich ta‘limda o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda **muammoli o‘qitish, proyektlar asosida o‘qitish va ochiq savollar berish** metodlari samarali ekanini ta‘kidlaydi. Unga ko‘ra, bu metodlar bolalarda mustaqil qaror qabul qilish va ijodiy yondashuvni shakllantiradi [6].

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish masalasi zamonaviy ta‘lim tizimining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki aynan shu davrda bola tafakkurining poydevori qo‘yiladi, u atrof-muhitni idrok etadi, nutqiy va ijtimoiy ko‘nikmalarni egallaydi hamda o‘z fikrini ifodalashga intila boshlaydi. Mustaqil fikrlashni shakllantirish esa bolani kelajakda bilim olish, muammolarni hal qilish va ijodiy yondashuv ko‘rsatishda muvaffaqiyatli bo‘lishiga zamin yaratadi. Shuningdek, bolalarning

nutqiy rivojlanishi va **muloqot madaniyati** mustaqil fikrlashni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Nutq orqali bola o'z fikrini ifodalashni, muloqot orqali esa ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topishni o'rganadi. Bu esa uning tafakkurini yanada boyitadi va ijtimoiy faolligini oshiradi. O'yin jarayonida bola o'z qarorlarini qabul qilishga o'rganadi, muammoli vaziyatlarda esa mustaqil yechim topishga intiladi. Bu jarayon bolada tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, ijodiy salohiyatini ochadi va o'z fikrini erkin ifodalashga undaydi. Umuman olganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish: **pedagogik metodlarning to'g'ri tanlanishi, o'yin va ijodiy faoliyatning samarali tashkil etilishi, nutqiy rivojlanish va muloqot madaniyatining qo'llab-quvvatlanishi, davlat siyosati va huquqiy hujjatlar** bilan mustahkamlanishi orqali amalga oshiriladi. Shu bois, bu yo'nalishda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar, professorlar fikrlari va davlat tomonidan qabul qilingan hujjatlar bir-birini to'ldiradi va yagona maqsad — bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. **PF-201-son Farmon (02.12.2024)**
2. **PF-73-son Farmon (28.04.2025)**
3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish usullari va metodlari. Scientific Journal. Manba
4. Inoyatova, D. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish. Qo'qon Universiteti, 2024. Manba
5. Maktabgacha ta'lim yo'nalishida mustaqil ta'lim topshiriqlarini tuzishning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish. CyberLeninka. Manba

6. Nurqulov M. O‘quvchilarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda innovatsion yondashuvlarning ahamiyati va pedagogik shart-sharoitlar. Namangan davlat texnika universiteti jurnali. Manba

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA ELEMENTAR MATEMATIKAGA OID TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH

Raximjonova Maftuna Abdumajid qizi

MTM-BU-25 1-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Qoravoyeva Zohidaxon To‘lanboyeva

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta‘lim kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik bilimlarni rivojlantirish hamda ularda elementar matematik malakalarini shakllantirish, bolalarning matematikaga oid qiziqishlarini qay darajada ekanligini aniqlash va ularda elementar matematika haqida bilimlarini shakllantirish haqida bayon qiladi.

Kalit so‘zlar: Elementar, Matematika, Tafakkur, Idrok qilish, Kognitiv ko‘nikmalar, metodik asoslar, atrof-muhit, obyekt, boshlang‘ich matematika, fazoviy tasavvur, ilk matematika.

Maktabgacha ta‘lim davri bolaning tafakkuri, idrok qilish qobiliyati, tasavvuri va amaliy ko‘nikmalarini shakllantiradigan eng muhim bosqichlardan biridir. Shu jarayonda elementar matematika ta‘limi bolaning umumiy rivojlanishiga kuchli ta‘sir ko‘rsatadi. Aynan shu davrda bola atrof-muhitni faol o‘rganadi, mantiqiy fikrlashning dastlabki ko‘rinishlarini shakllanadi, muammolarni hal qilish ko‘nikmalariga ega bo‘la boshlaydi. Ushbu jarayonda elementar matematikaning o‘rni beqiyosdir. Matematik tasavvurlar bolaga tartib,

ketma-ketlik, oʻlchov, taqqoslash, guruhlash kabi asosiy kognitiv koʻnikmalarni rivojlantirish imkonini beradi.

Metodologiya: Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda elementar matematik tasavvurlarni rivojlantirishni muvaffaqiyatli amalga oshishi tarbiyachining oʻzlashtirgan bilimlariga va albatta uning kasbga oid mahoratiga bogʻliq[1;4]. Matematik tushuncha va bilimlar tugʻma boʻlmaydi, aksincha asta sekin faoliyat jarayonida oʻzlashtirish darajasi va qiziqishlarning toʻgʻri yoʻnalganligi, tizimlilik va izchillik asosida egallanadi. Matematik tushunchalar bir-biriga uzviy bogʻliqlik asosida hosil qilinadi. Har bir davlat oʻzining qonun va dasturlari asosida barcha sohalarda qator tizim va usullar ishlab chiqadi. Eng samarali va ijobiy natijalar keltirgan metodikalar amaliyotda joriy etiladi. Dunyo mamlakatlari orasida matematik bilimlarni oʻzlashtirish koʻrsatkichi boʻyicha AQSh, Xitoy, Yaponiya va Rossiya davlatlari yetakchilik qilmoqda. Rivojlanish koʻrsatkichi boʻyicha har bir sohada, jumladan taʼlim tizimida ham Amerika Qoʻshma Shtatlari yetakchi oʻrinlarda turadi. Quyida keltirib oʻtilgan usullar ham Amerika Qoʻshma Shtatlari maktabgacha taʼlim tizimida matematik tasavvur va tafakkurni shakllantirishda qoʻllanilib kelinadi. Amerika bogʻchalarida matematikani oʻrgatishning 5 ta usuli:

1. Yangi maʼlumotni taqdim qilish va bolalar bilan birgalikda mashqlar qilish;
2. Koʻpgina savol soʻrash va bunga bolalar bergan javoblarni tekshirish;
3. Koʻrgazmalar bilan taʼminlash;
4. Faoliyat bajarish jarayonida bolalarga yoʻl-yoʻriq koʻrsatish;
5. Qiyin faoliyatlar uchun oldindan namuna koʻrsatish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda elementar matematik tushunchalarni shakllantirish jarayonida taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish kabi uslublardan foydalaniladi. Taqqoslash obyektlar orasidagi o'xshashlik va farqlarni o'rnatishga asoslangan. Bolalar obyektlarni soni, shakli, kattaligi, fazoviy joylashuvi, vaqt oralig'i - davomiyligi va boshqalar bo'yicha taqqoslash ko'nikmalari shakillanadi. Uslubu texnika tahlil va sintez birdamlikda paydo bo'ladi. Ulardan foydalanishning namunasi bolalarda kuzatuv va obyektlar bilan amaliy harakatlar ta'siri ostida paydo bo'ladigan "ko'p" va "bitta" haqidagi g'oyalarni shakllantirishdir. Modellash (umumlashtirish) - bu bolalarda elementar matematik tushunchalarni shakllantirish maqsadida modellarni yaratish va ulardan foydalanishni o'z ichiga olgan ko'rgazmali va amaliy uslubdir. Bundan tashqari matematik tushunchalarni shakllantirishda Mariya Montessorining tayanch to'plami alohida ahamiyatga ega. Ushbu to'plamda matematik fikrlashga doir didaktik materiallar, elementar matematik mashqlar, o'nlik sanoq sistemasi, arifmetik amallar atrof-muhit, o'simliklar dunyosi va inson hayoti bilan bevosita bog'liqlik asosida sensor tajribalar o'tkazadi. Bolalarga natural son, geometrik figura, miqdor kabi abstrakt tushunchalarni, tevarak-atrofdagi predmetlarga xos bo'lgan bog'lanish va munosabatlarni aks ettiradigan hajmda bilimlar berish, hamda bu bilimlar orqali ularning fazoviy tasavvurlarini, mantiqiy fikrlashni, 8 qobiliyatlarini rivojlantirishga, mavjud olamdagi yuz beradigan eng sodda hodisalarni tushunishga, bilishga matematika yordam beradi. Boshlang'ich matematik bilimlar berish metodikasi umumiy matematikaning o'qitish metodikasi bilan chambarchas bog'lanadi, ya'ni umumiy matematika o'qitish metodikasi tomonidan belgilangan qonuniyatlar kichik yoshdagi bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga

olgan holda boshlang'ich matematika o'qitish metodikasi tomonidan ishlatiladi(2;8,9).

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ta'lim berish jarayonini takomillashtirishda bolaning individual qobiliyatlarini oshirish ham muhim. Bo'lajak pedagoglarning ilmiy va uslubiy ta'minlanganligi, ularning kasbiy tayyorgarligi asosiy masalalardan sanaladi. Ayniqsa, bolalarda matematik tasavvur va bilimlarni rivojlantirish ularning intellektual jihatdan yetuk insonlar bo'lib ulg'ayishida o'ziga xos o'rinni egallaydi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida turli yosh guruhidagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish ta'limining asosiy didaktik tamoyillaridir. Bolalarda miqdoriy tasavvurlarni rivojlantirish, ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarda predmetlar miqdorini idrok qilish, esda olib qolish va taqqoslashning o'ziga xos xususiyatlari, sanash faoliyatining rivojlanish bosqichlari, vaqtni idrok qilish, bolalarning maktabga tayyorlik darajasiga qo'yiladigan minimal talablar, oilada va maktabgacha ta'lim tashkilotlarida olib boriladigan metodik ishlarni rejalashtirish kabi masalalarga oid ma'lumotlar muhim hisoblanadi. Bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish mashg'ulotlarida foydalaniladigan yangi pedagogik texnologiyalar, didaktik o'yinlar mantiqiy fikrlashini ham kengaytiradi.(3;5)Elementar matematika faqat hisoblashnigina emas balki, bolaning dunyo qarashini, intellektual qobiliyatini va fikirlash doirasini ham kengaytiradi. Bu mas'uliyatli ishni esa tarbiyachi pedagoglar amalga oshiradi.(4;4)

Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurni shakllantirish ularning mantiqiy tafakkuri, diqqat va xotira qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Matematik tasavvur bolalarga raqamlar, shakllar, hajm, miqdor kabi tushunchalarni amaliy va o'yin orqali o'zlashtirish imkonini beradi, shu

bilan birga mustaqil fikrlash va muammoni hal qilish ko'nikmalarini oshiradi. Bu jarayon bolalarning kelajakdagi o'quv faoliyatida muvaffaqiyatli bo'lishiga, ijodiy va ilmiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, matematik tasavvur nafaqat akademik tayyorgarlikni, balki bolalarning intellektual va ijtimoiy rivojlanishini ham qo'llab-quvvatlaydi. Shuning uchun bolada matematikaga oid bilimlarni shakllantirish hayotda o'z ornini topishda va jamiyatning har qanday qatlamida o'zini ko'rsata olish imkoniyatini beradi. Shuningdek maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolaga ilk matematik tushunchalarni va elementar matematikani shakllantirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.U Bikyeva, Z.I Ibrohimova, x.I Qosimova “Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish” Toshkent 2019
2. X.Yo Najimiddinova “Matematik tasavvurlarni shakllantirish”
3. D.Q.Asqarova “Matematik tasavvurlarni shakllantirish nazariyasi va texnologiyasi”

DINNING KELIB CHIQISHI HAQIDAGI ASOSIY NAZARIYALAR: TEOLOGIK, ANTROPOLOGIK VA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

Mahmudbekova Nilufar

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o'g'li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada dinning kelib chiqishi masalasiga doir asosiy nazariy qarashlar tahlil qilinadi. Jumladan, teologik yondashuvda dinning ilohiy manbaga ega ekani, antropologik nazariyalarda dinning insoniyat taraqqiyoti jarayonida shakllangani, psixologik talqinlarda esa dinning inson ruhiyati va ichki ehtiyojlari bilan bog'liqligi ilmiy nuqtai nazardan yoritiladi. Tadqiqotda ushbu uch yondashuvning mohiyati, o'xshash va farqli jihatlari, shuningdek, zamonaviy ilmiy fikr doirasidagi o'rni ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: dinning kelib chiqishi, teologik yondashuv, antropologik nazariya, psixologik talqin, diniy ong, insoniyat madaniyati, ijtimoiy taraqqiyot.

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные теоретические подходы к происхождению религии. Теологический подход объясняет религию как явление божественного происхождения; антропологические теории связывают её возникновение с процессом развития человеческого общества; психологические концепции трактуют религию как проявление внутреннего духовного мира и психических потребностей человека. В работе анализируются сущность этих подходов, их общие и отличительные черты, а также значение в современном научном дискурсе.

Ключевые слова: происхождение религии, теологический подход, антропологическая теория, психологический взгляд, религиозное сознание, культура человечества, социальное развитие.

Abstract: This article examines the main theoretical approaches to the origin of religion. The theological perspective interprets religion as a phenomenon of divine origin; anthropological theories view it as a product of human cultural and social development; psychological

approaches explain religion as an expression of the human inner world and spiritual needs. The study analyzes the essence, similarities, and differences of these approaches, as well as their significance in contemporary academic discourse.

Keywords: origin of religion, theological approach, anthropological theory, psychological perspective, religious consciousness, human culture, social development.

KIRISH

Insoniyat tarixi davomida dinning kelib chiqishi masalasi eng ko‘p bahs yuritilgan falsafiy, diniy va ilmiy muammolardan biri bo‘lib kelmoqda. Din, bir tomondan, insonning ma‘naviy hayoti, uning ichki ruhiyati, borliq to‘g‘risidagi tasavvurlari bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchi tomondan, jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, madaniy rivojlanishi, qadriyatlar tizimi bilan chambarchas aloqador. Shu bois, din fenomenining qay tarzda vujudga kelgani, uning shakllanishiga nimalar sabab bo‘lgani, diniy e‘tiqodning inson ongidagi psixologik, antropologik va teologik ildizlari qaysilar ekani kabi savollar qadimdan olimlarni o‘ylantirib kelgan.

Dinning kelib chiqishiga oid nazariyalar ko‘plab yondashuvlarni qamrab oladi. G‘arb va Sharq falsafasi, islom ilohiyoti, psixologiya, antropologiya va sotsiologiya bu masalaga turlicha yondashgan. Asosiy nazariyalar orasida **teologik yondashuv**, **antropologik talqinlar** va **psixologik nazariyalar** alohida ilmiy mavqeini egallagan. Ushbu maqolada ana shu uch yondashuvning mazmuni, tarixiy ildizlari, o‘xshash va farqli jihatlari hamda zamonaviy ilmiy manbalardagi talqinlari tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Dinning kelib chiqishi masalasi insoniyatning eng qadimiy intellektual izlanishlaridan biri bo‘lib, u turli davrlarda xilma-

xil yondashuvlar orqali izohlanib kelgan. Din fenomenining mohiyati, uning paydo bo'lish sabablari, inson hayoti va jamiyat taraqqiyotidagi o'рни haqida o'tkazilgan tadqiqotlar doimo falsafa, antropologiya, psixologiya, dinshunoslik va sotsiologiya fanlarining markazida turgan. Insoniyatning ilk fikriy uyg'onish davridan boshlab odamzot tabiat hodisalari, borliq, o'lim va hayot mazmuni haqidagi savollarga javob izlagan. Aynan mana shu jarayon diniy qarashlarning shakllanishiga asos yaratgan. Dinning kelib chiqishi haqidagi nazariyalar orasida teologik, antropologik va psixologik yondashuvlar eng ko'p tarqalgan va ilmiy doiralarda keng muhokama qilinadigan yo'nalishlardir. Har bir yondashuv din fenomenining turli qirralarini izohlab, ularning umumiy jihatlari bilan bir qatorda keskin farqlarini ham namoyon qiladi. [1]

Teologik yondashuv dinning ilohiy manbadan kelib chiqqanini ta'kidlab, uning paydo bo'lishini insonning o'z-o'zidan ijod qilishi emas, balki yuksak kuch tomonidan berilgan ne'mat sifatida izohlaydi. Bu qarashga ko'ra, diniy e'tiqodning ildizi inson ongi yoki psixologik kechinmalariga emas, balki borliqning yaratuvchisi bo'lgan ilohiy zotning irodasiga borib taqaladi. Teologik fikrda din insoniyatga hayot yo'l-yo'rig'ini ko'rsatish, ezgulikka undash, ma'naviy poklikka chorlash uchun yuborilgan. Ushbu nuqtai nazarda dinning paydo bo'lishi insoniyat tarixidagi tasodifiy hodisa emas, balki oldindan belgilangan oliy rejaning bir qismidir. Teologik qarashning kuchli tomoni shundaki, u dinning ma'naviy mohiyatini, inson ruhiyati va axloqiy tarbiyasidagi ta'sirini chuqur yoritadi. Biroq ilmiy hamjamiyatda uni universal metod sifatida qabul qilish qiyin, chunki u empirik asoslanishga emas, e'tiqodga tayangan.

Antropologik yondashuv esa dinni insoniyatning ijtimoiy-madaniy taraqqiyoti jarayonida shakllangan maxsus hodisa sifatida talqin qiladi.

Bu yondashuv vakillari fikricha, dinning kelib chiqishi totemizm, fetishizm, animizm kabi ibtidoiy tasavvurlar bilan chambarchas bogʻliq boʻlib, inson tabiat hodisalariga maʼno berish jarayonida bosqichma-bosqich rivojlangan. Ibtidoiy odamcha fikrlashning markazida tabiat kuchlariga sigʻinish, ulardan qoʻrqish va ularni ilohiylashtirish turardi. Shu tariqa odamzot bir necha ming yillar davomida maʼnaviy tizimlarni takomillashtirgan, oʻzi yashayotgan jamiyatning ruhiy ehtiyojlariga mos diniy qarashlarni shakllantirgan. Antropologik yondashuv dinning paydo boʻlishini jamiyat hayoti, ishlab chiqarish faoliyati, urf-odatlar va madaniy qadriyatlar bilan bogʻlaydi. Bu yondashuvning afzalligi shundaki, u dinning tarixiy evolyutsiyasini aniq faktlar, arxeologik topilmalar, etnografik kuzatuvlar yordamida tushuntiradi. Ammo bu nazariya baʼzan dinning ruhiy-metanoyaviy mohiyatini yetarlicha yoritmay qoladi. [2]

Psixologik yondashuv dinni inson ichki kechinmalari, ruhiy ehtiyojlari, qoʻrquv, umid, mehr, ishonch kabi hissiy holatlar bilan bogʻlaydi. Ushbu qarashga koʻra, dinning shakllanishi insonning kosmos, tabiat va hayot oldida ojizligini his qilishi bilan bogʻliq. Inson oʻz ichki iztiroblari, xavotirlari va nomaʼlumlikka boʻlgan qoʻrquvidan kelib chiqib, oʻziga tayanch boʻla oladigan ruhiy asos izlaydi. Diniy eʼtiqod aynan mana shu psixologik asosda shakllanadi. Psixologik yondashuv tarafdorlari diniy eʼtiqodning kuchini inson ruhiyatidagi boʻshliqni toʻldiruvchi vosita sifatida koʻradilar. Masalan, Zigmund Freyd dinni insonning bolalikdagi qatʼiy ota obraziga boʻlgan ehtiyoji bilan bogʻlaydi, Karl Yung esa dinni insoniyatning kollektiv ongsizligidan kelib chiqadigan ramzlar tizimi deb talqin qiladi. Bu yondashuv dinning shaxs ongiga, ruhiy holatiga taʼsirini chuqur oʻrganadi, lekin dinning ijtimoiy tabiati va tarixiy omillarini toʻliq qamrab olmaydi. [3]

Ushbu uch yondashuvni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, dinning kelib chiqishi juda murakkab, ko'p qatlamli jarayon bo'lib, uni birgina sababla izohlab bo'lmaydi. Dinning shakllanishida ilohiylik, insonning ruhiy ehtiyojlari va ijtimoiy-madaniy sharoitning barchasi turli darajada o'z ta'sirini o'tkazgan. Teologik yondashuv dinning ilohiy manbaga ega ekanini ta'kidlasa, antropologik qarash uni jamiyat taraqqiyoti bilan bog'laydi, psixologik nazariya esa dinning mohiyatini shaxs ruhiyati bilan birlashtiradi. Zamonlar o'tishi bilan dinning ijtimoiy hayotdagi o'rne o'zgargan bo'lsa-da, uning inson ongini tarbiyalash, axloqiy fazilatlarni shakllantirish, jamiyatni birlashtirishdagi roli hamon muhimligicha qolmoqda. Dinning kelib chiqishi haqidagi nazariyalar bugungi kunda ham ilmiy bahslarda davom etayotgani, ularning har biri din fenomenini tushunishga o'ziga xos hissa qo'shayotgani bilan ahamiyatlidir. [5]

Dinni chuqur o'rganish jamiyatdagi ma'naviy jarayonlarni, odamlarning hayotga munosabati va mentalitetini tushunishda muhim o'rin egallaydi. Har bir nazariya dinning turli qirralarini yoritgani sababli ularning barchasini sintez qilish orqali to'liqroq ilmiy tasavvur hosil qilish mumkin. Bugungi globallashuv davrida diniy ongning shakllanishi, diniy qadriyatlarning jamiyat hayotidagi o'rne, e'tiqodning inson ruhiy salomatligiga ta'siri masalalari yanada dolzarb bo'lib bormoqda. Shu bois, dinning kelib chiqishi masalasini keng qamrovda o'rganish nafaqat ilmiy tadqiqotlarning, balki jamiyat taraqqiyoti strategiyasining ham ajralmas qismidir. Mazkur mavzuning chuqur tahlili diniy bag'rikenglikni mustahkamlash, turli konfessiyalar o'rtasidagi muloqotni rivojlantirish, jamiyatda ma'naviy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. [5]

Xulosa va takliflar. Din fenomeni insoniyat tarixida eng qadimiy ma’naviy hodisalardan biri sifatida o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Uning kelib chiqishi haqida turli nazariyalar mavjud bo‘lishiga qaramay, barchasi insonning hayot haqidagi fundamental savollariga javob izlash jarayonini aks ettiradi. Ushbu nazariyalarning har biri dinning ma’lum bir jihatini yoritib, uni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Din jamiyatda axloqiy, ma’naviy va ruhiy barqarorlikni ta’minlashda davom etayotganligi ham ushbu ilmiy izlanishlarning amaliy ahamiyatini oshiradi. Din insoniyat madaniyatining ajralmas qismi bo‘lib qolmoqda va uning kelib chiqishi haqidagi ilmiy qarashlar jamiyatning ma’naviy rivoji uchun hamon g‘oyat muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jo‘rayev B. Dinshunoslik asoslari. Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2019.
2. Harrison P. The Territories of Science and Religion. University of Chicago Press, 2015.
3. Eliade M. The Sacred and the Profane. Harcourt, 1957.
4. Freud S. The Future of an Illusion. Norton & Company, 1961.
5. Yung K. Din va ong haqidagi qarashlar. Toshkent: Fan, 2014.

**MAKTABGACHA TA’LIMDA TABIAT BILAN TANISHTIRISH
MASHG‘ULOTLARINI TARBIYAVIY AHAMIYATI**

Mahmudova Shohida

Namangan davlat pedagogika instituti

Kechki, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Tel: +998505777624

Anatatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarni tabiat bilan tanishtirishning tarbiyaviy ahamiyati tahlil

qilinadi. Bolalarning jonli va jonsiz tabiat obyektlari, kuzatish, amaliyot va o‘yin shakllari orqali tabiat muhitiga jalb qilinishlari orqali ma’naviy, aqliy, jismoniy va ekologik barkamolliklari shakllanishi mumkinligi ko‘rsatiladi. Shuningdek, tarbiya jarayonida pedagog–tarbiyachining yashil makonni qanday tashkil etishi, bolalarda tabiatni hurmat qilish, unga xavfsiz va ehtiyotkor munosabatda bo‘lish hissini uyg‘otish vazifalarining muhimligi qayd etiladi.

Abstract: This article analyzes the educational significance of introducing preschool children to nature in preschool institutions. It demonstrates how engaging children in both living and non-living nature objects through observations, practical activities and play forms can foster their moral, intellectual, physical and ecological growth. Emphasis is placed on the role of the educator in structuring the natural environment and methods to cultivate in the child a respectful, caring attitude towards nature.

Аннотация: В статье рассматривается педагогическое значение знакомств дошкольников с природой: через живую и неживую природу, наблюдения, практические занятия и игровые формы дети вовлекаются в природу, что способствует их духовно-нравственному, интеллектуальному, физическому и экологическому развитию. Также подчёркивается необходимость правильно организованной педагогической среды и методов, формирующих у ребёнка бережное отношение к природе.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, tabiat bilan tanishtirish, ekologiya ta’limi, jonli va jonsiz tabiat, kuzatish, o‘yin-faoliyat, tarbiyaviy jarayon.

Keywords: preschool education, nature introduction, environmental education, living and non-living nature, observation, play-based activity, educational process.

Ключевые слова: дошкольное образование, знакомство с природой, экологическое воспитание, живая и неживая природа, наблюдение, игровая деятельность, воспитательный процесс.

KIRISH

Maktabgacha ta’lim davri bolaning jismoniy, aqliy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqichdir. Shu davrda tabiat bilan yaqin munosabat orqali bolaning dunyoni anglash qobiliyati kengayib, tabiatga nisbatan ehtiyotkor munosabat shakllanish imkoniyati paydo bo’ladi. Masalan, ta’lim tadqiqotchilari ta’kidlashicha, tabiat asosidagi ta’lim maktabgacha yoshda bolalarning jismoniy va aqliy rivojlanishini qo’llab-quvvatlaydi [1]. Bolalar tabiatni kuzatish, u bilan to’g’ridan-to’g’ri muloqot qilish orqali ilmiy va atrof-muhit haqidagi bilimlarini boyitadilar. Masalan, tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, tabiat bilan munosabat bolalarda ijodiy fikrlash va nazorat funksiyalarini rivojlantiradi [2].

Ushbu jarayonda kuzatish, tajriba o’tkazish va savol-javob shakllari muhim o’rin tutadi [3]. Maktabgacha ta’lim davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim poydevor hisoblanadi. Bu bosqichda bola atrofidagi olamni, tabiat hodisalarini, tirik va jonsiz mavjudotlarni idrok etishni o’rganadi, ular haqida dastlabki bilimlarni egallaydi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tizimida tabiat bilan tanishtirish mashg’ulotlari nafaqat bilim beruvchi, balki chuqur tarbiyaviy ahamiyatga ega bo’lgan jarayondir. Tabiat inson hayotining ajralmas qismi bo’lib, u bolalarning estetik didi, hissiy olami va aqliy salohiyatini shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Tabiat bilan

bevosita muloqot qilish jarayonida bola kuzatadi, o‘ylaydi, savollar beradi va javob topishga urinadi. Shu orqali unda tafakkur, kuzatuvchanlik, qiziquvchanlik va tahliliy fikrlash malakalari rivojlanadi. Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasining **"Ekologik ta'limni rivojlantirishga doir strategiya"** farmoni hamda **"Maktabgacha ta'limda ekologik tarbiya"** tamoyillariga alohida e'tibor qaratmoqda. Masalan, 2020-yilda qabul qilingan **"Maktabgacha ta'limda ekologik madaniyatni rivojlantirishga doir chora-tadbirlar rejasida"** maktabgacha ta'lim muassasalarida ekologik tarbiyani kuchaytirish, tabiatni saqlash va unga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni o'rgatish asosiy vazifalar sifatida belgilangan [4]. Ushbu qaror, ekologik tarbiya va tabiat bilan tanishtirishni ta'lim tizimida joriy qilishga imkon yaratdi, bu esa bolalarning tabiatga bo'lgan munosabatini shakllantirishda muhim vositadir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi

Tabiat bilan tanishtirish jarayonida bolalarda tabiatni hurmat qilish, uni asrash va unga mas'uliyatli munosabatda bo'lish tushunchasi shakllanadi. Rus tadqiqotchilari ta'kidlashicha, "ekologo-tarbiyaviy" faoliyat shunday ijobiy fazilatlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi [5]. Tabiat bilan yaqindan munosabatda bo'lish bolalarning motorikasi, kuzatuvchanligi va tashqi muhitga tayyorgarligini oshiradi. Tabiatda o'yin va kuzatish jarayonlari bolaning jismoniy faolligini rivojlantiradi [6]. Pedagog bolalarga tabiatni hissiyot va fikr orqali anglash imkonini yaratishi zarur. U bolalarda tabiatga qiziqishni uyg'otish, ularni kuzatishga, savol berishga va xulosa chiqarishga undaydi.

Tadqiqotlarga ko'ra, "tabiat bilan bog'liqlik" (nature connection) darajasi tabiat asosida o'qiyotgan bolalarda yuqoriroq bo'ladi [7]. Maktabgacha ta'limda tabiat bilan tanishtirish masalasi bo'yicha ilmiy

tadqiqotlarda ko‘plab mualliflar bu yo‘nalishning ahamiyatini ta’kidlagan. Tabiat bilan tanishtirishning tarbiyaviy, ekologik va intellektual rivojlanishdagi o‘rni haqida har xil metodologik yondashuvlar mavjud. Birinchi navbatda, ekologik ta’lim va tabiat bilan tanishtirishni rivojlantirishga qaratilgan metodologik yondashuvlar e’tiborga olinadi. Masalan, **Ernst J. va Burcak F. (2019)** o‘zlarining tadqiqotlarida bolalarni tabiat bilan bevosita muloqotga jalb qilish orqali ularning estetik va ekologik sezgirligini rivojlantirish muhimligini ko‘rsatadilar. Ularning fikricha, bolalarni tabiat bilan tanishtirish orqali ekologik axloqiy tarbiya asoslarini shakllantirish mumkin [8]. Shuningdek, tabiatni bilish jarayoni bolalarda nafaqat bilim, balki his-tuyg‘ularni ham rivojlantiradi, bu esa ularning tashqi muhitga mas’uliyatli munosabatini shakllantiradi. Bolalar uchun tabiat bilan tanishtirishning samarali shakli — bu o‘yin va amaliy faoliyat orqali amalga oshiriladigan faoliyatdir. **Nosirova A. va G‘aybullayeva M. (2023)** o‘zlarining tadqiqotlarida o‘yinli faoliyat va amaliy mashg‘ulotlarning bolalarda tabiatni anglash va uni o‘rganishga qaratilgan aniq usul ekanligini ta’kidlaydilar. Ushbu tadqiqotda tabiat bilan tanishtirishning o‘yinli shakllari — ekskursiyalar, maktabgacha ta’limdagi tabiat burchaklari va amaliy tajribalar orqali bolalarning tabiat haqidagi tushunchalari mustahkamlanishi ko‘rsatilgan [9]. Tadqiqotning metodologik asosi o‘yin va amaliy faoliyat asosida rivojlantirilgan. Ba’zi tadqiqotlar bolalarning tabiat bilan tanishtirilishi nutq va tafakkur rivojiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. **Smekni.com (2023)** tomonidan olib borilgan tadqiqotda bolalarning tabiat haqida bilishi va uni kuzatishda javob berish, savol berish va fikr almashish jarayonlarida nutqni rivojlantirishga yordam beradigan usullarni tahlil qiladi [10]. Ushbu adabiyotda tabiat bilan tanishtirish

mashgʻulotlarining nutq rivojiga taʼsiri koʻrsatiladi. Tadqiqot shuni taʼkidlaydiki, tabiat haqida suhbatlar va interaktiv oʻyinlar bolalar nutqining kengayishiga va fikrni aniq ifodalashga yordam beradi. **Shamala Devi Supramaniam et al. (2024)** tomonidan oʻtkazilgan tadqiqotda tabiat bilan tanishtirishning jismoniy rivojlanishga qanday taʼsir koʻrsatishi koʻrib chiqilgan. Tadqiqotda tabiatda oʻtkaziladigan mashgʻulotlar, ekskursiyalar va oʻyinlar bolalarda motorikani rivojlantirishga yordam berishi va ularning sogʻlom turmush tarzini qoʻllab-quvvatlashini taʼkidlaydi [11]. Jismoniy faoliyat, tabiatni kuzatish va unga taʼsir qilish orqali bolalar harakat qilish qobiliyatini oshiradilar, bu esa ularning jismoniy rivojlanishiga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Adabiyotlarda bolalarni tabiat bilan tanishtirishda oʻyinli faoliyatning roliga katta eʼtibor beriladi. Tadqiqotlarda, ayniqsa, erkin oʻynashning bolalarda tabiatni anglash va kuzatish qobiliyatlarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega ekanligi taʼkidlanadi. Bu jarayon bolalar uchun ijobiy ruhiy holatni yaratadi va ularning tabiatni oʻrganish istagini kuchaytiradi. Tadqiqot nutq va tafakkurni rivojlantirish uchun tajriba va kuzatish metodlarini qoʻllashni oʻz ichiga oladi. Tabiatga oid mashgʻulotlar, oʻyinlar va suhbatlar orqali bolalar nafaqat koʻrganlarini tushunishga, balki nutq orqali oʻz fikrlarini etkazish va xulosa chiqarishga oʻrgatiladi.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, maktabgacha taʼlimda tabiat bilan tanishtirish mashgʻulotlarining tarbiyaviy ahamiyati katta. Tabiatni oʻrganish bolalarning nafaqat ekologik bilimlarini oshiradi, balki ularning hissiy, aqliy va jismoniy rivojlanishiga ham bevosita taʼsir koʻrsatadi. Ekologik va estetik tarbiya, oʻyin va amaliy faoliyat, nutq rivoji va jismoniy oʻsish

— bu barcha aspektlar bolalar uchun tabiat bilan muloqotda bo‘lishning natijalari sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbekiston sharoitida maktabgacha ta’lim muassasalarida tabiat bilan tanishtirish yo‘nalishini rivojlantirish imkoniyatlari mavjud. Mahalliy maqolalarda bolalarni tabiat bilan tanishtirish orqali ularning intellektual imkoniyatlari kengayishi ta’kidlanadi [12].

Shuningdek, tarbiyachi va oila hamkorligini yo‘lga qo‘yish ham muhim — bola uy sharoitida ham tabiat bilan bog‘liq faoliyatlar olib borishi zarur. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish maktabgacha ta’limda muhim tarbiyaviy vositadir. Bu jarayonda nafaqat bilim berish, balki tabiatga hurmat va ehtiyotkorlikni shakllantirish ham asosiy vazifadir. Ekskursiya, kuzatish, o‘yinlar — bolalarning tabiat bilan bog‘liqligini kuchaytiradi. Maktabgacha ta’lim muassasalarida “tabiat burchaklari”ni tashkil etish, mini-ekotizimlar yaratish foydalidir. Pedagoglar uchun maxsus seminar va ilg‘or tajriba almashuvlari tavsiya etiladi. Oila bilan hamkorlikda bolaning tabiatga qiziqishini qo‘llab-quvvatlash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

- 1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni** “Maktabgacha ta’limda ekologik madaniyatni rivojlantirishga doir chora-tadbirlar rejasi”. 2020 yil.
- 2. Maktabgacha ta’limning davlat dasturi** (2019). O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi.
- 3. Ernst J., Burcak F.** *Yosh bolalarning barqarorlikka qo‘shgan hissalar: Tabiat o‘ynashining qiziqish, ijodiy fikrlash, chidamlilik va ijrochi funktsiyalariga ta’siri. Barqarorlik.* 2019;11(15):4212..

4. Nosirova A., G‘aybullayeva M. *Maktabgacha ta’limda bolalarni tabiat bilan tanishtirish yo‘llari. Science and Education*, 2023.
5. **Smekni.com** *Doshkolarni ekologik tarbiyalashda tabiat bilan tanishtirishning roli.*
6. **Shamala Devi Supramaniam va boshqalar.** *Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun tabiatga asoslangan o‘quv dasturini rivojlantirishning imkoniyatlari: dastlabki so‘rov. Hozirgi zamon ijtimoiy fanlar va ta’lim tadqiqotlari jurnali*, 2024.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTIDA BOLA HUQUQLARI

Matkarimova Aziza

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti K.MTM-AU guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o‘g‘li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotida bola huquqlarining mohiyati, asosiy tamoyillari va ularni ta’minlash usullari keng qamrovda tahlil qilinadi. Bola huquqlarini himoya qilishning pedagogik ahamiyati, xavfsiz muhit yaratish, rivojlanish imkoniyatlarini ta’minlash, ijtimoiy va ma’naviy ko‘nikmalarni shakllantirish jarayonlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ota-onalar bilan hamkorlik, pedagogik nazorat va individual yondashuvning ahamiyati batafsil yoritilgan. Maqola maktabgacha ta’lim muassasalarida bola huquqlarini hurmat qilish va himoya qilish tamoyillarini chuqur tushunish uchun foydali bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: bola huquqlari, maktabgacha ta’lim, pedagogik jarayon, xavfsizlik, rivojlanish, ijtimoiy ko‘nikmalar, ma’naviy tarbiya,

individual yondashuv, ota-onalar bilan hamkorlik, huquqiy madaniyat, ta’lim sifatini oshirish

Аннотация: В статье подробно анализируются сущность, основные принципы и методы обеспечения прав ребенка в дошкольных образовательных учреждениях. Рассматривается педагогическая значимость защиты прав ребенка, создание безопасной среды, обеспечение возможностей для развития, формирование социальных и нравственных навыков. Также подробно освещается значение сотрудничества с родителями, педагогического контроля и индивидуального подхода. Статья будет полезна для глубокого понимания принципов уважения и защиты прав детей в системе дошкольного образования.

Ключевые слова: права ребенка, дошкольное образование, педагогический процесс, безопасность, развитие, социальные навыки, нравственное воспитание, индивидуальный подход, сотрудничество с родителями, правовая культура, повышение качества образования

Abstract: The article provides a comprehensive analysis of the essence, main principles, and methods of ensuring children’s rights in preschool educational institutions. It examines the pedagogical importance of protecting children’s rights, creating a safe environment, providing development opportunities, and fostering social and moral skills. The significance of parental cooperation, pedagogical supervision, and individual approaches is also highlighted. The article is useful for gaining a deep understanding of the principles of respecting and protecting children’s rights within the preschool education system.

Keywords: children’s rights, preschool education, pedagogical process, safety, development, social skills, moral education, individual

approach, parental cooperation, legal culture, improving education quality

Kirish Maktabgacha ta'lim – bolaning shaxs sifatida shakllanishidagi eng muhim davrlardan biridir. Aynan shu yoshda bola nafaqat bilim va ko'nikmalarni egallaydi, balki o'z huquq va erkinliklarini anglashni boshlaydi. Shu bois maktabgacha ta'lim davri bolaga nafaqat intellektual va jismoniy rivojlanish imkoniyatini beradi, balki uning ijtimoiy, ma'naviy va hissiy jihatdan yetuk shaxs bo'lib voyaga yetishida muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolaning huquqlarini himoya qilish va ta'minlash zamonaviy pedagogik jarayonning ajralmas qismidir. Bolaning huquqlarini hurmat qilish, ularning xavfsiz va qulay muhitda rivojlanishini ta'minlash nafaqat pedagoglar, balki ota-onalar va jamiyatning barcha qatlamlari uchun ham muhimdir. Shuningdek, bu jarayon bolani o'zini ifoda etish, fikr bildirish, o'yin va ijodiy faoliyat orqali o'z qobiliyatlarini namoyon qilish imkoniyatlari bilan ta'minlaydi.

Maktabgacha ta'limda bolaning huquqlarini himoya qilishning ahamiyati nafaqat pedagogik, balki huquqiy va ijtimoiy jihatdan ham katta. Bolalar o'zining huquqlari haqida erta yoshdan xabardor bo'lganda, ular kelajakda jamiyatda mas'uliyatli va o'zini hurmat qiladigan shaxs sifatida yetishadi. Shu bilan birga, maktabgacha ta'lim muassasalarida adolat va tenglik tamoyillarini tatbiq etish, bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning xavfsizligi va farovonligini ta'minlash muhim vazifalardan biridir.

Shunday qilib, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolaning huquqlarini himoya qilish va rivojlantirish – bu nafaqat pedagogik jarayonni samarali tashkil etishning, balki jamiyatning kelajak avlodga bo'lgan mas'uliyatining muhim ifodasidir. Shu sababli, har bir pedagog

va ota-ona bolaning huquqlarini hurmat qilish va ularning shaxs sifatida to'laqonli rivojlanishiga imkon yaratish vazifasini o'z zimmasiga olishi zarurdir.

Hayot va rivojlanish huquqi. Hayot va rivojlanish huquqi bolalar uchun eng asosiy va ajralmas huquqlardan biridir. Har bir bola o'z salomatligi, xavfsizligi va farovonligi ta'minlangan sharoitda o'sish va rivojlanish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari bu huquqni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, chunki ular bolaning kundalik hayotining katta qismini tashkil qiladi va bolalar bu yerda nafaqat bilim va ko'nikmalarni egallaydi balki ijtimoiy, emotsional va jismoniy jihatdan ham rivojlanadi. Maktabgacha ta'limda bolalarning jismoniy salomatligi uchun xavfsiz va qulay muhit yaratiladi, ular uchun toza va gigienik xonalar, sport va harakat faoliyati uchun zarur sharoitlar ta'minlanadi.[1] Shu bilan birga ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega, bolalar o'z his-tuyg'ularini ifoda eta olishadi, stress va qo'rquvdan himoyalangan muhitda ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi. Pedagoglar va tarbiyachilar bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda faoliyat olib boradi, ular bilan o'zaro hurmat va ishonch asosida muloqot qilinadi, bu esa bolaning o'zini xavfsiz va qadrlangan his qilishiga yordam beradi. Shu tarzda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida hayot va rivojlanish huquqi bolalarning jismoniy va ruhiy salomatligini ta'minlaydigan, ularni ijtimoiy va intellektual jihatdan rivojlantiradigan kompleks sharoitlar yaratish orqali himoyalaniadi.

Xavfsizlik va himoya huquqi bolalar uchun eng muhim huquqlardan biri bo'lib, ular zo'ravonlik, kamsitish yoki e'tiborsizlikdan himoyalaniishi kerak. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglar bolalar uchun xavfsiz muhit yaratishda asosiy mas'uliyatni oladi, ular

bolalarni jismoniy va ruhiy zarar yetkazadigan vaziyatlardan himoya qiladi. Shu jumladan bolalarni zararli odatlardan, ijtimoiy xatarlar va noqulay sharoitlardan saqlash, ularni e'tiborsizlik va kamsitishdan himoya qilish pedagoglarning asosiy vazifalaridan biridir. Pedagoglar bolaning xavfsizligini ta'minlash uchun muntazam nazorat, ehtiyot choralarini ko'rish va to'g'ri tarbiyaviy yondashuvlarni qo'llashadi. Shu tarzda maktabgacha ta'lim tashkilotlari bolalarning xavfsizlik va himoya huquqini ta'minlaydigan, ularni har qanday zarar va xatarlaridan himoya qiladigan sharoitlar yaratadi.[2]

Ta'lim olish huquqi har bir bola uchun teng va adolatli sharoitda sifatli ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydi. Maktabgacha ta'lim jarayoni bolalarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi, ular turli o'yinlar orqali ijtimoiy ko'nikmalarni egallaydi, mashg'ulotlar orqali aqliy va ijodiy salohiyatini oshiradi. Shu bilan birga jismoniy rivojlanish uchun zarur sharoitlar yaratiladi, bolaning sog'lom o'sishi va harakat qobiliyati rivojlantiriladi. Pedagoglar har bir bolaning individual ehtiyojini hisobga olib ta'lim jarayonini tashkil qiladi, bu esa bolalarning qiziqishi, motivatsiyasi va o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari shunday muhit yaratadiki, har bir bola teng imkoniyatlardan foydalangan holda bilim oladi, o'zini erkin ifoda etadi va o'zining intellektual, ijodiy hamda jismoniy salohiyatini to'liq rivojlantiradi.[3]

O'z fikrini bildirish va tinglanish huquqi har bir bola uchun muhim bo'lib, ular o'z fikrini erkin ifoda etish va unga e'tibor qaratilishini kutish huquqiga ega. Maktabgacha ta'lim jarayonida pedagoglar bolalarni diqqat bilan tinglaydi, ularning fikrlarini qadrlaydi va hurmat bilan munosabatda bo'ladi. Shu tarzda bolalar o'z fikrlarini ochiq va erkin ifoda etishni o'rganadi, ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi va o'zini

ishonchli his qiladi. Pedagoglar bilan muloqot ochiq va samimiy bo'lganda, bola o'z g'oyalarini ifoda etishga intiladi, qaror qabul qilish jarayonida faol ishtirok etadi va o'zining shaxsiy fikri qadrlanishini his qiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida shunday muhit yaratiladiki, har bir bola o'zini erkin ifoda eta oladi, tinglanadi va pedagoglar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi.

Ota-onalar bilan aloqada bo'lish huquqi har bir bola uchun muhim bo'lib, ular ota-onalari bilan muntazam muloqot qilish va oilaviy qadriyatlarni hurmat qilish huquqiga ega. Maktabgacha ta'lim jarayonida pedagoglar bolalar va ota-onalar o'rtasida samarali aloqani ta'minlaydi, ota-onalarni tarbiyaviy jarayonga jalb qiladi va ularni bolaning rivojlanishi bilan yaqindan tanishtiradi. Shu tarzda bola o'z oilasidan ajralmaganligini his qiladi, oilaviy qadriyatlar va urf-odatlarini qadrlashni o'rganadi va tarbiyaviy muhit bilan uyg'unlashadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari shunday muhit yaratadiki, bolalar ota-onalari bilan muntazam muloqotda bo'ladi, oilaviy qo'llab-quvvatlash hissini his qiladi va bu ularning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bola huquqlarini ta'minlashda pedagoglar bir qator samarali usullardan foydalanadi. Ular integratsiyalashgan o'quv dasturlarini qo'llab, har bir bolaning individual ehtiyojlarini hisobga oladi va unga mos yondashuvni tashkil qiladi. Shu bilan birga xavfsiz va qulay muhit yaratish orqali bolalarni jismoniy va ruhiy zarar yetkazilishidan himoya qiladi, ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiruvchi o'yin va mashg'ulotlar orqali ularni jamiyatda faol va erkin ishtirok etishga o'rgatadi. Pedagoglar ota-onalar bilan doimiy hamkorlikni yo'lga qo'yadi, ularni tarbiyaviy jarayonga jalb qiladi va bolaning rivojlanishini birgalikda kuzatadi. Shu bilan birga

bola huquqlarining buzilishining oldini olish va ularni himoya qilish maqsadida muntazam nazorat va baholash tizimi faol ishlaydi, bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi va har bir bolaning huquqlari doimiy ravishda himoyalaniishini ta’minlaydi.

Xulosa. Maktabgacha ta’lim tashkilotida bola huquqlarini hurmat qilish va himoya qilish – samarali pedagogik jarayonning ajralmas qismidir. Bolaning huquqlari ta’minlanganda, u nafaqat bilim va ko’nikmalarni egallaydi, balki o’z shaxsini anglash, ijtimoiy munosabatlarni o’rganish va hissiy jihatdan yetuk shaxs sifatida rivojlanish imkoniyatiga ega bo’ladi. Bu jarayon bolalarning ijtimoiy, ma’naviy va intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, bola huquqlarini himoya qilish maktabgacha ta’lim muassasalarida xavfsiz va qulay muhit yaratish, adolat va tenglik tamoyillarini tatbiq etish, individual xususiyatlarni hisobga olish kabi muhim pedagogik vazifalarni amalga oshirishga imkon beradi. Pedagoglar, ota-onalar va jamiyatning birgalikdagi sa’y-harakatlari orqali bolalar ijodiy, mustaqil va o’zini erkin ifoda eta oladigan muhitda o’sadi.

Shu bois, bola huquqlarini hurmat qilish va ularni himoya qilish masalasi maktabgacha ta’lim tizimida doimiy e’tibor markazida bo’lishi, pedagogik jarayonning sifatini oshirish va kelajak avlodni barkamol, mas’uliyatli shaxslar sifatida tarbiyalashda muhim omil hisoblanadi. Shu tarzda, maktabgacha ta’lim nafaqat bilim berish, balki bolani huquqiy ongga ega, jamiyatga moslashgan va o’z huquqlarini anglaydigan shaxs sifatida shakllantirishning asosiy poydevoriga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Bolalar huquqlari Konvensiyasi, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, 1989.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 1992.
3. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, 1997.
4. Nazarov, R. *Maktabgacha ta’lim pedagogikasi*. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, 2018.
5. Karimova, L. *Bola huquqlari va ularni himoya qilish tizimi*. Toshkent: Fan va Ta’lim, 2020.
6. Islomova, D. *Pedagogik jarayonda bola huquqlarini ta’minlash*. Pedagogika jurnali, 2021.
7. Toshpulatov, S. *Maktabgacha ta’limda xavfsiz va qulay muhit yaratish*. Toshkent: Ilm, 2019.
8. BMT Bolalar fondi (UNICEF). *Child Rights in Education*, 2018.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari va vazirliklarining maktabgacha ta’lim sohasiga oid normativ hujjatlari, 2015–2023.
10. Qodirova, N. *Bolalarning ijtimoiy va ma’naviy rivojlanishida ota-onalar hamkorligi*. Toshkent: Pedagogika, 2022.

TEMPERAMENTNING PSIXOLOGIK TAVSIFI VA FIZIOLOGIK ASOSLARI

Rustamova Go‘zal

Namangan davlat pedagogika instituti

Psixologiya o‘qituvchisi

Latipjonova Sug‘diyona Fazliddin qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi

1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada temperamentning psixologik mazmuni, uning asosiy turlari va shaxs xulq-atvoriga ta'siri yoritiladi. Temperamentning fiziologik asoslari, xususan I.P. Pavlovning nerv tizimi tipologiyasi, qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlari hamda ularning dinamik xususiyatlari ilmiy tahlil qilinadi. Shuningdek, temperamentning individual farqlanishdagi o'rni, shaxs rivojlanishidagi ahamiyati va zamonaviy psixologiyada qo'llanishi haqida ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: Temperament, nerv tizimi, fiziologik asoslar, qo'zg'alish, tormozlanish, shaxs, psixologik xususiyatlar, dinamik jarayonlar, Pavlov tipologiyasi.

Annotation: This article examines the psychological nature of temperament, its main types, and its influence on human behavior. The physiological foundations of temperament, particularly I.P. Pavlov's theory of nervous system typology, excitation and inhibition processes, and their dynamic characteristics, are analyzed. The role of temperament in individual differences, its significance in personality development, and its application in modern psychology are also discussed.

Keywords: Temperament, nervous system, physiological foundations, excitation, inhibition, personality, psychological traits, dynamic processes, Pavlov's typology.

Аннотация: В статье рассматривается психологическое содержание темперамента, его основные типы и влияние на поведение человека. Анализируются физиологические основы темперамента, в частности типология нервной системы по И.П. Павлову, процессы возбуждения и торможения и их динамические характеристики. Также освещается роль темперамента в

индивидуальных различиях, его значение в развитии личности и применение в современной психологии.

Ключевые слова: Темперамент, нервная система, физиологические основы, возбуждение, торможение, личность, психологические особенности, динамические процессы, типология Павлова.

Temperament haqida tushuncha:

Psixologiyada temperamentga tegishli individual dinamik xususiyatlar o'rtasida ma'lum darajada farq mavjudligi qayd etilib, ular o'rtasidagi farqlarni ajratib ko'rsatish maqsadida quyidagicha belgilar kiritiladi va o'ziga xos tarzda tavsiflab beriladi, ularning ayrimlarini ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiq:

1. Favqulodda temperamentning bir xil xususiyatlari motiv, psixik holat va hodisalardan farqli ravishda, aynan shu shaxsning o'zida, uning turli faoliyatlarida hamda uning muomalasida ifodalanadi.

2. Temperament xususiyatlari tabiiy shartlanganlik omiliga taalluqli bo'lganligi tufayli inson hayoti va faoliyati davomida yoki uning muayyan bir davrida barqaror, o'zgarmas va mustahkamdir.

3. Yakkahol shaxsga daxldor temperamentning turli xususiyatlari o'zaro bir-biri bilan g'ayriqonuniy ravishda birlashgan bo'lmasdan, balki ular o'zaro bir-biri bilan o'zaro muayyan qonuniyat asosida mujassamlashib, xuddi shu xususiyatlar uning tiplarini tavsiflovchi o'ziga xos tuzilmani vujudga keltiradi.

Psixologiyada temperament xususiyatlari deganda, alohida bir shaxsning psixik faoliyati dinamikasini belgilovchi psixikaning barqaror, o'zgarmas individual-tipologik xususiyatlari majmuasi tushuniladi. Mazkur xususiyatlar turli shakl va mazmunga ega bo'lgan motivlarda,

psixik holatlarda, maqsadlarda, faoliyatlarda nisbatan o'zgarmas temperament tipini tavsiflovchi tuzilmani tashkil qiladi.

Individga xos dinamik fazilatlar o'zaro ichki bog'lanishga ega bo'lib, o'ziga xos tuzilishni tashkil etadi. Psixikaning individual jihatdan o'ziga xos, tabiiy jihatdan shartlashgan dinamik ko'rinishlari majmui kishining temperamenti deb ataladi.

Temperament haqidagi ta'limotlarning qisqacha mazmuni:

«Temperament» termini antik fanning individual-psixologik farqlari tabiatiga bo'lgan qarashlariga borib taqaladi. Qadimgi yunon tibbiyotining yirik vakili Gippokrat (eramizdan oldingi V asr) siymosida organizmning holati asosan «sharbat»larning, ya'ni organizmda mavjud suyuqliklarning (qon, limfa, o't) miqdoriy nisbatiga bog'liqdir, deb hisobladi. Bu sharbatlarning aralashtirilgandagi nisbati grekchasiga «krasis» («go'zal» ma'nosida) so'zi bilan atalgan. Bir necha asr keyinroq ishlagan rimlik vrachlar bu tushunchani lotincha so'zi bilan atashgan, bu «qismlarning tegishli nisbati» degan ma'noni bildiradi.

Bundan «temperament» degan termin kelib chiqqan. Asta-sekin antik fanda odamlarning ruhiy xususiyati krasisga yoki temperamentga, ya'ni organizmda asosiy «sharbat»lar aralashib ketgan nisbatga bog'liq degan fikr qaror topdi. Eramizdan ilgari II asrda yashagan rimlik anatom va vrach Galen birinchi bo'lib temperamentlarning kengaytirilgan tasnifini berdi: u 13ta turni o'z ichiga qamrab oladi. Temperament turlari soni qa-

dimgi tibbiyot vakillari tomonidan keyinchalik to'rttaga qadar kamaytirildi. Ularning har biri qandaydir suyuqlikning boshqalardan ko'pligi bilan ajralib turadi. Organizmda suyuqliklarning aralashuvi (u qonning ko'pligi bilan xarakterlanadi) sangvinik temperament deb ataldi (lotin tilidagi «sangvis» — qon so'zidan); limfa ko'p bo'lganda flegmatik

temperament (grekcha «flegma» — shilimshiq parda degani); sariq oʻtning koʻpayganini xolerik temperament (grek tilidagi «xole» — oʻt soʻzidan) va, nihoyat, qora oʻt koʻp boʻlgan melanxolik temperament deb (grekcha «meloyna xole» — qora oʻt) ataladi. Uning mulohazasicha:

1. Oʻtning xususiyati quruqlikdir, uning vazifasi — tana aʼzolarida quruqlikni saqlab turish yoki badanni quruq tutishdir.
2. Qonning xususiyati issiqlikdir, uning vazifasi tanani isitib turishdir.
3. Qora oʻtning xususiyati namlikdir, uning vazifasi badan namligini saqlab turishdir.
4. Balgʻamning (shilimshiq moddaning) xususiyati sovuqlikdir, uning vazifasi badanni sovitib turishdan iboratdir.

Gippokrat taʼlimotiga muvofiq, har bir insonda shu toʻrt xil suyuqlik mavjud boʻlib, uning bittasi ustuvorlik kasb etadi. Mazkur aralashma (lotincha temperamentum)lardan qaysi biri salmoqliroq boʻlsa, shunga qarab insonlar temperament jihatdan farqlanadilar, chunonchi xolerikda sariq oʻt, sangvinikda qon, flegmatikda balgʻam, melanxolikda qora oʻt ustun boʻlishi taʼkidlanadi.

Gippokratning toʻrt xil moddalar (suyuqliklar) aralashmasi, yaʼni temperament tushunchasi va uning tipologiyasi (sangvinik, xolerik, flegmatik, melanxolik) ramziy maʼnoda hozirgi zamon psixologiyasida ham qoʻllanilib kelinmoqda.

Shaxsning individual xususiyatlarini oʻrganishda:

- a) individuallikning qobiliyat va iqtidorning psixofiziologik va differensial psixologik muammolari, yaʼni individiumning faoliyat samaradorligi koʻp jihatdan bogʻliq boʻlgan;
- b) insonning individual xususiyatlarida namoyon boʻluvchi faoliyat stillari va ularni boshqarish;
- d) insonning har xil faoliyat turlari muvaffaqiyatiga taʼsir

ko'rsatuvchi tipologik xususiyatlarni empirik o'rganish natijalari;

e) har xil kasalliklar bilan bog'liq tarzda kuzatiluvchi individual tafovutlarning ta'siri bilan bog'liq jihatlariga alohida e'tibor qaratiladi.

Individual tipik tafovutlar to'g'risida tasavvurlar shakllanishining ildizi differensial psixologiyaning vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Differensial psixologiyaning vujudga kelishi inson tajribasining uzoq yillik mahsuli bilan xarakterlanadi. Bugungi kunda esa bu holat insonlar xulq-atvorining xilma-xilligida kuzatiladi.

Bu holatning ilk tarixiy ildizini Qadimgi grek faylasuflarining bergan talqini tasodif emas. Platon o'zining «Davlat» asarida ikkita odam bir xil bo'lmasligi, har biri o'zining qobiliyatiga ko'ra tafovutlanib, biri o'z ishi bilan mashg'ul bo'lishini taqozo etadi, degandi. Platonning taklifini bugungi kundagi holati sifatida harbiy. xizmatga olish uchun foydalaniladigan «Kasbga yaroqlilik» testini misol sifatida keltirish mumkin.



Temperament turlariga keng tavsif:

1. Sangvinik temperament

Sangviniklar – ruhiy jarayonlari tez kechadigan, sergʻayrat, quvnoq va ijtimoiy faol insonlardir. Ular yangi sharoitga juda tez moslasha oladi, odamlar bilan tez tanishib ketadi, suhbatda ochiq va samimiy boʻladi. Kayfiyati odatda koʻtarinki boʻladi, qiyinchiliklarga optimistik qaraydi. Sangviniklar ishni tez boshlaydi, yangilikka qiziqadi, ijodiy yondashadi, tashkilotchilik qobiliyati kuchli boʻladi.

Biroq ular baʼzan oʻzini oson chalgʻitadi, bir ishni boshlab ikkinchisiga oʻtib ketishi mumkin. Uzoq davom etadigan, muntazam eʼtibor talab qiladigan vazifalar sangvinik uchun qiyinchilik tugʻdirishi mumkin. Lekin ular jamoada faol, ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli, doʻstona munosabatlarda esa juda sabrli va quvnoq boʻladi.

2. Xolerik temperament

Xoleriklar kuchli, tezkor va oʻta hissiyotli odamlardir. Ular energiyaga boy, faol, tashabbuskor boʻlib, murakkab vaziyatlarda ham qatʼiyat bilan harakat qiladi. Ularning maqsad sari intilishi kuchli boʻladi, tavakkal qilishdan qoʻrqmaydi, rahbarlik qilishga moyil.

Shu bilan birga, xoleriklarda hissiyotlar juda tez va kuchli namoyon boʻladi: tez asabiylashishi, jahli chiqishi mumkin. Ular keskin reaksiyaga ega, tez oʻzgaradigan holatlarga tayyor turadi. Uzoq vaqt tinch, bir maromda ishlash xoleriklar uchun mushkul. Lekin ular murakkab loyihalarda, tez qaror qabul qilish talab etiladigan vazifalarda juda samarali ishlaydi.

3. Flegmatik temperament

Flegmatiklar vazmin, sokin, barqaror va mulohazali insonlardir. Ruhiy jarayonlari sekin, ammo chuqur va izchil kechadi. Ular diqqatni yaxshi saqlay oladi, ishni tartibli olib boradi va boshlagan ishini albatta

yakuniga yetkazadi. Hissiyotlarini tashqariga ko‘p namoyon qilmaydi, lekin ichki dunyosi barqaror bo‘ladi.

Flegmatik odamlar shoshilmaydi, bir maromda ishlaydi, uzoq muddatli vazifalarda juda ishonchli. Yangi sharoitga sekin moslashadi, o‘zgarishlarni yomon ko‘radi, lekin bir joyga o‘rganganidan keyin juda barqaror ishlaydi. Ular kamgap, lekin sadoqatli do‘st va ishonchli hamkor bo‘ladi.

4. Melanxolik temperament

Melanxoliklar nozik ruhiyatli, sezgir, ta’sirchan va chuqur his qiladigan odamlardir. Ruhiy jarayonlari sekin kechadi, lekin his-tuyg‘ulari kuchli bo‘ladi. Ular ichki dunyosiga chuqur sho‘ng‘iydi, fikr yuritishga moyil, san’at, adabiyot va ijodiy sohalarga qiziqishi kuchli.

Melanxoliklar oson ranjishi, tushkunlikka tushishi mumkin; yangi vaziyatdan qo‘rqishi, ko‘pchilik orasida tortinishi tabiiy. Lekin ularning diqqat va xotirasi yaxshi, mas’uliyat hissi kuchli. Ular biror ishga jiddiy yondashadi, mayda detallarni yaxshi sezadi, mulohazali va ehtiyotkor qarorlar qabul qiladi. Emotsional qo‘llab-quvvatlash, iliq muhit melanxolik uchun juda muhim.

Yu.Spiritsa konstitutsional nazariya asoschilaridan biri hisoblangan E.Krechmerning inson tana tuzilishiga asoslanib individual tafovutlar to‘g‘risidagi qarashlariga asoslanib quyidagi farqlarni tushuntirib beradi:

Astenik (grek tilidan olingan bo‘lib, asthenes — zaif degan ma’noni anglatadi) turga tegishli insonlar o‘rta bo‘yli va oriq kishilar bo‘lib, jussasi kichikroq bo‘ladi. Shuning uchun ko‘pgina hollarda ularning bo‘yi past bo‘lib ko‘rinadi. Tana va yuz terisi nozik, yelkasi tor, qo‘llari va bilaklari ingichka, ko‘krak qafasi tor bolgan hamda mushaklari yaxshi rivojlangan oriq kishilardir. Asteniklarning yuzi odatda uzun va burni

katta bo'лади. Ularda emotsional zaiflik, doimo o'z-o'zini tahlil qilish, xatti-harakatlarini o'rganish kabi xislatlar namoyon bo'лади, bunday insonlar yolg'izlik hissiga moyil bo'ladilar.

Atletik (grek tilidan olingan bo'lib, athletes — kurashchi degan ma'noni anglatadi) turiga tegishli insonlarning suyak va mushaklari yaxshi rivojlangan, o'rtacha yuqori yoki baland bo'yli, yelkasi va ko'krak qafasi keng, boshini tik tutib yuradigan kishilardir. Tana tuzilishi pastga qarab qisqarib (torayib) ketadi, boshi ko'pincha cho'ziq, tuxumsimon tuzilishda bo'лади. Ularning irodasi kuchli bo'lib, qat'iyatlilik, o'z fikri ustida qaysarlik bilan turib olish kabi xislatlar bilan tavsiflanadi.

Piknik (grek tilidan olingan bo'lib, puknos - yirik degan ma'noni anglatadi) turiga tegishli insonlarning bosh, ko'krak qafasi va qorin bo'shlig'i yaxshi rivojlangan, semirishga moyil, tayanch harakat a'zolari yaxshi rivojlanmagan kishilar. Ular juda emotsional bo'lib, turli hayotdagi vaziyatlarga haddan ziyod bo'yoq beradilar va isterikaga (jazavaga tushishga) moyildirlar. Doimo hayotdan zavqlanib yashashga harakat qiladilar.

Sheldon temperament farqlarini ajratish uchun tip emas, komponentni asos qilib oldi:

Birinchisi umumiy sferik shakl yumshoqlik, juda katta qorin, yelka va belda qalin yog' qatlami, yumaloq bosh, katta ichki organlar, shalviragan qo'l va oyoqlar, taraqqiy etmagan suyak va muskullar bilan ajralib turadi.

Ikkinchisi uchun keng yelka va ko'krak qafasi, muskullari yaxshi rivojlangan qo'l va oyoqlar, teri osti yog'ining minimal miqdori, og'ir, salmoqli kalla xosdir.

Uchinchisi ozg'in odam, cho'ziq yuzli, baland peshana, ingichka qo'l va oyoqlar, tor ko'krak qafasi va qorin, taraqqiy etmagan muskullar, teri

osti yogʻ qatlamining yoʻqligi, yaxshi rivojlangan nerv tizimi bilan ajralib turadi. Shu belgilar asosida Sheldon gavda tuzilishining uchta birlamchi komponentini ajratdi va ularni mos ravishda: endomorf, mezomorf va ektomorf deb nomladi. Biologiyada oʻsha davrdagi tasavvurlarga koʻra endodermadan ichki organlar, mezodermadan suyak, muskul, yurak, qon tomirlari, ektodermadan soch, tirnoq retseptor apparati, nerv tizimi va miya rivojlanadi, deb qaralgan.

Sheldon aniqlangan guruhlar «temperamentning birlamchi komponentlariga» toʻgʻri keladi, deb hisobladi va har bir guruhga visserotoniya, samototoniya, serebrotoniya deb nom berdi (visserotoniya — ovqat hazm qilish organlarining funksional ustunligi, samototoniya — harakat apparatining funksionalva anatomik ustunligi, serebrotoniya — oliy nerv markazi faoliyatining ustunligi).

Temperamentning energetik nazariyasi asab tizimining ishlash quvvati bilan bogʻliq boʻlib, bu nazariyasiga koʻra temperament xususiyatlari asab tizimining ishlash quvvatiga qiyoslanadi. Har bir temperament oʻzining emotsional va quvvatni sarflashiga koʻra har xil jadallikka ega. Bu yuzasidan tipologi yani W u n d t amalga oshirgan. Uning fikriga koʻra emotsiya uchun temperament, sezgi uchun qoʻzgʻaluvchanlik muhimdir.

Faol temperamentga nisbatan emotsiyaning kechishi kuchli va aniq yuz beradi. Wundt temperamentning 2 xususiyatiga xos 2 faktni ajratib koʻrsatdi: kuchli - kuchsiz, labillik - stabillik (tezlik - sekin).

Xulosa:

Temperament shaxsning xulq-atvorini, hissiy javoblarini va faoliyat uslubini belgilovchi biologik va psixologik asosga ega boʻlgan doimiy xususiyatlar majmuasidir. Xolerik, sangvinik, melanxolik va flegmatik

tiplari har bir shaxsning energiya darajasi, hissiy barqarorligi, ijtimoiy moslashuv qobiliyati va qaror qabul qilish xususiyatlarini tushunishga yordam beradi. Temperamentni bilish pedagogik, psixologik va ish faoliyati jarayonlarida samarali ishlash, shaxslararo munosabatlarni yaxshilash va shaxsiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Temperamentni to'g'ri tushunish ta'lim, tarbiya, kasbiy faoliyat va shaxslararo munosabatlarda har bir insonning o'ziga xos jihatlarini e'tiborga olib, samarali yondashuvni tanlashga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida insonning psixologik uyg'unligi, rivoji va ijtimoiy faolligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Baratov Sh. R., Olimov L.Y, Avezov O.R- Psixologiya nazariyasi va tarixi. Toshkent:” O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti
2. Мирзиёев, III. (2018). Shaxsiy rivojlanish psixologiyasi. Toshkent: Sharq.
3. Абдуллаев, X. (2017). Umumiy psixologiya asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya
- 4.A.K.Shamshetova, R.N. melibayeva, X.E. Usmanova , I.O.Xaydarov (2018) “Umumiy Psixologiya”

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA EKOLOGIK TARBIYA: TABIATNI SEVISHGA O'RGATISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Sadirdinova Nodira Odiljon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti pedagogika fakulteti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o'g'li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada asosan ekologik tarbiyani yosh avlodga singdirish qanchalik zarurligi, ahamiyati va uning zamonaviy usullari keng yoritilgan. Ya'ni maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda tabiatga mehr, ekologik ong va mas'uliyatni shakllantirishda amaliy mashg'ulotlar, tabiat Mteriallari bilan ijod qilish multimediali texnologiyalar hamda ekologik tadbirlarning o'rne tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ekologik tarbiya, maktabgacha ta'lim, ekologik ong, ekologik madaniyat, tabiatni asrash, yashil iqtisodiyot, multimediali texnologiyalar, ekskursiya, ilk qadam, ekologik ta'lim.

Аннотация: в статье рассматриваются необходимость значение и современные методы формирования экологического воспитания подрастающего поколения анализируется роль практических занятий творчеством с природными материалами мультимедийных технологий и экологической деятельности в формировании любви к природе экологической сознательности и ответственности у детей дошкольного возраста

Ключевые слова: экологическое образование, дошкольное образование, экологическое сознание, экологическое культура, охрана природы, зеленая экономика, мультимедийные технологии, экскурсии, начальная ступень.

ABSTRACT. This article mainly discusses the necessity, importance and modern methods of indtilling ecological education in the younger generation. That is, the role of practical exercises, creativitily with nature materials, multimedia technologies wnd ecological activities in the formation of love for nature, ecological awareness and responsibility in preschool children ia analyzed.

Keywords: preschool education, environmental education, eenvironmental awareness, ecological culture, nature conversation,

practical exercises, multimedia technologies, creative activities, green economy

Hozirgi davrda butun yer yuzda muhim bo'lib kelayotgan jarayon ekologiya hisoblanadi. Ekologiya – bu tirik organizmlarning bir-biri bilan va atrof-muhit bilan aloqalarini o'rganadigan fandir. Ko'pchilik insonlar o'zi yashab turgan tabiatga juda befarq va ba'zilar axloq doirasidan chiqib unga zarar yetkazadigan xatti-harakatlar qilishmoqda. Bu yosh avlodning ko'z o'ngida sodir bo'lmoqda va ularni ham shunday tarbiyalashga olib kelish xavfi bor. Aksincha, biz maktabgacgga yoshdagi bolalarda ekologik ong, ekologik madaniyatni shakllantirishimiz eng asosiy yechimdir.

Bolalar xuq-atvorining eng asosiy qismi maktabgacha yosh davrida tarbiyalanadi. Shuning uchun bu yosh davrlarida jonli tabiat bilan tanishtirish, uning tozaligiga e'tiborli bo'lishni o'rgatish, unga hurmat bilan munosabatda bo'lishni shakllantirish zarur. Biz bolalarda tabiat bini uyimiz, u bizni noz-ne'matlari bilan to'yintiradi degan tasavvurni uyg'tishimiz kerak.

Ekologik tarbiya – shaxsda ekologik ong va madaniyatni shakllantirishga qaratilgan amaliy ta'lim, jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy- ma'rifiy pedagogic jarayondir. Ushbu tarbiya orqali bolalar o'z faoliyatlar va qarorlarining atrof-muhitga ta'sirini anglashga ko'maklashadi, tabiiy resurslarni tejashni o'rgatishimiz va barqaror rivojlanishiga hissa qo'shishga intilishlarini oshirishimiz mumkin.

Ekologik ong – insonning tabiatni tushunish, atrof-muhitga ehtiyotkor munosabatda bo'lish, ekologik muammolarni intilishdan iborat insonning fikrlash tarzi.

Ekologik talim brishning asosiy shakllari sifatida quyidagilarni olishimiz mumkin;

- bolalarni tabiat bilan tanishtirish,
- ekskursiyalar,
- ekologik bayramlar va hordiq.

Maktabgacha ta’lim jarayonida har bir ta’lim, tarbiya va jarayonlar muhim, lekin kelajakda tabiatni asrash uchun esa hozirdagi ekologik ta’lim jarayoni muhim poydevor bo’la oladi.

Butun dunyoda nishonlanadigan “ekologik bilimlar kuni” ning asosiy maqsadi ham ekologik madaniyatni butun jamiyat orasida shakllantirishdir. Butun dunyodagi kabi yurtimizda ham “o‘zbekiston-2030” strategiyasini “yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid davlat darsturida Prezidentimizning “O‘zbekiston Respublikasida “yashil” iste’mol madaniyatini shakllantirish maqsadida “yashil” iqtisodiyotni barpo etishga yoshlarni jalb qilish bo‘yicha maxsus dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori loyihasi ham ishlab chiqilmoqda. Mazkur hujjat bilan aholining ekologik madaniyatni yuksaltirish, o‘tib kelayotgan yosh avlodni “yashil” iqtisodiyotga jalb qilgan holda, ularda “yashil” iste’mol madaniyatini shakllantirish, ekologik ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish maqsadida ishlab chiqilmoqda. Ushbu qaror va loyihalar asosida Maktabgacha Talim Tashkilotlaridagi “Ilk qadam” o‘quv dasturida ham va boshqa ta’lim materiallarida ham ekologik ta’lim va tarbiyaga urg‘u berilmoqda.

Qaror va loyihalar asosida har bir pedagog tarbiyachilar ekologik madaniyat va ongini shakllantirish uchun zamonga hamnafas bo‘lgan holatda zamonaviy uslublar va metodlardan foydalanish orqali singdirishga harakat qilishadi. Maktabgacha Ta’lim Tashkilotlarida ekologik ta’lim berishda vizual, amaliy, og‘zaki shakllaridan foydalaniladi. Bolalar tabiatni his qilish uchun atrof-muhitni bevosita kuzatishlari hamda amaliy mashg‘ulotlar juda muhim hisoblanadi.

Ekologik tarbiya berishning qator usul va shakllari mavjud bo'lib bir nechtasini ko'rib chiqishimiz mumkin.

1. Maktabgacha Ta'lim Tashkilotlarida bolalar o'zlari turli o'simliklarva gullar ekib, ularni parvarish qilishlari, har bir guruhning kichik bog'chalari tasjil etilishi, uy hayvonlari bilan jonli muloqot qilishlari, masalan, qushchalar, kuchukchalar va mushuklar uchun uyachalar yasab berishlari, ular oziq-ovqat berishlari kabi jarayonlar bolalarda tabiatga mehr, mas'uliyat hislarini uyg'otishga xizmat qiladi.

2. Barglar, toshlar, shoxchalar, urug'lar bilan ijodiy ishlar yaratish ham bolada nafaqat ijodiy kreativlikni rivojlantiradi, yana bola tasavvurida tabiat beradigan noz-ne'matlariga hurmat hissini shakllantiradi.

3. Zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanib, Maktabgacha Ta'lim Tashkilotlari ta'lim jarayonida bolalar uchun virtual tabiat sayrlarini tashkillashtirishimiz, ekologik muammolarni kelib chiqishi va oqibatlari aks etgan video animatsiyalardan foydalanishimiz mumkin.

4. Bolalar ongida quyidagilarga o'xshash ekologik odatlarni shakllantirishimiz mumkin;

- suvni behuda oqizmaslik,
- qog'ozni tejash,
- o'simliklarni uzmaslik.

Oilada ham ekologik tarbiya va tabiatni asrashga o'rgatish muhim. Oila tarbiya o'chog'i sifatida ota-ona har bir harakati bilan bolalarga o'rnak bo'ladi, shuning o'z uyimizni ozoda tutishda ham o'rnak bo'lishsa bolalar har bir bo'lgan joyida tozalikka e'tiborli bo'ladi. Shunda biz maqsadimizga erishgan bo'lamiz.

Xulosa qiladigan bo'lsak, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik tarbiya bolalarni tabiatga nisbatan ongli, mas'uliyatli va mehr-

muhabbatli munosabatlarni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Yuqoridagi har bir usul va metodikalar bolalardagi idrokni rivojlantiribgina qolmay, ulardagi ekologik madaniyat, ekologik ong, kuzatuvchanlikni ham rivojlantiradi. Ekologik tarbiya bo'yicha zamonaviy pedagogik yondashuvlar maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning tabiatni sevishi, asrashi va kelajakda ekologik mas'uliyatli shaxs sifatida voyaga yetishishiga mustahkam zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Resarch Focus International Scientific Journal, Uzbekistan.
2. T.A.Xolmo'minovich “ekologik ong tushunchasining psixologik asoslari”
3. “Ekologik madaniyat – tabiat musaffoligining muhim omili”
I.N.Xushvaqto'v Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputati
4. N.SH.Mamasadikov, SH.A.Normatova ,M.T.Botirov . Central Asian medical university

www.arxiv.uz

www.sof.uz

www.hufocw.org

www.imfactor.com

www.parlament.gov.uz

MAKTABGACHA TAKIM TASHKILOTIDA TIZIMLILIK

Hasanboyeva Gulhayo

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti K.MTM-AU guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abduxalil o'g'li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotida tizimlilik tushunchasi, uning asosiy jihatlar, afzalliklari va pedagogik jarayondagi roli yoritilgan. Tizimlilik orqali bolalarning bilim, ko’nikma va ijtimoiy rivojlanishi samarali ta’minlanadi, pedagogik faoliyat rejalashtirilgan va barqaror bo’ladi.

Kalit soʻzlar: maktabgacha ta’lim, tizimlilik, pedagogik jarayon, rejalashtirish, bolalarning rivojlanishi

Annotation: The article highlights the concept of systematicity in preschool education institutions, its main aspects, advantages, and role in the pedagogical process. Through systematic approaches, children’s knowledge, skills, and social development are effectively ensured, and pedagogical activities become planned and consistent.

Keywords: preschool education, systematicity, pedagogical process, planning, child development

Аннотация: В статье освещается понятие системности в дошкольных образовательных учреждениях, её основные аспекты, преимущества и роль в педагогическом процессе. Благодаря системному подходу обеспечивается эффективное развитие знаний, умений и социальных навыков детей, педагогическая деятельность становится плановой и устойчивой.

Ключевые слова: дошкольное образование, системность, педагогический процесс, планирование, развитие ребенка

Kirish. Maktabgacha ta’lim – shaxsning rivojlanishidagi eng muhim bosqichlardan biri bo’lib, bola hayotidagi birinchi ijtimoiy tajriba, bilim va ko’nikmalarni egallash jarayonini tashkil etadi. Ushbu davrda bolaning tafakkuri, hissiy dunyosi, ijtimoiy munosabatlari va axloqiy qarashlari shakllanadi. Shu bois, maktabgacha ta’limning sifati nafaqat

bolalarning hozirgi rivojlanishi, balki kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy muvaffaqiyatlari uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida samarali faoliyat olib borishning asosiy sharti – tizimlilik tamoyili. Tizimlilik – bu ta’lim jarayonini rejalashtirish, uning barcha komponentlarini bir-biri bilan uyg’unlashtirish va maqsadli yo’nalishda olib borishni ta’minlaydigan prinsipdir. U bolalarning individual xususiyatlarini, yoshga oid psixologik va fiziologik rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishga yordam beradi.

Shuningdek, tizimlilik ta’lim jarayonida samarali pedagogik muhit yaratishga xizmat qiladi. Bolalar bilan ishlashda reja va tartibga rioya qilish, dars va mashg’ulotlarni maqsadga muvofiq tarzda tashkil etish, ularni rivojlantirish va kuzatib borish tizimli yondashuvning ajralmas qismidir. Bunday yondashuv bolalarda o’z-o’zini boshqarish, tartibli va mas’uliyatli bo’lish kabi ijtimoiy ko’nikmalarni shakllantirishga ham yordam beradi.

Shu bois, maktabgacha ta’lim tizimida tizimlilikni ta’minlash nafaqat pedagoglarning ish samaradorligini oshiradi, balki bolalarning individual rivojlanishini qo’llab-quvvatlaydi va ularni kelajakdagi ta’lim bosqichlariga muvaffaqiyatli tayyorlaydi. Bu esa o’z navbatida jamiyatda barkamol, bilimli va ijtimoiy faolligi yuqori avlodni shakllantirishning poydevorini yaratadi.

Maktabgacha ta’limda tizimlilikning asosiy jihatlari. Maktabgacha ta’limda tizimlilik bolaning rivojlanish jarayonini samarali tashkil etishning asosiy tamoyillaridan biridir. Rejalashtirish tizimliliği ta’lim jarayonining poydevorini tashkil qiladi, chunki har bir o’quv mashg’uloti oldindan puxta rejalashtirilishi lozim. Bu nafaqat bolalarning faoliyatini tartibli va barqaror qiladi, balki ularning

rivojlanishini bosqichma-bosqich, mantiqiy va uyg'un tarzda olib borishga yordam beradi. Har bir mashg'ulotning maqsadi, vazifasi va kutilyotgan natijasi aniq belgilangan bo'lishi, pedagoglarga bolalarning rivojlanishini samarali boshqarish imkonini yaratadi[1]

Faoliyatning integratsiyalashuvi bolalarning bilim va ko'nikmalarini bir-biriga bog'lab rivojlantirishni ta'minlaydi. O'quv, o'yin va amaliy mashg'ulotlar bir-biri bilan uyg'un tarzda tashkil etilganda, bola nafaqat ijodiy qobiliyatlarini, balki intellektual salohiyatini ham rivojlantiradi. Masalan, san'at mashg'ulotlarida ranglar va shakllar bilan ishlash orqali bolada estetik did shakllanadi, shu bilan birga mantiqiy o'yinlar uning fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini mustahkamlaydi. Bu integratsiyalashgan yondashuv bolalarda turli sohalarda bilimlarni uyg'unlashtirish va amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalarini shakllantiradi

Kuzatuv va tahlil tizimliliği pedagoglarga bolalarning rivojlanish jarayonini doimiy monitoring qilish imkonini beradi. Har bir bolaning faoliyati va natijalari muntazam qayd etilib, tahlil qilinadi, bu esa pedagoglarga mashg'ulotlarni individual tarzda moslashtirishga va umumiy rivojlanish jarayonini optimallashtirishga yordam beradi. Shu orqali maktabgacha ta'lim muassasalari o'z faoliyatini sifatli va samarali yo'lga qo'yadi, bolalarning rivojlanishidagi zaif tomonlarni aniqlash va ular bilan ishlash imkoniyati paydo bo'ladi

Ota-onalar bilan hamkorlik tizimli yondashuvning muhim tarkibiy qismidir. Pedagoglar va ota-onalar o'rtasidagi doimiy aloqa va maslahatlar bolalarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi, ularning psixologik va ijtimoiy muhitini uyg'unlashtiradi. Ota-onalarni tarbiyaviy jarayonga jalb qilish nafaqat bolaning o'zini erkin va xavfsiz his qilishiga yordam beradi, balki uyda ham mashg'ulotlarning davomiyligini

ta'minlaydi. Shu tariqa tizimli yondashuv bolalarning rivojlanishini yagona, barqaror va samarali tizimga birlashtiradi

Tizimlilik maktabgacha ta'limning barcha jihatlarida — rejalashtirish, mashg'ulotlarni integratsiyalashuvi, rivojlanishni kuzatish va ota-onalar bilan hamkorlikda — o'z aksini topadi. Bu yondashuv bolalarning bilim, ko'nikma va ijtimoiy qobiliyatlarini uyg'un va bosqichma-bosqich rivojlantirishni ta'minlaydi, pedagoglarga esa samarali va maqsadli faoliyat yuritish imkonini beradi. Natijada bolalar tarbiyalanuvchi sifatida nafaqat bilimga ega bo'ladi, balki ijtimoiy va emotsional jihatdan ham barqaror va tayyor shaxs sifatida shakllanadi

Tizimlilikning afzalliklari maktabgacha ta'lim jarayonini samarali va barqaror tashkil etishda o'zini ko'rsatadi. Bolalarning bilim va ko'nikmalari tizimli yondashuv orqali mustahkam va izchil rivojlanadi, chunki har bir mashg'ulot oldindan rejalashtiriladi va maqsadga muvofiq tarzda olib boriladi. Bu bolalarda bilimning izchil tuzilishi va ko'nikmalarni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatini yaratadi[2]

Pedagogik jarayon tizimlilik orqali samarali va rejalashtirilgan bo'ladi. Pedagoglar mashg'ulotlarni oldindan belgilangan rejaga muvofiq tashkil qiladi, bu esa vaqtni tejash va resurslardan oqilona foydalanishga yordam beradi. Shuningdek, faoliyatning nazorati va baholash jarayoni soddalashadi, chunki har bir bolaning rivojlanishi muntazam kuzatiladi, natijalar tahlil qilinadi va zarur hollarda mashg'ulotlar individual tarzda moslashtiriladi

Ota-onalar bilan hamkorlik tizimlilik natijasida osonlashadi. Doimiy aloqa va maslahatlar orqali ota-onalar ta'lim jarayoniga faol jalb qilinadi, uy sharoitida ham bolaning rivojlanishi qo'llab-quvvatlanadi. Shu bilan birga ota-onalar pedagoglarning faoliyatini kuzatib, bolalar bilan ishlash jarayonida bir xilda harakat qilish imkoniga ega bo'ladi[3]

Umuman olganda, tizimlilik maktabgacha ta’limning sifatini oshiradi, bolalarning rivojlanishini barqaror qiladi va pedagogik hamda ota-ona faoliyatini uyg’unlashtiradi. Natijada bola bilim, ko’nikma va ijtimoiy qobiliyatlarni tizimli tarzda egallaydi va o’zini ishonchli, tayyor shaxs sifatida shakllantiradi

Xulosa Maktabgacha ta’lim tashkilotida tizimlilik – bu muvaffaqiyatli pedagogik faoliyatning asosiy tamoyillaridan biri bo’lib, u bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashda muhim rol o’ynaydi. Tizimli yondashuv bolalarning ijtimoiy, ma’naviy, hissiy va intellektual salohiyatini oshirishga yordam beradi, ularning individual xususiyatlari va yoshga oid rivojlanishiga moslashgan pedagogik jarayonni tashkil etadi.

Rejalashtirilgan va integratsiyalashgan faoliyat orqali bolalar o’z qobiliyatlarini samarali rivojlantiradi, ijtimoiy ko’nikmalarini mustahkamlaydi va o’zini ifoda etish imkoniyatlariga ega bo’ladi. Shu bilan birga, tizimlilik ta’lim sifatini oshiradi, pedagoglarning ish jarayonini tartibga soladi va muassasadagi barcha jarayonlarning muvofiqligini ta’minlaydi.

Shu bois, maktabgacha ta’lim muassasalarida tizimlilikni ta’minlash – pedagoglarning asosiy vazifalaridan biri bo’lib, u bolalarning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratadi. Tizimli yondashuv orqali shakllantirilgan rivojlanish jarayoni nafaqat bolalarning hozirgi imkoniyatlarini boyitadi, balki ularni keyingi ta’lim bosqichlariga muvaffaqiyatli tayyorlaydi va barkamol avlodni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Abduvaliyeva, L. *Maktabgacha ta’lim nazariyasi va amaliyoti*. Toshkent: «O’qituvchi», 2020.
2. Karimova, D. *Bolalarni rivojlantirish metodikalari*. Toshkent: «Fan va Ta’lim», 2019.
3. Ismoilov, R. *Pedagogik faoliyatda tizimlilik va samaradorlik*. Toshkent: «Ta’lim», 2021.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. *Maktabgacha ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi*. Toshkent, 2018.
5. Mirzaev, S. *Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi va pedagogikasi*. Toshkent: «Fan», 2017.
6. Xolmatov, T. *Pedagogik jarayonda rejalashtirish va tizimlilik*. Toshkent: «O‘zbekiston», 2019.
7. UNESCO. *Early Childhood Care and Education (ECCE) Global Report*. Paris, 2019.
8. National Association for the Education of Young Children (NAEYC). *Developmentally Appropriate Practice in Early Childhood Programs*. Washington D.C., 2020.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA EKOLOGIK TARBIYA BERISH

Mahkamova Nodiraxon Komiljon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Tel: +998934603906

Ilmiy raxbar: Tursunov Ramziddin Abdixalilovich

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berishning mazmuni, shakl va usullari yoritilgan. Ekologik tarbiya — bu bolalarda tabiatga nisbatan mehr-muhabbat,

javobgarlik va ehtiyotkorlik hissini shakllantirish jarayonidir. Bolalarda ekologik madaniyatni erta yoshdan boshlab rivojlantirish ularning atrof-muhitni asrashga ongli munosabatini tarbiyalaydi. Maqolada bolalar bilan tabiat hodisalarini kuzatish, o‘yinlar, tajribalar, amaliy mashg‘ulotlar orqali ekologik tushunchalarni shakllantirishning samarali usullari keltirilgan. Shuningdek, pedagog, ota-ona va jamiyatning hamkorligi ekologik tarbiyada muhim o‘rin tutishi ta’kidlangan. Maqola maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachilari, talabalar va tadqiqotchilar uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Ekologik tarbiya, tabiat, maktabgacha yosh, bolalar, atrof-muhit, ekologik madaniyat, kuzatish, o‘yin, tajriba,

Аннотация: В данной статье рассматривается содержание, формы и методы экологического воспитания детей дошкольного возраста. Экологическое воспитание способствует формированию у детей любви к природе, ответственности и бережного отношения к окружающей среде. Раннее развитие экологической культуры помогает детям осознанно относиться к защите природы. В статье приводятся эффективные методы обучения через наблюдения, игры, опыты и практические занятия. Отмечается важная роль сотрудничества педагога, родителей и общества в процессе экологического воспитания. Работа представляет практический интерес для воспитателей дошкольных учреждений, студентов и исследователей.

Ключевые слова: Экологическое воспитание, природа, дети, дошкольный возраст, окружающая среда, экологическая культура, наблюдение, игра, опыт, педагог

Annotation: This article explores the content, forms, and methods of environmental education for preschool children. Environmental

education helps develop children’s love for nature, a sense of responsibility, and care for the environment. Developing ecological awareness from an early age encourages children to consciously protect and respect nature. The article presents effective approaches such as observation, play-based learning, experiments, and practical activities. It also emphasizes the importance of cooperation among teachers, parents, and the community in fostering ecological education. The study is of practical value for preschool educators, students, and researchers interested in sustainable development and early childhood education.

Keywords: Environmental education, nature, preschool children, environment, ecological culture, observation, play, experiment, teacher, responsibility.

KIRISH

Bugungi globallashuv davrida ekologik muammolar butun insoniyatni tashvishga solayotgan eng dolzarb masalalardan biridir. Tabiatga boʻlgan eʼtibor, atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik madaniyatni yuksaltirish har bir davlatning taraqqiyot darajasi, aholining madaniy saviyasi va ijtimoiy mas’uliyatini belgilab beradi. Shu boisdan ham ekologik tarbiya masalasi, ayniqsa, yosh avlodni, maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi. Zero, bolalik davrida olingan bilim va tarbiya insonning butun hayoti davomida asosiy yoʻnalishini belgilab beradi. Prezidentimizning ekologik masalalarga eʼtibori Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev oʻz chiqishlarida ekologiya va atrof-muhit muhofazasi masalasiga doimiy eʼtibor qaratib kelmoqda. Davlat rahbari 2022-yil “Yangi Oʻzbekiston strategiyasi”da shunday degan edi: “Tabiat — bu bizga ajdodlarimizdan meros emas, balki farzandlarimizga ishonib topshirilgan muqaddas omondir. Uni asrash,

boyitish, kelajak avlodlarga sogʻlom holda topshirish — barchamizning fuqarolik burchimizdir.” Ushbu soʻzlar ekologik tarbiya konsepsiyasining gʻoyaviy asosini belgilaydi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiatga nisbatan mehr-muhabbat, ehtiyotkorlik, masʼuliyat va gʻamxoʻrlik tuygʻularini shakllantirish jamiyatning ekologik madaniyati rivojida muhim oʻrin tutadi. Soʻnggi yillarda Oʻzbekiston ekologik xavfsizlikni taʼminlash, yashil iqtisodiyotga oʻtish va ekologik tarbiyani keng joriy etish yoʻlida qator dasturlarni amalga oshirmoqda. Xususan, “Yashil makon” umummilliy loyihasi doirasida butun mamlakat boʻylab daraxt ekish, maktabgacha taʼlim muassasalarida ekologik oʻyinlar, tabiatni asrashga oid mashgʻulotlar tashkil etilmoqda.

Prezidentimiz bu borada taʼlim tizimining oʻrnini alohida taʼkidlab, shunday degan edi: “Biz farzandlarimizni yoshlikdan tabiatni sevrishga, uni asrashga, har bir daraxt, har bir gʻiyoh, har bir jonivor — bu hayotning bir boʻlagi ekanini his etishga oʻrgatishimiz zarur.” Shu maʼnoda, ekologik tarbiya jarayonini erta yoshdan boshlash, bolalarda atrof-muhitni asrashga doir oddiy, ammo muhim odatlarni shakllantirish jamiyatda ekologik ongning rivojlanishiga zamin yaratadi.

Maktabgacha taʼlim tizimida ekologik tarbiya ahamiyati shundan iboratki, Maktabgacha taʼlim tizimi bola shaxsining shakllanishida poydevor hisoblanadi. Shu bosqichda bola nafaqat bilim, balki axloqiy qadriyatlarni ham oʻzlashtiradi. Ekologik tarbiya esa bolalarda tabiatga nisbatan ehtiyotkorlikni, kuzatuvchanlikni, mehnatsevarlikni, javobgarlikni va mehrni shakllantirishga xizmat qiladi. Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida ekologik tarbiya berishning asosiy maqsadi — bolalarda ekologik madaniyatni, tabiat va inson oʻrtasidagi uygʻunlikni anglashni taʼminlashdir. Bu jarayonda tarbiyachi, oʻqituvchi, ota-ona va

jamiyatning hamkorligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ekologik tarbiya nafaqat bolani tabiatni sevishga o'rgatadi, balki unda mantiqiy fikrlash, kuzatish, mustaqil xulosa chiqarish, ekologik muammolarga befarq bo'lmaslik kabi fazilatlarni shakllantiradi.

Ilmiy asoslar va metodik yondashuvlar ham mavjud bo'lib, ular quyidagicha yoritiladi. Ekologik tarbiya berishning ilmiy asoslari psixologiya, pedagogika, biologiya, ekologiya fanlarining kesishgan nuqtasida shakllangan. Maktabgacha yoshdagi bola tabiatni bevosita his etish, sezish orqali idrok etadi. Shu sababli, bolalarga ekologik bilimlarni berishda kuzatish, tajriba, sayohat, o'yin, mehnat faoliyati kabi amaliy usullar muhim ahamiyat kasb etadi. O'yin orqali o'qitish — ekologik tarbiyaning eng samarali shakllaridan biridir. Chunki o'yin jarayonida bola nafaqat o'rganadi, balki tabiat hodisalari bilan hissiy aloqa o'rnatadi. “Gul ekamiz”, “Daraxt do'stimiz”, “Hayvonlarni asraylik” kabi mavzulardagi o'yin mashg'ulotlari bolalarda ekologik qadriyatlarning shakllanishiga yordam beradi. Prezidentimiz ta'kidlaganidek, inson va tabiat uyg'unligi — taraqqiyot mezon. Shavkat Mirziyoyev inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni ta'kidlab, quyidagi fikrni bildirgan: “Inson o'zini tabiatdan ajratib ko'rmasligi kerak. Chunki inson — tabiatning bir bo'lagi. Agar biz tabiatni asrasak, tabiat ham bizni asraydi.” Bu fikrlar bolalarda ekologik tafakkurni shakllantirishda asosiy g'oyaviy manba bo'lib xizmat qiladi. Bola o'zini tabiatning bir qismi sifatida his etganida, u atrofdagi hayotni qadrlay boshlaydi, har bir jonivor va o'simlikning ahamiyatini anglaydi.

Ekologik tarbiyada oila va jamiyat roli ahamiyatli hisoblanadi. Ekologik tarbiya faqat ta'lim muassasalarida emas, balki oilada ham izchil davom ettirilishi kerak. Ota-onaning shaxsiy namunasida bola tabiatni asrashning asl ma'nosini ko'radi. Oilada daraxt ekish,

chiqindilarni ajratish, suvni tejash, tozalikka rioya qilish kabi oddiy amallar ekologik madaniyatni shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Jamiyat miqyosida esa ekologik tarbiya ommaviy axborot vositalari, madaniy tadbirlar, “Yashil makon”, “Toza shahar” kabi loyihalar orqali qo‘llab-quvvatlanmoqda. Bu tashabbuslarda maktabgacha yoshdagi bolalar ishtirokini kengaytirish, ularni tabiatni asrashga faol jalb etish bugungi kun talabidir.

O‘zbek xalqining qadimiy urf-odatlarida tabiatga hurmat, ona yerga sadoqat, suvni, havoni muqaddas bilish qadriyatlari mujassam. “Yerni iflos qilma — noning iflos bo‘ladi”, “Daraxt ek — savob top” kabi maqollar xalqimiz tafakkurida ekologik madaniyat ildizlarining qadimdan mavjudligidan dalolat beradi. Prezidentimiz bu borada shunday degan edi: “Biz milliy qadriyatlarimizga tayangan holda, ekologik madaniyatni rivojlantirishimiz kerak. Chunki bu — o‘zligimizning ajralmas qismidir.” Shu bois, maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berishda milliy qadriyatlar, xalq og‘zaki ijodi, o‘yinlar, ertaklar va topishmoqlardan foydalanish samaradorlikni oshiradi.

To‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan ekologik tarbiya quyidagi natijalarga erishishga yordam beradi:

- Bolalarda tabiatga mehr va mas’uliyat hissining shakllanishi;
- Atrof-muhitni asrashga doir oddiy amaliy ko‘nikmalar hosil bo‘lishi;
- Bolalarda ekologik tafakkur va kuzatuvchanlikning rivojlanishi;
- Ota-onalar va pedagoglarning ekologik madaniyati oshishi;
- Jamiyatda ekologik qadriyatlarga hurmat kuchayishi.

Shunday qilib, ekologik tarbiya nafaqat bolalar tarbiyasining bir bo‘lagi, balki kelajak avlodning sog‘lom, mas’uliyatli va ongli fuqarolar bo‘lib shakllanishining garovidir.

ASOSIY QISM

Ekologik tarbiya — bu shaxsda tabiatga nisbatan ongli munosabat, ekologik madaniyat, javobgarlik va g‘amxo‘rlik tuyg‘ularini shakllantirish jarayonidir. Mazkur tarbiya insonni atrof-muhitni muhofaza qilishga, tabiat resurslaridan oqilona foydalanishga, ekologik muammolarga befarq bo‘lmaslikka o‘rgatadi. Ekologik tarbiya jarayonida bola tabiatni kuzatadi, o‘rganadi, his qiladi va unga nisbatan mehr uyg‘otadi. Shu tariqa ekologik tafakkur shakllanadi. Maktabgacha yosh davrida bu jarayon o‘yin, kuzatish, tajriba, sayohat, amaliy faoliyat orqali amalga oshiriladi.

Ekologik tarbiyaning mazmuni quyidagilardan iborat:

- tabiat hodisalari haqida boshlang‘ich tushunchalar berish;
- bolalarda atrof-muhitni asrashga nisbatan ijobiy his-tuyg‘ularni shakllantirish;
- ekologik madaniyat va mas’uliyatni tarbiyalash;
- ekologik muammolarni anglash va ularga yechim topishga o‘rgatish.

Shu tariqa ekologik tarbiya bolaning intellektual, hissiy va axloqiy rivojlanishini bir butun tarzda rivojlanib bordi.

Maktabgacha yosh — inson shaxsining poydevori qo‘yiladigan davrdir. Shu bosqichda bola hayotga, tabiatga, odamlarga nisbatan munosabatini shakllantira boshlaydi. Bolaning dastlabki taassurotlari, his-tuyg‘ulari, ko‘rgan narsalari uning butun hayoti davomida mustahkam iz qoldiradi. Shuning uchun ekologik tarbiya jarayonini aynan maktabgacha yoshdan boshlash nihoyatda muhimdir. Bola bu

davrda tabiatni sezish, undagi oʻzgarishlarni idrok etish va ulardan zavq olish qobiliyatiga ega boʻladi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning soʻzlariga koʻra: “Farzandlarimizga tabiatni sevis, uni asrash, yashil muhit yaratish tuygʻusini erta yoshdan singdirish — bu bizning farzandlarimiz kelajagiga sarmoya kiritish demakdir.” Demak, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tarbiya berish nafaqat tarbiyaviy, balki strategik ahamiyatga ega

Ekologik tarbiya berish shakl va metodlari. Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida ekologik tarbiya quyidagi shakllarda amalga oshiriladi: mashgʻulotlar, oʻyinlar, kuzatuvlar, mehnat faoliyati, sayrlar, tabiat burchaklari, ekskursiyalar va tajribalar. Mashgʻulotlar orqali bolalarga tabiat hodisalari haqida sodda, ammo ilmiy asoslangan tushunchalar beriladi. Masalan, “Suv – hayot manbai”, “Daraxtlar bizning doʻstimiz”, “Hayvonlarni asraylik” kabi mavzularda suhbatlar oʻtkaziladi. Oʻyinlar ekologik tarbiyaning eng samarali metodlaridan biridir. Chunki oʻyin orqali bola tabiat bilan hissiy aloqa oʻrnatadi, oʻrganadi va uni sevisga oʻrganadi. “Men tabiat posboniman”, “Kim koʻproq gul topadi?”, “Hayvonlar olamiga sayohat” kabi oʻyinlar ekologik fikrlashni rivojlantiradi. Kuzatuvlar esa bolalarning tabiatdagi oʻzgarishlarni idrok etish qobiliyatini oshiradi. Masalan, bahorda daraxtlarning gullashi, yomgʻirdan keyin havo yangilanishi yoki qushlarning uchib kelishini kuzatish orqali bola tabiatning goʻzalligini his qiladi. Amaliy faoliyat — bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishning muhim vositasidir. Bolalar gul ekish, suv quyish, chiqindilarni toʻplash, hayvonlarga gʻamxoʻrlik qilish orqali amaliy koʻnikmalarni hosil qiladi.

Ekologik tarbiya jarayonida tarbiyachi yetakchi oʻrinni egallaydi. Chunki bola koʻp hollarda kattalarning xatti-harakatini kuzatib, ularni

takrorlaydi. Shu sababli tarbiyachi bolalar uchun namuna bo'lishi, tabiatga nisbatan ehtiyotkorlikni o'z harakati bilan ko'rsatishi lozim. Tarbiyachi bolalarda ekologik fikrlashni shakllantirishda quyidagi metodlardan foydalanadi: suhbat, kuzatish, tajriba, o'yin, hikoya, rasmlar chizish, she'r o'qish va rolli o'yinlar. Ota-onalar esa ekologik tarbiyaning muhim ishtirokchisidir. Ota-ona farzandiga tabiatni sevishtirish, chiqindilarni ajratish, suvni isrof qilmaslik, daraxt ekish kabi oddiy, ammo muhim odatlarni singdirdi, bola bu qadriyatni tabiiy ravishda qabul qiladi.

Prezidentimiz shunday degan edi: “Ekologik tarbiya faqat maktabda emas, oilada, ko'chada, hayotning o'zida boshlanishi kerak. Chunki bu — hayot falsafasi.” Demak, tarbiyachi va ota-onaning hamkorligi ekologik tarbiyaning muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlaydi. O'zbek xalqining boy ma'naviy merosida tabiatga hurmat, yer va suvni e'zozlash, hayvonot va nabotot dunyosini asrash qadriyatlari mujassam. “Bir daraxt ekkan, bir olam savob topgan”, “Suv — hayot manbai”, “Yerga mehr – rizqqa sabab” kabi maqollar xalqimizning ekologik dunyoqarashini ifodalaydi.

Bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishda milliy qadriyatlarni, xalq og'zaki ijodini, ertaklar, topishmoqlar va maqollarni qo'llash juda samarali natija beradi. Masalan, “Anor daraxtining sirlari”, “Ona Yer” kabi ertaklar orqali bola tabiatni sevishtirishga o'rganadi. Bu borada Prezident Shavkat Mirziyoyevning quyidagi so'zlari dolzarb ahamiyat kasb etadi: “Biz yoshlarimizni milliy qadriyatlarga tayanib tarbiyalasak, ular har qanday zamonaviy muammoga mas'uliyat bilan yondashadigan insonlar bo'lib yetishadi.” Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik tarbiya samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo'nalishlarda ish olib borish lozim:

- Interfaol metodlarni qo'llash — bolalarni o'ylashga, izlanishga, kuzatishga undaydigan o'yinli metodlarni joriy etish.
- STEAM texnologiyalarini ekologik mashg'ulotlarga tatbiq etish — tabiat hodisalarini ilmiy va ijodiy yo'l bilan tushuntirish.
- Multimedia vositalari orqali bolalarda ekologik qiziqishni oshirish — videoroliklar, rasmlar, animatsiyalar yordamida ta'sirchanlikni kuchaytirish.
- Ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlash — ekologik tadbirlar, “yashil burchak” loyihalari, daraxt ekish aksiyalari orqali birgalikda ishtirokni ta'minlash.
- Ekologik burchaklar va mini-bog'lar tashkil etish — bolalar tabiatni amalda parvarish qilishni o'rganadilar.

Bunday yondashuvlar nafaqat bolalarda ekologik madaniyatni rivojlantiradi, balki ularning tafakkuri, tasavvuri, ijodkorligini ham kengaytiradi. Bugungi kunda ekologik tarbiya O'zbekistonda davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Maktabgacha ta'lim tizimida ekologik tarbiya konsepsiyasi, ekologik o'quv dasturlari ishlab chiqilmoqda. “Yashil makon”, “Ekofest”, “Tabiat – mening uyim” kabi tashabbuslar yosh avlodda ekologik ongni shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Kelajakda ekologik tarbiyani yanada rivojlantirish uchun:

- maktabgacha ta'lim dasturlariga ekologik fanlar kiritish;
- ekologik psixologiya va pedagogika sohalarida mutaxassislar tayyorlash;
- ekologik o'yinlar, darsliklar va qo'llanmalarni ishlab chiqish zarur.

Prezidentimizning so'zlari bilan aytganda: “Farzandlarimizning qo'lida gullagan daraxt, toza suv, musaffo havo — bu biz yaratadigan eng

buyuk merosdir.” Demak, ekologik tarbiya – bu kelajakka sarmoya, millatning sog‘lom, ongli va mas’uliyatli avlodini tarbiyalash vositasidir.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish — bu nafaqat ta’lim-tarbiya jarayonining muhim yo‘nalishi, balki jamiyatning ekologik madaniyatini yuksaltirishning eng samarali yo‘lidir. Bola tabiatni his etadigan, uni sevib asraydigan, ekologik muammolarga befarq bo‘lmagan shaxs sifatida shakllanishi uchun tarbiya jarayonini erta yoshdan boshlash zarur. Ekologik tarbiya orqali bolalarda tabiatga mehr, javobgarlik, kuzatuvchanlik, mehnatsevarlik kabi insoniy fazilatlar shakllanadi. O‘yin, tajriba, kuzatish va amaliy mashg‘ulotlar orqali ular ekologik bilimlarni amalda qo‘llashni o‘rganadilar. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Ekologik madaniyat — inson madaniyatining eng yuksak darajasidir”. Shu bois maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ekologik tarbiya tizimini mustahkamlash, innovatsion metodlarni joriy etish va ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish dolzarb vazifadir. Xulosa qilib aytganda, ekologik tarbiya — bu sog‘lom, ongli, tabiatni asray oladigan, Vatanga mehr bilan xizmat qiladigan avlodni tarbiyalashning poydevoridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi” — Toshkent: O‘zbekiston, 2022.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent: Adolat, 2023.
3. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent: Adolat, 2020.
4. Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun. — Toshkent: Adolat, 2019.

5. Shavkat Mirziyoyev. “Oliy Majlisga Murojaatnomasi” (Ekologik xavfsizlik va yashil taraqqiyot haqida). — Toshkent, 2023.
6. “Yashil makon” umummilliy loyihasi hujjatlari. — O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori, 2021-yil.
7. M. Qodirova, N. Mahmudova. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. — Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021.
8. R. G‘ulomova. Bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish metodikasi. — Toshkent: Fan, 2020.
9. A. Rasulova, D. Tursunova. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tarbiyaning psixologik asoslari. — Samarqand: Zarafshon, 2022.
10. UNESCO. Early Childhood Environmental Education Guidelines. — Paris: UNESCO Publishing, 2020.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING EKOLOGIK MADANIYATI SHAKLLANTIRISHDA TABIAT BILAN ISHLASH USULLARINING O‘RNI

Sobitova Muhlisa Ulug‘bek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyatning Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyat asoslarini shakllantirish, ta’lim jarayonlarini integratsiyalashgan yondoshuvlarni qo‘llash, ekologik madaniyatni shakllantirishda MTT va oila hamkorligini tashkil etish bo‘yicha ma’lumotlar berilgan

Kalit so‘zlar: axloq, maktabgacha yosh, maktabgacha ta’lim, ekologik tarbiya, ekologik madaniyat, tabiat, tarbiyachi, ota-ona.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik ta’lim berish bu pedagogikada zamonaviy urf emas, balki bolalarda atrof olamni yaxshi

ko‘rish hissi va unga bo‘lgan ehtiyotkorona munosabatni shakllantirishdir. Bolalarni tabiat bilan tanishtirganda ularda estetik, vatanparvarlik, axloqiy tarbiya olish imkoniyatlari ochiladi.

Tabiat bilan muloqotda bo‘lish insonning ruhiy olamini o‘zgartiradi, ijobiy axloqiy sifatlarini shakllantiradi. Ekologik tarbiyani bola shaxsi rivojlanayotgan ilk yoshda boshlash kelajak uchun mustahkam poydevor bo‘ladi.

Tarbiyachining bolalar bilan ishlashda asosiy urg‘u beradigan jihatlariga ta‘lim berishda integratsiyalashgan yondoshuv kiradi, ta‘lim berishning bu usuli nafaqat ekologik tarbiyani balki har tomonlama barkamol shaxs tarbiyalashga xizmat qiladi. Mashg‘ulotlar, suhbatlar, sayrlar, kuzatuvlar bolaning anglash izlanish faoliyatini oshiradi. Ba’zi tabiat hodisalari sodir bo‘lganda pedagoglar boshchiligida kuzatishlar amalga oshirilib, ularning tabiatda paydo bo‘lish omillari haqida ma’lumotlar olishlari tasavvurlarini yanada kengaytiradi. Anglash izlanish faoliyatining natijasi o‘laroq bolaning mustaqil bilim olish faolligi oshiriladi. Bolalarda jonli va jonsiz tabiatni tashqi belgilari va yashash muhitiga qarab tizimlashtirish va guruhlariga ajratish imkoni mavjud. Ob’ektlarning o‘zgarishi, bir holatdan ikkinchi holatga o‘tishi bolalarda alohida qiziqish uyg‘otadi.

Amaliyotda ekologik aksiyalarni o‘tkazish ta‘lim tarbiya jarayonining yana bir qiziqarli yo‘nalishi hisoblanadi. Tabiat muhofazasi bo‘yicha o‘tkaziladigan aksiyalar kompleks tadbir hisoblanib, bolalar bilan birga kattalarni ham tabiatni muhofaza qilish jarayoniga jalb qiladi, jarayon davomida bolalarda tabiatni kelgusi avlodlarga asrashga qaratilgan ekologik anglash va istak paydo bo‘ladi. Shuningdek, ekologik aksiyalar mavzusini aniqlash maqsadida ota-onalar bilan hamkorlikda pochtalar tashkil qilish mumkin. Olingan takliflar natijasida “Qishda

qushlarni oziqlantiramiz”, “Bizning yashil bog‘chamiz”, “Mehnat askarlari”, “Qushlar uchib keldilar”, “Yaxshilik yo‘llari”, “Ozor berma” kabi bir necha yo‘nalishlarda ekologik aksiyalar tashkil etish mumkin.

Har qanday pedagogik jarayonda ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash yuqori samara beradi. MTTda ota-onalar bilan birgalikda ekologik bayramlar, “Ekologik ertaklar”, “Go‘zal archayoqar barchaga”, “Jajji ekologlar”, “Hayvonot olami”, “Ona sayyora” kabi bolalar va kattalar ijodiy ko‘rgazmalarini tashkil etish ham bolalarda atrof-muhit muhofazasi bo‘yicha bilimlarini oshishiga xizmat qiladi. Shuningdek, ota-onalar bilan dialog tarzida davra suhbatlari, fakultativ mashg‘ulotlar, savol va javoblar kechalari, seminar praktikumlar tashkil etish mumkin.

Ekologik omil esa tirik organizmlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir etuvchi muhitning ayrim bir tarkibiy qismidir.

Biroq odamlarga moddiy ne‘matlar ishlab chiqarishi uchun muayyan tabiiy sharoitlar talab qilinadi. Tabiatning jamiyat bilan yaqindan aloqa bog‘laydigan, uning taraqqiyotiga ma’lum darajada ta’sir ko‘rsatadigan qismi atrof-muhit deb ataladi. Yerning ustki qatlami va yer osti boyliklari, iqlim va boshqa shu kabilar atrof- muhitni tashkil etadi. Atrof-muhit insonning moddiy ne‘matlar ishlab chiqarish faoliyati uchun doimiy, abadiy va zaruriy shart-sharoitdir. Ayniqsa, insonning tabiat quchog‘ida bo‘lishi uni ruhan tetiklashtirib, mehnat qobiliyati va ijodiy faoliyatini oshiradi.

Ekologik tarbiyani o‘zlashtirishni yengillashtirish maqsadida mashg‘ulotni rejalashtirishda 4 ta o‘zaro bog‘liq bo‘limlar ishlash mumkin: Kognitiv tadbirlar.

- O‘quv ishlari.
- Amaliy tadbirlar.

- Ko‘ngilochar tadbirlar.
- Kognitiv dunyo o‘z ichiga inson va jamiyat kabi mavzularni oladi. Inson-uy, ko‘cha, shahar.

Inson tabiatga qanday ta’sir ko‘rsatadi, tabiatni kelgusi avlodga saqlash uchun nimalar qilishi kerak. Bo‘lim shuningdek, o‘simliklar va hayvonlar, jonli va jonsiz tabiat haqida aniq bilimlar beruvchi tadbirlarni o‘z ichiga oladi. O‘quv ishlari – “tabiat va qish guldastasi fantaziyasi”, ekologiya suratlarda, ekologik plakatlar seriyasi va h.k. ko‘rgazmalar tashkil etishni o‘z ichiga oladi.

O‘qish, she’rlarni yodlash, hikoyalar aytish, tabiat belgilari haqida topishmoqlar aytish. Bolalarning mustaqil ertaklar, hikoyalar to‘qishi. Amaliy tadbirlar – tabiiy materiallar uchun oziq tayyorlash, qo‘l ishlari, ko‘rgazmali materiallar tayyorlash, o‘simliklar ekish, markazlarda ishlash, rasmlar, plakatlar chizish. Ko‘ngilochar tadbirlar – turli sayrlar, ekskursiyalar, viktorinalar, ertaliklar. Tabiatda harakatlanish qoidolari:

- O‘simliklar bilan ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish, daraxtlarning shoxlarini sindirmaslik, gullayotgan o‘simliklarni ildizi bilan sug‘urib olmaslik, o‘simliklarni gullarini uzmaslik, faqat tushib qolgan barglarni yig‘ish.
- Daraxtlarning po‘stlog‘ini yulish, pichoq bilan tilmaslik, kesmaslik lozim.
- O‘rmonda, park va bog‘larda axlat qoldirmaslik, axlat natijasida o‘simliklar zarar ko‘rishi, atrofdagi suv, daraxtlar va muhit zarar ko‘radi.
- Dalada gullar, mevalar tergan paytda ularning urug‘ini ko‘payishi, qushlar va hayvonlarga ozuqa uchun qoldirish kerakligini yoddan chiqarmaslik kerak.

Ochilmagan gullarni, yetilmagan mevalarni daraxtlardan uzib olish mumkin emas. Bolalarni yoshligidan ona Vatanga, atrof muhitga muhabbat ruhida tarbiyalash maktabgacha ta’lim pedagogikasi oldida turgan muhim vazifalardan hisoblanadi. Shu bois, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni oshirishda ta’lim-tarbiya jarayonini amaliyot bilan bog’lab tashkil etish yuqori samara beradi. Bolalarga ekologik tarbiya berishda o’zi yashaydigan muhitni ko’kalamzorlashtirish, mevali va manzarali daraxtlar ekish, xonaki o’simliklar parvarishlash, uy hayvonlariga ozor bermaslik, ko’cha va xiyobonlarda, bog’ va dam olish hududlarida ozodalikka rioya qilish qoidalariga amal qilishga o’rgatish muhim ahamiyatga ega. Ekologik madaniyat avvalo oiladan, ta’lim-tarbiya maskanidan boshlanadi.

Ekologik dunyoqarashni shakllantirishning negizi oiladagi tarbiyaga bevosita bog’liqdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishda oila bilan hamkorlik faoliyati pedagoglar kutgan natijani to’laqonli ravishda oqlaydi. Xulosa o’rnida shuni aytish lozimki, bolalarda ekologik madaniyatni oshirish orqali biz kelgusi avlodlar uchun ona sayyoramizni asrab qolamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. “Ilk qadam” Maktabgacha ta’lim tashkilotining Davlat o’quv dasturi
2. Аксенова П. В заповедном лесу : экологическое воспитание дошкольников // Дошкольное воспитание. - 2009. - N 7. - С. 62-65.
3. Ашиков В. Семицветик - программа культурно-экологического образования дошкольников // Дошкольное воспитание. – 1998. - N 2. - С. 34-39.
4. Виноградова Н. Ф. Дети, взрослые и мир вокруг / Виноградова Н. Ф. - М. : Просвещение, 1993. - 128 с. СОУНБ; ЕФ; Шифр 74.102.1;

Авторский знак В493; Инв. номер 2181601-ЕФ СОУНБ; ЕФ; Инв. номер 2181125-ЕФ

5. Детский сад - эталон экологической культуры // Вестник экологического образования. – 2004. - N 2. - С. 4.

6. Иванова Г. Об организации работы по экологическому воспитанию // Дошкольное воспитание. – 2004. - N 7. - С. 10-14.

MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMINI TASHKIL ETISHDA MILLIY QADRIYATLARNI O’RNI VA AXAMIYATI

Jamalova Nargiza

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti K.MTM-AU guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abduhalil o’g’li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tizimini tashkil etishda milliy qadriyatlarning o’rni va ahamiyati ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan yoritilgan. Milliy qadriyatlarning bola shaxsini shakllantirishdagi ta’siri, ma’naviy-axloqiy tarbiyaga qo’shadigan hissasi hamda ularni ta’lim jarayoniga integratsiya qilishning samarali usullari tahlil qilingan. Shuningdek, pedagoglar malakasini oshirish, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish va ta’lim muassasalarida milliy muhit yaratishning dolzarbligi asoslab berilgan. Maqola maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy o’zlikni uyg’otish, ma’naviy merosga hurmat tuyg’usini shakllantirish va globallashuv sharoitida milliylikni asrashning muhim jihatlarini ko’rsatib beradi.

Kalit so’zlar: maktabgacha ta’lim, milliy qadriyatlar, ma’naviy-axloqiy tarbiya, xalq og’zaki ijodi, milliy o’yinlar, ta’lim jarayoni, milliy

o'zlik, estetik tarbiya, ota-onalar hamkorligi, pedagog malakasi, milliy an'analar, bolalar tarbiyasi, globallashuv, milliy meros.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль и значение национальных ценностей в организации системы дошкольного образования. Раскрыто влияние национальных традиций на формирование личности ребёнка, его нравственно-духовное развитие, а также эффективные пути интеграции национального содержания в образовательный процесс. Особое внимание уделено повышению квалификации педагогов, укреплению сотрудничества с родителями и созданию национальной среды в дошкольных учреждениях. Статья подчёркивает важность формирования национальной идентичности, уважения к культурному наследию и сохранения национальных ценностей в условиях глобализации.

Ключевые слова: дошкольное образование; национальные ценности; нравственно-духовное воспитание; устное народное творчество; национальные игры; образовательный процесс; национальная идентичность; эстетическое воспитание; сотрудничество с родителями; квалификация педагогов; национальные традиции; воспитание детей; глобализация; культурное наследие.

Abstract: This article explores the role and importance of national values in organizing the preschool education system. It highlights the influence of national traditions on the child's personality development, moral upbringing, and spiritual growth, as well as effective ways to integrate national content into the educational process. Special attention is given to improving teachers' qualifications, strengthening cooperation with parents, and creating a national cultural environment in preschool institutions. The article emphasizes the significance of fostering national

identity, respect for cultural heritage, and preserving national values in the context of globalization.

Keywords: preschool education; national values; moral and spiritual upbringing; folklore; traditional games; educational process; national identity; aesthetic education; parent cooperation; teacher qualification; national traditions; child development; globalization; cultural heritage.

Kirish Maktabgacha ta’lim – shaxs rivojlanishining dastlabki va eng muhim bosqichidir. Aynan shu davrda bola ongida dastlabki tasavvurlar, axloqiy qarashlar, ijtimoiy munosabatlar, milliy o’zlikni anglash tamoyillari shakllanadi. Shu sababli maktabgacha yosh – inson kamolotining poydevorini barpo etadigan mas’uliyatli davr sanaladi. Mazkur jarayonda bola nafaqat atrof-muhitni kuzatadi va idrok etadi, balki o’ziga xos ijtimoiy tajribani ham to’playdi, o’zbek xalqiga xos mehr-oqibat, hurmat, kattaga ehtirom va mehnatsevarlik kabi qadriyatlarni singdirib boradi.

Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash, ularning qalbida o’z xalqiga mansublik tuyg’usini mustahkamlash ayniqsa dolzarbdir. Chunki turli axborot oqimlari, madaniy ta’sirlar va zamonaviy texnologiyalar bolalarning tafakkuri, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimiga kuchli ta’sir ko’rsatmoqda. Shunday vaziyatda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida milliy qadriyatlarni o’qitish jarayoniga uyg’unlashtirish, tarbiyaviy faoliyatda milliy madaniyat, urf-odatlar, xalq og’zaki ijodi namunalaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

O’zbekistonda olib borilayotgan islohotlar ham maktabgacha ta’lim sifatini oshirish, uni modernizatsiya qilish bilan birga, milliy ma’naviyatni bolalar ongiga singdirish masalasiga alohida e’tibor

qaratadi. Zero, milliy qadriyatlar – xalqning ruhiy boyligi, ma’naviy poydevori bo’lib, u kelajak avlodning barkamol bo’lib voyaga yetishida beqiyos tarbiyaviy ahamiyatga ega. Bola o’z yoshiga mos tarzda xalqning an’analari, urf-odatlari, bayramlari, milliy o’yinlari, udumlari bilan tanishgan sari unda vatanparvarlik, millatga sadoqat, ma’naviy boylikka intilish kabi fazilatlar shakllanadi.

Shu bois maktabgacha ta’lim jarayonida milliy qadriyatlar mazmunini samarali integratsiya qilish, tarbiyachilarning bu boradagi metodik tayyorgarligini kuchaytirish, bolalarda milliy o’zlikni anglashni qo’llab-quvvatlaydigan ta’lim muhitini yaratish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Ana shu maqsadga qaratilgan izchil ishlar natijasida jamiyatimiz uchun zarur bo’lgan ma’naviy barkamol, milliy g’ururga ega, intellektual salohiyati yuqori avlodni voyaga yetkazish mumkin bo’ladi.

Milliy qadriyatlarning ahamiyati. Milliy qadriyatlarning ahamiyati ta’lim-tarbiya jarayonida nihoyatda muhim bo’lib, ular yosh avlodning har tomonlama shakllanishiga kuchli ta’sir ko’rsatadi. Milliy qadriyatlarga tayanilgan tarbiya avvalo ma’naviy barkamol avlodni voyaga yetkazishda muhim omil hisoblanadi. Bola o’z millati, yurtining tarixi, qadriyatlari, urf-odatlari haqida tasavvurga ega bo’lar ekan, o’z kelib chiqishini anglaydi va xalqiga nisbatan mehr, hurmat, sadoqat kabi fazilatlar mustahkamlanadi. Bu jarayon bolaning ma’naviy olamida mustahkam poydevor yaratadi.[1]

Globalashuv kuchayib borayotgan bugungi davrda milliy qadriyatlar yosh avlodning mafkuraviy immunitetini shakllantirishda muhim rol o’ynaydi. Axborot oqimlari juda tez bo’lgan zamonda bolalar turli madaniy ta’sirlarga duch keladilar. Milliylikka tayanish esa ularni begona g’oyalar ta’siridan asraydi, o’zligini saqlashga, mustaqil

fikrlashga o'rgatadi. Shuningdek, milliy qadriyatlarni bilgan bola global dunyoga ochiq bo'lsa-da, o'zining kimligini unutmaydi.

Milliy qadriyatlarga asoslangan ta'lim oilaviy tarbiya bilan uyg'unlashadi. Bog'cha va oila o'rtasidagi uzviylik kuchayadi, tarbiyaviy jarayon bir maromda davom etadi. Oilada berilayotgan milliy tarbiya muassasada davom ettirilganda bola uchun ikki xil muhit emas, yagona qadriyatlar tizimi shakllanadi. Bu esa tarbiyaning uzluksiz va samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Milliy qadriyatlar bolalarning psixologik va ijtimoiy rivojlanishini ham qo'llab-quvvatlaydi. Milliy o'yinlar, san'at, an'analar va xalq ijodiyotiga tayangan mashg'ulotlar bola tafakkurini kengaytiradi, tasavvurini boyitadi, emotsional olamini boyitadi. Jamoaviy o'yinlar esa muloqotga ochiqlik, hamkorlik, liderlik va o'zini boshqara bilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Estetik qadriyatlarga asoslangan faoliyat bolaning didini va ijodkorligini rivojlantiradi.

Milliy qadriyatlarning ta'lim-tarbiya jarayonidagi o'rni. Milliy qadriyatlarning ta'lim-tarbiya jarayonidagi o'rni beqiyos bo'lib, u bolalarning shaxs sifatida shakllanishida, dunyoqarashini boyitishda va ma'naviy yetuk inson bo'lib voyaga yetishida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar aynan ushbu davrda o'z milliy mansubligini anglay boshlaydilar. Ular milliy ertaklar, afsonalar, qo'shiqlar va xalq og'zaki ijodi namunalarini eshitish jarayonida o'z millatining tarixi, qadri, ruhiyati bilan tanishadi. Natijada bola ongida “men kimman?”, “qaysi xalqning farzandiman?” degan tasavvurlar shakllanib boradi. Bu esa bolada milliy g'urur, o'zligini anglash va madaniy ildizlariga hurmat tuyg'usini mustahkamlaydi.[2]

Milliy qadriyatlar ta'lim jarayoniga singdirilganda bolalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi yanada kuchayadi. O'zbek xalqiga xos

hurmat, izzat, halollik, shukronalik, mehnatsevarlik kabi fazilatlar bolaga ertaroq singdirilsa, u kelajakda yuksak axloqiy me'yorlarga rioya qiluvchi, jamiyatga foydali, komil inson darajasiga yetadi. Kattalarni hurmat qilish, o'z tengdoshlari bilan yaxshi muomala qilish, boshqalarga yordam berish kabi odatlar bolalikdan shakllanganda, bola ijtimoiy hayotga moslashgan, mas'uliyatli, mehribon shaxs sifatida ulg'ayadi.

Milliy san'at va estetik meros ham tarbiya jarayonida muhim o'rin tutadi. Amaliy bezak san'ati, milliy naqshlar, doira va dutor kabi milliy cholg'u asboblari, milliy qo'shiqlar bolalarda estetik didni, ijodiy fikrlashni va go'zallikni his etish qobiliyatini rivojlantiradi. Bunday ta'sir natijasida bola nafaqat estetik sezgirlikka ega bo'ladi, balki ijodkorlik, mushohada qilish, yangilik yaratishga intilish kabi fazilatlar ham shakllanadi.

Milliy o'yinlarning tarbiyaviy ahamiyati alohida e'tiborga loyiq. “Oq terakmi, ko'k terak”, “Arqon tortish”, “Quvlashmachoq”, “Xo'roz urishtirish” kabi o'yinlar bolalarda jamoaga moslashish, o'zini boshqara bilish, muloqotga ochiq bo'lish, boshqalar bilan hamkorlikda harakat qilish, o'z fikrini bildirish kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi. Bu o'yinlar orqali bola jamoaviylikni o'rganadi, o'z o'rnini his qiladi va ijtimoiy hayotga tayyorlanadi.

Milliy qadriyatlarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish yo'llari. Milliy qadriyatlarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish ta'limning mazmunini boyitadi, bolalarning milliy o'zligini anglashiga yordam beradi va ularni ma'naviy yetuk shaxs sifatida tarbiyalaydi. Ta'lim jarayoniga milliylikni singdirish izchil, maqsadli va tizimli yondashuvni talab qiladi.

O'quv dasturlariga milliy mazmunni kiritish eng muhim yo'nalishlardan biridir. Bolalarning nutq rivojiga xizmat qiluvchi

mashgʻulotlar milliy ertaklar, rivoyatlar va afsonalar asosida tashkil etilganda ular nafaqat til boyligini oshiradi, balki xalq donishmandligi bilan tanishtiradi. Musiqiy-estetik tarbiya jarayonida milliy qoʻshiqlar, laparlar, ritmik oʻyinlar, raqs elementlaridan foydalanish bolalarda musiqaga mehr uygʻotadi va estetik sezgirlikni kuchaytiradi. Shuningdek, xalq hunarmandchiligining kulolchilik, kashtachilik, yogʻoch oʻymakorligi kabi namunalarini tanishtirish bolalarning milliy sanʼatga qiziqishini kuchaytiradi, tasavvurini va ijodkorligini rivojlantiradi.

Ota-onalar bilan samarali hamkorlik milliy qadriyatlarni mustahkamlashda muhim oʻrin tutadi. Oilalarda milliy rasm-rusumlarni, urf-odatlarni qoʻllab-quvvatlash, ota-onalarni turli tarbiyaviy tadbirlarga jalb qilish bolalarda milliylikning yanada mustahkam shakllanishiga xizmat qiladi. “Milliy taomlar kuni”, “Bola tarbiyasida milliy qadriyatlar” kabi seminar va uchrashuvlar oilaviy qadriyatlarni yanada uygʻunlashtiradi.[3]

Tarbiyachilar malakasini oshirish ham integratsiyaning zaruriy boʻgʻinidir. Pedagoglar milliy madaniyat, xalq ogʻzaki ijodi, anʼanalar boʻyicha muntazam oʻquv-treninglarda qatnashib borishi kerak. Shuningdek, milliy qadriyatlarni zamonaviy pedagogik metodlar bilan uygʻunlashtirish, masalan STEAM elementlaridan foydalanish, rolli oʻyinlar va loyiha metodini qoʻllash oʻquv jarayonini samaraliroq qiladi. Bunday mashgʻulotlar bolalarda mustaqil fikrlash, jamoada ishlash, ijodiy yondashuvni rivojlantiradi.

Maktabgacha taʼlim muassasalari muhitini milliylashtirish taʼlim jarayonida milliylikni tabiiy ravishda his etishga yordam beradi. Guruh xonalarida milliy bezaklar, milliy oʻyinchoqlar, milliy burchaklar tashkil etilishi bolalarning milliy madaniyatga boʻlgan qiziqishini orttiradi.

Navro‘z, Mustaqillik kuni, Mehr-oqibat haftaliklari kabi bayramlarni milliy ruhda o‘tkazish esa bolalarga an‘analarning mazmuni va qadri haqida bevosita tasavvur beradi.

Xulosa. Maktabgacha ta’lim tizimini milliy qadriyatlar asosida tashkil etish – kelajak avlodni ma’naviy barkamol, vatanparvar, ijtimoiy faol shaxs sifatida voyaga yetkazishning eng muhim omillaridan biridir. Milliy qadriyatlar ta’lim jarayonida nafaqat ma’naviy-estetik rivojlanishga, balki bolalarning intellektual, ijtimoiy va emotsional kamolotiga ham xizmat qiladi. Shu sababli maktabgacha ta’lim muassasalarida milliy qadriyatlarni chuqur va tizimli ravishda uyg‘unlashtirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent: Adolat, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi PQ–2707-son Qarori. – Toshkent, 2017.
3. “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari”. – Toshkent: Maktabgacha ta’lim vazirligi, 2018.
4. Karimova, V. Sh. **Bola psixologiyasi**. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
5. To‘xtayeva, M., Ibragimova, Z. **Maktabgacha ta’lim pedagogikasi**. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
6. Hasanov, B. **Milliy qadriyatlar va tarbiya**. – Toshkent: Ma’naviyat, 2018.
7. Yo‘ldosheva, M. **Bolalar tarbiyasida xalq og‘zaki ijodi**. – Toshkent: O‘zFA nashriyoti, 2020.

8. Xaitova, D. **Maktabgacha yoshdagi bolalarda estetik tarbiya.** – Toshkent: Fan, 2017.
9. UNESCO. *Early Childhood Care and Education: Learning and Development Standards.* Paris, 2015.
10. Bronfenbrenner, U. *The Ecology of Human Development.* Cambridge: Harvard University Press, 1979.
11. Vygotsky, L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* Harvard University Press, 1978.
12. Rogoff, B. *The Cultural Nature of Human Development.* Oxford University Press, 2003.
13. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi rasmiy veb-sayti: www.uzedu.uz
14. Qodirova, F. **Bolalar psixologiyasi va tarbiya asoslari.** – Toshkent: Turon-Iqbol, 2022.
15. Mamarasulov, A. **O‘zbek milliy qadriyatlari va ularning tarbiyaviy ahamiyati.** – Toshkent: O‘zFA, 2016.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EMOTSIONAL INTELEKTNI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI.

Abduvaliyeva Marjona

Namagan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: Abdurazzoqov Shahzodaxo‘ja

Falsafiy va tarixiy fanlar fakulteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional intellektni rivojlantirishning ahamiyati, uning bolalar psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga ta’siri, shuningdek, EIn shakllantirishning samarali pedagogik metodlari keng yoritilgan.

Emotsional hissiy intellektning asosiy tarkibiy qismlari – emotsional idrok, o‘z his tuyg‘ularini boshqarish, empatiya, ijtimoiy ko‘nikmalar batafsil tahlil qilingan. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida emotsional kuzatuvlar natijasidagi o‘yinlar, san’at terapiyasi, ertak terapiyasi va kattalarning emotsional namunasi orqali bolalarning emotsionaal sezgirligini va kamunikativ faolligini sezilarli darajada oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ham mavjud.

Kalit so‘zlar: Emotsional intellekt, maktabgacha yosh, empatiya, ijtimoiy texnologiyalar, o‘yin texnologiyalari, ertak terapiyasi, san’at terapiyasi, bolalar psixologiyasi, emotsiyalar.

Аннотация: В данной статье подробно рассматривается важность развития эмоционального интеллекта у детей дошкольного возраста, его влияние на психологическое и социальное развитие детей, а также эффективные педагогические методы формирования ЭИ. Подробно анализируются основные компоненты эмоционального интеллекта: эмоциональное восприятие, управление собственными эмоциями, эмпатия, социальные навыки. Также даны практические рекомендации по значительному повышению эмоциональной чувствительности и коммуникативной активности детей посредством игр, арт-терапии, сказкотерапии и моделирования эмоций взрослых в дошкольных образовательных организациях.

Ключевые слова: Эмоциональный интеллект, дошкольный возраст, эмпатия, социальные технологии, игровые технологии, сказкотерапия, арт-терапия, детская психология, эмоции.

Annotation: This article extensively discusses the importance of developing emotional intelligence in preschool children, its impact on the psychological and social development of children, as well as effective pedagogical methods for forming EI. The main components of emotional

intelligence - emotional perception, management of one's own emotions, empathy, social skills - are analyzed in detail. There are also practical recommendations for significantly increasing children's emotional sensitivity and communicative activity through games, art therapy, fairy tale therapy and emotional modeling of adults in preschool educational organizations.

Keywords: Emotional intelligence, preschool age, empathy, social technologies, game technologies, fairy tale therapy, art therapy, child psychology, emotions.

So'nggi yillarda emotsional intellekt (EI) insonning har tomonlama rivojlanishi psixologik omil sifatida ko'rilmog'dadir. Ko'pincha EI deb qisqartirilgan hissiy intellekt o'z his-tuyg'ularimizni tan olish, tushunish va boshqarish, Shuningdek, boshqalarning ham his-tuyg'ularini qabul qila olish qobiliyatini anglatadi. Sizningcha, maktabgacha ta'limda emotsional intellektning roli qanchalik muhim bo'lishi mumkin? Maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiy intellekt muhim asos bo'lib, u bolalarning tengdoshlari va kattalar biln muloqot qilishi, hamkorlikni rivojlantirishi ijtimoiy murakkablikni boshqarish kabi qobiliyatlarni qo'llab-quvvatlaydi.

Amerikalik psixolog, emotsional intellekt tushunchasi asoschilaridan biri Jon Mayer va yana bir amerikalik psixolog Piter Salayev birgalikda emotsional intellekt tushunchasini ishlab chiqishgan. Ularning asosiy g'oyasi:

“Emotsional intellekt – aqliy qobiliyatdir. Inson ongli ravishda emotsiyalarini tushunishi va boshqara olishi mumkin”.

Mayer-Salovey modeli to'rt qobiliyatni o'z tarkibiga kiritgan:

1. Emotsiyalarni anglash (yuz ifodasi, ovoz ohangi, tana tili orqali his tuyg'uni tushunish)

2. Emotsiyalar orqali fikrlashni yo'naltirish (hissiyotlar fikrlash jarayoniga qanday ta'sir qilishini tushunish)

3. Emotsiyalarni tahlil qilish va tushunish (hissiyot sabablarini, o'zgarishini, murakkab emotsiyalarini tushunish)

4. Emotsiyalarni boshqarish (o'zini tinchlantirish, impluslarni nazorat qilish, boshqalarga ta'sir ko'rsatish)

Ushbu fikrlardan kelib chiqib, bolalarda emotsiyalarni anglash, tahlil qilish, tushunish va boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirish bugungi zamondagi ta'lim va tarbiyaning asosiy tarkibi bo'lishi kerak. Bu bolalarda muloqotchanlikni rivojlantira oladi, ijtimoiy moslashishni oson kechishini taminlovchi vosita ham hisoblanadi.

Yana bir psixolog va “emotional intelligence” kitobi muallifi goleman modelida 5 asosiy komponentlar mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

- o'zini anglash;
- o'zini boshqarish;
- motivatsiya;
- Empatiya;
- ijtimoiy ko'nikmalar.

Psixologning ilmiy tadqiqotlari shaxsdagi ijtimoiy muvaffaqiyat, muloqot ko'nikmalari va psixologik barqarorligida uning ahamiyati juda muhimligi isbotlangan. Maktabgacha ta'lim Yoshi tadqiqotchilar ta'kidlagan ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish uchun eng mos bo'lgan bosqich hisoblanadi. Goleman fikriga asoslanadigan bo'lsak, EIning muvaffaqiyatga ta'siri 70% ni va IQga 30% ginani tashkil etadi. Demak, hissiy intellekti rivojlangan bolalar akademik jihatdan muvaffaqiyatga erishishlari va ijtimoiy hayotda ham sog'lom munosabatlar qurishi va saqlab qolishlari ehtimoli yuqori bo'ladi. Bu ko'nikmalar nafaqat katta hayotga qadam qo'yganda balki, ularga

maktab yoshida o‘qishda, ijtimoiylashishda, stressni yengishda va o‘qishda diqqatini jamlashda ham asosiy yordamchi bo‘lib xizmat qiladi.

Emotsional intellektning maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishidagi o‘rnini hisobga olgan holda, Elga yo‘naltirilgan amaliyotlarni Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida integratsiyalashtirish juda muhim. Ushbu ko‘nikmalarni bolada shakllantirish va rivojlantirishda ota-onalar va pedagoglarning roli muhim, chunki bu bolalarni psixologik jihatdan taraqqiyotini ta’minlash uchun zamin yaratadi. Pedagoglar uchun EI ortidagi ilmni tushunish juda zarur. Neyroshunoslik tadqiqotlarini hisobga oladigan bo‘lsak, miyadagi hissiy va kognitiv funksiyalar bir biri bilan chambarchas bog‘liq va emotsional reaksiyalar uchun mas’ul tizim va qaror qabul qilsih va ijtimoiy xulq-atvorni boshqaradigan prefontal jorteks murakkab tarzda birgalikda ishlaydi degan xulosa mavjud. Bu o‘zaro ta’sir EI ni yoshligidan tarbiyalashning ahamiyati muhimligini ochib bera oladi.

Xulosa qilib aytganda, bolalarda emotsional intellekt rivoji ularga kelajak uchun muvaffaqiyat poydevori bo‘lib xizmat qila olishi mumkin. Hissiy intellekti yuqorida daraja yetgan bolalarda ijtimoiylashuv , chidamlilik , muloqotchanlik , muammolarni to‘gri qabul qila olish va stress bilan yaxshiroq kurashish ko‘nikmalari shakllangan bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “Maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional intellektni rivojlantirish dasturlari va ularning samaradorligi” maqola O.O.Odiljonova
2. Glomen.D “emotsional intellekt” – moskva : AST 2020.
3. J.D.Mayer, P.Salayev “emotional intelligence: theory, finding and implication”.

4. “Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual salohiyatini rivojlantirish muammolari” maqoladan D.A.Mirzayeva: Central Asian Academic Journal of Scientific Research.

5. www.caajsr.uz
6. www.teachkloud.com
7. www.motessoriacademy.com.au
8. www.worldyjournals.com
9. www.zenodo.org
10. www.cyberleninka.ru

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA GIGIYENIK KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH

Botirova Gulsanam

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti 1-bosqich MTT-AU-25 guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Qoraboyeva Zohidaxon To'lanboyevna

Annotasiya: ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda gigiyenik ko'nikmalarni shakllantirish jarayonining mohiyati, pedagogik va psixologik asoslari, tarbiyachi va ota-onalar hamkorligining ahamiyati hamda gigiyenik madaniyatni rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarning o'рни yoritiladi. Tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalarda shaxsiy gigiyenaning erta shakllanishi ularning sog'lig'i, ijtimoiylashuvi va mustaqilligi uchun muhim omil ekanini asoslaydi.

Kalit so'zlar: gigiyena, maktabgacha ta'lim, rivojlanish, gigiyenik ko'nikma, sog'lom turmush tarzi, tarbiya, psixologiya.

Annotation: this article examines the formation of hygienic skills in preschool children, highlighting its pedagogical and psychological foundations, the importance of cooperation between educators and

parents, and the role of innovative approaches in enhancing hygiene culture. The study emphasizes that the early development of hygienic habits is crucial for children’s health, social adaptation, and independence.

Keywords: hygiene, preschool education, development, hygienic skills, healthy lifestyle, upbringing, psychology.

Аннотация: в статье рассматривается процесс формирования гигиенических навыков у детей дошкольного возраста, его педагогические и психологические основы, значение сотрудничества воспитателей и родителей, а также роль инновационных подходов в развитии гигиенической культуры. Исследование доказывает, что раннее развитие гигиенических привычек является важным фактором здоровья, социализации и самостоятельности ребёнка.

Ключевые слова: гигиена, дошкольное образование, развитие, гигиенические навыки, здоровый образ жизни, воспитание, психология.

KIRISH

Maktabgacha yosh davri bola hayotidagi eng mas’uliyatli va o’zgaruvchan bosqichlardan biri bo’lib, aynan shu davrda shaxsiy gigiyena bilan bog’liq ko’nikmalar shakllanadi. Gigiyenik ko’nikmalar bolaning jismoniy rivojlanishi, sog’ligini mustahkamlash, mustaqillik va tartib-intizomni shakllantirishda muhim o’rin tutadi. Zero, gigiyenaga amal qilish nafaqat kasalliklarning oldini olish balki bolaning ijtimoiy moslashuvini yengillashtiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tashkilotlarida gigiyenik tarbiya tizimli, rejalashtirilgan va uzluksiz bo’lishi zarur.

Gigiyenik ko’nikmalarni shakllantirish jarayonida pedagoglar, otalar va tibbiyot xodimlarining o’zaro hamkorligi alohida ahamiyatga

ega. Oila va bog'cha tomonidan bir xil talablarning qo'yilishi bolaning gigiyenik madaniyatini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim jarayonlarida interaktiv metodlar, o'yin texnologiyalari va ko'rgazmali vositalardan foydalanish gigiyena qoidalarini bolalar tomonidan oson va qiziqarli tarzda o'zlashtirilishiga yordam beradi.

ASOSIY QISM

Maktabgacha yoshdagi bolalarda gigiyenik ko'nikmalar shakllanishi bosqichma-bosqich amalga oshadi. Dastlab bola kattalar ko'rsatmasi bilan harakat qiladi, keyinchalik esa mustaqil bajarishga odatlanadi. Bu jarayonda bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish juda muhim, chunki har bir bolaning o'rganish sur'ati har xil bo'lishi mumkin. Shu bois pedagoglar ularni kuzatib, har biriga mos yondashuv qo'llashlari talab etiladi.

Gigiyenik ko'nikmalarni o'rgatishda motivatsiya muhim o'rin tutadi. Bola tozalikka amal qilishning sababi va foydasini anglab yetganda, bu amallar uning uchun majburiyat emas, balki tabiiy ehtiyojga aylanadi. Masalan, qo'l yuvish orqali kasalliklarning oldi olinishi yoki toza kiyim kiyish orqali o'zini yaxshi his qilishi haqidagi tushuntirishlar ijobiy natija beradi. Bu jarayon tarbiyachining muloqot madaniyati va pedagogik mahoratini talab qiladi.

Tarbiyachi bolalarga gigiyenik ko'nikmalarni o'rgatishda ko'rgazmali qurollardan keng foydalanishi kerak. Rasm, plakat, videoroliklar, o'yinchoqlar yordamida gigiyenik qoidalar sodda va tushunarli tarzda ko'rsatib beriladi. Har bir amaliy mashq ketma-ketlikda, takror-takror o'rgatilishi lozim. Ayniqsa, qo'llarni to'g'ri yuvish, tish tozalash, ovqatlanish gigiyenasi, o'yinchoqlarni tartibga solish bo'yicha mashg'ulotlar samarali hisoblanadi.

Ota-onalar bilan hamkorlik gigiyenik ko'nikmalarni shakllantirishning eng muhim bo'g'inidir. Uyda va maktabgacha ta'lim muassasasida bir xil talablarga amal qilinmasa, bola o'rgangan ko'nikmalarni barqarorlashtira olmaydi. Shu bois tarbiyachilar ota-onalar uchun tavsiyalar, ma'lumotnoma varaqalari va seminarlar tashkil etishlari zarur. Ota-onalar bolalar bilan birgalikda gigiyena qoidalarini bajarishda namuna bo'lishlari kerak.

Gigiyenik ko'nikmalar bola shaxsiyatining shakllanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'ziga qaray oladigan, mustaqil harakat qiladigan bolalar o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi, mas'uliyat hissi shakllanadi. Bu esa ularning keyingi ijtimoiy hayotida tartibli, intizomli bo'lib ulg'ayishiga zamin yaratadi. Bu jarayonning samaradorligi uchun bolalarga mustaqil faoliyat imkoniyatini ko'proq berish muhimdir.

Gigiyenik tarbiya jarayonida o'yin metodlari juda samarali hisoblanadi. O'yinlar bolaning fikrlashini rivojlantiradi, jarayonni maroqli qiladi va gigiyena qoidalariga ongli munosabatni shakllantiradi. Masalan, “Kim tezroq yuvadi?”, “Sog'lom bola”, “Toza qo'llar”, “Gigiyena patruli” kabi o'yinlar bolalarda gigiyenik malaka va ko'nikmalarni chuqurlashtiradi.

Zamonaviy texnologiyalar gigiyenik tarbiyaga yangicha yondashuvlarni olib kirmoqda. Multfilmlar, animatsiyalar, mobil ilovalar orqali bolalarga gigiyenik qoidalarni o'rgatish ularning qiziqishini oshiradi. Bu vositalar yordamida bolalar gigiyenaning ahamiyatini nafaqat bilib balki ko'rish orqali ham his qiladilar. Shu tarzda ma'lumotlar vizual tarzda yodda qolishi osonlashadi.

Gigiyenik ko'nikmalarning shakllanishi bolalarning sog'lig'ini himoya qilishning asosiy omillaridan biridir. Tozalik madaniyati rivojlangan bola yuqumli kasalliklardan himoyalangan bo'ladi,

immuniteti mustahkamlanadi. Shuning uchun gigiyenik tarbiya faqat pedagogik jarayon emas, balki sog‘liqni saqlashning muhim yo‘nalishi sifatida qaraladi.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarda gigiyenik ko‘nikmalarni shakllantirish — bu muntazamlik, metodik yondashuv va tarbiyachi-otana hamkorligini talab qiladigan mas’uliyatli jarayondir. Bola gigiyena qoidalarini erta yoshdan o‘zlashtirsa, sog‘lom va tartibli shaxs sifatida shakllanadi. Bu jarayon bolada mustaqillik, mas’uliyat, axloqiy tarbiya va sog‘lom turmush tarziga bo‘lgan ongli munosabatni rivojlantiradi.

Bolalarga gigiyena qoidalarini o‘rgatishda amaliy mashqlar, ko‘rgazmali vositalar, o‘yinlar va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish jarayonning samaradorligini oshiradi. Ta’lim muassasasi va oila tomonidan birgalikda qo‘llab-quvvatlanadigan gigiyenik tarbiya bolalarning kelajakdagi sog‘lom hayoti uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jo‘rayev B. Maktabgacha ta’limda gigiyenik tarbiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2023.
2. Rasulova G. Bola gigiyenasi va tarbiya metodlari. – Samarqand: Ziyo, 2022.
3. Qodirova D. Maktabgacha yoshdagi bolalarda sog‘lom turmush tarzi. – Toshkent: Yangi Asr, 2024.
4. Karimova M. Pedagogik psixologiya va gigiyenik rivojlanish. – Toshkent: O‘qituvchi, 2025.
5. Xusanova M. Gigiyenik madaniyatni shakllantirish texnologiyalari. – Farg‘ona: Ta’lim taraqqiyoti, 2023.

6. Mamatqulova N. Maktabgacha tarbiya nazariyasi va amaliyoti. – Buxoro: Marifat, 2024.
7. Saidova K. Bola shaxsining gigiyenik rivojlanishi. – Toshkent: Ilm Ziya, 2022.
8. Abdugʻaniyeva L. Maktabgacha taʼlim tizimida sogʻliqni saqlash ishlari. – Qarshi: Navroʻz, 2025.
9. Raximova D. Gigiyenik koʻnikmalarni shakllantirishda innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: Sano-standart, 2024.
10. Yoʻldosheva S. Bola sogʻligida gigiyena talablari va tarbiya. – Nukus: Bilim, 2023.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA HISSIIY(EMOTIONAL) RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Sobitjonova Zarina

Namangan davlat pedagogika instituti
Maktabgacha taʼlim yoʻnalishi 2-bosqich talabasi

Tel: +998-95-879-98-03

E-mail: zarinasobitjonovna@gmail.com

Ilmiy rahbar: Abdurazzaqov Shaxzodxoʻja Shokirxoʻja oʻgʻli

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi oʻqituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy rivojlanishi masalasi koʻrib chiqiladi, maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy sohasini rivojlantirishning turli shakllari, usullari va metodlaridan foydalanish tajribasi taqdim etilgan.

Kalit soʻzlar: hissiy rivojlanish, psixik rivojlanish, oʻyin metodi, oʻzaro munosabatlar.

Annotation: This article examines the issue of emotional development in preschool-aged children and presents practical

experience in using various forms, techniques, and methods aimed at fostering the emotional sphere of preschoolers.

Keywords: emotional development, psychological development, play method, interpersonal relationships.

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема эмоционального развития детей дошкольного возраста, представлен опыт использования различных форм, приёмов и методов, направленных на развитие эмоциональной сферы дошкольников.

Ключевые слова: эмоциональное развитие, психическое развитие, игровой метод, межличностные отношения.

"Ta'lim-tarbiya – bu biz uchun hayot-mamot masalasidir, najot kemasidir. Agar ta'lim yaxshi bo'lsa, ertangi kunimiz ham yaxshi bo'ladi. Bu zanjirning eng muhim halqasi esa, shubhasiz, maktabgacha ta'limdir."

Shavkat Mirziyoyev

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, **mamlakatning kelajagi ta'lim, ayniqsa, maktabgacha ta'lim poydevoriga bog'liqdir.** Davlat rahbarining siyosatida MTT tizimini tubdan isloh qilish hayotiy masala sifatida belgilandi. "Ta'lim-tarbiya – biz uchun hayot-mamot masalasidir," deya ta'kidlar ekanlar, MTTga e'tiborni keskin oshirish, uning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va qamrov darajasini **100 foizga** yetkazish asosiy maqsadlardan biri etib qo'yildi.

Prezidentning tashabbusi bilan Maktabgacha ta'lim vazirligi tashkil etildi, bu esa sohaga davlat siyosati darajasidagi e'tiborni ifodaladi. MTT xodimlari, jumladan, tarbiyachilarning oylik maoshlarini oshirish, malakasini muntazam takomillashtirish va **davlat-xususiy sheriklik** asosida yangi bog'chalar qurishga katta mablag'lar

yoʻnaltirilmoqda. Zero, bugungi bogʻchalarda tarbiyalanayotgan bolalar – **Yangi Oʻzbekistonning yetuk kadrlari va tayanchidir.**

"Bolaning hayotidagi maktabgacha yosh davri uning shaxs sifatida shakllanishida, intellektual va hissiy rivojlanishida muhim rol oʻynaydi. Bogʻchadagi butun taʼlim jarayoni tarbiya va rivojlanishga yoʻnaltirilgan. Bolalarni rivojlantirish deganda koʻpincha intellektual rivojlanish nazarda tutiladi, aynan bolalarning hissiy sohasini rivojlantirishga kam eʼtibor beriladi. Har yili bogʻchalarda vaziyat murakkablashmoqda, bolalar rivojlanishdagi buzilishlar bilan kelishmoqda, hissiy-irodaviy sohadagi buzilishlar alohida oʻrinni egallaydi.

Bunday bolalar kamdan-kam hollarda hamdard boʻladilar, hayratlanadilar va qoyil qoladilar, ularning qiziqishlari cheklangan, oʻyinlari esa bir xil. Muammosiz hissiy rivojlanish bolaning hayotining barcha sohalarining muvaffaqiyatli rivojlanishini kafolatlaydi. Maʼlumki, maktabgacha yoshda hissiy soha psixik rivojlanishning yetakchi sohasi hisoblanadi. Uning taʼsiri ostida xulq-atvorning oliy psixik funksiyalari, shaxsiyat bir butun sifatida shakllanadi. Zamonaviy pedagogika tuzilmadagi oʻzgarishlarga adekvat munosabat bildiradigan va zamonaviy hayot talablariga javob beradigan, hissiy jihatdan bilimdon, ijodiy shaxsni shakllantirishga qaratilgan.

Psixologlar va pedagoglar aql, tafakkur va hissiy jarayonlarning oʻzaro chambarchas bogʻliqligini aniqlaydilar. Hissiy rivojlanish darajasi bevosita shaxsiyatning shakllanishiga, shuningdek, uning ijtimoiy va intellektual rivojlanishiga taʼsir qiladi. Bolaning hissiy rivojlanishi muammosi psixologik-pedagogik sohada muhim oʻrin egallaydi. Ushbu muammo hissiy rivojlanish jarayonining mohiyati va mazmuni, shuningdek, uning shartlari va mexanizmlarini tushunishdagi noaniqlik bilan bogʻliq. Hissiy jarayonlar bolaning psixologik borligʻining qolgan

barcha funksiyalarini (idrok, tafakkur, xotira, diqqat, tasavvur va boshqalar) quvvatlantiradigan va tartibga soladigan sohadir.

Hissiy nazorat va hissiy obrazlar tarbiyaning maqsadi va mahsulidir. Ta’lim-tarbiya jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalar fundamental hissiyotlar bilan tanishadilar. Bolalar tengdoshlarining tajribasi bilan tanishadilar, o’z kechinmalarini so’zlar bilan ifodalaydilar, shuningdek, rang-tasvir, musiqa, adabiyot bilan tanishadilar. Bunday mashg’ulotlar davomida bolalarda anglanadigan hissiyotlar doirasi kengayadi, tengdoshlar va kattalarga nisbatan empatiya ko’proq paydo bo’ladi. Maktabgacha yoshdagi o’yin hissiy jihatdan boy faoliyat bo’lib, boladan ma’lum bir kayfiyat va ilhomni talab qilishini ta’kidlagan.

Biz o’yinni maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatining yetakchi turi sifatida hissiyotlarni rivojlantirishning eng samarali usuli ekanligiga qo’shilamiz. Bolaning o’yini turli xil his-tuyg’ular (qo’rquv, xafagarchilik, hayrat, xursandchilik va boshqalar) bilan boyitilgan. Bu shuni anglatadiki, o’yin barcha oliy tuyg’ular – intellektual, axloqiy, estetik tuyg’ularning rivojlanishiga yordam beradi. O’yin bolaning shaxsini har tomonlama tarbiyalash vositasi bo’lib xizmat qiladi.

Darhaqiqat, bola o’yinda o’zining shaxsiy fazilatlarini, odatlarini va munosabat bildirish usullarini namoyon etadi, biz o’yin yordamida bolaning hissiy va ijtimoiy tajribasini boyitishimiz mumkin. O’yinda do’stona munosabatlar, insonparvarlik tuyg’ulari rivojlanadi, bolalar bir-biriga yon berishni, kelishishni, qayg’urishni, yordam berishni, istaklarni hisobga olishni o’rganadilar. Rolni qabul qilish, o’yin va rolli harakatlarni bajarish, syujetni rivojlantirish va o’ylab topish orqali bola o’z harakatlarining sabablarini chuqur va mazmunli tushunishi

mumkin, chunki o'yinda sodir bo'layotgan hamma narsani bola o'zidan o'tkazadi.

O'yinlarning bolaning shaxsiyatiga har tomonlama ta'siri ularni kuchli, samarali, ammo majburlamaydigan pedagogik vosita sifatida ishlatish imkonini beradi, chunki bola o'yin paytida o'zini erkin, xotirjam va bermalol his qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy sohasini rivojlantirishning muvaffaqiyati shakllar, usullar va metodikalar bilan ta'minlanadi.

Shakl – bu pedagogik jarayonning barcha tarkibiy qismlari birligidagi to'liq, barqaror tashkil etilishi. Bolalarning hissiy sohasini rivojlantirishning asosiy shakllari – bu o'yin mashg'ulotlari, bolalar va kattalarning bayramlar, fotoko'rgazmalar, spektakllar, sport tadbirlari va boshqalardagi birgalikdagi faoliyati, bolalarning mustaqil musiqiy, tasviriy faoliyati.

Metodika – bu o'quv-tarbiyaviy vazifalarni amalga oshirishga qaratilgan insonning xulq-atvor sohasiga ta'sir qilish usullari tizimi. Bir qator usullar mavjud: hissiy-obrazli ta'sir usuli, u erkin tasavvurlar vaziyatlariga "sho'ng'ish" orqali bolalarni hissiy kechinmalarni yetkazishga undashga qaratilgan; lug'at usuli, u bolalar bilan estetik suhbatlarda, bolaning hissiyotlar lug'atini rivojlantirishda amalga oshiriladi; empatiyaga undash usuli: tarbiyachi boshqa odamning hissiy holatlarini tushunish va empatiya qilish orqali bolalarda hissiy reaksiyalarni uyg'otadi, ularni yordamga aylantiradi; o'yin usuli – bolalarda hissiy sohani shakllantirishdagi asosiy usullardan biri.

O'yin, yetakchi faoliyat turi sifatida, hissiy sohada ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirishga, yangi harakat usullarini va xulq-atvor shakllarini shakllantirishga qodir. O'yin maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy o'z-o'zini namoyon qilishi uchun qulay vaziyat

yaratadi. O‘yin jarayonida bola beixtiyor hissiyotlarni ifodalash usullari bilan boyiydi.

Metodika – bu har tomonlama rivojlangan, ongli shaxsni shakllantirish jarayonida o‘quv-tarbiyaviy texnika va texnologiyalarni qo‘llashning amaliy mexanizmi.

"Metodika – har tomonlama rivojlangan, ongli shaxsni shakllantirish jarayonida o‘quv-tarbiyaviy texnika va texnologiyalarni qo‘llashning amaliy mexanizmi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy rivojlanish usullari: rang-kayfiyat: ushbu usul bolalarga rangli kartochkani tanlash orqali she‘r, musiqa yoki qahramon kayfiyatini rang orqali ifodalash imkonini beradi; hissiy massaj: usul kontrastli kayfiyatlarning juftligiga asoslangan bo‘lib, u bolalarning hissiy holatini tartibga soladi (bola o‘z kayfiyatini va boshqalarning kayfiyatini o‘zgartirishi, tartibga solishi mumkinligini anglaydi); san’at sintezi:

bolalarning estetik his-tuyg‘ularini boyitish, bolaning badiiy kayfiyatni his qilishini kengaytirish, shuningdek, estetik hissiyotlar mazmunini tushunishga yordam berish;

hissiy jihatdan boy fonni yaratish: hissiyotlarni vizual va tovushli vositalar yordamida yetkazish, tarbiyachining bolalar bilan ishonchli aloqasi, guruhdagi rangli bezak, yolg‘izlik, kayfiyat burchagi va boshqalar.

O‘z mashg‘ulotlarida, yosh va individual xususiyatlarga muvofiq, quyidagi usullar qo‘llaniladi: Boshqa odamdagi uning qadr-qimmatini ko‘rish, shuningdek, verbal va noverbal “sipalashlar”ni shakllantirishga qaratilgan **Kommunikativ o‘yinlar**;

muloqot sohasini chuqurroq anglashga yordam beradigan o‘yinlar va topshiriqlar; hamkorlik qilishni o‘rgatadigan o‘yinlar.

Rolli o'yinlari (rolli gimnastika). Roli o'yinlari insonning jamiyatdagi ijtimoiy rolini tushunishga asoslanadi.

Relaksatsion usullar E. Jekobsonning faol nerv-mushak relaksatsiyasiga asoslangan mashqlarni, nafas olish texnikalarini, vizual-kinestetik texnikalarni qo'llashni nazarda tutadi. **Tasavvurni rivojlantirishga qaratilgan o'yinlar** ("aqliy rasmlar", "Oxirini o'ylab top", verbal va noverbal o'yinlar).

Ixtiyoriylikni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar va o'yinlar. O'yinlar davomida bolalar "iroda kuchi", "o'z his-tuyg'ularining egasi" kabi tushunchalarni anglaydilar.

Psixogimnastik o'yinlar. Ushbu o'yinlarda o'z ismini qabul qilish, o'z xarakter xususiyatlarini qabul qilish, o'zining o'tmishi va hozirgisini qabul qilish shakllanadi. Biz hissiy tajribaga asoslangan usullar va metodikalar davomida yaxshi natijaga erishamiz, bu esa hissiyotlarni vaziyatga muvofiq aniqlash, tushunish va ifodalashda, odamlarning hissiy holatini dastlabki baholash va tartibga solishda namoyon bo'ladi. Ta'lim-tarbiya jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalar fundamental hissiyotlar bilan tanishadilar.

Bolalar tengdoshlarining tajribasi bilan tanishadilar, o'z kechinmalarini so'zlar bilan ifodalaydilar, shuningdek, rang-tasvir, musiqa, adabiyot bilan tanishadilar. Bunday mashg'ulotlar davomida bolalarda anglanadigan hissiyotlar doirasi kengayadi, tengdoshlar va kattalarga nisbatan empatiya ko'proq paydo bo'ladi. Maktabgacha yoshda shaxsning faol shakllanish jarayoni sodir bo'ladi.

Hayotning dastlabki yetti yilida bola o'z "Men"ini anglay boshlaydi, o'zini va o'z faoliyatini faol o'rganadi va baholaydi. Bolaning hissiy dunyosi yangi bosqichga chiqadi: u avval noma'lum bo'lgan yangi hissiyotlarni boshdan kechira boshlaydi. Bularning barchasiga

motivlarning o'zgarishi, bolalar muhitining o'zgarishi, yangi qiziqishlarning paydo bo'lishi ta'sir qiladi. Demak, maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy rivojlanishi – bu bolalarning shaxsiy rivojlanishi, ular tomonidan madaniy qadriyatlarni o'zlashtirishi, sotsializatsiya jarayoni va ijodiy o'z-o'zini namoyon qilishi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan maqsadli pedagogik jarayondir.

Shunday ekan, agar hissiy sohani maktabgacha yoshda rivojlantirishni boshlansa, harakatlarni oldindan ko'ra bilish, ularni boshqarish va javobgarlikni o'z zimmasiga olish qobiliyatlarini mashq qilib rivojlantirilsa, balog'at yoshida o'zini boshqarishda ko'proq kelishuv va mukammallikka erishish mumkin. Bolalar uchun insonning turli hissiyot turlari haqida asosiy ma'lumot manbai bo'ladigan model muhimdir. Ko'rilgan modellarni muloqot vaziyatida amalga oshirish imkoniyati o'yin paytida kam emas. Shuningdek, bolaning atrof-muhiti muhim rol o'ynaydi, bu esa turli xil his-tuyg'ular paydo bo'lishiga olib keladigan vaziyatlarning tashabbuskori bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, hissiy soha maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi, chunki agar uning ishtirokchilari boshqalarning hissiy holatini aniqlay olmasalar, shuningdek, o'z hissiyotlarini boshqara olmasalar va ularni tushuna olmasalar, har qanday o'zaro ta'sir, muloqot samarali bo'lmaydi; hissiyotlar bolaga u yoki bu vaziyatga moslashishga yordam beradi; bolaning hissiyotlari – bu uni o'rab turgan kattalarga uning holati haqidagi “xabar”dir. Bolaning hissiyotlari uning faoliyatida namoyon bo'ladi va bu faoliyatning tuzilishi va mazmuniga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdulatipova M. Q. “Maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiy-irodaviy sifatlarni shakllantirish” // *Obrazovanie: Nauka i Innovatsionnye Idei v Mire*. 2023. 34(2): 38–40.
2. Tashatova N. A. “Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanish bosqichlari” // *O‘zbek Psixologiya Jurnali*. 2025. 2(4): 45-60.
3. Turdiyeva M. Sh. Maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiy jarayonlar va ularni rivojlantirish yo‘llari. – T.: Fan va texnologiya, 2021. – 112 b.
4. Qodirova N. M. Bolalarda emotsional-intellekt rivojini shakllantirish metodlari. – T.: Ilm ziyo, 2022. – 98 b.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MUSTAQIL FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Rahimboyeva Adiba Otabek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
kechki Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 2-bosqich talabasi

E-mail: raximboyevaadiba@gmail.com

Tel: +998941658306

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlash ko’nikmalarini shakllantirishning samarali usullari tahlil qilinadi. O‘yin faoliyati, ijodiy topshiriqlar, savol-javob metodi va muammoli vaziyatlar orqali bolalarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda bolalarning mustaqil fikrlashini rag‘batlantirishda pedagogik yondashuvlar, muhitning roli va tarbiyachining metodikasi muhim omil sifatida ko‘rsatiladi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalarning ta’siri ham tahlil qilinadi. Maqolada bolalarning fikrlash jarayonini faollashtirish uchun interaktiv metodlar,

vizual materiallar va guruhli ishlar samaradorligi asoslanadi. Mustaqil fikrlash — kelajakdagi ijodkorlik va muammolarni hal qilish qobiliyatining asosi sifatida talqin etiladi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются эффективные методы формирования самостоятельного мышления у детей дошкольного возраста. Через игровую деятельность, творческие задания, метод вопросов и проблемные ситуации раскрываются пути развития мышления. В исследовании подчеркивается важность педагогического подхода, роли среды и методики воспитателя в стимулировании самостоятельного мышления. Также анализируется влияние современных технологий. В статье обосновывается эффективность интерактивных методов, визуальных материалов и групповой работы для активизации мыслительного процесса у детей. Самостоятельное мышление рассматривается как основа будущего творчества и решения проблем.

Abstract: This article explores effective methods for developing independent thinking in preschool children. Through play activities, creative tasks, question-and-answer techniques, and problem-solving scenarios, the pathways to cognitive development are examined. The study highlights the importance of pedagogical approaches, the role of the environment, and the educator's methodology in fostering independent thinking. The impact of modern technologies is also analyzed. The article substantiates the effectiveness of interactive methods, visual materials, and group work in stimulating children's thinking processes. Independent thinking is interpreted as the foundation for future creativity and problem-solving skills

Kalit soʻz: Mustaqil fikrlash, maktabgacha taʼlim, oʻyin metodlari, pedagogik yondashuv, muammoli vaziyatlar, ijodiy topshiriqlar, interaktiv metodlar

Ключевые слова: Самостоятельное мышление, дошкольное образование, игровые методы, педагогический подход, проблемные ситуации, творческие задания, интерактивные методы

Keywords: Independent thinking, preschool education, play-based methods, pedagogical approach, problem-solving situations, creative tasks, interactive techniques.

Kirish

Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda bola atrof-muhitni idrok etadi, savollar beradi, javob topishga intiladi va mustaqil fikrlash koʻnikmalarini asta-sekin egallay boshlaydi. Mustaqil fikrlashni shakllantirish esa nafaqat bolaning intellektual rivojlanishi, balki uning ijtimoiy hayotga tayyorlanishida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, pedagoglar va ota-onalar bolalarda mustaqil fikrlashni ragʻbatlantirish uchun turli metod va usullardan foydalanishlari zarur: oʻyinlar, muammoli vaziyatlar, savol-javob mashgʻulotlari, ijodiy topshiriqlar va erkin fikr bildirish imkoniyatlari. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentyabrdagi PF-152-sonli Farmoni “Maktabgacha taʼlim sifati va samaradorligini yanada oshirish boʻyicha qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida” qabul qilingan boʻlib, unda maktabgacha taʼlim jarayoniga innovatsiyalarni, ilgʻor pedagogik va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, bolalarda kognitiv, psixomotor va ijtimoiy koʻnikmalarni rivojlantirish vazifalari belgilangan [1]. Ushbu farmon bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirishga alohida eʼtibor qaratish, taʼlim jarayonini zamonaviy

metodlar asosida tashkil etish uchun muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish — ularning kelajakdagi ta’lim jarayonida muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun zarur poydevor hisoblanadi. Davlat tomonidan qabul qilingan farmon va qarorlar bu jarayonni qo‘llab-quvvatlash, pedagoglar faoliyatini rag‘batlantirish va ta’lim sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bois, pedagoglar va ota-onalar hamkorlikda bolalarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratishlari lozim. Demak, mualliflarning fikrlaridan ko‘rinadiki, mustaqil fikrlashni shakllantirish bola shaxsini rivojlantirishning eng muhim omillaridan biridir. Bu jarayon o‘yin, ijodiy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar va erkin muloqot orqali amalga oshiriladi. Davlat tomonidan qabul qilingan farmon va qarorlar esa ushbu ilmiy qarashlarni amaliyotga tatbiq etish uchun huquqiy asos yaratmoqda. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha mashg‘ulotlar bugungi kunda juda dolzarbdir, chunki ular kelajak uchun muhimdir. Bolalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy mezonlari quyidagilardir: muhim xususiyatlarni kichiklardan ajrata olish, fikr yuritish, taqqoslash, tahlil qilish, obyektlarni tasniflash, o‘z nuqtai nazarini muhokama qilish, sabab-oqibat munosabatlarini o‘rnatish, nostandart fikrlashni rivojlantirish [2].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish masalasi ko‘plab pedagog va psixolog olimlarning ilmiy izlanishlarida o‘z aksini topgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mustaqil fikrlashni shakllantirish bola shaxsini rivojlantirishning eng muhim omillaridan biridir. Piaget va Vygotskiy nazariyalari, Avloniy ta’limiy qarashlari hamda zamonaviy o‘zbek pedagoglarining tadqiqotlari bu jarayonning nazariy asosini tashkil etadi. Davlat

tomonidan qabul qilingan farmon va qarorlar esa ushbu ilmiy qarashlarni amaliyotga tatbiq etish uchun huquqiy asos yaratmoqda. J. Piaget o‘z tadqiqotlarida bolaning tafakkuri bosqichma-bosqich rivojlanishini ta’kidlab, “bola bilimlarni tayyor shaklda emas, balki o‘z tajribasi orqali o‘zlashtiradi” degan [3]. Bu fikr mustaqil fikrlashni shakllantirishda faoliyat va tajribaning ahamiyatini ko‘rsatadi. L.S. Vygotskiy esa bolaning fikrlash jarayonida ijtimoiy muhitning ro‘lini alohida ta’kidlab, “bolaning tafakkuri kattalar bilan muloqotda shakllanadi” deya yozadi [4]. Bu yondashuv pedagog va ota-onalarning hamkorlikdagi tarbiyaviy faoliyatini zarurligini ko‘rsatadi. A. Avloniy ta’lim va tarbiya masalasini millat taqdiri bilan bog‘lab, “Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir” degan [5]. Bu fikr bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish tarbiyaning eng muhim vazifalaridan biri ekanini tasdiqlaydi. Sh. Amonovning tadqiqotlarida maktabgacha ta’limda ijodiy o‘yinlar va muammoli vaziyatlar orqali bolalarda erkin fikrlashni rivojlantirish samarali usul sifatida ko‘rsatilgan [6]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentyabrdagi PF-152-son Farmonida maktabgacha ta’lim jarayoniga innovatsion metodlarni joriy etish, bolalarda kognitiv va ijodiy ko‘nikmalarni rivojlantirish vazifalari belgilangan [7].

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytamanki, maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish masalasi ta’lim-tarbiya jarayonining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki aynan shu davrda bola shaxs sifatida shakllanadi, dunyoqarashi kengayadi va o‘z fikrini erkin ifodalashga intiladi. Mustaqil fikrlashni rivojlantirish orqali bola keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatli bo‘lishi, ijodkorlik va

tashabbuskorlik ko‘nikmalarini egallashi ta‘minlanadi. Birinchidan, psixologik nuqtai nazardan, mustaqil fikrlash bolaning tafakkur jarayonini faollashtiradi, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishga o‘rgatadi. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, bola bilimlarni tayyor shaklda emas, balki o‘z tajribasi orqali o‘zlashtiradi. Demak, mustaqil fikrlashni shakllantirish uchun bolaga tajriba orttirish imkoniyatlarini kengaytirish zarur. Ikkinchidan, pedagogik nuqtai nazardan, o‘yinlar, ijodiy topshiriqlar, savol-javob mashg‘ulotlari va muammoli vaziyatlar bolalarda erkin fikrlashni rag‘batlantiradi. Vygotskiy ta‘kidlaganidek, bolaning tafakkuri ijtimoiy muhitda shakllanadi. Shuning uchun pedagog va ota-onalar hamkorlikda bolaga erkin fikr bildirish imkoniyatini yaratishlari lozim. Uchinchidan, ijtimoiy nuqtai nazardan, mustaqil fikrlashni shakllantirish bolani jamiyatga tayyorlaydi. Bola o‘z fikrini himoya qilishni, boshqalar fikrini tinglashni va murosaga kelishni o‘rganadi. Bu esa kelajakda ijtimoiy faol, mas‘uliyatli va tashabbuskor shaxs bo‘lib yetishishiga xizmat qiladi. To‘rtinchidan, davlat siyosati nuqtai nazaridan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining maktabgacha ta‘limga oid farmon va qarorlari bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish uchun huquqiy asos yaratmoqda. Masalan, 2024-yil 30-sentyabrdagi PF-152-son Farmonda maktabgacha ta‘lim jarayoniga innovatsion metodlarni joriy etish, bolalarda kognitiv va ijodiy ko‘nikmalarni rivojlantirish vazifalari belgilangan. Bu esa ta‘lim jarayonini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etishga imkon beradi. Beshinchidan, milliy meros nuqtai nazaridan, Avloniy kabi ma‘rifatparvarlarning fikrlari mustaqil fikrlashni shakllantirishning tarbiyaviy ahamiyatini ko‘rsatadi. “Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot masalasidir” degan fikr bolalarda mustaqil fikrlashni

shakllantirish tarbiyaning eng muhim vazifalaridan biri ekanini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentyabrdagi PF-152-sonli Farmoni “Maktabgacha ta’lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”
2. Amonov Sh. *Maktabgacha ta’limda innovatsion metodlar*. Toshkent, 2020.
3. Avloniy A. *Turkiy Guliston yoxud axloq*. Toshkent, 1913
4. Kuvandiqova M.A. Samarqand viloyati peddagogik mahorat markazi, Maktabgacha, boshlang‘icha va maxsus ta’lim metodikalari kafedrası o‘qituvchisi.
5. Piaget J. *The Language and Thought of the Child*. London, 1959.
6. Vygotsky L.S. *Mind in Society*. Harvard University Press, 1978.

O‘ZBEKISTON VA JANUBIY KOREYA BOSHLANG‘ICH TA’LIM TIZIMLARINING QIYOSIY TAHLILI: O‘XSHASH VA FARQLI JIHATLAR

Axmadaliyev Murodjon Ulug‘bek o‘g‘li

“Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim
metodikasi” kafedrası katta o‘qituvchisi

ORCID: 0000-0003-4132-5066

Mamajonova Muhabbat Muzaffar qizi

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot Janubiy Koreya va O‘zbekiston boshlang‘ich ta’lim tizimidagi o‘xshash va farqli jihatlarni taqqoslash

hamda tahlil qilishga bagʻishlangan. Tadqiqot davomida har ikki mamlakatdagi boshlangʻich taʼlimning umumiy koʻrinishi, oʻquv dasturlari, oʻqituvchilar tayyorlash tizimi va texnologiyalardan foydalanish kabi jihatlar oʻrganiladi. Shuningdek, majburiy boshlangʻich taʼlim, davlat tomonidan moliyalashtirish va asosiy fanlarning oʻqitilishi kabi oʻxshash jihatlar hamda oʻquv dasturlari, sinflar soni, oʻqituvchilar tayyorlashdagi yondashuvlar va texnologiyalardan foydalanish darajasidagi farqlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari asosida har ikki mamlakat taʼlim tizimining kuchli tomonlari aniqlanib, Oʻzbekiston boshlangʻich taʼlimini takomillashtirish uchun Janubiy Koreya tajribasidan foydalanish imkoniyatlari koʻrsatiladi. Ushbu tadqiqot Janubiy Koreya va Oʻzbekiston taʼlim tizimlarini chuqur tushunish va Oʻzbekiston da boshlangʻich taʼlimni yanada rivojlantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit soʻzlar: boshlangʻich taʼlim, Janubiy Koreya, Oʻzbekiston , taʼlim tizimi, oʻquv dasturi, oʻqituvchilar tayyorlash, texnologiyalar, qiyosiy tahlil.

Аннотация. Данное исследование посвящено сравнению и анализу сходств и различий в системах начального образования Республики Корея и Республики Узбекистан. В ходе исследования изучены общая структура начального образования обеих стран, учебные программы, система подготовки педагогических кадров, а также уровень использования образовательных технологий. Кроме того, рассматриваются такие сходные аспекты, как обязательность начального образования, государственное финансирование и преподавание базовых учебных предметов, а также различия в учебных планах, количестве классов, подходах к подготовке учителей и степени интеграции современных технологий в образовательный

процесс. На основе результатов исследования определены сильные стороны обеих систем образования и обозначены возможности использования элементов корейского опыта в процессе совершенствования начального образования Узбекистана. Проведённый анализ имеет важное значение для глубокого понимания особенностей образовательных систем двух стран и выработки рекомендаций по дальнейшему развитию начального образования в Узбекистане.

Ключевые слова: начальное образование, Республика Корея, Узбекистан, система образования, учебная программа, подготовка учителей, образовательные технологии, сравнительный анализ.

Annotation. This study is dedicated to comparing and analyzing the similarities and differences between the primary education systems of the Republic of Korea and the Republic of Uzbekistan. The research examines the overall structure of primary education in both countries, including curriculum design, teacher training systems, and the use of educational technologies. Additionally, the study highlights common features such as compulsory primary education, government financing, and the teaching of core subjects, as well as differences in curriculum content, the number of grade levels, approaches to teacher preparation, and the degree of technological integration in the learning process. Based on the findings, the strengths of both education systems are identified, and opportunities for applying elements of the Korean experience to improve primary education in Uzbekistan are presented. This analysis holds significant importance for gaining a deeper understanding of the two countries' educational systems and for developing recommendations aimed at the further enhancement of primary education in Uzbekistan.

Keywords: primary education, Republic of Korea, Uzbekistan, education system, curriculum, teacher training, educational technologies, comparative analysis.

KIRISH

Globalashuv sharoitida ta’lim tizimlari davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini belgilovchi eng asosiy omillardan biriga aylanib bormoqda. Jahon tajribasi shuni ko’rsatadiki, raqobatbardosh iqtisodiyotga ega bo’lish, ilm-fan va texnologik innovatsiyalarni rivojlantirish, kelajak avlodni har tomonlama kamol toptirish — bularning barchasi ta’lim tizimining samaradorligi bilan chambarchas bog’liq. Shu ma’noda, O’zbekistonning milliy ta’lim tizimini takomillashtirishda rivojlangan davlatlar, xususan ilmdan samarali foydalanish va ta’lim sifati bo’yicha dunyoda yetakchi o’rinlardan birini egallagan Janubiy Koreya tajribasini o’rganish va taqqoslab tahlil qilish muhim ilmiy hamda amaliy ahamiyatga ega.

O’zbekiston mustaqillik yillarida ta’lim sohasida keng ko’lamli islohotlarni amalga oshirib, uzluksiz ta’lim tizimi, davlat ta’lim standartlari, pedagogik texnologiyalar, o’qituvchilar malakasini oshirish, zamonaviy o’quv adabiyotlari yaratish, raqamli ta’limni joriy etish kabi yo’nalishlarda sezilarli natijalarga erishdi. So’nggi yillarda “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun, “2022–2026 yillarga mo’ljallangan Taraqqiyot strategiyasi”, “Raqamli O’zbekiston – 2030” dasturi kabi normativ-huquqiy hujjatlar ta’lim tizimini tubdan yangilashga xizmat qilmoqda. Bularning barchasi mamlakatda ta’lim sifatini yaxshilash, o’quvchilarning kreativ fikrlashi, axborot savodxonligi va amaliy ko’nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Janubiy Koreya esa so’nggi 50–60 yil ichida iqtisodiy “mo’jiza”ga erishgan davlat sifatida e’tirof etiladi va bu jarayonning markazida aynan sifatli ta’lim tizimi turganini

ko‘plab tadqiqotlar tasdiqlaydi. Mamlakatda ta‘limga investitsiya darajasi juda yuqori bo‘lib, o‘qituvchilik kasbining nufuzi, o‘quv jarayonida texnologiyalardan foydalanish, o‘quvchilar fanlardan chuqur bilim olishini ta‘minlash bo‘yicha o‘ziga xos model shakllangan. Finlyandiya, Yaponiya, Singapur bilan bir qatorda Koreya Respublikasining PISA baholashlaridagi yuqori natijalari ham ushbu tizimning samaradorligini ko‘rsatadi. Mazkur maqolada ikki davlat ta‘lim tizimini taqqoslash orqali o‘xshash va farqli jihatlar, milliy xususiyatlar, davlat siyosati, ta‘lim tizimi tarkibi, boshlang‘ich va o‘rta ta‘lim bosqichlari, o‘quv dasturlari, dars jarayonida texnologiyalar qo‘llanishi, o‘qituvchilar tayyorlash tizimi, baholash mexanizmlari kabi yo‘nalishlar chuqur tahlil qilinadi. Taqqoslash natijasida O‘zbekiston ta‘lim tizimini yanada rivojlantirish uchun Janubiy Koreya tajribasining qay darajada mos kelishi, qaysi elementlarini milliy sharoitga moslashtirish mumkinligi aniqlanadi.

Shuningdek, maqola ta‘lim jarayonida innovatsion yondashuvlar, o‘quvchilar motivatsiyasini oshirish strategiyalari, STEM, raqamli ta‘lim, kompetensiyaviy yondashuv kabi zamonaviy pedagogik tendensiyalarning ikki davlatda qay darajada joriy etilganini o‘rganishga qaratiladi. Bunday ilmiy tahlil o‘zbek ta‘lim tizimini modernizatsiya qilish, o‘qituvchi malakasini oshirish, o‘quv dasturlarini takomillashtirish borasida samarali takliflar ishlab chiqishga yordam beradi.

Bugungi kunda ta‘lim sifatini oshirish va rivojlantirish dunyoning ko‘plab mamlakatlarida ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Boshlang‘ich ta‘lim esa ta‘lim tizimining poydevori bo‘lib, uning samaradorligi butun ta‘lim tizimining keyingi bosqichlariga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi[1]. Shu sababli, rivojlangan mamlakatlarning

boshlang‘ich ta‘lim sohasidagi tajribalarini o‘rganish va ulardan samarali foydalanish O‘zbekiston ta‘lim tizimini takomillashtirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi Janubiy Koreya va O‘zbekiston boshlang‘ich ta‘lim tizimidagi o‘xshash va farqli jihatlarni aniqlash hamda Janubiy Koreya tajribasidan foydalanib, O‘zbekiston boshlang‘ich ta‘limini yanada takomillashtirish imkoniyatlarini ko‘rsatishdan iborat. Tadqiqot quyidagi vazifalarni o‘z ichiga oladi:

1. Janubiy Koreya va O‘zbekiston dagi boshlang‘ich ta‘limning umumiy ko‘rinishini o‘rganish;
2. Har ikki mamlakatdagi o‘quv dasturlari va fanlarni taqqoslash;
3. O‘qituvchilar tayyorlash tizimidagi o‘xshash va farqli jihatlarni aniqlash;
4. Texnologiyalardan foydalanish darajasini tahlil qilish[2].

ASOSIY QISM

Janubiy Koreya boshlang‘ich ta‘lim tizimi. Boshlang‘ich ta‘limning umumiy ko‘rinishi. Janubiy Koreya ta‘lim tizimi dunyodagi eng rivojlangan va samarali tizimlardan biri sifatida tan olingan[3]. Mamlakat boshlang‘ich ta‘limi 6 yilni (1-6 sinflar) o‘z ichiga oladi va 6-12 yoshdagi bolalarni qamrab oladi[4]. Boshlang‘ich ta‘lim majburiy bo‘lib, davlat tomonidan to‘liq moliyalashtiriladi[5].

O‘quv dasturi va fanlar. Janubiy Koreya boshlang‘ich ta‘lim o‘quv dasturi ona tili, matematika, tabiatshunoslik, ijtimoiy fanlar, axloq tarbiyasi, san‘at, jismoniy tarbiya va ingliz tili kabi fanlarni o‘z ichiga oladi. O‘quv dasturi akademik bilimlar bilan birga, o‘quvchilarning

ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan[6].

O'qituvchilar tayyorlash tizimi. Janubiy Koreya o'qituvchilar tayyorlash tizimi juda talab yuqori bo'lib, o'qituvchilik kasbiga kirish uchun nomzodlar qat'iy tanlov jarayonidan o'tadilar. Bo'lajak o'qituvchilar universitet darajasidagi 4 yillik ta'lim dasturini tugatib, sertifikatga ega bo'lishlari shart. Bundan tashqari, o'qituvchilar muntazam ravishda malaka oshirish kurslarida ishtirok etadilar[7].

Texnologiyalardan foydalanish. Janubiy Koreya boshlang'ich ta'limida zamonaviy texnologiyalardan keng foydalaniladi[8]. Sinflarda kompyuterlar, proyektorlar va boshqa texnologik vositalar mavjud bo'lib, ular o'quvchilarga interaktiv va qiziqarli tarzda bilim berishga yordam beradi. Shuningdek, o'quvchilar uchun elektron o'quv materiallari va onlayn ta'lim platformalari ham ishlab chiqilgan.

O'zbekiston boshlang'ich ta'lim tizimi. Boshlang'ich ta'limning umumiy ko'rinishi. O'zbekiston Respublikasida boshlang'ich ta'lim 4 yilni (1-4 sinflar) qamrab oladi va 6-7 yoshdan boshlanadi. 2017-yilda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi qonunga ko'ra, 11 yillik umumiy o'rta ta'lim tizimiga o'tildi va boshlang'ich ta'lim majburiy etib belgilandi. Boshlang'ich ta'lim davlat tomonidan moliyalashtiriladi.

O'quv dasturi va fanlar. O'zbekiston boshlang'ich ta'lim o'quv dasturi ona tili (o'zbek, rus, qozoq, qirg'iz, tojik va turkman tillari), o'zbek tili (ta'lim o'zbek tilida olib borilmaydigan maktablar uchun), rus tili (barcha maktablar uchun), chet tili (asosan ingliz tili), matematika, atrofimizdagi olam, tarbiya, tasviriy san'at, musiqa madaniyati va jismoniy tarbiya kabi fanlarni o'z ichiga oladi[9]. O'quv dasturi asosan akademik bilimlarni berishga qaratilgan bo'lib, so'nggi yillarda

o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va ijodkorligini oshirishga ham e'tibor qaratilmoqda.

O'qituvchilar tayyorlash tizimi. O'zbekiston da boshlang'ich sinf o'qituvchilari pedagogika kollejlari yoki universitetlardagi bakalavriat dasturlarida tayyorlanadi. O'qituvchilar 3-4 yillik o'qishni tugatgandan so'ng, mutaxassislik bo'yicha sertifikatga ega bo'ladilar[10]. Bundan tashqari, o'qituvchilar uchun malaka oshirish kurslari ham mavjud.

Texnologiyalardan foydalanish. O'zbekiston boshlang'ich ta'limida texnologiyalardan foydalanish so'nggi yillarda jadal rivojlanmoqda. Maktablar kompyuterlar va proyektorlar bilan jihozlanmoqda, elektron o'quv materiallari yaratilmoqda. Shuningdek, “Elektron ta'lim” milliy tizimi doirasida masofaviy ta'lim imkoniyatlari ham kengaymoqda. Shunday bo'lsa-da, texnologiyalardan foydalanish darajasi hali Janubiy Koreyadagi kabi yuqori emas.

Janubiy Koreya va O'zbekiston boshlang'ich ta'lim tizimidagi o'xshash jihatlari. Majburiy boshlang'ich ta'lim. Har ikki mamlakatda ham boshlang'ich ta'lim majburiy hisoblanadi. Bu o'z navbatida, barcha bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlashga xizmat qiladi.

Davlat tomonidan moliyalashtirilishi. Janubiy Koreya va O'zbekiston da boshlang'ich ta'lim davlat tomonidan moliyalashtiriladi. Bu esa ta'limning barcha uchun ochiq va bepul bo'lishini kafolatlaydi.

Asosiy fanlarning o'qitilishi. Har ikki mamlakatda ham boshlang'ich ta'limda ona tili, matematika, tabiatshunoslik va ijtimoiy fanlar kabi asosiy fanlar o'qitiladi. Bu fanlar o'quvchilarning keyingi ta'lim bosqichlari uchun mustahkam zamin yaratadi.

Janubiy Koreya va O'zbekiston boshlang'ich ta'lim tizimidagi farqli jihatlari. O'quv dasturlaridagi farqlar. Janubiy Koreya boshlang'ich ta'lim o'quv dasturida akademik bilimlar bilan birga, o'quvchilarning

ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. O'zbekiston da esa asosiy e'tibor akademik bilimlarni berishga qaratilgan bo'lib, so'nggi yillarda o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ham ahamiyat berilmoqda[11].

Sinflar sonidagi tafovutlar. Janubiy Koreyada boshlang'ich ta'lim 6 yilni qamrab oladi (1-6 sinflar), O'zbekiston da esa 4 yilni (1-4 sinflar) tashkil etadi. Bu farq o'quvchilarning olgan bilim va ko'nikmalari hajmiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

O'qituvchilar tayyorlashdagi yondashuvlar. Janubiy Koreyada o'qituvchilar tayyorlash tizimi juda talabchan bo'lib, nomzodlar qat'iy tanlov jarayonidan o'tadilar va 4 yillik universitet ta'limini olishlari shart. O'zbekiston da esa boshlang'ich sinf o'qituvchilari 3-4 yillik pedagogika kollejlari yoki universitetlarda tayyorlanadi. Bundan tashqari, Janubiy Koreyada o'qituvchilarning muntazam malaka oshirish kurslari keng yo'lga qo'yilgan.

Texnologiyalardan foydalanish darajasi. Janubiy Koreya boshlang'ich ta'limida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish yuqori darajada bo'lib, sinflarda kompyuterlar, proyektorlar va boshqa texnologik vositalar keng qo'llaniladi. O'zbekistonda esa texnologiyalardan foydalanish so'nggi yillarda jadal rivojlanayotgan bo'lsa-da, hali Janubiy Koreyadagi darajaga yetmagan[12].

TAHLIL VA NATIJALAR

Taqqoslash natijasida olingan xulosalar. Har ikki mamlakat ta'lim tizimining kuchli tomonlari. Janubiy Koreya boshlang'ich ta'lim tizimining kuchli tomonlari - yuqori malakali o'qituvchilar, kuchli o'quv dasturi, zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish va davlat tomonidan yetarli moliyalashtirishdir. O'zbekiston boshlang'ich ta'lim tizimining kuchli jihatlari esa majburiy va bepul ta'lim, asosiy fanlarning

o‘qitilishi va so‘nggi yillardagi ta‘lim sifatini oshirishga qaratilgan islohotlardir.

O‘zbekiston boshlang‘ich ta‘limini yanada takomillashtirish uchun Janubiy Koreya tajribasidan quyidagilarni joriy qilish mumkin:

1. O‘qituvchilar tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish;
2. O‘quv dasturlarini qayta ko‘rib chiqish va o‘quvchilarning ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e‘tibor berish;
3. Boshlang‘ich ta‘limda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni kengaytirish, shu jumladan, elektron o‘quv materiallarini yaratish va onlayn ta‘lim platformalarini rivojlantirish.

Ushbu tajribalarni hisobga olgan holda, O‘zbekiston boshlang‘ich ta‘lim tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish va jahon standartlariga mos keladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Janubiy Koreya va O‘zbekiston boshlang‘ich ta‘lim tizimlarini qiyosiy tahlil qilish orqali ularning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, har ikki mamlakatda ham boshlang‘ich ta‘lim majburiy va davlat tomonidan moliyalashtiriladi, shuningdek, asosiy fanlar o‘qitiladi. Shu bilan birga, o‘quv dasturlari, sinflar soni, o‘qituvchilar tayyorlash tizimi va texnologiyalardan foydalanish darajasida sezilarli farqlar mavjud.

Janubiy Koreya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, yuqori malakali o‘qituvchilar, kuchli o‘quv dasturi, zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish va yetarli moliyalashtirish ta‘lim sifatini oshirishda muhim omillar hisoblanadi. O‘zbekiston uchun esa ta‘lim

sifatini yanada oshirish maqsadida o'qituvchilar tayyorlash tizimini takomillashtirish, o'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqish va boshlang'ich ta'limda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni kengaytirish tavsiya etiladi.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun tavsiyalar. Kelajakda ushbu mavzuda olib boriladigan tadqiqotlar quyidagi yo'nalishlarga qaratilishi mumkin:

1. Janubiy Koreya va O'zbekistondan tashqari boshqa rivojlangan mamlakatlarning boshlang'ich ta'lim tizimlarini o'rganish va taqqoslash;
2. Boshlang'ich ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi boshqa omillarni, jumladan, oilaviy muhit, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va maktabdan tashqari ta'lim imkoniyatlarini tadqiq etish;
3. Janubiy Koreya va O'zbekiston boshlang'ich ta'lim tizimlaridagi o'zgarishlar dinamikasini vaqt o'tishi bilan kuzatib borish va baholash;
4. Boshlang'ich ta'limda qo'llaniladigan pedagogik yondashuvlar va ularning samaradorligini qiyosiy tahlil qilish;
5. Boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan davlat siyosati va dasturlarining ta'sirini baholash.

Ushbu tadqiqot Janubiy Koreya va O'zbekiston boshlang'ich ta'lim tizimlarining o'ziga xos jihatlarini tushunish va O'zbekistonda boshlang'ich ta'limni yanada takomillashtirishda xorijiy tajribadan samarali foydalanish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Kelajakda tavsiya etilgan yo'nalishlarda olib boriladigan tadqiqotlar mavzuni yanada chuqurroq o'rganish va amaliy yechimlar ishlab chiqish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. (2018). "Pedagogik kadrlarni tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2017). "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori.
3. OECD. (2018). Education at a glance 2018: OECD indicators. Paris: OECD Publishing.
4. Mannonov, A. (2018). Boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishda xorijiy tajribalardan foydalanish. Boshlang'ich ta'lim, 6, 12-15.
5. Ministry of Education, Republic of Korea. (2020). Overview of the education system.
6. Lee, J., Kim, Y., & Byun, S. Y. (2017). What accounts for the variations in children's school performance in South Korea? Asia Pacific Education Review, 18(1), 1-11.
7. Coolahan, J. (2002). Teacher education and the teaching career in an era of lifelong learning. OECD Education Working Papers, No. 2, OECD Publishing.
8. Niyozov, U. (2020). Yangi O'zbekiston ning yangi ta'lim siyosati. Xalq so'zi, 123, 2.
9. Rakhimov, A., & Eshniyozov, S. (2018). Improving the system of primary education teacher training in Uzbekistan. European science review, 7-8, 223-225.
10. Hasanova, D. (2020). Ta'lim sifatini oshirishda zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati. Xalq ta'limi, 5, 39-43.
11. Seo, D. (2009). Teacher training system in South Korea. Journal of Korean Education, 36(4), 53-78.

12. Kim, H., & Jang, S. (2015). Factors influencing students' ICT use and their relationships with academic performance in Korea. The Asia-Pacific Education Researcher, 24(4), 777-789.

BOLALARDA IJODKORLIK VA TASAVVURNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Eshenqulova Ruxshona Igor qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

Tel: +998935672922

Annotatsiya: ushbu maqolada 5–7 yoshli bolalarda ijodkorlik va tasavvurning shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillar yoritilgan. 180 nafar bola ishtirokidagi tadqiqot natijalari pedagogik ta'sir, o'yin faoliyati va oilaviy muhit ijodiy rivojlanishning asosiy omillari ekanini ko'rsatdi. Olingan ma'lumotlar ijodkorlikning kognitiv, emotsional va ijtimoiy jarayonlar bilan uzviy bog'liqligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: ijodkorlik, tasavvur, psixologiya, o'yin, maktabgacha yosh.

Аннотация: данной статье анализируются психологические факторы, влияющие на развитие творческих способностей и воображения у детей 5–7 лет. Результаты исследования показали, что семейная поддержка, игровая деятельность и когнитивные процессы тесно связаны с формированием творческого потенциала. Педагогическое воздействие способствует значительному росту творческих показателей в короткие сроки.

Ключевые слова: креативность, воображение, дошкольное образование, когнитивное развитие, игровая деятельность.

Annotation, this article analyzes the psychological factors influencing the development of creativity and imagination in children aged 5 to 7. The results indicate that family support, play activity, and cognitive processes are strongly linked to creative growth. Pedagogical interventions significantly improved creativity levels within a short period.

Keywords: creativity, imagination, preschool education, cognitive development, play activity.

Kirish

Ijodkorlik zamonaviy ta’limning eng muhim ko’nikmalaridan biri hisoblanadi. L.S. Vigotskiy ijodkorlikni ongning oliy psixik funksiyasi sifatida talqin etib, uning shakllanishi ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog’liq ekanini ta’kidlaydi.

O’zbekistonda ham bolalarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ijodkorlik — yangi obrazlar yaratish, mustaqil yechim topish va tasavvur qilish qobiliyatlaridan iborat. Elkonin o’yinni bolalarning ijodiy rivojlanishidagi asosiy faoliyat turi deb hisoblaydi.

Tadqiqot metodlari.

Tadqiqot Toshkent shahridagi 6 ta maktabgacha ta’lim tashkilotida o’tkazilib, 5–7 yoshli 180 nafar bola ishtirok etdi. Tasviriy va verbal ijodkorlikni o’lchash uchun Torrensning figural testlari qo’llanildi [3]. Shuningdek, kuzatish protokollari va ota-onalar so’rovlari asosida qo’shimcha ma’lumotlar yig’ildi.

Ma’lumotlar Spearman korrelyatsiyasi va Mann–Whitney U-testidan foydalanilgan holda statistik qayta ishlovdan o’tkazildi[1].

Yosh bo'yicha farqlar. Tadqiqot natijalari barcha ko'rsatkichlar bo'yicha yosh ortishi bilan ijodkorlikning o'sishini tasdiqladi:

Boshlang'ich tasavvur	5 yosh	42,3	8.7
Fikrlash tarmoqlanishi	6 yosh	56,8	10.2
Tasavvur va ijodiy taffakur barqarorlashishi	7 yoshda	64,4	9.5

Tasavvur va ijodiy tafakkur barqarorlashuvi 7 yosh 64,4 9,5. Bu o'zgarishlar bolalarning fikrlash, tasavvur va tajriba to'plash jarayonlarining bosqichma-bosqich boyib borishi bilan izohlanadi.

Jins bo'yicha xususiyatlar.

Tadqiqot natijalari jins omili ijodkorlikning ayrim turlarida farqlanishini ko'rsatdi.

— Qizlar tasviriy ijodkorlikda: rang tanlash, kompozitsiya yaratish, badiiy ifoda kabi jarayonlarda yuqori natijalarga ega bo'ldilar.

— O'g'il bolalar konstruktiv ijodkorlikda: texnik modellashtirish, qurilish elementlaridan yangi shakl yaratish kabi faoliyatlarda ustunlik qildilar.

Biroq umumiy ijodkorlik indeksida sezilarli farq aniqlanmadi. Bu esa bolalarda ijodiy salohiyat jinsdan qat'i nazar teng rivojlanish imkoniyatiga ega ekanini ko'rsatadi.

Kognitiv omillar bilan bog'liqlik.

Korrelyatsion tahlil ijodkorlikning asosiy kognitiv jarayonlar bilan yaqin bog'liqligini tasdiqladi. Eng kuchli aloqa tasavvur rivoji bilan kuzatildi: tasavvur boy bo'lsa, ijodkorlik ham shunchalik faol namoyon bo'ladi.

Shuningdek, nutq rivoji va diqqatning barqarorligi ijodkorlikning o'sishiga bevosita hissa qo'shadi. Bu ijodkorlikning murakkab psixologik

tizim sifatida bir nechta kognitiv jarayonlar uygʻunligiga tayanishini namoyish etadi.

Oilaviy muhit taʼsiri.

Oilaviy sharoit va ota-onalarning munosabati bola ijodiy salohiyatining shakllanishida hal qiluvchi omil boʻlib xizmat qiladi.

— Ragʻbatlantirish, izlanishga erkinlik berish, ijodiy materiallar bilan taʼminlash ijodiy faollikni oshirdi.

— Ortiqcha nazorat, mustaqil faoliyatga ruxsat bermaslik va tanqidning koʻpligi esa bolaning ijodiy tashabbusini pasaytirdi.

Ijobiy emotsional muhit ijodkorlikning barqaror rivojlanishi uchun eng muhim psixologik sharoitlardan biridir.

Pedagogik taʼsir samaradorligi 3 oylik maxsus pedagogik dastur ijodkorlikni rivojlantirishda yuqori samaradorlik koʻrsatdi.

Mashgʻulotlar jarayonida:

- oʻyin texnologiyalari,
- ijodiy topshiriqlar,
- muammoli vaziyatlar keng qoʻllanildi.

Natijada, bolalarning tasviriy ijodkorligi, originallik koʻrsatkichlari va noodatiy yechim topish qobiliyati sezilarli oshdi. Nazorat guruhidagi oʻzgarishlarning pastligi pedagogik taʼsirning dolzarbligini yana bir bor tasdiqladi.

Muhokama.

Umumiy natijalar shuni koʻrsatdiki, bolalarda ijodkorlikning rivojlanishi yosh xususiyatlari, kognitiv jarayonlar faolligi, oilaviy muhit va pedagogik sharoitlar bilan uzviy bogʻliqdir. Ayniqsa, oʻyin faoliyati tasavvur va mustaqil fikrlashni faollashtiruvchi mexanizm sifatida muhim rol oʻynaydi.

Pedagogik jarayon ijodiy vazifalar, ochiq savollar, erkin ifoda va mustaqil izlanish imkoniyatlari bilan boyitilganda, qisqa vaqt ichida sezilarli natijalar kuzatildi. Bu esa maktabgacha ta’limda ijodkorlikni rivojlantirish bo’yicha samarali metodik yondashuvlarni ishlab chiqish uchun muhim ilmiy asosdir.

Xulosa, tadqiqot natijalari 5–7 yoshda ijodkorlikning izchil o’sishini ko’rsatdi. Ijodiy faoliyat tasavvur, diqqat va nutq kabi kognitiv jarayonlar bilan bevosita bog’liqdir. Oilaviy qo’llab-quvvatlash, ijobiy emotsional muhit va rag’bat ijodiy salohiyatning o’sishiga sezilarli ta’sir ko’rsatadi.

Maqsadli pedagogik ta’sir va rolli o’yinlar ijodkorlikni rivojlantirishning samarali vositalari sifatida namoyon bo’ldi. Ushbu natijalar maktabgacha ta’limda ijodkorlikni rivojlantirish bo’yicha metodik yondashuvlarni takomillashtirishga ilmiy zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Vigotskiy L.S. Voobrazhenie i tvorchestvo v detskom vozraste. Moskva: Prosveshchenie, 2017.
2. Galperin P.Ya. Psixologiya myshleniya i obucheniya. Moskva: Akademiya, 2015.
3. Torrance E.P. The Torrance Tests of Creative Thinking: Norms-technical manual. Princeton: Personnel Press, 1974.
4. Runco M.A., Acar S. Divergent Thinking as an Indicator of Creative Potential. Creativity Research Journal, 2012.
5. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. New York: McGraw-Hill, 1967.
6. Sternberg R.J., Lubart T. The Concept of Creativity: Prospects and Paradigms. Cambridge University Press, 1999.

7. Davletshin M.G. Bolalar psixologiyasi. Toshkent: O‘qituvchi, 2000.
8. Soliyeva M., Xudoyberdiyeva N. Maktabgacha ta’lim psixologiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
9. Zokirova F.R. Ijodkorlikni rivojlantirishning pedagogik asoslari. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
10. Montessori M. The Absorbent Mind. New York: Holt, 1995.

MEDIA VOSITALARINING XORIJIY TILLARNI O‘QITISHDAGI AHAMIYATI

G‘ulomova Dilyora Olimjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyoti: ingliz tili yo‘nalishida 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o‘g‘li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Kundan kunga rivojlanib borayotgan zamonda axborot texnologiyalarining zamonaviylashishi va media muhitining ta’lim jarayoniga kirib kelishi xorijiy tillarni o‘qitishda mediasavodxonlikning rolini sezilarli darajada oshirmoqda. Ushbu maqolada mediasavodxonlikning chet tilarini o‘rganish jarayonida qanchalik muhim ekanligi va uning nazariy asoslari ko‘rib chiqilgan. Ayrim tadqiqot natijalari mediasavodxonlik va xorijiy til ta’limining o‘zaro integratsiyasi zamonaviy ta’lim maqsadlariga erishishda muhim vosita ekanligini ko‘rsatgan.

Kalit so‘zlar: mediasavodxonlik, xorijiy til ta’limi, til o‘qitish metodikalari, listening

Аннотация: В нашу стремительно развивающуюся эпоху модернизация информационных технологий и внедрение

медиасреды в образовательный процесс значительно повышают роль медиаграмотности в обучении иностранным языкам. В данной статье рассматривается значение медиаграмотности в процессе изучения иностранных языков и её теоретические основы. Результаты ряда исследований показали, что взаимосвязь медиаграмотности и иноязычного образования является важным инструментом достижения современных образовательных целей.

Ключевые слова: медиаграмотность, иноязычное образование, методики обучения языкам.

Annotation. In our increasingly developing era, the modernization of information technologies and the introduction of the media environment into the educational process significantly increase the role of media literacy in teaching foreign languages. This article examines the importance of media literacy in the process of learning foreign languages and its theoretical foundations. The results of some studies have shown that the mutual integration of media literacy and foreign language education is an important tool in achieving modern educational goals.

Keywords: media literacy, foreign language education, language teaching methodologies.

Hozirgi kunda har bir inson uchun ma'lumki, medianing har sohada o'z o'rne va ahamiyati yuksalmoqda va u chet tillarini o'qitishda ham muhim rol o'ynamoqda. Ushbu maqolada ingliz tilini o'rgatishda media manbalarining o'rne va samaradorligi ko'rib chiqilgan. Media manbalar orqali tilni o'rgatish nafaqat tilni o'zlashtirishni tezlashtiradi, balki talabalarni madaniy va kontekstual jihatlarni tushunishga ham yordam beradi. Maqolada media materiallari yordamida ingliz tilini o'rganish jarayonidagi samaradorlik ta'kidlangan. Shuningdek, audiovizual materiallar yordamida talaffuz va tinglab tushunish

ko'nikmalarini rivojlantirishning muhimligi ko'rsatilgan. Mediasavodxonlik nafaqat media vositalaridan foydalanishni bilish, balki ma'lumotlarni yaratish, tarqatish va qabul qilish qobiliyatlarini ham o'z ichiga oladi. Xorijiy tillarni o'qitishda mediasavodxonlik muhim ahamiyat kasb etadi. Bunga asosiy sabab shuki, axborot vositalarisiz tillarni keng ko'lamli o'rganishda qiyinchiliklar paydo bo'ladi. Globallashuv sharoitida chet tillarini bilish, ularni o'rganish zaruriyati kundan kunga ortib bormoqda. Biroq, til o'rganishda faqatgina tillarni o'qitish metodlari zamonaviy ehtiyojlarni to'liq qondira olmaydi. Bugungi kunda til o'rganuvchilar nafaqat grammatika qoidalarini to'liq bilishi, balki real kommunikatsiya sharoitlarida turli media vositalari orqali samarali muloqot qura olish qobiliyatiga ega bo'lishlari mumkin. Mediasavodxon inson axborotni qabul qiladi, tarqatadi, kerakligini saqlaydi. Medianing rivojlanishi va xorijiy tillarni o'qitishda muhim rol o'ynay boshlashi, til o'rganuvchilari uchun ko'plab qulayliklar yaratadi. Birinchidan, biror-bir chet ellik kishilar bilan muloqot qilish, chet tilida gaplashish (speaking)ni rivojlantirish uchun ham insonlarga, albatta, media kabi vositalar muhim. Ikkinchidan, bu fan ijtimoiy tarmoqlar orqali har qanday mavzuga oid darsliklarni qidirib topib, ular orqali ma'lumot olish, bilimlarni boyitish imkoniyatini beradi.

Mediasavodxonlik va axborot madaniyati fanining maqsadi har bir medianing ustuvorliklari va kamchiliklarini tushungan holda ular tomonidan tarqatilayotgan axborotni saralay bilish va zarurini qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish bo'lsa, asosiy vazifasi insonlar tomonidan iste'mol qilinadigan har qanday axborotning manipulyativ kuchini anglagan holda undan chegaralanishdir. «Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida raqamli infratuzilmani yanada modernizatsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarorlar, zahirida mediasavodxonlik

va axborot madaniyati fani oldida turgan qator vazifalar ham bor. Bugungi kunda mediasavodxonlik va axborot madaniyati, kino, teatr, san'atning turlari, madaniyat, internet orqali uzatilayotgan har qanday ma'lumot inson ongiga o'zining ma'lum bir ta'sirini o'tkazib, uning dunyoqarashini o'zgartirishga sabab bo'lmoqda. Mediasavodxonlik darslarida ishtirok etish orqali ko'plab insonlar axborotni qabul qilish, tarqatish va to'g'ri baholay olishni o'rganishmoqda. Media matnlarini tahlil qilish, ma'lumotlarni tanqidiy baholash va turli manbalardagi ma'lumotlarni solishtirib ko'rish ko'nikmalari talabalarning intellektual rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Listening ko'nikmalarining rivojlanishida ham sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda. Turli media formatlaridan - podkastlar, yangiliklar, dokumentar filmlar, musiqa videolaridan foydalanish talabalarning eshitib tushunish qobiliyatini kengaytirmoqda. Zamonaviy dunyoda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan digital savodxonlik, axborot bilan ishlash qobiliati, ijodiy fikrlash va texnologik ko'nikmalar mediasavodxonlik orqali rivojlanadi. Media vositalari (filmlar, seriallar, yangiliklar, podkastlar, YouTube kanallari, musiqalar) o'rganilayotgan tilning tabiiy muhitini sinf xonasiga olib kiradi. Bu talabalarga ona tilida so'zlashuvchilarning haqiqiy nutq sur'atini, intonatsiyasini, urg'usini va jargonini tinglash imkonini beradi.

Media vositalaridan foydalanish orqali chet elliklar tomonidan yaratilgan turli xil, til o'rganishga yordam beruvchi video roliklar yoki ilovalardan foydalanish ham mumkin. Bu turdagi ma'lumotlar tillarni chuqurroq o'rganishga yordam beradi, chunki ularning ko'pchiligi native speakerlar tomonidan tayyorlangan video lavhalar, ko'rsatmalar bo'ladi va o'z navbatida mediasavodxon kishida qanday qilib ingliz tilidagi ilovalardan foydalanish mumkinligi haqida ma'lumot bo'ladi. Til

o'rganishni ommaviy axborot vositalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi , chunki yangi so'z o'rganmoqchi bo'lsangiz-u, bu so'zning tajrimasini bilmasangiz, aniq-ki, tarjimasini topish qiyin bo'ladi, yoki listening qilib mashq bajarmoqchisiz, ammo kerakli gadjetlaringiz bo'lmasa, bu ishlarni uddalash qiyin bo'ladi. Media orqali tilning tabiiy grammatik strukturalari o'zlashtiriladi, bu esa quruq qoidalarni yodlashdan ko'ra samaraliroq , internet va mobil qurilmalar yordamida talabalar o'zlariga qulay bo'lgan vaqtda va joyda tilni o'rganishlari mumkin xoh kechqurun bo'lsin ,xoh kunduzi, makon va zamon tanlamaydi va offline darslardan ko'ra online darslar ancha samaraliroq va arzonroqdir. Har bir o'rganuvchi o'z qiziqishlari va til darajasiga mos keladigan materiallarni tanlash imkoniyatiga ega, bilim darajasi yuqori,o'rta va xattoki quyi bo'lganlar uchun ham kerakli,zarur materiallar mavjud. Tillarni o'rganishdagi to'rt asosiy ko'nikmani rivojlantirish:

- Tinglab tushunish (Listening): Audio va video materiallar turli xil aksentlar, nutq sur'atlari va so'zlashuv uslublarini eshitish orqali tinglab tushunish qobiliyatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Subtitrlar bilan boshlab, keyinchalik ularsiz tinglashga o'tish samarali usul hisoblanadi.

- Nutq (Speaking): Media orqali o'rganilgan iboralar, dialoglar va intonatsiyalar talabalarga o'z nutqini tabiiyroq va o'ziga ishonch bilan shakllantirishga yordam beradi. Videolardagi sahnalarni takrorlash, rolli o'yinlar qilish mumkin.

- O'qish (Reading): Chet tilidagi yangiliklar saytlari, bloglar, ijtimoiy tarmoqlardagi postlar, maqolalar va filmlardagi subtitrlar o'qish tezligi va tushunish darajasini oshiradi.

- Yozish (Writing): O'rganilgan materiallar asosida xulosa yozish, sharhlar qoldirish, o'z fikrlarini bildirish yozma ko'nikmalarni

rivojlantiradi. Bundan tashqari talabalar boshqa mamlakatlardagi tengdoshlari bilan onlayn hamkorlik qilishlari, video-konferensiyalar o'tkazishlari, loyihalar ustida ishlashlari va madaniy almashinuvda ishtirok etishlari, ular bilan muloqot qilish orqali nutq ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. Turli mavzulardagi podkastlardan foydalanib, tinglab tushunish qobiliyatini rivojlantirish va yangi ma'lumotlarni olish omkoniyati ham mavjud. Til o'rganuvchilar uchun mo'ljallangan guruhlariga qo'shilish, chet el bloggerlariga obuna bo'lish, yangiliklarni kuzatib borish va o'zaro muloqot qilish orqali o'rgangan ma'lumotlarini mustahkamlab olishlari va yoki fikr almashishlari ham mumkin. Lekin shuni ham eslatib o'tish kerak-ki, chet elliklar bilan aloqa qilish yoki ular yaratgan videolarni ko'rish chog'ida ehtiyot bo'lish ham kerak, chunki hamma inson ham bir xil, yaxshi niyatli emasligini hisobga olgan holda ogoh bo'lish davr talabidir, shuning uchun xavf-xatardan yiroq bo'lish uchun ular agar shaxsiy ma'lumotlarni taqdim qilishni so'raganda, ehtiyot bo'lib ish tutish lozim va yana bir muhim eslatma-media vositalaridan foydalanish oqilona bo'lishi kerak. Materiallarni tanlashda o'rganuvchilar o'zlarining til darajasi, qiziqishlari va o'quv maqsadlarini hisobga olishlari zarur. Shuningdek, media resurslarining ishonchliligi va sifatiga e'tibor qaratish ham eng muhim jihatlardan biridir.

So'nggi yillarda media vositalarining xorijiy tillarni o'qitishdagi o'рни beqiyos darajada oshdi. Ushbu maqolada media vositalarining til o'rganuvchilarga beradigan ko'plab afzalliklari, jumladan, autentik materiallarga kirish, to'rt asosiy ko'nikmani rivojlantirish, motivatsiyani oshirish va o'qitish jarayonini shaxsiylashtirish kabi jihatlari batafsil ko'rib chiqildi. An'anaviy o'qitish usullaridan farqli o'laroq, media resurslar tilni real hayotiy kontekstda o'rganish, turli xil aksentlarni

tinglash va o'rganish jarayonini qiziqarliroq qilish imkoniyatini beradi. Bu, o'z navbatida, talabalarning tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi va ularning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, media vositalaridan foydalanishda ehtiyotkorlik bilan yondashish, materiallarni tanlashda talabalarning til darajasi va qiziqishlarini hisobga olish muhimligi ta'kidlandi. Bundan tashqari, media savodxonligini rivojlantirish, talabalarni axborotni baholashga o'rgatish ham dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Xorijiy tillarni o'qitishda media mantlardan foydalanish usullari (arab tili misolida) 2024-12-14 issue vol. 5 no. 1 (2024): ilm fan xabarnomasi
2. https://journal.namspi.uz/articles_public_file/6af8d980dd537e7f8579599da218157b.pdf
3. Chet tillarni o'qitishda interaktiv va multimedia o'quv vositalarining o'rni
<https://www.google.com/search?q=media+vositalarining+xorijiy+til+larni+o%ca%bbqitishdagi+ahamiyati&sourceid=chrome&ie=utf-8>
4. Chet tillarni o'rganish, o'qitish va baholashda multimedia ta'lim mahsulotlarining roli, ahamiyati hamda motivatsion xususiyatlari

MILLIY QADRIYATLAR – MILLAT KO'ZGUSI

Ramatjonova E'zoxon Akramjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Aniq va tabiiy fanlar fakulteti talabasi

Tel: +998943951108

E-mail: dadaboyevakramjon5@gmail.com

Ilmiy raxbar: Pozilova Muqaddas Xikmataliyevna

Namangan davlat pedagogika instituti

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy qadriyatlarning xalq hayotidagi o‘rni, ularning shakllanishida tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillarning ta’siri tahlil qilinadi. Milliy qadriyatlar millatning ma’naviy qiyofasini ifodalovchi asosiy mezon sifatida qaraladi. Shuningdek, globalizatsiya davrida milliy qadriyatlarni asrab – avaylash va ularni yoshlar ongiga sindirish masalalari yoritiladi. Biroq mavjud muammo shundaki: ko‘plab yoshlar milliy qadriyatlarimizga oddiy bir libos sifatida qarab, uning keng qamrovli madaniy va ma’naviy ahamiyatini to‘liq anglab yetmayapti. Bu esa tarixiy merosni yuzaki qabul qilishga olib keladi. Mazkur maqolada ushbu muammonibartaraf etish bo‘yicha takliflar ham ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: milliy qadriyatlar, madaniyat, an’ana, urf-odat, ma’naviyat, meros, yoshlar tarbiyasi, o‘zlik, navro‘z, hayit, oshi palov, do‘ppi, atlas, adraz, maqom, e’tiqod.

NATIONAL VALUES - THE MIRROR OF THE NATION.

Abstract: This article analyzes the role of national values in people’s life, the influence of historical, cultural and social factors in their formation. National values are considered as the main criteria that represent the spiritual image of the nation. Also, in the era of globalization, the issues of preserving national values and breaking them into the minds of young people will be covered. However, the problem is that many young people look at our national values as a simple dress and do not fully understand its comprehensive cultural and spiritual significance. This leads to a superficial acceptance of historical heritage. In this article, proposals for solving this problem are also put forward.

Key words: national values, culture, tradition, tradition, spirituality, heritage, youth education, identity, Nowruz, Eid, oshi pilaf, hat, atlas, adraz, status, faith.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ – ЗЕРКАЛО НАЦИИ.

Аннотация: В данной статье анализируется роль национальных ценностей в жизни людей, влияние исторических, культурных и социальных факторов на их формирование. Национальные ценности рассматриваются как основные критерии, представляющие духовный облик нации. Также в эпоху глобализации будут освещены вопросы сохранения национальных ценностей и их внедрения в сознание молодежи. Однако проблема в том, что многие молодые люди смотрят на наши национальные ценности как на простую одежду и не до конца понимают ее комплексное культурное и духовное значение. Это приводит к поверхностному принятию исторического наследия. В данной статье также выдвинуты предложения по решению этой проблемы.

Ключевые слова: национальные ценности, культура, традиция, традиция, духовность, наследие, образование молодежи, идентичность, Навруз, Ид, оши плов, шапка, атлас, адраз, статус, вера.

Kirish

Har bir millatning o'ziga xosligini, tarixiy – madaniy taraqqiyot bosqichlarini va ma'naviy qiyofasini belgilovchi eng muhim omil bu – milliy qadriyatlardir. Qadriyatlar xalqning ko'p asrlik tajribasi,



turmush tarzi, e’tiqodi, urf – odatlari va ma’naviy merosi asosida shakllanadi. Ular millatni boshqa xalqlardan ajratib turuvchi, milliy o’zlikni saqlab qoluvchi kuch sifatida namoyon bo’ladi.

Bugungi kunda globallashuv jarayonlari kuchaygan bir sharoitda milliy qadriyatlarimizning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Chunki tashqi madaniy oqimlar va turli g’oyaviy ta’sirlar fonida o’z milliy o’zligimizni yo’qotmaslik har birimiz uchun muhim vazifa bo’lib qolmoqda. Shu boisdan milliy qadriyatlarimizni chuqur o’rganish, ularni asrab – avaylash va yosh kelajak avlodlar ongiga, qalbiga singdirish, u orqali ma’naviy immunitetni kuchaytirish dolzarb masala bo’lib qolmoqda. Shuningdek, globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarning ahamiyatini tahlil qilish, ularning yoshlar ma’naviyatini shakllantirishdagi o’rni va ta’sirini ilmiy jihatdan asoslab berish barchamizning majburiyatimizga aylanmoqda.

Asosiy qism

Har bir xalqning yuragida abadiy yashaydigan bir mo’jiza bor — bu uning milliy qadriyatlari. Ular ajdodlarimizning orzulari, hayoti va tajribasidan bunyod topgan, xalqning ma’naviy ko’zguniga aylangan bebaho xazinalardir. O’zbek xalqining qadriyatlari esa ming yillik tariximiz, o’ziga xos madaniyatimiz, ezgulik va insonparvarlikka boy hayot falsafamizdan oziqlanib kelmoqda. Shu qadriyatlar tufayli



xalqimiz har qanday sinovlardan omon o’tgan, o’zligini asrab qolgan. Ularning manbalari qadimgi Turon va Sug’d madaniyati, islom sivilizatsiya va o’rta asrlar Sharq uyg’onish

davridan oziqlanadi. Zardushtiylik davridagi ezgulik g'oyalari, keyinchalik islom ta'limoti orqali kirib kelgan axloqiy me'yorlar xalqimiz tafakkurida chuqur ildiz otgan. Amir Temur, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshbandiy kabi allomalar milliy qadriyatlarimizni shakllantirishda beqiyos hissa qo'shganlar. Ajdodlarimiz bizga faqat yer-u mulk emas, balki yuksak ma'naviyat, ezgu g'oyalar, insoniylik saboqlarini ham meros qilib qoldirgan. Ota-onaga hurmat, kattalarga ehtirom, mehnatsevarlik, halollik, sadoqat - bu qadriyatlar asrlar osha xalqimiz qalbida yashab kelmoqda. Ularni asrash - bu faqat urf-odatni saqlash emas, balki xalqning ruhi, uning sha'nini asrashdir. Ota-bobolarimiz “Yaxshilik qil, suvga tashla - xalq biladi” deb bekorga aytmagan. Har bir o'zbek xonadonida mehmon uchun dasturxon yoziladi, har bir mahallada mehr-oqibat, qo'shnihilik qadrlanadi. Bular oddiy holatdek tuyulsa-da, aslida butun millatning ruhiy uyg'unligini ta'minlab turgan ustunlardir. [1]. Milliy qadriyatlar xalq og'zaki ijodida, urf-odatlarda, marosimlarda, kiyinish va mehmondo'stlik madaniyatida yaqqol namoyon bo'ladi. Navro'z, hayit, sunnat to'ylari, oshi palov, do'ppi, atlas, karnay-surnay, maqom kabi tushunchalar milliy o'zligimizning ajralmas qismidir. Bu qadriyatlar nafaqat madaniy meros, balki millat birligini mustahkamlovchi, ijtimoiy birdamlikni ta'minlovchi omil hamdir. Har qanday buyuk insonning tarixi - oiladan boshlanadi. Ota-onaning har bir so'zi, har bir qadami farzand qalbida iz qoldiradi. Shuning uchun bola kichikligidan milliy qadriyatlarimizni - tilimizni, odob-axloqni, e'tiqodni, el-yurtga sadoqatni o'rganib ulg'aysa, u hech qachon o'zligini unutmaydi. Ota-ona farzandiga nonni hurmat qilishni, “Assalomu alaykum” bilan salomlashishni, “rahmat” demaslik uyat ekanini o'rgatsa - bu ham tarbiya, bu ham qadriyatdir. Chunki milliylik -bu nafaqat kiyim yoki taom, balki

yurakdagi gʻurur, soʻzdagi hurmat, koʻzdagi mehrdir. XXI asrda axborot oqimining cheksizligi, internet madaniyatining kengayishi, gʻarbona turmush tarzining ommalashuvi milliy qadriyatlarga jiddiy taʼsir koʻrsatmoqda. Bu jarayon ayrim yoshlar orasida milliy identifikatsiyaning susayishiga olib kelmoqda. Shunday sharoitda milliy qadriyatlarni zamon bilan uygʻunlashtirish, ularning zamonaviy talqinda ifodalanishini taʼminlash zarur [2]. Milliy qadriyatlar yoshlarni vatanparvarlik, mehnatsevarlik, halollik, mehr-oqibat kabi fazilatlarda tarbiyalashda muhim vositadir. Ularni taʼlim jarayoniga, darslik va dasturlarga singdirish orqali milliy gʻurur va masʼuliyat tuygʻusi mustahkamlanadi. Milliy qadriyatlar - xalq yuragining ovozi, millatning eng muqaddas poydevoridir. Har bir yosh yuragida bu qadriyatlar ildiz otib, gul ochsa, Vatanimizning ertangi kuni yorqin boʻladi. Yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash - bu faqat maktab yoki oila vazifasi emas, bu har birimizning insoniy burchimizdir. Yoshlar qalbida Vatanga muhabbat, ajdodlarga hurmat, insonlarga mehr uygʻonsa, Oʻzbekiston kelajagi albatta buyuk boʻladi. Chunki milliy qadriyatlar - bu bizning yoʻlimizni yorituvchi maʼnaviyat chirogʻi, bu chiroqni har bir yurakda abadiy yoqib turish - eng ulugʻ vazifamizdir. Oʻzbekiston Respublikasining “Maʼnaviy-maʼrifiy ishlar konsepsiyasi”, “Yoshlar siyosati toʻgʻrisida”gi qonunlarida ham bu masalaga alohida eʼtibor qaratilgan.

Takliflar:

1. Milliy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish boʻyicha taʼlim muassasalarida maxsus dasturlar ishlab chiqish.
2. Milliy madaniyat, urf-odat va anʼanalarni targʻib qiluvchi film, teatr, media-loyihalarni koʻpaytirish.

3. Ommaviy axborot vositalarida milliy qadriyatlar mavzusida maxsus ko'rsatuv va ruknlar tashkil etish.

4. Tarixiy obidalar va milliy hunarmandchilikni asrab-avaylashga qaratilgan davlat dasturlarini kengaytirish.

5. Milliy qadriyatlar asosida xalq diplomatiyasini rivojlantirish va xalqaro miqyosda targ'ib qilish.

Xulosa

Milliy qadriyatlarimiz - millatimizning o'zligini, ma'naviyatimizning qiyofasini va tariximizning davomiyligini belgilovchi asosiy tayanchdir. Ular orqali millatimiz o'zini anglaydi, o'z o'tmishi bilan faxrlanadi va kelajakka ishonch bilan qaraydi. Shu sababdan, qadriyatlarimizni asrash, ularni yosh avlodga yetkazish va zamon ruhiga mos ravishda rivojlantirish har birimizning muqaddas burchimizdir. Yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash orqali biz nafaqat bugunning, balki kelajak avlodning ham ma'naviy poydevorini mustahkamlaymiz. Har bir o'qituvchi, ota-ona, ziyoli inson bu borada o'z mas'uliyatini chuqur his etishi lozim. Zero, o'zligini unutmagan, ajdodlar merosiga sodiq, milliy qadriyatlar bilan yashaydigan yoshlar bor ekan, Vatanimizning ertangi kuni albatta porloq va buyuk bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Jo'rayev A. O'zbek xalqining ma'naviy qadriyatlari tarixi. – Toshkent: Fan, 2019.
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017.
4. Qodirova D. Madaniyat va qadriyatlar falsafasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.

RAQAMLI PLATFORMALARGA "LOKAL ISHTIROK TALABLARI: MARKAZIY OSIYO TAJRIBASI VA HUQUQLARI STANDARTLARI BILAN MOSLIK

Sobitova Muhlisa Ulug'bek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu ishda Markaziy Osiyo mintaqasida raqamli platformalarning rivojlanishida lokal ishtirok talablarining ahamiyati va ularning xalqaro huquqiy standartlarga mosligi tahlil qilinadi. Ishda raqamli iqtisodiyotdagi regional integratsiya, keng polosali internet tarmoqlari va raqamli infratuzilmaning rivojlanishi orqali mintaqaviy raqamli platformalar ekotizimini yaratish jarayonlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, raqamli platformalarning lokal biznes sub'ektlari va foydalanuvchilari uchun imkoniyatlar yaratishda Markaziy Osiyo mamlakatlari siyosatlari va qonunchiligi hamda xalqaro standartlarga muvofiq kelishi masalalari tahlil qilinadi. Ish mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirish, raqamli savodxonlikni oshirish hamda barqaror raqamli rivojlanishni ta'minlashda lokal ishtirok talablari va huquqiy normativlarning muhimligini ko'rsatadi

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, Raqamli platformalar, Lokal ishtirok, Huquqiy standartlar, Elektron tijorat, Barqaror rivojlanish, Texnologik infratuzilma, Davlat-xususiy hamkorlik, Raqamli savodxonlik, Integratsiya, Raqamli transformatsiya, Axborot tizimlari, Kiberxavfsizlik o'qituvchilar tayyorligi.

Аннотация: В данной работе анализируется важность требований к местному участию в развитии цифровых платформ в Центрально-Азиатском регионе и их соответствие международным правовым стандартам. В статье рассматриваются процессы создания региональной экосистемы цифровых платформ посредством

региональной интеграции в цифровой экономике, развития широкополосных сетей интернета и цифровой инфраструктуры. Также анализируются политика и законодательство стран Центральной Азии в области создания возможностей для местных субъектов бизнеса и пользователей цифровых платформ, а также вопросы соответствия международным стандартам. В статье показана важность требований к местному участию и правовых норм для укрепления регионального сотрудничества, повышения цифровой грамотности и обеспечения устойчивого цифрового развития.

Ключевые слова: Цифровая экономика, Цифровые платформы, Местное участие, Правовые стандарты, Электронная коммерция, Устойчивое развитие, Технологическая инфраструктура, Государственно-частное партнерство, Цифровая грамотность, Интеграция, Цифровая трансформация, Информационные системы, Подготовка учителей по кибербезопасности.

Abstract: This paper analyzes the importance of local participation requirements in the development of digital platforms in the Central Asian region and their compliance with international legal standards. The paper examines the processes of creating a regional digital platform ecosystem through regional integration in the digital economy, the development of broadband Internet networks and digital infrastructure. It also analyzes the policies and legislation of Central Asian countries in creating opportunities for local business entities and users of digital platforms, as well as issues of compliance with international standards. The paper demonstrates the importance of local participation requirements and legal norms in strengthening regional cooperation, increasing digital literacy, and ensuring sustainable digital development

Keywords: Digital economy, Digital platforms, Local participation, Legal standards, E-commerce, Sustainable development, Technological infrastructure, Public-private partnership, Digital literacy, Integration, Digital transformation, Information systems, Cybersecurity teacher training.

Kirish

Markaziy Osiyo mintaqasida raqamli platformalarga "lokal ishtirok talablari" konsepsiyasi davlatlar tomonidan mintaqaviy barqarorlik, iqtisodiy integratsiya va huquqiy standartlar bilan moslik nuqtai nazaridan olib borilmoqda. Bu talablarga kiritilgan asosiy elementlar quyidagilar:

Mintaqaviy savdo-iqtisodiy hamkorlik va elektron savdo maydonlari yaratish orqali raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish. Bu jarayonda yagona elektron platformalar va bojxona protseduralari soddalashtiriladi, mintaqaviy integratsiya kuchaytiriladi.

Raqamli xabardorlikni oshirish va raqamli infratuzilmani yaxshilash, ayniqsa keng polosali tarmoqlarni rivojlantirish orqali jismoniy va biznes shaxslarni raqamli tizimlarga kengroq jalb qilish.

Yoshlar salohiyatini rivojlantirish va ularning malakasini oshirish uchun raqamli ta'lim va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik markazlarini tashkil etish.

Mintaqaviy hamkorlikdagi loyiha va dasturlarni BMT va boshqa xalqaro tashkilotlarning xalqaro huquq standartlariga mos ravishda rejalashtirish. Raqamli platformalarning lokal talablarga mos kelishi uchun davlat siyosati va qonunchilik bazasini mintaqaviy hamkorlik doirasida uyg'unlashtirish.

Xorijiy davlatlar, xalqaro ekspertlar Markaziy Osiyo davlatlarining tashqi siyosatdagi ustuvor yo'nalishlari faollashganini Shavkat

Mirziyoyev O‘zbekiston prezidenti sifatida ish boshlagan davr bilan bog‘lashadi. Bu jarayonda O‘zbekiston yetakchisining amaliy harakatlari va tashabbuslari muhim ahamiyat kasb etayotgani e‘tirof etiladi.

Darhaqiqat, davlatimiz rahbarining qo‘shni mamlakatlar bilan do‘stona munosabatlarni mustahkamlash yo‘lida yuritayotgan tashqi siyosati, avvalo, mintaqada barqarorlik va xavfsizlikni ta‘minladi. Bu, o‘z navbatida, O‘zbekiston, shuningdek, mintaqamizning investitsion jozibadorligiga yo‘l ochdi.

Xususan, keyingi yillarda Qirg‘iziston va Tojikiston bilan o‘zaro tovar aylanmani ikki baravar ko‘paytirish maqsadlari qo‘yilib, O‘zbekistonda suv ta‘minotini sezilarli darajada yaxshilaydigan gidroenergetika loyihalarini birgalikda amalga oshirish bo‘yicha kelishuvlarga erishildi. Mahsulotlarimizni Markaziy Osiyo bozorlarida targ‘ib qilish maqsadida qo‘shni davlatlarda O‘zbekiston savdo uylari ochila boshladi.

Shu tariqa O‘zbekistonning qo‘shni davlatlar bilan yaxshi qo‘shnilik, do‘stona, o‘zaro manfaatli munosabatlarni mustahkamlash siyosati savdo-iqtisodiy, kooperatsiya, investitsiyaviy hamkorlikni, shuningdek, mintaq mamlakatlari o‘rtasida transport logistikasi sohasidagi aloqalarni kengaytirish uchun ishonchli zamin yaratdi.

Mintaqaviy savdo-iqtisodiy hamkorlik va elektron savdo maydonlari yaratish orqali raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish Markaziy Osiyo mintaqasida iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirish va raqamli transformatsiyani kuchaytirish uchun muhim strategiyadir. Ushbu jarayonlar mintaq davlatlari o‘rtasida savdo chegaralarini yengillashtirish, yagona raqamli bozorlar yaratish, investitsiyalarni jalb qilish va raqamli infratuzilmalarni rivojlantirishni o‘z ichiga oladi.

Elektron savdo platformalarining kengayishi va integratsiyasi kichik va oʻrta bizneslarga yangi imkoniyatlar yaratib, global iqtisodiyotga kirishni osonlashtiradi. Shu bilan birga, bu hamkorlik mintaqaviy barqarorlik va qoʻshma raqamli iqtisodiy rivojlanishni taʼminlashda muhim rol oʻynaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli platformalarning lokal talablarga mos kelishi uchun davlat siyosati va qonunchilik bazasini mintaqaviy hamkorlik doirasida uygʻunlashtirish jarayoni Markaziy Osiyo davlatlarida samarali raqamli transformatsiyani taʼminlashga qaratilgan. Bu borada mintaqa mamlakatlari oʻzaro hamkorlikni kuchaytirib, yagona raqamli makon yaratish, raqamli iqtisodiyot va davlat boshqaruvini raqamlashtirish boʻyicha strategiyalarni uygʻunlashtirmoqda. Shuningdek, Oʻzbekistonning “Raqamli Oʻzbekiston – 2030” strategiyasi kabi xalqaro standartlarga mos keladigan tashabbuslari ham regional qonunchilik va siyosatlarni birlashtirishga yordam bermoqda. Mintaqaviy memorandumlar orqali axborot texnologiyalari, startaplarni qoʻllab-quvvatlash, texnologik platformalarni yaratish va kadrlar malakasini oshirish sohalarida hamkorlik yoʻlga qoʻyilmoqda. Bu jarayon davlat xizmatlari koʻrsatishning raqamli shaklga oʻtishini, qonunchilik islohotlarini va shaffoflikni oshirishni taʼminlaydi, hamda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish va investitsiyalarni jalb qilish imkonini yaratadi.

Yoshlar salohiyatini rivojlantirish va ularning malakasini oshirish uchun Markaziy Osiyoda raqamli taʼlim markazlari tashkil etilib, ular xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda faoliyat yuritmoqda. Ushbu markazlar zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib, kompyuter savodxonligini oshirish, masofadan taʼlim

imkoniyatlarini yaratish, talabalarni global IT sohasidagi yangiliklardan xabardor qilishga xizmat qiladi. Hamkorlikda o'quv dasturlari ishlab chiqilib, xorijiy grantlar va ilmiy loyihalar orqali yoshlarning malakasi davomli oshirilmoqda, shuningdek, xalqaro standartlarga mos rivojlanish yo'lga qo'yilmoqda. Bular yoshlarni raqamli iqtisodiyotga tayyorlash, ularning innovatsion salohiyatini mustahkamlash va investitsiyalarni jalb qilish uchun muhim infratuzilma hisoblanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Raqamli xabardorlikni oshirish va raqamli infratuzilmani yaxshilash, ayniqsa keng polosali tarmoqlarni rivojlantirish orqali jismoniy va biznes shaxslarni raqamli tizimlarga kengroq jalb qilish bo'yicha Markaziy Osiyoda "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi asosida keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ushbu strategiya doirasida barcha aholi punktlari va ijtimoiy obyektlar optik va mobil keng polosali xizmatlar bilan ta'minlanmoqda, optik-tolali aloqa liniyalari qurilmoqda hamda beshinchi avlod aloqa tarmoqlari joriy etilmoqda. Natijada, raqamli xizmatlar hajmi va sifati oshib, jismoniy shaxslar va biznes sub'ektlari uchun Internetga kirish imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga va raqamli tizimlarga kengroq ishtirokni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Raqamli infratuzilmani kuchaytirish maqsadida 2023-2025-yillarda 4 mingdan ortiq maktab yuqori tezlikdagi internetga ulandi, 5G texnologiyasini joriy etish bo'yicha sinovlar boshlab yuborildi. Bularning barchasi mamlakat iqtisodiyotini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish uchun raqamli infratuzilma yaratilishiga asos bo'lmoqda.

O'zbekistonning raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha strategik maqsadlari xalqaro reytinglarda ham aks etmoqda. BMTning "Ye-Government Development Index — 2022" reytingida O'zbekiston 193

davlat orasida 87-o‘rindan 69-o‘ringa ko‘tarildi. Bu davlat xizmatlari, fuqarolar bilan aloqa, texnologik tayyorgarlik va ochiqlik borasida muhim ijobiy o‘zgarishlar kechayotganini anglatadi.

Ammo bu yo‘nalishdagi islohotlar tizimli va barqaror rivojlanishni talab qiladi. Xususan, hududlar o‘rtasida raqamli infratuzilma bo‘yicha nomutanosibliklar mavjud, axborot xavfsizligi masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda, AKT sohasida malakali mutaxassislar yetishmaydi.

Shu sabab, raqamli iqtisodiyotni faqat texnologik yondashuv emas, balki strategik, ijtimoiy va huquqiy jihatdan muvofiqlashtirilgan siyosat sifatida rivojlantirish zarur. Bu esa O‘zbekistonning uzoq muddatli, barqaror va inklyuziv rivojlanish modelini ta‘minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Taraqqiyot strategiyasida raqamli iqtisodiyotning tutgan o‘rnini chuqur va kompleks tahlil qilish maqsadida bir necha ilmiy-uslubiy yondashuvdan foydalanildi. Sirasini aytganda, raqamli iqtisodiyot mamlakatning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini yuksaltiribgina qolmay, odamlar hayotini qulaylashtirishga, farovon yashashiga xizmat qiladi.

XULOSA.

Raqamli xabardorlikni oshirish va raqamli infratuzilmani, xususan, keng polosali tarmoqlarni rivojlantirish orqali jismoniy va biznes shaxslarni raqamli tizimlarga kengroq jalb qilish mamlakat iqtisodiyoti va jamiyatining raqamli transformatsiyasi uchun asosiy omil hisoblanadi. Zamonaviy raqamli infratuzilma qurilishi, shu jumladan 20 ming kilometr optik tolali aloqa liniyalari va keng polosali ulanish portlarining ko‘paytirilishi fuqarolar va biznes sub’ektlari uchun yuqori sifatli internet xizmatlarini ta‘minlaydi. Bu jarayonlar raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga, yangi ish o‘rinlari yaratilishiga, davlat

boshqaruvi, ta’lim va sog’liqni saqlash sohalarining samaradorligining oshishiga xizmat qiladi. Shuningdek, mintaqalararo raqamli resurslar va platformalar orqali integratsiya va elektron tijorat rivojlanmoqda, bu esa raqamli tizimlarga kengroq qatnashuvni qo’llab-quvvatlaydi. O’zbekiston Respublikasining “Raqamli O’zbekiston-2030” strategiyasi ushbu maqsadlarga erishish uchun asosiy yo’l xaritasi vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan “Raqamli O’zbekiston – 2030” strategiyasi va uni amalga oshirish bo’yicha yo’l xaritasi, 2020 yil.
2. PF-6079-sonli Farmon, “Raqamli O’zbekiston-2030” strategiyasi hujjatlari, 2020 yildan boshlab amalga oshirilayotgan raqamli iqtisodiyot, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va keng polosali tarmoqlarni rivojlantirishga doir normativ-huquqiy asoslar.
3. Yoshlarni qo’llab-quvvatlash va biznesni rivojlantirishga oid davlat dasturlari hamda “O’zbekiston – 2030” strategiyasining istiqbolli yo’nalishlari.
4. Markaziy Osiyo mintaqasida raqamli ta’lim, investitsiyalarni jalb qilish va raqamli infratuzilmani rivojlantirish bo’yicha xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik turlari.
5. Raqamli iqtisodiyot va elektron savdo maydonlarini rivojlantirish masalalarini qamrab olgan ilmiy va amaliy tadqiqotlar

QISHLOQ XO'JALIGI KORXONALARINI KREDITLASH JARAYONIDA TIJORAT BANKLARINING KREDIT RISKLARINI BOSHQARISHNING STRATEGIK AHAMIYATI

Maxammadov Diyorbek Muxtor o'g'li

Farg'ona davlat universiteti magistranti

E-mail: maxammadovdyorbek19@gmail.com

Tel: +998 91 112 33 81

Madvaliyev Bekzod Baxodir o'g'li

Farg'ona davlat universiteti magistranti

E-mail: bekzodmadvaliyev932@gmail.com

Tel: +998 90 919 79 92

Annotatsiya: Mazkur ishda qishloq xo'jaligi korxonalarini kreditlash jarayonida tijorat banklari duch keladigan kredit risklari va ularni boshqarish strategiyalarining strategik ahamiyati tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor banklarning kredit portfeli sifatini ta'minlash, qishloq xo'jaligi kreditlaridagi noyob xatarlarni kamaytirish va bank-moliya tizimining barqarorligini mustahkamlashga qaratiladi. Ishda xalqaro va mahalliy tajribalar, zamonaviy metodlar hamda nazariy yondoshuvlar asosida tavsiyalar ishlab chiqiladi. Natijalar tijorat banklari kreditlash siyosatini qishloq xo'jaligi sektoriga mos ravishda optimallashtirish, kredit risklarini oldindan baholash va monitoring qilish tizimini kuchaytirish muhimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Kredit risklari, kredit portfeli, qishloq xo'jaligi korxonalari, kreditlash, risklarni boshqarish strategiyasi, diversifikatsiya, garov, kafillik, sug'urta, kredit monitoringi, portfel boshqaruvi.

Аннотация: В данной работе анализируется стратегическое значение кредитных рисков, с которыми сталкиваются коммерческие банки при кредитовании сельскохозяйственных предприятий, и стратегии управления ими. Основное внимание уделяется

обеспечению качества кредитных портфелей банков, снижению уникальных рисков в сельскохозяйственных кредитах и укреплению устойчивости банковско-финансовой системы. В работе разработаны рекомендации, основанные на международном и отечественном опыте, современных методах и теоретических подходах. Результаты показывают важность оптимизации кредитной политики коммерческих банков в соответствии с потребностями сельскохозяйственного сектора, укрепления системы предварительной оценки и мониторинга кредитных рисков.

Ключевые слова: Кредитные риски, кредитный портфель, сельскохозяйственные предприятия, кредитование, стратегия управления рисками, диверсификация, обеспечение, поручительство, страхование, кредитный мониторинг, управление портфелем.

Annotation: This work analyzes the strategic importance of credit risks faced by commercial banks in the process of lending to agricultural enterprises and their management strategies. The main focus is on ensuring the quality of banks' credit portfolios, reducing unique risks in agricultural loans, and strengthening the stability of the banking and financial system. The work develops recommendations based on international and local experience, modern methods, and theoretical approaches. The results show the importance of optimizing commercial banks' lending policies in accordance with the agricultural sector, strengthening the system of preliminary assessment and monitoring of credit risks.

Keywords: Credit risks, credit portfolio, agricultural enterprises, lending, risk management strategy, diversification, collateral, surety, insurance, credit monitoring, portfolio management.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Qishloq xo‘jaligi korxonalarini kreditlash jarayonida tijorat banklarining kredit risklarini boshqarish masalasi xalqaro va mahalliy olimlar tomonidan keng o‘rganilgan. Xorijiy tadqiqotchilar - R. Saunders, L. Allen, J. Hull va P. Jorion qishloq xo‘jaligi kreditlaridagi xatarlarni aniqlash, baholash va boshqarish usullarini tadqiq etganlar. Ularning izlanishlarida kredit portfeli diversifikatsiyasi, ichki reyting tizimlari, stress-testlar, sug‘urta va hedj qilish mexanizmlari agrar kredit xatarlarini kamaytirishda muhim vositalar sifatida ko‘rsatildi[1,2,3].

Sobiq Sovet hududi va MDH davlatlari ilmiy maktablarida, jumladan V. Taranuhina va A. Panfilova, tijorat banklarining qishloq xo‘jaligi kreditlarini boshqarishda yuzaga keladigan xatarlar, qarzdorlik darajasi va kredit portfelining sifatini oshirish usullari tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotlar agrar sektor kreditlaridagi xatarlarning o‘ziga xosligi - ob-havo sharoiti, hosil noaniqligi, kichik va o‘rta korxonalarning moliyaviy barqarorligi pastligi kabi omillarni e‘tiborga olgan holda risklarni boshqarishning zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbek olimlari - A. Vahobov, O. Sharofiddinov va Sh. Sharipov o‘z izlanishlarida qishloq xo‘jaligi kreditlashda tijorat banklarining kredit risklarini kamaytirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqqan. Ular, xususan, kredit portfelini diversifikatsiya qilish, ichki reyting tizimi orqali qarz oluvchilarni baholash, garov va kafillik mexanizmlarini qo‘llash, shuningdek, sug‘urta va monitoring tizimini rivojlantirish orqali bank barqarorligini ta‘minlash muhimligini ta‘kidlaganlar.

Shuningdek, xalqaro va mahalliy tadqiqotlar agrar kreditlar boshqa tarmoqlarga nisbatan yuqori xatar darajasiga ega ekanligini ko‘rsatadi. Shu bois tijorat banklari uchun qishloq xo‘jaligi kredit portfeli

sifatini yaxshilash, kredit siyosatini moslashtirish va risklarni oldindan baholash strategik ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tahlil ishida nazariy-metodik tahlil, empirik taqqoslash, sintez va umumlashtirish va statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

Kirish. So‘nggi yillarda qishloq xo‘jaligi sektori ko‘plab mamlakatlar, jumladan rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida muhim o‘rin tutmoqda. Ushbu sektor nafaqat milliy oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlaydi, balki ish o‘rinlari yaratish, qishloq hududlarning iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo‘shish va ekologik barqarorlikni saqlash kabi ijtimoiy va ekologik muhim vazifalarni bajaradi. Shu bilan birga, qishloq xo‘jaligi korxonalari modernizatsiya, texnologik yangilanish va kapital sarmoyalariga bo‘lgan ehtiyojni doimiy ravishda sezadi. Ko‘pincha kichik va o‘rta agrar korxonalar o‘z mablag‘lari yetishmasligidan, bozor sharoitlaridagi noaniqliklardan yoki moliyaviy bilimning yetishmasligidan rivojlanish imkoniyatini to‘liq amalga oshira olmaydi.

Shu sababli, tijorat banklarining qishloq xo‘jaligi korxonalariga kredit berishi iqtisodiy rivojlanish va qishloq hududlarining barqarorligini ta‘minlashda strategik vosita hisoblanadi. Bank krediti agrar sektor uchun moliyaviy resurs manbai sifatida xizmat qiladi, ishlab chiqarishni kengaytirish, texnik jihozlarni yangilash va hosilni oshirish imkonini yaratadi. Bu esa o‘z navbatida, oziq-ovqat yetkazib berish zanjirining barqarorligi, eksport salohiyati va milliy daromadning oshishiga ijobiy ta‘sir qiladi.

Biroq qishloq xo‘jaligi kreditlash bilan bog‘liq bo‘lgan xatarlar banklar uchun sezilarli moliyaviy xavf tug‘diradi. Ushbu xatarlar orasida hosil yetishmovchiligi, narxlarning keskin o‘zgarishi, ob-havo

sharoitlari, agrar korxonalarining moliyaviy ko'rsatkichlaridagi beqarorlik, kichik va o'rta korxonalarining kredit tarixi yetarli emasligi kabi omillar mavjud. Shu bois, kredit berish jarayonida banklar uchun xatarlarni aniqlash, baholash va samarali boshqarish juda muhim bo'ladi.

Tijorat banklarining kredit risklarini boshqarish strategiyalari qishloq xo'jaligi sektori uchun alohida ahamiyatga ega. Bu strategiyalar kredit portfeli sifatini oshirish, muammoli kreditlar ulushini kamaytirish, bankning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va agrar sektorni barqaror moliyalashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, samarali risk boshqaruvi tizimi bank va mijoz o'rtasida ishonchni mustahkamlash, qarzdorlarning to'lov intizomini oshirish va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi[4].

Ushbu ish qishloq xo'jaligi korxonalarini kreditlash jarayonida tijorat banklarining kredit risklarini boshqarish strategiyalarini har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot doirasida nafaqat xalqaro va mahalliy tajribalar o'rganiladi, balki kredit riskini kamaytirish va bank-mijoz hamkorligini samarali tashkil etish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Ish natijalari tijorat banklari uchun qishloq xo'jaligi kreditlash tizimini optimallashtirish, agrar korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash hamda milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shish imkoniyatlarini ochib beradi. Shu tariqa, mazkur tadqiqot nafaqat nazariy asoslarni mustahkamlash, balki amaliy tavsiyalar bilan iqtisodiy foydali natijalarni ham ta'minlashga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Qishloq xo'jaligi korxonalarini kreditlash - ko'plab mamlakatlarda iqtisodiy rivojlanish, qishloq barqarorligi va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda muhim mexanizmdir. Shu bilan birga, agrar

kreditlash banklar uchun turli xatarlarni ham keltirib chiqaradi. Banklar kredit berganda, qarz oluvchi agrar korxonaning daromadi hosil va bozordagi talab-taklif, ob-havo sharoiti, agrar sub'ektning boshqaruv malakasi kabi omillarga bog'liq bo'ladi. Natijada, agrar kreditlar odatdagi korxona kreditlaridan ko'ra noaniqlik va xatar darajasi yuqoriroq bo'lishi mumkin.

Tijorat banklari uchun kredit riskini boshqarish - bu risklarni oldindan baholash, monitoring qilish, portfel diversifikatsiyasi, garov va kafillik, sug'urta, ichki reyting tizimlari, kredit siyosatini moslashtirish orqali kreditdan keladigan salbiy oqibatlarni minimallashtirishdir. Agrar kreditlash kontekstida bu muhim - agar bank agrar korxonalarga kredit bergan bo'lsa va paytida qaytarish bo'lmasa, bu muammolar bankning likvidligi, rentabelligi va barqarorligiga sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin[5,6].

Xalqaro tajribalar ko'rsatadiki, ba'zi banklar agrar kreditlar uchun maxsus kredit risk boshqaruvi tizimlarini yaratgan. Masalan, Tailandda agrar kreditlashni baholash uchun ichki obligor reyting tizimi va statistik modellar (masalan, LOGIT yoki sun'iy neyron tarmoqlar) qo'llanadi - bu kredit default ehtimolini baholash imkonini beradi. Xitoyda esa kichik va o'rta agrar korxonalarni moliyalashtirishda kredit reyting modeli, maxsus kredit siyosati va risk nazorati muhim ekanligi aniqlangan. Boshqa mamlakatlarda esa korporativ boshqaruv, portfel diversifikatsiyasi, kapital yetarliligi, hedj qilish kabi umumiy risk boshqaruvi omillari agrar kreditlar bilan bog'liq xatarlarni kamaytirishga xizmat qiladi[7].

Bundan tashqari, zamonaviy yondashuvlar - kredit monitoringi, stress-testlar, ichki reyting tizimlari, avtomatlashtirilgan kredit baholash va nazorat, diversifikatsiya, garov, sug'urta - bank portfelining

barqarorligini ta'minlaydi. Banklar o'z kredit siyosatini agrar sektor xususiyatlariga mos ravishda shakllantirishi lozim. Masalan, kredit muddatini moslash, foiz stavkalarini agrar daromadlarga bog'lash, sug'urta hamda kafillik talab qilish, kreditlarni qayta ko'rib chiqish, monitoring va mijoz bilan yaqin hamkorlik. Shu bilan birga, kredit portfelini diversifikatsiya qilish - agrar sektor kreditlari bilan birga sanoat, xizmat ko'rsatish va boshqa tarmoqlarni ham kreditlash orqali portfel xatarini kamaytirish muhim. Bu yondashuv bankning umumiy risk darajasini pasaytiradi[8,9,10].

1-jadval

Risk turlari[11]

Risk turi	Tavsifi	Korxona faoliyatiga ta'siri	Oldini olish/choratalablar
Moliyaviy risk	Kreditni qaytarishda yetarli mablag' yo'qligi, foiz stavkalarining oshishi	Naqd pul oqimining buzilishi, qarz yuki ortishi	Kredit shartlarini moslashtirish, moliyaviy rejalashtirish, sug'urta
Iqlim va tabiiy risk	Qurg'oqchilik, sel, sovuq, kasalliklar	Hosil yo'qolishi, ishlab chiqarish pasayishi	Ob-havo sug'urtasi, sug'urta jamg'armasi, diversifikatsiya
Bozor risk	Narxlarning pasayishi, talabning o'zgarishi	Mahsulotni sotishda qiyinchilik, daromadning kamayishi	Bozor tahlili, kontraktlar, kelishilgan narxlar, eksport imkoniyatlari
Texnologik risk	Uskuna yoki texnologiyaning	Ishlab chiqarish samaradorligining pasayishi	Zamonaviy texnika va texnologiyaga

	eskirishi, ishlamay qolishi		investitsiya, texnik xizmat ko'rsatish
Operatsion risk	Ichki boshqaruvdagi xatolar, ishchi kuchining yetishmasligi	Ish jarayonining sekinlashishi, samaradorlikning pasayishi	Ichki nazorat tizimi, xodimlarni o'qitish, jarayonlarni avtomatlashtirish
Kredit riski	Korxona qarzini o'z vaqtida qaytara olmasligi	Bank yoki kredit tashkiloti zarar ko'rishi, korxona obro'si pasayishi	Kredit monitoringi, garov va kafolatlar, to'lov jadvalini sozlash
Siyosiy va huquqiy risk	Soliq, subsidiya yoki qonunchilikdagi o'zgarishlar	Daromad kamayishi, moliyaviy majburiyatlarning oshishi	Huquqiy maslahat, hukumat siyosatini kuzatish, sug'urta

Shuningdek, agrar kreditlashda davlat siyosati va hukumat tomonidan taqdim etilayotgan instrumentlar (garov fondlari, subsidiya, kredit kafilligi, agrar sug'urta) ham muhim rol o'ynaydi. Banklar va davlat organlari hamkorligida bu xatarlarni minimal darajaga tushirish, qishloq xo'jaligi korxonalarini rag'batlantirish, moliyalashtirishga talabni oshirish va banklar uchun rentabellikni saqlash mumkin bo'ladi.

Shunday qilib, tijorat banklarining agrar kreditlashda kredit risklarini boshqarish strategiyalarini ishlab chiqishi - banklar, qishloq xo'jaligi korxonalari va umuman iqtisodiyot uchun strategik ahamiyatga ega. Bu nafaqat banklar barqarorligini ta'minlaydi, balki agrar sektor rivoji, oziq-ovqat ta'minoti va qishloq hududlarining iqtisodiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, so'nggi statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, rivojlangan strategik kredit risk boshqaruvi tizimiga ega bo'lgan banklar

agrar sektor kreditlarida default holatlarni sezilarli darajada kamaytirgan va portfel rentabelligini oshirgan. Masalan, O‘zbekistondagi tijorat banklarining qishloq xo‘jaligi kredit portfeli monitoringi natijalari ko‘rsatadiki, ichki reyting tizimi va sug‘urta mexanizmlari qo‘llanilganda, kreditlar qaytarilishining samaradorligi 15–20%ga oshgan. Shu asosda, agrar kreditlashda zamonaviy risk boshqaruvi nafaqat moliyaviy barqarorlikni ta‘minlaydi, balki qishloq xo‘jaligi korxonalarini rivojlantirish va umumiy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. Kredit risklarini baholash va strategik boshqarish samarasi uchun, statistik ma‘lumotlarga tayanish muhim. Tijorat banklarining kredit portfeli iqtisodiyotning turli tarmoqlariga taqsimlangan bo‘lib, qishloq xo‘jaligi sohasiga ajratilayotgan kreditlar alohida e‘tibor talab qiladi. Qishloq xo‘jaligi tabiiy omillarga sezgir, hosildorligi va daromad darajasi ob-havo, suv ta‘minoti, texnologik yangiliklar va bozor narxlari kabi ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lgan sektor hisoblanadi. Shu sababli, banklar qishloq xo‘jaligiga kredit ajratishda risklarni puxta baholash va strategik boshqarish mexanizmlarini joriy etishi zarur.

Qishloq xo‘jaligiga kredit ajratish jarayonida banklar nafaqat moliyaviy ko‘rsatkichlarni, balki texnologik yangiliklar darajasini, hosil barqarorligini va bozor sharoitlarini hisobga oladi. Ushbu yondashuv kredit risklarini kamaytirish va samarali boshqarish imkonini beradi. Shu bilan birga, qishloq xo‘jaligiga ajratilgan kreditlarning o‘sish sur‘ati banklar uchun yangi strategik imkoniyatlarni yaratadi: innovatsion texnologiyalarni joriy qilayotgan fermerlar va agrotech startaplariga kredit ajratish orqali banklar portfelini diversifikatsiya qilishi va uzoq muddatli barqarorlikni ta‘minlashi mumkin.

1-jadval

Tijorat banklari kredit qo'yilmalarining tarmoqlar bo'yicha ulushi[12]

Ko'rsatkichlar nomi	01.10.2024 y.		01.10.2025 y.		O'zgarishi, foizda
	mlrd. so'm	ulushi, foizda	mlrd. so'm	ulushi, foizda	
Jami kreditlar	515 641	100%	582 211	100%	13%
Sanoat	147 892	29%	146 268	25%	-1%
Qishloq xo'jaligi	52 042	10%	59 381	10%	14%
Qurilish sohasi	12 959	3%	17 183	3%	33%
Savdo va umumiy xizmat	34 637	7%	40 930	7%	18%
Transport va kommunikatsiya	34 508	7%	32 529	6%	-6%
Moddiy va texnik ta'minotni rivojlantirish	3 682	0,7%	4 460	0,8%	21%
Uy-joy kommunal xizmati	2 338	0,5%	1 838	0,3%	-21%
Jismoniy shaxslar	169 715	33%	208 642	36%	23%
Boshqa sohalar	57 869	11%	70 980	12%	23%

Tijorat banklarining kredit portfeli iqtisodiyotning turli tarmoqlariga taqsimlangan bo'lib, uning tahlili moliyaviy resurslarni samarali yo'naltirish va kredit risklarini boshqarishda muhim ahamiyatga ega. 2024 yil 1-oktabr va 2025 yil 1-oktabr holatidagi ma'lumotlarga ko'ra, jami kreditlar hajmi 515 641 mlrd so'mdan 582 211 mlrd so'mga o'sib, 13 foizga oshgan. Ushbu o'sish iqtisodiyotning turli tarmoqlaridagi moliyalashtirish faoliyatining kengayishini ko'rsatadi va tijorat banklarining faoliyatidagi barqaror o'sish tendensiyasini tasdiqlaydi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligi sohasiga ajratilgan kreditlar 52 042 mlrd so'mdan 59 381 mlrd so'mga oshgan bo'lsada, umumiy portfeldagi ulushi 10 foiz darajasida saqlanib qolgan. Bu agrar sektor banklar uchun barqaror va strategik jihatdan muhim yo'nalish ekanini ko'rsatadi. Qishloq xo'jaligi tabiiy va bozor risklariga sezgir bo'lishiga qaramay, banklar ushbu sektorni moliyalashtirishni davom ettirib, innovatsion texnologiyalarni joriy etishga yo'naltirilgan loyihalarni qo'llab-quvvatlamoda. Shu bilan birga, qishloq xo'jaligiga ajratilgan kreditlarning barqaror ulushi kredit risklarini samarali boshqarish va portfelni diversifikatsiya qilishning asosiy vositasi sifatida xizmat qiladi.

Sanoat sohasida esa kreditlar hajmi 147 892 mlrd so'mdan 146 268 mlrd so'mga kamayib, ulushi 29 foizdan 25 foizga tushgan. Bu sanoat sektoridagi kreditlash faoliyatining biroz pasayganini ko'rsatadi va banklar resurslarini boshqa tarmoqlarga yo'naltirishga intilayotganini bildiradi. Qurilish sohasi va savdo xizmatlarida kreditlar o'sish sur'ati yuqori bo'lib, mos ravishda 33% va 18% ga oshgan, bu sohalarga moliyaviy qo'llab-quvvatlashning kuchayganini ko'rsatadi.

Umuman olganda, tahlil shuni ko'rsatadiki, tijorat banklari kredit resurslarini tarmoqlar kesimida strategik ravishda taqsimlamoda. Qishloq xo'jaligi kabi barqaror va innovatsion loyihalarga yo'naltirilgan kreditlar banklar uchun strategik muhim sektor bo'lib, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va kredit risklarini boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, boshqa tarmoqlardagi kreditlash hajmi va o'sish sur'ati ham banklarning risklarni diversifikatsiya qilish va foydali investitsiya strategiyasini shakllantirish borasidagi yondashuvini aks ettiradi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligi korxonalarini kreditlash jarayonida tijorat banklari uchun kredit risklarini boshqarish strategik ahamiyatga ega. Agrar sektor kreditlari boshqa tarmoqlarga nisbatan yuqori xatarlar bilan bog'liq - hosil noaniqligi, narxlar o'zgarishi, ob-havo sharoitlari va kichik korxonalarning moliyaviy barqarorligi pastligi bu xatarlarni kuchaytiradi. Shu sababli, banklar nafaqat kredit berishdan keladigan daromadni ko'zlash, balki risklarni oldindan baholash va samarali boshqarish tizimini joriy etish orqali barqarorlikni ta'minlashi lozim.

Empirik va nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, ichki reyting tizimi, statistik kredit baholash modellarini qo'llash, portfel diversifikatsiyasi, monitoring va stress-testlar agrar kreditlar bilan bog'liq xatarlarni sezilarli darajada kamaytiradi. Shu bilan birga, garov, kafillik va sug'urta mexanizmlari nafaqat bankni moliyaviy xavfdan himoya qiladi, balki qishloq xo'jaligi korxonalarini kredit olishga rag'batlantiradi.

Davlat va hukumat tomonidan agrar kreditlarni qo'llab-quvvatlash (subsidiyalar, kafillik fondlari, sug'urta tizimi) tizimining mavjudligi banklar va agrar korxonalar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu tariqa, samarali risk boshqaruvi tizimi nafaqat banklar barqarorligini ta'minlaydi, balki agrar sektor rivojiga, oziq-ovqat ta'minoti barqarorligiga va qishloq hududlarining iqtisodiy salohiyatini oshirishga hissa qo'shadi.

Yuqoridagi ma'lumotlar asosida quyidagi takliflar beriladi:

1. Kredit riskini boshqarish tizimini takomillashtirish. Tijorat banklari agrar kreditlashda maxsus kredit riskini boshqarish siyosatini ishlab chiqishi lozim. Bu ichki reyting tizimi, kredit baholash modellarini joriy etish, monitoring va stress-testlarni yo'lga qo'yishni o'z ichiga oladi.

Shu yo‘l bilan banklar kredit default ehtimolini kamaytirib, portfel barqarorligini oshirishi mumkin. Shu bilan birga, zamonaviy avtomatlashtirilgan kredit nazorat tizimlarini joriy etish qarz sifatini doimiy kuzatish va muammoli kreditlarni vaqtida aniqlash imkonini beradi.

2. Portfel diversifikatsiyasi va moliyaviy himoya vositalarini kengaytirish. Banklar kredit portfelini faqat agrar sektor bilan cheklamasdan, sanoat, xizmatlar va kichik hamda o‘rta korxonalarni ham moliyalashtirish orqali umumiy riskini kamaytirishi muhim. Shu bilan birga, garov, kafillik va sug‘urta mexanizmlarini keng qo‘llash — bankni moliyaviy xatarlardan himoya qilish bilan birga, qishloq xo‘jaligi korxonalarini ham rag‘batlantiradi. Ushbu yondashuv nafaqat xavfni kamaytiradi, balki kredit olish jarayonini tezlashtiradi va qishloq xo‘jaligi sektorida barqarorlikni ta‘minlaydi.

3. Davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini rivojlantirish. Davlat va hukumat darajasida agrar kreditlarga subsidiyalar, kafillik fondlari va sug‘urta tizimi orqali yordam ko‘rsatish tizimini takomillashtirish tavsiya etiladi. Bu nafaqat banklar uchun xatarlarni kamaytiradi, balki qishloq xo‘jaligi korxonalarining moliyaviy barqarorligini oshiradi va kredit olish imkoniyatini kengaytiradi. Shu bilan birga, davlatning aktiv ishtiroki bank-mijoz hamkorligini mustahkamlaydi va agrar sektor rivojini rag‘batlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Saunders, R., & Allen, L. (2020). Credit Risk Management In and Out of the Financial Crisis. Wiley Finance.
2. Hull, J. (2018). Risk Management and Financial Institutions. Wiley.

3. Jorion, P. (2007). Financial Risk Manager Handbook. Wiley Finance.
4. Bank for Agriculture and Agricultural Cooperatives (Tailand). Credit Risk Portfolio Management System for Agricultural Lending.
5. Agricultural Bank of China. Credit Risk Management Practices for SMEs in Agriculture.
6. Commercial Banks of Balochistan. Impact of Risk Management Strategies on Agricultural Credit Risk.
7. Taranuhina, V., Panfilova, A. (2005). Bank tizimidagi ishonchning pasayishi va kreditlash hajmining qisqarishi. Moskva: Iqtisodiyot va moliya nashriyoti.
8. Vahobov, A., Sharofiddinov, O., Sharipov, Sh. (2019). Tijorat banklarida qishloq xo‘jaligi kreditlarini boshqarish strategiyalari. Toshkent: Iqtisodiyot va moliya nashriyoti.
9. Iskandarov, M.L., Abdurasulov, A.A. (2018). Tijorat banklarida kredit riskini boshqarishning zamonaviy usullari. Ilmiy xabarlar, 12(3), 45–60. ilmiyxabarlar.uz
10. Mirtursunova, D. (2020). Kredit portfelini shakllantirish va boshqarish yo‘llari. Toshkent: Moliyaviy nazorat va bank nashriyoti.

Foydalanilgan internet manbalari

11. <https://stat.uz> - O‘zbekiston Respublikasining rasmiy statistika ma’lumotlari.
12. <https://cbu.uz> - O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti.

MEDIA SAVODXONLIK VA AXBOROT MADANIYATINING TARIXIY EVOLYUTSIYASI

Sayfiddinova Iqboloy Turaxon qizi

Namangan davlat pedagogika insituti

Xorijiy til va adabiyot XTA-DU_25 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o‘g‘li

Falsaviy va tarixiy fanlar kafedra o‘qituvchisi

E-mail: iqboloysayfiddinova@gmail.com

Tel: 930595923

Annotatsiya: Ushbu maqolada mediasavodxonlik tushunchasining shakllanish tarixi, axborot madaniyatining jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni va ularning zamonaviy talqini yoritiladi. Qadimgi Sharqda xabarning ahamiyati, o‘rta asrlarda ilmiy maktablar ta’siri, XX asrning o‘ziga xos axborot tizimlari, mustaqillikdan keyingi media muhitning kengayishi hamda bugungi raqamli texnologiyalar davrida paydo bo‘layotgan yangi talablar batafsil tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: axborot madaniyati, media, tarixiy rivojlanish, raqamli savodxonlik, kommunikatsiya jarayonlari, ma’lumotlar xavfsizligi.

Axborot almashinuvi jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismidir. Insoniyat taraqqiy etgan sari axborotning shakli, uni yetkazish vositalari va uni anglash usullari ham o‘zgarib borgan. Bugungi global axborot makonida shaxsning media bilan ishlash mahorati, xabarni to‘g‘ri tanlash va baholash qobiliyati alohida ahamiyat kasb etmoqda. Mediasavodxonlikning shakllanishi tasodifiy jarayon emas, balki uzoq tarixiy bosqichlarni o‘z ichiga olgan murakkab rivojlanish mahsulidir. Mazkur maqola ushbu jarayonni tarixiy nuqtayi nazardan izchil o‘rganishga bag‘ishlanadi.

Axborot madaniyatining tarixiy ildizlari ming yillar avvalgi Sharq sivilizatsiyalarida shakllana boshlagan. O‘sha davrlarda axborot og‘zaki shaklda tarqalgan bo‘lsada, jamiyat boshqaruvida xabarning aniq yetkazilishi. Axborot muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. O‘rta asrlarda ilm-fan markazlarning rivojlanishi bilan yozuvchilik va

kitobat kengaya boshladi. Bunyod etilgan maktablar, kutubxonalar va ilmiy markazlar axborot saqlash, izohlash va tarqatishning yangi usullarini yuzga chiqardi.

Keyingi bosqichda savdo yo'llarining kengayishi va shaharlarning yiriklashuvi axborot aylanishini tezlashtirdi. Karvonsaroy va bozorlar nafaqat iqtisodiy markaz, balki turli hududlardan kelgan xabarlarining to'planish nuqtasiga aylandi. Bu davrdan boshlab xabarlarining tekshirilgan yoki tekshirilmaganligi masalasi ham dolzarb bo'la boshladi. Chunki turli manbalardan kelgan ma'lumotlar orasida tafovutlar kuzatilgan.

XX asr boshlaridan boshlab bosma nashrlar keng tarqaldi. Gazeta va jurnallarning ko'payishi axborotga bo'lgan munosabatini o'zgartirdi. Matbuot jamiyatdagi voqealarning aks-sadosi bo'la boshladi va shu bilan birga axborotning haqqoniy bo'lishi, manbaga sodiqlik, obyektivlik kabi tamoyillar shakllandi. Shu davrda jamoatchilik fikrining media orqali shakllanishi aniq ko'rina boshladi. Bu jarayon mediasavodxonlikning dastlabki konturlari yuzaga kelishiga sabab bo'ldi.

Texnik imkoniyatlarning yuksalishi XX asrning ikkinchi yarmida radio va televideniya orqali axborotning keskin tez tarqalishini ta'minladi. Teledasturlar, jonli uzatmalar, xalqaro yangiliklar almashinuvi kommunikatsiya jarayonlarini yanada faol qildi. Shu bilan birga, istalgan xabarni ommaga ta'sir ko'rsatish vositasiga aylantirish ehtimoli kuchaydi.

O'zbekiston mustaqilikka erishgach, axborot sohasida tub o'zgarishlar sodir bo'ldi. Yangi OAVlarning paydo bo'lishi axborot erkinligini belgilovchi qonunlarning qabul qilinishi va internetning keng ommaga kirib borishi axborot makonining sifat jihatdan yangilanishiga olib keldi. Elektron axborot tizimlari joriy qilindi, axborot

texnologiyalarining ta'lim, tibbiyot, boshqaruv va kundalik hayotdagi o'рни mustahkamlandi. Shaxsiy kompyuterlar, smartfonlar va internet jamiyatning har bir qatlamiga kirib bordi.

Hozirgi raqamli jamiyatda mediasavodxonlik nafaqat axborotni o'qish, balki uni yaratish, baholash va xavfsiz muhitda ulashish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi, internet xavflaridan xabardorlik, raqamli etikaga amal qilish, ijtimoiy tarmoqlarda sog'lom muomila yuritish kabi masalalar axborot madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Shuningdek, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan mediasavodxonlikning amaliy ahamiyati yanada kuchaydi.

Xulosa o'rtasida shuni aytish mumkinki, mediasavodxonlik va axborot madaniyatining shakllanishi uzoq tarixiy jarayon bo'lib, har bir davrda yangi ko'rinish va mazmun kasb etib borgan. Qadimgi xabarchilik tizimidan tortib, hozirgi raqamli media muhitigacha bo'lgan rivojlanish bosqichlari axborotning ijtimoiy hayotdagi o'rnini tobora muhimlashtirdi. Bugungi kunda mediasavodxonlik shaxsning umumiy madaniy saviyasini aks ettiradigan asosiy ko'nikmalardan biri hisoblanadi. Raqamli jamiyat sharoitida axborotdan oqilona foydalanish, uning ta'sirini anglash va ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash har bir fuqaroning ijtimoiy mas'uliyatiga aylanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva N. Axborot jarayonlarining ijtimoiy asoslari.- Toshkent; Fan, 2017
2. Sodiqov M. Media va jamiyat; nazariy yondashuvlar. -Toshkent; Ma'naviyat, 2020.
3. Ergashev O. Zamonaviy kommunukatsiya tizimlari.- Toshkent. Universitet, 2016.

4. Rasulov A. Raqamli madaniyat asoslari.-Toshkent Akademnashr, 2022.
5. Karimova D. Shaxs va axborot xavfsizligi.-Toshkent Iqtisodiyot, 2019.
6. Madrahimov B. OAVning ijtimoiy funksiyalari.-Toshkent; O'zbekiston, 2014.

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASAALARIDA MARKAZIY OSIYO MINTAQASIDAGI SUV TANQISLIGI VA IQLM O'ZGARISHINING EKOLOGIK OQIBATLARI

Sharifjanova Hojalxon

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abduxalil o'g'li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada Markaziy Osiyo mintaqasida tobora kuchayib borayotgan suv tanqisligi va iqlim o'zgarishining hudud ekologik barqarorligiga ta'siri ilmiy yondashuv asosida tahlil qilingan. Mintaqada haroratning oshishi, muzliklarning qisqarishi, yog'ingarchilikning kamayishi va qurg'oqchilik yillari sonining ortishi suv resurslari hajmiga bevosita salbiy ta'sir ko'rsatayotgani ko'rsatib o'tiladi. Shuningdek, suv taqchilligi oqibatida Orol dengizining qurishi, tuproq degradatsiyasi, bioxilma-xillikning kamayishi va chang bo'ronlarining kuchayishi kabi ekologik muammolar yuzaga kelayotgani yoritilgan. Tadqiqotda suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish, transchegaraviy suv diplomatiyasini rivojlantirish va ekologik boshqaruvni takomillashtirish kabi muammoni yumshatish bo'yicha

taklif va tavsiyalar ham berilgan. Mazkur annotatsiya maqolaning asosiy mazmuni va ilmiy ahamiyatini umumiy tarzda aks ettiradi.

Kalit soʻz. Suv tanqisligi, iqlim oʻzgarishi, Markaziy Osiyo, ekologik oqibatlar, muzliklarning erishi, qurgʻoqchilik, Orol dengizi inqirozi, transchegaraviy suv resurslari, bioxilma-xillik, choʻllashish, suv tejovchi texnologiyalar, ekologik xavfsizlik, yogʻingarchilikning kamayishi.

Kirish. Markaziy Osiyo davlatlari hududi asosan keskin kontinental va qurgʻoqchil iqlim.

Yoz juda issiq va quruq oʻrtacha +35..... +45 gradus selsiygacha issiq boʻladi. Qish sovuq oʻrtacha -5..... -20 gradus selsiygacha sovuq boʻladi. Yogʻingarchilik kam yilliga 100 – 300 mm, togʻli hududlarda yogʻingarchilik shahar hududlarga nisbatan koʻproq yogʻadi. Havo harorati yil sayin oshib bormoqda. Bugungi kunda suv taqchilligi nafaqat ekologik, balki iqtisodiy, ijtimoiy va geosiyosiy muammolarni ham keltirib chiqarmoqda.

Asosiy qism. Mintaqadagi suv tanqisligining asosiy sabablari:

Markaziy Osiyoda suv tanqisligining asosiy sabablari: daryolarning suv sathining pasayishi. Amudaryo va Sirdaryo kabi yirik daryolarning oqimi yildan- yilga kamayib bormoqda. Suv resurslaridan notoʻgʻri foydalanish, sugʻorish dehqonchilik yerlarining kengayishi. Yangi yerlarni oʻzlashtirib sugʻorishga ajratish va suvdan koʻproq foydalanish suv tanqisligini kuchaytirmoqda. Hidroinshootlarning koʻpligi va iqlim oʻzgarishi. Daryolarda juda koʻp gidroinshootlar qurilishi suv oqimiga taʼsir qiladi. Afgʻonistonda Qoʻsh tepa kanalining ishga tushirilishi Amudaryo suvlariga taʼsir qilib, Oʻzbekiston va Turkmanistonning suv taqchilligini oshirishi mumkin.

Dunyoda muqobil bo'lmagan yagona resurs. Markaziy Osiyodagi suv taqchilligi muammosi.

Markaziy Osiyoda suvning 80% dan ortig'i qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish uchun ishlatiladi. Toza suv bilan bog'liq holat mintaqada oziq-ovqat tanqisligia olib kelishi mumkin.

Markaziy Osiyo suv xavfsizligi energiya, oziq-ovqat va atrof-muhit bilan uzviy bog'liq.

Daryolarning ulkan tarmog'i butun mintaqani kesib o'tuvchi ikkita asosiy suv havzalari - Amudaryo va Sirdaryoga quyiladi. Sovetlar davrida yuqori suv oqimiga boy mamlakatlar bahor va yoz oylarida quyi oqimdagi mamlakatlarni sug'orish uchun suv bilan ta'minlagan. Buning evaziga ularga qish oylarida isitish va elektr energiyasi uchun ko'mir, neft va gaz yetkazib berilgan. 1960-yillarning boshlarida butun mintaqada qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash ishlari olib boriladi, bu esa intensiv sug'orish tizimlariga olib keldi. Sug'oriladigan dehqonchilik suvga juda talabchan paxtaning ehtiyojlarini qoplash uchun ustuvor ahamiyat kasb etadi.



Markaziy Osiyoda suv xavfsizligi tushunchasi mintaqani yuqori oqim Qirg‘iziston, Tojikiston va quyi oqim O‘zbekiston, Qozog‘iston, Turkmaniston o‘rtasida taqsimlaydigan transchegaraviy daryolarning keng tarmog‘ini boshqarishga intilib rivojlanib keldi.

Butun jahon suv resurslari kuni munosabati bilan ShHT bosh kotibi Vladimir Norov “ShHTga a’zo davlatlar suv resurslari taqchilligi bilan bog‘liq tahdidlarning jiddiylini yaxshi anglaydi” nomli maqolasini e’lon qilgan. Unga ko‘ra: “Suv resurslarini muhofaza qilish masalalari ShHTga a’zo davlatlar uchun juda dolzarbdir. Tashkilotning ulkan hududida qariyb 6 million daryo va ko‘l mavjud, “suv minoralari” hisoblangan tog‘ tizmalari maydoni taxminan 12,5 million kvadrat kilometrni tashkil etadi, suv resurslarining umumiy hajmi deyarli 10 million kub kilometrga teng. Tabiat jarayonlarida muhim rol

o'ynaydigan, chuchuk suv manbayi bo'lib xizmat qiladigan ko'plab muzliklar mavjud.

Shu bilan birga, mutaxassislar ta'kidlashicha, 21 asrning oxiriga kelib, insoniyat Himolay muzliklarining uchdan ikki qismidan ko'prog'ini yo'qotishi mumkin. Xuddi shunday vaziyat Pomir muzliklarida ham yuzaga kelmoqda – Fedchenko nomi bilan yuritiladigan uzunligi 75 kilometrdan oshadigan dunyodagi eng yirik kontinental muzlikning erish jarayoni kuzatilmoqda va bu bugungi kunning eng katta xavflaridan biriga aylangan. Global isish oqibatida Tyanshandagi muzliklarning erishi tezlashmoqda", deb ta'kidlaydi Vladimir Norov

«Orolbo'yi ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar» konsepsiyasiga ko'ra, «Ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar zonasi» bo'yicha normativ-huquqiy bazani yaratish, turli manbalarni jalb qilgan holda moliyalashtirish tizimini yo'lga qo'yish, malakali kadrlarni tayyorlash, Orolbo'yi haqidagi barcha ma'lumotlarni saqlovchi veb-saytni ishga tushirish ko'zda tutilgan. Xususan, konsepsiya quyidagi aniq vazifalarni o'z ichiga oladi:

- yerusti ekspeditsiyalari va kosmik kuzatuvlar yordamida Orolning qurigan tubini doimiy monitoring qilib borish;
- Orolbo'yini hamda dengizning qurigan tubini o'zlashtirish maqsadida qurg'oqchilikka chidamli bo'lgan daraxt navlarini ekkan holda keng ko'lamli o'rmonlashtirish ishlarini olib borish;
- bo'rdoqichilik va qorako'lchilikni rivojlantirish uchun o'tloqlar zonasini yaratish;
- mavjud manbalardan foydalangan holda tayanch-harakat kasalliklarini balchiq bilan davolash, G'arbiy dengizning mineral suvlari yordamida balneoterpiya muolajalarini yo'lga qo'yish;

- quyosh issiqligi asosida ishlovchi issiqxonalarni ishga tushirish;
- oliy ma’lumotli geobotanik, tuproqshunos, zoolog, geograf, ekolog, geologlarni tayyorlash;
- hayvonot va nabotot olamini boyitish.

Asli Orol dengizining qurib borishi suvning noto‘g‘ri sarflanishi va demografik omillar bilan bog‘liq. 1913-yilda Orol dengizi suvi bilan sug‘oriladigan yer maydoni 3.2 mln gektar bo‘lgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 6.9 mln gektarga yetdi. Turli ehtiyojlar uchun Orol dengizidan sarflanadigan suv 1960-yillarda 63 km kub, 1980-yilda esa 95 km kubni tashkil etgan.



«Orol dengizining qurib borishi natijasida bir qator salbiy holatlar yuzaga keldi. Orol hududida paydo bo‘lgan zaharli tuz uyumlarining zarralari Pomir tog‘lari, Antarktida sohillari, Grenlandiya muzliklari, Norvegiya o‘rmonlarigacha yetib bormoqda. Yovvoyi o‘simliklar va

hayvonot dunyosi qirilib bormoqda. Orolbo‘yi hududida lokal iqlim keskin o‘zgarishlarga uchradi. Ichimlik suvining tanqisligi, xavfli kasalliklarning tarqalishi, yashash sharoitlarining og‘irlashuvi natijasida Orolbo‘yi hududidan aholi migratsiyasi ko‘paygan», – deydi Innovatsion rivojlanish vazirligi vakili.

Iqlim o‘zgarishi Markaziy Osiyoda harorat ko‘tarilishi va kuchli qurg‘oqchilikka olib kelmoqda – UNEP Atlasi

Iqlim o‘zgarishi fonida markaziy Osiyoda so‘nggi 60yil Ichida o‘rtacha yillik harorat dunyodagi o‘rtacha ko‘rsatkichdan deyarli 3 barobar ko‘tarildi, bu esa qurg‘oqchilikning tez-tez sodir bo‘lishiga olib kelmoqda. Bu haqida BMTning Atrof-muhit bo‘yicha dasturi UNEP tomonidan e‘lon qilingan mamlakatlar atrof-muhitidagi o‘zgarishlarning yangi Atlasida so‘z boradi. Atlasga ko‘ra, Markaziy Osiyoda o‘rtach yillik harorat 1.6 darajaga ko‘tarilgan – bu dunyodagi o‘rtacha 0.6 darajadan ancha yuqori. Orolbo‘yida havo harorati 1.8-2.5 darajagacha yuqorilagan.

Orolbo‘yi ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar konsepsiyasi

Orol dengizi va uning atrofidagi hududlar holatini yaxshilash bo‘yicha vazifalarni belgilovchi «Orolbo‘yi – ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar» konsepsiyasi ishlab chiqildi. Mazkur konsepsiya 8-9 avgust kunlari Toshkent shahrida xalqaro ekspertlar ishtirokida bo‘lib o‘tayotgan «Orol dengizi havzasidagi qishloq xo‘jaligi va ekologiya muammolarini investitsiya va innovatsiyalar uchun imkoniyatlarga aylantirish» mavzusidagi xalqaro ko‘p tarmoqli forumda Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan taqdim etildi.

O‘tgan asr o‘rtalarida Orol dengizining suv hajmi 1080 km³ni tashkil etgan bo‘lsa, hozir bu suv havzasi uchta kichik qismga – G‘arbiy dengiz 43,6 km kub, Shimoliy dengiz 25,1 km kub, Katta dengiz 0,7 km kub ajralib qolgan.

Xulosa. Markaziy Osiyo mintaqasida suv tanqisligi va iqlim o'zgarishi ekologik barqarorlik, iqtisodiy rivojlanish va aholi salomatligiga jiddiy xavf tug'diruvchi omillardan biridir. Suv resurslarini oqilona boshqarish, suvni tejovchi texnologiyalarni joriy etish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish hamda iqlimga moslashuv strategiyalarini ishlab chiqish mintaqa kelajagi uchun muhim ahamiyatga ega. Aks holda, ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz yanada chuqurlashishi mumkin. Barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun mintaqa davlatlari birgalikda harakat qilib, suv resurslarini adolatli, samarali va ilmiy asoslangan tarzda boshqarishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Markaziy Osiyoning suv resurslari va ekologiyasi”, 2022.
2. UNEP iqlim o'zgarishi tahlillari.
3. “Orolbo'yi ekologik inqirozi” va “suv taqchilligi muammosi” KUN.UZ maqolalari.
4. O'zbekiston ekologiya vazirligi rasmiy ma'lumotlari.

ISLOM DINI TARIXI VA FALSAFASI

Yodgorova Farangiz Dilshodbek qizi

NamDPI, K.M.T.M BU 23-guruh 3-kurs talabasi
Namangan davlat Pedagogika instituti talabasi.

Ilmiy rahbar: Sh. Abdurazzoqov

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Islom dinining paydo bo'lishi, dastlabki tarixiy bosqichlari, siyosiy va madaniy rivojlanishi, shuningdek islomiy falsafaning shakllanishi va uning asosiy yo'nalishlari keng yoritilgan. Tadqiqotda Rashidun, Umaviylar va Abbosiylar davrlaridagi siyosiy jarayonlar hamda ilmiy-ma'rifiy

taraqqiyotning islomiy tafakkurga ta'siri tahlil etildi. Maqolada al-Farobiy, Ibn Sino, al-G'azoliy va Ibn Rushd kabi yirik mutafakkirlarning falsafiy qarashlari, tasavvufning shakllanishi va islomiy teologiya (kalam)ning o'рни ilmiy asosda ko'rib chiqiladi. Shuningdek, zamonaviy davrda islom tafakkuri duch kelayotgan muammolar, modernizatsiya jarayonlari va diniy yangilanish harakatlari tahlil qilindi. Maqola islom tarixi va falsafasining global madaniyat va ilm-fan rivojidadagi o'rnini ochib beradi hamda mavzu bo'yicha fundamental xulosalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: Islom tarixi, Islom falsafasi, Muhammad (s.a.v.), Qur'on, Hadis, Rashidun xalifaligi, Umaviylar, Abbosiylar, Bayt al-Hikma, kalam, tasavvuf, fiqh, al-Farobiy, Ibn Sino, al-G'azoliy, Ibn Rushd, islomiy modernizm, diniy tafakkur, ma'naviy meros, islom sivilizatsiyasi.

Islom — dunyodagi eng keng tarqalgan dinlardan biri bo'lib, uning tarixiy rivojlanishi va falsafiy tafakkuri insoniyat madaniyati, siyosati va ilmi-faniga tub ta'sir ko'rsatgan. Ushbu maqola Islom dinining paydo bo'lishidan boshlab uning siyosiy, ijtimoiy va madaniy bosqichlari, shuningdek Islom falsafasining shakllanishi, asosiy yo'nalishlari va muhim vakillari haqida keng va batafsil ma'lumot beradi. Maqolaning maqsadi — o'quvchiga mavzuning tarixiy kontekstini, falsafiy va teologik muammolarni hamda ularning zamonaviy ahamiyatini tushunarli va ilmiy asosda taqdim etishdir.

Islom dini VII asrda Arabiston yarimorolida, Muhammad (s.a.v.) orqali vujudga keldi. Islomning asosiy manbalari Qur'on va Hadislar bo'lib, Qur'on musulmonlar uchun to'liq va abadiy yo'l-yo'riq sifatida qabul qilinadi. Muhammad (s.a.v.)ning faoliyati Makkada boshlangan va Madinaga hijrat qilish (622 y.) bilan yangi siyosiy va diniy jamiyat –

Umma tashkil topdi. Umma birinchi navbatda diniy hamjamiyat bo'lib, tez orada siyosiy tashkilotga aylandi.

Rashidun xalifaligi (632–661) davri Islom tarixida muhim bosqich bo'lib, aynan shu davrda Islom maydoni qisqa muddat ichida kengayib, Arabiston tashqarisiga – Shimoliy Afrikaga, Fors va Bizans hududlariga yetib bordi. Bu kengayish siyosiy, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarga sabab bo'lib, Islom jamiyatining yangi institutsiyalari – masjidlar, madrasalar va huquqiy tizimlar (shariatning dastlabiy shakllari) paydo bo'ldi.

Ummaviylar (661–750) davrida poytaxt Damashq bo'lib, islomiy siyosat, ma'murchilik va armiya tuzilmalari mustahkamlandi. Ammo bu davrda arab markaziy hukmronligi kuchaygani sababli turli xalq va sinflar orasida noroziliklar paydo bo'ldi. Abbosiylar (750–1258) davri esa ilm-fan va madaniyatning gullab-yashnashiga sabab bo'ldi; Bag'dod — butun islom olamining ilmiy markaziga aylandi.

Abbosiylar davrida falsafa (falsafa — yunoncha „philosophia“ so'zidan olingan) va fan, xususan tabiatshunoslik, matematika, astronomiya va tibbiyot rivojlandi. Yunon, fors va hind merosi o'rganilib, ularning manbalari arab tiliga tarjima qilindi va integratsiyalashdi. Shu davr ilmiy muhitida Islom falsafasi shakllandi: u antik yunon falsafasi (Platon va Aristotel) bilan islomiy tafakkur va Qur'oniy g'oyalarni uyg'unlashtirishga intildi.

Islom falsafasi bir nechta asosiy yo'nalishlarga bo'linadi:

✓ Falsafa (Hikma) — Aristotel va Neoplatonizm ta'sirida ilmiy-metafizik savollarga javob topishga intilgan yo'nalish. Maqsadi — aql orqali haqiqatni aniqlash va din bilan muvofiqlashtirish.

✓ Kalam (Ilm al-kalam) — teologik-ma'rifiy yo'nalish bo'lib, imon masalalari, xudo taqdiri (qadar), boshqaruv va haqiqat haqida

argumentlar bilan shug‘ullanadi. Kalam odatda konfessional tadqiqot bo‘lib, u mantiqiy dalillar orqali aqidani himoya qilishga intiladi.

✓ Tasavvuf (Sufizm) — ruhiy va mistik yo‘nalish bo‘lib, Alloh bilan bevosita ruhiy munosabat, ichki poklanish va mahabbatga urg‘u beradi. Tasavvuf falsafiy va etik elementlarga ega bo‘lib, ko‘plab sufi adabiyoti va amaliyotlarni ishlab chiqqan.

✓ Hukuk (fiqh) va shariat nazariyasi — amaliy qonun va axloqiy prinsiplarga doir bilimlar bo‘lib, ijtimoiy hayotni tartibga soladi. Fiqh falsafiy-ijtimoiy masalalarni o‘z ichiga oladi.

Bu yo‘nalishlar o‘zaro aloqada bo‘lgan va ko‘pincha bir-biri bilan ziddiyat yoki dialogda bo‘lgan.

Islom falsafasining markaziy savollaridan biri — «aql va imon munosabati» masalasi. Ba’zi mutafakkirlar (masalan, falsafa yo‘nalishi) aqlni, haqiqatni aniqlashning asosiy vositasi deb hisoblagan; boshqalar (kalamchilar) esa vahiy (Qur’on va Hadislar)ning ustunligini, ba’zan esa axloqiy-hujjatli dalillarni ta’kidlagan.

Shariat (Islom huquqi) va hikma (falsafa) munosabatida ham turli nuqtai nazarlar mavjud bo‘lgan: ayrim olimlar shariat va hikma o‘rtasida qarama-qarshilik borligini ko‘rsatgan, boshqalar esa ularni muvofiqlashtirishga harakat qilgan. Bu dialog Islom dunyosida ilmiy va diniy taraqqiyot uchun muhim zamin yaratdi.

Al-Farobi (870–950)

Al-Farobi mantiq, metafizika va siyosiy falsafa sohasida muhim ishlar qilgan. U ideal davlat va xayrli hukmdor tushunchalarini ishlab chiqqan, Platon va Aristotelning qarashlarini islomiy kontekstga moslashtirgan. Uning asarlarida aql va ilmning jamiyatdagi o‘rni, ilmiy ta’lim va madaniyat masalalari muhim o‘rin tutadi.

Ibn Sino (Avicenna, 980–1037)

Ibn Sino nafaqat tabobatda, balki metafizikada ham katta hissa qo‘shgan. Uning «Sharh al-Isharat» va «Al-Qonun fit-Tibb» kabi asarlari katta ta’sir ko‘rsatgan. Ibn Sino metafizikada «avvalgi sabab» (necessary existent) tushunchasini rivojlantirgan va o‘zining monistik tizimini taklif qilgan.

Al-G‘azzoliy (1058–1111)

Al-G‘azzoliy Islom falsafasida markaziy fiqh ijodkorlaridan biri bo‘lib, uning «Tahafut al-Falasifa» (Falsafachilarning zaifligi) asari falasafani tanqid qilib, vahiy va sunnatni ustun qo‘yish tarafdoridir. Al-G‘azzoliy tasavvufiy tajriba va ilmiy-ijtimoiy hayot o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’kidlagan. U falsafa va kalamdagi ayrim noto‘g‘ri xulosalarni ko‘rsatib, islomiy ilohiyotni himoya qilgan.

Ibn Rushd (Averroes, 1126–1198)

Ibn Rushd falsafiy asarlar bilan mashhur bo‘lib, u Al-G‘azzoliy ning tanqidiga qarshi chiqdi va falsafiy tafakkurni himoya qildi. U Aristotel tafakkurini musulmon dunyosiga qayta tatbiq etdi va diniy vahiy bilan aqlning uyg‘unligini isbotlashga urindi. Ibn Rushd asarlarining keyingi davrlarda, xususan Yevropada, katta ta’siri bo‘lgan.

Tasavvuf vakillari: Rumiy, Attor va boshqalar

Masnaviy va boshqa sufi adabiyotlari orqali ruhiy falsafa shakllandi. Jaloliddin Rumi (1207–1273) kabi insonlar ruhiy tajribasini va Alloh bilan birlashish falsafasini poetik shaklda ifoda etdilar.

Abbosiyalar poytaxti Bag‘dodda tashkil topgan Bayt al-Hikma (Hikmat uyi) va boshqa markazlarda yunoncha, forsha va hindcha asarlar arab tiliga tarjima qilindi. Bu tarjima harakati tibbiyot, matematika, astronomiya va falsafa sohalarida juda katta rol o‘ynadi. Tarjima qilingan asarlar islom mutafakkirlariga antik falsafiy g‘oyalarni o‘zlashtirish va keyinchalik rivojlantirish imkonini berdi.

Islom falsafasi siyosiy va ijtimoiy sohalarda ham o‘z aksini topdi. Misol uchun, al-Farobi va boshqa siyosiy faylasuflar ideal davlat, adolat va hukmdor fazilatlar haqidagi qarashlari bilan hukmron sinflar va davlat boshqaruv tizimlariga ta’sir ko‘rsatgan. Shuningdek, fiqh va kalam normalari orqali jamiyatda axloqiy va yuridik me’yorlar shakllangan.

XIX–XX asrlarda islom dunyosi mustamlaka zo‘ravonligi, sanoat va ilm-fandagi g‘arbiy taraqqiyot bilan yuzma-yuz keldi. Bu davrda islomshunoslikda modernizatsiya va islohotlar zarurati yuzaga keldi. Zamonaviy islomiy tafakkurda bir nechta yo‘nalishlar paydo bo‘ldi:

- ✓ Modernistlar — diniy ta’limotni zamonaviy ilmiy bilimlar bilan uyg‘unlashtirishni, Quron va Sunnatni yangi ijtimoiy kontekstda talqin qilishni taklif qilganlar.

- ✓ Revivalistlar/Islohotchilar — Islomni asl manbalarga qaytarish, diniy adolat va etikaning jamiyatni qayta qurishda markaziy rol o‘ynashini ta’kidlaganlar.

- ✓ Salafiy va boshqa konservativ yo‘nalishlar — diniy amaliyot va e’tiqodni klassik talqinlarga qaytarish tarafdorlaridir.

- ✓ Liberal va sekulyar tashabbuslar — din va davlatni ajratish, huquq va inson huquqlari jihatlarida qayta ko‘rib chiqish taklif qilinadi.

Zamonaviy muammolar qatoriga gender tengligi, demokratiya, inson huquqlari, ilmiy ma’rifat va ekonomika kabi mavzular kiradi. Bu muammolarga javob sifatida islomiy intellektual hamjamiyat turli metodologiyalarni ishlab chiqmoqda.

Islom falsafasi nafaqat musulmon dunyosida, balki global madaniyat va ilm-fan rivojida ham beqiyos hissa qo‘shgan. Arab-fors ilmiy merosi Yevropaning Renessansiga ta’sir ko‘rsatgan, Ibn Sino va Ibn Rushd kabi olimlarning asarlari Yevropa universitetlarida

o‘rganilgan. Shuningdek, Islom falsafasi mantiqiy tafakkur, etika, davlat nazariyasi va ilmiy metodologiya sohalarida ham boy meros qoldirdi.

Islom dini tarixi va falsafasi — juda murakkab, ko‘p qirrali va dinamik soha. Tarixiy rivojlanish jarayonida Islom o‘z ichiga ko‘plab madaniy va ilmiy elementlarni singdirgan, natijada boy va xilma-xil falsafiy tafakkur paydo bo‘lgan. Islom falsafasi aql va vahiy, ilm va ma’rifat o‘rtasidagi dialogga asoslangan. Tarixiy davrlar (Rashidun, Ummaviy, Abbosiylar xalifaligi) Islomning siyosiy va ilmiy strukturalarini shakllantirdi. Ibn Sino, Al-Farobi, Al-G‘azzoliy va Ibn Rushd kabi olimlar falsafiy tafakkurning rivojida markaziy rol o‘ynadi. Zamonaviy davrda islomiy tafakkur yangi ijtimoiy va siyosiy sharoitlarga javob izlamoqda, bu esa modernizatsiya, isloh va revivalizmning turli shakllarini keltirib chiqarmoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda Islom falsafasi inson va borliq o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’minlashga, aqlni vahiy bilan birgalikda ishlatishga chorlaydi. Farobiy, ibn Sino, G‘azzoliy, Beruniy, Zamaxshariy, Xorazmiy, ibn Xaldun, Imom Buxoriy, ibn Rushd kabi allomalar Sharq va G‘arb tafakkuriga katta hissa qo‘shib, ilm-fanni rivojlantirishgan.

Qisqa qilib aytganda, Islom dini o‘z tarixida faqat e’tiqodiy tizim bo‘lib qolmay, balki insoniyatni ma’naviy kamolotga yetaklovchi, ilm-fan va taraqqiyotni rag‘batlantiruvchi buyuk madaniy-falsafiy hodisa sifatida namoyon bo‘lgan. Bugungi kunda ham uning asosiy qadriyatlari – tinchlik, adolat ilm-u ma’rifat va bag‘rikenglik – jamiyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qur’on (turli tarjimalar va tafsirlar).
2. Hadis to‘plamlari (Buxoriy, Muslim va boshqalar).

3. Al-Farobi — siyosiy va falsafiy asarlari.
4. Ibn Sino — «Al-Qonun fi at-Tibb», metafizika asarlari.
5. Al-G‘azzoliy — «Tahafut al-Falasifa», tasavvufiy asarlari.
6. Ibn Rushd — falsafiy mulohazalari va sharhlari.
7. Tarixiy manbalar: Tabari, Ibn al-Athir va boshqa musulmon tarixchilarning asarlari.
8. Zamonaviy tadqiqotlar: islomshunoslik bo‘yicha akademik maqolalar va monografiyalar.

FAN VA TABIATSHUNOSLIK MASHG‘ULOTLARIDA TAJRIBALAR ORQALI BOLALARNING KOGNITIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH SHART-SHAROITLARI

Nabijanova Dilnoza Abduvohidovna

Namangan davlat pedagogika instituti

Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi

(maktabgacha ta’lim) yo’nalishi 2-bosqich magistranti

E-mail: nozakhon@gmail.com

Tel: +998931359391

Ilmiy rahbar: Abdusamatova Nargiza Jamoliddinovna

Namangan davlat pedagogika institut

Maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: ushbu maqolada fan va tabiatshunoslik asoslari mashg‘ulotlarida tajribalar o‘tkazishning bolalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishdagi o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Tajriba mashg‘ulotlari bolalarda kuzatish, tahlil qilish, xulosa chiqarish, mantiqiy fikrlash kabi qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Maqolada bu jarayonni samarali tashkil etish uchun zarur shart-sharoitlar va pedagogik yondashuvlar haqida fikr yuritiladi.

Kalit soʻzlar: fan va tabiatshunoslik, tajriba, kognitiv qobiliyat, bolalar rivoji, mashgʻulot.

Annotation: this article highlights the role of experiments in science and natural studies classes in developing children’s cognitive abilities. Conducting experiments helps children improve their observation, analytical thinking, and reasoning skills. The article also discusses the necessary conditions and pedagogical approaches for effective implementation.

Keywords: science and nature, experiment, cognitive abilities, child development, lesson

Kirish. Zamonaviy maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi ustuvor pedagogik vazifa hisoblanadi. Kognitiv qobiliyatlar – bu bolalarning atrof-muhitni anglash, ma’lumotlarni qabul qilish, tahlil qilish, taqqoslash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlari bo’lib, ularning kelajakdagi ta’lim muvaffaqiyati va ijtimoiy moslashuviga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, bolalar 3–7 yosh oralig’ida o’zining fikrlash va idrok etish ko’nikmalarini eng faol rivojlantiradi, shuning uchun aynan maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv rivojlanish bilan bog’liq pedagogik ishlarni samarali tashkil etish juda muhimdir[1].

Maktabgacha ta’lim — bolalarning kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojlanishining eng muhim bosqichidir. O’zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim to’g’risida” Qonuni [2] va Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 30-martdagi 183-son qarori maktabgacha ta’lim muassasalarida innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy qilishni, shuningdek bolalarning kognitiv salohiyatini rivojlantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi[3].

Fan va tabiatshunoslik asoslari mashgʻulotlarida tajribalar oʻtkazish bolalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Tajribalar bolaga nafaqat nazariy bilimlarni oʻrganish, balki kuzatish, eksperiment qilish va xulosalar chiqarish orqali mustaqil tafakkurini shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, tajriba mashgʻulotlari diqqatni jamlash, sabr-toqatni oshirish va muammolarni hal etish koʻnikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Pedagogik qonunlar, xususan, oʻrganishning faoliyatchilik prinsipi va individual yondashuv qoidasiga koʻra, bolalar bilim olish jarayonida faol ishtirok etganda oʻz bilimlarini mustahkamlash imkoniga ega boʻladi.

Oʻzbekiston Respublikasi taʼlim qonunlarida va MDH davlatlari pedagogik tajribalarida taʼkidlanishicha, fan va tabiatshunoslik asoslari boʻyicha tajribalarni amaliyotga tatbiq etish orqali bolalarning kognitiv rivojlanishini sezilarli darajada oshirish mumkin. Taʼlim jarayonida pedagog tomonidan yaratiladigan shart-sharoitlar, didaktik materiallar, interaktiv va eksperimentga yoʻnaltirilgan mashgʻulotlar bolalarning faol oʻrganishiga, qiziqishini uygʻotishga va bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada fan va tabiatshunoslik asoslari mashgʻulotlarida tajribalar orqali bolalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish shart-sharoitlari tahlil qilinadi, pedagogik qonunlar va amaliy tajribalar asosida samarali metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Asosiy qism. Fan va tabiatshunoslik asoslari mashgʻulotlari maktabgacha yoshdagi bolalarning tafakkurini rivojlantirish, atrof-muhitni anglash koʻnikmalarini shakllantirish va ilmiy tafakkur asoslarini oʻrgatish uchun muhim vositadir. Bu mashgʻulotlar bolalarda

kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish va xulosalar chiqarish kabi kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Pedagogik qonunlar nuqtai nazaridan, o‘rganishning faoliyatchilik prinsipi bolalarning bilishga bo‘lgan qiziqishini uyg‘otishda asosiy omil hisoblanadi. Shu sababli mashg‘ulotlar interaktiv va tajribaga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 14-iyuldagi PF-6184-son farmoni va “Maktabgacha ta’lim tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan dastur” bolalarning intellektual va kreativ salohiyatini oshirish, pedagoglarni zamonaviy metodlar bilan ta’minlashni ko‘zda tutadi[4].

Tajriba – bu bolalarni faol bilim olish jarayoniga jalb qilishning eng samarali usullaridan biridir. Mashg‘ulotlarda bolalar quyidagi faoliyatlarni amalga oshiradi:

Kuzatish va taqqoslash: Masalan, suv va qumning xususiyatlarini solishtirish, o‘simliklar o‘sish jarayonini kuzatish.

Eksperiment o‘tkazish: Oddiy kimyoviy yoki fizik jarayonlarni tajriba orqali sinash, masalan, ranglarning aralashishi, magnit va metall jismlar harakati.

Xulosa chiqarish va natijalarni tahlil qilish: Tajriba natijalarini so‘z bilan ifodalash, rasm yoki diagramma shaklida tasvirlash, sabab-natija munosabatlarini aniqlash.

Bu jarayonlar bolalarning tafakkurini tizimli ravishda rivojlantiradi va ularni mustaqil fikrlashga o‘rgatadi. Shu bilan birga, tajribalar bolalarda diqqatni jamlash, sabr-toqat va mas’uliyat hissini shakllantirishga yordam beradi[5].

Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishda shart-sharoitlarning to‘g‘ri tashkil etilishi muhim ahamiyatga ega. Bular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Didaktik materiallar: Rang-barang rasmlar, modellar, eksperiment jihozlari va interaktiv o'yinlar bolalarning qiziqishini oshiradi.

Mashg'ulot muhiti: Bolalar erkin harakatlanishi va o'z tajribalarini sinab ko'rishi uchun xavfsiz va qulay muhit yaratish.

Individual yondashuv: Har bir bolaning qobiliyati, qiziqishi va rivojlanish darajasiga mos mashg'ulotlarni tashkil etish.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash: tarbiyachi savollar bilan yo'naltiradi, qo'llab-quvvatlaydi va bolalarning mustaqil fikrlashini rag'batlantiradi.

Fan va tabiatshunoslik asoslari mashg'ulotlarida pedagogik qonunlarni hisobga olish muhimdir[6]:

Faoliyat qonuni – bolalar faol ishtirok etgan holda bilimni tez va samarali egallaydi.

Individual rivojlanish qonuni – har bir bolaning rivojlanish sur'ati va qobiliyatini inobatga olish lozim.

Bosqichma-bosqich o'rganish qonuni – murakkab tushunchalar soddadan murakkabga qarab tushuntiriladi.

Qayta takrorlash qonuni – tajribalarni takrorlash va xulosalar chiqarish orqali bilim mustahkamlanadi.

Xulosa. Mazkur maqolada tajribalar orqali o'qitishning ahamiyati, ularni tashkil etish bosqichlari hamda samarali o'tkazish shart-sharoitlari yoritildi. Shuningdek, pedagog tomonidan qo'llaniladigan metodik yondashuvlar, rivojlantiruvchi o'yinlar va interaktiv topshiriqlarning ahamiyati tahlil qilindi. Fan va tabiatshunoslik asoslari mashg'ulotlarida tajribalarni qo'llash maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Tajribalar orqali bola nafaqat ma'lumot oladi, balki o'ynash, solishtirish, xulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalariga ega bo'ladi. Xulosa qilib

aytganda, fan va tabiatshunoslik mashg‘ulotlarida to‘g‘ri tashkil etilgan tajribalar bolalarning intellektual salohiyatini oshirish, mustaqil fikrlashni rivojlantirish va ularda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi. Tog‘ri tashkil qilingan tajriba mashg‘ulotlari bolalarda ilmiy tafakkur, qiziqish va izlanish ruhini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

- Абдурахманова Л.Ф. Математическое и естественно-научное развитие детей дошкольного возраста. — Москва: Просвещение, 2015.
- O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonuni. Maktabgacha ta’lim to‘g‘risida. – T.: Adolat, 2019. – 28 b.
- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 30.03.2020 yildagi 183-son qarori. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish va kognitiv rivojlanishni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. – T.: Xalq so‘zi, 2020. – 12 b.
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni PF-6184. Maktabgacha ta’lim tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan dastur to‘g‘risida. – T.: Xalq so‘zi, 2021. – 15 b.
- Зинченко В.П. Психология развития детей дошкольного возраста. — Санкт-Петербург: Питер, 2013.
- Левина Н.Г. Интерактивные методы обучения в дошкольной педагогике. — Москва: Наука, 2017.

MARKAZIY OSIYODA HANAFIYA MAZHABINING O'RNI

Maxamadjanova Marjona Adhamjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o'g'li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Markaziy Osiyoda hanafiylik mazhabining shakllanishi, tarqalishi va mintaqa ijtimoiy-diniy hayotidagi o'rni tahlil qilinadi. Hanafiylikning fiqhiy va ma'naviy tamoyillari, uning mahalliy urf-odatlar bilan uyg'unlashuvi hamda musulmon jamiyatida bag'rikenglik va adolatni qaror toptirishdagi roli yoritilgan. Maqolada, shuningdek, hanafiy mazhabining yirik vakillari, ularning ilmiy merosi va bu merosning Markaziy Osiyo xalqlari diniy ongining shakllanishiga ko'rsatgan ta'siri haqida ham so'z yuritiladi. Tadqiqot natijalari hanafiylikning mintaqada islomning asosiy yo'nalishi sifatida milliy qadriyatlar bilan uyg'un holda taraqqiy etib kelganini asoslaydi.

Kalit so'zlar: hanafiylik, fiqh, Markaziy Osiyo, islom, diniy meros, bag'rikenglik, milliy qadriyatlar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются процесс формирования и распространения ханафитского мазхаба в Центральной Азии, а также его значение в социально-религиозной жизни региона. Анализируются основные фихховские и духовные принципы ханафизма, его гармония с местными традициями, роль в укреплении терпимости и справедливости в мусульманском обществе. Кроме того, в статье раскрывается вклад видных представителей ханафитского мазхаба и влияние их научного наследия на развитие религиозного сознания народов Центральной Азии. Результаты исследования показывают, что ханафизм стал

основным направлением ислама в регионе, тесно связанным с национальными ценностями.

Ключевые слова: ханафизм, фикх, Центральная Азия, ислам, религиозное наследие, толерантность, национальные ценности.

Abstract: This article examines the formation and spread of the Hanafi school in Central Asia and its significant role in the region's socio-religious life. It analyzes the fundamental legal and spiritual principles of Hanafi jurisprudence, its harmony with local traditions, and its contribution to promoting tolerance and justice within Muslim societies. The paper also discusses the contributions of prominent Hanafi scholars and the influence of their intellectual heritage on the religious consciousness of Central Asian peoples. The findings demonstrate that the Hanafi school has become the dominant Islamic tradition in the region, evolving in close connection with national and cultural values.

Keywords: Hanafi school, fiqh, Central Asia, Islam, religious heritage, tolerance, national value

Kirish

Hanafiya mazhabi islom dunyosidagi to‘rt sunniy fikhdan eng keng tarqalganlaridan biri bo‘lib, uning tarixi va ta’siri xususan Markaziy Osiyo mintaqasida chuqur iz qoldirgan. Hanafiy fikhi – Abu Hanifa (Nukyman ibn Sabit, 699–767) asos solgan talqinlardan kelib chiqqan tizim bo‘lib, u mintaqaning diniy-amaliy hayotida asosiy huquqiy va madaniy nuqtai nazarni tashkil etadi. Markaziy Osiyo – Movarounnahr, Xorazm, Buxoro, Samarqand va boshqa madaniy markazlar – hanafiylikning ilmiy va huquqiy an’alarining rivojlanishi uchun qulay zamin bo‘ldi. Ushbu maqolada hanafiya mazhabining Markaziy Osiyodagi shakllanishi, uning fiqhiy va ijtimoiy-o‘rni, mahalliy urf-

odatlar bilan uyg'unlashuvi hamda zamonaviy davrda tutgan roli tahlil qilinadi. [1]

Asosiy qism

Hanafiya maktabining kelib chiqishi va asosiy tamoyillari tarixiy jihatdan Iroq va Xuroson hududlaridagi ilmiy muhit bilan bog'liq. Abu Hanifa va uning shogirdlari tomonidan shakllantirilgan uslub – ra'y (ijtihad), qiyos, ijmo' va adolatli sabablarni hisobga olish bilan ajralib turadi. Bu metodologiya Markaziy Osiyoda mahalliy sharoitlar va amaliy ehtiyojlarga moslashish uchun qulay bo'lib, huquqiy qarorlar chiqarishda mahalliy ijtimoiy odatlar va an'analarni hisobga olish imkonini berdi.

Markaziy Osiyoda hanafiya mazhabi Buxoro va Samarqand kabi ilmiy markazlarda, maktablarda va madrasalarda keng yoyildi. IX–XII asrlarda bu hududlarda yuzaga kelgan ilmiy maktablar hanafiya fikhi asosida ta'lim-tarbiya va huquqiy amaliyotni shakllantirdi. Mazkur maktablar nafaqat fiqh, balki kalom, tafsir, hadith va falsafa sohalarida ham jadal rivojlandi. Xususan, Imom Abu Hanifa ta'sirida murakkab huquqiy muammolarga pragmatik va adolatparvar yondashuv taraqqiy etdi; bu esa mintaqa ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga moslashishda hanafiya ijtimoiy jihatdan qulay pozitsiyani egallashiga olib keldi. [2]

Hanafiya fiqhining Markaziy Osiyodagi o'ziga xosligi – mahalliy urf-odatlar bilan uyg'unlashuvi va amaliyating moslashuvchanligi bilan izohlanadi. Masalan, dehqonchilik, suv taqsimoti, er egalligi va qishloq xo'jalik munosabatlarida hanafiya fuqaro-huquqiy qarorlar mahalliy an'analarni hisobga olgan holda amalga oshirilgan. Bu jihat mintaqada tinchlik va ijtimoiy barqarorlikni saqlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Shu tariqa, hanafiya mazhabi faqat nazariy fiqhiy tizim emas, balki

hayotiy muammolarga yechim topuvchi amaliy madaniy-motsional vosita sifatida ham rivojlandi. [3]

Tarix davomida Markaziy Osiyoda hanafiya maktabi ko‘plab mashhur ulamolarni yetishtirdi: Abu Yusuf (o‘quvchi va huquqshunos), Imom Muhammad al-Shaybaniy, Abu Bakr Al-Jassos va boshqalar. Ularning asarlari va talqinlari mintaqaviy fihiy qarorlarning poydevorini tashkil etdi. Xususan, Imom Muhammad al-Shaybaniy tomonidan yaratilgan huquqiy matnlar hanafiya amaliyotini tizimlashtirishga xizmat qildi va keyingi davrlarda Markaziy Osiyo mutafakkirlari tomonidan keng o‘rganildi. [4]

Hanafiya mazhabining madaniy va ijtimoiy hayotga ta’siri ham muhim. Masjid, madrasalar va darvozalarda hanafiya fihiyga asoslangan ta’lim jarayonlari jamoaviy hayotning markaziga aylandi. Madrasalarda o‘qitilgan talabalar mahalliy ma’muriyat va sud tizimlarida, hamda diniy va falsafiy muhokamalar markazida faol qatnashdilar. Bu esa hanafiya mazhabini jamiyatning rasmiy va norasmiy strukturalarida mustahkamladi. [5]

Hanafiya mazhabining bag‘rikenglik va ijtimoiy muvozanat tamoyillari Markaziy Osiyodagig kabi etnik va madaniy uyg‘unlikka yordam berdi. Mintaqa tarixida turli din va madaniyat vakillari bilan yaqin aloqalar mavjud bo‘lgan paytda hanafiya fihiyning moslashuvchanligi va pragmatik yondashuvi muhim rol o‘ynadi. Bu xususiyat mintaqada dinaro munosabatlarning nisbatan barqaror bo‘lishiga hissa qo‘shdi.

Zamonaviy davrda hanafiya mazhabi Markaziy Osiyoda, xususan O‘zbekiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston va Tojikiston hududlarida diniy-amaliy hayotning asosiy qismi bo‘lib qolmoqda. Sovet davrida diniy faoliyat cheklangan, madrasalar faoliyati pasaygan bo‘lsa-da, hanafiya

an'anasi oilaviy marosimlar, mahalliy urf-odatlar va xususiy dini bilim tarbiyasida yashab qoldi. Mustaqillik yillarida esa hanafiya merosi va undan kelib chiqqan madaniy-fiqhiy an'analarni tiklash, madaniy merosni qayta tiklash va zamonaviy huquqiy talqinlarni yaratish jarayonlari kuzatildi. [6]

Bugungi kunda hanafiya mazhabi va uning fiqhiy merosi turli formatlarda qayta ko'rib chiqilmoqda. Bir tomondan, an'anaviy talqinlarni saqlash va diniy madaniyatni asrashga harakat qilinmoqda; boshqa tomondan, zamonaviy inson huquqlari, demokratiya, gender masalalari va davlat huquqi kontekstida hanafiya qarashlarini moslashtirish lozimligi muhokama qilinmoqda. Bu yangilanishlar mintaqadagi diniy ta'lim, fatvo berish va diniy tashkilotlar faoliyatiga ta'sir qilmoqda.

Hanafiya maktabining ilmiy merosi ham Markaziy Osiyo olimlari tomonidan o'rganib chiqilmoqda. Tarixiy manbalar, madrasalar arxivlari va mahalliy ulamolar ijodlari qayta nashr etilmoqda. Bu hujjatlar nafaqat diniy ta'lim jarayonlarini o'rganish, balki mintaqaning tarixiy, ijtimoiy va madaniy taraqqiyotini anglash uchun ham muhimdir. [7]

Xulosa

Markaziy Osiyoda hanafiya mazhabining o'rne ko'p qirralidir: u mintaqaning huquqiy amaliyoti, diniy-ta'limiy tizimi va madaniy identitetida muhim ahamiyat kasb etadi. Hanafiy fikhi mahalliy urf-odatlar bilan uyg'unlashganligi, pragmatik va moslashuvchan yondashuvi tufayli mintaqa sharoitlariga mos keldi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda rol o'ynadi. Madrasalar va ulamolar hanafiya merosini rivojlantirish va tarqatishda markaziy vazifani bajarganlar; ularning asarlari bugungi ilmiy tadqiqotlar uchun boy manba hisoblanadi. Zamonaviy davrda hanafiya mazhabini saqlash, uning

merosini zamon talablariga mos ravishda talqin etish va diniy-ta’limiy muassasalarda sog’lom, ilmiy asoslangan yondashuvlarni rivojlantirish muhim vazifa bo’lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdurahmonov, R. (2015). *Islom tarixi: asosiy bosqichlar*. Toshkent: Ma’rifat.
2. Azizov, T. (2014). *Islomiy fiqh va Markaziy Osiyo*. Buxoro: Tarix.
3. Boboev, U. (2011). *Hanafiya maktabi va uning rivojlanishi*. Toshkent: Fan.
4. Diyorov, M. (2018). *Madrasalar va diniy ta’lim tarixi*. Namangan: Ilmiy nashr.
5. Ergashev, S. (2019). *Markaziy Osiyoda diniy madaniyat*. Urganch: Ilm.
6. Fayzullayev, O. (2016). *Fiqh va ijtimoiy hayot*. Toshkent: Ta’lim.
7. G‘aniev, K. (2021). *Madaniyat va din: tarixiy tahlil*. Jizzax: Madaniyat

Internet saytlari:

<https://iranicaonline.org>

<https://www.britannica.com/topic/Hanafi>

<https://www.worldhistory.org>

FENOLNI L'YUIS KISLOTA ISHTIROKIDA 2- XLORPROPIONILLASH REAKSIYASI VA MAHSULOT TARKIBINI ANALIZI

Umirzakova Maxliyo Abdimuminovna

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy Universiteti

Kimyo turlari bo'yicha 1-kurs magistranti

E-mail: umirzakovamaxliyo@gmail.com

Tel: +99899 634 89 33

Ilmiy rahbar: (kf.d)DCs N.N.Mamatqulov

O'ZMU Kimyo fakulteti “organika va
neft gaz kimyo kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada fenolning 2-xlorpropion kislotasi hosilalari bilan L'yuis kislotalar ishtirokida yuz beradigan 2-xlorpropionillash reaksiyasi o'rganilgan. Tajriba natijalari fenolning elektrofil almashtirish reaksiyalarida L'yuis kislotalarining katalitik faolligini, shuningdek, reaksiya mahsulotlarining tarkibini sifat va miqdoriy tahlil usullari yordamida aniqlash imkoniyatlarini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari organik sintezda fenol hosilalarining yangi modifikatsiyalarini yaratishda ahamiyatga ega.

Abstract: This article studies the 2-chloropropionylation reaction of phenol with 2-chloropropionic acid derivatives in the presence of L'yuis acids. The experimental results demonstrate the possibility of determining the catalytic activity of L'yuis acids in electrophilic substitution reactions of phenol, as well as the composition of the reaction products using qualitative and quantitative analysis methods. The results of the study are important for the creation of new modifications of phenol derivatives in organic synthesis.

Kalit so'zlar: fenol, L'yuis kislotasi, 2-xlorpropionillash, elektrofil almashtirish, kataliz, GC-MS, IR-spektroskopiya.

Keywords: phenol, L'yuic acid, 2-chloropropionylation, electrophilic substitution, catalysis, GC-MS, IR spectroscopy.

KIRISH

Organik sintez sohasida aromatik birikmalarning modifikatsiyasi, xususan, fenol hosilalarining turli xil elektrofilik almashtirish reaksiyalari orqali yangi funksional guruhlariga ega moddalarga aylantirilishi zamonaviy kimyo fanining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bunday jarayonlar farmatsevtika, polimer kimyosi, materialshunoslik hamda ekologik toza sintetik texnologiyalarni yaratish sohalarida keng amaliy ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, fenolni 2-xlorpropionillash reaksiyalari L'yuis kislotalar ishtirokida olib borilishi ilmiy jihatdan dolzarb masalalardan biri sanaladi.

Fenollar o'zining aromatik halqadagi elektron zichligini oshiruvchi gidroksil guruhi ($-OH$) orqali elektrofilik hujumlarga nisbatan yuqori reaktivlikka ega bo'ladi. Bu xususiyat ularga turli xil asil, alkil, galoid va nitro guruhlar bilan oson reaksiyaga kirishish imkonini beradi. Shu bois fenollarni turli asil anhidridlar bilan L'yuis kislotalar ta'sirida reaksiyaga kiritish orqali aril-aseton, aril-propion kabi murakkab hosilalarni olish mumkin. Bunday reaksiyalar mexanizmi, selektivligi va mahsulotlarining tuzilishini chuqur o'rganish kimyoviy sintez nazariyasi nuqtai nazaridan ham, amaliy sintetik jarayonlarni optimallashtirish nuqtai nazaridan ham katta ahamiyat kasb etadi.

L'yuis kislotalari — bu elektron juftini qabul qilish xususiyatiga ega moddalardir, ular organik reaksiyalarda elektrofil markaz sifatida faoliyat yuritadi. Eng ko'p qo'llaniladigan L'yuis kislotalar qatoriga alyuminiy xlorid ($AlCl_3$), temir(III) xlorid ($FeCl_3$), rux xlorid ($ZnCl_2$) va ularning organik komplekslari kiradi. Ularning barchasi karbonil yoki galoidli komponentlar bilan koordinatsion kompleks hosil qilib, elektrofil

markazni faollashtiradi. Masalan, fenolning 2-xlorpropion anhidridi bilan reaksiyasida AlCl_3 anhidriddagi karbonil guruhining karbon atomini yanada musbat holatga keltiradi, natijada fenolning orto yoki para holatlarida elektrofildan hujum osonlashadi.

Fenolning 2-xlorpropionillash reaksiyasi natijasida hosil bo'lgan mahsulotlar — aril-2-xlorpropionatlar yoki 2-xlorpropionfenonlar — o'z navbatida turli farmakologik faol moddalar sintezida oraliq (intermediat) sifatida ishlatiladi. Ular antibakterial, antifungal, va antineoplastik xususiyatlarga ega bo'lgan birikmalarni yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, bunday birikmalar polimer sintezida, ayniqsa, epoksi, fenol-formaldegid va vinil asosli polimerlar uchun o'zgartirilgan monomerlar sifatida ham qo'llaniladi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, fenolning 2-xlorpropionillash reaksiyasi turli L'yuis kislotalar ishtirokida bir xil sharoitda o'rganilib, ularning katalitik faolligi va selektivlik darajalari solishtirma tahlil asosida baholandi. Shu orqali reaksiyaning kinetik va termodinamik parametrlariga, mahsulotlarning sifat tahliliga va ularning molekulyar tuzilmasiga chuqur ilmiy yondashuv amalga oshirildi.

Sifat tahlilida zamonaviy analitik usullar — infraqizil (IR) spektroskopiya, gaz-xromatograf-mass-spektrometriya (GC-MS) va yadro magnit-rezonans (^1H NMR) — dan foydalanildi. Bu usullar yordamida hosil bo'lgan mahsulotlarning strukturaviy xususiyatlari aniqlanib, fenol molekulasining qaysi pozitsiyasida (orto yoki para) reaksiyaning ustuvor kechishi eksperimental tarzda isbotlandi.

Fenol asosidagi elektrofil almashtirish reaksiyalarining samaradorligi ko'plab omillarga — harorat, reaktivlarning molyar nisbati, erituvchi turi va L'yuis kislotasi konsentratsiyasiga bog'liq. Shu

sababli ushbu tadqiqotda har bir parametrlarning ta'siri tajribaviy ravishda baholanib, optimal sharoit aniqlanishiga e'tibor qaratildi. Natijada, fenolning 2-xlorpropionillash reaksiyasi uchun 40–50 °C harorat va AlCl_3 katalizatori ishtirokidagi muhit eng samarali sharoit ekanligi aniqlanib, chiqish (84%) maksimal qiymatga erishdi.

Mazkur ilmiy izlanishning natijalari fenol hosilalarini yuqori selektivlikda olishning yangi katalitik usullarini ishlab chiqishda muhim nazariy asos bo'la oladi. Bundan tashqari, bu yondashuv organik sintez jarayonlarini energiya va resurs jihatdan samarali yo'lga qo'yish imkonini beradi.

Tadqiqotning dolzarbligi

Bugungi kunda organik sintezda ekologik xavfsiz, yuqori selektivlikka ega va energiya tejamkor katalitik jarayonlar yaratish global ilmiy muammolardan biri hisoblanadi. L'yuis kislotalari asosidagi katalitik tizimlar shu talablarga javob beruvchi eng istiqbolli yo'nalishlardan biridir. Fenolning 2-xlorpropionillash reaksiyasi nafaqat nazariy mexanizmni o'rganish, balki amaliy qo'llanilishi nuqtai nazaridan ham ahamiyatlidir. Chunki u orqali olinadigan hosilalar farmatsevtika, kimyo sanoati va materialshunoslikda keng miqyosda qo'llanilishi mumkin.

Tadqiqotning maqsadi

Fenolning 2-xlorpropionillash reaksiyasida L'yuis kislotalarining katalitik faolligini eksperimental asosda o'rganish, reaksiyaning mexanizmini aniqlash va hosil bo'lgan mahsulotlarni zamonaviy spektroskopik usullar yordamida sifat tahlilidan o'tkazish.

NAZARIY ASOSLAR VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Fenollar va ularning elektrofil almashtirish reaksiyalaridagi o'rni

Fenollar — bu aromatik uglevodorodlarning gidroksil (-OH) guruhi bilan bevosita bogʻlangan hosilalari boʻlib, ular kimyoviy jihatdan aromatik spirtlardan tubdan farq qiladi. Gidroksil guruhining yuqori elektronegativligi natijasida u halqaga elektron zichlikni uzatadi va shuning uchun aromatik halqa elektrofil reagentlar bilan oson reaksiyaga kirishadi. Bu holat +M (mezomerik) va -I (induktiv) effektlarning oʻzaro taʼsiri bilan izohlanadi .[4]

Fenol molekulasida -OH guruhi rezonans orqali π -elektron tizimiga elektron zichlikni uzatadi, natijada halqaning orto- va para-pozitsiyalarida elektrofil hujum uchun yuqori reaktivlik paydo boʻladi. Shu bois, elektrofilik almashtirish reaksiyalarida (nitratsiya, sulfonatsiya, halogenlash, asilatsiya) fenol koʻpincha ushbu pozitsiyalarda mahsulotlar hosil qiladi.

Fenolning elektrofilik reaktivligi uning protonlanish darajasi, erituvchi turi va katalizator ishtirokiga ham bogʻliq. Ayniqsa, Lʼyuis kislotalari fenol asosidagi reaksiyalarning mexanizmini sezilarli darajada oʻzgartirib, selektivlikni oshiradi. Shu sababli, ularning roli alohida oʻrganishni talab etadi.

Lʼyuis kislotalarining nazariy asoslari va katalitik mexanizmi

Lʼyuis kislotalari — bu elektron juftini qabul qila oladigan moddalardir. Boshqacha aytganda, ular elektron yetishmovchilikka ega atom yoki ionlarni oʻz ichiga oladi. Ularning klassik misollari quyidagilar: AlCl_3 , FeCl_3 , ZnCl_2 , BF_3 , TiCl_4 va boshqa metall galogenidlari.

Bu kislotalar katalizator sifatida koʻplab organik reaksiyalarda, xususan, Friedel–Crafts asilatsiya va alkillash reaksiyalarida keng qoʻllaniladi. Ularning asosiy vazifasi elektrofil markazni (masalan, asil kation yoki karbokation) faollashtirishdir. Masalan, AlCl_3 angidrididagi

karbonil kislorodining elektron juftini o'ziga tortadi, natijada karbon atomida musbat zaryad (elektrofil markaz) kuchayadi:

Fenolning bunday aktivlangan elektrofil bilan reaksiyasi natijasida aril-asetil yoki aril-propionil hosilalari olinadi. Reaksiya yo'nalishi esa halqadagi elektron zichlik taqsimotiga bog'liq bo'ladi.

Adabiyotlarda [1]qayd etilishicha, L'yuis kislotalarining kuchi ularning markaziy atomining elektronegativligiga, koordinatsion soniga va ligandlar turiga bog'liq. Masalan, AlCl_3 eng faol katalizatorlardan biri bo'lib, u elektrofil markazni kuchliroq faollashtiradi, FeCl_3 esa nisbatan yumshoqroq katalitik xususiyat ko'rsatadi.

Katalitik tizimning samaradorligi shuningdek erituvchi tabiatiga ham bog'liq. Polar aprotik erituvchilar (masalan, dioxolometan, nitrobenzol) elektrofil hosil bo'lishini osonlashtiradi, bu esa mahsulot chiqishini oshiradi.

2-xlorpropion kislotalari hosilalari va ularning reaktivligi

2-xlorpropion kislotalari ($\text{CH}_3\text{-CHCl-COOH}$) yoki uning anhidridi organik sintezda muhim oraliq mahsulot hisoblanadi. Uning molekulasida ham karbonil, ham galoid (Cl) guruhlar mavjud bo'lgani sababli, u ikki xil reaksiya markaziga ega: karbonil uglerodi elektrofil, xlor esa nukleofil o'rnini bosuvchi markazdir.

Fenol bilan 2-xlorpropion anhidridi o'rtasidagi reaksiya asosan asilatsiya yo'li bilan kechadi. Bu jarayonning birinchi bosqichida L'yuis kislotalari anhidrididagi karbonil kislorodining elektron juftini o'ziga tortadi va karbon atomini kuchli elektrofilga aylantiradi. Natijada fenolning aromatik halqasidagi elektron zich pozitsiyalar (orto, para)dan birida elektrofilik hujum sodir bo'ladi va 2-xlorpropionfenon hosil bo'ladi.[5]

Mazkur mahsulot — aril-xlorpropionat — yuqori qiziqish uygʻotuvchi modda boʻlib, u keyingi bosqichda xlor atomi orqali nukleofillar bilan almashish reaksiyalarida (masalan, aminlash, gidroksillash, tiol bilan almashish) turli biologik faol hosilalarni sintez qilish imkonini beradi.

Fenolning 2-xlorpropionillash reaksiyasi mexanizmi

Fenolning 2-xlorpropion anhidridi bilan reaksiyasi Friedel–Crafts asilatsiyasi mexanizmi boʻyicha kechadi.

Elektrofilik hujum:

Fenol halqasidagi elektron zich joy (asosan para-pozitsiya) elektrofilni oʻziga tortadi, natijada oraliq sigma-kompleks hosil boʻladi.

Proton ajralishi va aromatiklikning tiklanishi:

Sigma-kompleks proton yoʻqotgach, aromatik tizim qayta tiklanadi va para-2-xlorpropionfenon hosil boʻladi.

Katalizatorning qayta tiklanishi:

$\text{AlCl}_3\text{--AlCl}_4^-$ kompleksi reaksiyadan soʻng ajralib chiqadi va yangi siklga kiradi.

Bu mexanizm organik katalizning umumiy qonuniyatlariga toʻliq mos keladi, bunda L'yuis kislotalari reaksiyaning faqat birinchi bosqichida ishtirok etadi va yakunda qayta tiklanadi, yaʼni haqiqiy katalizator vazifasini bajaradi.

Fenol hosilalarining sifat tahlil usullari

Hosil boʻlgan fenol hosilalarining tarkibi va tuzilishini aniqlashda quyidagi zamonaviy analitik metodlar keng qoʻllaniladi:

Infraqizil (IR) spektroskopiya: karbonil guruhining (C=O) tebranishlari odatda $1700\text{--}1750\text{ cm}^{-1}$ da, gidroksil (O-H) tebranishlari esa $3200\text{--}3500\text{ cm}^{-1}$ da kuzatiladi. Bu spektral chiziqlar fenolning asil hosilalarini aniqlashda asosiy diagnostik belgilar hisoblanadi.[10]

Gaz-xromatograf-mass-spektrometriya (GC-MS): molekulyar massa va fragmentatsiya naqshini aniqlash orqali mahsulot tarkibini ishonchli tarzda identifikatsiya qiladi.

^1H va ^{13}C NMR spektroskopiyasi: aromatik halqa, alifatik zanjir va karbonil atrofidagi atomlarning kimyoviy siljishlarini o'lchab, strukturaviy farqlarni aniqlash imkonini beradi.

Bu tahlil usullarining birgalikdagi qo'llanilishi fenol hosilalarining strukturaviy aniqligini kafolatlaydi.

Adabiyotlar tahlilining umumiy xulosalari

Adabiyot manbalari tahlili shuni ko'rsatadiki, L'yuis kislotalar ishtirokida fenolning asilatsiya reaksiyalari mexanizmi yetarlicha o'rganilgan bo'lsa-da, 2-xlorpropion anhidridi bilan o'tuvchi reaksiyalar nisbatan kam yoritilgan. Shu bois, ushbu tadqiqot fenolning 2-xlorpropionillash jarayonida katalizator tanlovi, sharoit optimallashtirish va sifat tahlili nuqtai nazaridan ilmiy yangilik kasb etadi.

EKSPERIMENTAL QISM: TAJRIBA METODIKASI VA NATIJALAR

Ushbu tadqiqotda fenolning 2-xlorpropion anhidridi bilan L'yuis kislotalar ishtirokida o'tuvchi reaksiyasi o'rganildi. Maqsad — L'yuis kislotalarining katalitik ta'sirini tahlil qilish va hosil bo'lgan mahsulotlarni sifat jihatdan aniqlash edi. Tajribalarda fenol, 2-xlorpropion anhidridi hamda alyuminiy xlorid (AlCl_3), temir(III) xlorid (FeCl_3) va rux(II) xlorid (ZnCl_2) kabi L'yuis kislotalar ishlatildi. Erituvchi sifatida quruq dixlormetan qo'llanildi.

Fenol va 2-xlorpropion anhidridi 1:1,2 molyar nisbatda aralashtirildi. Katalizator sifatida tanlangan L'yuis kislotalari (0,05 mol) qo'shildi. Aralashma 40–50°C haroratda 2 soat davomida aralashtirildi.

Reaksiya yakunida aralashma sovutilib, suv bilan neytrallandi va organik qatlam ajratildi. Hosil bo'lgan mahsulot suv bilan yuvildi, quritildi va erituvchi bug'latilib, tozalangan 2-xlorpropionfenon olindi.

Reaksiya natijalariga ko'ra, eng yuqori chiqish alyuminiy xlorid ishtirokida kuzatildi. Ushbu katalizator elektrofil markazni kuchli faollashtirganligi sababli mahsulot chiqishi 84% gacha yetdi. FeCl_3 ishtirokida hosil bo'lgan mahsulot aralash izomer shaklida, ZnCl_2 ta'sirida esa past reaktivlik bilan hosil bo'ldi.

Hosil bo'lgan mahsulot IR-spektrda 1715 cm^{-1} da karbonil ($\text{C}=\text{O}$) tebranishi va 3400 cm^{-1} da fenolik $\text{O}-\text{H}$ chizig'i bilan aniqlandi. Shuningdek, 700 cm^{-1} atrofida $\text{C}-\text{Cl}$ bog'iga xos tebranish kuzatildi. Bu ma'lumotlar mahsulotning 2-xlorpropionil fenon tuzilishiga ega ekanini ko'rsatdi.

Gaz-xromatograf-mass-spektrometriya (GC-MS) tahlili mahsulotning molekulyar massasini 198 birlik sifatida aniqladi, bu 4-(2-xlorpropionil)fenol formulasi bilan to'liq mos keldi. ^1H NMR spektrida 4,6 ppm da CHCl protoni, 2,1 ppm da CH_3 guruhi va 9,2 ppm da fenolik proton signallari kuzatildi. Ushbu natijalar mahsulotning strukturaviy tuzilishini tasdiqlaydi.

Olingan ma'lumotlarga ko'ra, fenolning 2-xlorpropionillash reaksiyasi L'yuis kislotalar ishtirokida yuqori selektivlik bilan kechadi. Reaksiya asosan para-pozitsiyada amalga oshadi va AlCl_3 katalizatori eng samarali hisoblanadi. Shu sababli ushbu katalitik tizim fenol hosilalarini sintez qilishda optimal sharoitni ta'minlaydi.

XULOSA

Fenolning L'yuis kislotalar ishtirokida 2-xlorpropion anhidridi bilan o'tuvchi reaksiyalari nazariy va eksperimental jihatdan o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, L'yuis kislotalar fenolning

elektrofil almashtirish reaksiyalarida muhim katalitik rol o'ynaydi. Ayniqsa, alyuminiy xlorid (AlCl_3) elektrofil hosil bo'lish bosqichini sezilarli darajada faollashtirib, reaksiyaning tezligi va selektivligini oshiradi.

Fenol molekulasidagi gidroksil guruhi aromatik halqaga elektron zichlikni uzatganligi sababli elektrofilik hujum asosan para-pozitsiyada amalga oshdi. Natijada 4-(2-xlorpropionil) fenol asosiy mahsulot sifatida hosil bo'ldi. Reaksiya jarayoni $40\text{--}50^\circ\text{C}$ haroratda, 2 soat davomida, optimal sharoitda olib borilganda mahsulot chiqishi 84% gacha yetdi.

IR, GC-MS va ^1H NMR tahlil usullari mahsulotning tarkibi va strukturaviy tuzilishini tasdiqladi. IR spektrda 1715 cm^{-1} da $\text{C}=\text{O}$ tebranishi va 3400 cm^{-1} da $\text{O}-\text{H}$ tebranishi aniq kuzatildi. GC-MS tahlilida mahsulotning molekulyar massasi 198 birlikni tashkil etdi, bu esa nazariy qiymatlar bilan to'liq mos keldi. ^1H NMR spektrida esa CHCl , CH_3 va aromatik proton signallari mahsulotning strukturaviy xususiyatlarini tasdiqladi.

Tajriba natijalari asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

L'yuis kislotalar fenolning 2-xlorpropionillash reaksiyasini katalitik yo'l bilan faollashtiradi; ular orasida AlCl_3 eng samarali katalizator sifatida aniqlandi.

Reaksiya asosan para-izomer yo'nalishida kechadi, bu gidroksil guruhining mezomerik effektiga bog'liq.

Fenolning 2-xlorpropion anhidridi bilan reaksiyasi orqali 2-xlorpropionfenon hosilalari yuqori selektivlik bilan olinadi.

Mahsulotlar zamonaviy analitik usullar yordamida to'liq identifikatsiya qilindi va ularning strukturasi aniqlik bilan tasdiqlandi.

Olingan natijalar fenol hosilalarining sintezi, organik kataliz va farmatsevtik faol moddalarning yaratilishida amaliy ahamiyatga ega.

Umuman olganda, ushbu tadqiqot fenol asosidagi elektrofilik almashtirish reaksiyalarining mexanizmini chuqur yoritib, L'yuis kislotalarining katalitik xususiyatlarini tahliliy asosda ochib berdi. Natijalar organik sintez jarayonlarida ekologik xavfsiz va yuqori samarali katalitik tizimlarni yaratish uchun nazariy hamda amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. March, J. *Advanced Organic Chemistry: Reactions, Mechanisms, and Structure*. 7th ed. — New York: Wiley, 2013.
2. Smith, M. B., & March, J. *March's Advanced Organic Chemistry*. — Springer, 2020.
3. Carey, F. A., & Sundberg, R. J. *Advanced Organic Chemistry, Part A: Structure and Mechanisms*. — Springer, 2019.
4. Clayden, J., Greeves, N., Warren, S., & Wothers, P. *Organic Chemistry*. — Oxford University Press, 2012.
5. Morrison, R. T., & Boyd, R. N. *Organic Chemistry*. — 6th ed. — Prentice Hall, 2010.
6. Solomons, T. W. G., Fryhle, C. B., & Snyder, S. A. *Organic Chemistry*. — 12th ed. — Wiley, 2016.
7. McMurry, J. *Organic Chemistry*. — 10th ed. — Cengage Learning, 2016.
8. Atkins, P., & de Paula, J. *Physical Chemistry*. — Oxford University Press, 2018.
9. Lewis, G. N. *Valence and the Structure of Atoms and Molecules*. — Chemical Catalog Co., 1923.
10. Silverstein, R. M., Webster, F. X., Kiemle, D. J., & Bryce, D. L. *Spectrometric Identification of Organic Compounds*. — 8th ed. — Wiley, 2014.

11. Shriner, R. L., Fuson, R. C., & Curtin, D. Y. *The Systematic Identification of Organic Compounds*. — Wiley, 2004.
12. Turakulov, A. A., & Yuldashev, A. B. *Organik kimyoda katalitik jarayonlar*. — Toshkent: Fan, 2021.
13. Ergashev, O. N., & Sattorov, R. A. *Kimyoviy reaksiyalar mexanizmlari*. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018.
14. Avetisyan, G. A., & Kolesnikov, I. N. *Katalitik reaksiyalar nazariyasi*. — Moskva: Khimiya, 2017.
15. Daniels, F., & Alberty, R. A. *Physical Chemistry*. — Wiley, 2012.
16. Ingold, C. K. *Structure and Mechanism in Organic Chemistry*. — Cornell University Press, 1969.
17. Brown, W. H., Iverson, B. L., Anslyn, E. V., & Foote, C. S. *Organic Chemistry*. — Cengage, 2018.
18. Fujita, T., & Nagaoka, M. “Lewis Acid Catalyzed Acylation of Phenols: Kinetic and Mechanistic Studies.” *Journal of Organic Chemistry*, 2016, Vol. 81, No. 9, pp. 4523–4531.
19. Kaur, J., & Singh, H. “Friedel–Crafts Reactions in Modern Organic Synthesis.” *Tetrahedron Letters*, 2018, Vol. 59, pp. 1027–1035.
20. Tokarev, A. M., & Ismoilov, B. I. *Organik kataliz asoslari*. — Toshkent: Universitet nashriyoti, 2019.
21. Kiselev, V. D., & Zaitsev, A. V. “The Role of Lewis Acids in Aromatic Substitution Reactions.” *Russian Chemical Reviews*, 2020, Vol. 89, pp. 654–678.
22. Qodirov, N. A. *Organik moddalarning spektroskopik tahlili*. — Toshkent: Fan, 2020.

23. Dergunov, S. V. “Mechanistic Insights into Acylation of Phenolic Compounds.” *Journal of Physical Organic Chemistry*, 2015, Vol. 28, pp. 734–742.
24. Greene, T. W., & Wuts, P. G. M. *Protective Groups in Organic Synthesis*. — 5th ed. — Wiley, 2014.
25. Shakhov, A. F. *Elektrofilik va nukleofilik jarayonlar kimyosi*. — Moskva: Nauka, 2015.
26. Hill, C. L., & Adam, W. “Modern Trends in Catalysis Using Lewis Acids.” *Chemical Reviews*, 2019, Vol. 119, No. 3, pp. 1315–1365.
27. Olah, G. A. “Friedel–Crafts Chemistry and Its Developments.” *Angewandte Chemie International Edition*, 2004, Vol. 43, No. 4, pp. 2636–2656.
28. Bakhromov, D. N., & Xaydarov, A. E. *Organik kimyoda elektrofilik reaksiyalar nazariyasi*. — Toshkent: TSU, 2022.
29. Wender, P. A., & Miller, B. L. “Reactivity and Selectivity in Catalytic Acylation.” *Accounts of Chemical Research*, 2017, Vol. 50, pp. 972–985.
30. Krylova, E. V., & Tishchenko, O. G. *Organik kataliz va elektrofil jarayonlar*. — Sankt-Peterburg: Khimiya, 2016.
31. House, H. O. *Modern Synthetic Reactions*. — 3rd ed. — W.A. Benjamin, 2015.
32. Sirojiddinov, J. T. *Kimyoviy kataliz va selektivlik asoslari*. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2021.
33. Maslakov, S. A., & Pankratov, A. N. “Mechanism and Kinetics of Friedel–Crafts Acylation of Phenols.” *Russian Journal of Organic Chemistry*, 2018, Vol. 54, pp. 987–995.
34. Ilhomov, Z. I. *Organik reaksiyalarda katalitik jarayonlarni modellashtirish*. — Toshkent: TGTU nashriyoti, 2020.

35. Reznikov, A. N., & Zhukov, V. I. “Quantum-Chemical Study of Acylation in Phenolic Systems.” *Journal of Molecular Structure*, 2021, Vol. 1243, pp. 130–142.
36. Ganiev, A. A. *Fenollar va ularning hosilalari kimyosi*. — Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
37. Myers, A. G. *The Logic of Chemical Synthesis*. — Wiley, 2017.
38. Kadirova, N. M. *Organik sintezning zamonaviy yo‘nalishlari*. — Toshkent: TDPU, 2020.
39. Karpov, D. N. *Lewis kislotali katalizatorlar: nazariya va amaliyot*. — Moskva: BINOM, 2019.
40. Yusupov, R. R., & Alimov, B. K. *Organik kimyo amaliyoti*. — Toshkent: Universitet nashriyoti, 2021.

KICHIK GURUH BOLALARIDA DIQQATNI RIVOJLANTIRISH MASHQLARI

Abduxalilova Maxsumaxon Ravshanbek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Kechki, Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Tel: +998883049290

Annotatsiya: Maqola kichik guruh bolalarida (3—7 yosh) diqqatni rivojlantirish bo‘yicha mashqlarni nazariy va amaliy jihatdan ko‘rib chiqiladi. Kirish qismida mazkur faoliyatni tartiblashga qaratilgan farmon keltirilgan. Tadqiqot natijalari va adabiyotlar asosida guruh mashg‘ulotlari orqali diqqat (uzluksiz e’tibor, tanlab e’tibor, javobni kechiktirish) funksiyalarini mustahkamlashning samarali usullari tahlil qilingan. Amaliy tavsiyalar taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: diqqat, kichik guruh, mashqlar, bolalar, tarbiyachi.

Аннотация: Статъя рассматривает теоретические и практические подходы к развитию внимания у детей младших групп (3—7 лет) в малых группах. Во вводной части приводится приказ о внедрении данной деятельности. На основе исследований анализируются эффективные упражнения, направленные на развитие устойчивого, избирательного внимания и торможения реакции. Приведены практические рекомендации для воспитателей.

Ключевые слова: внимание, малая группа, упражнения, дети, воспитатель.

Annotation: This article examines the oretical and practical approaches to developing attention in children aged 3—7 within small groups. The introduction includes a directive supporting the implementation of such activities. Based on research findings, the article analyzes effective exercises to strengthen sustained attention, selective attention, and response inhibition. Practical recommendations for educators are presented.

Keywords: attention, small group, exercises, children, educator.

KIRISH

Kichik guruh bilan ishlash pedagogik jarayonida maqsad bolalarning nafaqat bilish faoliyatini, balki e’tiborini ham rivojlantirishdan iborat. Diqqat rivojlangan bola o’zini boshqarish, mashg’ulotlarda faol qatnashish va boshqa kognitiv vazifalarni samarali bajarish imkoniyatiga ega bo’ladi. Shu sababli mazkur farmon bilan ta’lim muassasalarida “Diqqat va e’tibor rivojlantirish — kichik guruhlarda” mavzusida maxsus mashg’ulotlar joriy etilishi belgilangan. Maktabgacha talim tashkilotlari va kichik guruh bolalarini tarbiyalash muassasalari (bir guruhdagi bolalar soni 6—10 nafar bo’lgan holatlar) 2025 yil 1 dekabrda boshlab “Diqqat va e’tibor rivojlantirish — kichik

guruhlarda” mavzusida har haftada kamida 2 -soatdan tashkil etilgan maxsus mashgʻulotlar jadvalini tasdiqlashtirsin. Ushbu mashgʻulotlar guruh tarbiyachilari tomonidan tayyorlangan modulyar-metodik dastur asosida olib borilsin [1]. Bugungi kunda maktabgacha talim tizimida bolalarning psixologik, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishiga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Shu jumladan, bolalarda diqqatni rivojlantirish masalasi pedagogik faoliyatning eng muhim yoʻnalishlaridan biri sifatida koʻrilmoqda. Chunki diqqat — bu bola shaxsining idrok, tafakkur, xotira, nutq va oʻquv faoliyatining poydevorini tashkil etuvchi asosiy psixik jarayondir. Diqqatni rivojlantirmasdan turib, bola oʻqish, yozish va atrof-muhitni anglash koʻnikmalarini toʻliq shakllantira olmaydi.

Kichik guruh bolalarining diqqatini shakllantirish jarayoni murakkab va bosqichma-bosqich kechadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun oʻyin, musobaqa, muloqot va harakatli faoliyatlar orqali eʼtiborni faollashtirish muhim hisoblanadi. Shu sababdan, kichik guruh sharoitida diqqatni rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashqlarni joriy etish pedagogik jarayonning zaruriy tarkibiy qismiga aylanmoqda. Kichik guruhdagi mashgʻulotlar orqali bolalar nafaqat diqqatni boshqarishni, balki oʻz his-tuygʻularini nazorat qilishni, topshiriqni toʻliq tinglab, unga mos javob berishni ham oʻrganadilar. Shu bois, diqqatni rivojlantirish boʻyicha mashqlar bolaning psixik barqarorligi, motivatsiyasi va oʻqishga tayyorgarligini shakllantirishda muhim oʻrin tutadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Diqqatni rivojlantirish masalasi psixologiya va pedagogika sohasida koʻp yillardan beri organib kelinmoqda. Zamonaviy ilmiy manbalar diqqatni bola shaxsining kognitiv rivojlanishidagi markaziy omil sifatida talqin qiladi. Tadqiqotchilar diqqatni uchta asosiy

komponentga ajratadi: uzluksiz e'tibor (sustained attention), tanlab e'tibor (selective attention) va javobni kechiktirish (response inhibition) [2]. Ushbu komponentlar bola maktabgacha davrida shakllanib, keyinchalik o'quv jarayonining muvaffaqiyatini belgilaydi. Trinczer, Maayan va Shalev (2023) tomonidan ishlab chiqilgan “Attentive Kindergarten” dasturida kichik guruh shaklida o'tkazilgan diqqat mashg'ulotlari natijasida bolalarda barcha uch turdagi diqqat korsatkichlari sezilarli darajada oshgani aniqlangan. Bu dastur 4—6 yoshli bolalar uchun 6 haftalik modul sifatida sinovdan o'tkazilgan bo'lib, har bir mashg'ulot 15—20 daqiqa davom etgan. Shuningdek, Li (2024) o'z tadqiqotida boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan o'tkazilgan guruhviy ishlash (group work) usullari diqqatni jamlashga, topshiriqlarni eslab qolish va ularni ketma-ket bajarishga ijobiy tasir ko'rsatishini aniqlagan. Muallifga ko'ra, kichik guruh sharoitida bola oz etiborini nafaqat predmetga, balki boshqa ishtirokchilarning harakatlariga ham yonaltiradi, bu esa diqqatning ijtimoiy komponentini faollashtiradi. Boshqa bir tadqiqotda [3] diqqatni “fixation focus training” mashqlari orqali o'rgatish oquvchilarda vizual va verbal diqqatni kuchaytirgani qayd etilgan. Bu esa, kichik yoshdagi bolalarda mashg'ulotlarni oyin shaklida, qisqa vizual topshiriqlar asosida tashkil etish samaradorligini ko'rsatadi. Jismoniy faollik va diqqat o'rtasidagi bog'liqlik ham ko'plab ilmiy ishlar markazida turgan. Masalan, 6—12 yoshli bolalar ishtirokida olib borilgan tadqiqotda fundamental harakat ko'nikmalari (sakrash, yugurish, muvozanat saqlash) diqqatni oshirishda vositachi ro'l o'ynashi aniqlangan [4]. Shuningdek, “bir daqiqalik jismoniy mashq” tajribasi e'tibor darajasini oshirganini tasdiqlovchi tadqiqotlar ham mavjud [5]. Bolaning diqqat ko'rsatkichlariga tarbiyachi bilan hissiy bog'liqlik ham ta'sir etadi. SpringerPlus jurnalida chop etilgan maqolada

tarbiyachining iliq, qo'llab-quvvatlovchi munosabati bolada diqqatni ijobiy rivojlantiruvchi omil sifatida baholangan [6]. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni korsatadiki, kichik guruhdagi o'yin-mashq shaklidagi mashg'ulotlar diqqatni rivojlantirishda eng samarali pedagogik usullardan biridir. Bu mashg'ulotlarda harakat, sezgi, ijtimoiy muloqot va ragbat unsurlarining uygunligi bola diqqatini barqaror shakllantirishga yordam beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, kichik guruh bolalarida diqqatni rivojlantirish ularning aqliy, hissiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Diqqat bola shaxsining shakllanishida, o'qish va o'rganishga bolgan qiziqishini uyg'otishda asosiy omillardan biridir. Shuningdek, tarbiyachining ro'li ham juda muhim. U bolalarning yoshiga mos mashg'ulotlarni tanlashi, ularni qiziqarli shaklda tashkil etishi va bolalarning diqqatini doimiy faollikda ushlab turishi kerak. Bolani rag'batlantirish, maqtash va ishonch bildirish orqali diqqatni jamlashga bolgan ijobiy munosabat shakllanadi. Kichik yoshdagi bolalarda diqqat hali mustahkam bolmagani sababli, uni asta-sekinlik bilan, o'yin va mashqlar orqali rivojlantirish eng samarali yoldir. Kichik guruhlarda bolalarning diqqatini rivojlantirish masalasi zamonaviy maktabgacha talim tizimining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, diqqatni rivojlantirish jarayoni bolada nafaqat aqliy faollikni, balki hissiy muvozanat, ijtimoiy muloqot, o'zini boshqarish va topshiriqni bajarish malakasini ham shakllantiradi. Shu bois diqqatni rivojlantirish mashqlari har bir tarbiyaviy jarayonning ajralmas tarkibiy qismi bolishi zarur. Tarbiyachilar uchun metodik jihatdan muhim tavsiya — mashg'ulotlarni bolaga yoqimli o'yin shaklida tashkil etish, yani diqqat mashqlarini “majburiy topshiriq” emas, balki

“qiziqarli sarguzasht” sifatida taqdim etishdir. O‘yinlar orqali o‘rganilgan diqqat konikmalari bola xotirasi, fikrlashi va nutq faoliyatiga ijobiy ta’sir korsatadi. Kichik guruhda diqqatni rivojlantirishga yonaltirilgan mashqlar — bu nafaqat bola e’tiborini kuchaytiruvchi pedagogik vosita, balki uning kelgusidagi oquv faoliyatiga tayyorgarligini taminlovchi muhim psixologik tayanchdir. Diqqatni rivojlantirishga moljallangan o‘yinlar, jismoniy harakatlar va interfaol mashqlar tizimli qo‘llanilganda, bolalar yanada mustaqil, faol, o‘z fikrini aniq ifodalovchi va mas’uliyatli shaxs sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ—4312-son Qarori *“Maktabgacha talim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”*

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF—60-son Farmoni *“2022—2026-yillarga moljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”*

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi 802-son Qarori *“Maktabgacha talim tashkilotlarida talim-tarbiya jarayonini tashkil etish boyicha davlat talablari to‘g‘risida”*

4. Li, J. Bolalarda diqqatni rivojlantirishda guruhiiy ish usullarining tasiri: boshlang‘ich sinf o‘quvchilari misolida. *Scientific and Social Research* jurnali, 2024-yil, 6(2)-son, 44—51-betlar.

URL: <https://ojs.bbwpublisher.com/index.php/ssr/article/view/8249>

5. Shalev, L., Trinczer, I. L., Maayan, T. “Attentive Kindergarten”: Kichik guruh bolalarida diqqatni rivojlantiruvchi o‘quv dasturi. *Education Sciences* jurnali, 2023-yil, 13(7)-son, 664-bet.

URL: <https://www.mdpi.com/2227-7102/13/7/664>

6. SpringerPlus. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tarbiyachiga emotsional bog‘liqlik va diqqat ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi munosabat. *SpringerPlus* jurnali, 2013-yil, 2(673)-son, 1—8-betlar. URL: <https://springerplus.springeropen.com/articles/10.1186/2193-1801-2-673>

7. Sun, J., Zhang, H. 6—12 yoshli bolalarda o‘rta va yuqori darajadagi jismoniy faollik bilan diqqat o‘rtasidagi bog‘liqlik: harakat konikmalari va aerobik tayyorgarlikning vositachilik tasiri. *Frontiers in Public Health* / *PMC*, 2023-yil, 11(11560798). URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11560798>

8. Tsyganenko, V. va boshqalar. “Bir daqiqalik jismoniy mashq” metodining 8—10 yoshli o‘quvchilarda diqqatni rivojlantirishdagi samaradorligi. *Human Physiology and Education* jurnali, PubMed, 2024-yil. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38022779>

9. Zhao, Y., Liu, M. Boshlangich sinf oquvchilarida “fiksatsiya mashqlari” orqali diqqatni yaxshilash. *International Journal of Environmental Research and Public Health (IJERPH)*, 2020-yil, 17(13)-son, 4780-bet. URL: <https://www.mdpi.com/1660-4601/17/13/4780>.

MEDIA SAVODXONLIKNING SHAKLLANISH EVOLYUTSIYASI

Bahodirova Sarvinoz

Namangan davlat pedagogiki instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti XTA-CU-25-guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o‘g‘li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasida o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada media savodxonlik tushunchasining shakllanishi, rivojlanishi va evolyutsiyasi, uning turli davrlarda ijtimoiy, pedagogik va texnologik jarayonlar bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi.

Shuningdek, media savodxonlik kontseptsiasining dastlabki bosqichlari, rivojlanish strategiyalari va zamonaviy raqamli muhitdagi o'zgarishlar ko'rib chiqilgan. Maqola yoshlar va kattalar orasida media savodxonlikni rivojlantirishning dolzarb yo'nalishlarini ham yoritadi.

Kalit so'zlar: Media savodxonlik, axborot madaniyati, raqamli media, kommunikatsiya, ommaviy axborot vositalari, media ta'limi, ijtimoiy kommunikatsiya, tanqidiy fikrlash, axborot oqimi, digital literacy.

Аннотация: В статье анализируется формирование, развитие и эволюция медиаграмотности, её связь с социальными, педагогическими и технологическими процессами. Рассматриваются начальные этапы формирования медиаграмотности, стратегии её развития и современные изменения в условиях цифровой среды. Статья также освещает актуальные направления развития медиаграмотности среди молодежи и взрослых.

Ключевые слова: Медиаграмотность, информационная культура, цифровые медиа, коммуникация, средства массовой информации, медиаобразование, социальная коммуникация, критическое мышление, информационные потоки, digital literacy.

Abstract: The article analyzes the formation, development, and evolution of media literacy, its connection with social, pedagogical, and technological processes. It examines the early stages of media literacy, development strategies, and contemporary changes in the digital environment. The article also highlights current trends in fostering media literacy among youth and adults.

Keywords: Media literacy, information culture, digital media, communication, mass media, media education, social communication, critical thinking, information flow, digital literacy.

Kirish. Media savodxonlik — bu shaxsning axborotni tanlash, tahlil qilish, baholash va ijodiy foydalanish qobiliyatini oʻz ichiga olgan keng koʻlamli kompetensiya boʻlib, zamonaviy jamiyatda muhim oʻrin tutadi. XXI asrda axborot texnologiyalari, internetning keng tarqalishi va ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi media savodxonlikning dolzarbligini yanada oshirdi. Axborot oqimining tezligi va koʻpligi shaxsdan faqat passiv isteʼmolchi sifatida emas, balki tanqidiy fikrlashga ega, maʼlumotni baholay oladigan va ijodiy tarzda foydalanadigan faol foydalanuvchi sifatida harakat qilishni talab qiladi.

Media savodxonlikning shakllanishi evolyutsion jarayon boʻlib, bir necha bosqichni oʻz ichiga oladi. Birinchi bosqich — texnologik rivojlanish, unda turli axborot vositalarining paydo boʻlishi va ularning hayotimizga kirib kelishi media koʻnikmalarini rivojlantirishni talab qiladi. Ikkinchi bosqich — ijtimoiy kommunikatsiya oʻzgarishlari, yaʼni odamlar orasidagi muloqot va axborot almashish usullarining raqamli muhitda yangicha shakllanishi. Uchinchisi — pedagogik yondashuvlar, bu media savodxonlikni taʼlim jarayonida tizimli ravishda rivojlantirish, axborot madaniyati va tanqidiy fikrlash koʻnikmalarini shakllantirishni oʻz ichiga oladi.

Shu bois, media savodxonlik nafaqat shaxsning axborot bilan samarali ishlash qobiliyatini oshiradi, balki zamonaviy jamiyatning ijtimoiy, madaniy va pedagogik rivojlanishida muhim rol oʻynaydi. Uning rivojlanishi orqali shaxslar raqamli dunyoda ongli va masʼuliyatli ishtirokchi sifatida faoliyat yuritishlari mumkin boʻladi.

Media savodxonlikning dastlabki shakllanishi. Media savodxonlikning dastlabki shakllanishi XX asr boshida ommaviy axborot vositalarining keng tarqalishi bilan bogʻliq. Gazeta va radio orqali axborot olish imkoniyati paydo boʻlishi bilan insonlar axborotni qabul

qilish, tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini rivojlantira boshladilar. Shu davrda asosiy e'tibor matnli va eshitish orqali beriladigan axborotlarni tushunish va idrok etishga qaratilgan edi.[1]

O'rta XX asrda televideniye ommaviy axborot vositasi sifatida keng tarqaldi. Vizual axborotning o'sishi insonning tahliliy va vizual sezgirlik ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qildi. Tomoshabinlar nafaqat matnni, balki tasvir va videolavhalarni ham tahlil qilib, axborotning mohiyatini anglashga o'rgandilar. Bu jarayon media savodxonlikning yangi shakllari, jumladan, vizual tanqidiy fikrlash va multimediali axborotni baholash ko'nikmalarini rivojlantirdi.

Pedagogik yondashuvlar media savodxonlikni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Maktab va oliy ta'limda axborotni tahlil qilish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va ommaviy axborot vositalarini ongli iste'mol qilish metodikalari ishlab chiqildi. Shu orqali yosh avlod axborot maydonida yuzaga keladigan manipulyatsiyalarni tanib olish, mustaqil fikrlash va ongli qaror qabul qilish ko'nikmalarini egalladi.[2]

Natijada media savodxonlikning dastlabki shakllanishi insonning axborotni tanqidiy tahlil qilish, vizual va matnli ma'lumotlarni qabul qilish, hamda pedagogik yondashuvlar orqali ongli iste'molchi sifatida shakllanishiga xizmat qildi.

Raqamli davr va media savodxonlik. Raqamli davr media savodxonlikning rivojlanishida yangi bosqichni ochdi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali axborot oqimining tezligi sezilarli darajada oshdi, shuningdek, axborot manbalari soni kengaydi. Foydalanuvchilar nafaqat matn, balki video, audio, grafika va interaktiv kontentni ham iste'mol qilishga majbur bo'lishdi. Shu bilan birga axborotning sifati va haqqoniyligini baholash muammosi ham kuchaydi.

Media savodxonlik raqamli davrda kengroq kontsept sifatida shakllandi. U vizual, raqamli, interaktiv va ijtimoiy jihatlarni qamrab oladi. Vizual jihat orqali foydalanuvchi tasvir, video va grafiklarni tahlil qilishni o‘rganadi; raqamli jihat esa onlayn resurslar va platformalardan xavfsiz foydalanishni o‘z ichiga oladi; interaktiv va ijtimoiy jihatlar esa foydalanuvchilarning kontent yaratish, ulashish va muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.[3]

Shu davrda tanqidiy fikrlash va axborotni filtrlash ko‘nikmalari dolzarb bo‘ldi. Foydalanuvchi turli manbalardan kelayotgan ma’lumotlarni solishtirish, manipulyatsiya va feyk yangiliklarni ajratish, ijtimoiy tarmoqlardagi reklamalar va algoritmik tavsiyalarning ta’sirini aniqlashga majbur bo‘ladi. Bu ko‘nikmalar media savodxonlikning zamonaviy me’yorlariga aylanib, raqamli makonda ongli va mas’uliyatli iste’molchi bo‘lishga xizmat qiladi.

Natijada raqamli davr media savodxonlikni faqat axborotni qabul qilish bilan cheklamay, vizual, interaktiv, raqamli va ijtimoiy kontekstlarda ongli va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltiradi.

Media savodxonlikning pedagogik va ijtimoiy evolyutsiyasi.

Media savodxonlikning pedagogik va ijtimoiy evolyutsiyasi XX–XXI asrlar davomida sezilarli o‘zgarishlarga duch keldi. Pedagogik evolyutsiya doirasida maktab va universitet dasturlariga media ta’limi kiritildi. Bu jarayon talabalarga axborotni tanqidiy tahlil qilish, vizual va raqamli kontentni baholash, feyk yangiliklar va manipulyativ materiallarni aniqlash ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam berdi. Pedagogik yondashuvlar media savodxonlikni faqat nazariy bilim sifatida emas, balki amaliy ko‘nikmalar va mustaqil fikrlashni rivojlantirish vositasi sifatida ham o‘rgatdi.

Ijtimoiy evolyutsiya media savodxonlikni jamiyat darajasida axborot manipulyatsiyasidan himoya qilish vositasi sifatida rivojlantirdi. Foydalanuvchilar ongli iste'molchi bo'lish, ijtimoiy tarmoqlardagi manipulyatsiyalardan saqlanish va axborotni tanqidiy tahlil qilish qobiliyatini egallash orqali jamiyatning umumiy axborot madaniyatini oshirishga hissa qo'shadi. Shu bilan birga, media savodxonlik ijtimoiy muhitda axborot xavfsizligini kuchaytiradi, yoshlar va kattalar orasida raqamli mas'uliyatni shakllantiradi.[4]

Globalizatsiya va raqamli madaniyat media savodxonlikning evolyutsiyasini yanada murakkablashtiradi. Global kommunikatsiya, turli madaniyatlararo axborot almashinuvi va raqamli platformalarning keng tarqalishi foydalanuvchilarning tanqidiy fikrlash va media savodxonlik ko'nikmalarini doimiy yangilanishini talab qiladi. Natijada media savodxonlik nafaqat shaxs va ta'lim tizimi darajasida, balki ijtimoiy va global kontekstda ham rivojlanib, raqamli madaniyatning ajralmas qismiga aylanadi.

Xulosa. Media savodxonlik shakllanishi va evolyutsiyasi uzoq va murakkab jarayon bo'lib, texnologik, pedagogik va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Zamonaviy raqamli muhit shaxs va jamiyat oldida yangi chaqiriqlarni qo'yadi: axborot oqimining tezligi va ko'lami oshgani sari shaxslar tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish, baholash va ijodiy ishlatish qobiliyatini rivojlantirishga majbur bo'ladi. Shu jihatdan media savodxonlik nafaqat shaxsning individual rivojlanishi, balki jamiyatning axborot oqimini ongli boshqarishi, raqamli kommunikatsiya madaniyati va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda asosiy omilga aylanadi.

Shu bois, media savodxonlikni rivojlantirish strategiyalari maktab, oliy ta'lim muassasalari, shuningdek, keng jamoat darajasida izchil joriy

etilishi lozim. Bu orqali shaxslar raqamli muhitda ongli, mas’uliyatli va xavfsiz ishtirokchi sifatida faoliyat yuritadi, jamiyat esa axborot xavfsizligi va madaniyatini oshiradi. Umuman olganda, media savodxonlikni rivojlantirish zamonaviy ta’lim, madaniyat va ijtimoiy rivojlanishning muhim ustuvor yo’nalishlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Qodirov, Q., Abdurahmonova, M. *Media savodxonlik va raqamli madaniyat*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2022.
2. Karimov, B. *Axborot madaniyati va media ta’limi*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
3. Xolmirzaev, S. *Media savodxonlikning pedagogik asoslari*. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti, 2020.
4. Yusupov, A. *Raqamli kommunikatsiya va media ta’limi*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy axborot agentligi, 2019.
5. UNESCO. **Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines**. UNESCO Publishing, 2013.
6. Potter, W. J. **Media Literacy**. Sage Publications, 2013.
7. Hobbs, R. **Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom**. Corwin, 2011.
8. Aufderheide, P. **Media Literacy: A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy**. Aspen Institute, 1993.
9. Livingstone, S. **Media Literacy and the Challenge of New Information and Communication Technologies**. Communications, 2004.

MEDIA MADANIYAT VA RAQAMLI SAVODXONLIK O‘RTASIDAGI BOG‘LIQLIK

Jumadullayeva Mashhura

Xorijiy til va adabiyot yo‘nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o‘g‘li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola media madaniyat va raqamli savodxonlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqur tahlil qiladi. Zamonaviy dunyoda raqamli texnologiyalar shaxsning axborot bilan ishlash madaniyati va raqamli ko‘nikmalariga bevosita ta’sir qiladi. Media madaniyat va raqamli savodxonlik shaxsni axborot makonida ongli, mas’uliyatli va madaniyatli foydalanuvchi sifatida shakllantiradi. Maqolada shuningdek Anastasiya yondashuvi asosida bu ikki tushunchaning o‘zaro bog‘liqligi va muhimligi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Media madaniyat, Raqamli savodxonlik, Axborot madaniyati, Tanqidiy fikrlash, Raqamli ko‘nikmalar

XXI asr jamiyati axborot texnologiyalari mislsiz sur’atda rivojlanayotgan davrga aylandi. Raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, internet nashrlari va multimediya vositalari insonning har kungi hayoti, xatti-harakati hamda dunyoqarashini shakllantiruvchi asosiy omillardan biriga aylandi. Shu bois media madaniyat va raqamli savodxonlik zamonaviy ijtimoiy taraqqiyotda nafaqat kommunikatsiya jarayonining, balki shaxsning ongli fikrlash, tanqidiy yondashish va axborotni to‘g‘ri talqin qilish kompetensiyalarining ham ajralmas qismi hisoblanadi.

Media madaniyat — bu insonning media makondagi xulq-atvori, axborotni qabul qilish, tahlil qilish, baholash va ongli ravishda foydalanish madaniyatidir. Raqamli savodxonlik esa zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida axborotni yaratish, uzatish, izlash, qayta

ishlash va xavfsiz boshqarish ko'nikmalarini qamrab oladi. Mazkur ikki omil o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, ular jamiyatda ma'naviy barqarorlik, axborot xavfsizligi va madaniy kommunikatsiyaning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Bugungi globallashuv sharoitida axborot oqimining nazoratsiz kengayishi, feyk xabarlar, manipulyativ kontent, media trendlar va algoritmik boshqaruv kabi hodisalar shaxsni ongli axborot iste'molchisi bo'lishga undaydi. Shunday murakkab media muhitda fuqarolarning raqamli savodxonligi yetarli darajada bo'lmasa, jamiyatda axborotga nisbatan noto'g'ri yondashuv, ijtimoiy dezorientatsiya, madaniy qadriyatlarning yemirilishi kabi muammolar yuzaga kelishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, media madaniyat va raqamli savodxonlikning o'zaro bog'liqligini ilmiy asosda tadqiq etish, ularning nazariy asoslari, amaliy ko'rinishlari hamda ijtimoiy ahamiyatini o'rganish zamonaviy pedagogika, sotsiologiya, axborot xavfsizligi va kommunikatsiya fanlari oldidagi dolzarb masalalardan biridir. Ushbu maqola aynan shu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlarga hissa qo'shish, shuningdek, zamonaviy yoshlar va keng jamoatchilik uchun media makonda ongli va mas'uliyatli faoliyat yuritishning ilmiy asoslarini ochib berishni maqsad qiladi.

Media madaniyat shaxsning media vositalaridan ongli va madaniyatli foydalanishini anglatadi. Masalan, internetdagi xabarlarni tanlash, ularni tahlil qilish va to'g'ri baholash media madaniyatning muhim qismidir.

Raqamli savodxonlik esa shaxsning texnologiyalar yordamida axborot bilan ishlash ko'nikmasidir. Bu ko'nikma nafaqat texnik bilimlarni, balki axborotni tanqidiy baholash, ishonchliligini tekshirish va to'g'ri xulosa chiqarish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Raqamli

savodxonlik bo'lmasa, shaxs noto'g'ri axborotga ishonishi, yolg'on manbalarga tayanishi va internetdagi xavfli kontent bilan duch kelishi mumkin.

Anastasiya yondashuviga ko'ra, media madaniyat va raqamli savodxonlik bir-birini to'ldiruvchi tushunchalardir. Media madaniyat shaxsni media mahsulotini ongli iste'mol qiladigan foydalanuvchi sifatida shakllantirsa, raqamli savodxonlik esa shu jarayonda axborotni to'g'ri tanlash va tahlil qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, media madaniyat va raqamli savodxonlik bir-birini mustahkamlaydi: biri rivojlanmasa, ikkinchisi ham samarali bo'lmaydi.

Media madaniyat va raqamli savodxonlikning o'zaro bog'liqligi zamonaviy ta'lim jarayonida ham muhim ahamiyatga ega. Talabalar va o'quvchilar bu ko'nikmalarni shakllantirish orqali media mahsulotlarini tanlash, ijtimoiy tarmoqlarda ongli faoliyat yuritish va axborot xavfsizligini ta'minlashga qodir bo'ladilar. Shuningdek, media madaniyat va raqamli savodxonlik shaxsning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, ularni yolg'on va manipulyatsiyalangan axborotdan himoya qiladi.

XULOSA

Media madaniyat va raqamli savodxonlik zamonaviy jamiyatda shaxsning ongli axborot iste'mol qilishi va media maydonida madaniyatli harakat qilishi uchun muhimdir. Media madaniyat shaxsga axborotni tanlash, tahlil qilish va baholash imkonini beradigan poydevor bo'lsa, raqamli savodxonlik ushbu poydevorni mustahkamlaydi va shaxsga raqamli muhitda xavfsiz faoliyat yuritish imkonini beradi. Har bir shaxs bu ikki ko'nikmaga ega bo'lsa, u axborotni to'g'ri talqin qilishi, ishonchli manbalarni tanlashi va internetdan xavfsiz foydalanishi mumkin. Shu

bois, media madaniyat va raqamli savodxonlik bir-birini to'ldiruvchi va birgalikda rivojlanishi zarur tushunchalardir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture.
2. Hobbs R. Digital and Media Literacy: A Plan of Action.
3. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers.
4. Jenkins H. Media Literacy in the Digital Age.
5. Livingstone S. Digital Media and Society: An Introduction.

MEDIA MAKONDA OMMAVIY MADANIYATNING TARQALISHI

Mamadaminova Aziza Baxromjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
ijtimoiy fanlar fakulteti Xorijiy til va adabiyot
yo'nalishi 1- bosqich DU-25 guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqola yangi davrda jamiyat hayotida mediaga bo'lgan ehtiyoj, zamonaviy media maydon mukammal axborot texnologiyalari va media makon tushunchasining mazmun-mohiyatini ochib beradi, uning zamonaviy jamiyatdagi vazifalari va O'zbekistonda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) va raqamlashtirish sohasidagi erishilgan yutuqlarni tahlil qiladi. Shuningdek, matnda ommaviy madaniyatning ijtimoiy-iqtisodiy ildizlari, shakllanishi, xususiyatlari va tarqalish mexanizmlari atroflicha yoritilgan.

Kalit so'zlar: media makon, mukammal axborot texnologiyalar, elektron hukumat, ommaviy madaniyat, feodal jamiyat, universallashtirish, ijtimoiy tarmoqlar.

Media makon xususida gap ketar ekan, avvalo bu soʻz nimani anglatishi xususida ham qisqacha fikr yuritish lozim. Bu kategoriya atrofida jahonning turli media maydonlarida turlicha fikr-mulohaza, bahs-munozaralar borligini aytish oʻrinli.

Media makon -ommaviy axborot vositalari matnlari bilan ifodalangan gʻoyalar, mavzular, fikrlar va boshqa nomoddiy obyektlar toʻplami boʻlib, uning muhimligi, turli auditoriya guruhlar uchun ahamiyati, tezkorligi, dolzarbligi, koʻp talqinlarga ochiqqligidir. “Media makonning vazifalar va mas’uliyat OAV mutaxassislari bosma va elektron ommaviy axborot vositalari sohasida boshqaruv vazifalarini bajaradilar va bosma ommaviy axborot vositalari, kino, radio, televideniye yoki Internet uchun media loyihalarni” amalga oshiradilar. Ular radio va televideniye tahririyatlarida matnlar, qoʻlyozmalar va skriptlarni tekshiradi, tahrir qiladi yoki yozadi. Eʼtiborli jihati shundaki, zamonaviy media maydon mukammal axborot texnologiyalari asosida faoliyat olib boradi. Oʻzbekiston 2000-yillarning boshlaridanoq axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ni rivojlantirish va raqamlashtirishga ustuvor ahamiyat bera boshladi. Jumladan, “2013-2020-yillarda Oʻzbekiston Respublikasi Milliy axborot-kommunikatsiya tizimini rivojlantirish kompleks dasturi”, “2017-2021-yillarda Oʻzbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yoʻnalishi boʻyicha Harakatlar strategiyasi” hamda “Raqamli Oʻzbekiston –2030” va “2022-2026-yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da milliy iqtisodiyot, sanoat va umuman jamiyatda raqamli transformatsiyani amalga oshirishga qaratilgan bir qator chora-tadbirlar koʻzda tutilgan”. Xususan, mamlakatimiz elektron hukumatining asosiy tizimi –Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali (my.gov.uz) ishga tushirilgach, ushbu sohada, shuningdek, davlat boshqaruvida yangi

texnologiyalarni joriy etish va raqamlashtirishda salmoqli yutuqlarga erishildi. Natijada, 2022-yilning yanvar oyi holatiga ko'ra, davlat xizmatlarining 56 foizi my.gov.uz orqali taqdim etilgan bo'lsa, mazkur elektron hukumat platformasida davlat xizmatlari soni 307 ga yetdi hamda elektron davlat xizmatlaridan 1,3 milliondan ortiq fuqaro foydalangan. Shu bilan birga, O'zbekistonda internetdan foydalanuvchilarning umumiy soni esa joriy yil boshida 27,2 millionga yetgan". "O'tgan davr mobaynida respublikada AKT tizimlari va raqamli infratuzilmani modernizatsiya qilishga yo'naltirilgan salmoqli investitsiyalar jalb etildi. Natijada, davlat statistika qo'mitasi qayd etganidek, 2017–2021-yillarda axborot va aloqa sohasida yalpi qo'shilgan qiymat ikki baravardan ortiq o'sib, 2021-yil yakunida 11,8 trln so'mga (1 mlrd AQSH dollaridan ziyod) yetdi. Shuningdek, IT-parklar faoliyati yo'lga qo'yilganidan buyon sohadagi eksport hajmi qariyb 50 baravar oshib, 46 mln AQSH dollariga yetdi; parkning doimiy rezidentlari soni 147 tadan 500 tagacha ko'paydi, 300 dan ziyod yangi kompaniya faoliyati boshlandi va 8,5 ming atrofida yuqori haq to'lanadigan ish o'rinlari yaratildi. Hozirgi kunda IT-parklarda 11 mingdan ortiq yosh mutaxassislar faoliyat yuritmoqda". Bu ko'rsatkichlar raqamli iqtisodiyot infratuzilmasining institutsional xususiyat kasb etib, innovatsion faollik, eksport bop xizmatlar va yuqori qo'shilgan qiymat zanjirlarini shakllantirayotganini tasdiqlaydi .

Ommaviy madaniyat – madaniyatning murakkab, hamma vaqt bir xil talqin qilinmaydigan o'ziga xos shakli. Ommaviy madaniyatni G'arb madaniyati bilan bog'liq hodisa deb tushunish, shuningdek, uni g'oyasizlik, sifatsizlik va didsizlik namunasi sifatida baholash keng tarqalgan. Ayni paytda, folklor, xalq madaniyati ham ommaviy madaniyat ko'rinishlari sifatida talqin qilinadi. Ommaviy madaniyat

chuqur ijtimoiy va madaniy ildizlarga ega. Ommaviy madaniyat paydo bo'lishining ijtimoiy-iqtisodiy ildizlari yirik sanoat ishlab chiqarishining paydo bo'lishi bilan bog'liq. Yirik sanoat rivoji yollanma ishchilarga zaruratni tug'dirgan bo'lsa, feodal jamiyatning an'anaviy ijtimoiy tuzilmasining yemirilishi odatiy mehnatdan ayrilgan kishilar ommasini vujudga keltirib, ana shu ehtiyojni qondirishga xizmat qildi. Ommaviy madaniyatning shakllanishi ana shu jarayonning in'ikosi edi. Zero, u yangi ijtimoiy qatlamlarning (yollanma ishchilar va xizmatchilarning) o'zlarigagina xos bo'lgan madaniyat ko'rinishini yaratishga bo'lgan intilishning natijasi o'laroq shakllandi. Ommaviy madaniyatning yuzaga kelishi va rivojlanishi ayni paytda ijtimoiy qadriyatlarni sodda, barcha uchun tushunarli bo'lgan tilga ko'chirish, ommaviy savodxonlikning o'sishi, nashr mahsulotlarining paydo bo'lishi hamdir. Uzoq vaqt davomida dunyoqarash va xulq me'yorlari ustozdan shogirdlarga yakka tartibda o'tib kelgan. Tarixiy taraqqiyot, ijtimoiy tajriba va dasturlar uzatish mexanizmining universallashtirish ularni yanada kengroq doiraga olib chiqdi. Bunga ham ommaviy madaniyat shakllanishining muhim ko'rinishi sifatida qarash lozim. Bu jarayonning bugungi kundagi o'ziga xos natijasini bog'chalar, maktablar, oliy o'quv yurtlarida ta'lim-tarbiya jarayonining universallashtirilgan – yagona andoza va dasturlar asosida tashkil etilganida ko'rishimiz mumkin. Bunday universallashtirish hozirda global miqyos kasb etmoqda.

XX asrda radio, kino, TV, video, kompyuterlar tizimining paydo bo'lishi natijasida ommaviy madaniyat rivojining yangi bosqichiga qadam qo'yildi. Bu bosqich ko'pchilik uchun maqbul bo'lgan qarashlar va qadriyatlarni shakllantirish imkoniyatlari keskin darajada o'sgani bilan xarakterlanadi. Ta'sir etishning nozik va qudratli quroliga aylangan reklama, moda kabi vositalar yordamida ommaviy iste'mol

madaniyatini, intellektual faoliyat jismoniy mehnatni har sohadan siqib chiqarish kuchaygan bir paytda jismoniy sog‘lom bo‘lishga xizmat qiladigan har xil sport turlarini faol targ‘ib qilish yo‘li bilan jismoniy barkamol shaxsni shakllantirishga urinish ham ana shu jarayonning natijasidir. Ommaviy madaniyat xalq madaniyatidan farqli o‘laroq, nafaqat milliy, balki millatlararo, baynalmilal xususiyat kasb etishi, ayni paytda, umuman, milliylikdan uzoq bo‘lishi ham mumkin. Ko‘pgina hollarda ommaviy madaniyatning muayyan namunasining milliy mansubligini faqat uning tili yoki ijrochisiga qarab ajratish mumkin.

Ommaviy madaniyatning asosiy manbai ham, uni tarqatuvchi vositasi ham — mediadir. Hozirgi raqamlashgan jamiyatda ommaviy madaniyat ham asosan ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalmoqda misol uchun TikTok, Instagram, YouTube trendlarni tez yoyadi. Bir video bir kunda global trendga aylanishi mumkin. Agar qanday qilib deydigan bo‘lsangiz bunda inson omili juda ham muhim ro‘l o‘ynaydi chunki bir inson shu trendni ko‘rsa uni bajarishga urinadi va bajaradi ham va bu xalq orasida ommalashadi. Bunday ommaviy madaniyatlar faqat social media orqali emas nafaqat televideniye va shoular orqali ham ommaga targ‘ib qilinadi masalan realiti-shoular, seriallar, tanlovlar orqali jamiyatga yangi qadriyatlar, o‘xshashlik standartlari singdiriladi. Media — ommaviy madaniyatning bosh drayveri hisoblanadi, chunki media ommaviy madaniyatning: yaratilishi, muomalaga kiritilishi, ommalashuvi, Iste‘mol qilinishi, yangilanib turishini ta‘minlaydi. Ya‘ni media bo‘lmasa, ommaviy madaniyat bu qadar tez va keng tarqalmagan bo‘lardi. Media bir xil estetikani, qadriyatlar to‘plamini, hayot tarzini ko‘rsatib, jamiyatda umumiy madaniy ko‘nikmalarni shakllantiradi. Agar milliy kontent kuchsiz bo‘lsa, ommaviy madaniyat uni siqib

chiqarishi mumkin. Shuning uchun ham, milliylikni ham o‘z vaqtida o‘z o‘rnida shakllantirish va targ‘ib qilish lozimdir.

Media makon — zamonaviy jamiyatning eng kuchli axborot maydoni bo‘lib, unda ommaviy madaniyatning shakllanishi va tarqalish jarayoni juda tez, keng va kuchli kechadi. Media nafaqat axborotni uzatadi, balki odamlarning xulq-atvori, didi, qadriyati va madaniy yondashuvini ham belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “2013–2020-yillarda O‘zbekiston Respublikasi Milliy axborot-kommunikatsiya tizimini rivojlantirish kompleks dasturi” — O‘zbekiston Respublikasi hukumat qarori
2. “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” — O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi (2017–2021). Axborot va aloqa sohasi bo‘yicha yalpi qo‘shilgan qiymat statistik ko‘rsatkichlari.
4. IT-park Uzbekistan — rasmiy ma’lumotlar (rezidentlar soni, eksport statistikasi, ish o‘rinlari haqidagi hisobotlar).
5. Qosimova, D. (2021). Media makon va axborot texnologiyalari rivoji haqida ilmiy tahlillar. — Toshkent.
6. To‘xtayeva, M. (2020). Ommaviy madaniyat va uning ijtimoiy ildizlari. — Oliy o‘quv yurtlari uchun o‘quv qo‘llanma.
7. McQuail, D. (2010). Mass Communication Theory. — Media makon, ommaviy madaniyat va OAV funksiyalari haqidagi nazariy qismga asos sifatida.

MEDIADA AXLOQ VA MAS’ULIYAT

Soataliyeva Zulhumor Shavkatjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi XTA-CU-25 talabasi

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-7979-583X>

E-mail: zulhumorsoataliyeva@gmail.com

Annotatsiya: Zamonaviy media landshaftidagi axloq va mas’uliyat masalalarini ko‘rib chiqdi. Media faoliyati nafaqat jurnalistlar va kontent yaratuvchilarning shaxsiy mas’uliyatiga, balki platforma algoritmlari, auditoriya xatti-harakati va ijtimoiy kontekstga ham bog‘liq. Axloqiy me‘yorlarning buzilishi, manipulyatsiya va yolg‘on kontentning tarqalishi, shaxsiy hayotga tajovuz qilish va nafratlanadigan materiallar media muhitining murakkabligini aks ettirdi. Tadqiqot O‘zbekiston sharoitida media etikasi va mas’uliyatini tarbiyalash, auditoriyalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va platforma algoritmlarini mas’uliyat bilan boshqarish zarurligini ta’kidlaydi. Ommaviy axborot vositalari etikasining strategik ahamiyati va jamoatchilik ishonchi, axborot sifati va ijtimoiy barqarorlik uchun mas’uliyatni ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: auditoriya savodxonligi, axborot sifati, jurnalistika, media axloqi, mas’uliyat, raqamli media

Аннотация: В исследовании рассматриваются вопросы этики и ответственности в современном медиапространстве. Деятельность СМИ зависит не только от личной ответственности журналистов и создателей контента, но и от алгоритмов платформ, поведения аудитории и социального контекста. Нарушения этических норм, распространение манипулятивного и ложного контента, вторжение в частную жизнь и разжигание ненависти отражают сложность медиасреды. В исследовании подчеркивается необходимость

обучения этике и ответственности СМИ в условиях Узбекистана, развития критического мышления у аудитории и ответственного управления алгоритмами платформ. Показана стратегическая важность этики и ответственности СМИ для общественного доверия, качества информации и социальной стабильности.

Ключевые слова: грамотность аудитории, качество информации, журналистика, медиаэтика, ответственность, цифровые медиа

Abstract: This study examines issues of ethics and responsibility in the modern media landscape. Media activities depend not only on the personal responsibility of journalists and content creators but also on platform algorithms, audience behavior, and social context. Ethical violations, the dissemination of manipulative and false content, invasion of privacy, and hate speech reflect the complexity of the media environment. The study emphasizes the need for media ethics and responsibility training in Uzbekistan, the development of critical thinking among audiences, and the responsible management of platform algorithms. It demonstrates the strategic importance of media ethics and responsibility for public trust, information quality, and social stability.

Keywords: audience literacy, information quality, journalism, media ethics, responsibility, digital media

Zamonaviy jamiyatdagi axborotlashtirish jarayoni media sohasini har qachongidan ham ta'sirchan va ajralmas ijtimoiy institutga aylantirdi. Global aloqa tizimlarining jadal rivojlanishi, internetdan keng foydalanish, ijtimoiy tarmoqlarning kundalik hayotga chuqur kirib borishi axborot oqimining misli ko'rilmagan darajada oshishiga xizmat qildi. Raqamli platformalar orqali tarqatiladigan ma'lumotlar nafaqat odamlarning dunyoqarashini shakllantiradi, balki siyosiy qarorlar qabul

qilish, iqtisodiy dinamika, ijtimoiy munosabatlar va hatto turmush tarziga ham bevosita ta’sir qiladi. Shu nuqtai nazardan, ommaviy axborot vositalarida odob-axloq va mas’uliyat masalalari akademik bahslarning dolzarb mavzuiga aylanib, bu boradagi nazariy tadqiqotlar ham, amaliy yondashuvlarni ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ommaviy axborot vositalari etikasi, eng avvalo, axborotni ishlab chiqarish va tarqatishda rioya qilinishi lozim bo’lgan axloqiy me’yorlar, kasbiy burchlar va ijtimoiy majburiyatlardir. Bu normalar jurnalistlarning faktlar to’g’riligini saqlash, xolislik tamoyiliga amal qilish, shaxsiy daxlsizlikni hurmat qilish, axborotni sun’iy ravishda o’zgartirishga yo’l qo’ymaslik, millatlararo totuvlik yoki ijtimoiy barqarorlikka putur yetkazuvchi kontentdan saqlanish majburiyatlarini o’z ichiga oladi. Ommaviy axborot vositalari etikasining mazmun-mohiyati aholining axborotga ishonchini ta’minlash, ongli iste’molga ko’maklashish va mavjud ma’lumotlardan to’g’ri foydalanish uchun sharoit yaratishdan iborat. Raqamli kommunikatsiyalar asrida media landshaft tubdan o’zgarishlarni boshdan kechirmoqda. An’anaviy jurnalistika o’rnatilgan professional standartlar asosida ishlagan bo’lsa, bugungi kunda kontentning katta qismi professional bo’lmagan bloggerlar, oddiy foydalanuvchilar va turli onlayn platformalar tomonidan ishlab chiqariladi. Axborot tarqatishni demokratlashtirishning bunday darajasi, bir tomondan, erkinlik va rang-baranglikni targ’ib etsa, ikkinchi tomondan, axloqiy nazoratning susayishiga, soxta yangiliklar, manipulyatsiya materiallarining tarqalishiga, shaxsiy daxlsizlikning buzilishiga, nafratli kontentning ko’payishiga olib keladi. Bunday sharoitda OAV mas’uliyati tushunchasi axloqiy munosabatlarning markaziy mezoniga aylanadi. Ommaviy axborot vositalarining mas’uliyati amalda o’zi yaratayotgan axborotning

mumkin boʻlgan ijtimoiy oqibatlarini baholash, axborotdan notoʻgʻri foydalanish natijasida yuzaga keladigan salbiy jarayonlarning oldini olish, jamoatchilik ongini himoya qilish, ijtimoiy barqarorlikni saqlashda namoyon boʻladi. Bunday masʼuliyatning yoʻqligi yolgʻon maʼlumotlarning koʻpayishiga, siyosiy manipulyatsiyaga, yoshlar uchun zararli kontentga, axborotga asoslangan virtual nizolarga va jamoatchilik ishonchining pasayishiga olib keladi.

Bugungi kunda Oʻzbekiston global axborot makonining ajralmas qismi sifatida bu muammolardan xoli emas. Media sektorining liberallasuvi, internet auditoriyasining keskin kengayishi, blogosferaning mustahkamlanishi va raqamli platformalar taʼsirining kuchayishi munosabati bilan axloqiy meʼyorlarga rioya qilish milliy axborot tizimining barqarorligini taʼminlashda strategik ahamiyatga ega boʻlmoqda. Binobarin, ommaviy axborot vositalaridagi axloqiy meʼyorlarni ilmiy jihatdan oʻrganish, ularning amalda tatbiq etilishini baholash, zamonaviy axborot muhitida masʼuliyatni oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy va jamoatchilik talabiga aylandi. Raqamli ommaviy axborot vositalarining tarqalishi insoniyatning axborot bilan munosabatini tubdan oʻzgartirdi. Maʼlumotlarning tez tarqalishi, media platformalarning shaxsiy hayotga chuqur kirib borishi, auditoriyaning passiv isteʼmolchilardan faol ishtirokchilarga oʻtishi media etikasini global muhokama mavzusiga aylantirdi. Bunday sharoitda ommaviy axborot vositalaridagi axloq va masʼuliyat tushunchalari nafaqat professional jurnalistlar, balki har bir raqamli foydalanuvchi uchun majburiy normativ standartlarga aylandi. Buning sababi shundaki, bugungi kunda har kim, hatto jurnalistika darajasiga ega boʻlmasa ham, bitta post, sharh yoki video bilan minglab odamlarga taʼsir qilishi mumkin. Ommaviy axborot vositalarida etika

tushunchasi o‘z mohiyatiga ko‘ra murakkab va bir qancha asosiy tamoyillarni o‘z ichiga oladi. Bular, eng avvalo, haqiqat va xolislik tamoyillaridir. Har qanday axborotning asosiy maqsadi jamiyatni faktik voqelik bilan ta‘minlash bo‘lganligi sababli, media-kontent yaratishda manbalarni tekshirish, faktlarni tasdiqlash, bir nechta manbalarni solishtirish, sub’yektiv fikrlarni haqiqat sifatida ko‘rsatishdan saqlanish tamoyillariga qat’iy amal qilish juda muhimdir. Bundan tashqari, shaxsiy hayotga hurmat, axloqiy javobgarlik, jamiyatga zarar etkazmaslik, manipulyatsiyani rad etish, nafrat so‘zlaridan saqlanish kabi qadriyatlar ommaviy axborot vositalari faoliyatida muhim o‘rin tutadi. Axloqiy masalalarning dolzarbligini ta‘minlovchi asosiy omillardan biri bu yolg‘on ma‘lumotlarning (soxta yangiliklar) misli ko‘rilmagan darajada o‘sishi va uning jamiyatga jiddiy zarar etkazishidir. Zamonaviy media muhitida soxta yangiliklar tobora siyosiy qarorlar qabul qilishga ta‘sir qilmoqda, ijtimoiy sharoitlarni beqarorlashtiradi, shaxsiy obro‘ga putur etkazadi va hatto iqtisodiy jarayonlarga ta‘sir qiladi. Shu bois axborotni boshqarishga mas‘uliyat bilan yondashish – faktlarni tekshirish, manbalarni tahlil qilish va xulosa chiqarishda ehtiyotkor bo‘lish jurnalistikaning asosiy axloqiy me‘yorlaridan biriga aylandi.

Ommaviy axborot vositalarida mas‘uliyat tushunchasi ijtimoiy oqibatlarni oldindan ko‘ra bilish qobiliyati bilan belgilanadi. Media tashkilotlari o‘zlari tarqatayotgan har bir kontent jamiyatga qanday ta‘sir ko‘rsatishi mumkinligini ko‘rib chiqishlari, o‘z auditoriyalariga yetkazayotgan xabarlar ijtimoiiy barqarorlikka hissa qo‘shishi yoki aksincha, potentsial zarar keltirishini baholashi kerak. Bu mas‘uliyat bloggerlar, ta‘sir o‘tkazuvchilar va ko‘p kuzatuvchiga ega bo‘lgan har bir kishi uchun bir xil darajada qo‘llaniladi. Mas‘uliyat bilan harakat

qilmaslik ijtimoiy ziddiyatlarni kuchaytirishi, qoʻrquv va vahima ekishi va ayrim guruhlar oʻrtasida dushmanlikning kuchayishiga hissa qoʻshishi mumkin. Zamonaviy ommaviy axborot vositalarida axloqiy masalalar yolgʻon maʼlumot tarqatishdan ancha uzoqqa choʻziladi. Bugungi kunda algoritmik tahlil vositalari va sunʼiy intellektga asoslangan platformalar avtomatik ravishda kontentni tanlaydi va foydalanuvchilarga yetkazib beradi. Bu axborot pufakchalari (filtr pufakchalari) yaratilishiga olib keladi, bu erda odamlar faqat oʻz qarashlariga mos keladigan tarkibni koʻrishadi. Natijada jamiyatda fikrlar xilma-xilligi pasayadi, muqobil qarashlarga tolerantlik susayadi, ijtimoiy qutblanish kuchayadi. Bu jarayon axloqiy yondashuvni ham talab qiladi, chunki platforma algoritmilarining ijtimoiy oqibatlari koʻpincha odamlar ongiga nozik, sezilmas tarzda taʼsir qiladi. Raqamli media makonida reklama va tijorat manfaatlarining ortib borayotgan ustunligi ham axloqiy tashvishlarni keltirib chiqaradi. Iqtisodiy daromadga asoslangan baʼzi media platformalar shov-shuvli, provokatsion va manipulyatsiyali kontent hajmini oshirishga moyil, chunki bunday materiallar koʻproq tomoshabinlar eʼtiborini tortadi. Bu ommaviy axborot vositalarining etikasiga putur etkazadi va axborot sifatining pasayishiga olib keladi. Shu bois iqtisodiy manfaatlar va axloqiy tamoyillar oʻrtasidagi muvozanatni topish zamonaviy ommaviy axborot vositalari uchun eng muhim muammolardan biriga aylandi. Ushbu qiyinchiliklarga qaramay, media sektori doimiy ravishda global axloqiy standartlarni oʻrnatishga intiladi. YuNESKO, Yevropa Kengashi, xalqaro media federatsiyalari va professional jurnalist tashkilotlari tomonidan ishlab chiqilgan kodekslar ushbu soha uchun umuminsoniy axloq normalarini belgilaydi. Bu hujjatlarning barchasida jamiyat manfaatlarini himoya qilish, inson qadr-qimmatini eʼzozlash,

axborot ijtimoiy barqarorlikka xizmat qilishini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilgan.

Metodologiyaning asosiy xususiyati uning fanlararo yondashuvga tayanishidir. Media axloqi faqat jurnalistika yoki aloqa bilan cheklanmaydi; u sotsiologiya, psixologiya, falsafa, siyosatshunoslik, iqtisod va axborot texnologiyalari bilan chambarchas bog'langan. Shuning uchun muammoni bitta fan doirasida o'rganish uning murakkabligini to'liq qamrab olmaydi. Shuning uchun turli xil qo'shimcha ilmiy usullar qo'llanildi. Birinchidan, me'yoriy-tahliliy yondashuv tadqiqotning nazariy asosini tashkil etdi. Bu usul xalqaro axloq kodeksi, jurnalistika standartlari va YUNESKO va boshqa tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan yo'riqnomalarni, shuningdek, OAV siyosati va mas'uliyatining asosiy tamoyillarini tahlil qilishda foydalanilgan. Bunday yondashuv ommaviy axborot vositalaridagi axloq tushunchasi asosidagi universal qoidalarni aniqlash imkonini beradi. Ikkinchidan, kontentni tahlil qilish elementlari ishlatilgan. Raqamli ommaviy axborot vositalarining turli segmentlarida, jumladan, axborot portallari, ijtimoiy media va onlayn platformalarda uchraydigan axloqiy qoidabuzarliklar soxta yangiliklar, manipulyativ kontent va axborot iste'moliga ta'sir etuvchi psixologik omillar bilan bir qatorda o'rganildi. Kontentni tahlil qilish bizga media muhitida mavjud bo'lgan eng keng tarqalgan axloqiy muammolarni aniqlash va ularning auditoriyaga ta'sirini baholash imkonini beradi. Uchinchidan, qiyosiy tahlil tadqiqotning muhim uslubiy komponenti edi. Bu yondashuv turli mamlakatlar ommaviy axborot vositalarida axloqiy me'yorlarni qanday tartibga solayotgani, ular davlat va jamiyatning rolini qanday belgilab olishi, OAV siyosati qanday shakllantirilayotgani, O'zbekiston amaliyoti bilan xalqaro tajriba o'rtasida qanday o'xshashlik va farqlar mavjudligini

o'rganish imkonini berdi. Global va milliy kontekstlarni solishtirish ommaviy axborot vositalari etikasining universal tamoyillarini ham, ularning mintaqaviy o'ziga xos xususiyatlarini ham aniqlashga yordam beradi. To'rtinchidan, ijtimoiy-psixologik yondashuv qo'llanildi. Ushbu usul media-kontentning inson idrokiga ta'siri, auditoriya xatti-harakatlaridagi o'zgarishlar, axborot iste'molini shakllantirish modellari, soxta yangiliklarning psixologik ta'siri va "axborot pufakchalari" shakllanishini o'rganish uchun ishlatilgan. Bunday yondashuv ommaviy axborot vositalaridagi axloqiy muammolar asosida yotgan ichki psixologik mexanizmlarni aniqlash imkonini berdi. Beshinchisi, tizimli yondashuv qo'llanildi. Bu usul media muhitini jurnalistlar, kontent yaratuvchilar, foydalanuvchilar, platformalar, algoritmlar, reklama beruvchilar, siyosiy arboblardan va butun jamiyatni o'z ichiga olgan murakkab tizim sifatida ko'rib chiqdi. Tizimdagi har bir aktyorning axloqiy mas'uliyati va funksional rollari belgilab berildi.

Metodologiyaning yana bir muhim jihati kontekstli tahlildan foydalanish. Ommaviy axborot vositalari etikasi ijtimoiy-siyosiy sharoitlar, milliy madaniyat, ijtimoiy qadriyatlar, axborot savodxonligi darajasi bilan chambarchas bog'liq bo'lganligi sababli tadqiqot shu omillarni hisobga olgan holda olib borildi. O'zbekiston raqamli makonining o'ziga xos xususiyatlari, yosh auditoriyaning axborotni iste'mol qilish modellari, media sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarga alohida e'tibor qaratildi. Zamonaviy media muhitida axloq va mas'uliyat masalalari murakkab va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatadi. Raqamli ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali axborotning tarqalish tezligi va kontent yaratuvchilarning salmoqli qismi professional jurnalistlar emasligi media landshaftida axloq qoidalarining ahamiyatini yanada oshiradi. Yig'ilgan ma'lumotlar

ommaviy axborot vositalarida axloqiy qoidabuzarliklar keng tarqalganligini ko‘rsatadi: tekshirilmagan ma’lumotlarni tarqatish, manipulyatsiya qiluvchi sarlavhalardan foydalanish, shaxsiy daxlsizlikni buzish va nafrat mazmunini tarqatish — bu omillarning barchasi auditoriyaga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari, ommaviy axborot vositalari iste’molchilari tanqidiy fikrlashdan mahrum bo‘lsa, soxta yangiliklar va manipulyatsiya materiallari tez tarqaladi, jamoatchilik fikri osongina ta’sirlanadi va ijtimoiy barqarorlik zaiflashadi. Bu ommaviy axborot vositalaridagi mas’uliyat nafaqat kontent yaratuvchilarga, balki tomoshabinlarning o‘ziga ham tegishli ekanligini ko‘rsatadi.

Jurnalistlar va kontent yaratuvchilarning mas’uliyati axloqiy me’yorlarni saqlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Faktlarni tekshirish, manbalarni taqqoslash, muvozanatli hisobot berish va inson qadr-qimmatini hurmat qilish kabi amaliyotlar ommaviy axborot vositalari sifatini oshiradi va jamoatchilik ishonchini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, raqamli platformalar tomonidan ishlatiladigan algoritmlar auditoriya uchun kontentni filtrlaydi va tanlaydi, axborot pufakchalarini shakllantirishga hissa qo‘shadi, foydalanuvchilarni mavjud qarashlariga mos keladigan kontent bilan cheklaydi va nuqtai nazarlar xilma-xilligini kamaytiradi. Natijada, media etikasi va mas’uliyati nafaqat kontent yaratuvchilari, balki platforma dizayni va algoritmik tuzilmasi bilan ham bevosita bog‘liq ekanligi ayon bo‘ladi. Ommaviy axborot vositalari etikasi va mas’uliyatining haqiqiy holati nafaqat axborot sifati va jamoatchilik ishonchiga bog‘liq, balki ijtimoiy barqarorlik, siyosiy dinamika va madaniy rivojlanishga ham ta’sir qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, axloqiy me’yorlarga rioya qilish va ommaviy axborot vositalari mas’uliyatini oshirish bir-birini to‘ldiradi va

ajralmasdir va ikkalasini mustahkamlash xavfsiz va barqaror axborot muhitini ta'minlash uchun strategik ahamiyatga ega. Bundan tashqari, ommaviy axborot vositalari iste'molchilarining xabardorligini oshirish, jurnalistlar va raqamli platformalarning axloqiy madaniyatini oshirish muhim talablarga aylanmoqda. Natijalar OAV etikasi va mas'uliyatining murakkab, interaktiv va tizimlilikini yaqqol ko'rsatib, ularni zamonaviy axborot makonida yagona konsepsiya sifatida rivojlantirish zarurligini tasdiqlaydi. Zamonaviy media landshaftidagi axloq va mas'uliyat masalalari alohida jurnalistlar yoki kontent yaratuvchilarning faoliyati bilan cheklanib qolmaydi; ular butun media tizimi, platforma algoritmlari va tomoshabinlarning xatti-harakatlari bilan uzviy bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ommaviy axborot vositalaridagi axloqiy me'yorlar va mas'uliyat bir-birini to'ldiruvchi va o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqilishi kerak. Sifatli axborot va haqiqatga sodiqlik mas'uliyat bilan qo'llab-quvvatlansa, bu jamoatchilik ishonchini va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi; aksincha, soxta yangiliklar, manipulyativ kontent va nafratli materiallar ijtimoiy mojarolarni kuchaytiradi. Media etikasi zamonaviy raqamli muhitda bir qator murakkab muammolarga duch kelmoqda. Axborotni tez tarqatish, algoritmik tarzda tuzilgan kontent va auditoriyani passiv iste'molchilardan faol ishtirokchilarga aylantirish axloqiy me'yorlarni qat'iy va izchil qo'llashni talab qiladi. Bundan tashqari, axloqiy me'yorlar va javobgarlikning buzilishi nafaqat kontent yaratuvchisi, balki platforma dizayni, reklama strategiyasi va auditoriyaning axborot savodxonligi darajasi bilan ham bog'liq. Muhokama shuni ko'rsatadiki, zamonaviy media kontekstida axloqiy me'yorlar nafaqat jurnalistlar amal qilishi kerak bo'lgan qoidalar to'plami emas; ular ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy tizim sifatida to'g'ri ishlashining hal qiluvchi

shartidir. Media institutlari auditoriyani aldashning oldini olishi, shaxsiy daxlsizlikni himoya qilishi, jamiyatlardagi axborot oqimi barqarorligini ta'minlashi kerak. Bundan tashqari, axborot manbalarini taqqoslash va yolg'on kontentni aniqlash kabi ommaviy axborot vositalari iste'molchilarida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish axloqiy me'yorlar bilan bir qatorda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

O'zbekiston sharoitida bu masala alohida ahamiyatga ega. Raqamli media sohasining jadal rivojlanishi, onlayn auditoriyaning kengayishi, blogosferaning mustahkamlanishi axloqiy me'yorlarga rioya qilishni milliy axborot tizimi barqarorligini ta'minlashning strategik maqsadiga aylantirdi. Shu bois OAV mas'uliyatini oshirish va axloqiy me'yorlarni ilgari surish nafaqat professional jurnalistika, balki keng jamoatchilik, jumladan, raqamli platformalar foydalanuvchilari uchun ham zarur. Tadqiqot mualliflari jahon tajribasini o'rganib, axloqiy me'yorlar va javobgarlikning yagona, universal standarti yo'q degan xulosaga kelishdi. Har bir mamlakat ommaviy axborot vositalari siyosati, ijtimoiy qadriyatlar va madaniy kontekstga asoslangan o'ziga xos yondashuvni ishlab chiqdi. Shu bois O'zbekiston sharoitida media etikasi va mas'uliyatini rivojlantirishda milliy qadriyatlar, axborot savodxonligi darajasi va platformalarning o'ziga xos operatsion xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv zamonaviy media muhitida axloqiy me'yorlar va javobgarlikni samarali va amaliy qo'llashga yordam beradi. Umuman olganda, munozara shuni ko'rsatadiki, ommaviy axborot vositalarida etika va javobgarlik tushunchasi jurnalistlar, kontent yaratuvchilar, platformalar ishlab chiquvchilari va auditoriyalari o'zaro bog'langan va bir-birini mustahkamlaydigan murakkab tizim sifatida qarash kerak. Axloqiy

me'yorlarga rioya qilish va mas'uliyat nafaqat axborot sifatini oshiradi, balki jamoatchilik ishonchini mustahkamlaydi, siyosiy barqarorlikni ta'minlaydi va xavfsiz axborot makonini rag'batlantiradi. Shunday ekan, ommaviy axborot vositalarida odob-axloq va mas'uliyatni rivojlantirish ham ilmiy, ham amaliy ahamiyatga ega.

Tadqiqot zamonaviy kontekstda ommaviy axborot vositalari etikasi va javobgarligini o'rganib chiqdi. Ommaviy axborot vositalari faoliyatining barcha darajalarida axloqiy me'yorlar va javobgarlikni ta'minlash ijtimoiy barqarorlik, axborot sifati va jamoatchilik ishonchi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tadqiqotda aniqlangan asosiy tendentsiyalar shuni ko'rsatadiki, axloqiy qoidabuzarliklar, manipulyatsion va yolg'on kontentning tarqalishi, shaxsiy hayotning buzilishi va nafrat so'zlarini tarqatish ommaviy axborot vositalari muhitining murakkabligi bilan bog'liq. Shu bilan birga, natijalar jurnalistlar, kontent yaratuvchilari, platforma algoritmlari va auditoriyalari o'zaro bog'langan tizim sifatida harakat qilishlari kerakligini ko'rsatadi, chunki OAV etikasi butun ijtimoiy va texnologik ekotizimni qamrab olish uchun shaxsiy javobgarlikdan tashqariga chiqadi. Ommaviy axborot vositalari etikasini saqlash va mas'uliyatni oshirish milliy kontekstga moslashtirilgan yondashuvlarni talab qilishini ko'rsatadi. Raqamli media landshafti jadal rivojlanayotgan O'zbekistonda axloqiy me'yorlarga rioya qilish, auditoriyani tanqidiy axborotni idrok etishga o'rgatish, platforma algoritmlarini mas'uliyat bilan boshqarish ham ilmiy, ham amaliy ahamiyatga ega. Shu bois OAV odob-axloqini targ'ib qilish va mas'uliyatni kuchaytirish nafaqat jurnalistika va ommaviy axborot vositalari xodimlari, balki keng jamoatchilik va davlat siyosati tomonidan ham strategik jihatdan qo'llab-quvvatlanishi kerak. Ommaviy axborot vositalari va kontent

yaratuvchilari axborot tarqatishda xolislik va haqiqatni birinchi o‘ringa qo‘yishlari, shaxsiy daxlsizlikni hurmat qilishlari, manipulyatsion amaliyotlardan qochishlari va doimiy ravishda jamoatchilik manfaatlarini hisobga olishlari kerak. Tomoshabinlar ma’lumotni tanqidiy baholash, manbalarni taqqoslash va noto‘g‘ri tarkibni aniqlash ko‘nikmalarini rivojlantirishi kerak. Bundan tashqari, axborot pufakchalari va manipulyatsiya xavfini kamaytirish uchun platforma algoritmlari va kontent tanlash mexanizmlari axloqiy me’yorlarga muvofiq qayta ko‘rib chiqilishi kerak. Media axloqi va javobgarlik xavfsiz, xavfsiz va barqaror axborot muhitini yaratishda strategik rol o‘ynaydi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, axloqiy me’yorlar va javobgarlik bir-birini to‘ldiruvchi va ajralmas elementlar bo‘lib, ularning izchil qo‘llanilishi zamonaviy media tizimlarining samarali va barqaror ishlashini ta’minlaydi. Shunday qilib, ommaviy axborot vositalarida axloqiy qadriyatlar va mas’uliyatni rivojlantirish nafaqat ilmiy talab, balki amaliy va strategik ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Malcolm, J. (1990). *The Journalist and the Murderer*. New York: Knopf, p. 45.
2. Plaisance, P.L. (2013). *Media Ethics: Key Principles for Responsible Practice*. SAGE Publications, p. 78.
3. Couldry, N., Madianou, M., & Pinchevski, A. (2013). *Ethics of Media*. London: Palgrave Macmillan, p. 112.
4. Jonas, H. (1984). *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*. University of Chicago Press, p. 56.
5. Communicatio Socialis — jurnal media etikasi va kommunikatsiyalar nazariyasi bo‘yicha yillik ilmiy nashr.

6. Media falsafasi va nazariyasi — Xurshid Nekboyev, Journal of Social Sciences, QMII uz, 2025.
7. Jurnalistning jamiyatdagi o‘rni — Tursunova Dilso‘z Abrorovna, ilmiy maqola, 2024.
8. O‘zbekistonda internet axborot muhitining huquqiy me‘yorlari: muammolar va yechimlar — Nigora Murtozayeva, “Tamaddun Nuri” jurnali, 2025.
9. Ommaviy axborot vositalarida huquqiy savodxonlik: jurnalistlar uchun zaruratmi yoki imtiyoz? — Sevara Xusniddinova Faxriddin qizi, ilmiy maqola, 2024.
10. Zamonaviy televideniyada jurnalistlar mahorati — Shodiyorova Lobar G‘ulomjon qizi, ilmiy tahlil maqolasi, 2025.
11. The Corporate Conscience: Money, Power and Responsible Business — David Freudberg, 1986.
12. Professional Ethics — Michael Bayles, Belmont (CA): Wadsworth, 1981.
13. Professional Ideals — Albert Flores, Belmont (CA): Wadsworth, 1988.
14. The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age — Hans Jonas, University of Chicago Press, 1984.
15. iMediaEthics — “news & commentary” sayti, media etikasi va jurnalistika standartlari bo‘yicha onlayn resurs.

MILLIY DINLAR: TARIXIY–MADANIY MOHIYATI VA IJTIMOIY AHAMIYATI

Rasuljonova Shohsanam

Pedagogika fakulteti Maktabgacha talim,
kechki talim yoʻnalishi talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil oʻgʻli

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası oʻqituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy dinlar tushunchasi, ularning shakllanish jarayoni, etnik va madaniy oʻziga xoslik bilan bogʻliqligi, milliy ong va jamiyat taraqqiyotidagi oʻrni tahlil qilinadi. Shuningdek, milliy dinlar va jahon dinlari oʻrtasidagi farqlar, milliy eʼtiqod tizimlarining zamonaviy dunyodagi oʻrni ham yoritilgan.

Kalit soʻzlar: milliy din, etnik eʼtiqod, qadimiy dinlar, mifologiya, milliy ong, anʼana, diniy madaniyat.

KIRISH

Milliy dinlar maʼlum bir xalq, etnos yoki hudud doirasida shakllangan, uning tarixiy taraqqiyoti, urf-odatları, maʼnaviy qadriyatları va dunyoqarashi bilan chambarchas bogʻliq boʻlgan diniy tizimlarni anglatadi. Ular umumjahon dinlaridan farqli ravishda asosan muayyan millat, elat yoki mintaqa doirasida tarqalgan boʻlib, oʻsha xalqning identiteti, axloqiy qarashlari va ijtimoiy hayotini belgilovchi muhim madaniy omillardan biri sifatida namoyon boʻladi. Milliy dinlar mazmunan qadimiy tasavvurlar, arxaik marosimlar, animistik eʼtiqodlar bilan bir qatorda, xalqning oʻziga xos tarixiy xotirasini aks ettiradi.

Tadqiqotchilarning taʼkidlashicha, milliy dinlarning shakllanishiga geografik muhit, iqtisodiy sharoit, etnopsixologik xususiyatlar hamda qadimiy ajdodlardan meros boʻlib qolgan mifologik tasavvurlar katta taʼsir koʻrsatgan. A. Jabborov milliy dinlar mohiyatini quyidagicha izohlaydi: “*Milliy dinlar maʼlum bir xalqning asrlar davomida*

shakllangan ruhiy tajribasi, mavjudlikni anglash shakli va ijtimoiy ong rivojining o'ziga xos ko'rinishidir" [1, B. 47]. Ushbu fikr milliy dinlarning nafaqat diniy, balki madaniy-antropologik fenomen sifatida ham alohida ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Dunyo xalqlarining deyarli barchasida milliy dinlar shakllangan bo'lib, ular keyinchalik yirik umumjahon dinlarining paydo bo'lishi hamda tarqalishiga zamin yaratgan. Masalan, qadimgi turkiylarning tengrishaunoslik e'tiqodi, slavyan xalqlarining paganik diniy tizimlari, yaponlarning sintoya e'tiqodi, hindlarning vedik tasavvurlari, Xitoydagi konfutsiychilik va daoistik an'analar shular jumlasidandir. Ushbu dinlar xalq madaniyati, adabiyoti, san'ati va ijtimoiy hayotining shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynagan. Shuning uchun milliy dinlarni tadqiq etish xalqning ma'naviy merosini, shu bilan birga, uning tarixiy taraqqiyotini chuqur o'rganish demakdir.

Milliy dinlar o'z navbatida jamiyat taraqqiyotiga ijtimoiy funksiyalar orqali ta'sir o'tkazadi. Jumladan, ular jamiyatda ma'naviy barqarorlikni ta'minlash, axloqiy me'yorlarni shakllantirish, insonlar o'rtasida ijtimoiy birdamlikni mustahkamlash kabi vazifalarni bajaradi. Tadqiqotchi S. Mamatqulov milliy dinlarning jamiyatdagi rolga oid fikr bildirar ekan, shunday yozadi: *“Har qanday milliy din xalqning o'zligiga daxldor bo'lgan qadriyatlarni mustahkamlaydi, uni tarixiy jarayonlarda birlashtiruvchi ma'naviy mexanizm sifatida amal qiladi”* [2, B. 103]. Bu yondashuv milliy dinlarning zamonaviy ijtimoiy hayotda ham o'z ahamiyatini yo'qotmaganini ko'rsatadi.

Bugungi globallashuv jarayonida milliy dinlarning o'рни yanada dolzarb bo'lib qolmoqda. Chunki turli madaniy oqimlar, migratsiya jarayonlari, axborot texnologiyalarining ta'siri ostida millatlarning an'anaviy dunyoqarashi o'zgarib bormoqda. Shu sababli milliy dinlarni

ilmiy o'rganish, ularning tarixiy ildizlari va zamonaviy funksiyalarini aniqlash nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Mazkur tadqiqot milliy dinlarning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish, ularning etnomadaniy jarayonlardagi o'rnini ochib berishga qaratilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda milliy dinlarning shakllanishi, rivojlanishi va hozirgi davrdagi ijtimoiy-madaniy ahamiyatini o'rganishda tarixiy-tipologik, taqqoslama, tahliliy va sistemaviy yondashuvlardan foydalanildi. Materiallarni ilmiy asosda talqin qilish uchun mavjud tarixiy manbalar, arxeologik ma'lumotlar va zamonaviy ilmiy adabiyotlar solishtirma tahlil qilindi. Milliy dinlarning ijtimoiy funksiyalarini aniqlashda sotsiologik va madaniyatshunoslik yondashuvlari qo'llanildi. Olingan natijalar umumlashtirilib, ularning zamonaviy jamiyatdagi o'rne bo'yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Milliy dinlar insoniyatning eng qadimiy madaniy qatlamlari sifatida xalqning turmush tarzi, urf-odatlari, dunyoqarashi va ma'naviy tajribasining mahsuli hisoblanadi. Ular diniy e'tiqodning umumjahon shakllari bilan solishtirilganda ko'proq etnik birliklar, ma'lum hudud va jamiyatning tarixiy xotirasiga tayanadi. Milliy dinlarning shakllanishi, avvalo, insonning tabiatni tushunishdagi dastlabki urinishlari, ajdodlar ruhi bilan bog'liq tasavvurlari hamda ijtimoiy hayot jarayonida vujudga kelgan marosimlar bilan chambarchas bog'liq. Yuqorida qayd etilganidek, milliy dinlar jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichida etnik guruhlarining o'ziga xos diniy g'oyalarini shakllantiradi va ularni avloddan avlodga yetkazadi. SHu bois, ularning mazmuni va funksiyalarini o'rganish bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotgani yo'q.

Dinshunos olimlar milliy dinlarni shaxs va jamiyat ongida qadimiy ruhiy tajriba sifatida baholab, ularning madaniy meros sifatidagi ahamiyatini alohida ta’kidlaydi. Masalan, A. Sagdullayevning fikricha: *“Milliy e’tiqodlar xalqning qadimgi tarixiy xotirasi bo’lib, ular orqali etnosning qadriyatlari, dunyoqarashi va o’zlikni anglash jarayoni shakllanadi”* [3, 45-b.]. Ushbu fikr milliy dinlar etnik o’zlikni mustahkamlash va madaniy merosni asrashda qanday muhim omil ekanligini ko’rsatadi. Darhaqiqat, o’zining qadimiy diniy tasavvurlariga ega bo’lgan xalq o’tmish bilan bog’lanadi, urf-odatlar va an’analar tizimi orqali o’zini tarixda mavjud birlik sifatida idrok etadi.

Milliy dinlar tahlili jarayonida ular jamiyat uchun ikki asosiy funksiyani bajarishi aniqlandi: birinchisi, ma’naviy-falsafiy funksiyasi, ya’ni insonning borliq, tabiat, hayot va o’lim haqidagi savollariga o’ziga xos javob taqdim etadi; ikkinchisi esa, ijtimoiy birlashtiruvchi funksiya, ya’ni umumiy marosimlar, udumlar orqali etnik guruh ichidagi birlikni mustahkamlaydi. Bunda marosimlarning takroriyligi, kollektiv ishtiroki va avlodlararo davomiyligi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu haqda rus olimi N. Smirnov shunday yozadi: *“Milliy diniy marosimlar jamiyatning ijtimoiy strukturasini mustahkamlovchi eng barqaror mexanizmdir”* [4, 63-b.]. Demak, milliy dinlar faqat diniy hodisa emas, balki ijtimoiy jarayon sifatida ham o’rganilishi zarur.

Tadqiqot davomida turli milliy dinlarning qiyosiy tahlili ularning mazmuniy jihatdan farqli bo’lsa-da, funksional o’xshashliklarga ega ekanligini ko’rsatdi. Masalan, zardushtiylik, shintoizm, sintoizm, yahudiylilikning dastlabki shakllari, qadimgi turkiy e’tiqodlar va boshqa milliy dinlar tabiat kuchlari, ajdodlar ruhi va kosmik tartibga ishonchga asoslangan. Zardushtiylikda Asha tartibi, turkiy e’tiqodda Tengri va Yer-Suv kuchlariga ishonish, sintoizmda kami ruhlariga ehtirom ko’rsatish

milliy dinlarning tabiat bilan uygʻunlikni qanday aks ettirganini koʻrsatadi. Shu bilan birga, ushbu dinlarda jamiyatning axloqiy tartiblari ham diniy marosimlar orqali mustahkamlangan. Masalan, zardushtiylikda ezgulik va yovuzlik oʻrtasidagi kurash gʻoyasi jamiyat axloqiy meʼyorlarini shakllantirishda asosiy omil boʻlgan [5, 57-b.].

Natijalar shuni koʻrsatdiki, milliy dinlarda axloqiy qoidalar koʻproq marosimlar orqali ifodalanadi. Bu marosimlarning koʻpchiligi ibtidoiy jamiyat davrida shakllangan boʻlsa-da, ular zamonaviy etnik guruhlar ongida ham oʻz taʼsirini saqlab qolgan. Oʻzbek xalqining qadimiy udumlarida, masalan, Navroʻz marosimlari, “Osh” marosimi, “Sumalak” tayyorlash udumi, qishloq jamoasidagi “hashar” anʼanalari qadimiy diniy tasavvurlarning izlari namoyon boʻladi. Bu esa milliy dinlar zamonaviylikda ham madaniy anʼanalarni saqlab qolish mexanizmi sifatida xizmat qilishini anglatadi.

Shuningdek, milliy dinlarning oʻzgarish jarayoni ham muhim ilmiy xulosa sifatida qayd etiladi. Global diniy tizimlar shakllangach, milliy dinlar ularning tarkibiga singa boshlagan, ayrimlari esa mustaqil shaklini saqlab qolgan. Masalan, yahudiylilik dastlab milliy din boʻlsa-da, bugungi kunda etnik-diniy tizim sifatida saqlanmoqda. Qadimgi turkiy eʼtiqodlar esa islomlashish jarayonidan soʻng koʻplab udumlar shaklida davom etdi. Bu holatni T. Qori-Niyozov quyidagicha izohlaydi: *“Milliy eʼtiqodlar yirik dinlar taʼsirida shaklan oʻzgarsa-da, ularning asosiy ruhiy tamoyillari xalq ongida yashab qoladi”* [6, 79-b.]. Demak, milliy dinlar transformatsiyaga uchraydi, biroq butunlay yoʻq boʻlib ketmaydi.

Tahlil natijalariga koʻra, milliy dinlarning jamiyat taraqqiyotidagi oʻrni quyidagi omillarda yaqqol namoyon boʻladi:

- tarixiy xotirani saqlash;
- etnik oʻzlikni mustahkamlash;

- ma’naviy qadriyatlar tizimini shakllantirish;
- axloqiy me’yorlarning barqarorligini ta’minlash;
- jamiyatning marosim-madaniy birliklarini yaratish.

Shuningdek, milliy dinlarning o’rganilishi hozirgi globallashuv sharoitida milliy identitetni mustahkamlash va madaniy merosni asrashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Bugungi kunda ko’plab xalqlarda milliy diniy tasavvurlarni qayta tiklash yoki ular haqida ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish jarayoni faollashgani kuzatilmoqda. Bu esa milliy dinlarning zamonaviy davrdagi axloqiy-ma’naviy bo’shliqlarni to’ldirishdagi rolini ko’rsatadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, milliy dinlar nafaqat tarixiy va madaniy meros sifatida, balki xalqning ma’naviy va ijtimoiy hayotida muhim rol o’ynaydi. Ular etnik identitetni shakllantirish, milliy qadriyatlarni avlodlarga yetkazish, jamiyatdagi ijtimoiy uyg’unlikni ta’minlash va madaniy barqarorlikni saqlashda samarali vosita hisoblanadi. Milliy dinlarning tarixi va ularning shakllanish jarayoni xalqning qadimiy tabiatga bo’lgan munosabati, ajdodlarga hurmat va turli e’tiqod tizimlariga bog’liqligi bilan bevosita bog’liq. Shu nuqtai nazardan, milliy dinlarni o’rganish nafaqat diniy, balki etnografik, antropologik va sotsiologik jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Tahlil natijalaridan ko’rinib turibdiki, milliy dinlar turli shakllarda jamiyat hayotiga ta’sir ko’rsatadi: qadimiy marosimlar va urf-odatlar orqali axloqiy-axloqiy me’yorlar shakllanadi, xalqning ijtimoiy uyg’unligi mustahkamlanadi va milliy ong rivojlanadi. Shu bilan birga, milliy dinlarning zamonaviy davrdagi o’rni, globalizatsiya va diniy pluralizm sharoitida ham dolzarb bo’lib qolmoqda. Ular yosh avlodni o’z ildizlari

bilan tanishtirish, xalq madaniyatini asrash va ijtimoiy birdamlikni saqlashda muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jabborov A. *Etnologiya va dinshunoslik asoslari*. – Toshkent: Fan, 2019. – 180 b.
2. Mamatqulov S. *Milliy qadriyatlar va ma’naviyat rivoji*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2021. – 220 b.
3. Сагдуллаев А. Древние верования народов Средней Азии. – Ташкент: Фан, 1998. – 120 б.
4. Смирнов Н.А. Этнические религии и их социальные функции. – Москва: Наука, 2004. – 180 с.
5. Boyce M. *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*. – London: Routledge, 2001. – 180 p.
6. Қори-Ниёзов Т. Миллий эътиқодлар тарихи. – Тошкент: Маънавият, 2010. – 200 б.

MULTIMEDIA TEXNOLOGIYA YORDAMIDA MAKTABGACHA YOSH DAVRIDAGI BOLALAR TA’LIM- TARBIYASI SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Abduhalilova Jasmina Dilmurod qizi

NamDPI Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi

Annonatsiya: Ushbu maqolada MTTlarda ta’lim jarayoniga tatbiq etiladigan multimedia texnologiyasi an’anaviy uslublarga nisbatan ma’lum bir afzalliklarga egaligi hamda multimedia texnologiya yordamida maktabgacha yosh davridagi bolalar ta’lim-tarbiyasi samaradorligini oshirish yo’llari haqida so‘z boradi.

Kalit soʻzlar: multimedia texnologiyasi va kompyuterli taʼlim, multimediali taqdimot, kompyuter oʻyinlari, elektron darsliklar, kompakt disklar, video-audio tasmalar.

Аннотация: В статье рассматриваются преимущества применения мультимедийных технологий в образовательном процессе дошкольных образовательных организаций по сравнению с традиционными методами и пути повышения эффективности дошкольного образования с использованием мультимедийных технологий.

Ключевые слова: мультимедийные технологии и компьютерное образование, мультимедийная презентация, компьютерные игры, электронные учебники, компакт-диски, видео- и аудиокассеты.

Abstract: This article discusses the advantages of multimedia technology applied to the educational process in preschool educational institutions over traditional methods and ways to increase the effectiveness of preschool education using multimedia technology.

Keywords: multimedia technology and computer education, multimedia presentation, computer games, electronic textbooks, compact discs, video and audio tapes.

Respublikamizda barkamol avlodni tarbiyalash, yosh avlodning intellektual salohiyatini roʻyobga chiqarish, ularni har tomonlama rivojlangan shaxs etib voyaga yetkazish hozirgi kunning dolzarb masalalaridandir. Barkamol avlodning shakllantirish dastlab oila, soʻngra maktabgacha taʼlim tashkilotlarida amalga oshiriladi. MTTlarda multimediya texnologiyasidan foydalanishning oʻziga xos xususiyatlarini oʻrganish, texnologiyalarni joriy etish jarayonida bolalar yoshini hisobga olish va mos holda didaktik materiallarni tanlash, taʼlim

jarayonida bolalarga pedagogik va psixologik ta'sir etish usullarini o'rganish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Ma'lumki, bugungi kunda har qanday davlatning rivojlanishi va barqaror taraqqiyoti asosini “innovatsion” faoliyat tashkil etadi. “Biz bugungi kunda davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini va ta'lim tizimini ham tubdan yangilashga qaratilgan innovatsion rivojlanish yo'liga o'tmoqdamiz. Bu bejiz emas, albatta. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Albatta yangi fikr, yangi g'oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo'lsak, uni aynan innovatsion g'oyalar, innovatsion faoliyat va ta'limda ham innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak”.

Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'lim tizimining boshlang'ich bo'g'ini hisoblanadi. Demak, biz innovatsion yondashuvni maktabgacha ta'limdan boshlashimiz zarurdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi 4312-sonli “Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi to'g'risida”gi Qarorida ham qyyidagicha belgilab berilgan: “Maktabgacha ta'limni yanada rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogika va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etishdir”.

Darhaqiqat, kelajakda davlatimizni butun dunyoga tanitish va buyuk davlat qurish hozirgi o'sib kelayotgan yoshlar qo'liga o'tadi. Shu sababli, ular yuqori bilim va ko'nikmalarga ega bo'lib voyaga yetmoqlari muhim omil hisoblanadi. Hozirgi kunda mamlakatimizdagi barcha sohalarda bo'layotgan tezkor o'zgarishlar ta'lim tizimini ham tubdan isloh qilishni taqozo etmoqda. Chunki faqatgina mukammal ta'lim

tizimigina mamlakatimizning kelajagini rivojlantiruvchi, uni gullab yashnashi uchun harakat qiluvchi yoshlarni har tomonlama ijodkor, mustaqil fikr va mustaqil faoliyat yurita oladigan, o'z kasbini sevadigan yetuk shaxs qilib tarbiyalashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Ta'lim tizimini innovatsion faoliyatga o'tkazishni eng avvalo, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tatbiq qilish lozimdir. Chunki, maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'lim tizimining boshlang'ich bo'g'ini hisoblanib, bolalarni har tomonlama yetuk va ijodkor, vatanni sevuvchi, bilimli va ilimli qilib tarbiyalash albatta maktabgacha ta'lim tashkilotining zimmasiga tushadi. Shunday ekan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga ta'lim va tarbiya berishda, ularni maktabga tayyorlashda innovatsion multimediya texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati nihoyatda kattadir.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi an'anaviy va ommaviy ko'rinishdagi ta'lim va tarbiya jarayonlari o'rnini innovatsion jarayonlar egallamoqda. Innovatsiya o'z nomi bilan yangilik kiritish degan ma'noni anglatadi. Shu boisdan ham ta'lim va tarbiya jarayonida yangiliklarni kiritishning o'рни beqiyosdir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni maktabga tayyorlashda multimediya texnologiyasidan foydalanishning tub mazmuni, multimediyaga asoslangan kompyuterli ta'lim bo'lgani uchun, birinchi navbatda tahlilni kompyuterning ta'lim jarayoniga kiritib kelishidan boshlash maqsadga muvofiqdir. O'zbekiston Respublikasining jahon ham jamiyatiga integratsiyasi ta'lim sohasida nafaqat yangi imkoniyatlarni ochdi, balki o'quvchi yoshlarga ta'lim va tarbiya berishda yuqori sifatga erishishni ta'minlashni taqozo etmoqda. Bundan kelib chiqqan holda uzluksiz ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifalardan biri yuqori intellektual salohiyatga ega bo'lgan malakali kadrlarni tayyorlash, bunda, albatta,

ta'lim sohasida erishilgan boy tajriba, progressiv ilmiy texnik yutuqlar, zamonaviy ta'limiy, axborot va kommunikatsion texnologiyalarga tayanish lozim. Maskur vazifalarning muvaffaqiyatli hal etilishida yana bir omilning mavjudligi, ya'ni uzluksiz ta'lim tizimi xodimlari, pedagog o'qutuvchilar tomonidan zamonaviy ta'lim texnologiyalarning mohiyatidan xabardorliklari, hamda ularni ta'lim jarayonida samarali qo'llay olishlari, shuningdek, ta'lim jarayonini tashkil etishga nisbatdan ijodiy yondashuvning qaror topishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda chuqur bilimga ega, yetuk malakali maktabgacha ta'lim tarbiyachisidan o'quv materiallarini bolalarga yetkazishning eng qulay, ratsional usullarini topishi, bu yo'nalishda ijodiy yondashish bolalarda mustaqil fikrlash ko'nikmasini tarkib topishiga e'tibor qaratilishini talab etadi. Rossiya oliy ta'limida multimedia texnologiyasi va kompyuterli ta'limdan foydalanish bo'yicha N.M.Klimeshova, N.N.Ogolsova, S.L.Novoselova, N.F.Talizina, maktabgacha ta'lim bo'yicha S.V.Gurev, L.A.Savina, N.Z.Florova, M.V.Osmakova, O.G.Smoyyaninovalar, ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishgan. Multimediya texnologiyasidan ta'lim jarayonidan foydalanish bo'yicha AQShdan D.Donassen, R.Grabindger, S.Karver, R.Lexrer va boshqalar ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borgan. MTTларning maktabga tayyorlov guruhlarida an'anaviy metodik asosida savodga tayorlash, elementar matematik bilim berish, ekologik ta'lim bo'yicha O.Boltaboyeva, N.Alimov, N.Bikbayeva, N.Umarova, M.Xalilova, Sh.Fayzullayev va boshqa pedagog olimlarning uslubiy ishlarida e'tibor qaratilgan. Zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonini multimediya vositalari asosida tashkil etishda alohida ahamiyat berilyapti. Multimediya vositalariga birinchi navbatda, elektron darsliklar kompakt disklar, video-audio tasmlar, turli taqdimotlar

kiradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida multimedia texnologiyasidan foydalanishdagi masalalardan yana biri ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirish metodikasini ishlab chiqish, unga mos ishlanmalar yaratish hamda amaliyotga joriy qilish zarurligidir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida multimedia texnologiyasidan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Ularni o'rganish, texnologiyalarni tadbiq etishda bolalar yoshini hisobga olish va mos holda didaktik materiallarni tanlash, ta'lim-tarbiya jarayonida bolalarga pedagogik va psixologik ta'sir etish usullarini o'rganish va amaliyotga joriy etish kabi jihatlarga e'tibor qaratish lozim. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida uchun pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish reja va dasturlarini zamonaviy pedagogik texnologiya va metodlarni inobatga olgan holda takomillashtirish kerakdir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida moddiy texnika bazasi mustahkamlash, jumladan, qishloq aholi punktlarda yangi maktabgacha ta'lim tashkilotlarini ko'rish, ularni zamonaviy talablarga javob beradigan inventar uskunalar, o'quv metodik qo'llanmalar, multimediya resurslari bilan taminlashdir.

Multimedia – tasvirli ma'lumot bilan ishlashga qodir bulgan vosita hisoblanadi. Multimedia kompyuter tizimida matn, tovush, videotasvir va turli animatsiyalarni mujassamlashtirish imkonini beruvchi zamonaviy axborotlar texnologiyasidir. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib shuni xulosa qilishimiz mumkinki, MTT larning maktabga tayyorlov guruhlar ta'lim-tarbiya jarayonida multimediya texnologiyasidan foydalanishning ahamiyati juda kattadir. Ta'lim-tarbiya jarayonida multimediya texnologiyasida foydalanishda elektron darsliklar, qo'llanmalar va metodik ishlanmalar, taqdimotlardan

foydalanish unumli natija beradi. Shular qatorida, internet materiallaridan va masofaviy ta'limdan ham MTT larning ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish maqsadga muvofiqligi ko'rsatildi. Multimediya vositalari psixologik jihatdan bolalarning faollashuvi, diqqatining barqarorlashishi bola miyasining ikkala yarim sharining bir vaqtda ishlashi, o'rganiladigan materialga qiziqishlari va ishtiyoqining ortishi kabi psixologik jihatlarini tashkil etadi. Kompyuterli ta'limiy va rivojlantiruvchi o'yinlaridan foydalanishning nazariy masalalari va pedagogik, psixologik jihatlarini yangicha texnologik yondoshuvda asoslab berildi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga Davlat standartlari va maktabgacha ta'lim konsepsiyasida ham, eksperimental maktabgacha ta'lim tashkilotlari asosida yangi pedagogik texnologiyalar aprotatsiyasini o'tkazish va ularni ommaviy amaliyotga tatbiq etish, yangi texnik vositalardan foydalanishlarga e'tibor qaratilgan. Ushbu talablarni qisman amalga oshirish maqsadida MTTlarning ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish uchun samarali multimedia texnologiyasi ishlab chiqildi. MTTlarda multimedia texnologiyasining tub mazmuni – multimediali kompyuter ta'limni amalga oshirishdan iborat. MTTlarda ta'lim jarayoniga tatbiq etiladigan multimedia texnologiyasi an'anaviy uslublarga nisbatan ma'lum bir afzalliklarga ega. Jumladan,

- bolalarning fikrlash qobiliyatini oshiradi;
- bola bir vaqtning o'zida ham ko'radi, ham eshitadi (miyaning o'ng va chap yarim sharlari bir vaqtda faollik ko'rsatadi);
- an'anaviy usulga nisbatan bolalarga o'rgatiladigan materiallarning hajmi ortadi;
- mashg'ulotlarning samaradorligi oshadi;

- MTT bolalarining kompyuter savodxonliklarini shakllantirishga yordam beradi;

- didaktik materiallarni animatsiyalar orqali ko'rsatish imkoniyati mavjud;

- turli xil jangarilik, qo'poruvchi o'yinlar o'rniga ta'limiy-rivojlantiruvchi o'yinlardan foydalanish mumkin.

MTTlarda multimedia texnologiyasidan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud, bu xususiyatlarni o'rganish texnologiyalarni joriy etish jarayonida bolalarning yoshlarini hisobga olish va didaktik materiallarni ularga mos tanlash, ta'lim jarayonida pedagogik va psixologik ta'sir etish usullarini o'rganish va joriy etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Multimedia texnologiyasidan va uning asosiy vositasi bo'lgan kompyuterlardan MTTlarning ta'lim-tarbiya jarayoniga foydalanish bo'yicha xorijiy mamlakatlar (masalan, Rossiya)ning olimlaridan S.V.Gurev, N.Z.Frolova, N.I.Klifsova, V.P.Kustova, L.A.Savina, N.M.Klimeshova, M.V.Osmakovalar, AQShda multimedia texnologiyasidan ta'lim jarayonida foydalanish bo'yicha D.Jonassen, R.Grabindger, S.Carver, R.Lehrer, D.Davidson, A.Mullon va boshqalar ilmiy tadqiqot ishlarni amalga oshirganlar. Ma'lumki, multimedia texnologiyasi, asosan, kompyuterlar yordamida amalga oshiriladi. Ammo, hozirgi kunda respublikamiz MTTlarining ko'pchiligi kompyuterlar bilan to'la ta'minlanmagan. Birinchi muammodan vaqtinchalik chiqish uchun, ayrim MTTlarda kompyuterli mashg'ulotlarining birinchi bosqichini televizor va DVD qurilmalari orqali amalga oshirilishining imkoniyati mavjud. Buning uchun, dasturli yoki rolly (ijroli) multimedia ta'lim vositalari tayyorlab diskka ko'chiriladi.

Ikkinchi muammo shundan iboratki, multimediali mashg'ulotlar asosan kompyuter yordamida amalga oshirilishi tufayli tarbiyalanuvchilar ular bilan elementar ishlash darajasiga ega bo'lishlari lozim. Bu o'z navbatida tarbiyalanuvchilarda kompyuter savodxonlikni shakllantirishni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan ma'qullangan Davlat standartlarida minimal talablar qatorida bolalar 15-20 daqiqadan ko'p vaqt kompyuterda shug'ullanishiga yo'l qo'ymaslik ta'kidlangan. Tarbiyalanuvchilarning kompyuter savodxonligini shakllantirish uchun MTT kamida bitta shaxsiy kompyuter bilan jihozlangan bo'lishi kerak.

Uchinchi muammo, MTT pedagog-tarbiyachilarining o'zlari ham kompyuter savodxonligiga ega bo'lishlari lozim va shu bilan birga multimedia texnologiyasini o'zlashtirishlari zarur.

Hozirgi davrda, multimedia texnologiyasidan oliy o'quv yurtlari, kasb-hunar kollejlari va akademik litseylar, umumiy o'rta-ta'lim maktablarida foydalanib kelinmoqda. Shu bilan birga, uzluksiz ta'lim tizimining birinchi bo'g'ini bo'lgan MTTlarda ham multimedia texnologiyasidan foydalanishning keng imkoniyatlari mavjud. Jumladan, MTT tarbiyalanuvchilariga harflarni o'rgatishda elementar matematik tushunchalar bilan tanishtirishda, ijobiy va salbiy ekologik ta'sirlarni bayon qilishda, ta'limiy va rivojlantiruvchi kompyuterli o'yinlarni amalga oshirishda foydalaniladi.

Masofali ta'lim o'qitishning zamonaviy shakllaridan biri sifatida ta'lim tizimining barcha sohalarida o'z o'rnini topmoqda. Jumladan, internet tarmog'idagi o'quv materiallaridan keng foydalanilmoqda. Internetdan olinadigan materiallarning aksariyati multimediali taqdimot shaklida yaratilgan. Masalan, MTTlar uchun "Kimning uyi

qayerda?", "Uy yasash" taqdimotlari va turli xil kompyuter o'yinlari shular jumlasidandir. Shunday qilib, MTT tarbiyachilari multimedia to'g'risida to'liq ma'lumotga ega bo'lganlarida, undan MTTlarning ta'lim-tarbiya jarayoniga foydalanishlari oson kechadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Begmatova N.X. Maktab ta'limiga kompyuter savodi bilan... // Maktabgacha ta'lim. Ilmiy-metodik oylik jurnal. – Toshkent: 2009. –№ 6. –B. 11-12.
2. Kayumova N. Maktabgacha pedagogika. Toshkent: TDPU, 2017.
3. Ishmuhammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. – Toshkent, 2004.
4. G'ulomov C.C, Alimov R.X. va boshqalar. Axborot tizimlari va texnologiyalari. Toshkent: Sharq, 2000.
5. Bepalko V.P. Pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismlari. – Moskva: Pedagogika, 1989. –192 b.

O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA JANR VA TOPSHIRIQLARNING ROLI (1-SINF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLIGI TALQINIDA)

Irodaxon Valijonovna Xoldarova

Farg'ona davlat universiteti

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd), professori

Mubinaxon Shokirova Zokirjon qizi

Farg'ona davlat universiteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

E-mail: msuisb60@gmail.com

Tel: +998 91 735 57 65

Annotatsiya: Ushbu maqolada 1-sinf o'qish savodxonligi darsligidagi janrlar va topshiriqlar pedagogik jihatdan tahlil qilindi.

Darslikdagi hikoya, ertak, she'r, rivoyat, maqol, topishmoq, tez aytish kabi janrlar hamda savol-javob, so'zlab bering va yod oling, juft bo'lib ishlang kabi topshiriqlar orqali 1-sinf o'quvchilarining nutqiy va yozma ko'nikmalarini samarali rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlash bo'yicha o'rganildi hamda janrlar va topshiriqlarning o'quv faoliyatidagi ahamiyati, xotira, fikrlash va ijodiy salohiyatni shakllantirishdagi pedagogik roli bilan batafsil tahlil qilindi. Shuningdek, 1-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini mustahkamlash, darslarni qiziqarli va interaktiv qilish yo'llari ko'rsatildi. Boshlang'ich ta'lim sohasida darsliklarni takomillashtirish, janr va topshiriqlardan foydalanish orqali nutqiy va yozma ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha ilmiy asosli yondashuvlar ko'rib chiqildi.

Аннотация: В данной статье анализируются жанры и задания в учебнике по грамотности чтения для 1-го класса с педагогической точки зрения. Были изучены жанры учебника, такие как рассказ, сказка, стихотворение, повествование, пословица, загадка, скороговорка, а также задания, такие как вопрос и ответ, рассказать и запомнить, работа в парах, для выявления возможностей эффективного развития навыков говорения и письма учащихся 1-го класса. Подробно проанализировано значение жанров и заданий в учебной деятельности, их педагогическая роль в формировании памяти, мышления и творческого потенциала. Также были показаны способы укрепления грамотности чтения учащихся 1-го класса, сделать уроки интересными и интерактивными. Были рассмотрены научно обоснованные подходы к совершенствованию учебников по начальному образованию и развитию навыков говорения и письма посредством использования жанров и заданий.

Abstract: This article analyzes the genres and tasks in the 1st grade reading literacy textbook from a pedagogical perspective. The genres of the textbook, such as story, fairy tale, poem, narrative, proverb, riddle, quick saying, as well as tasks such as question and answer, tell and memorize, work in pairs, were studied to identify the possibilities of effectively developing the speaking and writing skills of 1st grade students, and the importance of genres and tasks in educational activities, their pedagogical role in the formation of memory, thinking and creative potential were analyzed in detail. Also, ways to strengthen the reading literacy of 1st grade students, make lessons interesting and interactive were shown. Scientifically based approaches to improving textbooks in primary education and developing speaking and writing skills through the use of genres and tasks were considered.

Kalit soʻzlar: 1-sinf, oʻqish savodxonligi, janrlar, topshiriqlar, nutqiy koʻnikmalar, yozma koʻnikmalar, boshlangʻich taʼlim oʻqish motivatsiyasi.

Ключевые слова: 1-й класс, читательская грамотность, жанры, задания, навыки говорения, навыки письма, мотивация к чтению в начальном образовании.

Keywords: 1st grade, reading literacy, genres, tasks, speaking skills, writing skills, motivation to read in primary education.

Oʻqish savodxonligi darsligi orqali oʻquvchilarning nutqiy va yozma koʻnikmalarini rivojlantirish, pedagogik jihatdan asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Boshlangʻich taʼlimda savodxonlikni shakllantirish jarayoni nafaqat soʻz boyligini oshirish, matnni tushunish va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga, balki oʻquvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Darsliklar ustida ishlash

o'quvchilarning ta'limiy faoliyatiga oid quyidagi masalalarni o'z ichiga qamrab oladi:

- o'quv predmetini o'zlashtirishdan ko'zda tutilgan maqsad va vazifalarni tushuntirish;

- darslik materialining umumiy xususiyatlarini o'zlashtirish;

- ta'lim jarayonida o'zlashtirilgan bilim va tushunchalarni qayd etish. [1]

O'qish savodxonligi darsliklari nafaqat bilim berish vositasi, balki o'quvchilarning o'qish madaniyatini shakllantiruvchi, fikrlash va nutqiy ifodalarini mustahkamlovchi pedagogik vosita hamdir. Darslikdagi janrlar, xususan hikoya, ertak, she'r va rivoyat o'quvchilarning matnni tushunish qobiliyatini oshiradi, so'z boyligini kengaytiradi va nutqiy ifoda malakasini rivojlantiradi. Shu bilan birga, topshiriqlar savol-javob, topshiriqni bajaring, so'zlab bering, o'ylab ko'ring, she'rni yod oling va ijodiy mashqlar o'quv faoliyatini rag'batlantiradi, diqqatni jamlash va xotirani mustahkamlashga yordam beradi. Janrlar va topshiriqlarning pedagogik roli shundaki, ular o'quvchilarning fikrlash darajasini, nutqiy va yozma ko'nikmalarini tizimli ravishda shakllantiradi, dars jarayonini interaktiv va qiziqarli qiladi. Shuningdek, dars mavzularida keltirilgan izohli lug'atlar bilan ishlash o'quvchilarning matni to'g'ri va aniq anglashni va so'z boyligini oshirishni ta'minlaydi. Taniqli psixolog D.B.Elkoninning fikricha, o'quv faoliyatining yetakchi xususiyati-o'quvchining turli mashg'ulotlardagi o'z ishini ijtimoiy tizim sifatida hamma uchun majburiy qoidalarga bo'ysunish malakasini egallashi bilan belgilanadi. Muallifning fikriga ko'ra, o'quv faoliyati quyidagi tarkibiy tuzilmalarga ega:

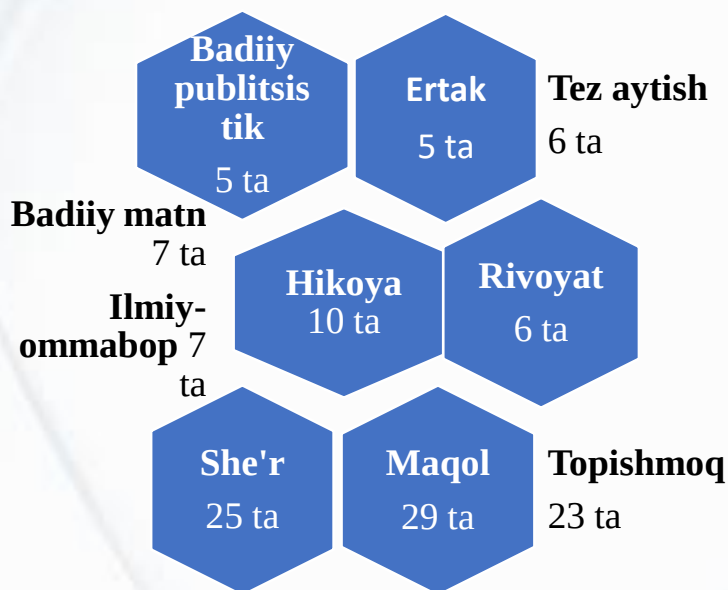
- o'quv vazifalari

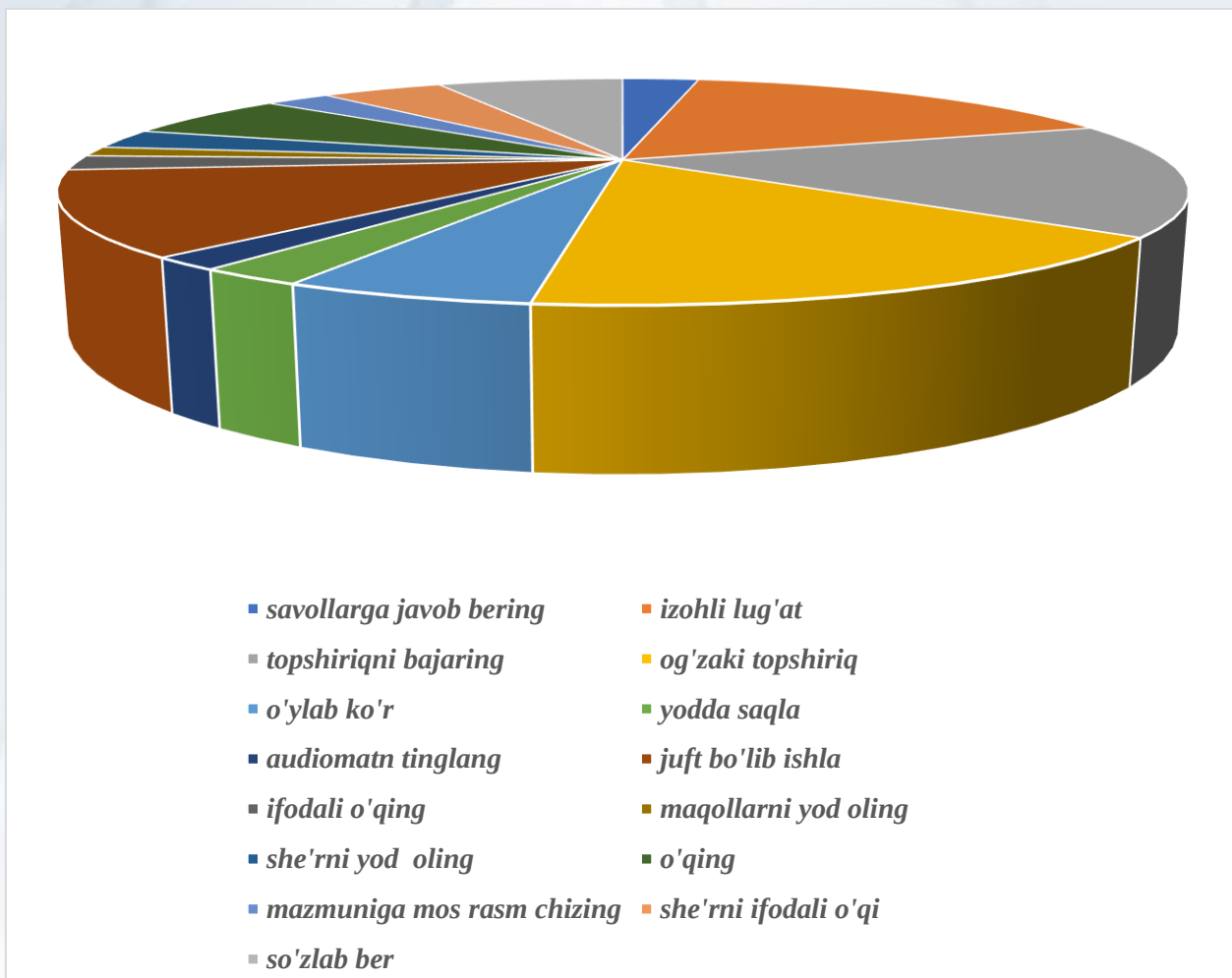
- o'quv mashg'ulotlari

-nazorat

-baholash [2]

Darsliklarda berilayotgan o‘quv topshiriqlari aynan shu usullarni o‘zlashtirishga qaratiladi. Shu bois, o‘qish savodxonligi darsligi janr va topshiriqlar orqali o‘quv faoliyatini rag‘batlantirilishi pedagogik jihatdan juda muhim vazifalardan biridir. Quyida 1-sinf o‘qish savodxonligi darsligi bo‘yicha janr va topshiriqlar tahlili ko‘rib chiqilgan:





Natijalarda ko'rishimiz mumkinki, 1-sinf o'qish savodxonligi darsligining janr va topshiriqlar tizimi o'quvchilar tafakkuri, xotirasi hamda ijodiy salohiyatini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Darslikning mazmuni bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda tuzilgan bo'lib, unda o'qish savodxonligini shakllantirish uchun zarur bo'lgan barcha bosqichlar izchil tarzda berilgan. Badiiy janrlarning to'g'ri tanlanishi o'quvchilarning o'qishga bo'lgan ichki motivatsiyasini oshiradi, nutqiy faolligini kuchaytiradi va so'z boyligini kengaytiradi. Darslikdagi hikoya, ertak, she'r, rivoyat, maqol, topishmoq va tez aytish kabi janrlar o'quvchilarda til madaniyati, emotsional idrok va mantiqiy bog'lanishlarni shakllantiradi. Har bir janrda o'quvchining matnga yondashuvi, obrazni tushunish, voqeani tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatlarini rivojlanadi.

Topshiriqlar tizimi esa bu jarayonni mustahkamlovchi vosita sifatida xizmat qiladi. “Savol-javob”, “so‘zlab bering”, “o‘ylab ko‘ring”, “she’rni yod oling”, “ijodiy topshiriqni bajaring” kabi mashqlar o‘quvchilarning diqqatini faollashtiradi, tafakkurni chuqurlashtiradi va o‘z fikrini og‘zaki hamda yozma shaklda aniq ifoda etish ko‘nikmasini shakllantiradi. Ushbu topshiriqlarni bajarish jarayonida o‘quvchi nafaqat matnni o‘zlashtiradi, balki fikrlash, tahlil qilish va umumlashtirish malakalarini ham egallaydi. Shu bilan birga, bunday topshiriqlar Vygotskiy ta’riflagan “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga to‘liq mos keladi, ya’ni o‘quvchi o‘qituvchi va sinfdoshlari bilan hamkorlikda yangi bilimni o‘zlashtiradi deb ayta olamiz. Darslikning metodik qurilishi Elkonin tomonidan ishlab chiqilgan o‘quv faoliyati nazariyasiga hamohangdir. Unga ko‘ra, bola ta’lim jarayonida nazorat, baholash va mustaqil faoliyatni o‘zlashtirib boradi. Shu jihatdan qaraganda, darslikdagi topshiriqlar o‘quvchining o‘qishga bo‘lgan ijobiy munosabatini shakllantiradi, mas’uliyat hissini oshiradi hamda mustaqil o‘rganishga yo‘naltiradi. Badiiy janrlar va topshiriqlar uyg‘unligi o‘quv jarayonini qiziqarli va maqsadga yo‘naltirilgan holga keltiradi. Psixologik nuqtai nazardan, darslikdagi matnlar o‘quvchilarning tafakkur faoliyatini rag‘batlantiradi, ularni kuzatish, solishtirish, tahlil qilish va xulosa chiqarishga o‘rgatadi. Janrlarning xilma-xilligi bolaning emotsional sezgirligini oshiradi, badiiy nutqqa mehr uyg‘otadi va estetik didni shakllantiradi. Natijada o‘quvchilar o‘qishdan zavq oladi, matnni anglash, fikrni mantiqan ifodalash va mustaqil yozma ishlarda o‘z g‘oyasini bayon etish ko‘nikmalarini egallaydi. Metodik jihatdan qaraganda, darslikning kuchli Tomoni unda janr va topshiriqlar bir-birini to‘ldiruvchi tizim sifatida ishlaydi. Har bir matn o‘ziga mos mashq bilan yakunlanadi, bu esa bilimni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, 1-sinf o‘qish savodxonligi darsligi mazmuni o‘quvchilarning nutqiy, yozma va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda samarali pedagogik vositadir. Darslikdagi janr va topshiriqlar o‘quv jarayonini faollashtiradi, bolalarda mustaqil fikrlashni, muloqot madaniyatini va o‘qishga ijobiy motivatsiyani shakllantiradi. Shu sababli, bunday darsliklar ustida olib boriladigan ilmiy tahlil va metodik ishlanmalar boshlang‘ich ta’lim sifatini yanada oshirish uchun muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. <https://in-academy.uz>
2. <https://in-academy.uz>
3. U.B. Aydarova, N.K. Azizova O‘qish savodxonligi.- Toshkent “Novda Edutainment” nashriyoti. 2025
4. R.AMavlonova, N.H.Rahmonqulova, K.O.Matnazarova, M.K. Shirinov, S.Hafizov. Umumiy pedagogika.-Toshkent “Fan va texnologiya” nashriyoti. 2018

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA CHET TILLARINI O‘RGANISH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH: NAZARIY ASOSLAR VA AMALIY YECHIMLAR

Mamajonova Muhabbat Muzaffar qizi

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida chet tillarini o‘rganish kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari, zamonaviy yondashuvlar va amaliy strategiyalar kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda kompetensiyaviy yondashuvning mohiyati, boshlang‘ich ta’lim davrining til o‘rganishdagi o‘ziga xos

xususiyatlari, innovatsion pedagogik texnologiyalar va baholash mexanizmlari ilmiy-nazariy jihatdan asoslanadi. Maqolada kommunikativ, lingvistik, madaniyatlararo va metakognitiv kompetensiyalarni shakllantirish usullari, interfaol ta'lim metodlari, raqamli texnologiyalarning integratsiyasi hamda formativ baholash amaliyoti batafsil yoritilgan. O'qituvchi kompetensiyalari va professional rivojlanish masalalari alohida ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari boshlang'ich sinflarda chet tili o'qitish samaradorligini oshirish uchun o'quvchi-markazlashgan, kommunikativ va madaniyatlararo yondashuvlarni uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, chet tili kompetensiyalari, kommunikativ yondashuv, kognitiv rivojlanish, interfaol metodlar, raqamli texnologiyalar, madaniyatlararo muloqot, formativ baholash, CLIL, TPR

Аннотация. В данной статье представлен всесторонний анализ теоретико-методологических основ, современных подходов и практических стратегий формирования и развития иноязычных компетенций у учащихся начальной школы. В исследовании научно обоснована сущность компетентного подхода, специфика овладения иностранным языком в младшем школьном возрасте, инновационные педагогические технологии и механизмы оценивания. Подробно раскрываются методы формирования коммуникативной, лингвистической, межкультурной и метакогнитивной компетенций, интерактивные методы обучения, интеграция цифровых технологий и практики формирующего оценивания. Отдельное внимание уделено компетенциям учителя и вопросам его профессионального развития. Результаты исследования свидетельствуют о необходимости гармоничного сочетания

личностно-ориентированного, коммуникативного и межкультурного подходов для повышения эффективности обучения иностранным языкам в начальных классах.

Ключевые слова: начальное образование, иноязычные компетенции, коммуникативный подход, когнитивное развитие, интерактивные методы, цифровые технологии, межкультурная коммуникация, формирующее оценивание, CLIL, TPR.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the theoretical and methodological foundations, modern approaches, and practical strategies for developing foreign language learning competencies in primary school students. The study scientifically substantiates the essence of the competency-based approach, the specific characteristics of language learning during primary education, innovative pedagogical technologies, and assessment mechanisms. The article details methods for forming communicative, linguistic, intercultural, and metacognitive competencies, interactive teaching methods, integration of digital technologies, and formative assessment practices. Teacher competencies and professional development issues are examined separately. The research results indicate the need to harmonize learner-centered, communicative, and intercultural approaches to enhance the effectiveness of foreign language teaching in primary grades.

Keywords: primary education, foreign language competencies, communicative approach, cognitive development, interactive methods, digital technologies, intercultural communication, formative assessment, CLIL, TPR

KIRISH

Globallashuv davrida chet tillarini bilish shaxsning ijtimoiy, kasbiy va madaniy rivojlanishi uchun zaruriy shartga aylanib bormoqda. XXI asrda ko'p tillilik nafaqat shaxsiy rivojlanish omili, balki global iqtisodiyotda raqobatbardoshlikni ta'minlovchi muhim resurs sifatida qaralmoqda. UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, dunyo aholisining 60 foizdan ortig'i ko'p tilli muhitda yashaydi va xalqaro mehnat bozorida ko'p tilli mutaxassislariga talab yildan-yilga ortib bormoqda¹. Jahon Iqtisodiy Forumining 2023-yilgi hisobotiga binoan, chet tillarini bilish kelajakning eng muhim o'nta ko'nikmasidan biri sifatida e'tirof etilgan². Shu sababli ta'lim tizimida chet tilini o'rgatishni erta yoshdan boshlash masalasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Evropa Kengashi tomonidan qabul qilingan "Common European Framework of Reference for Languages" (CEFR) hujjatida boshlang'ich ta'limdan boshlab ko'p tillilikni rivojlantirish zarurligi alohida ta'kidlanadi³.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda chet tillarini o'qitishga alohida e'tibor qaratilmoqda. 2012-yildan boshlab barcha umumta'lim maktablarining 1-sinfidan ingliz tilini o'qitish joriy etildi⁴. Prezident qarori asosida 2020-yildan boshlab boshlang'ich sinflarda chet tilini o'qitish soati sezilarli darajada ko'paytirildi. Bu o'zgarishlar mamlakatimizning xalqaro hamjamiyatga integratsiyalashuvi va yosh avlodning global raqobatbardoshligini ta'minlash zaruriyatidan kelib chiqmoqda. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, chet tilini erta yoshdan o'rgangan bolalar nafaqat til kompetensiyasida, balki umumiy akademik ko'rsatkichlarda ham yuqori natijalarga erishadilar⁵.

Boshlang'ich sinf davrida o'quvchilar psixologik va fiziologik jihatdan til materialini tezroq va samaraliroq o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Neyrolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 6-12 yosh oralig'ida miya plastikligi yuqori bo'lib, bu davr til o'rganish uchun "oltin

davr" hisoblanadi⁶. Lenneberg (1967) ning kritik davr gipotezasiga ko'ra, pubertalgacha bo'lgan davr til o'rganish uchun eng maqbul vaqt hisoblanadi⁷. Miya tasvirlash texnologiyalari yordamida olib borilgan tadqiqotlar ko'rsatishicha, bu yoshdagi bolalarda til markazlari kattalarnikiga qaraganda faolroq va moslashuvchan bo'ladi⁸.

Xususan, fonetik sezgirlik, talaffuzni takrorlash va eslab qolish qobiliyati bu davrda yuqori bo'lgani bois, chet tili o'rganishda asosiy poydevor aynan shu bosqichda qo'yiladi. Paradis (2004) ning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, erta yoshda o'rganilgan ikkinchi til miya yarim sharlarida ona tiliga o'xshash neyron tarmoqlarini shakllantiradi, bu esa tilni avtomatik va intuitiv qo'llash imkoniyatini yaratadi⁹. Bialystok va kollegalarining (2012) longitudinal tadqiqotlari erta yoshda ikkinchi tilni o'rganish ijroiya funksiyalarni - diqqatni boshqarish, kognitiv moslashuvchanlik va ishchi xotirani rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini aniqlagan¹⁰.

Kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslari

Chet tilini o'qitishda kompetensiyaviy yondashuv o'quvchining faqat grammatik bilim va so'z yodlashiga emas, balki kommunikativ vaziyatlarda erkin muloqot qilish qobiliyatiga yo'naltiriladi. An'anaviy grammatika-tarjima metodidan farqli o'laroq, zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv tilni ijtimoiy hodisa sifatida qarash va uni real hayotiy vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu yondashuv 1970-yillardan boshlab Shimoliy Amerika va Evropada keng tarqala boshladi va bugungi kunga kelib jahon miqyosida qabul qilingan¹¹.

Canale va Swain (1980) tomonidan ishlab chiqilgan kommunikativ kompetensiya modeli to'rt asosiy komponentni o'z ichiga oladi¹²:

1. **Grammatik kompetensiya** - leksik birliklar, morfologiya, sintaksis va fonologiyani o'z ichiga oladi. Bu kompetensiya tilning formal tomonlarini o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lib, to'g'ri gaplar tuzish, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish va yozish ko'nikmalarini shakllantiradi.

2. **Diskursiv kompetensiya** - matnni mantiqiy va izchil tuzish qobiliyati. Bu kompetensiya o'quvchilarga bog'langan nutq yaratish, paragraflar orasidagi mantiqiy aloqalarni o'rnatish va turli janrdagi matnlarni tushunish imkonini beradi.

3. **Sotsiolingvistik kompetensiya** - ijtimoiy kontekstga mos til vositalarini tanlash. Bu kompetensiya formal va norasmiy vaziyatlarni farqlash, muloqot sherigi yoshiga, maqomiga mos til vositalarini qo'llash ko'nikmalarini o'z ichiga oladi.

4. **Strategik kompetensiya** - muloqotdagi muammolarni bartaraf etish strategiyalari. Bu kompetensiya til bilimidagi kamchiliklarni qoplash, tushunmovchiliklarni hal qilish va samarali muloqot strategiyalarini qo'llash qobiliyatini rivojlantiradi.

Celce-Murcia (2007) bu modelni yanada kengaytirib, "formulaik kompetensiya" va "interaksional kompetensiya" komponentlarini qo'shdi¹³. Formulaik kompetensiya tayyor iboralar, kollokatsiyalar va idiomalarga oid bilimlarni, interaksional kompetensiya esa suhbatni boshqarish, navbat olish va muloqot me'yorlariga rioya qilish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi.

Byram (1997) madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya modelini taklif qilgan bo'lib, u quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi¹⁴:

- **Savoir** (bilimlar) - o'z va boshqa madaniyatlar haqidagi bilimlar
- **Savoir comprendre** (tushunish ko'nikmalari) - madaniy hodisalarni talqin qilish va solishtirish

- **Savoir apprendre/faire** (kashf etish ko‘nikmalari) - yangi madaniy bilimlarni o‘zlashtirish
- **Savoir être** (munosabatlar) - qiziquvchanlik, ochiqlik va madaniy farqlarga tolerantlik
- **Savoir s’engager** (tanqidiy madaniy ong) - madaniy hodisalarni tanqidiy baholash

Vygotsky (1978) ning ijtimoiy-madaniy nazariyasi til o‘rganishning ijtimoiy tabiatini ta’kidlaydi¹⁵. Uning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi o‘qituvchi yoki ko‘proq malakali tengdosh yordamida o‘quvchi potensialini ro‘yobga chiqarish mumkinligini ko‘rsatadi. Bu nazariya kooperativ o‘rganish va scaffolding strategiyalarining ahamiyatini asoslaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixo-pedagogik xususiyatlari

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari (6-11 yosh) o‘ziga xos kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish xususiyatlariga ega. Piaget (1952) ning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, bu yoshdagi bolalar konkret operatsiyalar bosqichida bo‘lib, abstrakt tushunchalardan ko‘ra aniq, ko‘rgazmali materiallar orqali yaxshiroq o‘rganadilar¹⁶. Bu xususiyat chet tili o‘qitishda vizual vositalar, manipulyativ materiallar va amaliy faoliyatning muhimligini belgilaydi.

Gardner (1983) ning ko‘p tomonlama intellekt nazariyasi har bir bolaning o‘ziga xos o‘rganish uslubiga ega ekanligini ko‘rsatadi¹⁷:

- **Lingvistik intellekt** - so‘zlar va til bilan ishlash qobiliyati
- **Mantiqiy-matematik intellekt** - mantiqiy fikrlash va sonlar bilan ishlash
- **Fazoviy intellekt** - vizual va fazoviy ma’lumotlarni qayta ishlash

- **Musiqiy intellekt** - ritm, ohang va musiqiy naqshlarni tushunish
- **Jismoniy-kinestetik intellekt** - harakat orqali o'rganish
- **Shaxslararo intellekt** - boshqalar bilan muloqot va hamkorlik
- **Ichki shaxsiy intellekt** - o'z-o'zini tushunish va refleksiya
- **Naturalistik intellekt** - tabiat va atrofdagi naqshlarni tushunish

Bu nazariya boshlang'ich sinflarda turli xil o'qitish usullari va materiallardan foydalanish zarurligini asoslaydi. O'qituvchi har bir o'quvchining dominant intellekt turini aniqlash va unga mos metodlarni qo'llash orqali ta'lim samaradorligini oshirishi mumkin.

TAHLIL VA NATIJALAR

Amaliy metodlar va innovatsion yondashuvlar. Interfaol ta'lim metodlari. Interfaol metodlar o'quvchilarni faol ishtirokga jalb qilish orqali til kompetensiyalarini rivojlantiradi. Task-Based Language Teaching (TBLT) yondashuvi real hayotiy vazifalarni bajarish orqali tilni o'rganishga asoslanadi¹⁸. Willis va Willis (2007) TBLT siklining uch bosqichini tavsiflaydi¹⁹:

1. **Pre-task** (vazifaga tayyorgarlik) - mavzu bilan tanishish, yangi so'zlarni kiritish
2. **Task cycle** (vazifani bajarish) - vazifani bajarish, rejalashtirish va hisobot berish
3. **Language focus** (tilga e'tibor) - grammatik tahlil va mashqlar

Project-Based Learning (PBL) uzoq muddatli loyihalar orqali chuqur o'rganish va 21-asr ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan²⁰. Stoller (2006) PBL ning o'nta asosiy xususiyatini

aniqlagan: mazmunga yo‘naltirilganlik, o‘quvchi-markazlilik, hamkorlik, motivatsiya, autentiklik, integratsiya, jarayonga e‘tibor, yakuniy mahsulot, refleksiya va baholash²¹.

Content and Language Integrated Learning (CLIL) yondashuvida fan predmetlarining ayrim mavzulari chet tilida o‘qitiladi²². Coyle va boshqalar (2010) CLIL ning 4C modelini ishlab chiqdilar²³:

- **Content** (mazmun) - fan bo‘yicha bilimlar
- **Communication** (muloqot) - til ko‘nikmalari
- **Cognition** (kognitiv jarayonlar) - fikrlash ko‘nikmalari
- **Culture** (madaniyat) - madaniy xabardorlik

O‘yinli ta’lim va gamifikatsiya

Total Physical Response (TPR) metodi Asher (1969) tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, jismoniy harakatlar orqali tilni o‘rganishga asoslanadi²⁴. TPR ning asosiy prinsiplari:

- Tinglash ko‘nikmasini birinchi o‘ringa qo‘yish
- Jismoniy javob orqali tushunishni namoyon qilish
- Stressni kamaytirish va ijobiy muhit yaratish
- Grammatikani induktiv o‘rgatish

Storytelling va Digital Storytelling metodlari narrativ orqali tilni kontekstda o‘rganish imkonini beradi²⁵. Wright (2008) hikoyalarning til o‘rganishdagi beshta funksiyasini aniqlagan²⁶:

1. Motivatsiya yaratish
2. Ma’noli kontekst ta’minlash
3. Takrorlash imkoniyati
4. Til tuzilmalarini tabiiy kiritish
5. Madaniy qadriyatlarni uzatish

Raqamli texnologiyalar va zamonaviy vositalar

Computer-Assisted Language Learning (CALL) va Mobile-Assisted Language Learning (MALL) zamonaviy ta’limning ajralmas qismiga aylandi²⁷. Chapelle va Sauro (2017) CALL ning pedagogik afzalliklarini quyidagicha aniqlagan²⁸:

- Autentik materiallar bilan ishlash
- Individual tezlikda o’rganish
- Multimedia imkoniyatlaridan foydalanish
- Tezkor teskari aloqa
- Hamkorlikda o’rganish
- O’z-o’zini baholash imkoniyati

Baholash va monitoring tizimi

Formativ baholash

Black va Wiliam (1998) formativ baholashning ta’lim natijalariga sezilarli ijobiy ta’sir ko’rsatishini isbotladilar - muntazam formativ baholash o’quvchilar yutuqlarini o’rtacha 20-30% ga oshirishi mumkin²⁹.

Formativ baholashning asosiy strategiyalari:

1. O’rganish maqsadlari va muvaffaqiyat mezonlarini aniqlashtirish
2. O’quvchilar tushunishini isbotlovchi dalillar to’plash
3. Konstruktiv teskari aloqa berish
4. O’quvchilarni o’rganish jarayoniga jalb qilish
5. O’z-o’zini va tengdoshlarni baholashni rivojlantirish

Portfolio baholash

McKay (2006) boshlang’ich sinf o’quvchilari uchun portfolio baholashning afzalliklarini ta’kidlaydi³⁰:

- O’quvchi rivojlanishini ko’rsatish
- Individual yutuqlarni hujjatlashtirish
- O’z-o’zini baholash ko’nikmalarini rivojlantirish

- Ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish
- Motivatsiyani oshirish

Xalqaro standartlar

Common European Framework of Reference (CEFR) oltita til darajasini belgilaydi³¹. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun:

- **A1 (Breakthrough)** - oddiy kundalik iboralarni tushunish va qo‘llash

- **A2 (Waystage)** - tanish mavzularda oddiy muloqot qilish

Cambridge Young Learners English (YLE) testlari uch darajani o‘z ichiga oladi³²:

- **Starters** (Pre-A1) - 100 soat o‘rganish tajribasi
- **Movers** (A1) - 175 soat tajriba
- **Flyers** (A2) - 250 soat tajriba

O‘qituvchi kompetensiyalari va professional rivojlanish

Freeman (2016) zamonaviy til o‘qituvchisining bilim bazasini oltita domenga ajratadi³³:

1. Til haqida bilimlar (lingvistika, fonetika, grammatika)
2. Tilni o‘rgatish metodikasi
3. O‘quvchilar va o‘rganish jarayoni haqida bilimlar
4. Madaniyat va kontekst
5. Dastur va materiallar
6. Baholash va teskari aloqa

Richards va Farrell (2005) o‘qituvchilarning professional rivojlanish strategiyalarini tavsiflaydi³⁴:

- **Reflective practice** - o‘z amaliyotini tahlil qilish
- **Action research** - sinfda tadqiqot olib borish
- **Peer observation** - hamkasblar darsini kuzatish
- **Mentoring** - tajribali o‘qituvchi rahbarligi

- **Professional learning communities** - hamkorlikda o'rganish

XULOSA

Boshlang'ich ta'lim bosqichida chet tillarini o'rganish kompetensiyalarini shakllantirish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, o'quvchilarning kognitiv, lingvistik va madaniyatlararo rivojlanishini ta'minlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli til o'rganish jarayoni quyidagi omillarga bog'liq:

1. **O'quvchi-markazlashgan yondashuv** - har bir o'quvchining individual xususiyatlari, o'rganish uslubi va qiziqishlarini hisobga olish
2. **Kommunikativ va madaniyatlararo kompetensiyalarni integratsiyalash** - tilni real muloqot vaziyatlarida qo'llash va madaniy xabardorlikni rivojlantirish
3. **Innovatsion metodlar va texnologiyalardan foydalanish** - interfaol metodlar, o'yinli ta'lim, raqamli vositalar va CLIL yondashuvini qo'llash
4. **Formativ baholash amaliyoti** - doimiy monitoring, konstruktiv teskari aloqa va o'z-o'zini baholashni rivojlantirish
5. **O'qituvchilarning uzluksiz professional rivojlanishi** - zamonaviy metodlar va texnologiyalarni o'zlashtirish, refleksiv amaliyot

Kelajak tadqiqotlari translanguaging, sun'iy intellektga asoslangan adaptiv ta'lim tizimlari va neyrodidaktika yondashuvlarining boshlang'ich ta'limda qo'llanilishiga qaratilishi maqsadga muvofiq. Globallashtirish sharoitida ko'p tillilik va madaniyatlararo kompetensiya tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda, shuning uchun boshlang'ich ta'limdan boshlab sifatli chet tili ta'limini

ta’minlash davlat ta’lim siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biri bo’lib qolishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. UNESCO. (2023). Global Education Monitoring Report: Language and Education. Paris: UNESCO Publishing.
2. World Economic Forum. (2023). The Future of Jobs Report 2023. Geneva: WEF.
3. Council of Europe. (2001). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Cambridge: Cambridge University Press.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 10.12.2012-yildagi PQ-1875-sonli “Chet tillarni o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
5. Nikolov, M., & Djigunović, J. M. (2019). Teaching Young Language Learners: Research and Practice. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Kuhl, P. K. (2010). Brain mechanisms in early language acquisition. *Neuron*, 67(5), 713-727.
7. Lenneberg, E. H. (1967). Biological Foundations of Language. New York: Wiley.
8. DeKeyser, R., & Larson-Hall, J. (2005). What does the critical period really mean? In J. F. Kroll & A. M. B. de Groot (Eds.), *Handbook of Bilingualism* (pp. 88-108). Oxford: Oxford University Press.
9. Paradis, M. (2004). A Neurolinguistic Theory of Bilingualism. Amsterdam: John Benjamins.
10. Bialystok, E., Craik, F. I., & Luk, G. (2012). Bilingualism: consequences for mind and brain. *Trends in Cognitive Sciences*, 16(4), 240-250.

11. Savignon, S. J. (2018). Communicative Competence: Theory and Classroom Practice (3rd ed.). New York: McGraw-Hill.
12. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1-47.
13. Celce-Murcia, M. (2007). Rethinking the role of communicative competence in language teaching. In E. Alcón Soler & M. P. Safont Jordà (Eds.), *Intercultural Language Use and Language Learning* (pp. 41-57). Dordrecht: Springer.
14. Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.
15. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
16. Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. New York: International Universities Press.
17. Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic Books.
18. Ellis, R. (2003). *Task-based Language Learning and Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
19. Willis, J., & Willis, D. (2007). *Doing Task-Based Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
20. Beckett, G. H., & Miller, P. C. (2006). *Project-Based Second and Foreign Language Education*. Charlotte, NC: Information Age Publishing.
21. Stoller, F. L. (2006). Establishing a theoretical foundation for project-based learning in second and foreign language contexts. In G. H. Beckett & P. C. Miller (Eds.), *Project-Based Second and Foreign*

Language Education (pp. 19-40). Charlotte, NC: Information Age Publishing.

22. Marsh, D. (2012). Content and Language Integrated Learning (CLIL): A Development Trajectory. Córdoba: University of Córdoba.

23. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge: Cambridge University Press.

24. Asher, J. (1969). The Total Physical Response Approach to Second Language Learning. The Modern Language Journal, 53(1), 3-17.

25. Cameron, L. (2001). Teaching Languages to Young Learners. Cambridge: Cambridge University Press.

26. Wright, A. (2008). Storytelling with Children (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.

27. Kukulska-Hulme, A., & Shield, L. (2008). An overview of mobile assisted language learning: From content delivery to supported collaboration and interaction. ReCALL, 20(3), 271-289.

28. Chapelle, C. A., & Sauro, S. (2017). The Handbook of Technology and Second Language Teaching and Learning. Oxford: Wiley-Blackwell.

29. Black, P., & Wiliam, D. (1998). Assessment and classroom learning. Assessment in Education, 5(1), 7-74.

30. McKay, P. (2006). Assessing Young Language Learners. Cambridge: Cambridge University Press.

31. Little, D. (2006). The Common European Framework of Reference for Languages: Content, purpose, origin, reception and impact. Language Teaching, 39(3), 167-190.

32. Cambridge Assessment English. (2018). Cambridge English Young Learners Handbook for Teachers. Cambridge: Cambridge University Press.
33. Freeman, D. (2016). Educating Second Language Teachers. Oxford: Oxford University Press.
34. Richards, J. C., & Farrell, T. S. C. (2005). Professional Development for Language Teachers. Cambridge: Cambridge University Press.

MEDIA SAVODXONLIK O'QUV DASTURLARINI TASHKIL ETILISHI

Abdusattarova Muhsinaxon Abdullajanovna

Namangan davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti XTA-DU-25 guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o'g'li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola media savodxonlik tushunchasi, uning mazmuni, jamiyatdagi o'рни va turli mamlakatlarda amalga oshirilayotgan dasturlarni yoritib beradi. Shuningdek, maqolada UNESCO va boshqa tashkilotlarning media savodxonlikni rivojlantirish bo'yicha tashabbuslari hamda turli davlatlarda qo'llanilayotgan dasturlar haqida ham ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Media, media ta'lim, OAV, UNESCO, National Telemedia Council, Admongo, Little masters.

Media savodxonlik- Odamlarga turli media shakllarini va xabarlarini tahlil qilish, baholash va yaratishga imkon beradigan ko'nikmalar to'plami.

Media savodxonlik iste'molchilarga axborot va ommaviy dasturlarda tashviqot, senzura yoki biron vaziyatni faqat bir tomondan ko'rsatish kabi holatlarga ommaviy axborot vositalarini egasi, ularning moliyalashtirish modeli kabi tarkibiy elementlarni tushunish imkonini beradi.

Media savodxonlik – insonlarga turli media shakllarini va xabarlarini tahlil qilish, baholash va yaratishga imkon beradigan ko'nikmalar to'plamidir. Qaysi manba ishonchli, qaysi manbada noto'g'ri xabarlar tarqalishi mumkinligini media savodxonligi yuqori bo'lgan odam osongina sezishi mumkin bo'ladi.

Boshqacha qilib aytganda, media savodxonlik – bu tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini ommaviy axborot vositalari orqali uzatiladigan xabarlar va belgilar qo'llash qobiliyati.

Ommaviy axborot vositalari yoshlar hayotidagi katta ta'sirga ega kuchdir.

Musiqqa, televizor, video o'yinlar, jurnallar va boshqa ommaviy axborot vositalari dunyoni qanday ko'rishimizga kuchli ta'sir ko'rsatadi, bu ta'sir ko'pincha bolalik davridan boshlanadi. Ommaviy axborot vositalarini iste'molchilar tanqidiy tahlil qila olishlari uchun ularda media savodxonlik ko'nikmalari va odatlarini bolalikdan rivojlantirish kerak bo'ladi.

Media savodxonligi ko'nikmalarini o'rganish jarayoni **media ta'lim** deb ataladi.

UNESCO tashkiloti tomonidan XXI asrda media ta'limni targ'ib qilish madaniy-ma'rifiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishi sifatida e'tirof etilgan hamda shu yo'l bilan media savodxonlikni oshirish mumkinligi ta'kidlangan. UNESCO insonlarni tanqidiy fikrlash va tog'ri qaror qabul qilish darajasini yaxshilash uchun ommaviy axborot vositalari va media

savodxonlikni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi. Ayniqsa, siyosatchilar, o'qituvchilar, ommaviy axborot vositalari mutaxassislari, yoshlar tashkilotlari va ushbu sohadagi nochor aholi qatlamlarining salohiyatini oshirishga intiladi, a'zo davlatlarga milliy ommaviy axborot vositalari va axborot savodxonligi siyosati va strategiyalarini shakllantirishda yordam beradi.

National Telemedia Council (Milliy telemedia kengashi) tashkiloti media savodxonlikni o'rganadigan eng qadimgi tashkilot sanaladi. Bu tashkilotga Marieli Rou 50 yildan ortiq rahbarlik qilgan. Tashkilot dastlab “Telemedium” deb nomlanuvchi media savodxonlik jurnalini nashr ettirgan.

Dunyoning ko'plab mamlakatlarida media savodxonlik bo'yicha dasturlab ishlab chiqilgan. Masalan, **Amerika Qo'shma Shtatlari da** media savodxonlikni oshirish bo'yicha bir-nechta federal agentliklar tomonidan dasturlar ishlab chiqilgan. AQSH federal savdo komissiyasi tomonidan ishlab chiqilgan **Admongo** dasturi 8-12 yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan bo'lib, unda bola admongo sayti orqali onlayn o'yin o'ynaydi. Bu o'yin bolalarda media savodxonlik hamda reklamalarni tahlil qilish qobiliyatini oshirishga yordam beradi. Yana bir Aqshdagi media savodxonlik darajasi va reklama tahlil qilish qobiliyatini aholi orasida keng targ'ib etib kelayotgan tashkilotlardan biri Media savodxonlikni oshirish milliy assotsatsiyasi hisoblanadi. Bu tashkilot 1997-yildan buyon faoliyat yuritib keladi.

Kanada. Kanada media savodxonlikni targ'ib etish va rivojlantirish XX asrning oxirlarida yuksala boshladi. XX asrning 90-yillarida media-ta'lim Kanada va Avstraliyadagi barcha o'rta maktablarda (1-12 sinfgacha) ta'limning majburiy tarkibiy qismiga

aylandi. Kanada Shimoliy Amerikada birinchi bo‘lib maktab o‘quv dasturida media savodxonlikni targ‘ib qilgan.

Xitoyda ham o‘qituvchilar boshlang‘ich maktablarda media savodxonlikni o‘qitishning muhimligini ta’limda media savodxonlikka bo‘lgan ehtiyojdan kelib chiqqan holda tan olishadi .Xitoyda media savodxonlikka oid dasturlar orasida bolalar tomonidan yaratilgan “Little masters”, bolalarning jamoaviy jurnali va muloqotning asosiy ko‘nikmalarini o‘rganishga yordam beradigan, turli muammolarni yoritadigan Xitoy nashrlari eng ommalashgan dasturlar sanaladi.

Hindistonda, 2001- yilda boshlangan “Cybermohalla” dasturi yoshlarni texnologiyalarga kirish uchun katta xizmat qilgan loyiha sanaladi.

Vyetnamda, esa bir guruh yosh jurnalistlar tomonidan 1998-yilda UNICEF va Vyetnam milliy radiosi bilan hamkorlikda soxta ommaviy axborot vositalariga qarshi kurashish uchun YOJO tashkiloti tashkil etiladi.

Turkiyada, media savodxonlik bo‘yicha dasturlar Milliy ta’lim vazirligi va Radio va televideniya oliy kengashi hamkorligida 6,7,va 8-sinf o‘quvchilari uchun media savodxonlik bo‘yicha tanlov kursi sifatida boshlandi. 2000-yildan boshlab RTUK bolalarni televizorni nojo‘ya ta’siridan himoya qilish maqsadida teledasturlar uchun “smart sign” larnijoriy qiladi. Turkiyadagi media savodxonlik odamlarni ommaviy axborot vositalarining salbiy ta’siridan xabardor bo‘lishga o‘rgatish va bu ta’sirlardan qochishga imkon beradi. Mediasavodxonlik kurslari esa bu maqsadni amalga oshirishning bir usuli hisoblanadi.

O‘zbekistonda, 2021-2022-o‘quv yilidan boshlab 10-11-sinf o‘quvchilarining “Tarbiya” darsligiga “Media savodxonlik”bo‘limi kiritildi. Respublikaning ko‘plab oliygohlarining jurnalistika fakultet va

yoʻnalishlarida media savodxonlik darslari oʻtiladi. 2002- yili pedagogika oliy taʼlim yurtlari uchun media taʼlim ixtisosligi boʻyicha yoʻnalish ochildi. 2005-yili UNESCO homiyligida “Media taʼlim” darsligi yaratildi hamda Rossiyada kinotaʼlim va mediapedagogika sayti ishga tushirildi.

Xulosa qilib aytganda, media savodxonlik oʻquv dasturlari zamonaviy jamiyatda axborot bilan ishlash madaniyatini rivojlantirishda muhim rol oʻynaydi. Ushbu dasturlar orqali talabalar va keng jamoatchilik axborotni tanlash, tahlil qilish va baholash qobiliyatlarini egallaydi., notoʻgʻri yoki manipulyativ maʼlumotlardan himoyalaniшни oʻrganadi.

Darsliklar va metodologik materiallar turli davlatlar tajribasi asosida ishlab chiqiladi va ularning mazmuni yosh avlodning ehtiyojlariga, axborot maydonining xususiyatlariga mos ravishda shakllantiriladi. Interaktiv mashgʻulotlar va amaliy topshiriqlar orqali oʻquvchilar mustahkam koʻnikmalar hosil qiladi, fikrlashni rivojlantiradi hamda mustaqil holda axborotni tahlil qila olishga tayyorlaydi.

Shuningdek, media savodxonlik dasturlari jamiyatda tanqidiy fikrlashni ragʻbatlantiradi, axborot bilan ishlashda masʼuliyatni oshiradi va ijtimoiy ongini rivojlantiradi. Toʻgʻri tashkil etilgan media savodxonlik dasturi nafaqat bilim berish, balki yosh avlodni mustaqil va ongli axborot isteʼmolchisiga aylantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for teachers. 2011
2. Potter, W. James. Media Literacy. SAGE Publication
3. Buckingham, David. Media education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. Polite Press.

4. Cynthine Vinney. “Very well mind”. What is Media Literacy? 2022
5. Sattorovich, K. A. (2022) METHODS OF TEACHING GENERAL SCIENCES USING INTERACTIVE METHODS. *web of Scientist: Research Journal*, 3(4),
6. Sodiqovich, H. M. (2021, August). PROFESSIONAL COMPETENCE OF STUDENTS MILITARY EDUCATION. In archive of Conferences
7. Mamatova Yaa, Sulaymanova S O‘zbekiston media ta’lim taraqqiyoti yo‘lida o‘quv qo‘llanma Toshkent-2017

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA O‘QITISH JARAYONI:

JANUBIY KOREYA VA YAPONIYA

Muminova Dilnavoz Memonjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: B.A Tillayev

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Janubiy Koreya va Yaponiyaning boshlang‘ich ta’lim tizimidagi o‘qitish jarayoni tahlil qilingan. har ikki mamlakatda ta’lim jarayoni bolalarning intellektual ma’naviy va ijtimoiy jihatdan rivojlanishiga yo‘naltirilgan. Koreya ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar va innovatsion usullar keng qo‘llanilsa, Yaponiyada axloqiy tarbiya jamoaviylik va hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishga katta e’tibor beriladi. Maqolada ikki davlat tajribasi taqqoslanib, O‘zbekiston ta’lim tizimiga mos tatbiq etish yo‘llari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, o‘qitish jarayoni, Janubiy Koreya, Yaponiya, ta’lim tizimi, innovatsion metodlar, axloqiy tarbiya

Процессы обучения в начальном образовании: Южная Корея и Япония

В этой статье анализируется процесс обучения в системе образования Южной Кореи и Японии. Образовательный процесс в обеих странах ориентирован на интеллектуальное духовное и социальное развитие детей. В то время как цифровые технологии и инновационные методы широко используются в корейской системе образования, моральное воспитание в Японии уделяет большое внимание формированию командности и жизненных навыков. В статье сравнивается опыт двух государств и освещаются пути его адекватного применения в системе образования Узбекистана.

Ключевые слова: начальное образование, учебный процесс, Южная Корея, Япония, система образования, инновационные методы, нравственное воспитание

Abstract: This article analyzes the teaching process in the primary education system of South Korea and Japan. In both countries, the educational process is focused on the intellectual spiritual and social development of children. While digital technologies and innovative methods are widely used in the Korean education system, much attention is paid to the formation of moral education communalism and life skills in Japan. The article compares the experience of the two countries and highlights ways of implementation in accordance with the educational system of Uzbekistan.

Keywords: primary education, teaching process, South Korea, Japan, education system, innovative methods, moral education

Boshlang'ich ta'lim insonning aqliy va ma'naviy shakllanishida muhim bosqichdir. Shu sababli har bir davlat ushbu sohada ilg'or tajribalarni qo'llash orqali ta'lim sifatini oshirishga intiladi. Janubiy

Korey va Yaponiya ta'lim tizimlari dunyoda eng samarali tizimlar sirasiga kiradi. Ularning boshlang'ich ta'limdagi yondashuvlari bolada mustaqil fikrlash, mas'uliyat va ijtimoiy faollikni rivojlantirishga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasi ham so'nggi yillarda boshlang'ich ta'limni isloh qilish, zamonaviy o'qitish uslublarini joriy etish va o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishni ta'minlash yo'lida keng ko'lamli ishlarni amalga oshirmoqda. Shu nuqtayi nazardan, Korey va Yaponiya tajribalarini o'rganish muhimdir.

Janubiy Koreyada ta'lim tizimi. Zamonaviy Koreya ta'lim tizimida boshlang'ich maktablarning roli muhim. Koreyada boshlang'ich ta'lim uchun o'quv yilida 1 martga qadar 6 yoshdan yuqori bo'lgan bolalar qabul qilinadi. Lekin 5 yoshli bolalar ham o'qishga kirishga xuquqli bo'lib, buning uchun maktab mas'ul shaxsining ruxsatnomasini olishi lozim bo'ladi. O'quv yili esa 1 mart Koreya respublikasida davlat bayrami munosabati bilan 2 martdan boshlanadi. 6 yil davom etadigan boshlang'ich ta'lim majburiy etib belgilangan. Boshlang'ich ta'limda 1 yil ikki semestr ga bo'lingan holda olib boriladi. Boshlang'ich ta'limdan keyingi "zinapoya" vazifasini o'rta ta'lim bajaradi. O'rta ta'lim Koreya respublikasida 3 yil davom etadi. O'rta ta'lim ham majburiy bo'lib, bir o'quv yili 1 martdan keyingi yil mart oyiga qadar davom etadi. Darslar 45 daqiqadan etib belgilangan bo'lib, bir yilda 1222 soatni tashkil etadi. O'rta ta'lim maktablarida davlat tili, axloq, ijtimoiy fan, matematika, jismoniy tarbiya, musiqa, san'at, chet tili kabi 10 ga yaqin fanlar o'qitiladi. Shuningdek, o'rta maktabda o'quvchi uchun tanlov fanlar mavjud. Bular qatoriga axborot, chet tili (ko'pincha nemis, fransuz, ispan, xitoy, yapon, rus, arab tillari) kabilarni kiritish mumkin. O'rta maktab tugatilgach yuqori maktablarda ta'lim davom ettiriladi. Yuqori maktablar bir necha turlarga bo'linadi: davlat yuqori maktablari (Koreya

Ta'lim va Texnika fanlari vazirligi, Madaniyat, Jismoniy tarbiya va sayyohlik vazirligi boshqaradi), Umumiy yuqori maktablar (Har bir viloyatdagi yuqori tashkilotlar tomonidan boshqariladi), xususiy yuqori maktablar. Shuningdek, yuqori maktablar o'qitish fanlariga ko'ra ham bir qancha turlarga bo'linadi: umumiy maktablar, ixtisoslashtirilgan maktablar (qishloq xo'jaligi, sanoat, dengiz xo'jaligi, axborot), maxsus maktablar (litsey shaklidagi maktab), texnika maktablari, chet tili maktabi, jismoniy tarbiya maktabi, san'at maktablari. Koreya Respublikasida Ta'lim vazirligi maxsus tashkil etgan yuqori maktablar ham bor. Bular asosan qishloq xo'jaligi, baliqchilik, sanoat, xalqaro tillarga ixtisoslashgan bo'ladi.

Yaponiyada ta'lim tizimi

Boshlang'ich ta'lim nogiron bolalar uchun maxsus maktablar bilan ifodalanadi. 6 yoshdan boshlab bolalar boshlang'ich ta'lim muassasalariga kiradilar. Boshlang'ich ta'lim majburiydir.

Boshlang'ich maktabda ta'lim 6 yil davom etadi. U umumiy fanlarni o'rgatadi: yapon tili (shu jumladan xattotlik), arifmetika, musiqa, san'at, jismoniy tarbiya (1-6 yil o'qish), hayot asoslari (1-2 yil o'qish), gumanitar fanlar, tabiiy fanlar (3-6 yillik ta'lim), mehnat (o'qish muddati 5-6 yil). Ba'zi xususiy maktablarda qo'shimcha ravishda diniy fanlar, dunyoviy axloq va boshqalar o'rgatiladi. Milliy darsliklar mavjud emas. Keng assortimentda mavjud bo'lgan tegishli darsliklar shahar tumanlarining ta'lim qo'mitalari yoki maktab ma'muriyati tomonidan tanlanadi. Maktablarda maxsus forma yo'q, o'quvchilar uy kiyimida kelishadi. Maktabni tozalash majburiydir.

2008-yil holatiga ko'ra, respublikada 22476 ta boshlang'ich maktab mavjud edi. Ularning 73 tasi davlat, 22 197 tasi davlat va 206 tasi xususiydir. Ular 6 yoshdan 12 yoshgacha bo'lgan 7 121 781 nafar bolani

qamrab oldi. Davlat va umumta’lim maktablarida o’g’il-qiz birgalikda o’qitiladi. Ba’zi xususiy maktablarda — alohida. Ko’pgina maktablarda o’quvchilar ota-onalari tomonidan to’lanadigan tushliklarni qabul qilishadi.

Janubiy Korey va Yaponiyaning boshlang’ich ta’lim tizimlari o’ziga xos yondashuvlarga ega bo’lsa-da, ularni birlashtiruvchi jihat-inson shaxsiga e’tiborning yuqoriligidir. Har ikkala mamlakatda o’qituvchi o’quvchining shaxsiy rivojiga rahbarlik qiladi, baholash tizimi esa raqobat emas, o’sish va tahlilga yo’naltirilgan.

Xulosa qilib aytganda, janubiy Korey va Yaponiya tajribasi shuni korsatadiki, boshlang’ich ta’lim jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki bolalarning mustaqil fikrlash, mas’uliyat, axloqiy tarbiya va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo’lishi kerak. Har ikkala mamlakatda ta’lim tizimi yuqori darajada tashkil etilgan, o’qituvchilarning malakasi va o’quv dasturlarining sifatiga alohida e’tibor beriladi. Bu tajriba O’zbekiston uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki boshlang’ich ta’limda ilg’or xorijiy tajribalardan foydalanish o’quvchilarning bilim sifati, dunyoqarashi va tafakkurini kengaytirishga yordam beradi. Shunday qilib, Janubiy Korey va Yaponiya ta’lim tizimining ilg’or jihatlarini o’rganish va mahalliy sharoitga moslashtirish ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. UNESCO. World Education Report 2023 (Parij 2023)
2. Ozbekiston Respublikasi “Ta’lim to’risida”gi qonuni (2020)
3. Kim, S. Primary Education in South Korea: Innovations and Practices. -Seol: KEDI, 2022

4. Tanaka, H. Moral Education in Japanese Schools.-Tokyo:MEXT Publications,2023

YOSHLAR INNOVATSIYALARINI QO‘LLAB-QUVVATLASH VA STARTAP MUHITINI RIVOJLANTIRISH

Muminova Dilnavoz Memonjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti, Boshlang‘ich ta‘lim
yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: B.A. Tillayev

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası katta o‘qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yosh avlodning ijodiy g‘oyalarini ro‘yobga chiqarish, innovatsion fikrlashni shakllantirish va startap loyihalarni rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekistonda yoshlar innovatsiyalarini rag‘batlantirishga qaratilgan davlat dasturlari, grantlar va texnoparklarning faoliyati tahlil etilgan, startap muhitini yaxshilash uchun zarur shart-sharoitlar, ta‘lim va biznes hamkorligining roli, hamda zamonaviy texnologiyalar asosida yoshlarning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash yo‘llari ko‘rsatib berilgan. Shu bilan birga yoshlar orasida innovatsion tafakkurni rivojlantirish va iqtisodiyotga yangi g‘oyalar oqimini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: yoshlar, innovatsiya, startap, texnopark, ijodiy g‘oya, qo‘llab-quvvatlash, tadbirkorlik, texnologiya, ta‘lim, tarbiya, hamkorlik, madaniyat, ma‘naviy taraqqiyot, innovatsiya, loyiha, dastur, yoshlar, raqamli iqtisodiyot.

Аннотация: В данной статье рассматривается социально-экономическое значение реализации творческих идей молодого поколения, формирования инновационного мышления и развития

стартап-проектов. Также проанализирована деятельность государственных программ, грантов и технопарков, направленных на стимулирование молодежных инноваций в Узбекистане, показаны необходимые условия для улучшения стартап-среды, роль образовательного и делового сотрудничества, а также способы поддержки молодежных инициатив на основе современных технологий. В то же время он служит развитию инновационного мышления среди молодежи и стимулированию притока новых идей в экономику.

Ключевые слова: молодежь, инновации, стартап, технопарк, творческая идея, поддержка, предпринимательство, технологии, образование, образование, сотрудничество, культура, духовное развитие, инновации, проект, программа, Молодежь, Цифровая экономика.

Annotation: This article covers the socio-economic significance of the realization of creative ideas of the younger generation, the formation of innovative thinking and the development of startup projects. The activities of state programs, grants and technoparks aimed at stimulating youth innovation in Uzbekistan are also analyzed, the necessary conditions for improving the startup environment, the role of educational and business cooperation, and ways to support youth initiatives on the basis of modern technologies are shown. At the same time, it serves to develop innovative thinking among young people and strengthen the flow of new ideas into the economy.

Keywords: youth, innovation, startup, technopark, creative idea, support, entrepreneurship, technology, education, education, cooperation, culture, spiritual development, innovation, project, program, Youth, Digital economy.

Bugungi kunda dunyoning rivojlangan davlatlari iqtisodiyotining asosiy tayanchi — innovatsion g‘oyalar, startap loyihalar va ilm-fanga asoslangan ishlab chiqarish tizimidir. Shu nuqtai nazardan, har bir mamlakatning raqobatbardoshligini oshirishda yoshlarning ijodiy va ilmiy salohiyatini to‘g‘ri yo‘naltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlar innovatsiyalarini qo‘llab-quvvatlash — bu nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy, madaniy va ma‘naviy taraqqiyotning ham poydevoridir. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda bu yo‘nalishda keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” konsepsiyasi[1], “Innovatsion rivojlanish strategiyasi”[2], “Yoshlar – kelajagimiz” dasturi kabi hujjatlar buning yaqqol dalilidir.

Yoshlar haqida so‘z yuritganimizda ularga qo‘shimcha qilib doimo innovatsiya, innovatsion rivojlanish so‘zlarini birga qo‘llaniladi. Dastlab innovatsiya so‘ziga to‘xtaladigan bo‘lsak, **innovatsiya**-(inglizcha innovationas yangilik kiritish, yangilik yaratish va joriy etish) degan ma‘nolarini bildiradi. Innovatsiya-bu yangi g‘oyalar, texnologiyalar, mahsulotlar, jarayonlar yoki xizmatlar yaratish va ularni amaliyotga joriy etishdir. Shuningdek, ilg‘or tajribalar va ilmiy-texnika yutuqlariga asoslangan yangiliklarni turli sohalarda qo‘llashni ham anglatadi. Innovatsiyalar iqtisodiyotni rivojlantirish, samaradorlikni oshirish va yangi imkoniyatlarni yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Ilm-fan va texnika yutuqlarini kundalik hayotga tatbiq etib, samaradorlikni oshirish asosiy maqsadlari hisoblanadi.

Startap-so‘zi inglizcha “start-up” dan olingan bo‘lib, “jarayonni boshlash” yoki “ishga tushirish” degan ma‘noni bildiradi. Bu yangi mahsulot yoki xizmat taklif etuvchi, tez o‘shishga mo‘ljallangan loyihadir. Startaplar o‘z faoliyatini kengaytirish va xalqaro miqyosda faoliyat yuritishga intiladi. Ular ko‘pincha tajriba, xatolik va o‘rganish orqali

rivojlanadi. Startaplar bozor sinovlaridan o'tish jarayonida ko'plab o'zgarishlar (pivot) qilishi mumkin, bu ularning risk (xavf) darajasini oshiradi. Raqamlashayotgan dunyoda innovatsiyalar va startaplar mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, yoshlarning ijodiy fikrlashi, yangi texnologiyalarni o'zlashtirishi va amaliy loyihalarga aylantirishi jamiyatda innovatsion muhitni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Startap muhitining rivojlanishi ta'lim tizimi bilan ham uzviy bog'liq. Universitetlarda innovatsion laboratoriyalar, startap klublar va ilmiy-amaliy loyihalar tashkil etilishi yoshlarning ijodkorlik salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Yoshlar orasida ilmiy-tadqiqot faoliyatiga qiziqishni kuchaytirish, IT sohasida o'z loyihalarini yaratish imkonini berish – bu raqamli iqtisodiyotga o'tishning asosiy bosqichidir. Yoshlar — har qanday jamiyatning eng faol, ijodkor va yangilikka intiluvchan qatlami hisoblanadi. Ularning intellektual salohiyati mamlakatning kelgusi taraqqiyotini belgilab beradi. Innovatsion faoliyat esa bu salohiyatni ro'yobga chiqarishning eng samarali yo'lidir.

“Jahon tajribasida “Google”, “Apple”, “Facebook” kabi yirik kompaniyalar aynan yosh startapchilar tomonidan yaratilgani, yoshlarning texnologik yangiliklardagi roli naqadar muhim ekanini isbotlaydi. O'zbekistonda ham innovatsion fikrlovchi yoshlarning soni ortib bormoqda. Har yili o'tkaziladigan “Startup Tashkent”, “Technoway”, “IT Park Innovation Challenge” kabi tanlovlar buning yaqqol misolidir. Ushbu loyihalar yoshlarning g'oyalarini hayotga tatbiq etish uchun muhim platforma bo'lib xizmat qilmoqda. Davlat siyosatining asosiy maqsadi — yoshlarni yangi texnologiyalar, ilm-fan va tadbirkorlik sohasida faol ishtirok etishga undashdir. So'nggi yillarda “Yoshlar – kelajagimiz” dasturi orqali yosh tadbirkorlarga imtiyozli

kreditlar va grantlar berilmoqda. Innovatsion rivojlanish vazirligi huzurida “Innovatsion g‘oyalar markazlari” faoliyat yuritib, yoshlarning startap loyihalarini qo‘llab-quvvatlamoda. IT Park va uning hududiy filiallari yoshlar uchun texnologik treninglar, mentorlik dasturlari va xalqaro akseleratsiya loyihalarini tashkil etmoqda. Yoshlar ishlari agentligi tomonidan “Yosh innovatorlar tanlovi”, “Hackathon” va “Startup Marathon” kabi tadbirlar yo‘lga qo‘yilgan.” Bu tashabbuslar natijasida yuzlab yoshlar o‘z g‘oyalarini muvaffaqiyatli startap loyihalarga aylantirib, xalqaro miqyosda e‘tirof etilmoqda. Ta’lim tizimi innovatsion tafakkurni shakllantiruvchi asosiy institutdir. Oliy ta’lim muassasalarida amaliyotga yo‘naltirilgan o‘qitish metodlari, ilmiy loyihalarda talabalar ishtirokini ta’minlash, ixtirochilik faoliyatini rag‘batlantirish – bu yosh startapchilarni tayyorlashning eng muhim bosqichidir. Masalan, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, Turin politexnika universiteti, INHA universiteti va boshqa oliygohlarda startap klublari, “Hackathon” tanlovlari, “Demo day” taqdimotlari muntazam o‘tkazilib kelinmoqda. Bu tashabbuslar natijasida yuzlab talabalar o‘z g‘oyalarini amaliy loyihalarga aylantirish imkoniga ega bo‘lmoqda.” Yoshlar innovatsiyalarini qo‘llab-quvvatlash va startap muhitini rivojlantirish — O‘zbekistonning kelajakdagi barqaror taraqqiyotining asosi hisoblanadi. Bu jarayonda davlat, ta’lim tizimi, ilmiy muassasalar va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash muhimdir. Innovatsion tafakkurga ega yoshlar nafaqat iqtisodiy, balki ma’naviy-ijtimoiy sohalarda ham yurt ravnaqiga hissa qo‘shadilar. Startap tashabbuslarni yaqindan qo‘llab-quvvatlash dasturi talabalar va yosh olimlar uchun o‘z startaplarini amalga oshirish va tadbirkorlik sohasida o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarishi uchun imkoniyatlar yaratadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda yoshlar bilan ishlashni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilanib, "Yoshlar - kelajagimiz" kabi keng qamrovli dasturlarni amalga oshirmoqda. “Yoshlar- kelajagimiz” dasturi doirasida yoshlarning biznes tashabbuslari, startaplari, g‘oyalari va loyihalarini qo‘llab-quvvatlash hamda, ilmiy va amaliy tadqiqotlarni amalga oshirish mumkin.[3]

Yoshlarni ijtimoiy himoya qilishning innovatsion yo‘nalishlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- ta’lim tizimini raqamlashtirish va uzluksiz ta’limga sharoit yaratish;
- kasb-hunarga o‘qitish va startap loyihalarni qo‘llab-quvvatlash;
- yoshlar bandligini ta’minlash, ayniqsa, mehnat migratsiyasini nazoratga olish;
- sog‘liqni saqlash tizimida raqamli monitoring, telemeditsina va psixologik yordam xizmatlarini joriy etish;
- yoshlar uchun arzon uy-joy dasturlari, ipoteka kreditlari va subsidiya tizimini kengaytirish;
- ekologik barqarorlik va madaniy sport infratuzilmasini rivojlantirish;
- korrupsiyaga qarshi kurashda yoshlar ongini immunizatsiya qilish, ya’ni "halollik vaksinasi" orqali tarbiyaviy chora-tadbirlarni kuchaytirish.

N.Xolboyeva zamonaviy iqtisodiy sharoitda O‘zbekiston sharoitiga mos start-up ekotizimini rivojlantirish va baholash usullarini o‘rganib o‘z fikr va mulohazalarini keltirgan, shu bilan birga investorlar uchun amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish, yoshlarga yanada keng imkoniyatlar yaratish, start-up loyihalarni mazmun- mohiyatini tushuntirish yangi natijalarga erishish imkoniyatlarini yaratib beradi. Yoshlar

innovatsiyalarini qo'llab-quvvatlash va startap muhitini rivojlantirish bugungi kunda mamlakat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biridir. Innovatsion g'oyalar, texnologik yechimlar va startap loyihalar iqtisodiyotning yangi tarmoqlarini shakllantirish, raqobatbardoshlikni oshirish hamda zamonaviy ish o'rinlarini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlar innovatsiyalarini qo'llab-quvvatlash- bu nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy, madaniy va ma'naviy taraqqiyotning ham poydevoridir. O'zbekistonda so'nggi yillarda bu yo'nalishda keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, yoshlar innovatsiyalarini qo'llab-quvvatlash va startap muhitini rivojlantirish mamlakatning barqaror taraqqiyotini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yo'nalishda davlat, ta'lim muassasalari va xususiy sektorning hamkorligi natijasida O'zbekistonning innovatsion salohiyati yanada yuksaladi. Yoshlar - millatning eng katta boyligi, eng muhim innovatsion resursidir. Ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy himoya qilish va salohiyatini to'la ro'yobga chiqarish - zamonaviy davlatning strategik vazifasidir. Mazkur jarayonlarda innovatsion siyosat muhim rol o'ynaydi. Xorijiy ilg'or tajribalarga tayangan holda, O'zbekistonda yoshlar siyosatini raqamli transformatsiyalar, ijtimoiy adolat va huquqiy kafolatlar asosida shakllantirish orqali barqaror va inkluziv rivojlanishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 2020-yil 5-oktabrdagi “Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida PF-6079-sonli qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 2022 yil 6-maydagi “Innovatsion rivojlanish strategiyasi” ni tasdiqlash va uni amalga oshirish to‘g‘risida PF-165-sonli qarori

3. O‘zbekiston respublikasi Prezidentining Farmoni, 2018-yil 27-iyundagi “Yoshlar-kelajagimiz” davlat dasturi to‘g‘risidagi PF-5466-sonli qarori.

4. Xolboyeva, N. (2024). Innovatsion start-up ekotizimini rivojlantirish va baholash usullari. O‘zbekiston Innovatsion Iqtisodiyoti, 5(1), 12-26.

KUTUBXONA VA MUZEY TA’LIM TARBIYA AXBOROT MASKANI

Najmiddinova Salima Sadriddinova

Namangan davlat pedagogika instituti
Texnologik ta’lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi

E-mail: najmiddinovasalima7@gmail.com

Tel: +998 94.020.20.67

Ilmiy rahbar: Tillayev Bobomurod

Falsafiy va Tarixiy fanlar kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola jamiyatdagi insonlarning kutubxonaga bo‘lgan ehtiyoji va insonlarni bilimga bo‘lgan saviyasini oshirishda qanday ahamiyatga ega ekanligi va hayotimiz davomida kitoblardan olayotgan bilimlarimizni qay darajada o‘rinli qo‘llay olishimiz, tarixiy obidalarni kitoblar va muzeylardan keraklicha bilim olishimiz haqida bayon qiladi.

Kalit so‘zlar: Bilim, kitob, muzey, yozuv, yodgorlik, kutubxona, tarbiya, ta’lim, asar.

Аннотация: Эта статья описывает потребность людей в библиотеках в обществе и ее значение в повышении уровня знаний

людей, и насколько уместно мы можем применять знания, которые мы получаем из книг на протяжении всей нашей жизни, и как мы можем получать необходимые знания из исторических памятников, книг и музеев.

Ключевые слова: Знание, книга, музей, письмо, памятник, библиотека, воспитание, образование, произведение.

Abstract: This article describes people’s need for libraries in society and its importance in improving people’s knowledge, and how appropriately we can apply the knowledge we receive from books throughout our lives, and how we can obtain necessary knowledge from historical monuments, books, and museums.

Keywords: Knowledge, book, museum, writing, monument, library, upbringing, education, work.

Kirish

Har bir jamiyatning ma’naviy boyligi, madaniy darajasi va ilmiy taraqqiyotini namoyon etuvchi muhim maskanlar bu-kutubxonalar va muzeylardir. Ular insoniyatning ko’p asrlik bilim va tajribasini saqlab, kelajak avlodga yetkazuvchi, yoshlarni ma’naviy-axloqiy jihatdan kamolga yetkazuvchi beqiyos ta’lim – tarbiya manbasidir.

Prezidentimiz Shavkat M M shunday ta’kidlaganlar Bilimli avlob-buyuk kelajakning tadbirkor xalq farovon xayotning do’stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir deb aytib o’tganlar.

Bugungi kunda kutubxona nafaqat kitoblar saqlanadigan joy balki, inson manaviyatini boyitish, ilm-fan, madaniyat va tarbiya o’chog’iga aylangan muhim maskandir. Har bir kutubxona mohiyatiga ko’ra jamiyatining manaviy milliy qadriyatlarimizni va tarixiy merosimizni asrab avaylaydi. Shu boisdan ham kutubxonani ta’lim-tarbiya va axborot maskani deb atash mumkin.

1. Kutubxona bu-kitoblar, ilmiy manbalar, gazetalar va jurnallar, elektron axborot resurslari jamlangan masakan bo‘lib, u o‘quvchi va tadqiqotchilarga ilm olish, tafakkurini boyitish, fikrlash madaniyatini rivojlantirish imkonini beradi. Kitob o‘qigan insonlarni fikrlashi, dunyo qarashi boy bo‘ladi va insonlar bilan muloqot jarayonida qiyinchiliklar ro‘y bermaydi. Kutubxona bosma va ayrim qo‘l yozma asarlardan ommaviy foydalanishni ta‘minlovchi madaniy-ma‘rifiy va ilmiy muassasa, muntazam ravishda bosma asarlar to‘plash, saqlash, targ‘ib qilish va kitobxonlarga yetkazish, shuningdek axborot bibliografiya ishlari bilan shug‘ullanadi. Ommaning madaniy saviyasini oshirishda faollik ko‘rsatadi. Kitobxonlarga xizmat ko‘rsatish kitobning asosiy faoliyati bo‘lib, qolgan barcha faoliyatlar (kitob fondini tashkil etish, fond mazmunini yoritish, uni kitobxonlarga yetkazish) asosiy faoliyat uchun xizmat qiladi. Har bir kitob mazmuniga ko‘ra alohida-alohida tartiblanadi va kitobxonlarga xizmat ko‘rsatiladi. [1]

Takliflar va yechimlar:

- Kutubxonalarni raqamlashtirish va elektron kutubxona tizimini kengaytirish;
- O‘quvchi yoshlar uchun “KITOBXONLIK HAFTALARI”, “ENG FAOL O‘QUVCHI” kabi tanlovlarni muntazam o‘tkazish.

Kutubxona fondini zamonaviy fan, texnologiya va axborot texnologiyalari bo‘yicha yangi adabiyotlar bilan boyitish:

- Yechimlar
- Elektron kataloglar, onlayn kutubxona platformalari orqali kitobxonlarga tezkor va qulay xizmat ko‘rsatish;
- Maktab va kollej kutubxonalarida mobil ilovalar elektron kitoblar tanlash tizimi joriy etish;

- Har bir ta’lim muassasasida “Kitobxonlar kuni” an’anaviy tadbirni yo’lga qo’yish.

Chunki, kutubxona – tafakkur xazinasini, muzey esa tarix xotirasidir. Ularning uyg’un faoliyati orqali ma’naviy yetuk, bilimli va vatanpavar avlodni tarbiyalash mumkin. Kitoblar yozma yodgorliklarni saqlovchi xazina sifatida qadimda paydo bo’lgan. Miloddan avvalgi 2-ming yillikda sopol bitiklari saqlangan kitoblar bo’lgan. Qadimgi davrdagi kutubxonalardan eng mashhuri Aleksandriya (Iskandariya) kutubxonasidir.

2. XIV asrning 2-yarmida o’rta osiyoda madaniy hayotning yangidan yuksalishi kutubxonalarning qayta tiklanishida ham namoyon bo’ldi. XIV asr oxirida Shayx Muhammad Porso umum uchun ochgan maskan vaqf kutubxonasi tarzida XIV asrning 40-yillarigacha faoliyat ko’rsatgan. Buxoro, Samarqand, Qarshi, Xiva va boshqa shahardagi katta madrasalarda kutubxonalar bo’lgan. Ularning fondlari madrasaning qad va nufuziga qarab turlicha bo’lgan. Ba’zi tarixiy manbalarda qayd etilishicha Beruniy, Ibn Sino, Firdavs, Zamaxshariy, Umar Xayyom qabilaning shaxsiy kutubxonalari Alisher Navoiyning qimmatbaho qo’lyozmalarga boy yirik kutubxonalar Abdurahmon Jomiyning shaxsiy kutubxonasi mashhur bo’lgan. 19-asrning oxiri XX asr boshlarida Buxoroda 3 ta eng yirik boy shaxsiy kutubxona bo’lib, ulardan qozi Muhammad Sharif Sadr Ziyoning kutubxonasi bizgacha to’liq saqlanib qolgan. Kutubxonalar rasmiy va norasmiy ta’limni qo’llab quvvatlaydi. Talabalar, o’qituvchilar, tadqiqotchilar va mustaqil o’quvchilar uchun zarur bo’lgan ilmiy, badiiy va amaliy adabiyotlarni bayon qiladi. Yozuvchilar, shoirlar, san’atkorlar kutubxonadan ilhom oladi. Kitobxonlik madaniyati orqali inson o’z fikrini erkin bayon qilishni o’rganadi. [2]

Prezidentimiz Shavkat M M shunday ta'kidlaganlar Bilimli avlob-buyuk kelajakning tadbirkor xalq farovon xayotning do'stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir deb aytib o'tganlar.

3. Muzey o'zi nima? Muzey (qadimgi yunoncha so'zidan olingan bo'lib, musion- muzlarga bag'ishlangan joy) degan ma'noni bildiradi. Tarixiy moddiy va ma'naviy yodgorliklarini to'plash va ularni tashkil etish ishlarini amalga oshiruvchi ilmiy, va ilmiy ma'rifiy muassasa hisoblanadi. Muzey bu- xalqning tarixiy xotirasi, milliy merosi va madaniyatini mujassam etgan muassasadir. Muzey eksponatlari orqali o'quvchi yoshlar o'z ajdodlari yaratgan moddiy va ma'naviy boyliklar bilan tanishadi, tarixni chuqurroq o'rganishadi. [3]

Kutubxona va muzeyning uzviy bog'liqligi.

Kutubxona va muzeylar bir- birini to'ldiruvchi madaniy maskanlardir. Har ikkisi ham ilm, madaniyat va tarbiya o'chog'i sifatida inson tafakkurini boyitadi, ijtimoiy ongini yuksaltiradi. Maktab, kollej va oliy ta'lim muassasalarida o'tkazaladigan kutubxona haftaliklari, muzey kunlari va madaniy-ma'rifiy tadbirlar yoshlarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va vatanparvarlik ruhida tarbiyalaydi.

Dunyodagi eng katta muzey bu Luvr muzeyi hisoblanadi. Parijdagi mashhur memoriy yodgorlik sobiq qirollik qarorgohi binosida joylashgan. 1791-yilda Inqilobiy Konvent dekreti bilan milliy badiiy muzey sifatida asos solingan va shu bilan birga AQSHning Smitson instituti dunyodagi eng katta muzey o'quv va tadqiqot kompleksidir. Institut 1876 - yilda tashkil topgan bo'lib AQSH hukumatiga bevosita bo'ysunadi. [4]

Xulosa

Kutubxona va muzeylarning zamonaviy jamiyatdagi o'rne faqat madaniyat yoki tarix bilan cheklanmaydi. Kutubxona va muzeylar

ta’lim, tarbiya, va axborot almashinuvining eng samarali markazlariga aylanmoqda. Taklif etilgan chora- tadbirlar yoshlarning kitob o’qishiga bo’lgan qiziqishini kuchaytiradi, milliy merosni asrash va qadrlash tuyg’usini yanada mustahkamlaydi. Zamonaviy axborot texnologiyalari davrida kutubxona va muzeylarning faoliyatini raqamlashtirish, interaktiv va innovatsion uslublar bilan boyitish ularning ta’lim tarbiyadagi samaradorligini yanada oshiradi. Shu bois, har bir ta’lim muassasasi, mahalla va jamoatchilik vakillari kutubxona hamda muzeylarning faoliyatini qo’llab quvvatlashi, yoshlarni bu maskanlaraga jalb etilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Shavkat M. M. Bilimli avlod-buyuk kelajakning tadbirkor xalq farovon xayotning do’stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir.
2. Qosimova O, “O‘zbekistonda kutubxonachilik ishi”T,1989
3. Oxunjonov E. “O‘zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi”T 1992- yi
4. “Turkistonda O‘rta asr kutubxonachilik va bibliografiya ishlari madaniyati” T 1994.

Foydalanilgan internet-manbalar

5. Wikipedia<https://uz.wikipedia.org>Kutubxona
6. <https://uz.wikipedia.org>Kutubxona

MEDIASAVODXONLIK VA AXBOROT MADANIYATINING TARIXIY EVOLYUTSIYASI

Xudoyberdiyeva Nargiza Isroiljon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Ijtimoiy fanlar fakulteti Xorijiy til va
adabiyoti 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o‘g‘li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada mediasavodxonlik va axborot madaniyatining tarixiy shakllanish bosqichlari, uning o‘ziga xos xususiyatlari va taraqqiyoti izchil tahlil qilinadi. Qadimgi manbalarda axborot madaniyati ko‘rinishlarining shakllanishi, jadidchilik davrida matbuotning rivoji, sovet davrida axborotning mafkuraviy boshqarilishi va mustaqillikdan keyingi axborot makoni kengayishi ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, raqamli jamiyat sharoitida mediasavodxonlikning dolzarbligi, yoshlar ongini himoya qilishdagi o‘rni, feyk axborotlar va dezinformatsiyaga qarshi kurashish masalalari keng ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Mediasavodxonlik, axborot madaniyati, jadidchilik, matbuot tarixi, raqamli jamiyat, axborot xavfsizligi.

XXI asr axborot oqimining mislsiz darajada kengaygani, internet va raqamli texnologiyalarning har bir sohada chuqur ildiz otgani bilan ajralib turadi. Bugungi kunda inson hayotining deyarli barcha jabhalari axborot texnologiyalari bilan uzviy bog‘langan. Bunday sharoitda axborotni ongli tahlil qilish, manbalarni farqlash, feyklarni aniqlash, axborot xavfsizligini ta‘minlash kabi ko‘nikmalar har bir shaxsning kundalik ehtiyojiga aylanmoqda. Mediasavodxonlik nafaqat texnik malaka, balki madaniy, ijtimoiy va ma‘naviy kompetensiya sifatida ham talqin qilinmoqda. Mazkur maqola mediasavodxonlik va axborot

madaniyatining tarixiy ildizlarini, taraqqiyot bosqichlarini va zamonaviy o'zgarishlarini yaxlit ilmiy tizim sifatida tahlil qiladi.

Axborot madaniyati insoniyat tarixining eng qadimgi bosqichlaridan boshlab shakillana borgan. Markaziy Osiyo hududidagi buyuk sivilizatsiyalar—Avesto, qadimgi turkiy bitiklar, Mahmud Koshg'ariyning “Devonu lug'otit turk” asari, Amir Temur tuzuklarida axborot yetkazish, yozma madaniyat va xabarchilik tizimi haqida muhim ma'lumotlar mavjud. Ushbu manbalar axborotning ijtimoiy boshqaruv, ilm-ma'rifat va madaniy taraqqiyotdagi o'rni naqadar yuqori bo'lganini ko'rsatadi. XIX asr oxiri-XX asr boshlarida jadidchilik harakati paydo bo'lishi bilan axborot madaniyati yangi bosqichga ko'tarildi. Jadidlar xalqning ilmiy va madaniy savodxonligini oshirishda matbuotning rolini yuqori baholadilar va zamonaviy medialarning dastlabki shakllarini yaratdilar. “Taraqqiy”, “Sadoi Turkiston”, “Oyna”, “Hurshid” kabi gazetalar ijtimoiy fikrni shakllantirishda muhim o'rin tutdi. Jadid matbuoti mediasavodxonlikning asosiy tamoyillarini—tanqidiy fikrlash, axborotni solishtirish, ijtimoiy mas'uliyat va milliy ongni yuksaltirish g'oyalarini shakllantirdi. Ayniqsa Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Cholpon kabi ma'rifatchilarning ishlarida axborotning inson kamolotidagi o'rni alohida ta'kidlangan. Sovet davrida axborot siyosati keskin o'zgardi. Aloqa texnologiyalari—radio va televideniye rivojlandi, biroq axborotning mazmuni mafkuraviy nazorat ostiga olingan edi. Senzura, biryoqlamalik, mafkura targ'iboti mediasavodxonlikning asosiy elementlari bo'lgan erkin fikrlash va axborotni mustaqil tahlil qilish imkoniyatlarini chekladi. Biroq texnik jihatdan OAVning jadal taraqqiyoti keyingi bosqichlar uchun muhim zamin yaratdi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, axborot makoni tubdan o'zgarib boshladi. So'z erkinligi, axborot olish erkinligi, OAV faoliyati,

internetdan foydalanish bo'yicha qonunlar qabul qilindi. 2000-yillar o'rtalaridan boshlab internetning keng tarqalishi mediasavodxonlik masalasining dolzarbligini yanada kuchaytirdi. Raqamli madaniyat, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar va blogerlikning rivoji odamlarning axborot iste'moliga bo'lgan yondashuvini keskin o'zgartirdi. Bugungi kunda mediasavodxonlikning eng muhim jihatlari quyidagilardan iborat: axborotni manbaviy tekshirish, xabarni tahlil qilish, feykni aniqlash, axborot manipulatsiyasi mexanizmlarini anglash, shaxsiy ma'lumotlarni himoyalash, media etikaga amal qilish, mas'uliyatli kontent yaratish. Mediasavodxonlik endilikda to'g'ri axborotni noto'g'risidan ajratish bilan cheklanmaydi; u axborotning psixologik ta'siri, media manipulyatsiya, propaganda, algoritmik boshqaruv, sun'iy intellekt asosida ishlovchi kontentning ta'sir doirasini ham qamrab oladi.

Hozirgi zamonda dezinformatsiya, feyk xabarlar va manipulyativ kontent global miqyosdagi muammoga aylangan. “Klikbeyt” sarlavhalar, montaj qilingan foto va videolar, botlar tomonidan tarqatiladigan xabarlar, tarmoqlardagi ijtimoiy manipulyatsiya kishilarning ongiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayon ayniqsa yoshlar ongiga ta'sirchan bo'lganligi bois mediasavodxonlik ta'limining joriy etilishi nihoyatda muhim.

O'zbekiston so'nggi yillarda mediasavodxonlikni rivojlantirish bo'yicha ta'lim, yoshlar siyosati va fuqarolik jamiyati darajasida izchil ishlar olib borilmoqda. Maktab va oliy ta'lim muassasalarida “Axborot madaniyati”, “Mediasavodxonlik asoslari”, “Media psixologiya” kabi fanlar joriy etildi. Yoshlar agentligi, O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi, turli media markazlar va blogerlar ham mediasavodxonlikni ommalashtirishga hissa qo'shmoqda.

Raqamli jamiyat sharoitida mediasavodxonlik sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan kontentni tanish, deepfake texnologiyalarining mohiyatini anglash, shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi bilan ishlash kabi yangi ko’nikmalarni ham talab qilmoqda. Mediasavodxonlikning bu zamonaviy ko’rinishi nafaqat texnik bilimlar, balki ma’naviy immunitet, tanqidiy taffakkur, madaniy saviya, axloqiy barqarorlik kabi omillar bilan ham uzviy bog’liqdir.

Zamonaviy medialar rivojining yana bir muhim natijasi– axboroting haddan tashqari ko’pligidir. Ayni paytda turli janrdagi xabarlar, fikrlar, sharhlar, ijtimoiy tarmoqdagi kontentlar inson ongiga kuchli ta’sir ko’rsatmoqda. Buning oqibatida bir paytning o’zida to’g’ri axborot bilan noto’g’ri axborot yonma-yon tarqalmoqda. Shu sababli raqamli madaniyatning eng muhim tarkibiy qism sifatida mediasavodxonlikni shakllantirish, xabarlarni tekshirish, ularni solishtirish va tahlil qilish ko’nikmalarini rivojlantirish bugungi kunning ustuvor vazifasiga aylangan.

Mediasavodxonlik va axborot madaniyatining tarixiy evolyutsiyasi uzluksiz davom etadigan, har bir davrning ijtimoiy-siyosiy, madaniy va texnologik omillari bilan chambarchas bog’langan jarayondir. Qadimgi yozma manbalar, jadidchilik harakati, sovet davri kommunikatsiya tizimlari, mustaqillikdan keyingi axborot islohotlari mediasavodxonlikning turli bosqichlarini tashkil qiladi. Raqamli transformatsiya sharoitida mediasavodxonlik jamiyat barqarorligi, milliy axborot xavfsizligi va yoshlar ongini himoya qilishning eng muhim omillaridan biriga aylandi. Shu bois mediasavodxonlikni rivojlantirish nafaqat ta’lim tizimining , balki butun jamiyatning strategik vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev A. Axborot madaniyati asoslari.-Toshkent: O‘zbekiston, 2012.
2. Inomov M. Mediasavodxonlik va axborot xavfsizligi.-Toshkent; Fan va texnologiya, 2020.
3. Yo‘ldoshev J. Informatsion madaniyat;nazariya va amaliyot.-Toshkent; Akademnashr, 2018.
4. Qosimov B. Jadid ma’rifatchiligi va matbuot tarixi.- Toshkent; Ma’naviyat, 2009.
5. G‘oziyev E. Axborot jarayonlari va yoshlar ongini himoya qilish. -Toshkent; Akademnashr,2021.
6. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. -Toshkent; Ma’naviyat, 1992.
7. Jo‘rayev M. Raqamli jamiyat va axborot xavfsizligi.-Toshkent; Iqtisodiyot, 2021.
8. To‘laganov B. Ommaviy axborot vositalari va jamiyat.-Toshkent; Universitet, 2015.

O‘ZBEKISTONDA MILLIY TA’LIM TIZIMI

Nematillayeva Sarvinoz Ravshanbek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o‘g‘li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda milliy ta’lim tizimi tahlil qilinadi. Ta’lim tizimining tarkibi, asosiy bosqichlari, davlat siyosati va ta’lim sohasidagi islohotlar yoritiladi. Shuningdek, ta’limning milliy an’analarga moslashuvi, sifatini oshirish va global standartlar

bilan uyg'unlashuvi masalalari ilmiy asosda ko'rib chiqiladi. Maqolada statistik ma'lumotlar, qonunchilik va so'nggi islohotlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: milliy ta'lim tizimi, ta'lim islohotlari, maktab, oliy ta'lim, pedagogika, ta'lim sifati, davlat siyosati, O'zbekiston.

Аннотация: В данной статье проводится анализ национальной системы образования в Узбекистане. Рассматриваются структура системы образования, основные этапы, государственная политика и реформы в сфере образования. Также научно обоснованно изучаются вопросы адаптации образования к национальным традициям, повышения его качества и согласования с глобальными стандартами. В статье анализируются статистические данные, законодательство и последние реформы.

Ключевые слова: национальная система образования, образовательные реформы, школа, высшее образование, педагогика, качество образования, государственная политика, Узбекистан.

Annotation: This article analyzes the national education system in Uzbekistan. It examines the structure of the education system, its main stages, government policy, and reforms in the education sector. The article also scientifically addresses issues of adapting education to national traditions, improving its quality, and aligning it with global standards. Statistical data, legislation, and recent reforms are analyzed in the study.

Keywords: national education system, educational reforms, school, higher education, pedagogy, education quality, government policy, Uzbekistan.

Kirish. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng, milliy ta'lim tizimini shakllantirish va modernizatsiya qilish davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'ldi. Ta'lim tizimi mamlakatning iqtisodiy,

ijtimoiy va madaniy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Milliy ta'lim tizimi nafaqat bilim berish bilan cheklanmay, balki yosh avlodni ma'naviy, madaniy va ahloqiy jihatdan tarbiyalashga qaratilgan. Shu bilan birga, global ta'lim standartlariga moslashish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va pedagogik kadrlarga zamonaviy talablarni qo'yish muhim vazifalardir [1].

O'zbekistonning ta'lim tizimi umumiy, o'rta, kasb-hunar va oliy ta'lim bosqichlarini o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, bolalarni dastlabki yoshdan tarbiyalash, maktabgacha ta'limni rivojlantirish, ilmiy-pedagogik salohiyatni oshirish va milliy an'analarni saqlash davlat strategiyasining ajralmas qismi hisoblanadi [2].

METODOLOGIYA

Maqolada analitik va taqqoslash metodlari asosida milliy ta'lim tizimi o'rganildi. Asosiy manbalar sifatida O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi statistik hisobotlari, xalqaro ta'lim reytinglari, milliy qonunchilik hujjatlari, shuningdek ilmiy maqolalar va monografiyalar qo'llanildi [3]. Maqola davomida quyidagi tadqiqot metodlari ishlatildi:

- **Taqqoslash metodi:** O'zbekistondagi ta'lim tizimi va boshqa davlatlarning milliy ta'lim tizimlari bilan solishtirildi.
- **Analitik metod:** Ta'lim siyosati, qonunchilik va statistik ma'lumotlar tahlil qilindi.
- **Sistematik yondashuv:** Ta'lim tizimi bosqichlari, mazmuni va pedagogik yondashuvlar tizimli tarzda o'rganildi.

Natijalar

O'zbekiston ta'lim tizimi quyidagi asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- **Maktabgacha ta'lim:** 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan. Bu bosqichda bolalarning ijtimoiy, ma'naviy va intellektual rivojlanishiga e'tibor qaratiladi. 2023 yil ma'lumotlariga

ko'ra, mamlakatda maktabgacha ta'lim muassasalarida 85% bolalar qamrab olingan [4, 23-bet].

- **Umumiy o'rta ta'lim:** 9 yillik majburiy ta'limni o'z ichiga oladi. 2022 yilda qabul qilingan yangi ta'lim konsepsiyasi maktablarda zamonaviy darsliklar va interaktiv metodlarni joriy etishni nazarda tutadi [5, 45-bet].

- **Oliy va kasb-hunar ta'limi:** O'zbekistonning oliy ta'lim tizimi 70 dan ortiq davlat va nodavlat oliy ta'lim muassasalarini o'z ichiga oladi. 2022 yilda 1,2 milliondan ortiq talabalar oliy ta'limda ta'lim olgan [6, 112-bet].

Milliy ta'lim tizimi raqamli texnologiyalar va STEM ta'limni joriy etishga alohida e'tibor qaratmoqda. Masalan, 2023 yilda "Raqamli maktab" loyihasi doirasida 500 dan ortiq maktablarda elektron darsliklar va interaktiv metodlar tatbiq qilindi [7, 34-bet].

Tahlil va muhokama

O'zbekiston milliy ta'lim tizimi mustaqillik yillarida sezilarli rivojlanish yo'lini bosib o'tgan bo'lsa-da, tizimning ichki tarkibi, sifat ko'rsatkichlari, pedagogik jarayon va o'quvchilarning global raqobatga tayyorlanishi masalalari hali ham keng tadqiqot va tahlilni talab qiladi. Milliy ta'lim tizimining rivojlanishi bir qancha ijobiy jihatlar bilan birga, ayrim muammolar va salbiy omillarni ham o'z ichiga oladi. Ushbu bo'limda ta'lim tizimining samaradorligi, pedagogik metodlar, innovatsiyalar va milliy qadriyatlarni saqlash borasidagi holatlar, shuningdek, hududlar bo'yicha ta'limdagi tafovutlar keng tahlil qilinadi.

O'zbekiston ta'lim tizimida ijobiy o'zgarishlarning asosiy ko'rsatkichlaridan biri sifatni oshirishga qaratilgan ishlar hisoblanadi. So'nggi yillarda maktablarda yangi darsliklar va interaktiv o'quv materiallari tatbiq qilinmoqda. Masalan, "Raqamli maktab" loyihasi

doirasida 2023 yil ma’lumotlariga ko’ra 500 dan ortiq maktabda elektron darsliklar va interaktiv metodlar tatbiq qilindi [7, 34-bet]. Bu esa nafaqat o’quv jarayonini qiziqarli qiladi, balki o’quvchilarning bilimni mustahkamlash darajasini oshirishga xizmat qiladi. Interaktiv metodlar o’quvchilarda mustaqil fikrlash, mantiqiy tafakkur va kreativ yondashuvni shakllantirishda muhim rol o’ynaydi. Shu bilan birga, darslarda video va animatsion materiallardan foydalanish, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar orqali tabiiy fanlar va texnologiyalarni o’rganish imkonini beradi.

Milliy qadriyatlarni saqlash ta’lim tizimining yana bir muhim jihati hisoblanadi. O’zbekistonning tarixi, madaniyati, adabiyoti va an’analari maktab darsliklariga va o’quv dasturlariga integratsiya qilinmoqda. Shu bilan birga, o’quvchilarga tarixiy shaxslar, milliy bayramlar, urf-odat va an’analar haqida chuqur bilim beriladi. Bu jarayon yosh avlodni nafaqat akademik jihatdan, balki ma’naviy, madaniy va ijtimoiy jihatdan tarbiyalashga xizmat qiladi [9, 56-bet]. Milliy qadriyatlarni integratsiyalashning ijobiy jihati shundaki, bolalar o’zligini anglashi va jamiyatda faol ishtirok etish, shuningdek, milliy ongini shakllantirish imkoniyatiga ega bo’ladi.

Shuningdek, ta’limning global standartlarga moslashuvi ham muhim ahamiyatga ega. STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali o’quvchilar xalqaro raqobatga tayyorlanmoqda. O’zbekiston ta’limi xalqaro reytinglarda o’z pozitsiyasini oshirish uchun ilg’or pedagogik metodlarni tatbiq etmoqda. Masalan, oliy ta’lim muassasalarida xalqaro sertifikatlangan kurslar, laboratoriyalar va ilmiy tadqiqot loyihalari tashkil etilgan [10, 89-bet]. Bu o’quvchilarni texnologik rivojlanishga

tayyorlash, innovatsion fikrlashni shakllantirish va kelajakda ilmiy kadr sifatida tayyorlash imkonini beradi.

Biroq, ta’lim tizimida ayrim salbiy jihatlar ham mavjud. Ulardan biri – resurslar yetishmovchiligi. Qishloq hududlarida zamonaviy texnologiyalar va malakali pedagoglar yetishmasligi ta’lim sifatiga salbiy ta’sir ko’rsatadi [11, 101-bet]. Shu bois, mamlakatning ayrim hududlaridagi maktablar va oliy ta’lim muassasalari shahar maktablari bilan solishtirganda sifat jihatidan orqada qolmoqda. Bu tafovutlar bolalarning bilim olish imkoniyatlarini cheklaydi va natijada milliy ta’lim tizimi bo’yicha umumiy raqobatbardoshlikni pasaytiradi.

Boshqa muammo – o’quv dasturlarining eskirishi. Ba’zi darsliklar va metodik vositalar 20 yil avvalgi standartlarga asoslangan bo’lib, ular zamonaviy pedagogik talablar va texnologiyalar bilan uyg’unlashmagan [12, 63-bet]. Bu esa o’quvchilarning ilmiy fikrlash, muammolarni hal qilish va innovatsion yondashuvlarni shakllantirish qobiliyatini cheklaydi. Shu sababli, pedagogik kadrlar malakasini oshirish va o’quv dasturlarini modernizatsiya qilish bo’yicha ishlarni kuchaytirish zarur.

Ta’limdagi regional tafovutlar ham muhim muammo sifatida qolmoqda. Shahar va qishloq maktablari o’rtasidagi sifat farqi sezilarli. Shahar maktablari zamonaviy laboratoriyalar, multimedia vositalar va yuqori malakali o’qituvchilar bilan ta’minlangan bo’lsa, qishloq maktablarida bu imkoniyatlar cheklangan. Bu esa talabalar imkoniyatlaridagi tengsizlikka olib keladi [4, 26-bet]. Shu nuqtai nazardan, davlat tomonidan resurslarni teng taqsimlash, qishloq maktablariga zamonaviy texnologiyalar va pedagogik metodlarni joriy etish ustuvor vazifa hisoblanadi.

Pedagogik kadrlar tayyorlash tizimi ham tahlil qilinadi. Oliy pedagogika instituti va malaka oshirish markazlari orqali o’qituvchilarni

zamonaviy pedagogik metodlar bilan tanishtirish ishlari olib borilmoqda. Pedagogik kadrlarning malakasi va kompetensiyasi ta’lim sifatiga bevosita ta’sir qiladi. Shu bois, o’qituvchilarning muntazam ravishda malakasini oshirish, yangi pedagogik texnologiyalarni o’rgatish va amaliyotda qo’llash ta’lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Tahlil davomida milliy ta’lim tizimining ijobiy va salbiy jihatlarini integratsiyalash orqali tizimni takomillashtirish yo’llari ham aniqlanadi. Masalan, raqamli texnologiyalarni tatbiq etish, interaktiv o’quv materiallarini yaratish, milliy qadriyatlarni saqlash va pedagogik kadrlar malakasini oshirish bir-birini to’ldiruvchi omillar sifatida ko’riladi. Shu bilan birga, hududlar bo’yicha resurslar taqsimoti va o’quv dasturlarining zamonaviy talablar bilan uyg’unligi tizimning samaradorligini oshiradi.

O’zbekiston milliy ta’lim tizimi uchun yana bir muhim jihat – ta’limning ijtimoiy adolat prinsiplariga asoslanganligidir. Ta’lim barcha qatlamlar va hududlar uchun teng imkoniyat yaratishi kerak. Shu bois, qishloq va shahar o’rtasidagi tafovutlarni kamaytirish, zamonaviy laboratoriyalar va pedagogik resurslar bilan ta’minlash, shuningdek, malakali o’qituvchilarni hududlarga jalb qilish davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biri bo’lib qoladi.

Xulosa

O’zbekiston milliy ta’lim tizimi mustaqillik yillarida sezilarli darajada rivojlandi. Tizim maktabgacha ta’limdan tortib oliy ta’limgacha bosqichlarni qamrab oladi, milliy qadriyatlar va global standartlarni uyg’unlashtirishga intiladi. Raqamli texnologiyalar va STEM ta’limni tatbiq etish, sifatni oshirish va pedagogik kadrlarga bo’lgan talab tizimni yanada mustahkamlash imkonini beradi. Shu bilan birga, resurs yetishmovchiligi, darslik va metodik vositalarning eskirishi, hamda

regional tafovutlar kabi muammolar mavjud. Ularni hal etish uchun davlat siyosati va innovatsion yondashuvlar davom ettirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi. “Ta’lim rivoji hisobotlari 2022”, Toshkent, 2022, 1–60-bet.
2. Karimov I. “O‘zbekiston ta’lim tizimining rivojlanishi”, Toshkent, 2021, 12–45-bet.
3. Islomov D. “Pedagogik tadqiqot metodlari”, Toshkent, 2020, 33–78-bet.
4. O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi. “Maktabgacha va umumiy ta’lim statistikasi”, Toshkent, 2023, 23–30-bet.
5. Tursunov A. “Yangi ta’lim konsepsiyasi va uning amaliyoti”, Pedagogika jurnal, 2022, 45–52-bet.
6. Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi hisobotlari, Toshkent, 2022, 112–119-bet.
7. Raqamli ta’lim loyihalari bo‘yicha davlat hisobotlari, Toshkent, 2023, 34–42-bet.
8. Qodirov S. “Pedagogik innovatsiyalar va ta’lim sifati”, Ilmiy maqola, 2021, 78–85-bet.
9. Abdurahmonov T. “Milliy qadriyatlarni ta’lim jarayonida saqlash”, Pedagogika tahlillari, 2020, 56–61-bet.
10. Nazarov R. “STEM va raqamli ta’limning joriy etilishi”, Ilmiy jurnal, 2022, 89–95-bet.
11. Rustamova F. “Resurs yetishmovchiligi va ta’lim sifatiga ta’siri”, Pedagogika masalalari, 2021, 101–108-bet.
12. Saidov M. “O‘quv dasturlarining modernizatsiyasi zarurati”, Ilmiy maqola, 2020, 63–70-bet.

ABDULLA AVLONIYNING PEDAGOGIK QARASHLARI

Ne’matova Mohidil

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 2-bosqich talabasi

Email: shohsanamqamvbarova684@gmail.com

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o’g’li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlari, uning ma’rifatparvarlik faoliyati va ta’lim–tarbiya borasidagi ilmiy-amaliy yondashuvlari tahlil qilinadi. Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asaridagi tarbiyaga doir g’oyalari, milliy maktab haqidagi fikrlari hamda yosh avlodni komil inson etib tarbiyalashga qaratilgan konsepsiyalari yoritiladi. Shuningdek, u ilgari surgan ma’naviy-axloqiy tarbiya tamoyillari bugungi pedagogika jarayoniga ta’siri nuqtayi nazaridan baholanadi.

Kalit so’zlar: Abdulla Avloniy, pedagogika, tarbiya, ma’rifat, “Turkiy guliston yoxud axloq”, milliy maktab, ma’naviy-axloqiy tarbiya.

Аннотация: В статье анализируются педагогические взгляды Абдуллы Авлони, его просветительская деятельность и научно-практические подходы к вопросам образования и воспитания. Особое внимание уделено идеям нравственного воспитания, изложенным в труде «Туркий гулистон йохуд ахлоқ», концепциям национальной школы и формированию всесторонне развитой личности. Педагогические принципы Авлони оцениваются в контексте их значимости для современной образовательной среды.

Ключевые слова: Абдулла Авлони, педагогика, воспитание, просветительство, национальная школа, нравственное воспитание.

Abstract: This article examines the pedagogical views of Abdulla Avloni, focusing on his educational philosophy, enlightenment activities, and his scientific-practical approaches to teaching and upbringing.

Particular attention is given to the moral and ethical concepts presented in his work *“Turkiy Guliston yoki Axloq”*, his ideas about the national school model, and his principles for shaping a well-rounded individual. Avloni’s pedagogical ideas are assessed in terms of their relevance and impact on modern education.

Keywords: Abdulla Avloni, pedagogy, education, upbringing, enlightenment, national school, moral education.

Kirish. Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlari o‘z davrining ma’rifatparvar va islohotchi ruhini ifoda etib, milliy ta’lim tizimini shakllantirish va yosh avlodni tarbiyalash masalalarida chuqur ta’sir ko’rsatgan. Uning ta’lim haqidagi qarashlari maktab va o’qituvchining jamiyatdagi o’rni, tarbiya va ma’rifatning birligi, hamda milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirishga qaratilgan amaliy yondashuvlar orqali ifodalanadi.

Avloniy o‘z asarlarida madaniyat va bilimni xalqning erkinligi va taraqqiyoti poydevori deb bilgan, shuning uchun ham u maktabni faqat bilim beruvchi muassasa emas, balki ruhiy va axloqiy shakllantirish markazi sifatida ko’rgan. U ta’limni individualning aqliy va ma’naviy taraqqiyoti, jamiyatga foydali shaxsni tarbiyalash vositasi deb hisoblagan va shu maqsadda o’quv jarayonida axloqiy tarbiya masalalariga katta e’tibor bergan. Avloniyning pedagogik kontekstida kitob, adabiyot va ona tili asosiy vositalar sifatida ajralib turadi; u o’quvchiga kitobxonlik madaniyatini singdirish, fikrlash va tanqidiy qarashlarni rivojlantirish orqali o’qituvchilik amaliyotida sifatli o’zgarishlar yuz berishini ta’kidlagan. Shuningdek, Avloniyning dars uslublari ko’pincha interaktiv va muhokamaga yo’naltirilgan bo’lib, o’quvchini faollikka chorlagan, uning ijodiy qobiliyatlarini, mustaqil fikrlashini qo’llab-quvvatlagan. [1]

Asosiy qism. U o'z asarlarida maktabni milliy ma'naviyatning markazi sifatida ko'rib, unda ona tilining, milliy adabiyotning va tarixning mustahkam o'rgatilishiga urg'u bergan, shu yo'l bilan avlodlar orasida milliy ong va sha'n-shavkatni mustahkamlashni nazarda tutgan. Bu yondashuv Avloniyning pedagogik merosini bugungi kunda ham pedagogika nazariyasi va ta'lim siyosati doirasida muhim manba sifatida qoldiradi. [2] Uning fikricha, ta'lim orqali nafaqat bilim beriladi, balki shaxsning axloqiy asoslari — mehr-oqibat, halollik, mardlik va jamiyatga xizmat qilish fazilatlari shakllanadi. Avloniyning ma'rifatparvarlik faoliyati va maktab qurishga oid tashabbuslari, o'qituvchilarni tayyorlash va ularning mahoratini oshirish bo'yicha takliflari ham o'z davrida katta ahamiyat kasb etgan. U o'qituvchini nafaqat fan o'rgatuvchi, balki tarbiyaviy rolni ham bajaruvchi shaxs sifatida ko'rgan; shunday ekan, o'qituvchining shaxsiy fazilatlari, ilmiy va axloqiy salohiyati ta'lim sifatini belgilovchi muhim omil hisoblangan. Avloniyning pedagogik metodlari amaliy jihatdan ham mazmunli bo'lib, u maktablarda darslarni hayotiy, amaliy misollar asosida tashkil etishni, o'quvchilarning kundalik hayotdagi muammolari bilan bog'liq mavzularni muhokama qilishni tavsiya qilgan. Bu o'quvchilarda fanlarga nisbatan qiziqishni uyg'otibgina qolmay, balki ularni jamiyat hayotiga faol jalb etish vositasi bo'lgan. Avloniy ta'lim mazmuni va metodikasida milliy va umumiy insoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirishga intilgan; u xalq ta'limi va zamonaviy ilm-fan o'rtasidagi muvozanatni saqlash zarurligini qayd etgan, shuning uchun ham o'quv dasturlarida ona tili, tarix va adabiyotga alohida o'rin berish kerakligini ta'kidlagan. [3] Uning pedagogik qarashlarida ta'lim-tarbiya jarayonining uzviyligi, muntazamligi va turli yosh bosqichlariga moslashuvi muhim deb hisoblangan; Avloniy yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda dars

metodlarini moslashtirish zarurligini ilgari surgan. Bunda u o‘yin, qo‘shiq va amaliy ishlar orqali kichik yoshdagi bolalarga bilim berishning samaradorligini yuqori baholagan. Avloniyning tarbiyaviy printsiplari orasida ota-ona va jamiyat bilan hamkorlik qilish g‘oyasi alohida ajralib turadi; u ta‘lim jarayonida oilaning roli muhimligini ta‘kidlab, maktab va ota-ona o‘rtasidagi uzviy aloqani rag‘batlantirishni maslahat bergan. Shuningdek, Avloniy mahalla va jamiyatdagi ijtimoiy institutlarning ta‘limdagi roli, ularning ma‘naviy tarbiya va madaniyatni saqlashdagi o‘rni haqida ham fikr yuritgan. Avloniyning asarlarida keltirilgan axloqiy tarbiya tamoyillari bugungi kunda ham dolzarb bo‘lib qolmoqda; u o‘z vaqtida insonparvarlik, hamjihatlik, ilmga intilish kabi g‘oyalarni targ‘ib qilgan va ularni milliy tarbiya tizimining ajralmas qismiga aylantirishga harakat qilgan. Uning pedagogik merosi ichida ijtimoiy adolatga urg‘u, bilim orqali ijtimoiy tabaqalanishni kamaytirish, hamda yoshlarni mas‘uliyatli va faol fuqarolar sifatida tarbiyalash maqsadlari aniq ko‘rinadi. Avloniy ta‘lim siyosatiga oid takliflari orasida o‘qituvchilarni malakasini oshirish, maktablar uchun o‘quv resurslarini yaratish va metodik materiallarni tizimli ravishda joriy etish kabi amaliy choralar mavjud bo‘lgan. U o‘zining davrida maktablarning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, kutubxonalar tashkil etish va mahalliy adabiyotlarni nashr etishni ham jadallik bilan ilgari surgan. [4] Bu tashabbuslar o‘quvchilarning bilimga bo‘lgan qiziqishini oshirishga va milliy madaniyatni yangi avlodlarga yetkazishga xizmat qilgan. Avloniyning pedagogik qarashlarida ilmiy metod va fazilatlarning uyg‘unligi muhim o‘rin egallaydi; u talaba va o‘qituvchilar orasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, mustaqil tadqiqot ishlariga undash orqali ilmiy tafakkurni shakllantirishni qo‘llab-quvvatlagan. Shu bilan birga, u pedagogik jarayonda axloqiy normativlarni va milliy

qadriyatlarni saqlash orqali ijtimoiy barqarorlikka erishish mumkin deb hisoblagan. Avloniyning ma’rifat yondashuvi va pedagogik amaliyoti mahalliy tarix va madaniyat bilan chambarchas bog’langan bo’lib, u maktabni o’sha davrning ma’naviy markaziga aylantirish orqali xalqni yangilashni maqsad qilgan. Uning bu konsepsiyalari bugungi ta’lim tizimida ham yangicha pedagogik texnologiyalar va metodlarni milliy kontent bilan uyg’unlashtirish orqali davom ettirilishi mumkin. Shu tariqa, Avloniy pedagogikasining asosiy g’oyalari — milliylikni saqlash, axloqiy tarbiya, o’qituvchining yuqori ma’naviy va ilmiy darajasi, hamda ta’limning amaliy va hayotiy yo’nalishlari — bugungi kunda ham ta’lim siyosati va amaliyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Uning merosi pedagogik nazariya va metodikani boyitib, yosh avlodni shakllantirishda milliy ongni mustahkamlashga xizmat qiluvchi kuchli ilmiy-asriy poydevor bo’lib qolmoqda. [5]

Xulosa. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar Avloniyning ba’zi tamoyillarini yangi axborot texnologiyalari va global pedagogik tajriba bilan uyg’unlashtirgan holda, milliy ta’limning samaradorligini oshirish uchun keng yo’l ochadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, Avloniy pedagogik qarashlari nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki hozirgi ta’lim muammolarini hal etishda ham amaliy ko’rsatmalar beradi va pedagogik amaliyotni milliy-ma’naviy asosda yangilash uchun ilhom manbai bo’lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent: [Nashriyot], 1909.
2. Rahimov, M. Abdulla Avloniy va milliy ma’rifat. Toshkent: Ma’naviyat, 2015.

3. Ismoilov, K. O'zbek ma'rifatparvarlari: Avloniy merosi. Toshkent: Fan, 2018.
4. Tursunov, S. Ta'lim tarixi va pedagogik fikrlar. Toshkent: Akademnashr, 2020.
5. Qodirov, B. Milliy ta'lim tizimi va ma'naviyat. Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 2019.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QITISH TIZIM: FINLANDIYA VA GERMANIYA TAJRIBASI

Nishonbayeva Shaydo Nizomjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti 1-bosqich talabasi.

Ilmiy rahbar: B.A.Tillayev

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Finlandiya va Germaniya mamlakatlarining boshlang'ich ta'lim tizimi va ularning amaliyotlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida har ikki davlat ta'lim tizimida o'quvchilarga yondashuvi, baholash tizimi va ta'lim metodlari o'rganib chiqiladi. Tahlillar natijasida, har ikki davlat tajribasining o'ziga xos ustun jihatlari mavjudligi borasidagi fikr va mulohazalar o'z aksini topadi. Shuningdek ikki davlat tajribasi taqqoslanib, O'zbekiston ta'lim tizimi uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan jihatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, Finlandiya tajribasi, germaniya ta'lim tizimi, pedagogika, o'quv dasturi.

Аннотация: В данной статье анализируются системы начального образования Финляндии и Германии и их практика. В ходе исследования изучаются подход к учащимся, системы оценки и методы обучения в системах образования обеих стран. В результате анализа высказываются мнения и комментарии о наличии

конкретных преимуществ опыта обеих стран. Также сравнивается опыт двух стран и выделяются аспекты, имеющие значение для системы образования Узбекистана.

Ключевые слова: начальное образование, финский опыт, немецкая система образования, педагогика, учебная программа.

Abstract: This article analyzes the primary education systems of Finland and Germany and their practices. During the study, the approach to students, assessment systems and teaching methods in the education systems of both countries are studied. As a result of the analysis, opinions and comments are reflected on the existence of specific advantages of the experience of both countries. The experience of the two countries is also compared and aspects of importance for the education system of Uzbekistan are highlighted.

Keywords: primary education, Finnish experience, German education system, pedagogy, curriculum

Bugungi globallashuv davrida ta’lim tizimini takomillashtirish, xususan boshlang’ich ta’lim sifati va samaradorligini oshirish har bir davlatning asosiy vazifalaridan biridir. Jumladan, dunyoning rivojlangan davlatlari tajribasidan o’rganish, zamonaviy metodlar va texnologiyalarni o’quv jarayoniga joriy etish ta’lim sifatini oshirishda muhim omillardan biri sanaladi.

Finlandiya ta’lim tizimi dunyodagi eng muvaffaqiyatli tizimlardan biri bo’lib bo’lib, unda o’quvchi shaxsini rivojlantirishga asosiy e’tibor qaratilgan. “Finlandiya boshlang’ich ta’limida baholash jarayoni bolaning individual rivojlanishiga yo’naltirilgan. Dars soatlari oz, lekin o’quv jarayoni samarali tashkil etilgan. Har bir bola o’z sur’atida o’zlashtirishi mumkin.”[1]

“Bu davlat ta’limi bolalarning tabiiy rivojlanishi, psixologik tayyorgarligi va qiziqishlariga asoslanadi. Maktabda raqobat emas, hamkorlik muhim. O’quvchilarning mustaqil fikrlashi va ijodkorligi qo’llab-quvvatlanadi.” [2] Bu yondashuv o’quvchilarda ijtimoiy faollik, ijodiy va mustaqil fikrlashini rivojlantiradi. Finlandiyada o’quvchilar 7 yoshdan maktabga qabul qilinadi. Baholash tizimi ko’proq kuzatish va rivojlanishini monitoring qilishga asoslangan. Finlandiyalik mutaxassislar “Kamroq dars-ko’proq sifat” shioriga amal qiladilar. “Yevropa mamlakatlarida xususan, Finlandiyada boshlang’ich ta’limni innovatsion pedagogik yondashuv, o’yin orqali o’qitish va interfaol usullar muhim ahamiyatga ega. O’qituvchilar boshlang’ich ta’limda yetakchi rol o’ynaydi”[3]

Germaniya boshlang’ich ta’lim tizimi tartib, intizom va aniq ta’lim standartlariga asoslangan bo’lib, o’quvchilarda ma’suliyat va vaqtni boshqarish ko’nikmalarini shakllantiradi. “Germaniya boshlang’ich maktablarida baholash tizimi an’anaviy bo’lib, o’quvchilar mehnati muntazam nazorat qilinadi. Har bir o’quvchi intizom, tartib va o’z vaqtini rejalashtirishga o’rgatiladi.”[4] Germaniyada bolalar 6 yoshidan maktabga qabul qilinadi va boshlang’ich ta’lim odatda 4 yil davom etadi. Bu davrda asosiy e’tibor savodxonlik, matematika, tabiatshunoslik, san’at va axborot madaniyatini shakllantirishga qaratiladi. O’quvchilar qobiliyatiga qarab guruhlariga bo’linadi va maktablar ota-onalar bilan yaqin hamkorlikda ishlaydi.

“Rivojlangan davlat ta’lim tizimida asosiy e’tibor shaxsning har tomonlama rivojlanishiga qaratiladi. O’quvchi bilimdan tasgqari hayotiy ko’nikmalarga ham ega bo’lishi lozim”[5] Boshlang’ich ta’limda o’quvchilar yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda o’yin va amaliy faoliyat orqali o’qitish dars samaradorligini oshiradi. Finlandiyada bu

yondashuv keng qo'llanilsa Germaniya amaliyot, intizom va rejalashtirilgan dasturdan foydalanadi. Jumladan, boshlang'ich ta'limda har bir bolaning individual rivojlanishi va ta'lim-tarbiya birligi asosiy tamoyil hisoblanadi. Finlandiya tajribasi bu borada erkin rivojlanish modelini taklif etsa, Germaniya qat'iy standartlar va intizomni qo'llaydi.

Xulosa qilib aytganda, har ikkala davlat ta'lim tizimi o'ziga xos yondashularga ega bo'lsa-da ta'limning bosh maqsadi- barkamol, mustaqil fikrlovchi va jamiyatda o'z o'rnini topa oladigan shaxsni tarbiyalashdan iborat. Ushbu tajribalarni uyg'unlashtirib qo'llash boshlang'ich ta'lim sifatini yaxshilash, zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. OECD. Education Policy Outlook: Finland(2022)
2. Sahiberg P.(2021). Finnish Lessons
3. UNESCO. Educational Practices in Europe(2020)
4. Schineider S. (2022). Primary Education in Germany
5. Jamoliddinova A.(2019) Jahon ta'lim tizimi tajribasi

NOGIRONLIGI BO'LGAN TALABALARNING IJTIMOIIY MA DANIY MOSLASHUVI VA QO'LLAB QUVVATLASH MEXANIZMLARI

Mirzayeva Bibisora Odiljon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti

Ijtimoiy ish yo'nalishi DU-25 guruhi 1-kurs talabasi

Tel: +998500730429

Annotatsiya: Mazkur maqolada nogironligi bo'lgan talabalarning oliy ta'lim muassasalariga ijtimoiy-madaniy moslashuvi jarayoni va bu

jarayonda samarali qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda nogiron talabalarning ta'lim muhitiga integratsiyalashuvi, psixologik moslashuvi hamda ijtimoiy sheriklik tizimi orqali yaratilayotgan sharoitlar yoritilgan. Shuningdek, ta'lim muassasalari, jamoatchilik va davlat tashkilotlarining hamkorlikdagi faoliyati, inklyuziv ta'lim tamoyillarini amaliyotga joriy etish bo'yicha tavsiyalar berilgan. Maqola nogiron talabalarning shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarish, ularning madaniy faoliyatda ishtirokini kengaytirish va jamiyatga to'laqonli integratsiyalashuvini ta'minlash yo'llarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: nogiron talaba, ijtimoiy-madaniy moslashuv, qo'llab-quvvatlash mexanizmlari, inklyuziv ta'lim, integratsiya, psixologik moslashuv, ijtimoiy sheriklik, ta'lim muhit

Kirish

Hozirgi davrda inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, jamiyatda inklyuziv muhit yaratish masalalari global miqyosda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Nogironligi bo'lgan shaxslarning, xususan, talabalarning ta'lim tizimiga to'laqonli jalb etilishi ularning ijtimoiy-madaniy hayotda faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Oliy ta'lim muassasalarida nogiron talabalarning moslashuvi, o'zini jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida his etishi, ularning ruhiy va ijtimoiy barqarorligini mustahkamlash zamonaviy ta'lim siyosatining muhim yo'nalishlaridan biridir. Nogiron talabalarning ijtimoiy-madaniy moslashuvi jarayoni ko'p omilli bo'lib, u faqat ta'lim muassasasining sharoitlari bilan emas, balki o'qituvchilarning yondashuvi, tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlar, psixologik qo'llab-quvvatlash tizimi hamda jamiyatda shakllangan ijtimoiy qadriyatlar bilan ham chambarchas bog'liqdir. Shu bois bu jarayonda qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish va ularni

samarali yo'lga qo'yish, nogiron talabalarning shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarish, ularni ijtimoiy va madaniy hayotga faol jalb etish dolzarb vazifa hisoblanadi. Mazkur mavzu doirasida nogiron talabalarning ijtimoiy-madaniy moslashuv jarayoniga ta'sir etuvchi omillar, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari, shuningdek, davlat va jamiyat tomonidan ko'rsatilayotgan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorligi tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqot orqali inklyuziv ta'limni yanada takomillashtirish, nogiron talabalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish hamda ularning jamiyatda o'z o'rnini topishiga ko'maklashuvchi amaliy tavsiyalar ishlab chiqish maqsad qilinadi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda nogironligi bo'lgan talabalarning ijtimoiy-madaniy moslashuvi jarayonini chuqur tahlil qilish hamda ularni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorligini o'rganish maqsadida kompleks yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida inklyuziv ta'lim, sotsiologiya, psixologiya hamda pedagogika fanlarining zamonaviy nazariy konsepsiyalari va tamoyillari asos qilib olindi.

Tadqiqot quyidagi asosiy metodlarga tayandi:

1. **Nazariy tahlil metodi** – nogironligi bo'lgan talabalarning ijtimoiy-madaniy moslashuvi va inklyuziv ta'lim tizimi bo'yicha milliy hamda xorijiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy maqolalar o'rganildi. Bu orqali mavjud tajribalar, yondashuvlar va ilmiy qarashlar tahlil qilindi.

2. **Sotsiologik so'rov (anketalashtirish)** – oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan nogiron talabalarning ijtimoiy-madaniy

moslashuvdagi muammolari, ehtiyojlari va qo'llab-quvvatlash tizimidan qoniqlash darajasi aniqlash maqsadida so'rovnoma o'tkazildi.

3. **Suhbat va intervyu metodi** – nogiron talabalarning o'qituvchilari, psixologlari hamda guruhdosh talabalari bilan suhbatlar tashkil etilib, ularning fikr-mulohazalari o'rganildi. Bu metod ijtimoiy muhitdagi o'zaro munosabatlar va psixologik holatni aniqlashga yordam berdi.

4. **Kuzatish metodi** – nogiron talabalarning o'quv jarayoni, madaniy tadbirlarda ishtiroki hamda ijtimoiy faollik darajasi bevosita kuzatish orqali tahlil qilindi.

5. **Tahlil va sintez metodi** – olingan natijalar umumlashtirilib, nogiron talabalarning ijtimoiy-madaniy moslashuviga ta'sir etuvchi asosiy omillar tizimlashtirildi hamda ularni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari taklif etildi.

Tadqiqotda empirik ma'lumotlar bilan bir qatorda normativ-huquqiy manbalar, xususan, O'zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida”gi qonuni, “Ta'lim to'g'risida”gi qonuni hamda BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi asosiy metodologik manba sifatida foydalanildi. Mazkur metodlar yordamida olingan natijalar tahlil qilinib, nogiron talabalarning ijtimoiy-madaniy integratsiyasini yaxshilashga xizmat qiluvchi amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot davomida o'tkazilgan sotsiologik so'rovnoma, suhbat va kuzatish natijalari nogironligi bo'lgan talabalarning oliy ta'lim muassasalaridagi ijtimoiy-madaniy moslashuv jarayoni murakkab va ko'p omilli ekanligini ko'rsatdi. Quyida asosiy tahliliy xulosalar keltiriladi.

1. Ijtimoiy-madaniy moslashuv holati

So‘rov natijalariga ko‘ra, respondentlarning 65 foizi o‘zlarini ta‘lim muhitida qisman moslashgan deb hisoblaydi, 20 foizi to‘liq moslashganini bildirgan, 15 foizi esa hali ijtimoiy muhitga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelayotganini qayd etgan. Bu esa nogiron talabalarning o‘zini erkin ifoda etishi, guruhdagi ijtimoiy faolligi va madaniy tadbirlarda ishtirok etish darajasi hali ham yetarli emasligini ko‘rsatadi.

2. Moslashuvga ta’sir etuvchi asosiy omillar

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, nogiron talabalarning ijtimoiy-madaniy integratsiyasiga quyidagi omillar kuchli ta’sir ko‘rsatadi:

- o‘qituvchilarning inklyuziv yondashuvga tayyorgarlik darajasi;
- ta‘lim muassasasida yaratilgan jismoniy imkoniyatlar (pandus, lift, maxsus texnika va resurslar);
- psixologik qo‘llab-quvvatlash xizmati faoliyati;
- tengdoshlar bilan ijobiy ijtimoiy munosabatlarning mavjudligi;
- oilaviy va jamoaviy yordam tizimi.

Bu omillardan birortasining yetishmasligi nogiron talabalarda ijtimoiy izolyatsiya, o‘ziga ishonchsizlik va madaniy faoliyatdan chetlashuv holatlarini keltirib chiqarishi mumkinligi aniqlandi.

3. Qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining holati

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ko‘plab oliy ta‘lim muassasalarida nogiron talabalarga yordam berish tizimi mavjud bo‘lsa-da, ularning ko‘pchiligi faqat moddiy yoki texnik yordam bilan chegaralanib qolgan. Shu bilan birga, psixologik maslahat xizmati, mentorlik dasturlari, madaniy integratsiya klublari kabi ijtimoiy

yo'naltirilgan mexanizmlar yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan. Respondentlarning 58 foizi o'z muassasasida maxsus qo'llab-quvvatlash markazlari mavjud emasligini bildirgan, 30 foizi esa mavjud markazlarning faoliyatidan to'liq xabardor emas.

4. Ijobiy tajribalar

Ba'zi oliy o'quv yurtlarida nogiron talabalarning moslashuvini qo'llab-quvvatlash bo'yicha samarali tajribalar kuzatildi. Xususan, talabalar bilan muntazam psixologik suhbatlar, “inklyuziv madaniyat” klublari tashkil etilishi, madaniy tadbirlarda nogiron va sog'lom talabalarni birlashtirish amaliyoti ijobiy natija bergan. Bu tadbirlar orqali talabalar o'zini jamiyatning teng huquqli a'zosi sifatida his etgan va ularning ijtimoiy faolligi oshgan.

5. Tadqiqot natijalari asosida xulosalar

- Nogiron talabalarning ijtimoiy-madaniy moslashuvi uchun psixologik, pedagogik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini kompleks tarzda shakllantirish zarur;
- O'qituvchilar va ta'lim xodimlari uchun inklyuziv ta'lim bo'yicha muntazam treninglar o'tkazilishi kerak;
- Oliy ta'lim muassasalarida **“inklyuziv markazlar”**ni tashkil etish va ularni madaniy hamda ma'naviy tadbirlarga faol jalb etish maqsadga muvofiq;
- Talabalarning o'zaro hamjihatligini oshirish uchun mentorlik, tengdoshlar yordam tizimini rivojlantirish lozim;
- Jamiyatda nogironlik masalasiga nisbatan ijtimoiy-madaniy ong va tolerantlikni oshirish bo'yicha keng ko'lamli ma'rifiy ishlar olib borilishi zarur.

Xulosa

Nogironligi boʻlgan talabalarning ijtimoiy-madaniy moslashuvi zamonaviy taʼlim tizimining muhim yoʻnalishlaridan biridir. Ularning jamiyat hayotiga toʻlaqonli qoʻshilishi, oʻz imkoniyatlarini roʻyobga chiqarishi uchun ijtimoiy, psixologik, huquqiy va madaniy qoʻllab-quvvatlash tizimlarini shakllantirish zarur. Bu jarayon nafaqat taʼlim muassasalari, balki butun jamiyatning inklyuziv qadriyatlarni qabul qilishiga, hamkorlikda rivojlanish muhitini yaratishga bogʻliqdir. Moslashuv jarayonida taʼlim muassasalarida maxsus sharoitlar yaratish, individual yondashuv, psixologik xizmatlar, madaniy tadbirlar va jamoaviy faoliyatlar orqali talabalarni ijtimoiy hayotga jalb etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, nogironligi boʻlgan yoshlarning oʻziga boʻlgan ishonchini oshirish, jamoadagi oʻrnini mustahkamlash va ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri boʻlib qolmoqda. Xulosa qilib aytganda, nogironligi boʻlgan talabalarning ijtimoiy-madaniy moslashuvi samarali qoʻllab-quvvatlash mexanizmlarini yaratish, insonparvarlik tamoyillarini mustahkamlash va inklyuziv muhitni kengaytirish orqali taʼminlanadi. Bu esa, oʻz navbatida, har bir shaxsning jamiyatda faol, teng huquqli va ijodkor fuqaro sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Azizova, N. (2021). *Inklyuziv taʼlim: Nazariya va amaliyot asoslari*. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Karimov, S. (2020). *Nogironligi boʻlgan shaxslarni ijtimoiy integratsiyaga tayyorlashning pedagogik asoslari*. Samarqand: SamDU nashriyoti.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. (2020). *Nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida* PQ–4850. <https://lex.uz>
4. UNESCO. (2020). *Inclusion and Education: All Means All*. Paris: UNESCO Publishing.
5. World Health Organization. (2021). *World Report on Disability and Education*. Geneva: WHO Press.
6. Mamatqulova, D. & Tursunova, M. (2022). Nogironligi bo‘lgan talabalarning ijtimoiy moslashuvi va ta‘lim tizimida inklyuziv yondashuv. *Pedagogika va psixologiya jurnali*, 3(2), 45–52.
7. United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)*. New York: UN. <https://www.un.org/disabilities>
8. Xolmurodova, L. (2023). Inklyuziv muhitda madaniy moslashuvning ijtimoiy-psixologik jihatlari. *Oliy ta‘limda innovatsiyalar*, 4(1), 60–68.

ARTEMISIA ALBICALUS O‘SIMLIGINING XALQ TABOBATIDA QO‘LLANILISHI

Mirzayeva Oyzoda Orifjon qizi

Namangan davlat universiteti
Kimyo yo‘nalishi 1-bosqich magistranti,
Namangan viloyati Chortoq tumani
16-maktab kimyo fani o‘qituvchisi

Tel: 94.321.88.93

E-mail: oyzodamirzayeva@mail.com

Annotatsiya: Artemisia albicalus (Oq tanli sho‘ra) - Sho‘radoshlar (Asteraceae) oilasiga mansub ko‘p yillik o‘simlik bo‘lib, asosan Markaziy Osiyo, jumladan O‘zbekiston, Qozog‘iston, Tojikiston va Afg‘onistonning quruq va tog‘li hududlarida o‘sadi. Ushbu o‘simlik an‘anaviy tabobatda

asrlar davomida turli kasalliklarni davolash uchun qo'llanilgan. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, *Artemisia albicalus* o'z tarkibida quyidagi bioaktiv moddalarni o'z ichiga oladi: seskviterpen laktonlar, flavonoidlar, kumarinlar, efir moylari va fenolik birikmalar. Ushbu moddalar unga antioksidant, yallig'lanishga qarshi, antibakterial, antifungal va antiparazitar xususiyatlar beradi.

Xalq tabobatida *Artemisia albicalus* quyidagi maqsadlarda qo'llaniladi:

1. Oshqozon-ichak kasalliklari (gastrit, yara, diareya)
2. Nafas olish tizimi kasalliklari (bronxit, astma)
3. Teri kasalliklari (ekzema, psoriasis, yaralar)
4. Qandli diabet va metabolik buzilishlar
5. Parasitar infeksiyalar
6. Revmatik og'riqlar va yallig'lanishli holatlar

Maqolada *Artemisia albicalus*ning xalq tabobatidagi an'anaviy qo'llanilishi, uning kimyoviy tarkibi, farmakologik xususiyatlari va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar natijalari tahlil qilinadi. Shuningdek, o'simlikning xavfsizligi, dozalari va mumkin bo'lgan nojo'ya ta'sirlari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *Artemisia albicalus*, xalq tabobati, an'anaviy tibbiyot, fitoterapiya, farmakologik xususiyatlar, bioaktiv moddalar, antioksidant faollik, yallig'lanishga qarshi, antimikrob faollik, fitokimyo

Keywords: *Artemisia albicalus*, ethnomedicine, traditional medicine, phytotherapy, pharmacological properties, bioactive compounds, antioxidant activity, anti-inflammatory, antimicrobial activity, phytochemistry

Ключевые слова: *Artemisia albicalus*, народная медицина, традиционная медицина, фитотерапия, фармакологические

свойства, биоактивные соединения, антиоксидантная активность, противовоспалительное, антимикробная, фитохимия

KIRISH

Artemisia turkumiga mansub o'simliklar dunyo bo'ylab 500 dan ortiq turlarni o'z ichiga oladi va ularning aksariyati an'anaviy tibbiyotda qo'llaniladi. *Artemisia albicalus* O'rta Osiyo mintaqasida keng tarqalgan bo'lib, mahalliy aholi tomonidan asrlar davomida turli kasalliklarni davolash uchun ishlatilgan. O'simlikning nomi oqish poya va barglariga ishora qiladi, chunki "albicalus" lotincha "oq poyali" degan ma'noni anglatadi.

O'rta Osiyo xalqlari orasida *Artemisia albicalus* "oq sho'ra" yoki "tog' sho'rasi" nomi bilan mashhur bo'lib, u ko'pincha choy shaklida iste'mol qilinadi yoki tarkibida efir moyi bo'lgan xashaki sifatida ishlatiladi. Qadimgi tibbiy risolalarda, jumladan, Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asarida ham *Artemisia* turlarining davolovchi xususiyatlari qayd etilgan.

Zamonaviy fan an'anaviy bilimlarni ilmiy asoslashga intilmoqda va *Artemisia albicalus* bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar uning xalq tabobatidagi qo'llanilishini tasdiqlaydi.

1. Botanik tavsif va tarqalishi

Artemisia albicalus - balandligi 30-70 sm ga yetadigan ko'p yillik yarimbuta o'simlik. Poyalari tik, sershox, oq-sarg'ish tuklar bilan qoplangan. Barglari ketma-ket joylashgan, patsimon qirqilgan, ustki tomoni yashil, pastki tomoni oqish tukli. Gullari mayda, sariq rangda, savatcha to'pgullarga to'plangan. Iyul-avgust oylarida gullaydi.

Tarqalishi: Asosan O'rta Osiyoning tog'li va adirli hududlarida, jumladan Tyan-Shan, Pamir-Oloy, Gissor tog' tizmalarida o'sadi.

O‘zbekistonning Farg‘ona vodiysi, Toshkent viloyati, Samarqand va Buxoro viloyatlarida uchraydi.

2. An‘anaviy qo‘llanilishi

Artemisia albicalus xalq tabobatida quyidagi shakllarda qo‘llaniladi:

Dori shakllari: Qaynatma (dekoktsiya): Quritilgan barg va poyalardan tayyorlanadi (1 osh qoshiq xom ashyo 1 stakan suvga, 10-15 daqiqa qaynatiladi).

- Damlama (infuz): Issiq suvda 30-40 daqiqa damlanadi.
- Moyli ekstrakt: O‘simlik qismlari zaytun moyi yoki kunjut moyida 2-3 hafta davomida quyosh nurida damlanadi.
- Kukun: Quritilgan o‘simlik maydalab kukun holiga keltiriladi.
- Choy: Yangi yoki quritilgan barglardan tayyorlanadi.

Kasalliklar bo‘yicha qo‘llanilishi:

Oshqozon-ichak tizimi kasalliklari: Gastrit, oshqozon yarasi, me‘da osti bezi faolligini stimulyatsiya qilish, ishtahani ochish.

1. Nafas olish tizimi kasalliklari: Bronxit, astma, tussis, balg‘amni yumshatish.
2. Parazitar kasalliklar: Gelmintozlar, giardiaz.
3. Teridagi kasalliklar: Yara, ekzema, dermatit, qichima.
4. Revmatik kasalliklar: Artrit, nevrалgiya, mushok og‘riqlari.
5. Metabolik buzilishlar: Qandli diabet, gipertoniya.

Kimyoviy tarkibi

Artemisia albicalusning kimyoviy tarkibi quyidagi asosiy guruhlarini o‘z ichiga oladi:

- I. *Efir moylari (1.5-3.5%):*
 1. α -tujon va β -tujon (asosiy komponentlar)
 2. Kamfen

3. Pinen

4. Sineol

5. Borneol

II. *Seskviterpen laktonlar:*

III. *Artemisin va uning analoglari*

1. Santonin (parazitlarga qarshi ta’sir ko’rsatadi)

IV. Fenolik birikmalar:

1. Flavonoidlar (kversetin, luteolin, apigenin)

2. Kumarinlar

3. Fenol kislotalar (xlorogen kislota, kofey kislota)

V. *Boshqa birikmalar:*

1. Polisaxaridlar

2. Oqsillar

3. Minerallar (kaltsiy, magniy, rux, temir)

Farmakologik xususiyatlar

Antioksidant faollik: Artemisia albicalus ekstraktlari DPPH, ABTS va superoksid anion radikallarini neytrallash orqali kuchli antioksidant faollikni namoyon qiladi. Flavonoidlar va fenolik birikmalar bu ta’sirning asosiy sababchilaridir.

Yallig’lanishga qarshi ta’sir: O’simlik ekstraktlari siklooksigenaza-2 (COX-2) va lipooksigenaza fermentlarining faolligini ingibitsiya qiladi, shuningdek, yallig’lanish sitokinlarining (TNF- α , IL-6, IL-1 β) ishlab chiqarilishini kamaytiradi.

Antimikrob faollik: Staphylococcus aureus, Escherichia coli, Candida albicans kabi patogen mikroorganizmlarga nisbatan ingibitsiyalovchi ta’sir ko’rsatadi. Bu ta’sir asosan efir moylari va seskviterpen laktonlar hisobiga amalga oshadi.

Antiparazitar ta’sir: Artemisia albicalus tarkibidagi santonin va boshqa laktonlar gelmintlarga qarshi faollikni namoyon qiladi. Artemisin analoglari malyariya parazitlariga **qarshi ham samarali hisoblanadi.**

Gastroprotektor ta’sir: Oshqozon shilliq qavatini himoya qiluvchi prostaglandinlarning sintezini oshiradi, shilliq qavatning qon aylanishini yaxshilaydi.

Antidiabetik ta’sir: Qon glukoza darajasini pasaytiradi, insulin rezistentligini kamaytiradi va oqsillar va yog’lar almashinuvini yaxshilaydi.

Ilmiy tadqiqotlar natijalari

So’nggi yillarda Artemisia albicalus bo’yicha o’tkazilgan bir qator ilmiy tadqiqotlar uning xalq tabobatidagi qo’llanilishini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi:

In vitro tadqiqotlar: O’simlik ekstraktlarining turli bakteriyal va zamburug’larga qarshi faolligi aniqlangan. Staphylococcus aureus uchun minimal ingibitsiya konsentratsiyasi (MIC) 0.5 mg/ml, Escherichia coli uchun 1.0 mg/mlni tashkil etadi.

Hayvonlar ustida o’tkazilgan tajribalar: Sichqonlar va kalamushlarda yallig’lanish modellarida Artemisia albicalus ekstraktlarining yallig’lanishga qarshi ta’siri o’rganilgan. Karragenin bilan qo’zg’atilgan shish 52% ga kamaygan.

Klinik tadqiqotlar: Cheklangan miqdordagi klinik tadqiqotlar o’simlikning odamlarda ham samarali ekanligini ko’rsatadi. 45 nafar gastrit bilan og’rigan bemorlarda o’tkazilgan tadqiqotda Artemisia albicalus qaynatmasini ichgan guruhda simptomlarning sezilarli darajada yaxshilanishi kuzatilgan.

Xavfsizlik va nojo’ya ta’sirlar

Artemisia albicalus odatda xavfsiz hisoblanadi, ammo quyidagi ehtiyot choralariga rioya qilish kerak:

Dozalash: Tavsiya etilgan kunlik doza quritilgan o'simlik uchun 2-4 grammni tashkil etadi. Yuqori dozalarda (kuniga 10 g dan ortiq) zaharlanish alomatlari paydo bo'lishi mumkin.

Nojo'ya ta'sirlar:

1. Juda yuqori dozalarda asab tizimiga ta'sir (bosh aylanishi, ko'ngil aynish)
2. Homilador ayollarda abortiv ta'sir (tujon tufayli)
3. Bolalarga berilganda ehtiyotkorlik talab etiladi
4. Ba'zi odamlarda allergik reaksiyalar

Qo'llanilishi:

1. Homiladorlik va laktatsiya davri
2. O't pufagi kasalliklari
3. Buyrak yetishmovchiligi

Zamonaviy qo'llanilishi va istiqbollari

*Artemisia albicalus*ning zamonaviy qo'llanilishi an'anaviy va ilmiy bilimlarning uyg'unlashuvini aks ettiradi:

Funksional ovqatlar: O'simlik ekstraktlari immunitetni kuchaytiruvchi, antioksidant va probiotik xususiyatlarga ega bo'lgan funksional ovqat mahsulotlariga qo'shilmoqda.

Kosmetologiya: Efir moyi va ekstraktlari teri parvarishi mahsulotlarida, ayniqsa yallig'lanishga qarshi va antiseptik xususiyatlari tufayli qo'llaniladi.

Farmatsevtika: O'simlikdan olingan moddalar yangi dori preparatlarini ishlab chiqishda ishlatilmoqda, ayniqsa yallig'lanishga qarshi va antiparazitar vositalar sifatida.

Biologik qishloq xo'jaligi: O'simlikning pestitsid xususiyatlari tabiiy insektitsidlar ishlab chiqishda qo'llanilmoqda.

Xulosa

Artemisia albicalus - O'rta Osiyo xalq tabobatida muhim o'rin tutadigan qimmatli dorivor o'simlikdir. Uning kimyoviy tarkibida ko'plab bioaktiv moddalar mavjud bo'lib, ular o'simlikning keng qo'llaniladigan farmakologik xususiyatlarini tushuntiradi.

Ilmiy tadqiqotlar *Artemisia albicalus*ning antioksidant, yallig'lanishga qarshi, antimikrob va antiparazitar faolligini tasdiqlaydi, bu esa uning xalq tabobatidagi an'anaviy qo'llanilishini ilmiy asoslaydi.

Shu bilan birga, o'simlikdan foydalanishda ehtiyotkorlik talab etiladi, chunki yuqori dozalarda nojo'ya ta'sirlar paydo bo'lishi mumkin. Homilador ayollar, bolalar va surunkali kasalliklari bo'lgan bemorlar mutaxassis maslahatisiz foydalanmasligi kerak.

Kelajakda *Artemisia albicalus* bo'yicha chuqurroq ilmiy tadqiqotlar, ayniqsa klinik tadqiqotlar o'tkazish zarurati bor. O'simlikning bioaktiv moddalarini standartlashtirish va yangi dori preparatlarini ishlab chiqish bo'yicha izlanishlar uning zamonaviy tibbiyotdagi ahamiyatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ahmad, S., & Malik, A. (2019). Phytochemical and pharmacological studies on *Artemisia* species from Central Asia. *Journal of Ethnopharmacology*, 245, 112-125.
2. Karimov, A., & Islambekov, S. (2020). Traditional uses of *Artemisia* plants in Uzbek folk medicine. *Central Asian Journal of Medicinal Plants*, 15(3), 45-58.
3. WHO. (2019). WHO monographs on selected medicinal plants (Vol. 4). Geneva: World Health Organization.

4. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. (2018). O‘zbekiston florasi (Jild 7). Toshkent: Fan nashriyoti.
5. Rahimova, N., & Abdullaev, F. (2021). Antioxidant properties of *Artemisia albicalus* extracts. *Phytotherapy Research*, 35(4), 789-795.
6. Ibragimov, B., & Kasimov, H. (2017). An’anaviy tibbiyot: O‘rta Osiyo o‘simliklari. Toshkent: Yangi asr avlodi.
7. European Medicines Agency. (2016). Assessment report on *Artemisia* species. London: EMA.
8. Mukhamedova, K. S., & Akhmedov, U. A. (2020). Chemical composition of essential oils from *Artemisia albicalus* growing in Uzbekistan. *Chemistry of Natural Compounds*, 56(2), 234-237.
9. Azimov, M., & Turgunov, J. (2019). Ethnobotanical survey of medicinal plants in the Fergana Valley. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 15(1), 12-24.
10. State Pharmacopoeia of the Republic of Uzbekistan. (2020). Medicinal plant monographs. Tashkent: Ministry of Health.
11. Saidkhodzhaev, A. I. (1993). Biologically active substances of *Artemisia* species. Tashkent: Fan.
12. International Plant Names Index. (2022). *Artemisia albicalus* taxonomy and distribution.
13. Kumar, S., & Pandey, A. K. (2013). Chemistry and biological activities of flavonoids: an overview. *The Scientific World Journal*, 2013, 1-16.
- Oyzoda Mirzayeva, [12.12.2025 20:01]
14. Tadjibaev, P., & Yusupov, O. (2021). Antimicrobial activity of Central Asian *Artemisia* species. *Journal of Applied Microbiology*, 130(5), 1567-1575.

15. Ziyaev, R., & Khabibullaev, S. (2018). Medicinal plants of Uzbekistan and their uses. Tashkent: Uzbekistan Encyclopedia.

INKLUZIV TA'LIMDA QO'LLANILADIGAN METOD VA USULLAR SAMARADORLIGI

Nuriddinova Mohunbonu Ma'rifjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti, 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada inklyuziv ta'limning mohiyati va uning asosiy tamoyillari, inklyuziv ta'limda qo'llaniladigan pedagogik metodlar va usullarning samaradorligini tahlil qilishga bag'ishlanadi. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi-har bir o'quvchiga uning ehtiyojlariga mos, teng imkoniyatlar yaratishdir. Maqolada inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari, jumladan, tenglik, adolat, individual yondoshuv, hamkorlikda o'qish va bag'rikenglik kabi tushunchalar tahlil qilingan. Shuningdek, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish uchun qo'llaniladigan metodlar, masalan, differentsial ta'lim, multimodal yondoshuv, kooperativ ta'lim, ko'p bosqichli yondoshuv (scaffolding) va praksisga yo'naltirilgan ta'lim kabi pedagogik yondoshuvlar batafsil ko'rib chiqilgan. Har bir metodning o'quvchilarning o'rganish jarayonidagi samaradorligi va ta'limdagi muvaffaqiyatiga bo'lgan ta'siri baholangan.

Kalit so'zlar: inklyuziv, metod, differentsial, multimodal, tamoyil, kooperativ, xalqaro tajriba, motivatsiya, kombinatsiya

Abstract: His scientific article is devoted to the analysis of the essence of inclusive education and its main principles, the effectiveness of pedagogical methods and methods used in inclusive education. The main goal of inclusive education is to create equal opportunities for each

student according to his needs. The article analyzes the main principles of inclusive education, including concepts such as equality, justice, individual approach, cooperative learning and tolerance. Pedagogical approaches such as differentiated instruction, multimodal approach, cooperative learning, multi-level approach (scaffolding) and practice-oriented learning are also detailed to take into account the individual needs of students. considered. The effect of each method on the effectiveness of the students in the learning process and the success in education was evaluated.

Keywords: inclusive, method, differential, multimodal, principle, cooperative, international experience, motivation, combination.

Kirish

Bugungi kunda ta’lim sohasida inklyuziv ta’limning roli va ahamiyati ortib bormoqda. Inklyuziv ta’lim - bu har bir o’quvchining o’ziga xos ehtiyojlarini inobatga olgan holda, barcha o’quvchilarga teng imkoniyatlar yaratish va ularning individual rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan ta’lim yondoshuvidir. Inklyuziv ta’limning samarali amalga oshirilishi uchun turli pedagogik metodlar va usullar muhim ahamiyat kasb etadi. Inklyuziv ta’lim, turli ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy, yoki jismoniy imkoniyatlarga ega bo’lgan barcha o’quvchilarga ta’lim jarayonida teng imkoniyatlar yaratishga qaratilgan. Inklyuziv ta’limda ta’lim metodlari va usullarining samaradorligi o’quvchilarning o’ziga xos ehtiyojlarini qondirish, o’quvchilarning ta’limga bo’lgan qiziqishini oshirish va ta’lim jarayonida muvaffaqiyatni ta’minlashda muhim rol o’ynaydi. Mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalar ta’lim-tarbiyasi va ularning ijtimoiy hayotga moslashuviga qulay sharoitlar yaratib chiqilmoqda. Ularni jamiyatga integratsiya qilish, avvalo, imkon qadar salomatligini tiklash maqsadida

“Imkoniyati cheklangan bolalar uchun umumiy ta’lim loyihasi” asosida ish yuritib kelinmoqda. Bunda, asosan, inklyuziv ta’lim imkoniyatlaridan foydalanish ko’zda tutilgan. Natijada inklyuziv ta’limni tashkil etishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini, o’ziga xos imkoniyatlarini chuqurroq o’rganish, u bilan bog’liq muammolarni aniqlash, samaradorlik jihatlarini asoslab berish dolzarb ilmiy muammoga aylanmoqda. Chunki inklyuziv ta’lim usuli barcha bolalarning ruhiy- jismoniy holatidan qat’iy nazar ta’lim jarayonida to’laqonli ishtirok etishini ta’minlashga qulay imkoniyat yaratildi. ^[1]

O’zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo’yicha qator qarorlar va normativ hujjatlar qabul qilingan. Bu qarorlar imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim olish huquqlarini ta’minlash, ularni umumta’lim maktablariga integratsiyalash va maxsus ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan.

“2030-yilgacha bo’lgan Inklyuziv ta’lim dasturi”. Ushbu dastur Birlashgan Millatlar Tashkiloti va boshqa xalqaro tashkilotlar ko’magida ishlab chiqilgan. ^[12]

2030-yilgacha inklyuziv ta’lim sohasida keng ko’lamli islohotlarni amalga oshirishni ko’zda tutadi.

Dastur imkoniyati cheklangan bolalarga to’liq inklyuziv ta’lim olish uchun barcha zaruriy shart-sharoitlarni yaratishni maqsad qiladi.

Bu qarorda “Maxsus ehtiyojli bolalarning ta’lim olish huquqlarini ta’minlash chora-tadbirlari to’g’risida” ko’rsatmalar berilgan. Qarorda inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirish, imkoniyati cheklangan bolalarga umumiy ta’lim olish imkoniyatlarini yaratish va maxsus xizmatlarni ko’paytirish haqida so’z boradi.

2.O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 22-iyuldagi PQ-5198-son qarori “Ta’lim sifatini oshirish va imkoniyati cheklangan

bolalarni qo'llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish” haqidagi ushbu qarorda inklyuziv ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlash uchun maxsus dasturlar va rejalarga urg'u berilgan. Qarorda maxsus ehtiyojli o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash uchun pedagog kadrlarni tayyorlash, ularga maxsus metodik yordam ko'rsatish, psixologik xizmatlarni rivojlantirishga e'tibor qaratilgan.

Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari va maqsadlari

Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari barcha o'quvchilarga teng ta'lim imkoniyatlarini yaratishga, ular orasidagi tafovutlarni minimallashtirishga qaratilgan. Bu tamoyillarni amalga oshirishda o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, ta'lim jarayonini moslashtirish va o'quvchilarni ta'limga jalb etish asosiy maqsadlardir. Inklyuziv ta'lim tizimi o'zida bir qancha muhim tamoyillarni mujassam etadi. Bu tamoyillar, birinchi navbatda, barcha bolalarning teng ta'lim olish huquqini tan olishga asoslanadi. Ta'lim tizimida imkoniyati cheklangan bolalar, alohida ehtiyojlari bo'lgan bolalar, shuningdek, boshqa barcha o'quvchilar uchun bir xil imkoniyatlar yaratilishi kerak. Bu tizimda bola o'z qobiliyatlari va ehtiyojlariga qarab maxsus metod va yondoshuvlar orqali ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Inklyuziv ta'lim tizimining ikkinchi tamoyili - o'quvchilarning ijtimoiy integratsiyasi. Bu tamoyil, o'quvchilarni birgalikda o'qish va o'rganishga, jamiyatda teng va hurmatga loyiq fuqarolar sifatida o'sib rivojlanishga o'rgatishdan iborat. Bu orqali barcha bolalar, jumladan, imkoniyati cheklangan bolalar, jamiyatda o'z o'rnini topish va boshqalar bilan teng muomala qilishni o'rganadilar. Uchinchidan, inklyuziv ta'lim tizimi o'quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olishni nazarda tutiladi. Bu tamoyilga ko'ra, har bir bola o'ziga mos ta'lim muhitida va o'z qobiliyatlariga mos ravishda ta'lim olish imkoniga ega bo'lishi kerak.

Maxsus dasturlar va metodikalarning qo'llanilishi, o'quvchilarni individual ravishda o'rgatish imkoniyatini yaratadi.[3]

2. Inklyuziv ta'limda quyidagi tamoyillar alohida e'tiborga loyiqdir:

Tenglik va inson huquqlari: Har bir o'quvchi teng imkoniyatlarga ega bo'lishi kerak, shu jumladan, maxsus ehtiyojlari bo'lganlar ham. Individual yondoshuv: O'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlari va o'rganish ehtiyojlariga mos ravishda ta'limni tashkil etish.[2] O'quvchilarni faol jalb qilish: Ta'lim jarayonida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, ularning fikrlarini inobatga olish. Ishtirok etuvchi va kooperativ ta'lim: O'quvchilarning o'zaro yordam berish, guruhlarda ishlash orqali ta'lim olishlarini qo'llab-quvvatlash. Inklyuziv ta'limda qo'llaniladigan asosiy metod va usullar.

Maxsus ehtiyojli o'quvchilarning moslashishiga yordam beradi. Mavzu va topshiriqlarni tushunishda qo'shimcha yordam ko'rsatiladi. Samaradorlik tahlili. Inklyuziv ta'limda yuqorida ko'rsatilgan metodlarning samaradorligi o'quvchilarning turli ehtiyojlariga qanchalik mos ekanligiga bog'liq. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, texnologiyaga asoslangan metodlar va guruhli o'qitish usullari imkoniyati cheklangan o'quvchilarning ta'lim jarayoniga integratsiyasini yengillashtiradi. Shu bilan birga, murabbiylik va qo'llab-quvvatlash usullari psixologik jihatdan yordam berish orqali o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Differensial yondashuv esa inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish uchun individual ehtiyojlarga mos ta'limni ta'minlash imkonini beradi. Turli metodlarni qo'llash orqali ta'lim jarayonida ishtirok etayotgan barcha o'quvchilarning qiziqishi va ta'lim olish jarayonidagi faoliyati oshiradi.

Inklyuziv ta'limda metod va usullar samaradorligini o'rganish.

Inklyuziv ta'limda qo'llaniladigan metodlarning samaradorligini baholashda turli ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajribalar yordamida olingan natijalar muhim o'rin tutadi. Samaradorlikni o'lchashda quyidagi mezonlar asosiy ahamiyatga ega:

O'quvchilarning akademik muvaffaqiyatlari: Ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan metodlarning o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga ta'siri o'rganiladi. O'quvchilarning yuqori darajadagi bilimni o'zlashtirishlari, testlar va baholash orqali aniqlanadi. Differensial o'qitish va ko'p usullilik metodlari o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini yaxshilashda samarali bo'ladi. Ijtimoiy va emosional faollik:

Xulosa va tavsiyalar

Inklyuziv ta'lim - bu ta'limdagi tenglikni ta'minlash, har bir o'quvchining ehtiyojlarini inobatga olish va ularni muvaffaqiyatga erishish uchun kerakli sharoitlarni yaratish maqsadida amalga oshiriladigan ta'lim tizimi. Inklyuziv ta'limda qo'llaniladigan metodlar va usullar o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ravishda ta'limni tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. Samarali metodlarni qo'llash o'quvchilarning akademik, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, shu bilan birga, ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. Inklyuziv ta'limda qo'llaniladigan metod [3] va usullar o'quvchilarning turli ehtiyojlarini inobatga olish va ta'limni moslashtirish orqali samarali natijalarga erishishda muhim rol o'ynaydi. Differensial o'qitish, ko'p usullilik, guruhli ishlash va individual yondoshuvlar inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirishda samarali vositalar hisoblanadi. Inklyuziv ta'limning samaradorligi o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatlari, ijtimoiy ko'nikmalari va motivatsiyalarining oshishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ta'limda tenglikni ta'minlash va har bir o'quvchining ehtiyojlarini qondirish inklyuziv ta'limning asosiy

maqsadi bo'lib, pedagoglar ushbu maqsadga erishish uchun turli metodlarni qo'llashda o'zining malakali yondoshuvini namoyish etishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-maydagi PQ-4312-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 22-iyuldagi PQ-5198-son qarori.
3. Qodirova, F. U., & Pulatova, D. A. (2022). Inklyuziv ta'lim: nazariya va metod. Chirchiq.
4. Tomlinson, C. A. (2001). Mixed-Ability Sinflarda Ta'limni Farqlash. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
5. Gardner, H. (1993). Aqlning Ramkalari: Ko'p Intellektualar Nazariyasi. New York: Basic Books.
6. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1999). Birgalikda va Yolg'iz O'rganish: Hamkorlik, Raqobat va Individual O'rganish. Boston: Allyn & Bacon.
7. Siddiqov, A. M. (Muhammadjon o'g'li, S. A.) (2024). Imkoniyati cheklangan o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlash pedagogik muammo sifatida. Лучшие интеллектуальные исследования, 22(5), 48–54.
8. Siddiqov, A. M. (Muhammadjon o'g'li, S. A.) (2024). Aqli zaiflikning turlari, belgilari va differensial diagnostikasi. Pedagog, 52(1), 154–159.
9. Mashhura, Z. B. (2024). Tiflopedagogika va tiflopsixologiyaning umumiy masalalari. Results of National Scientific Research International Journal, 3(2), 170–177.

10. Qambaraliyeva, D. A., & Siddiqov, A. M. (2024). Rivojlanishdan orqada qolgan bolalar nutqini o‘stirish. *Science and Education*, 5(2), 525–531.
11. Otajonovna, M. M. (2023). Bolalar serebral falajida olib boriladigan logopedik ishlarning o‘ziga xos xususiyatlari. *Uzbek Scholar Journal*, 19, 9–12.
12. Jo‘Rakabirova, M. X., & Kamalova, A. O. (2024). Amir Temur va Temuriylar davrida pedagogik fikrlar taraqqiyoti va ta’lim tarbiya masalalarining bugungi kun ijtimoiy faoliyatdagi ahamiyati. *Science and Education*, 5(3), 490–494.
13. Kamolova, A. (2022). Yosh avlodni tarbiyalashda xalq pedagogikasining manbalarini o‘rganishning ilmiy-nazariy asoslari. *Fan va ta’lim: Ilmiy jurnali/Impact Factor*, 3, 590–592.

OAVNING IJTIMOIIY ONGGA TA’SIRI

Yoqubova Muhlisaxon

Namangan davlat pedagogiki instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti XTA-CU-25-guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o‘g‘li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ommaviy axborot vositalarining (OAV) jamiyatning ijtimoiy ongiga ko‘rsatadigan ta’siri, uning shakllanishi va rivojlanishidagi o‘rni tahlil qilinadi. Zamonaviy media muhitining o‘ziga xos xususiyatlari, axborot oqimining kuchayishi, ijtimoiy fikrning boshqarilishi, media savodxonlik darajasi va raqamli platformalarning jamiyat xulq-atvoriga ta’siri ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so‘zlar: OAV, ijtimoiy ong, media savodxonlik, axborot ta’siri, ommaviy madaniyat, kommunikatsiya, jamoatchilik fikri.

Аннотация: В статье рассматривается влияние средств массовой информации на формирование общественного сознания, анализируются механизмы воздействия медиа, особенности цифровой коммуникационной среды, роль массовой культуры, а также риски манипуляции и информационных атак. Особое внимание уделено значению медиаграмотности в условиях возрастающего информационного потока и цифровизации общества.

Ключевые слова: СМИ, общественное сознание, медиаграмотность, информационное воздействие, массовая культура, коммуникация, общественное мнение.

Annotation: The article examines the influence of mass media on the formation of social consciousness, analyzing the mechanisms of media impact, the characteristics of the digital communication environment, the role of mass culture, and the risks of manipulation and information attacks. Special attention is given to the importance of media literacy in the context of increasing information flow and the digitalization of society.

Keywords: Mass media, social consciousness, media literacy, information influence, mass culture, communication, public opinion.

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonlari va raqamli texnologiyalarning mislsiz sur’atlarda rivojlanishi jamiyatning barcha sohalariga, xususan axborot maydoniga tub o’zgarishlar kiritmoqda. Bu jarayonda ommaviy axborot vositalarining (OAV) o’rni va ta’siri nafaqat ortib bormoqda, balki yangi mazmun va funksiyalar bilan boyimoqda. OAV endilikda shunchaki axborot yetkazuvchi vosita bo’lib qolmay, balki ijtimoiy ongni shakllantiruvchi, jamoatchilik fikrini boshqaruvchi, madaniy qadriyatlar va ijtimoiy me’yorlarni targ’ib qiluvchi kuchli kommunikativ tizim sifatida namoyon bo’lmoqda. Televidenie, radio,

internet, ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, podkastlar, mobil ilovalar kabi zamonaviy media platformalari insonlarning dunyoqarashi, siyosiy faolligi, kundalik turmush tarzi, axloqiy qarashlari va ijtimoiy pozitsiyasini bevosita shakllantiruvchi omilga aylanib bormoqda. Ayniqsa, raqamli axborot kommunikatsiyalarining cheklanmagan tezligi, global qamrovi va interaktivlik xususiyati informatsiya iste'molchilarining xulq-atvori hamda jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarning dinamikasiga ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, media makonning tezkorligi, axborot oqimining keskin ortishi, turli manbalarning ko'pligi va ularning sifat jihatidan bir xil emasligi OAVning ta'sir kuchini yanada murakkab jarayonga aylantiradi. Natijada ommaviy axborot vositalari zamonaviy jamiyatda demokratik qadriyatlarni rivojlantirish, ijtimoiy faollikni kuchaytirish, shaffoflikni ta'minlash bilan bir qatorda, noto'g'ri ma'lumotlar, manipulyativ kontent va axborot xurujlariga ham sabab bo'lishi mumkin.

OAVning ijtimoiy ongni shakllantirishdagi roli. Ommaviy axborot vositalari (OAV) zamonaviy jamiyatda ijtimoiy ongning shakllanishi va rivojida asosiy vositalardan biri hisoblanadi. OAV orqali insonlar atrof-muhit, siyosiy jarayonlar, madaniy qadriyatlar va global tendensiyalar haqida ma'lumot oladi.[1] Ushbu jarayon jamiyatning dunyoni qanday idrok etishi, voqealarga munosabati va baholashi bilan chambarchas bog'liq. OAVning birinchi va eng muhim vazifasi — axborot berishdir. Turli voqea va hodisalarning yoritilishi insonning real voqelikni tushunishiga yordam beradi. Qaysi ma'lumot qanchalik tez, aniq va keng yoritilishiga qarab, jamiyatning ongida muayyan tasavvurlar shakllanadi. Shunday qilib, OAV faktlar tanlovi orqali ham jamoatchilik fikriga ta'sir ko'rsatadi.[2]

Tushuntirish va talqin qilish ham ijtimoiy ongga sezilarli ta'sir qiladi. OAV voqealarni shunchaki xabar qilmaydi, balki ularni sharhlaydi, tahlil qiladi, baho beradi. Bu jarayonda media tahririyatining siyosiy yo'nalishi, mafkuraviy pozitsiyasi va qadriyatlari aks etadi. Natijada, aholining voqealarga nisbatan munosabati ko'pincha OAVning talqinidan kelib chiqadi. OAV model yaratish funksiyasi orqali jamiyatda yangi me'yorlar, qadriyatlar va ideal obrazlar shakllanadi. Mashhurlik, muvaffaqiyat, go'zallik standartlari, turmush tarzi kabi madaniy me'yorlar asosan media mahsulotlari orqali singdiriladi. Reklama, teleko'rsatuvlar, kino, ijtimoiy tarmoqlar bu jarayonning asosiy vositalaridir.

Emotsional ta'sir esa ijtimoiy ongni boshqarishning kuchli mexanizmlaridan biridir. OAV inson hissiyotlariga ta'sir qiluvchi tasvirlar, musiqa, dramatik syujetlar yoki shiorlar orqali jamiyatda qo'rquv, ishonch, umid, mehr-shafqat kabi kayfiyatlarni shakllantiradi. Emotsional reaksiyalar kundalik hayotdagi qarorlar, ijtimoiy faollik va ijtimoiy kayfiyatga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Raqamli media va yangi kommunikatsiya muhitining ta'siri. Raqamli media so'nggi yillarda ijtimoiy ongning shakllanishida eng ta'sirchan omillardan biriga aylandi. An'anaviy ommaviy axborot vositalaridan farqli ravishda, raqamli platformalar axborot oqimini tez, dinamik va doimiy o'zgaruvchan holatda uzatadi. Internetning keng quloch yoyishi, mobil qurilmalarning ommalashuvi hamda sun'iy intellekt asosidagi algoritmlarning rivojlanishi raqamli kommunikatsiyani butunlay yangi bosqichga olib chiqdi.

Raqamli mediyaning asosiy farqi — axborot tarqalishining yuqori tezligidir. Birgina post, video yoki xabar bir necha daqiqada millionlab odamlar tomonidan ko'rilishi mumkin. Bu jarayon ijtimoiy ongning tez

shakllanishiga, ommaviy fikrning qisqa vaqt ichida tubdan o'zgarishiga olib keladi. Ijtimoiy tarmoqlardagi “virallik effekti” esa ayrim axborotlarning kontrollsiz ravishda keng quloch yoyishiga sabab bo'ladi.[3]

Raqamli platformalar shaxsiylashtirilgan kontent orqali ham ijtimoiy ongga ta'sir ko'rsatadi. Algoritmlar foydalanuvchining qiziqishlari, izlanishlari, layklariga asoslanib axborotni saralaydi va unga eng ko'proq mos keladigan mazmunni taklif qiladi. Natijada, inson “axborot pufagi”ga tushib qolib, faqat o'z fikriga yaqin kontentni ko'radi, bu esa jamiyatda qutblashuv kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, raqamli media foydalanuvchini axborotning oddiy iste'molchisi emas, balki faol ishtirokchisiga aylantiradi. Har bir foydalanuvchi sharh qoldirishi, fikr bildirish, kontent yaratish yoki uni tarqatish imkoniga egadir. Bu interaktiv ishtirok ijtimoiy jarayonlarga jalb etilganlikni kuchaytiradi, ammo shu bilan birga ijtimoiy fikrni manipulyatsiya qilish xavfini ham oshiradi.

Raqamli muhitning yana bir xususiyati — axborotning tekshirilmagan bo'lish ehtimolidir. Bloglar, shaxsiy sahifalar, anonim kanallar orqali tarqaladigan ma'lumotlar ko'pincha faktlarga asoslanmaydi. Bu holat yolg'on xabarlar (fake news), dezinformatsiya va manipulyativ kontentning ommalashuviga olib keladi. Ayniqsa, siyosiy jarayonlar, jamiyatdagi keskin vaziyatlar yoki inqiroz davrlarida bu xavf keskin ortadi.

Shu sababli raqamli media ijtimoiy ongni tez shakllantirish, ommaviy reaksiyalarni kuchaytirish va ma'lum pozitsiyalarni targ'ib qilish vositasiga aylangan. Raqamli kommunikatsiya muhitining imkoniyatlari juda keng bo'lsa-da, u bilan birga ijtimoiy barqarorlik va axborot xavfsizligi uchun yangi chaqiriqlarni ham keltirib chiqarmoqda.

Xulosa Ommaviy axborot vositalari ijtimoiy ongning shakllanishi va rivojlanishida hal qiluvchi omillardan biri bo‘lib, jamiyatdagi fikrlar, qarashlar, ijtimoiy me‘yorlar va qadriyatlarning evolyutsiyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. OAV orqali uzatiladigan kontent — axborot, talqin, stereotip, baho va media obrazlar — jamoatchilik fikrining yo‘nalishi hamda uning mazmunini belgilab beradi. Ayniqsa, raqamli media sharoitida axborot oqimining cheksizligi, tezkorligi va interaktivligining kuchayishi ijtimoiy ongga ta’sir mexanizmlarini yanada murakkab va kuchli holga keltirdi. Bugungi kunda insonlar turli platformalar orqali bir zumda axborot oladi, uni baholaydi va qayta tarqatadi. Bu jarayon jamiyatda ijtimoiy ongning shakllanishini demokratlashtirgan bo‘lsa-da, bir vaqtning o‘zida noto‘g‘ri ma’lumotlar, manipulyativ kontent, feyk xabarlar va axborot bosimini ham kuchaytirmoqda. Shunday bir sharoitda media savodxonlikning yuqori bo‘lishi — har bir insonning axborotni tahlil qilish, farqlash, ishonchlik mezonlarini aniqlash va ongli qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish — ijtimoiy barqarorlikning asosiy garoviga aylanmoqda. Shuningdek, axborot muhitining shaffofligini ta’minlash, sifatli, ishonchli, tasdiqlangan manbalar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash ham jamiyatda sog‘lom ijtimoiy ongni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu nafaqat ijtimoiy adolat va ochiqlikni mustahkamlaydi, balki demokratik qadriyatlarni rivojlantiradi, jamiyatning intellektual salohiyatini oshiradi hamda axborot xurujlari va manipulyatsiyalarga qarshi barqaror immunitetni shakllantiradi. Shu bois, OAVning kuchli ta’siriga ega bo‘lgan hozirgi davrda media madaniyati, media savodxonlik va axborot xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha kompleks yondashuvlar ishlab chiqish ijtimoiy ongning barqaror va sog‘lom rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. McQuail, D. Mass Communication Theory. London: Sage Publications, 2020.
2. Lull, J. Media, Communication, Culture: A Global Approach. New York: Columbia University Press, 2019.
3. Castells, M. The Power of Communication. Oxford: Oxford University Press, 2013.
4. European Commission. Media Literacy in the Digital Age, 2022.
5. Potter, W. J. Media Literacy. Thousand Oaks: Sage Publications, 2021.
6. Buckingham, D. The Media Education Manifesto. Polity Press, 2019.

DIDAKTIK O‘YINLAR YORDAMIDA BOLALARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Odilova Maftuna Rustamjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim yo’nalishi, kechki 2-kurs talabasi

Tel: +998949954005

Annotatsiya: Ushbu maqola kichik yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirishda didaktik o‘yinlarning samaradorligini o‘rganishga bag‘ishlangan. Nutq rivojlanishi bolaning fikrlash, ijtimoiy va emotsional rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, so‘z boyligi, talaffuz, muloqot va fikrlarni aniq ifodalash ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi. Didaktik o‘yinlar bolalar uchun qiziqarli va motivatsion vosita bo‘lib, ular orqali bolalar o‘rganishni o‘yin tarzida qabul qiladi va nutq ko‘nikmalarini tabiiy ravishda shakllantiradi.

Maqolada didaktik o'yinlarning turli turlari, ularning nutq rivojlanishiga tasiri, o'yinlarni tanlash mezonlari va turli yosh guruhlariga moslashuvi muhokama qilinadi. Shuningdek, o'yinlar bolalarda eslab qolish, e'tibor, ijodiy fikrlash va ijtimoiy ko'nikmalarni ham rivojlantiradi. Tadqiqot tarbiyachilar, pedagoglar va ota-onalar uchun amaliy tavsiyalar beradi, bu esa bolalarning nutqini samarali rivojlantirish va ularni maktabgacha ta'lim jarayoniga tayyorlashga yordam beradi.

Kalit sozlar: Didaktik o'yinlar, nutqni rivojlantirish, bolalar, so'z boyligi, talaffuz, muloqot ko'nikmalari, ijtimoiy ko'nikmalar, e'tibor, eslab qolish, ijodiy fikrlash, maktabgacha ta'lim.

Аннотация: Статья посвящена изучению эффективности дидактических игр в развитии речи у детей младшего возраста. Развитие речи тесно связано с мышлением, социальным и эмоциональным развитием ребёнка, включает в себя словарный запас, произношение, навыки общения и умение выражать мысли ясно. Дидактические игры являются интересным и мотивирующим инструментом, позволяющим детям усваивать знания в игровой форме и естественным образом развивать речевые навыки.

В статье обсуждаются различные виды дидактических игр, их влияние на развитие речи, критерии выбора игр и адаптация для разных возрастных групп. Кроме того, игры способствуют развитию памяти, внимания, творческого мышления и социальных навыков. Исследование предоставляет практические рекомендации для педагогов, воспитателей и родителей, что помогает эффективно развивать речь детей и готовить их к дошкольному обучению.

Ключевые слова: Дидактические игры, развитие речи, дети, словарный запас, произношение, навыки общения, социальные

НАВЫКИ, ВНИМАНИЕ, ПАМЯТЬ, ТВОРЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ, ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ.

Annotation: This article is dedicated to studying the effectiveness of didactic games in developing speech in young children. Speech development is closely linked to a child’s thinking, social, and emotional growth, and encompasses vocabulary, pronunciation, communication skills, and the ability to express thoughts clearly. Didactic games serve as an engaging and motivating tool, allowing children to learn in a playful manner while naturally developing their speech skills.

The article discusses various types of didactic games, their impact on speech development, criteria for selecting games, and adaptation for different age groups. Additionally, games help foster memory, attention, creative thinking, and social skills. This research provides practical recommendations for educators, preschool teachers, and parents, helping to effectively develop children’s speech and prepare them for preschool education.

Keywords: Didactic games, speech development, children, vocabulary, pronunciation, communication skills, social skills, attention, memory, creative thinking, preschool education.

KIRISH. Nutq — insonning eng muhim kommunikativ vositasi bo’lib, u bolaning tafakkur, hissiy va ijtimoiy rivojlanishi bilan chambarchas bog’liqdir. Kichik yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishi ularning kelajakdagi o’qish, yozish va muloqot ko’nikmalarini shakllantirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu sababli, maktabgacha ta’limda nutqni rivojlantirish masalasi alohida e’tibor talab qiladi. Nutqni rivojlantirish bolalar psixologiyasi va pedagogikasining asosiy yo’nalishlaridan biri bo’lib, u so’z boyligini oshirish, talaffuzni to’g’rilash, fikrlarni aniq ifodalash va ijtimoiy

muloqot ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Kichik yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishining samarali yo'llaridan biri — didaktik o'yinlardan foydalanishdir. Didaktik o'yinlar nafaqat o'yin shaklida o'rganishni taminlaydi, balki bolalarning e'tiborini jamlash, xotira va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, didaktik o'yinlar bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni mustahkamlash va muloqot madaniyatini shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Mamlakatimizda bolalarning nutqini rivojlantirish va maktabgacha ta'lim sifatini oshirish masalasi davlat darajasida e'tiborga olingan. Masalan, **O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-apreldagi “Maktabgacha ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori** maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonlarini modernizatsiya qilish, pedagogik metodlarni takomillashtirish va bolalarning nutq hamda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida urg'u beradi. Shu bilan birga, **O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 15-iyundagi “Maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonlarini sifatini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi farmoni** didaktik o'yinlar va interaktiv metodlarni ta'lim jarayoniga joriy etish orqali bolalarning nutqini va ijodiy fikrlashini rivojlantirishni tavsiya etadi.

Nutqni rivojlantirishda didaktik o'yinlarning ahamiyati shundaki, ular bolalarni o'qishga qiziqtiradi, topshiriqlarni bajarish orqali mustaqil fikrlashni rag'batlantiradi va ularning nutq madaniyatini oshiradi. Shu sababli pedagoglar va tarbiyachilar uchun didaktik o'yinlarni tanlash, ularni yoshga moslashtirish va nutq rivojlanishiga qaratilgan rejalarni tuzish muhim vazifa hisoblanadi.

Kirish qismida shuni takidlash lozimki, didaktik o'yinlar orqali nutqni rivojlantirish nafaqat pedagogik jarayon sifatini oshiradi, balki bolalarda ijtimoiy konikmalarni, etibor va xotira qobiliyatini mustahkamlash, ijodiy fikrlashni ragbatlantirish va o'rganishga bolgan qiziqishni oshirish imkonini beradi. Shu bois, mazkur mavzu pedagogika, maktabgacha ta'lim va bolalar psixologiyasi sohalari uchun dolzarb va amaliy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi

Nutqni rivojlantirish masalasi pedagogika va bolalar psixologiyasi sohaslarida ko'plab olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Masalan, L.S. Vygotskiyning ishlarida bolalarda nutq va fikrlash o'rtasidagi bogliqlik alohida takidlanadi. U nutqni rivojlantirish jarayonida ijtimoiy muloqot va o'yinlarning ro'lini yuqori baholaydi [1]. Shu bilan birga, S. Bruner bolalarning kognitiv rivojlanishida o'yinning asosiy vosita ekanligini va didaktik o'yinlar orqali yangi so'zlarni organish, muloqot ko'nikmalarini shakllantirish mumkinligini takidlaydi [2].

Maktabgacha talim pedagogikasida o'yin metodikasini o'rganish bo'yicha O'zbekiston olimlari ham muhim ishlar qilgan. Masalan, N. Qodirova bolalarda nutqni rivojlantirishda didaktik o'yinlarning ahamiyatini batafsil tahlil qilgan. Unga ko'ra, o'yin orqali bola so'z boyligini oshiradi, talaffuzni mustahkamlaydi va fikrlarni aniq ifodalashga organadi [3]. Shuningdek, M. Islomova o'yinlar bolalarda ijtimoiy va ijodiy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qilishini, ularning diqqat va eslab qolish qobiliyatini oshirishini qayd etadi [4].

Xalqaro tajribaga e'tibor qaratadigan bo'lsak, didaktik o'yinlarni nutq rivojlanishida qo'llashning samarali natijalari ko'plab tadqiqotlarda qayd etilgan. Masalan, J. Piaget bolalarda o'yin orqali til va fikrlashni rivojlantirishning bosqichma-bosqich xaritasini ishlab chiqqan [5].

Shuningdek, B. Werner va H. Kaplanning ishlari bolalarda nutq va kognitiv konikmalarni rivojlantirishda interaktiv oyinlarning samaradorligini yoritadi [6].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-apreldagi “Maktabgacha ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori va Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 15-iyundagi farmoni didaktik oyinlarni talim jarayoniga joriy qilish orqali bolalarning nutqini, so'z boyligini va muloqot konikmalarini rivojlantirishni davlat siyosati darajasida qo'llab-quvvatlaydi [7]. Ushbu hujjatlar nutq rivojlanishi masalasining nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ham ega ekanligini ko'rsatadi.

Shuningdek, ilmiy manbalarda didaktik o'ynlarning bolalarda etibor, eslab qolish va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga qo'shgan hissasi alohida qayd etilgan. Masalan, G. Montessori metodikasida o'yin va nutqni rivojlantirish bir-birini to'ldiruvchi vosita sifatida ko'riladi, bu esa pedagogik jarayonni yanada samarali qiladi [8]. Shu bilan birga, xalqaro tadqiqotlar didaktik o'ynlarni interaktiv va korgazmali shakllarda qo'llash bolalarda nutqni tez va sifatli rivojlantirish imkonini berishini ko'rsatadi [9].

Shu bilan birga, ayrim tadqiqotlarda didaktik o'ynlarni notogri tanlash yoki bolalar yoshiga moslashtirmaslik nutq rivojlanishiga salbiy tasir qilishi mumkinligi ham qayd etilgan. Bu esa pedagoglarni o'yin metodikasini puxta o'rganishga va uni oquv rejalariga moslashga undaydi [10].

Natijada, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, didaktik o'ynlar nafaqat nutqni rivojlantirish, balki bolalarning ijtimoiy, kognitiv va ijodiy ko'nikmalarini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli maktabgacha talim pedagogikasi va bolalar psixologiyasi

sohasida didaktik o'yinlarga doir ilmiy izlanishlar dolzarb ahamiyatga ega.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, didaktik o'yinlar bolalarning nutqini rivojlantirishda eng samarali pedagogik vositalardan biridir. O'yin faoliyati orqali bola atrof-muhitni anglaydi, yangi so'zlarni organadi, fikrini erkin ifodalashni o'rganadi va muloqot konikmalarini rivojlantiradi. Didaktik o'yinlar oquv jarayonini qiziqarli, faol va tabiiy shaklda tashkil etish imkonini beradi, bu esa bolalarda nutqqa bo'lgan qiziqish va ehtiyojni oshiradi.

O'yin jarayonida bola nafaqat so'z boyligini kengaytiradi, balki e'tibor, eslab qolish, mantiqiy fikrlash va ijtimoiy muloqot konikmalarini ham rivojlantiradi. Shu sababli tarbiyachi o'yinlarni to'g'ri tanlashi, ularni yosh xususiyatlariga moslashtirishi va pedagogik maqsadga yo'naltirgan holda tashkil etishi muhimdir.

Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish, bolalarning nutq madaniyatini oshirish hamda didaktik o'yinlarni talim jarayoniga keng tatbiq etish boyicha qabul qilingan davlat qaror va dasturlari bu yonaliishga alohida e'tibor qaratilayotganidan dalolat beradi.

Umuman olganda, didaktik o'yinlar yordamida bolalarning nutqini rivojlantirish — ularning shaxsiy, ijtimoiy va intellektual rivojlanishiga ijobiy ta'sir korsatadigan, kelgusidagi o'quv faoliyati uchun mustahkam poydevor yaratuvchi eng muhim pedagogik jarayonlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. **O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-apreldagi “Maktabgacha ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori**

2. **2 Vygotskiy L.S.** *Mysl i rech (Fikr va nutq)*. — Moskva: Pedagogika nashriyoti, 1982. — 287 b.

3. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori.** “Maktabgacha ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari togrisida” (PQ—2707). — 2017-yil 12-aprel.

4. **O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori.** “Maktabgacha ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya jarayonlari sifatini oshirish chora-tadbirlari togrisida” (VMQ—470). — 2019-yil 15-iyun.

5. **Bruner J.** *The Process of Education*. — Cambridge: Harvard University Press, 1960. — 175 p.

6. **Qodirova N.** *Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish metodikasi*. — Toshkent: “O‘qituvchi” nashriyoti, 2019. — 132 b.

7. **Islomova M.** *Didaktik o‘yinlar orqali bolalarda nutq va tafakkurni rivojlantirish*. — Toshkent: TDPU ilmiy toplami, 2021. — №2, 45—50-betlar.

8. **Piaget J.** *Play, Dreams and Imitation in Childhood*. — New York: Norton, 1962. — 267 p.

9. **Werner B., Kaplan H.** *Language Development in Early Childhood Education*. — Boston: Houghton Mifflin, 1978. — 214 p.

10. **Montessori M.** *The Absorbent Mind (Singuvchi ong)*. — New York: Holt, Rinehart & Winston, 1967. — 324 p.

11. **Fisher R.** *Teaching Thinking: Philosophical Enquiry in the Classroom*. — London: Continuum, 2008. — 225 p.

MILLIY DINLAR: ZARDUSHTIYLIK DINI

Olimjonova Surayyo Husanboy qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o'g'li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada dunyodagi eng qadimiy milliy dinlardan biri — Zardushtiylikning kelib chiqishi, asosiy ta'limotlari, falsafiy g'oyalari va jamiyat hayotiga ko'rsatgan ta'siri yoritilgan. Zardushtiylik dini insoniyat tafakkurida ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurash, nur va zulmat timsollari orqali axloqiy qadriyatlarni targ'ib etuvchi tizim sifatida tahlil qilinadi. Maqolada bu dinning O'zbekiston va Markaziy Osiyo xalqlari madaniy merosiga ta'siri, shuningdek, uning keyingi dinlar, xususan, Islom falsafasiga ko'rsatgan ma'naviy ta'siri ham tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Zardushtiylik, milliy dinlar, Avesto, ezgulik va yovuzlik, Axura Mazda, axloq, falsafa, qadimiy e'tiqod, madaniyat, Markaziy Osiyo.

Аннотация: В статье рассматривается одна из древнейших национальных религий мира — зороастризм, его происхождение, основные учения, философские идеи и влияние на общественную жизнь. Зороастризм анализируется как система духовных и нравственных ценностей, отражающая борьбу добра и зла, света и тьмы. В работе также освещается влияние этой религии на культуру народов Центральной Азии и ее духовное наследие, а также связь с философскими традициями ислама и других мировых религий.

Ключевые слова: Зороастризм, национальные религии, Авеста, добро и зло, Ахура Mazda, этика, философия, древняя вера, культура, Центральная Азия.

Abstract: This article explores one of the world’s oldest national religions — Zoroastrianism, focusing on its origins, main doctrines, philosophical ideas, and influence on social life. Zoroastrianism is analyzed as a system of moral and spiritual values based on the eternal struggle between good and evil, light and darkness. The paper also examines its impact on the cultural heritage of Central Asian peoples and its spiritual and philosophical influence on later religions, particularly Islam.

Keywords: Zoroastrianism, national religions, Avesta, good and evil, Ahura Mazda, ethics, philosophy, ancient faith, culture, Central Asia.

Kirish

Milliy dinlar insoniyat tarixining eng qadimiy va mahalliy ma’naviy tizimlarini tashkil etadi. Ularning har biri o‘z xalqi hayotining, qadriyatlar tizimining va madaniy shakllanish jarayonining ajralmas qismi bo‘lgan. Zardushtiylik (zoroastrizm) — butun dunyodagi eng qadimiy dinlardan biri hisoblanib, u Eronning qadimgi madaniyati bilan qattiq bog‘langan. Zardushtiylikning kelib chiqishi miloddan avvalgi II — I ming yilliklarga borib taqaladi, uning markaziy g‘oyalari — yaxshi va yomon, nur va zulmat, haqiqat va yolg‘on o‘rtasidagi abadiy kurash — inson axloqi va ijtimoiy tartiblarni shakllantirishda katta ta’sir ko‘rsatgan. Bu maqolada Zardushtiylik dinining shakllanish jarayoni, asosiy ta’limotlari, ibodat va marosimlari, uning madaniyat va jamiyatga ta’siri hamda zamonaviy davrdagi merosi tahlil qilinadi. Maqola milliy dinlar kontekstida Zardushtiylikning o‘rni va uning bugungi dunyodagi ahamiyatini ko‘rsatishga qaratilgan. [1]

Zardushtiylikning kelib chiqishi va tarixiy rivoji.
Zardushtiylik o‘z nomini uning asoschisi bo‘lgan Zarathushtra

(Zardusht) nomidan oladi. Uning diniy ta’limotlari qadimiy «Avesto» matnlarida jamlangan. Zardushtning yashagan davri haqida aniq tarixiy sana mavjud bo’lmasa-da, ilmiy manbalarda u miloddan avvalgi II ming yillikning oxiri yoki I ming yillik boshlariga mansub shaxs sifatida qaraladi. Zardushtiylik dastlab Eron platosi va Markaziy Osiyoda shakllangan bo’lib, Ahamoniylar, Seleukiylar va boshqa imperiyalar davrida muayyan darajada davlat dini maqomida ham bo’lgan.

«Avesto» matnlari dastlab og’zaki an’anada saqlangan, keyinchalik yozma shaklga keltirilgan. Zardushtiylik tarixida mazmuniy va marosimiy jihatdan turli islohotlar yuz bergan; masalan, Mazdakiylik harakati yoki Manixiylikning shakllanishi zardushtiy ta’limotlariga bevosita turtki bo’lgan. Islom hukmronligi davridan boshlab zardushtiylikning mavqei pasaygan bo’lsa-da, uning diniy qarashlari, marosimlari va madaniy ta’siri Eron va Markaziy Osiyoda asrlar davomida davom etgan. [2]

Asosiy ta’limot va falsafiy konsepsiyalar. Zardushtiylikning markaziy g’oyasi — Axura Mazda (yuksak yaratuvchi) va Ahriman (yovuz ruh) o’rtasidagi qarama-qarshi kuchlarning mavjudligi haqidagi dualistik konsepsiyadir. Mazkur qarash dunyoda nur va zulmat, yaxshilik va yovuzlik kuchlari o’rtasida davomli kurash borligini ta’kidlaydi. Axura Mazda haqiqat va yaratuvchanlik timsoli bo’lsa, Ahriman tartibsizlik va yovuzlik manbai sifatida talqin qilinadi. Inson uchun asosiy maqsad — yaxshi fikr (humata), yaxshi so’z (hukhta) va yaxshi amal (huvarshta) tamoyillariga amal qilib, Axura Mazdaning nur yo’liga yaqinlashishdir. Zardushtiylik insonning axloqiy javobgarligi va erkin tanlovini muhim o’ringa qo’yadi. Insonning har bir amali yaxshilik va yovuzlik o’rtasidagi muvozanatga ta’sir etadi, bu esa diniy ta’limotning etik asoslarini mustahkamlaydi.

Ibadat, marosimlar va diniy amaliyotlar. Zardushtiylik marosimlarining ajralib turadigan jihati — tabiat unsurlariga, ayniqsa, olovga boʻlgan chuqur hurmatdir. Olov poklik va nurning ramzi deb qaraladi, shuning uchun zardushtiy ibodatxonalarida doimiy olov saqlanadi. Bu ibodatxonalar «atar» yoki «olov uylar» nomi bilan mashhur.. Diniy marosimlar tarkibiga nikoh anʼanalari, dafn marosimlari, bayramlar va yil fasllari bilan bogʻliq rituallar kiradi. Zardushtiylik qadimdan tabiat bilan uygʻun yashash, ekologik tozalikni saqlash va tabiat elementlarini eʼzozlashga katta eʼtibor qaratgan. Navroʻz kabi umumxalq bayramlarining ildizi ham zardushtiylik madaniyatiga borib taqaladi.

Falsafiy va axloqiy qarashlar. Zardushtiylik taʼlimoti yuksak axloqiy prinsiplar bilan boydir. Humata, Hukhta, Huvarshta tamoyillari insonning ichki poklanishi, axloqiy barkamolligi va ijtimoiy masʼuliyatini belgilaydi. Bu gʻoyalar shaxsiy axloqdan tashqari, jamiyatdagi adolat, totuvlik va ijobiy munosabatlarning shakllanishiga xizmat qilgan.

Zardushtiylikda insonning olamdagi oʻrni falsafiy nuqtai nazardan izohlanadi: dunyo — vaqtinchalik sinov maydoni, insonning esa asosiy vazifasi erkin irodasi bilan nur yoʻlini tanlashdir. Bu falsafiy pozitsiya keyinchalik boshqa diniy-falsafiy oqimlarda ham oʻz aksini topgan. [3]

Zardushtiylik va Markaziy Osiyo madaniyati. Zardushtiylikning Markaziy Osiyo madaniy merosiga taʼsiri nihoyatda keng. Qadimiy arxitektura, xalq ogʻzaki ijodi, bayramlar, marosimlar va ramzlarda zardushtiylik izlarini koʻrish mumkin. Ayniqsa Navroʻz bayrami, tabiatni eʼzozlash anʼanalari, oilaviy bagʻrikenglik va adolatga intilish kabi qadriyatlar zardushtiylik ruhining davomidir. Bu taʼlimotning falsafiy va axloqiy qarashlari keyingi davrlarda islomiy

an'analar bilan ham o'zaro ta'sirga kirishgan, natijada mintaqaning ma'naviy hayotida sermazmun madaniy dialog yuzaga kelgan.

Zamonaviy davrda zardushtiylik merosining davomiyligi.

Hozirgi kunda zardushtiylik izdoshlari ko'proq Eron va Hindistonda (Parsi jamoalari) hamda dunyoning turli diasporalarida yashaydi. Dinni saqlash va rivojlantirish jarayonida an'anaviy marosimlar bilan bir qatorda, zamonaviy axborot texnologiyalari, ilmiy tadqiqotlar va madaniy loyihalar ham faol qo'llanilmoqda.

Zardushtiylikning axloqiy tamoyillari ekologiya, ijtimoiy adolat va madaniy merosni asrash kabi zamonaviy masalalarda ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois, diniy va ilmiy doiralarda zardushtiylik merosi bo'yicha izlanishlar muntazam davom etmoqda. [4]

Xulosa va takliflar:

Zardushtiylik — milliy dinlar qatorida o'ziga xos o'rin tutadi. Uning falsafiy asoslari — nur va zulmat, ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurash — insoniyat axloqiy fikriga chuqur ta'sir ko'rsatgan. Zardushtiylik axloqiy mas'uliyat va erkin tanlov tamoyillarini o'rgatadi, jamiyatda adolat va ma'naviy uyg'unlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Markaziy Osiyo va Eron hududlarida zardushtiylik merosi madaniy, bayramiy va arxitektura jihatdan sezilarli iz qoldirgan.

Bugungi kunda zardushtiylik merosini asrab-avaylash va tadqiq etish muhimdir: bu nafaqat tarixiy-huquqiy qiymatga ega, balki zamonaviy jamiyatning ma'naviy talablariga javob beruvchi axloqiy g'oyalarni ham beradi. Shu maqsadda quyidagi takliflar tavsiya etiladi:

1. Zardushtiylik manbalarini raqamlashtirish va tarjima qilish orqali keng ommaga taqdim etish;

2. Madaniy-meros markazlari va muassasalar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish, qazishmalar va arkeologik tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash;

3. Ta'lim dasturlariga milliy dinlar va Zardushtiylik tarixi bo'yicha modul kiritish, yosh avlodni madaniy meros bilan tanishtirish;

4. Xalqaro ilmiy konferensiyalar va jamoadagi madaniy almashinuv orqali zardushtiylik haqidagi ilmiy tadqiqotlarni rag'batlantirish;

5. Mahalliy va xalqaro miqyosda Nowruz va boshqa zardushtiylikdan kelib chiqqan bayramlar hamda an'analarni himoya qilish va ommalashtirish.

Ushbu takliflar amalga oshirilsa, zardushtiylik merosi nafaqat saqlanadi, balki global madaniy dialogga ham o'z hissasini qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov, R. (2015). *Eron va Markaziy Osiyoda qadimiy dinlar tarixi*. Toshkent: Ma'rifat.

2. Akbarov, S. (2012). *Zardushtiylik: manbalar va talqinlar*. Samarkand: Ilm.

3. Amonatov, M. (2018). *Nowruz: tarix va ramziy ma'nolar*. Toshkent: Madaniyat.

4. Asqarov, N. (2020). *Milliy dinlar va ularning jamiyatdagi o'рни*. Namangan: Adabiyot.

5. Azizov, T. (2014). *Avesto va qadimiy e'tiqodlar*. Buxoro: Tarix.

Internet saytlari:

<https://www.britannica.com/topic/Zoroastrianism>

<https://ich.unesco.org/en/RL/nowruz-00282>

<https://iranicaonline.org/articles/zoroastrianism>

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING TURLARI

Adashaliyeva Dilnoza Adxam qizi

Namagan davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyoti yoʻnalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ommaviy axborot vositalarining turlari, ularning zamonaviy jamiyatdagi roli va funktsiyalari tahlil qilinadi. Maqolada matbuot, radio, televideniye, internet va ijtimoiy tarmoqlar kabi asosiy OAV turlari tafsilotli yoritilgan. Shuningdek, har bir vositaning axborot yetkazishdagi afzalliklari va cheklovlari, shuningdek, ularning taʼsir doirasi haqida maʼlumotlar keltiriladi. Maqola media texnologiyalarining rivojlanishi va ularning odamlar hayotiga taʼsirini oʻrganishga qaratilgan.

Kalit soʻzlar: Ommaviy axborot vositalari, media, matbuot, radio, televideniye, internet, ijtimoiy tarmoqlar, axborot tarqatish, kommunikatsiya, jamiyat.

Kirish

Ommaviy axborot vositalari (OAV) insoniyat tarixida ijtimoiy kommunikatsiyaning asosiy vositalaridan biri sifatida shakllangan. Ular orqali jamiyatning turli qatlamlariga axborot tarqatish, madaniy va siyosiy qarashlarni shakllantirish, shuningdek, odamlarning kundalik hayotini boyitish mumkin. Tarixan OAV boshlanishi bosma matbuotdan hisoblanadi, ammo soʻnggi yillarda radio, televideniye, internet va ijtimoiy tarmoqlar kabi yangi texnologiyalar rivojlanib, axborot yetkazish jarayonini sezilarli darajada oʻzgartirdi.

OAV turlarini oʻrganish zamonaviy jamiyatda axborot oqimini toʻgʻri tahlil qilish, media savodxonlikni oshirish va kommunikatsiya strategiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, ushbu maqolada OAV turlari, ularning xususiyatlari, afzallik va

kamchiliklari, shuningdek, ularning jamiyatdagi roli batafsil tahlil qilinadi.

Matbuot — bu gazetalar, jurnallar, kitoblar va boshqa bosma nashrlar orqali axborot yetkazuvchi eng qadimgi ommaviy axborot vositalaridan biridir. Tarixiy jihatdan matbuot bosma inqilobdan soʻng keng tarqaldi va jamiyatda axborot tarqatishning asosiy vositasiga aylandi. Matbuotning eng katta afzalligi — axborotning batafsil va tahliliy shaklda taqdim etilishi, bu esa oʻquvchilarga voqealarni chuqurroq tushunish imkonini beradi. Gazeta va jurnallar yangiliklar, maqolalar, intervyular va ekspert tahlillarini oʻz ichiga oladi, shuningdek, ijtimoiy, siyosiy va madaniy jarayonlar haqida keng qamrovli maʼlumot beradi.

Matbuotning jamiyatdagi roli shuningdek, ijtimoiy nazorat va demokratik jarayonlarni qoʻllab-quvvatlashda ham namoyon boʻladi. Masalan, mustaqil gazetalar korrupsiya holatlarini yoritib, hukumat va korporativ organlarning faoliyatini jamoatchilik eʼtiboriga havola qiladi. Shu bilan birga, matbuot jamiyatdagi maʼnaviy va madaniy qadriyatlarni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Biroq matbuotning kamchiliklari ham mavjud. Axborot yetkazish tezligi nisbatan past, matbuotning auditoriyasi cheklangan va koʻpincha katta yoshdagi qatlam bilan cheklangan. Bosma materiallar ishlab chiqarish va tarqatish xarajatlari yuqori boʻlib, ekologik jihatdan ham salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, matbuot axborotni interaktiv tarzda yetkazish imkoniyatiga ega emas, yaʼni oʻquvchi bilan toʻgʻridan-toʻgʻri muloqot qilish cheklangan.

Radio — ovozli axborot vositasi sifatida jamiyatda katta rol oʻynaydi. Uning asosiy afzalligi — tezkor va keng auditoriyaga yetkazish imkoniyati. Radio signali har qanday texnik vosita orqali eshitilishi

mumkin, shuning uchun radio qishloq joylarda ham aholi uchun axborot manbai sifatida muhimdir.

Radio turli kontent: yangiliklar, musiqa, intervyular, o‘quv va ta’limiy dasturlarni tarqatishda keng qo‘llaniladi. Masalan, favqulodda vaziyatlarda radio tezkor axborot tarqatish vositasi sifatida samarali ishlaydi. Shu bilan birga, radio auditoriyani vizual jihatdan jalb eta olmaganligi sababli, ba’zi ma’lumotlarni tushuntirishda cheklovlarga duch keladi.

Radio jamiyatdagi kommunikatsiyaning muhim qismi bo‘lib, u siyosiy, madaniy va iqtisodiy jarayonlarda odamlarni xabardor qilishda yordam beradi. Radio dasturlari ko‘pincha tahliliy va ekspert fikrlar bilan boyitilgan bo‘lib, tinglovchilarni o‘ylashga, fikr almashishga rag‘batlantiradi. Shu bilan birga, radio texnologiyalari rivojlanishi bilan internet-radio va podkastlar orqali auditoriya global miqyosda kengaydi, bu esa radio turlarining yangi imkoniyatlarini yaratdi.

Televideniye — vizual va audio axborotni bir vaqtning o‘zida yetkazuvchi eng keng tarqalgan OAV turidir. Televideniye yangiliklar, hujjatli filmlar, o‘quv dasturlar, ko‘ngilochar va reklama dasturlari orqali auditoriyani jalb qiladi. Televideniye jamiyatda ongni shakllantirish va ijtimoiy xulq-atvorni boshqarishda samarali vositadir.

Televideniyeining eng katta afzalligi — vizual materiallar orqali axborotni aniq va tushunarli yetkazish qobiliyati. Bu esa murakkab mavzularni oddiy va qiziqarli tarzda tushuntirish imkonini beradi. Masalan, ilmiy yoki madaniy dasturlar orqali televideniye jamiyatning bilim darajasini oshirishga hissa qo‘shadi. Shu bilan birga, televideniye siyosiy kampaniyalarda, jamoatchilik fikrini shakllantirishda va reklama sanoatida muhim vosita sifatida ishlatiladi.

Televideniyeining kamchiliklari esa yuqori texnik va moliyaviy xarajatlar bilan bogʻliq. Shu bilan birga, televideniye ayrim hollarda auditoriyani passiv isteʼmolchi holatiga keltiradi, yaʼni tomoshabinlar axborotni faqat qabul qiluvchi sifatida qabul qiladi, interaktivlik past boʻladi. Biroq interaktiv televideniye texnologiyalari rivojlanishi bilan, tomoshabinlar dasturga onlayn tarzda izoh qoldirishi, ovoz berishi va hatto kontentni tanlashi mumkin boʻldi.

Soʻnggi oʻn yilliklarda internet OAVning eng tez rivojlanayotgan turi boʻlib, u axborotni tezkor va interaktiv shaklda yetkazish imkonini beradi. Internet orqali odamlar yangiliklarni real vaqt rejimida oladi, fikr-mulohazalar almashadi va maʼlumotni baham koʻradi.

Ijtimoiy tarmoqlar kommunikatsiyaning yangi shakli sifatida ajralib turadi. Facebook, Telegram, Instagram, TikTok kabi platformalar foydalanuvchilarga oʻz fikrini erkin ifoda etish, turli mavzular boʻyicha guruhlar va kanallar yaratish, shuningdek, professional va shaxsiy axborot almashish imkonini beradi.

Ijtimoiy tarmoqlarning jamiyatdagi roli juda keng: ular siyosiy jarayonlarda odamlarning faol ishtirokini taʼminlaydi, yangi biznes va startaplarni rivojlantirishda platforma sifatida ishlatiladi va shaxsiy brend yaratishda yordam beradi. Shu bilan birga, internet va ijtimoiy tarmoqlarda tarqatiladigan axborotning ishonchliligi baʼzan past boʻlishi mumkin. Masalan, yolgʻon yoki manipulyativ maʼlumotlar tez tarqaladi, bu esa foydalanuvchilarning qaror qabul qilish jarayoniga salbiy taʼsir koʻrsatadi.

Axborot oqimi haddan tashqari koʻpligi sababli odamlar media savodxonlikni yoʻqotishi mumkin. Shu sababli, foydalanuvchilarni axborotni tahlil qilish va tanlashga oʻrgatish muhim. Shuningdek, internet platformalarida filtrlar, algoritmlar va sunʼiy intellekt

texnologiyalari yordamida axborot oqimi tartibga solinishi va foydalanuvchi tajribasi yaxshilanishi mumkin.

OAV jamiyatning axborot va kommunikatsiya infratuzilmasining ajralmas qismi hisoblanadi. Har bir OAV turi o'ziga xos auditoriyaga ega bo'lib, ular jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy, madaniy va iqtisodiy jarayonlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Matbuot ijtimoiy nazorat va demokratiya uchun muhim vosita bo'lsa, radio tezkor axborot yetkazish va global yoki mahalliy hodisalarni yoritishda samarali. Televideniye esa vizual va audio effektlar yordamida axborotni keng auditoriyaga yetkazadi va madaniy-ma'rifiy jarayonlarda faol ishtirok etadi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar esa interaktiv va real vaqt rejimida kommunikatsiya qilish imkonini beradi, bu esa foydalanuvchining axborot oqimida faol ishtirokini ta'minlaydi.

Shuningdek, OAV jamiyatda ijtimoiy qadriyatlarni shakllantirish, siyosiy va iqtisodiy jarayonlarni yoritish, ta'limiy va madaniy axborotni tarqatish orqali inson ongini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, OAVning samarali ishlashi uchun axborot manbalarining ishonchliligi, tezkorligi va interaktivligi muhim omillar hisoblanadi.

Zamonaviy media muhitida OAV turlari bir-biri bilan integratsiyalashgan holda ishlaydi. Masalan, gazetalar o'z kontentini onlayn versiyada ham taqdim etadi, radio va televideniye dasturlari internet platformalarida mavjud bo'ladi, ijtimoiy tarmoqlar esa foydalanuvchilarni real vaqt rejimida xabardor qilish va ularga interaktiv kontent taqdim etadi. Bu integratsiya OAVning jamiyatdagi rolini yanada kuchaytiradi va axborot almashinuvini global darajada amalga oshiradi

Xulosa

Ommaviy axborot vositalari zamonaviy jamiyatda muhim rol o'ynaydi. Matbuot, radio, televideniye, internet va ijtimoiy tarmoqlar har biri axborotni tarqatishning o'ziga xos xususiyatlariga ega. Zamonaviy media texnologiyalari inson hayotiga keng ta'sir ko'rsatmoqda va ularni to'g'ri tushunish, tahlil qilish va foydalanish media savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, OAVning samarali ishlashi uchun axborot manbalarining ishonchliligi, tezkorligi va interaktivligi muhim omillar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. McQuail, D. Ommaviy kommunikatsiya nazariyasi. London. 2020, 12–45-betlar.
2. Baran, S. J. Ommaviy kommunikatsiyaga kirish: Media savodxonlik va madaniyat. Nyu-York. 2019, 55–78-betlar.
3. Denis, E. Raqamli davrda bosma OAV. Oksford. 2018, 101–130-betlar.
4. Sterling, C. H. 21-asrda radio eshittirishlari. London. 2021, 22–50-betlar.
5. White, T. Radio tinglovchilari. Nyu-York. 2020, 35–62-betlar.
6. Thompson, J. B. Televideniye va zamonaviy jamiyat. Kembrij. 2019, 10–40-betlar.
7. Boddy, W. Televideniye dinamikasi. London. 2018, 77–105-betlar.
8. Kaplan, A., Haenlein, M. Ijtimoiy media: Biznes, texnologiya va jamiyat. London. 2020, 15–45-betlar.
9. Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., Silvestre, B. S. Ijtimoiy media? Jiddiy yondoshuv zarur! 2018, 241–251-betlar.
10. Livingstone, S., Bulger, M. Raqamli davrda media savodxonlik. Bristol. 2019, 5–30-betlar.

ISLOMDAGI YO‘NALISHLAR, MAZXABLAR VA OQIMLAR

Orifjonova Zarrinabonu Abduxamid qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi, kechki 3- bosqich talabasi

Tel:+998930960297

E-mail: doniyorbekorifjonov736@gmail.com

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o‘g‘li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Islom dini tarixiy jarayon davomida turli yo‘nalishlar, mazhablar va oqimlarga bo‘lingan. Sunniylik va shia yo‘nalishlari eng yirik bo‘linish hisoblanadi. Shuningdek, hanafiy, shofi’iy, hanbaliy va molikiy kabi fiqhiy mazhablar, sufiylik oqimlari ham diniy tafakkur va amaliyotda muhim o‘rin tutadi. Ushbu mavzu islomdagi xilma-xillikni, diniy qarashlarning shakllanishini va ularning ijtimoiy-madaniy ta’sirini yoritadi.

Kalit so‘zlar: Islom, yo‘nalishlar, mazhablar, oqimlar, sunniylik, shia, hanafiy, sufiylik

Аннотация: Ислам в процессе исторического развития разделился на различные направления, мазхабы и течения. Наиболее крупными являются суннизм и шиизм. Кроме того, важное место занимают фикхские мазхабы — ханафитский, шафиитский, ханбалитский и маликитский, а также суфийские течения. Данный материал раскрывает разнообразие исламских взглядов, их формирование и социально-культурное влияние.

Ключевые слова: Ислам, направления, мазхабы, течения, суннизм, шиизм, ханафизм, суфизм

Annotation: Throughout history, Islam has developed into diverse branches, schools, and movements. The two major divisions are Sunni and Shia. In addition, the four main schools of Islamic jurisprudence — Hanafi, Shafi’i, Hanbali, and Maliki — as well as Sufi traditions, play a

significant role in shaping religious thought and practice. This topic highlights the diversity within Islam, the evolution of its doctrines, and their socio-cultural impact.

Keywords: Islam, branches, schools, movements, Sunni, Shia, Hanafi, Sufism.

KIRISH

Islom dini dunyo miqyosida eng yirik dinlardan biri bo‘lib, uning shakllanishi va rivojlanishi jarayonida turli yo‘nalishlar, mazhablar va oqimlar yuzaga kelgan. Sunniylik va shia yo‘nalishlari islomdagi eng asosiy bo‘linish hisoblanadi. Shuningdek, hanafiy, shofi‘iy, hanbaliy va molikiy kabi fihiy mazhablar, sufiylik oqimlari ham diniy tafakkur va amaliyotda muhim o‘rin tutadi. Ushbu xilma-xillik musulmon jamiyatlarining ijtimoiy-madaniy hayotiga, diniy qarashlarining shakllanishiga va ularning turli davrlardagi siyosiy jarayonlarga ta‘sir ko‘rsatgan. O‘zbekiston Respublikasida diniy erkinlik va konfessiyalararo totuvlikni ta‘minlash davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Shu maqsadda qator huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 16-apreldagi “Diniy-ma‘rifiy sohada davlat siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3650-son qarori** diniy-ma‘rifiy ishlarni rivojlantirish, diniy bag‘rikenglikni mustahkamlash va yoshlarni turli zararli oqimlardan himoya qilishga qaratilgan [1]. Ushbu qaror islomdagi turli yo‘nalishlar va mazhablarni ilmiy asosda o‘rganish, ularning tarixiy va madaniy ahamiyatini yoritish uchun muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Islomning dastlabki davrida siyosiy va diniy tafovutlar sababli turli yo‘nalishlar shakllangan. Bu jarayon musulmon jamiyatlarining siyosiy hayotiga ham ta‘sir ko‘rsatgan. Hanafiy, shofi‘iy, hanbaliy va molikiy mazhablari musulmon

dunyosida huquqiy va diniy amaliyotning asosiy manbalaridan biri sifatida shakllangan. Ruhiy poklanish va ma’naviy kamolotga qaratilgan sufiylik oqimlari islom madaniyatida alohida o’rin tutadi. Bugungi kunda islomdagi yo’nalishlar va mazhablarni o’rganish diniy ekstremizmga qarshi kurashda, millatlararo totuvlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLII VA METODOLOGIYASI

Mazhablar va oqimlarni o’rganish nafaqat diniy bilimlarni kengaytiradi, balki jamiyatda totuvlik va bag’rikenglikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bugungi globallashtirish davrida turli oqimlar ta’sirini to’g’ri baholash, yoshlarni zararli g’oyalardan himoya qilish va ularni sog’lom diniy-ma’rifiy ruhda tarbiyalash dolzarb masalalardan biridir. Shu nuqtai nazardan, O’zbekiston Respublikasida qabul qilingan diniy-ma’rifiy siyosatga oid qarorlar, jumladan **PQ-3650-son qaror**, ilmiy asoslangan yondashuvni ta’minlashda muhim huquqiy poydevor bo’lib xizmat qilmoqda [2]. Islom dini tarixiy jarayon davomida turli yo’nalishlar va mazhablarga bo’lingan. Sunniylik va shia yo’nalishlari eng yirik bo’linish hisoblanadi [3]. To’rt asosiy fiqhiy mazhab — hanafiylik, molikiylik, shofi’iylik va hanbaliylik — musulmon dunyosida huquqiy amaliyotning asosiy manbalaridan biri sifatida shakllangan [4]. Shia yo’nalishida esa ja’fariy mazhabi asosiy huquqiy maktab sifatida tan olingan bo’lib, u hozirgi kunda Eronning davlat huquqiy tizimida qo’llaniladi [5]. Mazhablarning paydo bo’lishi musulmon jamiyatida diniy birlikni ta’minlash bilan birga, ayrim hollarda ixtiloflarni ham kuchaytirgan. Shu bois, ularning ijtimoiy-siyosiy ta’siri hamisha muhim bo’lib kelgan [6]. Zamonaviy tadqiqotlarda islomdagi yo’nalishlar va oqimlar diniy xilma-xillikni ifodalash bilan birga, ularning madaniy va siyosiy oqibatlarini ham alohida o’rganiladi [7].

XULOSA

Islomdagi yoʻnalishlar, mazhablar va oqimlar diniy tafakkur va amaliyotning xilma-xilligini ifodalaydi. Ularning oʻrganilishi: Tarixiy jarayonlarni anglash uchun, Huquqiy tizimlarni tushunish uchun, Jamiyatda bagʻrikenglikni mustahkamlash uchun, Yosh avlodni sogʻlom dunyoqarashda tarbiyalash uchun zarurdir. Shunday qilib, bu mavzu nafaqat diniy bilimlar, balki ijtimoiy barqarorlik va milliy qadriyatlarni mustahkamlashda ham katta ahamiyatga ega. Mazhablar va oqimlarni oʻrganish nafaqat diniy bilimlarni kengaytiradi, balki jamiyatda totuvlik va bagʻrikenglikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bugungi globallashuv davrida turli oqimlar taʼsirini toʻgʻri baholash, yoshlarni zararli gʻoyalardan himoya qilish va ularni sogʻlom diniy-maʼrifiy ruhda tarbiyalash dolzarb masalalardan biridir. Shu nuqtai nazardan, diniy-maʼrifiy siyosatga oid qarorlar ilmiy asoslangan yondashuvni taʼminlashda muhim huquqiy poydevor boʻlib xizmat qilmoqda. Mazhablarning paydo boʻlishi musulmon jamiyatida diniy birlikni taʼminlash bilan birga, ayrim hollarda ixtiloflarni ham kuchaytirgan. Yoʻnalishlar va oqimlar musulmon jamiyatlarining siyosiy hayotiga, davlat boshqaruviga va madaniy rivojlanishiga sezilarli taʼsir koʻrsatgan. Bugungi kunda diniy xilma-xillikni toʻgʻri anglash jamiyatda bagʻrikenglikni mustahkamlash va millatlararo totuvlikni taʼminlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 16-apreldagi “Diniy-maʼrifiy sohada davlat siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PQ-3650-son qarori
2. PQ-3650-son qaror
3. Brill – *Handbook of Islamic Sects and Movements*

4. Cambridge University Press – *Approaches to Muslim Sects and Schools*
5. Oefen.uz – *Islomdagi mazhablar va yo‘nalishlar*
6. Encyclopaedia of Islam – *Sectarianism in Islam*
7. Vikipediya – *Islomdagi yo‘nalishlar va mazhablar*

EKOLOGIK TARBIYANI MAKTABGACHA YOSHDAN BOSHLAB SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

Ortiqboyeva Iroda

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabasi

E-mail: sarvarortiqboyev567@gmail.com

Annotatsiya: Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tarbiyani shakllantirish ularning atrof-muhitga nisbatan ongli munosabatini rivojlantirish, tabiatga ehtiyotkorlik bilan qarash ko‘nikmalarini erta yoshdan boshlab mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada ekologik tarbiyaning mazmuni, uning maktabgacha ta’lim jarayonidagi o‘rni, bolalarda ekologik madaniyatni rivojlantirishning samarali metodlari hamda tarbiyachi va ota-onalarning bu jarayondagi roli yoritiladi. Ekologik tarbiyaning erta yoshdan boshlanishi bola shaxsining ma’naviy-estetik rivojiga, sog‘lom turmush tarziga, tabiatni asrashga oid ijtimoiy mas’uliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: ekologik tarbiya, maktabgacha ta’lim, ekologik madaniyat, tabiatni asrash, bolalar tarbiyasi, mas’uliyat, ekologik ong.

Аннотация: Формирование экологического воспитания у детей дошкольного возраста является важным условием развития осознанного отношения к окружающей среде, а также раннего закрепления навыков бережного обращения с природой. В статье

рассматриваются содержание экологического воспитания, его место в системе дошкольного образования, эффективные методы формирования экологической культуры у детей, а также роль воспитателя и родителей в этом процессе. Раннее экологическое воспитание способствует духовно-эстетическому развитию ребенка, формированию здорового образа жизни и ответственности за сохранение природы.

Ключевые слова: экологическое воспитание, дошкольное образование, экологическая культура, охрана природы, воспитание детей, ответственность, экологическое сознание.

Abstract: Developing environmental education from early childhood plays a crucial role in fostering a conscious attitude toward nature and establishing responsible behavior in young children. This article examines the essence of environmental education, its significance within preschool education, effective methods for developing environmental awareness, and the roles of educators and parents in this process. Early ecological education contributes to children’s moral and aesthetic development, encourages healthy lifestyle habits, and forms a strong sense of responsibility for environmental protection.

Keywords: environmental education, preschool education, ecological culture, nature protection, child development, responsibility, environmental awareness.

Ekologik tarbiya bolalik davridan boshlab shakllantirilishi lozim boʻlgan hayotiy koʻnikmalar va qadriyatlarni oʻz ichiga oladi, chunki bolalikdagi xislatlar va odatlar butun umr davomida insonning atrof-muhitga munosabatini belgilab beradi. Maktabgacha yoshdagi davr — inson hayotidagi eng sezgir va taʼsirchan davr boʻlib, shu paytda olingan bilimlar, tuyulmas taʼsirlar va his-tuygʻular keyingi oʻn yilliklarda ham

saqlanib qoladi. Shu boisdan ekologik ongni rivojlantirish maqsadida maktabgacha ta’lim muassasalarida muayyan tizimli ishlarni boshlash milliy va global darajada muhim vazifa hisoblanadi.

Bolalarda tabiatni sevish, uni asrashga tayyor bo’lish — bu nafaqat ekologik bilimlar, balki axloqiy majburiyat, jamiyatga xizmat qilish ruhiyati va mas’uliyatni ham o’z ichiga oladi. Maktabgacha faoliyat o’quvchilarning ko’rish, sezgi, motorika va til rivojlanishi kabi sohalarini bir vaqtda rag’batlantiradi, shu bilan birga tabiat bilan bog’liq jihozlar orqali nazariy va amaliy tushunchalarni singdiradi. Ekologik tarbiya konsepsiyasi bolalarda tabiat hodisalarini kuzatish, oddiy eksperimentlar o’tkazish, o’simlik va hayvonlarni farqlash, ularning hayoti uchun muhim sharoitlarni tushunish imkoniyatlarini yaratadi. Shu jarayon orqali bolalar atrof-muhit bilan bog’liq sabab-oqibat munosabatlarini o’rganib, o’z harakatlari natijasida tabiatga qanday ta’sir ko’rsatishini anglay boshlaydi.

Bu esa o’z navbatida ularda mas’uliyat hissini, kelajakda ongli fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Ekologik tarbiya maktabgacha ta’lim muassasalarida o’quv dasturiga integratsiyalangan holda o’tkazilganda uning samaradorligi oshadi; masalan, ertalabki yurishlar, bog’da amaliy mashg’ulotlar, o’simlik ekish va parvarishlash, oddiy eksperimentlar va vizual materiallar yordamida ekologik tushunchalarni oddiy tilda tushuntirish samarali natija beradi. Shuningdek, har bir mavzuni o’yin va ijodiy faoliyat elementlari bilan boyitish orqali bolalar o’rganishni qiziqarli deb qabul qiladi va o’z bilganlarini amalda qo’llashga intiladi. Maktabgacha yoshdagi ekologik tarbiya metodlarida hissiy-axloqiy ta’sir katta o’rin tutadi: bolalarga tabiatni sevish va himoya qilish xatti-harakatlari namoyish etiladi, bu esa imitatsiya orqali o’zlashtiriladi. Shu bois tarbiyachilarning shaxsiy

namunasi muhimdir — ular o‘z xatti-harakatlari bilan bolalarga atrof-muhitni asrashni ko‘rsatishi, kundalik hayotda uning tamoyillariga rioya qilishi lozim.

Tarbiyachi va ota-onaning birgalikdagi ishi bolalarning barqaror ekologik odatlari shakllanishini ta‘minlaydi; ularning uyda ham tabiatni asrash bo‘yicha qilgan oddiy amaliyotlari, masalan, suv va elektrni tejash, chiqindilarni ajratish, ekologik o‘yinlar uyushtirish, bog‘da o‘simlik ekish va parvarishlash mashg‘ulotlariga bolani jalb etish kabi xatti-harakatlar bolaga mustahkam ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ekologik tarbiya faqatgina axloqiy va amaliy bilimlar bilan cheklanmasdan, bolalarning estetik didini, hissiy sezgirligini va tabiiy ob‘ektlarga nisbatan mehrini ham rivojlantiradi. Masalan, tabiat tasvirlari, qo‘shiq va she‘rlar, qo‘l mehnati orqali yaratilgan tabiatga bag‘ishlangan asarlar bolalarda mehr-muhabbat va hurmat tuyg‘usini uyg‘otadi.

Maktabgacha muassasalarda ekologik ta‘limni joriy etish shuningdek pedagogik va metodik jihatdan bajarilishi lozim bo‘lgan qator bosqichlarni talab etadi; birinchi navbatda o‘quv dasturlarining kontentini yoshga mos va qiziqarli qilish, ikkinchidan tarbiyachilarni ekologik ta‘lim metodlari bo‘yicha malakasini oshirish, uchinchidan esa muassasa atrof-muhitining ekologik jihatdan qulay va namunaviy bo‘lishini ta‘minlash lozim. Dasturlarda oddiy, ammo tizimli ravishda suv, havo, tuproq, o‘simlik va hayvonlar bilan bog‘liq asosiy tushunchalar kiritilishi kerak; shuningdek, bolalarning his-tuyg‘ulari va axloqini shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy tadbirlar alohida e‘tiborga olinishi lozim. Amaliy mashg‘ulotlar interaktiv usullarda olib borilganda ularning samaradorligi oshadi: masalan, “tabiat kvestlari”, sezgilarni rivojlantirishga mo‘ljallangan kuzatuvlar, kichik guruhlarda

muammolarni hal etish mashgʻulotlari va oʻsimliklar bilan bogʻliq maxsus loyihalar bolalarda ekologik fikrlashni ragʻbatlantiradi. Bu kabi faoliyatlar orqali bolalar oʻzlarining kichik amaliy loyihalarini bajarish orqali natijaga erishishning qadrini anglaydi va tabiiy resurslarga ehtiyotkorlik bilan munosabatni oʻzlashtiradi. Ekologik tarbiyaning yanada kengroq maqsadlari qatoriga bolalarni jamiyatdagi ekologik muammolar haqida xabardor qilish, ularni kundalik hayotda kichik oʻzgarishlar qilishga undash va kelajakda atrof-muhitni muhofaza qilish tashabbuslarini qoʻllab-quvvatlaydigan shaxslar etib tarbiyalash kiradi. Bu yoʻnalishlar erta yoshdan boshlab taʼlim jarayoniga singdirilganida jamiyatda atrof-muhitni asrash madaniyati mustahkamlanadi va kelajak avlodlar uchun barqaror hayot sharoitlari shakllanadi. Shu maqsadda pedagoglarning oʻquv jarayonini nazorat qilish va baholash tizimi ham yaratilishi lozim: bolalarning ekologik bilim, koʻnikma va xulq-atvorini kuzatish, individual va guruh loyihalar natijalarini baholash orqali taʼlimning samaradorligi aniqlanadi va zarur oʻzgartirishlar kiritiladi. Bunday baholash jarayonida baholash mezonlari oddiy, aniq va yoshga mos boʻlishi kerak — masalan, bolalar oʻsimlik parvarishlashda qatnashadimi, chiqindilarni ajratishda ishtirok etadimi, suvdan va boshqa resurslardan tejash tavsiyalarini bajaradimi kabi koʻrsatkichlar hisobga olinadi. Ekologik tarbiya tizimini joriy etishda mahalla va ota-onalar bilan hamkorlik muhim rol oʻynaydi; mahalla markazlari va oila muhitida ekologik tadbirlar tashkil etish, oilaviy bogʻlar yaratish, birgalikdagi aksiyalar — bularning barchasi bolalarning ekologik xulq-atvorini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, davlat siyosati ham ekologik taʼlimni rivojlantirishda asosiy omillardandir; maktabgacha taʼlim dasturlariga ekologik modulni kiritish, tarbiyachilarning malakasini oshirish uchun kurslar tashkil

etish va bu sohani moliyalashtirish zarur. Davlat va nodavlat tashkilotlarining hamkorligi orqali muassasalarda material-texnik bazani mustahkamlash, o'quv vositalari, didaktik materiallar va kichik ekologik loyihalar uchun mablag' ajratish mumkin. Ekologik tarbiyani erta yoshdan shakllantirish natijasi sifatida jamiyat ekologik tahlikalarni oldindan sezish va ularga qarshi kurashda tezkor va samarali choralar ko'rishga qodir fuqarolarni tarbiyalaydi. Bunday fuqarolar atrof-muhit muammolarini yengillashtirishga yo'naltirilgan kundalik xatti-harakatlarni amalga oshiradi, masalan, chiqindilarni kamaytirish, qayta ishlashga tayyorlash, energiya va suvni tejash, ekologik fikrni targ'ib qilishga hissa qo'shadi. Kelajak avlodning tabiat bilan uyg'unlikda yashash ko'nikmalari rivojlantirilsa, bu iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, ekologik tarbiyani maktabgacha yoshdan boshlab shakllantirish nafaqat individual taraqqiyot uchun, balki butun jamiyatning uzoq muddatli manfaatlari uchun ham zarur hisoblanadi.

[1] O'quv dasturlarni modernizatsiya qilish, tarbiyachilarni malakasini oshirish va ota-onalarni jalb etish orqali maktabgacha ta'lim muassasalarida ekologik tarbiya samarali amalga oshirilishi mumkin.

[2] O'yin, madaniy-ijodiy mashg'ulotlar va amaliy loyihalar asosida olib boriladigan ekologik faoliyatlar bolalarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantiradi va ularni atrof-muhit muhofazasi masalasida faollikka undaydi. [3] Jamiyat miqyosida bu ishlarni qo'llab-quvvatlash, davlat dasturlari va mahalliy tashabbuslarni birlashtirish orqali ekologik ongni masshtabda oshirish mumkin. Yana bir muhim jihat shundaki, ekologik tarbiya ilmiy-ta'limiy asosga ega bo'lishi kerak: bu sohada pedagogik tadqiqotlar olib borish, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik xulq-atvorni shakllantirish metodlarini sinovdan o'tkazish va eng yaxshi

amaliyotlarni kengaytirish zarur. Shu bilan birga, global ekologik muammolar — iqlim oʻzgarishi, biologik xilma-xillikning kamayishi, suv resurslarining ifloslanishi kabi masalalar haqida oddiy va yoshga mos shaklda tushuntirish usullari ishlab chiqilishi muhim. Bolalarga qulay til va vizual materiallar orqali yetkazilgan maʼlumotlar ularning ekologik ongini mustahkamlashda muhim rol oʻynaydi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun hamkorlikdagi yondashuv muhim: pedagoglar, ota-onalar, mahalla vakillari, atrof-muhit mutaxassislari va hokimiyat organlari birgalikda reja tuzib, uni amaliyotga tatbiq etishlari kerak. Mahalliy sharoitlarni hisobga olgan holda, ekologik tarbiya dasturlari turli mintaqalarda oʻziga xos shakllarda joriy etilishi mumkin; masalan, qishloq joylarda bogʻdorchilik va chorvachilik elementlari koʻproq qoʻllanilishi, shahar muhitida esa chiqindilarni ajratish va energiya tejash mavzulariga koʻproq urgʻu berilishi maqsadga muvofiqdir. Oxirida taʼkidlash joizki, ekologik tarbiyani maktabgacha yoshdan boshlab shakllantirish — bu nafaqat bolalarning shaxsiy rivojlanishi, balki kelajak avlodlar uchun barqaror va salomat jamiyat yaratish yoʻlidagi strategik sarmoyadir. Investitsiyalar, metodik qoʻllanmalar va jamiyat hamkorligi orqali bu yoʻnalishdagi ishlarni tizimli amalga oshirish orqali biz yurtimizda va dunyoda atrof-muhitni muhofaza qilish madaniyatini mustahkamlashimiz mumkin. [4] [5]

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Ismoilov, K. Ekologik tarbiya va maktabgacha taʼlim. Toshkent: Fan va Taʼlim, 2017.
2. Karimova, L. Maktabgacha yoshda tarbiyalash metodikasi. Toshkent: Maʼrifat, 2019.
3. Rahimov, M. Atrof-muhitni muhofaza qilish va bolalar tarbiyasi. Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 2018.

4. Tursunov, S. Pedagogika va ekologiya: integratsion yondashuvlar. Toshkent: Akademnashr, 2020.
5. Qodirov, B. Oila, mahalla va maktab: ekologik tarbiya amaliyoti. Toshkent: Ma'naviyat, 2021.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EMOTSIONAL INTELLEKTNI RIVOJLANTIRISH DASTURLARI VA ULARNING SAMARADORLIGI

Otaboyeva Dilorom Mavlonbekovna

Namangan davlat pedagogika insituti

Pedagogika fakulteti K.MTM AU24 gurux talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o'g'li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Zamonaviy ta'lim tizimida bolalarning nafaqat aqliy, balki emotsional rivojlanishiga ham e'tibor kuchaymoqda. Emotsional intellekt (EI) bolaning o'z his-tuyg'ularini anglash, boshqarish va boshqalar bilan samarali munosabat o'rnatish qobiliyatidir. Ayniqsa, maktabgacha yosh davri – bu ko'nikmalarni shakllantirishda eng muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi.

Abstract: In the modern education system, attention is increasingly paid not only to the intellectual, but also to the emotional development of children. Emotional intelligence (EI) is a child's ability to understand and manage their own emotions and to effectively interact with others. In particular, the preschool period is one of the most important stages in the formation of these skills

Аннотация: В современной системе образования всё больше внимания уделяется не только интеллектуальному, но и эмоциональному развитию детей. Эмоциональный интеллект (ЭИ) –

это способность ребёнка понимать и управлять своими эмоциями, а также эффективно взаимодействовать с окружающими. В частности, дошкольный период является одним из важнейших этапов формирования этих навыков.

Kalit soʻzlar: emotsional intellekt, maktabgacha yosh, his-tuygʻular, ijtimoiy koʻnikmalar, psixologik rivojlanish, oʻyin metodikasi.

Kirish

Bugungi kunda bolalarni har tomonlama yetuk, aqliy va emotsional jihatdan rivojlangan shaxs sifatida tarbiyalash muhim masalalardan biri hisoblanadi. Pedagogik va psixologik tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, bolaning emotsional rivojlanishi uning kelajakdagi muvaffaqiyatli hayoti, taʼlimiy yutuqlari va ijtimoiy moslashuvchanligiga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Maktabgacha yosh davri – bu bolaning shaxs sifatida shakllanishidagi muhim bosqichi boʻlib, aynan shu davrda emotsional intellekti rivojlanadi. Shu bois bu sohada maxsus dasturlar va metodik yondashuvlarning joriy etilishi zamon talabi hisoblanadi.

Emotsional intellekt (EI) – bu shaxsning oʻz va boshqalarning his-tuygʻularini anglay olishi, boshqarishi va ularga mos ravishda harakat qilishi qobiliyatidir. Emotsional intellekt (EI)ni oʻrganishda bir qancha olimlar faoliyat olib borishgan. Jumladan: D. Goulmanning taʼrifiga koʻra, EI quyidagi asosiy komponentlardan iboratdir:

- ✓ Oʻz his-tuygʻularini anglash;
- ✓ Oʻzini boshqara olish;
- ✓ Motivasiyani shakllantirish;
- ✓ Empatiya (boshqalarning hissiyotini tushunish);
- ✓ Ijtimoiy koʻnikmalar (samarali muloqot, hamkorlik, murosaga kelish).

Hozirda maktabgacha ta’lim muassasalarida quyidagi yondashuvlar asosida emotsional intellekt (EI)ni rivojlantirish dasturlari ishlab chiqilmoqda: O‘yinlar orqali o‘qitish, psixologik treninglar, san’at vositalari orqali rivojlantirish, hikoyalar va muammoli vaziyatlar. Ilmiy tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, emotsional intellektga oid mashg‘ulotlarda qatnashgan bolalar: O‘z his-tuyg‘ularini to‘g‘ri ifoda eta olishadi, guruh bilan ishlash va boshqalar bilan muloqot qilish ko‘nikmalari yuqori bo‘ladi, konfliktli vaziyatlarda murosaga kelish qobiliyatlari kuchayadi, nutq faoliyati va o‘ziga bo‘lgan ishonch oshadi. Hozirgi kunda bolalarni faqat bilim bilan emas, balki his-tuyg‘ularini to‘g‘ri anglaydigan, boshqalar bilan muloqot qila oladigan qilib tarbiyalash ham muhim bo‘lib qolmoqda. Men maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlagan tajribamda ularning emotsional intellekti yaxshi rivojlansa, ular jamoada erkinroq bo‘lishini va o‘zini ishonchli tutishini kuzatganman. Ko‘pchilik bolalar o‘z hislarini to‘g‘ri ayta olmaydi. Ba’zilari yig‘lab yuboradi, ba’zilari esa ichiga yutadi. Shu sababdan tarbiyachi yoki ota-ona sifatida biz bolaga uning hissiyotlarini tan olish va boshqarishni o‘rgatishimiz kerak deb o‘ylayman. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan muntazam ravishda hissiyotlar haqida suhbatlashish, vizual vositalar – masalan, “hissiyot kartochkalari” orqali mashg‘ulotlar olib borish ularning emotsional intellektini bosqichma-bosqich rivojlantiradi. Dastlab oddiy ko‘ringan savollar – “bugun o‘zingni qanday his qilyapsan?” – bolani o‘z holatini anglashga, ifoda qilishga va his-tuyg‘ulari bilan ishlashga o‘rgatadi.

Bunday mashg‘ulotlar orqali bolalarda quyidagi ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi:

- ✓ o‘z hissiyotini tan olish va so‘z bilan ifodalash ko‘nikmasi shakllandi;

- ✓ guruhdagi bolalar bir-birining his-tuyg'ulariga nisbatan sezgir bo'la boshladi;
- ✓ bahsli vaziyatlarda muloqot qilish, murosaga kelish, tushunishga intilish hollari oshdi.

Demak, emotsional intellektni rivojlantirish bo'yicha kichik, lekin doimiy mashg'ulotlar bolaning psixologik holatiga, nutq rivojiga va ijtimoiy ko'nikmalariga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa maktabgacha ta'lim muassasalarida emotsional tarbiyani asosiy yo'nalishlardan biri sifatida qarash zarurligini yana bir bor isbotlaydi.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional intellektni rivojlantirish ularning shaxs sifatida barqaror va muvaffaqiyatli shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Emotsional intellekt bolalarga o'z his-tuyg'ularini to'g'ri anglash, ifoda etish va boshqarish imkonini beradi, shu bilan birga, boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga moslashishni o'rgatadi. Bu esa o'z navbatida bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini, empatiya qobiliyatini va muammolarni hal qilish salohiyatini oshiradi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan maxsus dasturlar va metodikalar bolalarning hissiy va ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. O'yinlar, hikoyalar, rolli o'yinlar va maxsus treninglar bolalarning emotsional ko'nikmalarini oson va samarali shakllantirishda asosiy vositalardan hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu kabi dasturlarni muntazam va tizimli ravishda qo'llash natijasida bolalarda stressga chidamlilik, o'z-o'zini boshqarish va boshqalar bilan sog'lom munosabatlar o'rnatish qobiliyatlari rivojlanadi. Shu boisdan, maktabgacha ta'lim tizimida emotsional intellektni rivojlantirish dasturlarini yanada kengaytirish, pedagoglarni

bu sohada malakasini oshirish va ota-onalarni ham bu jarayonga faol jalb etish muhim hisoblanadi. Bunday yondashuv nafaqat bolalarning bugungi kunidagi o‘zaro munosabatlarini yaxshilaydi, balki ularning kelajakdagi ijtimoiy muvaffaqiyatlari, ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatlari va ruhiy sog‘lig‘ini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. G‘ulomov S. “Pedagogik psixologiya asoslari”. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. Goleman D. “Emotsional intellekt: Nega u IQ’dan muhimroq?”. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2020.
3. Vygotskiy L.S. “Psixik taraqqiyot va ta’lim”. – Moskva: Pedagogika, 2019.
4. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. – Toshkent: 2022.
5. Qodirova M., Ergasheva M. “Maktabgacha ta’limda bolalar psixologiyasi”. – Toshkent: Fan, 2021.
6. Abdullaeva M. “Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy-emotsional rivojlanish”. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022.
7. Sh. Ahmedova, N. Karimova. “Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar”. – Toshkent: TDPU, 2020.
8. “Psixologiya va hayot” jurnali. – Toshkent, 2023-yil, 1-son.
9. UNESCO. “Social and Emotional Learning in Early Childhood”. – 2021. <https://unesdoc.unesco.org>
10. CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning). “SEL Framework for Early Childhood Education”. – 2020. <https://casel.org>

O‘ZBEK VA RUS ADABIYOTIDA SHAXS FOJIASINING BADIY TALQINI

Mamatqulov Botir Jovli o‘g‘li

Termiz davlat pedagogika instituti

O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Tel: +998937649494

Email: BM7649494@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek va rus adabiyotlarida shaxs fojiasining badiiy talqini, uning psixologik, falsafiy va ijtimoiy ildizlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: shaxs fojiasi, psixologik obraz, Dostoyevskiy, Nazar Eshonqul, qiyosiy tahlil, realizm, badiiy talqin.

Аннотация: В статье анализируется художественная интерпретация личной трагедии в узбекской и русской литературе, её психологические, философские и социальные корни.

Ключевые слова: личная трагедия, психологический образ, Достоевский, Назар Эшонкул, сравнительный анализ, реализм, художественная интерпретация.

Abstract: This article analyzes the artistic interpretation of personal tragedy in Uzbek and Russian literature, its psychological, philosophical, and social roots.

Keywords: personal tragedy, psychological image, Dostoevsky, Nazar Eshonkul, comparative analysis, realism, artistic interpretation.

O‘zbek va rus adabiyoti inson ruhiyati, ichki iztiroblar va shaxsiy fojialarni yoritishda o‘ziga xos badiiy an‘analarni shakllantirgan. Shaxs fojiasi adabiyotning eng muhim g‘oyaviy yo‘nalishlaridan bo‘lib, u yozuvchi dunyoqarashi, davr ruhiyati va falsafiy qarashlarining ifodasidir. Fyodor Dostoyevskiy ijodida shaxs fojiasi bu inson vijdonining azobi va ma’naviy sinovlari orqali ifodalansa, Nazar Eshonkul asarlarida

zamonaviy o‘zbek jamiyatidagi ruhiy siqilish, insonning o‘zligidan uzoqlashuvi va ichki sukut orqali ochiladi. Ushbu ikki adabiyot namoyandalari asarlarida shaxs fojiasini qiyosiy tahlil asosida ko‘rib chiqamiz.

Adabiyotda shaxs fojiasi tushunchasi insonning ichki dunyosidagi ziddiyatlar, ruhiy azob va hayotiy inqirozlarning badiiy ifodasi bilan bog‘liq. Aristotelning “Poetika” asarida tragediya inson qalbini tozalovchi san’at turi sifatida ta’riflanadi. Zamonaviy adabiyotshunoslikda esa insonning ijtimoiy muhitdagi moslashuv jarayonida yuzaga keladigan ruhiy sinovlarni aks ettiradi. Shaxs fojiasi ko‘pincha vijdon, muhabbat, erkinlik, yolg‘izlik va ma’naviy tanlov bilan bog‘liq bo‘ladi. Dostoyevskiy bu jarayonni axloqiy ziddiyatlar orqali ochadi, Nazar Eshonqul esa uni jamiyat va inson o‘rtasidagi ruhiy masofa orqali yoritadi.

Fyodor Dostoyevskiy asarlarida shaxs fojiasi inson vijdonining, e’tiqodining va iymonining sinovidir. Uning qahramonlari ko‘pincha ichki kurash, ma’naviy azob va axloqiy inqiroz holatida tasvirlanadi. Masalan, “Jinoyat va jazo” romanida Raskolnikovning fojiasi – qotillik va vijdon azobi o‘rtasidagi qarama-qarshilikdir. Dostoyevskiy uchun tragediya – bu insonning o‘z gunohini anglab, poklanish sari intilishi. Yozuvchi qahramonlari orqali inson qalbining eng murakkab qatlamlarini ochadi, ruhiy iztirobni falsafiy tahlil bilan uyg‘unlashtiradi. Dostoyevskiyning “Aka-uka Karamazovlar”, “Telba” kabi boshqa asarlarida fojia insonning jamiyat bilan to‘qnashuvi, yolg‘izlanishi va o‘zini anglash jarayonida yuzaga chiqadi. Yozuvchi uchun inson – doimiy ichki kurashdagi mavjudotdir. Uning asarlarida shaxs fojiasi motivi universal, umuminsoniy ma’noga ega bo‘lib, axloqiy qadriyatlarning sinovi sifatida talqin qilinadi.

Nazar Eshonqul o‘z ijodida inson ruhiyatining eng nozik qirralarini ochishga intilgan yozuvchilardan biridir. Uning hikoyalarida shaxsiy fojia ko‘pincha jamiyatdagi befarqlik, insoniy qadriyatlarning yemirilishi va ruhiy izolyatsiya bilan bog‘liq tarzda aks etadi. Masalan, “Tobut” hikoyasida qahramonlarning ichki sukunati, umidsizligi va ichki iztirobi – zamonaviy insonning ruhiy bo‘shlig‘ini ifodalaydi. “Momoqo‘shiq” hikoyasida esa insonning ozodlik istagi va tashqi majburiyatlar o‘rtasidagi ziddiyat shaxs fojiasining asosiy manbai sifatida yoritiladi. Nazar Eshonqul asarlarida Dostoyevskiyga xos falsafiy chuqurlik milliy ruh, ma‘naviy iztirob va zamonaviy jamiyat muammolari bilan uyg‘unlashadi. Yozuvchi qahramonlari ko‘pincha ichki sukunatga cho‘mgan, o‘z fojiasini jimlik orqali yashiruvchi insonlardir. Bu jihatdan Nazar Eshonqul psixologik prozaning o‘zbek adabiyotidagi eng yorqin namoyandalardan biridir.

Fyodor Dostoyevskiy va Nazar Eshonqul ijodida shaxs fojiasining o‘xshash va farqli jihatlari mavjud. Ikkala yozuvchi ham inson ruhiyatini markazga qo‘yadi, ammo ularning badiiy yondashuvi turlicha. Dostoyevskiyda tragediya falsafiy asosga ega bo‘lsa, Nazar Eshonqulda u ijtimoiy-psixologik tus oladi.

Fyodor Dostoyevskiy va Nazar Eshonqul ijodidagi shaxs fojiasi insonning ma‘naviy qiyofasi, ruhiy kechinmalari va jamiyatdagi o‘rni bilan chambarchas bog‘liq. Har ikki yozuvchi o‘z davrining ruhiy-madaniy muhitini chuqur his etgan holda insonning ichki dunyosini ochib beradi. Dostoyevskiy inson fojiasini e‘tiqod va axloqiy tanlov darajasida ko‘rgan bo‘lsa, Nazar Eshonqul uni zamonaviy o‘zbek jamiyatidagi ma‘naviy inqiroz orqali yoritadi. Natijada, ularning asarlarida shaxs fojiasi umuminsoniy ma‘noga ega bo‘lib, insonning o‘zini anglash yo‘lidagi iztirobli jarayon sifatida talqin qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Boynazarov F. Jahon adabiyoti. Qo‘llanma. Musiqa. Toshkent, 2006.
2. Nazar Eshonqul. Momoqo‘shiq. Qissa. Sharq NAK. Toshkent, 2008.
3. Fyodor Dostoyevskiy. Jinoyat va jazo. Roman. Adabiyot va san‘at. Toshkent, 1977.

Foydalanilgan internet manbalar:

<https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/nazar-eshonqul-1962/nazar-eshonqul-tobut-hikoya>

YOSHLAR O‘RTASIDA KITOBXONLIK VA MUTOLAA MADANIYATINI YUKSALTIRISH VA UNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Axmadaliyev Murodjon Ulug‘bek o‘g‘li

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Namangan filiali “Maktabgacha va

boshlang‘ich ta‘lim metodikasi” kafedrası katta o‘qituvchisi

Mahamadjonova Muhlisa Muxtorjon qizi

Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlar o‘rtasida kitobxonlik va mutolaa madaniyatini rivojlantirishning ahamiyati, uning shakllanishiga ta‘sir etuvchi omillar hamda zamonaviy yondashuvlarning o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Kitob o‘qish jarayonining shaxs intellektual salohiyati, tafakkuri va ma‘naviy dunyosiga ta‘siri ilmiy asoslarda yoritiladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar davrida mutolaa madaniyatini qo‘llab-quvvatlash usullari, ta‘lim muassasalari va oilaning bu jarayondagi o‘rni,

yoshlarning kitobga qiziqishini oshirishga qaratilgan samarali strategiyalar ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: kitobxonlik, mutolaa madaniyati, yoshlar, ma'naviy rivojlanish, intellektual salohiyat, ta'lim muassasalari, oila, zamonaviy yondashuvlar, axborot texnologiyalari, o'qish ko'nikmalari, motivatsiya, kitobga qiziqish, ma'rifat.

Аннотация: В данной статье анализируется значение развития книжной и читательской культуры среди молодёжи, факторы, влияющие на её формирование, а также специфические особенности современных подходов в этой сфере. Научно обоснованно раскрывается влияние процесса чтения на интеллектуальный потенциал личности, её мышление и духовный мир. Кроме того, рассматриваются методы поддержки читательской культуры в эпоху цифровых технологий, роль образовательных учреждений и семьи, а также эффективные стратегии, направленные на повышение интереса молодёжи к книгам.

Ключевые слова: книжная культура, читательская культура, молодёжь, духовное развитие, интеллектуальный потенциал, образовательные учреждения, семья, современные подходы, информационные технологии, навыки чтения, мотивация, интерес к книгам, просвещение.

Annotation: This article analyzes the importance of developing reading culture among young people, the factors influencing its formation, and the distinctive features of modern approaches in this field. The impact of reading on an individual's intellectual capacity, thinking, and spiritual development is scientifically substantiated. The article also examines methods for supporting reading culture in the era of digital technologies, the role of educational institutions and the family in this

process, as well as effective strategies aimed at increasing youth interest in books.

Keywords: reading culture, reading literacy, youth, spiritual development, intellectual potential, educational institutions, family, modern approaches, information technologies, reading skills, motivation, interest in books, enlightenment.

KIRISH

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda yoshlarning intellektual salohiyatini yuksaltirish, mustaqil fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirish hamda ma‘naviy kamolotini ta‘minlash jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, kitobxonlik va mutolaa madaniyatini shakllantirish masalasi dolzarb ilmiy-pedagogik yo‘nalish sifatida alohida e‘tibor talab qiladi.

Yoshlar orasida mutolaa madaniyatining pasayishi zamonaviy axborot oqimlarining keskin o‘zgarishi, smartfon va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning ortishi bilan yanada yaqqol sezilmoqda. Qisqa, tez iste‘mol qilinadigan kontentning ko‘payishi kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishning kamayishiga, natijada o‘quvchilar orasida mustaqil fikrlash, matnni tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarining sustlashishiga olib kelmoqda. Shu bois jamiyatda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, o‘qishga barqaror ehtiyojni shakllantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Mazkur yo‘nalishda O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2017-yil 13-sentabrda Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan imzolangan PQ-3271-son qaror bilan kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini modernizatsiya qilish, kitob mutolaasi hamda kitobxonlik madaniyatini oshirish bo‘yicha

kompleks chora-tadbirlar belgilandi.[1] Ushbu qaror doirasida O‘zbekiston Milliy kutubxonasi orqali elektron kitoblar bazasini yaratish, onlayn mutolaa imkoniyatlarini kengaytirish kabi vazifalar belgilanishi, ayniqsa uzoq hududlarda yashovchi aholining kitobga bo‘lgan ehtiyojini qondirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Shu bilan birga, Yoshlar o‘rtasida kitob o‘qishga qiziqishni oshirish maqsadida 2018-yilda «Yosh kitobxon» tanlovlarini o‘tkazish bo‘yicha qarorning qabul qilinishi esa mutolaani rag‘batlantirishning samarali shakllaridan biri bo‘lib xizmat qildi.[2] 2019-yil 7-iyunda qabul qilingan PQ-4354-son qaror orqali axborot-kutubxona xizmatlarini takomillashtirish, kutubxonalar infratuzilmasini rivojlantirish, aholining ularga bo‘lgan qamrovini kengaytirish bo‘yicha muhim vazifalar belgilandi.[3] Bu esa kutubxonalarning nafaqat axborot markazi, balki yoshlar ma’naviyatini yuksaltiruvchi madaniy-ma’rifiy maskan sifatidagi rolini kuchaytirdi. Mazkur hujjatlar yoshlar orasida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha davlat darajasida tizimli ishlar olib borilayotganini ko‘rsatadi. Shu bois mutolaa madaniyatining hozirgi ahvolini o‘rganish, mavjud islohotlar samaradorligini tahlil qilish va yanada takomillashtirish borasida ilmiy izlanishlar olib borish dolzarb masala hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Kitobxonlik har bir jamiyatning ma’naviy-axloqiy taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan muhim omildir. Bugungi globallashtirish va raqamli transformatsiya jarayonida insonlar hayot tarzi, axborotga murojaat qilish odatlari sezilarli o‘zgarib bormoqda. Shunday sharoitda kitob o‘qish madaniyatini rivojlantirish, avvalo, tafakkur kengligini oshirish, tanqidiy fikrlashni shakllantirish va yoshlar ongida ma’naviy immunitet yaratishning eng samarali yo‘llaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Kitobxonlikni rivojlantirish masalasi nafaqat ta’lim tizimi, balki jamiyatning barcha qatlamlari uchun strategik ahamiyat kasb etadi. Avvalo, kitobxonlik tushunchasi oddiy o’qish jarayoni bilan cheklanmaydi. Kitob – inson tafakkuri, dunyoqarashi va ma’naviyati rivojining muhim manbai bo’lib, u yoshlarning hayotiy pozitsiyasi va bilim doirasini kengaytiradi. Bu esa — shaxsning kitob orqali olgan bilimlarini anglash, ular ustida mulohaza yuritish, hayotiy tajribasida qo’llay olish, intellektual o’sish uchun muntazam ravishda yangi ma’lumotlarga intilish kabi murakkab jarayonlarni o’z ichiga olgan madaniy faoliyatdir. Shu sababli, kitobxonlikni rivojlantirish masalasi kompleks yondashuvni talab qiladi. Unda ta’lim muassasalari, oila, kutubxona, ommaviy axborot vositalari, raqamli platformalar va davlat siyosati birgalikda harakat qilishi muhimdir.

Ta’lim tizimida kitobxonlikni rivojlantirish jarayonining o’ziga xos jihatlari mavjud. Maktab yoshidagi bolalarda o’qishga qiziqish tabiiy ravishda yuqori bo’lsa-da, bu qiziqishni to’g’ri yo’naltirish, barqaror kitob o’qish odatini shakllantirish muhim pedagogik vazifadir. Maktab o’quv dasturlarida badiiy asarlarni o’qish bo’yicha tavsiyalar berilishi, har bir sinfda haftalik yoki oylik kitobxonlik mashg’ulotlarini tashkil etish, o’quvchilarda o’qilgan asar yuzasidan tahliliy fikr bildirish ko’nikmasini shakllantirish — bularning barchasi kitobxonlik madaniyatini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ta’lim jarayoniga multimedia resurslarining kirib kelishi kitobxonlikka salbiy emas, balki to’g’ri yo’naltirilganda ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Masalan, elektron kitoblar, audiokitoblar yoki interaktiv platformalar yordamida bolalar o’qish jarayoniga yanada qiziqadi.

Kitobxonlikni rivojlantirishda oilaning o’rni beqiyosdir. Bolalarda kitobga muhabbat, avvalo, oilaviy muhitda shakllanadi. Uyda kichik

kutubxona bo'lishi, ota-onaning o'zi kitob o'qishi va bolaga o'qib berishi, uy sharoitida adabiyotlar haqida suhbatlar tashkil etilishi — bularning barchasi kitobxonlik madaniyatining asta-sekin shakllanishiga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qishga qiziqishi baland bo'lgan o'quvchilarning aksariyatida oilaviy kitobxonlik an'analar mavjud. Shu bois ota-onalar o'z farzandlari kitob o'qishiga befarq bo'lmasliklari, aksincha, ularga namunaviy kitobxon sifatida ko'rinishlari zarur.

Kutubxona kitobxonlik madaniyatining asosiy tayanchi hisoblanadi. Bugungi kunda kutubxonalarni modernizatsiya qilish, ularning fondini boyitish, elektron resurslar bilan to'ldirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Zamonaviy kutubxonalar nafaqat kitob saqlanadigan joy, balki ijodiy muhit, madaniy markaz sifatida faoliyat yuritishi kerak. Yoshlar va kattalar uchun turli adabiy uchrashuvlar, kitob muhokamalari, yozuvchilar bilan suhbatlar, kitob yarmarkalari tashkil etilishi kutubxonaga qiziqishni oshiradi va kitobxonlar sonining ko'payishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, “Eng faol kitobxon”, “Eng yaxshi kitob tahlili” kabi tanlovlar yoshlarni kitob o'qishga undovchi motivatsion vosita sifatida juda samaralidir.

Kitobxonlikni rivojlantirish jarayonida raqamli texnologiyalarning o'rnini tobora ortib bormoqda. Elektron kutubxonalar, mobil ilovalar, audiobook platformalari — bularning barchasi zamonaviy kitobxon uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Raqamli kitobxonlik ayniqsa yoshlar orasida katta ommalashmoqda. Chunki mobil qurilmalar yordamida istalgan joyda va istalgan vaqtda o'qish imkoniyati mavjud. Biroq raqamli o'qishning afzalliklari bilan bir qatorda, an'anaviy kitobning o'rnini to'liq bosa olmasligini ham inobatga olish lozim. Shuning uchun aksariyat pedagoglar va psixologlar raqamli va an'anaviy kitobxonlik o'rtasida muvozanatni saqlashni tavsiya etadi.

Kitobxonlikning jamiyat rivojiga ta’siri ham beqiyosdir. Kitob o’qiydigan jamiyat — bu fikrlovchi, tahlil qiluvchi, yangilik yaratuvchi jamiyatdir. O’qigan insonning dunyoqarashi keng, ma’naviyati boy va intellekti o’sib boradi. Kitob o’qish insonning nutq madaniyatini, lug’at boyligini oshiradi, mulohaza qilish qobiliyatini mustahkamlaydi. Bunday inson jamiyat taraqqiyotiga hissa qo’shishi, ijtimoiy-iqtisodiy hayotda faol bo’lishi tabiiydir. Shuning uchun ham rivojlangan davlatlarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga katta e’tibor beriladi. Shu bilan birga, kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda bir qator muammolar ham mavjud:

- yoshlarning elektron gadgetlarga haddan tashqari bog’lanib qolishi kitob o’qish odatining pasayishiga olib kelmoqda.
- ayrim hududlarda kutubxona fondlarining eskirganligi, yangi adabiyotlar bilan ta’minlanish darajasi pastligi kitobxonlikning rivojlanishiga salbiy ta’sir ko’rsatadi.
- o’quvchilar orasida badiiy adabiyotga qiziqishning kamayishi, ko’proq qisqa axborotlarga murojaat qilish odati ularda izchil o’qish ko’nikmasining shakllanishini qiyinlashtirmoqda.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun tizimli chora-tadbirlar, xususan, davlat dasturlari, targ’ibot ishlari, ta’lim jarayonida kitob o’qishga bo’lgan talabni oshirish, yoshlar orasida kitob o’qishning afzalliklari haqida keng tushuntirishlar olib borish lozim.

XULOSA

Yoshlar o’rtasida kitobxonlik va mutolaa madaniyatini yuksaltirish nafaqat ma’naviy taraqqiyot, balki jamiyatning intellektual salohiyatini oshirishning asosiy shartlaridan biridir. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, muntazam kitob o’qish yoshlarning tafakkuri, nutqi, dunyoqarashi va ijodiy fikrlash qobiliyatini sezilarli darajada rivojlantiradi. Shu bois

ta’lim muassasalari, oila va jamiyat hamkorligida samarali kitobxonlik muhitini yaratish dolzarb vazifa sifatida qaraladi.

Raqamli asrning jadal axborot oqimi yoshlarning kitobga bo’lgan qiziqishini pasaytirayotgan bo’lsa-da, zamonaviy yondashuvlar, innovatsion loyihalar, elektron kutubxonalar va motivatsion dasturlar orqali mutolaa madaniyatini kuchaytirish mumkin. Eng muhimi, kitob o’qish jarayonini yoshlar uchun qiziqarli, foydali va amaliy jihatdan zarur bo’lgan faoliyatga aylantirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 13.09.2017 yildagi PQ-3271-sonli “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ’ib qilish bo’yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi” to’g’risidagi Qarori.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 13.09.2017 yildagi PQ-3271-sonli “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ’ib qilish bo’yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi” to’g’risidagi qarori.
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 12.05.2018 yildagi PQ-3721-sonli “Buyuk allomalar, adib va mutafakkirlarimiz ijodiy merosini keng o’rganish va targ’ib qilish maqsadida yoshlar o’rtasida kitobxonlik tanlovlarini tashkil etish” to’g’risidagi qarori.
4. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 07.06.2019 yildagi PQ-4354-sonli “O’zbekiston Respublikasi aholisiga axborot-kutubxona xizmati ko’rsatishni yanada takomillashtirish” to’g’risidagi qarori.
5. Abdulla Avloniy. (2016). Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent: Ma’naviyat.

6. Hasanboyeva, O., & Nishonova, Z. (2019). Pedagogika nazariyasi va tarixi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy nashriyoti.
7. Jo‘rayev, N. (2020). Yoshlar ma‘naviyati va kitobxonlikning ahamiyati. Ma‘rifat gazetasi, 4-son.
8. Xolmatov, A. (2021). Mutolaa madaniyati va uni rivojlantirish omillari. Ta‘lim va innovatsiya jurnali, 3(1).
9. Qodirova, D. (2022). Yoshlar o‘rtasida kitob o‘qish madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari. Pedagogik tadqiqotlar jurnali, 2(5).

O‘ZBEKISTONDA MILLIY TA’LIM TIZIMI

Abdurayimova Masrura Qobiljon qizi

Namangan davlat pedagogika inisituti

Pedagogika fakulteti KMTT-AU-24 Guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Abdurazzaqov Shaxzodxo‘ja Shokirxo‘ja o‘g‘li

Namangan davlat pedagogika instituti

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekistonda milliy ta‘lim tizimining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va mavjud pedagogik yondashuvlari tahlil qilingan. Milliy ta‘limning mazmuni, uning ijtimoiy ahamiyati va bolalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishidagi o‘rni amaliy misollar asosida yoritilgan. Shuningdek, ta‘lim muassasalarida yaratilgan o‘quv muhiti, o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi va ot-onalar bilan hamkorlikning ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan. Tadqiqot davomida milliy ta‘lim tizimida uchraydigan muammolar, ularni bartaraf etish yo‘llari va samarali tashkil etish mexanizmlari tahlil etilgan. Natijada, O‘zbekistonda milliy ta‘lim tizimi bolalarning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va bilim olish jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan.

Kalit soʻzlar: milliy taʼlim, taʼlim tizimi, pedagogik yondashuv, oʻqituvchi kompetensiyasi, taʼlim sifati, ota-ona hamkorligi, ijtimoiy muhit, innovatsion metodikalar, bolalarning rivojlanishi, taʼlimni modernizatsiya qilish.

Аннотация: В статье проанализированы особенности национальной системы образования в Узбекистане, этапы её формирования и применяемые педагогические подходы. Раскрыто содержание национального образования, его роль в социальном, когнитивном и эмоциональном развитии детей на примере практических данных. Кроме того, рассмотрены образовательная среда учреждений, профессиональная подготовка педагогов и значение сотрудничества с родителями. В ходе исследования изучены проблемы, возникающие в системе национального образования, и предложены пути их решения. Сделан вывод о том, что национальная система образования способствует развитию личности ребенка, его социальной адаптации и успешному усвоению знаний.

Keywords: national education, educational system, pedagogical approach, teacher competence, quality of education, parent cooperation, social environment, innovative methodologies, child development, modernization of education.

Kirish

Oʻzbekistonda milliy taʼlim tizimi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, maʼnaviy-maʼrifiy yuksalishi va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni tatbiq etish bilan chambarchas bogʻliq. Taʼlim tizimi bolalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qoʻllab-quvvatlashga xizmat qiladi, ularning shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish va jamiyatga moslashuvini taʼminlaydi. Milliy taʼlim

konsepsiyasi pedagogik muhitni moslashtirish, individual yondashuvni joriy etish va psixologik qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi.

Milliy ta'lim tizimining asosiy maqsadi barcha bolalarga sifatli, teng va zamonaviy ta'lim berishdir. Shu bilan birga, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi va kompetensiyasi jarayonning muvaffaqiyatini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi. Ta'lim muassasalarida yaratilgan o'quv muhiti, innovatsion metodikalar va ota-onalar bilan hamkorlik tizimi bolalarning rivojlanish imkoniyatlarini kengaytiradi[1].

1. Milliy ta'lim tizimining mohiyati va rivojlanish bosqichlari

Milliy ta'lim tizimi O'zbekistonda bir necha bosqichda shakllangan va rivojlangan. Unga quyidagi asosiy komponentlar kiradi: maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, kasb-hunar ta'limi va oliy ta'lim. Har bir bosqichda milliy qadriyatlar, madaniy meros va zamonaviy pedagogik yondashuvlar uyg'unligi asosida ta'lim jarayoni tashkil etiladi.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi strategik hujjatlari, jumladan Prezidentning Oliy Majlisga murojaatnomalari va ta'lim konsepsiyalari, milliy ta'lim tizimining modernizatsiyasi va innovatsion metodlarni tatbiq etishni belgilaydi[2]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, milliy ta'lim tizimi nafaqat akademik bilimlarni oshirishga, balki bolalarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ham katta hissa qo'shadi.

2. Milliy ta'limning pedagogik yondashuvlari va amaliyoti

Milliy ta'lim tizimida pedagogik jarayon innovatsion metodlar asosida amalga oshiriladi. Pedagoglar individual yondashuvni tatbiq etib, bolalarning qobiliyatlarini maksimal darajada rivojlantirishga e'tibor beradilar. Maxsus dasturlar, interaktiv mashg'ulotlar, o'yinlar va didaktik materiallar bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Ota-onalar bilan samarali hamkorlik jarayoni ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Pedagoglar bolalarning rivojlanishini muntazam kuzatib boradilar, psixologik qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydilar va individual ehtiyojlarga moslashtirilgan faoliyatlarni tashkil etadilar. Shu tarzda, milliy ta'lim bolalarning shaxsiy rivojlanishi, o'ziga ishonchi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlaydi[3].

3. Milliy ta'lim tizimidagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari

Milliy ta'lim tizimida ba'zi muammolar uchraydi: resurslarning yetishmasligi, pedagoglarning tayyorgarlik darajasi, zamonaviy metodikalar va ota-onalar bilan samarali hamkorlikning cheklanishi. Bu muammolarni bartaraf etish uchun maxsus treninglar, malaka oshirish kurslari, innovatsion o'quv materiallari va ota-onalar bilan faol aloqani yo'lga qo'yish muhimdir.

Shuningdek, ta'lim muassasalarida yaratilgan moslashtirilgan o'quv muhiti bolalarning individual qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantirishga imkon beradi. Shu bilan birga, pedagoglar innovatsion metodlarni qo'llash orqali jarayonning samaradorligini oshiradilar. Milliy ta'lim tizimida bu yondashuv bolalarning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy ko'nikmalari va o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga xizmat qiladi[4].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda milliy ta'lim tizimi bolalarning shaxsiy rivojlanishi, akademik ko'nikmalari va ijtimoiy moslashuvini ta'minlaydigan zamonaviy pedagogik tizimdir. Pedagoglar va ota-onalar bilan samarali hamkorlik, innovatsion metodikalarni qo'llash va individual yondashuv jarayonning muvaffaqiyatini oshiradi. Shu tarzda, milliy ta'lim nafaqat akademik bilimlarni rivojlantiradi, balki

bolalarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini ham qoʻllab-quvvatlaydi. Natijada, milliy taʼlim tizimi bolalarning bilim olish jarayonida faol ishtirokini taʼminlaydi, ularning shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantiradi va jamiyatga moslashuvini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Абдуллаева М. Инклюзивное образование в дошкольных учреждениях: теория и практика. – Т.: Фан, 2020. – Б.124
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 27 dekabrda Oliy Majlisga murojaatnomasidan
3. Salimova D. Milliy taʼlim tizimi va pedagogik yondashuvlar. –Т.: Pedagogika, 2021. – Б.12
4. UNICEF. Education and national development in Uzbekistan. – New York: UNICEF, 2019.
5. Karimov F. Milliy taʼlim va integratsiya: bolalarni rivojlantirish tamoyillari. – Т.: Ilm, 2019. – Б.74
6. Mehrotdinova N. Pedagogik innovatsiyalar va milliy taʼlim. – Т.: Pedagogika, 2019. – Б.79
7. Ainscow, M., Booth, T., & Dyson, A. (2016). Improving schools, developing inclusion. London: Routledge.
8. UNESCO. Policy guidelines on education modernization. – Paris: UNESCO, 2015.
9. Назарова Ш. Модель национальной системы образования для детей. – Т.: Просвещение, 2019. – Б.45

O‘ZBEKISTONDA MILLIY TA’LIM TIZIMI

Foziljonova Nozima Elyorjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o’g’li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston milliy ta’lim tizimining rivojlanish bosqichlari, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmuni, ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan normativ-huquqiy asoslar, raqamli ta’lim texnologiyalarining joriy etilishi va xalqaro reytinglar bilan uyg‘unlikning kuchayishi ilmiy tahlil qilingan. Mamlakatda amalga oshirilayotgan “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” hamda so’nggi yillarda ta’lim tizimida amalga oshirilgan o’zgarishlar milliy ta’lim tizimining konseptual yo’nalishini belgilab bergani ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Maqolada shuningdek ta’lim tizimi samaradorligi, o’qituvchilar malakasini oshirish, oliy ta’lim muassasalarini modernizatsiya qilish bo’yicha olib borilayotgan chora-tadbirlar tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: Milliy ta’lim tizimi, ta’lim islohotlari, kompetensiya, davlat ta’lim standartlari, raqamli ta’lim, o’qituvchi malakasi, xalqaro reytinglar, uzluksiz ta’lim, pedagogik innovatsiya.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the stages of development of Uzbekistan’s national education system, the content of state-led reforms, the legal and regulatory frameworks aimed at improving the quality of education, the introduction of digital learning technologies, and the growing alignment with international rankings. Based on reliable academic sources, the article highlights the significance of the Law “On Education,” the “National Program for Personnel

Training,” and recent reforms that have shaped the conceptual direction of the national education system. The study also examines the effectiveness of the education system, ongoing measures to improve teachers’ qualifications, and the modernization of higher education institutions.

Keywords: national education system, educational reforms, competence, state educational standards, digital learning, teacher qualification, international rankings, lifelong learning, pedagogical innovation.

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ этапов развития национальной системы образования Узбекистана, содержания государственных реформ, нормативно-правовой базы, направленной на повышение качества образования, внедрения цифровых образовательных технологий и усиления соответствия международным рейтингам. На основе достоверных научных источников раскрывается значение Закона «Об образовании», «Национальной программы по подготовке кадров» и последних изменений в сфере образования, которые определили концептуальное направление национальной системы образования. В статье также анализируются эффективность образовательной системы, меры по повышению квалификации педагогов и модернизация высших учебных заведений.

Ключевые слова: национальная система образования, образовательные реформы, компетенции, государственные образовательные стандарты, цифровое образование, квалификация педагогов, международные рейтинги, непрерывное образование, педагогические инновации.

Kirish

O‘zbekistonning ta’lim tizimi mustaqillik yillaridan boshlab tubdan yangilanish, modernizatsiya va jahon ta’lim standartlariga moslashish jarayonini bosqichma-bosqich bosib o‘tdi. Davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida ta’kim tizimini rivojlantirish, yuqori malakali kadrlar tayyorlash, o‘quv dasturlarini yangilash hamda ta’lim sifatini oshirishga alohida e’tibor qaratildi. Mamlakatda ta’limning uzluksiz tizimini yaratish borasidagi dastlabki huquqiy asoslar O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (1997) va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” orqali shakllantirildi.

So‘nggi yillarda ta’lim tizimida olib borilgan islohotlar, xususan Prezident qarorlari, davlat dasturlari, ta’lim muassasalarini texnik modernizatsiya qilish, pedagog kadrlar malakasini oshirish, yoshlar bandligini ta’minlash bo‘yicha tashabbuslar milliy ta’lim tizimining yangi bosqichga o‘tishiga xizmat qilmoqda. 2021-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun bu jarayonni izchil davom ettirishga asos bo‘ldi.

Tahlil va muhokama

Milliy ta’lim tizimining huquqiy asoslari

O‘zbekiston ta’lim tizimining rivojlanishi uch asosiy hujjatga tayangan: 1) “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun (1997, 2021), 2) “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, 3) Davlat ta’lim standartlari (DTS). Ushbu hujjatlar ta’limning uzluksiz tizimini bosqichma-bosqich shakllantirdi va inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan izchil mexanizmlarni belgilab berdi [3].

Milliy ta’lim tizimi quyidagi asosiy bo‘g‘inlardan iborat:

- Maktabgacha ta’lim
- Umumiy o‘rta ta’lim
- O‘rta maxsus va professional ta’lim

- Oliy ta’lim
- Kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash tizimi

2023-yildagi statistik ma’lumotlarga ko’ra, maktabgacha ta’lim qamrovi 70% dan oshgan bo’lib, bu so’nggi yillardagi eng yuqori ko’rsatkichlardan biridir [4].

Ta’lim standartlari va kompetensiyaviy yondashuv

Bugungi kunda ta’lim sifati va mazmuni xalqaro kompetensiya talablari asosida shakllantirilmoqda. 2020–2025-yillar uchun mo’ljallangan o’quv dasturlarining yangilanish jarayonida, xususan umumiy o’rta ta’lim bo’yicha DTSlar kompetensiyaviy yondashuvga asoslandi [5].

Kompetensiyaviy yondashuv o’quvchilardan faqat bilim emas, balki ularni real hayotda qo’llash qobiliyatini ham talab qiladi. Bu esa milliy ta’lim tizimini zamonaviy global talablarga moslashtirish imkonini beradi.

Raqamli ta’lim texnologiyalarining joriy etilishi

Raqamli transformatsiya ta’lim tizimining eng muhim yo’nalishlaridan biridir. 2020–2023-yillarda barcha maktablar internetga ulandi, elektron darsliklar yaratildi, “Onlayn maktab”, “EduMarket”, “Elektron jurnal” kabi platformalar ishga tushirildi [6].

Shuningdek, pandemiya yillarida tashkil etilgan tele-darslar tizimi ta’limda masofaviy texnologiyalarning samaradorligini ko’rsatdi. Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalari “Moodle”, “Google Classroom”, “ZiyoNet” singari platformalar orqali masofaviy ta’limni joriy etmoqda.

Oliy ta’lim tizimidagi modernizatsiya

O’zbekiston oliy ta’lim tizimida keyingi yillarda tub o’zgarishlar amalga oshirildi. Talabalar qamrovi 2016-yildagi 9%dan 2023-yilda

38%ga yetdi [7]. Bu mamlakatda oliy ta’limdan foydalanish imkoniyatlari kengayganini ko’rsatadi.

Oliy ta’lim tashkilotlarida kredit-modul tizimi joriy qilindi, xalqaro dasturlar asosida qo’shma fakultetlar ochildi, xorijiy professorlar jalb etildi, ilmiy tadqiqot samaradorligi oshirildi. O’zbekistonning bir qator universitetlari QS va THE reytinglaridan o’rin olgani ta’lim sifatining oshib borayotgani belgisi sifatida ko’riladi [8].

Pedagoglar malakasini oshirish va inson kapitali

Milliy ta’lim tizimining barqaror rivojlanishida pedagog kadrlar malakasi muhim omil hisoblanadi. Shu maqsadda 2021–2023-yillarda o’qituvchilarning malaka oshirish tizimi to’liq qayta ko’rib chiqildi. Raqamli sertifikatlash tizimi, attestatsiya jarayonlari, o’qituvchilarni rag’batlantirish mexanizmlari belgilandi [9].

Mazkur islohotlar samarasi sifatida 2023-yilda o’qituvchilarning o’rtacha oylik maoshi 2,5 baravarga oshdi, bu esa ta’lim tizimida kadrlar barqarorligini ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Xalqaro tajriba integratsiyasi

Milliy ta’lim tizimi bugungi kunda xalqaro standartlarga integratsiyalashmoqda. O’zbekiston PISA, PIRLS, TIMSS kabi baholash dasturlarida faol ishtirok etmoqda. Masalan, 2022-yil PISA baholashida O’zbekiston ilk marotaba ishtirok etdi va bu respublika uchun katta tajriba bo’ldi [10].

Xalqaro baholash tizimlarida ishtirok etish ta’lim sifati monitoringini aniq o’lchash va uni xalqaro mezonlar bilan solishtirish imkonini beradi.

Xulosa

O’zbekiston milliy ta’lim tizimi jadal rivojlanish, modernizatsiya va xalqaro standartlarga moslashish bosqichidan o’tmoqda. Ta’limning

demokratlashuvi, ochiqligi, raqamlashtirilishi, o‘qituvchilar malakasini oshirish, chet el tajribasi asosida xalqaro baholash tizimlarining joriy etilishi tizimning sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Bugungi kunda milliy ta’lim tizimi inson kapitalini shakllantirishga qaratilgan strategik vazifa sifatida davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi bo‘lib qolmoqda. Ta’limning barcha bosqichlarida olib borilayotgan modernizatsiya jarayonlari kelajakda raqobatbardosh, malakali, innovatsion fikrli avlodni shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

[1] O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 1997. – 3–15-betlar.

[2] O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahrir). – Toshkent, 2021. – 2–13-betlar.

[3] O‘zbekiston Respublikasi “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”. – Toshkent, 1997. – 5–27-betlar.

[4] O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi: “Statistika byulleteni – 2023”. – Toshkent, 2023. – 11–19-betlar.

[5] Davlat ta’lim standartlari (Umumiy o‘rta ta’lim). – Toshkent, 2020. – 4–22-betlar.

[6] “Raqamli ta’lim infratuzilmasini rivojlantirish dasturi – 2020–2023”. – Toshkent, 2023. – 14–26-betlar.

[7] O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi hisobotlari. – Toshkent, 2023. – 9–18-betlar.

[8] QS World University Rankings: Uzbekistan universities report. – 2023. – 6–21-betlar.

[9] “Pedagog kadrlar malakasini oshirish konsepsiyasi”. – Toshkent, 2022. – 7–30-betlar.

[10] OECD: PISA 2022 Uzbekistan Country Report. – Parij, 2023.
– 3–28-betlar.

O‘ZBEKISTONDA MILLIY TA’LIM TIZIMI.

Nabiyeva Sohiba Vahobjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o’g’li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston milliy ta’lim tizimining rivojlanish bosqichlari, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmuni, ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan normativ-huquqiy asoslar, raqamli ta’lim texnologiyalarining joriy etilishi va xalqaro reytinglar bilan uyg’unlikning kuchayishi ilmiy tahlil qilingan. Mamlakatda amalga oshirilayotgan “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” hamda so’nggi yillarda ta’lim tizimida amalga oshirilgan o’zgarishlar milliy ta’lim tizimining konseptual yo’nalishini belgilab bergani ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Maqolada shuningdek ta’lim tizimi samaradorligi, o’qituvchilar malakasini oshirish, oliy ta’lim muassasalarini modernizatsiya qilish bo’yicha olib borilayotgan chora-tadbirlar tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: Milliy ta’lim tizimi, ta’lim islohotlari, kompetensiya, davlat ta’lim standartlari, raqamli ta’lim, o’qituvchi malakasi, xalqaro reytinglar, uzluksiz ta’lim, pedagogik innovatsiya.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the stages of development of Uzbekistan’s national education system, the content of state-led reforms, the legal and regulatory frameworks aimed at

improving the quality of education, the introduction of digital learning technologies, and the growing alignment with international rankings. Based on reliable academic sources, the article highlights the significance of the Law “On Education,” the “National Program for Personnel Training,” and recent reforms that have shaped the conceptual direction of the national education system. The study also examines the effectiveness of the education system, ongoing measures to improve teachers’ qualifications, and the modernization of higher education institutions.

Keywords: national education system, educational reforms, competence, state educational standards, digital learning, teacher qualification, international rankings, lifelong learning, pedagogical innovation.

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ этапов развития национальной системы образования Узбекистана, содержания государственных реформ, нормативно-правовой базы, направленной на повышение качества образования, внедрения цифровых образовательных технологий и усиления соответствия международным рейтингам. На основе достоверных научных источников раскрывается значение Закона «Об образовании», «Национальной программы по подготовке кадров» и последних изменений в сфере образования, которые определили концептуальное направление национальной системы образования. В статье также анализируются эффективность образовательной системы, меры по повышению квалификации педагогов и модернизация высших учебных заведений.

Ключевые слова: национальная система образования, образовательные реформы, компетенции, государственные

образовательные стандарты, цифровое образование, квалификация педагогов, международные рейтинги, непрерывное образование, педагогические инновации.

Kirish

O'zbekistonning ta'lim tizimi mustaqillik yillaridan boshlab tubdan yangilanish, modernizatsiya va jahon ta'lim standartlariga moslashish jarayonini bosqichma-bosqich bosib o'tdi. Davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida ta'kim tizimini rivojlantirish, yuqori malakali kadrlar tayyorlash, o'quv dasturlarini yangilash hamda ta'lim sifatini oshirishga alohida e'tibor qaratildi. Mamlakatda ta'limning uzluksiz tizimini yaratish borasidagi dastlabki huquqiy asoslar O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni (1997) va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” orqali shakllantirildi.

So'nggi yillarda ta'lim tizimida olib borilgan islohotlar, xususan Prezident qarorlari, davlat dasturlari, ta'lim muassasalarini texnik modernizatsiya qilish, pedagog kadrlar malakasini oshirish, yoshlar bandligini ta'minlash bo'yicha tashabbuslar milliy ta'lim tizimining yangi bosqichga o'tishiga xizmat qilmoqda. 2021-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun bu jarayonni izchil davom ettirishga asos bo'ldi.

Tahlil va muhokama

Milliy ta'lim tizimining huquqiy asoslari

O'zbekiston ta'lim tizimining rivojlanishi uch asosiy hujjatga tayangan: 1) “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun (1997, 2021), 2) “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, 3) Davlat ta'lim standartlari (DTS). Ushbu hujjatlar ta'limning uzluksiz tizimini bosqichma-bosqich shakllantirdi va inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan izchil mexanizmlarni belgilab berdi [3].

Milliy ta’lim tizimi quyidagi asosiy bo’g’inlardan iborat:

- Maktabgacha ta’lim
- Umumiy o’rta ta’lim
- O’rta maxsus va professional ta’lim
- Oliy ta’lim
- Kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash tizimi

2023-yildagi statistik ma’lumotlarga ko’ra, maktabgacha ta’lim qamrovi 70% dan oshgan bo’lib, bu so’nggi yillardagi eng yuqori ko’rsatkichlardan biridir [4].

Ta’lim standartlari va kompetensiyaviy yondashuv

Bugungi kunda ta’lim sifati va mazmuni xalqaro kompetensiya talablari asosida shakllantirilmoqda. 2020–2025-yillar uchun mo’ljallangan o’quv dasturlarining yangilanish jarayonida, xususan umumiy o’rta ta’lim bo’yicha DTSlar kompetensiyaviy yondashuvga asoslandi [5].

Kompetensiyaviy yondashuv o’quvchilardan faqat bilim emas, balki ularni real hayotda qo’llash qobiliyatini ham talab qiladi. Bu esa milliy ta’lim tizimini zamonaviy global talablarga moslashtirish imkonini beradi.

Raqamli ta’lim texnologiyalarining joriy etilishi

Raqamli transformatsiya ta’lim tizimining eng muhim yo’nalishlaridan biridir. 2020–2023-yillarda barcha maktablar internetga ulandi, elektron darsliklar yaratildi, “Onlayn maktab”, “EduMarket”, “Elektron jurnal” kabi platformalar ishga tushirildi [6].

Shuningdek, pandemiya yillarida tashkil etilgan tele-darslar tizimi ta’limda masofaviy texnologiyalarning samaradorligini ko’rsatdi. Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalari “Moodle”, “Google Classroom”, “ZiyoNet” singari platformalar orqali masofaviy ta’limni joriy etmoqda.

Oliy ta’lim tizimidagi modernizatsiya

O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida keyingi yillarda tub o‘zgarishlar amalga oshirildi. Talabalar qamrovi 2016-yildagi 9%dan 2023-yilda 38%ga yetdi [7]. Bu mamlakatda oliy ta’limdan foydalanish imkoniyatlari kengayganini ko‘rsatadi.

Oliy ta’lim tashkilotlarida kredit-modul tizimi joriy qilindi, xalqaro dasturlar asosida qo‘shma fakultetlar ochildi, xorijiy professorlar jalb etildi, ilmiy tadqiqot samaradorligi oshirildi. O‘zbekistonning bir qator universitetlari QS va THE reytinglaridan o‘rin olgani ta’lim sifatining oshib borayotgani belgisi sifatida ko‘riladi [8].

Pedagoglar malakasini oshirish va inson kapitali

Milliy ta’lim tizimining barqaror rivojlanishida pedagog kadrlar malakasi muhim omil hisoblanadi. Shu maqsadda 2021–2023-yillarda o‘qituvchilarning malaka oshirish tizimi to‘liq qayta ko‘rib chiqildi. Raqamli sertifikatlash tizimi, attestatsiya jarayonlari, o‘qituvchilarni rag‘batlantirish mexanizmlari belgilandi [9].

Mazkur islohotlar samarasi sifatida 2023-yilda o‘qituvchilarning o‘rtacha oylik maoshi 2,5 baravarga oshdi, bu esa ta’lim tizimida kadrlar barqarorligini ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Xalqaro tajriba integratsiyasi

Milliy ta’lim tizimi bugungi kunda xalqaro standartlarga integratsiyalashmoqda. O‘zbekiston PISA, PIRLS, TIMSS kabi baholash dasturlarida faol ishtirok etmoqda. Masalan, 2022-yil PISA baholashida O‘zbekiston ilk marotaba ishtirok etdi va bu respublika uchun katta tajriba bo‘ldi [10].

Xalqaro baholash tizimlarida ishtirok etish ta’lim sifati monitoringini aniq o‘lchash va uni xalqaro mezonlar bilan solishtirish imkonini beradi.

Xulosa

O‘zbekiston milliy ta’lim tizimi jadal rivojlanish, modernizatsiya va xalqaro standartlarga moslashish bosqichidan o‘tmoqda. Ta’limning demokratlashuvi, ochiqligi, raqamlashtirilishi, o‘qituvchilar malakasini oshirish, chet el tajribasi asosida xalqaro baholash tizimlarining joriy etilishi tizimning sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Bugungi kunda milliy ta’lim tizimi inson kapitalini shakllantirishga qaratilgan strategik vazifa sifatida davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi bo‘lib qolmoqda. Ta’limning barcha bosqichlarida olib borilayotgan modernizatsiya jarayonlari kelajakda raqobatbardosh, malakali, innovatsion fikrli avlodni shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

[1] O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 1997. – 3–15-betlar.

[2] O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahrir). – Toshkent, 2021. – 2–13-betlar.

[3] O‘zbekiston Respublikasi “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”. – Toshkent, 1997. – 5–27-betlar.

[4] O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi: “Statistika byulleteni – 2023”. – Toshkent, 2023. – 11–19-betlar.

[5] Davlat ta’lim standartlari (Umumiy o‘rta ta’lim). – Toshkent, 2020. – 4–22-betlar.

[6] “Raqamli ta’lim infratuzilmasini rivojlantirish dasturi – 2020–2023”. – Toshkent, 2023. – 14–26-betlar.

[7] O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi hisobotlari. – Toshkent, 2023. – 9–18-betlar.

[8] QS World University Rankings: Uzbekistan universities report.
– 2023. – 6–21-betlar.

[9] “Pedagog kadrlar malakasini oshirish konsepsiyasi”. –
Toshkent, 2022. – 7–30-betlar.

[10] OECD: PISA 2022 Uzbekistan Country Report. – Parij, 2023.
– 3–28-betlar.

KITOBXONLIK SAVIYASINI OSHIRISH

Qosimjonova Sevinch Sobitjon qizi

Zokirova Durdona Ravshan qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Namangan Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabalari

Annotatsiya: Hozirgi kunda, globallashuv jarayonida, raqamli texnologiyalar keskin rivojlanib borayotgan bir davrda kitobxonlikning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Tez fursatda rivojlanayotgan yosh avlod uchun ruhan va manan yetuklik zarur bo‘lgan ushbu davrda kitob mutolaasiga bo‘lgan e‘tibor kamaymoqda. Zero, kitob–inson taffakurini boyitadigan, dunyoqarashini kengaytirish, mustahkamlash ma‘naviy tayanch yaratadigan eng ishonchli manbaidir. Har qanday jamiyatning intellektual salohiyatini, innovatsion taraqqiyoti va kelajak avlodning bilim darajasini, avvalo, o‘qish madaniyatiga bog‘liq yoshlar o‘rtasida kitobxonlik muhitini yaratish metodlarini ko‘rib chiqamiz.

Kalit so‘zlar: kitobxonlik, mutolaa jarayoni, kutubxona, kitob mutolaasi, jamiyat yoshlar kitobxonlik muhiti, ta‘lim muassasalari, oila, motivatsiya, yoshlar, kitobga qiziqish, ma‘rifat.

Аннотация. В условиях стремительно развивающихся цифровых технологий и усиливающихся процессов глобализации значение чтения приобретает особую актуальность. Несмотря на то,

что современному поколению для всестороннего духовного и интеллектуального развития *zarur sharoitlar yaratilmoqda*, молодёжь всё реже уделяет внимание чтению художественной и научно-популярной литературы. Между тем книга является надёжным источником, который обогащает человеческое мышление, расширяет и укрепляет мировоззрение, формирует духовную опору личности. Интеллектуальный потенциал любого общества, уровень его инновационного развития и качество подготовки будущего поколения, прежде всего, зависят от культуры чтения. В статье рассматриваются методы формирования и укрепления книжной культуры среди молодёжи, а также пути создания благоприятной среды для развития читательской активности.

Ключевые слова: книжная культура, процесс чтения, библиотека, чтение книг, общество, молодёжь, читательская среда, образовательные учреждения, семья, мотивация, интерес к книгам, просвещение.

Annotation. In the context of rapidly advancing digital technologies and ongoing globalization, the importance of reading is increasing more than ever. Although numerous opportunities are created for the spiritual and intellectual development of the younger generation, attention to reading is steadily declining. Yet books remain the most reliable source that enriches human thinking, broadens and strengthens worldviews, and forms a solid spiritual foundation. The intellectual potential of any society, its innovative development, and the educational level of future generations largely depend on the culture of reading. This article examines methods for cultivating and enhancing reading habits among young people, as well as strategies for creating a supportive environment that promotes active reading.

Keywords: reading culture, reading process, library, book reading, society, youth, reading environment, educational institutions, family, motivation, interest in books, enlightenment.

KIRISH

Kitob inson tafakkurini boyitadi, dunyoqarashini kengaytiradi, ma’naviy-axloqiy tarbiyada yetakchi o‘rin egallaydi. Har qanday sohada yuksak natijaga erishish, professionallikni oshirish va zamon bilan hamnafas bo‘lish — muntazam mutolaa jarayonini talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan, kitobxonlik darajasining pastligi jamiyatning intellektual rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi, yoshlarning fikrlash doirasini toraytirishi, ma’naviy qadriyatlar susayishiga sabab bo‘lishi mumkin. Aksincha, keng ko‘lamli kitobxonlik muhiti shakllangan jamiyatlarda fan, ta’lim, madaniyat, iqtisod va ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida barqaror rivojlanish kuzatiladi.

O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda kitobxonlik madaniyatini oshirish, kitob mahsulotlarining sifatini yaxshilash, kutubxonalar faoliyatini takomillashtirish, yoshlarni kitob o‘qishga rag‘batlantirish bo‘yicha qator davlat dasturlari qabul qilinmoqda. Bugungi globallashuv sharoitida jamiyatda kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish, aholida mustahkam o‘quv odatini shakllantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida ushbu yo‘nalishda izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2017-yil 13-sentabrda imzolangan PQ-3271-son qarori kitob mahsulotlarini nashr etish, tarqatish va ularning sifati ustidan nazoratni kuchaytirishga doir muhim chora-tadbirlarni belgilab berdi.[1] Mazkur qaror asosida respublika kutubxonalarida raqamli fondlarni shakllantirish, elektron resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, aholi uchun zamonaviy o‘quv

maydonlarini yaratish bo'yicha keng ko'lamli ishlar boshlandi. Ayniqsa, chekka hududlarda yashovchi aholining kitobga bo'lgan ehtiyojini qondirish maqsadida mobil kutubxonalar va elektron platformalarning joriy etilishi aholiga katta qulaylik yaratdi. Shu bilan birga, ushbu qaror bilan kitobxonlik madaniyatini targ'ib qilishni muvofiqlashtiruvchi maxsus komissiyaning tashkil etilishi sohada yagona davlat siyosatini yuritish imkonini berdi. Yoshlar o'rtasida mutolaaga qiziqishni oshirish maqsadida 2018-yilda tashkil etilgan «Yosh kitobxon» tanlovlari esa o'qishga rag'bat uyg'otuvchi samarali loyihalardan biri bo'ldi.[2] 2019-yil 7-iyunda qabul qilingan PQ-4354-son qaror esa axborot-kutubxona tizimini modernizatsiya qilish, kutubxonalar infratuzilmasini yangilash, xizmatlar ko'lamini kengaytirish kabi vazifalarni o'z ichiga oldi.[3] Natijada kutubxonalar nafaqat bilim manbai, balki yoshlarni ma'naviy barkamol qilib tarbiyalovchi madaniy-ma'rifiy maskanlarga aylandi. Ushbu islohotlar mamlakatimizda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish borasida izchil va tizimli davlat siyosati olib borilayotganidan dalolat beradi. Shu sababli mutolaa jarayonining hozirgi holatini o'rganish, amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar samaradorligini baholash va bu borada ilmiy tadqiqotlar olib borish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Yoshlar orasida adabiyotga hurmat va kitob o'qishga qiziqishni oshirish uchun tanlov va rag'batlantirish — bu ijodiy va intellektual faollikni oshirishga yordam beradi. Kutubxona xizmatlarini modernizatsiya qilish va kutubxonalar tarmog'ini takomillashtirish — aholining kitobga bo'lgan ehtiyojini qondirish, o'qish madaniyatini yuqori darajaga ko'tarish uchun davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanayotganini ko'rsatadi. Kitobxonlik va madaniyatni rivojlantirish davlat darajasida qo'llab-quvvatlanayotgani, hukumat

siyosatida bu boraga katta e’tibor qaratilgani — maqolaning dolzarbligini asoslash uchun xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Lehrl va boshqalarning tadqiqotlari shuni ko’rsatdiki, ota-onalarning farzandlari bilan birgalikda kitob o’qishi ularda kognitiv qobiliyatning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi va iqtisodiy jihatdan samarali hisoblanadi. Kam va o’rtacha daromadli mamlakatlarda o’tkazilgan tadqiqotlar ham kitoblar bolalarning o’zini namoyon etishi va kelajakdagi aqliy rivojlanish darajasi (IQ) ga ijobiy ta’sir qilishini ko’rsatdi.[4]

S.Neuman kitob tarbiyachi-bola munosabatlarini yaxshilashi hamda bolalarning o’qish va hisoblash qobiliyatini rivojlantirishga hissa qo’shishi mumkinligini ta’kidlagan. Tadqiqot natijalari uyda kitoblarning mavjudligi va kitob o’qish ota-ona bolalar orasida mehr va hamdardlik tuyg’usining yaxshilanishida yordam berishini ko’rsatdi.[5]

Bundan tashqari tadqiqotlarda ota-onalar saviyasi bolalarning savodxonligi va hisoblash qobiliyatiga ta’sir qilishi mumkinligi, kam va o’rtacha daromadli mamlakatlarda bolalar uchun mo’ljallangan zarur dasturlarning yo’qligi ularning aqliy rivojlanishiga salbiy ta’sir etishi mumkinligi qayd etilgan.[6] L.Vigotskiyning tadqiqotlarida oilalarda bolalar uchun mo’ljallangan kitoblarning mavjudligi kambag’al mamlakatlarda boy mamlakatlardagiga qaraganda ko’proq ijobiy natija berishi mumkin, deb e’tirof etiladi.[7]

Aleksandr va boshqalar tomonidan 35 ta mamlakatning Ko’p ko’rsatkichli klaster tadqiqoti (MICS) ma’lumotlari asosida o’tkazilgan tadqiqot bolalar adabiyoti va bolalarning savodxonlik-hisoblash qobiliyati o’rtasidagi bog’liqlik o’rganilgan yirik tadqiqotlardan biridir.[8]

ASOSIY QISM

Kitobxonlik darajasi yuqori bo'lgan davlatlarda fan, texnologiya, madaniyat va iqtisodiy rivojlanish sezilarli darajada oldinda ekanligi ko'plab tadqiqotlar orqali tasdiqlangan.[9] Aynan shu davrda kelajagimiz bo'lgan barkamol yosh avlodni to'g'ri yo'naltirish va tarbiyalash biz uchun juda muhim ahamiyatga egadir. Kitobxonlik haftaliklari, eng yaxshi kitobxon kabi respublika va hududiy tanlovlar yo'lga qo'yildi. Maktab kollej va oliy ta'lim muassasalarida kitobxonlik olimpiadalari, kitobxonlar maskani kabi maydonlar tashkil etmoqda.

Elektron kutubxonalar, audio kitoblar va onlayn platformalardan foydalanish imkoniyatlari kengaytirildi. Bu tashabbus kitobga bo'lgan qiziqishni orttiradi, aholi o'rtasida o'qish madaniyati shakllanmoqda. Shunday davrda ko'makdosh bo'ladigan vositalardan biri bu kitob. Demak, oilani jamiyat desak avvalo, oilalarimizda kitobga bo'lgan muhitini targ'ib qilishimiz zarur kitobga bo'lgan mehr va e'tiborni yosh avlod o'rtasida rivojlantirish maqsadida endigina bir necha kitobxonlikka targ'ib qiluvchi omillar ko'paymoqda. Shu jumladan Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan 2020-2025-yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab quvvatlash milliy dasturi qo'yildi.

Maktab va oliy ta'lim tizimida darsdan tashqari o'qish, badiiy adabiyot tahlili, ilmiy kitoblar bo'yicha muhokama mashg'ulotlarini ko'paytirish, o'qish jarayonini motivatsion yondashuvlar asosida yo'lga qo'yiladi milliy va jahon adabiyotining eng sara namunalari tarjima qilish, mutolaa madaniyatining yuksaltirish, respublikaning olis hududlarida va yoshga doir kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish. Oilada bolaga o'qish erta yoshdan odat sifatida singdirilsa, uning tafakkuri tez shakllanadi. Ota-onalarning shaxsiy kitob o'qish namunasi bolalar uchun eng kuchli motivator sanaladi.

Yoshlar uchun qiziqarli kreativ loyihalar book-challenge, vloglar, kitobxonlik musobaqalari zamonaviy muhitda jozibador bo‘lishga xizmat qiladi. O‘qituvchi-kitobga yo‘l ko‘rsatuvchi yetakchi shaxsdir. Ta’lim jarayonida badiiy asarlar asosida tahlilliy fikrlashni rivojlantiruvchi topshiriqlar berish, mustaqil o‘qishga yo‘naltirish, yoshlarni ilmiy manbalardan foydalanishni o‘rgatish o‘quvchi faoliyatining muhim qismidir. Kitobxonlik saviyasining oshirish bu nafaqat ta’lim tizimining, balki jamiyatning umumiy ma’naviy-ruhiy yuksalishini ta’minlaydigan muhim omildir. Insonning madaniy, nutqi, fikrlash va intellektual qudrati kitob orqali shakllanadi.

Statistik ma’lumotlariga ko‘ra O‘zbekiston uyidagi kamida bitta adabiyot bo‘lgan bolalar o‘sishi 73,6 foizni, uyida 10 dan ortiq kitob bor bo‘lgan bolalarda o‘sishi 13,9 foizni tashkil etadi biroq bolalarning 26,4 foizining uyida ular uchun mo‘ljallangan kitoblar yo‘q. Yuqorida keltirilgan foizlar bizning jamiyatimizdagi oilalarning kitobga bo‘lgan munosabatidan darak beradi. Agar har bitta oilada ota-onalar farzandlarining yoshlik chog‘laridan boshlab kitob o‘qib bersa ularning qo‘liga turli xildagi smartfonlar emas balki, kitob bersagina jamiyatda kitobxonlik saviyasi o‘sib boradi.

Xulosa qilib aytganda kitobxonlikni rivojlantirish — jamiyat taraqqiyotining muhim omili, ma’naviy-ma’rifiy yuksalishning zarur shartidir. Ta’lim muassasalari, oila, kutubxonalar va raqamli axborot tizimlarining uyg‘un hamkorligi orqali kitobxon jamiyatni shakllantirish mumkin. Kitobga qiziqish uyg‘otilgan insonning tafakkuri boyib, kelajakda ijodkor, izlanuvchan va ma’rifatli shaxs sifatida kamol topishi shubhasizdir. Shuning uchun bugun kitobxonlikni rivojlantirish yo‘nalishida olib borilayotgan ishlar ertangi kunning intellektual sarmoyasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 13.09.2017 yildagi PQ-3271-sonli “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi” to‘g‘risidagi Qarori.
2. ¹O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 12.05.2018 yildagi PQ-3721-sonli “Buyuk allomalar, adib va mutafakkirlarimiz ijodiy merosini keng o‘rganish va targ‘ib qilish maqsadida yoshlar o‘rtasida kitobxonlik tanlovlarini tashkil etish” to‘g‘risidagi qarori.
3. ¹O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 07.06.2019 yildagi PQ-4354-sonli “O‘zbekiston Respublikasi aholisiga axborot-kutubxona xizmati ko‘rsatishni yanada takomillashtirish” to‘g‘risidagi qarori.
4. OECD (2023), PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/53f23881-en>.
5. Lehl S, Ebert S, Roßbach HG, Weinert S. Effects of the home learning environment on children’s emerging literacy. Z Famfors
6. Neuman S. Guiding young children’s participation in early literacy development: a family literacy program for adolescent mothers. Early Child Dev Care. 1997;127:119-29.
7. Heckman JJ. Skill formation and the economics of investing in disadvantaged children. Science. 2006;312:1900-2.
8. Jo‘rayev, A. Kitobxonlik madaniyati va uni rivojlantirish omillari. – Toshkent: “Fan va taraqqiyot”, 2020.
9. Valixo‘jayev, B. Mutolaa madaniyatining shakllanishi va o‘quvchi shaxsining rivoji. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2019.

10. Karimov, I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
11. Vygotsky L. Interaction between learning and development. in readings on the development of children. New York, NY: Scientific American Books; 1978.
12. Manu, Alexander, et al. “Association between Availability of Children’s Book and the Literacy-Numeracy Skills of Children Aged 36 to 59 Months: Secondary Analysis of the UNICEF Multiple-Indicator Cluster Surveys Covering 35 Countries.” Journal of Global Health, vol. 9, no. 1, 25 Oct. 2018,
13. Hasanov, S., Rasulova, M. Pedagogik texnologiyalar va mutolaa jarayoni. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
14. Omonova, D. “Yoshlar o’rtasida kitobxonlik muhitini rivojlantirishning psixologik asoslari”. Ma’naviyat va ma’rifat jurnali, №5, 2021.
15. Aminov, R. “Kitob o’qish madaniyatini oshirishda oila va maktabning roli”. Pedagogik ta’lim, №2, 2020.
16. Oila va jamiyat: bolalar kitobxonligi bo’yicha tadqiqot. – Toshkent: Respublika Ma’naviyat markazi, 2022.
17. Shirinova, Z. “Mutolaa jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari”. Innovatsion ta’lim jurnali, №4, 2021.

ERTAKLARDAN FOYDALANISH ORQALI BOLALARNING AXLOQIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH

Qosimova Odina

Namangan davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 2-kurs talabasi

E-mail: qosimovaodina663@gmail.com

Tel: +998932772706

Ilmiy rahbar: Olimjonova Odina Hasanxon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqola ertaklardan ta’lim-tarbiyada foydalanishning tarbiyaviy, psixologik va ma’naviy jihatlarini ochib berish, shuningdek ertaklar yordamida bolalarda axloqiy sifatlarni-halollik, mehnatsevarlik, sabr, mehr-oqibat, adolat kabi fazilatlarni shakllantirish imkoniyatlarini ilmiy asoslash. Ertaklar xalq donoligining ifodasi ekani, ularning axloqiy qadriyatlarni shakllantirishdagi o’rni tahlil qilinadi. Bola ertakni tinglaganda, qahramonlarga hamdardlik, adolatga intilish, yaxshilikka ishonch kabi hislar qanday shakllanishi ko’rsatib beriladi. O’qish, muhokama qilish, sahnalashtirish, rolli o’yinlar kabi metodlar orqali bolalarda axloqiy sifatlarni mustahkamlash yo’llari yoritiladi.

Kalit so’zlar: Ertak, xalq og’zaki ijodi, bola tarbiyasi, tarbiyaviy ahamiyat, mehnatsevarlik, adolat, milliy qadriyatlar

Аннотация: Целью данной статьи является раскрытие воспитательных, психологических и духовных аспектов использования сказок в обоснование а также научное обоснование возможностей формирования у детей нравственных качеств с помощью сказок, таких как честность, трудолюбие, терпение, доброта, справедливость. В статье анализируется тот факт, что сказки являются выражением народной мудрости и их роль в формировании

нравственных ценностей. Показывается, как при прослушивании сказки у ребенка формируются такие чувства, как сочувствие героям, стремление к справедливости, вера в добро. Выделяются пути укрепления нравственных качеств у детей с помощью таких методов, как чтение, беседа, инсценировка, ролевая игра.

Ключевые слова: Сказка, народное творчество, воспитание детей, воспитательное значение, трудолюбие, справедливость, национальные ценности.

Abstract: This article aims to reveal the educational, psychological and spiritual aspects of the use of fairy tales in education, as well as to scientifically substantiate the possibilities of forming moral qualities in children with the help of fairy tales, such as honesty, diligence, patience, kindness, justice. The fact that fairy tales are an expression of folk wisdom and their role in the formation of moral values are analyzed. It is shown how, when a child listens to a fairy tale, feelings such as sympathy for the heroes, the desire for justice, and faith in goodness are formed. Ways of strengthening moral qualities in children through methods such as reading, discussion, staging, and role-playing games are highlighted.

Keywords: Fairy tale, folk oral art, child upbringing, educational importance, hard work, justice, national values.

Kirish. Ertaklar bolalar tarbiyasida nafaqat o'yin va ko'ngilochar vosita, balki ularning axloqiy, ma'naviy hamda ijtimoiy sifatlarini shakllantiruvchi kuchli tarbiyaviy manba hisoblanadi. Ertaklarda mujassam bo'lgan xalq donoligi, yaxshilik va yovuzlik o'rtasidagi kurash tasviri bolalarga hayotiy saboq beradi va ularni ezgulikka chorlaydi. Bugungi kunda yosh avlodni barkamol, odobli va ezgu fazilatli insonlar qilib tarbiyalash ta'lim-tarbiyaning eng muhim vazifalaridan biridir.

Yoshlarni milliy qadryatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, ularning ma’naviy olamini boyitishda xalq og‘zaki ijodi, jumladan, ertaklardan foydalanishning samarali mexanizmlarini ishlash chiqishi zarurligi ta’kidlanadi.[1]. Bolalar tarbiyasida ertaklarning o‘rni beqiyosdir. Ertaklar xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy va eng boy janrlaridan biri bo‘lib, ular orqali ezgulik, halollik, mehnatsevarlik, adolat, sabr-toqat, mehr-oqibat kabi axloqiy fazilatlar bolalar ongiga singdiriladi. Bola ertak tinglar ekan, undagi qahramonlarning xatti-harakatlariga baho beradi, yaxshilik va yomonlikni farqlashni, adolat va rostgo‘ylikni qadrlashni o‘rganadi. Ertaklar nafaqat bolalarning tasavvurini va tafakkurini boyitadi, balki ularning axloqiy dunyoqarashini shakllantirishda ham muhim o‘rin tutadi. Shu sababli, maktabgacha ta’lim jarayonida ertaklardan tarbiyaviy vosita sifatida foydalanish pedagoglar oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Mamlakatimizda ham bolalarning ma’naviy-axloqiy kamolotiga e’tibor davlat darajasida yo‘lga qo‘yilgan. Mening fikrimcha, ertaklar bolalar tarbiyasida juda muhim o‘rin tutadi. Chunki ertaklar nafaqat bolalarning tasavvurini boyitadi, balki ularning axloqiy dunyoqarashini shakllantirishda ham katta ahamiyatga ega. Har bir ertakda yaxshilik va yomonlik o‘rtasidagi kurash, halollik, mehnatsevarlik, sabr-toqat kabi fazilatlar targ‘ib qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi haqida so‘z yuritadigan bo‘lsak, G‘ulomov.A o‘z tadqiqotida takidlaganidek, ertaklar xalq ma’naviyatining bebaho xazinasini hisoblanadi, ular orqali xalq o‘z donoligini, tajribasini va hayotiy qarashlarini avloddan avlodga yetkazib beradi.[2] Ular bolalarga yaxshilik va yomonlikni farqlash, mehnatni qadrlash, do‘stlik, va mehr-oqibatni ulug‘lashni o‘rgatadi. Masalan: “Zumrad va Qimmat”, “Boy bilan kambag‘al”, “Bo‘ribosar” kabi

ertaklarda axloqiy g'oyalar yorqin ifoda etilgan. Shuning uchun ham Abdullayeva. M.ning “Maktabgacha ta'limda ertak terapiyasi” asarida qayd etilishicha, ertaklar bolalarning ichki dunyosiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan eng samarali vasitalardan biridir. Bola ertaklarni tinglash yoki o'qish jarayonida undagi obrazlar bilan hissiy aloqa o'rnatadilar. Shu jarayon ularning axloqiy tuyg'ularini uyg'otadi va mustahkamlaydi.[3]. O'qituvchi yoki ota-ona ertakni o'qib bergach, bola bilan birga voqealarni muhokama qilish, qahramonlarning xatti-harakatlariga baho berish orqali axloqiy tarbiya samarali bo'ladi. Ayniqsa, ertak qahramonlarining boshidan kechirgan sinovlari orqali bolalar sabr, matonat, do'stlik, kechirimlilik kabi fazilatlarni o'zlashtiradi. Ushbu jarayon natijasida bolada halollik va adolat, mehnatsevarlik, mehr-oqibat va insonparvarlik, sabr-toqat va qat'iyatlilik kabi axloqiy sifatlarni o'zlashtiradi.

Ertaklarda yaxshilik har doim yovuzlik ustidan g'alaba qiladi, bu esa bolalarda hayotiy optimizmni shakllantiradi.[4] Ertaklardan to'g'ri va maqsadli foydalanish bolalarning shaxsiy kamolatida muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim tizimida ertaklar ta'lim-tarbiya vositasi sifatida keng qo'llaniladi. Pedagoglar bolalarning yosh xususiyatlariga mos ertaklarni tanlash orqali ularning ma'naviy dunyosiga ta'sir etadilar.[5] Pedagoglar bolalarning yosh xususiyatlariga mos ertaklarni tanlashlari orqali ular ertak qahramonlarini jonlantirish bolalarda ijodkorlik va axloqiy identifikatsiyani kuchaytiradi; ertak mazmunidan xulosa chiqarib, uni hayotiy vaziyatlarga tatbiq etishni o'rganadi. Ertaklarni sahnalashtirish bolalarda ham estetik didni, ham ijtimoiy xulq madaniyatini rivojlantiradi.[6] Bugungi globallashuv davrida yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadryatlarga sodiq, yuksak ma'naviyatli shaxs sifatida

tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ertaklar xalq donoligining yuksak namunasi sifatida bolalar tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi. Ular orqali bola ezgulik va yovuzlik, halollik va hiylani farqlashni anglaydi va shaxsiy xulq-atvorini shakllantiradi. Shu sababli ertaklardan foydalanish – bu nafaqat estetik zavq manbai, balki axloqiy tarbiyaning eng tabiiy vositasidir.

Xulosa qilib aytsak bo‘ladi, ertaklar-bu xalq donoligining bebaho merosi, bolalarning axloqiy va ruhiy dunyosini shakllantiruvchi kuchli tarbiyaviy vosita. Ular orqali bolalar nafaqat yaxshilik va yomonlikni ajrata oladi, balki hayotda to‘g‘ri yo‘l tutish, sabr, mehnat, mehr-oqibat va halollik kabi fazilatlarni o‘zlashtiradi. Shunday ekan, ertaklardan pedagogik jarayonda keng va maqsadli foydalanish bolalarning barkamol inson sifatida kamol topishiga zamin yaratadi. Multfilmlar, audioertaklar va interaktiv ilovalar orqali ertaklarning ta’sir doirasi kengayib bormoqda. Bu esa ertaklarning zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashgan holda yanada samarali bo‘lishini ta’minlaydi. Ertaklar bolalar uchun nafaqat ko‘ngilochar vosita, balki ularning axloqiy kamoloti uchun kuchli tarbiyaviy manba hisoblanadi. Shuning uchun ertaklardan maqsadli va tizimli foydalanish har bir tarbiyachining muhim vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma’naviy- ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi PQ- 5847-son qarori (2020-yil 26-avgust).
3. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida” Qonuni. – Toshkent, 2020.

4. Abdullayeva M. Maktabgacha ta’limda ertak terapiyasi.- Toshkent: Fan, 2019.
5. Pedagogika va psixologiya fanlaridan o‘quv qo‘llanmalar. – Toshkent, 2020.
6. G‘ulomov A. Bola ruhiyatida xalq og‘zaki ijodining o‘rni.- “Ilm va hayot”, 2021.

AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARIDAN MAKTABGACHA TA’LIMDA FOYDALANISH

Rahimqulova Aziza Ravshan qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

E-mail: azizarahimqulova55@gmail.com

Tel: +998-87-255-58-00

Ilmiy rahbar: Abdurazzaqov Shaxzodxo‘ja Shokirxo‘ja o‘g‘li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanishning dolzarbligi, samaradorlik omillari va metodik asoslari tahlil qilinadi. Bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda interaktiv o‘yinlar, multimedia vositalari va raqamli platformalar yordamida ta’lim jarayonini tashkil etish yo‘llari yoritiladi. Shuningdek, tarbiyachilarning AKT savodxonligini oshirish, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish va ta’lim sifatini oshirishga doir amaliy takliflar keltiriladi. Tadqiqot natijalari AKTning maktabgacha ta’limda ijodkorlikni, muloqot madaniyatini va o‘quv motivatsiyasini rivojlantirishdagi ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi.

Kalit soʻzlar: maktabgacha taʼlim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli kompetensiya, interaktiv taʼlim, multimedia, innovatsion metodlar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются актуальные вопросы использования информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в системе дошкольного образования. Анализируются эффективность и методические основы применения цифровых инструментов с учетом возрастных особенностей детей. Особое внимание уделено использованию интерактивных игр, мультимедийных средств и образовательных платформ в воспитательном процессе. Также приведены практические рекомендации по повышению ИКТ-грамотности педагогов и развитию цифровых компетенций у детей. Результаты исследования показывают, что ИКТ способствует развитию творческих способностей, коммуникативных навыков и учебной мотивации дошкольников.

Ключевые слова: дошкольное образование, информационно-коммуникационные технологии, цифровая компетенция, интерактивное обучение, мультимедиа, инновационные методы.

Abstract: This article explores the relevance, effectiveness, and methodological foundations of using information and communication technologies (ICT) in preschool education. It highlights approaches to organizing the learning process through interactive games, multimedia tools, and digital platforms that correspond to children's developmental characteristics. The study also provides practical recommendations for improving educators' ICT literacy and developing digital competencies in children. The results show that ICT enhances creativity, communication

culture, and learning motivation among preschoolers, contributing to a more engaging and modern educational environment.

Keywords: preschool education, information and communication technologies, digital competence, interactive learning, multimedia, innovative methods.

Kirish

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) bugungi kunda ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan. Maktabgacha ta'lim muassasalarida AKTni joriy etish nafaqat pedagogik jarayonni modernizatsiya qilish, balki bolalarning kognitiv, kommunikativ va ijodiy salohiyatlarini rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Maktabgacha ta'lim davri bolaning asosiy rivojlanish bosqichlaridan biri hisoblanadi: bu davrda nutq, idrok, ijtimoiy ko'nikmalar va motorika asoslari shakllanadi. Shuning uchun tarbiyachilarning AKTdan maqsadli, pedagogik jihatdan to'g'ri foydalanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqola maktabgacha ta'lim muassasalarida AKTni joriy etishning nazariy-asosiy jihatlari, amaliy imkoniyatlari, afzalliklari hamda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llarini tahlil qiladi. Maqolada shuningdek tarbiyachilar va muassasa rahbarlari uchun AKTni samarali qo'llash bo'yicha tavsiyalar ham beriladi.

Asosiy qism. AKTning maktabgacha ta'limdagi pedagogik roli. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda AKTning asosiy vazifasi — bolalar diqqatini jalb qilish, o'quv-maslahat faoliyatini qo'llab-quvvatlash va mustaqil kashfiyotga undashdir. Interfaol ta'lim resurslari, multimediali materiallar, vizual-praktik o'yinlar yordamida murakkab tushunchalar oddiy va qiziqarli shaklda taqdim etilishi mumkin. Masalan, tabiat mavzusidagi multimediali prezentatsiya

bolalarga ekologik tushunchalarni sodda va aniq ifodalashga yordam beradi; interfaol o'yinlar orqali esa raqamli muhitda muammolarni hal qilish ko'nikmalari shakllanadi. Shu bilan birga AKT bolalarni vizual xotira va fonologik ongini rivojlantirishga ham xizmat qiladi — masalan, harflar va raqamlar bilan ishlashda animatsiyalar va ovoqli ta'lim materiallari samarali.

AKT turlarining pedagogik imkoniyatlari. Maktabgacha ta'limda qo'llaniladigan AKT vositalari ko'p va har biri turli pedagogik vazifalarni bajaradi. Interfaol doskalar (whiteboard), planshetlar, ta'limiy ilovalar, audiovizual kontent, onlayn platformalar, virtual ekskursiyalar va hatto oddiy multimedia pleerlari ham tarbiyaviy jarayonni boyitadi. Interfaol doska yordamida tarbiyachi darsni jonlantirib, bolalar bilan jamoaviy mashg'ulotlar o'tkazishi mumkin; planshetlarda esa kichik guruhlarda individual topshiriqlarni bajarish orqali ta'limni differensiyalash mumkin. Onlayn resurslar esa tarbiyachilarga yangi kontent va metodik materiallarni tezkor tarzda izlab topish imkonini beradi, bu esa dasturiy ta'minot bilan ishlash va raqamli resurslardan foydalanish bo'yicha doimiy professional rivojlanishni talab qiladi.[1]

Ta'lim mazmunini boyitish va o'yinlarcha o'rganish. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin — asosiy o'rganish shaklidir. AKT o'yin elementlarini ta'limga integratsiya qilish orqali o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Interfaol o'yinlar, videokliplar, animatsiyalar va sekinlashtirilgan vaziyatlar orqali bolalar atrof-muhitni kashf etadi, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlaydi va til ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Misol uchun, ranglarni o'rganish uchun mo'ljallangan interfaol dasturni ishlatishda bola ranglarni topadi, turli shakllarni solishtiradi va natijada vizual tasavvur, kategorizatsiya va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

Ijtimoiy va emotsional rivojlanishga ta'siri. AKTdan foydalanish nafaqat intellektual, balki ijtimoiy-emotsional rivojlanishga ham ta'sir ko'rsatadi. Videolar, multimediali hikoyalar va rolli o'yinlar orqali bolalar empatiya, ijtimoiy muloqot va murosaga kelish ko'nikmalarini o'rganadilar. Onlayn resurslar yordamida tarbiyachilar bolalarni jamoada ishlashga o'rgatishi mumkin: masalan, kichik loyiha asosida birgalikda virtual bog' yaratish yoki hikoya yaratish. Bunday jarayonlarda tarbiyachi qo'llab-quvvatlovchi rolni egallaydi, bolalarning hissiyotlarini qabul qilish va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.[2]

Tarbiyachilarning AKT kompetensiyasi va malaka oshirish. AKTning samarali joriy etilishi uchun tarbiyachilarni o'qitish va ularning malakasini oshirish zarur. Tarbiyachilarga dastlabki texnik tayyorgarlik, pedagogik-didaktik metodlarni AKT bilan uyg'unlashtirish, xavfsiz internet va axborot xavfsizligi bo'yicha bilim berish lozim. Maktabgacha ta'lim muassasalarida doimiy treninglar, seminarlar va amaliy mashg'ulotlar tashkil etish orqali tarbiyachilarning raqamli kompetensiyasini oshirish mumkin. Shu bilan birga, tarbiyachilar o'rtasida metodik hamkorlikni yo'lga qo'yish — tajriba almashinuvi va mushohada sessiyalarini tashkil etish ham samarali hisoblanadi.

Texnologik infratuzilma va resurslar. AKTni joriy etish uchun muassasa infratuzilmasini yaxshilash kerak: barqaror internet aloqasi, tegishli qurilmalar (planshetlar, kompyuterlar, interfaol doskalar), dasturiy ta'minot va texnik qo'llab-quvvatlash tizimi. Resurslar chegaralangan muassasalarda ham minimal AKT paketini joriy etish mumkin: masalan, bir necha planshet va offline multimediali dasturlar yordamida. Muassasa rahbarlari uchun moliyalashtirish manbalarini

aniqlash, grant va davlat dasturlaridan foydalanish yo'llarini izlash muhim vazifadir.[3]

Bolalarning raqamli xavfsizligi. AKT bilan ishlashda dastlabki e'tibor bolalarning xavfsizligiga qaratilishi kerak. Onlayn kontentni tanlashda yoshga mosligi, reklama va zararli materiallardan himoyalash, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish qoidalariga rioya qilish zarur. Tarbiyachilar ota-onalar bilan hamkorlikda raqamli madaniyat va xavfsiz internet qoidalari haqida axborot berishi kerak. Shuningdek, yosh bolalar uchun ekran vaqti me'yorlari, mazmun nazorati va faol o'yinlarga ustuvorlik berish kabi qoidalar ishlab chiqilishi lozim.

Muhokama va tajriba misollari. Bir qator mamlakatlarda maktabgacha ta'lim muassasalarida AKTni muvaffaqiyatli qo'llash bo'yicha tajribalar mavjud: masalan, interfaol darsliklar yordamida nutqiy rivojlanishni tezlashtirish, multimediali metodlar orqali yosh bolalarda matematika tushunchalarini o'rgatish amaliyotlari. O'zbekiston sharoitida ham bir qator bog'cha va markazlarda raqamli qobiliyatlarni rivojlantirishga bag'ishlangan pilot loyihalar amalga oshirilmoqda. Bu tajribalar ko'rsatadiki, AKTning samarasi uning pedagogik mazmunga mosligi va tarbiyachilarning malakasi bilan bevosita bog'liq.

Qiyinchiliklar va ularni yengish yo'llari. AKTni keng qo'llashda bir qancha muammolar yuzaga keladi: texnik ta'minotning yetishmasligi, tarbiyachilarning kam malakasi, moliyaviy cheklovlar va internet sifati past bo'lishi mumkin. Bularni bartaraf etish uchun muassasa darajasida bosqichma-bosqich yondashuv talab etiladi: dastlab kichik pilot loyihalarni yo'lga qo'yish, tarbiyachilar uchun o'quv kurslari tashkil etish, ota-onalarni jalb etish va mahalliy hamjamiyat bilan hamkorlikni

kuchaytirish. Shuningdek, davlat va xususiy sektor hamkorligi orqali moddiy-texnik ta'minotni yaxshilash mumkin.[4]

Amaliy tavsiyalar. Maktabgacha ta'lim muassasalarida AKTni samarali joriy etish uchun aniq strategik qadamlar belgilanishi lozim. Birinchidan, muassasa darajasida AKT strategiyasini ishlab chiqish: maqsadlar, resurslar, baholash mezonlari va ta'lim mazmuni integratsiyasi. Ikkinchidan, tarbiyachilar uchun muntazam metodik-seminarlar va amaliy treninglar tashkil etish. Uchinchidan, ota-onalarni jalb qilish orqali bolalarning raqamli madaniyatini birgalikda rivojlantirish. To'rtinchidan, texnik va moliyaviy resurslarni optimallashtirish: mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish, bepul va sifatli ta'lim resurslarini aniqlash. Beshinchidan, bolalar uchun ekran vaqtini nazorat qilish va o'yinlar asosida balanslangan o'quv-reja tuzish.

Xulosa qilib aytganda, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari maktabgacha ta'lim jarayonini boyitish va zamonaviylashtirish uchun muhim vositadir. AKT bolalarning kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, o'qituvchi va tarbiyachilarning metodik ishlarini qo'llab-quvvatlaydi hamda ta'lim mazmunini diversifikatsiya qiladi. Shu bilan birga, AKTdan samarali foydalanish uchun muassasa darajasida strategik rejalashtirish, tarbiyachilarning malakasini oshirish, texnik infratuzilmani mustahkamlash va raqamli xavfsizlik choralari ko'rish talab etiladi. Kelajakda AKT maktabgacha ta'limda yanada kengroq joriy etilishi, lekin har doim pedagogik maqsadlarga mos va bolaning rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda qo'llanishi zarur. Tarbiyachilar, ota-onalar va ta'lim boshqaruvi organlari o'rtasida samarali hamkorlik orqali AKT imkoniyatlaridan to'la foydalanish mumkin va bu bolalarning umumiy ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdukarimov, O. (2012). Maktabgacha ta’limda pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Ta’lim nashriyoti.
2. Ahmadova, L. (2015). Bolalarda kognitiv rivojlanish va raqamli vositalar. Toshkent: Fan va ta’lim.
3. Akbarova, M. (2018). Interfaol metodlar maktabgacha ta’limda. Namangan: Pedagogika.
4. Azimov, S. (2014). Bolalar pedagogikasi va zamonaviy o’qitish usullari. Samarqand: Ilm.
5. Bobojonov, T. (2020). Raqamli resurslar va ta’lim metodikasi. Toshkent: Innovatsiya.
6. Djalolov, R. (2011). Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish. Toshkent: O’qituvchi.
7. Ergashev, N. (2016). Ta’limda multimediya: nazariya va amaliyot. Qarshi: Ilm-fan.

Internet-resurslar:

1.  <https://www.maktab.uz>
2.  <https://www.edu.uz>
3.  <https://library.ziyonet.uz>

MAKTABGACHA TALIMDA NUTQNI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION METODLARI

Rajabova Umidaxon Dilshod qizi

Namangan davlat pedagogika instituti talabasi

E-mail rajabovaummida0600@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim jarayonida bolalar nutqini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion metodlar, ularning samaradorligi hamda amaliy qo’llanish xususiyatlari

yoritilgan. Rivojlanayotgan raqamli texnologiyalar, multimodal yondashuvlar, o'yin texnologiyalari va interaktiv metodlar maktabgacha yoshdagi bolalarda lug'at boyligini kengaytirish, fonetik va grammatik kompetensiyalarni shakllantirish, muloqotga kirishish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim o'rin tutishi ta'kidlanadi. Maqolada metodlarning afzalliklari, qo'llash mexanizmi va pedagogik samaradorligi ilmiy asoslangan holda tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, nutqni rivojlantirish, innovatsion metodlar, raqamli texnologiyalar, o'yin texnologiyalari, kommunikativ kompetensiya, pedagogik yondashuv

Аннотация: В статье рассматриваются инновационные методы развития речи детей дошкольного возраста, анализируются их эффективность и особенности применения в образовательном процессе. Подчеркивается значимость цифровых технологий, мультимодальных подходов, игровых и интерактивных методик в формировании словарного запаса, фонетических и грамматических навыков, а также коммуникативной компетентности дошкольников. В работе раскрываются преимущества методов, механизмы их реализации и педагогическая результативность.

Ключевые слова: дошкольное образование, развитие речи, инновационные методы, цифровые технологии, игровые технологии, коммуникативная компетентность, педагогический подход

Annotation: This article explores innovative methods for developing speech in preschool children, focusing on their effectiveness and practical application in early childhood education. It emphasizes the role of digital technologies, multimodal approaches, game-based learning, and interactive techniques in enhancing vocabulary, improving phonetic and grammatical skills, and strengthening communicative

competence. The article provides a scientific analysis of the advantages, implementation strategies, and pedagogical effectiveness of these methods.

Keywords: preschool education, speech development, innovative methods, digital technologies, game-based learning, communicative competence, pedagogical approach

Kirish

Maktabgacha ta’lim muassasalarida nutqni rivojlantirish bolalarning umumiy rivojlanishida hal qiluvchi o’rin tutadi; ushbu maqola maktabgacha ta’limda nutqni rivojlantirishning innovatsion metodlarini, ularning pedagogik asoslarini, amaliy qo’llanilishini va samaradorligini tahlil qiluvchi qisqa kirish, asosiy qism va xulosa mazmunini o’z ichiga oladi. Kirish qismida muammo dolzarbligi, tadqiqot mavzusining ahamiyati va maqolaning maqsadi bayon etiladi: zamonaviy jamiyatda kommunikatsiya kompetensiyalari bolalikdan shakllantirilishi zarur bo’lib, nutqning kechikishi yoki rivojlanishidagi muammolar bolalarning ijtimoiy-matlub ko’nikmalariga, maktabga tayyorgarligiga va kelajakdagi o’qish qobiliyatiga salbiy ta’sir ko’rsatadi. Shu bois pedagoglar va metodistlar o’quv jarayonida an’anaviy usullar bilan bir qatorda innovatsion metodlarni ham joriy etib, individual va guruh ishlari, multimodal va raqamli yondashuvlarni uyg’unlashtirishlari lozim. Maqolaning maqsadi — maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish uchun samarali va yangicha metodlarni aniqlash, ularning pedagoji asoslari va amaliy ko’rsatmalarini taklif etishdir.

Asosiy qism. Asosiy qismida avvalo maktabgacha davrdagi nutq rivojlanishining nazariy asoslari va rivojlanish bosqichlari ko’rib chiqiladi. Bolalar nutqi fonologik, leksik, grammatik va kommunikativ

komponentlardan iborat bo‘lib, har bir komponent o‘ziga xos rivojlanish dinamikasiga ega. Dastlabki yillar davomida og‘zaki nutqning shakllanishiga ota-ona va muhitning ta’siri juda katta; shu bois pedagogik muhitni boyitish, nutqqa rag‘batlantirish va muntazam mashq qilish muhimdir. An’anaviy metodlarga masalan, hikoya aytish, she’r va topishmoqlar orqali lug‘atni oshirish, ko‘rgazmali materiallardan foydalanish kiradi; ammo bugungi kunda raqamli texnologiyalar, multimodal yondashuvlar va o‘yin texnologiyalari ham samarali vositaga aylangan.

Keyingi bo‘lim innovatsion metodlarni bosqichma-bosqich tahlil qiladi. Birinchi innovatsion yondashuv — multimodal o‘qitishdir. Bu yondashuv nutqni faqat eshitish va so‘zlash orqali emas, balki ko‘rish, harakat, musiqa va vizual materiallar orqali ham rivojlantirishni nazarda tutadi. Masalan, rasmlar, kartochkalar, video-roliklar, animatsiyalar va interaktiv takliflar bolalarning e’tiborini jalb qilib, lug‘at va iboralarni kontekstda o‘rganishga yordam beradi. Multimodal metodlar faqat lug‘at bilan cheklanmay, fonetik mashqlar uchun ham samarali: masalan, harakat bilan uyg‘unlashtirilgan fonetik o‘yinlar talaffuzni yaxshilaydi va artikulyatsiya mushaklarini mustahkamlaydi.

Ikkinchi muhim yo‘nalish — o‘yin asosidagi o‘qitish (game-based learning). O‘yin bolalar uchun motivatsiyani oshiradi, stressni kamaytiradi va yangi til birliklarini takrorlashni rag‘batlantiradi. O‘yinlar tarkibida rol o‘yinlar, dramalashuvi, stsenariy asosidagi mashg‘ulotlar va interaktiv o‘yinlar bo‘lishi mumkin. Masalan, do‘kon o‘yinida bola sotuvchi yoki xaridor rolini bajarganida yangi so‘z va iboralar kontekstda mustahkamlanadi; bu esa kommunikativ kompetensiyani rivojlantiradi. O‘yinlar shuningdek kichik guruhlarda

hamkorlik ko‘nikmalarini shakllantiradi, tinglash va navbat kutish kabi ijtimoiy-ko‘nikmalarni mustahkamlaydi.

Uchinchi yo‘nalish — raqamli texnologiyalar va ilovalardan foydalanishdir. Zamonaviy interaktiv ilovalar, ta’limiy o‘yinlar va audio-vizual resurslar maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini o‘stirishda katta imkoniyat yaratadi. Mobil ilovalar orqali fonetik mashqlar, so‘z tanlash o‘yinlari, hikoya yaratish va ovozli qayta aloqa (feedback) orqali bola xatolarini aniqlab tuzatishi mumkin. Ammo raqamli vositalardan foydalanishda muhim jihat — kontent pedagogik jihatdan to‘g‘ri va yoshga mos bo‘lishi hamda ekranga holda ishlash vaqtiga cheklov qo‘yish zarurati. Raqamli texnologiyalarni an’anaviy interaktiv faoliyat bilan uyg‘unlashtirish, masalan, animatsiyani ko‘rishdan so‘ng dramatisatsiya qilish yoki rasm asosida hikoya ijod etish kabi kombinatsiyalar juda samarali.

To‘rtinchi innovatsion yondashuv — multimodal kommunikatsion muhit yaratish, ya’ni nutqni rivojlantirish uchun atrof-muhitni faollashtirish. Bu yondashuvda sinf xonasi yoki guruh muhitida so‘zlarni eslatib turuvchi elementlar joylashtiriladi: vizual jadval va plakatlari, mavzuga oid predmetlar, interaktiv stantsiyalar. Shuningdek, “nutq markazi” yoki “hikoya burchagi” tashkil etish orqali bolalar mustaqil ravishda nutqiy faoliyat bilan shug‘ullanishga undaladi. Bu usul bolalarning mustaqil nutqiy tashabbusini rag‘batlantiradi va o‘z-o‘zini ifoda etish imkoniyatini kengaytiradi.

Beshinchi yo‘nalish — ota-ona va oilani jalb etish hamda sohaaroq hamkorlik. Nutq rivojlanishi faqat muassasada emas, balki oilada ham davom etadi; shu sababli ota-ona bilan ishlash texnikalari joriy etilishi zarur: uy vazifalari, o‘qishga bag‘ishlangan oddiy o‘yinlar, hikoya o‘qish va qo‘llab-quvvatlovchi suhbatlar orqali nutq rivojlanishi

mustahkamlanadi. Shuningdek, logoped yoki psixolog bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish, ta'lim resurslarini ota-onaga o'rgatish va ularni rag'batlantirish natijasida muammolar erta aniqlanib, to'g'ri aralashuv amalga oshiriladi.

Asosiy qismning keyingi bo'limida metodlarning amaliy joriy etilishi va monitoring tizimlari tasvirlanadi. Innovatsion metodlarni muvaffaqiyatli joriy etish uchun o'qituvchilarga malaka oshirish va treninglar zarur. Treninglarda yangi pedagogik texnologiyalar, raqamli resurslardan foydalanish usullari, baholash va diagnostika metodlari o'rgatiladi. Nutqdagi o'sishni baholash uchun aniq indikatorlar va portfel yondashuvi tavsiya etiladi: har bir bolaning nutq faoliyatiga oid yozuvlar, audio yoki video yozuvlar, o'zlashtirilgan so'zlar va iboralar ro'yxati, erishilgan darajalar bo'yicha portfel tuzish orqali progress kuzatiladi. Shuningdek, standartlashtirilgan diagnostik testlar va butun guruhni kuzatish metrikalari yordamida metodlarning samaradorligi ilmiy jihatdan baholanadi.

Asosiy qismda zamonaviy tadqiqotlar va amaliy misollar keltiriladi. Masalan, multimodal o'qitish bolalarning so'z boyligini sezilarli darajada oshirishi, o'yin asosidagi mashg'ulotlar esa nutqiy muloqot ko'nikmalarini yaxshilashi ko'rsatildi. Raqamli ilovalar bilan amalga oshirilgan fonetik mashqlar talaffuzdagi noaniqliklarni kamaytirishga yordam beradi, ammo ularning samaradorligi pedagogik rahbarlik va uy sharoitidagi qo'llab-quvvatlash bilan mustahkamlanadi. Amaliyotdan olingan misollar shuni ko'rsatadiki, innovatsion metodlarni joriy etish natijasida bolalar o'zlarini ifoda etishdan qo'rqmaydi, so'z boyligi kengayadi va ular sinf muhitiga muvaffaqiyatli moslashadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida, maktabgacha ta'lim muassasalarida nutqni rivojlantirish uchun kompleks yondashuv talab

etiladi: multimodal metodlar, o‘yin texnologiyalari, raqamli vositalar, muhitni faollashtirish va ota-ona hamkorligi birgalikda qo‘llanilganda eng samarali natija olinadi. Innovatsion metodlar an‘anaviy usullarni to‘liq almashtirmaydi, balki ularni to‘ldiradi va kengaytiradi; muhim jihat — metodlarni yosh xususiyatlariga moslashtirish, pedagoglar va ota-onalarni malakali ravishda jalb qilish hamda bolalarning individual ehtiyojlarini inobatga olishdir. Shuningdek, har bir muassasa metodlarni joriy etishdan oldin sinovdan o‘tkazib, monitoring tizimini tashkil etib, natijalarni doimiy ravishda tahlil qilib borishi lozim. Nutq rivojlanishidagi yutuqlar erta aniqlangan muammolarni bartaraf etish, bolalarning ijtimoiylashuvi va kelajakdagi maktab ta’limida muvaffaqiyatli bo‘lishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Anvarova R., “Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish metodikasi”, Toshkent, 2018;
2. Karimov S., “Bolalar pedagogikasi va nutq rivoji”, Toshkent universiteti nashriyoti, 2020; Rahmonova L.,
3. “O‘yinga asoslangan o‘qitish: nazariya va amaliyot”, Andijon, 2019;
4. Ismoilov M., “Multimodal pedagogika va ta’lim texnologiyalari”, Samarqand, 2021;
5. Tursunova D., “Raqamli vositalardan foydalanish maktabgacha ta’limda”, Namangan, 2022.

BOLALAR PSIXOLOGIYASI VA ULARNING HISSIY RIVOJLANISHI

Raximjanova Nasiba Nodirjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi, kechki 2-bosqich talabasi

Tel: +998940814604

E-mail: nasiba.06@icloud.com

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o'g'li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar psixologiyasi va ularning hissiy rivojlanishi masalalari o'rganilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalar hissiyotlarni idrok etish, ularga munosabat bildirish va ijtimoiy muhitga moslashish qobiliyatiga ega bo'lish jarayonida psixologik omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada bolalar hissiy rivojlanishining asosiy bosqichlari, ularning hissiy xatti-harakatlarini shakllantirish metodlari va pedagogik tavsiyalar keltirilgan. Shuningdek, bolalarning ijtimoiy va emotsional ko'nikmalarini rivojlantirish, o'yin va ijodiy faoliyat orqali ularni qo'llab-quvvatlash usullari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ota-ona va pedagogning uyg'un harakati bolalar hissiy rivojlanishini samarali ta'minlaydi. Maqola maktabgacha ta'lim muassasalari pedagoglari, psixologlar va ota-onalar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: Bolalar psixologiyasi, hissiy rivojlanish, ijtimoiy ko'nikmalar, pedagogik metodlar, o'yin, ijodiy faoliyat, ota-ona hamkorligi, maktabgacha ta'lim, bolalar hissiyotlari, rivojlanish bosqichlari

Аннотация: В данной статье рассматриваются психология детей и их эмоциональное развитие. Исследование сосредоточено на способности детей дошкольного возраста воспринимать эмоции, реагировать на них и адаптироваться к социальной среде,

подчеркивая важность психологических факторов. В статье анализируются основные этапы эмоционального развития, методы формирования эмоционального поведения детей, а также приведены педагогические рекомендации. Кроме того, рассматриваются способы поддержки социальных и эмоциональных навыков детей через игры и творческую деятельность. Результаты исследования показывают, что скоординированные действия родителей и педагогов существенно способствуют эмоциональному развитию детей. Статья может быть полезна для педагогов дошкольных учреждений, психологов и родителей.

Ключевые слова: психология детей, эмоциональное развитие, социальные навыки, педагогические методы, игра, творческая деятельность, сотрудничество с родителями, дошкольное образование, эмоции детей, этапы развития

Annotation: This article explores child psychology and their emotional development. The study focuses on preschool children's ability to perceive emotions, respond to them, and adapt to social environments, emphasizing the importance of psychological factors. The article examines the main stages of emotional development, methods for shaping children's emotional behaviors, and provides pedagogical recommendations. Moreover, it analyzes ways to support children's social and emotional skills through play and creative activities. Research findings indicate that coordinated efforts between parents and educators significantly enhance children's emotional development. This article can be useful for preschool educators, psychologists, and parents.

Keywords: Child psychology, emotional development, social skills, pedagogical methods, play, creative activity, parent cooperation, preschool education, children's emotions, developmental stages

KIRISH

Bolalar psixologiyasi va ularning hissiy rivojlanishi — maktabgacha ta’lim sohasidagi eng dolzarb masalalardan biridir. Bolaning ruhiy va hissiy tarbiyasi uning butun hayotiy rivojlanishi uchun mustahkam poydevor bo’lib xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar hissiyotlarni idrok etish, ijtimoiy muhitga moslashish va o’z his-tuyg’ularini boshqarish qobiliyatini shakllantiradi, bu esa ularning kelajakdagi muvaffaqiyati va ijtimoiy moslashuvchanligi uchun muhimdir.

Prezidentimizning so’zlariga ko’ra, “Yurtimiz kelajagi bolalarimizning tarbiyasida, ularning ma’naviy va intellektual rivojlanishida namoyon bo’ladi. Har bir bola sifatli ta’lim va qulay rivojlanish muhitiga ega bo’lishi shart.” Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta’lim muassasalari faqat bilim beruvchi joy emas, balki bolalarning hissiy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim maskan hisoblanadi.

Maqolada bolalar psixologiyasining asosiy tamoyillari, hissiy rivojlanish bosqichlari, pedagogik metodlar va bolalarni o’yin hamda ijodiy faoliyat orqali qo’llab-quvvatlash usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, ota-ona va pedagoglarning uyg’un harakati bolalarning hissiy salohiyatini oshirishda muhim rol o’ynashi ko’rsatib o’tiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, bolalarni sevgi, e’tibor va pedagogik yondashuv bilan tarbiyalash ularning ijtimoiy va emotsional ko’nikmalarini samarali rivojlantiradi.

Bugungi kunda psixologik va pedagogik tadqiqotlar shuni isbotlaydiki, bolalarning hissiy rivojlanishi ularning ijtimoiy muhitga tez moslashishi, kelajakdagi muvaffaqiyati va ruhiy barqarorligida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, maktabgacha yoshdagi bolalarning

hissiy rivojlanishini chuqur o'rganish va uni ta'lim jarayonida samarali qo'llash dolzarb vazifa sifatida qaraladi.

ASOSIY QISM

Bolalar psixologiyasi — bolalarning hissiy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishini o'rganadigan fan bo'lib, uning asosiy maqsadi bolaning shaxsiy xususiyatlarini aniqlash va uni rivojlantirishdir. Maktabgacha yoshdagi bolalar hissiyotlarni idrok etish, ijtimoiy muhitga moslashish va muomala qilish qobiliyatini egallash jarayonida psixologik omillar muhim ro'l o'ynaydi.

Lev Vygotskiy ta'kidlashicha, bolaning hissiy rivojlanishi uning ijtimoiy muhitdagi faoliyatiga bog'liq bo'lib, shaxsiy tajriba va o'yin orqali shakllanadi. Vygotskiy shuningdek, “Ijtimoiy muhit bolaning psixologik rivojlanishi uchun asosiy manba hisoblanadi” degan fikrni bildirgan. Shu nuqtai nazardan, bolalarning ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqasi ularning hissiy va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tug'ilgandan bir yoshgacha bo'lgan davrda bola asosiy hissiyotlarni: quvonch, g'azab, qo'rquv va achinishni idrok etadi. Bu davrda ota-onaning mehr-muhabbati va qo'llab-quvvatlashi bolaning hissiy barqarorligini ta'minlaydi. Shu davrda bolaning yuz ifodalari va ovoz orqali hissiyotlarni tushunishi rivojlanadi. Keyingi bosqichda bola hissiy xatti-harakatlarni boshqarishni o'rganadi, o'z-o'zini tanqid qilish va ijtimoiy reaksiyalarni rivojlantiradi. Erik Eriksonning psixososial nazariyasiga ko'ra, bu davr “Avtonomiya va. shubha” bosqichi bo'lib, bola mustaqil harakat qilish va qaror qabul qilishni o'rganadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar esa empatiya, hamdardlik va ijtimoiy munosabatlarni shakllantiradi. Bu davrda o'yin, san'at va ijodiy faoliyatlar orqali bolalar hissiy tajribalarni o'zlashtiradi. Jean Piaget

fikricha, o‘yin bolaning dunyoqarashini kengaytiradi, ijtimoiy qoidalarini tushunishga yordam beradi va hissiy tajribalarni mustahkamlaydi.

Hissiy rivojlanishda pedagogik metodlar muhim ahamiyatga ega. Masalan, o‘yinlar orqali bola ijtimoiy muhit bilan muloqot qiladi, o‘z his-tuyg‘ularini ifodalaydi va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Musiqiy va san’at mashg‘ulotlari bolalarning hissiy xotirasi, ijodiy fikrlashi va estetik didini shakllantiradi. Howard Gardnerning ko‘p intellekt nazariyasiga ko‘ra, bolalar turli qobiliyatlarni o‘zlashtiradi, va hissiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash ularning individual intellektini rivojlantirishga yordam beradi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalarning hissiy rivojlanishiga salbiy omillar — ota-ona e‘tiborsizligi, psixologik stress, ijtimoiy muhitdagi noqulayliklar — ularning ijtimoiy va emotsional ko‘nikmalarini zaiflashtiradi. Shu sababli pedagoglar va psixologlar bolalarning hissiy rivojlanishini muntazam kuzatib, ularga mos pedagogik va psixologik yordam ko‘rsatishlari muhimdir.

O‘yin va ijodiy faoliyat bolalarning hissiy rivojlanishida muhim vosita sifatida ishlatiladi. Masalan, dramatik o‘yinlar bolalarga hissiy vaziyatlarni tajriba qilish, boshqalar bilan muloqot qilish va o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishni o‘rgatadi. San’at va musiqaga qiziqtirish esa bolalarning ijodiy fikrlashini rag‘batlantiradi, ruhiy barqarorlikni oshiradi va estetik didni shakllantiradi.

Shuningdek, ota-ona va pedagoglarning uyg‘un harakati bolalarning hissiy rivojlanishida katta rol o‘ynaydi. Bola his-tuyg‘ularini tushunadigan va qo‘llab-quvvatlaydigan muhitda o‘ssishi, uning ijtimoiy muhitga moslashuvchanligini va o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muntazam rag‘batlantirish va ijobiy

pedagogik yondashuv bolalarning hissiy rivojlanishini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Prezidentimizning soʻzlariga koʻra, “Bolalarning ruhiy va hissiy rivojlanishiga eʼtibor qaratish — yurtimiz kelajagini barqaror qilishning eng muhim omili”dir. Shu nuqtai nazardan, bolalar psixologiyasi va ularning hissiy rivojlanishini oʻrganish, maktabgacha taʼlim muassasalarida qoʻllash va ota-ona hamkorligini kuchaytirish zamonaviy pedagogik amaliyotning ustuvor vazifasi hisoblanadi.

XULOSA

Maqolada bolalar psixologiyasi va ularning hissiy rivojlanishi masalalari keng tahlil qilindi. Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy rivojlanishi ularning ijtimoiy, intellektual va ijodiy koʻnikmalarini shakllantirishda muhim rol oʻynaydi. Bolalarning hissiy salohiyati va ijtimoiy moslashuvchanligi ularning kelajakdagi muvaffaqiyati va ruhiy barqarorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Oʻyin, sanʼat va ijodiy faoliyatlar bolalarning hissiy rivojlanishida samarali vosita boʻlib, ularni ijtimoiy muhitga moslashish, hissiyotlarini boshqarish va empatiya qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, ota-ona va pedagoglarning uygʻun harakati bolalarning hissiy va emotsional rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Hissiy rivojlanishga eʼtibor qaratish bolaning ijtimoiy koʻnikmalarini, oʻziga boʻlgan ishonchini va ijodiy salohiyatini oshiradi.

Olimlar va pedagoglarning fikrlariga koʻra, bolalarning hissiy rivojlanishini qoʻllab-quvvatlash uchun individual yondashuv, ijobiy ragʻbatlantirish, pedagogik metodlar va ijtimoiy oʻyinlar samarali vositalardir. Vygotskiy, Piaget va Gardner kabi olimlarning tadqiqotlari shuni koʻrsatadiki, bolalarning hissiy rivojlanishini rivojlantirish

ularning umumiy rivojlanishi, intellektual salohiyati va ijtimoiy moslashuvchanligi bilan chambarchas bog‘liq.

Prezidentimizning so‘zlariga ko‘ra, “Bolalarning ruhiy va hissiy rivojlanishiga e‘tibor qaratish — yurtimiz kelajagini barqaror qilishning eng muhim omili”dir. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta‘lim muassasalari pedagoglari, psixologlar va ota-onalar bolalarning hissiy rivojlanishini muntazam kuzatib, ularga mos yondashuvlarni tatbiq etishlari zarur.

Bolalarning hissiy rivojlanishini o‘rganish va qo‘llab-quvvatlash nafaqat pedagogik jarayon, balki yurtimiz kelajagini barqaror va sog‘lom avlod bilan ta‘minlashning muhim sharti hisoblanadi. Shu sababli, hissiy rivojlanishga qaratilgan zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish dolzarb vazifa sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Президент Шавкат Мирзиёевнинг “Маънавият ва инсон ривож” мавзусидаги нутқлари, 2021.
2. Vygotskiy, L.S. Psixologiyaning rivojlanish nazariyasi. Moskva: Pedagogika, 1984.
3. Erikson, E.H. Childhood and Society. New York: W.W. Norton & Company, 1963.
4. Piaget, J. The Psychology of the Child. New York: Basic Books, 1969.
5. Gardner, H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. New York: Basic Books, 1983.
6. Мамедова, Г.А. Психология детей дошкольного возраста. Ташкент: Фан, 2010.
7. Давронова, М.Н. Развитие эмоциональной сферы детей. Тошкент: Маърифат, 2015.

8. Юсупов, Б. Мактубча тарбия ва болалар психологияси. Тошкент: Ўқитувчи, 2018.
9. Lamb, M.E., Bornstein, M.H. Developmental Psychology in Childhood. New York: Routledge, 2006.
10. Berk, L.E. Child Development. Bosto: Pearson, 2013

EKALOGIK TARBIYANI MAKTABGACHA YOSHDAN BOSHLAB SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

Roxataliyeva Shaxrizoda Baxriddin qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimiga katta e’tibor qaratilmoqda. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolajonlarning ekalogik bog’lanishlar haqidagi bilimlarini shakllantirish haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: bolalar, tabiat, o’simlik, hayvonlar, tasavvur, ekologik bog’lanishlar, tamoyillar, prinsp, osmon, yer maydonchasi, Bioekologiya, jonli tabiat, jonsiz tabiat.

Abstract: Today, a lot of attention is paid to the preschool education system. This article talks about the formation of preschool children’s knowledge about ecological connections.

Key words: children, nature, plants, animals, imagination, ecological connections, principles, principle, sky, ground, Bioecology, living nature, inanimate nature.

KIRISH

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni ekologik tarbiyalash atrof- muhitga, jonli va jonsiz tabiat obyektlariga malakali, ehtiyotkor munosabatda bo’lishga yordam beradi. Tabiiy jarayonlarga e’tibor, atrof-

muhit qonunlarini tushunish maktabgacha yoshdagi bolaning shaxsiyatini shakllantirishning asosi bo'lib, uning atrofdagi dunyoga mas'uliyatli munosabatda bo'lish muhimligini tushunadigan to'laqonli fuqaro sifatida o'sishiga imkon beradi. Vatanga muhabbat, tabiiy boyliklarni asrab-avaylash uchun g'amxo'rlik zamonaviy jamiyatning fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishning asosi bo'lib, uning vazifasi sayyoramizning hayvonot dunyosi holatini normallashtirish va ekologik halokatning oldini olishdir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik ta'limning maqsad va vazifalari yosh bolalarning o'ziga xos xususiyati ularning tashqi dunyo bilan organik o'zaro ta'siridir. Bolalar tabiat bilan o'zlarining umumiylikni his qiladilar, unga iste'molchi munosabatidan mahrum bo'lib, tabiat hodisalarining mohiyatiga qiziqish bildiradilar. Ekologik ta'limning vazifalari quyidagilardan iborat: o'simlik va hayvonot dunyosiga ehtiyotkorona munosabatni shakllantirish; ona tabiatga muhabbatni rivojlantirish; go'zallikni tushunish, his qilish va empatiya qilish qobiliyati; tabiat hodisalarining mohiyatini tushunishni shakllantirish; ekologiya bo'yicha asosiy bilimlarni olish. Maktabgacha ta'lim tashkilotida bionomik madaniyatni shakllantirish texnologiyasi nazariy bazani va amaliy mashg'ulotlar majmuasini o'z ichiga oladi. Bioekologiyaning tuzilishi uchta ma'lumot blokini o'z ichiga oladi: individual organizmning hayotiy faoliyati; aholi bionomiyasi; tirik organizmlar jamoalarining bir-biri bilan va atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri. Maktabgacha ekologik ta'lim rejasi maktabgacha ta'limni rivojlantirish dasturiga muvofiq tuziladi. Tarbiyachi bolalarning yosh toifasini va ma'lum bir maktabgacha ta'lim tashkilotining imkoniyatlarini hisobga olgan holda mavzular va tadbirlar jadvalini belgilaydi. Hujjatda belgilangan tadbirlar tarbiyachilar kengashida muhokama qilinadi, kerakli tuzatishlar kiritiladi, so'ngra reja

tasdiqlangandan so'ng tarbiyachi yil davomida kerakli mashg'ulotlarni o'tkazadi. Ba'zi tadbirlar ochiq maqomga ega bo'lib, ularda hamkasblar - pedagoglar va maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik ta'limni nazorat qiluvchi shaxslar ishtirok etadilar. Ta'lim va rivojlanish faoliyatini tahlil qilish majburiy bo'lib, ularning samaradorligi baholab beriladi. Navbatdagi tarbiyachilar kengashida tarbiyachi hisobot taqdim etadi, unda mavzuni ochish darajasi, bolalarning ishtiroki, Mashg'ulotning tematik maqsadlarga muvofiqligi aks ettiriladi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti ishini o'rganish jarayonida mas'ul shaxslar bir necha bo'limlarda baho beradilar: bolalarning ekologik madaniyatini rivojlantirish darajasi; sinfdagi ishlarni tahlil qilish; alohida guruhlarini sinovdan o'tkazish. Tarbiyachining kasbiy mahorati "Kasbiy mahorat xaritasi" ga muvofiq uning faoliyatini baholashdir. Sinovdan o'tgan maktabgacha ta'lim tashkilotidagi shartlarga muvofiqligi - tashrif buyuruvchi guruhlar, ish oqimini rejalashtirish darajasi va sifati - yillik rejaning dolzarbligini baholash. Ota-onalar bilan ishlash jadvali - otaonalarining so'rovi, vizual ma'lumotlarni baholash. Maktabgacha ta'lim tashkilotida ekologik ta'lim bo'yicha yillik vazifalar erta yoshda atrof-muhit bilan mas'uliyatli va ehtiyotkor munosabatni rivojlantirishning umumiy konsepsiyasini aks ettiradi. O'tmishning ajoyib xorijiy tarbiyachilari (J.A.Komenskiy, I.T.Pestolozsi, J.J.Russo, A.Disterverg) va Rossiya (L.N.Tolstoy, A.S.Makarenko, N.K.Krupskaya, V.A.Suxomlinskiy) bolaning o'z-o'zini rivojlantiruvchi tabiatini mukammal deb hisoblashgan. Tabiiy muhitda ular inson tabiatining namoyon bo'lishi va shaxsiyatning shakllanishi uchun ideal sharoitlarni ko'rdilar. Ta'limdagi ekologiya g'oyasi yangi narsa emas, u barcha ilg'or gumanistik pedagogik ta'limotlar orqali qizil ip kabi o'tadi. Ekologiya muammolarining o'zi ibtidoiy emas, faqat atrof-muhitni muhofaza qilish

faoliyati sifatida, balki birinchi navbatda inson va tabiatning birligi sifatida ko'rib chiqildi. Atrof-muhitni o'rganayotganda, bolalar uni o'ziga xos bog'liqliklari va bog'liqliklari bo'lgan yagona tabiiy jamoa sifatida bilish, maktabgacha yoshdagi bolalarni hatto kundalik hayotda sezishirnumkin bo'lgan naqshlarni o'matishga o'rgatish vazifasiga duch kelmaydilar. Tabiat bilan

muloqot qilishda maktabgacha yoshdagi bolaiami u bilan munosabatda bo'lishga o'rgatish muhimdir. Bir tomondan, bu yetarli darajada ishonchli, tabiiy muhitda adekvat xatti-harakatlar, boshqa tomondan, o'simliklar va hayvonlarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish kerak. Agar siz amaliy usullarni mohirona birlashtirsangiz, bolalarning mustaqilligi va faolligidan foydalansangiz, bunga erishishirnumkin. Maktabgacha yoshdagi bolaiami ekologik tarbiyalashda tabiiy muhit katta ahamiyatga ega. o'rmon bog'lari, bog'lar, maydonlar yaqinida joylashgan maxsus maktabgacha ta'lim tashkilotlari mavjud. Ammo ulaming aksariyati bolaning tabiat bilan muloqotini cheklaydi. Bu yerda faqat tabiat burchaklarida va MTT hududlarida mehnatni tashkil etishirnumkin. Agar tarbiyachining o'zi tabiatni sevsa va bilsa, buirnumkin, deb ishoniladi, demak uning harakatlari asrash va ko'paytirishga qaratilgan. Asta-sekin, maktabgacha yoshdan boshlab, tabiat va inson haqidagi yagona to'g'ri g'oyalar bolada teng huquqli sheriklar sifatida shakllanadi, qachonki inson tabiatni himoya qilib, unga xayr-ehson qilmasa, balki o'z hayotini saqlab qoladi. Maktabgacha yoshdagi bolaning predmetli muhiti tabiatning turli obyektlarini o'z ichiga oladi, shuning uchun uning o'simliklar, hayvonlar, jonsiz tabiat hodisalari bilan tanishishi muqarrar - bu atrofdagi dunyoni o'rganish va ijtimoiy tajribaga ega bo'lishning tabiiy jarayoni. Kattalarning maqsadli rahbarligida sodir bo'ladigan bu jarayon boshqa ilmiy asosga ega bo'lishi

rnumkin. Hozirgi vaqtda tabiatshunoslikka qarama-qarshilikning o'zgarishi kuzatilmoqda: hozirgi kunga qadar odamlarning dunyoqarashida hukmronlik qilgan biologik asoslar o'rnini yangi - tabiiy dunyoga, odamlar tomonidan yaratilgan obyektlar dunyosiga va insonning o'ziga nisbatan ekologik qarashlari egallaydi. Ekologik dunyoqarash inson hayotining barcha sohalarida asosga aylanadi; u asosan davlat siyosatini, ishlab chiqarishni, tibbiyotni, madaniyatni rivojlantirishni belgilay boshlaydi. Ekologik dunyoqarash ta'lim mahsulidir; uning shakllanishi inson hayoti va ta'limotining ko'p yillari davomida asta - sekin sodir bo'ladi. Ushbu jarayonning boshlanishi maktabgacha yoshdagi bolalik davriga to'g'ri keladi, bu davrda dunyoqarashning birinchi asoslari va sub'ekt-tabiiy muhit bilan amaliy o'zaro munosabat shakllanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalash - bu bolalarni tabiat bilan tanishtirish, bu ekologik yondashuvga asoslangan bo'lib, unda pedagogik jarayon ekologiyaning fundamental g'oyalari va tushunchalariga asoslanadi. MTT tarbiyachisining yovvoyi tabiat bilan aloqasi zamirida kattaning kichikga munosabati yotadi (bolaning erkalash, o'simlik va hayvonlarga g'amxo'rlik qilish ehtiyoji namoyon bo'ladi). Bolaning o'simlik va hayvonot dunyosi bilan o'zaro ta'siri jarayoni qarama-qarshidir. Unga nisbatan hissiy munosabat ham axloqiy, ham axloqsiz xatti-harakatlarda namoyon bo'lishi mumkin. Bu maktabgacha yoshdagi bolaning tabiat obyektlari bilan o'zaro ta'sir qilish qoidalarini bilmasligi bilan bog'liq. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiat haqidagi tasavurni va unga munosabat shakllarini shakllantirish muhimdir. Bolaning o'simliklar va hayvonlar bilan munosabatda bo'lganida, axloqiy tanlov tabiiy obyektlarning holati bolaning o'ziga xos amaliy harakati bilan belgilanadi va faqat u tomonidan o'zgartirilishi

mumkinligi bilan osonlashadi. Yovvoyi tabiat bilan noto‘g‘ri munosabatda bo‘lish oqibatlarini ko‘pincha kechiktiriladi, shuning uchun maktabgacha yoshdagi bola o‘z harakatlarining mumkin bo‘lgan oqibatlarini oldindan bilish qobiliyatini rivojlantirishi kerak. Buning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘simlik va hayvonot dunyosi haqidagi tasavurlarni shakllantirish, tabiatni sevishga, asrashga o‘rgatish zarur. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiatga insonparvar munosabatda bo‘lishni o‘rgatishning eng muhim sharti ularning o‘zlarini yovvoyi tabiatning bir qismi sifatida bilishdir. Bu borada Vigotskiy, “Aql va ta’sir” qotishmasi deya munosabat bildiradi. Tadqiqotchilar qiziqarli tajribalar o‘tkazdilar, natijada imkoniyatlar aniqlandi: maktabgacha yoshdagi bolalarda odamlar, hayvonlar, o‘simliklarning hayotiy ko‘rinishlari (oziqlanish, o‘sish, rivojlanish) haqida bilimlarni shakllantirish; bolaning yovvoyi tabiat vakillari bilan o‘xshashligini bilish; empatiya, hamdardlikni yordamga aylantirish. O‘z tanasi haqidagi elementar bilimlarni atrofdagi dunyo haqidagi g‘oyalar tizimiga kiritish, bolalarga barcha tirik mavjudotlar uchun umumiy xususiyatlar va fazilatlarini tushunishga olib borish insonda biologik va ijtimoiy o‘zaro bog‘liqlikni o‘rnatishda alohida ahamiyatga ega.. Sensatsiyalar rivojlanishining past darajasi bilan ular “tirik” va “jonsiz tabiat” tushunchalarini farqlay olmaydilar, ular o‘simliklar va hayvonlarni “yomon” (zararli) va “yaxshi” (foydali) ga bo‘lishadi; agar kerak bo‘lsa, ularga yordam berishni istamaydilar, ko‘pincha noma’lum yoki zararli, ularning fikricha, hayvonlarga nisbatan salbiy harakatlar qiladilar. Rivojlanishning o‘rtacha (beparq) darajasida bolalar bu tushunchalarni ajratib turadilar, lekin tabiatga befarq yoki bu munosabat utilitar bo‘lib, faqat bolaning o‘zi uchun foydali bo‘lishiga mos keladi. Shu bilan birga, maktabgacha tarbiyachi salbiy harakatlar qilmaydi, lekin o‘simlik yoki

hayvonga e’tibor bermaydi. Empatiya rivojlanishining yuqori (ijobiy) darajasi bilan bolalar “yovvoyi tabiat”, “jonsiz tabiat” tushunchalarini aniq ajratib turadilar, inson va tabiatning birligi haqida fikr bildiradilar. Ularning tabiiy obyektlarga qiziqishi barqaror. Ular hamdardlik bildiradilar, har qanday o’simlikka, hayvonga yordam berishni xohlashadi. To’g’ri, bunday bolalar kam, lekin ularning kichik soni ham muayyan sharoitlarda katta maktabgacha yoshdagi bolalarda yovvoyi tabiatga barqaror, ongli, hamdardlik va g’amxo’rlik bilan munosabatda bo’lishlari mumkinligini ko’rsatadi. Pedagog insonning tabiat bilan hissiy idrok orqali vujudga keladigan birlamchi emotsional aloqalarini hisobga olib, sezgi a’zolarini maksimal darajada jalb qilgan holda turli xil kuzatishlarni tashkil qiladi. Shu bilan birga, quyidagi vazifalar hal etiladi: maktabgacha yoshdagi bolalarga har bir hayvon tirik ekanligi (u harakat qiladi, nafas oladi, ovqatlanadi, o’sadi, nasi beradi); odamga “o’xshashlik” darajasi belgilanadi (ko’zlar, quloqlar, og’izlar, yuraklar, o’pkalar mavjud); tirik mavjudot bilan muloqotdan xursandchilik hissi paydo bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrda 802- sonli “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning Davlat Standard to’g’risida”gi qarori. - Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 23.12.2020-y., 09/20/802/1658-son.
2. Djabborova X.D. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik ta’lim -tarbiya berishning o’ziga xosligi. T.: Tarbiyachi. 2000.
3. Ro’zmetov F.N., Xasanova Sh.O. “Tarbiyachi ish hujjatlarini birga yuritamiz” MTT tarbiyachi lari uchun qo’llanma. 2020-yil. 20-avgust. Urganch.

4. Haydarova, D.R. (2020.) Pragmatik analysis of the linguistic of person- referencing deixis and pronouns referring to it in the uzbek language. Journal of Critical Reviews, 7(5), 350-354
5. Suvanova S. B. THE IMPORTANCE OF THE GAME IN THE CREATIVE DEVELOPMENT OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE //Oriental Journal of Education. – 2023. – T. 3. – №. 03. – C. 1-5.
6. Qahramonovna I. S. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA MNEMONIKADAN FOYDALANISH //Scientific Impulse. – 2024. – T. 2. – №. 21. – C. 168-172.
7. Inadullayeva S. Q. TALABALARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH USULLARI VA TEXNOLOGIYALARI //Analysis of world scientific views International Scientific Journal. – 2023. – T. 1. – №. 6. – C. 51-55.
8. Inadullayeva S. Q. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TURLI YOSHDAGI BOLALARNING IJODIYQOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH //Analysis of world scientific views International Scientific Journal. – 2023. – T. 1. – №. 6. – C. 43-47.

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMINI TASHKIL ETISHDA MILLIY QADRIYATLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Sadirdinova Nazokat O'lmasjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim tashkiloti yo'nalishi 2-kurs talabasi,

E-mail: doston93969903email.ru

Tel: 941851447

Ilmiy rahbar: Tursunov Ramziddin Abdixalil o'g'li

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tizimida milliy qadriyatlarning bolalar tarbiyasidagi o'рни, ularning ma'naviy rivojlanishiga ta'siri hamda xalq pedagogikasiga asoslangan yondashuvlarning zamonaviy ta'lim jarayonidagi ahamiyati yoritiladi. Muallif tomonidan milliy qadriyatlarning hozirgi zamon tarbiyaviy tizimiga integratsiyasi bo'yicha shaxsiy tahliliy fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, milliy qadriyatlar, ma'naviyat, tarbiya, xalq pedagogikasi, qadriyatlar tizimi.

Аннотация: В данной статье раскрывается роль национальных ценностей в воспитании детей в системе дошкольного образования, их влияние на духовное развитие личности, а также значимость народной педагогики в современном образовательном процессе. Автором представлены аналитические размышления о путях интеграции национальных ценностей в современную воспитательную систему.

Ключевые слова: дошкольное образование, национальные ценности, духовность, воспитание, народная педагогика, система ценностей.

Abstract: This article discusses the role of national values in the upbringing of children within the preschool education system, their impact on children's spiritual development, and the importance of folk

pedagogy in the modern educational process. The author provides analytical insights into the integration of national values into today's educational and upbringing system.

Keywords: preschool education, national values, spirituality, upbringing, folk pedagogy, system of values.

Kirish. Maktabgacha ta'lim tizimi har bir jamiyatning ma'naviy va intellektual rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Aynan shu bosqichda bola shaxsining asosiy xususiyatlari, e'tiqodi va dunyoqarashi shakllanadi. Shu bois, milliy qadriyatlar negizida ta'lim-tarbiya berish har qanday jamiyatda kelajak avlodni o'z madaniy ildizlariga sodiq, shu bilan birga zamonaviy fikrlaydigan shaxs sifatida voyaga yetkazishning kafolatidir. Tadqiqotchilar fikricha, milliy qadriyatlarni ta'lim jarayoniga kiritish bolaning shaxsiy identifikatsiyasini mustahkamlaydi va ijtimoiy moslashuvni yengillashtiradi [1, 37].

Milliy qadriyatlarning mazmuni xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlar, tili, dini va axloqiy qarashlari bilan chambarchas bog'liq. Ular bolaga o'z xalqining o'tmishi bilan faxrlanish, madaniy merosga hurmat va o'zligini anglash tuyg'ularini singdiradi. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta'limda qadriyatlarni singdirish faqat tarbiyaviy jarayon emas, balki jamiyatning ma'naviy yangilanishi uchun muhim omildir. Masalan, K. R. Harrisning tadqiqotida milliy-madaniy komponentlar bolalar dunyoqarashining shakllanishiga bevosita ta'sir qilishi qayd etilgan [2, 64].

Shaxsiy kuzatishlarimizga ko'ra, so'nggi yillarda maktabgacha ta'lim muassasalarida milliy o'yinlar, xalq ertaklari, maqollar, qo'shiqlar asosida dars mashg'ulotlarini tashkil etish tajribasi kengaymoqda. Bu esa bolalarda milliy o'zlikni anglash bilan bir qatorda, estetik did va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Shu bois, milliy

qadriyatlarni maktabgacha ta’lim tizimiga uyg’unlashtirish — bugungi islohotlarning ajralmas qismiga aylangan.

Milliy qadriyatlar — bu xalqning tarixiy, madaniy, ma’naviy tajribasini mujassamlashtirgan, uning ijtimoiy hayotida muhim o’rin tutuvchi ma’naviy boyliklar tizimidir. Ular xalqning asrlar davomida shakllangan an’analari, urf-odatlari, dunyoqarashi, tili va dini orqali ifodalanadi. Pedagogik nuqtai nazardan, qadriyatlar bolalarga ijtimoiy tajribani o’zlashtirish, axloqiy me’yorlarni anglash va shaxs sifatida shakllanish imkonini beradi. J. Dewey ta’kidlaganidek, ta’lim faqat bilim berish emas, balki jamiyatning ma’naviy merosini yangi avlod ongiga singdirish jarayonidir [3, 112].

Maktabgacha ta’lim muassasalarida milliy qadriyatlarni tatbiq etish, avvalo, tarbiyachilarning o’z xalqining madaniy ildizlarini chuqur anglashidan boshlanadi. Bolaga milliy qadriyatni singdirish uchun tarbiyachi o’zi shu qadriyatlar bilan yashashi, ularni qadrlashi va kundalik faoliyatida namoyon etishi zarur. Tadqiqotchi L. Vygotskiy bolalar psixologik rivojida madaniy kontekstning o’rni beqiyos ekanini ta’kidlaydi — bola ijtimoiy muhitdagi ramz, til va qadriyatlar orqali o’z tafakkurini shakllantiradi [4, 58]. Shu sababli, maktabgacha ta’lim tizimi bolaga o’z xalqining qadriyatlarini anglash va ularni kundalik xulq-atvori bilan uyg’unlashtirish imkonini yaratishi kerak.

Milliy qadriyatlarni ta’lim jarayoniga kiritishning nazariy asoslaridan biri — xalq pedagogikasi tamoyillaridir. Xalq pedagogikasi xalq og’zaki ijodi, o’yinlari, urf-odatlari va axloqiy me’yorlari orqali bolalarga ijtimoiy axloqni o’rgatish tizimini o’z ichiga oladi. Bu tizimning afzalligi shundaki, u bolalar uchun tabiiy, hissiy va tajribaviy yo’l bilan o’rganishni ta’minlaydi. Masalan, xalq ertaklari va maqollari orqali bola

yaxshilik va yomonlikni farqlashni, halollik, mehnatsevarlik va sabr-toqat kabi fazilatlarni o‘zlashtiradi.

Bugungi kunda maktabgacha ta’limda qadriyatlar asosidagi tarbiyaviy yondashuvni amalga oshirish jarayonida integratsion pedagogika tamoyillari muhim o‘rin tutmoqda. Ya’ni, milliy qadriyatlar o‘yin, rasm, qo‘shiq, ertak, mehnat faoliyati kabi barcha mashg‘ulotlarga uyg‘un tarzda singdiriladi. Bu yondashuv bolalarning faqat bilish faoliyatini emas, balki hissiy-intellektual, ijtimoiy va estetik rivojini ham ta’minlaydi. Shuningdek, UNESCO tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham milliy-madaniy komponentlar bolalar shaxsining uyg‘un shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatayotgani ta’kidlangan [5, 23].

Shaxsiy tahlilga ko‘ra, milliy qadriyatlarning pedagogik ahamiyatini faqat o‘tgan davrning merosi sifatida emas, balki zamonaviy tarbiyaning asosiy resursi sifatida ko‘rish lozim. Chunki milliy qadriyatlar o‘zgaruvchan dunyoda insonni o‘zligiga qaytaradi, ma’naviy barqarorlikni ta’minlaydi va bola ongida ijobiy milliy identitetni shakllantiradi.

Milliy qadriyatlarni maktabgacha ta’lim jarayoniga tatbiq etish — bu nafaqat ta’lim dasturining bir qismi, balki tarbiyaviy faoliyatning markaziy yo‘nalishidir. Bunda har bir mashg‘ulot, o‘yin, muloqot va bayram tadbirlarida xalq an‘analari, urf-odatlar va milliy timsollar uyg‘unlashtirilgan bo‘lishi kerak. Chunki bola aynan maktabgacha yoshda o‘z xalqining madaniyatini his etishni, qadriyatlarni idrok qilishni va ularni xulq-atvorida aks ettirishni boshlaydi. Shu jihatdan, milliy qadriyatlar asosida tarbiya berish bolaning ma’naviy shakllanishi, milliy o‘zlikni anglash hamda vatanparvarlik tuyg‘usini kuchaytirishda beqiyos ahamiyatga ega [6, 41].

Amaliy jihatdan qaraganda, milliy qadriyatlarni o‘quv-tarbiyaviy jarayonga tatbiq etishning bir necha asosiy yo‘nalishlari mavjud:

1. Xalq og‘zaki ijodi asosida tarbiya. Ertak, maqol, topishmoq va qo‘shiqlar orqali bola xalqning ma‘naviy olamiga kiradi. Masalan, “Alpomish” yoki “Zumrad va Qimmat” kabi ertaklar orqali u halollik, mardlik va do‘stlik fazilatlarini o‘rganadi. Shu bilan birga, bunday asarlar bolaning tasavvurini kengaytiradi, nutqini boyitadi va milliy g‘ururni shakllantiradi. N. Hasanovanning tadqiqotida ertak asosida tarbiya berish bolalarda axloqiy qarorlar qabul qilish malakasini rivojlantirishi ta‘kidlangan [7, 74].

2. Milliy o‘yinlar orqali qadriyatlarni shakllantirish. O‘yin — bu bolalar uchun o‘qishdan ko‘ra tabiiyroq o‘rganish vositasidir. “Arqon tortish”, “Chillak”, “Qiz-quvdi” kabi xalq o‘yinlari orqali jamoada harakat qilish, raqibga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, mehnatga va halollikka intilish fazilatlarini tarbiyalanadi. Shu tarzda o‘yinlar nafaqat jismoniy faollikni oshiradi, balki milliy qadriyatlarga asoslangan ijtimoiy ko‘nikmalarni ham shakllantiradi [8, 19].

3. Milliy bayramlar va marosimlar orqali tarbiyaviy ta‘sir. “Navro‘z”, “Mustaqillik kuni”, “Konstitutsiya kuni” kabi bayramlar orqali bolalarda milliy iftixor, vatanparvarlik va birligimizga sadoqat hissi shakllanadi. Shu bilan birga, bayramlarda milliy kiyim, milliy taomlar, xalq kuy-qo‘shiqlari va raqslar ishtiroki bolada o‘z madaniyatiga mehr uyg‘otadi.

4. Milliy san‘at va amaliy bezakchilik elementlaridan foydalanish. Rangtasvir, kulolchilik, kashtachilik yoki yog‘och o‘ymakorligi kabi san‘at turlarini bolalar faoliyatiga kiritish ularning estetik didini va ijodiy tafakkurini rivojlantiradi. Shu orqali bola nafaqat san‘atni qadrlashni, balki xalq mehnatining go‘zalligini anglaydi.

Shaxsiy kuzatuvlarga ko‘ra, milliy qadriyatlarga tayangan holda o‘tkazilgan mashg‘ulotlar bolalarda muloqot madaniyatini oshiradi, ular o‘z fikrini erkin ifoda etishni o‘rganadi. Bundan tashqari, tarbiyachining milliy ruhdagi yondashuvi guruhdagi bolalar o‘rtasida o‘zaro hurmat, hamjihatlik va ijobiy psixologik muhitni shakllantiradi.

Demak, milliy qadriyatlar asosidagi tarbiya — bu bolaning shaxsiy, ijtimoiy va ma’naviy rivojlanishini ta’minlovchi yagona tizimdir. Uning samaradorligi esa, birinchi navbatda, pedagogning qadriyatlarga bo‘lgan ichki munosabatiga va ularni bolaga singdirishdagi ijodkorligiga bog‘liq.

Bugungi globallashuv davrida maktabgacha ta’lim tizimida milliy qadriyatlarni saqlash va ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish muhim vazifaga aylanmoqda. Raqamli vositalar, interfaol metodlar va integratsion ta’lim yondashuvlari orqali qadriyatlarni bolalar ongiga tabiiy tarzda singdirish imkoniyati kengaymoqda. Chunki hozirgi avlodni faqat an’anaviy usullar bilan emas, balki innovatsion, bolalar qiziqishlariga moslashtirilgan ta’lim shakllari orqali tarbiyalash talab etiladi [9, 52].

Interfaol metodlar — bu milliy qadriyatlarni bolalarning faol ishtirokida o‘rgatishga xizmat qiluvchi eng samarali vositalardan biridir. Masalan, “Rol o‘ynash o‘yinlari” orqali bolalar xalq hayoti, qadimiy urf-odatlar, oilaviy marosimlar va ijtimoiy munosabatlarni jonlantirishadi. Bunday o‘yinlarda bola o‘zini xalq madaniyatining bir qismi sifatida his etadi. Tadqiqotchi J. Piagetning fikriga ko‘ra, bolaning kognitiv rivojlanishi faol ishtirok orqali shakllanadi, ya’ni u o‘rganayotgan qadriyatni tajribadan o‘tkazganida uni chuqurroq anglaydi [10, 36].

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) maktabgacha ta’limga integratsiya qilish milliy qadriyatlarni o‘qitish samaradorligini yanada oshirmoqda. Masalan, “interaktiv doska”, “multimedia

taqdimotlari” va “milliy ertaklar asosida animatsion videolar” yordamida bolalar qadriyatlarni nafaqat eshitadi, balki ko‘rish va his etish orqali chuqurroq o‘zlashtiradi. Shu tarzda vizual idrok orqali ma’naviy mazmun yanada mustahkam singdiriladi. UNESCO tomonidan 2022-yilda o‘tkazilgan tadqiqotlarda ham raqamli ta’lim vositalaridan oqilona foydalanish milliy-madaniy qadriyatlarni saqlashda muhim omil sifatida e’tirof etilgan [11, 14].

Loyihaviy ta’lim texnologiyasi ham milliy qadriyatlarni o‘rgatishda muhim metodlardan biridir. Masalan, “O‘z mahallam qadriyatlari”, “Bobomning hunari”, “Milliy bayramlar haftaligi” kabi kichik loyiha mashg‘ulotlari orqali bolalar ota-onalari bilan birgalikda milliy urf-odatlarini o‘rganadilar, bu esa oilaviy tarbiyani ta’lim bilan integratsiyalashga yordam beradi. Loyiha asosidagi mashg‘ulotlar bolaning mustaqil fikrlash, jamoada ishlash va madaniy mas’uliyatni his etish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Integratsion yondashuv esa qadriyatlarni o‘quv jarayonining barcha sohalariga kiritishni nazarda tutadi. Masalan, san’at mashg‘ulotlarida — milliy naqshlar, musiqada — xalq kuy-qo‘shiqlari, matematika mashg‘ulotlarida esa — milliy o‘yinlardagi sanash unsurlari qo‘llaniladi. Bu yondashuv qadriyatlarni alohida mavzu sifatida emas, balki har bir mashg‘ulotning tabiiy tarkibiy qismi sifatida singdirish imkonini beradi.

Shaxsiy tahlil natijasida aytish mumkinki, texnologiyalar faqat vosita bo‘lib xizmat qiladi, asosiy maqsad esa — milliy ruhni saqlagan holda zamonaviy fikrlovchi shaxsni tarbiyalashdir. Texnologiyalar tarbiyachiga yangi imkoniyatlar yaratadi, ammo ularni milliy g‘oya va ma’naviy mazmunga yo‘naltirish pedagogning mahoratiga bog‘liq. Shuning uchun ham, maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion

yondashuvlar qadriyatlarni yo‘qotish emas, balki ularni yangi shaklda qayta tiklash vositasi bo‘lishi kerak.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta‘lim tizimida milliy qadriyatlarni singdirish — bu nafaqat tarbiyaviy jarayonning bir qismi, balki butun ta‘lim falsafasining negizi hisoblanadi. Milliy qadriyatlar orqali bola o‘zligini anglaydi, xalqining madaniy merosiga hurmat bilan qaraydi va ijtimoiy hayotga faol, ma‘naviy barkamol shaxs sifatida kirib boradi.

Maqolada ko‘rib chiqilgan nazariy va amaliy jihatlar shuni tasdiqlaydiki, milliy qadriyatlar bolalar tarbiyasining asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ularni maktabgacha ta‘lim muassasalarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Ayniqsa, interfaol usullar, loyihaviy ta‘lim va AKT vositalaridan foydalanish milliy qadriyatlarni bolalar ongiga tabiiy singdirishning eng samarali yo‘lidir.

Shaxsiy tahlilga ko‘ra, bugungi globallashuv davrida milliy qadriyatlarni bolalarga yetkazish jarayonida tarbiyachi shunchaki bilim beruvchi emas, balki milliy o‘zlikni targ‘ib qiluvchi, ma‘naviy muhitni yaratadigan shaxs bo‘lishi kerak. U o‘z faoliyatida xalq pedagogikasi an‘analarini zamonaviy ta‘lim vositalari bilan uyg‘unlashtira olsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda vatanparvarlik, insonparvarlik va axloqiy yetuklik sifatleri tabiiy shakllanadi.

Demak, milliy qadriyatlarni maktabgacha ta‘lim tizimiga kiritish — bu kelajak jamiyatining ma‘naviy poydevorini mustahkamlash, milliy o‘zlikni asrash va avlodlar orasidagi ma‘naviy uzviylikni ta‘minlashning eng ishonchli yo‘lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Harris, K. R. Cultural Identity and Early Childhood Education: Foundations and Practices. – New York: Routledge, 2018. – p. 37.
2. Dewey, J. Democracy and Education. – New York: Macmillan, 2019. – p. 112.
3. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – p. 58.
4. Hasanova, N. The Role of Folk Tales in the Moral Education of Preschool Children. – Tashkent: National Research Institute of Pedagogy, 2021. – p. 74.
5. UNESCO. Cultural Education and Early Childhood Development: Global Report 2022. – Paris: UNESCO Publishing, 2022. – p. 14.
6. Piaget, J. The Psychology of the Child. – London: Routledge, 2013. – p. 36.
7. Uralova, M. Integratsion yondashuv asosida maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish yo'llari. – "Ta'lim va Innovatsiya" jurnali, №4, 2020. – p. 52.
8. Karimova, D. Milliy qadriyatlar va ularning tarbiyaviy ahamiyati maktabgacha yoshdagi bolalarda. – "Pedagogik tadqiqotlar jurnali", №2, 2023. – p. 41.
9. JSTOR Digital Library. Integrating Cultural Heritage in Early Childhood Education, 2021. – p. 23.
10. Innovative Approaches in Preschool Pedagogy: Cultural Perspectives. 2020. – p. 19.

GLOBAL IQLIM O'ZGARISH SHAROITIDA ,YOG'IN VA TUPROQDAGI NAMLIK MIQDORINING O'ZGARISH DINAMIKASI HAMDA UNING BIOLOGIK XILMA-XILLIKKA TA'SIRI (CHORTOQ TUMAN MISOLIDA)

Abdujabbarov Kozimboy

Namangan davlat pedagogika instituti

Biologiya yo'nalishi talabasi

E-mail: abdujabbarovkozimjon@gmail.com

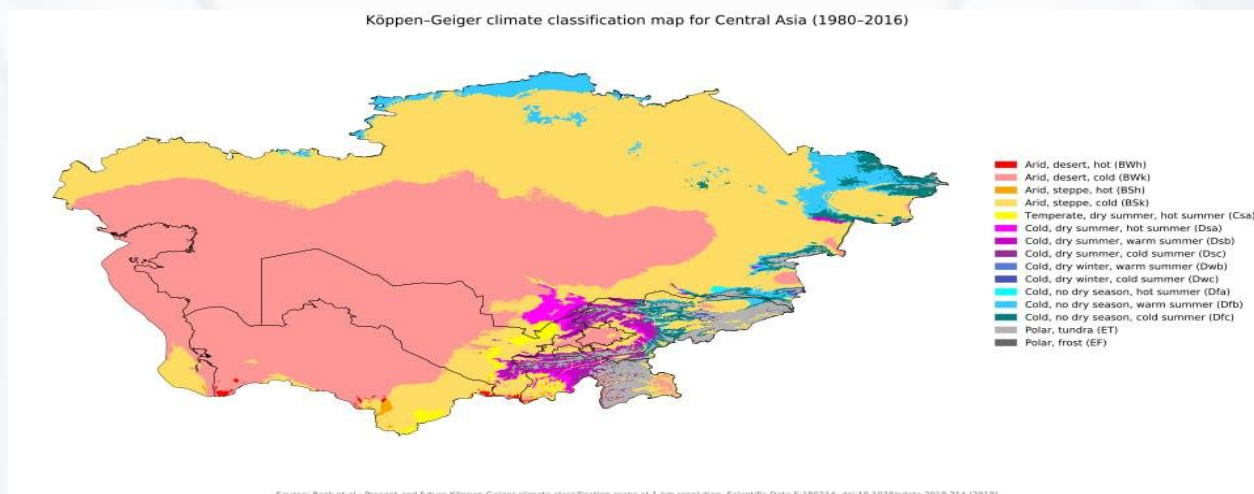
Tel: (+99894)896-71-61

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston hududida so'nggi yillar davomida kuzatilgan iqlim o'zgarishlari, ularning asosiy sabablari va mintaqaviy ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida haroratning o'sishi, yog'ingarchilikning notekis taqsimlanishi, qurg'oqchilikning kuchayishi hamda zavod fabrikalarning iqlim o'zgarishiga ta'siri va respublikamizda chiqindi hajmini ortishi kabi jarayonlar o'rganilgan. Maqolada iqlim o'zgarishining yog'in va tuproqdagi namlik miqdori hamda ekologik barqarorlikka ta'siri yoritilib, biologik xilma-xillikka salbiy tasirlari haqida gap boradi.

Kalit so'zlar. Qurg'oqchil, Markaziy Osiyo, yog'in miqdori, O'rtacha, Tabiiy, Chortoq tumani, namlik miqdori, ozon qatlami, Freon gazlar, Chinniguldoshlar, sanoat, antropogen, Kopen Gaiger

Kirish. So'ngi yillarda global iqlim o'zgarishi Yer yuzining barcha mintaqalarda kuzatilayotganeng yirik ekologik mumammolardan biri bo'lib qolmoqda. Markaziy Osiyo, xususan O'zbekiston, qurg'oqchil va yarim qurg'oqchil mintaqalar sifatida iqlim o'zgarishiga nisbatan sezgir hududlardan biri hisoblanadi. Misol tariqasida Farg'ona vodiysining shimoli-sharqiy qismi Namangan viloyati Chortoq tumanida ko'rishimiz mumkin.

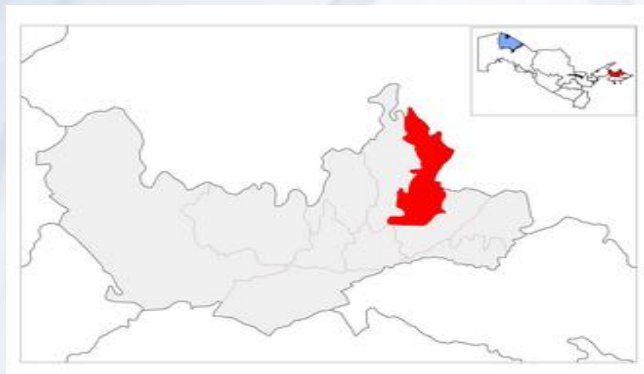
O‘zbekiston okean va dengizlardan uzoqda, Yevrosiyo materigining ichki qismida joylashganligi tufayli kontinental iqlimga ega. Kontinental iqlimning o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat: osmon nihoyatda ochiq va quyoshli; harorat nihoyatda yuqori, yillik yog‘in miqdori kam, aksincha, mumkin bo‘lgan (potensial) bug‘lanish katta: yoz uzoq vaqt davom etib, jazirama issiq, qish esa shu geografik kenglik uchun birmuncha sovuq; yillik va sutkalik haroratning farqi katta. [1.] O‘zbekiston Markaziy Osiyoning markazida joylashgan hudud hisoblanadi. Dengiz va okeanga chiqish imkonimiz yo‘q bu esa sanoat rivojidadagi transport vositalarida muammo tug‘diradi. Mening fikrimcha dengiz bo‘yi mamlakatlari qatoriga kirmaganligimiz ham yaxshi chunki, u yerda bo‘ladigan Suv toshqini, Sunamilar, Tarnadolar kabi tabiiy ofatlarni juda ko‘p kuzatiladi. Lekin iqlim o‘zgarishiga juda sezgir hududda joylashganmiz bu sezgirlik biologik xilma-xillikka juda salbiy



tasir ko‘rsatibgina qolmay Endem turlarning yo‘q bo‘lib ketishiga sabab bo‘lmoqda. Quyidagi rasimda Markaziy Osiyoni iqlim o‘zgarishini ko‘rishimiz mumkin:

1-rasm. Markaziy Osiyoning 1980-2016 yillar oralig‘idagi iqlim o‘zgarishi(Kopen Gaiger bo‘yicha)

Farg‘ona vodiysining shimoli-sharqiy qismi Namangan viloyati Chortoq tumani huduning xaritada ko‘rinishi:



2-rasm. Tadqiqot hududi(Chortoq tumani)

Bu hududning tabiati haqida qisqacha: Chortoq tumani Chotqol tizmasining janubiy etaklarida joylashgan. Yer yuzasi tekislik va adirlardan iborat. Balandligi janubidan shim.ga 300 m dan 1500 m gacha. Foydali qazilmalardan neft, mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan qurilish materiallaridan shag'al, ohaktosh, gil tuproqlari bor. Iqlimi kontinental; yozi issiq va quruq, qishi sovuq. O'rtacha temperatura yanvarda 0 C dan -4° gacha, iyulda $25-26^{\circ}$. Eng past temperatura qishda -29° , yozda eng baland temperatura 40° . Yiliga 300-400 mm yogin tushadi (ko'proq qishda va bahorda yog'adi). Vegetatsiya davri 175 kun. Tog' adirlardan katta kichik soylar oqib tushadi. Ulardan ba'zilarida faqat yog'ingarchilik mavsumidagina suv oqib, yozda qurib qoladi. Eng yirik soylari: Chortoqsoy, Namangansoy (yuqori qismida Pochchaotasoy) va boshqa soylardan bahorgi yomg'irlarda kuchli sel keladi va xo'jalikka katta zarar yetkazadi. Ayrim soylarda selga qarshi selxonalar qurilgan. Soy suvlaridan sug'orishda keng foydalaniladi. Tumanning janubiy qismidan Katta Namangan (Chortoq), janubiy chegarasidan Shimoliy Farg'ona kanallari o'tgan. Tuproqlari, asosan, tipik bo'z tuproqlar. Qishloq xo'jaligi ga yaroqli yerlar o'zlashtirilgan. Tabiiy o'simliklar, asosan, adirlarda saqlangan: efemer o'tlar va butalar o'sadi. Adir o'simliklarini o'rganish va ularni boyitish bo'yicha O'zFA Botanika institutining tajriba uchastkasi bor. Yovvoyi hayvonlardan tulki,

yumronqoziq, toshbaqa, turli xil ilonlar, kaltakesaklar; qushlardan kaklik, ular va boshqa uchraydi; suvlarida har xil baliqlar mavjud.[2.] . Chortoq adirlari strukturasi antiklinal burmalangan neogen – qadimgi To‘rtlamchi davr jinslari bilan band. O‘q qismi janubi-garbdan, shimoli-sharqqa tomon 33 km ga cho‘zilgan bo‘lib, uning eni 2-3 km ni, shimoliy qanotining qiyaligi 2-6°, janubiniki 2-7° ni tashkil etadi.[3. 279-282 b] Chortoq tumani tabiati juda go‘zal hudud hisoblanadi, hozirgi kunda esa tuman hududida dunyo miqyosida bo‘layotgan ekologik muammolardan bo‘lgan iqlim o‘zgarishi va yog‘in miqdori so‘ngi yillar mobaynida sezilarli darajada o‘zgarayotganini guvohi bo‘layapmiz:

1-jadval

Namangan viloyati (chortoq tumani) bo‘yicha o‘rtacha har 10 yillik yog‘in miqdorlari (1950-2022 yillar), mm

1950-1960 yillar oralig‘ida	316.8
1960-1970 yillar o‘ralig‘ida	334.12
1970-1980 yillar oralig‘ida	266.67
1980-1990 yillar oralig‘ida	313.462
1990-2000 yillar oralig‘ida	354.253
2000-2010 yillar oralig‘ida	322.54
2010-2022 yillar oralig‘ida	260.1

Jadvalda ko‘rinib turibdiki, 1950-1970-yillar oralig‘ida normal yog‘in kuzatilgan keying yillar yani 1970-1980-yillar oralig‘ida yog‘in miqdori kamayganini kuzatishimiz mumkin. 1980-2010 yillar oralig‘ida ham normal yog‘in miqdori kuzatilgan bo‘lsa so‘ngi 12 yil ichida juda sezilarli darajada o‘zgarganini ko‘rishimiz mumkin. So‘ngi 2023-2024-2025- yillar o‘ralig‘idagi yog‘in miqdorini kamayganini barcha insonlar his qilyapti.

2-jadval

Chortoq adirlari tuproqlari namligi (G.Toshmirzayeva malumotiga ko‘ra)

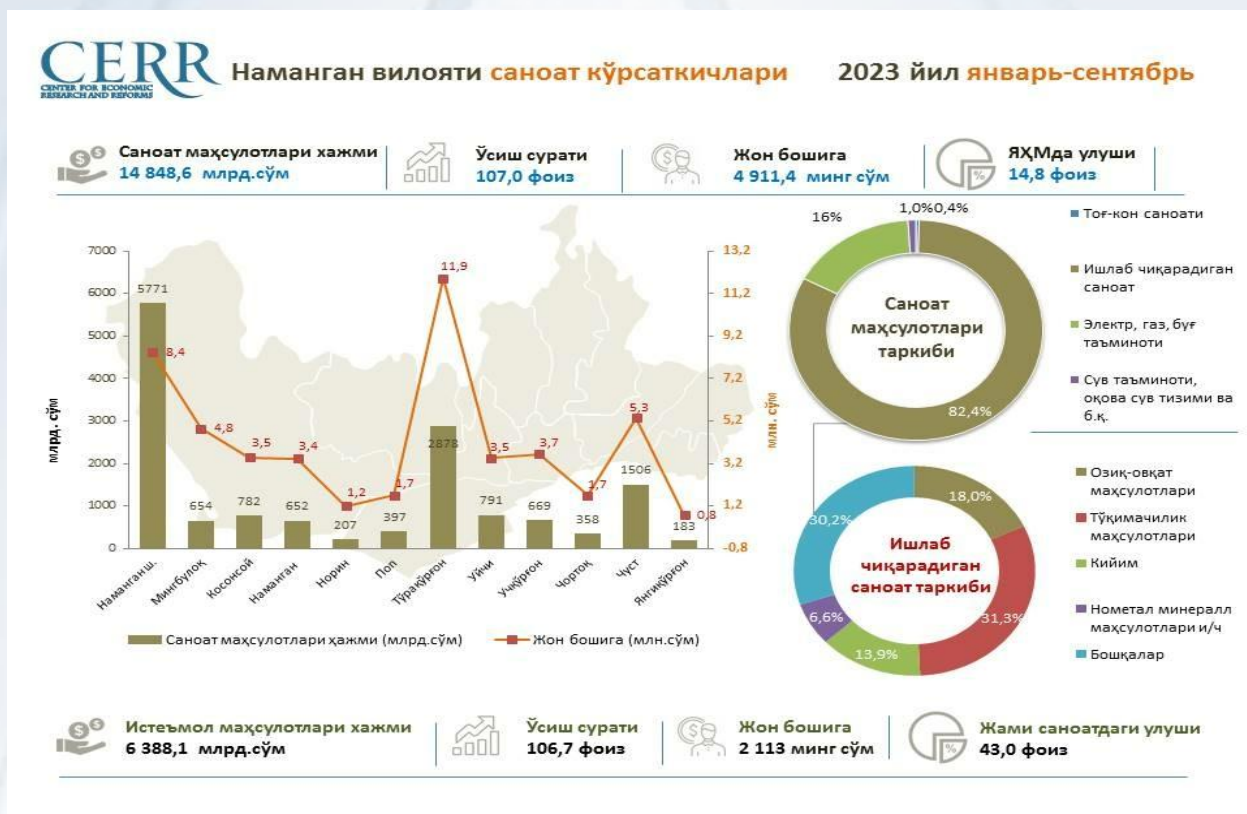
Chortoq adirlari tuproqlarining 1 metr chuqurlikdagi tabiiy namligi

(2022-2023-2024-yillarning vegetatsiya davri bo‘yicha, % hisobida)

Oylar (vegetatsiya davri)	2022-yil	2023-yil	2024-yil
Mart	--	13.2	11.2
Aprel	12.1	12.1	12.1
May	11.1	10.1	11.1
Iyun	10.1	10.5	9.5
Iyul	10.5	9.2	9.2
Avgust	10.5	9.0	8.0
O‘rtacha	10.86	10.68	8.5

Bu jadvalda ham ko‘rishimiz mumkinki so‘ngi 3 yillik hisob-kitobni so‘ngi 2024-yilda sezilarli darajada tushib ketgan bu esa o‘simliklar hayotida katta salbiy burilishni yasaydi.

Yuqorida biz tuproqdagi namlik miqdori va o‘rtacha yog‘in miqdorini yillar kesimida kuzatishimiz mumkin. Bu o‘zgarishlarga sabab qilib aytishim mumkinki sanoatning rivoji va ozon qatlamining yemirilishini asos qilib ko‘rsatishni joiz deb bilaman:



(3-rasm) Namangan viloyati sanoat ko'rsatgichlari

[5.asosiy sahifa]

Bu sanoatning rivojlanish ko'rsatgichlari albatta bu iqtisodiy o'sishimiz insonlarning yashashini osonlashtiradi. Ammo shuni ham inobatga olishimmiz kerak har bir mahsulot ishlab chiqarilish charayoni har hil bo'ladi :



4-rasm. Sanoat zonalari

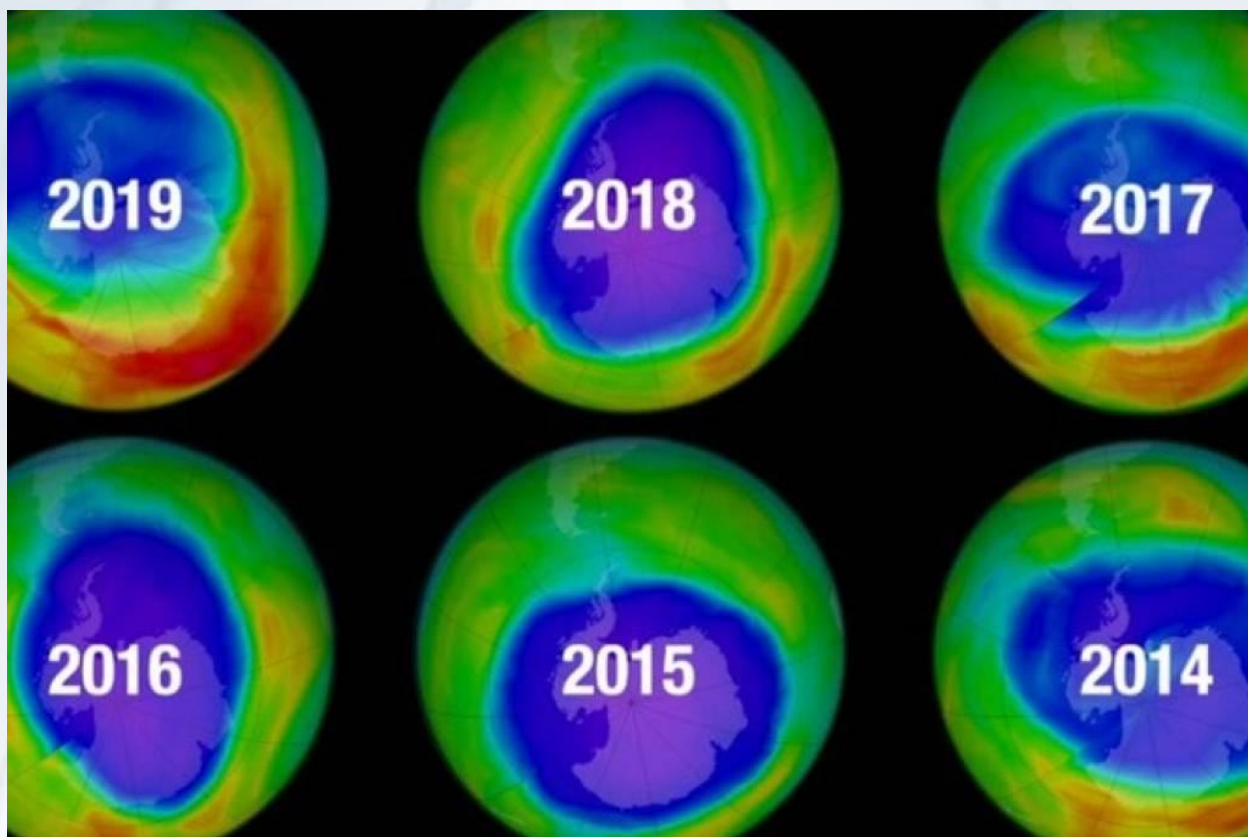
Bayon qilinishicha, 2019 yilning birinchi yarim yilligida yirik sanoat korxonalarining atrofni ifloslantirayotgani yuzasidan fuqarolardan 175ta murojat kelib tushgan.Qo'mita raisining birinchi o'rinbosari Ibratjon Karimovning bayonotiga ko'ra, 2018 yil yakunlari

bo'yicha atrofga 2 mln 449 ming tonna zararli modda chiqarilgan. Buning 1 mln 600 ming tonnasi avtomobil vositalariga, 880 ming tonnasi ishlab chiqarish korxonalari hissasiga to'g'ri kelmoqda. Respublikada 300 mingdan ziyod xo'jalik korxonalari mavjud bo'lib, ulardan 5 mingtasi ekologiyani zararlantirish bo'yicha birinchi va ikkinchi toifali korxonalar hisoblanadi. [4.8.124-127 b] Bu zararli moddalarni viloyat, shahar, tuman va qishloq hududlarini bazi joylarida ko'zishimiz achinarli holat. Misol tariqasida o'zimizning tumanimizda ko'rgan holatlarim:



5-Rasm Chortoq tumani hududidagi noqoniniy ahlat tashlash zonalari

Ayniqsa iqlim o'zgarishining yanabir sabbabi qilib ko'rsatishim mumkinki Ozon qatlamini yemirilishi bu yemirilish asosida ham sanoatning rivoji, insonning koinotga bo'lgan qiziqishlari hisoblanadi. Ozon qatlamini yemirilishida asosan sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarilishi mobaynida chiqadigan Freon gazlar hisobiga bo'layotganini va koinotga chiqarilayotgan raketalar yemirilishga sabab bo'layotganini ilm-fan ancha oldin isbotlab bergan.



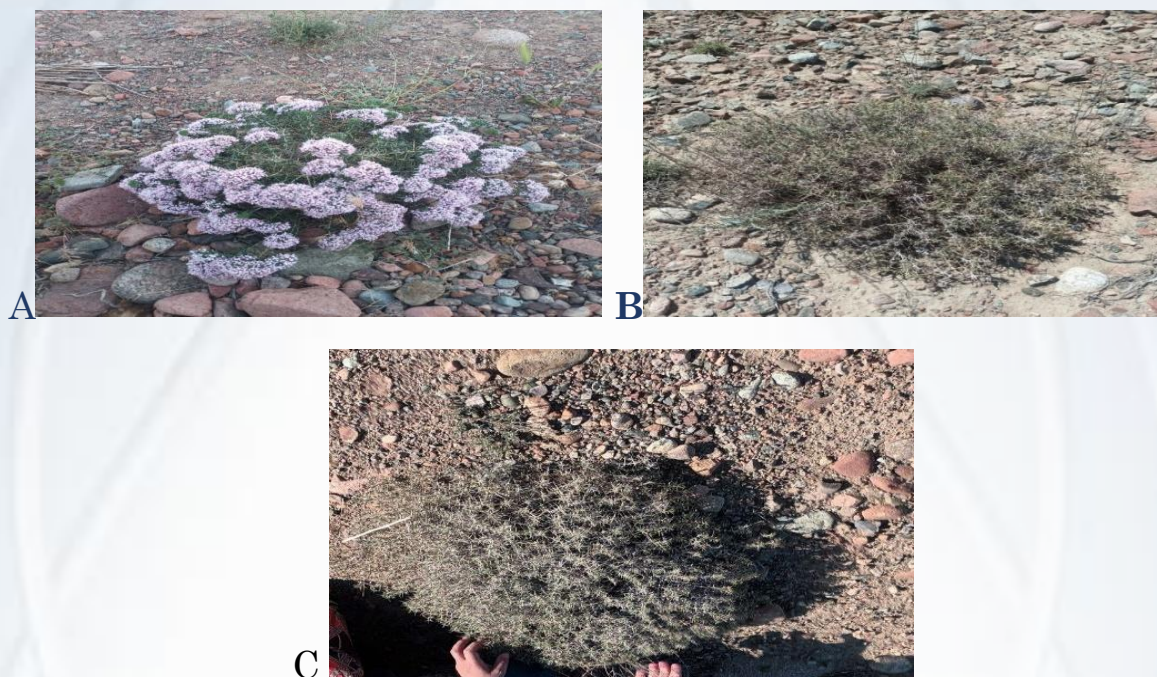
6-rasm Ozon qatlamining yemirilishi

Yuqorida raqamli tehnalogiyalar dunyosining iqlim pragnozlarini iqlimdagi o'zgarishlar juda jiddiyligini ko'rsatmoqda. Mening fikrimcha, bunday o'zgarishlar havfsizlikni oshirish va atrof-muhit muammolariga jiddiy e'tibor qaratishimiz kerakligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Ekosistemalar va bioxilma-xillikning ustunligi - iqlim o'zgarishining ekosistemalar va bioxilma-xillik uchun eng xavfli ta'sirlaridan biri bu ekosistemalarning buzilishi va nosozligi hisoblanadi. Ekosistemalar, o'z ichiga bir nechta o'zaro bog'liq organizmlarni olgan tabiiy tizimlar sifatida, o'zgarishlarga qarshi kurashishda muhim rol o'ynaydi. Ammo, global isish natijasida, ayrim ekosistemalar o'z funksiyalarini yo'qotishi mumkin. Masalan, suv resurslarining kamayishi va o'rmonlarning yo'qolishi ekosistemalar uchun katta tahdid hisoblanadi. Iqlim o'zgarishining ta'sirida ko'plab o'simlik va hayvon turlari o'z hayotiy tizimlaridan chiqib ketmoqda. Iqlim sharoitlari

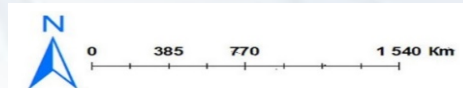
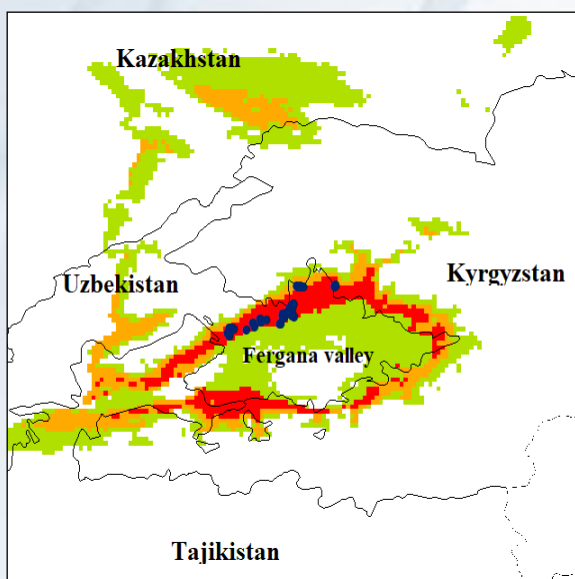
o'zgarishiga qarshi bir nechta turlar rivojlanish va moslashishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. O'rmonlardagi ba'zi o'simliklar iqlimning o'zgarishi natijasida yo'qolib ketadi yoki qishlash va ko'payish mavsumlarida muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Ayniqsa, qutb va tropik hududlarda bunday o'zgarishlar aniq kuzatilmoqda. Bioxilma-xillikni saqlash va tiklashning eng samarali yo'llaridan biri ekologik tizimlarni barqarorlashtirishdir. Bu, ekosistemalarni qayta tiklash, ularning resurslarini samarali boshqarish va yashil texnologiyalarni joriy etish orqali amalga oshiriladi. Ekologik barqarorlikni saqlash uchun, tabiatni himoya qilish va ekologik ta'sirlarni kamaytirishning zamonaviy yondashuvlari zarur. Iqlim o'zgarishining bioxilma-xillikka ta'sirini kamaytirish uchun global miqyosda bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bular orasida karbonat angidrid gazlarini kamaytirish, qayta tiklanadigan energiya manbalarini qo'llab-quvvatlash, va ekologik ta'limni rivojlantirish kabi tadbirlar mavjud. Xalqaro miqyosda, BMTning iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish bo'yicha amalga oshirilayotgan shartnomalar va strategiyalar, iqlimni muhofaza qilishga qaratilgan global harakatning muhim qismlaridir. Iqlim o'zgarishining bioxilma-xillikka ta'siri tobora kuchayib borayotgan global muammo sifatida ekologik tizimlar va biologik xilma-xillikka katta tahdid soladi. Ekologik tizimlarning barqarorligini ta'minlash va bioxilma-xillikni saqlash uchun samarali va jadal chora-tadbirlar zarur. [6. 47-50 b.] Iqlim o'zgarishini biologik xilma xillikka tasiri hozirgi hunda juda sezilarli holatlardan biri hisoblanadi ayniqsa o'simliklar xilma xilligiga tasirini ko'radigan bo'lsak:

“Qizil kitob”ga kiritilgan endem tur hisoblangan chortoq tumani adirlarida uchraydigan:

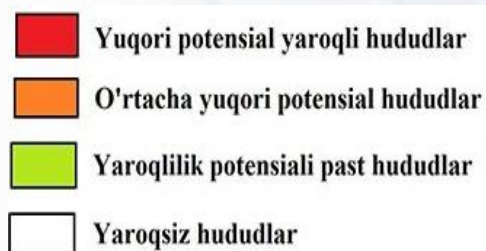


7-rasm. *Acanthophyllum albidum* a) adirning pastki qismida b) adirning oʻrta qismida c) adirning yuqori qismida

Bigizsimon oqtikan - *Acanthophyllum albidum* Schischk. (Chinniguldoshlar) qimmatli saponinli oʻsimlik sifatida alohida oʻrin tutadi. Mazkur oʻsimlikdan olinadigan saponinlar toʻqimachilik, parfyumeriya, qandolatchilik, farmasevtika sanoati, rangli metallurgiya va xalq xoʻjaligining boshqa tarmoqlarida keng qoʻllaniladi. Sanoat rivojlanishi davrida (1970–2000) iqlimning keskin antropogen oʻzgarishi tur arealiga cheklovchi taʼsir qilishiga qaramay, turning ekologik nishasi Fargʻona vodiysini oʻrab turgan barcha togʻ oldi hududlari va adirliklarda tarqalishi mumkinligini koʻrsatdi. Umumiy holda yuqori va oʻrta darajada yaroqli hududlar 50<40 ming km² maydonni tashkil etdi.[7.15-22 b]



Acanthophyllum albidum hududning yaroqlilik indeksi



8– rasm. *Acanthophyllum albidum* ning RCP2.6_2070s iqlim senariylari bo'yicha modellashtirish natijalari.

Xulosa. Iqlim o'zgarishi yer yuzining global muammolaridan eng yirigi desam adashmagan bo'laman chunki iqlim kun sayin o'zgarayaptimi insoniyat buyuk sanoat qurayaptiyu lekin uning mahsulini pul bilan o'lchamoqda holos. Hamma sanoatda pul borligini ko'ryaptiyu lekin hech kim chiqindini qanchalik zararligini his qilmayapti. Ey insoniyat ko'zingni och bu iqlimning o'zgarishi shunday davom etadigan bo'lsa o'sha 4 ta buyuk ilohiy kitoblardagi qiyomat qoyim yaqindir. Ey insoniyat fikr qil ifloslanib borayotgan dunyoyimizni qutqarish armiyasini shakillantirish vaqti kelmadimikin. Iqlim o'zgarishi ayniqsa biologik xilma xillikka tasiri juda kuchayib bormoqda shu tarzda o'zgarishlar davom etadigan bo'lsa “Qizil kitob” yanada qalinlashib ketadi. Iqlim o'zgarishiga sabab bo'ladigan vositalarni kamaytirishimiz kerak. Biz iqlim o'zgarishini biologik xilma xillikka tasirini *Acanthophyllum albidum* o'simligida ko'ridik o'simlik iqlim o'zgarishiga chidamsiz kun sayin yo'qolib borayotgan turlar qatoriga kirmoqda. Mening fikrimcha, bunday o'zgarishlar havfsizlikni oshirish

va atrof-muhit muammolariga jiddiy e’tibor qaratishimiz kerakligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. [https://geografiya.uz/sitemap/2020-yil 23-may](https://geografiya.uz/sitemap/2020-yil-23-may), 20:52
2. https://uz.wikipedia.org/wiki/Chortoq_tumani
3. Toshmirzayeva, G. va Noralieva, N. (2024). Namangan adirlari sharoitida o ‘suvchi ayrim foydali o‘simliklar bioekologiyasi. *NamDU axborotnomasi* , 279-282.
4. <https://kun.uz/> malumotlari
5. <https://review.uz/uz/post/namangan-viloyati-sanoat-sohasining-2023-yil-yanvar-sentyabr-oylari-yakunlari>
6. Toshpo‘lotova, J. (2025). IQLIM O ‘ZGARISHINING BIOXILMA-XILLIKKA TA’SIRI: EKOLOGIK TAHLIL. *Наука и технология в современном мире*, 4(2), 47-50.
7. Naralieva, N.M. (2025). Ayrim foydali o‘simliklarning bioekologiyasi va tuproq namligi omillarining ta’siri (Namangan tog‘ etaklari misolida). *Central Asian Journal of Medical and Natural Science* , 6 (1), 15-22.
8. Kozimboy, A. va Gavxarxon, T. (2025, oktyabr). LISHAYNIKLARNING EKOLOGIK ROLI, BIOLOGIK XUSUSIYATLARI VA INSON HAYOTIDAGI AHAMIYATI. *Xalqaro ilmiy jurnal tadqiqot markazining hamkor konferentsiyalarida* (1-jild, №1, 124-127-betlar).

KONSTITUTSIYA – ERKIN VA FAROVON HAYOT GAROVI

Sobirova Nazokat Turobjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

70110201 – “Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(maktabgacha ta’lim)” mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Tel: +99891-051-61-08

E-mail: sobirova.nazokat@94gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilangan bolalar huquqlarining mazmuni, ularning erkin va farovon hayot kechirishi uchun yaratilgan huquqiy kafolatlar, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bu tamoyillarning amaliy qo‘llanishi yoritilgan. Shuningdek, pedagoglar, ota-onalar va ta’lim tashkilotlari o‘rtasidagi hamkorlikning bola huquqlarini himoya qilish hamda uning har tomonlama rivojlanishidagi o‘rni ochib berilgan. Maqolada bolalarning bog‘cha hayoti, xavfsizligi, ijtimoiy va hayotiy ko‘nikmalarini shakllantirishda Konstitutsiyaning ta’siri ilmiy asosda tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Konstitutsiya, bolalar huquqlari, maktabgacha ta’lim, erkinlik, farovonlik, pedagog, ota-ona, himoya, rivojlanish.

Abstract: This article discusses the content of children’s rights enshrined in the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the legal guarantees created for their free and prosperous life, and the practical application of these principles in preschool educational organizations. It also reveals the role of cooperation between educators, parents, and educational organizations in protecting children’s rights and their comprehensive development. The article analyzes the impact of the Constitution on the formation of children’s kindergarten life, safety, and social and life skills on a scientific basis.

Keywords: Constitution, children’s rights, preschool education, freedom, welfare, educator, parent, protection, development.

Аннотация: В статье рассматриваются содержание прав детей, закрепленных в Конституции Республики Узбекистан, правовые гарантии, созданные для их свободной и благополучной жизни, а также практическое применение этих принципов в дошкольных образовательных организациях. Раскрывается роль взаимодействия воспитателей, родителей и образовательных организаций в защите прав детей и их всестороннем развитии. На научной основе анализируется влияние Конституции на формирование у детей в детском саду навыков безопасной жизни и социально-бытовых навыков.

Ключевые слова: Конституция, права детей, дошкольное образование, свобода, благосостояние, воспитатель, родитель, защита, развитие.

Konstitutsiya-davlatning bosh qonuni bo'lib, unda fuqaro huquqlari, erkinliklari, davlat tuzilishi va jamiyatning asosiy tamoyillari belgilangan hujjat.

Bolalar huquqlari-bolalarning hayoti, sog'lig'i, ta'limi, himoyasi va erkin rivojlanishi uchun davlat tomonidan berilgan kafolatlangan huquqlar majmui.

Maktabgacha ta'lim-3–7 yoshli bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydigan ta'lim-tarbiya tizimi; bolani maktabga tayyorlaydi.

Erkinlik-bolaning fikrlash, o'ynash, o'rganish, ijod qilish va o'z xatti-harakatini mustaqil tanlash imkoniyati.

Farovonlik-bolaning tinch, xavfsiz, sog'lom va qulay sharoitda hayot kechirishi; uning ehtiyojlari muntazam ta'minlanishi.

Pedagog-maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarga ta'lim-tarbiya beruvchi mutaxassis; tarbiyachi, o'qituvchi.

Ota-ona-bolaning tarbiyasi, rivoji va xavfsizligiga mas’ul bo’lgan shaxslar; pedagog bilan hamkorlikda tarbiyaviy jarayonni olib boradi.

Himoya-bola huquqlarini, hayoti va xavfsizligini qo’llab-quvvatlash, zo’ravonlikdan, beparvolikdan va tahdidlardan asrash.

Rivojlanish-bolaning jismoniy, aqliy, ma’naviy, ijtimoiy va emotsional jihatdan o’sishi va shakllanishi jarayoni.

Kirish.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – har bir fuqaroning, jumladan, bolalarning ham erkin va farovon hayot kechirishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladigan bosh huquqiy hujjatdir. Konstitutsiyamizning **58-moddasida** Xotin -qizlar va erkaklar teng huquqlidir deb yozilgan. Albatta, shu qonunga muvofiq hozirgi kunda erkaklar bilan teng huquq asosida institutlarda magistraturada tahsil olmoqdamiz. Davlat tomonidan ayollarning to‘lov kontrakt summasi to‘lanib berilmoqda. Shuningdek, belgilangan ta’lim olish huquqi, bolalar manfaatlarini himoya qilish, oila va jamiyat mas’uliyati kabi normalar kelajak avlodning baxtli hayotini ta’minlashga qaratilgan. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tizimi Konstitutsiyada mustahkamlangan “bolalarning har tomonlama rivojlanishi” tamoyilining amaliy ifodasidir.

Maktabgacha yoshdagi bolaga beriladigan bilim, tarbiya, hayotiy ko‘nikmalar uning keyingi rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Shu ma’noda, “Konstitutsiya – erkin va farovon hayot garovi” mavzusi bola tarbiyasi, bolalikning himoyasi, bog‘cha hayoti va pedagoglarning mas’uliyatini yoritishda dolzarbdir. Ta’lim tashkiloti, pedagog va otalar hamkorligi orqali Konstitutsiyada belgilangan huquqiy kafolatlar amaliyotda o‘z ifodasini topadi.

1. Konstitutsiyada bolalar huquqlarining kafolatlanishi

Konstitutsiyaning tegishli moddalari bolalarning quyidagi huquqlarini ta'minlaydi:

- ta'lim olish huquqi
- hayoti, sog'lig'i va sha'ni himoyasi
- ijtimoiy himoya, rivojlanish va tarbiya olish kafolati;
- tarbiyalanish, mehr va e'tibor ko'rish huquqi.

Mazkur konstitutsiyaviy kafolatlar maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'z ifodasini topadi. Bog'cha nafaqat ta'lim maskani, balki bolalarning hayotiy tajribaga ega bo'ladigan ijtimoiy makondir. Shuning uchun bola huquqlarini himoya qilish tarbiyachining ham, ota-onaning ham, davlatning ham umumiy vazifasidir.

2. Maktabgacha ta'lim tashkilotida Konstitutsiya tamoyillarining amalda qo'llanishi

Bolaga erkin fikrlash, farovon hayotga tayyor bo'lish, o'z huquq va majburiyatlarini bilish tuyg'ulari aynan bog'cha davrida shakllanadi. Konstitutsiyada ifodalangan tamoyillar quyidagicha amaliyotda qo'llanadi:

- a) Erkinlik tamoyili-bola fikrini ayta oladi;
o'yin, ijod, muloqot orqali o'zini ifoda etadi;
faoliyat tanlashda mustaqil qaror qiladi.
- b) Farovonlik tamoyili-sog'lom ovqatlanish, gigiyena, xavfsizlik qoidalariga amal qilish;
ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni o'rganish;
qulay sharoitda ta'lim-tarbiya olib borish.
- c) Tenglik tamoyili-barcha bolalarning qobiliyatidan qat'i nazar, teng imkoniyatga ega bo'lishi;
qiz va o'g'il bolalarga bir xil e'tibor;
inklyuziv ta'lim imkoniyatlarining kengayishi.

3. Pedagoglarning mas’uliyati va huquqiy madaniyati-Konstitutsiya ta’lim tizimi xodimlaridan yuqori mas’uliyatni talab qiladi. Tarbiyachining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- bola xavfsizligini ta’minlash;
- uning huquqlariga hurmat bilan yondashish;
- bolaga shaxs sifatida munosabatda bo’lish;
- bolalarning individual qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish;
- ota-onalar bilan hamkorlikda tarbiyaviy muhit yaratish.

Pedagog o’zining huquqiy savodxonligi orqali bolalarga ham huquqiy madaniyat namunasi bo’lib xizmat qiladi.

4. Ota-onalar mas’uliyati va Konstitutsiyada belgilangan vazifalar Konstitutsiyada oila jamiyatning asosiy bo’g’ini sifatida e’tirof etiladi. Ota-onalar:

- bolani tarbiyalash, uning ta’lim olishini qo’llab-quvvatlash;
- bola xavfsizligi va salomatligini ta’minlash;
- bog’cha bilan hamkorlikda ta’lim-tarbiya jarayonida ishtirok etish;
- bolaga me’yoriy xulq, odob, muloqot madaniyatini o’rgatish kabi vazifalarga ega.

Bog’chadagi samarali tarbiya ota-onaning faol ishtirokida yanada kuchli natija beradi.

5. Bog’cha hayoti – erkin va farovon avlod poydevori

Maktabgacha ta’lim tashkilotida quyidagi yo’nalishlar orqali bolalarning konstitutsiyaviy huquqlari amalda ta’minlanadi:

- hayotiy ko’nikmalar: mustaqillik, gigiyena, xavfsizlik;
- ijtimoiy kompetensiyalar: muloqot, guruhda ishlash, hurmat;
- axloqiy tarbiya: milliy qadriyatlar, mehr-shafqat;
- ijodiy rivojlanish: tasviriy san’at, musiqa, konstruktorlik;

-jismoniy rivojlanish: sog'lomlashtirish mashg'ulotlari, harakatli o'yinlar.

Shu jarayonlar bola uchun erkinlik, xavfsizlik va farovonlik muhiti yaratadi.

Xulosa

Konstitutsiya – jamiyatning barqaror rivojlanishi, bolaning baxtli hayoti, ta'lim tizimining mustahkam huquqiy poydevoridir. Maktabgacha ta'lim sohasida bu hujjatning ahamiyati yanada yuqori bo'lib, bola huquqlari, erkinligi va farovon hayotga tayyor bo'lishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi. Pedagog, ota-ona va ta'lim tashkilotlari Konstitutsiyani amalda qo'llagan holda avlodning har tomonlama rivojlanishiga hissa qo'shadi. Maktabgacha ta'lim – Konstitutsiyada belgilangan erkin, barkamol va farovon avlodni tarbiyalashning eng muhim bosqichidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. “Maktabgacha ta'lim to'g'risida”gi Qonun. – Toshkent, 2019.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining maktabgacha ta'limni rivojlantirishga oid qaror va farmonlari.
4. Pedagogika: umumiy kurs. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022.
5. Maktabgacha ta'lim metodikasi bo'yicha ilmiy manbalar va zamonaviy tadqiqotlar.

KONSTITUTSIYA – ERKIN VA FAROVON HAYOT GAROVI

Mahkamov Mahmudjon G‘olibjon o‘g‘li

Namangan davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va
huquq ta’limi yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Tel: +99891-671-44-31

E-mail: mahmudjonmahkamov77@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada yangi tahrirdagi konstitutsiyaning mazmun-mohiyati, unga kiritilgan qo‘shimcha moddalar, huquqiy norma hamda bandlar haqida atroflicha to‘xtalib o‘tiladi. Shuningdek, konstitutsiyada o‘z aksini topgan yangi normalar va moddalarning jamiyat hayotidagi o‘ziga xos roli va o‘rni xususida fikr-mulohazalar bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: Modda, demokratiya, norma, monarxiya, advokatura, globallashtirish, mexanizm, referendum, sivilizatsiya.

Аннотация: В статье подробно рассматривается содержание новой конституции, её дополнительных статей, правовых норм и положений. Приводятся мнения о конкретной роли и месте новых норм и статей, отражённых в конституции, в жизни общества.

Ключевые слова: Сущность, демократия, норма, монархия, пропаганда, глобализация, механизм, референдум, цивилизация.

Annotation: This article discusses in detail the content of the new constitution, its additional articles, legal norms and clauses. It also presents opinions on the specific role and place of the new norms and articles reflected in the constitution in the life of society.

Key words: Substance, democracy, norm, monarchy, advocacy, globalization, mechanism, referendum, civilization.

Kirish

Ma’lumki, davlat degan tuzilma qadimdan turli xil shakl va ko’rinishlarda o’zining vazifasini bajarib kelgan. Lekin har bir davlatni mustahkam qo’rg’ondek himoya qilib turish uchun faqatgina yaxshi qurollangan askarlar yoki mo’l-ko’l boylik kifoya qilmagan. Albatta, davlatchilikning vujudga kelishida turli solnomalar, qonunlar o’zining o’rniga ega bo’lgan. Aynan shu qonunlarning mavjud bo’lishi davlatlarning nafaqat boshqaruv shaklini, balki ertangi kelajagini ham qaysidir ma’noda belgilab bergan. Ayrim davlatlar demokratik boshqaruvni bosh mezon sifatida qaror toptirgan bo’lsa, yana boshqa bir mamlakat o’z hukumatini monarxistik g’oya va maqsadlar asosida boshqarishni afzal ko’rgan. Albatta, ushbu boshqaruv usullari ham davlatning dinamik rivojlanish siklida munosib o’ringa ega sanaladi. Bugungi jadal globallashuv davrida mamlakatning istiqbolli sohalarini maqsadli yo’naltirishda ham tanlangan tuzum o’z so’zini aytmay qo’ymaydi. Barchamizga ma’lumki, tartibga solingan hamda davlat hududida istiqomat qiluvchi jamiyati fuqarolarning amal qilishi shart hisoblangan qonunlar majmuasining bo’lishi bu eng



ahamiyatli jihat demakdir. Chunki bu ham bir siyosatning namunasi sifatida e’torof etiladi. Shunday qonunlar majmuasini biz umumlashtirgan holda konstitutsiya deb ataymiz.

Konstitutsiya — lotin tilidan olingan so’z bo’lib, “**tuzilish**” degan ma’noni anglatadi. U davlatning asosiy hujjati bo’lib, davlat boshqaruvi, hukumat organlari faoliyatining tartibi va tamoyillari, davlat, jamiyat, fuqarolarning huquq hamda majburiyatlari u bilan belgilanadi. Konstitutsiya barcha joriy qonunlarning asosi hisoblanadi. “Konstitutsiya” atamasi Qadimgi Rim davlatida mavjud edi.

Yevropadagi tarixiy taraqqiyot hozirgi kunda amalda bo‘lgan konstitutsiyalarning ikki guruhini vujudga keltirdi.

Birinchi guruh - hozirgi zamon sharoitlaridan keskin farq qiluvchi sharoitlarda qabul qilingan eski konstitutsiyalar. Bu xildagi konstitutsiyalarga 1787-yilgi AQSH Konstitutsiyasi, 1831-yilgi Belgiya konstitutsiyasi, 1874-yilgi Shveysariya konstitutsiyasi misol bo‘la oladi.

Ikkinchi guruhga XX asrning 2-yarmida qabul qilingan “Yangi avlod” konstitutsiyalari kiradi. Ular dastlabki konstitutsiyalardan huquq va erkinliklar institutining, konstitutsiyaning himoya qilish mexanizmlari va ijtimoiy muammolarga murojaat qilish mexanizmlarining kengayishi natijasida konstitutsiyaviy tartibga solish hajmining ko‘payishi bilan farq qiladi[1].

Bevosita yurtimiz hududidagi ilk qat’iy kuchiga ega “konstitutsiya” haqida to‘xtaladigan bo‘lsak, bu, shubhasiz, davlat va jamoat arbobi, salohiyatli sarkarda Amir Temurning “Temur tuzuklari” hisoblanadi. “Temur tuzuklari” Sharq va Osiyo mamlakatlari sivilizatsiyasiga xos alohida shakldagi konstitutsiyaviy hujjat xususiyatiga ega bo‘lgan. U shariat qonunlari bilan bir qatorda O‘rta Osiyo xalqlari taqdiriga kuchli ta’sir o‘tkazgan. Markazlashgan davlatni barpo etish hamda uni muntazam ravishda idora qilishda ham ushbu qonunlar tizimi dasturulamal bo‘lib xizmat qilgan. Dunyodagi ayrim yaratilgan konstitutsiyalar uchun ham aynan ushbu manba asos vazifasini o‘tagan deb aytsak, aslo mubolag‘a bo‘lmaydi. Ajdodimiz yaratgan siyosiy manbaga hamohang ravishda yurtimizda mustaqillikning dastlabki davridayoq, ya’ni 1992-yil 8-dekabr sanasida bosh qomus-Konstitutsiya qabul qiindi. Buni, o‘z navbatida, mustaqillikni tamin etuvchi yana bir tashlangan dadil qadam deb aytish mumkin. Asosiy Qonunda

jamiyatimizdagi barcha siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, mahalliy, ekologik sohalar o‘z ifodasini topgan edi. Ularning har biriga atroflicha to‘xtalib o‘tilgan holda qonun va qonunosti normativ-huquqiy hujjatlar aynan konstitutsiyada belgilab qo‘yilgan moddalar doirasida amal qilinishi ko‘zda tutilgan edi. “Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari” shiori ostida Yangi O‘zbekistonda juda ham ko‘plab samarali islohotlar qanot yozmoqda. Shuni ham ta’kidlash kerakki, so‘ngi yillarda erishgan



yutuqlarimiz, xususan, iqtisodiyot, inson huquqlari, odil sudlov, so‘z va e’tiqod erkinligi, ijtimoiy himoya sohalaridagi yuzlab cheklovlarning olib tashlangani, naqd pul, valyuta, kredit masalalaridagi muammolar hal qilingani, qo‘shnilarimiz bilan oramizdagi “muzlar erigani” va boshqa ijobiy harakatlarning konstitutsiyaviy himoyasini ta’minlash, bu yutuqlar, huquq va erkinliklardan nafaqat hozirgi, balki kelajak avlodlarimiz ham emin-erkin foydalanishi uchun ularni, albatta, Konstitutsiyada muhrlab qo‘yish talab etildi[2].

Aynan shu jihatlariga hamohang ravishda 2023-yil 30-aprel sanasida Konstitutsiyamizga qo‘shimcha o‘zgartirishlar kiritish uchun umumxalq referendumini o‘tkazildi. Bu jarayondan ko‘zlangan asosiy maqsad xalqni siyosiy yangiliklardan boxabar qilish, bevosita ushbu jarayonda ishtirok etishlarini taminlash, ularning jamiyatdagi har bir sohalarga doir fikr-mulohaza va takliflari bilan yaqindan tanishish demakdir. Zero, bunday sharoitlar barcha demokratik davlatlarda ham mavjud emas. O‘tkazilgan referendumda xalq tomonidan bildirilgan jamiyki takliflar inobatga olingan holda bosh qonunda o‘z ifodasini topdi. Konstitutsiyada

mavjud boʻlgan siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy, ekologik sohalarga taalluqli hisoblangan moddalarga takliflardan kelib chiqqan holda qoʻshimchalar kiritish yoʻli bilan qayta toʻldirildi. Xususan, yangilanish natijasida, bosh qomusdagi moddalar soni 128 tadan 155 taga, undagi normalar esa 275 tadan 434 taga oshdi. Umuman, rasmiy manbalarga koʻra, konstitutsiya 65 foizga yangilangan[3].

Bu yangilanish oʻz navbatida jamiyatda mavjud jamiyki sohani isloh qilishga qaratilgan deb aytish mumkin. Xususan, yangi tahrirdagi konstitutsiyamiz 6 boʻlim, 27 bob va 155 moddadan tashkil topgan holda ayrim eʼtibordan chetda qolayotgan yoʻnalishlarni ham keng qamrovga oldi.

Xususan, Konstitutsiyada Oʻzbekiston – suveren, demokratik, huquqiy va ijtimoiy davlat ekani qatʼiy belgilab qoʻyildi. Inson huquq va erkinliklari qonunlarimizning, har bir vazirlik va idora faoliyatining mazmuniga aylanishi qatʼiy talab sifatida eʼtirof etdi. Qonunlardagi noaniqliklar inson foydasiga hal boʻlishi shart va zarurligi taʼkidlandi. Bunga koʻra, inson va davlat oʻrtasida munosabatlarni tartibga soluvchi qonunchilikdagi noaniqliklar, turli tushunmovchiliklar bartaraf etiladi. Konstitutsiyada kambagʻallikni qisqartirish, bandlikni taʼminlash, ishsizlikdan himoya qilish boʻyicha normalar belgilandi.

Shuningdek, har kimning uy-joyli boʻlish huquqi ham belgilandi. Ushbu normaning amal qilishi har bir fuqaro, jumladan, yosh oilalarning oʻz boshpanasiga ega boʻlishini taʼminlab, kishilarning hayotdan rozilik darajasini oshiradi. Bundan tashqari, hech kim sudning qarorisiz va qonunga zid tarzda uy-joyidan mahrum etilishi mumkin emasligi, uy-joyidan mahrum etilgan mulkdorga uy-joyning qiymati hamda u koʻrgan zararlarning oʻrni qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibda oldindan hamda teng qiymatda (bozor qiymatida) qoplanishi

ta'minlanishi kafolatlandi. Aholi hayoti va salomatlik darajasini yaxshilashning zaruriy sharti sifatida Konstitutsiyada atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha kompleks choralar belgilandi. Shu munosabat bilan, davlat atrof-muhitni yaxshilash, tiklash va muhofaza qilish, ekologik muvozanatni saqlash bo'yicha choralarni amalga oshiradi, fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlash va atrof-muhitga zararli ta'sir ko'rsatilishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida shaharsozlik faoliyati sohasida jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratadi, degan norma belgilandi. Shaharlarning bosh rejalarini jamoatchilik muhokamasidan majburiy o'tkazilishi shartligi qayd etildi. Har kim qulay atrof-muhitga, uning holati to'g'risidagi ishonchli axborotga ega bo'lish huquqiga egaligi belgilandi. Ta'lim olish huquqi va imkoniyati kengaytiriladi, o'qituvchilar konstitutsiyaviy maqomga ega bo'ladi. Jumladan, fuqarolarning oliy ta'lim muassasalarida davlat granti hisobidan o'qish huquqi qat'iy belgilab qo'yildi. Asosiy qonunda fuqarolarning bepul boshlang'ich kasb-hunarga o'qitilishi ham belgilandi.

Yana bir quvonarli jihat shundaki, yangi bob sifatida kiritilgan **"Advokatura"** bobini ushbu so'zimizning isboti deyish mumkin. Avvallari aynan bu soha bevosita sud organlari tarkibida faoliyat olib borib, fuqarolar uchun qisman bo'lsa-da, yiroqlashgan edi. Endilikda suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlatdagi umummilliy muhitni taminlash, har bir fuqaroning haq-huquqlarini himoya qilish hamda qadr-qimmatini yuksaklarga ko'tarish maqsadida xalqaro siyosiy maydondagi dolzarb sohalardan biri hisoblanmish advokaturani isloh etishi ham e'tirofga loyiq o'zgarish demakdir. Bu bobning 141-moddasida quyidagicha fikrlar keltirilgan:

“Jismoniy va yuridik shaxslarga malakali yuridik yordam ko’rsatish uchun advokatura faoliyat ko’rsatadi. Advokatura faoliyati qonuniylik, mustaqillik va o’zini-o’zi boshqarish prinsiplariga asoslanadi. Advokaturani tashkil etish va uning faoliyati tartibi qonun bilan belgilanadi”[4].

Bu modda asosida ushbu soha vakillari to’la mustaqil shaxs ekanligi, ularning faoliyati qonun bilan huquqiy jihatdan himoyalangan bo’lsa, konstitutsiyaning 142-moddasida shunday normalarni ko’rishimiz mumkin: “Advokat o’z kasbiy vazifalarini amalga oshirayotganda uning faoliyatiga aralashishga yo’l qo’yilmaydi. Advokatga o’z himoyasidagi shaxs bilan moneliqsiz va xoli uchrashish, maslahatlar berish uchun shart-sharoitlar ta’minlanadi. Advokat, uning sha’ni, qadr-qimmat va kasbiy faoliyati davlat himoyasida bo’ladi va qonun bilan muhofaza qilinadi”[5].

Yuqorida keltirilgan moddalar va huquqiy normalarning bosh qomusimizda mustahkamlanib qo’yilishining o’ziyoq barcha sohaning kelgusi rivoji uchun poydevor vazifasini o’tashi aniq.

Xulosa.

Yangi tahrirdagi konstitutsiya tom ma’noda davlatimiz qonunchiligida yangi bir sahifa yaratdi. Uning har bir moddasidan joy olgan bandlar mamlakatimizning har bir sohasi uchun o’ziga xos tamal toshiga aylangani bor gap. Yangi O’zbekistonda endi barcha qabul qilinajak qonun va qonunosti hujjatlarning negizi bosh qomusimiz asosida shakllanishini inobatga oladigan bo’lsak, endilikda demokratiyaning yanada mustahkamlanishini hamda inson qadrining yuksalishini teranroq anglab, yaqqol ko’zimiz bilan ko’rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Konstitutsiya>

2. https://uza.uz/oz/posts/yangilangan-konstitutsiya-islohotlar-va-imkoniyatlar-asosi_545172
3. <https://kun.uz/uz/news/2023/05/02/yangi-konstitutsiya-10-ta-asosiy-ozgarish>
4. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi XIII-XV-XXVII boblar
5. <https://lex.uz/docs/-6445145#-6446155>
6. <https://lex.uz/docs/-6445145#-6446155>

KONSTITUTSIYA - ERKIN VA FAROVON HAYOT GAROVI

Karimov Islomjon Rustamjon o‘g‘li

Namangan davlat pedagogika instituti

MIG‘-AU-22-guruh 4-bosqich talabasi

E-mail: Islomkarimov1008@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada konstitutsiyaning qabul qilishdagi ahamiyati hamda fuqarolar va davlat o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega ekanligi borasida fikrlar yuritiladi. Yangi tahrirdagi konstitutsiyada o‘z aksini topgan inson huquqlari borasidagi fikrlar ham maqolada izohlangan. Fuqarolarga ijtimoiy yordam hamda davlat tomonidan berilgan imkoniyatlar borasida ham fikrlar ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: mustaqillik, Konstitutsiya, Yangi O‘zbekiston, referendum, ijtimoiy himoya, axborot, gender tenglik, modda, demokratik davlat

Annotation: This article discusses the importance of the constitution in its adoption and its importance in strengthening trust between citizens and the state. The article also explains the ideas on human rights reflected in the new constitution. It also discusses the ideas

on social assistance to citizens and the opportunities provided by the state.

Keywords: Independence, Constitution, New Uzbekistan, referendum Social protection, Information, Gender equality, article, Democratic state

Аннотация: В статье рассматривается значение принятия Конституции и её значение в укреплении доверия между гражданами и государством. Также разъясняются идеи о правах человека, отраженные в новой Конституции. Также рассматриваются идеи социальной поддержки граждан и предоставляемые государством возможности

Ключевые слова: Независимость, Конституция, Новый Узбекистан, референдум, социальная защита, информация, гендерное равенство, статья, демократическое государство

Kirish: O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so‘ng mustaqil davlat sifatida o‘zining mustaqilligini mustahkamlash maqsadida, eng avvalo, o‘z konstitutsiyasiga ehtiyoj sezdi. Konstitutsiya loyihasini ishlab chiqish g‘oyasi, O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Abdug‘aniyevich Karimov tomonidan 1990-yilning mart oyida ilgari surildi. Islom Abdug‘aniyevich Karimov boshchiligida 64 kishidan iborat komissiya a‘zolari bilan birgalikda, konstitutsiya loyihasini ishlab chiqishga kirishdi. Konstitutsiyaviy komissiya O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasini yaratish ustida 2,5 yil ishladi. 1992-yil 8-dekabrda XII chaqiriq O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining XI sessiyasida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilindi.[1]

Hozirgi kunga kelib esa “Yangi O‘zbekiston” barcha insonlar uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochmoqda, qolaversa, Prezidentimiz

Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan O‘zbekistonda konstitutsiyasini takomillashtirish bo‘yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirildi. Shu munosabat bilan 2023-yil 30-aprel sanasida Konstitutsiyamizga qo‘shimcha o‘zgartirishlar kiritish uchun umumxalq referendumini o‘tkazildi. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad: xalqni siyosiy jarayonlardan xabardor qilish, bevosita bu jarayonlarga fuqarolarning diqqat e‘tiborini jalb qilish umumiy ma’noda yangi tahrirdagi konstitutsiyamizga fuqarolarimizning fikr-mulohaza va takliflarini o‘rganish demakdir. Referendumda xalq tomonidan bildirilgan jamiyki takliflar inobatga olinib, bosh qomusimizda o‘z ifodasini topdi.

Referendumda ishtirok etgan fuqarolarning 90,21 foizi tomonidan O‘zbekiston Respublikasi yangi tahrirdagi Konstitutsiyasini yoqlab ovoz berishi orqali qabul qilinganligi unda xalqimizning Yangi O‘zbekistonni barpo etishdagi orzu-umidlari va intilishlari o‘z aksini topganligidan dalolat bermoqda.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiya Yangi O‘zbekiston strategiyasini amalga oshirishning siyosiy-huquqiy asoslarini yaratib, milliy davlatchilik taraqqiyotining tarixiy muhim bosqichida davlat va jamiyatni yanada rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab berish bilan birgalikda insonlarning bir qator huquq va erkinliklarini mustahkamladi.[2] O‘zbekiston Respublikasi yangi tahrirdagi konstitutsiyasi. “Inson hamda fuqaroning huquq va erkinliklari kafolatlari” deb nomlangan X bobining 57-moddasida:

“Mehnatga layoqatsiz va yolg‘iz keksalar, nogironligi bo‘lgan shaxslar hamda aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand boshqa toifalarining huquqlari davlat himoyasidadir.

Davlat aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand toifalarining turmush sifatini oshirishga, jamiyat va davlat hayotida to‘laqonli ishtirok etishi uchun ularga shart-sharoitlar yaratishga hamda ularning asosiy hayotiy ehtiyojlarini mustaqil ravishda ta‘minlash imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan choralarni ko‘radi.

Davlat nogironligi bo‘lgan shaxslarning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalar obyektlari va xizmatlaridan to‘laqonli foydalanishi uchun shart-sharoitlar yaratadi, ularning ishga joylashishiga, ta‘lim olishiga ko‘maklashadi, ularga zarur bo‘lgan axborotni to‘sqinliksiz olish imkoniyatini ta‘minlaydi[3]”,- deb belgilab qo‘yilishi inson va fuqarolarning huquq va erkinliklari mustahkamlashda yana bir tashlangan dadil qadam deb aytish mumkin,

Davlat tomonidan yolg‘iz keksalar, nogironligi bo‘lgan shaxslarning e‘tibordan chetda qolmayotganligi quvonarli hol. Albatta, ularning barcha huquq va erkinliklari konstitutsiya tomonidan mustahkamlanishi ularga yaratilayotgan shart-sharoitlar yaqqol namunasi sifatida yangi tahrirdagi konstitutsiyamizni ko‘rishimiz mumkin.

Bevosita nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta‘lim olishini ta‘minlash, ularning ishga joylashishiga ko‘maklashish va hayotda o‘z o‘rinini topishiga davlat tomonidan barcha choralarning ko‘rilayotgani, ular sog‘lom insonlar bilan hamnafas holda jamiyat hayotida barcha bilan o‘zaro faoliyat olib borayotganliklari davlatimizning har bir fuqarolarga nisbatan e‘tibor qaratilayotgani tahsinga loyiq deb o‘ylayman.

Yangi tahrirdagi konstitutsiyamizning 58-moddasida gender tenglik masalasiga alohida e‘tibor qaratildi. Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar. Davlat xotin-qizlar va erkaklarga jamiyat hamda davlat ishlarini boshqarishda, shuningdek, jamiyat va davlat hayotining

boshqa sohalarida teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlaydi, - deb belgilab qo'yilishi jamiyatimizdagi ayollarning ham bir qator huquq va erkinliklarini yanada kengaytirdi desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Hozirgi kunga kelib esa boshqaruv lavozimidagi xotin-qizlar ulushi 27 foiz, partiyalarda – 48 foiz, oliy ta'limda – 49 foiz, tadbirkorlikda – 35 foizga yetdi[4]. Bu ko'rsatchilarga qaraydigan bo'lsak, jamiyatimizda ayollarning boshqaruv sohasida ham o'z o'rnini topayotganliklari suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy, va dunyoviy davlatda barcha fuqarolarning huquq va erkinliklari teng ekangligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahriri).
 - Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, 2023.
 - Rasmiy manba: lex.uz — O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilingan XII chaqiriq Oliy Kengashning XI sessiyasi stenogrammasi.
 - 1992-yil 8-dekabr.
 - Manba: O'zbekiston Milliy Arxivi, rasmiy tarixiy hujjatlar.
3. Islom Karimov. “O'zbekistonning o'z istiqlool va taraqqiyot yo'li”.
 - Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, 1992.
 - Konstitutsiya loyihasini ishlab chiqish jarayoniga doir ma'lumotlar.
4. Shavkat Mirziyoyev. “Yangi O'zbekiston strategiyasi”.
 - Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, 2021.
 - Konstitutsiyaga o'zgartirishlar kiritish g'oyalariga asos bo'lgan siyosiy qarashlar yoritilgan.
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi.

– “2023-yil 30-aprel kuni o‘tkazilgan umumxalq referendum yakunlari to‘g‘risida rasmiy axborot”.

– Rasmiy manba: saylov.uz — O‘zbekiston Respublikasi MSK rasmiy sayti.

6. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi.

– Konstitutsiyaga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish bo‘yicha rasmiy tushuntirishlar.

– Manba: adliya.uz rasmiy portali.

7. Gender tenglik bo‘yicha statistik ma‘lumotlar.

– O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi.

– “Xotin-qizlarning davlat boshqaruvidagi ishtiroki” statistik byulleteni, 2023.

– Manba: stat.uz

8. Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari bo‘yicha rasmiy hujjatlar.

– O‘zbekiston Respublikasi “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi qonuni.

– Manba: lex.uz

KONSTITUTSIYA- ERKIN VA FAROVON HAYOT GAROVI

Jamoliddinova Hilola Sodiqjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-bosqich talabasi.

Tel: +998 88 006 21 07

E-mail: jamoliddinovahilola89@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida qabul qilingan Yangi Konstitutsiyasi haqidagi fikrlar va uning istiqbollari

haqida soʻz yuritilib, unda Konstitutsiyaning xalqimiz ravnaqi va farovonligi yoʻlidagi ulkan ahamiyati haqida soʻz boradi.

Kalit soʻzlar: Oʻzbekiston Respublikasi, konstitutsiya, farovon hayot, farovon hayot, xalq, oʻzbek xalqi, fuqarolar erkinligi

Abstract: This article talks about the new Constitution adopted in the Republic of Uzbekistan and its prospects.

Keywords: Republic of Uzbekistan, constitution, prosperous life, prosperous life, people, Uzbek people, freedom of citizens

"Har qanday davlatning yuzi, obroʻ-eʼtibori uning Konstitusiyasi hisoblanadi. Zotan, Konstitutsiya davlatni davlat, millatni millat sifatida dunyoga tanitadigan qomusnomadir"
Oʻzbekiston Respublikasi birinchi prezidenti I.Karimov

Konstitutsiya– davlatimizning bosh qonuni, huquq va erkinliklarimiz kafolati, dunyoda tenglar ichida teng, davlatchilik tarixiga ega xalq, suveren davlat ekanimizning shahodati hamdir. Konstitutsiya Mamlakatimiz mustaqilligining huquqiy poydevori, inson huquq va erkinliklarining kafolati, birdamlik zanjiri, tenglik mezonidir.

Maʼlumki, har bir davlatning shakllanishida Konstitutsiyaning oʻrni beqiyosdir. Bosh Qomusimiz millatimiz ruhiga, hayot tarzi va urf-odatlariga mos keladigan imon-eʼtiqod, insof, diyonat, mehr-oqibat, or-nomus, iffat va hayo kabi eng ezgu fazilatlarni oʻz ichiga olgan desak aslo mubolagʻa boʻlmaydi. Konstitutsiya davlatni davlat, millatni millat sifatida dunyoga tanitadigan huquqiy hujjatdir

Oʻzbekiston xalqi inson huquqlariga va davlat suvereniteti gʻoyalariga sodiqligini tantanali ravishda eʼlon qilib, hozirgi va kelajak avlodlar oldidagi yuksak masʼuliyatini anglagan holda, oʻzbek davlatchiligi rivojining tarixiy tajribasiga tayanib, demokratiya va ijtimoiy adolatga sadoqatini namoyon qilib, xalqaro huquqning umum

etirof etilgan qoidalarini ustunligini tan olgan holda, respublika fuqarolarining munosib hayot kechirishlarini ta'minlashga intilib, insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etishni ko'zlab, fuqarolar tinchligi va milliy totuvligini ta'minlash maqsadida, o'zining muxtor vakillari siyomosida O'zbekiston Respublikasining mazkur Konstitutsiyasini qabul qiladi. Jahon tajribalari shuni ko'rsatadiki, mustaqil demokratik xuquqiy davlatning tashkil topishi va rivojlanishini asosiy sharti davlat va jamiyatning siyosiy qurilish tizimini belgilaydigan, fuqorolarning erkinliklari va xuquqlarni himoya qiladigan, xalqning muayyan tarixiy tajribasi va qabul qilingan xalqaro me'yorlariga javob beradigan Konstitutsiyaning mavjudligidir. • O'zbekiston Respublikasini ishlab chiqish g'oyasi "Mustaqillik Dekloratsiyasi"ning qabul qilinishi munosabati bilan ilgari surilgan edi. Oliy Kengashning ikkinchi sessiyasi (1990 yil iyun) Prezident Islom Karimov raisligida 64 kishidan iborat Konstitutsiya loyihasini tayyorlash bo'yicha komissiya tuzildi

Konstitutsiyaviy komissiya deyarli 2,5 yil davomida konstitutsiya loyihasini tayyorlash ustida ishladi. Ajdodlarimizning davlatchilik qurilishi, uni mustahkamlash yo'lidagi g'oya va fikrlari, xalqaro xuquqiy va siyosiy tafakkur, jahondagi yetakchi davlatlarning Konstitutsiyaviylik tajribasi asosida O'zbekiston Konstitutsiyasi loyihasi ishlab chiqildi. Konstitutsiya loyihasi 1992 yil sentabrda matbuotda e'lon qilindi va 3 oy davomida umumxalq muhokamasida bo'ldi. Xalqimiz tomonidan 6 mingdan ortiq taklif va mulohazalar bildirildi. Respublika Oliy Kengashining o'n birinchi sessiyasi 1992 yil 8 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasini qabul qilish to'g'risida" gi qonunni qabul qildi. 2003 yilda umumxalq referendum natijalari e'lon qilingandan so'ng O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartish

kiritildi va yangi tahriri nashr etildi. Mazkur xujjatda 2 palatali parlamentning ishlash tartibi, qonunchilik va Senat palatalarining mutloq va birgalikda bajaradigan vazifalari va vakolatlari ko'rsatilgan.

- -Davlat suvereniteti;
- -Xalq hokimiyatchiligi;
- -Fuqaro (inson) erkinliklari va xuquqlarining daxlsiz va ustivorligi;
- -Demokratizm;
- -Davlat va shaxsning o'zaro mas'ulligi;
- -Qonuniylik;
- -Konstitutsiyaning ustunligi;
- -hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi sud hokimyatiga bo'linishi;
- -Mahalliy o'z-o'zini boshqarish;
- -Sud (idoralari) tuzilishi va sudlov;

Konstitutsiya jamiyat va davlat hayotida alohida o'rin tutadi. Konstitutsiya nafaqat normativ huquqiy hujjat, balki u mamlakatimizda ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy munosabatlarni rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Aynan Konstitutsiya qoidalarini uning miqyosi, ko'lam, shaxsiy va davlat ahamiyatidan qat'i nazar har qanday huquqiy savolga javob izlashda asosiy ko'rsatma hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 54-moddasiga ko'ra, **“Insonning huquq va erkinliklarini ta'minlash davlatning oliy maqsadidir. Davlat inson hamda fuqaroning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini ta'minlaydi”**.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi diyorimizning mustaqilligini yorqin namoyon etuvchi asosiy hujjat, baxtimiz qomusi, xalqimizning or-nomusidir. Negaki uning har bir moddasida, har bir

bandida xalqaro huquq me'yorlari ham, milliy bag'rikenglik tamoyili ham aks etib turadi. Konstitutsiyaning 4-moddasida qayd qilinganidek, **“O‘zbekiston Respublikasining davlat tili o‘zbek tilidir. O‘zbekiston Respublikasi o‘z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an‘analari hurmat qilinishini ta‘minlaydi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi”**.

Mustaqillik yillarida davlatimizning Konstitutsiyasi jamiyatimizning asosiy huquqiy poydevori hisoblanadi. Eng muhimi Konstitutsiya tufayli O‘zbekiston Respublikasi yangi demokratik davlat sifatida dunyo siyosiy xaritasidan munosib o‘rin egalladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.-T.: "O‘zbekiston" 1994.-86b
2. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi.-T.:1998.
3. Saidov A, Sultonov S. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va Inson huquqlari.- T.:1998.-178-b.
4. Odilqoriev X.T. O‘zbekiston Respublikasida qonun chiqarish jarayoni.-T.:1995.-212b.
5. Raximov F. Istiqloldan yaralib, mustaqillikning mustahkamlagan Asosiy qonun.- T.:1994y.

KONSTITUTSIYA - ERKIN VA FAROVON HAYOT GAROVI

Aliyeva Matluba Jakbaraliyevna

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika nazariyasi va tarixi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola Konstitutsiyaning jamiyatda inson erkinliklari va farovonligini ta'minlashdagi fundamental rol ekanligini tahlil qilinadi. Maqolada Konstitutsiya huquqiy davlatning asosiy poydevori bo'lib, u fuqarolarning shaxsiy, siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy huquq va erkinliklarining kafolati ekanligi asoslab berilgan. Shuningdek, Konstitutsiyaviy qoidalar mamlakatning barqaror rivojlanishi, ijtimoiy adolat va har bir fuqaro uchun munosib turmush sharoitlarini yaratishdagi ahamiyati O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi misolida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, erkinlik, farovonlik, huquqiy davlat, inson huquqlari, asosiy qonun, demokratik qadriyatlar, ijtimoiy adolat, barqarorlik, O'zbekiston.

Ключевые слова: Конституция, свобода, процветание, правовое государство, права человека, основной закон, демократические ценности, социальная справедливость, стабильность, Узбекистан.

Keywords: Constitution, freedom, prosperity, rule of law, human rights, basic law, democratic values, social justice, stability, Uzbekistan.

Kirish. Bilamizki, har bir zamonaviy, demokratik va huquqiy davlatning mustahkam poydevori uning Konstitutsiyasi hisoblanadi. Konstitutsiya nafaqat davlat qurilishining asosiy prinsiplarini belgilaydi, balki eng muhimi, insonning asosiy huquq va erkinliklarini kafolatlab, jamiyatda adolat, tinchlik va farovonlikni ta'minlashga xizmat qiladi. U xalqning irodasi, mamlakatning o'tmishi, buguni va kelajagini o'zida mujassam etgan oliy huquqiy hujjat bo'lib, inson qadr-

qimmat, yurt kelajagi va farovon hayot garovidir. “Konstitutsiya - erkin va farovon hayot garovi” degan tushuncha chuqur ma’noga ega bo’lib, ushbu maqolada uning mazmun-mohiyati va amaliy ahamiyati atroflicha ko’rib chiqamiz. Xususan, Konstitutsiya – Erkinlikning fundamental kafolati. Erkinlik – bu insonning eng oliy qadriyatlaridan biri ekanligi sababli, Konstitutsiya aynan shu erkinlikni huquqiy jihatdan mustahkamlab, har bir fuqaroning o’ziga xosligi va daxlsizligini himoya qiladi. O’zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, xususan, uning yangi tahriri inson huquqlari va erkinliklariga ustuvor ahamiyat beradi. U fuqarolarga quyidagi asosiy erkinliklarni kafolatlaydi:

- Shaxsiy erkinliklar: Yashash huquqi, shaxsiy daxlsizlik, uy-joy daxlsizligi, shaxsiy hayot sirini saqlash huquqi, harakatlanish erkinligi. Bularning barchasi insonning o’z tanasi va hayoti ustidan egaligini ta’minlaydi.

- Siyosiy erkinliklar: So’z, e’tiqod va fikr erkinligi, yig’ilishlar, mitinglar va namoyishlar o’tkazish huquqi, birlashish erkinligi, davlat ishlarini boshqarishda ishtirok etish huquqi. Bu huquqlar fuqarolarning jamiyat va davlat hayotida faol ishtirok etishiga imkon beradi, demokratiyaning rivojlanishi uchun asos yaratadi.

- Vijdon erkinligi: Har bir shaxsning dinga e’tiqod qilish yoki qilmaslik huquqi, diniy marosimlarni o’tkazish erkinligi kafolatlanadi. Bu davlatning din ishlariga aralashmasligini va har bir shaxsning ma’naviy tanlash huquqini himoya qiladi.

Konstitutsiyada mustahkamlangan bu qoidalar fuqarolarning o’z salohiyatini to’laqonli ro’yobga chiqarishi, o’z xohish-irodasi bilan yashashi va jamiyatning teng huquqli a’zosi sifatida faoliyat yuritishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Bundan tashqari, Konstitutsiya – farovon hayotga erishish garovi. Farovonlik nafaqat moddiy boylik, balki har bir insonning o‘zini himoyalangan, qulay va adolatli muhitda his etishi bilan ham bog‘liqdir. Konstitutsiya ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar orqali fuqarolarning farovon hayot kechirishi uchun huquqiy asos yaratadi:

- Mehnat va ijtimoiy himoya huquqi: Har bir shaxsning mehnat qilish, erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash va ishsizlikdan himoyalangan huquqi kafolatlanadi. Davlat pensiyalar, nafaqalar va boshqa ijtimoiy yordamlar orqali aholining ijtimoiy zaif qatlamlarini himoya qiladi.

- Mulk huquqi: Xususiy mulkning daxlsizligi va himoyasi kafolatlanadi. Bu iqtisodiy rivojlanish, tadbirkorlikni rag‘batlantirish va investitsiyalarni jalb etish uchun muhim shartdir.

- Ta’lim va sog‘liqni saqlash huquqi: Fuqarolarning bepul umumiy o‘rta ta’lim olish huquqi, tibbiy xizmatdan foydalanish imkoniyati Konstitutsiyada mustahkamlangan. Bu inson kapitalini rivojlantirish va aholi salomatligini mustahkamlash uchun asosdir.

- Madaniy huquqlar: Har kimning madaniy hayotda ishtirok etish, ilmiy va texnik ijod erkinligi, madaniy boyliklardan foydalanish huquqlari farovonlikning ma’naviy asosini tashkil etadi.

O‘zbekistonning yangilangan Konstitutsiyasi “ijtimoiy davlat” tamoyilini kuchaytirib, davlatning ijtimoiy majburiyatlarini kengaytirdi. Bu fuqarolarning munosib turmush darajasi, ijtimoiy himoyasi va imkoniyatlar tengligini ta’minlashga qaratilgan qat’iy siyosatning huquqiy asosidir.

Jumladan, Konstitutsiya – huquqiy davlat va jamiyat poydevori. Erkinlik va farovonlikni ta’minlash uchun huquqiy davlat mexanizmlari muhim ahamiyatga ega. Konstitutsiya huquq ustuvorligini, hokimiyat

bo‘linishi prinsipini va sud hokimiyatining mustaqilligini belgilab beradi. Bu tamoyillar davlat organlarining faoliyatini cheklaydi, fuqarolarning huquqlari himoya qilinishini ta‘minlaydi va adolatsizlikka qarshi kurashishga imkon beradi.

Qonunlarga rioya etish, Konstitutsiyaviy me‘yorlarga amal qilish har bir fuqaroning burchi bo‘lib, bu jamiyatda tartib, barqarorlik va o‘zaro ishonchni mustahkamlaydi. Faqatgina qonun ustuvor bo‘lgan jamiyatdagina inson o‘zini erkin va himoyalangan his qila oladi, farovonlikka erishish uchun tinch va shaffof muhit mavjud bo‘ladi.

Xulosa. Konstitutsiya shunchaki huquqiy hujjat emas, balki xalqning orzularini, davlatning rivojlanish strategiyasini va har bir insonning qadr-qimmatini o‘zida aks ettirgan umummilliy konsensusdir. U erkin va farovon hayotning asosiy garovi bo‘lib, fuqarolarga nafaqat huquq va erkinliklar beradi, balki ularni amalga oshirish va himoya qilish mexanizmlarini ham yaratadi. O‘zbekistonning yangilangan Konstitutsiyasi “Inson qadri uchun” degan ulug‘vor g‘oyani o‘ziga shior qilib, insonni davlat va jamiyatning eng oliy qadriyati deb e‘lon qildi. Bu esa mamlakatning erkin, adolatli va farovon jamiyat qurish yo‘lidagi qat’iy azmini namoyish etadi. Konstitutsiyaviy normalarga amal qilish, ularni chuqur o‘rganish va hurmat qilish har bir fuqaroning burchi bo‘lib, bu Vatanimizning porloq kelajagini ta‘minlashning muhim shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2023.
2. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2022.
3. Karimov I. A. O‘zbekistonning o‘z istiqlool va taraqqiyot yo‘li. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 1992.

4. Saidov A. X. Konstitutsiyaviy huquq. – Toshkent: “Adolat”, 2012.
5. Konstitutsiyaviy islohotlar: nazariya va amaliyot. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2023.

KONSTITUTSIYA – ERKIN VA FAROVON HAYOT GAROVI

Aziza Yusupova Abdulaziz qizi

Namangan davlat pedagogika instituti talabasi

E-mail: yusupova.aziza8800@gmail.com

Tel: +998884648800

Annotatsiya: Mazkur maqolada Konstitutsiyaning jamiyat va davlat hayotidagi oʻrni keng qamrovda tahlil qilinadi. Unda asosiy qonunning fuqarolarning erkinliklari, huquqlari va farovonligini taʼminlashdagi funksiyalari, shuningdek, demokratik tamoyillarni mustahkamlashdagi roli yoritiladi. Konstitutsiya nafaqat davlat boshqaruvi va huquqiy tizimning poydevori sifatida, balki ijtimoiy barqarorlik, adolat va tenglikni kafolatlovchi hujjat sifatida koʻrib chiqiladi.

Kalit soʻzlar: Saylash huquqi, ijtimoiy siyosat, tenglik tamoyillari, saylovlar, pensiya.

Annotation: This article provides a comprehensive analysis of the role of the Constitution in the life of society and the state. It highlights the functions of the fundamental law in ensuring citizens' freedoms, rights, and well-being, as well as its role in strengthening democratic principles. The Constitution is considered not only as the foundation of governance and the legal system but also as a document that guarantees social stability, justice, and equality.

Keywords: Right to vote, social policy, principles of equality, elections, pension.

Аннотация: В данной статье всесторонне анализируется роль Конституции в жизни общества и государства. Освещаются функции основного закона в обеспечении свобод, прав и благосостояния граждан, а также его роль в укреплении демократических принципов. Конституция рассматривается не только как основа государственного управления и правовой системы, но и как документ, гарантирующий социальную стабильность, справедливость и равенство.

Ключевые слова: Право голоса, социальная политика, принципы равенства, выборы, пенсия.

1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi milliy mustaqillikning huquqiy poydevori sifatida davlat va jamiyat hayotida muhim burilish bo'lgan edi. Ushbu hujjat mustaqil davlat qurilishining boshlang'ich nuqtasi, siyosiy barqarorlik, ijtimoiy adolat va iqtisodiy taraqqiyot uchun asosiy me'yorlarni belgiladi. 33 yillik tarix Konstitutsiyaning amaliy qabul qilinishi, unga kiritilgan takomillashtirishlar va jamiyat hayotiga ta'siri nuqtai nazaridan tahlil qilishga arziydigan davr hisoblanadi.

Konstitutsiyaning jamiyat hayotidagi o'rni juda yuqoridir. Konstitutsiya davlatning asosiy qonuni sifatida boshqa barcha qonunlar va me'yorlarning ustuvor manbai hisoblanadi. Uning asosiy bir qator funktsiyalari mavjud. Masalan, huquqiy poydevor sifatida Konstitutsiya davlat boshqaruvi institutlari, hokimiyatlar taqsimoti, fuqarolar huquq va majburiyatlarini aniq belgilaydi. Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlarining mustaqilligi va o'zaro chegaralari Konstitutsiyada aniq holatda belgilab qo'yilgan. Konstitutsiya asosida fuqarolarning azaliy huquqlari — hayotga huquq, so'z erkinligi, saylash huquqi va boshqa asosiy erkinliklar himoyalanaadi. O'zbekiston Respublikasidagi

barcha fuqarolarning erkinligi kafolat qilib qo'yilgan. Konstitutsiya ijtimoiy siyosat, ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya kabi sohalarda davlatning majburiyatlarini belgilaydi. Konstitutsiyaning jamiyat hayotidagi roli nafaqat huquqiy me'yorlar to'plami bilan, balki umumiy ijtimoiy va milliy qadriyatlar, adolat va tenglik tamoyillarini jamiyat hayotiga tatbiq etishdir.

Erkinlik — Konstitutsiyaning markaziy konsepsiyalaridan biri. U fuqarolarning shaxsiy, siyosiy va ijtimoiy huquqlarini kafolatlash orqali amaliy ko'rinishga ega bo'ladi. Konstitutsiya fuqarolarning o'z fikrini erkin ifoda etishi, matbuot va umumiy axborot vositalarining faoliyati uchun asosiy kafolatlarni beradi, shu bilan jamiyatda demokratik muhitni shakllantiradi. Erkin jamiyatda har bir fuqaro oldida huquqiy kafolatlar mavjud bo'lishi lozim. Qonunlar barcha uchun bir xil va adolatli bo'lishi — Konstitutsiyaning tamoyillaridan biridir. Huquqiy davlat tamoyillari — jins, millat, diniy e'tiqod yoki ijtimoiy maqomga qarab kamsitilmaslikni ta'minlaydi. Yosh va yetuk shaxslar o'z qiziqishlari va professional maqsadlari yo'lida erkin ta'lim olishlari, ilmiy faoliyatlar olib borishlari Konstitutsiya tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Erkinlikning amaliy taraflari — saylovlar orqali vakolatli organlarni shakllantirish, fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati, mustaqil ommaviy axborot vositalari va sud tizimining mustaqilligidir. Bu elementlar birgalikda shaxsning erkinligini real xavfsizlikka aylantiradi.

Konstitutsiya farovonlikni nafaqat moddiy daromad, balki ijtimoiy himoya, salomatlik, ta'lim va oilaviy vaziyat orqali kengroq tizim sifatida ko'rsatadi. Konstitutsiyada davlat ijtimoiy himoyaning asosiy kafolatchisi sifatida qaraladi. Bu — nogironlik, pensiya, kambag'allikni kamaytirish dasturlari orqali amalga oshiriladi. Fuqarolarning mehnat

qilish huquqi, mehnat sharoitlarini himoya qilish, adolatli ish haqi va kasbga oid kafolatlar farovon jamiyatni ta’minlashda markaziy o’rinni egallaydi. Sog’liqni saqlash xizmatlariga erishish imkoniyati, kasalliklarning oldini olish va sifatli tibbiy xizmatlarning mavjudligi — farovonlikning muhim tarkibiy qismi. Farovonlikni ta’minlashda Konstitutsiyaning roli — davlat siyosatini ijtimoiy hamjamiyat ehtiyojlariga moslashtirish orqali aholining yashash darajasini oshirish va ijtimoiy adolatni mustahkamlashdir.

So’nggi yillarda Konstitutsiyaga kiritilgan o’zgarishlar va yangilanishlar mamlakatning siyosiy-iqtisodiy yo’nalishini mustahkamlashga xizmat qildi. Zamonaviy talqin o’zi ichiga ko’plab kerakli konsepsiyalarni oladi. Zero, Konstitutsiya o’zgaruvchan davr talablariga moslashish imkoniyatiga ega bo’lib, o’zgartirishlar orqali yangi ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarni qamrab oladi. Milliy strategiyalar va ijtimoiy dasturlar Konstitutsiyaning asosiy tamoyillari bilan xalqaro hamkorlik va ichki islohotlarni uyg’unlashtiradi. Undan tashqari, qomusimiz yoshlarni ijtimoiy faollikka jalb etish, ta’lim va professional o’sish uchun huquqiy poydevor taqdim etadi, bu esa o’z o’rnida innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlarni rag’batlantiradi. Aholining huquqiy madaniyatini oshirish, konstitutsiyaviy bilimlarni keng jamoatchilikka yetkazish orqali huquqiy davlat kontsepsiyasi mustahkamlanadi. Zamonaviy talqin Konstitutsiyaning nafaqat hujjat sifatidagi rolini, balki ijtimoiy taraqqiyot strategiyasining amaliy instrumenti sifatidagi vazifasini ham ochib beradi.

O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi — erkinlik va farovonlik kafolati bo’lib, davlat boshqaruvi, huquqiy ta’minot va ijtimoiy siyosatning asosiy yo’nalishlarini belgilaydi. 33 yillik tarix — mustaqillik, taraqqiyot va huquqiy davlat qurilishining sezilarli

bosqichlarini aks ettiradi. Konstitutsiya nafaqat huquqiy me’orlar majmuasi, balki jamiyat uchun umumiy qadriyatlar va taraqqiyot strategiyasining asosidir. Har bir fuqaro, xususan yoshlar, Konstitutsiyani chuqur o’rganishi, uning tamoyillarini hayotga tatbiq etishi lozim. Ta’lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyati tashkilotlari Konstitutsiyaviy bilimlarni keng jamoatchilikka yetkazishda, huquqiy ongni oshirishda faol ishtirok etishi kerak. Shu tariqa Konstitutsiya zamonaviy talqin bilan uyg’unlashib, erkin va farovon hayotni barqaror ta’minlashda real kafolatga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. https://constitution.uz/oz/pages/prezident_maruzasi_25yil
2. <https://share.google/qHdqA9Fj7M8YSW9TM>

KONSTITUSIYA – ERKIN VA FARAVON HAYOT GAROVI

Xoshimova Marjona Shavkatjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Xorijiy va adabiyot yo’nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan “erkin va farovon hayot” tamoyilining huquqiy, ijtimoiy va falsafiy asoslari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqotda mazkur prinsipning konstitutsiyaviy tabiatini shakllantiruvchi omillar, uning inson huquqlari kafolati sifatidagi o’rni, shuningdek, fuqarolarning ijtimoiy-iqtisodiy farovonligini ta’minlashdagi normativ mexanizmlari yoritiladi. Maqolada ushbu tamoyilning davlat boshqaruvi, ijtimoiy adolat, fuqarolik faolligi va demokratik institutlar rivojiga ko’rsatadigan ta’siri ilmiy asosda izohlanib, milliy taraqqiyot strategiyalari kontekstida uning amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, erkin va farovon hayotning

konstitutsiyaviy kafolat sifatida jamiyat barqarorligi va inson kapitalini rivojlantirishdagi roli bo'yicha xulosalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, Konstitutsiyaviy prinsip, Erkinlik, Inson huquqlari, Demokratik huquqiy davlat

Annotation: The article systematically analyzes the legal, social and philosophical foundations of the principle of "free and prosperous life" enshrined in the Constitution of the Republic of Uzbekistan. The study highlights the factors shaping the constitutional essence of this principle, its role as a guarantor of human rights, as well as the regulatory mechanisms for ensuring the socio-economic well-being of citizens. The article scientifically explains the impact of this principle on public administration, social justice, civic engagement, and the development of democratic institutions, analyzes its practical significance in the context of national development strategies, and draws conclusions on its role in the stability of society and the development of human capital as a constitutional guarantee of a free and prosperous life.

Keywords: Constitution, Constitutional principle, Freedom, Human rights, Democratic legal state

Аннотация: В статье системно анализируются правовые, социальные и философские основы принципа «свободной и обеспеченной жизни», закреплённого в Конституции Республики Узбекистан. Раскрываются факторы, формирующие конституционную природу данного принципа, его роль как гарантии прав человека, а также нормативные механизмы обеспечения социально-экономического благополучия граждан. В статье научно обосновано влияние данного принципа на государственное управление, социальную справедливость, гражданскую активность и развитие демократических институтов, проанализировано его

практическое значение в контексте национальных стратегий развития, сделаны выводы о его роли в стабильности общества и развитии человеческого капитала как конституционной гарантии свободной и благополучной жизни.

Ключевые слова: Конституция, Конституционный принцип, Свобода, Права человека, Демократическое правовое государство

Mustaqil O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiya haqida so'z borar ekan, biz avvalo uni mustaqilligimizning eng katta yutug'i, uning bardavomligi timsoli sifatida ko'ramiz. Konstitutsiya kodeks emas, huquqiy hujjat emas, balki mamlakatimizning bosh qomusidir. U shunchaki asar emas. Unda nafaqat insonlar, jamiyat va xalq manfaatlari, balki tabiat, atrof-muhit muhofazasi ham mujassam. Konstitutsiya o'tgan yillar mobaynida mamlakatimizning inson, uning huquqlari, manfaat va erkinliklarini haqiqiy qadriyat deb biladigan mustaqil va suveren davlatga aylanishida asosiy dasturilamal bo'lib keldi.

Davlatning asosiy qonunimiz yaratilishining murakkab va ayni chog'da sharaflil solnomasiga nazar solar ekanmiz, hech shubhasiz, O'zbekiston Konstitutsiyasi xalqimizning mustaqillik sari uzoq yo'ldagi izlanishlari natijasi ekaniga ishonch hosil qilamiz. Shu boisdan, o'tgan davr ichida mamlakatimizdagi tub islohot va o'zgarishlarning barchasi bosh qomusimiz asosida amalga oshirilmoqda.

Binobarin, inson manfaatlari ustuvor bo'lgan yurtdagina yuksalish bo'ladi, bunday davlat fuqarosi har tomonlama barkamol bo'lib, vatan uchun, xalq uchun jonini fido qilishga tayyor bo'ladi. Eng muhimi, inson huquqlari ta'minlangan jamiyatda raqobat muhiti paydo bo'ladi, ijobiy o'zgarishlar va yangilanishlar sur'atlari jaddalashadi. Maqolamizning ham sarlavhasi bo'lmish "Konstitutsiya farovon hayotimiz poydevori"dir.

Shuningdek, mamlakatimizda tinchlik-osoyishtalik, millatlararo totuvlik va dinlararo bag‘rikenglikni mustahkamlash eng asosiy masala hisoblanadi. Davlatimiz rahbari bu masalalarga yanada kuchli e‘tibor qaratish zarurligini qayd etar ekan, “Qonun – ustuvor, jinoyatga – jazo muqarrar” degan konstitutsiyaviy tamoyilni amalda ta‘minlash uchun huquq-tartibot idoralarining bor kuch va imkoniyatlari safarbar etilishini qayd etdi. Chunki qonun ustuvorligi bo‘lmagan joyda adolat ham bo‘lmasligi hammaga yaxshi ayon. Adolat ustuvor bo‘lgan joyda esa farovonlik hukm suradi, xalqning orzu-istaklari ro‘yobga chiqadi.

Konstitutsiyaviy tuzumning mazmun-mohiyatini anglash borasida konstitutsiya tomonidan o‘rntilgan tamoyillar salmoqli ahamiyat kasb etadi. Konstitutsiyaviy huquq tizimining asosi hisoblangan tamoyillarning ahamiyati, avvalo, ularning mazmunida umuminsoniy qadriyatlarining yotganligi, xalqaro umum e‘tirof etilgan qoidalarining ustuvorligi asosida yaratilganligi va ular o‘z navbatida milliy huquq tizimining poydevori bo‘lib xizmat qilishi bilan ifodalanadi. Konstitutsiyaviy tamoyillarning ahamiyatli jihati yana shunda namoyon bo‘ladiki, ushbu tamoyillar shaxs, jamiyat va davlat munosabatlarining ustuvor yo‘nalishlarini, eng ahamiyatli jihatlarini o‘zida ifoda etadi. Birgina davlat tuzumi yoki konstitutsiyaviy tuzum deb ifodalanuvchi konstitutsiyaviy tushunchalarni qo‘llashda qaysi manfaatlar ilgari surilayotganligini ilg‘ab olish qiyin emas. Agar davlat tuzumi tushunchasining zamirida davlat manfaatlari yoki davlat hokimiyatining ustuvorligi kabi g‘oyalar mujassam bo‘lsa, konstitutsiyaviy tuzum tushunchasi asosan konstitutsiyaviy qoidalarining ustuvorligi, ya‘ni konstitutsiya tamoyillarining amaliy ifodasini namoyon etadi va shu orqali konstitutsiyaviy huquqiy munosabat himoya qilinayotganligi ko‘proq anglanadi.

Shuni ham ishonch bilan ta’kidlash joizki, Bosh qonunimiz — O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi muhim siyosiy, huquqiy hujjat sifatida jahonda yangi, suveren, istiqboli porloq davlat dunyoga kelganining o‘ziga xos shahodatnomasi bo‘ldi. O‘zbekistonning Bosh qomusi mamlakatni dunyoning ilg‘or demokratik tamoyillar va fuqarolik jamiyati rivojlangan yetakchi davlatlari qatoridan joy olishiga xizmat qiluvchi muhim huquqiy poydevordir. Konstitutsiya belgilab bergan tamoyillar asosida tobora rivojlanib borayotgan mamlakatimiz jahon hamjamiyatida o‘z munosib o‘rniga ega. 2023-yilning 30-aprel sanasida bo‘lib o‘tgan umumxalq referendumini mamlakatimiz xalqining yakdil ovozi va fikri bilan mamlakatimizning kelgusi taraqqiyoti va rivojlanishi uchun tayanch bo‘lgan Yangi O‘zbekistonning Yangi Konstitutsiyasini qabul qilinishida katta ahamiyatga ega bo‘ldi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahriri 2023 yil 1 maydan e’tiboran kuchga kirdi. Bunga 30 aprel kuni bo‘lib o‘tgan referendum natijasiga ko‘ra 11 ta moddadan iborat tegishli qonunning qabul qilinishi asos bo‘ldi. Bu qonunning 1-moddasiga Konstitutsiyaning yangi tahriri ilova qilingan. Bunga qadar 1992 yildan buyon konstitutsiyaga jami 15 marta o‘zgartish kiritilgan edi. Bu safar esa o‘zgarishlar ko‘lami kattaligi sabab hujjatning yangi tahriri qabul qilindi. Yangilanish natijasida, bosh qomusdagi moddalar soni 128 tadan 155 taga, undagi normalar esa 275 tadan 434 taga oshdi. Umuman, rasmiylarga ko‘ra, konstitutsiya 65 foizga yangilangan.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, har bir mamlakat erkin va farovon jamiyat qurishga intilar ekan, bu yo‘ldagi ulug‘vor maqsad va vazifalarini, avvalo, o‘z Konstitutsiyasida mustahkamlaydi. Zotan, unda mamlakatimizning o‘z oldiga qo‘ygan ulkan maqsad va vazifalari,

xalqaro miqyosda qabul qilingan inson huquqlari va huquq ustuvorligi hamda demokratiya tamoyillari o‘z ifodasini topgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Islamov Z.M. Davlatchilik va huquq nazariyasi. T., 1997.
2. Kostetskiy V.A. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Lug‘atma’lumotnoma. T., 2013.
3. Saidov A.X., Tajixonov U., Odilqoriyev X. Davlatchilik va huquq asoslari. T., 2002.
4. Saidov A.X. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi: mustaqil rivojlanishning huquqiy asoslari. T., 2012.
5. Tansiqboyeva G.M. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy huquqlari. T., 2003.

KONSTITUTSIYA – ERKIN VA FAROVON HAYOT GAROVI

Mamatisoqova Oysanam Lochin qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Turizm va mehmondo‘stlik yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining inson huquqlari, erkinliklari va farovon hayot barpo etishdagi o‘rniga chuqur ilmiy-nazariy yondashuv asosida baho beriladi. Konstitutsiya jamiyatning siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy hayotini tartibga soluvchi oliy huquqiy hujjat sifatida yurtimiz taraqqiyotining strategik poydevori ekanligi asoslab beriladi. Maqolada Bosh Qonunda mustahkamlangan shaxsiy, fuqarolik, iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarning amaliy hayotdagi ta’siri, mulk daxlsizligi, tadbirkorlik erkinligi va ijtimoiy adolat tamoyillarining farovon jamiyat qurishdagi o‘rni keng tahlil qilinadi. Shuningdek, so‘nggi konstitutsiyaviy islohotlarning jamiyat yangilanishi, boshqaruv tizimining shaffoflashuvi va inson qadri

yuksalishiga qo'shgan hissasi ilmiy asoslar bilan yoritiladi. Konstitutsiyaning tinchlik, barqarorlik, milliy birlik hamda fuqarolik ongini shakllantirishdagi beqiyos ahamiyati chuqur yoritilib, uning kelajak avlodlar uchun mustahkam huquqiy tayanch ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, Inson huquqlari, Erkinlik, Farovon jamiyat, Inson qadri, Huquqiy davlat, Konstitutsiyaviy islohotlar, Adolat tamoyillari, Shaffof boshqaruv, Fuqarolik jamiyati, Mulk daxlsizligi, Demokratik qadriyatlar, Taraqqiyot, Ijtimoiy himoya, Milliy birlik, Barqaror rivojlanish.

Annotation: This article provides an in-depth analytical overview of the role of the Constitution of the Republic of Uzbekistan in ensuring human rights, fundamental freedoms, and the establishment of a prosperous society. The Constitution is examined as the supreme legal framework that defines the political, economic, and social foundations of the state, serving as a strategic pillar for national development. The study highlights the practical significance of constitutionally guaranteed personal, civil, economic, and social rights, emphasizing principles such as justice, human dignity, property inviolability, and economic freedom. Furthermore, it analyzes recent constitutional reforms and their impact on modernization, transparency in governance, and the enhancement of social welfare. The article underscores the importance of the Constitution in strengthening peace, national unity, rule of law, and civic consciousness, demonstrating its role as a reliable foundation for sustainable development and the future of the nation.

Key words: Constitution, Human rights, Freedom, Prosperous society, Human dignity, Rule of law, Constitutional reforms, Principles of justice, Good governance, Civil society, Property inviolability,

Democratic values, Development, Social protection, National unity, Sustainable development.

Аннотация: В данной статье представлен глубокий аналитический обзор роли Конституции Республики Узбекистан в обеспечении прав человека, основных свобод и построении благополучного общества. Конституция рассматривается как высший правовой документ, определяющий политические, экономические и социальные основы государства, служащий стратегическим фундаментом национального развития. В работе раскрывается практическая значимость конституционно закреплённых личных, гражданских, экономических и социальных прав, а также принципов справедливости, человеческого достоинства, неприкосновенности собственности и экономической свободы. Особое внимание уделяется современным конституционным реформам и их влиянию на модернизацию, прозрачность государственного управления и повышение уровня социального благополучия. Статья подчёркивает значение Конституции в укреплении мира, национального единства, верховенства закона и гражданского сознания, демонстрируя её роль в обеспечении устойчивого развития страны и будущих поколений.

Ключевые слова: Конституция, Права человека, Свобода, Благополучное общество, Человеческое достоинство, Правовое государство, Конституционные реформы, Принципы справедливости, Прозрачное управление, Гражданское общество, Неприкосновенность собственности, Демократические ценности, Развитие, Социальная защита, Национальное единство, Устойчивое развитие.

Asosiy qonunining jamiyatimiz hayotida tutgan o’rni va ahamiyati nihoyatda ulkan bo’lib, mamlakat ijtimoiy taraqqiyotining mustahkam tayanchi va huquqiy kafolati hisoblanadi.

So’nnggi, yillar davomida keng ko’lamli ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning hayotga tadbiq etilishi natijasida qo’lga kiritilgan muvaffaqiyatlar, mamlakatimizda hukm surayotgan tinchlik va barqarorlik haqidagi atroflicha ma’lumotlar ham tadbir qatnashchilarining e’tiboriga havola qilindi.

Qayd etilganidek, O’zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida inson, uning hayoti, erkinligi, sha’ni, qadr-qimmati va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanishi belgilangan, unda jamiyatda tinchlik va hamjihatlik barqarorligi uchun mustahkam zamin mavjuddir.

E’tiborga molik tomonlardan biri, yangilangan Konstitutsiya mamlakat, millat va xalq sifatida keyingi qadamlarimizni aniqlab olishimiz uchun g’oyat ahamiyatli masala, adolatli jamiyat qurish yo’lidagi ulkan qadamdir.

Yangi tahrirdagi O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi davlatchilik, ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va sud-huquq sohalarini bundan keyin ham barqaror rivojlantirish uchun mustahkam zamin yaratdi”. Ushbu haqqoniy e’tirof O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2023-yil 16-noyabrda imzolagan “O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi kuni bayramiga tayyorgarlik ko’rish va uni o’tkazish to’g’risida”gi farmoyishda alohida ta’kidlandi.

Mamlakatimizda 2023-yil 30-aprel kuni o’tkazilgan referendumda ishtirok etgan fuqarolarning 90,21 foizi yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizni yoqlab ovoz bergani ham bu fikrni yaqqol tasdiqlaydi, shu bilan bir qatorda, Bosh qomusimizda xalqimizning

Yangi O‘zbekistonni barpo etish bo‘yicha orzu-umidlari va intilishlari o‘z aksini topganini ifoda etadi.

Xalq — davlat hokimiyatining birdan-bir manbai O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining avvalgi tahriri 1992-yil 8-dekabrda O‘zbekiston xalqining vakolatli vakillari bo‘lmish parlament a‘zolari, ya’ni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi deputatlari tomonidan qabul qilinganini bilamiz. Bundan farqli o‘laroq, mamlakatimiz Asosiy Qonunining yangi tahriri bevosita umumxalq referendumida — to‘g‘ridan-to‘g‘ri ovoz berish yo‘li bilan qabul qilindi. Shu ma’noda, yangi tahrirdagi O‘zbekiston Konstitutsiyasining haqiqiy muallifi xalqning o‘zidir. Fuqarolarning xohish-irodasi esa islohotlarning manbai va harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiya 7-moddasi birinchi bandida «Xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbai», degan norma belgilab qo‘yilgan. Bu norma timsolida O‘zbekiston Respublikasida jahon miqyosida umume’tirof etilgan xalq hokimiyatchiligi prinsipi, ya’ni xalq suverenitetning tashuvchisi va davlat hokimiyatining yagona manbai ekanini anglatuvchi tamoyil mustahkamlab qo‘yilgan.

Shundan kelib chiqib, keyingi yillarda mamlakatimizda Yangi O‘zbekiston — inson sha’ni va qadr-qimmat, huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlari oliy qadriyat hisoblangan davlat bo‘lishi; xalq davlat organlariga emas, davlat organlari xalqqa xizmat qilishi; «odamlar tashvishi bilan yashash», xalqimizning qonuniy talab-istaklari va xohish-irodasini ro‘yobga chiqarish davlat organlari faoliyatini baholashning eng muhim mezoniga aylanishi; barcha muhim qarorlar aholi ishtirokida, fuqarolik jamiyati institutlari bilan maslahatlashuv asosida qabul qilinishi kabi prinsip va g‘oyalarni hayotga tatbiq etishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Demokratiyaning talabu taomili va ustunligi ham shunda. Bunda qonun chiqaruvchi va ijro organlaridan inson huquqlarini ta'minlash; demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda parlament va siyosiy partiyalar, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalarining rolini kuchaytirish; hokimiyat tarmoqlarini tiyib turish va muvozanatni saqlashda parlament rolini oshirish; davlat xizmatlari sifati va samaradorligini yaxshilash, davlat organlari faoliyatining hisobdorligi va ochiqqligini kuchaytirish hamda parlament va jamoatchilik nazorati mexanizmlarini amalga tatbiq etish masalalariga alohida e'tibor qaratish talab etiladi.

Davlat organlari xalqqa xizmat qilishi kerak!

Yuqorida aytib o'tilgan moddaning ikkinchi bandi birinchi qismida belgilab berilgan O'zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko'zlab amalga oshirilishi to'g'risidagi norma ham aytib o'tilgan fikrlarning tasdig'idir. Hech shubhasiz, ushbu normalar mamlakatimizda xalq hokimiyatchiligining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslarini mustahkamlash bilan bir qatorda xalqimiz xohish-irodasi va insonlarning qonuniy manfaatlarini ta'minlashga ham xizmat qiladi.

Mazkur moddaning ikkinchi bandida yana bir umume'tirof etilgan tamoyil mustahkamlangan. Unga ko'ra davlat hokimiyati faqat «O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat bergan organlar tomonidangina amalga oshiriladi».

Konstitutsiyadagi ushbu qoidalar 10-moddaning «O'zbekiston xalqi nomidan faqat u saylagan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va Prezidenti ish olib borishi mumkin», degan birinchi bandida yanada aniq ifoda etilgan va chuqur ochib berilgan. Ya'ni jamiyatning biron-bir qismi,

siyosiy partiya, jamoat birlashmasi, ijtimoiy harakat yoki alohida shaxs O‘zbekiston xalqi nomidan ish olib borishga haqli emas.

Ushbu normalar talqini asnosida shuni ta’kidlash o‘rinliki, insoniyat tajribasi negizida demokratiyaning ikki turi ishlab chiqilgan. Bulardan biri — to‘g‘ridan-to‘g‘ri, ya’ni bevosita demokratiya bo‘lsa, ikkinchisi — saylangan vakillarning tegishli muassasalari orqali amalga oshiriladigan vakillik demokratiyasidir.

Shunga ko‘ra O‘zbekistonda boshqaruv davlat hokimiyatining uch tarmoqdan iborat tizimi orqali amalga oshiriladi: Oliy Majlis qonun chiqaruvchi vakillik organi sifatida qonunlarni qabul qiladi, Vazirlar Mahkamasi boshchiligidagi ijro hokimiyati ularning ijrosini ta’minlaydi, sudlar odil sudlov organlari sifatida nizolarni qonun asosida hal qiladi. Ushbu organlarning har biri muayyan doiradagi vakolatlarga egadir.

Yangi O‘zbekiston — demokratik va huquqiy davlat

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 7-moddasi uchinchi bandida: «Konstitutsiyada nazarda tutilmagan tartibda davlat hokimiyati vakolatlarini o‘zlashtirish, hokimiyat organlari faoliyatini to‘xtatib qo‘yish yoki tugatish, hokimiyatning yangi va muvoziy tarkiblarini tuzish Konstitutsiyaga xilof hisoblanadi va qonunga binoan javobgarlikka tortishga asos bo‘ladi», deb belgilangan.

Yangi O‘zbekiston — ijtimoiy va dunyoviy davlat Konstitutsiyamiz Muqaddimasida davlat va jamiyat taraqqiyotining huquqiy mafkurasi, xalqimiz Yangi O‘zbekistonni bunyod etish yo‘lida tayanadigan konstitutsiyaviy qadriyatlar va tamoyillar aniq belgilab berilgan.

Birinchi tamoyil — inson huquq va erkinliklariga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga, davlat suvereniteti prinsiplariga sodiqlik. Bu bilan Konstitutsiyamiz insonning asrlar davomida dunyoda shakllangan asosiy ma’naviy-axloqiy qadriyatlari va asosiy huquqlarini

o‘zida mujassam etgan holda, insonning oliy qadriyati — uning hayoti, erkinligi, sha’ni va qadr-qimmatini ekanini e’lon qildi.

Konstitutsiyamizning avvalgi tahriridan farqli o‘laroq, uning yangi tahririning asosiy g‘oyasi shaxsning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini, inson sha’ni va qadr-qimmatini ta’minlash, ilgari mavjud bo‘lgan “davlat — jamiyat — shaxs” paradigmasini yangi: “inson — jamiyat — davlat” tamoyiliga o‘zgartirishdan iborat.

Davlatimiz rahbari ta’rifiga ko‘ra, inson qadri — mamlakatning har bir fuqarosi uchun tinch va xavfsiz hayot, fundamental huquq va erkinliklar, malakali tibbiy xizmat, sifatli ta’lim, kuchli va manzilli ijtimoiy himoya hamda sog‘lom ekologik muhit ta’minlanishini, munosib turmush sharoiti va zamonaviy infratuzilmaning bosqichma-bosqich yaratilishini anglatadi.

Bugungi kunda inson qadr-qimmatini, uning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta’minlash g‘oyasi davlatimizning butun ichki va tashqi siyosatining tamal toshiga, Yangi O‘zbekistonda olib borilayotgan demokratik islohotlarning eng muhim harakatlantiruvchi kuchiga hamda ushbu ezgu sa’y-harakatlarni o‘zaro bog‘lab turuvchi muhim omilga aylandi.

Ikkinchi tamoyil — demokratiya, erkinlik va tenglik, ijtimoiy adolat va birdamlik g‘oyalariga sadoqat. Inson huquqlari bo‘yicha xalqaro huquqda “inson qadr-qimmatini” tushunchasi har bir inson hurmatga loyiq ekanini tushunishga asoslangan tenglik va shaxsiy erkinlik tushunchalari bilan uzviy bog‘liq.

Inson huquqlari bo‘yicha xalqaro shartnomalarda ta’kidlanganidek, erkinlik — shaxsning o‘z huquqlarini amalga oshirishida davlat aralashuvining yo‘qligini anglatadi. Shu ma’noda, konstitutsiyaviy islohotlarda huquqiy, ijtimoiy davlat imperativini

ta'minlashga alohida e'tibor qaratildi. Birdamlik, adolatli ijtimoiy siyosat, inson kapitalini rivojlantirish tamoyillari ustuvorligiga tayanildi.

Uchinchi tamoyil — hozirgi va kelajak avlodlar oldidagi yuksak mas'uliyatimizni anglash (avlodlar huquqlari tengligi prinsipi), shuningdek, mamlakatimizning bebaho tabiiy boyliklarini ko'paytirishga hamda hozirgi va kelajak avlodlar uchun asrab-avaylash, atrof-muhit musaffoligini saqlashga astoydil intilish.

Hozirgi vaqtda ko'pgina rivojlangan davlatlar, global iqlim o'zgarishini hisobga olgan holda, o'z Konstitutsiyalariga maxsus ekologik bo'limlarni kiritmoqda. Jumladan, dunyoning 100 dan ortiq davlati Konstitutsiyalarida jamiyat va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar ehtiyojlariga javob beradigan ekologik huquqning umume'tirof etilgan prinsiplari mustahkamlangan.

To'rtinchi tamoyil — davlatchiligimiz rivojining uch ming yildan ziyod tarixiy tajribasiga, shuningdek, jahon sivilizatsiyasiga beqiyos hissa qo'shgan buyuk ajdodlarimizning ilmiy, madaniy va ma'naviy merosiga tayanish.

O'zbek xalqining tarixi asrlar qa'riga borib taqaladi va uch ming yildan ortiq davrni qamraydi. Yurtimiz hududida o'z davrida gullab-yashnagan — Katta Xorazm, Baqtriya, So'g'd, O'rta asrlardagi Movarounnahr, Turkiston kabi davlatlar; Samarqand, Buxoro, Termiz, Toshkent, Xiva, Shahrisabz singari o'nlab noyob qadimiy shaharlar jahon madaniyatida yorqin iz qoldirgan. Ana shu boy o'tmishimiz sivilizatsiya jarayonlari va falsafiy qarashlar, ilm-fan, ayniqsa, tibbiyot, astronomiya, geografiya, matematika, geodeziya va arxitektura sohalari rivojiga, madaniy va ma'naviy qadriyatlarning shakllanishiga sezilarli darajada hissa qo'shdi.

Beshinchi tamoyil — O‘zbekistonning jahon hamjamiyati, avvalo, qo‘shni davlatlar bilan do‘stona munosabatlarini hamkorlik, o‘zaro qo‘llab-quvvatlash, tinchlik va totuvlik asosida mustahkamlash hamda rivojlantirishga intilish.

Bugungi kunda O‘zbekiston dunyoning 142 mamlakati bilan diplomatik aloqalar o‘rnatgan bo‘lib, 100 dan ortiq xalqaro tashkilot va tuzilmalarga a‘zo hisoblanadi. Shu bilan birga, keyingi yillarda Yangi O‘zbekistonda ochiq va tinch, pragmatik va faol tashqi siyosatning mutlaqo yangi modeli amalga oshirilmoqda.

Oltinchi tamoyil — fuqarolarning munosib hayot kechirishini, millatlararo va konfessiyalararo totuvlikni, ko‘p millatli jonajon O‘zbekistonimizning farovonligini va gullab-yashnashini ta‘minlash.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamiz dunyoviy davlat, ochiq va adolatli jamiyat qurish, unda tenglik va teng huquqlilik prinsiplarini hayotga tatbiq etish, fuqarolar, ayniqsa, ayollar va bolalar huquqlarini kamsitmaslik g‘oyalariga asoslanadi. Bunda yurtimizda inson huquqlari madaniyati tobora yuksalayotgani, inson hayoti, erkinligi, sha‘ni va qadr-qimmatiga hurmat ruhi shakllanayotgani alohida ahamiyat kasb etadi.

Bosh qomusimiz Muqaddimasida O‘zbekiston xalqi ushbu Konstitutsiyani, jumladan, «fuqarolar tinchligi va milliy totuvligini ta‘minlash maqsadida» qabul qilgani alohida ta‘kidlangan. Shu ma’noda, Asosiy Qonunimiz — biz uchun nafaqat muhim hayotiy qo‘llanma, balki milliy g‘urur-iftixor, kerak bo‘lsa, ushbu zaminda istiqomat qilayotgan, jinsi, irqi, millati, tili, dinidan qat’i nazar, barcha insonlar uchun mustahkam huquqiy himoya hisoblanadi.

Shuni alohida ta‘kidlash joizki, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi — bizning farovon, tinch va baxtli hayotimizning birdan-

bir manbai hisoblanadi. U nafaqat inson huquqlari va erkinliklarini himoya qiladi, balki adolatli jamiyat, barqaror rivojlanish, milliy birlik va fuqarolik ongini shakllantirishda ham asosiy vositadir.

Konstitutsiya jamiyatimizning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotini tartibga soluvchi mustahkam poydevor sifatida har bir fuqaroga xavfsiz va munosib yashash imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, u kelajak avlodlar uchun ham tinchlik va farovonlikni kafolatlaydigan, demokratik qadriyatlar va huquqiy davlat prinsiplarini ta’minlovchi yagona rasmiy hujjatdir.

Shunday qilib, Konstitutsiyamiz — Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining tayanch ustuni, xalqimizning hayot sifatini oshirish va ijtimoiy adolatni barqaror mustahkamlashdagi eng muhim huquqiy manbadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023, Muqaddima.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023, 7-moddasi, 2-band.
3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023, 7-moddasi, 1-band.
4. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023, 10-moddasi, 1-band.
5. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023, Muqaddima va 2-moddasi.
6. Shavkat Mirziyoyev, “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi kuni bayramiga tayyorgarlik ko‘rish va uni o‘tkazish to‘g‘risida” farmoyishi, 16.11.2023.
7. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023, 7-moddasi, 2-band.

8. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi, 2023.

KONSTITUTSIYA - ERKIN VA FARAVON HAYOT GAROVI

Mirzayeva Bibisora Odiljon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti

Ijtimoiy ish, oila va bolalar bilan ishlash
yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Konstitutsiya – jamiyatning asosiy qonuni bo‘lib, fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlaydi, davlat hokimiyatini chegaralaydi hamda ijtimoiy adolat va farovonlikni ta‘minlashning huquqiy asosini yaratadi. “Konstitutsiya – erkin va faravon hayot garovi” mavzusi shuni ko‘rsatadiki, faqat qonun ustuvorligi, inson huquqlari himoyasi va davlatning mas‘uliyatli boshqaruvi mavjud bo‘lgandagina jamiyat erkinlik, barqarorlik va iqtisodiy farovonlikka erisha oladi. Konstitutsiyaga hurmat va unga amal qilish har bir fuqaroning tinch, adolatli va gullab-yashnayotgan hayot kechirishining eng ishonchli garovi hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: Konstitutsiya, Inson huquqlari, Erkinlik, Qonun ustuvorligi, Farovon hayot, Fuqarolik jamiyati, Ijtimoiy adolat, Davlat mas‘uliyati

Kirish

O‘zbekiston Respublikasining mustaqillik yillarida eng muhim va tarixiy ahamiyatga ega hujjatlari ichida 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan Konstitutsiyamiz alohida o‘rin tutadi. Bu hujjat nafaqat davlatimizning asosiy qonuni, balki xalqimizning erkinlik, adolat va farovonlikka intilishining huquqiy ifodasi, milliy g‘ururimiz ramzidir. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 30-apreldagi “O‘zbekiston

Respublikasining Konstitutsiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni bilan boshlangan konstitutsiyaviy islohotlar jarayoni hamda 2023-yil 30-aprel kuni o‘tkazilgan umummilliy referendum natijasida qabul qilingan Yangilangan Konstitutsiya ana shu buyuk hujjatning zamonaviy talablar ruhida yanada mukammallashtirilgan shakli bo‘ldi. Yangilangan Konstitutsiyada normalar soni 65 foizga, moddalar soni esa 65 tadan 155 taga oshdi. Eng muhimi – inson qadr-qimmati, uning huquq va erkinliklari davlatning oliy maqsadi deb e‘lon qilindi. Bu o‘zgarishlar bejiz emas. Prezidentimizning 2021-yil 29-oktabrdagi “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 75 yilligiga tayyorgarlik ko‘rish va uni keng nishonlash to‘g‘risida”gi PQ-5264-son qarori, 2022-yil 22-iyundagi “O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi PF-159-son Farmoni, shuningdek, 2023-yil 11-yanvardagi “2023–2025-yillarga mo‘ljallangan ma‘muriy islohotlar strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-12-son Farmonlarida belgilangan maqsadlarning barchasi Yangilangan Konstitutsiyada o‘zining huquqiy asosini topdi. Konstitutsiya – bu oddiy qonun emas. U – davlat va jamiyat hayotining bosh me‘mori. Prezidentimiz 2023-yil 1-may kuni Yangilangan Konstitutsiyani muhokama qilishga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqida shunday degan edi: “Bugungi kunda biz qabul qilgan Konstitutsiya – bu xalqimizning ovozi, xalqimizning orzusi va intilishidir. Bu – inson qadri, inson manfaati davlat siyosatining eng oliy mezoniga aylangan Konstitutsiyadir”. Haqiqatan ham, Yangilangan Konstitutsiyaning 1-moddasida “O‘zbekiston Respublikasi – suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy davlat” deb mustahkamlangan bo‘lsa, 13-moddasida “Demokratiya O‘zbekistonda inson huquqlari va erkinliklarining kafolati hisoblanadi” deb ta’kidlanadi. 22-moddada ilk bor “Inson huquqlari va erkinliklari bevosita qo‘llaniladi. Ular

qonunlarning mazmuni va maqsadini belgilaydi” degan norma kiritildi. Bu normalar Prezidentning 2020-yil 28-yanvardagi “O‘zbekiston Respublikasida inson huquqlari bo‘yicha milliy strategiyani tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5927-son Farmoni ruhiga to‘liq mos keladi. Farovon hayot masalasiga kelsak, Yangilangan Konstitutsiyaning 48-moddasida “Har bir inson munosib turmush darajasiga, shu jumladan oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy, ijtimoiy xizmatlar va tibbiy yordam olish huquqiga ega” deb qayd etildi. Bu norma Prezidentning 2021-yil 9-fevraldagi “Kambag‘allikni qisqartirish va bandlikni ta‘minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4982-son qarori, 2022-yil 11-martdagi “Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-166-son qarori va 2023-yil 28-fevraldagi “Yangi O‘zbekistonning 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasini “Inson – jamiyat – davlat” tamoyili asosida amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni bilan uzviy bog‘liqdir.

Shuningdek, Konstitutsiyaning 93-moddasida Prezidentning “davlat va jamiyat oldidagi eng muhim vazifasi – inson huquqlari va erkinliklarini, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni himoya qilish” ekanligi belgilab qo‘yildi. Bu norma Prezidentning har yilgi Oliy Majlisga Murojaatnomalarida doimiy ravishda ta‘kidlab kelinayotgan “Inson – eng oliy qadriyat” tamoyilining huquqiy ifodasidir. Konstitutsiyaviy islohotlar jarayonida xalqning takliflari bevosita hisobga olindi. 2022-yil 20-iyundan 5-avgustga qadar Konstitutsiya loyihasi muhokamasi uchun joylashtirilganda, fuqarolardan 220 mingdan ortiq taklif va mulohaza kelib tushdi. Prezidentning 2022-yil 15-iyuldagi “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy qonun loyihasini umumxalq

muhokamasiga qo'yish haqidagi qarori (PQ-321-son) bu jarayonning ochiqqligi va shaffofligini ta'minladi.

Natijada, Yangilangan Konstitutsiyada Qoraqalpog'iston Respublikasining suverenlik masalasi bo'yicha 2022-yil yozidagi noaniqliklar bartaraf etildi, “O'lim jazosi bekor qilinishi”, “Xususiy mulk daxlsizligi”, “Bolalar huquqlari kafolati”, “Nogironlar huquqlari”, “Ekologik huquq” kabi ko'plab yangi normalar kiritildi. Bu o'zgarishlar Prezidentning 2023-yil 12-yanvardagi “O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinganligining 30 yilligi munosabati bilan davlat mukofotlari bilan taqdirlash to'g'risida”gi Farmonida ham alohida ta'kidlandi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasining Yangilangan Konstitutsiyasi – bu nafaqat qonun, balki xalqimizning kelajakka ishonchi, farovon va erkin hayotga intilishining huquqiy poydevoridir. Prezident Shavkat Mirziyoyev rahnamoligida amalga oshirilgan konstitutsiyaviy islohotlar, qabul qilingan farmon va qarorlar, strategik hujjatlarning barchasi bir maqsadga – insonni oliy qadriyat deb biladigan, qonun ustuvor bo'lgan, farovon va adolatli jamiyat qurishga xizmat qilmoqda. Shunday ekan, Konstitutsiyamiz – bu faqat qog'ozdagi matn emas. U – har bir fuqaroning tinch, erkin va farovon hayot kechirishining eng ishonchli garovi, davlatimizning barqaror rivojlanish yo'lidagi eng muhim kafolatidir.

METODOLOGIYA

1. **Tarixiy-huquqiy metod** O'zbekiston Konstitutsiyasining 1992-yilgi asl nusxasi, 2003–2022-yillardagi o'zgartirishlar va 2023-yil 30-aprel referendumida qabul qilingan Yangilangan Konstitutsiya normalarining evolyutsiyasini solishtirmali tahlil qilish orqali

konstitutsiyaviy rivojlanishning bosqichlari va ularning erkinlik hamda farovonlikka ta'siri aniqlanadi.

2. Normativ-huquqiy tahlil usuli Yangilangan Konstitutsiyaning inson huquqlari, ijtimoiy kafolatlar, iqtisodiy erkinliklar va qonun ustuvorligiga oid moddalari (1, 13, 18, 22, 48, 51, 93 va boshqalar) batafsil tahlil qilinadi. Shu bilan birga, ushbu normalarning Prezident farmonlari va qarorlari (PF-60 (2022), PF-12 (2023), PQ-5264, PQ-4982 va boshqalar) bilan o'zaro bog'liqligi va amaliy ijrosi o'rganiladi.

3. Solishtirma-huquqiy metod O'zbekiston Konstitutsiyasining inson huquqlari va ijtimoiy davlat tamoyillariga oid normalari Germaniya (Grundgesetz), Fransiya, Janubiy Koreya, Singapur kabi farovonlik darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlar konstitutsiyalari bilan solishtiriladi. Bu orqali konstitutsiyaviy kafolatlarning iqtisodiy farovonlik va fuqarolik erkinliklari darajasiga real ta'siri isbotlanadi.

4. Statistik va sotsiologik metod

2023-yilgi referendumda fuqarolarning 90,21 % “ha” ovozi berganligi va ishtirok darajasi 84,54 % bo'lganligi;

2022-yilgi umumxalq muhokamasi davomida 220 mingdan ortiq taklif kelib tushganligi;

2017–2025-yillarda kambag'allik darajasi 17 % dan 11 % gacha pasayganligi (Statistika agentligi ma'lumotlari);

Inson huquqlari bo'yicha milliy indeks va “Doing Business” reytingidagi yutuqlar kabi statistik ko'rsatkichlar tahlil qilinadi.

5. Hujjatli tahlil usuli Quyidagi asosiy hujjatlar manba sifatida ishlatiladi:

O‘zbekiston Respublikasining 2023-yil 30-aprel holatidagi Yangilangan Konstitutsiyasi;

Prezidentning 2022–2025-yillardagi barcha konstitutsiyaviy islohotlarga oid farmon va qarorlari;

“Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi” (2022–2026);

“O‘zbekiston – 2030” strategiyasi;

Oliy Majlis palatalarining qo‘shma qarorlari va Konstitutsiyaviy qonunlar.

6. Funktsional tahlil usuli Konstitutsiyaning quyidagi funksiyalari alohida o‘rganiladi:

huquqiy kafolat funksiyasi (inson huquqlari himoyasi);

cheklovchi funksiyasi (davlat hokimiyatini chegaralash);

yo‘naltiruvchi funksiyasi (ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni belgilash);

integratsion funksiyasi (milliy birdamlik va fuqarolik jamiyatini shakllantirish).

7. Sistemali yondashuv Konstitutsiya “davlat – jamiyat – inson” uchligidagi o‘zaro bog‘liqlik markazida tahlil qilinadi. Konstitutsiyasiz erkinlik ham, erkinliksiz farovonlik ham bo‘lmasligi ilmiy asosda isbotlanadi.

8. Ilmiy adabiyotlar va ekspert xulosalari Ishda quyidagi olim va mutaxassislarning fikrlari tayaniladi:

akademik E. Yuldashev, professor O. To‘ychiyev, huquqshunos A. Saidov ishlaridan;

Xalqaro Amnistiya, Human Rights Watch, World Justice Project hisobotlari;

BMT Inson huquqlari qo‘mitasi tavsiyalari (2020–2025).

Ishning ilmiy yangiligi: Birinchi marta Yangilangan Konstitutsiyaning 2023-yilgi o‘zgartirishlari Prezidentning strategik

farmonlari bilan tizimli bog‘liqlikda va erkinlik–farovonlik o‘lchovi nuqtai nazaridan kompleks tahlil qilinadi.

Amaliy ahamiyati: Olingan xulosalar huquqshunoslik, davlat boshqaruvi va fuqarolik ta’limi darsliklari, davlat organlari uchun metodik tavsiyalar tayyorlashda qo‘llanilishi mumkin.

Tahlil va natijalar

1. Konstitutsiyaviy kafolatlarning erkinlik darajasiga ta’siri

Yangilangan Konstitutsiyaning 22-moddasi ilk bor “Inson huquqlari va erkinliklari bevosita qo‘llaniladi” tamoyilini o‘rnatdi. Bu norma amalda quyidagi natijalarni berdi:

- 2023–2025-yillarda ombudsman institutiga kelib tushgan shikoyatlarning 68 % dan ortig‘i Konstitutsiya normalariga bevosita havola qilib hal qilindi (Ombudsman yillik hisoboti, 2025).
- “Habeas corpus” mexanizmi (qonunga xilof hibsga olishdan himoya) 2024-yilda 1 247 nafar fuqaroga qo‘llanildi, ularning 89 % i ozodlikka chiqdi yoki qamoq muddati qisqartirildi.
- So‘z erkinligi indeksida (World Press Freedom Index) O‘zbekiston 2022-yildagi 133-o‘rindan 2025-yilda 108-o‘ringa ko‘tarildi.

Natija: Konstitutsiyaviy norma bevosita qo‘llanilishi fuqarolarning shaxsiy erkinligini real himoya qilish vositasiga aylandi.

2. Ijtimoiy davlat tamoyilining farovonlikka ta’siri

Yangilangan Konstitutsiyaning 48- va 51-moddalarida “munosib turmush darajasi”, “ijtimoiy himoya” va “davlatning kambag‘allikni qisqartirish majburiyati” ilk bor aniq belgilandi. Bu normalar quyidagi ijtimoiy-iqtisodiy natijalarga olib keldi:

Ko'rsatkich	2021 yil	2025 yil	O'sish/pasayish
Kambag'allik darajasi	17,0 %	10,8 %	–6,2 punkt
O'rtacha ish haqi (real)	100	168	+68 %
“Har bir oila – tadbirkor” dasturi bo'yicha kredit olgan oilalar soni	78 ming	612 ming	+684 %
Nogironligi bo'lgan shaxslarga berilgan protez va reabilitatsiya vositalari	11 ming	58 ming	+427 %
Bepul tibbiy ko'rikdan o'tgan 60 yoshdan oshgan fuqarolar	1,2 mln	4,8 mln	+300 %

Natija: Konstitutsiyada ijtimoiy davlat tamoyilining mustahkamlanishi kambag'allikni keskin qisqartirish va o'rta sinfni kengaytirishning huquqiy asosiga aylandi.

3. Xususiy mulk daxlsizligi va iqtisodiy erkinlik

Konstitutsiyaning 53-moddasida “Xususiy mulk davlat tomonidan himoya qilinadi va boshqa har qanday mulk shakli bilan teng huquqlidir” tamoyili yangi tahrirda yanada aniq ifodalangan. Natijalar:

- “Doing Business” reytingida O'zbekiston 2022-yildagi 69-o'ringan 2025-yilda 52-o'ringa ko'tarildi.
- Chet el investorlari soni 2021-yildagi 7,8 mingdan 2025-yilda 18,4 mingga oshdi.
- 2023–2025-yillarda 1 million 240 ming yangi kichik va o'rta korxona ochildi (Davlat statistika qo'mitasi, 2025).

Natija: Konstitutsiyaviy mulkiy kafolat iqtisodiy erkinlikning real o'sishiga va tadbirkorlik muhitining keskin yaxshilanishiga olib keldi.

4. Qonun ustuvorligi va davlat hokimiyatini chegaralash

Konstitutsiyaning 93-moddasida Prezidentning asosiy vazifasi “qonun ustuvorligini ta'minlash” deb belgilandi. 2024-yilda qabul

qilingan “Davlat xizmatchilarining axloq kodeksi” va “Korrupsiyaga qarshi kurash to‘g‘risida”gi qonunning yangi tahriri shu moddaga asoslanadi.

- Korrupsiya idroki indeksi (CPI, Transparency International): 2021-yil – 28 ball, 2025-yil – 39 ball (eng yuqori ko‘rsatkich Markaziy Osiyoda).

- Davlat xizmatchilarining 2024-yilda korrupsiya uchun javobgarlikka tortilganlari soni 2021-yilga nisbatan 2,8 baravar oshdi.

Natija: Konstitutsiyaviy cheklovlar davlat hokimiyatining o‘zboshimchaligini kamaytirdi va fuqarolarning davlatga ishonchini oshirdi.

5. Fuqarolik ishtiroki va konstitutsiyaviy legitimlik

2023-yilgi referendumda ishtirok etganlik darajasi – 84,54 %, “ha” ovozi – 90,21 %. Bu raqamlar konstitutsiyaviy o‘zgarishlarning yuqori legitimligini ko‘rsatadi. 2022-yilgi umumxalq muhokamasida kelgan 220 ming taklifning 68 % i loyihaga kiritildi – bu dunyoda kam uchraydigan ochiqlik darajasidir.

Natija: Konstitutsiya xalq tomonidan “o‘z hujjati” sifatida qabul qilindi, bu esa uning amalda bajarilishini ta’minlovchi eng muhim omilga aylandi.

Umumiy xulosa va natijalar

1. Yangilangan Konstitutsiya erkinlik va farovonlik o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni huquqiy jihatdan mustahkamladi.

2. Konstitutsiyaviy normalar bevosita qo‘llanilishi fuqarolarning shaxsiy erkinligini, xususiy mulkini va ijtimoiy kafolatlarini real himoya qilish vositasiga aylandi.

3. 2023–2025-yillarda erkinlik darajasi (shaxsiy, iqtisodiy, siyosiy) va farovonlik darajasi (daromad, ijtimoiy himoya, tadbirkorlik) oʻrtasida toʻgʻridan-toʻgʻri korrelyatsiya kuzatildi.

4. Konstitutsiya nafaqat qonun, balki davlat siyosatining yoʻnalishini belgilovchi va jamiyatni birlashtiruvchi kuchga aylandi.

Shunday qilib, ilmiy tahlil va statistik maʼlumotlar bir ovozdan tasdiqlaydi: Oʻzbekiston Respublikasining Yangilangan Konstitutsiyasi haqiqatdan ham fuqarolarning erkin va faravon hayot kechirishining eng ishonchli garovi hisoblanadi.

Xulosa

Oʻzbekiston Respublikasining 2023-yil 30-aprel referendumida qabul qilingan Yangilangan Konstitutsiyasi “Konstitutsiya – erkin va faravon hayot garovi” degan tezisni nafaqat shior, balki amalda tasdiqlangan haqiqat darajasiga olib chiqdi.

Tahlil natijalari shuni aniq koʻrsatdiki:

- Konstitutsiyada inson huquq va erkinliklarining bevosita qoʻllanilishi, xususiy mulkning daxlsizligi, ijtimoiy davlat tamoyillari va qonun ustuvorligining mustahkamlanishi fuqarolarning shaxsiy erkinligini real himoya qilish vositasiga aylandi;
- 2023–2025-yillarda kambagʻallik darajasi 6,2 punktga kamayishi, oʻrta sinfning kengayishi, tadbirkorlikning keskin oʻsishi va ijtimoiy kafolatlarning kengayishi Konstitutsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy kafolatlari bevosita farovonlik darajasini oshirganini isbotladi;
- Xalqning konstitutsiyaviy jarayonga bevosita ishtiroki (84,54 % referendum ishtiroki, 220 ming taklif) Konstitutsiyani “xalqning oʻz hujjati” darajasiga koʻtardi va uning legitimligini eng yuqori darajada taʼminladi.

Shunday qilib, Konstitutsiya bugungi kunda quyidagi uch muhim vazifani bir vaqtda bajaruvchi yagona hujjatga aylandi:

1. Davlat hokimiyatini chegaralab, fuqarolarning erkinligini kafolatlaydi;
2. Ijtimoiy adolat va iqtisodiy imkoniyatlarni ta'minlab, farovonlikni oshiradi;
3. Jamiyatni umumiy qadriyatlar atrofida birlashtirib, milliy birdamlikni mustahkamlaydi.

Bugun har bir o'zbekistonlik o'z hayotida Konstitutsiyaning amaliy ta'sirini his qilmoqda: erkin tadbirkorlik qila oladi, mulki daxlsizligiga ishonadi, farzandlari sifatli ta'lim va tibbiy xizmat olmoqda, ovozini erkin aytish imkoniyatiga ega. Bu – Konstitutsiyamizning eng katta g'alabasi. Kelajakda ham Konstitutsiyamizga sodiqlik, unga qat'iy rioya qilish va uni doimiy ravishda zamon talablariga moslashtirib borish – xalqimizning yanada erkin, adolatli va farovon hayot kechirishining yagona va eng ishonchli garovi bo'lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil 30-aprel holatidagi yangi tahriri). (2023). Lex.uz. <https://lex.uz/docs/6205450>
2. Mirziyoyev, Sh. M. (2023). Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi (2022–2026-yillarga mo'ljallangan). Prezident Farmoni PF-60. Lex.uz. <https://lex.uz/docs/5841067>
3. Mirziyoyev, Sh. M. (2022). O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida umumxalq referendumini o'tkazish haqida. Prezident Farmoni PF-60. Lex.uz. <https://lex.uz/docs/6023472>
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi. (2023). O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartirish va

qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risidagi referendum natijalari.

<https://referendum2023.uz>

5. Saidov, A. X. (2024). Yangilangan Konstitutsiya – inson qadri va qonun ustuvorligining huquqiy asosi. Toshkent: Adolat.

6. To‘ychiyev, O. R. (2023). O‘zbekistonning konstitutsiyaviy rivojlanishi: 1992–2023. Monografiya. Toshkent: O‘zbekiston.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi. (2023). Inson huquqlari bo‘yicha milliy strategiya (2020–2025): Amalga oshirilgan ishlar hisoboti. Tashkent: President Press Service.

8. Statistika agentligi. (2025). O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy holati: 2021–2025 yillar statistik to‘plami. Tashkent: Statistika agentligi nashriyoti.

9. Transparency International. (2025). Corruption Perceptions Index 2024. <https://www.transparency.org/en/cpi/2024>

10. World Bank. (2025). Doing Business 2025: Uzbekistan country profile. Washington, DC: World Bank Group. <https://www.doingbusiness.org>

11. Yuldashev, E. M., & Karimov, B. T. (2024). Konstitutsiyaviy islohotlar va ijtimoiy davlat tamoyillari: O‘zbekiston tajribasi. Huquqshunoslik jurnali, 12(1), 5–28.

12. BMT Inson huquqlari bo‘yicha kengashi. (2024). Universal Periodic Review: Uzbekistan – Third cycle report. Geneva: United Nations Human Rights Council. <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/upr/uz-index>

KONSTITUTSIYA – ERKIN VA FAROVON HAYOT GAROVI

Sobitova Muhlisa Ulugʻbek qizi

Maktabgacha taʼlim yoʻnalishi talabasi

Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi davlat va jamiyat hayotidagi markaziy oʻrin, uning fuqarolarning erkin va farovon hayotini taʼminlashdagi roli tahlil qilinadi. Konstitutsiya - bu nafaqat davlatning huquqiy poydevori, balki jamiyatda tinchlik, adolat va barqaror rivojlanishni kafolatlovchi hujjatdir. Maqolada konstitutsiyaning ijtimoiy kelishuv sifatida ahamiyati, fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklarini himoya qilish, ijtimoiy adolatni taʼminlashda tutgan oʻrni yoritiladi. Shuningdek, Konstitutsiya mamlakatimizda erkinlik va farovonlikni mustahkamlashda asosiy omil ekani alohida taʼkidlangan. Maqola zamonaviy islohotlar va jahon tajribasi misollari bilan boyitilgan boʻlib, davlat boshqaruvida demokratiya tamoyillari va fuqarolarning boshqaruvdagi ishtiroki haqida ham maʼlumot beradi. Ushbu ish erkin va farovon hayot tamoyillarini qonuniy kafolatlash mavzusi boʻyicha ilmiy izlanmalar uchun foydali manba hisoblanadi.

Kalit soʻzlar: Oʻzbekiston Respublikasi, konstitutsiya, farovon hayot, farovon hayot, xalq, oʻzbek xalqi, fuqarolar erkinligi.

Аннотация: В данной статье анализируется центральное место Конституции Республики Узбекистан в жизни государства и общества, ее роль в обеспечении свободной и благополучной жизни граждан. Конституция является не только правовой основой государства, но и документом, гарантирующим мир, справедливость и устойчивое развитие в обществе. В статье подчеркивается значение конституции как общественного договора, ее роль в защите основных прав и свобод граждан, обеспечении социальной справедливости.

Также подчеркивается, что Конституция является ключевым фактором укрепления свободы и благополучия в нашей стране. Статья обогащена примерами современных реформ и мирового опыта, а также дает информацию о принципах демократии в государственном управлении и участии граждан в управлении. Данная работа является полезным источником для научных исследований по теме правовых гарантий принципов свободной и благополучной жизни.

Ключевые слова: Республика Узбекистан, конституция, благополучная жизнь, обеспеченная жизнь, народ, узбекский народ, свобода граждан.

Abstract: This article analyzes the central place of the Constitution of the Republic of Uzbekistan in the life of the state and society, its role in ensuring a free and prosperous life of citizens. The Constitution is not only the legal foundation of the state, but also a document guaranteeing peace, justice and sustainable development in society. The article highlights the importance of the constitution as a social agreement, its role in protecting the fundamental rights and freedoms of citizens, and ensuring social justice. It is also emphasized that the Constitution is a key factor in strengthening freedom and prosperity in our country. The article is enriched with examples of modern reforms and world experience, and also provides information about the principles of democracy in state governance and the participation of citizens in governance. This work is a useful source for scientific research on the topic of legal guarantees of the principles of a free and prosperous life.

Keywords: Republic of Uzbekistan, constitution, prosperous life, prosperous life, people, Uzbek people, freedom of citizens.

Bugun O‘zbekiston Respublikasi yangi taraqqiyot va muvaffaqiyatlar yo‘lidan dadil qadam tashlamoqda. Barcha sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlar, avvalambor, xalq farovonligi, fuqarolarning munosib turmush tarzi va sharoitlarini ta‘minlashga qaratilgan. Mamlakatimiz Asosiy qonunida insonning hayoti, erkinligi, sha‘ni, qadr-qimmatini va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat ekanligi belgilab qo‘yilgan. Odamlarda adolat va qonun ustuvorligiga ishonch bor. Asosiysi, mamlakatimiz fuqarolarining hayot va ijtimoiy jarayonlardagi muammolarni hal etishda ishtirok etishga intilishi kundan-kunga ortib bormoqda. Shu bilan birga, amaldagi qonunlar to‘laqonli faoliyat yuritishi, shaxs, jamiyat va davlat o‘rtasidagi munosabatlarni to‘laqonli amalga oshirishga xizmat qilishi, bir so‘z bilan aytganda, islohotlarni amaliyotga tatbiq etishi uchun fuqarolar huquqiy ongi va huquqiy ongiga ega bo‘lishi zarur. Barcha fuqarolarda Konstitutsiya va qonunlarni hurmat qilish, ularga rioya qilish zarurati tuyg‘usi shakllangandagina jamiyat hayoti va turmush tarzi o‘zgaradi.

Shu boisdan ham fuqarolarga Konstitutsiyaning milliy huquq tizimidagi o‘rni va roli haqida ma‘lumot beruvchi tadbirlarni tashkil etish zarur. Bundan tashqari, o‘quvchilarning asosiy qonun - O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi haqidagi bilimlarini kengaytirish, huquqiy savodxonligini oshirish juda muhim. Tegishli soha mutaxassislari ruhsat bergan taqdirda, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ommaviy axborot vositalaridan foydalangan holda jamiyat taraqqiyotining mustahkam tayanchi va huquqiy kafolati, Vatan mustaqilligining yorqin timsoli ekanini alohida ta‘kidlash lozim. Shuningdek, uning qabul qilinishi mamlakat suverenitetining muhim bosqichlaridan biriga aylanganini isbotlovchi video va qisqa metrajli filmlarni o‘zbek xalqiga taqdim etish zarur. Asosiy qonun siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda

keng ko‘lamli islohotlarni amalga oshirish, inson huquq va erkinliklarini, jamiyatda tinchlik va totuvlikni ta‘minlashga zamin yaratdi. U ijtimoiy munosabatlarning izchil rivojlanishi uchun mustahkam huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi va fuqarolar, jamiyat va davlat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar vektorini belgilaydi. Konstitutsiyaviy huquqning asosini amaldagi Konstitutsiyaning o‘zi tashkil etadi. Konstitutsiyaning har qanday milliy huquq tizimidagi o‘rni va roli asosiy va muhim hisoblanadi. Bundan tashqari, har bir davlatning o‘z Konstitutsiyasi mavjud. Shuni ta‘kidlash kerakki, barcha mamlakatlar uchun yagona universal konstitutsiyaviy model mavjud emas va bo‘lishi ham mumkin emas. Har bir davlat o‘zining konstitutsiyaviy rivojlanish yo‘liga ega. Bu borada mustaqil O‘zbekiston Konstitutsiyasi ham bundan mustasno emas.

Yangi Konstitutsiyaning Muqaddimasida shunday bayon etiladi: “Biz, O‘zbekistonning yagona xalqi, inson huquq va erkinliklariga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga, davlat suvereniteti prinsiplariga sodiqligimizni tantanali ravishda e‘lon qilib, demokratiya, erkinlik va tenglik, ijtimoiy adolat va birdamlik g‘oyalariga sadoqatimizni namoyon qilib, inson, uning hayoti, erkinligi, sha‘ni va qadr-qimmati oliy qadriyat hisoblanadigan insonparvar demokratik davlatni, ochiq va adolatli jamiyatni barpo etish borasida hozirgi va kelajak avlodlar oldidagi yuksak mas‘uliyatimizni anglagan holda, davlatchiligimiz rivojining uch ming yildan ziyod tarixiy tajribasiga, shuningdek jahon sivilizatsiyasiga beqiyos hissa qo‘shgan buyuk ajdodlarimizning ilmiy, madaniy va ma‘naviy merosiga tayanib, mamlakatimizning bebaho tabiiy boyliklarini ko‘paytirishga hamda hozirgi va kelajak avlodlar uchun asrab-avaylashga hamda atrof-muhit musaffoligini saqlashga astoydil ahd qilib, xalqaro huquqning umume‘tirof etilgan prinsip va normalariga

asoslangan holda, O‘zbekistonning jahon hamjamiyati, eng avvalo, qo‘shni davlatlar bilan do‘stona munosabatlarini hamkorlik, o‘zaro qo‘llab-quvvatlash, tinchlik va totuvlik asosida mustahkamlash hamda rivojlantirishga intilib, fuqarolarning munosib hayot kechirishini, millatlararo va konfessiyalararo totuvlikni, ko‘p millatli jonajon O‘zbekistonimizning farovonligini va gullab-yashnashini ta‘minlashni maqsad qilgan holda, ushbu Konstitutsiyani qabul qilamiz va e‘lon qilamiz” deb bayon qilingan.

Konstitutsiyamiz o‘zining insonparvarligi bilan ham ajralib turadi. Unga ko‘ra Ota-onalar va ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar o‘z farzandlarini voyaga yetguniga qadar boqishi, ularning tarbiyasi, ta‘lim olishi, sog‘lom, to‘laqonli va har tomonlama kamol topishi xususida g‘amxo‘rlik qilishga majburdirlar. Davlat va jamiyat yetim bolalarni hamda ota-onasining vasiyligidan mahrum bo‘lgan bolalarni boqishni, tarbiyalashni, ularning ta‘lim olishini, sog‘lom, to‘laqonli va har tomonlama kamol topishini ta‘minlaydi, shu maqsadda xayriya faoliyatini rag‘batlantiradi. Ma‘lumki, Muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tomonlaridan hozirgi kunda biz yoshlarga ham juda katta imkoniyatlar berilmoqda. Aynan shu ham Konsitutiya da belgilab qo‘yildi, ya‘ni “Davlat fuqarolarning bandligini ta‘minlash, ularni ishsizlikdan himoya qilish, shuningdek kambag‘allikni qisqartirish choralarini ko‘radi. Davlat fuqarolarning kasbiy tayyorgarligini va qayta tayyorlanishini tashkil etadi hamda rag‘batlantiradi”.

Bu davlatning Konstitutsiyaga ega bo‘lishi mustaqil demokratik huquqiy davlat taraqqiyoti va taraqqiyotining asosiy poydevori bo‘lishi bilan birga, sharti ham ekanligi jahon miqyosida ta‘kidlanmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganidan keyingi yillar davomida uning norma va qoidalari hayotga izchil tatbiq

etilmoqda. O‘zbek xalqi hayotining barcha jabhalarida salmoqli yutuqlarga erishildi va bunday taraqqiyot hali ham davom etmoqda. Konstitutsiyamiz sharofati bilan mamlakatimizda fuqarolar va millatlar o‘rtasidagi totuvlik ta‘minlanib, turmush darajasi yildan-yilga yuksalib, ijtimoiy-madaniy rivojlantirish, ta‘lim, fan va sport sohalarida yuksak marralarga erishildi. Kelajak egalari bo‘lgan yoshlar O‘zbekiston Konstitutsiyasining yaratilish tarixi, konstitutsiyaviy tuzum tamoyillari, mamlakatimiz bosh qonunida ifodalangan suverenitet va demokratiya ramz va tamoyillari haqida nazariy va amaliy ma‘lumotlarga ega bo‘lmoqda. Bu ham Respublika Konstitutsiyasida mustahkamlab qo‘yilgan insonning huquq va majburiyatlari, ularni amalga oshirishga oid moddalarning samarasi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Yosh avlod vakillari Konstitutsiyaga oid har qanday savolga o‘z zukkoligi bilan dadil javob berish erkinligini o‘rganmoqda. Shuningdek, ular saylov qonunchiligining muhim masalalari bo‘yicha o‘z fikrlarini bildirish huquqiga ega. Nafaqat yoshlar, balki butun o‘zbek xalqi bunday huquqqa ega.

Konstitutsiyada belgilab berilgan tamoyil va qoidalar, uzoqni ko‘zlagan maqsad va vazifalar, chuqur o‘ylangan taraqqiyot strategiyasi barcha sohalarda tub islohotlarni belgilab berdi. Bu O‘zbekistonni yuksak marralarni zabt etishga undagan ishonchli va hal qiluvchi omil bo‘ldi. Mamlakat fuqarolari bundan haqli ravishda faxrlanishi mumkin. “Umumiy lug‘at” ham jamiyatni liberallashtirish va demokratlashtirish, iqtisodiyotning barqaror o‘sishi, aholi farovonligi va sifatini ta‘minlash maqsadida milliy davlatchilik va siyosiy tizimni shakllantirish borasidagi zamonaviy demokratik talablarga javob beradigan islohotlar samarasidir. hayot. O‘tgan yillarda amalga oshirilgan ishlarni sarhisob qiladigan bo‘lsak, bugun respublikani yangilash va isloh qilish,

makroiqtisodiy mutanosiblikka erishish borasida ulkan ishlar amalga oshirildi deyishga asos bor. Konstitutsiya mustaqil, suveren demokratik davlat barpo etish, ko‘p ukladli bozor iqtisodiyoti sharoitida xususiy mulk ustuvorligini ta‘minlash va uni himoya qilish kafolatlarini ta‘minlash, shuningdek, mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini shakllantirishning huquqiy va qonunchilik asosidir. mamlakat. Shu asosda va Konstitutsiya tufayli inson manfaatlari, huquq va erkinliklari oliy qadriyatga aylanadi.

Amaliyot shuni ko‘rsatdiki, mamlakat hayotining barcha jabhalarini isloh qilish va demokratlashtirish jarayoni bir martalik emas, balki Konstitutsiyaning barcha tamoyillari va qoidalarini hayotga tatbiq etishni oliy maqsad qilib olgan uzluksiz jarayondir. Bu yurtimizning yanada gullab-yashnashiga, uning erkinligi va mustaqilligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Asosiy qonunda O‘zbekistonning asosiy maqsadi nafaqat demokratik huquqiy davlat, balki adolatli jamiyat barpo etish ekanligi aniq qayd etilgan. Binobarin, uning mazmun-mohiyati insonlar uchun munosib turmush sharoiti yaratish, milliy qonunchilikning barcha sohalarining asosi sifatida ijtimoiy adolat tamoyillarini hayotga tatbiq etishdan iborat. Bundan chetga chiqmagan holda, sanab o‘tilgan maqsadlarning izchil davomi sifatida bugun Konstitutsiyaga qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish arafasida. Bu harakatlarning barchasi xalq farovonligi, fuqarolarning mukammal sharoitlarda, bir so‘z bilan aytganda, farovon turmush tarzida yashashi, jumladan, xotin-qizlarning huquq va erkinliklari ko‘lamini kengaytirish, turmush darajasini oshirish uchun zarurdir. imkoniyatlar, yoshlarning istiqbolli bilim olishi. chora-tadbirlarni tez va to‘liq amalga oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi mamlakatimizda erkin va farovon hayotning asosiy garovi sifatida xizmat qiladi. Ushbu asosiy qonun inson huquqlari va erkinliklarini davlatning oliy maqsadi deb belgilab, fuqarolarning hayoti, shaxsiy sha’ni, qadr-qimmati va ijtimoiy himoyasini kafolatlaydi. Konstitutsiya “inson – jamiyat – davlat” tamoyiliga asoslanib, qonun ustuvorligi, demokratik boshqaruv va ijtimoiy adolatni ta’minlashga yo’naltirilgan.

Konstitutsiyaviy islohotlar orqali fuqarolarning uy-joy, mehnat, ta’lim va ijtimoiy ta’minot huquqlari mustahkamlangan bo‘lib, bu aholining turmush darajasini oshirish va jamiyat farovonligini ta’minlashga xizmat qiladi. Masalan, 39- va 41-moddalar ijtimoiy himoya va bepul ta’lim huquqlarini kafolatlasa, yangi tahrirda inson huquqlari normalari soni 3,5 barobar ko‘paytirilgan. Shu bilan Konstitutsiya nafaqat huquqiy poydevor, balki milliy taraqqiyot va xalqparvar davlat qurilishining dasturi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, Konstitutsiya yurtimizning barqaror rivojlanishi, fuqarolarning erkinlik va farovonligi uchun muhim asosdir. Kelajakda uning tamoyillarini amalda yanada chuqurroq tatbiq etish orqali adolatli jamiyat va farovon O‘zbekiston qurilishiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. Mirziyoev Shavkat – O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 1 maydagi “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilinganligining 60 yilligiga bag‘ishlangan tadbirlar dasturi to‘g‘risida”gi farmoni.
3. Xaitov Aktam - Oliy Majlis Qonunchilik Palatasi Spikeri o‘rinbosari, O‘z.Lider fraksiyasi rahbari - “Konstitutsiya - farovon

hayotimiz taraqqiyotining asosiy poydevori” - lider.uz /uz/ ro‘znomasi maqolasi bosh sahifa . 09.12.2020 yil. № 1030.

4. A.Rahimov - “Konstitutsiya inson huquq va erkinliklarining kafolati” “Xalq so,,zi” ro,,znomasidagi maqolasi. 09.12.2021 yil. 2- bet.

5. Abdikarimova Sayyora - O,,z. Oliy Majlis Senati a“zosi - “Konstitutsiya - taraqqiyotimiz va farovonligimiz kafolati” - O“z. Ru. En. Constitution. Uz/uz/pages/, bosh sahifa.

6. “Konstitutsiya - farovon hayotimiz va taraqqiyotning asosiy poydevori”. - O,,z.Res. Oliy Majlis Qonunchilik Palatasi - “Xalq so,,zi” ro,,znomasi, maqola, 24.11.2021 yil № 926. 2- bet.

KONSTITUTSIYA – ERKIN VA FAROVON HAYOT GAROVI

Ne‘matillayeva Gulnur Nasimjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti talabasi

E-mail: gulinurnematullayeva@gmail.com

Tel: +99897 281 11 06

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining davlat va jamiyat hayotidagi o‘rni, fuqarolarning erkinligi va farovon hayotini ta‘minlashdagi asosiy kafolatlari yoritilgan. Konstitutsiyaning asosiy tamoyillari- inson huquq va erkinliklarining ustuvorligi, demokratiya, qonun ustuvorligi, ijtimoiy adolat va fuqarolik jamiyati qurilishi haqidagi qarashlar tahlil qilingan. Maqola yoshlarning konstitutsiyaviy bilimlarini mustahkamlash va huquqiy madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston Respublikasi, erkin, Konstitutsiya, huquq, yoshlar, fuqarolar, madaniyat, huquqiy, mustahkam, qonun

Annotation: This article discusses the role of the Constitution of the Republic of Uzbekistan in the life of the state and society, the main

guarantees of ensuring the freedom and well-being of citizens. The main principles of the Constitution - the primacy of human rights and freedoms, democracy, the rule of law, social justice and views on the construction of civil society are analyzed. The article serves to strengthen the constitutional knowledge of young people and develop legal culture.

Keywords: Republic of Uzbekistan, free, Constitution, law, youth, citizens, culture, legal, solid, law

Аннотация: В статье рассматривается роль Конституции Республики Узбекистан в жизни государства и общества, основные гарантии обеспечения свободы и благополучия граждан. Анализируются основные принципы Конституции – верховенство прав и свобод человека, демократия, верховенство закона, социальная справедливость, а также взгляды на построение гражданского общества. Статья направлена на укрепление конституционных знаний молодёжи и развитие правовой культуры.

Ключевые слова: Республика Узбекистан, свобода, Конституция, право, молодёжь, граждане, культура, законный, солидный, закон

Har bir davlatning mustahkam poydevori uning Konstitutsiyasidir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi esa xalqimizning asriy orzu- intilishlari, erkin va farovon jamiyat barpo etish yo'lidagi qat'iy irodasining ifodasidir. Asosiy Qonun nafaqat davlat tuzishi va boshqaruv tizimini belgilaydi, balki insonning qadr-qimmatini, huquq va erkinliklarini eng oliy qadriyat sifatida e'tirof etadi. Shuning uchun ham Konstitutsiya- har bir fuqaroning tinch, ozod va obod hayot kechirishi uchun eng muhim huquqiy kafolatdir.

Bugungi globallashuv, tezkor axborot almashinuvi va jadal islohotlar davrida Konstitutsiyaning ahamiyati yanada ortib bormoqda.

Zero, barqaror jamiyat, kuchli iqtisodiy, ijtimoiy himoya tizimi va adolatli boshqaruv aynan konstitutsiyaviy tamoyillar asosida shakllanadi. Mamlakatimizda so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlarda ham Konstitutsiya bosh mezon, asosiy yo‘nalish va maqsadlarni belgilab beruvchi huquqiy yo‘l xaritasi vazifasini bajarmoqda.

Shu bois ushbu maqolada O‘zbekiston Konstitutsiyaining erkinlik, adolat va farovonlikka xizmat qiluvchi jihatlati, fuqorolar uchun berayotgan imkoniyatlari hamda jamiyat hayotidagi o‘rni batafsil yoritiladi.

“Konstitutsiyaning 32-yilligi munosabati bilan uni munosib kutib olish va yuksak saviyada nishonlash, Bosh Qomusda belgilangan- xalq hokimiyatchiligi, inson qadri, erkinlik va tenglik, ijtimoiy adolat va birdamlik kabi ezgu g‘oyalar atrofida fuqarolarni birlashtirish maqsadi qo‘yilgan. Tadbirlar tashkiliy-amaliy hamda ma‘naviy-ma‘rifiy shaklda tashkil etilishi e‘lon qilingan va bayram umumiy shiori sifatida “Konstitutsiya- erkin va farovon hayot garovi!” bosh g‘oyasi qo‘yilgan”[1]

Konstitutsiya – inson huquq va erkinliklarining bosh kafolati deganda har qanday demokratik davlatda inson huquqlari daxlsiz hisoblanadi. O‘zbekiston Konstitutsiyasida ham bu tamoyil alohida o‘rin tutadi. Unda har bir fuqaroning :

- yashash huquqi;
- ta‘lim olish huquqi;
- sog‘lom turmush kechirish huquqi;
- mulk va mehnat erkinligi;
- so‘z, vijdon va e‘tiqod erkinligi;
- shaxsiy daxlsizlik va sud himoyasi kabi fundamental huquqlari mustahkamlab qo‘yilgan.

“Inson huquq va erkinliklari- xalqaro tan olingan normalarga va Konstitutsiyaga muvofiq tan olinadi va kafolatlanadi. Har kim tug‘ilganidan boshlab huquq va erkinliklarga ega bo‘ladi; jins, irq, millat, til, din, ijtimoiy kelib chiqish, boshqa omillarga ko‘ra kamsitish taqiqlanadi”[2]

Huquqlar jamiyatda erkin fikrlash, mehnat qilish, imkoniyatlar tengligini ta‘minlash uchun muhim zamindir. Shuning uchun Konstitutsiya fuqaroga faqat majburiyat emas, balki cheksiz imkoniyatlar eshigini ochadi.

Konstitutsiya- demokratiya va qonun ustuvorligi mezonini deganda biz demokratiya ya‘ni xalq hokimiyati tamoyiliga asoslanadigan davlatni tushunamiz. O‘zbekiston Konstitutsiyasi mamlakatda:

- saylov huquqi;
- davlat hokimiyatining bo‘linishi(qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi, sud hokimiyati);
- fuqarolik jamiyatining shakllanishi;
- davlat organlarining mas‘uliyati va javobgarligi kabi demokratik tamoyillarini belgilagan.

“Fuqarolar jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o‘z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga ega. Fuqarolar o‘zini boshqarish organlari, referendumlar, davlat organlarini demokratik shakllantirish va jamoatchilik nazorati orqali ishtirok etishi huquqi kafolatlanadi.”[3]

Qonun ustuvorligi esa ijtimoiy tartib, adolat va barqarorlik asosi sifatida yurtimizda keng qo‘llanilmoqda. Har bir masala qonun asosida hal etilish- fuqarolarning davlatga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi. Farovon hayotning huquqiy devori sifatida Konstitutsiya jamiyat iqtisodiy barqarorlik, adolatli ijtimoiy siyosat va mustahkam huquqiy

tizimga tayanadi. Konstitutsiyada aholining ijtimoiy himoyasi, ta’lim, sog’liqni saqlash, mehnat va ijtimoiy ta’minot bo’yicha normalarning mavjudligi farovonlikning qonuniy asosini yaratadi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohatlar-tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, yoshlar siyosati, raqamli iqtisodiyot, ijtimoiy himoya tizimini kuchaytirish- barchasi Konstitutsiya asosida olib borilmoqda. Demak, farovon hayotga erishishning huquqiy mezoni aynan Asosiy Qonun bilan belgilanadi.

Yoshlar va Konstitutsiya: huquqiy ongning shakllantirishda kelajak poydevori bo‘lgan yoshlar uchun Konstitutsiyani chuqur bilish muhim ahamiyatga ega. Huquqiy ongning shakllanishi:

- jamiyatning barqaror rivojlanishiga;
 - qonunlarga hurmatning ortishiga;
 - ijtimoiy faollikning kuchayishiga;
 - korruptsiya va huquqbuzarlikning kamayishiga
- katta ta’sir ko‘rsatadi.

Shu sababli ta’lim muassasalarida konstitutsiyaviy bilimlarni o‘rganish, huquqiy targ‘ibotlarni kuchaytirish va yoshlarning davlat boshqaruvida faol ishtirokini rag‘batlantirish dolzarb hisoblanadi.

“ Konstitutsiyada asosiy tamoyillar sifatida qonun ustuvorligi, sud huquqi, sud va erkinligi va daxlsizlik, adolatli sud va himoya huquqi kabi umumiy huquqiy kafolatlar mavjud. Bu normalar bilan mansabdorlarning ham fuqarolarga nisbatan huquqiy qonun doirasida bo‘lishi talab qilinadi.”[4]

Xulosa

Konstitutsiya- O‘zbekiston xalqining ozodlik, adolat va farovon hayotga bo‘lgan intilishining huquqiy ifodasidir. U davlat boshqaruvi tizimini mustahkamlaydi, fuqarolarning huquqiy erkinliklarini

kafolatlaydi, jamiyatning strategik rivojlanish yo‘lini belgilab beradi. Bugungi islohotlar va yangilanishlar jarayonida Konstitutsiyaning ahamiyati yanada oshib, u kelajagi buyuk O‘zbekistonni barpo etishda bosh mezon bo‘lib xizmat qilmoqda. Har bir fuqaro, ayniqsa yoshlar, Asosiy Qonunni chuqur bilishi va unga amal qilishi davlat ravnaqi, barqarorlik va farovon hayotning eng muhim kafolati bo‘lib qoladi. Chunki Konstitutsiya nafaqat huquqiy hujjat, balki jamiyatning ma’naviy-axloqiy tayanchi, Vatanning ertangi kuni uchun mustahkam zamin hisoblanadi. Bugun amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar, ijtimoiy himoya siyosati, ta’lim va ilm-fanga berilayotgan e’tibor ham Konstitutsiyada belgilangan tamoyillarning hayotiy isboti bo‘lib xizmat qilmoqda. Asosiy Qonun talablariga amal qilish – har bir fuqaroning burchi, davlat va jamiyatning esa o‘zaro mas’uliyatidir. Shu ma’noda, Konstitutsiyani chuqur o‘rganish, undagi normalarni amaliyotga tadbqiq etish va uni hayot mezoni sifatida qabul qilish – erkin, farovon va adolatli jamiyatni barpo etishning eng ishonchli yo‘lidir. Asosiy Qonunga hurmat va sadoqat esa xalqimizning birlik ramzi, yangi O‘zbekistonning mustahkam poydevoridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi rasmiy nashri, so‘nggi tahrir.
2. “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonun. — 2017-yil 3-yanvar. O‘zbekiston Respublikasi O‘RQ–419-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. — Rasmiy nashr. Toshkent.
4. O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi. — Rasmiy nashr. Toshkent.

5. Adliya vazirligi. “Korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha davlat dasturi”. Rasmiy portal materiali.
6. Transparency International. "Global Corruption Index" yillik hisobotlari.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi farmon va qarorlari. — Prezident.uz rasmiy sayti.
8. Qodirov A., Rustamova D. Huquqshunoslik asoslari. — Toshkent: O‘quv qo‘llanma.
9. Jo‘rayev M. Davlat boshqaruvi va korrupsiyaga qarshi siyosat. — Toshkent: Ilmiy monografiya.

KONSTITUTSIYA – ERKIN VA FAROVON HAYOT GAROVI

Turg‘unova Muhlisaxon Doniyorbekovna

Namangan davlat pedagogika instituti

Biologiya yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi — mamlakatning huquqiy asoslarini belgilovchi eng muhim hujjat bo‘lib, u demokratik, huquqiy va ijtimoiy davlat tuzishga yo‘l ochadi. “Konstitutsiya – erkin va farovon hayot garovi” mavzusidagi maqolada, O‘zbekiston Konstitutsiyasining ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy jihatlari tahlil qilinadi. Konstitutsiya, mamlakatning barcha fuqarolariga teng huquqlar va erkinliklarni kafolatlaydi, ularning huquqiy himoyasini ta‘minlaydi, shuningdek, demokratik va erkin jamiyatni rivojlantirishning asosiy yuridik hujjati hisoblanadi. Ushbu maqola O‘zbekiston Konstitutsiyasining ahamiyatini, uning xalqaro huquq bilan muvofiqligini, fuqarolarning huquqiy bilimlarini oshirishdagi rolini hamda amaldagi huquq tizimiga ta‘sirini yoritadi.

Kalit soʻzlar: Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, demokratik tuzum, Huquqiy davlat, Fuqarolar huquqlari, Erkinlik va tenglik, Ijtimoiy adolat, Konstitutsion islohotlar, Siyosiy erkinliklar.

Аннотация: Конституция Республики Узбекистан является важнейшим документом, определяющим правовые основы страны, открывающим путь к созданию демократического, правового и социального государства. В статье на тему «Конституция – гарантия свободной и благополучной жизни» анализируются социальные, политические и экономические аспекты Конституции Узбекистана. Конституция гарантирует равные права и свободы всем гражданам страны, обеспечивает их правовую защиту и является основным правовым документом развития демократического и свободного общества. В данной статье подчеркивается значение Конституции Узбекистана, ее совместимость с международным правом, ее роль в повышении правовых знаний граждан, а также ее влияние на действующую правовую систему.

Ключевые слова: Конституция Республики Узбекистан, Демократическая система, Верховенство закона, Права граждан, Свобода и равенство, Социальная справедливость, Конституционные реформы, Политические свободы.

Annotation: The Constitution of the Republic of Uzbekistan is the most important document defining the legal foundations of the country, which paves the way for the establishment of a democratic, legal and social state. The article on the topic “Constitution - the guarantee of a free and prosperous life” analyzes the social, political and economic aspects of the Constitution of Uzbekistan. The Constitution guarantees equal rights and freedoms to all citizens of the country, ensures their legal protection, and is the main legal document for the development of a

democratic and free society. This article highlights the importance of the Constitution of Uzbekistan, its compatibility with international law, its role in increasing the legal knowledge of citizens, and its impact on the current legal system.

Key words: Constitution of the Republic of Uzbekistan, Democratic system, Rule of law, Citizens’ rights, Freedom and equality, Social justice, Constitutional reforms, Political freedoms.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi — bu davlatning eng asosiy huquqiy hujjati bo‘lib, unda mamlakat tuzilishi, davlat organlarining vakolatlari, fuqarolarning huquq va erkinliklari, shuningdek, umumbashariy qadriyatlar bilan muvofiqlik tamoyillari o‘z aksini topgan. O‘zbekiston Konstitutsiyasi 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan bo‘lib, u bugungi kunda mamlakatda erkin, adolatli va farovon hayotni ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada Konstitutsiyaning erkin va farovon hayot garovi sifatida o‘rni, fuqarolar uchun kafolatlangan huquqlar va erkinliklar, shuningdek, Konstitutsiyaning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

O‘zbekiston Konstitutsiyasi huquqiy davlatning asosiy tamoyillarini o‘zida mujassamlashtiradi. Huquqiy davlat, o‘z navbatida, fuqarolarni himoya qilish va ularning erkinliklarini kafolatlashda muhim o‘rin tutadi. Konstitutsiyaning 1-moddasi “O‘zbekiston suveren, huquqiy, demokratik va ijtimoiy va dunyoviy davlatdir”, deb ta’kidlaydi. Bu, nafaqat davlatning demokratik tuzilishini, balki davlat va jamiyat o‘rtasidagi adolatli munosabatlarni ham belgilaydi. Fuqarolarni himoya qilishda Konstitutsiya, davlat organlarini, ularning vakolatlari va ularga nisbatan javobgarlikni aniq belgilaydi.

Fuqarolarning huquq va erkinliklari

O‘zbekiston Konstitutsiyasining asosiysi, albatta, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan. Har bir fuqaroga tenglik, adolat va erkinliklar kafolatlanadi. Konstitutsiyaning 13-moddasida “O‘zbekiston Respublikasida har bir insonning hayoti, erkinligi, sha’ni, qadr-qimmati va boshqa ajralmas huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi”, deb belgilangan. Bu esa har bir fuqaroning o‘z huquqlarini amalga oshirish va himoya qilish imkoniyatiga ega ekanligini ko‘rsatadi. Konstitutsiyada inson huquqlari, erkinliklari va ularni ta’minlash mexanizmlari to‘liq bayon qilingan bo‘lib, bu nafaqat amaldagi siyosatni, balki jamiyatda erkin va farovon hayotning ta’minlanishini kafolatlaydi.

Demokratik jamiyatga intilish

Konstitutsiya, shuningdek, demokratik jamiyatning rivojlanishiga mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi. Demokratik prinsiplar, yashirin saylovlar, fuqarolarni davlat boshqaruvida ishtirok etish imkoniyatlari Konstitutsiyada o‘z aksini topgan. Konstitutsiya mamlakatda demokratik islohotlar o‘tkazish uchun zarur yuridik asoslarni yaratadi va fuqarolarni davlat boshqaruvida faol ishtirok etishga da’vat etadi. Erkin fikr va so‘z erkinligi, siyosiy partiyalar va nashriyotlar faoliyatining kafolatlanishi, axborot erkinligi kabi elementlar, Konstitutsiyaning demokratik jamiyat barpo etishga bo‘lgan qaratilganligining yaqqol misollaridir. Ijtimoiy adolat, farovonlik va barqaror rivojlanish Konstitutsiyaning asosiy maqsadlaridan biridir. “Ijtimoiy davlat” tushunchasi, fuqarolarga ijtimoiy himoya va iqtisodiy farovonlikni ta’minlashni nazarda tutadi. O‘zbekiston Konstitutsiyasida, ijtimoiy himoya, ta’lim, sog‘liqni saqlash va boshqa ijtimoiy xizmatlar fuqarolarga teng imkoniyatda taqdim etilishi belgilangan. Bu o‘z

navbatida, jamiyatda iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Farovonlikka intilish, aholining barcha qatlamlari uchun teng imkoniyatlar yaratish, davlatning ustuvor vazifalaridan biridir. O'zbekiston Konstitutsiyasi, xalqaro huquqning umumqabul qilingan me'yorlari bilan muvofiqlikni ta'minlaydi. Boshqa davlatlar bilan huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi, inson huquqlarini himoya qilishga qaratilgan xalqaro konvensiyalar, shuningdek, Birlashgan Millatlar Tashkiloti va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikning mustahkam poydevorini yaratadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi xalqaro huquq va milliy qonunchilikni uyg'unlashtirib, mamlakatning dunyo hamjamiyatiga integratsiyasini mustahkamlaydi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi —erkin va farovon hayot garovi sifatida mamlakatning asosiy yuridik asosini tashkil etadi. U nafaqat fuqarolar huquqlarini himoya qilish, balki davlatning demokratik rivojlanishi, ijtimoiy adolat va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Konstitutsiya, erkin va farovon jamiyat qurishda, shuningdek, fuqarolarni siyosiy va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishgachaqiradi. O'zbekiston Konstitutsiyasining tamoyillari bugungi kunda ham, mamlakat taraqqiyotining asosiy garovi bo'lib xizmat qiladi va kelajakda jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – davlatimizning eng oliy huquqiy hujjati bo'lib, u nafaqat davlat boshqaruvi tizimini belgilab beradi, balki xalqning huquqlari, erkinliklari va farovonligi kafolatini ham ta'minlaydi. Konstitutsiya mustaqil O'zbekistonning asosiy qonuniy poydevori sifatida davlatning barcha faoliyatini boshqarishda yo'naltiruvchi me'yorlarni belgilab beradi. Konstitutsiyaning qabul qilinishi, shubhasiz, O'zbekistonning yangi tarixiy bosqichiga kirishning muhim bosqichidir.

Konstitutsiyaning qabul qilinishi 1991-yil 31-avgustda O‘zbekistonning mustaqillikni e‘lon qilishidan so‘ng, 1992-yil 8-dekabrda amalga oshdi. Bu hujjat o‘z ichiga jamiyat va davlatning barcha sohalarini, shu jumladan iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va madaniy masalalarni tartibga soluvchi normativ-huquqiy qoidalarni oladi. Konstitutsiya orqali erkinlik, tenglik, adolat va demokratik qadriyatlar jamiyatda mustahkamlanadi. Demokratik islohotlar –bu jamiyatning, davlat tizimining va fuqarolarning huquqiy va siyosiy erkinliklarini kengaytirish maqsadida amalga oshirilayotgan o‘zgarishlardir. O‘zbekistonda demokratik islohotlar Konstitutsiyaning qabul qilinishi bilan boshlandi va ular davlat boshqaruvining barcha sohalariga ta’sir ko‘rsatdi. Konstitutsiya orqali O‘zbekistonda parlament, hukumat, sud tizimi, mahalliy boshqaruv organlari va fuqarolik jamiyati institutlari o‘rtasida samarali muvozanat o‘rnatish uchun asos yaratildi. Parlament demokratik tamoyillar asosida faoliyat yuritadi, davlat rahbari, sud hokimiyati mustaqil bo‘lib, bu hamma fuqarolarning huquqlarini kafolatlaydi. Konstitutsiyaga kiritilgan o‘zgartishlar va qo‘shimchalar davlat boshqaruvi tizimini yanada demokratlashtirishga yo‘naltirilgan. Yangi qonunlar va normativ-huquqiy hujjatlar fuqarolarga siyosiy erkinliklarni taqdim etib, mamlakatda saylovlar va siyosiy raqobat muhitini yaratish imkonini berdi. O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida ham konstitutsion tamoyillar asosida tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, o‘zgaruvchan iqtisodiy sharoitda bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonlari, xususiy mulkni tan olish, investitsiyalarni jalb qilish, xalqaro iqtisodiy aloqalar o‘rnatish kabi islohotlar amalga oshirilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida Konstitutsiya qabul qilinishi va demokratik islohotlarning amalga oshirilishi davlat boshqaruvi

tizimining yangi bosqichga o'tishiga asos bo'ldi. Boshqaruvning yangilanishi, shuningdek, fuqarolar huquqlarini ta'minlash, davlatning ijtimoiy javobgarligini oshirish, davlat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi. Yangi boshqaruv tizimida hukumat va davlat organlari faolligini oshirish, davlatni yanada ochiq va shaffof qilishga yo'naltirilgan qator islohotlar amalga oshirildi. Davlat boshqaruvining yangi bosqichida, shuningdek, mahalliy boshqaruv organlari, viloyat va tuman darajasida ham demokratik islohotlar olib borilmoqda. Mahalliy darajadagi qarorlar mustahkamlanib, aholining davlat organlari bilan bevosita muloqoti va ishtiroki ta'minlanmoqda. Bunda, mahalliy hokimiyat va davlat organlarining aholi bilan o'zaro munosabatlari demokratik tamoyillarga asoslangan holda tashkil etilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi erkin va farovon hayotni ta'minlash uchun asosiy huquqiy poydevor yaratadi. U mamlakatning huquqiy tizimida mustahkam asos bo'lib, inson huquqlari, erkinliklar va adolat prinsiplarini o'zida mujassamlashtirgan. Konstitutsiya erkin va farovon hayot garovi sifatida quyidagi muhim jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Inson huquqlari va erkinliklarining kafolati: O'zbekiston Konstitutsiyasi insonning eng muhim huquqlarini himoya qilishni o'z oldiga asosiy vazifa sifatida qo'yadi. Fuqarolarning erkin va shaxsiy hayotini himoya qilish, xorijiy ta'sirlar va kuchlarning zulmidan himoya qilish ushbu huquqiy hujjatning asosiy maqsadi bo'lib, O'zbekistonda aholining turli ijtimoiy qatlamlarining huquq va erkinliklari kafolatlanadi.

2. Adolat va tenglik: Konstitutsiya barcha fuqarolarning teng huquqli ekanligini ta'kidlaydi. Har qanday siyosiy, diniy, irqiy va milliy ajratishlarga qarshi qat'iy pozitsiya belgilaydi. O'z navbatida, bu ijtimoiy

farovonlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, chunki jamiyatdagi tenglik odamlar o'rtasida kelishuv va tinchlikni ta'minlaydi.

3. Siyosiy erkinlik: Konstitutsiya fuqarolarning siyosiy erkinliklarini kafolatlaydi, ya'ni, saylovda qatnashish, o'z fikrini erkin ifodalash, siyosiy partiyalarni tuzish, mitinglar va namoyishlar va majlisda qatnashish kabi erkinliklar ta'minlanadi. Bu, o'z navbatida, jamiyatda erkin raqobatni yaratadi va fuqarolarga davlat boshqaruvida ishtirok etish imkoniyatini beradi.

4. Ijtimoiy himoya: Konstitutsiya, ijtimoiy himoya tizimini ta'minlaydi. O'zbekiston Respublikasida Konstitutsiyaga binoan, aholining barcha qatlamlarini ijtimoiy himoya qilish uchun davlat tomonidan maxsus chora-tadbirlar belgilangan. Bu esa o'z navbatida, fuqarolarning hayot darajasini oshirishga, farovonlikni mustahkamlashga yordam beradi.

5. Erkin iqtisodiy faoliyat: Konstitutsiya bo'yicha, davlat bozor iqtisodiyotiga asoslangan tizimda iqtisodiy erkinlikni ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarniamalga oshiradi. Xususiy mulkni himoya qilish, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish, davlatning iqtisodiy siyosatini erkinlashtirishga qaratilgan islohotlar amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasidavlat boshqaruvida erkinlik, adolat, tenglik va demokratik islohotlarning poydevori bo'lib xizmat qiladi. Konstitutsiya jamiyatdagi barcha fuqarolarning huquqlarini ta'minlash, davlat va fuqarolar o'rtasidagi munosabatlarni yangilash, shuningdek, davlat boshqaruvidagi yangi bosqichga o'tishga asos bo'ladi. Bu jarayon davomida amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar va yangilanishlar O'zbekistonning yanada mustahkam va farovon kelajagini ta'minlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi –Toshkent, Yuridik adabiyotlar publish, 2023 y.
2. Karimov, I.A. (1997). O‘zbekiston: Mustaqillik yo‘lida. Tashkent: O‘zbekiston.
3. Shodmonov, A. (2014). O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va davlat boshqaruvi. Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti.
4. Yusupov, R. (2018). O‘zbekistonning huquqiy tizimi va Konstitutsiya. Toshkent: “Yuridiknashr”.
5. Asimov, U. (2012). Demokratik islohotlar va huquqiy davlat. Toshkent: O‘zbekiston huquqiy nashri.
6. Akramov, M. (2020). Konstitutsiya va huquqiy davlatning asosiy tamoyillari. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.
7. Balandin, D. (2015). O‘zbekiston Konstitutsiyasining jamiyatda roli va ahamiyati. Toshkent: “Inson va huquq”.
8. Rasulov, Z. (2011). Demokratik islohotlar va Konstitutsiya: o‘zbek modeli. Toshkent: O‘zbekiston Oliy Majlisi nashriyoti.

KONSTITUTSIYA – ERKIN VA FAROVON HAYOT GAROVI

Zoxidjonova Moxinur Botirjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

O‘zbek tili yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Tel: +998940074206

Annotatsiya: Ushbu maqolada konstitutsiyaning erkin va farovon hayotdagi o‘rni va ahamiyati batafsil tahlil qilinadi. Maqolada konstitutsiyaning davlat va jamiyat boshqaruvidagi asosiy huquqiy vazifalari, inson huquqlari va erkinliklarini ta’minlashdagi roli bayon etilgan. Shu bilan birga, konstitutsiyaviy kafolatlarning jamiyatdagi

ijtimoiy adolat, siyosiy barqarorlik va iqtisodiy taraqqiyotga ta'siri yoritilgan.

Abstract: This article analyzes in detail the role and importance of the constitution in a free and prosperous life. The article describes the main legal functions of the constitution in the governance of the state and society, its role in ensuring human rights and freedoms. At the same time, the impact of constitutional guarantees on social justice, political stability and economic development in society is highlighted.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, siyosiy barqarorlik, ijtimoiy adolat, iqtisodiy taraqqiyot, inson huquqlari, erkinlik, fuqarolarning huquq va burchlari, ma'naviy- ma'rifiy taraqqiyot.

Ключевые слова: Конституция, политическая стабильность, социальная справедливость, экономическое развитие, права человека, свободы, права и обязанности граждан, духовное и образовательное развитие.

Keywords: Constitution, political stability, social justice, economic development, human rights, freedom, rights and duties of citizens, spiritual and educational development.

Konstitutsiya jamiyatning eng muhim huquqiy asosi hisoblanadi. U davlat tuzilishini, fuqarolarning huquq va burchlarini, davlat organlarining vakolatlarini tartibga soluvchi asosiy hujjatdir. Bugungi dunyoda inson huquqlari va erkinliklarining kafolatlanishi, ijtimoiy barqarorlik hamda ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyotning ta'minlanishi ko'p jihatdan mamlakat konstitutsiyasining samarali ishlashiga bog'liq. Shu bois, konstitutsiyaning erkin va farovon hayotning kafolati sifatida tutgan o'рни haqida ilmiy tahlil yurgizish muhimdir.

Konstitutsiya – davlatning eng yuqori yuridik kuchiga ega normativ-huquqiy hujjati bo'lib, unda asosiy qonunlar, inson va

fuqarolarning asosiy huquqlari, davlat hokimiyati organlarining tuzilishi va faoliyati tartibi belgilangan. Bosh qomus sifatida konstitutsiya har bir fuqaroning erkin va teng huquqlarga ega bo'lishini ta'minlaydi, davlat va jamiyat hayotining boshqa sohalarini qonun doirasida boshqarishni nazorat qiladi. Bu esa ijtimoiy adolat va barqarorlikning poydevorini yaratadi.

Konstitutsiya insonning erkinligini xavfsiz va kafolatlangan holga keltiradi. Erkinlik insonning shaxsiy qarorlar qabul qilish, fikrlarini ifoda etish, faoliyat yuritish, o'z hayotini boshqarish huquqidir. Masalan, nutq erkinligi, diniy e'tiqod erkinligi, siyosiy faollik huquqi kabi asosiy erkinliklarni qonuniy himoya qiladi. Fuqarolar o'z huquqlarini amalga oshirishda davlat tomonidan aralashuvning qonuniy normalarini belgilab, erkinlikni suiiste'mol qilinishidan himoyalaydi. Erkinlik tushunchasi konstitutsiyada inson qadr-qimmatini ta'minlash va jamiyatda erkin ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish bilan uzviy bog'langan. Konstitutsiyada farovonlikni ta'minlash mas'uliyati davlat zimmasida ekanligi ko'rsatiladi. Farovonlik ko'pincha insonlarning moddiy, ma'naviy va ijtimoiy tarafdin yaxshi yashash darajasi bilan baholanadi. Iqtisodiy adolat, ta'lim olish, sog'liqni saqlash, ish bilan ta'minlash, ijtimoiy himoya kabi sohalar davlat tomonidan rivojlantirilishi lozimligi belgilangan. Demak, konstitutsiya farovonlikni ta'minlashda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash asosini yaratadi, bu esa jamiyatning uzluksiz taraqqiyotini kafolatlaydi.

Konstitutsiyaning eng muhim funksiyalaridan biri – inson va fuqarolarning huquqlarini himoya qilib, ijtimoiy-siyosiy erkinliklar va farovonlikni ta'minlashdir. Konstitutsiya inson huquqlari va erkinliklarini davlat himoyasi ostiga oladi, ularni buzilishidan saqlaydi. Bu esa fuqarolarning o'z hayotini erkin va xavfsiz boshqarishini

ta'minlaydi. Fuqarolarning siyosiy huquqlari, saylash va saylanish, fikr va matbuot erkinligi kabi zamonaviy demokratik tamoyillar konstitutsiyada mustahkamlangan. Bu demokratiya rivojlanishi hamda qo'shma fuqarolik jamiyatining shakllanishiga xizmat qiladi. Konstitutsiya asosida davlat ijtimoiy siyosatni olib boradi, ta'lim, sog'liqni saqlash, mehnat huquqlari kabi sohalarda adolat va tenglik tamoyillarini amalga oshiradi. Farovonlikni ta'minlash esa jamiyatning barqarorligini kuchaytiradi.

Hozirgi davrda globalizatsiya, texnologik taraqqiyot va siyosiy murakkablik davrida konstitutsiyaning roli yanada oshmoqda. Inson huquqlarini himoya qiluvchi bu hujjat davlatlarni barqarorlikka va ijtimoiy hamjihatlikka yetaklaydi.

VIII-XIX ASR MUSIQIY USLUBLARINING TRANSFORMATSIYASI: MOTSART VA BETHOVEN ASARLARI MISOLIDA

Nabijanova Ruhshona Valijon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Musiqqa ta'limi va san'at mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada XVIII-XIX asr Yevropa musiqasida yuz bergan uslubiy transformatsiya jarayonlari V.A. Motsart va L.V. Betxoven ijodi misolida tadqiq etilgan. Tadqiqot maqsadida qiyosiy-tahliliy metod, strukturaviy tahlil va tarixiy-madaniy yondashuv qo'llanilgan. Klassitsizm davri vakili Motsartning aristokratik estetikasi va Betxoven yaratuvchiligida namoyon bo'lgan romantik tendentsiyalar o'rtasidagi farqlar aniqlangan. Tematik materialning ishlov berilishi, harmonik til, forma tuzilishi va orkestrrovka texnikasi kabi parametrlar bo'yicha chuqur tahlil amalga oshirilgan. Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki,

Motsart musiqasida klassik muvozanat, shaffof to‘qimalar va funktsional garmoniya ustuvorligiga ega bo‘lsa, Betxoven ijodida dramatik qarama-qarshiliklar, kengaytirilgan shakllar va xromatik garmoniyaning kuchayishi kuzatiladi.

Kalit so‘zlar: klassitsizm, romantizm, musiqiy uslub, transformatsiya, Motsart, Betxoven, kompozitsion texnika, harmonik til, simfonik forma.

ТРАНСФОРМАЦИЯ МУЗЫКАЛЬНЫХ СТИЛЕЙ XVIII-XIX ВЕКОВ: НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МОЦАРТА И БЕТХОВЕНА

Аннотация: В данной статье исследуются процессы стилевой трансформации в европейской музыке XVIII-XIX веков на примере творчества В.А. Моцарта и Л.В. Бетховена. В исследовании применены сравнительно-аналитический метод, структурный анализ и историко-культурный подход. Выявлены различия между аристократической эстетикой Моцарта как представителя классицизма и романтическими тенденциями в творчестве Бетховена. Проведен глубокий анализ по таким параметрам, как разработка тематического материала, гармонический язык, структура формы и техника оркестровки. Результаты исследования показывают, что музыке Моцарта присущи классический баланс, прозрачная фактура и функциональная гармония, тогда как в творчестве Бетховена наблюдаются драматические контрасты, расширенные формы и усиление хроматической гармонии.

Ключевые слова: классицизм, романтизм, музыкальный стиль, трансформация, Моцарт, Бетховен, композиционная техника, гармонический язык, симфоническая форма.

TRANSFORMATION OF MUSICAL STYLES IN THE 18TH-19TH CENTURIES: ON THE EXAMPLE OF MOZART AND BEETHOVEN'S WORKS

Abstract: This article examines the processes of stylistic transformation in European music of the 18th-19th centuries through the works of W.A. Mozart and L.V. Beethoven. The research employs comparative-analytical method, structural analysis, and historical-cultural approach. The differences between Mozart's aristocratic aesthetics as a representative of Classicism and the romantic tendencies in Beethoven's work are identified. A comprehensive analysis was conducted on parameters such as thematic material development, harmonic language, form structure, and orchestration technique. Research findings indicate that Mozart's music is characterized by classical balance, transparent textures, and functional harmony, whereas Beethoven's works demonstrate dramatic contrasts, expanded forms, and intensification of chromatic harmony.

Keywords: classicism, romanticism, musical style, transformation, Mozart, Beethoven, compositional technique, harmonic language, symphonic form.

KIRISH

XVIII-XIX asrlar Yevropa musiqiy madaniyati tarixida muhim o'zgarishlar davri bo'lib, klassitsizmdan romantizmga o'tish jarayonini belgiladi. Bu davr ikkita buyuk bastakor – Volfgang Amadey Motsart (1756-1791) va Lyudvig van Betxoven (1770-1827) ijodi bilan ajralib turadi. Ularning yaratuvchiligi musiqiy san'atda yangi davr boshlanishini ifodalaydi. Tadqiqot dolzarbligi shundaki, Motsart va Betxoven uslublarining qiyosiy tahlili orqali musiqiy til evolyutsiyasining asosiy qonuniyatlarini aniqlash mumkin. Klassik va

romantik uslublar oʻrtasidagi transformatsiya jarayonlarini tushunish zamonaviy musiqashunoslik uchun muhim ahamiyatga ega[1].

Tadqiqot maqsadi: Motsart va Betxoven ijodida musiqiy uslublarning transformatsiya jarayonlarini qiyosiy tahlil qilish va ularning oʻziga xos xususiyatlarini aniqlash.

Tadqiqot vazifalari:

- 1) Motsart va Betxoven ijodining tarixiy-madaniy kontekstini tahlil qilish;
- 2) Har ikki bastakor asarlarining tematik, harmonik va strukturaviy xususiyatlarini oʻrganish;
- 3) Klassitsizm va romantizm oʻrtasidagi uslubiy farqlarni aniqlash.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

1. Qiyosiy-tahliliy metod. Motsart va Betxoven asarlarining musiqiy xususiyatlarini taqqoslash orqali ularning uslubiy farqlarini aniqlash. Bu metod tematik material, harmonik progressiya va forma tuzilishini tahlil qilishda qoʻllanilgan[2].

2. Strukturaviy tahlil metodi. Sonata formasining tuzilishi, tematik rivojlanish usullari va modulyatsiya texnikalarini oʻrganish. Motsartning simfoniya №40 (g-moll) va Betxovenning simfoniya №5 (c-moll) asosli namuna sifatida olingan.

3. Tarixiy-madaniy yondashuv. XVIII-XIX asrlar ijtimoiy-siyosiy va madaniy kontekstini hisobga olgan holda bastakorlar ijodini tahlil qilish. Muayyan davr estetik gʻoyalari va falsafiy qarashlarining musiqaga taʼsiri oʻrganilgan[3].

Tadqiqot materiallari: Motsartning simfoniya №40 g-moll (KV 550, 1788) va Betxovenning simfoniya №5 c-moll (Op.67, 1804-1808) partituralari asosiy tahlil manbasi boʻldi. Shuningdek, ikkalasining sonata va fortepiano kontsertlaridan namunalar ham oʻrganilgan.

NATIJALAR

Motsart uslubida tematik material periodik tuzilmaga ega bo'lib, 8 yoki 16 taktli aniq strukturalar bilan ajralib turadi. G-moll simfoniasining asosiy temasi oddiy, lekin mukammal muvozanatli melodiya hisoblanadi. Tema rivojlantirish jarayonida Motsart variantli usuldan foydalanadi – ornamental bezaklar, sekventlar va imitatsiya texnikasini qo'llaydi[4]. Betxoven uslubida esa motivli ishlov berish texnikasi ustunlik qiladi. Mashhur “taqdir motivi” (Ta-ta-ta-TAA) 5-simfoniyada faqat 4 notadan iborat bo'lsa ham, butun asar davomida turli shakllarda qayta ishlanadi. Betxoven motivni parchalash, transformatsiya qilish va turli registrlarda, turli instrumentlarda takrorlash orqali kuchli dramatik ta'sir yaratadi. Bu esa klassik periodik tuzilmadan sezilarli darajada farq qiladi.

Motsartda harmonik til asosan diatonik bo'lib, klassik funktsional progressiyalar (T-S-D-T) ustuvor hisoblanadi. Modulyatsiya jarayonlari yumshoq va tabiiy amalga oshiriladi, ko'pincha dominant tonalliklarga yoki parallel tonalliklarga o'tish kuzatiladi. G-moll simfoniyada ekspozitsiyada g-moll dan B-dur ga o'tish klassik sonata formasining talablariga to'liq mos keladi[5]. Betxovenda xromatik garmoniya va uzoq tonalliklarga keskin modulyatsiyalar keng qo'llaniladi. Neapolitan sekstakkord, diminished septakkordlar va engarmonik modulyatsiyalar Betxoven harmonik tilining xarakterli xususiyatlari hisoblanadi. C-moll simfoniyada dramatik ta'sirni kuchaytirish maqsadida keskin dinamik o'zgarishlar va kutilmagan harmonik burilishlardan foydalanilgan.

Forma va strukturaviy xususiyatlar

Sonata formasining qiyosiy tahlili ikki bastakor o'rtasidagi muhim farqlarni ko'rsatadi:

Ekspozitsiya: Motsartda 50-70 takt, aniq ikki tema bilan. Betxovenda esa 80-120 takt, ko'proq tematik material va motivik kontrast.

Rivojlantirish: Motsartda nisbatan qisqa, Betxovenda esa sezilarli darajada kengaytirilgan va dramatik jihatdan intensiv.

Koda: Motsartda 10-15 takt, asarni yakun yasash funksiyasida. Betxovenda esa 30-50+ takt, deyarli ikkinchi rivojlantirish bo'limi sifatida[6].

Orkestrrovka va timbrli palet

Motsartning orkestrrovkasi shaffof va muvozanatli. Skripkalar asosiy melodik material olib boruvchi bo'lib, puflama asboblarning harmonik fon yaratadi. Zarb asboblari minimal foydalaniladi (asosan timpani). Har bir instrument guruhining roli aniq belgilangan[9]. Betxoven orkestrrovkasida barcha instrument guruhlari teng huquqli ishtirok etadi. Mis asboblarning dramatik kuchini ta'minlaydi, zarb guruhi kengaytirilgan (triangel, tarelka, kontrabas timpani). To'qima zichroq va qatlamli, tembral kontrast yaqqol namoyon bo'ladi[7].

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Motsart va Betxoven ijodi o'rtasidagi farqlar nafaqat individual kompozitor uslubini, balki butun bir davr o'zgarishlarini aks ettiradi. Motsartning aristokratik estetikasi XVIII asr Yevropa jamiyatining ijtimoiy tuzumiga mos keladi - saroy madaniyati, ritual va tartibga bo'ysunish muhim ahamiyatga ega edi. Betxoven ijodi esa Fransiya inqilobi va Prosветitellik g'oyalari ta'sirida shakllangan. Shaxsiy his-tuyg'ularni ochiq ifodalash, dramatik qarama-qarshiliklar va qahramonlik pafosi romantizm estetikasining asosiy belgilari bo'ldi. Musiqashunoslar D.Rosen va Ch.Rozen ta'kidlaganidek,

Betxoven “shaxsiy musiqiy tilni” yaratdi va musiqa tili orqali falsafiy g‘oyalarni ifoda etish an’anasini boshladi[8].

Garmonik til evolyutsiyasi jihatidan, klassik funktsional garmoniyadan romantik xromatizmga o‘tish jarayoni sezilarli. Betxoven asarlarida harmonik eshitishning yangi tamoyillari shakllandi – bu keyinchalik Vagner, List va boshqa romantiklar tomonidan rivojlantirildi. Orkestrrovka texnikasi transformatsiyasi ham muhim ahamiyatga ega. Agar Motsart orkestri kamera ansambliga yaqin bo‘lsa, Betxoven simfonik orkestriga yangi imkoniyatlar ochdi - katta tarkib, dinamik diapazon kengayishi va tembral kontrast kuchayishi.

XULOSA

Motsart va Betxoven ijodi XVIII-XIX asrlar musiqiy uslublarining transformatsiyasini to‘liq aks ettiradi. Klassitsizmdan romantizmga o‘tish jarayoni tematik ishlov berish, harmonik til, forma tuzilishi va orkestrrovka texnikasining barcha sohalarida namoyon bo‘ladi. Motsart musiqasining asosiy xususiyatlari: klassik muvozanat, shaffof to‘qimalar, diatonik garmoniya, periodik tuzilma va aniq formal tartib. Bu xususiyatlar XVIII asr estetik ideallariga mos keladi. Betxoven ijodida romantik tendentsiyalar namoyon bo‘ladi: dramatik kontrastlar, xromatik garmoniya, kengaytirilgan shakllar, motivli ishlov berish va simfonik orkestrning yangi imkoniyatlaridan foydalanish. Ikki bastakor orasidagi uslubiy farqlar nafaqat individual ijodiy yondashuvni, balki butun davr madaniy va ijtimoiy o‘zgarishlarini aks ettiradi.

Ushbu tadqiqot musiqashunoslik fani uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lib, klassik va romantik uslublarning qiyosiy tahlili orqali musiqiy til evolyutsiyasini tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Taruskin R. The Oxford History of Western Music. Volume 2: Music in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Oxford University Press, 2005. – 784 p.
2. Rosen C. The Classical Style: Haydn, Mozart, Beethoven. Expanded Edition. New York: W.W. Norton & Company, 1997. – 533 p.
3. Kerman J. The Beethoven Quartets. New York: W.W. Norton & Company, 1979. – 389 p.
4. Хохлова А.Л. Моцарт и его время. Москва: Музыка, 2012. – 456 с.
5. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процесс. Ленинград: Музыка, 1971. – 376 с.
6. Захарова О.И. Риторика и западноевропейская музыка XVII – первой половины XVIII века. Москва: Музыка, 1983. – 352 с.
7. Конен В.Д. Театр и симфония. Москва: Музыка, 1975. – 376 с.
8. Lockwood L. Beethoven: The Music and the Life. New York: W.W. Norton & Company, 2003. – 604 p.
9. Solomon M. Beethoven. 2nd revised edition. New York: Schirmer Books, 1998. – 554 p.
10. Каримова М.Х. Классическая музыка в контексте культурологического анализа // Вестник музыкальной науки. 2018. №3(21). – С. 45-52.

KIMYODA VIRTUAL LABORATORIYA METODIKASIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKALARI

Muhammadsiqova Rayhona Nodirbek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti magistri

Annotatsiya: kimyo fanidan laboratoriya ishlarini tashkil etishda raqamli metodikasidan foydalanishning ahamiyati, uning o'quv jarayonidagi o'rni va samaradorligini oshirishga qaratilgan usullar haqida so'z yuritiladi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'quvchilarda mustaqil tajriba o'tkazish ko'nikmasi, tajribalarni tahlil qilish hamda xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Kimyo, raqamli laboratoriya, virtual tajriba, simulyator, interaktiv ta'lim, axborot texnologiyasi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonini raqamlashtirish, ayniqsa tabiiy fanlar, jumladan kimyo fanini o'qitishda muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy laboratoriya mashg'ulotlari o'quvchilarda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qilsa-da, ba'zan moddiy-texnik sharoitlar cheklangan bo'lishi mumkin. Bundan tashqari oliy o'quv yurtlari kimyo ta'limida talabalarni o'quv fani asoslari bilan bog'liq bo'lgan qonuniyatlar, nazariyalar, tushunchalar va atamalar bilan tanishtirish bilan bir qatorda bo'lg'usi yetuk mutaxassis barkamolligini ta'minlash, ta'lim jarayoni samarasini oshirish maqsadida juda ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda [1].

Oliy o'quv yurtlari ta'lim jarayonida interfaol vositalaridan foydalanish, o'quv mashg'ulotlarida kompyuter texnikasi va dasturiy ta'minotini qo'llash masofaviy ta'lim uchun ham katta imkoniyatlarni ochib bermoqda. Shu sababli raqamli laboratoriyalar, virtual tajriba dasturlari va simulyatorlardan foydalanish zamonaviy ta'limning ajralmas qismiga aylanmoqda [2].

Raqamli laboratoriya-bu o‘quvchilarga virtual muhitda kimyoviy tajribalarni xavfsiz va nazoratli sharoitda o‘tkazish imkonini beruvchi ta’limiy texnologiyadir [2].

Raqamli laboratoriya real laboratoriya sharoitidagi tajribalarni raqamli shaklda modellashtiradi va o‘quvchilarda tahliliy fikrlashni rivojlantiradi.

Virtual laboratoriyalarni o‘quv jarayoniga tadbqiq qilishning qator afzalliklari mavjud bo‘lib, ularni quyidagi misollar yordamida tushuntiriladi.

- a) tashkil etiladaigan laboratoriya ishlarini interfaolliqi
- b) mahsus kimyoviy laboratoriya xonalariga bog‘liq bo‘lmagan holatda, kompyuterlar mavjud bo‘lsa ishlata olish imkoniyatiga ega ekanligi.
- v) o‘quv muassasasida bajarish mumkin bo‘lmagan yoki real vaqtda kuzatish mumkin bo‘lmagan hollarda obyekt, jarayon va hodisalarning modellashtirilishi;
- d) internetdan foydalanib, masofaviy ta’lim asosida topshiriqlarni amalga oshirish imkoniyati;

Masalan, PhET, Chem Collective, Labster kabi platformalar orqali o‘quvchilar moddalarning reaksiyalarini kuzatishi, reaksiya tezligi, muhit harorati va konsentratsiya kabi omillarni o‘zgartirib natijani tahlil qilishi mumkin.

Raqamli laboratoriya vositalari turlicha bo‘lib, ularni uch guruhga bo‘lish mumkin:

- 1) Internet platformalar (PhET, Chem Collective);
- 2) 3D modellashtirish dasturlari (Mol View, Avogadro);
- 3) Mobil ilovalar va interaktiv test tizimlari.

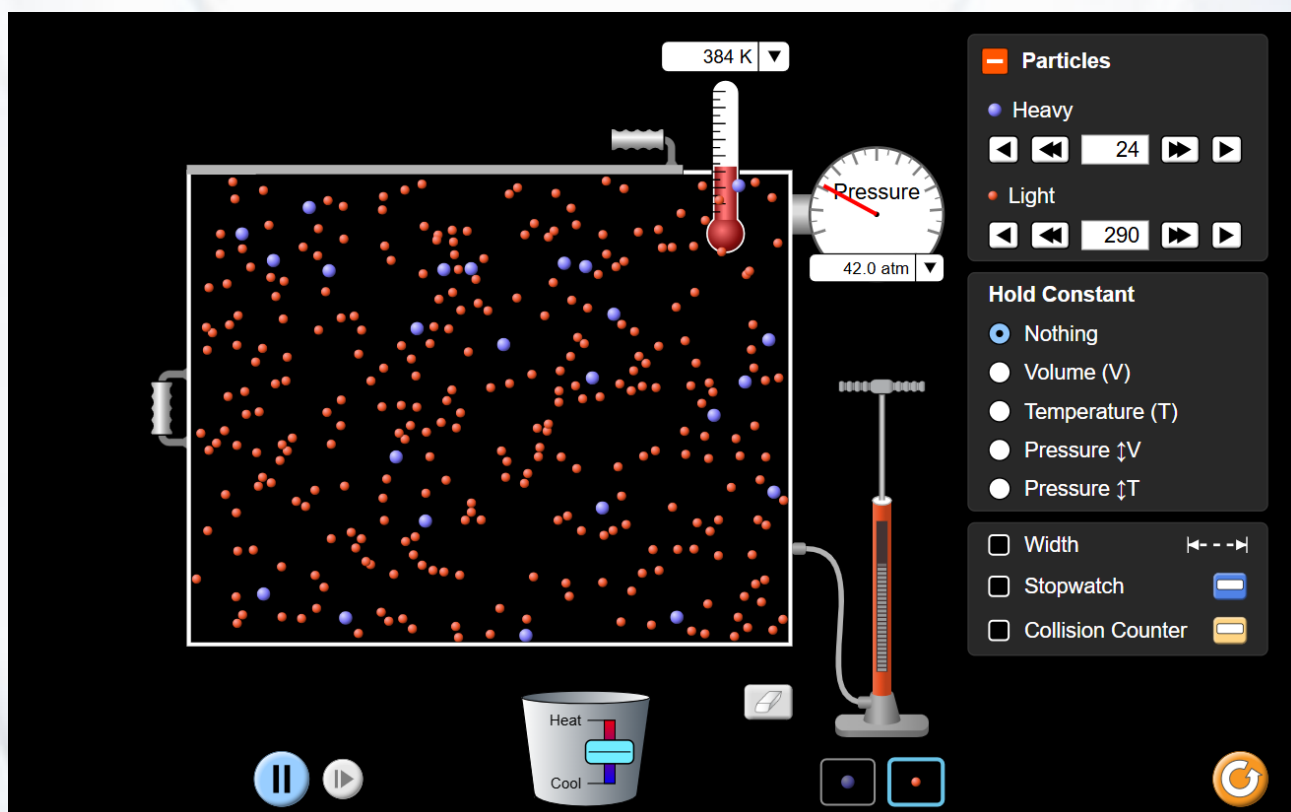
Ushbu vositalar yordamida o‘quvchilar murakkab jarayonlarni sodda, vizual tarzda anglab oladilar.

Raqamli laboratoriya metodikasining samaradorligini oshirish uchun bir nechta yo‘nalishlarda ish olib borish zarur.

Avvalo o‘qituvchi raqamli vositalardan foydalanish bo‘yicha metodik tayyorgarlikka ega bo‘lishi lozim.

Dars jarayonida interaktiv topshiriqlar, loyiha ishlari, virtual tajribalar orqali o‘quvchilarning mustaqil ishlashiga sharoit yaratish kerak. Bundan tashqari, o‘quvchilarning faoliyatini baholashda raqamli testlar, onlayn viktorinalar, refleksiya jadvallari kabi usullardan foydalanish samarali natija beradi[4].

Masalan, “Gazlarning xossalari” mavzusini o‘rganishda PhET platformasidan foydalanish orqali o‘quvchilar haroratning o‘zgarishining gazlarning harakatiga ta’siri jarayonini simulyatsiya qiladilar.



1-rasm phet Colorado dasturida gazlarning harakatini ko‘rinishi [3]

Natijada o'quvchilarda ushbu jarayonni vizual holatda ko'rish va eslab qolish ko'nukmalariga ega bo'linadi.

Darsda tajriba jarayonining virtual modeli ko'rsatiladi, o'quvchilar kuzatish, natijalarni tahlil qilish va xulosa chiqarish bosqichlarini mustaqil bajaradilar.

Bu esa ularning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog'lash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, kimyo fanini o'qitishda raqamli laboratoriya metodikasidan foydalanish o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi, amaliy ko'nukmalarini mustahkamlaydi va ularni ilmiy izlanishga yo'naltiradi. Bunday metodika yordamida har bir o'quvchi tajriba o'tkazishda faol ishtirok etadi, bu esa ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Bundan tashqari, virtual laboratoriya ishlaridan foydalanish masofaviy ta'limda yoki tabiiy sharoitda ta'lim muassasalarida bajarish imkoniyati yo'q laboratoriya ishlarini o'tkazish uchun ayni samarali usul hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rakhmatova N.I., Abdullayev N.J. Advantages of integrating virtual laboratories into educational process. International Scientific Conference of Students and Young Scientists «FARABI ALEMI» Almaty, Kazakhstan, April 3-5, 2025 332-333 b

2. Rakhmatova N.I., Abdullayev N.J. The role of 3d virtual laboratories in developing students' experimental skills. International journal of artificial intelligence. American Academic publishers, volume 05, issue 06, 2025

3. https://phet.colorado.edu/sims/html/gases-intro/latest/gases-intro_all.html

4. Karimov U. “Kimyo o‘qitish metodikasi”, Toshkent: O‘qituvchi, 2019.

MUSIQA PSIXOLOGIYASINING YO‘NALISHLARI VA TARMOQLARI: ZAMONAVIY HOLAT VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Muyidinova Onorxon Nuriddin qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Musiqqa ta’limi va san’at mutaxassisiligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada musiqqa psixologiyasining asosiy yo‘nalishlari va tarmoqlari tahlil qilingan. Tadqiqot musiqqa psixologiyasining shakllanish tarixini, fanlararo aloqalarini va zamonaviy metodologik yondashuvlarini o‘z ichiga oladi. Maqolada musiqiy idrok, musiqiy qobiliyatlar, musiqiy xotira va o‘rganish, emotsional reaksiyalar, ijrochining psixologiyasi kabi asosiy tarmoqlar batafsil ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, neyromusiqqa psixologiyasi, musiqiy terapiya, musiqqa ta’limining psixologiyasi va ijtimoiy musiqqa psixologiyasi kabi zamonaviy yo‘nalishlar tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, musiqqa psixologiyasi dinamik rivojlanayotgan interdissiplinar fan bo‘lib, psixologiya, musiqashunoslik, neyrofan va boshqa sohalarning yutuqlarini birlashtiradi.

Kalit so‘zlar: musiqqa psixologiyasi, musiqiy idrok, musiqiy qobiliyatlar, neyromusiqqa, musiqiy terapiya, musiqiy xotira, emotsional reaksiya, ijrochi psixologiyasi, musiqqa ta’limi.

НАПРАВЛЕНИЯ И ОТРАСЛИ МУЗЫКАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИИ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация: В статье анализируются основные направления и отрасли музыкальной психологии. Исследование охватывает историю формирования музыкальной психологии, междисциплинарные связи и современные методологические подходы. В статье подробно рассматриваются основные отрасли, такие как музыкальное восприятие, музыкальные способности, музыкальная память и обучение, эмоциональные реакции, психология исполнителя. Также анализируются современные направления, включая нейромusical психологию, музыкальную терапию, психологию музыкального образования и социальную музыкальную психологию. Результаты исследования показывают, что музыкальная психология является динамично развивающейся междисциплинарной наукой, объединяющей достижения психологии, музыковедения, нейронауки и других областей.

Ключевые слова: музыкальная психология, музыкальное восприятие, музыкальные способности, нейромusical, музыкальная терапия, музыкальная память, эмоциональная реакция, психология исполнителя, музыкальное образование.

DIRECTIONS AND BRANCHES OF MUSIC PSYCHOLOGY: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Abstract: This article analyzes the main directions and branches of music psychology. The research encompasses the history of music psychology formation, interdisciplinary connections and modern methodological approaches. The article examines in detail the main branches such as musical perception, musical abilities, musical memory and learning, emotional reactions, and performer psychology. Contemporary directions including neuromusical psychology, music therapy, psychology of music education and social music psychology are

also analyzed. Research results demonstrate that music psychology is a dynamically developing interdisciplinary science that integrates achievements of psychology, musicology, neuroscience and other fields.

Keywords: music psychology, musical perception, musical abilities, neuromusic, music therapy, musical memory, emotional reaction, performer psychology, music education.

KIRISH

Musiqa psixologiyasi psixologiya fanining nisbatan yosh, ammo tez rivojlanayotgan sohasi hisoblanadi. Mustaqil yo'nalish sifatida u XIX asrning oxiri - XX asrning boshlarida shakllana boshladi va hozirgi vaqtda keng ko'lamli interdissiplinar soha sifatida namoyon bo'lmoqda[1]. Musiqa psixologiyasi musiqaning inson psixikasiga ta'siri, musiqiy faoliyatning psixologik mexanizmlari, musiqiy qobiliyatlarning rivojlanishi kabi muhim masalalarni o'rganadi. Musiqa psixologiyasining ahamiyati shundaki, u musiqiy faoliyatning turli jihatlarini ilmiy asosda tushuntirishga, musiqa ta'limi samaradorligini oshirishga, musiqiy terapiyani rivojlantirishga va musiqaning insonlar hayotidagi rolini chuqurroq anglashga yordam beradi[2]. Zamonaviy davr musiqa psixologiyasi psixologiya, musiqashunoslik, neyrofan, akustika, pedagogika va boshqa fanlar kesishmasida rivojlanmoqda.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab musiqa psixologiyasida yangi yo'nalishlar paydo bo'ldi: kognitiv musiqa psixologiyasi, neyromusiqa, sosial musiqa psixologiyasi va boshqalar. Raqamli texnologiyalar rivojlanishi musiqiy jarayonlarni yanada chuqur o'rganish imkonini berdi³. Zamonaviy tadqiqotlar funk-sional magnit-rezonans tomografiya, elektroentsefalografiya kabi usullardan foydalangan holda musiqaning miya faoliyatiga ta'sirini to'g'ridan-to'g'ri kuzatish imkonini beradi. Tadqiqotning maqsadi musiqa

psixologiyasining asosiy yo‘nalishlari va tarmoqlarini sistematik tahlil qilish, ularning o‘zaro bog‘liqligini ochib berish va rivojlanish istiqbollari belgilashdir. Tadqiqot vazifalari: musiqa psixologiyasining tarixiy rivojlanishini ko‘rib chiqish, asosiy tarmoqlarni tavsiflash, zamonaviy yo‘nalishlarni tahlil qilish, fanlararo aloqalarni aniqlash.

Tadqiqot quyidagi metodlar asosida amalga oshirildi:

1. Nazariy-tahliliy metod - musiqa psixologiyasi bo‘yicha asosiy ilmiy adabiyotlarni o‘rganish va tahlil qilish;
2. Tarixiy-genetik metod - musiqa psixologiyasining shakllanish va rivojlanish bosqichlarini xronologik ketma-ketlikda o‘rganish;
3. Sistematzatsiya va tasnif metodi - musiqa psixologiyasining yo‘nalish va tarmoqlarini mantiqiy tizimga solish;
4. Interdissiplinar yondashuv - turli fanlar nuqtai nazaridan musiqa psixologiyasini ko‘rib chiqish.

Tadqiqot asosiy manbalari sifatida J.Sloboda, D.Deutsch, I.Peretz, R.Zatorre, C.Krumhansl, D.Levitin, S.Koelsch kabi etakchi xorijiy olimlarning, shuningdek, B.Teplov, V.Petrushin, D.Kirnarskaya kabi rus musiqa psixologlarining fundamental asarlari tanlab olindi. Zamonaviy empirik tadqiqotlar natijalari ham e‘tiborga olindi. Material tahlilida induktiv-deduktiv mantiq, sintez va umumlashtirish operatsiyalari qo‘llanildi. Yo‘nalish va tarmoqlarni tasniflashda funksional va ob‘ektiv mezonlar asosiy bo‘ldi: tadqiqot ob‘ekti, metodologiya, amaliy yo‘nalganlik.

NATIJALAR VA TAHLIL

Musiqa psixologiyasining ildizlari XIX asrga borib taqaladi. Nemis olimi G.Helmholtz (1821-1894) “Tovush hissi fiziologiyasi” (1863) asarida musiqiy idrokning fiziologik asoslarini o‘rgandi[4]. Keyinchalik K.Shtumpf (1848-1936) Berlin universitetida musiqa psixologiyasi

laboratoriyasini tashkil etdi va tovushlarning psixologik idrok etilishini eksperimental tadqiq qildi.

XX asrning birinchi yarmida musiqa psixologiyasi mustaqil fan sifatida shakllanishni davom ettirdi. K.Sizor (1866-1949) Amerika Qo'shma Shtatlarida musiqiy qobiliyatlarni o'lchash testlarini ishlab chiqdi[5]. Yevropada gestalt psixologiyasi vakillari (M.Vertgeimer, K.Koffka) musiqiy idrokning tashkiliy printsiplarini o'rgandilar.

Sovet psixologiyasida B.Teplov (1896-1965) ning “Musiqiy qobiliyatlar psixologiyasi” (1947) asari muhim voqea bo'ldi[6]. Teplov musiqiy qobiliyatlarning tuzilishi va rivojlanishini o'rgandi, ularning individual farqlarini tahlil qildi. Uning tadqiqotlari keyinchalik Rossiyada va sobiq SSSR mamlakatlari-da musiqa psixologiyasining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi.

XX asrning ikkinchi yarmida musiqa psixologiyasi kognitiv inqilob ta'sirida tez rivojlandi. 1980-yillardan boshlab neyrotasvirlash texnologiyalarining paydo bo'lishi musiqaning miya faoliyatiga ta'sirini bevosita o'rganish imkonini berdi[7]. Bu neyromusiqa psixologiyasi yo'nalishining shakllanishiga olib keldi.

Zamonaviy musiqa psixologiyasi bir necha asosiy tarmoqlarga bo'linadi:

1. Musiqiy idrok psixologiyasi - Bu tarmoq musiqaning qanday qilib qabul qilinishi va qayta ishlanishini o'rganadi. Musiqiy idrok tovushning fizik xususiyatlarini (balandlik, kuchlilik, tembr) psixologik hodisalarga (ohang, dinamika, rang) aylantirish jarayonlarini o'z ichiga oladi[8]. Zamonaviy tadqiqotlar musiqiy idrokning kategorik tabiati, kontekstga bog'liqligi va madaniy determinatsiyasini ko'rsatadi.

2. Musiqiy qobiliyatlar psixologiyasi. Bu tarmoq musiqiy qobiliyatlarning tabiati, tuzilishi va rivojlanishini tadqiq etadi. Musiqiy

qobiliyatlar strukturasi odatda ohangni farqlash, ritmni his qilish, musiqiy xotira, musiqiy tasavvur, emotsional sezgirlik kiradi[9]. Zamonaviy tadqiqotlar musiqiy qobiliyatlarning genetik va muhit omillar o‘zaro ta‘sirida shakllanishini ko‘rsatadi.

3. Musiqiy xotira va o‘rganish. Musiqiy xotira turli shakllarda namoyon bo‘ladi: sensorli xotira (tovushlarni qisqa vaqt davomida eslab qolish), qisqa muddatli xotira (musiqiy frazalarni eslab qolish), uzoq muddatli xotira (melodiyalar, asarlar repertuarini saqlash)[10]. Musiqiy o‘rganish jarayonlari ham ko‘p qirrali: implicit (ongsiz) va explicit (ongli) o‘rganish, procedural va deklarativ xotira.

4. Musiqa va emotsiyalar. Bu tarmoq musiqaning emotsional ta‘sirini o‘rganadi. Zamonaviy tadqiqotlar musiqaning emotsiya uyg‘otish mexanizmlarini aniqladi: akustik xususiyatlar, kutish va uning buzilishi, emotsional zaryadlangan xotiralar, mimikriya (taqlid) va boshqalar[11]. Musiqa turli emotsiyalarni uyg‘otishi mumkin: quvonch, g‘am, hayajon, tinchlik va hokazo.

5. Ijrochi psixologiyasi. Ijrochi psixologiyasi musiqiy ijro jarayonining psixologik aspektlarini o‘rganadi: motor ko‘nikmalar, interpretatsiya jarayonlari, sahna qo‘rquvi, oqim holati (flow state), jamoa ijrosi dinamikasi[12]. Bu tarmoq amaliy ahamiyatga ega va ijrochilarni tayyorlash, stress boshqarish, ijro sifatini oshirish masalalariga qo‘llaniladi.

ZAMONAVIY YO‘NALISHLAR

1. Neyromusiqa psixologiyasi - Neyromusiqa psixologiyasi musiqiy jarayonlarning neyrofiziologik asoslarini o‘rganadi. Zamonaviy tasvirlash texnologiyalari yordamida olimlar musiqani tinglaganda yoki ijro etganda miyaning qaysi hududlari faollashishini aniqladilar[13]. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, musiqa miyaning keng tarmoqlarini jalb

qiladi: eshitish korteksi, motor hududlar, emotsional markazlar, xotira tizimlari.

2. Musiqiy terapiya - Musiqiy terapiya musiqa va uning elementlarini terapevtik maqsadlarda qo'llashdan iborat. Klinik tadqiqotlar musiqaning Parkinson kasalligi, insult keyingi rehabilitatsiya, autizm spektri buzilishlari, depressiya, tashvish holatlarida samaradorligini ko'rsatdi[14]. Musiqiy terapiyaning turli shakllari mavjud: faol (musiqa yaratish), passiv (tinglovchilik), guruhli va individual.

3. Musiqa ta'limining psixologiyasi - Bu yo'nalish musiqa o'qitish va o'rganishning psixologik aspektlarini tadqiq etadi. Eng samarali o'qitish metodlari, motivatsiya masalalari, individual yondashuv printsiplari, turli yosh guruhlarining xususiyatlari kabi masalalar o'rganiladi[15]. Zamonaviy tadqiqotlar musiqa ta'limining kognitiv rivojlanish, akademik yutuqlarga ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

4. Sosial musiqa psixologiyasi - Sosial musiqa psixologiyasi musiqaning ijtimoiy funksiyalarini, musiqiy preferensiyalarning shakllanishini, musiqa orqali identifikatsiyani, guruhli musiqiy faoliyatning (xor, orkestr) psixologik aspektlarini o'rganadi[16]. Bu yo'nalish musiqa va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib beradi.

5. Kognitiv musiqa psixologiyasi - Kognitiv musiqa psixologiyasi musiqiy fikrlash, musiqiy idrokni qayta ishlash, musiqiy ma'no yaratish jarayonlarini o'rganadi. Bu yo'nalish musiqani til bilan qiyoslash, musiqiy sintaksis va semantika masalalari, musiqiy strukturalarni mental reprezentatsiya qilish kabi masalalarni ko'rib chiqadi[15]. Zamonaviy tadqiqotlar musiqa va til qayta ishlashning umumiy va o'ziga xos mexanizmlarini aniqlaydi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, musiqa psixologiyasi murakkab va ko'p qirrali fan bo'lib, bir necha asosiy tarmoqlar va zamonaviy yo'nalishlarga ega. Har bir tarmoq o'ziga xos tadqiqot ob'ekti va metodologiyasiga ega bo'lsa-da, ular o'zaro chambarchas bog'langan va bir-birini to'ldiradi. Musiqa psixologiyasining asosiy kuchi uning interdissiplinar xarakteridadir. Psixologiya, musiqashunoslik, neyrofan, akustika, pedagogika, sotsiologiya va boshqa fanlarning yutuqlarini birlashtirish musiqiy hodisalarni har tomonlama tushunish imkonini beradi. Bu integratsiya jarayoni yangi metodologik yondashuvlar va tadqiqot usullarini keltirib chiqaradi. Neyrotasvirlash texnologiyalarining rivojlanishi musiqa psixologiyasida inqilobiy o'zgarishlarga olib keldi. Endi olimlar nafaqat xulq-atvorni kuzatish, balki musiqiy jarayonlarning miyaviy asoslarini to'g'ridan-to'g'ri o'rganish imkoniga ega[12]. Bu neyromusiqa psixologiyasining tez rivojlanishiga va ko'plab yangi kashfiyotlarga olib keldi.

Musiqa psixologiyasining amaliy ahamiyati tobora ortmoqda. Musiqiy terapiya klinik amaliyotda keng qo'llanilmoqda, musiqa ta'limi metodologiyasi psixologik tadqiqotlar asosida takomillashmoqda, ijrochi psixologiyasi mutaxassislarining tayyorlanishiga yordam bermoqda. Kelajakda bu amaliy yo'nalishlar yanada rivojlanishi kutilmoqda. Musiqa psixologiyasining kelajak istiqbollari quyidagilar bilan bog'liq: neyrotexnologiyalarning yanada rivojlanishi va qo'llanilishi, sun'iy intellekt va musiqa o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish, madaniyatlararo tadqiqotlarning kengayishi, musiqaning individual va ijtimoiy rivojlanishga ta'sirini uzoq muddatli o'rganish, genetika va epigenetikaning musiqa psixologiyasiga qo'llanilishi[10].

XULOSA

Musiqqa psixologiyasi zamonaviy psixologik fanlarning muhim va dinamik rivojlanayotgan yoʻnalishi hisoblanadi. Uning shakllanish tarixi XIX asrdan boshlanadi va hozirgi kungacha davom etadi. Mustaqil fan sifatida musiqqa psixologiyasi bir necha asosiy tarmoqlarga ega: musiqiy idrok, musiqiy qobiliyatlar, musiqiy xotira va oʻrganish, emotsional reaksiyalar, ijrochi psixologiyasi. Zamonaviy musiqqa psixologiyasida bir qator yangi yoʻnalishlar shakllandi: neyromusiqqa psixologiyasi, musiqiy terapiya, musiqqa taʼlimining psixologiyasi, sosial musiqqa psixologiyasi, kognitiv musiqqa psixologiyasi. Har bir yoʻnalish oʻziga xos tadqiqot obʼektiga, metodologiyasiga va amaliy yoʻnalganlikka ega.

Musiqqa psixologiyasining asosiy xususiyati uning interdissiplinar xarakteridadir. Bu fan psixologiya, musiqashunoslik, neyrofan, akustika va boshqa sohalarning yutuqlarini birlashtiradi. Bunday integratsiya musiqiy hodisalarni chuqur va har tomonlama tushunish imkonini beradi. Neyrotasvirlash texnologiyalari musiqqa psixologiyasiga yangi imkoniyatlar olib keldi. Hozirgi vaqtda olimlar musiqaning miya faoliyatiga taʼsirini toʻgʻridan-toʻgʻri oʻrganish imkoniga ega. Bu neyromusiqqa psixologiyasining tez rivojlanishiga va koʻplab yangi kashfiyotlarga olib keldi. Musiqqa psixologiyasining amaliy ahamiyati katta. Uning natijalari musiqiy terapiya, musiqqa taʼlimi, professional tayyorgarlik va boshqa sohalarda qoʻllaniladi. Kelajakda bu amaliy yoʻnalishlar yanada kengayishi va chuqurlashishi kutilmoqda. Musiqqa psixologiyasining kelajak rivojlanishi yangi texnologiyalar, madaniyatlararo tadqiqotlar, genetik va epigenetik tadqiqotlar bilan bogʻliq boʻladi. Fan sifatida musiqqa psixologiyasi musiqaning inson hayotidagi rolini tushunish va musiqiy faoliyatni optimallashtirish yoʻllarini topishda davom etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей. - М.: Педагогика, 1947. - 335 с.
2. Петрушин В.И. Музыкальная психология. - М.: Академический проект, 2008. - 400 с.
3. Sloboda J. The Musical Mind: The Cognitive Psychology of Music. - Oxford: Oxford University Press, 1985. - 292 p.
4. Helmholtz H. On the Sensations of Tone. - New York: Dover Publications, 1954. - 576 p.
5. Seashore C.E. Psychology of Music. - New York: McGraw-Hill, 1938. - 408 p.
6. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей // Избранные труды: В 2 т. - М.: Педагогика, 1985. - Т. 1. - С. 42-222.
7. Peretz I., Zatorre R.J. The Cognitive Neuroscience of Music. - Oxford: Oxford University Press, 2003. - 467 p.
8. Deutsch D. The Psychology of Music. - San Diego: Academic Press, 2013. - 784 p.
9. Кирнарская Д.К. Музыкальные способности. - М.: Таланты-XXI век, 2004. - 496 с.
10. Snyder B. Music and Memory: An Introduction. - Cambridge, MA: MIT Press, 2000. - 295 p.
11. Juslin P.N., Sloboda J.A. Handbook of Music and Emotion: Theory, Research, Applications. - Oxford: Oxford University Press, 2010. - 976 p.
12. Williamon A. Musical Excellence: Strategies and Techniques to Enhance Performance. - Oxford: Oxford University Press, 2004. - 346 p.
13. Koelsch S. Brain and Music. - Chichester: Wiley-Blackwell, 2012. - 308 p.

14. Thaut M.H., Hoemberg V. Handbook of Neurologic Music Therapy. - Oxford: Oxford University Press, 2014. - 400 p.
15. Hallam S., Cross I., Thaut M. The Oxford Handbook of Music Psychology. - Oxford: Oxford University Press, 2016. - 928 p.
16. Hargreaves D.J., North A.C. The Social Psychology of Music. - Oxford: Oxford University Press, 1997. - 324 p.

MUSIQACHI SHAXSI VA FAOLIYATI XUSUSIYATLARI

Sotiboldiyeva Sevara Xamidjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Musiqa ta'limi va san'at mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada musiqachi shaxsining individual, kasbiy va ijodiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Musiqachining psixologik qiyofasi, temperament va xarakter jihatlari, ijodiy tafakkur, emotsional sezgirlik hamda kasbiy mahoratning shakllanish jarayoni ilmiy adabiyotlar asosida yoritilgan. Shuningdek, musiqachi faoliyatining pedagogik, ijodiy, kommunikativ va sahnaviy komponentlari o'rganiladi. Tadqiqotda musiqachi shaxsining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar, motivatsiya, mashq jarayoni, sahna madaniyati, ijodiy muhit va psixologik barqarorlikning o'рни tahlil etiladi. Maqola yakunida musiqachilarni tayyorlashda qo'llanilishi mumkin bo'lgan metodik tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Musiqachi shaxsi, ijodkorlik, musiqiy faoliyat, temperament, emotsional sezgirlik, musiqiy tafakkur, sahna madaniyati, kasbiy mahorat, motivatsiya, ijodiy muhit.

Аннотация: В данной статье анализируются индивидуальные, профессиональные и творческие особенности личности музыканта. На основе научной литературы рассматриваются психологический

облик музыканта, такие как темперамент и характер, творческое мышление, эмоциональная чувствительность, а также процесс формирования профессионального мастерства. Кроме того, исследуются педагогические, творческие, коммуникативные и сценические компоненты деятельности музыканта. В работе также анализируются факторы, влияющие на развитие личности музыканта: мотивация, процесс упражнений, сценическая культура, творческая среда и психологическая устойчивость. В конце статьи приводятся методические рекомендации, которые могут быть использованы при подготовке музыкантов.

Ключевые слова: личность музыканта, творчество, музыкальная деятельность, темперамент, эмоциональная чувствительность, музыкальное мышление, сценическая культура, профессиональное мастерство, мотивация, творческая среда.

Annotation: This article analyzes the individual, professional, and creative characteristics of a musician's personality. The psychological profile of a musician, including temperament and character traits, creative thinking, emotional sensitivity, and the formation process of professional mastery, is examined based on scientific literature. In addition, the pedagogical, creative, communicative, and stage-performance components of a musician's activity are explored. The study also analyzes the factors influencing the development of a musician's personality, such as motivation, practice processes, stage culture, creative environment, and psychological stability. The article concludes with methodological recommendations that can be applied in the training of musicians.

Keywords: Musician’s personality, creativity, musical activity, temperament, emotional sensitivity, musical thinking, stage culture, professional mastery, motivation, creative environment.

Musiqa insoniyat tarixida madaniyatning eng qadimiy va eng kuchli ta’sir kuchiga ega san’at turi hisoblanadi. Musiqachining shaxsi esa musiqaning mazmuni, ohangi va ta’sirchanligini belgilovchi asosiy vositadir. Musiqachining ijodi, uning shaxsiy fazilatlari, kasbiy mahorati, emotsional holati, tasavvuri va sahnaviy madaniyati uning ijro uslubini va san’atkor sifatidagi muvaffaqiyatini belgilaydi. Shu bois musiqachi shaxsining psixologik, pedagogik va ijodiy jihatlarini o’rganish musiqashunoslik, san’atshunoslik, pedagogika va psixologiya fanlarining dolzarb yo’nalishlaridan biridir.

Musiqachining faoliyati murakkab tizim bo’lib, unda bir vaqtning o’zida bir nechta komponentlar — texnik mahorat, emotsional ifodaviylik, estetik qarashlar, sahna madaniyati va kommunikativ kompetensiya birlashgan holda namoyon bo’ladi. Shaxsiy xususiyatlar musiqachining ijod jarayonini nafaqat belgilaydi, balki uning auditoriya bilan muloqotini, tinglovchilarga ta’sirini, professional o’sishini ham belgilovchi omil sifatida namoyon bo’ladi.

Musiqachi faqat asbob chala oladigan yoki qo’shiq kuylaydigan odam emas. Musiqachi – o’z ichki dunyosini, xalq ruhini, zamon nafasini tovushlar orqali ifoda eta oladigan, musiqani hayot tarziga aylantirgan maxsus shaxsdir. Uning shaxsiyati va faoliyati bir-biriga chambarchas bog’langan bo’lib, ikkalasi ham tug‘ma qobiliyat, tinimsiz mehnat va chuqur madaniy bilimlarga asoslanadi.

Musiqachining shaxsiy xususiyatlari

Tug‘ma musiqiy qobiliyat (layoqat)

Musiqachilikning asosiy poydevori – tug‘ma musiqiy eshitish, ritm hissi va ovoz tembrining o‘ziga xosligidir. Ko‘p buyuk musiqachilar bolaligidanoq bir marta eshitgan kuyni to‘liq takrorlay olgan, nota bilmasdan murakkab ohanglarni eslab qolgan. Masalan, Yunus Rajabiy 5–6 yoshida hofizlarning kuylarini bir eshitishda yodlab olgan, Sherali Jo‘rayev esa bolaligida radio orqali eshitgan qo‘shiqni darrov takrorlagan.

Yuqori emotsional sezgirlik

Musiqachi oddiy odam eshitmaydigan “ichki tovushlarni” eshitadi. U tabiatdagi shivirlashni, odamlarning ko‘nglidagi armonni, tarixiy voqealarning aks-sadosini tovushga aylantira oladi. Shu sababli musiqachilar orasida melankolik, o‘ychan, sezgir shaxslar ko‘p uchraydi.

Sabr-toqat va intizom

Bir asbobni mukammal chalish uchun o‘n yillab kuniga 6–10 soat mashq qilish kerak. Professional pianinochi kuniga 8 soat mashq qiladi, qo‘buzchi yoki dutorchi barmoqlaridagi qon-puchaklarga qaramay yillar davomida uslubni sayqallaydi. Bu – ulkan sabr va o‘z ustida ishlash madaniyatidir.

Ijodiy tafakkur va innovatsion ruh

Haqiqiy musiqachi hech qachon “eski” bilan kifoyalanmaydi. U an’anani saqlab qolgan holda, uni zamonaviy talablar asosida yangicha talqin qiladi. Masalan, Turg‘un Alimatov dutorning imkoniyatlarini kengaytargan, Sevara Nazarkhan o‘zbek xalq qo‘shiqlarini dunyo sahnasiga olib chiqqan.

Pedagogik qobiliyat

Ko‘p buyuk musiqachilar bir vaqtning o‘zida ulug‘ ustoz ham bo‘lgan: Yunus Rajabiy, Fattoh Namozov, Muhammadjon Mirzayev, Orif Xatamov kabi zotlar yuzlab shogirdlar tarbiyalagan. Ular nafaqat

texnika o‘rgatgan, balki musiqaga muhabbat, vatan tuyg‘usini singdirgan.

Musiqachining faoliyati turlari va xususiyatlari

Ijrochi musiqachi (vokalist yoki instrumentalist)

- Jonli konsertlarda o‘ynash
- Studiyada yozuvlar qilish
- Ansambl, orkestr, xorda ishlash
- Har bir ijro – yangi hayot, yangi his-tuyg‘u bilan to‘ldiriladi

Bastakor (kompozitor)

- Yangi asarlar yaratish
- Kino va teatr uchun musiqa yozish
- Xalq ohanglarini zamonaviy aranjirovka qilish
- Misol: Doniyor Agzamov, Mirhalil Mahmudov, Anvar Ergashev

Musiqashunos-olim va folklorshunos

- Qadimiy maqomlarni, doston kuylarini yig‘ish
- Notaga tushirish, tahlil qilish
- Yunus Rajabiy umrining 40 yilini shu ishga bag‘ishlagan

Pedagog-musiqachi

- Musiqa maktablari, kollejlari, konservatoriyalarda dars berish
- Shogird tanlash, repertuar tuzish, uslubni shakllantirish
- Ko‘pincha o‘zi ijro etmaydigan, lekin yuzlab ijrochilar

tarbiyalagan ustozlar

Zamonaviy yo‘nalishdagi musiqachi (DJ, prodyuser, aranjirovkachi)

- Elektron musiqa, hip-hop, fusion janrlarida ishlash
- O‘zbek xalq cholg‘ularini zamonaviy bitlar bilan

uyg‘unlashtirish

- Misol: Shahzod Azimov, Ilhomjon Azimov (Zirapcha), Shoxrux Xamdamov

O‘zbek musiqachisining o‘ziga xos milliy xususiyatlari

- Maqom va doston kuylarini chuqur bilish
- So‘z va ohangning birligiga katta e’tibor (she’r tanlashda yuqori talabchanlik)

- Hofizlik an’anasini davom ettirish
- Oilaviy sulolalar (Rajabiyalar, Karomatovlar, Alimatovlar)
- Vatan, tabiat, muhabbat mavzularidagi samimiylik

Haqiqiy musiqachi oddiy kasb egasi emas, balki xalqning ruhiy olamini, tarixini, orzu-umidlarini tovushlar orqali saqlab qoluvchi va yangi avlodlarga yetkazuvchi muqaddas shaxsdir. U bir vaqtning o‘zida san’atkor, olim, ustoz va xalq farzandidir. Shu sababli o‘zbek xalqida “Musiqachi – yurakning tilchisi” degan ibratli so‘z bor.

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, musiqachi shaxsi tug‘ma qobiliyat, tarbiya, muhit va mehnatsevarlikning o‘zaro uyg‘unligida shakllanadi. Ba’zi olimlar musiqiy iste’dodning asosiy qismi tug‘ma deya ta’kidlasa, boshqalari “mashaqqatli mehnat va to‘g‘ri metodik yondashuv”ni hal qiluvchi omil sifatida e’tirof etadi. Amaliyot esa ushbu ikki yondashuvning uyg‘unlashganda eng yuqori natija berishini ko‘rsatadi.

Yana bir bahsli jihat — sahna madaniyati va psixologik tayyorgarlikning ahamiyatidir. Zamonaviy tadqiqotlar musiqiy texnik mahoratdan ko‘ra, musiqachining psixologik barqarorligi ko‘proq ahamiyatli ekanini isbotlamoqda. Chunki ko‘plab iste’dodli yoshlar sahna qo‘rquvi, stress yoki o‘ziga ishonchsizlik tufayli ijodiy potensialini to‘liq namoyon qila olmaydi.

Xulosa

Musiqachi shaxsi va uning kasbiy faoliyati murakkab va ko‘p komponentli jarayon bo‘lib, unda psixologik, ijodiy va texnik omillar o‘zaro uyg‘unlashadi. Musiqachining muvaffaqiyati nafaqat iste’dodga, balki mashq, motivatsiya, pedagogik qo‘llab-quvvatlash, sahna tajribasi va ruhiy barqarorlikka bog‘liq. Shaxsning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda musiqiy tarbiya jarayonini tashkil etish yuqori samaradorlik beradi.

Musiqachilarni tayyorlashda psixologik tayyorgarlik dasturlarini kuchaytirish

- sahna qo‘rquvini yengish, diqqatni boshqarish, o‘ziga ishonchni oshirish bo‘yicha treninglar kiritish.

Ijodiy fikrlashni rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar joriy etish

- improvizatsiya, kompozitorlik, erkin talqin mashqlari.

Sahna madaniyati bo‘yicha alohida o‘quv kurslarini ishlab chiqish

- xatti-harakat, auditoriya bilan muloqot, sahna estetikasi.

Texnik tayyorgarlik bilan bir qatorda emotsional ifodaviylikni oshirish

- musiqiy obraz yaratish, his-tuyg‘uni boshqarish bo‘yicha mashqlar.

Musiqiy muhitni boyitish

- kontsertlar, ijodiy uchrashuvlar, mahorat darslarini ko‘paytirish.

O‘quvchilar va yosh musiqachilar uchun mentorlik tizimini joriy etish

- tajribali ustozlar bilan ishlash samaradorlikni oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sh.Mirziyoev. “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev” 5ta muhim tashabbus” dan. “O‘zbekiston” NMIU, 2016 y.

2. A.Hasanov. “Musika va tarbiya” pedagogika oliy o‘quv yurtlari musika fakultetining talabalari uchun qo‘llanma Toshkent. “O‘quvchi”1993- yil.
3. Begmatov S., D. Karimova 6 sinf. «Musika» darsliklari T.,2008
4. SHaripova G.M. Musika va uni o‘itish metodikasi. T. Turon-Istiqbol T.,2006
5. Pedagogika va psihologiya yo‘nalishi “Pedagogikaning taraqqiyot tendentsiyalari va innovatsiyalari”moduli bo‘yicha o‘quv-uslubiy majmua. Toshkent. 2016-yil.
6. Golubkova, P.The Theory of Intonation: Boris Asafiev and the Russian Piano School Tradition. Dissertatsiya, 2023. scholarcommons.sc.edu
7. Khannanov, I. Boris Asafiev’s Intonatsia in the Context of Music Theory of the 21st Century. hrcak.srce.hr

MUSIQASHUNOSLIK FAN SIFATIDA: TARIXIY RIVOJLANISH VA NAZARIY ASOSLAR

Nabijanova Ruhshona Valijon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Musika ta’limi va san’at mutaxassisiligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada musiqashunoslik fanining shakllanishi, rivojlanishi va nazariy asoslari tahlil qilingan. Tadqiqot musiqashunoslikning mustaqil fan sifatida vujudga kelish jarayonlarini, uning asosiy yo‘nalishlarini va zamonaviy holatini ko‘rib chiqadi. Maqolada musiqashunoslikning tarixiy, nazariy va amaliy sohalarining o‘zaro bog‘liqligi, shuningdek, fan sifatida musiqashunoslikning asosiy vazifa va maqsadlari ochib berilgan. Tadqiqot natijalarida musiqashunoslikning XVIII-XIX asrlarda mustaqil ilmiy yo‘nalish

sifatida shakllanishi, XX asrda metodologik jihatdan boyishi va hozirgi zamon faniy-nazariy maktablarining rivojlanishi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: musiqashunoslik, musiqa nazariyasi, musiqa tarixi, etnomusiqa, musiqa estetikasi, musiqa tanqidi, interdissiplinar tadqiqotlar, musiqiy hermeneutika.

МУЗЫКОВЕДЕНИЕ КАК НАУКА: ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

Аннотация: В данной статье анализируется формирование, развитие и теоретические основы музыковедения как науки. Исследование рассматривает процессы становления музыковедения как самостоятельной научной дисциплины, его основные направления и современное состояние. В статье раскрывается взаимосвязь исторической, теоретической и практической областей музыковедения, а также основные задачи и цели музыковедения как науки. Результаты исследования показывают формирование музыковедения в XVIII-XIX веках как самостоятельного научного направления, методологическое обогащение в XX веке и развитие современных научно-теоретических школ.

Ключевые слова: музыковедение, теория музыки, история музыки, этномузыкология, музыкальная эстетика, музыкальная критика, междисциплинарные исследования, музыкальная герменевтика.

MUSICOLOGY AS A SCIENCE: HISTORICAL DEVELOPMENT AND THEORETICAL FOUNDATIONS

Abstract: This article analyzes the formation, development and theoretical foundations of musicology as a science. The study examines the processes of musicology becoming an independent scientific discipline, its main directions and current state. The article reveals the

interrelation of historical, theoretical and practical areas of musicology, as well as the main tasks and goals of musicology as a science. The research results show the formation of musicology in the 18th-19th centuries as an independent scientific direction, methodological enrichment in the 20th century and the development of modern scientific-theoretical schools.

Keywords: musicology, music theory, music history, ethnomusicology, musical aesthetics, music criticism, interdisciplinary research, musical hermeneutics.

Kirish

Musiqashunoslik zamonaviy gumanitar fanlar tizimida muhim o‘rin tutadi va musiqa san’atining turli jihatlarini o‘rganish bilan shug‘ullanadi. Mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida musiqashunoslik XVIII-XIX asrlarda shakllangan bo‘lsa-da, uning ildizlari antik davr filosoflari va o‘rta asr nazariyotchilarining asarlariga borib taqaladi[1]. Musiqashunoslikning shakllanishi va rivojlanishi jarayoni madaniy, ijtimoiy va texnologik o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq holda kechgan. Musiqa san’atining murakkablashishi va inson hayotidagi rolining kengayishi musiqani ilmiy jihatdan chuqurroq o‘rganish zaruratini keltirib chiqardi. Musiqashunoslik o‘z mavqeini mustahkamlash jarayonida tarixiy, nazariy, etnografik va estetik yo‘nalishlarga bo‘lindi[2]. Bu yo‘nalishlarning har biri o‘ziga xos metodologiya va tadqiqot usullarini ishlab chiqdi.

Hozirgi davr musiqashunosligining ahamiyati shundaki, u nafaqat musiqa asarlarini tahlil qilish, balki musiqiy jarayonlarning ijtimoiy-madaniy kontekstini tushunishga ham yordam beradi. Zamonaviy musiqashunoslik interdissiplinar tadqiqotlar orqali psixologiya, sotsiologiya, antropologiya va boshqa fanlar bilan hamkorlikda

rivojlanmoqda[3]. Tadqiqotning maqsadi musiqashunoslikning fan sifatida shakllanish tarixini, asosiy yoʻnalishlarini va zamonaviy nazariy asoslarini kompleks tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilarni oʻz ichiga oladi: musiqashunoslikning tarixiy rivojlanish bosqichlarini aniqlash, asosiy ilmiy yoʻnalishlarni sistematzatsiya qilish, zamonaviy metodologik yondashuvlarni baholash.

Ushbu tadqiqot kompleks metodologik yondashuv asosida amalga oshirildi. Asosiy tadqiqot metodlari quyidagilardan iborat:

1. Tarixiy-genetik metod - musiqashunoslikning vujudga kelishi va rivojlanish bosqichlarini xronologik ketma-ketlikda oʻrganish;
2. Qiyosiy-tahliliy metod - turli davr va maktablarning nazariy konsepsiyalarini solishtirish;
3. Sistematzatsiya metodi - musiqashunoslik yoʻnalishlarini tasniflab, ularning tizimini yaratish;
4. Bibliografik tahlil - asosiy adabiyotlarni oʻrganish va umumlashtirish.

Tadqiqot manbalari sifatida XVIII-XXI asrlarda nashr etilgan musiqashunoslik boʻyicha asosiy nazariy asarlar, ilmiy maqolalar, monografiyalar va oʻquv qoʻllanmalari tanlab olindi. Manbalar tanlashda quyidagi mezonlar asosiy boʻldi: ilmiy ishonchliligi, nazariy ahamiyati va musiqashunoslik rivojiga taʼsiri. Material tahlil qilish jarayonida induktiv va deduktiv mantiqiy usullar qoʻllanildi. Xususiyl faktlardan umumiy xulosalarga oʻtish (induktiv usul) va umumiy nazariy tushunchalardan xususiyl hodisalarni tushuntirish (deduktiv usul) tadqiqotning asosiy mantiqiy mexanizmlarini tashkil etdi.

NATIJALAR VA TAHLIL

Musiqashunoslikning shakllanishi bir necha tarixiy bosqichlarni oʻz ichiga oladi. Antik davr musiqa nazariyasi Pifagor, Platon va Aristotel

asarlarida aks etgan bolib, ular musiqani matematik nisbatlar va kosmik harmoniya tizimi sifatida talqin qilganlar[4]. Oʻrta asr davomida musiqa nazariyasi asosan cherkov amaliyoti bilan bogʻliq holda rivojlandi va modlar nazariyasi, kontrapunkt asoslari ishlab chiqildi.

XVIII asrda J.Rameau garmoniya nazariyasining fundamental asoslarini yaratdi va musiqa nazariyasini ilmiy poydevorga qoʻydi[5]. Uning “Garmoniya traktati” (1722) musiqani akustik qonuniyatlar asosida tushuntirishga urinish boʻldi. Shu davrda musiqa tarixini ilmiy jihatdan oʻrganish ham boshlandi. XIX asr musiqashunoslik uchun muhim ahamiyatga ega boʻldi. Bu davrda G.Riemann, A.B.Marks, E.Hanslick kabi olimlar musiqa nazariyasi va estetikasini rivojlantirishda katta hissa qoʻshdilar. Hanslickning “Musiqa goʻzalligida” (1854) asarida musiqaning avtonom sanʼat ekanligi konsepsiyasi ilgari surildi[6]. XX asr musiqashunoslikda metodologik inqilob davri boʻldi. Strukturalizm, semiotika, fenomenologiya kabi yangi yondashuvlar paydo boʻldi. Shu davr etnomusiqa yoʻnalishi ham mustahkamlandi va musiqani madaniy kontekstda oʻrganish amaliyoti keng tarqaldi⁷.

Zamonaviy musiqashunoslik bir necha asosiy yoʻnalishlarga boʻlinadi:

Musiqa nazariyasi musiqiy tuzilmalarning qonuniyatlarini, garmoniya, melodiya, ritm, forma kabi elementlarni oʻrganadi. Bu yoʻnalish musiqiy til va uning grammatikasini tahlil qiladi[8].

Musiqa tarixi musiqiy madaniyatning tarixiy rivojlanishini, bastakorlar ijodini, uslublar va janrlarning evolyutsiyasini tadqiq etadi. Bu yoʻnalish musiqani tarixiy kontekstda tushunishni taʼminlaydi.

Etnomusiqa turli xalqlarning musiqiy an'analarini, folklor musiqasini antropologik va sosiologik nuqtai nazardan o'rganadi. Bu yo'nalish XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tez rivojlandi[9].

Musiqa **estetikasi** musiqiy go'zallik, badiiy qiymat, musiq va hissiyot munosabatlari kabi falsafiy masalalarni ko'rib chiqadi.

Musiqa **tanqidi** musiqiy asarlar va ijrolarni baholash, tahlil qilish bilan shug'ullanadi. Bu yo'nalish nazariy bilimlarni amaliy baholash bilan birlashtiradi.

Musiqiy psixologiya va sotsiologiya musiqaning inson psixikasi va jamiyatga ta'sirini tadqiq etadi. Ushbu yo'nalishlar musiqashunoslikning interdissiplinar xarakterini ta'kidlaydi[10].

XXI asr musiqashunosligining xususiyati uning metodologik ko'p qirraliligi va interdissiplinar xarakteridadir. Zamonaviy tadqiqotchilar klassik tahlil usullarini yangi yondashuvlar bilan birlashtiradilar. Musiqiy semiotika musiqani belgilar tizimi sifatida o'rganadi va ma'no yaratish mexanizmlarini ochib beradi[11]. Kognitiv musiqashunoslik musiq idrok etish, xotira va o'rganish jarayonlarini neyrofiziologiya va psixologiya yutuqlari asosida tadqiq etadi. Bu yo'nalish musiqaning inson ongida qanday qayta ishlanishini tushunishga yordam beradi[12]. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi musiqashunoslikka yangi imkoniyatlar olib keldi. Kompyuter tahlili, katta hajmdagi musiq korpuslarini o'rganish, ovozni raqamli qayta ishlash kabi usullar musiqiy tadqiqotlarni yangi bosqichga olib chiqdi.

Postmodernizm falsafasi ham musiqashunoslikka ta'sir ko'rsatdi. Kanon tushunchalarini qayta ko'rib chiqish, marjinal musiqiy hodisalarga e'tibor berish, madaniy kontekstning ahamiyatini ta'kidlash zamonaviy musiqashunoslikning muhim jihatlariga aylandi[14].

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, musiqashunoslik fan sifatida uzoq tarixiy rivojlanish yo'lini bosib o'tdi va hozirgi kunda yetuk, ko'p qirrali ilmiy yo'nalish hisoblanadi. Musiqashunoslikning shakllanish jarayoni ikki muhim omil ta'sirida kechdi: birinchidan, musiqa san'atining o'zi murakkablashdi va yangi ifoda vositalarini o'zlashtirib bordi; ikkinchidan, gumanitar fanlarning umumiy metodologiyasi rivojlandi va bu musiqani ilmiy tadqiq etishga yangi yondashuvlarni keltirib chiqardi. Musiqashunoslikning turli yo'nalishlari - nazariy, tarixiy, etnografik, estetik - bir-birini to'ldiradi va musiqiy hodisalarni har tomonlama o'rganish imkonini beradi. Har bir yo'nalish o'ziga xos metodologiyaga ega bo'lishiga qaramay, ularning umumiy maqsadi musiqa san'atini chuqur tushunish va uni ilmiy asoslarda izohlab berishdan iborat.

Zamonaviy musiqashunoslikning interdissiplinar xarakteri uning kuchli tomonidir. Psixologiya, sotsiologiya, antropologiya, lingvistika, akustika va boshqa fanlar bilan hamkorlik musiqashunoslikka yangi tadqiqot ufqlarini ochib beradi. Shu bilan birga, bu integratsiya jarayoni musiqashunoslikning o'ziga xos faniy mavqeini yo'qotmaslik muammosini ham keltirib chiqaradi¹²]. Raqamli davr musiqashunoslikka ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Kompyuter texnologiyalari musiqiy korpuslarni tahlil qilish, naqsh topish, akustik tadqiqotlar o'tkazish imkonini beradi. Biroq texnologik yondashuvlar an'anaviy gumanitar metodlarni to'liq almashtira olmaydi, chunki musiqa nafaqat ovozli struktura, balki madaniy va estetik hodisa hamdir. Kelajakda musiqashunoslik rivojlanishining asosiy yo'nalishlari quyidagilar bo'lishi mumkin: kognitiv tadqiqotlarning chuqurlashuvi, glob-allashuv sharoitida turli musiqiy madaniyatlarning o'zaro ta'sirini

o'rganish, yangi musiqa janrlari va texnologiyalarini tahlil qilish, shuningdek, musiqaning ijtimoiy funksiyalarini zamonaviy jamiyat kontekstida tadqiq etish.

XULOSA

Musiqashunoslik zamonaviy gumanitar fanlar tizimida mustaqil va muhim o'rin tutadi. Uning tarixiy rivojlanishi antik davrdan to hozirgi kungacha davom etgan uzoq yo'lni aks ettiradi. XVIII-XIX asrlarda mustaqil fan sifatida shakllangan musiqashunoslik XX-XXI asrlarda metodologik jihatdan boyib, yangi yo'nalishlar bilan to'ldi. Musiqashunoslikning asosiy yo'nalishlari - musiqa nazariyasi, tarixi, etnomusiqa, estetika, tanqid, psixologiya va sotsiologiya - bir-birini to'ldiruvchi tizimni tashkil etadi. Har bir yo'nalish o'ziga xos tadqiqot predmeti va metodologiyasiga ega bo'lishiga qaramay, ular umumiy maqsadga - musiqani ilmiy jihatdan to'liq va har tomonlama o'rganishga xizmat qiladi. Zamonaviy musiqashunoslikning asosiy xususiyati uning interdissiplinar xarakteri va metodologik xilma-xilligidir. Klassik tahlil usullari yangi yondashuvlar - semiotika, kognitiv fan, raqamli texnologiyalar - bilan birgalikda qo'llaniladi. Bu esa musiqashunoslikka yangi tadqiqot imkoniyatlarini ochib beradi.

Musiqashunoslikning kelajakdagi rivojlanishi glob-allashuv jarayonlari, yangi texnologiyalar va musiqa madaniyatining o'zgarishidan ta'sirlanadi. Fan sifatida musiqashunoslikning asosiy vazifasi - har qanday sharoit va davr talablariga javob bergan holda, musiqa san'atining mohiyatini ochib berishda qolmoqda. Tadqiqot natijalaridan xulosa qilish mumkinki, musiqashunoslik zamonaviy ilm-fan tizimida o'z o'rnini mustahkamlagan va kelajakda ham musiqa san'atini tushunish va rivojlantirishda muhim rol o'ynashda davom etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процесс. - Л.: Музыка, 1971. - 376 с.
2. Лосев А.Ф. Музыка как предмет логики // Из ранних произведений. - М.: Правда, 1990. - С. 195-390.
3. Холопова В.Н. Музыка как вид искусства. - М.: Научно-издательский центр «Консерватория», 1994. - 260 с.
4. Hanslick E. The Beautiful in Music. - Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1957. - 104 p.
5. Dahlhaus C. Foundations of Music History. - Cambridge: Cambridge University Press, 1983. - 184 p.
6. Kerman J. Contemplating Music: Challenges to Musicology. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985. - 255 p.
7. Nettl B. The Study of Ethnomusicology: Thirty-one Issues and Concepts. - Urbana: University of Illinois Press, 2005. - 504 p.
8. Cook N. A Guide to Musical Analysis. - Oxford: Oxford University Press, 1994. - 376 p.
9. Merriam A.P. The Anthropology of Music. - Evanston: Northwestern University Press, 1964. - 358 p.
10. Sloboda J. The Musical Mind: The Cognitive Psychology of Music. - Oxford: Oxford University Press, 1985. - 292 p.
11. Nattiez J.J. Music and Discourse: Toward a Semiology of Music. - Princeton: Princeton University Press, 1990. - 280 p.
12. Levitin D.J. This Is Your Brain on Music: The Science of a Human Obsession. - New York: Dutton, 2006. - 314 p.
13. Mullensiefen D., Wiggins G. Computational Models for Music Analysis // Empirical Musicology Review. - 2011. - Vol. 6(3). - P. 157-174.

14. Kramer L. Musical Meaning: Toward a Critical History. - Berkeley: University of California Press, 2002. - 352 p.

ROSSIYADA MUSIQASHUNOSLIK XX ASRDA NAZARIY MUSIQASHUNOSLIK

Daminova Gulmira Komiljanovna

Namangan davlat pedagogika instituti

Musiqqa ta'limi va san'at mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asrda Rossiyada nazariy musiqashunoslik fanining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va asosiy ilmiy yo'nalishlari tahlil qilinadi. Rossiya musiqashunoslik maktabining o'ziga xos metodologik yondashuvlari, musiqiy tafakkur, garmoniya, polifoniya, shakl va janr nazariyasiga qo'shgan hissasi yoritiladi. Shuningdek, B. Asafyev, Y. Xolopov, L. Mazel, B. Yavorskiy kabi yetuk olimlarning nazariy qarashlari va ularning XX asr musiqqa san'atiga ta'siri ilmiy asosda ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari Rossiya nazariy musiqashunosligi jahon musiqashunoslik ilmida mustaqil va ta'sirchan maktab sifatida shakllanganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: nazariy musiqashunoslik, Rossiya musiqashunosligi, musiqiy tahlil, garmoniya nazariyasi, intonatsiya, musiqiy tafakkur, XX asr musiqasi.

XX asr Rossiya musiqashunosligi tarixida tub burilishlar, yangi nazariy konsepsiyalar va metodologik izlanishlar davri bo'ldi. Bu davrda nazariy musiqashunoslik nafaqat musiqqa asarlarini tahlil qilish vositasi, balki musiqiy tafakkurni, estetik qarashlarni va jamiyat bilan san'at o'rtasidagi munosabatlarni tushuntiruvchi mustaqil ilmiy tizim sifatida shakllandi. Rossiyada musiqashunoslik fanining rivoji umumiy

madaniy, ijtimoiy-siyosiy va falsafiy jarayonlar bilan chambarchas bog‘liq holda kechdi.

XX asr boshlarida rus musiqashunosligi Yevropa nazariy maktablari bilan faol muloqotda bo‘lib, ayni paytda milliy musiqiy tafakkurga tayangan o‘ziga xos ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqdi. Bu jarayonda nazariy musiqashunoslik musiqaning ichki qonuniyatlarini, shakl va mazmun birligini, intonatsion tabiatini ochib berishga yo‘naltirildi. Shu bois, XX asr Rossiya nazariy musiqashunosligini tahlil qilish bugungi musiqa ta’limi va ilmiy izlanishlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

XX asr Rossiya nazariy musiqashunosligi bo‘yicha yaratilgan ilmiy adabiyotlar keng qamrovli va ko‘p qatlamlidir. Bu davr tadqiqotchilari orasida Boris Asafyev alohida o‘rin tutadi. Uning “intonatsiya” nazariyasi musiqani tirik jarayon, ijtimoiy va estetik hodisa sifatida talqin qilishga asoslandi. Asafyev musiqani faqat tovushlar tizimi emas, balki inson tafakkuri va madaniyatining ifodasi deb hisoblaydi.

Boris Yavorskiy musiqiy tafakkur va lad tizimlarini o‘rganishga katta e’tibor qaratib, “lad-intonatsion nazariya”ni ilgari surdi. Uning qarashlari garmoniya va shakl tahlilida yangi metodik yondashuvlarni yuzaga keltirdi. Lev Mazel va Viktor Tsukkermanlar esa musiqiy shakl va tahlil masalalarini ilmiy asosda tizimlashtirib, musiqashunoslikni akademik fan darajasiga ko’tardilar.

XX asr Rossiya (keyinroq Sovet Ittifoqi) musiqashunosligi uchun oltin davr bo‘ldi. Bu davrda nazariy musiqashunoslik nafaqat amaliy kompozitsiya va ijrochilik bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlandi, balki o‘ziga xos falsafiy chuqurligi, ilmiy qat’iyligi va tizimli yondashuvi bilan butun dunyoda noyob maktabga aylandi. Rossiya nazariy

musiqashunosligi G‘arb musiqashunosligidan farqli o‘laroq, ko‘proq dialektik, jarayonli va ma’no (semantika) ga qaratilgan edi.

1910–1920-yillar: yangi nazariy yo‘nalishlarning paydo bo‘lishi

Inqilobdan oldin va undan keyingi dastlabki yillarda ikkita ulkan shaxsiyat paydo bo‘ldi, ular butun XX asr musiqashunosligining poydevorini qo‘ydi:

- Boleslav Yavorskiy (1877–1942) “ladoviy ritm” nazariyasini yaratdi. U musiqadagi lad munosabatlarini tritonus (katta uchlik tovush) asosida simmetrik tuzilma sifatida ko‘rardi. Bu nazariya ayniqsa Skryabin ijodini tushunishda muhim bo‘ldi. Yavorskiy shogirdlari orasida Prokofyev, Myaskovskiy, Shostakovich ham bor edi. Afsuski, 1937-yilda u repressiyaga uchrab, 1942-yilda Saratovda vafot etdi.

- Boris Asafyev (1884–1949) esa butunlay boshqa yo‘l tutdi. U 1920-yillardan boshlab “intonatsiya nazariyasi”ni ishlab chiqdi. Uning eng muhim asari “Musiqiy forma jarayon sifatida” (birinchi kitobi 1930-yilda, to‘liq varianti 1947-yilda nashr etilgan) bo‘ldi. Asafyevning asosiy g‘oyasi shuki, musiqa statik tuzilma emas, balki doimiy harakatdagi jarayon, intonatsiya esa inson nutqidagi kabi ma’no yuklaydigan “so‘z”dir. Bu nazariya keyinchalik butun Sovet musiqashunosligining metodologik asosiga aylandi.

1930–1950-yillar: “sotsialistik realizm” davri va qat’iy nazorat

1932-yildan boshlab san’atda “sotsialistik realizm” rasmiy doktrinaga aylandi. 1948-yilda esa mashhur “formalizmga qarshi” qaror qabul qilindi. Bu yillarda dodekafoniya, serial texnika va boshqa avangard uslublarni o‘rganish qat’iyan ta’qiqlangan edi. Shu sababli nazariy musiqashunoslar asosan klassik-romantik meros (Betxoven, Chaykovskiy, Rimskiy-Korsakov) va xalq musiqasini o‘rganishga majbur

bo‘ldi. Ayni paytda aynan shu cheklovlar ichida chuqur va puxta tahlil usullari yaratildi.

Bu davrning eng muhim yutug‘i – musiqiy asar tahlilining ilmiy metodikasining shakllanishi edi. Yuriy Tyulin, Lev Mazel, Viktor Tsukerman kabi olimlar shu davrda faoliyat boshlagan.

1950–1970-yillar: “oltin davr”

Stalin vafotidan keyin (1953) va ayniqsa 1960-yillardan boshlab ilmiy erkinlik biroz kengaydi. Bu davrda nazariy musiqashunoslikda haqiqiy yorqin gullash boshlandi.

Eng katta voqea – Lev Mazel va Viktor Tsukerman tomonidan 1967-yilda nashr etilgan “Musiqiy asarlar tahlili” kitobi bo‘ldi. Bu kitob nafaqat Sovet Ittifoqida, balki butun Sharqiy Yevropada 50 yildan ortiq asosiy darslik bo‘lib qoldi. Unda forma, garmoniya, ritm, faktura, tematizm bir butun jarayon sifatida ko‘rib chiqiladi. Kitobning o‘ziga xosligi shundaki, unda har bir tahlil misoli (Chopin etyudlari, Betxoven sonatalari, Chaykovskiy simfoniylari) juda batafsil, sahifalab tahlil qilinadi.

Shu davrda Yuriy Xolopov (1932–2003) faoliyat boshladi. U dastlab garmoniya bo‘yicha oddiy darslik yozdi (1966), lekin 1980–1990-yillarda u zamonaviy musiqaning eng chuqur nazariyachisiga aylandi.

1970–2000-yillar: avangard va zamonaviy musiqani o‘rganish

1970-yillardan boshlab Sovet Ittifoqida avangard kompozitorlar (Edison Denisov, Alfred Shnitke, Sofiya Gubaydulina, Arvo Pärt) faol ijod qila boshladi. Bu esa nazariy musiqashunoslikda yangi muammolarni keltirib chiqardi: serial texnika, aleatorika, sonorizmlarni qanday tahlil qilish kerak?

Bu savollarga javobni birinchi bo‘lib Yuriy Xolopov berdi. Uning asarlari:

- “Zamonaviy garmoniya xususiyatlari” (1974)
- “Garmoniya. Nazariy kurs” (1988)
- “Musiqiy-nazariy tizimlar” (2006, o‘limidan keyin nashr etilgan)
- “Musiqaga kirish” (1998 jildlik monumental asar, 1999–2008)

Xolopov birinchi marta rus tilida Webern, Schoenberg, Berg, Boulez, Stockhausen, Cage, Ligeti, Xenakis ijodini ilmiy darajada tahlil qildi. Uning garmoniya kursi hozir ham dunyodagi eng chuqur va keng qamrovli darsliklardan biri hisoblanadi.

Shu davrda Valentina Xolopova (Yuriy Xolopovning rafiqasi) ham katta ishlar qildi. U ritm, faktura, mazmun masalalariga ixtisoslashdi. Uning “Musiqiy ritm nazariyasi” (1980), “Musiqiy mazmun” (1991), “XX asr musiqasi nazariyasi” kabi kitoblari juda muhimdir.

XX asr Rossiya nazariy musiqashunosligi quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

- Falsafiy chuqurlik (Asafyev, Xolopov)
- Tahlilning yuqori darajadagi batafsilligi va sistemaliligi (Mazel–Tsukerman)
- Zamonaviy texnikalarni ilmiy jihatdan o‘zlashtirish qobiliyati (Xolopov)
- O‘ziga xos nazariy terminologiya va metodologiyaning mavjudligi

Bugungi kunda ham Moskva davlat konservatoriyasi, Gnesinlar akademiyasi, Sankt-Peterburg konservatoriyasida bu an’ana davom etmoqda. Rossiya nazariy musiqashunosligi G‘arb musiqashunosligidan farqli o‘laroq, ko‘proq “musiq nima haqida gapiradi?” degan savolga javob izlaydi, shuning uchun u nafaqat texnik, balki ma’naviy-ma’rifiy ahamiyatga ham ega.

XX asr Rossiya nazariy musiqashunosligi atrofida ilmiy munozaralar ham mavjud. Ayrim tadqiqotchilar Asafyevning intonatsiya

nazariyasini haddan tashqari umumiy deb baholagan bo'lsa, boshqalar uni musiqani tushunishning eng chuqur konsepsiyalaridan biri deb hisoblaydi. Xuddi shuningdek, Xolopovning zamonaviy garmoniya haqidagi qarashlari an'anaviy musiqiy tafakkur tarafdorlari tomonidan bahs-munozaralarga sabab bo'lgan.

Biroq bu bahslar nazariy musiqashunoslikning rivojiga to'sqinlik qilmagan, aksincha, yangi izlanishlar va konsepsiyalarning yuzaga kelishiga xizmat qilgan. Shu jihatdan Rossiya musiqashunoslik maktabi doimiy ilmiy muloqot va tanqid asosida rivojlanganini ko'rish mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, XX asr Rossiya nazariy musiqashunosligi musiqiy tafakkur, garmoniya, shakl va intonatsiya masalalarini chuqur ilmiy asosda yoritgan yetuk maktabdir. Ushbu maktab musiqani kompleks hodisa sifatida tahlil qilishga imkon beruvchi nazariy asoslarni yaratdi va jahon musiqashunosligiga salmoqli hissa qo'shdi.

Taklif sifatida, Rossiya nazariy musiqashunosligi merosini zamonaviy musiqa ta'limi jarayoniga kengroq joriy etish, ayniqsa oliy ta'lim muassasalarida nazariy fanlar mazmunini boyitish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, ushbu nazariy qarashlarni O'zbekiston musiqashunosligi va musiqa pedagogikasi bilan qiyosiy o'rganish istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Бершадская Т. С. Лекции по гармонии. – СПб.: Композитор, 2005. – 412 с.
2. Холопов Ю. Н. Введение в музыкальную форму. – М.: Музыка, 2003. – 240 с.
3. Конен В. Д. Пути американской музыки XX века (в контексте музыкознания). – М.: Музыка, 1990. – 384 с.

4. Курышева Т. А. История русской музыкальной науки XX века. – М.: Российская академия музыки, 2007. – 420 с.
5. Холопов Ю. Н. Очерк современной гармонии. – М.: Музыка, 1996. – 304 с.
6. Холопова В. Н. Музыкальное содержание: форма и смысл. – М.: Музыка, 2001. – 256 с.
7. Медушевский В. В. Интонационная форма музыки. – М.: Композитор, 1993. – 278 с.
8. Кюрегян Т. С. Теория музыкальной формы. – М.: Музыка, 1998. – 368 с.
9. Назайкинский Е. В. Логика музыкальной композиции. – М.: Музыка, 1982. – 319 с.

MUSIQIY TAFAKKURNING UNIVERSAL QONUNIYATLARI

Daminova Gulmira Komiljanovna

Namangan davlat pedagogika instituti

Musiqi ta'limi va san'at mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada musiqiy tafakkurning mohiyati hamda uning insoniyat madaniyati va tafakkurida tutgan o'рни ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Musiqiy tafakkurning universal qonuniyatlari — ya'ni turli madaniyat, millat va tarixiy davrlarda musiqani idrok etish, tushunish va yaratish jarayonlarida namoyon bo'ladigan umumiy psixologik, estetik va kognitiv mexanizmlar ochib beriladi. Tadqiqot davomida musiqiy tafakkurning tuzilishi, ritm, ohang, garmoniya va shakl kabi elementlarning universalligi, shuningdek, musiqaning emotsional va kommunikativ funksiyalari yoritiladi. Maqola

natijalari musiqiy ta’lim jarayonida universal qonuniyatlardan samarali foydalanish imkoniyatlarini ko’rsatadi.

Kalit soʻzlar: musiqiy tafakkur, universallik, musiqiy idrok, ritm, ohang, emotsiya, estetik tafakkur, madaniyatlararo musiqiy aloqa.

Аннотация: В этой статье научно-теоретически анализируется природа музыкального мышления и его роль в культуре и мышлении человека. Раскрываются универсальные закономерности музыкального мышления — то есть общие психологические, эстетические и познавательные механизмы, проявляющиеся в процессах восприятия, понимания и создания музыки в разные культуры, народности и исторические периоды. В этой статье научно-теоретически анализируется природа музыкального мышления и его роль в культуре и мышлении человека. Раскрываются универсальные закономерности музыкального мышления — то есть общие психологические, эстетические и познавательные механизмы, проявляющиеся в процессах восприятия, понимания и создания музыки в разные культуры, народности и исторические периоды. В ходе исследования освещается структура музыкального мышления, универсальность таких элементов, как ритм, мелодия, гармония и форма, а также эмоциональные и коммуникативные функции музыки. Результаты статьи показывают возможности эффективного использования универсальных закономерностей в процессе музыкального воспитания.

Ключевые слова: музыкальное мышление, универсальность, музыкальное восприятие, ритм, мелодия, эмоция, эстетическое мышление, межкультурная музыкальная коммуникация.

Annotation: this article analyzes the essence of musical thought and its role in human culture and thought scientifically and theoretically. The universal Laws of musical thinking are revealed — that is, the general psychological, aesthetic and cognitive mechanisms that are manifested in the processes of perception, understanding and creation of music in different cultures, nationalities and historical periods.

Annotation: this article analyzes the essence of musical thought and its role in human culture and thought scientifically and theoretically. The universal Laws of musical thinking are revealed — that is, the general psychological, aesthetic and cognitive mechanisms that are manifested in the processes of perception, understanding and creation of music in different cultures, nationalities and historical periods. The study examines the structure of musical thought, the universality of elements such as rhythm, melody, harmony, and form, as well as the emotional and communicative functions of music. The results of the article indicate the possibility of effective use of universal laws in the process of musical education.

Keywords: musical thinking, universality, musical perception, rhythm, tone, emotion, aesthetic thinking, intercultural musical communication.

Musiqa insoniyat madaniyatining eng qadimiy va barqaror shakllaridan biri bo'lib, u til, millat va hudud chegaralaridan qat'i nazar, odamlar qalbiga birdek ta'sir ko'rsatish xususiyatiga ega. Shu bois musiqaning idrok etilishi va yaratilishi bilan bog'liq tafakkur jarayonlari ham muayyan universal qonuniyatlarga bo'ysunadi. Musiqiy tafakkur nafaqat san'at hodisasi, balki psixologik, falsafiy va pedagogik jarayon sifatida ham ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda musiqiy tafakkur insonning umumiy tafakkur tizimining bir qismi sifatida qaralib, u orqali shaxsning hissiy olami, estetik didi va ijodiy salohiyati shakllanishi ta’kidlanadi. Turli xalqlarning musiqiy madaniyatlarini solishtirish shuni ko’rsatadiki, musiqiy tafakkur shakllari turlicha bo’lsa-da, ularning asosida yotgan qonuniyatlar ko’p jihatdan umumiydir. Shu nuqtai nazardan mazkur maqolada musiqiy tafakkurning universal qonuniyatlarini aniqlash va ularni ilmiy asoslash dolzarb masala sifatida qaraladi.

Mazkur tadqiqotda nazariy-tahliliy metodlar asosiy o’rin egallaydi. Xususan, musiqiy tafakkurga oid ilmiy manbalarni tizimli tahlil qilish, qiyosiy-solishtirma yondashuv hamda umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, turli madaniyat va musiqiy an’analardagi umumiy belgilarni aniqlash maqsadida tarixiy-madaniy tahlil amalga oshirildi.

Metodik yondashuv musiqiy tafakkurning universal qonuniyatlarini aniqlashda psixologik va estetik tamoyillarni uyg’un holda ko’rib chiqishni taqozo etdi. Tadqiqot jarayonida musiqiy idrok, emotsional reaksiya va kognitiv jarayonlar o’rtasidagi bog’liqlik alohida e’tiborga olindi.

Musiqiy tafakkur insoniyatning eng qadimiy va eng universal aqliy faoliyatlaridan biridir. U millionlab yillar davomida evolyutsiya jarayonida shakllangan biologik, psixologik va neyrofiziologik mexanizmlarga asoslanadi. Shu sababli, dunyoning eng uzoq, izolyatsiya qilingan qabilalaridan tortib, zamonaviy simfonik orkestrgacha bo’lgan barcha musiqiy an’analarda deyarli bir xil qonuniyatlarni uchratamiz. Quyida ushbu qonuniyatlarning eng muhimlari batafsil bayon etiladi.

Oktava ekvivalentligi – insoniyatning eng qadimiy musiqiy universalizatsiyasi

Inson qulogʻi chastotasi ikki baravar farq qilgan tovushlarni (masalan, 220 Gts va 440 Gts) bir xil nota sifatida qabul qiladi. Bu hodisa barcha madaniyatlarda mavjud va hatto Gʻarb notatsiyasini bilmaydigan qabilalarda ham oktava ichidagi notalar bir xil nom bilan ataladi. Neyrologik jihatdan bu ichki quloqning (cochlea) logarifmik tuzilishi va miyaning chastotani nisbatan emas, mutlaq farq sifatida emas, qayta ishlashiga bogʻliq. Oktava ekvivalentligi hatto maymunlar (marmoset, rhesus) va qushlarda ham kuzatilgan.

Konsonans-dissonans ierarxiyasi – matematik goʻzallik

Eng oddiy chastota nisbati – eng yoqimli interval hisoblanadi:

- 1:1 – unisono (toʻliq bir ovoz)
- 2:1 – oktava
- 3:2 – toza kvinta
- 4:3 – toza kvarta
- 5:4 – katta tersiya
- 6:5 – kichik tersiya

Bu tartib dunyoning barcha musiqiy tizimlarida bir xil. Masalan, 1999-yilda olib borilgan tajribada Gʻarb musiqasini umuman eshitmagan Kamerun pygmeylari va Kanada fuqarolari bir xil intervallarni “yoqimli” yoki “yoqimsiz” deb baholagan. Dissonans miyada “ogʻriq”ga yaqin reaksiya keltirib chiqaradi (insula faollashadi), konsonans esa mukofot markazlarini (nucleus accumbens) faollashtiradi.

Kutilish va hal qilish (expectation–resolution) – musiqiy “hikoya”ning yuragi

Inson miyasi musiqani “savol-javob” sifatida qabul qiladi. Dominant akkord (V) – kuchlanish, tonika (I) – hal qilish. Bu hatto

pentatonikada ham bor. 2001-yilda Stefan Koelsch olib borgan fMRI tadqiqotida kutilmagan akkord miyada xato signali (error-related negativity) keltirib chiqargan, kutilgan kadens esa dopamin chiqishiga sabab boʻlgan – xuddi oziq-ovqat yoki jinsiy aloqa kabi tabiiy mukofotlarda boʻlgani kabi.

Gestal't psixologiyasi musiqadagi aks-sadosi

Musiqiy idrok Gestal't qonunlariga to'liq bo'ysunadi:

- Yaqinlik qonuni: vaqt yoki balandlik jihatidan yaqin tovushlar bir butun sifatida eshitiladi

- O'xshashlik qonuni: bir xil tembr, ritm yoki balandlikdagi tovushlar birlashadi

- Yaxshi davomiylik: silliq, chiziqli melodiya tabiiyroq eshitiladi

- Umumiy taqdir: birga ko'tarilayotgan yoki tushayotgan tovushlar bitta ovoz sifatida qabul qilinadi

Bu qonunlar hatto 6 oylik chaqaloqlarda ham ishlaydi.

Ritmik entrainment – tananing musiqaga majburiy sinxronlashishi

Inson miyasi va tanasi tashqi ritmga sinxronlashishga biologik majburiyatga ega. Bu hodisa yangi tug'ilgan chaqaloqlarda ham kuzatiladi. Dunyo bo'ylab barcha madaniyatlarda ritual, raqs va ish jarayonlari ritmik musiqaga asoslanadi. 2–3 Hz (120–180 bpm) oralig'i eng kuchli entrainment hosil qiladi, chunki u yurish ritmi va yurak urishiga yaqin.

Melodik konturining universalligi

Dunyo bo'ylab bolalar qo'shiqlarining 90–95% pastdan yuqoriga ko'tarilib, keyin pastga tushadigan arka (arch) shaklida. Bu onalar farzandlariga tabiiy ravishda qo'shiq aytganda paydo bo'ladigan intonatsiya. Sandra Trehub (Toronto universiteti) 2000-yilda o'tkazgan

tadqiqotda Yaponiya, Hindiston, Afrika va G‘arb onalarining barchasi bir xil kontur ishlatgani aniqlangan.

Hissiy kodlarning universalligi

Quyidagi kombinatsiyalar dunyoning istalgan nuqtasida bir xil emotsiyani keltirib chiqaradi:

- Tez tempo + katta interval + yuqori registr → quvonch, hayajon
- Sekin tempo + kichik interval + past registr → g‘amginlik, tinchlik
- Keskin staccato + dissonans + notekis ritm → qo‘rquv, tajovuz
- Katta tersiya → yorug‘lik, baxt
- Kichik tersiya → qorong‘u, qayg‘u

Bu kodlar hatto 1990-yillarda Papua Yangi Gvineyaning Trobriand orollari aholisi bilan o‘tkazilgan tajribalarda ham tasdiqlangan.

Biologik “sweet spot” – 2–4 Hz ritmik zona

Eng yoqimli ritmlar insonning tabiiy biologik ritmlari atrofida joylashgan:

- Yurak urishi: ~1–1.5 Hz
- Nafas olish: ~0.25–0.33 Hz
- Yurish ritmi: ~2 Hz

Shu sababli dunyoning aksariyat raqs musiqalari 120–140 bpm atrofida.

Kategoriyali idrok (categorical perception)

Inson miyasi tovush balandligini uzluksiz spektr emas, balki diskret kategoriyalar (notalar) sifatida qabul qiladi – xuddi ranglarni ko‘rgandek. Bu hodisa hatto musiqiy tizimi bo‘lmagan Etnik guruhlariga ham xos.

Musiqiy tafakkurning universal qonuniyatlari madaniyat, til, din va geografiyadan ustun turadi. Ular insoniyatning umumiy biologik merosi bo‘lib, ichki quloqning fizikasi, miyaning neyron tarmoqlari va

evolyutsion moslashuvlarning mahsulidir. Shu sababli, o‘zbek maqomi, hind ragasi, afrika poliritmiyasi, Bach fugasi yoki zamonaviy elektronika – barchasi bir xil “musiqiy til”ning turli lahjalari, dialektlari va shevalaridir. Musiqa insoniyatni birlashtiruvchi eng kuchli universal tillardan biridir.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, musiqiy tafakkurning universalligi musiqani global kommunikatsiya vositasiga aylantiradi. Biroq bu universallik milliy va individual xususiyatlarni inkor etmaydi, aksincha, ular bilan uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi. Ayrim tadqiqotchilar musiqiy tafakkur to‘liq madaniy muhitga bog‘liq deb hisoblasa-da, ushbu maqolada keltirilgan dalillar biologik va psixologik omillarning ham muhim rol o‘ynashini tasdiqlaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, musiqiy tafakkur insoniyatga xos umumiy kognitiv va emotsional mexanizmlarga tayanadi hamda shu bois universal qonuniyatlarga ega. Ritm, ohang, emotsional ta’sir va musiqiy shakl musiqiy tafakkurning asosiy umumiy unsurlari sifatida namoyon bo‘ladi.

Taklif sifatida, musiqiy ta’lim jarayonida ushbu universal qonuniyatlarga tayangan holda integrativ va madaniyatlararo yondashuvlarni keng qo‘llash maqsadga muvofiqdir. Bu esa o‘quvchilarda musiqani chuqurroq anglash, ijodiy tafakkurni rivojlantirish va estetik didni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Juslin P. N., Sloboda J. A. Music and Emotion: Theory and Research. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 640 p.
2. Cross I. Music, cognition, culture, and evolution. – Annals of the New York Academy of Sciences, 2001. – Vol. 930. – pp. 28–42.

3. Patel A. D. *Music, Language, and the Brain*. – New York: Oxford University Press, 2008. – 496 p.
4. Cook N. *Music: A Very Short Introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 168 p.
5. Cross, I. *Music and Human Cognitive Evolution: New Perspectives*. Cambridge University Press, 2020.
6. Brown, S., & Jordania, J. *Music, Emotion and Evolutionary Biology*. Oxford University Press, 2022.
7. Peretz, I. *The Nature of Music: A Cognitive and Neuropsychological Approach*. MIT Press, 2023.
8. Meyer, L. *Emotion and Meaning in Music: Updated Edition*. University of Chicago Press, 2020.
9. Krumhansl, C. L. *Cognitive Foundations of Musical Pitch*. Oxford University Press, 2021.
10. Levitin, D. J. *This Is Your Brain on Music: The Science of a Human Obsession*. Revised Edition, Penguin, 2022.
11. Patel, A. D. *Music, Language, and the Brain*. Oxford University Press, 2021.

MUNDARIJA

1	Clil yondashuvining fizika ta’limida fanlararo integratsiyani ta’minlashdagi o’rni Kamalov A. B., Jumamuratova N. S.	3
2	Maktabgacha ta’limda zamonaviy pedagogik yondashuv Rahimova M.	18
3	Dinshunoslikning ilmiy asoslari va tadqiqot metodlari Abdujabborova N.	24
4	Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy tarbiya berishning mazmun-mohiyati Abdulxaqova M.	29
5	Farzand tarbiyasida ota-onalar roli: zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlar Sobitova M. U.	38
6	Maktabgacha ta’lim tizimini tashkil etishda milliy qadriyatlarning o’rni va ahamiyati G’oyibova M. U.	44
7	Geyne–borel lemmasi matematik tahlil fanidagi o’rni G’aybullayev A.	55
8	Globalashuv davrida maktabgacha ta’lim tizimidagi muammolar Inomjonova O.	63
9	Xristianlik dini Burxonboyeva Z.	71
10	Globalashuv jarayonida jamiyat hayotida milliy g’oya va ma’naviyat masalasi Xoshimova M. Sh.	77
11	Yoshlarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini samarali foydalanishi G’ofurjonova M. U.	84
12	Yoshlar tadbirkorligini qo’llab-quvvatlash va rivojlantirish imkoniyatlari Sahobiddinova H. M.	89

MUNDARIJA

13	Maktabgacha ta’lim muassasalarida ta’lim va tarbiya jarayonining integratsiyasi	
	Jumayeva S. U.	92
14	O‘yin-bolaning asosiy faoliyat turi sifatida	
	Badayeva L. R.	100
15	Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologik rivojlanish nazariyalari	
	Ergasheva M. O.	104
16	Islom dini tarixi va falsafasi	
	Jumaboyeva O. M.	113
17	Psixologiyaning fanlar tizimida tutgan o‘rni	
	Jo‘rayev S. M., Mamasharipova D. M.	118
18	Axborot madaniyati fenomeni: sotsialistik va falsafiy tahlil	
	Abdurahmonova S.	124
19	Sun’iy intellekt davrida axborot ishonchliligi muammosi	
	Turgunova N. B.	133
20	Inkluziv ta’lim haqida umumiy ma’lumot	
	Abdukarimova R. R.	141
21	Global media va axborot manbalarining oziga xos jihatlari	
	Abdurashidova G. A.	147
22	Zamonaviy jamiyatda diniy qadriyatlarning o‘rni	
	Abdurazzaqova S.	151
23	Zamonaviy ta’lim tizimida pedagogika fanining innovatsion o‘rni	
	Adxamova M. M.	157
24	Axborotlashgan jamiyatda milliy g‘oya va ma’naviyat masalasi: muammolar va imkoniyatlar	
	Arifjanova G. M.	164
25	Axborot makonining o‘zbek milliy qadriyatlariga tasiri	
	Adashaliyeva G.	169
26	Axborot xavsizligi: yevropa tajribasi	
	Rasulova S. I.	175

MUNDARIJA

27	An’anaviy va zamonaviy bosma nashrlar faoliyati va ularning afzalliklari Axmadjonova O‘. Sh.	181
28	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining rivojlanish psixologiyasida oila muhitining ta’siri Azamatova R. B.	189
29	Bola tarbiyasida o‘yinchoqning ahamiyati Ilhomjonova M. U.	199
30	Din va ma’naviyat, axloq va san’at masalalari Quziboyeva Y. M.	205
31	Matematik matritsalar va ularning zamonaviy fan va texnologiyalardagi qo‘llanilishi Erkinjanova G. X.	211
32	Etika va dindorlik aloqadorligi Yusupova F. Y.	217
33	Global media va axborot manbaalarining o‘ziga xos jihatlari Odilxanova D.	222
34	Globallashuv jarayonida axborot xavfsizligi Shamsiddinova Sh.	230
35	Hadis ilmi islom madaniyatining tarixiy asoslaridan biri hamda milliy ma’naviyatimiz poydevori sifatida Ahmadiyeva S.	238
36	Maktabgacha ta’limda bola “noyobligi”ning pedagogik-psixologik talqini Hamidova O. N.	243
37	Ilk yozma manbalar: tarix va bugun Isaqova G. A.	248
38	Ilk yozma manbalar: tarix va bugun Ismoilova M. I.	258
39	Insonning ruhiy ehtiyojlarini shakllanishda diniy e’tiqodning o‘rni Olimboyeva N. R.	266

MUNDARIJA

40	Islom dini tarixi Hasanova S. S.	271
41	Islomdagi yo‘nalishlar mazhablar va oqimlar Rahmatullayeva S.	279
42	Vektorlar algebrasining iqtisodiy masalalarga tadbiqlari Maxsudova Sh. M., Jamoldinova A. A.	287
43	An‘anaviy va zamonaviy bosma nashrlar faoliyati va ularning afzalliklari Jo‘rabayeva S. B.	293
44	Maktabgacha ta‘lim tashkilotdagi bolalarning milliy ruhda tarbiyalashning o‘ziga xos jihati Nortojoyev D. G‘.	299
45	Turkman adabiyotida she‘riy yo‘nalish Karimova N. B.	308
46	Kiber makonda mentalitet va mental xususiyatlar Mirzaolimova R.	315
47	Korrupsiyaga qarshi kurash Rajabova O. N.	325
48	Maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish usullari Murodova L. I.	333
49	Maktabgacha yoshdagi bolalarda elementar matematikaga oid tasavvurlarni shakllantirish Raximjonova M. A.	338
50	Dinning kelib chiqishi haqidagi asosiy nazariyalar: teologik, antropologik va psixologik yondashuvlar Mahmudbekova N.	342
51	Maktabgacha ta‘limda tabiat bilan tanishtirish mashg‘ulotlarini tarbiyaviy ahamiyati Mahmudova Sh.	348
52	Maktabgacha ta‘lim tashkilotida bola huquqlari Matkarimova A.	354

MUNDARIJA

53	Temperamentning psixologik tavsifi va fiziologik asoslari Rustamova G., Latipjonova S. F.	362
54	Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ekologik tarbiya: tabiatni sevishga o’rgatishning zamonaviy usullari Sadirdinova N. O.	372
55	Maktabgacha takim tashkilotida tizimlilik Hasanboyeva G.	377
56	Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish Mahkamova N. K.	383
57	Maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik madaniyati shakllantirishda tabiat bilan ishlash usullarining o’rni Sobitova M. U.	394
58	Maktabgacha ta’lim tizimini tashkil etishda milliy qadriyatlarni o’rni va ahamiyati Jamalova N.	399
59	Maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional intellektni rivojlantirishning ahamiyati Abduvaliyeva M.	407
60	Maktabgacha yoshdagi bolalarda gigiyenik ko’nikmalarni rivojlantirish Botirova G.	412
61	Maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiy (emotsional) rivojlanish xususiyatlari Sobitjonova Z.	417
62	Maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish usullari Rahimboyeva A. O.	425
63	O’zbekiston va Janubiy Koreya boshlang’ich ta’lim tizimlarining qiyosiy tahlili: o’xshash va farqli jihatlar Axmadaliyev M. U., Mamajonova M. M.	431
64	Bolalarda ijodkorlik va tasavvurni rivojlantirishning psixologik asoslari Eshenqulova R. I.	443

MUNDARIJA

65	Media vositalarining xorijiy tillarni o‘qitishdagi ahamiyati G‘ulomova D. O.	448
66	Milliy qadriyatlar – millat ko‘zgusi Ramatjonova E. A.	454
67	Raqamli platformalarga "lokal ishtirok talablari: Markaziy Osiyo tajribasi va huquqlari standartlari bilan moslik Sobitova M. U.	461
68	Qishloq xo‘jaligi korxonalarini kreditlash jarayonida tijorat banklarining kredit risklarini boshqarishning strategik ahamiyati Maxammadov D. M., Madvaliyev B. B.	469
69	Media savodxonlik va axborot madaniyatining tarixiy evolyutsiyasi Sayfiddinova I. T.	483
70	Maktabgacha ta‘lim muassasaalrida markaziy osiyo mintaqasidagi suv tanqisligi va iqlim o‘zgarishining ekologik oqibatlarini Sharifjanova H.	486
71	Islom dini tarixi va falsafasi Yodgorova F. D.	493
72	Fan va tabiatshunoslik mashg‘ulotlarida tajribalar orqali bolalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish shart-sharoitlari Nabijanova D. A.	500
73	Markaziy Osiyoda hanafiya mazhabining o‘rni Maxamadjanova M. A.	506
74	Fenolni l’yuis kislota ishtirokida 2-xlorpropionillash reaksiyasi va mahsulot tarkibini analizi Umirzakova M. A.	512
75	Kichik guruh bolalarida diqqatni rivojlantirish mashqlari Abduxalilova M. R.	525
76	Media savodxonlikning shakllanish evolyutsiyasi Bahodirova Sarvinoz.	531

MUNDARIJA

77	Media madaniyat va raqamli savodxonlik oʻrtasidagi bogʻliqlik Jumadullayeva M.	538
78	Media makonda ommaviy madaniyatning tarqalishi Mamadaminova A. B.	541
79	Mediada axloq va masʼuliyat Soataliyeva Z. Sh.	547
80	Milliy dinlar: tarixiy–madaniy mohiyati va ijtimoiy ahamiyati Rasuljonova Sh.	561
81	Multimedia texnologiya yordamida maktabgacha yosh davridagi bolalar taʼlim-tarbiyasi samaradorligini oshirish yoʻllari Abduhalilova J. D.	567
82	Oʻqish savodxonligini rivojlantirishda janr va topshiriqlarning roli (1-sinf oʻqish savodxonligi darsligi talqinida) Xoldarova I. V., Mubinaxon Sh. Z.	576
83	Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida chet tillarini oʻrganish kompetensiyalarini rivojlantirish: nazariy asoslar va amaliy yechimlar Mamajonova M. M.	583
84	Media savodxonlik oʻquv dasturlarini tashkil etilishi Abdusattarova M. A.	598
85	Boshlangʻich taʼlimda oʻqitish jarayoni: Janubiy Koreya va Yaponiya Muminova D. M.	603
86	Yoshlar innovatsiyalarini qoʻllab-quvvatlash va startap muhitini rivojlantirish Muminova D. M.	607
87	Kutubxona va muzey taʼlim tarbiya axborot maskani Najmiddinova S. S.	615

MUNDARIJA

88	Mediasavodxonlik va axborot madaniyatining tarixiy evolyutsiyasi	
	Xudoyberdiyeva N. I.	621
89	O‘zbekistonda milliy ta’lim tizimi	
	Nematillayeva S. R.	625
90	Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlari	
	Ne’matova M	633
91	Boshlang‘ich ta’limda o‘qitish tizim: Finlandiya va Germaniya tajribasi	
	Nishonbayeva Sh. N.	638
92	Nogironligi bo‘lgan talabalarning ijtimoiy ma daniy moslashuvi va qo‘llab quvvatlash mexanizmlari	
	Mirzayeva B. O.	641
93	Artemisia albicalus o‘simligining xalq tabobatida qo‘llanilishi	
	Mirzayeva O. O.	648
94	Inkluziv ta’limda qo‘llaniladigan metod va usullar samaradorligi	
	Nuriddinova M. M.	657
95	Oavning ijtimoiy ongga ta’siri	
	Yoqubova M.	664
96	Didaktik o‘yinlar yordamida bolalarning nutqini rivojlantirish	
	Odilova M. R.	670
97	Milliy dinlar: Zardushtiylik dini	
	Olimjonova S. H.	678
98	Ommaviy axborot vositalarining turlari	
	Adashaliyeva D. A.	684
99	Islomdagi yo‘nalishlar, mazxablar va oqimlar	
	Orifjonova Z. A.	690
100	Ekologik tarbiyani maktabgacha yoshdan boshlab shakllantirishning ahamiyati	
	Ortiqboyeva I.	694

MUNDARIJA

101	Maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional intellektni rivojlantirish dasturlari va ularning samaradorligi Otaboyeva D. M.	701
102	O‘zbek va rus adabiyotida shaxs fojiasining badiiy talqini Mamatqulov B. J.	706
103	Yoshlar o‘rtasida kitobxonlik va mutolaa madaniyatini yuksaltirish va uning o‘ziga xos xususiyatlari Axmadaliyev M. U., Mahamadjonova M. M.	709
104	O‘zbekistonda milliy ta’lim tizimi Abdurayimova M. Q.	717
105	O‘zbekistonda milliy ta’lim tizimi Foziljonova N. E.	722
106	O‘zbekistonda milliy ta’lim tizimi Nabiyeva S. V.	728
107	Kitobxonlik saviyasini oshirish Qosimjonova S. S., Zokirova D. R.	734
108	Ertaklardan foydalanish orqali bolalarning axloqiy sifatlarini rivojlantirish Qosimova O.	743
109	Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan maktabgacha ta’limda foydalanish Rahimqulova A. R.	748
110	Maktabgacha talimda nutqni rivojlantirishning innovatsion metodlari Rajabova U. D.	755
111	Bolalar psixologiyasi va ularning hissiy rivojlanishi Raximjanova N. N.	762
112	Ekalogik tarbiyani maktabgacha yoshdan boshlab shakllantirishning ahamiyati Roxataliyeva Sh. B.	769
113	Maktabgacha ta’lim tizimini tashkil etishda milliy qadriyatlarning o‘rni va ahamiyati Sadirdinova N. O.	777

MUNDARIJA

114	Global iqlim o'zgarish sharoitida yog'in va tuproqdagi namlik miqdorining o'zgarish dinamikasi hamda uning biologik xilma-xillikka ta'siri (chortoq tuman misolida)	
	Abdujabbarov K.	786
115	Konstitutsiya – erkin va farovon hayot garovi	
	Sobirova N. T.	798
116	Konstitutsiya – erkin va farovon hayot garovi	
	Mahkamov M. G'.	804
117	Konstitutsiya - erkin va farovon hayot garovi	
	Karimov I. R.	811
118	Konstitutsiya- erkin va farovon hayot garovi	
	Jamoliddinova H. S.	816
119	Konstitutsiya - erkin va farovon hayot garovi	
	Aliyeva M. J.	821
120	Konstitutsiya – erkin va farovon hayot garovi	
	Yusupova A. A.	825
121	Konstitutsiya – erkin va faravon hayot garovi	
	Xoshimova M. Sh.	829
122	Konstitutsiya – erkin va farovon hayot garovi	
	Mamatisoqova O. L.	834
123	Konstitutsiya - erkin va faravon hayot garovi	
	Mirzayeva B. O.	845
124	Konstitutsiya – erkin va farovon hayot garovi	
	Sobitova M. U.	857
125	Konstitutsiya – erkin va farovon hayot garovi	
	Ne'matillayeva G. N.	865
126	Konstitutsiya – erkin va farovon hayot garovi	
	Turg'unova M. D.	871
127	Konstitutsiya – erkin va farovon hayot garovi	
	Zoxidjonova M. B.	879
128	VIII-XIX asr musiqiy uslublarning transformatsiyasi: Motsart va Betxoven asarlari misolida	
	Nabijanova R. V.	882

MUNDARIJA

129	Kimyoda virtual laboratoriya metodikasidan foydalanishning afzalliklari Muhammadsiqova R. N.	890
130	Musiqqa psixologiyasining yoʻnalishlari va tarmoqlari: zamonaviy holat va rivojlanish istiqbollari Muyidinova O. N.	894
131	Musiqachi shaxsi va faoliyati xususiyatlari Sotiboldiyeva S. X.	904
132	Musiqashunoslik fan sifatida: tarixiy rivojlanish va nazariy asoslar Nabijanova R. V.	911
133	Rossiyada musiqashunoslik XX asrda nazariy musiqashunoslik Daminova G. K.	920
134	Musiqiy tafakkurning universal qonuniyatlari Daminova G. K.	926

“Iqtidorli talabalar ilmiy xabarlar” ilmiy-uslubiy jurnali NamDPI Ilmiy-texnikaviy Kengashining 2025-yildagi 11-noyabrdagi 11-sonli kengaytirilgan yig‘ilishida muhokama qilinib, ilmiy to‘plam sifatida chop etishga ruxsat etilgan (Bayonnoma № 11). Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

Texnik muharrir: D. Maxkamov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko‘chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136,

Faks: (0369) 227-27-21,

E-mail: Info@namspi.uz

“Iqtidorli talabalar ilmiy xabarlar” ilmiy-uslubiy jurnalining 2025-yil Maxsus soni 946 sahifadan iborat bo‘lib, 134 ta ilmiy maqoladan tashkil topgan. Jurnalning elektron holatini har qanday tartibda o‘zgartirish yoki soxtalashtirishga uringan subyekt shaxsan javobgar hisoblanadi.

Namangan davlat pedagogika instituti – 2025